

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1895. ÉVI FOLYAM.

(XXIX. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1895.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

Lap

ÁLDÁSY ANTAL.

Az 1707. évi Tótondi országgyűlés története. I. II., III., IV. és V.
bef. közl. 546, 619, 710, 845, 922

FIÖK KÁROLY.

Östörténet és kritika. I. és II. bef. közl. 818, 885

FRAKNÓI VILMOS.

Mátyás király és Simon patrási érsek 495

JAKAB ELEK.

Koesárdi Gálffy János és a Báthoriak 785

KOLLÁNYI FERENCZ.

Illicini Péter. I. és II. bef. közl. 239, 342

KROPF LAJOS.

Anna királyné, II. Ulászló neje 689
Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. I. és II. bef. közl. 397, 591

LÁNCZY GYULA.

Sienai dolgok. — Magyarország és sienai szt. Bernardino, Capistran
János és II. Pius pápa 97

LEHÓCZKY TIVADAR.

Négyszázados határvillongás a Szepességben 648

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

Szent István király kanonizációja. I. és II. bef. közl. 218, 318

PAULER GYULA.

Szent István király kanonizációja. (Válasz M. F.-nak) 354

PÖR ANTAL.

íjf. Erzsébet királyné, Nagy Lajos felesége. I. és II. közl. 833, 902

RÁTH GYÖRGY.

Két kassai plébános a XVI. században. I., II., III., IV. és V. bef.
közl. 26, 119, 227, 329, 441

	Lap.
Dr. SZÁDECZKY LAJOS.	
Gróf Bethlen Kata élete és végrendeletei	523
SZILÁGYI SÁNDOR.	
Emlékbeszéd Salamon Ferencz fölött	1
THALY KÁLMÁN.	
Rákóczi kehely Gömörben	564
WERTNER MÓR.	
A Güssingiek. I. és II. bef. közl.	42. 136
WILCZEK EDE GR.	
Magyar tengerészlet az Anjou-korban. I. II. III. és IV. befejező közlemény	205. 302. 422. 507

II. Könyvismertetések és könyvbírálatok.

<i>Acsády Ignác.</i> Régi Magyar birtokviszonyok. Ism. Á. A.	380
<i>Brogie herczeg történelmi művei.</i> Ism. M. S.	250
<i>Bubics Zsigmond.</i> Eszterházy Pál Mars Hungaricus. Ism. P. Gy.	956
<i>Cimiotti Steinberg Lajos-József.</i> Fiume története. Ism. Fest Aladár	258
<i>Dr. Demkó Kálmán.</i> A magyar orvosi rend története. Ism. Á—y	575
<i>Éble Gábor.</i> A Harruckern és a Károlyi család. Ism. Dr. Karácsonyi János	569
<i>Érdújehelyi Menyhért.</i> Újvidék története. Ism. Dr. Thim József	566
Értekezések iskolai programmokban. I. II. Ism. V.	86. 179
<i>Giesebrecht Vilmos.</i> Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Ism. Kropf Lajos	960
<i>Hornes Móricz dr.</i> Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina II. B. Ism. T. G.	269
<i>Hunfalvy Pál.</i> Az oláhok története. I. II. Ism. Moldován Gergely	155
<i>Hurmuzaki Eudoxius.</i> Documente privitoare la Istoria Romanilor. Ism. Kropf Lajos	174
<i>Dr. Hüppe Siegfried.</i> A lengyel alkotmány története. ford. Szath- máry György. Ism. L. B.	365
<i>Dr. Illéssy János és Pettkő Béla.</i> A királyi könyvek. Ism. K.	856
<i>Iványi István.</i> Szabadka sz. k. város története. Ism. Érdújehelyi M.	75
<i>Jancsó Benedek.</i> Szabadságharcunk és a dákö-román törekvések. Ism. Moldován Gergely	657
<i>Jancsó Sándor.</i> Kálvin János és egyházpolitikája. Ism. B.	268
<i>Jurkovich Emil.</i> A besztercebányai k. k. főgymn. története Ism. R.	770
<i>Kiss Bálint.</i> Az Árpádok királyi vére Magyarország családaiiban. Ism. Jakab Elek	859
<i>Kovácsévics Ly. és Jovánévics Ly.</i> A szerb nemzet története. I. k. Ism. Dr. Thim József	260
<i>Lukács Móricz</i> munkái. összegyűjtötte Gyulai Pál. Ism. Sz. D.	458
<i>Dr. Mandello Gyula.</i> Anglia királyi igazságszolgáltatása a XI— XIV. századokban. Ism. L. B.	466
<i>Mangold Lajos.</i> A magyarok oknyomozó történelme. Ism. Pór Antal	952
<i>Márki Sándor.</i> Aradvármegye és Arad sz. kir. város története. Ism. G. S.	764

	Lap.
<i>Martens Wilhelm.</i> Gregor VII. Sein Leben und Wirken. Ism. Kropf Lajos	272
<i>Mas Latric comte.</i> De l'empoisonnement politique dans la République de Venise. Ism. Kropf Lajos	860
<i>Dr. Meyer Gotthold Alfréd.</i> Szent Simon ezüst koporsója Zárában. Ism. Pór Antal	372
<i>Országh Sándor dr.</i> Budai színházak és játékszíni 1783—1895. Ism. V.	956
<i>Payr Sándor.</i> Pábrí Gergely dunántúli ev. püspök és az 1751. évi vallási zavargás. Ism. Z. M.	77
<i>Pázmány Péter</i> összes munkái. Ism. Dedek Crescens Lajos	358
<i>Rashdall Hastings.</i> The Universities of Europe in the Middle Ages. Ism. Kropf Lajos	962
<i>Ráth György.</i> A Pannóniai szent. Benedekrend nyomtatott imakönyvei stb. Ism. Dr. Erdélyi László	572
<i>Récsei Viktor.</i> Pannónia ó-kori mythologiai emlékeinek vázlata. Ism. Ortway Tivadar	177
<i>Schlitter.</i> Pius VI. und Joseph II. stb. Ism. Á. A.	82
<i>Strakosch-Grassmann.</i> Geschichte der Deutschen in Oesterreich-Ungarn. I. Band. Ism. H. J.	65
<i>Swift Darwin.</i> The Life and Times of James the First the Conqueror stb. Ism. Kropf Lajos	863
<i>Vámbéry Ármin.</i> A magyarság keletkezése és gyarapodása. Ism. gr. Kun Géza	746
<i>Vándorfy János.</i> Jász-Apáthi város egyházának multja és jelenje Ism. Crescens	958
<i>Vécsey Tamás.</i> Széchenyi és a magyar magánjog. Ism. V.	370
<i>Volf Theobald.</i> Johannes Honterus der Apostel Ungarns. Ism. M. S.	172
<i>Weber Samu.</i> Grádecki Stansith Horváth Gergely és családja. Ism. Á. A.	571
<i>Gr. Wilczek Ede.</i> Das Mittelmeer. seine Stellung in der Weltgeschichte stb.	775
<i>Zdekauer Lodovico.</i> Lo studio di Siena del rinascimento. Ism. Á. A.	167

III. Tárcza.

Necrológok.

Álbrecht főherczeg ő Fensége †	289
Sybel Henrik † Dr. Hazslinszky Rezsőtől	679
Szamota István †	964

Önálló czikkek.

<i>Áldásy.</i> Az Ernst Lajos által bemutatott oklevelekről	287
<i>Békefi Remig.</i> A zirczi apátság függetlensége	278
<i>D. Kr.</i> Mátyás király leveles könyve	382
<i>Erdújhelyi M.</i> A szláv maticzák. I. és II. bef. közl.	183. 282
<i>Harmath Károly.</i> A pozsonyi ev. lyceum éremgyűjteményének katalógusa	285
A M. T. Ak. kiadványai	875
<i>Báró Mednyánszky Dénes.</i> Újabb adalék Ipolyi Arnold magánleveleihez	864
<i>Pályázat.</i> A budapesti kir. magyar tudomány-egyetemnek történelmi jutalomtételi az 1895/96 tanévre	585

	Lap.
Lejáró pályázat a honfoglalás történetére	96
II. Rákóczy György przemysli veszedelme	667
<i>Rozvány György.</i> Őzigényaink történetéhez	577
<i>Sz. S.</i> Debreczen városa levéltára	85
<i>Szerk. Zichy Jenő</i> ázsiai expedíciója	473
<i>Szinyei Gerson.</i> I. Rákóczy György elsőszülött fia	479
<i>Tagányi K. A.</i> Balassa névről	179
<i>(t. k.)</i> Cseh kritika a magyar történetírásról	381
<i>Thaly Kálmán.</i> Diplomatia versekben 1710	772
<i>Thaly Kálmán.</i> Még valami Páriz-Pápairól	178
Trencsényi kirándulás	493
<i>Zollner Béla.</i> Kis-Hont elszakadása Nagy-Honttól	863

Állandó rovatok.

Folyóiratok szemléje	674
Repertorium a) önálló munkák	383, 480, 671
b) Külföldi folyóiratok	386, 482, 672
c) Hazai hírlapok	486, 579, 672
Történeti könyvtár	92, 190, 294, 392, 490, 586, 685, 780, 874, 973
Új könyvek	868, 969
Vegyes közlések	89, 186, 289, 388, 486, 581, 679, 778, 872, 967
Vidéki Társulatok	670

IV. Hivatalos értesítő.

A M. T. Társ. 1895. január 3-ki r. vál. ülés jegyzőkönyve	93
— » február 7-ki r. » »	191
— » » 14-ki r. közgyűlés »	295
— » márcz. 7-ki r. vál. ülés »	297
— » » 31-ki rk. nyilv. felolv. ül. »	393
— » » április 4-ki r. vál. ülés »	394
— » » május 2-ki r. » »	491
— » » június 6-ki r. » »	587
— » » okt. 3-ki r. » »	781
— » » nov. 7-ki r. » »	881
— » » decz. 5-ki r. » »	973
Az 1894. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése	196
Kimutatás a M. T. T. törzsvagyongáról	200
Pénztári zárszámadás 1894-ről	201
A Tört. Életrajzok zárszámadása 1894-ről	202
A M. T. T. 1895. évi költségvetése 1895-re	203
A. M. T. Életrajzok költségvetése 1895-re	204
Felhívás tagtársak lakhelyére vonatkozólag	96, 300, 396, 492, 590, 687, 784, 884
Figyelmeztetés az eln. beszéd, tisztikar stb.-nek a névkönyvben megjelenésére	300

EMLÉKBESZÉD SALAMON FERENCZ

FÖLÖTT.¹⁾

A tekintetes Akadémia rendeletére megkísértem Salamon Ferencz emlékezetét feleleveníteni. Aggodalmaim vannak, ha vajjon képes leszek-e e megbízatásnak úgy megfelelni, a mint szeretném s az elhúnyt megérdemelné? Mert érteni és teljes odaadással szeretni egy író, kinek művei túlélik őt magát, kortársait, kiknek írt és századát, melyben élt, s a halhatatlan alkotó sokoldalú, gyakran úttörő működésének egyöntetű, igaz képét rajzolni, fejlődésének egész processusát érthetővé tenni egy rövid emlékbeszédben — ez két különböző dolog.

Feladatokat még nehezebbé teszi az, hogy Salamon, épen úgy, mint Kemény, ma már nem tartozik a népszerű írók közé. Elismeréssel szólnak irodalmi alkotásairól, nem feledték el nevét, de kevesen olvassák: inkább csak a szakemberek fordulnak műveihez. Az az író, ki olyan tárgyat vesz tolla alá, melyet ő kritikailag tisztázott, nem kerülheti el, hogy ne merítsen belőle, az a másik, kinek érzéke van az irodalmi forma iránt, megtalálja műveiben a követendő mintát — jóformán ezek képezik manapság Salamon Ferencz olvasó közönségét.

De hát, tekintetes Akadémia, nem annak jele-e az, hogy irodalmunk napirendre tért fölötte, s ő ma már csak magni nominis umbra? Elismerik, hogy kisebb műveiben a francia essay-ek művészi formája s az angol tanulmányok bölcsészeti reflexiói, erős kritikája egyesülnek, magasztalással szólnak

¹⁾ Felolvasatott a M. Tudományos Akadémia nov. 26-iki üsszes ülésében.

katonai szakemberek és politikusok forradalmi élményeinek, tapasztalatainak leírásáról: de ezek mai napig folyóiratokban s hírlapok tárczáiban vannak eltemetve, s arra, hogy összegyűjtve kiadassanak, a közönség részvétlensége mellett, gondolni sem lehet.

Mennyire igaza volt Salamonnak, midőn egy kiváló államférfiu emlékét megujítva, e szavakra fakadt: »sehol sem szükséges annyira az emlékeztetés, mint nálunk, rossz emlékező tehetségű nemzetnél.« Szükséges ez vele szemben is, ki műveivel, igaz, minden practensio nélkül, korára kívánt ugyan első sorban hatni, de mindig az örök igaznak és szépnek volt hirdetője s épen ezért a jövőnek is dolgozott. De hogyan vállalkozzam ez emlékeztetésre én, kinek előadása nem fogja túlélteni azt a félórát, melybe elmondása kerül s ki Salamon fejlődésének nehéz problémáját aligha leszek képes megoldani?

S ha mégis vállalkozom, önök parancsán kívül az hírt rá, mert mint régi barátja az elhunynak, kötelességet vélek ezzel leróni: hátha talán e lázasan élő korban, mely gyorsan feled, sikerülni fog egy pár embernek, kit az irodalomban a szép és igaz kultusza lelkesít, figyelmét rá fordítanom, hogy üdülést és okulást keressen az ő halhatatlan műveiben?

A vele született tulajdonok közül kettő tette őt képesé, hogy mint író és gondolkodó műveivel nagy és fontos problémákat tisztázzon: jól látott, s a mit látott, azt nemcsak megértette, hanem apróra is bonczolta. Aztán fiatalkori élményeinek egész láncolata, logikai egymásutánban, épen e tulajdonok fejlesztésén dolgozott, mondhatni praedestinálta őt arra, hogy hosszú előkészület nélkül a történetírói pályára lépjen s ezen alkossa legmaradandóbb műveit. Az ő kritikai módszere leginkább a Fustel de Coulange-éhoz hasonlított, kinek műveivel pedig csak első történeti munkái megírása után ismerkedett meg.

Gyermekekeit Déván, hol atyja pap volt, a szülői háznál töltötte. E gyönyörű vidék, a történelmi épületek: vár és magna curia emlékét megőrizte szívében — évek mulva is

örömmel beszélt azokról. De a mint elhagyta az atyai házat, egészen más befolyások töltötték be lelkét. (1836.) Soha sem fogom elfeledni azt a benyomást, mit Keménynek Szász Károly felett tartott emlékbeszéde tett a hallgatókra, kikkel megértette, hogy mennyit, hogy *mindent* köszönhet ő Szász Károlynak. Hát ehhez a Szász Károlyhoz, régi barátjához vitte el a dévai pap fiát, midőn ezt az enyedi kollegiumba beadta s a hatás, mit ez az ifjú Salamonra gyakorolt, épen olyan nagy, épen olyan erős volt, mint az, melyről Kemény anyyi elragadtatással beszél. Itt ismerkedett meg az öreg Zeyk Miklóssal s bejutott laboratoriumába. Bámulásának, rajongásának tárgya volt az agg polyhistor s első irányait, Szász Károly mellett, ettől és fiától ifj. Zeyk Miklós tanártól nyerte.

Tanár fog lenni mint Szász, tudós mint Zeyk és író, erre a pályára kezdett ő már a kollegiumban készülni. Nem a rendes uton, mert az iskolai fegyelem terhére volt, s az eminensek közzé soha sem emelkedett. Érezte, hogy ahhoz, hogy kiváló emberré legyen, nem elég alapos jártasság az iskola szaktudományaiban: ahhoz sok más ismeret, széles látkör kívántatik, melyek képessé tegyék a dolgok mélyébe hatni. Bár első sorban a szám- és természettudományt tűzte ki tanulmányai tárgyává, de Zeyk Miklós példáján indulva, még nagyobb szenvedélyvel, melegebb érdeklődéssel fordult az emberi lélek vizsgálásához — nem a bölcész magába mélyedésével, hanem a természettudós nyílt szemével és objektivitásával. Első ifjúkori olvasmánya Lacroix »Essais sur l'Enseignement« című munkája volt, melyből kiírta a figyelmét leginkább megragadó helyeket: a pont, melylyel jegyzeteit bevezeti, mutatja az utat, melyet maga elé tűzött: »tout homme, qui veut rendre son existence utile á la société, doit marcher constamment vers un même but; ce n'est que par continuité d'efforts dirigés dans le même sens, qu'il peut atteindre á de véritables succès.« Egyenesen és biztosan haladt a siker felé.

Atyja kora halála megfosztotta attól a csekély segélytől, mit hazulról kapott. Egészen magára maradt s naponkénti két czipójából, melyet mint pap-fiú kapott, és száz bankó forintnyi ösztöndíjából kellett fenntartania magát — nem óra-

adásra fordította a drága időt, hanem a kitűzött pályájához előkészületre: nyelveket tanult önerején, szótár segélyével, remekírók olvasásával. Óhajtott volna világot látni, s midőn a »tengerre magyar« jelszó felhangzott, elindult egy barátjával Fiume felé, gyalog, hogy a tengerészeti Akadémiába beiratkozzanak. De Zombornál nem jutottak tovább: barátja megbetegedett, s sok vesződség közt vissza kellett térniök Enyedre. Aztán másodéves deák korában báró Kemény Simonné — kinek háza találkozási helye volt Erdély politikai kitűnőségeinek — meghívta udvarába nevelőnek, s ezzel nélkülözései legalább egy időre véget értek. Két év mulva (1847. nyarán) megvált a collegiumtól, mint végzett jurista.

Az új világ, melybe lépett, semmit sem változtatott rajta. Haladt a maga útján. Elsajátítván a nyugoti nyelveket, előszeretettel fordúlt azokhoz a könyvekhez, melyek a self man-ek pályáját írják le. (Pursuit of knowledge under difficulties.) Egy csomó jegyzetet állított össze azokról az emberekről, kik nyomorral és a sorssal küzdve, önerejükkel törtek pályát. Jellemző s egy célra irányított kivonatok ezek. Mintha arról kívánta volna magát meggyőzni, hogy az erős akarat minden akadályt leküzd . . . Nem, nem önmagát akarta ő meggyőzni, ebben soha sem kételkedett. Paedagogiai előtanulmányaihoz tartoztak. Azon állítás ellen keresett czáfolatot, hogy »a felsőbb tehetségekről, geniekről nem lehet mértéket venni a mindennapiakra nézve« s ő úgy találta, hogy »a hol a természettudományokban haladásról s felfedezésről van szó, a tárgy iránti vonzalomból magyarázható ki a fáradhatatlan s önálló munkásság, melynek közvetlen gyermeke az újabb dolgok feltalálása. Ezt — mondá ő — tisztán értem a dologban, míg a genie értelmét soha sem birtam felfogni.«

Ott volt előtte a példa, sokat érintkezett vele: Zeyk Miklós, kire haláláig szeretettel gondolt. Ez az évtizedeken át szobájához és ágyához szegzett tudós, ki a Daguerre találmányának ezüst-lemez helyett üveg lapra vetését s arról papírlapra való átvitelét előbb feltalálta, mint az külföldön ismeretessé lett volna s 1849-ben utasítást adott a kormánynak vontcsövű ágyuk készítésére. Ő látta ez embert műter-

mében, segédkezett neki, hát a beteg öreget ezekre nem az önálló munkásság vezette-e? Tőle tanulta meg a gyorsírásnak általa készített rendszerét, mely nem hasonlított a Hajnikéhoz.

Ő is törte fejét problémák megoldásán. Egy ilyennek emlékét barátja és akadémiai tagtársunk Szász Károly tartá fenn meleg necrologjában, elmondva, hogyan készített ő táblázatokot a 7 és 12-ös rendszer logaritmusairól. Ezeket a kidolgozott táblázatokot magam is láttam nála. E különben meddő munka fejlődésére nagy hatással volt. Bizonyítja, hogy már akkor nem közönséges számtani ismeretekkel birt — e táblák szerkesztése által megtanulta egy pontra koncentrálni figyelmét, ez szoktatta önmunkássághoz s ahhoz, hogy a tudomány bármely ágában a problémák megoldásánál a matematikai deductiók törvényeit alkalmazza.

S azonnal alkalmazásba is vette. Mindennel, amit eddig tanult és olvasott, még a históriai munkákkal is, paedagogiai pályára készítette magát elő. De itt sem járt a vert úton. Nem fért fejébe — írja Tordán 1848. január elején — hogy a história a háborúk krónikája legyen. »mikor a háborúknál érdekesebb tárgyakat is lehet kiszemelni a históriából. Azon számtalan sokféle dolgoknak, mit az emberek a természetből hasznokra fordítanak, megvan a históriájok.« Ezek elbeszélése érdekes magában, de a gyermeket ezek ismeretére nem elbeszélés útján kell megtanítani, »hanem belevezetés útján: több mesterségnek azon elemeit, miken az emberiség kezdete, ő maga tegye meg. Elbeszélés által világosodnék és buzdítódnék. a tevékenység közben tanulna és buzdítódnék.«

Felállítván így ezt a tételt, elébb hogysen arra paedagogiai rendszert építene, tapasztalatokat akart szerezni. Szembe állította a Pestalozzi és Disterweg-féle rendszerrel a magáét s barátai közt társakat toborzott, hogy azok életírásokból, könyvekből állítsák össze a nagy emberek életfejlődési processusát. meggyőződést szerzendő, »ha vajjon iskolából került-e ki az emberi nemzet fejlődésére hatással bíró ember?« s biztatta őket, hogy ha e munkálatok egy kis muzeumná nővik ki magokat, világosabban fognak látni. Hozzá is látott a munka megkezdéséhez — de a márcziusi napok eseményei miatt nem fejezhette be.

De sem a változó idők, sem a fegyver zaja nem vonták el figyelmét kedvencz tárgyától. Tordárúl Kolozsvárra tette át lakását, hol (1848. szept. 20.) beállott honvédek. Részt vett a csatákban a csucsa visszavonulásig, hol egy ágyukerék átment lába fején. Ekkor már hadnagy volt. Gyógyulni Élesdre szállították s midőn lábbadozott, egy másik barátjához írott levelében (1849. febr. 15.) paedagógiai nézetét bővebben kifejtette; midőn pedig már javulni kezdett sebe, szállásadó gazdájának süketnéma fiát saját módszere szerint beszélni és olvasni tanította; rövid idő alatt már 7—8 gyermek járt iskolájába. Kolozsvár visszavétele után itt gyógyították a kórházban — a muszkák beütése ismét a harcztérre szólította, Borgó-Prundra. A fegyverletétel s néhány havi bujdosás után Váradra menekült s itt ismét siket-néma gyermekek tanításával kezdett foglalkozni. De hát ez még sem volt neki való pálya: elhatározta, hogy orvossá lesz s felment Pestre.

Paedagógiai rendszerének fejlesztése itt sem hagyta pihenni. 1851 februárban emlékirattal fordult id. Szász Károlyhoz, illetőleg »ennek az igazságok feltalálásában gyakorlottabb észjárásához«, hogy problémája felett, melylyel kapcsolatban »a szaktudósok számára egy általános nyelv«, egy »természetes hangnyelv« megalkotásának eszméjét is megpendíté — mondjon ítéletet.

Elküldte-e emlékiratát? kapott-e rá választ? — nem találok nyomát, de azt tudom, hogy azzal egy időben megpróbálta elveinek gyakorlati alkalmazását: Pesten óraadással tartotta fenn magát, s épen az én korán elhalt öcsémnél meglepő eredményt ért el. Azután (1854/5.) gymnasiumi tanárrá lett Nagy-Kőrösön — de a Bonitz-Chrysar-féle Entwurf nem illett be az ő rendszerébe. Nem tudott annak nyögébe beletörődni. Egy év múlva visszatért Pestre, látszólag szakítva a paedagógiai pályával — de csak látszólag. Mert midőn a kiegyezés létrejötté után a magyar kormány a tanügy reformját szóba hozta, egyes kérdésekről cikketeket írt a Reformban, s midőn a közoktatást a trónbeszéd napi rendre tűzte, cikkei felhasználásával egész programmot készített s azt önálló munkában (Közoktatásunk Reformja 1873.) közzé tette. Nagy port vert

fel. A szakemberek nem találták praktikusnak, de elismerték, hogy sok eredeti, egészséges eszme van benne s a paedagógusok mindig tanulhatnak belőle.

Munkája megjelenésekor már egyetemi tanár volt s meg is kezdte előadásait. Ezekben is hasznát vette eddigi paedagógiai elmékedéseinek. Épen úgy, mint a College de France tanárai, kidolgozta előadásait s úgy olvasta fel, mert nem bízott az emlékezet csallhatatlanságában. Egy cyclus — tíz előadás — kéziratban fenmaradt. Első előadása programm volt: a históriát akár jó előadásból, vagy akármely kitűnő kézikönyvből csak hiányosan lehet megtanulni, ő csak kulesot ad hallgatói kezébe, hogy a tudomány csarnokába juthassanak. Az ember gondolatait biztosan csak adatokra építheti, de a történetírónak nem elég az ezen adatokból támadó kérdéseket megfejtetni, neki magának már a kutatás kezdetén kell kérdéseket feltenni. Mindenik következő előadásában egy-egy problémát oldott meg egy csomó közömbös s látszólag összefüggéssel is alig bíró adatokból, s összehasonlítás útján a legérdekesebb tényeket hozva le, itt is a »belévezetés« útján képezte hallgatóit, csak úgy mint később a históriai seminariumban, hol tanítványaival a föltett kérdésekre a feleletet vizsgálat útján találtatta meg. Az ő paedagógiai fejlődése a későbbi történetírónak vált hasznára.

Épen így, a katonai pályán szerzett tapasztalatokat is a történetíró érvényesítette, anélkül, hogy akár a táborozás alatt naplót vezetett vagy mint lábadozó beteg élményeit írásba foglalta volna. De tudott látni s a mit meglátott, megjegyezte magának: »együtt uszott — írja — az árral, együtt lelkesedett és bosszankodott bajtársaival, de józan ítéletét nem vesztette el, mert az igazságot jobban szerette a hazugságnál s a valódi művészt a rossz komédiásnál.« Jó iskola volt hadtörténeti nagyobb munkáinak megírásánál, amit itt látott: a seregnek az ellenség előtt fejlődése, csatarendbe állása, a csata első felvonulása s annak egyes epizódjai. Élményei, impressiói oly mélyen lelkébe vésődtek, hogy midőn husz év múlva Bauer emlékiratai megjelentek, ő maga is

hozzá fogott tapasztalatai leírásához, nem mint memoireokat, — melyekről úgy volt meggyőződve, hogy csak erős kritikával használhatók — hanem mint történeti kutfőket. A karácsonyi évforduló különben is honvéd életére emlékeztette s ennek egyes epizódjairól a Reform, a Nemzet karácsonyi számaiban emlékezett meg. Ezeket a cikkeket ismételten újabb átdolgozás alá vette, kiegészítette, ellátta értékes bevezetéssel a memoire írásról, s el is készítette sajtó alá — fiókja számára. A történeti igazságnak akart e munkával szolgálni s lelki szükségét elégítette ki. »Pár nappal karácsony előtt — írja maga, a Csucsánál elesett testvére halálára czélozva — szokott lenni évfordulója egy honvéd-korbeli eseménynek. Én azt sokáig megünnepelem barátaim közt, másod-harmad magammal, anélkül, hogy eláruljam, hogy kit és mit kell éltetnünk, miért vagyok szótalán és bús, ahelyett, hogy vigadnánk. Újabb időben elmaradt ez is, de nem mulik el az a bizonyos nap, hogy az 1848-iki viszontagságaim és azok a számos, később mind meghalt derék pajtásaim eszembe ne jutnának.« Ez a könyv, mely abból a pár cikkből lett, »Adatok a XI-ik zászlóalj történetéhez«, rendkívüli tárgyilagossággal, erős kritikával van írva — valóban *kutfő*. Lépten-nyomon látja az ember: mennyit merít ő a lelkében éppen megmaradt impressióiból, melyek három évtized tanulmányán át megszűrődve képessé tették őt a szereplő egyének biztos jellemzésére s az eseményeknek és viszonyoknak helyes megítélésére.

Paedagógiai előkészületei, katonáskodása közvetett befolyással voltak írói egyéniségének fejlesztésére: íróvá saját maga képezte ki magát. Tanuló évei komoly tanulmányok s remekírók olvasása közt volt felosztva: mind a kettővel lelkét képezte. S ugyan akkor, midőn Szász Károlyhoz intézett emlékiratán dolgozott, költemények fordításával üdítette fáradt elméjét. Byron egyik költői elbeszélésével: »Korint ostromá«-val elkészült, de e művére nagy súlyt fektetett, mert eleje három különböző kidolgozásban maradt fenn, sőt még azután is, hogy egyik szépirodalmi lapban közzé tette, simítgatott rajtuk; ezenkívül hozzá fogott Dante fordításához is.

Mikor Korinth ostroma megjelent, már általánosan elismert műbíró volt. a ki fordításra is csak abszolút becsű regényeket választott ki, oly íróktól, mint Eliot, Thakeray, Feuillet, hogy ezekkel is a közönség ízlésének emelésére hasson. Kétségtelen, hogy a fordításainál alkalmazott műgond befolyással volt forma-érzékének fejlesztésére s irányba tisztaságára, de termékenyítőleg hatott rá nagykőrösi tartózkodása is, hol közte s Arany János közt benső baráti viszony fejlődött ki. Sokat voltak együtt. aesthetikai, irodalmi kérdéseket tárgyaltak. A különben zárkózott Arany megnyílt előtte, egyik-másik készülő munkájából olvasott fel neki. Már Toldy megjelenésekor érezte, hogy »népünk geniusa szólalt meg,« a költőnek ezt követő munkái fokozták tiszteletét: azonban a körében töltött órákból tanulta meg egyformán bámulni benne a költőt s az egyszerű igaz embert. Aranyról írt szép tanulmányai bizonynyal nem e megismerkedés hatása alatt készültek, de Arany mesteri jellemzéséhez mégis ezek adták meg a kulcsot.

E tanulmányait már Pesten adta ki, hova Kőrösről azzal a szándékkal ment, hogy az irodalomból fog megélni. Atyám, a Magyar Hirlap szerkesztője, szívesen fogadta őt s a lap tárczájának szerkesztésével bizta meg, melyet két éven át teljesen függetlenül folytatott. Első bírálata programját foglalta magában. »Sok író — mondá — alkothatna marandó becsű művet, ha meg volna bennök az önismeret, de tehetségeiktől s fejlődéseiktől idegen téren csak sinlő életű műveket alkothatnak. Az önismeret fellelésére a kritika vezesse az író — mert annak kötelessége mindent elmondani, amit igaznak lát s semmit sem hallgatni el, a mi a nagy érdek előmozdítására szolgálhat.«

Ez a program az akkori viszonyokhoz volt szabva. A hajótörésből csak az irodalom maradt meg, s azt is féltetni kellett nem annyira a germanisatiótól, mint a kontároktól, kik »korlátlan szabadságot hirdettek prózában és versben.« Petőfi utódainak adták ki magukat s mint a hazafiság marttyrjai, követelték munkáik pártfogását, melyek pedig a jóízlés ellen elkövetett merényletek voltak. Ezzel szemben Salamon

azt hirdette, hogy az ízlés »kapcsolatban áll az erkölccsel s helyes gondolkozással.« Példát akart arra adni — mint Lessing — hogy a szépirodalomban műgonddal és szorgalommal is lehet eredményt elérni s titokban egy a Vasárnapi Ujság által kitűzött pályadíjra egy elbeszéléssel (Csak lassan a testtel) versenyzett — s mindnyájunk meglepetésére a pályadíjat el is nyerte. Épen ezért az a kis írói kör, melyet ő Pákh körének nevez, a jó ízlés és magyar józan ész őre is kívánt lenni. Ez a kör, melynek a rövid életű »Szépirodalmi Lapok«-on kívül 1857-ig a »Budapesti Közlöny« s ettől fogva a »Pesti Napló« volt az organuma, nagyon fontos missziót teljesített.

Ebben a misszióban kiváló volt a Salamon szerepe, ki mint az irodalom s a magyar színpad recensense, programjához végig hű maradt. Egyfelől analýsálta Arany költészetét, epikai alkotásait, kimutatta Petőfy azon sajátságait, melyek ezt a világirodalom első rangú lyrikusai közé emelik, őszinte melegséggel méltányolta Eötvös verseit s emelte ki a »Búcsú,« a »Vár és kunyhó« által ébresztett hatást — másfelől pedig erős satyrai éllel ostromozta azt a léhaságot s eszmeszegénységet, mely néhány fiatal költő s regényíró művében jelentkezett. Nem volt ez kellemes feladat, mert »az igazságos részrehajlatlanság nehezebb mint a részrehajlás.« Ezen hét évi időközben megjelent bírálatai s tanulmányai Salamonnak azon kor irodalmának hű képét tárják fel. Nagy érdekek előmozdítására szolgáltak azok; mert bennök eszméket, ismereteket s helyes nézeteket tanult a magyar, ki a politikai térről egészen leszorítva, szellemi táplálékát és üdülését csak olvasmányáiban találhatta fel.

A rettegett és sokszor megtámadott műkritikus dolgozatainak nem értékét, hanem tekintélyét nevelte az, hogy a Pesti Naplóban jelentek meg: mert e lap a nemzetnek hallgatógúl elismert vezére, irányadója volt. Nagy súlylyal birt az, mit e lap írt, s még nagyobb súlylyal, amit elhallgatott. Nem tárgyalhatván a belügyi, a közigazgatási kérdéseket, azokhoz

hozzá sem szólt egyenesen, hanem amit el akart mondani, azt a »Külföld« rovatába csempészte be. Ez tágitotta egyelőre a nemzetnek korábbi meglehetősen szűk látókörét s figyelmét a nagy európai eseményekre irányította, habár azokban ez csak a conflagratiókat kereste, melyek számára a megoldást meghozzák. — de másfelől az írókat saját maguk fegyelmezéséhez szoktatta.

Salamon a belmunkatársak közé tartozott: az irodalmi és ujdonsági rovatokat vezette. Állandó érintkezésben kellett lennie a szerkesztővel Keménynyel s azzal az irodalmi tábor-karral, mely Deákkal élén a »passiv ellenállást« szervezte. Ennek a táborkarnak, mint mondja, »meggyőződésből, gondolkodásánál fogva, sőt hálából is hive és militans közkatona« volt ő, s haláláig hiven kitartott mellette.

A militans közkatona hatásköre tágult: mert az októberi diploma kiadása után, az absolutismus bukásával, szélesedett a politikai látkör s a sajtó is szabadabban mozgott. Az actualis kérdések kiszorították a Naplóból a tüzetesebb irodalmi tárgyalásokat. Salamon átvette a Lajtán túli rovat vezetését: vezérczikkeket, politikai fejtegetéseket írt. Nem járt minden nehézség nélkül, mert a censura még megvolt s az írónak ügyelni kellett, hogy a mit mond, abban a censor meg ne találja a célzást. De ha a germanisatiótól többé nem is kellett tartani, az elkeseredett nemzetet a szélsőségektől, az emigrationalis politika veszélyeitől kellett óvni: és Salamon a napi kérdések vitatásánál megőrizte higgadságát.

Ezen idővel összesnek Salamon első történetírói sikerei.

Amint aesthetikai tanulmányaiban s az újabb magyar költők munkáinak elemezésében előbbhaladt, szükségesképpen a régibb magyar költők munkáival is behatóbban kezdett foglalkozni, s ez őtet a magyar irodalomtörténet tanulmányozásához vezette. Miért? maga mondja el egy későbbi felolvasásában (1886. Kisfaludy-Társaság), mintegy indokolni akarván a szakítást kedvencz muzsájával: »irodalomtörténetünknek — mondá — mind aesthetikai, mind történelmi részében épen a kritika az, mely nem állja ki a kritikát.« Felismerte a bajt

s orvosolni akarta a maga módja szerint. Egyes kérdéseket adott fel magának s azokra kereste a feleletet. Az első kérdés Zrínyi a költő s annak eposa volt. De hogy a költőt és eposát megérthesse, ismernie kellett a történeti forrásokat, melyekből a költő eposa történelmi részét merítette s a kort, melyben írta. Neki feküdt az anyaggyűjtésnek, helyszíni tanulmányoknak, tudván, hogy a milieu ismerése az adatok sok problémáját érthetővé teszi.

Ezen a hídon ment át előbb a történeti kutatások s azután a történetírás terére, az előiskolát, mint maga is bevallja, aesthetikai és kritikai dolgozatai képezték, bevezetők, legjobb gyakorlatok történeti munkáihoz: megtanították a hamisat a valótól megkülönböztetni, keresni a lélektani motívumokat s nem mondani többet vagy kevesebbet, mint a mit igazságos ítéletnek tart.

Ez első lépést követte a második s a műkritikus történetíróvá lett. Kiszorítván a politika a Naplóból az irodalmi rovatot, ez menedéket talált a Csengery által alapított Budapesti Szemlében, melynek Salamon állandó munkatársa s referense volt. A véletlen úgy hozta magával, hogy egy pár a hódoltságra vonatkozó monographia és okiratgyűjtemény csaknem egy időben látott világot: Csengery ezeket Salamonnak adta át ismertetés végett. Soha nem állott kritikus nehezebb problémával szemben: mert a hódoltságról még a történetírók sem tudtak semmit — Salamon pedig per excellentiam történeti kérdésekkel még eddig nem foglalkozott. Hát kezdje el a legnehezebb dió feltörésével — ezt kívánta tőle Csengery. De Csengery ismerte Salamont s épen ezért bizta rá.

Akármennyit olvasta is ez okmányokat, azoknak sem összefüggésével, sem értelmével nem tudott tisztába jönni — hanem tisztába jött azzal, hogy csak akkor fogja azokat megérteni, ha megismerkedik a régi török és magyar institutiókkal. Hozzá fogott hát ezek megtanulásához: kezdte a Corpus Jurison, Hammer munkáin, Zinkeisenen s egész sereg más írón — de legtöbb hasznát Muregia d'Ohssonnak vette. S mikor mindennel, a mit tudni akart, tisztába jött, nem kritikát, hanem tanulmányt írt a Szemlének a Hódoltság történetéről, mely

utóbb átdolgozva, két kiadásban s német fordításban is megjelent.

Ez a könyv a magyar történetírásban új irányt jelölt: ez volt az első munka nálunk, mely egy korszak történetét az institutiókból s a hazai viszonyok alakulását az európai politika áramlataiból magyarázta meg. Csak ekkor értettük meg igazán: mi a végvár, hogy pusztult el az Alföld, mi mentette meg annak népét az eltörökösödéstől, s a német párt és katholicismus az egyik s Erdély a másik oldalon hogyan tartották fenn az egyensúlyt két nagy birodalom közt. De tévednek, kik azt hiszik, hogy kevés adathból alkotta meg könyvét: ő magyarázni tudta az okleveleket s megszólaltatni mindenki által érthető nyelven. S e munkában egy sereg nem értett adatot szólaltatott meg. Olvassa el csak akárki azt a bevezetést és török glossariumot, melyet a Hódoltsági Okmánytárhoz írt, s meg fog győződni, hogy e munkája Salamonnak sok és komoly tanulmányába került.

Amint e munkája megjelent, az Akadémia első osztályából, (hova 1859-ben választatott be) a másodikba tétette át magát (1864.) s a második könyv, mely tőle nem sokára világot látott, utat nyitott neki az akadémiai rendes tagsághoz. (1871.) Ez a második munka a Brebiri Grófok volt, melyben hasonlólag egy történeti problémát oldott meg, a dalmáciai városok és olygarchák s a nyugoti bánágok viszonyait, törekvéseit, mozgalmait magyarázta. Ez a tanulmány az »Első Zrínyiek«-ké nőtte ki magát, melynek második felét a szigetvári hős mesteri rajza teszi. Szerette volna azt a költő Zrínyi életével kiegészíteni, de csak Zrínyi ifjúságával készült el, melyet Arany »Koszorú«-jában publikált.

Két első munkája mint kész történetíró mutatja be, mind felfogás, mind kidolgozás tekintetében, kit már a nevezetesebb európai történetírókkal is párbuzamba tehetni. »Quaero« jelszóval fogott az íráshoz s megtalálta az adatokban az igazságot. Tudta, hogy a múlt eseményeit ma tisztábban lehet látni, mint a hogy az egykorú krónika és memoire-írók láthatták s megpróbálta elválasztani a kortársak illúziójától a tényekben az igazságot, s minthogy ezt öntudatosan hajtotta végre, azért volt nagy történetíró.

»Quaero« jelszóval folytatta további működését is. Fontos politikai kérdések voltak napirenden, melynek szálai visszanyúltak a múltba, s összefüggöttek a régi institutiókkal. Hogy politikusainknak megmutassa a múlt tükrét, a mint egyik-másik kérdés aktuálissá lett, nagyobb történeti tanulmányt vagy önálló munkát adott ki: egy kitünő dolgozatot a régi megyei szervezetről, egy mást rendi országgyűléseinkről, önálló könyvet a »Pragmatica Sanctióról« s a koronázás alkalmából az 1741-iki országgyűlés történetét. Mind e dolgozatait önálló forráskutatással, új adatok felhasználásával, önálló, olykor a régivel ellentétben álló felfogással írta s e mellett talált időt félig feldolgozott forrás-editiókra is. Szalay kora halálával befejezetlenül maradván »Esterházy Miklós élete«, annak folytatásával ő bizatott meg; a II-ik kötet második felét s a III-ik kötetet ő adta ki — s az ő »két magyar diplomatája« a szőnyi békére vonatkozó naplónak és okiratoknak gazdag tárháza. Ezekben az okiratok szerves összefüggésbe hozva vannak közölve. De bár az adatok összegyűjtésében is a lehető teljességre törekedett, soha sem használta fel összes tudását, hanem csak azt, mely a történeti igazság felderítéséhez szükséges, csak »az aranyat tartalmazó követ, — a csillámló kristályt mellőzvé.«

Ezt a nagy történetírói tevékenységet a legzaklatottabb korban, a kiegyezés létrejötte előtt fejtette ki, akkor, midőn idejének jelentékeny részét hirlapírói működése absorbeálta. Attól fogva, hogy Deák Ferencz husvéti cikkét neki mondta tollba, a »militans közkatonából« mint ő magát nevezte, a tábornok legmegbízhatóbb adjutánsa lett. Megegyezett elveivel, de nem egészen temperamentumával. Nem volt a Kemény Zsigmond »Naplójánál« becsületesebb lap nemcsak a continensen, még Angliában sem, mert soha sem hazudott, soha sem ámitott — de ha szemben a hatalommal a legmerevebb álláspontot foglalta is el, örökös transactiót folytatott a baloldallal. Salamon sehogy sem akart belenyugodni, hogy ennek a pártnak organumai a politikai józanész ellenében ápolják a tüzet, szítsák a szenvedélyeket, s amint elébb az irodalmi, most a

politikai szélsőségek ellen, a mennyire csak Kemény engedte, felvette a harcztot.

Mint politikai írónak értékét akkor jobbadán csak a Deák-párt vezérférfiai s a Napló köre ismerték, mert ő név nélkül adta ki czikkeit, nem mintha a felelősségtől félt volna, hanem *elvből*. Ugy volt meggyőződve, hogy névtelenség nélkül lehet ugyan egy-két független *író*, de független *hírlap* nem, mert a pártfegyelem a legfüggetlenebb gondolkodású embert is feszélyezi. A kormányra került Deák-párt fel is akarta használni ezt a kitűnő munkaerőt: a márcz. 7-iki minisztertanács a hivatalos lap szerkesztőjévé nevezte ki, hol kitűnően értékesítette irodalmi tapasztalatait, de pártállást nem foglalhatott el s a politikai kérdésekhez nem szólhatott. Salamon halálával fogadta a kinevezést, s a lap is azonnal meg is indult, de ő annyival kevésbbé tudott belenyugodni, hogy a politikai küzdelmeket összedugott kézzel szemlélje, mert az ellenzék a kiegyezés ellen agitált, a jobboldali sajtó pedig megvédésére szervezetlennek mutatkozott. A Deák-párt legkitűnőbb tollforgatói, kiknek eddig a Pesti Napló volt az organuma, már nagy ritkán, vagy épen nem írtak a lapokba, a félhivatalos lapok pedig sem tekintélyvel, sem befolyással nem bírtak a közönségre — mert tudva volt, hogy a pártfegyelem az önálló egyéni vélemény szabad kifejezését elnyomta.

Nem ilyen sajtóviszonyokról álmodott Salamon egy független felelős kormány idejére. Még jól belé sem melegedett a szerkesztői székbe, s már is a sajtóügy reformálásán törte fejét. Terjedelmes és kimerítő emlékiratot készített »a sajtóügy rendezéséről« s az első delegationalis ülészak alkalmával beadta Andrásynak, s külön írt Lónyainak, Csengerynek (1867. szept. 6.) Az volt a terve, hogy a kormány hagyjon fel egyes lapok subventionálásával, e helyett maga a Deák-párt teremtsen egy olyan pártorganumot, mely részvényekre alapítva, anyagi függetlensége által szellemi függetlenségét is biztosítsa. Nem lett belőle semmi.

Egy év múlva (1868. júl.) külön magának Eötvösnek adott be egy emlékiratot a hivatalos lapnak reformálása ügyében s ez úton sikerült lényeges módosításokat keresz-

tül vinni. De kedvencz tervéről, egy független pártorganum alapításáról nem tudott lemondani. Amint az állapotokat türhetlenebbeknek látta, vagy a viszonyokat kedvezőbbeknek, magától a párttól függő lap létrehozása céljából újabb emlékiratot dolgozott ki, nagy súlyt fektetve rá, hogy a szerkesztőség állandó contactusban legyen a párt vezéreivel s ezekkel a lap clubb-helyiségeiben meghatározott időben tartandó tanácskozásokon döntsenek a lap tartalma felett. Később ezt a tervet még tüzetesebben kidolgozta: egy részvény-társulat által »Közérdek« cím alatt megindítandó új lap tegye feladatává, hogy a vélemény szabadságát és függetlenségét a sajtóban is megalapítsa. Nem boldogulván napilap megindításával, azt hitte, hogy e célú hetilap által is el lehet érni — s erre is megtette a szükséges lépéseket, de most is eredménytelenül. Azon bukott meg, hogy az elvet, melyre tervét alapítá, hogy t. i. az új lap a párt, s nem a kormány organuma legyen, nem fogadták el. A kettőt nem akarták egymástól elválasztani.

Nem érthetvén el azt, hogy saját lapjában küzdhessen a kiegyezési törvények, az államjogi alap mellett, mint melyeket egyedül tartott positivoknak, szabatosoknak és a felforgatási törekvések ellen, melyeket viszonyaink közt veszélyeseknek hitt, élénk részt vett, természetesen névtelenül, a koronként felmerült hazai és külföldi kérdések megvitatásában, lettek legyen azok akár politikai akár társadalmi természetűek: s e cikkeit átlátszóság és erő jellemzik. És fordult legyen is a közvélemény ellene, mint például a bosnyák kérdésben, meggyőződésétől semmi sem tántorította el. Egymásután dolgozott a Reformban, Pesti Naplóban, Nemzeti Hirlapban, Honban, Budapesti Hirlapban, Nemzetben, nem ritkán éles satyrával ostorozta a chauvinismust, a nyegleséget. Mert szenvedélyes polemikus volt az angol debatterek fajtájából, de rendkívüli ereje érzetében fékezni tudta magát. Ebből az időből kiadatlanul, kéziratban egy jókora kötetre menő polemikus cikksorozat maradt utána, melyekkel valamely butaságot, farizeuságot vagy hazugságot ostorozott, de ezeket első felindulása csillapultával vagy visszatartotta, vagy enyhébb átdolgozásban tette közzé. Hanem e másféltizedes csatározás alatt, az actualis

kérdések megvitatása közben, többször vissza kellett tekintenie a kiegyezés genesisének tanulmányozásához, nem az azt közvetlenül megelőző évekre, melyekben részt vett, hanem magára a forradalomra, melynek keletkezését, okait kereste és megtalálta az egykorú documentumokban. Rendes eljárásához híven, ezeket is minden előítélettől menten, részletes vizsgálat, analysis tárgyává tette, s ily módon az általánosan elfogadott divatos nézetekkel ellentétben álló eredményekre jutott. Így jött létre a megjelenésekor nagy hatást tett politikai röpirata: »Magyarország 1849. és 1866.« és utána »közösügyek és a forradalom« című nagyobb szabású cikk-sorozata a Budapesti Szemlében, (1881) kimutatva, hogy a 48-iki törvények gyöngye oldala, vést hozó sziklája a közösügy volt.

Ennek a tanulmánynak csak kisebb része volt politikai tartalmu, azzá inkább actualitása tette: valójában a pozsonyi törvények keletkezésének történetét bonczolta, erős logikával az okok és következmények kapcsolatosságát mutatva ki, s ebből huzva le ítéleteit. Ez az első objectiv történet a szabadságharcz kezdeteiről — s bizonyos tekintetben ma is egyetlen. A cikk-sorozatot később átdolgozta önálló munkává s folytatta az innsbrucki napok történetével. Kisebb történeti munkái második kötetében akarta közzétenni. Sajnálni lehet, hogy a kiadás elmaradt, mert e munkában politikusaink s államférfiaink sok gondolkodásra méltó anyagot találhatnának. — Cicero büszke jelzője, a »magistra vitae« teljesen rá illik.

Igy vette hasznát a történetíró politikai és hírlapírói működésének, s munkássága mint eddig, ezután is e kettő közt volt megosztva. Történetírói elveit akadémiai székfoglalója bevezetésében körvonalozta, politikai programjáról egy valóban remek nyílt levélben számolt be, melyet a tordai Deák-párthoz intézett, mely a képviselői mandátumot felajánlotta neki, (1872. máj. 21.) s hogy mit tart a journalistikai pályáról, egy a »Reform« számára készült hírlapi cikkben mondta el, mely azonban csak hátrahagyott írásai közt maradt fenn, s a »Skríblerek« címet viseli, azzal a tendenciával írva, hogy a közönség előítéletét a hírlapírók iránt eloszlassa, sőt azt a hírlapokban való részvételre buzdítsa, a hírlapíróknak az igaz-

ság keresését kösse szívükre. Senki sem becsülte meg a hirlapírói pályát jobban, mint ő — pedig a hirlapirodalom ritkán volt vele szemben igazságos.

Salamon e termékeny s eredményekben gazdag írói munkássága két akadémiai székfoglalója közé esik. Az első »Csokonay Dorottyája« (1861-ben) zárpontját képezé aesthetikai tanulmányainak — annak elmondása előtt saját korának irodalmával foglalkozott: ebben már visszatekintett a múltba is. Kimutatta, hogy ez saját korának eposa, be is illesztette azt ennek hangulatába, sőt azzal, hogy Pope és Csokonay közt párhuzamot vont, az egyetemes irodalomtörténetbe is.

Második székfoglalójával tizenkét év múlva (1873.) ő, ki eddigi történetírói működésében inkább politikai s diplomáciai téren mozgott, s munkái tárgyait a XVI—XVIII. századokból merítette, »A magyar hadi történethez a vezérek korában« című értekezésével egészen új térre lépett: a magyar hadtörténet első századaiba.

Történetírói működési terének megváltoztatására két körülmény birta: 1870-ben Pestvárosa közönsége megbizta Pest városa történetének megírásával s nem sokkal utóbb Eötvös az egyetemen a magyar történet tanárává nevezte ki, később pedig a középkor történetének előadásával bizatott meg. E két megbízatás közt bizonyos összefüggés volt; mind kettő a középkor tanulmányozására utalta. Új problémák előtt állott s új kérdésekre kellett keresnie a választ. Abból indulván ki, hogy specialis kérdésekre correct feleletet csak az adhat, ki az egyetemesben is biztos tájékozással bír, behatóan kezdett foglalkozni az egyetemes történeti forrásokkal. Tudván, hogy a geologiai, földrajzi viszonyok minő hatással voltak Pest alakulására, fejlődésére, megkezdte vándorlásait Pest és Buda körül. Napokig bolyongott egyik-másik szakemberrel, míg megkapta a feleletet. S mikor aztán minden feltett kérdésre meg volt a felelet, átment tanulmányaiban a celtákra s rómaiakra.

Itt is kutatta az adatokat, hogy azokból lehuzzassa az igazságot. Legtöbbszörre megtalálta s fel is használta Pest

városa történetében, hol azonban csak annyit értékesített belőlök, mennyi tárgyához tartozott. De hogy mennyire széles körű volt az a tanulmány s mennyire átölelte az egész anyagot, azt különböző essay-éből látjuk. Megnyitotta ezek sorozatát »A római hódítás Magyarországon«, mely a Budapesti Szemlében látott napvilágot. Közelebbről Boissiertől egy cikk jelent meg a rómaiak afrikai hódításáról — engem meglepett, hogy hasonló anyag feldolgozásában mennyire egy nyomon halad két kiváló szellem. anélkül, hogy kettőjük közül egyik a másikra hatással lehetett volna. Az anyag felhasználásában, feldolgozás és formatökély tekintetében, a kérdésnek új világításba helyezésében a nagy francia akademikus mellé állíthatjuk magyar akademikusunkat — anélkül, hogy ennek hátrányára volna. El korból még két értekezése tárgyát merítette, az egyik Attila főhadiszállásáról (a Századokban), a másik szent Severinusról, az önfeláldozó emberszeretet mintaképéről (a Honban.)

Mint ez értekezései, székfoglalója is előtanulmány volt Pest városa történetéhez. Mindenek előtt a vezérek korára vonatkozó források értékével akart tisztába jönni. Áttanulmányozta a német- és franciaországi évkönyveket, a byzanci írókat, Anonymust, a legendákat s okleveleket. Összehasonlította, mérlegelte azokat s arra a meggyőződésre jutott, hogy »egy szellemileg előbbkellőnek tanúvallomása többet nyom, mint tiz lelki szegényé.« Ez a szellemi aristocrata Leo császár, kinek teljesen correct és jó editiója mai napig sem létezik. Salamon deák korában jó hellenista volt, az Ilias szebb helyeit könyvnélkül tudta, még pályadíjat is nyert — s bár három tized sok idő, de még mindig bírta annyira, hogy Leót megérthesse. Itt azonban sok fordult meg egyes szavakon, s minthogy az editiók pontosságában nem lehetett megbízni, Salamon elhatározta, hogy ezeket összehasonlítja a bécsi codex-ekkel. Emiatt aztán görög palaeographiai tanulmányokat kelle tennie, attól sem riadt vissza, megtette.

Elkészülvén az összes források átvizsgálásával, megbírálásával arra a meggyőződésre jött, hogy ebből az elég nagy anyaghalmazból a rostán nem nagyon sok használható adat

hullott ki. Ebből kellett neki felépíteni azt a bámulatosan szép alkotmányt, melyet az Akadémiában, mint második székfoglalót olvasott fel. Ebben is, mint a Hódoltság történetében, az intézmények rajzára fektette a fősúlyt s itt is, mint ott, ezeket új világításban mutatta be. Nem az a kérdés, hogy igaza van-e mindenben, de hogy minden állítását bámulatos logikai következetességgel vont le, az bizonyos. Nem sokat adott arra, hogy újat mondjon, de arra sokat adott, hogy igazat mondjon — s célját legtöbbször elérte. Egy munkája sem okozott nagyobb feltűnést, mint ez, s talán éppen ezért késett kiadásával. Mondhatni újabb bizonyítékokat, újabb argumentumokat keresett, melyekkel maga magát akarta meggyőzni, hogy igaza van.

Ez a székfoglaló nem értekezés, hanem teljesen kidolgozott munka. Minthogy pedig az eredmény, melyre ő jutott, az eddigi történeti felfogással ellentétben volt, igazolni akarta, hogyan jutott el azokhoz, s egy előszót írt hozzá: »A történelmi vizsgálatról« bemutatva az »ideált,« mit a történetiről követel, részletezve saját programját s a munka kidolgozásában követett módszerét. Saját kezével írta ez értekezés egy átjavított példányára: »előszónak készült a hadtörténelemhez a vezérek korában« című munkához. E munkának kiadása azonban huzódván, mint önálló értekezést kiadta a Budapesti Szemlében, maga a főmunka pedig, melynek ez bevezetése lett volna, csak három év múlva látott világot a Századokban s külön lenyomatban önállóan is, természetesen bevezetés nélkül.

Ezen korra vonatkozó tanulmányai keretébe még két értekezése tartozik, melyeket a Századokban akart közölni. »Mosaburg és megyéje« s »Hova lettek a római helynevek Budapest vidékén?« Azon határozott alaku hypothesis ellen kelt ki, mintha Mosaburg a Balaton dényugoti sarkánál feküdt volna s éles kritikai bonczkés alá veszi azt a négy helynevet, melyre építették ezt a négy helynevet. Alapos és beható kritikai tanulmányok ezek, de minthogy egyes részletei iránt még voltak kételyei, nem adta ki s ezek csak kefelevonatban maradtak fenn. Száraz és fáradsalmas munkát

végzett: nem támadta meg egyenesen a theoriát, hanem tartatatlanságát kitűnően alkalmazott könyvkritikával mutatta ki.

A szöveg kritikának, kivált Németországon, nagy kelete van. Salamon úgy találta, hogy az néha felületes vagy egyoldalú. Ez a meggyőződés vezette őtet e korra vonatkozó tanulmányaiban, melynek egyik eredménye volt állásfoglalása a honfoglalás időpontjának megállapításában. A millenium megünneplésének kérdése napirendre tűzetvén, (1882 őszén) a Történelmi Bizottság Paulert, Salamont, Szabó Károlyt bízta meg, hogy a honfoglalás évének kérdését tegyék tanulmányaik tárgyává: ennek eredménye három, egymással ellentétes operatum lett, melyek mint a bizottsági jelentés függelékei tétettek közzé. Magával a bizottsági jelentéssel szemben, Salamon álláspontja védelmére egy tanulmányt adott ki a Nemzetben s utóbb önálló röpiratban. Megállapítatván az időpont, az előkészítés és munka megkezdése napirendre tűzetvén, az Akadémia elhatározta, hogy az ünnepélyben a honfoglalás összes forrásainak kritikai kiadásával fog részt venni: még megérte azt az örömet, hogy a milleniumi bizottság, melynek ő is tagja volt, elhatározta Leo és Constantinus kiadását s ezek commentálására őtet kérte fel.

Mind ez a beható, sokoldalú, a legapróbb részleteket is felölelő kutatás, elmélkedés előkészület volt Pest városa történetének első kötetéhez. Azt, hogy ő épen itt kevés anyagból dolgozott, nem lehet úgy értelmezni, mintha a közkézen forgó s a tárgyhoz tartozó munkákat mind ne ismerte volna; mert ő a maga módja szerint rostálta meg ezt az egész irodalmat s végre is jobbnak látta ezek mellőzésével az eredeti forrásokból meríteni. Különben is sokat adván a formára, mellőzte a felesleget, nem akarván részletekkel, kitérésekkel megrontani a compositio kerektségét. A következő két kötetnél bár bővében volt az anyagnak: de annak feldolgozásában ugyanezt az eljárást követte. S így valóban nagy és értékes munkát alkotott, melyben nemcsak az egyes részletek mintaszerűek, hanem az egész hatalmas constructiójával megragadja az olvasót: még a

III-ik kötet — az ő kritikai excursióinak gyűjteménye — sem tesz kivételt ez alól.¹⁾

Budapest Története befejezetlen maradt. Igaz, hogy a megjelent három kötetben a legérdekesebb kort, a főváros fénykorának történetét birjuk tőle, s hogy a következő kötetek tervével megismerkedünk abból a vázlatból, melyet az »Osztrák-magyar monarchia írásban és képben« című vállalat számára írt; de ez nem kárpótol azért, mi elmaradt. Élete végéig gyűjtötte az adatokat, rendezte azokat, jegyeztetett, kivonatolt, s egyes részleteket, amint valamely tárgy megragadta vagy az alkalomszerűvé vált (pl. a 38-iki árviz) ki is dolgozott, de nem haladhatott úgy, mint óhajtott volna. Szerette volna a munkát valakivel megosztani. Marczalira gondolt, őt szemelte ki munkatársul, tárgyalt is vele, de váratlanul bekövetkezett halála meggátolta tervének kivitelét.

Újabb történetírásunknak keretét nagy, de biztos vonásokkal rajzolja Salamon Horváth Mihály felett tartott emlékbeszédében s e keretbe beilleszti Horváth Mihálynak, a vezetőnek, a mesternek rokonszenves alakját. »Még a leghatalmasabb küzdőnek sem adatott az — mondja ebben Salamon — hogy saját korának hatásán túl emelkedjék;« ő sem emelkedett túl, de tágitott korának látkörén s haladt a Horváth Mihály által nagy sikerrel kezdett nyomokon.

Mint ő, irányadó és mester valál Te is, elhunyt barátom. S ha nem is érhetted meg, mint ő a szerencsésebb, hogy főművedet befejezve add át nemzedednek, hálával adózunk emlékednek azért, amit bírunk Tőled! Bizonylyal történetírásunk ma még nem érte el azt az ideált, mit Te annak feladatául tűztél ki, de, hogy elérje, annak útját Te jelölted ki. S ha el fogja érni, az oroszlán-rész Tied lesz. Annak, ki ez úton halad, bizonyos tekintetben polyhistornak kell lennie — az valál Te is. Természetes tehetségeid, temperamentumod, fejlődésed tettek történetíróvá. A számtan disciplinája. a katonai élet sanyarúságai, a széptani előtanulmányok, együtt-

¹⁾ Leginkább történetírói működésének köszönhetette azt a legmagasabb elismerést, mely 1887 aug. 18-án érte, midőn ő Felsége a Pro Litteris et artibus — éremmel feldisznítotték első sorozatába őt is bevette.

működés a politikai élet vezérférfiaival praedestináltak azzá, s ezekkel együtt páratlan becsületesség, az igaz erős cultusa, gyermekdednaiv kedélyed s a hazugságnak és ámtásnak gyűlölete.

Nem, nem haltál meg Te egészen. Amint éltél s a mit alkottál, fentartják emlékedet azután is, ha mi, a kik Veled éltünk és szerettünk, mind, mind követni fogunk.

FÜGGELÉK

Salamon gyermekora és ifjusága történetéhez.

Az alább következő két levél, melyeket Salamon két ifjúkori barátja volt szíves hozzám intézni (az első idősebb Bodola Lajos tanuló-társa, a másodikat Bodor Lajos hasonlóan collegiumi barátja), becses adatokat szolgáltat életéhez s épen ezért az emlékbeszéd kiegészítéséül szükségesnek tartottam azokat is közölni.

I.

Bodola Lajos levele.

Salamon Ferencz 1836-ban 10—11 éves korában jött a Grammatica Classisba s 1847-ben mint jurista ment ki a collegiumból. Egy évet beteg-sége miatt 13 éves korában elveszített. Reá nézve az a betegség is jellemző s méltó felemlítésre. A nyári vacátióra menve sokat gyalogolt s futott a szekér után s a mint a piskii hídhöz érkezett, hol a szekér is megállott, egészen átitzva megfürdött a Strigy jéghideg vizében, de félhalva húzták ki a vízből s eszméletét csak Déván a szülői háznál nyerte vissza. Vakmerőségének nagyfokú tüdőgyulladás lett a következménye s kigyógyulása után még több éveken át sínlődött lép- és máj-daganat miatt. Így maradt vissza egy osztálylyal.

A 10 évi collegistai életet Salamon is mint sok mások a szó teljes értelmében azon egyetlen gratis cipóval húzta át, melyet mint papfiú az anyaiskolától naponta kapott. Jóval idősebb testvérei Dániel, József és István már deákok, könnyen megosztozkodhattak az apaiháztól küldött sovány pénz segélyen s Ferencznek édes-keves s csak nagy ritkán jutott annyi, hogy a cipója közepébe az annyira sovárgott garasos kofasültet beilleszthesse. De ezért ő soha sem panaszkodott, csendes lelki nyugalmát s egyforma kedély állapotát a nélkülözés legkevésbbé zavarta. Természete volt, hogy nem kért semmit s meg sem köszönt semmit.

Salamon szorgalmasan eljárt az osztályba és a privát órákra is, de a lecke könyv nélküli bemagolásától, a fenhangon recitálástól irtózott. Előadása külömben sem volt folyékony s szeretett kevesebbet mondani mint tudott volna. Ezért tanítói s tanárai Zeyk Miklós és Szász Károly kivételével, kik az ifjuságnak valódi vezetői s tanácsadói voltak, kevésbbé ismerték s gyakran épen félreértették és a *gradusban* mindig a közepes tanulók sorába helyezték. Hanem ő nem sokat csinált ebből s tanulási vágyát egy cseppel sem hangolta le az, hogy *nem tették meg emíneksnek*. De mit mondok, még is volt neki egyszer valami kellemetlensége a *félreértés* miatt. Történt ugyanis, hogy a Rhetorikában bizonyos Zöld Ferencz nevű volt a classis-praeceptorunk, a ki nagyon szerette a virgácsot suhogtatni a tanítványai hátán. Ferencz egy ilyen alkalommal eltálatta magát köhinteni, a mit praeceptor uram személye ellen intézett rosszaságnak tekintett s erre az egész osztály megbotránkozására kihuzatta

Ferenczet padjából s két vesszőütést méregett reá. Salamon soha sem tudta elfeledni ezt a méltatlanul reáért büntetést és még utolsó éveiben is említette nekem.

Egy általában Salamon a kitüntetések s még az ösztöndíjak iránt is, melyre pedig nagy szüksége volt, nem sokat érdeklődött. Szerepelni pedig nagy közönség előtt épen nem volt hajlandó. Erre is egy igen frappans példával szolgálhatok. Novicius deák korunkban a görög nyelvből pályázat volt kitűzve. Mi tudtuk, hogy Ferencz sokat foglalkozik a görög classikusokkal s kértük, hogy jelentse be magát Incze professornál mint pályázó. Sok unszolás után be is jelentette magát. Versenytársa nem akadt, mert tudták, hogy ő jó grekista, tehát bizonyos volt, hogy ő fogja elnyerni a 30 forint pályadíjt. De Ferencz, a mikor elérkezett a vizsga órája s a professorok is már az Auditoriumba összegyűlve voltak, pályázni absolute nem akart. Ekkor barátai, mondhatni erőszakkal vezették be a tanterembe s maguk a tanárok is jóízűen nevettek a jeleneten. Homér Iliádjának első könyvéből kérdezték ki s Ferencz még könyvnélkül is elmondta a szebb helyeket s nagy dicsérettel rakta zsebre a 30 frt pályadíjt.

Hanem nagyon csatlakoznék a ki ezek után alamont minden ambiciótól ment fiatal embernek itélné. Ellenkezőleg minden igyekezete arra irányult, hogy tisztán lássa a dolgok miben létét s hogy a tiszta igazságot kutassa mindenben. A főiskola könyvtárában a hazai s külföldi szépirodalmi s tudományos könyvekből, folyóiratokból nagy gyűjteményünk volt, s rendszeren Salamon figyelmeztetett, hogy mit olvassunk s mit jegyezzünk meg. A politikai nézetekben is az ő kritikája volt a döntő s habár tulságosan sem Széchenyi, sem Kossuth, sem Deák iránt nem lelkesedett, a szabadelvűbb irányzatnak volt minden baráti körben a szószólója.

A geographia igen kedvelt tárgy volt előtte, minduntalan vágyott utazni s világot látni, tudta Berangertől, hogy »voir c'est avoir« s mikor a »tengerre magyarré« jelszó felhangzott ő és Hegedüs Ferencz egészen gyalogosan utnak indultak, hogy a nyári vakáció alatt Fiumét meglátogassák. El is mentek Zomborig, de ott Hegedüs megbetegedett s csak sok vesződés után jöhettek vissza Enyedre, későn mikor a tanév már megkezdődött volt. Utjuk alatt legtöbbnyire papoknál voltak szállva, mert pénz dolgában szűkön voltak.

Második novicius deák korában meghívták nevelőnek a br. Kemény Simonné házához s ott volt alkalmá megismerkedni Erdély legkitünőbb embereivel.

A 48-as években Kolosvárt csatlakozott a legnagyobb részt enyedi deákokból alakult 11-dik dicső honvéd zászlóaljhoz, résztvett kisebb-nagyobb csatákban, melyekről ő maga írt néhány epizodot a »Nemzet-tárczájába, Kolosvár elvesztése után Csucsához vonult vissza s csak azután, hogy Bem Kolosvárt visszafoglalta mehetett Salamon is vissza, Kolosvárra. . . a kórházba, mert amint Csucsánál az ágyura fel akart ülni elesett s a kerék átment az egyik lába fejen. Ezért a téli hadjáratban nem vehetett részt. A muszkák bejövetelekor 1849 júliusban már mint hadnagy Borgóprundnál szerepel. Aztán a világosi katasztrófa után N.-Váradra menekült, hol egy zsidóháznál egy siketnéma fiut tanit beszélni. Innen később B.-Pestre ment. A többit ti jobban tudhatjátok mint szemtanuk.

II.

Bodor Lajos levele.

Salamon Ferencz 1850-ben jött Nagyváradra a hol mintegy másfél évet töltött.

Egy borús délután lépett a »Váralja« nevű városrész egyik házába. Egyik alszárán t. i. valami eltévedt kartácsdarabtól, csontig hatoló sebje

volt, s az élesdi kórházban nem gyógyult volt még be egészen. Nagy hálával emlékezett különben mindig a kórház akkori orvosa dr. Papanek urról, a kit nagyon eredeti embernek tartott, az öreg tényleg mindenféle műághoz értett valamit s jól hegedült. Nagyváradon abban a váráljai házában lakott az Enyedről oda menekült Bodor-család, s ezzel Salamon még collegista korában barátságban volt. Bodorné épen ruhákat teregetett az udvaron, s majd elájult ijedtében és örömében, mikor ifjú barátjukat meglátta. Épen a szomszédban lakott egy muszka őrnagy kíséretével.

Először rövid ideig hetes-félének szerepelve és félparaszt ruhában tartózkodott a családnál s tanulgatott a két fiúval. Később a háziasszony özv. Jakabné-nál, kit B.-né figyelmeztetett a jeles készületségű fiatalemberre, házi tanító lett. Hogy a háziasszony aggályait eloszlassa, ki inkább zsidó-tanítót szeretett volna, még általános meglepetésre zsidó nyelv tanítására is vállalkozott. Mondogatta is később: »tanítottam zsidó gyerekeket héberül.«

Jakabnénak egy siket-néma fia is volt, ezt Salamon saját módszere szerint (kisebb munkáiban le is írta) megtanította írni, olvasni és egy saját külön jelbeszédre, melyen ők kedélyesen sokszor séta közben eltársalogtak. Nemcsak a városrészben, de a megyében is hire ment ennek. s B.-Szentmártonból és Péterszegről is hoztak hozzá egy siket-néma leányt meg egy fiút, nagy kérésre aztán ezekkel is foglalkozott, ámbár minden feltűnést kerülnie kellett, mert az az elfogatás veszélyével járt. Egész nap különben mathezissal és mértannal foglalkozott, asztal, tábla, ajtó, mind tele volt számokkal, körökkel, háromszögekkel stb. Esténként járt ki csak, s mindig könyvekkel a hóna alatt tért vissza. Ezeket premontrei tanároktól kapta, dr. Krausz László a gymn. igazgatója, dr. Kádás Rudolf később Budapesten a »Religio« szerkesztője — voltak különös jó barátai.

Érdekes epizód itt tartózkodása idejéből, s egyszersmind az ő szeretetre méltó egyéniségére és genialitására jellemző a következő:

A Jakabné házatól nem messze, de már az u. n. »Katonavároson.« kis boltban lakott egy sápadt, magas, hosszú fekete koftánú »szentírás író,« a ki t. i. pergamenre írja a különbözö héber szövegű imákat, tizparancsolatot stb. Sokszor lehetett nála látni Salamont, a mint mindketten egy-egy pergamen fölé hajolva egymásnak látszának magyarázni, és sokszor sétálgattak együtt a bosszú kolozsvári utcán. »Ein orientalischer, grosser gelehrte,« ilyen hírt csinált Salamonnak pergameníró barátja.

Egy éjjel a Jakab-ház ablakait hevesen verik. Atyám ment kaput nyitni, s ime fekete köpenyben ott áll még sápadtabban a tizparancsolat író s kéri költsék fel Salamont, mert a policzáj mindenütt menekülteket keres. Ő pedig ráborította Salamonra köpenyét s izgatottan vitte kis boltjába, ott gyertya mellett leültette s tollat adott kezébe, írjon tizparancsolatot s maga is munkához fogott.

Csakugyan minden házban kutattak. Bezörgettek a pergameníró ajtaján is. Fagygyú gyertya mellett ott írt a két férfiú a tekercsekbe mélyedve. »Was machen sie da?« mondá a komiszárius, kinek a háta megett állott két tétőtől talpig felfegyverkezett policzáj.

A sápadt, magas pergameníró, mintha szent helyen lennének, ünnepélyesen felemelkedett, s kitérve az egyik tekercset, mondá: »Wir schreiben die heilige Schrift!«

A két katona azonnal keresztet vetett magára, csendben eltávoztak s a tizparancsolat-író elnормolván azt az inát, a mit nagy veszélyből meneküléskor szoktak mondani, megszorította Salamonnak mind a két kezét.

NYILÁGYI SÁNDOR.

KÉT KASSAI PLÉBÁNOS A XVI. SZÁZADBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Kassa a török hódoltság idejében az országnak a Habsburg-ház uralma alatt álló részeire nézve az elveszett fővárost helyettesíté.

Kivált a XVI. század második felében a várost a vezérszerepre hivatottá tevő kedvező fekvése, tetemes saját vagyona. lakosságának jóléte, és a közműveltségnek aránylag magas színvonala.

Virágzó kereskedésének egyik főtényezője volt azon feltékenyen őrzött régi kiváltsága, hogy úgy kül- mint belföldi kereskedők árúikat a városban letenni, és ott értékesíteni tartoztak.¹⁾

Falai között élénk municipalis élet pezsgett. Magistratusa kiváló gondot fordított egyházi és iskolai ügyeire. Lelkészi és tanári kara gazdag javadalmakban részesült. E mellett a város közönsége statutarius jogánál fogva, már a század derekán, a közigazgatás minden ágára kiterjedő részletes szabályokat alkotott. Példa erre egy a kérdéses időből eredő német nyelvű statutum, mely egyaránt intézkedik a kórházak fölötti felügyeletről, a szegények gondozásáról, az erdők kimeléséről, a vásáriügyről, az élelmezés biztosításáról, a mértekek helyességének ellenőrzéséről, a városi lóállományról, az árvák jogainak megvédéséről, a malmokról, a szőlők művelésé-

¹⁾ Nagy Lajosnak 1361-ben kiadott és az Orosz- és Lengyelországból jövő kereskedőkről szóló kiváltságlevele, melyet Zsigmond király 1435-ben a bár honnan jövő kereskedőkre kiterjesztett. Ebből kiindulva a kassaiak 1495-ben erőszakkal lefoglalták a löcseiek által a hegyaljai szűretről városuk kikerülésével Jászó felé szállított borkészletet. Utóbb a kassaiak 1562-ben a jászói convent előtt protestálnak ama kiváltságuknak több erdélyi és váradai kereskedők által történt megsértése miatt. Az illető okiratok megvannak az ottani városi levéltárban. V. ö. Tutkó. Kassa városának 1. évkönyve 33 l. és Korponay, Abaujvármegye monographiája 12. 13. ll.

ről, a közpinczéknek jó régi és uj borral való ellátásáról, a tisztviselők választásáról s megszámloltatásáról. Különösen megvan hagyva a meglevő ágyúk, puskák, lándzsák és vérték jó karban. — a szükséges puskapor, salétrom, ólom, szurok, nagy lámpák és a város megvédésére megkívántató egyéb hasonló tárgyaknak pedig készletben tartása. Végül a tanácsnak szívére köttetett az okiratok rendbe tartása, lajstromozása és a kincstárban való megőrzése.¹⁾

A városi atyák eme gondosságukkal mély hálára kötelezték az utódokat, mert főleg ennek tulajdonítható a Kassa városi levéltárnak jóformán sértetlen fennmaradása, úgy hogy az mai napig is az érdekes történelmi adatok kimeríthetetlen tárházát képezi.

A város törzspolgársága a közügyekre irányadó befolyást gyakorolt németajkuakból és csekély számú tótságból állott. Idővel azonban itt, főleg Zapolyai uralma alatt, az ország más vidékeiről felnyomult számos magyar család letelepedett, házat és ingatlanokat szerzett, és többen közülük előkelő hivatalokat viseltek, sőt a magyarság utóbb a németiséget számra nézve is kezdte túlszárnyalni. Mindazonáltal miután a város Ferdinand birtokába visszakerült, a németek ellenzésével szemben külön királyi leiratra volt szükség, hogy a letelepedett magyarság a régiebb polgársággal egyenlő előjogokban és kiváltságokban részesüljön.²⁾ De e rendelet is nagy részben írott malaszt maradt.

Vallási tekintetben Kassa, melynek polgársága a nemzetiség különbsége nélkül már előbb a reformatiót elfogadta, Eperjessel, Lőcsével, Bártfával s Kis-Szebennel együtt egy senioratusi kerületet képezett. Ezen öt város egymásközi viszonya jóformán dacz- és védszövetség természetével birt. A mindnyájukat közösen érdeklő ügyeket egyetemes ülésekben, illetve zsinatokban tárgyalták, továbbá a mennyiben valamelyikük a vallásuk szabad gyakorlata ellen czélba vett merényletről

¹⁾ E statutum ki van adva a Történelmi Tár 1893. évf. 380—382 l. Ismétlések kikerülése végett ezentúl a kassai levéltárban őrzött azon okiratokat, melyeknek másolatai birtokban vannak, a forrás megnevezése nélkül fogom idézni, habár azoknak egy része jelen értekezésem elkészülte után már közzé lett téve.

²⁾ I. Ferdinandnak 1552 ápril 7-kén kibocsátott leirata. (Történelmi Tár 1884. 601. l.) Az 1560-iki december 12-kén kelt azon felterjesztés fogalmazványában, melyet Eperjes, Lőcse, Bártfa és Kis-szeben a Huszár Gál megszökése miatt zaklatott Kassa érdekében a királyhoz intéztek, eredetileg felemlítettett, hogy *natio hungarica illa numerosior sit, quam germanica*, mely tétel utóbb imígy javítottatott: . . . *copiosa sit*.

korábban értesült, ezt a többiekkel azonnal tudatta,¹⁾ bajaikban pedig egymást kölcsönösen támogatták,²⁾ sőt az egyes városok követek útján képviseltették magukat a szövetséges társaik beléleltében felmerült ünnepélyes alkalmakkor.³⁾

Midőn az 1548-iki országgyűlés XI. decretuma értelmében, mely szerint az országban netán létező anabaptisták és sacramentariusok a királyi megintés nyomán innen kiűzendők, I. Ferdinand az említett öt várost vallásuk tételeinek felterjesztésére utasította: ezek még 1549-ben bemutatták Stöckl Lénárd bártfai iskolamester által szerkesztett és az ágostai hitvallás kivonatát képező hitvallásukat annak igazolására, hogy abban Kalvin-féle sacramentarius irány nem található.⁴⁾ Ezóta a városok magistratusa ama hitvalláshoz állhatatosan ragaszkodott.

Kassa egyháza élén, mely ekként hivatalosan az ágostai evang. hitfelekezethez tartozónak vétetett, a plébános vagy lelki pásztor állott. Alája voltak helyezve a három nemzetiség külön prédikátorai, a segédlelkészek, az iskola-igazgató, a segéd-tanárok s a karvezető. Ezek legtöbbje a felsőbb tanulmányokat Németországban végezte, hol a kérdéses korszak alatt a protestans államokban egyes vallási kérdések iránt felmerült nézeteltérések és szenvedélyes hitviták a közérdeklődést lebilincselték.

Könnyen kimagyarázható tehát hogy a visszatérők azon vallási árnyalat mellett, melyhez a külföldön szegődtek, a hazában nyert állomásokról propagandát csinálni törekedtek. Közöttük találkoztak mérsékeltebb és orthodox Luther-pártiak

¹⁾ Eperjes város tanácsa 1559 december hó 29-kén kelt levelével tudtára adja Kassa városának, hogy titkos, de hiteles értesülése szerint közelebb a vallás dolgában kiküldött vizsgálók a városokat szándékoznak meglepni. Jó lenne tehát titokban tartandó összefüggésben a hitvallásuk iránt adandó választ egyetértőleg megállapítani.

²⁾ Eperjes, Lőcse, Bártfa és Kis-Szeben sz. kir. városoknak Kassa érdekében 1560 december 12. kelt felterjesztései Ferdinand királyhoz és Miksa főherceghez, ugy 1561 márczius 15-kén újabban intézett felirata a királyhoz Huszár Gál végezt.

³⁾ Például Bártfának fenmaradt régi számadásai szerint a város 1575-ben Kassán Leuchhammer összekelésénél Fröhlich Tamás leányával. 1582-ben a kis-szebeni lelki pásztor temetésénél és 1589-ben az ottani városi bíró esküvőjénél külön követekkel képviseltette magát.

⁴⁾ Ezen egyébként köztudomású tény egyebek közt kitűnik egy keletet és czímzést nélkülöző, de nyilván a XVII. század első éveiben Rudolf királyhoz intézett felterjesztés fogalmazványából, melynek aláírása így szól: N. Richter und Radth samt der ganzen burgerschaft der 5 freien Städt Obern Craiss Ungern, Caschau, Leutsch, Barttfeldt, Epperies und Zeben. V. ö. Klein, Nachrichten von den Lebensumständen . . . ev. Prediger. I. 33. s. 65. l.

(Gnesio-Lutheranusok), sőt flacianusok szintúgy, mint Melanchton különböző irányának követői. Nevezetesen a magyar prédikátorok túlnyomó része, és velük hiveik. Melanchton népszerű nevének leple alatt a kalvini irányhoz hajoltak.

Ennyi különböző elem folytonos érintkezése mellett a surlódások nem voltak kikerülhetők. Másfelől pedig a kedélyeket nyugtalanító belviszályokhoz járult az ellenreformációból fenyegető veszély, melyet 1560-ban Verancsics egri püspök a területileg egyházmegyéjéhez tartozott Kassának a katholicizismus számára visszahódítása végett megindított.

Ily kritikus körülmények között került az eperjesi születű Frölich, másként Hilárius Tamás protestans lelkész Kassára. a melynek egyházi és iskolai ügyeire azontúl négy lustrumon át nyomós befolyást gyakorolt.

Ő, miként több társa, tanulmányait a wittenbergi akadémián fejezte be, hol 1552-ben Melanchton volt egyik mestere. Ugyanott történt pappá avatása.¹⁾

A mint a hazába visszatért: Selmeczbánya városa nyomban, 1554-ben, reá ruházta a fenhatósága alatt álló hodrusbányai főkegyházban a lelkészi tisztet. Itt első gondja volt. segíteni iskolája elhanyagolt állapotán. E végből még megérkezése évében egy kellően kiképzett ifjút, a körmöczi születű Tilesch Lénártot, mint iskolamestert vette alkalmazásba.²⁾

De egyéb irányban is a Hodrusbányán töltött hat év alatt kegyurainak teljes megalégedését megnyerhette. mert Kassa városa, midőn az 1560-ik év elején elárvult egyháza

¹⁾ Frölich a wittenbergi akadémia tanáraihoz 1574 február 18-kán irt érdekes levelében, melyre még visszatérek, bevezetésképp felhozza: *Quotiescunque mihi memoria charissimi d. praeceptoris nostri Ph. Melanchtonis sanctae memoriae occurrit, et illius coetus, quem ante viginti duos annos isthic . . . consexi; majd: cum sciam academiae vestrae multum debere, in qua non tantum mihi licuit audire dominum Philippum . . . cum aliis doctissimis viris, sed etiam in ministerio verbi publica ordinatione confirmatus sum. E levél ki van adva Riederer Bertalan. Nachrichten zur Kirchen-, Gelehrten-, und Bücher-Geschichte című munkájának Altdorfbán 1764-ben megjelent I. kötetében. Onnan Sinai Miklós tanár számára Göttingenben 1788-ban lemásolta bizonyos Saater János. s én ezen utóbb a Nemzeti Múzeum levéltárába került másolatot használtam. Feltűnő, hogy Frölich, illetve Hilarius neve sem Bartholmaeidesnél, sem Révésznel a wittenbergi magyar tanulók jegyzékében elő nem fordul.*

²⁾ A »Thomas Epperiensis« aláírással ellátott, »Hodrutschiae 17. Aug. 1554« keletű levél eredetije a selmeczbányai városi levéltárban; kivonatos másolata Abel Jenőnek az Akadémia által megvásárolt okirat-másolatokból álló gyűjteményében.

vezetésére megbízta, csak nehezen tudta Selmezbánya tanácsának elbocsátási engedélyét kieszközölni.¹⁾

A megtisztelő meghívást Frölich egyelőre egy évre fogadta el azon óvatos kikötés mellett, hogy a város tartozzék őt esetleg Verancsics üldözése ellen megvédeni.

Kevéssel utánna Huszár Gál is Kassára érkezett a neki adományozott magyar prédikátori állás elfoglalása végett. Erre azonban Óvárról már egy évvel előbb hivatott meg. Ekkor az 1559-iki husvétot (márczius 26-át) követő héten írt válaszában mindenekelőtt mély háláját fejezte ki a fölött, hogy őt Krisztusnak méltatlan és hasznavehetetlen szolgáját Kassai város egyházához lelkészül meghívták. Sokkal gyengébbnek érzi magát, — ugymond — mintsem hogy ily terhet elvállalni merészelne. Mert habár a lelkészi teendők mindenütt ugyanazosok: mégis városuknak előkelő volta, és tudós vezérferfiak feles száma műveltebb lelki pásztort igényel, holott saját gyenge tehetsége alig elégítheti ki a pór nép igényeit, a melynek körében most működik. E mellett azok irányában, a kiket már öt éve óta szolgál, a jövő évre is le van kötve. De azonfelül midőn Óváron a megelőző évben egyházuk érdekeinek előmozdítása végett nyomdát állított fel, a tetemes költség fedezésére jóakaróinak segélyezését kérte ki, kiknek még 100 magyar forinttal adósa; nem volna pedig illő eltávozása hitelezőinek kielégítése előtt. Mivel azonban a városi atyák leveleikben előre tiltakoztak meghívásuknak bármely mentséggel való visszautasítása ellen, kész azt elfogadni, ha csekély tehetségeivel megelégednek, s ő mostani hivatásától tisztességesen elválhat, ha továbbá a város jövő fizetése rovására hitelezőit kielégíti. Mely esetben, bármikor kívánják, háznépével hozzájuk fog költözni.²⁾

Huszár a meghívók részéről a kívánt fizetési előleg engedélyezése iránt csakhamar biztosítva lehetett, mert már ugyanazon évi május havában lépéseket tett, hogy Óvár urától, Miksa főhercegtől s cseh királytól, a szükséges felmentvényt megkapja. E végből Bécsbe rándult, de sem Miksát, sem a fűrdőben időző udvari papját hon nem találván, kérelmét írásban nyújtotta be. Egyszersmind két kassai pártfogóját az esz-

¹⁾ A kassai tanácsnak Selmezbánya tanácsához 1560 február hó 17-kén Frölich elbocsátása végett intézett megkeresése eredeti fogalmazványban. V. ö. Breznyik János, A selmezbányai egyház és lyceum története 294. l.

²⁾ Történelmi Tár 1889. évfolyam 602. lap, hol a levél kelete »in feriis Resurrectionis domini 1559« tévesen van márczius 26-kára megoldva.

közlöttéről értesítve, ismételten kijelentette, hogy eljövételére számíthatnak.¹⁾

Mindazonáltal a főherczeg válasza soká késett, és időközben Huszár neje lebetegedett, úgy hogy ő csak azon év letelte után, melylyel az óváriaknak le volt kötve, bocsáthatta magát Kassa városának rendelkezése alá. Egyuttal megküldte nekik a Bullinger által írt *Institutio christianae fidei ad oppressas Hungariae ecclesias* négy példányát, azzal az ígérettel, hogy ha hozzájuk Isten segélyével eljövend, több illetén ujdonságokkal fog egyházuknak szolgálhatni.²⁾

Ezen munka nyilván az, mely a nyomda-hely megjelölése nélkül, de Kolozsvárott jelent meg 1559-ben a következő czímmel: *Libellus epistolaris, a pio et doctissimo viro, Heynricho Bullingero, Tygurinae Ecclesiae in Helvetia pastore fidelissimo et vigilantissimo, pressis et afflictis Ecclesiis in Hungaria, eorundumque Pastoribus et Ministris transmissus.*³⁾ S valószínűnek tartom, hogy maga Huszár kezdeményezése folytán iratott a könyvecske és került ki hazai sajtóból.

Ez utóbbinak Kassán új állásába való beigtatása az 1560-ik évi márczius 20-án tartott városi közgyűlésen történt. Ennek színe előtt felhivatott, hogy az evangelium igaz tanát hirdesse, erre nézve Frölichet *superintendentes*ének elismerje, neki minden egyházi ügyekben engedelmeskedjék, őtet hallgassa és kövesse. A mire ő némikép kitérőleg válaszolt, igérvén azon tanok terjesztését, melyet az üdvözítő a világnak feltárt s maga is eddig hirdetett.

Frölichnek rövid idő alatt sikerült papjaival és a tanári karral az istenitisztelet sorrendjére nézve egyetértésre jutni. Már az 1560-ik évi április hó 3-án tartott tanácsülésben együtt jelent meg Huszár Gállal és a szláv prédikátorral, valamint az iskolamesterrel és segédtanítóval. tolmácsolandó a magyar polgárságnak e részben való óhajait. Erre a tanács azt a választ adta, hogy vasárnapon reggel a magyar praedicatio, s azután szokásosan 12 órakor a német tartassék, majd a katekizmus német nyelven a nagy, magyarul a kisebb templomban taníttassék. Az estveli imádságot követőleg ismét németül prédikáljanak a nagy templomban. Viszont kedden

¹⁾ Huszár Gálnak Óvárról az 1559-iki áldozó csütörtököt követő hétről (teris Ascensionis, május 4–10 között), úgy május 11-ről kelt levelei Literatus Zsigmond és Tomhauser Boldizsár kassai polgárokhoz.

²⁾ Ugyancsak Huszárnak 1560 január 10-kén és február 20-kán kelt levelei Kassa város tanácsához.

³⁾ Egyetlen fennmaradt példánya birtokomban. (Régi Magyar Könyvtár II. k. 80. sz.)

Huszár Gál, ha jónak látja, reggel taníthat a nagy templomban, s mint a szokás előírja, fehér ingben keresztelje a kisdedeket.¹⁾

Ugyanazon év július havában az öt város zsinatot tartott Kis-Szebenben, melyben Frölich és Huszár Gál is részt vettek. Itt már általában az összes jelenlevők beleegyezésével mondatott ki, hogy a lelkészek a vallási szertartásokat egyházi öltönyben tartoznak végezni, s azokuál a régi szokást kövessék.

Egy másik határozatot a közelgő vallási üldözésnek több oldalról felmerült előjelei idézték elő. E szerint a városok megállapodtak abban, hogy ha egyházi személyzetük valamely tagja az esztergomi érsek vagy az egri püspök elé idéztetnék: az érdekelt város az idézés tárgyában a többiek beleegyezése nélkül mit se tegyen.²⁾

Ezen óvatos megállapodás a félt veszélyt el nem háríthatta.

Kevéssel utóbb, az évi október elején Zay Ferencz kassai főkapitány határozott királyi parancs következtében, melyet Verancsics kieszközölt. Huszár Gált előleges idézés nélkül elfogatta. Indokul szolgált az a vád, hogy eretnek tanokat és hamis dognákat terjeszt, továbbá istenkáromlásokkal telt könyveket kiadván, azokban a pápát Antichristusnak, híveit pedig bálványimádóknak bélyegzi, sőt nyilvános helyeken a király személye ellen sértőleg nyilatkozott.

Ezenfelül Zay Frölichet és a német prédikátort állásaikból elűzte, a kik közül amaz a Szepességbe menekült.

Kassa város közönsége fűt fát mozgásba tett az üldözés áldozatai érdekében.

Mindenekelőtt igénybe vették az akkoron a protestantizmushoz hajló Miksa főherczeg pártfogását. Az eziránt, hozzá okt. 13-kán intézett és Bécsbe külön követ által útnak indított felterjesztésükben kiemelik, hogy úgy a város, mint az egész nemesség kész Huszárért kezességet vállalni. Ennek prédikációiban soha sem hallottak egy sértő szót sem a király személye ellen. Ha ilyes valami történnék, a tanács maga tartaná szigorú kötelességének a vétkes megfenyítését. Sőt ellenkezőleg Huszár a közönséges szokás szerint a templom-

¹⁾ A jelzett keletű ülési jegyzőkönyvek. Történelmi Tár 1890. évf. 197. l.

²⁾ Az első határozat kitűnik a Kassa városának 1562 márczius 12-kén (die s. Gregorii papae, tehát nem márczius 2-kán) tartott ülése jegyzőkönyvéből. (Tört. Tár 1890. évf. 198. l.) A második határozatra hivatkozik Frölich utóbb ismertetendő Promemoriájában. V. ö. Klein, Nachrichten I. 342. l.

ban rendesen imádkozott a fejedelemért és ily imára intette a népet is. Keservesen feljajdultak továbbá plébánosuknak és német prédikátoruknak elűzetése miatt, a mely utóbbi a német ajkú katonaság előtt is prédikált, és nekik a szentséget kiszolgáltatta. Ekként nincs most senkijük, ki a kisdedeket keresztelje, a betegeket vigasztalja és a szentséggel ellássa.

Egyidejűleg a város hasontartalmú felirattal járult Ferdinand elé, még felpanaszolván azon ősi kiváltságuk megsértését, mely szerint plébánosuk megválasztása saját jogkörükhöz tartozik.¹⁾

Zaynak erőszakos eljárása az egész felvidéken általános felháborodást idézett elő. A négy sz. k. városon felül, melyek szövetségesük érdekében Eperjesen az évi deczember hó 12-én tartott együttes ülésekből úgy a királyhoz, mint a trónörökös-höz felírtak.²⁾ az utóbbihoz különböző indokolás mellett számos, főleg protestáns főúr is fordult orvoslás és a fogoly Huszár kibocsátásának eszközzése végett.

Ezek közül Magóchy Gáspár, a későbbi egri kapitány és tornai főispán tanúságot téve a fogolynak alattvalói hűsége mellett, kérelme támogatására latba veti hosszú szolgálata alatt szerzett érdemeit. Kivált pedig hangsúlyozza azt, hogy vidékükhöz majdnem összes lelkeszei megrettenve társuk sorsa miatt, állomásaikat elhagyni kezdik, míg keresztény lakosságuk jóformán pogányságba süllyed.

Másfelől Perényi Gábor, a szomszédos Abaujmegye főispánja egyenesen a királyhoz fordulván, erősen kiemeli a kassaiaknak az uralkodóház irányában nehéz viszonyok között vagyonuk és személyük kockáztatásával állandóan tanúsított hűségét. E mellett hivatkozik régi kiváltságaikra, melyeknek jelentéktelen vádak miatti megsértése semmikép sem volna indokolható. Már pedig Huszár Kassa városának nem csak prédikátora, hanem egyszersmind polgára, mint ilyen pedig kész, ha bünt követett el, magát a törvényes eljárásnak alávetni.

Viszont a kassai őrség tisztjeinek, u. m. Forgách Simon és társainak kérvénye érdekes világot vet a trónörökös akkori vallási irányára, és a katonaság egy részének hangulatára. Midőn ugyanis a tisztek újból igénybe veszik Miksa közvetítését atyjánál a végből, hogy a fogságban levő prédikátor

¹⁾ A Miksához intézett német nyelvű felterjesztés fogalmazványára rá van vezetve: simul etiam caesareae majestati simili argumento scripsimus. A városnak a plébánosokat illetőleg régi kiváltságukra történt hivatkozása kitűnik a későbbben ismertetendő kir. válaszból.

²⁾ E felterjesztésekre már előbb is hivatkoztam.

viSSzanyerje előbbi szabadságát Krisztus tiszta evangéliumának hirdetésére és a szentségek kiszolgáltatására: folyamodásuk minden sora világosan mutatja törhetetlen ragaszkodásukat a protestans hithez. Majd lelkesedve hálálkodnak a fölött, hogy Miksa az igazságot, illetve a tiszta hitet, mint mondják, szintén felismerte és vallja. Egyébként tekintetbe vétetni kéri a királyi családnak különböző helyeken és időben súlyos veszélyek között tett hűséges szolgálataikat, melyeket végső lehelletükig jövőre is teljesíteni akarnak. Arra az esetre azonban, ha kívánságuknak elég nem tétetnék, némikép fenyegetőleg utalnak az ebből a császári házra. és a szerencsétlen hazára háramolható veszélyekre.¹⁾

Minden erőlködések hajótörést szenvedtek Oláh Miklós esztergomi érsek és Verancsics befolyásán.

Ferdinánd még október 21. és 25-én Oláh ellenjegyzésével kiadott leirataiban kijelentette, hogy Huszár elfogatása a fentebb már említett okokból császári és királyi hivatásából folyó parancsára történt. Súlyos nehezitelésének terhe alatt meghagyja tehát Kassa városának, hogy a fogoly eretnek s egyáltalában a vallás ügyébe, mely hozzájuk semmikép sem tartozik, be ne avatkozzék, hanem Zay rendeleteinek vesse alá magát.²⁾

Sem a többoldalú későbbi kérvényeknek, sem Miksa pártfogásának nem sikerült a királyi parancs módosítását kieszközölni, úgy hogy az utóbbi maga czélszerűnek találta a várost a küldöttjének aóott szóbeli válaszában Verancsicshoz utasítani.³⁾

¹⁾ Magóchy Gáspárnak Kassáról 1560 december 14-én, és a magyar katonaságnak december 15-én »Simon Forgacz, Mathias Szenniesi, Joannes Horwat, Franciscus Kalnassi, et ceteri sacrae romanae caesareae majestatis praesidiarii milites Cassovienses« aláírással ellátott latin felterjesztései Miksához a bécsi cs. és kir. Haus- Hoff- und Staatsarchiv-ban. Perényinek a sárospataki várból 1560 december 10-én Ferdinándhoz intézett latin felterjesztése másolatban a kassai levéltárban.

²⁾ Az első kir. leirat későbbben kelt ugyan mint Kassának október 13-iki felterjesztése, de annak felérkezte előtt adatott ki. Erre válasz a második leirat, melyre rá van vezetve: Cito, cito, citissime, cito, cito. Azt a kir. kancellária postán expediálván, a kassaiak küldöttje, ki e felől nem volt értesítve, még azután is várakozólag Bécsbe maradt, s ez csak utóbb kapta a leirat másolatát kézhez, a miről Lásztí János királyi titkár a várost október 31-én külön is értesítette. Innen is látszik, mily fontosságot tulajdonítottak alólról és felülről az ügynek.

³⁾ Miksa a kassaiakhoz november 4-én írt s a városi levéltárban található válaszában hivatkozik a küldöttükkel közlöttekre, a város pedig a hozzá december 14-én intézett, és a bécsi titkos levéltárban eredetiben meglevő újabb német felterjesztésében, mely nem egészen pontos másolatban Verancsics összes munkái közé is fel van véve, jelenti, hogy a küldöttje útján vett utasításához képest követeket menesztett Verancsicshoz.

Úsupán a plébánost illetőleg volt a második leirat annyiban kedvező, a mennyiben a király megengedte, hogy a kassaiak régi kiváltságaik értelmében plébánoskép jó, ájtatos, tiszta életű és helyes tanokat valló férfiút alkalmazhassanak.

Ez alapon a tanács hivatkozással arra, hogy vidékükön Frölichnél tudósabb és a plébánosságra alkalmassabb férfiút nem ismer, megnyerte Zay főkapitány engedélyét a száműzött visszatérésére és november hó 7-én tartott üléséből intézkedett ennek visszahívása végett.¹⁾

Ez alatt Miksa ajánlata folytán, habár a siker minden reménye nélkül, folytak a Verancsicscsal közvetlenül megindított tárgyalások Huszár kiszabadítása végett, míg azon zavarások alkalmából, melyek Egerbe titokban szándékolta elvitele hírére keletkeztek, a fogolynak menekülnie sikerült.

A város közönsége ezen esetet ugyanazon évi december hó 30-án kelt jelentésével nyomban Ferdinánd és Miksa tudomására hozta; midőn pedig az utóbbinak 1561 január 16-án kelt válaszából értesült, hogy a király az ügy megvizsgálására biztosokat küldött: azonnal ujból felírt s törekedett a vizsgálatot magáról elhárítani.

Eme kimerítő iratában a tényállást következőleg adta elő:

A főkapitány, úgy látszik a nemesség és a magyar katonaság kérelme folytán megengedte, hogy Huszár abban a házban, a melyben őrizet alatt tartatott, néhány prédikációt tartson, a mi különösen Krisztus születése és szent István első vértanú napján történt. Utóbb szent János evangélista ünnepén az estveli szürkület beálltakor, a kapuk bezárásának idején, Zay az őrséget képező magyar gyalogságot saját lakásához rendelte, s német karabélyosokkal helyettesítette. Midőn ennek következtében az elparancsolt őrség szokatlanul dobszó nélkül elvonult: e miatt gyanu támadván, a nép között az a hír terjedt el, hogy magyar prédikátorukat titkon el akarják vitetni. Erre főleg a magyar katonák nagy garral ahhoz a házhoz siettek, melyben a fogolyt őrizték. Hozzájuk szegődtek nők, gyerkőcök, mesterlegények, és félig részeg csöcselék nép, részben fegyvert ragadva, részben a nélkül. Épen e zendülés közben érkezett a kérdéses ház elé az a kocsi, melyet Zay csak-

¹⁾ E körülményeket igazolja egy Kassa város levéltárában levő, 1560 november 13-ki kelettel ellátott, de az azon olvasható jegyzet szerint ki nem adott fogalmazvány; továbbá az 1560. évi tanácsjegyzőkönyvének »die omnium sanctorum« és »die 7. Novembris« keletű pontjai; úgy Kauffai Richard késmárki iskolamesternek 1560 december hó 29-én (4 calendas Decembris) Frölichhez írt levele, melyben örömet fejezi ki a fölött, hogy ez a kassai egyház vezetését átvette.

ugyan Huszárnak Egerbe szállítása végett oda küldött. Annak láttára még nagyobb zsisvaj keletkezett, a kocsis letaszíttatott és a lovak a kocsival elfutottak, a fogolynak pedig a zavargás alatt sikerült egy áttört kályhán át menekülnie.

A mint a bíró és az esküdtek e felől értesültek, nyomban siettek az együtt talált királyi biztosokhoz, u. m. Thurzó Ferencz, Magóchy Gáspár és Thorda Zsigmondhoz, határozottan tiltakozandó minden olyan feltevés ellen, mintha az eset tudtukkal, tanácsukra, vagy parancsuk folytán történt volna. Egyszersmind kikérték a biztosok segélyét a felkelés elnyomására; a mi azután, miután a nép a prédikátor menekülését megtudta, nehezen bár, de minden nagyobb szerencsétlenség nélkül el is volt érhető.

A jelentésttevők a zavargást a főkapitány tapintatlan eljárásának tulajdonítják, ki a prédikátort a legalkalmatlabb időben akarta elvitetni, jöllehet nekik megígérte, hogy esetleges Egerbe szállításáról őket két vagy három nappal előbb értesítendi, és ekkor szabadságukra hagyja két polgárral való elkisértetését.

A következő napon a tanács Zay kívánatára maga tett nyomozásokat a menekült hollétének s netáni rejtekének kipuhatólása végett. E célból a polgárság köréből az összes családfeket eskü alatt kihallgatta, de eredmény nélkül. E mellett más polgárokat elfogatott, kik a felkelésnél jelen voltak. De ezeket is a moldvai despota¹⁾ és több nemes úr jótállása mellett csakhamar szabadon bocsátotta, miután semmi terhelő ellenük ki nem derült, és ők védelmükre felhozták, hogy a szokatlan zajnál fogva a várost fenyegető veszélytől tartottak, és ezért mentek kardot ragadva a csődülés színhelyére.

Ehhez képest — mint a felterjesztésben folytatják — lehetetlen volt annak felkutatása, a kit a kapitány maga éjjel-nappal feles számú katonákkal őrizet és feltétlen hatalma alatt tartott.

A városi előljárók ártatlanságát szerintük már azon egyedüli körülmény is tanúsítja, hogy egyetlen egy harang sem szólalt meg a nép összehívására. Az eset tudtuk, akaratuk nélkül történt. Isten, a szívek vizsgálója tanújuk.

Ezeknek elmondása után esedezik a város a királynál: hívja vissza az ezen ügyben kiküldött és még Pozsonyban levő biztosait, a vizsgálatot pedig bizza már úgy is ottlevő biztosaira, Thurzó Ferencz és társaira.²⁾

¹⁾ Heraclides Jakab, ki Zay Ferenczcel meghitt viszonyban állott. L. Történelmi Tár 1890. évf. 219—215. ll.

²⁾ Kassának 1560 december 30-án kelt német felirata Ferdinánd-

A felkelésről a katonaság szintén tett azonnal jelentést és pedig Miksához. Ők is panaszkodnak a főkapitány ellen, kit többen figyelmeztettek Huszár elszállításának elhalasztására, mert az idő már későre járt, ilyenkor a köznép többnyire részeg szokott lenni, és a szándék kiviteléből könnyen támadhat valami szerencsétlenség. A fogoly kiszabadítását a tanács előadásától eltérően kizárólag az összecsisódult népségnek tulajdonítják, míg magukról azt állítják, hogy a felkelést látván, fegyveresen a főkapitányhoz siettek s körülötte maradtak.

Másnap — mint folytatólag felhozzák — Zay követelte tőlük, hogy segítkezzenek a menekültnék az összes utcákban s házaknál való keresésnél, de ezt ők megtagadták, mert ez ügyben a királytól semminemű parancsot vagy utasítást nem kaptak, és a főkapitány sem közölte velük az előzményeket.¹⁾

A kassai tanács második feliratának személyes átadásával Brechtel Pétert és Cromer Lénárd városi jegyzőt bizta meg. Ezek a vett utasításhoz képest Pozsonyban megállapodtak, hol a vizsgálati ügy állásáról Dessewffy János kamaragróf és sárosmegyei nagybirtokosnál, valamint Gregoriancz Pál győri és Kewesi András veszprémi püspöknél tudakozódtak, egyszerűen pedig őket a Huszár Gál menekülésének körülményeiről informálták. A három főúr szintén helyeselte a királyhoz való felutazásukat, s az ügy-állásnak bővebb, személyes bejelentését, mert mint mondták, ők maguk is a dologról teljesen eltérő értesülést nyertek, s mitsem hallottak a város által a fejedelemezhez póstán küldött első német felterjesztésről. Szerintük, ha ő felsége kellőleg fel lesz világosítva, remélhető a királyi biztosok visszahívása. Különösen a veszprémi püspök, ki egyike volt a vizsgálatra kiküldött biztosoknak, maga is óhajtott a fáradalmas utazástól leendő felmentését; sőt a követek érdekében ajánlólag írt Ferdinándnak, az esztergomi érseknek és Draskovich György akkori pécsi püspök és későbbi érsekbírnoknak.²⁾

hoz, melynek a kassai levéltárban létező fogalmazványára ily záradék van rávezetve: Medio Francisci Tóth per postarium equum; továbbá ugyancsak Ferdinándhoz kevéssel utóbb tett kimerítő latin jelentése, melynek fogalmazványa azonban a pontos keletet nélküli. Az előbbeni kelet alatt hasontartalmú német levelet írt a város Miksához is, s ez Verancsics összes munkái között van közölve. (VIII. k. 221—225. l.)

¹⁾ A bécsi titkos levéltárban őrzött, kelet és aláírás nélküli jelentés, melynek címe: Inhallt der Kriegsleut zu Cascha schreiben. Ez nyilván kivonat a kassai őrségnek 1560. december 28-án Miksához írt leveléből, mely Verancsics munkái VIII. kötete 217—219. lapjain ki van adva.

²⁾ »Peter Brechtel és Leonhard Cromer Statschreiber« aláírással ellátott, és Pozsonyból 1561. február 5-éről kelt német jelentés a kassai tanácshoz, mely annak február 17-én tartott ülésében felolvastatott.

A szép remények, melyeket ily előzmények után a Bécsbe rándultak jogosan táplálhatni véltek, teljesedésbe nem mentek. A király latin válasza, melyet a követeknek, a nyert első audientián, a küldöiket kimentő védbeszédük meghallgatása után adott, magyar fordításban következőleg szóll: »A biztosok kiküldvék, hogy a felkelés okozóit kikutassák. Mert ez ügy gonosz és gonoszul cselekedtek. Az a lator már évek során keresztül izgatott, és azonkívül, hogy a lutheri tant terjesztette, a szentséget káromolta a római pápát, nemkülönben minket a legnagyobb gyalázásokkal és szitkokkal kiadott könyvek által is illetett. Nem lett volna szabad ennek történnie és gonoszul van ez téve. Az ügy alapos felismerése s a vétkes felkutatása csak a kiküldött biztosok útján eszközölhető. Ti is híveink vagytok, mégis eltérőleg adtátok elő az ügyet másoktól, kik szintén híveink, miért a biztosok szorgos nyomozásának forog fenn szüksége, hogy azután ítélhessünk.«

Midőn ezen lesújtó válasz után a követek a veszprémi püspök és a város felterjesztésének előleges elolvasását, addig pedig a biztosok visszatartását kérelmezték, a király fejcsóválva csak annyit válaszolt: Gonosz az ügy, s gonoszul cselekedtek; a mit kétszer-háromszor ismételt. Mindazonáltal megígérte a kérvény elolvasását és azzal a követeket elbocsátotta.

Ez utóbbiak február 14-én újabb kihallgatáson voltak, mely alkalomból bizonyos borkiviteli tilalmat tárgyazó kérelmük előrebocsátása után a felkelés ügyében végleges határozatért esedeztek, hogy tovább várni ne legyenek kénytelenek.

Mire azt a feleletet kapták, hogy egyéb fontos és számos teendők miatt ügyükben a biztosok jelentésének beérkezése előtt határozat nem hozható, minél fogva nem szükség tovább várakozniok, hanem küldöikhez bátran visszatérhetnek.

Miután pedig a követek még egyszer megkísérlették, a királyi neheztelést a teljesen ártatlannak jelzett városi tanácsról elhárítani: Ferdinánd felháborodva, haragos arczczal és a szokottnál hevesebb hangon így nyilatkozott: Gonoszul cselekedtek, ennek nem kellett volna történnie. Az ügy igen gonosz, nagyon gonosz. Mindenki, ki a felől hallott, elítéli, mert az ügy igen gonosz, nagyon gonosz; gonoszúl cselekedtek.

Ezeknek hallatára a követek térdhajtva eltávoztak, nehogy további szóváltással a királyt még jobban felingereljék.

A történetekről Cromer nyomban értesítette a városi

Az abban keresztnévük nélkül érintett Dessewffy és Draskovich, valamint a nevük megjelölése nélkül említett két püspök bizonyára azok, a kiket fentebb pontosabban megneveztem.

tanácsot azon reményének kifejezése mellett, hogy a vizsgálat küldőinek állhatatosságát nem fogja csökkenteni.¹⁾

Az ennek következtében a helyszínen megjelent királyi biztosok eljárásáról és vizsgálatuk eredményéről a rendelkezésre álló források csak gyér felvilágosítást nyújtanak.

Annyit megtudunk azonban Kassa város közönségének egy utóbbi panaszos felterjesztéséből, mely Ferdinándnak Bécsben márczius 14-én délelőtt átadatott, hogy a biztosok a belső és külső tanács minden tagját külön-külön a felkelés okozóinak és a Huszár menekvése körülményeinek kipuhatolása céljából esküre akarták kényszeríteni. Ezen intézkedés mint olyan ellen van a panasz intézve, mely a panaszlók jogait, az ország szabadságát és a törvényes szokást egyaránt sérti.²⁾

A szorongatott város mellett ismét felszólaltak számos jóakarói. A többi között a vele szövetségben levő négy város, a Szebenben márczius 15-én tartott együttes üléséből érdekükben újból meleg hangú kérvényt nyújtott be a neheztelő fejedelemléhez. Mint itt kiemelik, nem hagyhatják el a kassaiakat mostani szomorú állapotukban, mert ezek nemcsak szomszédaik, hanem meghitt barátaik és testvéreik, — mert az amúgy is kevés számú város annyi nyomorúság közepette csak szoros összetartás mellett képes a közös veszéllyel és az uralkodóház közös ellenségeivel szembe szállani. Majd hivatkoznak saját tapasztalásukra, mely szerint üldözött társaik szintúgy mint ők maguk, mindenkor a király és főtisztjeivel szemben a hű alattvalók kötelességeit készségesen teljesítették.

Vett fellívás folytán a hadsereget mindenkor embereikkel és egyéb szolgálmányokkal segítették; szállítottak nekik élelmet, ágyúkat, golyókat, puskaport, szekereket, igavonó állatokat. Egyáltalában e tekintetben sem személyüket, sem javaikat nem kimélték. Már az esküben is, melyet a polgárság körébe felveendő személyeknek mindenek előtt le kell tenniök, ezek első sorban azt fogadják, hogy az uralkodónak hű alattvalói lesznek, országai ellen semmi gonoszát nem fognak forralni, s ha ilyenről tudomást szereznének, azt beje-

¹⁾ Cromernek Bécsből 1561 február havában írt levele, valamint a »Responsum s. c. majestatis oretenus nobis datum« felirattal ellátott, de aláírást és keletet nélkülöző irat a kassai levéltárban. Az utóbbi okiratot egész terjedelmében közölte írtj. Kemény Lajos »A Reformatio Kassán« című munkája oklevéltárában.

²⁾ A keletet nélkülöző felterjesztés fogalmazványára kívül rá van vezetve: Porrecta S. C. Majestati die 14. Martii ante prandium Vienne 1561.

lentendik. Mindezekre tekintettel kéri tehát a négy város az ártatlanoknak a királyi kegybe való visszafogadását.¹⁾

Ellenben Verancsics Kewesi András veszprémi püspök-nél, mint kiküldött kir. biztosnál, ki a vizsgálat iránt vele előlegesen érintkezésbe lépett, annak legszigorúbb keresztül-vitelét szorgalmazta.

Mint 1561-iki márczius hó 12-kén adott válaszában hangsúlyozza, az eset nem véletlenül, hanem tervszerű elő-készítés alapján történt. Hisz őt — a levél íróját — már előzőleg megakarták félemlíteni azzal a nyilatkozattal, hogy az eretneknek Egerbe vagy máshová elvitele vérontás nélkül nem fog bekövetkezhetni. A polgárok és katonák együtt támadták meg fegyveresen a főkapitány házát s ezt a lakásába való visszavonulásra kényszerítették. Ha ezen merénylet — kiált fel — nem tekinthető felségsértésnek: akkor valóban nem tudja, mi-ő cselekmény képez ily büntettet! Teljesen alaptalannak jelzi továbbá a polgárságnak azt a mentségét, mintha Zay eljárása idézte volna elő a bajt. Megczáfolják ezt megelőző fenyegetéseik, melyekből következett, készek voltak magukat inkább a halálnak kitenni, mintsem az eretnek elvételét megengedni. Figyelmezteti tehát a veszprémi püspököt, ne hallgasson a polgárságra s a velük karöltve járó katonaságra. Az ő nézete szerint a bünszerzők kipuhatolása úgy érhető el, ha mindazon polgári és katonai személyek, kiket a főkapitány házában ostromlásánál felfegyverkezve láttak, eziránt kihallgattatnak. Lehetne továbbá a kérdéses alkalmakkor Kassán volt saját embereit is Egerben kikérdezni. Az ilykép megtudandó vétkesek közül némelyeknek megbüntetése volna azután a királynál elrettentő például javaslatba hozandó. Végül kívánja Verancsics, hogy azok, kik Huszárt kiszabadították, ennek kiszolgáltatására köteleztessenek, a német prédikátorok pedig Kassáról eltávolíttatván, katolikus személyekkel pótoltas-sanak, kiket neki a polgárság előzetesen praesentáljon, vagy kiknek megválasztását reá mint főpásztorukra bizza.²⁾

Az egri püspöknek zárkérelmei nem mentek teljesezésbe, sőt Huszár személyét illetőleg, ki Debreczenben biztos men-helyet talált, nem is voltak teljesíthetők. Habár továbbá a kassai tanács még az évi márczius hó 24-kén is Nádasdy Tamás nádorhoz intézett, s pártfogását kikérő levelében fel-

¹⁾ A latin felterjesztés fogalmazványa meg van 2288. sz. alatt a Kassa városi levéltárban.

²⁾ E latin levél ki van adva Verancsics összes munkái között. (VIII. kötet 249—252. l.)

jajdúl a miatt, hogy a királynak irányukban támadt rendkívül nagy haragját sem saját esedezésük, sem más hű alattvalók kérelme nem volt képes lecsendesíteni: a rendelkezésemre álló adatokból nem tűnik ki, hogy a vizsgálat eredményekép akár a város egyeteme, akár egyesek ellen büntetések szabhattak volna ki.¹⁾

RÁTH GYÖRGY.

¹⁾ A Nádasdyhoz írt latin levél száma 18247. Egyébiránt az ezuttal Huszár Gálról elmondottakkal főleg eddig közzétett életrajzainak hézagait pótolni, illetve a reá vonatkozó újabb értekezésekben észlelt hibákat helyesbíteni kívántam.

A GÜSSINGIEK.

A monda tartja, hogy Romulus meg akarván népesíteni a tőle alapított várost, felhívást intézett az összes hontalanokhoz, tekintsek menedékül az újonnan alapított várost, tárt karokkal fogadják itt. — Ebben a mondában történeti mag rejlik; igazsága nem egyedül és kizárólag Rómára szorítkozik.

Eléggé ismeretes, hogy soha seholsen helyeztek akkora súlyt a nemzeti őszeszármasra, mint éppen Rómában; a töről metszett római polgár őseire annyira büszke volt, hogy ősrégi leszármazását többre tartotta, magasabba helyezte, mint néhány római »szövetségés« trónját. Mégis! . . . vegyük csak szemügyre a római genseket, a büszke és hatalmas római családokat sorban: ugyan hánynak volt *ősrómai* leszármazása?

A világban uralkodó Róma legtöbb nemzetsége (gentes, genera) *idegen* őselemekből áll; éppen ez a történeti magva a fent érintett mondának.

A nemzeti »eredeti« leszármazással való kérdés oly családokkal szemben, amelyeknek nem nemzeti eredetét az emlékezet még nem mosta el teljesen — a napjainkban elterjedt társadalmi betegség jelenség; ha azonban az ilyen kérdés, csillogó családoknak honnan származását kritikai elemzés tárgyává vesszük, elég gyakran tapasztaljuk, hogy gyökereiket csak oly kevésé leljük meg jelenlegi hazájuk talaján, mint az »idegenekéit«. Semmit se változtat nem hazai őszeszármasukon az a körülmény, hogy az előbbi családok itt-ott évszázadokon át már az ország legismeretesebb nevei közzé tartoztak! Az összes civilizált államokban bőven találkozunk ilyen családotokkal; a különbség csak abban áll, hogy nem egyenlően ismerik és méltányolják leszármazásuk történetét.

Magasra rúg azoknak a bevándorlott családoknak a száma, melyek itt Magyarországon hazát és földet leltek, nemességet nyertek és hatalomra tettek szert, leszármazóikat pedig az

előkelő, mértékadó főurak sorában találjuk — s hogy legtöbbjük német eredetű, megokolta a múlt idők természetével, mivel Magyar- és Németország közt az érintkező pont majdnem egy évezreden át egyenlő szilárdan maradt.

* * *

Kézai mondja: »Azután jött *Wolfer* testvérével *Hedrikkel* Wildoniából,¹⁾ 40 tegzes lovával; ez a kettő tartózkodási helyül a Kissenhegyet kapta; itt favárat épített, később barátkolostort, itt takarították el halála után. — A Hedrikek tőle származnak.«

A krónikásnak *Wolferre* és a güssingi várra vonatkozó adatát megerősítik az okiratok. Vele egyidejűleg *Hedriket* is említik az okiratok.

Wolfer ugyanis (»Isten s a király kegyelméből comes«-nek nevezi magát) 1157-ben II. Géza uralkodása alatt a güssingi (Guizin, Vasmegyében fekvő) várban benedekr. kolostort alapított s *Hedrik* (1135-ben soproni főispán) 1150—1157. kir. legfőbb udvarbíró,²⁾ 1162-ben már nádor.³⁾ 1163-ban bodrogi főispán (Fejér, II. 166.).

Egyszersmindenkorra tudtul adjuk már e helyütt, hogy *Wolfer* a Güssingiek, *Hedrik* meg a Héderváriak ősatyja s emez értekezésünkben *Wolfer*nek csak amaz utódjaival foglalkozunk, akik Güssing urai néven, szorosabb értelemben véve ismeretesek.

Wolferre 1158 körül az országos méltóságosak közt még rátalálunk,⁴⁾ ekkor comes; egyuttal ez róla az utolsó tudósítás.

Hilpoltstein-Biburgi Éberhard salzburgi érsek 1161-ben II. Géza királyhoz intézett levelében (Wenzel VI., 103) azt mondja ugyan, hogy (az 1161-ben már nem élt) *Wolff comes* és Gézának más követei Magyarország és a salzburgi egyházmegye között megszilárdították a barátságot, — de azt még sem merem határozottan állítani, hogy e *Wolff comes* a mi *Wolfer*ünkkel azonos.

Gyermekei közül egyedül *Henzet* ismerjük, akitől III. Béla (1173—1196.) a *Wolfertől* alapított güssingi kolostoron való kegyuraságát elveszi, helyette azonban a hasonlólag Vasmegyé-

¹⁾ Wildon stájer helység a Kainach és Mura mentén. — A későbbi Turóczi azt mondja, hogy *Wolfer* és *Hedrik* a heunburgi grófoktól származtak. Heunburg a karantán Lavantvölgyben fekszik.

²⁾ *Fejér*, Cod. dipl. Hung. II. 144. — *Wenzel*, Árpádk. új okmtár I. 60. 61—62. 92.

³⁾ *Fejér* II. 164. — Sopronmegyei okmt. I. 2.

⁴⁾ *Wenzel* VI. 91.

ben fekvő kapornaki kolostor kegyuraságát adja cserébe, mely azonban a Cador nb. Márton halála után Bélára szállott vissza.

Henz (a ki talán azon Hench comessel azonos, kit Imre király 1198-ban — Wenzel VI., 194. — említ) két fiut hagyott maga után: *Mihályt* és *I. Henriket*. Ezek gyermekkorukat Magyarországon kívül töltötték s ezen idő alatt Fabian és Henz¹⁾ testvérek bitorolták a kapornaki kegyuraságot. 1212-ben azonban II. András király elrendelte, hogy Mihály és Henrik jogaik birtokába visszahelyeztessenek.

Wolfer 1157-ben a Güssingen épített apátságot a szent-mártoninak uralma alá helyezte s akként rendelkezett, hogy a güssingi apát a szt.-mártoni barátok összeségétől választassék. — III. Béla, Sebestyén, a harmadik apát idejében tervbe vette, hogy a Wolfertől alapított kolostort királyi várra alakítja át s megígérte, hogy e terv kivitele után a benedekrendiek részére másutt alapít kolostort s több jószággal ajándékozza meg őket, mint amennyiük volt Güssingben. — Béla elhalálozott anélkül, hogy ígérését beváltotta volna; sem közvetetlen utódja, Imre, se II. András nem sietett atyja kötelezettségének eleget tenni. Güssing az összes hozzá tartozó jószágokkal együtt királyi adományozás útján a Káta nb. Dömötör (1227—1231. győri főispán) kezébe került; ezzel a szt.-mártoni apátságnak végnélküli csetepatéja volt, melynek IX. Gergely pápa hasztalanul kísérlette meg elejét venni.²⁾ Végre is IV. Béla járt a dolog végére, amennyiben nejével Máriával a szent-mártoni apátságnak a güssingi várért s Máriának a tatárok elleni védelem alkalmával ott felvett 800 márkányi kölcsöne fejében 1263-ban Vágujhelyet, Szerdahelyet, Lublót és Patvaróczot kártalanításul adta. — A Güssingen reconstruált kir. vár az osztrák betörések ellenében kitűnő védőbástyául szolgált s az új vár — Újvár — már 1263-ban novum castrum Kyzum név alatt volt ismeretes; ebben az évben bizta rá Béla a Pok nb. Móríc és testvéreire: Jánosra és Detara.³⁾ e vár oltalmazását. Az imént előadottak megczáfолhatatlan bizonyítékokat nyújtanak arra nézve, hogy Wolfer utódjai, miután fia Henz III. Bélától Kapornakra nézve kegyuri jogokat kapott, se a güssingi kegyuraságra, sem pedig Németújvárra nem tarthattak igényt s csak annyiban illethetjük őket a »Güssingiek« nevével, amennyiben első okiratilag

¹⁾ E helyütt nem Benznek, se Aenznek, hanem Henznek kell állania; e két testvér valószínűleg rokona a Mihály és Henrik testvéreknek, talán Hedrik fiai. *Wenzel* VI. 354.

²⁾ *Wenzel* I. 244., 288. II. 68.

³⁾ *Wenzel* III. 42. — Haz. okmtár VII. 85.

ismert birtokuk és a krónikásnak adata a güssingi hegy vidéke tekintetében összhangzásban van.

Térjünk csak vissza Henz fiaira.

Mihályról mit sem tudunk. Özvegye a Buzád-Hahold nb. Mihály comessel másodszor kelt egybe, a ki őt egynehány évig tartott együttlét után eltaszította; fennebbi Mihály fiai: II. *Hencz*, *Lőrincz* és *Virunt*, eltaszított anyjuk ügyét képviselve, Mihályt bepörölték, a ki azzal védekezett, hogy ő annak idején, midőn anyjukkal egybekelt, még nem tudta, hogy ez saját atyjának (Buzádnak?) a »spiritualis filiája.« Miután a Buzád-Hahold nemzetség összes tagjai ez állítás valódiságát esküvel bizonyították, Bertalan veszprémi püspök 1233-ban ítéletet hozott, melynek értelmében a házasságot felbontották és Mihály az eltaszított nőnek és fiainak 140 márkát fizetett.¹⁾

Hencz és Virunt 1227—1228 körül Ompud fia Dénes nádor idejében és 1237-ben a kapornaki egyház kegyurai.²⁾

I. Henrikről csak annyit tudunk, hogy 1223-ban győri főispán volt;³⁾ 1220-ban pedig comes és tanuként jó elő a szent-mártoni apátságnak egyik birtokperében.⁴⁾

I. Henriknek hasonló nevű fiával veszi kezdetét e családbeli férfitagoknak sora, amely második hazájuk történetébe jelentékenyen befolyt.⁵⁾

Ompud fia Dénes nádor idjében (1227—1228) *Herrik fia Herrik* és unokatestvérei *Hencz és Virunt* a kapornaki egyház kegyurai.⁶⁾

II. Henrik 1244—1345. és 1245-ben bizonyos Balduin mellett vasmegyei főispán;⁷⁾ 1247—1259. somogyi főispán, ez idő alatt még magasabb állást is betöltött; úgy 1254-ben országbíró, ez állásában találjuk őt még 1259-ben,⁸⁾ 1260-ban nádor és pozsonyi főispán 1265-ig; utána Kemény fia Lőrincz lép helyébe a nádori széken⁹⁾.

Henrik a IV. Béla és V. István társkirály közt a XIII. század 60-as éveinek elején kitört ellenségeskedések alatt

¹⁾ *Fejér* III. 2., 330, 331.

²⁾ Zalai okmtár. I., 11.

³⁾ *Fejér* III. 1., 395.

⁴⁾ *Wenzel* I. 169. 1210-ben is említve van bizonyos Hedrik győrmegyei földbirtokos; úgy látszik, ez is I. Henrikkel azonos. *Wenzel* VI. 342.

⁵⁾ V. Istvánnak 1272. febr. 26-iki okirata (Haz. okmt. VI. 184.)

⁶⁾ Zalai okmánytár I., 11. igazolja, hogy II. Henrik I. Henrik fia volt.

⁷⁾ *Fejér* IV. 1., 329., IV. 1., 388. — *Wenzel* VII. 162., 170.

⁸⁾ *Wenzel* VII. 370., 503.

⁹⁾ *Wenzel* VII. 424., 427., XI. 495., VIII. 173., III. 172. Az 1260-i kroissenbrunni csatában mint országbíró vett részt. Haz. okmtár VII. 87.

családostól mindig Béla pártjához szított; így találjuk őt a Pestmegyében fekvő Isaszegen, 1265/6. nyarán vívott ütközetben is, mely Istvánnak fényes győzelmével végződött. Magát Henriket — ki egy hadosztály élén állott — Bastech nb. Raynald (a Rozgonyiak őse) dárdaütése kiemelte nyergéből s foglyul ejtette; ez a sors érte fiát, *Jánost* is, ezt meg Csák nb. Pósa ejtette foglyul.¹⁾

Ez a körülmény Henrikre s családjára nézve egész jövőjükre döntő volt; Isaszegen vette kezdetét a Güssingieknek a Csák nemzetségnek amaz ága ellen táplált gyűlölete, melyhez Pósa tartozott, de folytonos lett a surlódás IV. Béla utódjaival szemben is.

1267-ben a két király közt kötött béke után Henrik sept. 15-én²⁾ még Tótország bánja s ameddig csak élt Béla, méltóságviselői és tanácsadói közt az első helyet foglalta el. — Nem tartott sokáig ez az időköz, mert Béla már 1270 elején elannyira kezdett betegeskedni, hogy halála előérzetében már II. Ottokár cseh királyhoz intézett irásában nejét, leányát Annát s ama bárókat, akik hűséggel viseltettek irányában, amennyiben halála után menedéket keresnének nála, legforróbban ajánlja kegyeibe.³⁾ Hogy pedig Béla e bárók alatt Henriket értette, bizonyosság rá a halála után beállt események sorozata.

1270. márczius 6-án Henrik Szlavonia bánja egyuttal, április 24-én helyét már a Güssingiekkel ellenséges lábou álló Csák nemzetség egyik tagja, Máté foglalja el.⁴⁾ E szerint hát Henrik s az új király István közt kibékülés nem jött létre; a daczos főur még inkább megragadta az alkalmat, hogy — valószínűleg egyidejűleg Béla leányával, Annával, aki az Arpádok családi kincseivel Csehországba szökött — családos-tól egyelőre Ottokár udvarába menjen s hogy magát és összes birtokait rendelkezésére bocsássa. Henrik párthivei közül, kik akkor hasonlólag Ottokárhoz szöktek, megemléntők Pál volt országbíró fiai: Miklós és István Dobra vára urai, a morva eredetű nb. Gyanur fia Mérék a zalamegyei Roy kastély ura, végül Péter fia Lőrincz.⁵⁾

¹⁾ *Fejér* IV. 3., 410., V. 1., 54. *Wenzel* VIII. 173. 292. Jóllehet IV. Lászlónak 1273. okirata szerint (*Wenzel* IV. 25.) Henrik bán fiaival foglyul esett, István oklevelei azonban, melyek csak Jánosról szólnak, mindenesetre több hitelt érdemelnek V. István 1268-i okirata sz. (Ház. okmt. VI. 154.) Henrik nádor s két fia foglyul esett.

²⁾ *Wenzel* III. 157. — *Fejér* IV. 3. 386.

³⁾ *Wenzel* III. 204.

⁴⁾ *Fejér* V. 1., 87. — *Wenzel*, XI. 598.

⁵⁾ *Wenzel* XII. 74. Henrik várai, melyeket akkor Ottokárnak

Ottokár tárt karokkal fogadta a szökevényeket s arra, hogy mily jól érezték magukat udvarában, biznyság, hogy Henrik bán Csehországban lichtenburgi (H.) Smil cseh főur leányával második házasságra lépett.¹⁾ — Az Ottokár és István közt kötött 1271. júliusi békeszerződés²⁾ a magyar bujdosókra nézve nem tartalmazott kedvező feltételeket. — Ottokár István javára a Henrik és János, úgy a többi szökevény váráról és kastélyáról lemondott s kötelezte magát, hogy a magyaroknak adományozott cseh várakból kiindulólág Magyarország ellen semmiféle megtorlást nem enged meg, s amennyiben Henrik és társai a magyar terület s a magyar alattvalók ellen valamikép sérelmet követnének el, összes cseh birtokuktól megfosztja s rendzavarókként bünteti meg őket. István pedig arra kötelezte magát, hogy e szökevényeket soha többé nem veszi kegyébe s mind a két fejedelem felfogadta, hogy ezentul új szökevényeket nem támogat.

E megállapodások természetesen Henriket és társait felette elkeseríthették. Amit Csehországban Ottokártól kaptak, egyáltalán nem volt kárpótlásnak tekinthető a Magyarországon birt hatalmas várakért; utóvégre Henrik abból a nézetből kiindulva fordult Ottokárhoz annak idején, hogy segítségével hatalmasabb lesz, mint volt valaha, hogy István megalázása után megint csak visszatérhet Magyarországra s ő játssa majd a főszerepet!

Kedvező alkalmul kínálkozott Henriknek — mert Csehországban helyzetével éppenséggel nem volt megelégedve — Istvánnak 1272. aug. 6-án hirtelen bekövetkezett halála, hogy kellemetlen helyzetének elejét vegye. Ottokárral szakítson; meglehetősen hamar volt rá ürügy. Alig hunyta be szeméit V. István, az Aba nb. Finta (később nádor). Egyed tárnokmester és pozsonyi főispán, ennek testvére Gergely a királyné főtárnoka és vas megyei főispán, István özvegye. Erzsébet és a trónutód, László megbuktatása céljából palotaforradalmat idéztek elő. — Ennek sikertelensége után Egyed és Gergely Ottokárhoz menekült, aki az 1271-i megállapodások ellenére

átadott: Kőszeg, Szt.-Vid, Szalonak. Borostyánkő, Chertes és zagoriai Farkas vára; János két várat (Stridó) adott át a cseh királynak. V. ö. *Fejér*, V. 1., 116., 117. Henrik Kőszegen visszahagyott őrserege által menekülése után V. István birtokain többszörös erőszakosságot követett el, ennek leküzdésére István az Osl nb. Jakab és Osl testvéreket és Aba nb. Gergelyt, a királyné főtárnokát és vas megyei főispánt küldte el. (Haz. okmtár VI. 184.)

¹⁾ Freher, SS. I. 538.

²⁾ István július 3-án, Ottokár július 14-én erősíti meg. *Fejér*, V. 1., 113–126. — *Wenzel* III. 247.

nemcsak tárt karokkal fogadta őket, hanem még a laai, neuenburgi, stockeraui és kreuzensteini várakat is nekik adta, mire Egyedtól Pozsony várát kapta a vele szomszédos néhány várral együtt.¹⁾

Henrik elkedvetlenedve egyrészt azon a kitüntető fogadtatáson, melyben a szökevények részesültek, másrészt meg jól megfontoltan, hogy Ottokár eme ténykedése a magyar udvarban ellenséges áramlatot keltett, — nejét és birtokait Csehországban visszahagyva, családjával Magyarországra sietett. hogy Ottokár ellenében felajánlja szolgálatait.

Erzsébet és tanácsosai a bánkódót teljesen kegyükbe vették s már 1272. november 27-én sói és uzorai bán, mely méltóságát még 1273. márcz. 30-án is viseli.²⁾ — János (vagy amint ettől fogva nevezzük Iván) pedig 1272. nov. 27-én már zalai főispán, betölti e tisztét még 1273. márcz. 30-án is.³⁾ A valószínűség amellet szól, hogy Henrik ifjabb fia *Miklós* egyidejüleg zanaai főispán. — Henriknek bosszúérzete Ottokár ellen akkora volt, hogy lecsillapítandó, a legvégsőtől se rettent vissza. E hangulatban Anna fia, Béla macsói hg., Kunigunda, a szép cseh királyné testvére és ő közte szóváltásra került a sor. Béla általán a cseh érdekeket képviselte a magyar udvarban s e szóváltás alkalmával Henrik kísérete kirántva kardját a szó szoros értelmében darabokra vagdalta a hercezet. — Ottokár ezt az esetet ürügyül használta fel, hogy — mint az 1271-i megállapodásokkal ellenkezőt — háborút indítson; az ezen ügyben nála járt küldöttségnek visszautasító választ adott s rögtön készüléteket tett egy, saját személyes vezérlése alatt Magyarország ellen vezetendő hadjáratra.⁴⁾

De a magyar udvar nem várta be az ellenséges betörést, hanem 1273 február elején hadat küldött Karinthiába és Styriába, hogy itt fizesse vissza Ottokárnak az ország határa szélén tett pusztítgatásait; e had fővezérletét a szlapon bánon (Csák nb. Máté) és Aba nb. Amadé vasmegyei főispánon kívül Henrik fiai: Iván, zalai főispán és Miklós, zanaai főispán is vitték. Az expedíció a magyarok részéről aratott teljes diadallal fejeződött be; Iván különösen a styriai földön fekvő Fürstenfeld ostromában vett részt.⁵⁾

¹⁾ *Pertz*, SS. IX. 704.

²⁾ Haz. okmtár VIII. 148. — Haz. oklevéltár 65.

³⁾ Haz. okmt. VIII. 148. — Haz. oklvt. 65. 1273. szept. 3-án Iván csak magister Johannes filius Henrici bani-nak nevezi magát. Haz. okmt. VIII. 155. (Sótonyi kelet)

⁴⁾ *Freher*, SS. 558.

⁵⁾ *Wenzel* IX. 27., XII. 74., 75.

A magyaroknak eme hadi műveleténél veszi tényleg kezdetét a hadjárat: mintegy ezer főre rugó osztrák nemesből álló csapat a magyaroknak Stiriában történt betörésére azzal válaszolt, hogy 1273 tavaszán váratlanul Győrbe törtek, bevették s az ott parancsnokló Zách nb. Jób pécsi püspököt s néhány magyar nemest foglyul ejtve, magukkal hurczolták Ausztriába.¹⁾

Győr visszahódítására előbb a Gutkeled nb. Joakim főtárnokot,²⁾ utóbb Aba nb. Gergely vasmegyei főispánt (aki a magyaroknak Stiriába történt betörése hírére testvérével Egyeddel, hasonlóképp odahagyta Ottokár udvarát s Magyarországon kegyesen fogadták), Daedalus zalai főispánt és Henrik bán fiát Ivánt — ki 1273. június 7-e óta soproni főispán volt³⁾ — küldték; Győr visszafoglalása június végén az ifjú király jelenlétében ment végbe.

Mindazáltal a magyaroknak eme szerencsés expedíciója után nemsokára békességes hangulat kapott bennük lábra, mely a béketárgyalgatások megejtése végett Ottokárhoz menesztett küldöttségben legott kifejezést nyert is; mivel pedig e küldöttség nem jutott eredményre, Ottokár seregéhez parancsot bocsátott ki, hogy a személyes vezérlete alatt megnyitandó magyar hadjáratra 1273. július 25-én Laa vára előtt pontosuljon össze.

A magyar udvar, hogy az összecsapást megelőzze, tanácsosnak találta, hogy Ottokár actióját be se várja, hanem maga kezdi meg a támadást. Güssingi Henrik, ez év május 12-e óta Tótország bánja 30,000-főnyi lovasság élén átkelve a Morván, még mielőtt Ottokár hadereje összpontosult volna meglepte őt. Az erre következett ütközetben Ottokár veje, Dürrenholz Ulrik (a Kaunitz családból) elesett. Henrik két napon át pusztította Laa vára vidékét, melyben Ottokár menedéket talált, harmadnapra azonban, mivel Ottokár hadereje 60,000 főre szaporodott, az ellenség tulhatalma elől sietősen visszavonult.⁴⁾

Ottokár erre átkelve a Morván, a háborút magyar földön folytatta októberig, midőn Habsburgi Rudolfnak német

¹⁾ *Pertz* IX. 704., 729., 744. V. ö. még *Haz. okmtr.* VII. 631.

²⁾ *Wenzel* IX. 64.

³⁾ *Wenzel* XII. 84. Ivánnak Győr előtt kifejtett tevékenységét élénken ecseteli IV. Lászlónak 1276-i okirata (*Haz. okmt.* VII. 162.). Mihály fia Adorján, Iván főpohárnoka ez alkalommal Ottokár egyik Chygur nevű tisztjét foglyul ejtette.

⁴⁾ *Pertz* IX. 705., 745. — *Wenzel* IX. 52. 148. — *Fejér* V. 2, 268., V. 3., 393.

királylyá történt választása hírére Magyarországból visszavonult. A magyar földön vezetett eme hadjáratra vonatkozó részletek jelen értekezésünk keretén kívül esnek s csak azokra szorítkozhatunk, melyek a Güssingieket érintik.

Hornecki Ottokár előadása szerint Iván a Vág mentén fekvő Valbach várat védelmezte. Ottokár ugyanis Nagy-Szombat bevétele után Valbachot vette ostrom alá s Iván ekkor arra a gondolatra jött, hogy az ellenséget a Vág művészi kiárasztása által üzi el. — Hogy a gát áttörésére időt nyerjen, felkérte Ottokárt, jelöljön ki három lovagot, ezek három emberei közül való egyénnel szálljanak magánharczra; legyen a vár azután a győztesé; saját ellenfelül Thannenberg Henriket szemelte ki, — A következő napon azonban Ottokár táborát már elárasztotta a Vág kiömlött vize s Ottokárnak az egész tábor visszahagyásával sietősen vissza kellett vonulnia. Horneck ez eseményt 1271-re teszi; amennyiben valóságban alapul valóbszerű, hogy 1273-ban játszódott le; mindazáltal meg kell jegyeznünk, hogy erre vonatkozólag semminemű okirati tudósításunk nincs.

Ellenben okiratilag igazolt, hogy Iván soproni főispánt Ottokár támadásának leverése végett Sopronmegyébe küldtette. Oldalán harczolt Pécz nb. Benedek a soproni határon, majd Peresztég vára és Lozs mellett; itt verte meg a cseh hadat.¹⁾

Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy Henrik és fiai ettől fogva az ifjú László királynak a leghűbb emberei voltak. A hadjáratban való résztvételük az Ottokár ellen táplált féktelen bosszúérzetük kifolyásaként jelentkezett csak s hogy egy kézmozdulatra László veszélyes ellenesei lehettek — igazolják az alábbi események.

Nemsokára rá, ahogy az 1273-i hadjárat befejeződött, az udvari párt az utolsó években fejlődött zavarok következtében rendetlenné vált birtokviszonyok ellenőrzését kezdte meg s első sorban úgy rendelkezett, hogy a tatárok betörése óta az egyházaktól bárki által is elfoglalt jószágokat, jogszerűtlen birtokosai szolgáltatassák vissza. Ez a rendelkezés a döllyfős oligarchákat forrongásba hozta László és tanácsadói ellenében s már 1274-ben találkozunk egy László ellen irányult szövetséggel, mely a király öcsését, Andrást akarta a trónra emelni. E coalitio élén Gutkeled nb. Joakimon kívül Henrik bán és fiai állottak. Henrik Joakimmal András herceget a drávántúli vidékre szöktette s erre kibontotta a király ellen a lázadás zászlaját.²⁾ László és udvara a herczeg elszöktetésének

¹⁾ Hazai okmánytár I. 60. — *Fejér* V. 2. 493.

²⁾ *Wenzel* IV. 40. XII. 112. — *Fejér* V. 2. 206.

hírére Budára sietett; itt azonban Henrik bán s pártosai az ifjú királyt anyjával együtt rövid ideig tömlöczben tartották,¹⁾ sikerült azonban az udvari pártnak — élén Csák nb. Péterrel — az elfogottakat kiszabadítania. — Erre már a fegyvereknek kellett döntenőik.

1274. szeptember 30-án a lázadók hada a királlyal a Székesfehérvártól délre fekvő Föveny helység mellett állott szemben s az innét egy órányi távolságban, nyugatra eső Bökén-Somló hegység tövében került a sor ütközetre. A harcz a lázadók teljes leverésével végződött; a halottak közt volt Csák nb. Péter keze által találva, maga Henrik bán is.²⁾

Még öt nappal halála előtt (szeptember 25-én) az országos méltóságosak sorában találjuk, a szlapon báni tisztet töltötte be ekkor.³⁾

Ivánon és Miklóson kívül még Pétert és Henriket hagyta hátra, közülök az előbbi idővel veszprémi püspök, az utóbbi szlapon bánná lett.

Habár IV. László a fövenyi diadal után üldözőbe vette a lázadókat,⁴⁾ pénzhíánya miatt azonban ugyan semmire sem ment velük; Henrik fiai pedig néhány hónapra rá, hogy a fövenyi csata vivatott, az udvar teljes kegyében állanak újra. — Péter már 1275. jun. 17-én vál. veszprémi püspök,⁵⁾ Iván április 3-án szlapon bán,⁶⁾ Miklós meg jun. 17-nádor.⁷⁾

De az új hatalmasok urasága nem tartott sokáig. A Székesfehérvárt, 1275. augusztus 20-án üléselő országgyűlésen a király embereivel való elégedetlenség nyíltan kitört és Mózes, a királyné főtárnoka és szepesi főispán szövetkezve Ugrinnal Csák nb. ama Pósa fiával, aki Ivánt 1266-ben foglyul ejtette — a fegyveres ellenzék élére állt.⁸⁾ — E felkelés részletei ismeretlenek; csak általánosságban tudunk az akkoron elkövetett erőszakosságokról; továbbá, hogy a Güssingiek egy időre elvesztették méltóságukat és hivatalukat. — Miklós 1275. szeptember 22-én még nádor,⁹⁾ Csák nb. Péter pedig már ez évi decz. 2-án foglalja el helyét.¹⁰⁾ — Iván 1275. július 27-én még

¹⁾ *Wenzel* IV. 38. IX. 74.

²⁾ Haz. Okmtár III. 28. — *Wenzel* IV. 38. IX. 74. XII. 99.

³⁾ *Wenzel* XII. 92.

⁴⁾ Következtethetjük ezt pl. Iván Szalonak vára előtti tartózkodásából (1274. decz. 1-én — *Wenzel* XII. 111., 114.)

⁵⁾ *Wenzel* IX. 115.

⁶⁾ Suppl. Annal. Scepus. II. 13.

⁷⁾ *Wenzel* IX. 115.

⁸⁾ *Fejér* V. 3. 240. 512. VII. 5. 459.

⁹⁾ *Fejér* V. 2. 266.

¹⁰⁾ *Fejér* V. 2. 278.

bán,¹⁾ ez évi decz. 4-én már Csele fia Tamás tölti be e méltóságot.²⁾

Az új méltóságok alig tartották magukat fenn egy évig; 1276. aug. 9-én újból Miklós a nádor és sopronyi főispán, Iván pedig (1276. jan. 20-án és febr. 6-án) megint szlapon bán,³⁾ kir. tárnokmester és bányai főispán⁴⁾ s elannyira bírja a király kegyét, hogy az Adorján pohárnoka javára kiállított okiratában a legnagyobb dicsőretekkel halmozza el.⁵⁾ — Ez az időszak azonban csak 1277. jul. 5-ig tart, amidőn Lászlónak Habsburgi Rudolfal Hainburgban összejövele volt. — Rudolt valószínűleg felpanaszolhatta, hogy a garázdálkodó Güssingiek háborgatják az osztrák határt s László emiatt volt kénytelen újra fellépni velük szemben. — László mondja 1277. november 27-i okiratában, hogy Rudolf királylaval személyes összetalálkozása után a Henrik fiainak tulajdonát képező Kőszeg várát ostrom alá vette⁶⁾ — s ennek megfelelőleg nem is találjuk őket többé ez idő tájt hivatalukban. — November 10-én megint csak halálos ellenségük Csák nb. Péter a nádor Miklós helyett s Csele fia Tamás a szlapon bán Iván helyett.⁷⁾

A lázadó testvérek azonban nagyhamar megjavultak, úgy hogy László december 20-án újból kegyébe veszi őket.⁸⁾ — A László és Rudolf közt Ottokár ellen létrejött védő- és támadó-szövetség újlag változtatott a Güssingiek politikai érületén. — Midőn Ottokár 1278. pünkösdjén Ausztriába tört, Iván Paltram, Ottokár hű pártosa, bécsi polgár közbenjárására Ottokárhoz szított s tűzzel-vassal pusztítgatta az osztrák és stájer határhelységeket.⁹⁾ — Minthogy azonban e hadjárat Ottokár halálával végződött, Iván tanácsosnak tartotta — neki és családjának ugyan sok volt már a rováson Magyarországon —¹⁰⁾ hogy a győzedelmes Rudolfhoz csatlakozzék s kegyelmes felvételét felajánlja; Rudolf azonban kérését azzal a megokolással

¹⁾ Zalamegyei okmtár I. 78.

²⁾ *Wenzel* IX. 117.

³⁾ *Tkalčić*, Mon. Eccl. Zagr. I 180. 182.

⁴⁾ *Fejér* V. 2. 336.

⁵⁾ Haz. okmtár VII. 162.

⁶⁾ Haz. okmt. V. 57. — *Wenzel* IV. 77.

⁷⁾ *Knauz* II. 76. — Haz. okmt. VII. 166.

⁸⁾ Hazai okmtár VII. 163.

⁹⁾ *Pertz*, SS. IX. 802.

¹⁰⁾ Így pl. Henrik, testvére, 1278-ban egy velencei, Rudiger nevű kereskedőt kirabolt és árúin kívül 336 márkára rugó kárt okozott. Henrik elismerte a rablást s három havi időhalasztást kért a kár megtérítésére. A megszabott határidőn (1278. november 11-én) azonban nem jelent meg, mire Contareno Jakab doge Csák nb. Máté nádorhoz fordult. *Wenzel* XII. 262.

tagadta meg, hogy a magyar királylyal kötött szerződése nem engedi meg, hogy magyar lázadókat felfogadjon. — Ellenben Lászlóhoz fordult, hogy amennyiben Ivánnak és testvérének megkegyelmez, az általuk okozott tettemes kárt térítse meg; amennyiben pedig erre nem örömetst lenne kész, vele közösen lépjen fel fegyveresen a Güssingiek ellen.¹⁾ — Iván és testvérei e kétségbeesett helyzetében a pápához folyamodott és sikerült kieszközölnie, mikép László Fülöp fermói püspök, pápai követ közbenjárására 1279. márczius 4-én nemcsak kegyébe fogadta vissza, de még megerősítette is őket összes birtokukban.²⁾ — Iván és Miklós erre még ebben az évben a vas megyei káptalan előtt következőleg osztották fel jószágukat:

Iván kapja: Borostyánköt, Köszeget, Doroszlót, Pereszteget, Tuskándot, Kunecht, Puládot.

Miklós pedig: Lékát, Szt.-Videt, Bozsokot, Szerdahelyt, Velemért, Cákot, Miklóst, Gosztonyt, Envidet, Karalat, Stypleket, Thunret.

Guart és Ablanchot két részre osztják. A pozsony- és moson-megyei birtokok egészen Ivánra esnek.³⁾

Iván Lászlóval szemben 1279-i kegyéért nem sokáig mutatkozott hálásnak; testvérével együtt folytonos rablóhadjárataival zavarta az ország békéjét. — János (1281-ben zanaí, garigí, verbászi és gačkai főispán) Miklós akkori szlavon bánnal s a másik testvérrel, Henrikkel (1281. elején) garázdálkodva, Timót zágrábi püspöknek a Dráva mentén (Verőcze megyében fekvő) Vaska helységét teljesen pusztává tették s ez alkalommal a helységből elűzött öt nő a fagynak áldozatául esett; majd a királytól a püspöknek adományozott Gerzencze-megyét foglalták el s közegeik által a püspököt megillető tizedet a maguk részére hajtatták be; Miklós a püspök néhány hivatalnokát pedig egy ismeretes, Uritz nevű rablóvezér által mindaddig kínoztatta, míg nem egész vagyonuktól megfosztották. A püspök 1281. márczius 21-én átokkal sujtotta a három testvért ez okból; Ladomér érsek ez évi április 29-én megerősítette ezt.⁴⁾ Mégse érte őket a király büntetése; javukra vált az a körülmény, hogy a többi főúr se volt náluknál jobb s hogy az első világi főura az országnak Aba nb. Finta, akkori nádor, erőszakoskodásai és törvényszegései tekintetében méltó társa lehetett a Güssingieknek. — S midőn végül Finta a

¹⁾ *Fejér* V. 2. 457.

²⁾ *Haz. okmtár* I. 73.

³⁾ *Fejér* V. 2. 593. skk.

⁴⁾ *Wenzel* XII. 336.

királynak is ellene szegült, László elbocsátotta hivatalából s Ivánt nevezte ki 1281-ben nádorrá.¹⁾

De nemsokáig töltötte be e tiszteket; 1282. aug. 25-én megint csak régi ellensége Csák nb. Máté²⁾ foglalja el helyét, — ami arra vall, hogy az udvarban megint csak olyan áramlat kerekedett felül, mely a Güssingiekre nézve nem volt kedvező. — László újra czélul tűzte ki, hogy immár majdnem az édig nőtt oligarchiát lealázva, fékezve — a korona tekintélyét, hatalmát és gazdagságát megalapítja s ebbeli tervének keresztülvitelére Máté késznek nyilatkozott. Ez azonban, öregember lévén már 1283. április 25-én végrendelkezett s nemsokára rá meghalt.

László reformterveinek megvalósítása czéljából visszakövetelte a Güssingiektől az általuk elrabolt koronajavakat s mivel ezek nem hajtottak rá, 1283 karácsonyján az ország haderejét összehívta ellenük. 1284 január és február havában a királyt Ivánnak borostyánkői vára ostrománál találjuk,³⁾ de nem mehetett semmire, mivel a hadseregében megjelent főurakban nem bízhatott meg;⁴⁾ gyengesége pedig annyira ment, hogy Miklós 1284. július 6-án még nádor és pozsonyi főispán s e minőségében elnök volt az ez évi augusztus 20-án Székesfehérvárott megtartott országgyűlésen,⁵⁾ — Iván meg éppen szlavon bán ez évi november 26-án.⁶⁾ — László természetszerűleg most se akadályozhatta őket többé az idegen jószágok bitorlásában.

A Rákoson 1286 június második felében megtartott országgyűlés újlag határozta, hogy a törvény ellenére el tulajdonított jószágokat mind vissza kell szolgáltatni jogszerű tulajdonosaiknak. E határozat értelmében László újból felhívta Ivánt, hogy tegyen eleget a törvény rendelkezéseinek s adja ki azt a számos jószágot, melyet erőszakosság útján szerezve bitorol. A daczos főúr, kit eddigi szerencséje elbizottá tett, a koronajavakra való rátöréssel válaszolt; de erre már vége szakadt a király türelmének s a szomszédos Albrecht osztrák hg.-hez folyamodott, a ki ama feltétellel mellett, hogy László az

¹⁾ *Wenzel* IX. 297., 313., 321.

²⁾ *Wenzel* IV. 243.

³⁾ Haz. okmt. VI. 304., 311., 323. — Haz. oklvtár 101. — *Fejér* V. 3. 460. VII. 2. 228. IX. 7. 703. — *Wenzel* IX. 565. XII. 455. (V. ö. Hazai oklevéltár 96. do 1283. jan. 11.)

⁴⁾ *Petz* IX. 712.

⁵⁾ *Wenzel* IV. 267. — Új magyar muzeum 1851,2 II. 205.

⁶⁾ *Wenzel* IX. 384.

Iván által az osztrák határon okozott kárt megtéríti majd, kész örömet megígérte segítségét.¹⁾

Iván alig vette hírért az ellene kötött szövetségnek, nyomban rácsapott a Lajta mentén fekvő osztrák helységekre, különösen pedig a bécsújhelyi polgároknak okozott tetemes kárt.²⁾ Albrecht kérdőre vonván Ivánt, mentségül azt hozta fel, hogy e betörésekről nincs tudomása s azon embereit, kik e károkat okozták, meg fogja büntetni. Végül Albrecht elvesztve türelmét a további tárgyalások folytatására, hadát Borostyánkő vára elé hívta össze.

Hívó szótátára osztrák, stajer és sváb csapatok csatlakoztak hozzá. — A fővezérletet Landenberg Herman vitte, a herczeg marsallja, — Puchheim Albero, Tellesbrunni Bernold, Emmersbergi Bertold, Lagenbach gróf, Pruschnikel Ulrik s mások voltak melléje adva osztrák parancsnokokul. — Lipót seckaui püspök is csatlakozott hozzá embereivel.

Iván az ellenség túlhatalmának láttára három testvéréhez folyamodott segítségért, akik siettek is a fenyegetett Borostyánkő védelmére.

Az osztrák had már három napon és három éjen keresztül a magyar területen táborozott, midőn egy kém hírül vitte, hogy Iván testvéreivel előrenyomul. — Landenberg a haditanácsot nyomban egybehívta; ez alkalommal a tapasztalt Puchheim Albero, ki a magyarok harczmodorát valószínűleg már régóta ismerte, azt a tanácsot adta, hogy a tulnyomó erő elől vonuljanak vissza. — A többség azonban ennek ellene szavazott, kiváltképp pedig a sváb lovagok, névleg Wagenberg, Succeney és Mantel a visszavonulást gyávaságnak és szégyennek tartották. — Még nem volt befejezve a hadi tanácskozás, midőn egy szárnysegéd azzal a jelentéssel állott elő, hogy Iván irtózatoss csatakiáltással már előre nyomul. Legott felhangzott a sváb lovagok vezénylete: »ló lóhoz, dárda dárdához« s a vezényletnek engedelmeskedve a svábok állottak fel legelsőbbben a rájuk törő magyarok ellen. — A Landenberg-féle hadtest sűrű csapatokká tömörült, hogy compact tömeget alkosson Iván várt támadása ellenében; ez a harczolás rajnai szokásszerinti volt. Iván a legszigorúbban megtiltotta embereinek, hogy az ellenség közvetlen közelébe jussanak s hogy kopjával és dárdával támadjanak; akként rendelkezett, hogy amennyire csak lehetséges, nyilzáporral borítsák el az ellen-

¹⁾ Pertz I. 1099.

²⁾ Hornecki Ottokár a legmegbízhatóbb tudósító az Albrecht és Iván közt vívott csatára nézve, mint kortárs.

séget. Megis volt ennek a hatása; ló és lovas egyre-másra hullott s Landenberg legott felismerte, mikép illetén viszonyok közt gondolni se lehet eredményes védekezésre; adjon most tanácsot, a ki tud.

Puchheim, Magnpurch s egyéb osztrák és morva lovagok felismerve a kétségbeesett helyzetüket, Romsvag lovag ajánlataira azt tanácsolták, hogy küldjenek Ivánhoz egy nyilast, kérjenek tőle rövid időre tartó fegyverszünetet s hívják fel a magyarokat karddal való mérkőzésre; ez meg is történt; Iván azonban nem állott rá a követelésekre s a békekövet abban a pillanatban nyíl által találva holtan rogyott össze.

De erre már Landenberg a svábok szorítására Tellesbrunni Bernold lovagot szöllította fel, hogy Ivánnal még egyszer bocsátkozzék tárgyalásokba. Bernold, alsó-ausztriai földbirtokos létére mindenesetre ismerhette Ivánt elég jól, belátva a tárgyalás eredménytelenségét — vonakodott a rá bízott küldetést teljesíteni s az osztrák hadnak nem maradt egyéb hátra, mint, hogy az ellenségnek feltétlenül megadja magát. Az egész tábor Iván kezébe jutott; az előkelő foglyokat a maga és testvérei részére tartotta vissza, a többieket pedig tisztjeinek engedte át. Hornecki szavai szerint ez volt a leggyőzedelmesebb csata, melyet a magyarok a németek ellen valaha vívtak.

Albrecht e szerencsétlen kimeneteli expedíció hírére hainburgi parancsnokát, Taufers Hugót megbízta, hogy Ivánnal az elfogottak ügyében tárgyaljon. — Taufersnek sikerült Ivánt az Albrechtrel Bécsűjhelytt leendő összejövetelekre rávennie s ezen határozták el, hogy Iván a szegény foglyokat ingyen, a gazdagokat ellenben a tőlük fizetendő váltságdíj árán bocsátja szabadon. Albrecht továbbá esküvel ígérte meg, miként Ivánt nemcsak a magyar király, hanem — a német birodalom kivételével — valamennyi ellenségével szemben ótalmába veszi; Ivánnak pedig késznek kellett nyilatkoznia, hogy az általa okozott károkat megtéríti s a herceget szükség esetén 1000 emberrel segíteni. — Az utóbbi megállapodással Iván nyilvánvalóan megszegte hűségesküjét Lászlóval szemben.

László erre azzal válaszolt, hogy Miklóst (aki 1285. június 16-án még nádor volt) nádori méltóságától megfosztotta s Aba nb. Buken fiát Mokjánt tette meg helyébe; ¹⁾ de — ha egy osztrák krónikás ²⁾ adatának hitelt adhatunk — még tovább is ment: Iván ellen hadjáratot vezetett. Ez valószínűleg az erős Szt.-Vidbe vonult meg s bezárkózott itt; midőn pedig német

¹⁾ *Fejér* V. 3. 333. október 13.

²⁾ *Pertz* IX. 810.

legénysége részben az ostromlás idején elhullott — menekült innen.¹⁾ Ahelyett, hogy most Lászlóval kibékült volna, testvéreivel s egyéb híveivel újabb fondorlatokat szőtt ellene. Ő és testvérei Pécz nb. Apor vajdával szöveterkeztek, aki segítségükkel Pozsony megyét pusztává tette s Pozsony várát hatalmába ejtette. Erre azonban Apor és társai ellen Csukárdi János, pozsonyi főispán kelt fel s Apor a várból s a megyéből kiűzte, mire László 1287. január 25-én az Ivántól és testvéreitől elvett s Pozsonymegyében fekvő Modort ajándékozta neki.²⁾ Miklósnak egy újabb kísérlete, hogy a pozsonyi várat megtartsa, még 1287. márczius 2-a előtt meghiusult.³⁾ Miklós most Albrechtet hívta segítségül, aki hívó szózatára osztrák-stájer csapataival Pozsony előtt megjelent. — A megriadt polgárok azonnal átadták neki a várost, magát a várat fegyveres erővel vette be;⁴⁾ így maradt Pozsony egészen az 1291-i békéig birtokában.

1287-ben a Güssingiek a következő hivatalokat töltik be:

1. Miklós bán⁵⁾

2. Iván *fia Gergely* junius 8-án András szlavon herceg főtálnoka.

3. Iván junius 8-án nádor és soproni főispán.⁶⁾

A Güssingiek keze akkor is belejátszott, midőn a pápai curia Lászlónak magánéletével, illetőleg házasság viszonyai-val foglalkozott; bizonyosság erre, hogy a biborosok 1287. aug. 2-án Lodomér érsekhez intézett írásukban említést tesznek arról, miként ez ügyben külön írtak Henrik bán fiainak: Ivánnak, Miklósnak és Henriknek, úgy Péter veszprémi püspöknek is s az érseket felhatalmazzák, hogy szükség esetén a Güssingiek segítségét is igénybe veheti a király ellen.⁷⁾

A László házasság egyenetlenségei által előidéztet belső

¹⁾ Okiratilag igazolt, hogy László egyik megnevezetlen év november 21-én Szt.-Viden tartózkodott. *Fejér* V. 3. 460. 508. ... 1287-ben (sl nb. Gergelyt László király azért, mert egész seregével Henrik bán fiai: a lázadó János és Miklós ellen vonultakor, Borostyánkő ostrománál rokonaival: Herborddal és Andrással foglyul esett — megjutalmazza. Haz. okmt. VI. 324.

²⁾ *Wenzel* XII. 451. — *Fejér* V. 3. 344.

³⁾ *Fejér* V. 3. 346. VII. 2. 113. — Haz. okmt. II. 18.

⁴⁾ *Pertz* IX. 714.

⁵⁾ *Fejér* (V. 3. 385. sz.) Ugyan Miklós ebben az évben nádor és pozsonyi főispán; nem támogatja azonban ebbeli adatát semmiféle egyéb okirat; mindenesetre irányadóbb Miklós unokaöccse, Gergely 1287. junius 8-i okirata, melyben Miklós bánnak nevezi őt.

⁶⁾ Haz. okmtár VII. 202., 203. összhangzásban ezzel Haz. oklt. 93. és *Fejér* VII. 5. 452.

⁷⁾ *Fejér* V. 3., 363., 364

zavarokat Iván arra használta fel, hogy hatalmát az országon kívül is gyarapítsa. Az 1286-i szerződés ellenére is tovább pusztíttatta tűzzel-vassal Albrecht országának határa széleit. Midőn pedig Henrik admonti apát Albrecht parancsára a határok védelmezése végett Regede vára ellen indult és csekély számu csapatai a magyar határokat lángba borították, ott termett Iván is s elűzte az apátot. Az Iván és Albrecht közt majdnem egy álló éven keresztül folytatott csatározások részleteire nézve hiteles adataink nincsenek; a két harczoló fél közt a béke ujjalag 1288-ban jött létre,¹⁾ de csak egyelőre fejeződött be ezzel az ügy. Valószínűleg Ivánnak Albrecht-tel kötött új szövetsége okozta, hogy László Ivánt, ki 1288. aug. 9-én még nádor volt,²⁾ e méltóságából elbocsátotta s ellenségét. Csak nb. Pétert ültette helyébe.³⁾

Ez bosszút követelt; kielégítette pedig Iván bosszuját akként, hogy egyéb ellenfeleivel László megbuktatása és András szlapon hg.-nek a magyar kir. trónra emelése céljából szövetségre lépett; e terv kivitele azonban nem sikerült teljesen.⁴⁾

Hogy Iván e sikertelen lázadás következtében szenvedett kárt valahogy kipótólhassa, Ausztriával szemben ellenségeskedését megújította; természetesen nem akadályozta őt ebben az 1288-i szerződés!

Erre Albrecht Lászlóhoz fordult s felszólította őt, hogy alattvalóját rablóhadjáratai üzésében akadályozza meg. — László, kit a belföldi nyugtalanságok, zavargások leverése foglalkoztatott, azt felelte Albrechtnek, hogy bárkinek szabad kezét enged, ki a lázadó Ivánt meg akarja fékezni.

Albrecht egyelőre nem akart többet tudni.

1289 tavaszán 15000 főnyi legénységét mozgósította, ezuttal azzal az erős elhatározással, hogy a rabló nemzetséget végkép kiirtja. A különféle csapatok összejövetele helyéül Bécsot jelölte meg; itt csatlakozott stájer seregéhez április 24-én⁵⁾ Solmsi Arnold bambergi püspök, Lipót seckau püspök, Emich, Wildgraf freisingi püspök és Brambach Bernát passau püspök is.

A hadsereg április 25-én a Lajta felé indult s itt várta be a Bécs-Ujhelyről érkező 100 hadiszekeret, melyet a város

¹⁾ Haz. okmtár VI. 339.

²⁾ Haz. okmtár V. 70.

³⁾ Új magyar muzeum 1851/2. I. 211.

⁴⁾ V. ö. erre vonatkozólag: »Az utolsó Árpádházbeli király« cz. alatt megjelenendő munkámat.

⁵⁾ *Fejér* VII. 2. 123.

különféle ostromló géppel, szerrel Albrecht rendelkezésére bocsátott.

Mivel Iván ilyen, az akkori viszonyok szerint bizony eseményszámba menő ellenséges hatalomra nem számított. nem is készült el rá, s azért e hadjárat az egész életén át szenvedett vereségek közt a legérzékenyebben érintette őt.

Albrecht műveletei azzal vették kezdetüket, hogy Nagymarton, Iván »sógorainak,« Simon és Mihály grófoknak,¹⁾ várát ostrom alá vette. — A várórség bizva abban, hogy Iván rövid időn megszabadítására siet, bátran visszaverte 11 napon át az ellenséges rohamot. Végre megjelent Iván az ő és testvérei csapataival, az ostromlókkal belebocsátkozott is a harcba. mivel azonban emberei felében elestek, be kellett látnia. miként minden további ellenállás kísérlete szemben a tulerővel eredménytelen. Bizonyos Pétert²⁾ küldött hát békeszónokul Albrechthez, hogy néhány napi fegyverszünetet kérjen tőle. Albrecht és tanácsadói e kérelmet, mint elkésettét nem teljesítették. Iván tartva attól, hogy Nagymarton sorsára jutnak nemsokára az ő várai is, sietve visszavonult kastélyába s Nagymartont sorsára hagyta. Midőn Mihály és Simon belátta, hogy a vár falai már nem állhatnak ellen sokáig az ellenséges kőhajításoknak, Simon osztrák születésű nejének közbenjárására Albrecht fővezérével, Taufers Hugóval érintkezésbe lépve, annak közvetítésére feladták a várat. A várórség szabad menetet kapott, de az eleségnek a várban kellett maradnia. Albrecht 40 emberét hagyta benne őrségül.

Innen május 16-án Szt.-Margit ellen vonult, ezt is hasonlókép nemsokára bevette s benne az őrség elvonultával eleséget és bort talált. E hely parancsnokául Kreuzbeck Frigýest nevezte ki Albrecht.

Most meg a közel fekvő Agfalvára került a sor. Az agfalviak Iván vezérlete alatt elég gyakran hurczoltak magukkal Ausztriából foglyokat; ez okból most, miután a torony és citadella bedőlt, amaz osztrákok közt osztották fel őket, akiknek a területein annakelőtte kegyetlenkedtek s ezek irgalom nélkül felakasztották őket; csak a helyi káplánnak, 30 gyermeknek s 54 asszonynak kegyelmeztek meg s engedtek nekik szabad elvonulást.

Kabold vára is megadta magát s Emmersberg Bertold parancsnokságára bízta.

Rohonc nyolcz napig várt Iván segítségére s mindaddig

¹⁾ L. erre nézve »Die Grafen von Mattersdorf« cz. munkámat.

²⁾ Hornecki Wachdsacgh Péternek nevezi.

védekezett, mignem. mint Kabold, bennlakóinak szabad elvonulása feltétele mellett, megadta magát. Itt Stubenbergi Ulrik vette át a parancsnokságot.

Szalónak is Taufers Hugóval való tárgyalások után megadta magát és Stubenbergi Ulrik testvére, Henrik parancsnoksága alá került.

Pinkafő elpusztítása után Magyar-Óvár a győztesek kezébe jutott.¹⁾

Magyaróvár eleste után arra kérték az osztrákok a herceget, hogy az aratás miatt engedje őket haza; miután esküjüket vette, hogy aratás és szüret után visszajönnek táborába — engedélyt adott erre. — Ő maga pedig diadalmenettel vonult be bécsi palotájába.

Albrecht az 1289-i év első felében a hadjárat alatt ellenségeitől nemcsak számos várat foglalt el, de közvetve e hadjárat útján egyik ellenségétől is megszabadult. — Péter püspök, Iván testvére, ugyanis a Veszprém vidéki nemességet egybehívta, hogy szorongatott testvére támogatására felhívja őket. — Ez uttal közte s egy nemes közt, kit szóval és tettelesen sártegetett, heves összekocczanásra került a dolog, melynek folyamatán a nemes a püspököt darabokra vagdalta.²⁾

Albrecht a szüret után — stájer, karantán és tiroli csapatokkal erősödve — szeptember 23-án Iván legerősebb vára, *Kőszeg* ellen indult. Iván testvéreivel annak megmenntésére sietett, azonban a számra nézve az ő hadát messze felülmúló ellenséggel nem bocsátkozott harcza.

A roham szeptember 28-án vasárnap vette kezdetét, hátfőn sikerült Ivánnak egy osztrák csapatot, mely a vidéken takarmány után nézett, foglyul ejtenie s közülök mintegy ötszáznak levágatta kezét-lábát. — Ez még jobban felgerjesztette az osztrákok dühét s mivel az ostromlottak, kiknek fiait a szívtelen Iván tuszokul tartotta magánál, nagy bátran vertek vissza többrendbeli véres támadást, a *Kőszegért* folytatott harc a legnehezebb harcok egyikévé fejlődött. Az ostromlottak az ostrom tizenegyedik napján kénytelenek voltak már a citadellába visszavonulni; ez is csak elkeseredett harc után sikerült. — Előbb kopjavitésekkel, karddal és

¹⁾ Szilveszter fiát Biczót, Magyar-Óvár tulajdonosát Albrecht foglyul ejtette s busás váltságdíjára szabadult csak meg; Domokos nőtestvérének férje a harcban elesett. — *Wenzel*, XII. 501.

²⁾ *Petz* IX. 715. Péter okiratilag még előfordul 1288. május 20-án. (*Wenzel* XII. 472.) 1290 első felében már Benedek a veszprémi püspök. (*Wenzel* IX. 528.)

nyíllövésekkel kísérlették meg a benyomuló ellenséget visszaverni; a falon támadt réseket sárral tapasztották be; köveket, sulyos fagerendákat dobtak az ostromlók fejére, a nők vizet öntöttek rájuk; égő fanyalábokat szórtak az ellenségre s azután, hogy mindez eredménytelen maradt — felgyújtották a várost s a citadellába vonultak.¹⁾

Most meg ezt fogták ostrom alá.

Midőn több heti ostrom után a vár falai már megsemmisültek, a bástyák alá voltak ásva, az eleség meg fogytán, Iván az ostromlottak részéről titokban arról értesült, hogy a citadella nem tarthatja már sokáig magát. Erre Iván tárgyalni kezdett, nem hagyva megkísérletlenül egyetlen egy eszközt se, hogy Albrechtet az ostrom abbahagyására rávegye. — Lekenyerezte Albrecht tanácsadóit, kik azt híresztelték, hogy László király az erdélyi vajdával Iván segítségére jön s hadseregének előőrsei már csak 10 mérföldnyi távolságra vannak az osztrák tábortól. — Mások — kiket Iván már megvesztegetett — felpanaszolták, hogy embereik felerészben elesetek, lovaikat a takarmány híjával szőlőlevelekkel kellene tartaniok, s hogy az emberek és lovak a további téli, fáradságos ostromlásra nem termettek, nem lesznek alkalmasak; Albrecht részéről azonban mindez Henrik admonti apát bátorító buzdítására csukott fülekre talált. — Iván erre utolsó ütő kártyáját játszotta ki. — Taufers Hugót ugyanis megvesztegetve rávette, hogy betegnek tetteve magát, hagyja el a tábort. Ez hatott. — Albrecht erre Ivámmal kiegyezett. Kőszeg kapui megnyitlak előtte s az őrség 800 nővel és gyermekkel szabadon ment ki a várból. Albrecht őrségét november 1-én ide tette s a parancsnokságot a kipróbált Emmersbergi Bertoldra ruházta; feloszlatta seregét s Bécsbe vonult vissza.²⁾ De még ez év karácsonyján harmadizben betört Magyarországra s Ivánnak Vas megyében fekvő Szt.-Vid³⁾ helységét elfoglalta.

Ezen közben László s az oligarchia közt, melynek még inkább, mint valaha állottak élén a Güssingiek, a kitört harc akkora mértéket öltött, hogy a látszat arra vall, mikép az ellenzék fejei a király élete ellen összeesküdtek. — Miután László 1289 vége óta az oligarchia ellen hadjáratot indított s maga a pápa május végén néhány főúr leleplezésére ujjalag megkorholta a királyt és számos főurnak, köztük a Güssingieknek is, a hitvédelmének zászlaja alatt a László részéről

¹⁾ *Petz* IX. 716.

²⁾ *Fejér* V. 3. 482.

³⁾ *Petz* IX. 716.

kedvezményben részesített kunokkal szemben szívére kötötte, hogy az ország ügyeit a helyes kerékvágásba tereljék: László Körösszeg vára előtt 1290. július 10-én három kun törének áldozatul esett.

Ugyan ki hihetné, hogy Lászlót, egy kun nő fiát, aki egész uralkodása alatt annyira kedvezett a kunoknak, hogy miattuk a magyar főurak elhagyták, — ezek a kunok önként ölték volna meg?! Hiszen ez egyértelmű lett volna az öngyilkossággal, melyet az egész kun nemzet követett el magán. — Nagyon is elhihetjük azonban, hogy egy *előre megrendelt* gyilkosságot csakis a kunok követhettek el, mert László akkor náluk tartózkodott a legnagyobb biztonság érzetében. — Mellekes, vajjon a felbérelt gyilkosok kiválasztásánál a gyilkosság értelmi szerzői többé-kevésbé a gyilkostársak személyes bosszúérzetére tekintettel voltak-e? Róbert Károly király néhány évvel később egy Borsa nemzetségbeli családtagot okol vele, hogy a IV. László élete ellen irányult összeesküvésben részt vett; méltán állíthatta volna ezt Güssingi Ivánról is.

Amaz első oligarchák közt, kik László utódja, III. András pártjára állottak — volt Iván és testvére Henrik.

A Güssingiek legnagyobb s legszebb birtokai IV. László halála idejében Albrecht kezén voltak. — Tökéletesen a daczos és elbizakodott Iván természetében kell keresnünk, hogy ő és pártosai csak azért állottak András szolgálatába, mert tőle és általa remélte elveszett jószágaik visszahódítására segédemes karra szert tenni; bizvást feltehetjük azt is, hogy a daczos főur egyenesen ezt kötötte ki feltételül arra, hogy András pártjához szegődjék.

András 1291-ben egy küldöttség útján felszólította Albrechtet, hogy hagyja oda Iván birtokait s midőn e felszólítása nem hozta meg az eredményt, nyult a fegyverhez.

A hainburgi aug. 26-i békében Albrechtnek köteleznie kellett magát, hogy a tőle elfoglalt magyar nemesek váraitól, köztük a Güssingiekéiről is, András javára feltétlenül lemond; a békeszerződés egyik pontja azonban megállapította, hogy mindeme várak, hogy így egyszersmindenkorra eleje vétessék a kölcsönös surlódásoknak. — lerontandók.

Iván, politikai érületét akként s oly gyakran változtatván, mint ingét, a hainburgi békének rá nézve kellemetlenül hangzó rendelkezései után nagy sietve András ellenfelei, a nápolyi Anjouk karjába vetette magát; ezek IV. László halálával a magyar trónra igényt támasztottak s már 1285-ben

intim összeköttetésben állt velük.¹⁾ S hogy bizonyos jutalmat nyerjen az Anjouktól az Andrástól történt elpártolásáért, — II. Károly nápolyi király s neje Mária. V. István leánya által, Aixben 1292. jan. 5-én kibocsátott rendelet útján András és párthívei ellen való fegyveres felkelésre meghatalmazást állíttatott ki.²⁾ Károly azután április 12-én Güssingi Ivánt és fiát, Gergelyt a Franciaországban divatozó hűbérjog szerint a Mária részéről Sopron- és Vas megyére vonatkozólag már tett adományozása tekintetében megerősítette s április 21-én András ellen indítandó hadjáratra újból felhatalmazta.

Iván azonban e meghatalmazást be sem várva, még április 21-e előtt megkezdte az ellenségeskedést.

András 1292. március 28-án még Budán időz.³⁾ Április 12-én pedig jelenti a budai káptalan, hogy az esztergami káptalannak április 13-án néhány eredeti birtoklevelet kellett volna a király elé terjesztenie; mivel azonban a király ezidőszent szerint messze vidéken van s a káptalan a veszélyeztetett utak s a háborus idők miatt nem meri az eredeti okiratokat elküldeni a királynak, — helyesebbnek tartja, ha ezeket a fenti káptalan által hitelesítteti.⁴⁾ — Az András részéről eszközölt mozgósítás tehát már április hó elejével történt.

Ezen, a Dráván tul, a Güssingiek s az Anjouk párthívei ellen folytatott hadjárat részletei teljesen ismeretlenek; csak az időtartamát tudjuk s néhány személy nevét, kik a király oldalán harczolva résztvettek benne.

A hadjárat időtartamára nézve Pál alorshágbíró 1292. július 21-i⁵⁾ ítélete határozott adatul szolgál. Az esztergami káptalan ugyanis folytatta (az esztergami keresztesek ellen) a fentebb említett birtokpert s a fennebb már közölt okoknál fogva a két fél megegyezésével 1292. június 1-ére lön kitolva. — Az esztergami káptalan ezen a napon mutatja be a királynak a budai káptalan által hitelesített másolatát az eredeti oklevélnek, mire az alperesek minden áron azon voltak, hogy a király elé az eredeti okleveleket kell terjeszteni. András ennek következtében a pert serege már elrendelt visszavonulásának tizenötödik napjára nyújtotta ki s hozzátette, hogy amennyiben akkoron a Dráván tul tartózkodnék, az eredeti okleveleket az alorshágbírónak kell bemutatni. A megszabott határidőben.

¹⁾ 1285. máj. 14-én Henrik bán fia János, II. Károly tisztje és familiárisán felvétetik. — Dipl. emlékek az Anjoukorról I. 68.

²⁾ Anjoukori D. E. I. 81.

³⁾ Wenzel X. 77. — *Fejér* VI. 1., 200.

⁴⁾ *Knauz*, Mon. eccl. Strig. II. 321.

⁵⁾ *Knauz* i. h. 329.

1292. július 15-én az okiratokat be is adták Pál alországbíró kezéhez s ez az esztergami káptalan javára döntötte el a pert.

Foglaljuk csak össze az előadottakat, a következőkre jövünk rá:

A Dráván túl működött királyi hadsereg visszavonulását 1292. július 1-ére tüzték; e szerint tehát a Güssingiek ellen vezetett hadjáratnak még néhány héttel július 1-e előtt, körülbelül június közepe táján kellett befejeződnie; egyébként megerősíti ezt maga András is már 1292. június 12-én ¹⁾ — ebben az okiratában e hadjáratról, mint bevégzett dologról szól.

(Okiratilag igazolva van, hogy e hadjárat az András és Iván közt létrejött békével fejeződött be, — de sem megkötése pontos idejét, se pedig feltételeit nem ismerjük.

Távol tőle, mintha e békeszerződés a daczos oligarchával való kibékülésre vezetett volna, — egy a történetben nem gyakran előfordult jelenséggel találkozunk. Iván ugyanis békét színlelve, csellel meglepte a királyt, *aki a béke alapján biztonságban érezte magát és közelebből ismeretlen körülmények közt foglyul ejtette.*²⁾

Megcáfolhatatlan, hogy Iván 1292-ben ejtette foglyul Andrást, nem pedig előbb, mint számos külföldi (osztrák) forrás állítja.³⁾

DR. WERTNER MÓR.

¹⁾ Wenzel V. 67.

²⁾ »Cum Magister Johannis filius Henrici Bani *rupto pacis federe inter nos et ipsum ordinato*. — Wenzel XII. 526. »Cum Johannes filius Henrici Bani prave cogitacionis desideria in secreto sui cordis concepta foras in opus perducere non formidans, sed atrocitate orrendi criminis tam se quam suos posteros maculando, in quibus paris sceleris exempla metuuntur, *ipsum Regem Andream*, dominum suum naturalem, *captata opportunitate temporis, fidem seu fidelitatem violando sollicitam captavisset*.« Thomasina 1295-i oklevele. — Wenzel X. 185.

³⁾ Egyedül a mólki krónika folytatója (Pertz IX. 510) teszi helyesnek 1292-re. Szabó Károlyé az érdem, hogy e kérdést kritikai vizsgálódás tárgyává tette. Századok 1884. 108—110. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Gustav Strakosch Grassman. Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn I. Band. Wien. Karl Kőnegen 8-r. 551 l.

Egy több kötetre tervezett mű első kötete fekszik előttünk, mely a mai osztrák-magyar monarchia területén létezett és létező német törzseknek van szentelve. A mű a maga nemében nem az első — a német elem ezen legkeletibb ágainak voltak már azelőtt is történetírói —, de tekintve, hogy szerző egészen saját erejéből, s az eredeti kútfők alapján, kíván a maga elé tűzött nagy föladattal megbirkózni, épen nem fölösleges az új munka. Szándékát mi is örömmel fogadhatjuk, mert a német elemnek hazánk történelmében való szereplése a mű fontos részét fogja képezni és mindig örvendhetünk, hogyha hazánk multjának földerítésében idegen irodalombéli szakember elfogulatlanul közreműködik.

A fiatal történetíró hivatottságát a nagy czélra, melyet maga elé tűzött, az első kötet tanúsága szerint, nem lehet kétségbe vonni. Nem mondjuk, hogy az ezutáni kötetek könnyebben megoldható problémákat fognak eléje szabni, de bizonyos, hogy annak a régi kornak az ecsetelése, mely 955-ig terjed, a szerzőnek legalább is két jó tulajdonságáról tesz tanúságot: erős ítélő képességről és a szórványos adatokat helyesen összeszövő képzelmi tehetségéről. Hozzájárul világos élénk előadása, mely olykor-olykor a melegebb hangokat sem nélkülözi, sőt egyéni színezéstől sem tartózkodik teljesen, mely talán néha még erősebb is, mint a hogy a tőlünk távoleső régi letűnt népek sorsa indokolná.

De az író dicséretes tulajdonságai daczára sem hiszem, hogy épen az első kötet minden olvasója (ha kellő történeti műveltség híján van) megelégedéssel tenné le ez olvasmányt. A szerző ugyanis, az önszabta keretet legtöbbször híven tartja meg, csak ritkán lépi túl a mai osztrák-magyar monarchia határait, pedig a germán népek őskora mielőtt e

mai monarchia határait átlépték, más vidékeken játszódtak le. többen csak mintegy fiatalságukat töltötték itt, hosszabb, rövidebb ittlét után elhagyták vidékeinket és Italiában, Francia-, Spanyolországban, sőt Afrikában éltek történeti életük értékesebb részét. Erre pedig már nem terjedhet a szerző figyelme, a határon túl legtöbbször kénytelen elvágni elbeszélése fonalát, akkor, mikor azoknak a népeknek igazán érdekes sorsa kezdődik s a mikor sokkal többet is tudunk róluk mint előbb.

Másrészt annak a nagy drámának sem hatolunk egészen a mélyébe, mely épen a mi tájainkon játszódik le: a rómaiak és a germán népek mérkőzését sem érthetjük meg teljesen. Csak az egyik fél, a germánok állhatnak teljes világításban előttünk, ellenben a római erőnek vagy gyöngeségnek csak lokális tüneteit szemlélhetjük; csak azokat az állapotokat állíthatja az író szemünk elé, melyek itt a nagy birodalom szélén, legtöbbször távoli okok eredményei gyanánt jelenkeznek.

Tehát ebben a tekintetben is nem egy egészet, de egy nagy világbirodalom történetéből csak kis elvágott darabot kapunk s itt ismét az olvasó kénytelen saját tudomásából kipótolni a nagyobbik részt s ha ezt nem bírja, ismét hiányt fog érezni.

De e bajokon az író nem segíthetett, mert a munka terve megkötötte.

Más dologban már nem az ő szűk terve a kellemetlen érzések okozója, de a kútfők elégtelensége, a miért a szerző ismét nem tehet. Ez az elégtelenség akkor legbántóbb, a mikor a germán népek vándorlása korában a sok érkező népnek, a római területre betelepített germán csoportoknak, s a fölváltva egymás területét meghódító kisebb nagyobb germán, alán, hun, szláv, stb. fejedelmeknek és népeknek a lakóhelyeit szerezniük tudni. Ezeket legtöbbször csak nagyon hozzávetőleg lehet megállapítani s így olyfajta ennek az egész vidéknek a benyomása képzelünkben néhány századon át, mintha egymás fölött számtalan egymásba nyúló kisebb nagyobb pókháló zürzavarát látnók, melyeknek lakóiról, soha se lehet tudni, hogy egy adott időpontban hogy lehetnek meg ugyanazon a területen.

Sőt azokra az időkre nézve sem bírjuk históriai érzékünket kielégíteni, a mikor megállapodott birodalmak léteznek vidékeinken; mert sem a határaikat, sem e birodalmak székhelyeit, sem a birodalmakat lakó népek egymás mellettségét nem tudjuk, pedig ily alaposabb ismeretek nélkül, a gótok, gepidák, vandalok, herulok, skirek, s avarok országai majdnem ködképes mesebeli országok benyomását teszik képzeletünkre.

Már pedig ily lengő foszló ködképek históriáját megírni mindig hálátlan foglalkozás.

De majdnem époly hálátlan feladat megírni egy föl-oszlásnak induló birodalom külső tagjának lassú enyészvét. Sokkal nagyobb ugyan az életerő benne, semhogy a barbárok egyszerre le tudnák szakítani a birodalom testéről, de százados vonaglása csak kevés támpontot nyújt igazi történetírói megfigyelésre.

Hogyha tehát enynyi visszariasztó kedvezőtlen ok még sem tartóztatja a szerzőt attól, hogy a későbbi korszakok előzménye gyanánt ezen időszak eseményeivel is foglalkozzék, és hogyha föladatát anynyira megoldotta, a mennyire az adott viszonyok egyáltalában megengedték, akkor nem lehet tőle megvonnunk elismerésünket. De néha nem egyezik meg nézetünk az övével, olykor-olykor okunk van hinni, hogy itt-ott némely hézagot be lehetett volna tölteni egy-egy adattal, mely figyelmét kikerülte, sőt a munka belső fölosztásával sem értünk teljesen együtt.

Kifogás illetheti például a 955-ig terjedő korszak oly ketté osztását, mely 488-ra teszi a választópontot. Az első könyv ugyanis ezen a czimen »a germánok a dunamelléki országokban a római időben« avval az időponttal végződik, mikor a germánok közül a gótok Pannoniát elhagyván Itáliába vonulnak. Ez időpont nem alkalmas ily ketté választásra. Mert hiszen a gótok azután is bírnak még egy darabig a Száva vidékét, e vidék más része még azután is a rómaiak kezén marad és germán államok azután is léteznek vidékeinken, mikor a gótok elvonulnak. Mind e viszonyok az avarok hódításai után megváltoznak s így talán helyesebb választó vonalat jelzetek volna a két korszak között a hatodik század hatvanas évei, a mikor Baján vezér a Dráva-Száva között is hatalmába keríti.

Azonban a szerző talán nem is az évre teszi a fősulyt, de arra, hogy a kötet első részében inkább a hazánkat érintő események bírnak nagyobb fontossággal, a másodikban az alpesi vidék áll inkább előtérben és tekintve a szerző sajátos föladatát, ily csoportosítás ellen alig lehet lényeges kifogást tenni.

A legrégibb *germán* nép, mely szerző szerint a Kárpátok vidékén föltűnik, a bastarnok népe; első híreink róluk a Kr. előtti harmadik század közepéig nyulnak föl. Éjszak felől jönnek mint utóbb a Kr. előtti első század elején a svébek népszövetsége, mely a Középeurópában a Dunától éjszakra lakó celtákat vagy kiszorítja vagy lassan magába olvasztja. A mai Csehországból a marcomannok kiszorítják a bojokat és

Marbod alatt a Dunáig terjedő hatalmas birodalom keletkezik (Kr. e. 9.) A quadokról azt tartja szerző, hogy szintén csak a Kr. előtti első században a marcomannokkal egyidőben kerültek Morvaországba s utóbb a nyugati Kárpátok völgyeibe, s úgy véli, hogy határuk a mai Óbuda tájáéig a nagy Alföld éjszaki széléig terjedt. Szomszédjaik keletfelé a burok, délfelé a jazygok, kikről mindössze annyit tart a szerző, hogy nem áriaiak, odáig nem megy, hogy az uraltájai törzsből valóknak hiszi, pedig ily eredetre vall minden jel.

Marbod birodalmáról és a quadok királyairól elég érdekes adataink vannak, mert a rómaiak hatalmi körével többször ütköztek össze s így a Rómában székelő történet- és földrajz-írók is kénytelenek róluk megemlékezni. A dunai határvédelem közvetlenül e szomszédok ellen irányult. Szerző csak futólag foglalkozhatik vele; az első Kr. u. századbéli limesről keveset, a későbbi századbéli erődök vonaláról valamivel többet tudunk, e részben Schönwisner, Römer, Mommsen és Fröhlich kutatásai után is még sok a teendő. Idővel nálunk is kell a limes hosszában szervezni az ásatásokkal járó helyszíni kutatást, miként pár év óta közkölségen a germániai limes hosszában folytatják.

Es tekintettel arra, hogy a második században a Marcus Aurelius alatt folyt nagy germán háborúk alatt a Kárpátok völgyébe is hatoltak be a római seregek és ott éveken át tábo-roztak, oda is ki kell terjeszteni a helyszíni kutatásokat.

Úgy vélem, hogy szerző nem használta föl e korszak jellemzésénél elegendő Marcus császár oszlopának a képeit, sőt a fölíratokat sem ismeri mind. Így például nem ismeri az Arch. Értesítő mult évi folyamában Mommsen által újból közzétett trencsényi fölíratot, melyet győzelmes elővonulása alkalmával a várhegy sziklájába vésetett az Óbudáról (Aquincum) oda rendelt legio II. adjutrix egy csapata.

Ez emlékezetes harcok rövid megszakításokkal másfél évtizeden tul kemény próbára teszik a római hatalmat, mert valahányszor úgy látszott, hogy a germánok és sarmaták ereje meg van törve, mindig újabb meg újabb segítséget nyertek oly népek részéről, melyekről ekkor szereztek a rómaiak először tudomást. A longobardok 168-ban, a gót victofalok 150, a vandal asdingek és lakringok 160 körül tűnnek föl a felső Kárpátok között; lassan leszállanak a síkságba s hol nyugotról hol keletről kezdik körülvenni Erdélyt.

A germánok második századbéli támadásánál sokkal jelentékenyebb az az ötvenéves háború, melyet a Fekete tengertől az Atlanti tengorig az éjszak germánság délre törekvő

törzsei a római határ megdöntésére folytatnak (234—284.) Az egykorú följegyzések csak hiányos képet adnak e világraszóló küzdelmekről, melyek az akkori idők leghatalmasabb birodalmát megrendítik. A délre irányuló nagy népmozgalom állandó okai: az a csáberő, melylyel a mivelt vidékek bájai és kincsei az éjszakiak képzelmére hatnak; más ok az óhaj a római birodalomban megtelepedni; továbbá némely kisebb népek a rómaiaknál ótalmat keresnek; legtöbbjét pedig a rablási hajlam és a vándorlási ösztön szállotta meg. Távolabbi oknak tekinthető az éjszaki vidékek tulnépesedéséből származó közszükség, a mivel már Wietersheim nagy művének átdolgozója, Dahn, az éjszaki germán népcsoportok vándorlásait magyarázni iparkodott,

A római birodalom csekély ellentálló erejének is számos oka volt: a belső meghasonlás mellett a véderő elégtelen volta, uralkodók tehetetlensége és egyéb sorscsapások sokasága.

A rómaiság gyöngülésének egyik oka a dunamenti tartományokban nagyobb barbártömegek telepítése volt. Már az Kr. u. első században telepít Claudius császár Pannoniába quadokat, ugyancsak quadokat és naristákat telepít oda a következő században Marcus Aurelius; a harmadik század közepe táján Gallienus Attalus marcomann fejedelemnek és jelentékeny kíséretének felső Pannoniában a Balatonig terjedő területet enged át s alig egy évtizeddel utóbb (276—286). vandálok telepítése következik, kiknek gyarmatai utóbb is a negyedik század harminczas éveiben tetemesen megnőnek.

Leggyöngébben védik a rómaiak Pannoniának Valeria nevű dunamenti részét. Husz esztendő alatt (357—375) kétszer szállják meg a quadok. 378-ban betörnek a nyugati gótok s velők vannak alánok és sarmaták. Lehet, hogy tényleg már ekkor vesztették el a rómaiak Valeriát; s ugyanekkor felső Pannonia jó részét a gótok és hunok mint szövetségesek (foederati) bírják. 395-ben Alarich alatt a nyugoti gótok pusztítják. 396—411-ig a Bécsi erdő és Győr közé eső vidéken markomann birodalom létezik. A felső vidékről a quadok 406-ban kivándorolnak. 408-ban egész Pannonia a gótoké, a kik mellett hunok is megtelepednek. Alig husz évvel utóbb rövid ideig Pannonia ismét római kézen van (427), de már 433-ban Valeriát ismét egészen elvesztették és Pannonia secundát is a hunok bírják. Attila uralma (440—453) röviden tartó epizod. Ekkor rövid ideig az összes dunamenti népek az ő keze alatt egy államot alkotnak. Halála után a Tisza-Duna vidékét s Erdélyt a gepidák bírják, a Morva-völgyében terül el a herulok országa, a Kárpátok között

számos már a szláv és 474-ig a Dunántulon három keleti gót fejedelemség áll fön, melyben hun, sarmata és szláv elemek is egymás mellett laknak.

474-ben a gótok elvonulása után herulok bírják egy darabig Pannonia jó részét, de azért a gótok és gepidák közt még a VI. század első évtizedeiben foly a harcz a Dráva-Száva közért. Sirmium és Singidunum hol az egyik hol a másik nép kezén vannak, Sirmium 530-ban a Justinianus császáré, de csak rövid ideig bírja, mert 535 óta a gepidák királyi székhelyévé válik.

Milyen tarka világ volt e vidéken a VI. század elején, onnan látjuk, hogy Siscia táján az említett népek mellett alemannok, Singidunum vidékén pedig herulok is laknak, sőt a VI. század harminczas évei óta már a frankok is bírják Pannonia egy részét és 537 óta már a longobard birodalom is Saviáig terjed. 546 körül a longobardok pannoniai birodalmát a keletrómaiak hivatalosan is elismerik. A longobardok Csehország felől jöttek, 491-ben megdöntötték a herulok morvavölgyi uralmát. 510-ben már Magyarország nyugoti vidéke az övéké s midőn azt elhagyván a Dunántúlra vonultak, mindenütt nyomukban szlávok telepednek meg. A herulok legyőzetésük után az Alsó-Tisza vidékére vonulnak és ott a gepidák szövetségesei, onnan 512-ben Szerbiába vándorolnak, majd öt év múlva a gepidákhoz csatlakozik egy részük és a gepidák szlávok és bulgárokkal a Balkán félszigetet fenyegetik. A gepidák harczaiban a bizantínusok és longobardok ellen az Azovi tenger mellékéről segítségül hívott hunok is szerepelnek.

A VI. század közepe táján indulnak meg az élethalál harczok a dunamenti két nagy german birodalom között. 551-ben a gepida a vesztes fél, 566-ban egyszer a longobardok, majd byzantin segítséggel a gepidák győznek, de a mikor létre jő a longobard-avar szövetség, ez a gepida birodalom végső halála, 567-ben dől el a sorsa: előbb Kunimund és Alboin között, azután pedig (valószínűleg Ujvidék táján) a gepidák és avarok között foly a döntő harcz. Baján még ez évben a Tisza vidék s a Dráva-Szávaköz ura, és mikor a longobardok Italiába vonulnak (569) s az ő egész pannoniai birtokuk is avar kézre kerül, megszűnik az utolsó german birodalom vidékeinken és a Szávától a Kárpátokig az avar kagan szava parancsol.

Látni való, hogy vidékünk történetében ez az igazi forduló pont, mely a népvándorlási kort ketté osztja. A szerző maga is megállapodik e fontos világtörténeti időpontnál és

találóan eseteli annak hatását a germánság szempontjából (290. és 291. l.)

»Mily óriási változáson mentek át abban a 80 évben, mely Theodorich királynak Itáliába vonulása óta eltelt, e vidék országai és népei! Akkor (488-ban) úgy tetszett, mintha az egész széles területet a bodeni tótól a Fekete tengerig és az Óriási hegységtől az Adriáig hatalmas germán birodalmak fogták elfoglalni és erős germán népek sokasága települne meg rajta, és úgy látszott, mintha a Rajnától a Visztuláig, az Éjszaki tengertől a Dunáig terjedő (nyugati) nagy Germániához kelet felé egy még nagyobb Germánia csatlakoznék!

És most mindezek a birodalmak megvoltak döntve s a népek, melyekből állottak, vagy tönkre voltak téve vagy elvonultak és a területek, melyeken egykor uralkodtak, egész más néptörzsök kezére jutottak.«

»A dunavidéki german népek és országok megszünte igen komolyan számbaveendő esemény, melynek hatása e vidék népeinek nemzeti alkatelemeire állandó volt; ez a legjelentékenyebb átalakulás, mely egyáltalában a Dunavidék és szomszédságának néprajzi viszonyaiban valaha beállott, oly esemény volt ez, mely hozzájárult ahhoz, hogy a germán népek hatalma, kikre az V. század folyamán a régi földrész egész éjszaki nyugati része az Atlasztól az északi Kapig mint örökség nézett, a következő VI. században a legsúlyosbb veszteségeket szenvedte, oly módon, hogy a germán uralom keleti határa a Visztulától az Elbáig, sőt a Werráig s a Majnáig, a Fekete-tengertől az Etschig és Ennsig hátrált.«

»Így tűntek el a birodalmak, melyeket a germánok hadi királysága teremtett; a hadak, melyek megalkották, a világ minden tája felé oszlottak szét. Csak az erős frank culturállam volt ismét képes Nagy Károly császár alatt a német törzs hatalmát Európa kelete felé tetemesen kiterjeszteni.«

Az avarok és szlávok szereplése okozta a germán törzsök történetében e fontos fordulatot.

A germánságból csak itt-ott maradtak meg töredékek vidékeinken. Priskos 601-ben az alsó Tiszánál még egy néhány gepida falura akad; 626-ban az avarok kíséretében gepidák Konstantinápoly felé vonulnak; Paulus Diaconus 790-ben említi az avar uralom alatt sinlő gepidákat és utoljára 870 körül említi a nevüket a bajorok és karinthiaiakról szóló emlékirat. Megmaradtak keresztényeknek, de beléolvadtak a szlávokba és bolgárokbba, kik hazánk déli és keleti vidékeit az avarok mellett megszállották.

Abban a két században, mely az avarok megtelepedését

vidékeinken követte, az avarok voltak itt a legfontosabb hatalmi tényező. Ausztria területén pedig Theodebert király óta, a ki Csehországra s az egész Alpesi vidékre terjesztette a frank birodalom hatalmát, a frankok viszik a politikai főszerepet. E két politikai tényező mellett a szlávok is érvényesülnek, a kik előbb az ország keleti részeiben (568 után), azután Pannoniában (568—590) megtelepednek és 600 körül Baján birodalmának már lényeges alkatrészét képezik. Az avar birodalom megalakulása a szlávság mivelődése szempontjából nagy csapás volt.

A Közép- és Déleurópa felé törekvő szláv törzsökre nézve, így mond szerző (309. l.) az avarokhoz való csatlakozás anynyiban lehetett előny, a mennyiben haladásuknak délnyugoti és déli irányban kedvezett, azonban közmivelődési tekintetben az avar birodalom helyrehozhatlan kárt okozott a szlávágnak, mert ha nem lett volna ez a terület, mely idegen cultura előtt teljesen el volt zárva, akkor a szlávság bizonyára előbb nyílt volna meg a keresztény tan előtt és a szlávok három századdal előbb kapták volna a civilisatiót, mint a hogy kapták. Azután párhuzamba helyezi a szlávokat a németekkel és reá utal, hogy ez utóbbiak fél ezer évvel előbb mint a szlávok voltak a római civilisatióval érintkezésben, megtanulhatták tőlük az állami és katonai szolgálatot, a kereskedést, kézipart és földmívelést, innen van, hogy annnyival megelőzték a szlávokat s hogy mai napig sincs kiegyenlítő a különbség germán és szláv cultura között.

Viszont, a VI-ik századtól a VIII-ikig érte el a szlávság legnagyobb terjedelmét. Eljutottak Kisázsiaig, birták a Balkánfélsziget s Morea nagy részét és nyugotra Würzburg közelében, a lüneburgi pusztán s a Grossglockner lejtőin tanyáznak. De a IX. század folyamában sokat vesztenek e széleskörű foglalásból, lassan-lassan viaszorítják őket és például az osztrák magyar monarchiában a németek *két harmada* oly területeket bir, melyeken hajdan szlávok laktak. E lassú visszahatás már akkor indult meg, mikor a frankok a szlávok és avarok ellen a keleti határőrséget (Ostmark) szervezték.

A szerző részletesen és előszeretettel ecseteli a germánóság ezen hatalmi terjeszkedését az alpesi vidékeken és azon túl Csehország és Avaria felé és a politikai események elbeszélése közben a bajor püspökök és klastromok térítéseiről sem felejtkezik meg, melyek csakhamar a bajorok megtérése után a karantán szlávokra is kiterjedtek.

Mindkét irányban a politikai, úgy mint a közmíveltségi

téren a legszembevetőbb sikerek Nagy Károly nevéhez fűződnek, a ki megdöntötte az avar birodalmat.

A fegyveres foglalást nyomban a térítés szervezése követte. Még a 796-ik évi hadjáratban intézte Alcuin, Nagy Károly kancellárja azokat a jellemző leveleket az aquilejai patriarchához és a salzburgi püspökhöz, melyekben az új tartomány megtérítésében követendő elveket fejtegeti és alig hogy az avarok Pippin király dunamelléki táborában meghódolnak, a hadseregnél lévő püspökök zsinatot tartanak, melyben Alcuin meghagyásának keresztülviteléről foly a tanácskozás. Ugyanez évben indult meg az új tartomány püspöki megyékre való fölosztása. Ekkor Pannonia egy részét, a Balaton vidékét a Dráva torkolatáig a salzburgi megyéhez csatolták. A Rába és Rábczától éjszaknyugatra eső vidék a passauai megyéhez jutott és a Drávától délre fekvő részszel az aquilejai megyét toldották meg. Salzburgi Arno már 797-ben küldött Alsó-Pannoniába térítőket és már 799-ben, egy évvel miután a salzburgi megyét érsekséggé emelték, Deoderiket püspöknek rendeli a Dráva torkolatáig terjedő szláv vidék részére. Kevesebb sikerrel járt a passauai püspök térítése, s a déli szlávoknál még 860 körül sincs befejezve a keresztény hódítás.

Az avar birodalom megszűnése után közel száz esztendeig az uralmuk alól fölszabadult szlávság képezi azt a politikai tényezőt, melylyel a frank szomszédságnak számolnia kellett. Nagy Károly után még egy darabig erősen áll a frank hatalom az újonnan hódított területeken. A birodalom 817-ik évi fölosztási tervében még mint a bajor örgrófsághoz tartozó részek szerepelnek az avarok, karintiaiak, csehek és egyéb szláv törzsök területei; 819-ben már hadjáratra kell indulni a lázadó délszlávok ellen. Ljudevit a Dráva-Száva-köz vazallusa szítja a frank felsőséggel szemben a szláv szabadságharcot. 820-ban három irányból küldenek ellene egy-egy hadsereget, mindegyik ellentállásra talál: úgy látszik, hogy a Rábától az Adriáig lakó népek mind csatlakoztak a forradalomhoz. A frankok legyőzik ugyan a fővezért, de csak 822-ben más két hadjárat után sikerül kézzé keríteni Sziszeket, a fejedelem székhelyét. A frankoké Alsó-Pannonia és ekkor a frankok határa a bolgár birodalom nyugati széléig ér. Az alig visszafoglalt országot a bolgár szomszédok 827-ben nyugtalanítják; ekkor a bolgárok megbüntetésére frank seregek a király fiának vezetése alatt indulnak Bulgária felé, nem tudni biztosan, mily sikerrel, de úgy látszik, hogy a Duna lett a határ a frank és bolgár fejedelemségek között.

A bolgárok ez időben hazánk déli részeit bírták; hatal-

muk a Fekete tengerig terjedt. Éjszakra tőlük itt-ott egy-egy kisebb szláv fejedelemség alakult. Így volt 839 körül Nyitra a keresztény Privina székhelye, míg 833 előtt Moimir a morvaföldi szlávok ura el nem úzte. Ugyancsak Privina öt évvel utóbb a bajor Pannoniában mint a német király hűbérese kapja a Rábától az Alsó-Muráig, Dunáig és a Drávaig terjedő vidéket és 847 óta többször mint ez új ország grófja szerepel.

Germán telepítésekről ez évtizedekből csak gyér híreink vannak a dunántúli vidéken. Egy 840-ből való adománylevél Kőszeg tájékán létező birtokra vonatkozik, egy más adomány 859-ből való és a Rábától nyugatra eső vidékre vonatkozik, a benne szereplő Nussbach nem volt biztosan megállapítható, de az okmány különösen azért érdekes, mert először fordul elő benne Soprony középkori neve. 860-ban a kőszegi hegyekben a mattseei klostrom nyer 20 mansiónyi birtokot és a következő évben a salzburgi káptalan Szombathelyt és Pinkaföldet kapja és utóbb újabb adományokkal sikerül a káptalannak itteni birtokait kikerekíteni.

Privina és Kocel országából is tudunk hasonló adományokat német világi egyének és egyházi testületek részére.

Privina idejében itt a salzburgi érsek küldöttei oly sikerrel működtek, hogy húsz esztendő alatt 25 falu templomát szentelték be. Privina fia és utódja Kocel 869-ben Methodios szláv hittérítőt hívta magához, a kit Hadrianus pápa csakhamar pannoniai püspökké szentelt, a minek következtében a salzburgi érsek küldöttje, Richbald csakhamar elhagyta Privina székhelyét. A salzburgi érsekség tiltakozott Methodios szereplése ellen és ekkor (870-ben) szerkesztette egy tudós salzburgi pap, nyilván a pápa önkényes intézkedése ellenében azt az emlékiratot, mely a salzburgiak érdemeit a bajor- és karantán pogányok megtérítése dolgában 796-tól 870-ig fölso-rolja. Ugyanezen év őszén Regensburgban kerületi zsinatot tartottak a király elnöklete alatt és Methodios elég merész volt, meghívás következtében arra elmenni. Heves vita után harmadfél évig fogságban tartották, azután 873-ban kiszabadult ugyan, de Pannonia helyett Morvaországban folytatta térítő munkásságát.

A keleti frank fejedelmek gyengesége következtében mindinkább hatalomra jutnak a cseh és morva szomszédok és az összeütközések egész sora támadt. Következményeiben legfontosabb volt a 880 óta Pannoniában és Karinthiában uralkodó Arnulf háborúja Zvatoplukkal. A morvák betörték a Dunántúlba és 883- és 884-ben a bajoroknak évtizedek óta folyó

culturális munkáját tűzzel vassal tönkre tették és mikor 892-ben rövid béke után Arnulf, már most mint király, Zvatopluk ellen újból harczra kelt, a magyarokat is segítségül hívta.

A magyarok ezután a szláv birodalmat döntötték meg és a bajorok hatalmának is véget vetettek tájainkon. Az ő viselt dolgaiknak szenteli a szerző utolsó fejezetét és a második könyv végére teszi a 955-ik évi ágostai ütközetet, mely a németek történetében is forduló pont, amennyiben félszázados nyugtalanság után az alpesi vidék germanisatiója ismét csöndesen megindulhatott. A magyarokról szóló fejezet legkevésbé fogja a magyar olvasót kielégíteni; de ez a *németekről* szóló könyvnek talán legkevésbé róható föl súlyos hibául.

H. J.

Szabadka szab. kir. város története. Írta Iványi István. Szabadka. Bittermann József könyvnyomdájából. I. r. 551 l. II. r. 648 l. Okmánytár 75 l.

Iványi lelkiismeretes utánjárással megírta Magyarország egyik legnépesebb és leggazdagabb városának történetét. Szabadka históriája nem nyúlik vissza messze a hajdanba; a mohácsi vész előtt jómodú földmivelő magyar községek állottak a város határterületén: Bajmok, Györgyén, Nagyfény, Csontafeyér, Vámtelek. Tavankút, Vörösegyháza, Sebestyénegyháza. Csík-ér, Tompa, Ludas, Pálegyháza falvak foglalták el a későbbi Szabadka területét. A város története csak a mohácsi vész után kezd élénkebb lenni, midőn a szerbek és bunyevácok oda telepedtek. Ez adja meg Szabadkának, mint bunyevác-metropolisznak a sajátos érdekességet.

A magyarországi bunyevácok multjának felderítésével már több író foglalkozott. Egyik is másik is hozott felszínre ismeretlen dolgokat; mindazáltal a bunyevác és sokacz nemzetiség multját még sok tekintetben homály fedi. A szerb Maticza már évek óta hirdet 100 aranyos pályázatot a bunyevácok történetét tárgyzó történeti műre, de mindekkoráig eredménytelenül. Érdekes tanulmányt írt rólok Antunovics János »Razprava o podunavskih i potisanskih bonyevcih i šokcih« és Ivanics Iván, mely utóbbi »O bunyevcima« czimmel a Letopisz 1893. évi folyamában jelent meg. Azonban mindkettőnél alaposabbnak tartom Iványi művét, mely a bunyevác-ság legelőkelőbb lakóhelyének, zömének multját tárgyalja. Iványi szerint a törökök által elpusztított téreket Cerni Iván vezérlete alatt szerbek szállották meg. Iván székhelye Szabadka volt. A szerbek Iván után is itt maradtak s a török szpáhik földet

művelték. Vajjon katolikus rácok jöttek-e a XVI. század elején Szabadkára, nem tudja. 1776-ban családi szólagomány útján annyit tudtak, hogy még a török uralom alatt jöttek ide Boszniából Velebit nevű helységről. A bunyevácok családonként jöttek Szabadkára és pedig biztos adatok szerint a török időben.

Habár Iványi egykorú írott adatot a bunyevácok telepedésére vonatkozólag nem tud felmutatni s csak a tradícióra hivatkozik érvelésében, mindazáltal sokban megerősíti azon véleményyt, hogy a bunyevácok betelepítése a Duna és Tisza közére a mohácsi vész után kezdődött s valamint a szerbek, úgy a bunyevácok is a török hódoltság idején lassan áradó réti víz gyanánt lepték el a Bácskát. Tény, hogy a bunyevácok 1688 után települtek tömegesen a Bácskába; de hogy már előbb is léteztek ott telepeik, erre számtalan bizonyítékaink vannak. Így egyebek közt Imbrisimovics Martin belgrádi püspök 1649. évi bérmlási körutja a Duna és Tisza közén, midőn Martonos, Jankovác, Mélykut, Szantova, Zombor, Béreg, Koluh, Gara, Monostor, Szónta, Bács, Bukin községeket meglátogatta — kétségtelen bizonyíték arra nézve, hogy e községek lakói már akkor is szlávok (bunyevácok, sokácok és tótok) voltak. (L. Fermedzsín, *Acta Bosnae*. 467. l.) A török defterekből tudjuk, hogy Koluh bácskai község lakosai 1570-ben szlávok voltak, épp így Plávnáé is. (Vélics, Magyarország. Török Defterek. I. 324., 326. l.). A Canonica Visitatiók azt bizonyítják, hogy Baján, Bátyán és Szántován jóval 1688 előtt volt bunyevác hitközség. (Kalocsai érseki levéltár). A bosnyák és hercegovéz katolikusok kivándorlása 1478-ban már javában folyt. Zvizdovics Angelusz, a bátor lelkű ferences szerzetes ezen évben ment II. Mohammed szultán elé s rámutatott a lakatlan falvakra, melyeket bunyevác és sokác lakóik — a török elől menekülve — pusztán hagytak. (Klaics, *Poviest Bosne*. 340 l.). A bunyevácok Horvát- és Dalmátországon keresztül jöttek Magyarország déli részeire. A bevándorlás a XV. század végétől a XVIII. század közepéig tartott. Ez a történeti tény, melynek bizonyításához Iványi idézett művében figyelemre méltó adatokat szolgáltat. A délmagyarországi szerbek településének történetével több magyar és külföldi író foglalkozott, azzal ahogy úgy tisztában volnánk; de a bunyevácok és sokácok bejövetelét behatóan még egy író sem méltatta. Azért örömmel vesszük az ily adalékokat, melyek e történelmi kérdésre világot vetnek.

Figyelemre méltó részletei még Iványi művének: a szabadkai katonai sáncz s a város tanügyi és gazdasági története. A katonai határőrvidék, melynek már szervezése is

sérelem volt a magyar alkotmányon, a bécsi Hof-Kriegs-Rath politikájának bélyegét viselte magán. Ez okból főleg osztrák részről sokan foglalkoztak már a katonai sánczok történetével. A mi íróink közül Iványi foglalkozott tüzetesen a tiszai határőrvidék történetével; a többieket egyes írók ismertetik műveikben röviden, per tangentem. Így adja elő Iványi is Szabadka monografiájában a szabadkai sáncz történetét (I. k. 98—139. l.) s a katonaság névsorát különböző évekről (II. k. Okmánytár 17—28.). Ha majd akad magyar historikus, ki a határőrvidéki katonai szervezet történetét megírja, Iványi adatainak jó hasznát fogja venni. — Fontosabb ennél a város tanügyi és gazdasági története, melyet Iványi művének második kötetében cum lactea ubertate ad elő. Szabadka Magyarországnak egyik leggazdagabb városa. Határterülete 166,077 kataszt. hold; évi közjövedelmei közel másfél millió frtot képviselnek. Iványi megismerteti velünk ezen javakban duskáló paraszt-város történetét. Szabadka gazdasági fejlődése lassu, csak újabb időben, a négy vonal csatlakozásából álló nagy vasuti hálózat keletkezése óta észlelünk abban gyorsabb tempót. Amde ezen szolid alapokon megindult biztos fejlődés virágzó jövővel kecsegtet. A város rendezett gazdasági állapota — multban és jelenben — ez iránt nem hagy kétséget. — A mely város iskolái fentartására évenként 117.687 frt 53 kr áldoz, annak kulturális fejlődése biztosítva van. A földművelő Szabadka közönsége tud lelkesülni a tanügyért; nagyszámú iskoláit sok pénzzel tartja fenn, palotákat épít a közművelődésnek.

Ezek azon momentumok, melyek Szabadka monografiájában különös tekintetre méltók s melyek annak igazi értékét megadják. Iványi művében főleg arra törekedett, hogy a város multját kimerítő bőséggel megismertesse. Nagy szorgalommal kutatott adatainak óriási garmadáját sok fáradsággal gyűjtötte együvé.

ÉRDUJHELYI M.

Fabri Gergely dunántúli ev. püspök és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán. Egyháztörténeti monographia, írta Payr Sándor ev. lelkész. Ára 50 kr. Budapest, 1894. 4° 99 lap.

A kezünk alatt lévő egyháztörténeti monographiát a »Luther társaság« adta ki, melynek feladatát vallás-erkölcsi iratok terjesztése mellett az egyháztörténet művelése is képezi.

Payr Sándor hasznos és tanulságos munkát végezett, midőn a fenti cím alatti életrajzot meg írta; mert valóban

szükség van arra, hogy a mult századnak kevésbé ismert alakjai, szereplő egyénei, kik a közélet terén szolgáltak, a történet tükrében híven feltüntessenek. Igaza van a szerzőnek abban, hogy a hazai protestáns egyház történelméből talán többet tudunk a reformáció első századából, amikor a Thurzók és Nádasdyak szerepeltek, mint a hozzánk közelebb eső XVIII. századról, különösen Mária Théréziának a protestánsok ellen alkalmazott politikájáról.

Nem lehet tagadni, hogy e korszakról és nagykirálynénkről vannak jeles művek, s ezek között kiváló helyet foglal el dr. Marczalinak »Mária Théréziája,« melyben a királynőnek a protestánsokkal szemben követett magatartása is avatott kézzel van ecsetelve: de a részletek, egyes egyének, egyes kerületek sorsa, küzdelme még mindig meglehetősen homályban van. Payr a dunántúli ev. egyházkerület multjából mutat fel egy képet, még pedig meleg ügyszeretettel és kellő szakavatottsággal festett képet, melynek megvan a hozzá illő kerete, mely híven tünteti fel a mult századi egyházi életet, és annak egyik szereplő tagját a dunántúli egyházkerület püspökében és annak viszontagságteljes élettörténetében.

Határozott érdeméül kell betudnunk a szorgalmas szerzőnek azt, hogy nem elégedett meg a nyomtatásban megjelent szűkszavú forrásművek adataival, hanem nagy fáradsággal feldereste az eredeti írott jegyzőkönyveket, hivatalos jelentéseket, magánleveleket és oly becses okmányokat, melyek eddig jobbra ismeretlenek voltak. Ez az a fáradságos út, mely célhoz vezet; ez a mi történetírásunk haladásának alapja, mely nélkül nagyot és maradandót teremteni nem lehet. Payr Sándor megtalálta a helyes utat; nem riadt vissza az útjába eső nehézségektől; fiatalos lelkesedéssel forgatta a forrásul szolgált okmányokat. Csak folytassa tovább komoly tanulmányait, és a tanulmány közben érzett tudományos élvezet mellett nem fog elmaradni a jók elismerése sem.

A vadosfai zavargás, annak eredete és lefolyása, az abban szereplő egyének felfogása, elítéltetése felette érdekes történet. Abból látjuk, minő hatást bír gyakorolni valamely korsszak szelleme az abban élő egyénekre; milyen befolyása van a hivatalos közegeknek a közélet embereire, — és mire ragadhatja a legszelvidebb embereket is a vallási fanatizmus és a türelmetlenség.

A helytartó tanácsot a kath. püspökök méltán nevezték el »Hagellum haereticorum«-nak. Hogy valóban az volt, azt elég fájdalmasan illusztrálja Fábrý Gergely ev. püspöknek esete, valamint azon ítélet is, mely a vadosfai zavargásban részt vett

egyének felett hozatott. Egyes ember, csupa vallási felsőbbbségi érzelemből és bosszantási szándékból tisztán evangélikus lakosságú faluban, az ev. templom tövében jogtalan alapon kath. kápolnát épít, és a béke érdekében ez ellen felszólaló nép erőszakosan fellázítatják, az ártatlan emberek — férfiak és nők külömbiség nélkül — pénzbírságra, börtönre, hallatlan súlyos botozásra ítéltetnek, az ártatlan pap, aki egyúttal püspök, mind a két hivatalától egyszerre felfüggesztetik, börtönbe záratik, — mert ezt a kath. klerus érdeke és a korszellem így kívánta! És a vadosfai eset nem áll egyedül; a hasonló erőszakosságokból következő zavargásoknak egész hosszú sora következett az ország különböző részeiben.

A klérus hatalma oly nagy volt, hogy a kath. püspökök a legnagyobb pompával végzett hivatalos vizsgálataikat a protestáns papokra, azok tanainak és erkölcsös életének megbírálására is kiterjesztették. Gr. Zichy Ferencz, győri kath. püspök, 1748-ban megjelent Vadosfán; Fábri ev. püspök pedig küldöttség élén tisztelegve alázatosan meghajol előtte, mint a Carolina Resolútió értelmében jött hivatalos vizsgálója előtt, aki magas hivatalának tudatában azt kérdi tőle: »Mi a kereszttség lényege? Mint vélekedik a keresztetletlenül elholtaknak lelki üdvéről?« Ez esetben ugyan meg volt elégedve a felelettel; de hányszor történt, hogy a lelkészek magán élete is bírálat tárgyává tétetett?!

Azok az idők azonban szerencsésen elmúltak, és mi utódok hálás szívvel ismerjük el a felvilágosodás szellemének jótekonv hatását, mely ma már lehetetlenné teszi az ilyen viszonyokat.

A munka jól és élvezhetően van megírva; csak némely kifejezései árulják el, hogy néha nem egészen biztos az ítélete. Például szolgál erre Fábri hivatalos püspöki vizsgálatának leírása végén (43. l.) tett azon megjegyzése, hogy a papok tudományos képzettsége nagyon alantas fokon állott. »De nem is lehet ezt csodálni. — írja a szerző — midőn ez időben minden theologiai képzettség nélküli egyéneket is oly könnyen papokká avattak!« Talán nem *könnyen*, hanem *kényszerből*, mivel tudvalevőleg a dunántúli ev. egyházkerületben az egyes gyülekezetek száma, üldözések következtében, nagyon lepadt, sőt — amint ő maga is megjegyzé (a 30. lapon) — a püspöki hivatal is 70 évig üres volt! Kinek lett volna kedve ily viszonyok között a papi pályához, melyen még a püspöknek is csak az volt a joga, hogy 1. valamennyinél többet *szolgáljon*, 2. valamennyinél többet *szenvedjen*, és 3. valamennyinél *alázatosabb legyen*! Ez az igazi ok. Különben a munka érdemes arra, hogy minél többen elolvassák.

Z. M.

Hornyik-album. A Hornyik-émlékünnepély alkalmából kiadta a »Kecskeméti Katona József-kör.« Szerkesztette dr. Kovács Pál. 1894. 8-r. 180 l. — *A Kecskeméti Katona József-kör 1893-diki évkönyve.* Szerkesztette dr. Kovács Pál. Kecskemét, 1894. 132 l.

A múlt év november 11-én tartott ünnepélyen, a melyen Kecskemét városa egyik legjobb fiának, Hornyik Jánosnak emlékét elevenítette föl s emléktáblával jelölte meg azt a helyet, a hol a város derék monographusának szülőháza állott, két díszes füzetet osztott szét a »Katona József-kör« a jelenlevők között, a mely füzetek czímeit e sorok elején találja az olvasó. Mind a kettőt a buzgó tevékenységű Kovács Pál szerkesztette, s mindegyikben van néhány érdekes dolgozat, a melyek irodalmunk jeleseinek arczképét egyben-másban teljesebbé teszik, vagy Kecskemét város régi történelmének egy-egy homályosabb pontját ügyekeznek földeríteni. Ez legyen magyarázata, hogy e füzetekről habár csak futólagosan is megemlékszünk e hasábokon.

A »Hornyik-album« három részre oszlik. Első részében Hornyik János hátrahagyott följegyzéseiből tesz közzé négy kisebb adatot Bagi László, a város jelenlegi főjegyzője. Mind a négy Kecskemét multjára vonatkozik. Hornyik elmondja, merre vezet az úgy nevezett »Picsó patak,« miféle hagyományt talált följegyezve róla másfélszázaddal az előtt, s mikép tévedt Bél Mátyás, mikor e hagyományra épített. Aztán történeti adatokkal ügyekszik megmagyarázni a Kecskemét és Nagy-Körös közti ellenkezés okait, a melyeket a XVIII. század elejére vezet vissza. Nagyon valószínű, hogy az itt felhozott okok, a melyek a lakosság anyagi érdekeivel oly szorosan összefüggnek, hozzájárultak a rivalitas kifejlődéséhez; de az egymással szomszédos két város életfolyamában természetesen még sok más tényezők is közrehatottak, a melyek bármely két, egymással határos területet versenytársakká szoktak tenni. Jellemző Hornyikra, hogy ő az ellenkezés okainak magyarázatát is csak írott adatokból akarta megkísérteni. Rendkívül érdekes az a néhány adat, a melyet Hornyik a reformatio korából jegyzett föl Kecskemét multjára. Ezekkel mintegy kiegészítette monographiájának ide vonatkozó pontjait arra a következtetésre jutván, hogy míg a XVI. és XVII. században az egész világon a vallási viták tombolnak szóval és fegyverrel: Kecskemét lakossága a testvéri egyetértésnek a régi és új vallás hívei közt oly jelét mutatja, a mely páratlanul áll azon idők történetében. Az utolsó följegyzés egy régi közsentre vonatkozik, a melynek neve napjára Kecskemét 1746-ban

Mária Teréziától egy újabb vásár tarthatásának szabadalmát kapta.

Hornyiknak e hátrahagyott följegyzéseit akadémiai székfoglalója előzi meg, a melyet mint levelező tag »Az idéző pecsétről« czímmel 1863. okt. 16-kán tartott. Az olvasó előtt ismeretes lévén, fölöslegesnek tartjuk róla bővebben szólni. De az albumban jól foglal helyet e tanulságos értekezés.

Nagyon figyelemre méltó dolgozatot közöl Kada Elek »Adalék Kecskemét város őstörténetéhez« czímmel, azt iparkodván behozonyítani, hogy Kecskemét a magyarok bejövetele előtt avar telep lehetett, a hol az avarok hatalmának megsemmisítése után valami germán nép tanyázott hosszabb ideig. Erre mutatnának az újabb ásatások eredményei, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a VI. században itt élő ős germán nép hagyományai sokáig megmaradtak e vidéken.

Három kisebb dolgozat Hornyik elbeszélő modorával és életrajzi adataival foglalkozik, Hanusz István pedig a kecskeméti népszokásokat, a melyek már-már feledésbe merülnek, gyűjtötte össze.

Az album második részét, mely emléksorokat tartalmaz Thalytól és másoktól, figyelmen kívül hagyva, csak a harmadik részből szólunk még röviden. Horváth Döme ünnepi megnyitó beszéde után Bagi Lászlónak Hornyikról elmondott szép, tartalmas emlékbeszéde következik. E beszéd felőleli Hornyiknak magán, hivatalos és tudományos pályáját, sőt a mi a történetírókat leginkább érdekelheti, beszámol Hornyik hátrahagyott íratainak rövid tartalmával is. A hátrahagyott iratokból világosan látszik, hogy azok a monographia ötödik kötetének anyagai. Hornyik nagy gondnal gyűjtött és jegyzett össze minden adatot, a mely fölhasználható lesz a monographia befejezésében. A multak történetével foglalkozó olvasót nagyban érdekelhetik e följegyzések, mert azokból nemcsak a város történetének egy-egy ismeretlenebb mozzanata, hanem Katona József életének s működésének nem egy homályos pontja is fölvilágosodik. Ez emlékbeszéd után Magyar István lendületes beszéde olvasható, a melyet az emléktábla leleplezése alkalmával mondott az ünnepélyen.

A »*Katona József-kör*« *évkönyve* irodalomtörténeti dolgozatokat tartalmaz és pedig részint Katonára, részint Jókaira vonatkozólag. Gyulai Pálnak rövid üdvözlő, de nagy hatással előadott, remek beszédét Horváth Döme hosszabb dolgozata követi, a melyben a Katona cultusának ez egyik legfáradhatatlanabb ápolója a »Bánk bán« halhatatlan költőjének egész pályáját felőleli s műve sikereit is föltárja. Kovács

Antalnak a Jókairól írt tanulságos dolgozata számot tevő jellemzés a híres regényíróról, a kinek ötvenéves írói működése iránt Kecskemét annál nagyobb érdeklődést mutathatott, mert Jókai itt írta *A zsidó fiú* című drámáját, a melyet Petőfi másolt le. Kecskemét emléktáblával jelölte meg azt a házat, a melyben Jókai lakott.

Az évkönyv szépirodalmi dolgozatairól szólni nem lehet itt föladatunk. Csak egyetlen megjegyzésre szorítkozunk végezetül. Az egyesület, amely Kecskemét szellemi érdekeit szolgálja, még nagyon fiatal s már is érezhető hatással van a közműveltség gyarapítására. Megbecsülhetetlen útmutatás rejlik ebben, a melyet bár hazánk minden valamire való városa követne; így fokozódnék az érdeklődés politikai és irodalomtörténeti multunk iránt, és így kettőztetnék meg a M. T. Társulat buzgó tevékenysége is.

V.

Schlitter, Pius VI. und Josef II. von der Rückkehr des Papstes nach Rom bis zum Abschlusse des Concordats. Wien, 1894.

Két évvel ezelőtt jelent meg Schlitter munkája, mely VI. Pius bécsi útjáról és tárgyalásáról II. József császárral szólt. Most a befejező rész fekszik előttünk, mely a későbbi tárgyalásokat ismerteti.

Jelen munka két részre oszlik. Az első VI. Pius pápa müncheni útjával és hazatérésével Rómába foglalkozik. A müncheni útra a pápa csak Bécsben határozta el magát; eredetileg nem volt fölvéve az utazási tervbe és csak a választó fejedelem többszörös kérésére határozta el magát, hogy Münchenbe menjen. Ápril 22-én hagyta el a pápa Bécset, csalódva reményében, mert nem sikerült Józsefet engedményekre bírni. Ápril 26-án vonult be Münchenbe, honnan öt napi tartózkodás után tovább utazott. Reményében, hogy II. József politikája ellen a bajor udvarból kiinduló agitatót indíthat, csalódott. Károly Tivadar választó fejedelemnél keserű panaszai bécsi útja fölött hatást nem tettek. Hanem annál hálásabb talajra találtak panaszai a trieri választónál és annak vikáriusánál Becknél. Ez utóbbi mindent elkövetett, hogy a pápa környezetét a császár ellen fölingerelje, hanem eredményt nem bírt fölmutatni.

Münchenből Pius Augsburgba ment a trieri választó meghívására, onnan pedig Innsbruckba, majd Tirolon át Rómába. József császár, kinek megbízásából Kaunitz ápril 22-én Lehrbach müncheni követet utasította, hogy Pius ott tartózkodásáról a császári udvart naponként pontosan informálja, intézkedett, hogy a pápát, míg útja osztrák területen

visz át, mindenütt az őt megillető tisztelettel fogadják. Különösen Tirol vallásos lakossága tüntette ki magát e tekintetben. Junius 13-án érkezett ismét vissza a pápa Rómába; kénytelen volt bevallani, ha mindjárt csak magában, hogy utazása a várt eredményt nem hozta meg. Két nappal megérkezte után levelet intézett Józsefhez, melyben reményének adott kifejezést, hogy József azon uton, melyen eddig haladt, nem fog tovább menni. A jövő megmutatta, hogy a pápának ezen reménye is csalfa volt.

Munkája második részében Schlitter a majlandi giunta economica alapítását és működési körét tárgyalja, ismertette József rendeletét a lombard beneficiumok betöltésénél jövőre követendő eljárásra nézve. A reserválás joga meg lőn szüntetve, de a püspökök azon joga, hogy a beneficia curátákat adományozhatják, épségben tartatott, azon megjegyzéssel, hogy ezen adományozás pályázat útján történjék. A beneficia non curáták adományozása ezentúl nem a pápa, hanem a császár részéről történik, azon beneficiumokat illetőleg, melyek vagy resideálási kötelezettséggel, vagy lelki jurisdictióval vannak egybekapcsolva. a püspökök hármias jelölést terjesztenek föl. Mindezen rendelkezés alól kivétettek azon beneficiumok, melyekre nézve patronálási jog, vagy valamely káptalan optio joga volt érvényben. Koronája gyanánt e rendelkezéseknek József a lombard püspökségek és apátságok betöltésének jogát is magának vindikálja.

A giunta economica mintájára a császár többi országai részére egy egyházi oelkonomatust szándékozott létesíteni. Erre a császárt azon eredmények bírták, melyeket a giunta Lombardiában fölmutathatott. 1782 junius 15-én kelt a császár ebbeli határozata, melylyel kapcsolatosan báró Kreselt a létesítendő bizottság elnökévé, Heinke és Haan udvari tanácsosokat pedig ugyanoda referensekké nevezte ki. Csakhogy a létesítendő bizottság ellen minden oldalról remonstráltak. Elsőnek gróf Eszterházy a magyar kancellár tiltakozott junius 22-én, hogy a magyar klerus egy idegen dikasterium alá vetessék. Tiltakozása azonban nem használt semmit, sőt báró Kresel rendkívül éles hangon válaszolt. A császárhoz beadott votumában hangsúlyozta, hogy mindenki, ki az oelkonomátus elhőkévé neveztetik ki, örülni fog, ha Magyarországgal mi dolga sem lesz, melynek zavaros, egymásnak ellentmondó törvényei a hivatal működését csak hátráltatni fogják. A császár július 2-án adta ki határozatát, amelyben elrendeli, hogy a létesítendő bizottságba a magyar kancellária is küldjön tagokat, megjegyezvén, hogy a bizottság, a mi a magyarországi ügye-

ket illeti, a magyar kancelláriának lesz alárendelve; egyúttal utasította gróf Pálffy alkancellárt, lépjen Kresellel érintkezésbe, hogy a bizottság mielőbb megalakulhasson. Julius 22-én erősítette meg a császár a bizottságot, miután annak hatáskörét már előbb egy 20 pontra terjedő instrukcióban körülírta volt.

A munka harmadik részében Schlitter a József és Pius közti harc további folyamát tárgyalja. Ismerteti részletesen József további reformjait, és a hatást, melyet ezek Rómában előidéztek. Részletesebben szól Viscontinak kinevezéséről a majlandi érseki székre, kit József Pozzobonelli halála után nevezett ki. Pius pápa kétségbe vonta ez alkalommal József kinevezési jogát, és a megerősítést megtagadta, mire az ügy annyira elmérgesedett, hogy szakadás fenyegetett Bécs és Róma között. Ennek hatása alatt József elhatározta magát, hogy Rómába utazik, s ez útjának van a IV. rész szentelve. József egész váratlanul termett Rómában, s azonnal elkezdte a tárgyalásokat a pápával. Tíz napi tartózkodás után elhagyta a császár a várost. A tárgyalások a két fél közt az 1784 január 20-án kelt concordatummal értek véget. József a kinevezési jogot, mint illet, ugyan keresztülvitte, de a forma tekintetében a pápa győzött, a concordatum egy helye sem említi azt, hogy a lombard püspökök kinevezésének joga a souverénitás folyamánya. E tekintetben, bár kelleetlenül, József kénytelen volt engedni.

Ha Schlitter munkáját figyelemmel végig olvassuk, azt látjuk, hogy II. József intézkedései a lombard püspökségek körül mind azon tervét szolgálták, hogy Lombardiában nemzeti egyházat létesítsen. E tekintetben legjobb felvilágosítást nyujtanak Bernis hibornoknak, a római francia követnek 1783/84-ből kelt jelentései, melyek a császár római tartózkodásáról szólnak.

II. József korának történetéhez jelen munka újabb becses adalékot képez, szerzője főleg a munka függelékében közzétett diplomatiái iratok közlésével kötelezte magának hálára e korszak tanulmányozóit.

A. A.

T Á R C Z A.

DEBRECZEN VÁROSA LEVÉLTÁRA.

A *Debreczeni Hirlap* múlt évi 294-ik számában »Magán levéltárunk« cím alatt egy rendkívül figyelemreméltó cikket hoz — s feltűnőleg a lap élén. Arról van szó, hogy Debreczen városa *valahára* nyissa meg a levéltárát a — magyar történetírásnak! Debreczen városa történetét rég bírjuk *Szűcs* Istvántól három kötetben. A munkában nincs okmánytár — hanem annál több történeti esemény van elmondva közkézen forgó nyomtatott forrásokból összböngészve. Maga a debreczeni levéltár is nagyon hézagosan van felhasználva. Még a nagynevű *Révész* Imre is aránylag csak keveset merithetett a levéltárból. Ez a szépen, és Debreczen iránt megleget szeretettel írt cikk felhozza, mennyi áldozatot tett és tesz Debreczen folytonosan tudományos institutiókért s erre támaszkodva sürgeti, hogy engedjék meg a szabad vizsgálódás a levéltárban is s azután így folytatja:

A levéltárnak ilyen elzárt voltát különösebben azzal szokták indokolni, hogy az ott fekvő adatok jó részben a város vagyoni jogi viszonyaira vonatkoznak s mint ilyenek, nem adhatók át szabad vizsgálódásnak kényes természetüknél fogva sem.

De kérdezzük, melyik város vagy nagyobb ősi család olyan, a melynek birtokszerzése, vagyoni joga többé-kevésbé nem épen olyan természetű volna, mint Debreczen városáé s mit tapasztalunk mégis. Egyes főuraink, mint a Zichyek és Károlyiak, nemcsak el nem zárják családi levéltáraikat a kutatók elől, de tudva azt, hogy a levéltári adatok mint történelmi alapon nyugvók, a nemzetnek közkinccsei, nagy áldozatok árán rendbeszedik azokat és kötetekbe foglalva még közre is bocsátják.

Még eklatánsabb példára is rámutathatunk.

Ő Felsége uralkodó házának titkos levéltára is nyitva áll a tudomány buvárai előtt, engedély nyerése mellett az ott levő, bizonyynyal kényesebb természetű adatok a szabad vizsgálódás tárgyai.

Miért titkoljuk tehát mi azt, hogy ősünk milyen módon keresték meg városunknak szép kiterjedésű vagyonait. Attól pedig nincs okunk félni, hogy valaki azokat tőlünk bárminő jögalapon elvehesse.

Szépen ellehet egyébiránt választani azokat a peres birtokokra vonatkozó előiratokat, minők a szováti birtok és az erdőségi kaszálók ügyére vonatkoznak, a többiektől.

Hát bizony szép dolog ez a szováti birtok s az erdőségi kaszálók: de különösnek találjuk, hogy a magyar történetírásnak ezek miatt kell a debreczeni levéltárt nélkülözni! Ugyan uraim! nem tudják-e önök, hogy Kecskemétnek is rengeteg perei voltak — nem kisebbek a szovátinál s Kőrösnek is voltak perei, pl. az Urasik per — s mégis mindkettő nemcsak szabad kutatást engedett levéltáraiban, hanem publikálta is levéltárának kincseit! Nagy és fényes szerepe volt Debreczennek a XVI. és XVII-ik században! Sokszor döntő befolyása volt az események folyamára — s a mi csak eddig világosságra jött, azt mind más levéltárakból hozták össze. Ez aztán nem is lehetett más, mint hézagos és hiányos tudás. Érthetetlen dolog ez s nagyon sajnálatraméltó. Magyarországnak majd minden városa és törvényhatósága is — még a legszegényebb is — azon munkál, hogy a milleniumi ünnepélyekre bemutassa a maga történetét — csak Debreczen hallgat. Mintha a millenium nem is érdekelné. Pedig milyen szép emléke volna Debreczen nagyságának és hazafiságának egy a városi levéltárból összeállított »Okmánytár«, mely hirdetné a város fényes multját s részvételét az ezer év történetében. Méltóztassanak elhinni, hogy meg lehet azt csinálni, anélkül, hogy a szováti birtok s az erdőségi kaszálók kárát vallanak! S még gondolkodni sem kell azon, hogy ki csinálná meg! Hol annyi kitünő tudós és szakember van, megtalálják az emberét. Ma ennek az elzárkózottságnak semmi, épen semmi értelme sincs. Igaza van a cikkírónak:

Ki multjára érzéketlen, szebb jövőre érdemetlen. Olyan aranyigazság ez, a melynek ellenkezőjét vitatni nem lehet.

Honnan ismerjük pedig meg multunkat? Honnan meritjük a lelkesedést városunk, sőt nemzetünk iránti nagy tettekre? Nem másból, mint a multak eseményeiből. Elődeink példájából.

E hazai történetírás nevében kérjük Debreczent, nemcsak arra, hogy nyissa meg levéltárát, hanem határozza is el a millenium alkalmából levéltári kincseinek publikálását.

Fényes nevét dicső multjának felderítésével még díszesebbé fogja tenni!

Sz. S.

ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

I.

Mindössze húsz darab iskolai programot tudtunk összeszedni, a melyekben történelmi vagy történelmi-vonatkozású értekezés olvasható az elmúlt iskolai évbéli értesítőkből. Ez értekezések között is alig van néhány, a mely komolyabb figyelmet érdemel a mi szempontunkból. Igaz, hogy a közoktatásügyi kormány 1895-re ren-

deletben határozta meg, hogy az iskola története a jelen tanévben megirassék, s ennek a rendeletnek több helyen már 1894-ben eleget kívántak tenni részint úgy, hogy a rövidebb éltű intézet történetét egészen megírták, részint úgy, hogy az adatokban gazdagabb középiskolák történetének csak egy részét bocsátották közre 1894-ben, folytatását a jelen tanévben teszik közzé. Ez az ok magyarázza meg, miért oly csekély a valódi történeti vagy irodalomtörténeti értekezések száma. Mióta az iskolai programmokbeli értekezéseket figyelemmel vizsgáljuk, mindég az iskola történetét tárgyzó értekezéseket igyekeztünk különösebben is kiemelni, mert a közműveltség haladásának rajzához épen ez intézetek szolgáltatják a legfontosabb adalékokat. Ily tárgyú dolgozatokat most is szívesen látunk, mert a mondott czél mellett paedagógiai szempontból is kiválóan érdekesek, de természetesen csak akkor, ha nem pusztán a száraz chronologiai adatok vannak azokban közzétéve, hanem az intézet szellemi folyamata is föl van derítve. Az alább felsorolt értekezések között van egy pár, a melynek írója erre törekszik. A többiről általában annyit jegyezhetünk meg, hogy mind felfogás, mind előadás tekintetében kevés emelkedik a közepes fölé annyira, hogy történetíróink figyelmébe is különösen ajánlhatnók.

Aczél József »A TÖRÖK HÓDÍTÁS OKAI MAGYARORSZÁGON A XVI. SZÁZADBAN« (a mező-turi ev. ref. főgymnasium értesítőjében) czímmel ügyesen csoportosított adatokkal mondja el a nagy török invasio okait. A szerző sok eredeti forrást ismer s a czéljára tartozókat jól értelmezi, de ítélete nem egyszer elhamarkodott, még pedig olyan esetben is, midőn később maga is szinte az ellenkezőt bizonyítja. Midjárt a bevezetésben azt mondja, hogy »eltévesztett dolog volna e hódítást úgy tekinteni, mintha az tényleg hosszú idő alatt történt volna meg,« s mégis maga megmutatja, hogy a hódítás okai távolabbi időre vihetők vissza, tehát huzamosabb idő kellett magához a hódításhoz is. »Magyarország sorsa — írja — úgy szólván egy nap alatt a mohácsi katastrophával dőlt el.« Igen bajos ilyet állítani még a megszorító »úgy szólván«-nal is, mikor a mohácsi veszedelem a megromlott állapotoknak már maga is következménye volt, s mikor e megromlott közállapotok aztán még rosszabbra váltak, hogy Szolimán munkája annál jobban meg legyen könnyítve. Egyetlen vesztett csata még soha sem vont maga után oly következményeket, mint a melyek a XVI. századot a magyar történelemnek legviszontagságosabb századává tették. Ez mutatja, hogy nem épen a mohácsi napon s nem is kiválóan ekkor dőlt el hazánk sorsa. Sokkal szerencsésebb az értekező az okok kifürkészésében, a melyeket Salamon Ferencz után ő is a török hadsereg ekkori szervezetében, a magyarországi állapotok

ziláltságában, a gyöngye királyok uralkodásában, a kapzsi főurak önzésében, a romlott pénz- és hadügyi viszonyokban s hazánk kedvezőtlen fekvésében talál. Egy-egy fejezet önmagában véve bizonyára sokkal sikerültebb, mint az egész, de így is dicséret illeti meg a szerzőt, a ki az eredeti források közül oly szép számmal felkutatott értekezéséhez. Az önállóságra törekvés meglátszik az egész értekezésnek nemcsak felfogásán, hanem az adatok összeválogatásán is, sőt ítéleteiben is szeret az író a maga lábán járni. Mindezt sokkal kevésbé mondhatjuk el

Eisenkolb Aurél dolgozatáról, mely »LAKÓHELYÜNK MULTJÁBÓL« címmel egy hosszabb értekezésnek második részét nyújtja (*a lippai állami polgári és középkereskedelmi iskola értesítőjében*). A szerző maga megjegyzi, hogy nagyrészt Márki Sándornak az »Aradmegye története« című munkája után készítette el Lippa város multjáról szóló dolgozatát. Igazában tehát compilációnak vehető, de a Csiky-féle kézíratos krónika adatait is felhasználja a szerző, bár nem sok eredménnyel. A tanulók azonban kedvvel olvashatják, mert elég folyamatos előadású.

Csomortáni P. Gaudenz »MARTINOVICS IGNÁ CZ ÉS TÁRSAINAK ÖSSZEESKÜVÉSE«-ről értekezik (*a minorita-rendiek vezetése alatt álló kézdivásárhely-kantai róm. kath. gymnasium értesítőjében*). Talán mondanunk is fölösleges, hogy jó formán a Fraknoi jeles művének megállapított eredményeit mindenestül elfogadja a szerző s azokon a nyomokon halad, a melyeket Fraknoi már kijelölt. Ép oly kevés önálló kutatás és vizsgálódás jeleire találunk az értekezésben, mint az előbbiben, de világos előadása és jól csoportosított adatai alkalmassá teszik arra, hogy a tanuló ifjuság helyes fogalmat szerezzen belőle az egész mozgalomról.

Brósz Károly »A DIÓSGYŐRI VÁR TÖRTÉNETÉBŐL« mond el egyetmást (*a miskolczi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola, a középkereskedelmi és ipariskola értesítőjében*), jobbadán Wenzel Gusztáv és Kandra Kabos nyomozásai után. A rövid, mindössze 18 lapra terjedő értekezés a legrégebb adatokból indul ki s egészen 1730-ig halad. Az egykor híres vár története nagyon hézagos, a mit az adatok hiánya indokol ugyan némileg, de a körülmények összevetéséből talán mégis némely hézag pótolható lesz vala. Igaz, hogy a szerző ez értekezése nyilvános felolvasás tárgya volt s ezért mintegy előre kiszabott keretben kellett maradnia.

Győrik Márton »SIMKOJANUM« címmel tizedik közleményét adja ez úttal a pozsonyi ágostai hitvallású evang. lyceum múzeumában levő érmei jegyzékének. E közleményben az osztrák érmei vannak leírva, szám szerint 1400 darab, még pedig 334 medaillon, 1015 forgalmi pénzdarab és 51 papír bankjegy. Az osztrák örökös

tartományok sorrendben következnek, s a szerző minden egyes érmet helyesen igyekszik meghatározni.

Szongott Kristóf »NAGY ÖRMÉNYORSZÁG TÖRTÉNETE« czímmel a harmadik könyv fordítását teszi közzé Chorenei Mózes után (a *szamosujvár városi örmény kath. nyilvános algymnasium XVII. értesítőjében*). Az itt közölt részben szent Tiridát halálától az Arsacida nemzetségnak a tróntól és szent Gergely utódainak a papságtól való megfosztásáig történt események vannak elmondva. Szongott fordítása jól simul az eredetinek régies nyelvéhez és előadásához. S az érdeklődők haszonnal olvashatják az egész történetet, mely bő adat-magyarázattal szolgál az olvasónak.

Rombauer Emül »A BRASSÓI M. K. ÁLL. FÖREÁLISKOLA ALAPÍTÁSÁNAK ÉS EDDIGI MŰKÖDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉT« mondja el az értesítőben, három képpel is illusztrálva e fontos hivatású iskola rövid multját. Az értekezés első része magáról a városról szól, s helyesen jegyzi meg az író, hogy »Brassó ép annyira szigetet képez közműveltsége, mint ipara s kereskedelme szempontjából.« A főreáliskola még nagyon rövid életű; 1885-ben kezdte azt a kormány a polgári fiúiskolából középiskolává fejleszteni s csak öt éve mindössze, hogy ennek a reáliskolának megfelelő helyisége van. A mi az iskola felszerelését, tanárait illeti, Rombauer igen helyes paedagogiai elvek szerint járt el az iskola szellemének megalakításában, s mivel önműködésének a történetét írta meg, munkája annál nagyobb hitelre tarthat számont. Dolgozatát nem annyira történetírói, mint inkább paedagógiai szempontból lehet méltányolni, mert több oly eszmét megpendít, a melyek nagyon megérdemelnék a hangadó kormánykörök figyelmét.

V.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADEMIA Történelmi Bizottságának kiadásában a múlt év végén megjelent: »*Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadyak korában*« című s Csánki Dezső által írt valóban momentális munkának második kötete, mely összesen tizenkét vármegyének leírását foglalja magában. Bizonyynyal igaz, hogy Csánky egy kiváló történetíró minden kellékével bír: kritikája biztos és bírja a compositió művészetét; de ne feledjük, hogy ez a lélekölő és fárasztó munka, melyre ő vállalkozott, előkészület az ő nagy művéhez — a Hunyadyak korának történetéhez, mely egy ember ambícióját megérdemli s melyben ez a munka az első lépés. Jól járt az a vármegyei monographus, ki Csánky munkájában feltalálja az előtanulmányokat. Ugyan e bizottság kiadásában közelebből több nagybecsű és érdekes munka fog megjelenni, melyek még a mult évi költségvetés keretébe fel voltak véve. Első helyen

Fraknói Vilmos munkája említendő »a magyar kir. kegyuri jog története,« két kötetben, melyek közül az első kötet már elkészült. Ugyancsak *Fraknóitól* Mátyás király levelezésének II. kötete nem sokára szét fog küldetni. A Bizottság gyűjteményeinek Cathalogusa, *Ováry* Lipót által szerkesztve, már ki van nyomva. Sajtó alá adatott a Magyarországi Országgyűlési Emlékek XI-ik kötete, (1604—1608.), mely az Illésházy-féle rendkívül nevezetes kiegyezés történetét rendkívül sok új adattal megvilágosítva adja elő.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI KÉPCSARNOK látható a városligeti Műcsarnokban, a Stefánia-úton: kedden, csütörtökön és vasárnapon április 1-től szeptember 30-áig délután 2—6, s október 1-től márczius 21-ig 2—4 óra közt. E napok délelőttjén 1 frt s azon túl bármikor 50 krajczár belépti-díj fizetendő. Figyelmeztetjük azokat, kik a Feszty-féle panorámát megtekintik, hogy egyúttal ezt a nagy műízléssel rendezett nagybecsű képcsarnokot legkönnyebben akkor tekinthetik meg. A Magyar Történelmi Életrajzok olvasói tudják, hogy annyi érdekes képet köszönhetünk mi e gyűjteménynek, melynek kitűnően összeállított Cathalogusa is megjelent s a pénztárnál 50 krért kapható.

— Az »ARANYOS VIDÉK« című Tordán megjelenő lap olvasóinak igen érdekes és becses könyvet adott: A székelyek Erdélyben. Hősköltemény három énekben. Írta Aranyos-rákosi *Székely* Sándor. Kiadta *Borbély* György. Torda. (Harmath.) 1895. kis 8-adr. 35 oldal. Ez a Székely Sándor az, kire »Vörösmarthy mindig hálásan gondolt, mert ő vezette el őtet a dicsőség ösvényére, mert ő Székely nélkül nem írta volna Zalán futását.« (A munka megjelent a Hébében 1824.) *Borbély* becses bevezetést írt hozzá, s arczképével és kéziratának facsimiléjével közli.

— KANYARÓ FERENCZ tagtársnak tordai kéményseprő Kis Jánosnak Székely István által írt epitaphiumát közli az Aranyos vidék mult évi 52-ik számában. Ez a Kis János mint tudva van, a tordai hasadékbán kincésásás közben lelte halálát. Gyöngyösi is írt róla epitaphiumot. Kanyaró a két költemény közt párhuzamot von.

— SCHMIDT VILMOS nyugalmazott csernowitzki tanár a Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 1894-ki évfolyamában »Eine moldauische Sturmfahne dreihundertjähriger Vergangenheit« című cikkében megemlékezik Weiss Mihály életrajzáról, melyet a »Történelmi Életrajzok« 1893-ik évfolyamában Mika Sándor írt. Megérdemelt dicsérettel halmozza el e valóban kitűnő munkát, kiemeli annak részrehajlatlanságát, az illusztrációk szépségét, s hosszasanban értekezik ezek közül a moldvai zászlóról, melynek ruthén nyelvű felirata Mogila Jeremiás nevét őrzi 1601. márcz. 15-ki kelettel, s melyről azt véli, hogy egy a moldvai vajda által az erdélyiek segítségére küldött zsoldos csapat zászlója lehetett.

— THEOLOGIAI ISMERETEK TÁRA cím alatt *Zoványi* Jenő tagtársunk egy nagyobb, szükségét pótló vállalatot indított meg, elismert nevű szakemberek — *Antal Géza, Rácz Kálmán, Révész Kálmán, Tüdös István* — közreműködésével. Alapul a Holzmann-Zöppfel-féle Lexikont vették, de teljesen átdolgozva hazai viszonyainkhoz. Eddigélé öt füzet jelent meg az A—F betűket magában foglaló. Abádytól Froniusig e füzetekben minden kiválóbb prot. magyar író és theologust megtalálunk. Tömören, szépen s jó magyarsággal vannak írva az egyes cikkek s történelmi tekintetben a legújabb kutatások eredményei is fel vannak használva. A mű három kötetben, összesen 15—16 füzetben fog megjelenni, s a 3 kötet előfizetési ára 6 frt, mely összeg Tisza-Földvárra, magához a szerkesztő-kiadóhoz küldendő. A megjelent kötet 413 kéthasábos lapot foglal magában, jó papírra, szép olvasható betűkkel nyomva.

— OSVÁTH PÁL épen husz év előtt bocsátott ki Biharvármegye sárréti járásáról egy érdekes monographiát, mely azóta teljesen elfogyott. E munka tulajdonképen előtanulmány volt Biharvármegye monographiájához, melynek megírását tűzki szerző magának feladatúl, s hogy ennek jobban megfelelhessen s a kézirati forrásokat is használhassa, lakását Budapestre tette át. Elkészülvén a munkával, azt sajtó alá adta. Ez három részből fog állani, az első a vármegye ismertetését, a második a vármegye történetét, s a harmadik a megye 492 községének leírását fogja tartalmazni. A munkát a műemlékek s a népviseletek rajzai fogják díszíteni. Egy példány ára 5 frt, mely összeg Budapesten, József-körut 64. Osváth Iván k. törvényszéki bíró lakására küldendő. A Sárrét leírása után ítélve, szerző monographia irodalmunkat becses munkával fogja szaporítani.

— RÁTH GYÖRGY alapító tagtársunk nyugalmazott curiai tanácselnök éveit ugyancsak hasznos munkával tölti. A Századokban nagybecsű történelmi tanulmányt kezdett meg, az Irodalomtörténeti Közlemények, a Könyvszemle nagy apparátussal írt tanulmányos munkákat hoznak tőle. Most egyik igen érdekes tanulmányát »A pannonhalmi Szt. Benedekrend nyomtatott imakönyvei a Breviárium Monasticum behozatala előtt«, mely a Hittudományi folyóiratban látott világot, kiadta külön nyomtatban is. Ráth nemcsak gyűjtő, hanem szaktudós is, ki saját könyvtára nagybecsű kincsei mellett a hazai s külföldi könyvtárakat is fel szokta használni s a kérdést, melyet maga elé tűz, véglegesen meg szokta oldani. Így tett jelen esetben is, s most is egész sereg új és ismeretlen adattal gazdagítá könyvészeti irodalmunkat. E becses munkára még visszatérünk.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZA a Hunyadiak korában. A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából írta dr. *Csánki* Dezső. II. k. Budapest, Akadémia 1894. 8-adr. VIII. és 860. l. Ára 7 frt.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK történeti bevezetésekkel. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkesztette *Szilágyi* Sándor. Tizenhetedik kötet (1679—1682). Budapest 1894. (Monumenta Hungariae Historica. Harmadik osztály.) 8-adr. 491 l.

— RÉGI MAGYAR BIRTOKVISZONYOK 1494—1598. *Acsády* Ignác lev. tagtól. Budapest, kiadja a Magyar Tudom. Akadémia 1894. (A Történettudományi Értekezések XVI-ik kötetnek 3-ik száma.) II. és 70 ll. Ára 60 kr.

— HUNYADI CORVIN JÁNOS 1473—1504. Írta *Schönherr* Gyula. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1894. (A Magyar Történelmi Életrajzok 1894-iki f.) 8-adr. 332 l. Ára 4 frt.

— A ZEMPLÉNI NEMZETÖRSÉG. Írta *Beke* Lajos. Sátoralja-Ujhely (»Zemplén« nyomda), 1893. 37 l.

— MAGYARORSZÁGON A KIRÁLYI SZÉK BETÖLTÉSE a XVI. században. Tekintettel a királynék koronázására és a korona viszon­tságaira. 1526—1572. Doctori értekezés, írta *Hazslinszky* Rezső. Békés-Csabán (»Corvina« nyomda), 1893. 48 l.

— A KERESZTES HADJÁRATOK JELENTŐSÉGE a pápaságra különös tekintettel Magyarországra. Írta *Lőrincz* Gyula. Nagy-Szombat (Winter Zsigmond), 1894. 96 l.

— PANNONIA Ó-KORI MYTHOLOGIAI EMLÉKEINEK VÁZLATA. Összeállítá *Récsei* Victor. Esztergom (Laiszky János), 1894. 114 l. LV. tábla.

— A PANNONHALMI SZ. BENEDEKREND nyomtatott imakönyvei a Breviarium Monasticum behozatala előtt. Írta *Ráth* György. Budapest, (Pallas) 1895. 8-adr. 56 l.

— A HÓRA-LÁZADÁS Magyarországi része. Írta *Márki* Sándor. Budapest 1894. Athenaeum. 8-adr. 29 l.

— DENKREDE AUF D. GEORG DANIEL TEUTSCH. Zur Eröffnung der 46. Generalversammlung des Vereines für siebenbürgische Landeskunde am 17. Aug. 1894 in S. Regen. Von Dr. Friedrich *Teutsch*, Hermannstadt 1894. 8-adr. 143 l.

— JOHANNES HONTERUS der Apostel Ungarns. Von *Theobald Wolf*. Herausgegeben vom Ausschuss zur Errichtung eines Honterus-Denkmal in Kronstadt. Kronstadt (H. Zeidner), 1894. 186 l.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi jan. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Pulszky Ferencz alelnök, dr. Ballagi Aladár, Bánó József, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, Óváry Lipót, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József, Tagányi Károly, gr. Zichy Jenő vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Fejérpataky László és Óváry Lipót vál. tagokat kéri fel.

1. Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy Ráth György alapító tag eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte, Farkas Ödön évd. r. tag pedig 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Köszönettel örvendetes tudomásúl vétetik.

2. Előterjeszti az új tagajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl:* Bártfa sz. kir. város közönsége 100 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokúl 1895-től:* Gábel Ferencz kir. táblai bíró Tatában (aj. Marczali Henrik), Jandrisich János apát-plebanus Szatmárban (aj. gróf Teleki Géza), Maszák Hugó Budapesten (aj. gróf Teleki Géza), Nyári Béla városi alkapitány Aradon (aj. Kristyóry János), Bojári Vigyázó Ferencz joghallgató Budapesten (aj. hg. Odescalchi Arthúr), dr. Zsilinszky Lajos boszniai kormányzósági tisztviselő Serajevóban (aj. Szilágyi Sándor), m. kir. tengerészeti akadémia Fiumében (aj. Czink Lajos), polgári és közép-kereskedelmi iskola Homonnán (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

3. Dr. Lánčzy Gyula társ. tag felolvassa »*Sienai dolgok — magyar vonatkozások*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

4. Kollányi Ferencz társ. tag felolvassa »*Illicini Péter élet-rajza*« című dolgozatát, mely szintén a *Századok*-ban fog közzététetni.

5. Titkár előterjeszti a pénztárnok december-havi kimutatását, mely szerint a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákról felvett 6697 frt 47 krral együtt

összes bevétel volt	11001 frt 60 kr,
» kiadás	9373 » 14 »

s így 1894. dec. 31-én a maradvány 1628 frt 46 kr,
melyből azonban Farkas Ödön nevére 100 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatol-tatik; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összegek megfelelő névértékben a szokott szabályszerű módon 4⁰/₀-os m. koronajáradék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

6. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1894 évi 26558 számú értesítése szerint 200 frt (400 korona) alapítvány az 1894 évi 112 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

7. Jelenti, hogy gróf Zichy Jenő úr az 1893 évi közgyűlés alkalmával (1893 évi 37 jk. p.) a honfoglalás történetének népszerű megírására pályadíjúl felajánlott 100 aranyat a társulat pénztára számára kiutalványozta.

Köszönettel tudomásul vétetik.

8. Jelenti, hogy a mult december-havi ülés alkalmával tett azon bejelentése, mely szerint Wodianer Arthur alapítványát 200 frtra emelte, abból eredő tévedésen alapult, hogy a nevezett alapító tag 200 koronáról szóló kötelezvényt küldött be a társulat pénztárába.

Tudomásul vétetvén, a történt tévedés az alapító tagok nyilvántartásában helyre igazítandó.

9. Következvén a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése, a titkár javaslatára a választmány elhatározza, hogy a közgyűlés febrnár-hó 14-re d. u. 5 órára hívassék össze; *tárgyai*: 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. a titkár évi jelentése; 3. az 1894 évi zárszámadás és az 1895 évi költségvetés bemutatása; 4. a követ-kező három évre (1895—1897) elnök és alelnökök választása; 5. az ig. választmány egy harmadának újra választása, illetőleg a kilépő és az 1894 év folyamán elhalt vál. tagok helyének betöl-tése; 6. Szádeczky Lajos emlékbeszéde néhai Deák Farkasról. A választmányból ezúttal az 1892—1894-re megválasztott 19 tag lép ki, névszerint: Barabás Samu, Csaplár Benedek, dr. Czobor

Béla, Emich Gusztáv, gr. Esterházy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Károlyi Árpád, dr. Komáromy András, Majláth Béla, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, hg. Odescalchi Arthúr, dr. Ortway Tivadar, Óváry Lipót, dr. Szendrei János, Szilády Áron, Véghely Dezső, Villányi Szaniszló; az 1894 év folyamán elhaltak: Horvát Árpád és Nagy Imre; összesen tehát 21 vál. tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

10. Az ügyrend 46-ik szakasza értelmében napirenden lévén a gazdasági bizottság megválasztása a következő három évre, elnök indítványára a gazdasági bizottság tagjaivá 1895—1897-re közfelkiáltással Szabó Albert és Hegedűs Sándor alapító tagok, továbbá dr. Pauler Gyula, Emich Gusztáv és dr. Borovszky Samu vál. tagok választatnak meg, a miről hivatalosan értesítendőek s a bizottság mennélelőbbi szabályszerű megalakítására felkérendőek.

11. Titkár — hivatkozással a mult november-havi ülésből 105 jk. pont alatt nyert megbízatására — jelenti, hogy Zala vármegye félbenmaradt monographiájának megírását dr. Illéssy János és Kőszeghy Sándor orsz. levéltári tiszviselők lennének hajlandók elvállalni; javasolja, hogy a nevezettek, mint kellő képzettséggel bíró alkalmas szakférfiak, ajánltassanak a vármegye közönségének.

A javaslat elfogadtatván, dr. Illéssy János és Kőszeghy Sándor urak ajánlathatni fognak.

12. Jelenti, hogy a dorpati egyetem évkönyveinek szerkesztősége (Редакция Ученыхъ записокъ императорскаго Юрьевского Университета) 1895-re csereviszonyba óhajt lépni a társulattal s folyóiratáért a *Századok* füzeteinek megküldését kéri.

Az ajánlott csere szívesen fogadtatván, a titkár megbizatik, hogy annak életbeléptetéséről s a társulat számára érkezendő kiadványok kellő megőrzéséről gondoskodjék.

13. Dr. Lánczy Gyula úr felhíván a választmány figyelmét a sienai történelmi bizottság (la commissione Senese di storia patria nella regia accademia dei Rozzi) működésére, különösen annak »*Bullettino Senese di storia patria*« cím alatt megjelenő folyóiratára, — titkár felkéretik, hogy a sienai bizottsággal, illetőleg a *Bullettino* szerkesztőségével a m. történelmi társulat részéről megajánlandó csereviszony végett érintkezésbe lépni s az ajánlat eredményéről annak idején jelentést tenni szíveskedjék.

Ezek után több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Fejérpataky László* s. k., *Óváry Lipót* s. k.

LEJÁRÓ PÁLYÁZAT.

A M. Tört. Társ. ig. választmánya 1893 évi mart. 2-án tartott üléséből a következő pályázati hirdetést tette közzé (Századok 1893. 288. l.):

Kívánczik a honfoglalás története Geiza fejedelem koráig, és a magyar faj ethnikai meghatározása a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával, tudományos alapon, a nagy közönség által élvezhető feldolgozásban.

Jutalma gr. Zichy Jenő adományából 100 db. körmöczi arany.

A munka terjedelme nem korlátoltatik.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és a szerző nevét rejtő jelíges levéllel ellátva, 1895 évi május 31-ig küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Kádár Ermanno bölcsészeti-hallgató, eddig: *Budapest, Köfaragó-u. 12.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest, Kerepesi-út 26.*

A titkár.

SIENAI DOLGOK — MAGYARORSZÁG ÉS SIENAI SZ. BERNHARDINO,
CAPISTRAN JÁNOS ÉS II. PIUS PÁPA.*)

»Magyarországnak csak két vonatkozása van a régi *Siena* irányában, t. i. *Enea Silvio*, II. Pius pápa; azután meg a *Sozzinie*k« — írásm a múlt nyár elején egy levelező lapra.

»Igaz — volt a válasz — csakhogy ezek azután világ-történeti érdekűek.«

Ez a lakonikus írásbeli eszmecsere Lodovico Zdekauer, sienai jogtanár és közötttem azon alkalomból folyt, hogy a *Bulletino Senese di Storia Patria* című évnegyedes folyóirat megindítására közöltetett velem a részvételi fellívás. A R. Accademia dei Rozzi, Sienának az a történeti nevezetességű tudományos és kulturális társulata — melynek kezdeményei a XV. század végére nyúlnak vissza — a kiadója; szerkesztőkül pedig annak történelmi bizottsága kebléből Zdekauer és Carlo Capasso ismert jog- és köztörténeti kutatók lettek kiküldve.

Előttünk fekszik első terméke, az 1894. évre megjelent kettős füzet, közel 11 ívnyi tekintélyes octav-kötetben. Úgy véltem, nem lesz érdektelen az új jövevényt társulatunk előtt bemutatni. E tiszt, mint egyetlen megnevezett magyar munkatársat, csekély személyemet látszik illetni. Azután a lapidáris tételek s a merev általánosítások soha sem merítik ki az egész igazságot. Háttha a régi Sienából Enea Silvión s a Soz-

*) Felolvasatott a Történelmi Társulat 1895. január havi választmányi ülésén.

ziniken kívül még egyéb is kerül, minek számai belészövődnek Magyarország köztörténetébe? Különben is az olasz probléma kétezer év óta fő mozgatója az európai történetnek — ez az örökké »égető kérdés«. Annak minden facette-jével érdemes foglalkozni, mindenütt és minden időben.

Igy mindjárt a megnyitó értekezés sem Magyarországot, sem Sienát nem látszik érdekelní. Utóbbit csak annyiban, hogy hőse sienai származásu volt, azon főnemesi családok egyikéből való, melyek Olaszország területén még ezerével élnek, néha virágoznak e máí napig; egy nagy terjedelmű, a szó valódi értelmében történeti aristokratia, melynek élő hagyományai csakugyan a középkorig, néha annak első évezredébe nyulnak vissza s a mely a mai Olaszországnak, a »cento città«, ama hanyatló, borongó száz város hazájának sajátos érdekét, mondhatjuk, egyik varázsát képezi.

Ugyanis szó van egy *Sergardi*ről. Már pedig a füzet legvége felé, a »Levéltárak« rovatában, Zdekauer és Bacci a Sergardi-Biringucci családbelinek állományát ismertetik, mely városi palotájukban őriztetik. Úgy látszik, legrégibb okmánya 1385-ben kelt; de 1400-tól fogva számos közérdekű; köztük egyik Capistran János canonisatiójára vonatkozó. Kéziratai közt pedig egy Ének Bécsnek 1683-iki felszabadulásáról, mely Modenában legutóbb megjelent nyomtatásban.

Nos, a Bulletino megnyitója is egyik Sergardi-ról szól. Mgr. Isidoro *Carini*, a vaticani könyvtár praefectusa foglalja el ezt a helyet. Pedig neki sincs semmi köze Sienához; úgy hiszem sicíliai. De a mai Olaszországban alig képzelhető történeti vállalkozás, a mely a nélkül a bámulatosan tevékeny, sokoldalú szerző nélkül meginduljon. Ép úgy értekezik Sicilia mai válságáról, mint valami I. Frigyes-kori krónikatöredékről a maga által szerkesztett és írt *Muratori* folyóiratban. Szinte magától értetődik, hogy az »Arcadia« történetéről egy több kötetre tervezett munkát bocsátott közre.¹⁾ Az *Arcadia* s annak

¹⁾ *L'Arcadia dal 1690. al 1890.* Memorie Storiche Roma 1891. Eddigélé tudtommal csak az első kötet jelent meg, mely az Arcadia alapításával, munkásságának első évtizedeivel foglalkozik. Nem terjeszkedtem itt ki az irányra, melyben Mgr. Carini munkája mozog. Hogy itt egy nagy cultur-történeti tüneményel állunk szemben, arról némi tájáz-

irodalmi előzményei nélkül lehetetlen megérteni az újkori Olaszország történetét, legalább nem azt a tespedési kort, mely a XVII. század végétől a francia forradalom kitöréséig terjed.

Lodovico *Sergardi* az Arcadiának egyik kiváló alakja volt. Egy exact tudományosságáról és józan, óvatos ítéletéről ismert napjainkbeli olasz irodalomtörténész, T. Casininél kiemelve látom »juvenálszerű szellemét és horatiusi formáját«. A mi, mellesleg szólva, tanulságos példája, hogy mennyit érnek ezek az általános ítéletek és stereotyp dicséretetek, a melyek avult, kritikátlan vagy érdek-sugallta forrásokból eredve, kézikönyvről kézikönyvre átszállítatnak; valószínűleg anélkül, hogy a megörökített termékeket emberemlékezet óta valaki elolvasta volna. *Sergardi*, vagy arcadiai nevén *Lycon* vagy *Quintinus Sectanus* satyraköltő, az efajta szerzők közzé tartozik.¹⁾ És mégis mennyi tanulság a XVII–XVIII. századi Rómára nézve! Tudták a szerkesztők, miért adták e cikknek az elsőséget.

Ugyan katonának készült, de nyilván irodalmi hajlamai arra bírják a fiatal sienai nembest, hogy az egyházi pályán keressen előmenetelt; ha ugyan a pápai udvar szolgálatát annak nevezhetjük. Legalább *Sergardi*, a ki különben ekkor még nem vette fel az egyházi rendeket, maga 1685-ben úgy jelzi a különbséget, hogy míg harmadéve »*Chloris* szemei fogták meg a nem vonakodót«, addig most a *trasteverei* leány titkos kacintása sebzi (*Transtiberina puella me furtivo obtutu pupugit*). De azért *Chloris* iránt nem válik hűtelessé. Igazi sienai léteére képirást tanul és bár »*pulchra mixtura*«-nak nevezi, hogy a jogi iratok mellett szerelmes levelekkel, a szent könyvek mellett *Martiall*al (*sacros codices cum Martiale junctos*) foglalkozik, mégis *Chloris* karjainak festését emeli ki mindenek

koztatásul már maga az a tény szolgálанд, hogy egy ilyen szakszerű történet kutató foglalkozik vele. Egyébirant megjegyzem, hogy az illető »*coloniá*«-kban *Vico és Muratori is tagjai voltak az Arcadianak*. E sorok utolsó *revisiója* közben vesszük a hírt, hogy *Carini* jan. 25-én meghalt s így — sajnálatunkra — e sorok egyszersmind *necrolog*ul szolgálnak *L. Gy.*

¹⁾ E sorok nyomdai *correcturája* közben veszem a *Bull. Sen. II-ik felkötetét*. Ebben *Orazio Bacci* ismert irodalom-történész s a kiadó Történeti bizottság titkára, nem kevesebb mint három monographiát ismertet, mely az 1894. év folyamában különböző apulo-siciliai városokból közrebocsátva a *Sergardi* satyráival foglalkozik. Ezeknek írói talán el is olvasták a híres verseket.

felett (praecipue), mint enyészhetetlen emlékü tárgyét (non periturae memoriae rem), a mely művet azután Sienába fogja küldeni, hogy nemcsak az urak és társak, hanem a szeretők szemeit is eltöltse a várva várt képmással.

De a mily naiv őszinteséggel tárja ki egyéni érzelmeit. oly nyílt és férfias azon nagy egyházi és hitelvi kérdések megítélésében, melyek elől Rómában senki sem zárkózhatik el, ki az egyházzal érintkezik, talán senki, a ki egyáltalában gondolkodik, bármi hivatású vagy szellemű legyen.

A történészre nézve minden esetre legnagyobb érdekű *Mabillon* folytatott levelezése, melyből Carini töredékeket közöl. Az 1690-ki évben latin verses epistolát intéz a nagy maurinus-hoz, melyből egész indulata a jezsuiták ellen kitor. »*Urbani grassatores*« nevezi az Atyákat és dicsekszik, hogy sikerült neki egy ifjat a fogadalomtételtől eltéríteni, a mire Mabillon »szelid, ironikus intelemmel« válaszol. »Csudálom, mondja más-helyütt S., hogy büntetlenül elnézik, amint az Atyák Moralis Theológiája a jó erkölcsöket a leggonosszabb méreggel megrontotta.« Mabillon ekkor Szt. Bernát műveivel volt elfoglalva, azzal a tökéletes szövegkiadással, mely a mély szenvedelmű középkori egyházatyának írói hagyatékát minden időkre megállapította. De Sergardi-t a francia egyházi mozgalmak ragadják meg; Port-Royal felé látszik hajolni, s a Pascal. Lettres Provinciales-jai mellett valóságos propagandát űz. »Sokaknak ajánlottam — írja Mabillonnak — másoknak a házba küldtem, másokat ismét buzgón kértem, hogy gondosan olvassák.«

Mgr. Carini elsorolván S. kánonjogi, theologiai és bölcséleti munkáit, értekezéseit, többek között a következőt is jelöli (olasz czímmel évszám nélkül): Az öntudat (coscienza) természete és erejéről, Epikur tanának védelmére; melyben a stoikusok ellenében vitatja, hogy csupán a tetszés, a vágy kielégítése az, mi a dolgok végokául tekintendő; e bölcséletet *szentnek*, az epikureust dicsőséges felekezetnek, setta gloriosa. nevezi el. A miből látható, hogy az a »Roma«, a pápai »Roma«, még egy aránylag közel-múltban nem volt az a fix fogalom, a melylyé a különböző táborok csatakiáltásai világgá üvöltetni szokták.

De hiszen mindez csak bevezetés volt a sajátképi tárgyhoz, a Sergardi (Quintus Sectanus) híres satyráihoz. Egyházi pályája egyébként mindvégig a Signatura della Giustizia jogügyei között morzsolódott le. Voltaképen miről van itt szó?

Mgr. Sergardi idejekorán költőül kezde fellépni. Azaz szerénykedve, kénytetve, előállott bizonyos versekkel, állítólagos rögtönzésekkel, még pedig lehetőleg latin nyelven. Sajátszerű, hogy a »volgar« anyanyelven írottak voltaképen az előbbienek fordításai. Ezek a latin poémák csakhamar hírt, közkedveltséget szereztek szerzőjüknek a bel esprit-k közt, kiktől Róma ekkor hemzsegett, s a curialis hivatali hierarchia körében talán fel az időszerint uralkodó pápáig. Csak egy ember volt, a ki ezen általános dicsőymnust dissonáns, bíráló hangokkal zavarta, t. i. a calabriai *Gravina* (Giovan. Vinc.), a ki tudtommal Crescimbene, az *Istoria della volgar poesia*, e maradandó becsű munka szerzőjével együtt, első sorban áll az Arcadia alapítói között, Mgr. Carini ezek számát 14-re teszi, de Gravinának ebbeli szerepléséről ehelyütt nem szól, sem azon helynek értékeléséről, melyet Gr. a XVIII. század írói világában elfoglal; talán épen azért, mert köztudomású hogy elsörendű vala. Minden esetre külömb tehetség és tartalmasabb, méltóbb művek szerzője, mint bírálatának tárgya, a Sergardi muzsája, főképen azok az olasz versek, melyeket »Licon« az Arcadia kerti, szabad ég alatti összejövetelein általános tetszés között sűrűn előadni szokott. Minthogy pedig Gravinának »summa erat in Arcadia auctoritas . . . ejusque asseclae« pedig hasonlóképen rágódtak a Sergardi költői babérjain, ebből oly gyűlölség és per-patvar támadt, mely legalább is egész Olaszországot, ha nem Európát, évtizedeken keresztül foglalkoztatta, s a mi a legborzasztóbb, magában az Arcadiában is 1711-ben arra a híres schismára vezetett, melynek subtilitásait bajos és talán felesleges is lenne az alpesen túli olvasóval megértetni. E viszály szüleményei, a Quintus Sectanus (Sergardi) *satyrái* »in *Philodemum cum notis variorum*,« melyeket Mgr. Carini, csaknem darabonként, a latin eredeti legnevezetesebb részleteinek idézésével, keletkezésük sorrendjében bemutat. Legalább is egy negyed évszázad időszakára terjednek ki, körülbelől VIII. Sán-

dor, mindenesetre XII. Ince pontifikátusától XI. Kelemen végső lustrumáig (1691—1715. 7-ig). A korabeli római életnek és pápai uralomnak nem egy érdekes vagy maradandó nevezetességű mozzanatát ölelik fel. De céljuk, sajátképeni tárgyuk, központjuk mindig *egy* marad: a Gravina — Philodemus vagy Bion neve alatt — ostromozása, ócsárlása, mondhatjuk bátran sárral dobása. »Szinte lihetetlen, mondja Carini — mily erőszakos indulattal, mily obscoen nyelvezettel támad Gravinára.« Azonban Mgr. Carini ugyancsak azt találja, hogy annyi »só, annyi elevenség és elegancia a stylben, színarany latin kitételek, a század szokásainak szerencsés leírása, hogy teljesen megérthetjük a nagy hatást, melyet elértek és szerzőjüknek Horatius, Persius, Juvenálishez hasonlítását, kiknek szépségeiből kétségtelenül sok ragadt reá (dalle bellezze de' quali ritrae senza dubbio moltissimo).«

Részemről, az elszórt korrajzi, római helyi adalékok kiemelésén kívül csak egyet írhatok alá e dícséretből; a latinságnak eredetiségét, egy sajátos infima latinitas elevenségét, pregnáns egyediségét, melyet az élvezet bizonyos nemével fog mindig kísérni a specialista, ki ezen középkori degenerációjában oly gazdag árnyalatúvá fejlett nyelvnek proteusi változataiban gyönyörködni megtanúlt. De ott, hol a Sergardi nyelve könnyed lendülettel azt a bizonyos horátiusi nyelv és formatiztaságot törekszik utólni, márcsak az ellentét miatt, melylyel e conventionális szólamok ünnepi hangzatosságában a tárgynak törpesége, az érzelmek alantiséga még rikítóbban kidomborodik, — ott még banálisabbá, visszataszítóbbá válik.

Sajátképeni satyricus élt, esprit-t részemről az összes bő közleményekben nem voltam képes felfedezni,

Az ki van zárva, hogy e tételeket a megfelelő idézetekkel illusztráljam, bizonyítsam. A mi valóban történeti nevezetességű, az a tény, hogy ezek a hiúsági megdühödések, ezek a prosodikus sárdobálódzások (a latrinae, mejens, és különféle excrementumok sűrűn szerepelnek benne) 90 év alatt 1694-től 1783-ig — nem számítva a gyűjteményes kiadványok közleményeit — nem kevesebb mint *hat önálló kiadásban* részesültek Itália különböző részeiben (sőt az első Cölnben), melyek között

az utolsó, Lucca-i — la si nobile, mint Mgr. C. nevezi — négy kötetben, lévén a Satyrae »Argumentis, Scholiis, Enarrationibus illustratae« . . . nem számítva a gyöngye olasz fordítást, s egy 1875-ki külön kiadást, mely olasz közdivat szerint egy Sergardi-Biringucci esküvője alkalmából készült.

Kérdezhetné a magyar olvasó, miért hoztuk fel ezeket.

Azért mert e felfűjt nyomorúságokból megtanulhatja, mit jelent e szó: olasz décadence. Hová sülyedt az európai szellemvilág legmozgékonyabb, legtermőbb földje, midőn elvesztette volt a szellemi s a politikai szabadságot egyaránt.

De térjünk a tetterő és életpezsdlés időszakára, a középvagy renaissance-kori Sienába!

A minapában egy barátommal, történeti kérdésekről beszélgetve, ez azt a megjegyzést tevő, hogy *Bosnia* középkori története a franciskánusok körül forog.

»Tévedsz — felelém — egész Európáé e körül forgott.«

A ki a középkor történetébe behatolt, érteni fogja e tétel jelentőségét.

Tényleg a rend még meg sem született, még egy közel jövő méhében szunnyadott, midőn a fiorei apátnak

Il calavrese abate Giovacchino

Di spirito profetico dotato

(Parad. XII.)

sovárgó jóslatai az eljövendő »monachus purus«-ról s a szentlélek világhuralmáról Európát kezdék lázba ejteni. Ha Sz. Bonaventura évtizedek múlva az Apocalypsis jövendöléseiben talált czélzást a rendalapító érkezésére — ez többet jelentett egy kényelmes ex post prófétianál.¹⁾

A XIII- és XIV-ik század e történetnek hőskora. A XV. század már a hanyatlásé; utolsó fellobbanása és már denaturált megnyilatkozása a régi tűznek, mely az *observantismus* vakbuzgó, sőt mondhatjuk reactionárius és következeiseiben absolutistikus mozgalmában és rendi alakulatában jelentkezik. A mi kevés

¹⁾ Praeclarum et illud Joannis Apostoli de Francisco Vaticanum, dum sub sexto sigillo ait: Et vidi alterum Angelum, ascendentem sub ortu solis, habentem signum Dei vivi. (S. Bon. Vita S. Fran.)

franciscánus volt e mozgalomban, a szó régi »seraphi« értelmében, az a sienai Sz. Bernhardin nevéhez fűződik. A mi sötét, vakbuzgó és harczias, azon *Capistrano Jánoshoz*, ki a hit küzdelmében emésztette fel magát, midőn Hunyadi János hadjáratában az újlaki ferenczieknél meghalt.

De a mi benső vallásosság a renaissance társadalmában élt vagy időnkint feléledt, az még mindig San Francesco körül nyilatkozik, körülötte fonódik.

Magyarországra nézve mindez sokkal gyöngébb mértékben foganatos, vagy legalább nincsen kellőleg kidomborítva; nem ment át a köztudatba. Magyarázatúl hozom fel ezeket, ha ez az új sienai folyóirat a Sergardi satyráin kívül még csak két önálló tanulmányt közöl a következő czímek alatt: *Jegyzetek S. Bernardinoról*, egy kiadatlan okmány kíséretében — és *a Sienai S. Francesco templom s a Piccolominik*; amaz F. Donati tanár, utóbbi Mgr. Toti-től.

Donati tanár közleménye, mely szerényen egy korabeli kiadatlan okmánynak bevezetéseül lép fel, tényleg becses és eredeti adalékokkal bővelkedik S. Bernardino nevezetes élet-története és szerepléséhez. Sokan írtak róla, mondja Donati, de hiányzik egy könyv, mely ezen alakot korának közviszonyai, társadalmával összefüggőleg befejezetten (*compiutamente*) előtűntetné. Nem tudom, ismeri-e *Toussaint* könyvét (*Das Leben des h. Bernhardin*) és mennyiben felelne az meg a magasabb igényeknek. Donati azon specialis könyvtári anyagon kívül, melyhez csak Olaszországban lehet s ott is külön utánjárással hozzáférni, számos kiadatlan okmányt és néhány főfontosságú kéziratforrást értékesített — utóbbiakat a sienai communális könyvtárból — mint a Sigism. Tizio-féle XV. századi *Historiae Senenses*, s az Aldobrandinik neve alatt jegyzett Cronaca Senese volgar nyelven, a XVI. századból; tehát nem közvetlen forrás, de azért, mint az idézetekből látjuk, kiváló becsesel bíró, főleg ott, a hol egykorú kútfőkből ellenőrizhető.

Igy alighanem először lát napvilágot az az adat, hogy egy közokiratban, mely 1402. augusztus 31-én a sienai »Mer-can-zia« házában lőn kiállítva (ma a sienai állami levéltárban őriztetik) »Dominus Bernardinus de Senis, civis Massanus«

Suor Battista apácának a massai Clarissáknál »unum potere seu territorium« adományoz, melyet a Valpianai Massa határában bír vala. Nyolcz nappal később ez az adományozó Albizzeschi Tollo fia Bernardino fölöltötte sz. Ferencz csuháját. Egy költő mi epizódot fűzne e telekadományhoz! Nekem azonban szabadjon ehhez egy sokkal szárazabb észrevételt csatolnom, mely talán szélesebb körben is megfigyelést érdemelne.

Igen tekintélyes művekben és gyűjteményekben mint p. o. a Herzog-féle Real-Encyclopediá-ban is S. Bernardin születési helyéül rendszerint Massa-Carrara található megjelölve; a mi nekem soha sem tudott az eszembe férni. Már csak az adománylevélből is megtudhatjuk, hogy itt voltakép miről van szó. Az a Valpiana, melyben az Albizzeschi-k birtoka feküdt, *Massa Marittima* területéhez tartozik, Sienához — viszonylag — közel, attól délnyugatra, egy háromszög csúcsában, melynek talpát a Grosseto és Piombino közti vonal képezné; tehát a a toscanai Maremmák szélén. *Massa-Carrara* tudvalevőleg Sienától ugyancsak távol éjszak-nyugatra a speziai öböl mögötti hegységben, már-már liguriai határban emelkedik. A két vidéket körülbelül az egész történelmi Toscana választja el egymástól.¹⁾

Midőn az ifjú szerzetes 1405-ben, huszonöt éves korában S. Onofrius kisdud temploma szószékére legelőször kiállott, egyike azon nagy prédikátoroknak emelkedett fel, kik a középkor tömegeit szinte egy idegjárvány fluidumával tudták áthatni és a kiknek sikerei tömeghatás tekintetében megnyilatkozásuk tér- és időbeli határait túlszárnyalva, valóban a világtörténet

¹⁾ Jogtörténeti szempontból is érdekes a fentebbi adalék. A Sienai Mercanzia tudomásom szerint a *Due Mercanzie* nevét viselte, mert eltérőleg más olasz városi köztársaságok hasonló kereskedelmi joghatóságaitól, voltaképen csak két czélnek, a bankárok és selymesek consuljaiból állott. Hogy került ezen telekátruházási ügy a Mercanzia palazzójába? Semmi nyoma, hogy a repatriált ifju (nemesi származása ezzel nem jött volna összeütközésbe) a czéhek tagja lett volna. Avagy a közjegyzői okmány letéteménye céljából történt volna ott a kiállítás, mint a hogy egyes lombardiai, toscanai városokban minden rendű okmányok őrizetére szolgáltak ezek a Mercanziaak? Donati úr nem közölt többet, mint a menyeyt a szövegben reprodukáltam; magam pedig sajnálatomra nem rendelkezem speciális adalékokkal a Sienai Mercanzia szervezete- és hatáskörére nézve.

tüneményei közé tartoznak. Az említett sienai speciál-források egyezően 40,000 főre teszik azt a tömeget, mely a hitszónok szavain csüggött; mellesleg megjegyzem: a 40,000 azon álló számok egyike, melyek a középkori emlékek számjelzéseiben sűrűn szerepelnek, p. o. a keresztes-hadjáró tömegek jelöléseiben, a melyeknek értéke tehát — ha egyéb adalékokkal nem precizírozhatók — körülbelől egyenrangúak egy általános sokaság-jelzővel.

S. Bernardin ezen népi szónoklatában van valami a fra Giovanni da Schio testvéresülési mozgalmából, mely alatt Ezzelin da Romano korában a lombardiai, trevisán pártfeleket, tömegeket és főembereket egyaránt, kiengesztelésre, egy általános békeülekezésre bírta indítani. A sienai prédikátor is utolsó beszédeiben, 1427-ben ezeket a húrokat pengeti; a guelfek és ghibellinek viszályairól beszél és a bajokról, melyek ezekből Olaszországra hárulnak. A sienai kútfők a város belbékijének, egyetértésének helyreállítójául ünneplik.

A köztörténész előtt mindezek között bizonyára legérdekesebb lesz, hogy a sienai barát Olaszország különböző pontjain, Milano, Rómában a Capitoliumon, Perugiában, és a mi legfontosabb, Firenzében S. Croce előtt azokat a *vanità* égetéseket eszközölte 1424—26 között, melyeket 70 évvel később egy nála hatalmasabb szellem, egy férfiasabb indulat, egy égőbb szenvedély sugalmazott. Savonaróláról beszélek, és arra a *vanità* vagy *anatemi* égetésre gondolok, melylyel a gyermekek menetei alatt elkéregtetett mindenféle csecsebecsék, játékszerek, álarczok és női piperék, frivol olvasmányok és képek tömegéből rakott máglya 1495 farsangutóján Florenzben a Piazza della Signorián fellobogott. És mint a nagy dominikánus *frate* úgy S. Bernardino intelmei is létet adtak, a mi Sienában — *Reformagioni di frate Bernardino* nevét viselte, törvényes rendelkezéseknek a fényűzés korlátozása (főleg lakodalmaknál), az uzsora ellen és a ritkuló házasságkötések előmozdítása érdekében. Bár ha ez utóbbira nézve aggály merül fel.

Poggio Braccolini, a hírneves humanista és pápai titkár, különböző értekezéseiben az observantes szónoklati túlzásait és erkölcsfestő obscoenitárait ostorozván, helyenkint az általa

különben kedvelt S. Bernardino ellen is fordúl, a mi az annyira tárgyilagos, sőt hőséért buzgólkodó értekezőt arra az észrevételre bírja, hogy ezek a vádak nem voltak alaptalanok. Különösen kiemeli »a férj és feleség között elrendelt szeretetről« szóló praedicációt, mint a mely szabadnyelvűség tekintetében »valami botrányos (è qualche cosa di scandaloso).« Sajnálatomra nem áll rendelkezésemre a Bernardino szónoklatainak gyűjteménye. Pedig ezek a szónoklatok — mint az *Acta Sanctorum*ból látom — a *Capistrán útiratában* már keletkezésük korszakában *Magyarországon* is hirdetve lettek a rendtársak által.¹⁾ De bírom a Savonarola praedicációt; valamikor Florenzben a ponyváról vettem őket. Ezekre nézve minden szertelen profétikus képzelet, és az erkölcsfeddő minden féktelenségei, sőt helyenkinti nyersességei daczára, a magas erkölcsi eszmény asketikus szigora, pathosa soha egy pillanatig nem szűnik rezdülui.

Bocsánatot kérek e kitérésekért. Donati úr nyilván feleslegesnek találta ezeket a közelfekvő Savonarola-analogiákat érinteni; olasz történetolvasóra nézve annyira elevenek, actualisok lehetnek! Nálunk, még akadhat, kit ez emlékeztetés érdekelhet.

Egyébiránt S. Bernardino egy extatikus rajongás izgalmával ragadta meg a tömegeket. Újítás volt ez, és ő nem lett volna szent, ha röptében nem legyintett volna az eretnekséghez. Legalább annak vádját nem kerülte el. Sienában 1425. május 28-án — írja az idézett olasz kézirati krónika — mutogatta S. Bern. a Jézust tizenkét sugárral és a Jézus akkora fényt terjesztett (mostrò el Giesù con dodici razzi e fu tanto lo splendore che dava lo Giesù), hogy mindenki elámul és irgalmat (misericordia) kiáltott sok könnyhullatás között és úgy tetszék, mintha a nagy áhítattól mindenki elájulna (per grande devozione ognuno venisse meno).

Hogy itt voltaképen miről van szó, azt Pesten igen

¹⁾ *Capistranus Sermones suos . . . pro majori parte sua manu descripsit; ut nedum per Italiam se felices reputent predicatorum, sed et per Hispaniam etc. Ungariam . . .* (Vita Antiquior. Bernabaei Senensis. Annotata).

szemléltethetően meg lehet tanulni. Az orsz. képtárban, társulatunk néhai elnöke, b. e. *Ipolyi* Arnold hagyatékából nem kevesebb mint három kép van, (XV. kora XVI. századi umbriai, sienai festőktől,) mely a szentet ábrázolja extasisban vagy elmerülésben, de mindig azzal a kis kerek arany-táblával melyen sugaraktól körülövezve a *Jézus monogramma* látható azon *új* ikonographikus betűképzésben, melyet S. Bernardin alkotott meg és a mely a nyugati egyházban azóta csaknem kizárólag használtatik. Ugyanis a régebbi görög IH (ιη) helyett — a római betűs IHS, néha a kereszttel megtoldva, sőt egyes ritka esetekben még góth betűkkel is:

ηhs.

Ez a monogramm-módosítás a XV. században már igen merész újításnak tetszett. A pápai udvarnál élő humanisták gyűlölték a rajongó irányt, melynek kifolyása volt. Az observansok ellenségei, dominikánusok és augustinusok a symbolikus újítás merészségét hányták fel vádképen és fra Gio. di Casanova bíbornok, egy spanyol dominikánus ezen »jesuitas« miatt, mint Poggio nevezte volt, de egyszersmind »pro aliis criminibus, excessibus, temeritatibus et scandalis« 1431 őszén a római curiánál annak rendje szerint megindította a pert, a megidézett Bernard. és társai ellen. Ekkor a sienai köztársaság közbevetette magát. Az ilyen kérdések Olaszországban még a mai napig főbenjáró közérdekű, mint centralisált országokban neveznek — azonban helytelenül alkalmazva az olasz városi köztársaságokra — *lokális* ügyet képeznek. Egy sienai bíbornok, Antonio Casini lépett sorompóba. A kimenetel iránt kezdettől fogva nem lehetett kétség. A pápák felül állottak ezeken a barátversenyzésekben és humanista scrupulusokon. Ők tudták mennyire hasznosítható, alkalmazkodó erővel állnak szemben, a régi franciscánus szellem ezen látszólagos, mert lényegileg megmásított új hajtásánál. Hisz' ezek az observansok a conventuálisok elvilágosodását ugyan nem tudták megakadályozni, elnyomni; ettől csak elválni bírtak. De igenis sikerült kiirtaniok azt a régi spirituális mozgalmat s azokat a lázadó fraticelliket, a kik sz. Ferencz eredeti Regulájához rajongón ragaszkodva, egy

elő tiltakozást képeztek az egyház és a pápaság elvilágiásodása ellen.

Ennek az irtó hadjáratnak Capistran János volt a lelke és vezére.

A magyar történésznek tisztában kell lenni ezen viszonyokkal minden részletükben — összes vonatkozásaikkal.

Maga S. Bernardin meglehetősen közvetlenül megismerkedhetett *Magyarország* ügyeivel, *Zsigmond* királyunknak azon nevezetes olaszországi útja alatt, melyre 800 főnyi magyar csapat kíséretében indult volt meg. De a mit történéseink eddigelé nem tüntettek ki: midőn az 1432. év nyarán *Sienába* bevonult háromnegyedévi tartózkodásra, több ezer főre szaporodott hadseregében még mindig volt ötszáz magyar lovasíjász.¹⁾ »Egy *Miklós* nevű vitéz vezényelte őket, a ki kitűnt embernagyság feletti óriás termete által.« Hiszen ez »Toldi!«

»In hac nostra imperiali Senarum Civitate« — írja onnan *Zsigmond* egyik levelében²⁾ *Kanizsay Lászlónak*. Mi tehát sienai barátainkkal voltaképen valamikor ugyanazon (eszményi) államfő alatt állottunk — száz év előtt, mielőtt t. i. a Napoleoni háborúk fel nem költötték volt a nemzetiségi eszmét, akár azt is írhattam volna, hogy földik voltunk. Csak-hogy kissé régen és futólag. *Sienából* folytatta volt alkudozásait a pápával; onnan küldte a *Curiához* *Thallóczy Matkót* és *Schlick Gáspárt*; onnan indult maga 1433 tavaszán császári koronázó útjára *Rómába*.

Ugyancsak az *Acta SS.* fentebb idézett forrásaiból látom, hogy *fra Bernh.* itt érintkezett királyunkkal.³⁾ sőt a sienai korabeli forrás szerint, hozzá bizalmas viszonyban állott volna — a mit valószínűvé tesz az a tény, miszerint *Zsigmondot* a koronázási ünnepélyre *Rómába* kísérte és csak a koronázási ünnepély lefolyása s a császárnak Olaszországból való távozása

¹⁾ Quingenti Hungari equites arcum gerentes — nevezi őket a *Historis Senensis* megbízható szemtanú szerzője. Egy előbb ötszázas személyi őrsapat . . . *Scloppos* (ita id genus armorum vocant) apud nos invisum, deferentes — a mint én értelmezem e helyet, *Arquebusier*-kből állhatott és bizonyára nem volt magyar (*L. Murat. Script.*)

²⁾ *Katona*, *Hist. Crit.* a *Cornides*-féle kéziratokból reprodukálva.

³⁾ Cum quo Bern. familiaritatem contraxit — mondják az *A. SS.*

— tehát további három-négy havi együttlét után — tért vissza Sienába, miután e várost Zsigmondnak egész buzgóssággal kegyébe ajánlotta volna. Ha Bernabaeus ehhez hozzá fűzi, hogy hir szerint »a király és császár« 120,000 aranynál többet vett volna ajándékba a sienabeliektől, úgy ez is nagyon valószínű adalék — tekintve a sienai korabeli szerzők egyhangú jajgatásait a császári látogatás és tartózkodás tiszteletének költséges voltáról.

Donati úr értekezése e mozzanatokat természetesen nem érinti. Annál érdekesebb reánk nézve ama pápai levelekből és bullákból egybeállított miniature registruma, melyek IV. Eugentől S. Bernardinhoz intézve, eredetiben őriztetnek a sienai városi könyvtár kéziratárában.

Ezek között időrend szerint az utolsó 1443. május 26-ról keltezett. Ez időtájt a pápa Firenzéből visszatérván Rómába Sienában tartózkodik vala. Ez ünnepélyes bullában a pápa indulgentiák és bűnbocsánat engedélyét helyezi kilátásba mindazoknak, a kik akár adományokkal, akár harcosoknak saját költségükön való felszerelése által a *török elleni* vállalatához hozzájárulnak. E bulla kihirdetése és végrehajtásával fra Bernardinot bízta meg »in omnibus civitatibus, terris, castris et locis Italie cujuscumque provincie et dioecesis, quas suo arbitrio eligerit«, egyszersmind felhatalmazva őt, hogy ezen megbízatásban belátása szerint társaiul vállalhasson bármi rendű vagy rangú egyházi személyeket.

Tehát fra Bernardinonak is fontos missiója volt Magyarország megmentése művében. A török elleni hadjárat szervezésében neki Olaszország mozgósítása lett kijelölve. Nem látom, hogy valami különös fogamatja lett volna, legalább nem constatálható. A pápa az egész nyarat Sienában töltötte volt; csak szeptember vége felé vonult be Rómába,

Fra Bernardino pedig már ekkor meg volt törve; 64-ik életévében járt, de 40 évi izgalmas, lázas tevékenység emésztette volt. Sienából Umbrián keresztül gyalog, néha számárlháton az Abruzzoknak tartott lassú járatokban, hirdetve útközben az ígét. Végre betegen megérkezett Aquilába.

Aquila urbium clarissima
Sedesque Divi amabilis.

énekli a Bollandista. És mennyi olasz »Laude«, nem kelt e város szentjeiről! Az olasz népi egyháztörténetnek mennyi nevezetes epizódja fűződik e városhoz, a hol S. Bernh. 1444. május 20-án kimúlt.

Erre vonatkozik az a »Copia di una gratiosa e divota lettera nella quale si contiene la morte e di poi più miracoli del beato e gratoso corpo di fra Bernardino«, — a sienai városi levéltárból közölve és egy XV. századi — nyilván apogrophonnal a firenzei Maglabecchianában egy Sergardi által collationálva. Egy Giuliano nevű szerzettárs, egyes tájszólamokról ítélve nyilván lombardiai származású, intézte közvetlenül Albizzeschi halála és eltemetése után Aquilából valamelyik milanoi zárdához. Mesterkéletlen, benső, szinte naiv hangon adja elé a halálközdelem tüneteit, majd a holttetem körül nyilvánult csudáknak apparatusát. Ezen leírásokban századok óta szinte tipikus egyformasággal vonulnak el ugyanazon alakok a puer contractustól a meretrix conversa-ig. Utóbbi itt nem szerepel. Kizárólag igénytelen gyógyulási esetek sorolhatnának fel.

Figyelemmet a naiv áhítatú elbeszélésből csak egy vonás ragadta meg — a hol t. i. előadatik, hogy a szent mint egyenesedett fel fekhelyén és lábait a földön kiterítve tartotta. »A társak kétszer igazították az ágyra, de ő maga kétszer visszatette a földre; és így akart meghalni.« Az igazhitű franciscánus végórájának ismétlése volt az, a mint a legbuzgóbbak magának a Poverello di Dio példáját követték ama megindító végnapokból ott az Assisi Portiunculában.

De amaz és igaz követői meztelenül kiterültek az anyaföldre. A XV. századi observans már csak jelképezni bírja a régi, magasztosan rideg jelképeset. Pedig az aquilai szem- és fültanú részletes s árnyaló jelentése, bizonyára több hitelt érdemmel, mint a Vitae Sanctorum tipikus vonású és nem mindég eredeti anyagra épített előadásai, mely szerint a haldokló kérésére társai őt az ágyból a gerendás padlóra kiterítették volna.¹⁾

¹⁾ Raynaldus ad ann. 1444. idézve Suriusból. Itt egészen más forrásról van szó mint a Bollandisták nagyértékű gyűjteményéről.

De egyet nélkülöztem e szemtanú előadásában, a miről biztos valék, hogy meg fogom találni a Wadding foliánsaiban. Minthogy t. i. S. Bernardin Aquilában küzdött a halállal, visióiban szükségképen meg kelle neki jelennie, e városnak legsajátosabb szentje, az a végzetes világtörténeti alak Sz. Péter Coelestin, V. Coelestin a pápák sorában, melylyel magam máshelyütt bővebben foglalkoztam.¹⁾ És bizalmam a nagy írlandi chronograph sympathiáiban nem csalatkozott. Waddingnál Coelestin csakugyan megjelenik a haldokló obser-
vansnak.²⁾

Az aquilabeliek, és souverainjuk nápolyi Alfons király azonnal bejelenték a szentté avatás kérelmét a római curiánál. kikhez azután mint legilletékesebb Siena városa csatlakozott.

S itt találkozunk újból a *Capistran* János alakjával: itt lehet újra megtanulni mi volt az a Capistran. Eleitől fogva a saját ügye gyanánt ragadta meg ezt a canonisációt azzal a lankadatlan, kiméletlen erélylyel, mely minden vállalkozásában nyilatkozott. Mintha sejtette volna, hogy az ő saját bevezetése és fokozatos felavatása a boldogok és szentek sorába mekkora nehézséggel és százados lassúsággal fog előre haladni.

A sienai »Bullettino« természetesen ezeket nem érinti; csak *egy* becses, érdekes adalékot szolgáltat. A szenttéavatási processus, a köztársaság minden utánjárása daczára, csak nem akart előre haladni. Ekkor a Signoria követei útján panaszt emelt a Curiánál, hogy már az ünnepélyes bulla díját is, 100 forintot, lefizette a pápai kancelláriánál. »Messer Piero di Noceto, Segretario apostolico — jelentik a követek, — a bullát illetőleg azt felelte, hogy még nem készült el, mert frater Giovanni de *Capistrano* látni akarta a fogalmazványt és hogy még nem küldötte vissza, minthogy Velenczében időznék, (Giov.

³⁾ Egy nagyobb tanulmányban, melyet a M. T. Akadémia 1891. márcziusi osztályülésében olvastam fel »V. Coelestin s a spirituálisok« czíme alatt. Azóta még kiadatlanul hever fiókomban. Engemet csak a tárgy s a munka érdekel...

²⁾ A benső megalégedés egy nemével konstatáltam utólag, hogy a Bollandista is részben hasonló benyomások alatt állhatott: velim tamen scire unde Waddingus apparitionem illam acceperit? Kérde. Mert az ott idézett Surius-féle vitában annak nyoma nincsen. (Commentar. Praevius.)

da C. volse vedere la minuta, e che non l'aveva ancora rimandata, chè era a Venezia), de a mint amaz vissza fogja küldeni, azonnal expediálni fogja . . .

Szabadjon még nekem, hozzátennem — Waddingnál olvasható, hogy midőn (a firenzei) bold. Tomaso, ki 1447-ben Rieti-ben meghalt, csudákat kezdett művelni, — Capistran azonnal Rietibe siet, és megparancsolja a tetemnek, hagyja fel mindenféle csuda műveléssel egész addig, míg a Bernardino canonisációja be nincsen végezve. S a florenczi Beatus engedelmeskedett, s a csuda művelést négy esztendeig beszüntette.¹⁾

Az 1448. évben ²⁾ *Capistrano* abban a sienai S. Francescoban prédikált vala, a melyről a füzet utolsó nagyobb értekezése szól a *Piccolominikkal* kapcsolatban. *Magyarország*hoz talán egy pápa sem áll közelebb, mint Enea Silvio.³⁾ »Még Magyarországot is látta, és az Óceán legtávolabbi lakóiig hatolt,« — írja Epistoláiban Campanus Gianantonio humanista, a kit ő emelt fel, tisztán tudománybecsülésből. Hogy Magyarországról s a magyarokról hogy gondolkoztak a XV. században, igaz, annak első felében, mutatja egy adalék Zdekauer úr könyvéből, mely e folyóiratban alább lesz ismertetve⁴⁾, melynélfogva 1420. körül egy sienai tisztviselő, kinck az egyetemi scholaresekkel kellett élelmezési ügyben tárgyalnia, felkiált: nem hitte, hogy tiszte lesz a scholaresekkel értekezni — vorrei inanzi conversare cholli Ungari — még a magyarokkal is szívesebben közlekedném! Ez tehát mindenképen Ultime Thulét jelentett. Ezért minden, a mi Enea Silvióra, az ő sajátos alakjára vonatkozik, actualis érdekek fog birni a magyar történelemre nézve.

Ez a sajátos lényre kidomborodik a sienai S. Francescchoz való viszonyában. Minden konvencionális phraseologia nélkül

¹⁾ »Capistranus precepitque ne ulla deinceps patraret miracula donec Bernh. hac gloria praeiret. Res Mira! cessavit ab omni opere miraculoso per quatuor annos donec Brhdi peracta canonisatio« . . .

²⁾ Lásd erre nézve Capistrán történetét az illetékes forráshelyeken.

³⁾ Az erre vonatkozó mozzanatok összegezve *Pőr Antal*: Ae. S. II. Pius p. cz. könyve illető fejezetében. A fenti szövegben idézettek saját jegyzeteimből valók.

⁴⁾ Lo Studio di Siena nel Rinascimento p. 40, 41.

elmondhatni róla, hogy ő egyike volt azoknak az embereknek, a kik mindenütt tenni, segíteni, szépíteni kívántak; előmozdítani dolgokat és embereket, anint hogy a saját maga sorsán is szívósan, erélyesen és lankadatlanul lendítgetett. De a mi ezt a nagy tehetségű pályatörőt — mondhatnók *carrière*csinálót — *genrejétől* oly előnyösen megkülönbözteti, az épen az, hogy nagyban és egészben egyéniségét mindvégig megőrizte, meg szeretetreméltóságát.

S ez utóbbinak bélyegét nyomta reá a sienai S. Francesca. A templomot és zárdát mindenekelőtt bevonatta a város belterületébe, a mennyiben a fogas¹⁾ városi falat kiejebb terjesztette s az akkori hadászat rendje szerint megerősítette. De azért e hely minden időben megtartotta a magány varázsát. A város legszélén, ama sienai halmokon emelkedik, honnan messze kilátás nyílik, a viruló sienai *campagnától* az Apenninig, Mont-Amiatáig. Valahányssor II. Pius Sienába tért, nem a régi atyai házába, hanem a S. Francesco zárdájában szállott meg; szellős levegőjében, kolostor udvarainak négyzetes loggiái, felgyűlő műdarabjai és régiségei között pihent meg. Ha a templom kórusán ült, abban a nagy ablakfestményben gyönyörködött, melyet megbízásából a háznak egyik testvére, Fr. Bartolomeo di Piancastagnai²⁾ készített. Művészetéért annyira megszerette ezt a barátot, hogy megtiltotta a rendi kormányzóknak áthelyezését valamelyik más »familiá«-ba, — legalább a meddig a festőmunka tartott.

S a régi humanista ott a könyvtár gyönyörűségét sem nélkülözte. Mgr. Toti egy korabeli sírfeliratot közöl, melyből kitűnik, hogy a toscánai ferencziek provinciálisa, Magister Laurentius Justus (Giusti) ez időtájt a zárdában . . . »*librariam construxit eamque libris solemnibus plurimis illustravit*« . . .

Pedig az Assisi szent egyenest megtiltotta volt a könyvgyűjtést, birtoklást, sőt általában nem szerette a könyvet a társak kezében.

De ez ekkor már rég meghaladott álláspont volt. A könyv-

²⁾ Nem tudok jobb magyar kifejezést arra a mit a francia: *crénél*, a német *zackig*-nak nevez a középkori építészetre alkalmazva.

²⁾ Helység Montepulciano közelében.

tárgyújtás már a XIII. sz. egyik nagy vita kérdését képezte a rend főárnyalatai között s a történeti igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy az már akkor a nagyobbmértvű könyvbirtok megengedése javára dőlt el, még a szigorúbb szellemű árnyalatokban is.¹⁾

Mint a közeti rétegek különböző korszakok földtani történetéé — úgy a S. Francesco templomok épülése, átalakulása a rend története megannyi átalakulási phásisának hirdetői, megörökítői. Az Assisi templom-épület maga kezdeményeiben az első végzetes válságot idézte fel a rend alapítása kórában. A sienai templom is voltaképen többszörös építkezések sőt mondhatni teljesen különálló alkotások sorozatát mutatja. Mint a második félkötetnek — mely e sorok nyomtatása alatt érkezett kezemhez — egyik közleményiből láthatjuk, az első épületből (1228—55 közötti időből) mindössze néhány apró, keskeny csúcsíves ablak s egy kis négyszögletes terracotta homlok-diszítvány maradt fenn, a régi szegénység, egyszerűség hirdetőjeül.²⁾

A fentebbiekből láthattuk, mint alakul át a renaissance alatt a San Francesco egészen mássá, amint a minőnek alapítói s igaz követőinek szelleme szánta. Egy humanista visszavonulása és contemplatiojának díszes, otthonos menhelyévé. Nem hibáztatásul constatálom ezt; csak egyszerű történeti tény gyanánt. Il ne faut pas chercher midi à quatorze heures — mondja a francia közmondás, s ezzel egy történet-módszeri axiomát formuláz találón.

Ismeretes dolog, hogy II. Pius szülei hamvait is a Franciscoba helyeztette át, s egy díszes síremléket emeltetett föléjük. Mgr. Toti cikkéből megtanuljuk, hogy mint válik az egész templom a Piccolomini neposok ima- és temetkezési kápolnájává; mint bővül, szépül, végső tökélyig — all' ultimo refinimento, mint magát kifejezi — a Capella Piccolomini

¹⁾ Lásd erre nézve a Franciskánus rend specialis irodalmát. A forrásokon kívül, első sorban *Ehrle* atya S. J. munkáit. Az általánosabb természetű történetirodalom köréből a *Historie Litteraire de la France* XIV. századi köteteiben elsősorva mindkét felfogás mellett példákat és szempontokat.

²⁾ Lásd *Lusini* V. Storia della Basilica di S. Francesco (Siena 1894) ismertetve L. *Fumi* Orvietonak jeles történésze által.

Arragonában s a páduai Szt. Antalról nevezettben. Ez utób-biban Pinturicchio festett egy oltár-táblát. Az előbbinek pad-lózatán, a Marrina-nak nevezett¹⁾ sienai szobrászszal graffi-toban kidolgoztatták a négy sarkalatos erényt.

És milyen csodálatos, szédületes magának e nepos-család-nak emelkedése még a XV. században! Csupán nőágon, hűgok, nagynénék leszármazottjaiban folytatva az átruházott ősi néven, ez a régi, de elszegényedett és házasságaiban a város-alsóbb tisztségei között elmaradozott nemesi család, körülbelül 40 évvel II. Pius halála után egy második egyházfőt ad a világnak. De még a XV. század folyamán a Todeschini (Piccol.) fiukból egy Amalfi herczeg válik ki, a többi pedig hasonló nagy területi hűbérczimeket nyer. Összeházasodnak a nápoly-áragoniai királyi házzal — ha szinte balkéz sarjával s a Farnesekkel. Nem csak spanyol grandok, hanem a spanyol királyi család czímerét is jogosultak egyesíteni a magukéval.

S ez emelkedésekkel mind fényesebb, terheltebbé válik a sienai Francesco. Mert meghalni és temetkezni mégis csak oda térnek vissza . . .

Még csak egy adalékot, mely minden történetkutatót bizonyára érdekelni fog. A Piccolominik régi nagy levéltáráról, mely úgy látszik külön épületben volt elhelyezve, azt jegyzi meg Mgr. Toti, hogy a század elején észrevette a család miszerint »pénzsovár emberek kifosztották s az okmányok java része *Triest* felé kelt szárnyra«. Ki lehetett a század elején az az érdekelt vásárló *Trieszt*ben? És ha esetleg az osztrák kormány, mely e családnak a Habsburgok alatti fontos szerep-lés következtében ugyancsak érdekelt lehetett — mi vált ez okmányokból? Nem-e jutott belőlök a bécsi központi levéltá-raknak? S így nem váltak-e újabb időkben reánk nevezé is hozzáférhetőkké? . . .

Midőn a XV. század vége felé Siena is elvesztette köz-társasági szabadságát s egy »Signore«-nek hajolt meg, akkor Pandolfo *Petrucci* és háza gyakorolta az önkényuralmat, míg a Medicik Sienát is be nem olvasztották toscanai egység-állá-mukba. Ezekkel a Petruccikkal foglalkoznak a »*Bulletino*«

¹⁾ Lorenzo di Mariano Nanni.

kisebb közleményei, adalék-publicatiói elsőrangú olasz történet-szek tollából, mint Gaetano Milanese, Cesaro Paoli és mások.

Calisse tanár és társszerkesztő egy más, tárgyánál fogva is közfigyelmet keltett s a magyar történet-tanulmányozót is érdeklő újdonságot ismertet — nem korlátlan dicsérettel — t. i. *Lesca* tanulmányát II. Pius Commentárjairól.

Felette érdekes anekdoton Gius. Sanesi tanár közleménye »a japán hercegek Sienában 1585. — I principi Giapponesi a Siena« — melyben a sz. Francisco Xaver japáni hittérítő telepéről 1582-ben megindult és 84-ben Lissabonba érkezett expeditiót ismerteti Marcantonio Tolomei, ezen sienai elsőrangú történeti nemesi család egy tagjának leveleiből, összevetve azok adalékait ezen és hasonló jezsuita vállalatok speciális irodalmával.

Érdekes látni, hogy a viszonylag új rend már akkor mily valóban nagyszabású nemzetközi eszközökkel dolgozott. De maga a rendnek hivatalos történésze Bartoli atya is elbeszéli a maga szokásos ironikus fordulataival, mint kétkedtek egyesek, »csalásnak tartván az egészet és hogy abban a négy alacsony legénykékben (vili ragazzacci), ha minden erüket kinyomják, nem hogy királyi, de még egy csöpp nemesi vér is lenne.«

Legvégül csak megemlíthetem Zdekauer tanárnak becses közleményét, a legrégibb sienai Constitutum (Const. Communis Senarum 1262-ből), legújabbban feltalált töredékeinek közrebocsátását. Mint egy erraticus szikladarab, úgy mered ki a sajátképeni középkor emléke ezekből a renaissance-történetekből. Ismertetése e helyütt már nem lehetséges, úgyis csak első közlemény.¹⁾ Csak jelzem miről van szó. Zdekauer, mint írja, teljesen elkészítette volt a fentemlített régi Constitutumnak szöveg kiadását, a rendelkezésre álló első részletes szerkesztésben 1262-ből; pedig az csonka, mert csak IV. *Distinctiót* tartalmaz s a IV. megszakad a 72. Rubricánál. Pedig magából a szövegből és egy még korábbi compilált Breve-ből kitűnik, hogy öt *Distinctióra* oszlott. (A »*Distinctio*« a »könyv« értelmében a bolognai és florencei jogtudóknak és jegyzőknek kedvencz terminusa volt.)

¹⁾ A második — utolsó előtti — közlemény az ép most érkezett 2-ik félékötetben foglaltatik.

Már mostan Zdekauer a sienai államlevéltár illető codexének függelékében megtalálta három hártyaíven a IV-ik Distinctiót a maga teljességében s az addig hiányzott V-iknek nagy részét. De ő e leletet mégis vonakodik a sajtó alá rendezett alapkiadványhoz hozzácsatolni és inkább közli külön töredékül a Bulletino-ban. Miért? Egy igen méltánylandó és tanulságos okból. Mert, azt mondja, ez a töredék nem ugyanazon codexhez tartozik, a melyből ő a négy könyvnek szövegét kiadta — valószínűleg egy különböző szerkezetnek töredéke, mely más időben s ennél fogva talán más czélzatokkal készült. Pedig ezért ő is annak keletkezését az 1262. szeptember és 1270. közötti, tehát felette közeli időre teszi. Óvatos eljárása mégis egészen helyén való. Mert az ilyen kiadványokban csakugyan nem szabadna az értelmi kikerekítés kedvéért a netalán fenforogható árnyalati különbözőéseken túltenni magát és bár lényegileg rokon természetű alkatrészeket összeolvasztani, melyek eredetileg és tényleg még sem képeztek egy egészet. S a középkori olasz városi köztartaságok mozgalmas történeteiben, rohamos ellentétes változásai között, néhány esztendő már csakugyan lényeges különbségeket eredményezhetett.

Zdekauer, a ki már régebben a *pistoiai* municipális történet emlékeinek kiadása és analitikai tárgyalásában — egész sorát bírom ebbeli dolgozatainak — igazolta volt ebbeli hivatását: ezuttal is szakavatott, módszeres történetkutatónak bizonyul.

S így mindvégig okulással és érdeklődéssel mehettünk végig e köteten. És talán sikerült bizonyítanom, hogy a távol idegen munkából a magyar történetkutatóra, tanulmányozóra is van tanulság, sőt anyagi haszon. Immár legnagyobb ideje, hogy a magyar historiographia a világtörténeti érdekű kérdéseket részleteiben, munka-apparátusuknak mintegy technikájában is ismerje, folyton nyilvánlatban tartsa. Valamivel gondosabban mint a hogy eddigelé történt. Onnan még becses alkat-elemek néznek a magyar historiára és láttávlatok nyílnak megvilágításául, melyeknek kár volna a sötétben veszniök.

LÁNCZY GYULA.

KÉT KASSAI PLÉBÁNOS A XVI. SZÁZADBAN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

E közben a próba év, a melyre a Szepességből visszazért Frölich a plébánia vezetését eredetileg elvállalta, lejárván, ő a lefolyt események nyomása alatt, és a helyzet tisztázása végett, szükségesnek találta, többrendű orvoslást igénylő sérelmeit a tanácsnak 1561-ki márczius 20-kán tartott ülésében egybefoglalva előterjeszteni.

Mindenek előtt miután a város a lelkészeknek ígért óltalmat nem képes megadni, s fegyverrel leendő megvédésüknek maga sem látja helyét: kívánja hogy ők a fenyegető veszélyre eleve kellőleg figyelmeztessenek; ha pedig az Isten akaratanál fogva, az ellenségnek kiadatva, fogságba kerülnének, a város el ne hagyja őket, hanem hozzátartozóikkal együtt, tettel és tanácssal segítse. Különösen saját személyét illetőleg az esetre, ha az esztergomi vagy egri püspök beidéztetését elrendelnék, kéri a szebeni zsinat határozata értelmében a tanácsot, ne foganatosítsa az idézést mindaddig, míg ebbe a többi városok bele nem egyeznek. Más részről intézkedést óhajt az általa csak egy évre átvett plébánia szabályszerű visszavétele, s úgy anyagi, mint szellemi sáfárkodásáról való megszámoltatása iránt, mert csak ily alapon ítélheti meg az előljárást, valjon plébánosa egy további évre megtartandó-e vagy elbocsátandó.

A beadott promemoriában továbbá szükségesnek jeleztetik a tized-szolgáltatási kötelesség szabályozása, a melyet nemcsak a nemesség, de mások is a lefolyt év alatt eltagadtak, jöllehet az a plébánia javadalmát képezi. Épen ez oknál fogva a méltányosságra hivatkozva terjesztetik elő az a kérelem, hogy a város az egri káptalannak a plébános által évenként ezüstben fizetendő katedraticumhoz most néhány márkával hozzájáruljon. Egyuttal a tanács figyelmébe ajánltatik azon

szolgalmányok egyöntetű szabályozása, melyek az egyes egyházi személyeknek a plébánost terhelő járulékon felül, maga a város részéről kiszolgáltatandók, — valamint az a felőli gondoskodás, hogy az előírt egyházi szertartásokat mindenki egyaránt hiven tartsa meg.

Végül a panasztevő követeli a város fenhatósága alatt álló falvakból a bálványimádó papok elmozdítását és azoknak az isten igéjét helyesen hirdető prédikátorokkal pótlását.¹⁾

Az ekként érvényesített kívánalmak bizonyára lényegileg teljesedésbe mentek. Ezt a többi között igazolja a város közönségének az 1561-ik évi augusztus 26-án tartott teljes ülésében egyhangulag hozott ünnepélyes határozata, mely szerint kedvelt lelki pásztort, szerény igényein messze túlterjeszkedve, élete tartamára plébánosává választá.

Ugy látszik, Fröllich már akkor, midőn fentebb ismertett panasziratában a plébániának évről évre adományozására czélzott: még nem volt tisztában magával az iránt, valjon esetleg állásában megmaradjon-e, vagy nem? Sőt most végleges megválasztásakor is vonakodott beleegyezését megadni, hosszabb gondolkodási időt kért s csak nehéz szívvvel engedett a közkívánatnak.²⁾

Az ezen végleges alkalmazását követő első évek alatt az Egerből megindított ellenreformáció szünetelt, ellenben a szövetséges öt városnak és egyházfejeiknek sok gondot okozott a Kálvin irányúnak a szomszéd megyékben történt előnyomulása.

Ennek meggátlása végett 1563-ban a városok Kis-Szebenben külön zsinatot tartottak.³⁾ Majd állandó pártfogójuk az orthodox-lutherpárti Perényi Gábor felhívása folytán közvetlenül is befolytak amaz elkeseredett harcba, mely közte és uradalmi lelkészei, jelesül az élükön álló Thury Pál sajó-szt.-péteri lelkipásztor között felmerült, kik kegyuruk akarata ellenére a tarczali zsinat határozatait elfogadták.

Midőn e miatt földesuruktól felelősségre vonattak: tagad-

¹⁾ »Diese Beschvurnus hab ich einem ersamen Rhat den 20. Martii fürgetragen 1561.« cz. irat a kassai levéltárban, aláírva: Thomas Fröllich von Eperies. Kivül más kézzel: Gravamina domini pastoris ecclesiae Cassoviensis 1561.

²⁾ Kassa város jegyzőkönyve a külső s belső tanácsnak 1561. aug. 26-án (feria quarta post Bartholomei) tartott üléséről, mely így szól: Senatus et communitas civitatis congregati unanimi voto venerabilem virum dominum Thomam Fröllich pastorem ecclesiae nostrae vocaverunt solemniter ad suscipiendum plebanatum in perpetuum vita eius durante. Sed ille primo renuit, rogatus tandem dixit et promisit se deliberaturum et ad diem sancti Michaelis proximum responsum civitati daturum.

³⁾ Klein, Nachrichten I. 343. l.

ták azt, mintha az ágostai hitvallást elvetni kívánnák; de elismerték Beza iratainak is, mint olyanoknak elfogadását, melyek a hitvallást helyesen magyarázzák. Majd igazolásuk végett a német akadémiák véleményére hivatkoztak. Erre Perényi magát Thuryt és egyik társát kiküldte Szászországba, hogy a wittenbergi és lipcsei akadémiák véleményét a vitás kérdésekre nézve szerezze be. E végből rendelkezésükre bocsátá saját kocsiját és lovait, nemkülömben utiköltségül, valamint Agost szász herczegnek és az akadémiák hittudósainak nyújtandó ajándékuł tetemes összeget.

A visszatértek magukkal hozták a két akademiának terjedelmes írásbeli véleményét s azokat, habár reájuk nézve kedvezőtlenek voltak, hatalmas keggyuruk pressiója alatt legtöbb társaikkal aláírták.

Kevéssel utóbb azonban Perényi értesült arról, hogy Thury mindamelltt az előbbi szokás megváltoztatásával az úrvacsora kiszolgáltatásánál az ostya helyett a közönséges kenyeret osztotta ki.

Az e miatt haragra gyúlt főúr szószegő papját a legszigorúbban megbüntetni kívánta és e szándékától csupán Thury több pártfogónéjának, nevezetesen Bebek Györgyné és Magócsynének közbenjárására állván el, a vitakérdések eldöntését, a vádlott beleegyezésével, az őt szabad királyi város lelkipásztorainak ítélte alá bocsátotta.

Ezek előljáróik beleegyezésével Radaschin Mihály bártfai plébános és senioruk vezetése mellett eljárásuk módozatainak megállapítása végett előbb 1564. júl. 30-án Eperjesen tanácskoztak s azután augusztus 13-án Terebesen jelentek meg. A két napi vitatkozás után hozott ítéletük abban össz pontosult, hogy az uradalmi lelkészek nem voltak jogosítva Perényi birtokain az ostyának kiszolgáltatására vonatkozó addigi állandó szokást, főleg önkényileg megváltoztatni.¹⁾

Másfelül magában a kassai egyház kebelében a külső üldözés ideje alatt elnémult belviszályok ismét kitörő félben voltak.

Nevezetesen Sacellanus János magyar prédikátor s vele egyetértőleg Chabay Mátyás iskolamester szabódtak a fehér ingnek az egyházi szertartásoknál használata ellen, sőt Frölichnek jóformán az engedelmet megtagadták. Ennek következtében mindketten beidézttettek a tanácsnak 1562. márczius 12-én

¹⁾ Sculteti Szeverin »Hypomnema« című ritka munkájában, mely a R. M. Kvtár II. kötete 292. sz. a. könyvszileg van ismertetve, körül-mónyesen leírja a Perényi-Thurzó-féle harczot, és egész terjedelmében közli a wittenbergi és lipcsei akadémiáknak idézett véleményét.

tartott ülésébe és komolyan megintettek, hogy a plebánosnak az egyházi ügyekben engedelmeskedjenek és a kis-szebeni zsinatnak Huszár Gál megegyezésével is létrejött egyhangú határozatához képest a szertartásokban az eddigi szokást hiven kövessék; nehogy ezeknek különbözése vagy a fehér öltöny mellőzése miatt a városokban zavargások támadhassanak. Chabay azonban azt válaszolta: Az említett bajoknak sohasem volt de nem is akar lenni okozója, azért ha urai feltevélejt el nem fogadják, többé nem fog prédikálni, s kéri e tiszttól leendő felmentését.

Ily folytonos küzdelmekkel szemben Frölich nem tudta magát nehéz állásába bele élni s erőt vett rajta a vágy nyugodtabb alkalmazás iránt, melyet Lőcsében vélt megtalálhatni, a hová az 1564-ik év végén hasonló minőségben hízegő módon meghivatott. Mindazonáltal jóllehet a meghívást már kötelezőleg elfogadta, a hozzá tántoríthatlanul ragaszkodó előljáróságának még sikerült elmenetelét megakadályozni.¹⁾

Majdnem egyidejűleg Selmecz is megkínálta őt az ugyanazon évi július 3-kán eltávozott Cubicularius Ulrik helyébe a plébánosi tiszttel, de régi kegyurainak már maga adott tagadó választ, és nekik a megürült állomásra Kreuzig Albert mester rozsnói lelkész hozta javaslatba.²⁾

Egyébiránt Frölichet békülékeny természete különösen hivatottá tévé arra, hogy egyháza szétágazó elemeit lehetőleg összhangzásba hozza. Melanchton hive lévén, vallásos meggyőződése egyaránt távol állott a flacianismustól, mint a kalvinismustól. A kort jellemző vallási türelmetlenségtől azonban korántsem volt ment, de az uralkodó felekezetek táboraiiban

²⁾ A kassai tanács 1562. márczius 12-ki ülésének jegyzőkönyve. Az illető Kassa-városi jegyzőkönyvek e tekintetben a következőket tartalmazzák: 1564. Feria secunda post nativitatem Mariae. Congregatio fuit senatus et totius communis ex parte domini pastoris, quod manere recusat. Conclusum ergo est, ut Leutschoviensibus scribatur, eum hinc nos dimittere non posse. Id quod factum et scriptum est et germanorum capitaneus scripsit. 1564. Feria tertia ante festum ascensionis Domini. Dominus Thomas Frölich, pastor ecclesiae Cassov. venit vocatus in senatum et dixit: Mein herz, mut, und syn zeucht mich gar dahin, ich kan meinen worten nicht wiederkomen. 1565. Feria secunda post Blasii. Paulus Horler und Hanus Henisch, Leutchovienses venerunt in senatum pro pastore nostro Thoma Frölich dimittendo petentes, ut cum tempus advenerit, pacifice et cum bona venia dimissum, Leutschoviam abducere possint, quandoquidem pia et legitima vocatio praecesserit Deo ita ordinante.

Hogy pedig a lőcsieiek kívánsága nem ment teljesezésbe, következik az ezután közlendő életrajzi adatokból.

²⁾ Breznyik János, A selmeczbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. 194 és 200 ll.

egyformán divott erőszakos intézkedéseket kivételesen, s csak akkor vette igénybe, ha a kormányzására bízott egyház nyugalmát külső befolyások által veszélyeztetettnek vélte.

Igazolják ezt a szomszédos községek római katolikus szellemű papjai ellen intézett, és fennebb érintett felszólalásán kívül egyéb esetek is.

Igy például az ő felhívása s a felső-magyarországi seregek fővezérének: Schwendi Lázárnak általa előidézett parancsa következtében a városi tanács 1567. január 30-kán s april 24-kén hozott határozataival bizonyos Csanády Imre nevű papot, ki Kassán menedéket keresett, letartóztatta, s 15 napi fogság után a város területéből kitiltotta. Okul szolgált erre az a feladás, mikép a nevezett már előbbi földes-urától istenkáromló nyilatkozatai miatt elüzetett s most itt ismét egyházuk tanait megtámadja, vitatván, hogy a hívők az úrvacsorában nem Krisztus, hanem az ördög testét veszik be.³⁾

Szintén főleg Frölich befolyása eszközölte ki Schwendi Lázárnak azt a rendeletét, melylyel az unitariusok ellen Szikszón tartott s megszakított zsinat folytatásául a tiszamelléki protestans lelkészek, a szentháromság tagadó ungvári pap Egri Lukács felelősségre vonása végett, 1568. január 27-kére Kassára összehivattak.

Az utóbbi wittenbergi iskolatársa volt Frölichnek, a ki is üldöztetéséről és szomorú sorsáról a wittenbergi akadémiához írt, már előzőleg idézett levelében több részletet közöl, melyek tudtommal a hazai egyház-történeti írók figyelmét kikerülték.

Eme levél szerint a tényállás a következő volt.

Schwendi Egri Lukácsot bilincsekben hozatta Kassára. Az itt a plébánia épületében megnyitott zsinat tárgyalása 8 napig tartott. A vádlott a szentatyák tanuságát bizonyítékul el nem ismervén, állítólag magából a szentírásból vont érvekkel győzetett le s a társaktól ismételten a megtérésre intetett; azonban makacsul megmaradt Blandrata és ennek mestere Seivet tana mellett. Ennek következtében a fővezér parancsára Szádvár várába záratott el, a hol a császár kegyelméből az élelemre, öltözködésre és fűtésre szükséges költségekkel ellátták, továbbá neki könyveinek használatát megengedték. A várban kettős, egyaránt kétértelműnek talált hitvallást készített, és szerkesztett a szent háromságról egy magyar

³⁾ Az idézett tanácsulések jegyzőkönyvei. Schwendi Lázár. II. Fülöp spanyol király szolgálatából az 1564-ik végén lépett át a császári hadseregbe, s már a következő év január hava 1-én vette át a felső-magyarországi hadsereg vezérletét. Ily minőségben mintegy öt évig működött.

éneket, melynek kezdete Frölich szószerinti deák fordításában így hangzik: *Hoc fuit caput errorum Papae, quod deum dixerit, tres aeternas personas: aeternum patrem filium et spriritum sanctum, et quod una persona ab alia prodierit; Talem fidelem promulgari curavit papa. Quod etsi deus aeternus unus tantum fuerit, sed tres aeternae personae illi fuerint, et qualibet persona perfectus deus fuerit: attende, Christiane, hanc amentiam, palpato, et oculis conspicias deceptionem, quam papa pro veritate docuit, et eam igne, aqua, ferroque defendit: generans pater ei fuit verus deus, Genitus filius quoque et persona et verus deus, ergo Pater fuit sibimet quoque verus deus, filius similiter fuit sibimet ille verus deus. Hanc papae fidem non invenies inquit, etiamsi evolves omnia scripta prophetarum et apostolorum.*»

Miután ekkint a fogolynak remélt megjavulása be nem állott: négy év mulva átszállították a Kassától három mérföldnyire fekvő és a szepesi prépost s váradi püspök alá tartozó Jászó várába. Ekkor kezdte ő szorgalmasabban megvizsgálni az új testamentomnak a szóban lévő kérdésekre vonatkozó tételeit, valamint Major Györgynek, Simler Jozsuának és másoknak, az antitrinitáriusok ellen írt s neki átadott munkáit, míg végre belátta tévedéseit, és azokat a levélhez másolatban csatolt nyilatkozatával ünnepélyesen visszavonta. Ez örömdetes esemény után Frölich a Schwendi helyébe lépett Rueber főkapitányt felkérte a megtértnek Kassára leendő szállítására, hogy itt a helyesnek elismert hitvallást társai és a hivek előtt magyar nyelven ismételje. A szepesi prépost azonban az e fölötti határozatot halogatta, ezalatt pedig Egri Lukács betegségbe esván, fogsága hatodik évében csendesesen kimult.¹⁾

Időközben a felső-magyarországi unitárius mozgalom már Kassa város magyar lakosságának némely rétegeibe is elhatott s teljes elnyomása végett még az említett zsinat után 1570-ben a városi hatóság által megtorló intézkedések tétettek.²⁾

¹⁾ V. ö. Lampe, Hist. eccl. reform. 187—217. ll. — Ribini, Memorabilia 209. l. — Kiss Áron, A XVI. században tartott m. r. zsinatok végzései 625—628 ll., — Jakab Elek, Dávid Ferencz emléke 67. 68. l. — s Révész Kálmán, száz éves küzdelem a kassai egyház megalakulásáért 6—13 ll.

²⁾ Így olvassuk a Kassa városi levéltárban őrzött 18306 számú oklevélben: Im jar 1570 den 14 tag Julii tzu Kass. Etliche bekandtnuss s. a. t. Am erstn. Hat der Drutz (helyesben Trutz) Lukatz, Wagner, bekennt, das er etlichmal mit red von Barbeli Urban sain angriffen worden und er hatt vor ime allzaytt die leer des Lukes Agriani, des gefangenen prädicantn tzu Zadvar hoch gerimhet und bestetigt und den

Midőn ekkép Frölich a felsoroltam és hasonló esetekben a hitegység megővésére a világi karhatalom és kényszereszközök alkalmazása ellen nem idegenkedett: ugyanakkor saját egyháza kebelében a helvét hitvalláshoz szító magyar papjaival támadt viszályokat békés úton kívánta kiegyenlíteni.

Láttuk ezt Sacellarius és Csabay esetében, melyben az ellenszegülők ellen szigorúbb rendszabályok nem alkalmaztattak.

Szint ily módon járt el Frölich azon zavargással szemben, melyet az 1567 év eleje körül Byró Márton, az akkori magyar prédikátor okozott.

Ez szünetlenül kárhoztatta a városok előljáróit, a képeknek a templomban türése miatt. Egyszersmind magyar hivei előtt azt vitatta, hogy ily templomokban az igazi keresztény az úrvacsorában jó lelkiismerettel nem részesülhet. Minek következtében azok valóban megtagadták a szentségben más ajkú hitsorsosaikkal együttesen való részesülést. Az ekkép beállott izgalom lecsendesítésére Frölich a saját előljáróságánál tett lépéseken felül csupán Bártfa városának közbenjárás végett való megkeresésére szorítkozott. Az e célból 1576. márczius 25-én írt levelében a tényállás előadása után hivatkozik arra, hogy a tiszták előtt minden tisztas ezer ördög jelenléte sem képes a hű kereszténynek ártani; különben is az igazító pap hazudik, midőn a képek imádását rájuk fogja. Kéri tehát a szomszédos város tanácsát, figyelmeztesse a kassaiakat illetén zavargásoknak veszélyes voltára, mint a melyekből sok más baj eredhet.¹⁾ Sőt mintsem hogy erélyesebb rendszabályokat kierőszakoljon, inkább kész vala eltávozni és a tért a magyaroknak átengedni, a mint ezt Schwendi előtt még ugyanazon évben kijelenté. A fővezér azonban megmaradásának lehetővé tétele végett megparancsolta, hogy

hailgen gaist gelestert und auch die ler des Imri pffaffen hoch gelobt, den der herr Schwendi di stat verbotn hat gehabt s. a. t. Erre vonatkoznak továbbá az 1570. évi városi jegyzőkönyvek következő tételei: Barbel Urban hat gesagt, es wer kein heiliger Geist, sondern nur allein ain Gott. Solches hat er nit allein hie ynn der statt, sondern auch draussen bey und vor vyl edellenthen gethan. Drumb hatt er von der statt weckziehen müssen. Hannes Bainhawer. Ein alter man bey der statt gewesen, der ist so halsstarrig ynn der wyderthauffer yrthum geblyben. das er gar nichts hatt von der kleynen Kynder thauff, auch nicht von dem nachtmal und lecztem testament des leibes und bluttes Jesu Christi unszers heylands gehalten und auff vylfeltiges ermanen des herren pffarrers und eines ersamen ratts nichts gegeben, auch nit wider ruffen wollen. Drumb hat in der püttel öffentlich aus der statt hynauss geführt.

¹⁾ E levél eredetije Bártfa város levéltárában

Byró Márton magyar prédikátort jövőre a városba be ne bocsássák és ha ezt még is megkísérlené, fogják el.¹⁾

Midőn ekkép Schwendi a városi tanácsnak, és egyháza fejének a hitegység megóvására irányzott törekvéseit erőlesen támogatta: csak császári hadura, Miksa intencióit érvényesítette, ki tudvalevőleg az ágostai hitvallásban foglalt tant nyíltan helyeselte, de a lutheranusoknak engedett vallásszabadságot politikai okokból más hitfelekezetekre ki nem terjesztette, sőt azok hiveit, mint eretnekeket üldözés alá vétette.²⁾

Mindazonáltal úgy a fővezérnek, illetve vezértársa Zay Ferencznek, mint Miksának az úgynevezett eretnekek ellen kibocsátott rendeletei eredménytelenek maradtak. Nevezetesen ekkor a magyarság minden áron törekedett a templomi díszítések eltávolítását keresztülvinni, s e végből erőszakos eszközökhöz is nyult, a mi viszont további megtorló intézkedéseket vont maga után.³⁾

A vallási surlódások Kassán utóbb sem szünnév meg, Frölich utolsó kísérletkép panaszait a városi tanácsnak 1569-ik évi február hó 12-kén tartott ülésében tüzetesen előterjeszté, s a magyar lakosságnak az egyetértés fenntartására való komoly megintését szorgalmazá.

Az ennek következtében a baj megszüntetése céljából tett intézkedések közé sorozhatjuk a városi tanácsnak az 1570-ik év kezdetén az egyházi szertartások egyöntetűsége érdekében kibocsátott utasítását.

Ehhez képest a kereszteléseket, a magánházak kizárásával, csupán a templomban szabad eszközölni. A keresztyszülőkhöz s jelenlevőkhöz intézendő szokott rövid intés s az előirt imádság ellenben a templomon kívül az iskola felé néző helyen történjék. Ezután vitessék a gyermek a templomba arra a helyre, a hol a keresztviz létezik, s megtörténvén az ellenmondás az egyház ellensége, az ördög s minden cselekedete

¹⁾ Kassa városa tanácsának 1567. október 20-kán felvett jegyzőkönyve szerint: Pastor Thomas Frölich coram Svendio dixit, se locum velle dare hungaris et hinc abire. Svendius autem jam serio mandavit, ne posthac Martinus Byro concionator in civitatem veniat. Nam si venerit, captivari debeat ipsum iudex . . . Haec audivit Pap Antal et Kun Bertalan.¹⁾

²⁾ Schwendinek és a Zaynak 1565. szeptember 8. továbbá Miksának 1567. július 30. és 1470. márczius 8-án kelt rendeletei.

³⁾ V. ö. Zsilinszky Mihály, A magyar országyűlések vallásügyi tárgyalásai, I. kötete hetedik fejezetét, — továbbá Miksának 1574. február 22-kén írt levelét Schwendihez, valamint az utóbbinak ugyanaz évi május 15-kén fejedelméhez intézett promemoriáját, mely okmányok Janko Vilmos »Lazarus von Schwendi oberster feldauptmann, und Rath Kaiser Maximilians II. »czimű munkájának 94—133 lapjain olvashatók.

ellen, kereszteltessék meg a kellő módon. Továbbá a hívők *s különösen a magyarok* intessenek az urvacsorában való gyakorabbi részesülésre, s esetleg ezt megelőzőleg *az egyéni absolutio* kérésére. Ez a szentség a város bármily nemzetiségű egészséges lakosára nézve ne magánházakban, vagy a templom valamely szögletén avagy más helyén, hanem a főoltár előtt szolgáltatassék ki. *Egy és ugyanazon helynek ilykép igénybevételével fogja mindenki tanusítani, hogy egyházuknak tagja és az üdvös egyetértést szereti.* Ugyanazon okból rendeli el a tanács, hogy a jegyesek a templomban 15 nappal az összekelés előtt hirdettessenek ki, és hasonlóképen sehol másutt mint a nagy oltár előtt eskettessenek. A menyasszonyok és a gyermekágyas nők a kellő időben s szokott módon vezettessenek be a templomba. Végül a tanács tagjai s a nép-szószólok jó példának járjanak elől a prédikációk pontos látogatásában.¹⁾

Ezen utasításban a fehér ingnek az egyházi szertartásoknál való viseléséről többé semmi említés sem történik, miután e szokás előzőleg megszüntettetvén, Fröhlich az egyházi öltönyt már 1569-ik évi junius hava 29-kén első ízben letette, a mely körülmény oly fontosnak találtatott, hogy a tanács ülési jegyzőkönyvében azon kelet alatt meg lett örökitve.

Jóllehet e szerint Fröhlich úgy a katonai parancsnokság, mint a világi előljárárság támogatásában részesült: mind inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy a fennforgó éles elvi ellentétek további üdvös működésének lehetőségét kizárják. Ezért visszatérve többször hangoztatott régi szándékára, végleg eltölte magát a kassai plébánia elhagyására, és elfogadta a neki épen ez időben Igló városa részéről felajánlott lelkészi állást. Kassa város tanácsa és képviselő testülete ugyan ezuttal szintén mindent elkövetett, hogy szándékának megváltoztatására s a megmaradásra bírja, de most már eredménytelenül. Minélfogva kényszerítve volt plébánosának az Igló és Szepes-váralja városok külön követői által is személyesen szorgalmazott elbocsátási engedélyt megadni. Elutazása bekövetkezett 1570. november 1-én, épen 10 évvel száműzetéséből történt visszahívása után.²⁾

¹⁾ A kivül »1570. Ceremoniae ecclesiae Cassoviensis« czimmel ellátott, egy ívnyi irat a Kassa-városi levéltárban. A utolsó 7-ik pont más kézzel van írva, és ennek végsorai teljesen érthetetlenek.

²⁾ Az 1570. július 3, október 2, és október 26-án felvett kassai ülési jegyzőkönyvek.

III.

Frölich új rendeltetési helyén csakhamar megnyerte nem csupán hivei ragaszkodását, hanem lelkészársainak bizalmát is, kik őt a 24 szepesi város (regalium) esperesévé választák.

Iglói tartózkodása azonban csak két évre terjedt. Ezalatt az elvesztését folyton fájlaló kassaiaknak visszaszerzése iránti törekvései eredményre s arra az egyességre vezettek, hogy a plébános tisztét jövőre is változatlanul abban az irányban töltsse be, a melyet előbb követett.¹⁾ Mielőtt Iglóról eltávozott. fraternitásának tagjaitól az 1573. január 8-ára lakására összehívott ülésben ünnepélyesen búcsút vett. Együttal a jelenvoltak aláírták az Opsopaeus másként Koch Cyriák sz.-váraljai s az időközben elhalt Megander különben Groszmann Bálint volt iglói lelkész által feltett és mindenekben az ágostai egyház tanaival megegyező hitvallást; nem különben elvált senioruk elkísérésére kebelükből 4 tagot küldtek ki.²⁾

Amint Frölich a kassai egyház vezetését ismét átvette: a városi tanács okulva a multak szomorú tapasztalatain, haladék nélkül beidézte színe elé az akkori összes lelkészi és tanári személyzetet, nevezetesen Vingler András német, Bányai Péter magyar, és Gosnovác Gergely szláv prédicátort, úgy Miskolczy János magyar káplánt, valamint Braun János mester iskolaigazgatót, Melczér Jakab segédtanítót és Schochott Márton karvezetőt. Ezeknek ünnepélyesen kijelentette a bíró, hogy a szintén jelenlevő plébánost, mint az egyházi kormányzat fejét tisztelni és neki engedelmeskedni tartoznak. Egyébkint kötelesek az igaz hitet tanítani és magukat az egyház kívánalmának megfelelően, erkölcsösen viselni.³⁾

Egy évvel rá az 5 szabad királyi városnak 1574. január 19-én tartott zsinatában az összegyűlt világi követek és lelkészek az általános tiszteletben álló kassai plébánost a legfőbb egyházi tiszttel, az esperességgel ruházták fel, egyszersmind pedig vele egyetértőleg régi hitvallásukat, és a wittenbergi és

¹⁾ A Kassa városi ülési jegyzőkönyvekben olvassuk:

1572. die 24. Septembris. Dominus Thomas Frölich venit in senatus et communitatis congregationem et convenit inter ipsum et senatum, ut sit nostrae ecclesiae pastor cum cura, fide, religione et administratione, quibus antea usus erat. Parochiam cum omnibus proventibus teneat. Ad festum Andreae huc se conferat.

1572. Lecta epistola d. Thomae Frölich senatui de ipsius huc adventu. Eodem 24. Novembris die.

²⁾ Klein, Nachrichten II. 163—167 l. Wagner, Analecta Scepusii. II. 263. l.

³⁾ Az illető ülési jegyzőkönyvek Kassa város levéltárában.

lipcsei akadémiáknak a flacianusok ellen kiadott könyveit elfogadólag aláírták, nem különben a Melanchton-féle Corpus doctrinaeból készült katekismusnak az összes iskolákban leendő tanítását elrendelték.

Eme sikerek által előidézett emelkedett hangulatban irta azután az új senior a következő hónapban a wittenbergiekhez azt a levelet, a melynek egyes részeit az illető helyeken már felhasználtam.¹⁾ Bizonyos öntudatos büszkeséggel tudatja tanítójával, hogy hitvallásukat hiven megőrzik az öt szabad kir. város, a Szepesség, a bányavárosok, és az erdélyi szászok egyházai. Eme helyek, melyek leginkább németek birtokában vannak és a császár és római király uralma alatt állanak. körükben meg nem tűrik sem a sakramentariusoknak a magyaroknál viszhangra találó tévtanait, sem az arianusok, anabaptisták, flacianusok, vagy egyéb szekták zavaros nézeteit. hanem az ágostai hitvallásban s a corpus doctrinae-ben foglalt igazságokat egyetértőleg állhatatosan megvédik az antikrisztus és annak emberei ellen.

Midőn továbbá folytatólag a megelőző hónapban tartott zsinat megállapodásait közölné: megkeresésének sajátlagos tárgyaúl a Braun János mester halálával megürült iskolamesteri állás betöltését jelzi. Erre nézve Rueber János császári főkapitány, kinek személyében — úgy mond — szokatlan módon vitézség mély vallásossággal egyesül s ki az egész vidék egyházait és iskoláit hathatós pártfogás alá veszi. figyelemztette a városi tanácsot, hogy hazai tudós férfiak hiányában az akadémia támogatását vegye igénybe. Ily értelemben nyilatkozott Leuchhammer János mester, a főkapitány udvari papja is, mely kitünő, velük mindenkiben egyetértő férfiút főnöke egész családjával együtt tisztel és szeret s a kinek kegyeletis érzelmait és bőkezűségét minden állású idegennek tapasztalnia alkalma volt. Úgy ezeknek, mint a császári kamara és a városi tanács tagjainak nevében kéri tehát az akadémiát: küldjenek kebelükből a kassai iskola élére a szép tudományok mesteri czimével felruházott, és a görög nyelvben, habár csak középszerűen is, jártas szakférfiút. Jövő iskolaigazgatója számára felajánl a tanács évi 100 rhein. forintnyi díjt; azonfelül Rueber és a cs. k. kamara tagjai kilátásba helyezik bizonyos pénzbeli járuléknak a felségénél kieszközlését. E mellett a növendékek jelentékeny összeget kitevő tandíjat fizetnek és a plébános köteles az igazgatót élelmezéssel ellátni. Ha pedig

¹⁾ Ezen levélben közölve van az 1574-iki zsinat fenti határozata is. Az esperesi választásról említés történik Kassa 1574. évi ülési jegyzőkönyvében, s az illető helynél be van jegyezve »die 19. Januarii actum.«

ez családdal birna, a helyett kap évenként 16 tallért, két hordó bort, tizenkét köből tiszta buzát és egyéb szükséges dolgokat. Uti költség fejében kész a tanács 35 tallért szolgáltatni. Az egyébként még szükségrendő felvilágosításokat megadandja a levél kézbesítésével megbízott kassai segédtanító, kit Rueber kedvező sikerrel megkezdett tanulmányainak befejezése végett saját költségén Akademiájukba küldött. E szép reményekre jogosító, erkölcsös és mivel ifjut jövő tanárainak melegen ajánlja.¹⁾ Végül Egri Lukács esetének elbeszélése után kiemeli, hogy egyes magyar lelkészek, kik Egri eredetileg védelmezték, időközben a helyes utra visszatértek. Most már tudtával az unitárius vallásnak széles Magyarországon nincs többé követője, kivéve a kolosváriakat, u. m. Dávid Ferenczet, Blandratát, Helt Gáspárt. És a heidelbergi akadémiának hozzájuk csatlakozott két szökevényét.

A megkeresett akadémia tanári testülete készségesen engedett a felhívásnak, s közvetítése folytán még ugyanazon év végén vette át a fürstenbergi születésű Breslak Márton mester a kassai iskola vezetését. Mellékesen megjegyzem, hogy évi rendes fizetése iránt némi nehézsége támadt, a mennyiben ő kinevezési ckmánya értelmében 110 közönséges vagyis 100 arany rhenusi frtot igényelt. holott a tanács ajánlatát 100 egyszerű forintrá szöllőnek állapítá meg, a mi csak 80 tallért, vagy ugyan annyi száz denárból álló magyar forintot képvisel. A tanács ugyan nem tágitott elvi álláspontján, de évi 10 frtnyi ajándék megszavazásával segített a dolgon.

Breslak három éven túl kormányozta az iskolát. Leköszönését s felmondását az 1577. december 30-kán tartott tanácsülésben jelentette be és utódja lett, mint később látni fogjuk, Toraconymus.²⁾

A wittenbergiek irányában hangoztatott kölcsönös belső egyetértésen felül, a kassai egyháznak s általában a szövetséges egyházközségeknek viszonya a róm. katolikus főpapsághoz is javult, a mennyiben ez a tényleges állapotot türete. De azért nem mulasztották el egyes főpapok előforduló alkalmakkor az egyházmegyükhöz tartozó protestans papok fölött is fennhatóságukat érvényesíteni.

Nevezetesen áll ez, az időközben a primási székbe emelt, s kir. helytartóvá kinevezett Verancsicsra nézve, ki 1573. május

¹⁾ Ez Pilcz Gáspár, a későbbi nagysárosi lelkész, és a szépeességi kryptokalvinisták vezérfeje.

²⁾ Az 1574. november 2-kán, — 1575. szeptember 23-kán, s november 24-kén, — ugy 1577. december hó 30-kán tartott tanácsületek jegyzőkönyvei.

21-kén Eperjesen, hol Rudolf király ismételt parancsára az oktavalis bíróság üléseinek megnyitására megjelent, a nála seniori minőségében tisztelgő Frölichet, több társával együtt, szívélyesen fogadta, velük hosszabb ideig vallási kérdések iránt társalgott s az eltávozókat keresztet vetve megáldotta.

Ellenben ugyancsak Verancsics a lőcsei tanácsnak komoly neheztelését jelentette ki a miatt, mert lelkészei nála, midőn ott átutaztában megpihent, nem jelentkeztek; minél fogva azokat megintetni kívánta, hogy ők metropolitájuknak elismerjék, meghallgassák és tiszteljék.¹⁾

Hasonirányú törekvésre vezethető vissza Pankothay Ferencznek, mint Radeczai István egri püspök helynökének 1575. június 24-én kibocsátott rendelete, melylyel bizonyos Petrinzey Ferencz által rágalmazás miatt emelt panasz folytán Frölichet a jövő augusztus 26-kára maga elé idéztetni rendelte. Az idéző levél neki valósággal kézbesítettett is,²⁾ annak azonban nem találtam nyomát, hogy a beidéztet megjelent, vagy meg nem jelenése indokából elmarasztalása bekövetkezett volna.

Meglehet, hogy Frölich ama rendeletet újabbi üldözés célzatul előjelének tekintette, és ezt eltávozása által kívánta megelőzni, avagy tán más fel nem derített okok idézték elő ismét eltávozási szándékát: az tény, hogy még ugyanazon évben lemondván díszes seniori és plébánosi állásáról, elfogadta a besztérczebányai kórház iskolájánál a szerény rectori tisztelet.

Elbbeli elhatározásának alapja nem kereshető előljárói bizalma csökkenésében, mert ezek, habár sikertelenül, elhatározását most is minden lehető eszközzel meggátolni törekedtek, sőt lemondásának elfogadása után őt az 1576-ik évi január 16-kán tartott közgyűlés határozásából megint megkínálták a plébánosi állással.³⁾

* * *

Frölich ez utóbbi év folyamán érkezett Besztérczebányára, a hol részt vett a bányavárosoknak ugyanott 1577. 7-kén megnyitott zsinatában. Az ezen alkalommal megállá-

¹⁾ Klein, Nachrichten II. 314 s 315 lapok. V. ö. Wenczel Gusztáv előszavát Verancsics Antal összes munkái XII. kötetéhez.

²⁾ Ezen Myletich György jegyző által idézett rendelet mása a kassai levéltárban.

³⁾ A fennmaradt kassai ülési jegyzőkönyvekben olvassuk: Senatus et tota communitas pastorem Th. Frölich vocaverunt solemniter ad plebanatum, sed ipse distulit responsum, definitivum ad festa Bachanalia proxima. Actum die 16. Januarii.

pított egyházi szabályok lényegileg megegyeznek a fentebbsimertetett kassai 1570-iki utasítással.

A többi között a zsinat fenntartotta a magángyónást a lelkész és hive közötti barátságos beszélgetés alakjában, hogy ekkép az együgyű nép kikérdeztetvén, a hitre nézve kellő utmutatást kapjon, és terhelt lelkiismerete vigaszban részesülhessen. Szintügy elrendelték a jegyeseknek előleges háromszori kihirdetését, s kimondották a titkos eljegyzés tilalmát.

De Frölich nemcsak ily uton törekedett vallási meggyőződését érvényesíteni, hanem nyílt sisakkal lépett fel a flacianus irány ellen, mely kassai utódának fondorkodásai következtében terjeszkedni kezdett.

Az utóbbi elleni fellépését a maga helyén fogván ismerettni, ezúttal mindenek előtt kiemelendőnek vélem Faber Tamásbártfai iskolamester ellen intézett támadását, kit felettes plébános előtt azzal vádolt, hogy Flaciusnak a Communicatio idiomatum négy neméről felállított hitelvét az iskolában a tanulóknak tollba mondta, a Melanchtont követő többi lelkészek ellen tör, és ennek »Corpus doctrinae«-jét egyszerű tanítási és nem hitszabálynak nyilvánítja.

E mellett Fabert magát közvetlenül is felhívta Stökl nyomainak követésére, a ki utolsó lehelletéig Melanchtonkönyvének hive maradt, és Flaciust, valamint követőit folytatón az Antikrisztus társainak bélyegzé.¹⁾

Azonfelül Frölich ugyanily irányban személyes hitvitába ereszkedett a veszekedő természetű *Melczer Gergely* besztercebányai lelkészszel, ki viszont őt a kalvinizmus vádjával terhelte.

Hogy e vád alaptalanságát kimutassa, Selmeczen az 1579-ik évi virágvasárnapján prédikációt tartván, az urvacso-ráról való hitvallását tüzetesen előadta, és kifejtette. Beszédjének kiindulási pontjául szolgált eme szentség fogalmának Luther kathekismusában foglalt értelmezése. Fejtegetései közben pedig egyaránt támadja meg és czáfolgatja Carlostadius, Zwingli, Oecolampadius, az anabaptisták, s Kalvin eltérő nézeteit.

Az említett hitvita oly mérveket öltött, hogy Eberhard Mátyás mester annak megszüntetése céljából újabb zsinat összehívását szükségesnek tartotta, mely ugyancsak Körmöczön 1580. marczius 16-kán megnyittatott.

A gyűlés kezdetén Frölich ur meghasonulás okául ellenfelének azt az eljárását jelzi, mely szerint egy idő óta a

¹⁾ Frölichnek Besztercebányáról »postridie S. Andreae 1579« keletű levele Gast Kristóf selmeczi sindikushoz a selmeczvárosi levéltárban.

»Communucatio idiomatum« fogalma felől új és szokatlan tanokat hirdet. Másfelől pedig a szószeréken az egekig emeli a formula concordiae-t, mintha ennél dicsőbb munka még a sajtó alól ki nem került volna, míg az ezt ellenzőket kárhoztatja s eretnekeknek szidalmazza. E mellett igyekezett a zólyomi kerület papságát ama könyv elfogadására rábeszélni, de kívánságát nem vihette keresztül, mert fellépésével a prédikációinál jelen volt együgyű népségnek csak bosszankodását és hitükben való kételkedését idézte elő. Ezért ő lelkiismereti kötelességének tartá ellene felszólalni.

Mindkét félnek bővebb meghallgatása után az egybegyűlt lelkészek kibékítésüket eszközölvén, meghagyták nekik, hogy mivel a hitben és a hitvallásban egymással megegyeznek s csupán a dogmatikus elnevezésekben térnek el egymástól, azokat prédikációikban teljesen mellőzzék; a mire a két fél írásban is kötelezte magát. Egyúttal Frölichnek hitvallását tárgyzó részletesebb fejtegetését a zsinat egyhangúlag helyeseknek ismerte el. Továbbá a bányavárosok összes lelkipásztorainak egyetértőleg meghagyta, hogy csakis a részükről Ferdinánd és Miksa királyoknak úgy néhai Oláh Miklós érseknek bemutatott hitvalláshoz tartsák magukat, ellenben a formula concordiae hivatalvesztés terhe alatt senki se merje elfogadni és aláírni. Végül a legelőszőr 1558-ban összeírt, a következő 59, 69 és 77-ik évben ismételt s kellőleg értelmezett hitvallások újból felolvastatván, némely felhozott hit-tani kérdések iránt határozat hozatott. Különösen a keresz-telésre s a menyasszony, valamint a gyermekágyas nő ünnepélyes bevezetésére nézve itt is elrendelték az előírt szertartásoknak magában a templomban és nem a külső csarnokban leendő elvégzését, nehogy az a feltevés verhessen gyökeret, mintha az illetők csak a szóban forgó imák elmondása után válnának méltókká a templomba menetelre.¹⁾

A zsinatot megelőző 1579-ik évben Kassa városa ismét megkísérlette felejtethetetlen plébánosának visszahódítását, s a siker biztosabb elérése végett, egyúttal a megürült rektori állást a visszahívott vejének, Pribiczér Jakabnak ajánlotta fel.

A megtagadó válasznak úgy látszik most az volt az oka, hogy Frölich időközben tűzvész által 2000 frtnyi kárt szenvedett, a meghívók pedig annak megtérítésére részben sem ajánlkoztak.²⁾

¹⁾ Az 1577-iki körmőczi zsinat határozatait, s az 1580-iki zsinat jegyzőkönyvét a leghitelesebben közli Breznyik Selmeczbányáról írt, s már idézett munkájának 226—247. lapján.

²⁾ Frölichnek már előbb idézett, és Szontágh Györgynek 1579. november 14-én kelt levele Gasthoz a selmeczi levéltárban.

De ezóta alig telt egy év el, és a tudós, nemes kedélyű, lelkiismeretes és önzéstelen lelkipásztornak végleges elvesztését nem csak a kassaiak, hanem a szövetséges többi kis városok, a Szepesség és a bányavárosok protestáns egyház területeiben szétszórt híveinek hosszú sora egyaránt fájlalták.

A férfiú, ki viszontagságteljes életében a nyugalom után folyton, de hiába vágyódott, idő előtt a sírban találta meg az örök nyugalmat. Halála bekövetkezett 1580. május 4-kén az ez évi zsinat bezárása után.¹⁾

E helyen meg kell emlékeznem Frölichnek két jellemvonásáról, mely általános népszerűségének bizonyára egyik jelentékeny tényezője volt. Ertem szívjóságát és bőkezűségét.

Példa erre a Kassáról 1570. január 12-én Bártfa város tanácsához írt levele, melyben elhalt lelkipásztoruk, Radaschin Mihálynak a wittenbergi akadémián tanuló fia számára segélyt, özvegye részére pedig 20 tallérnyi kölcsönt kér. A kölcsönzést — úgymond — maga is szívesen eszközölte volna, ha az a körülmény nem gátolja, hogy minden rendelkezésére állott pénzét az udvar tagjainak és egyéb barátainak kiadta. Az előbbieket, midőn jószívűségével visszaéltek, ígérekkel nem fukarkodtak; azonban, mint a nemesi osztályhoz tartozó ily adósok általában, a visszafizetésre vajmi kevés hajlandósággal bírnak.²⁾

Egy másik példát találunk ama buzgólkodásában, melyet a budai török basa által fogságban tartott protestáns lelkészek kiszabadítása, s a követelt 3333 forintnyi váltságdíj előteremtése körül kifejtett.³⁾

Frölichnek János nevű fia és két leánya maradt. Ezek közül az idősb, Margit, 1575. február 16-án Leichhammer Jánoshoz, Rueber főkapitány akkori udvari papjához,⁴⁾ Orsolya

¹⁾ Az elhunytak születési évét nem állapíthattam meg; de életkora kombinálható abból, hogy 1552-ben a wittenbergi akadémiát látogatta. Halála napját felemlíti Hornyánszky, *Beiträge zur Geschichte evang. Gemeinden in Ungarn* 148. l.

²⁾ E levél eredetije a Bártfa városi levéltárban; másolata az Abel gyűjteményben.

³⁾ Kassa városa tanácsának 1576. felvett ülési jegyzőkönyve szerint: Dominus pastor et Andreas Caroli, concionator hungarus supplicarunt de collecta redemptionis ministrorum verbi in captivitate Turcarum bassa Budensis detentorum et taxatorum ad fl. 3333, qui cum Arrianis disputarunt, dentur in subsidium fl. 10. Sunt personae 3.

⁴⁾ Frölich mint plébános és senior Kassáról 1575. január 29-kén Bártfa városához intézett, s az ottani levéltárban meglevő levelével tudatja, hogy legidősb leánya Margit »dem erwürdigen und wolgelerten hern Johanni Leuchamero der freien Kunst Magistern, und des edlen Ritters unseres hern Veldobristen Herren Hansen Rueber Veldt- und

nevű másik leánya pedig a már említett **Pribicz**er Jakabhöz ment férjhez, ki **utóbb 1580-ban** a neki ismételtén megkínált **kassai rectori** állást elfogadta.¹⁾

Az elhunyt halála után, annak fennebb ismertetett selmeczi prédikációját kiadta Reuss Dávid, *Fünffzehn Kurze und einfeltige doch schöne lebhaftige, und trostreiche Predigten* című munkája függelékeül, a mely következő külön címmel bír: *Ein schöner Kurzer Sermon, vom allerheiligsten Abendmal des waren Leibs und Bluts unseres Herren und Heilands Jesu Christi. Gehalten auf Schemnitz den 2. Aprilis im 1579 Jahr durch Ern Thoman Frölich weiland Pfarherrn zu Kaschau und Rectorn des Spitals im neuen Soll, seligen, darinne er sein Bekentniss vom obgemelten Artickel genugsam erklärt hat.*

Ezen beszéd kiadásával Reuss, mint az 1581. augusztus hó 6-kán kelt előszavában felhozza, azoknak elnémitását célozza, kik az elhalt ellen, míg élt, vallási meggyőződésére nézve hibát nem tudtak kimutatni, de őt ily irányban utólag gyanúsítják.²⁾

RÁTH GYÖRGY.

Hoffprediger versprochen.« Egyszersmind meghívja a várost a február hó 15-én tartandó lakodalomra, a melynél a bártfaiak, fennmaradt számadási könyvük szerint, csakugyan Faber Tamás iskolaigazgatójuk által képviselve voltak. Viszont a völégény az egész szepesi fraternitast hívta meg egybekeléséhez, a melynek küldöttjeitől azután menyasszonya egy 15 frt értékű, aranyozott fedéllel ellátott ezüst serleget kapott nászajándékul (Klein, Nachrichten II. 358 l.). — Jánosra, mint Frölich Tamás hára, az 1587-ki kassai tanács-jegyzőkönyvben történik hivatkozás.

¹⁾ Pribiczernek a kassai tanácshoz 1580. január 17-én (decimo sexto calendis Februariis) írt levele, és a kassai tanácsnak ugyanaz évi február 29-kén felvett ülési jegyzőkönyve.

²⁾ Eme ritka 4-rétű könyv 155 számozott levélből áll, s a kérdéses függelék annak 144. lapján kezdődik. A megjelenési év a címlapon 1581-nek van jelezve, a kolophon azonban így szól: Gedruckt zu Leipzig bei Johan Beyer. Im Jahr 1582. Ekként tévesen van Frölichnek prédikációja a R. M. Kvtár II. része 149. sz. a. mint föltehetőleg Bártfán 1579-ben megjelent önálló nyomtatvány a Cornides-féle könyvtár jegyzéke nyomán felvéve, a mely könyvtárban valószínűleg csak a függelék létezett töredékesen.

A GÜSSINGIEK.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Fennebb már láttuk, András 1292. április 12-én a messze hadjáraton volt, július 21-én pedig még a Dráván tul. Május 29-én Zágrábban időzött; az itteni, hozzá hű maradt társaskáptalant a zágrábi vásárvámmal adományozza meg.¹⁾ — Július 13-án még Zágrábban tartózkodott; következtethetjük ezt Peymes Vilmosnak, a magyar és szlavyon templomosok nagymesterének okiratából; ezen a napon állítja ki abbeli nyilatkozatát, hogy — miközben a királyt Zágrábba kísérte — a rend érdekében akkora költségeket tett, hogy Zágrábba érkezével pénze mind elfogyott.²⁾ András augusztus 4-én a Zágráb megyében fekvő Iváncziban van, itt fogadja Sopron város küldöttségét s azzal a megnyugtató biztosítással bocsátja el, hogy nem nevezte ki Güssingi Ivánt, Sopron- és Vasmegeye főispánját Sopron város kapitányjává.³⁾ 1292. aug. 4-től november 26-ig tehát mintegy négy hónapon át nem találkozunk András okirataival; *éppen ez azaz idő, melyet Iván fogságában töltött.*

Vajjon Iván kérte-e Andrástól, hogy nevezze ki Sopron város kapitányjává és a király visszautasító válaszára meg-

¹⁾ *Fejér* VI. 1., 196.

²⁾ *Wenzel* X. 79. Tkalčić (Mon. Eccl. Zagrab. I. 228.) abbeli adata, miként András 1292. jun. 30-án Somogyban volt — hamis. Egyébként a Tkalčić-tól közölt okiratban csak a nap van meghatározva, nem pedig az év.

³⁾ *Wenzel* V. 68., 69. Ebben az okiratban egyáltalán nincs megnevezve az év, de mert András egész uralkodása alatt *más évi* augusztus havában nem tartózkodott itt — kiállítására ideje határozottan 1292-re teendő. Martell Károly is köszönetet mond egyik évszám nélkül keltezett okiratával a Brebiri uraknak (Subić), hogy híveikkel ellenszegültek a magyar bitorló (III. András) törekvéseinek; abbeli kérésük teljesítését, hogy nehány gályát küldjön a tenger mellékre, ezuttal azért halasztja el, mert miként követői és mások jelentéséből kitünik — a *trónbitorló már visszavonult*. A. D. E. I. 86. Ez utóbbi passus kétségkívül Andrásnak Szlavoniából való — 1292-i — visszavonulására vonatkozik.

haragudva, — ejtette foglyul; avagy tán egészen más természetű okok indították erre — éppen oly kevésbé deríthető ki, mint az elfogatás helye és napja. — Az elfogatás helyére nézve csak annyi bizonyos, hogy a foglyul ejtés a *Dráván* *tul* ment végbe.¹⁾

A dolog előzményeit akként képzelhetjük el, hogy Andrást, Szlavóniából visszatértekor, teljes biztonságban érezve magát csekély számú kíséret követte, — cselszövényesen támadták meg s biztos őrizet alá helyezték; itt Pál fiai Miklós és András, ennek a Miklósnak a fia Lubján, ennek a Lubjannak a fia Domonkos. Kornél és István, továbbá Valentin és Compo fiai (megannyi Győr-megyében fekvő Budey-beli, mosoni várjobbágy) ügyeltek rá s Iván megbízásából a legdurvább bánásmódban részesítették.²⁾

Mivel az András fogságára vonatkozó részletek teljesen ismeretlenek és mindössze is csak azt tudjuk, hogy kiszabadítása néhány hű emberének önfeláldozó szolgálatkészsége által sikerült, vegyük szemügyre az ezt érintő okiratokat sorban:

1. Thomasina 1295-i okirata szerint Iván vonakodott a királyt kezesek állítása nélkül szabadon bocsátani; — Miklós fia, László comes hát önként ajánlkozott kezesül s csakis úgy menthette meg magát Iván karmai közül, hogy magáért 200 márkányi váltságösszeget fizetett s egyik fiát adta tuszul. A szegény gyermek azonban a börtön fertőző levegőjének áldozatul esett, ott lehelve ki életét.³⁾

2. Huntpázmán nb. András (a Forgáchok őse) is foglyul esett a királylyal s egy álló évet töltött a fogságban.⁴⁾

3. Gutkeled nb. Lotard bán és fia László részt vett a lázadó Henrik bán fiai ellen vezetett hadjáratban.⁵⁾

4. Tengerdi Tódor alkanczellárnak ez akezióban való szereplését imigyen ecseteli András: »Midőn a Dráván *tul* tartozkódtunk és Tódor prépost parancsunkra seregünkkel és saját csapataival előrevonult (midőn t. i. a sereg hazafelé Magyarországra indult) és csapataink elvonultával néhány báró erőszakosan visszatartott bennünket és börtönbe vetett, összes jószágunkat, különösen pedig a király és királyné, *a mi és szeretett nőnk, a királyné* arany- és ezüstedényeit és ruhadarabjait a dühös tömeg támadásai ellenében megvédte s hiánytalanul szolgáltatatta nekünk vissza s midőn hosszabb

¹⁾ *Fejér* VI. 1., 238.

²⁾ *Wenzel* V. 123.

³⁾ *Wenzel* X. 185.

⁴⁾ *Fejér* VI. 1., 300., 301.

⁵⁾ 1292. jun. 22-i okirat. — *Wenzel* V. 66.

időn keresztül senyvedtünk a börtönben, bennünket megszabadítandó három nyokaöcscsét és tulajdon testvérét, Lászlót tuszul állította helyettünk, ezeket verték azután nehéz bilincsekbe helyettünk.«¹⁾

Határozottan arra vall ez az okirat, hogy Fennena királyné András fogsága idejében a Dráván tulon tartózkodott; hogy pedig fogságában nem osztozott — bizonyos, mert különben a Tódor prépost javára kiállított adományozó oklevelében megemlékezett volna erről.

5. Buzád-Hahold nb. Buzád fia Ochuz a Henrik bán fiai ellen indított hadjáratban részt vett; ezuttal veszítette el kastélyát s birtokain ezer márkára rugó kárt szenvedett. A királyt meg akarván szabadítani fogságából, egyetlen fiát — Jánost, a Szabariak ösét — adta túsul.²⁾

6. Doroszló (a Rummyak őse) a király megszabadítása végett *töbrendbeli tárgyalást folytatván*, tulajdon fiát adta túsul.³⁾

Iván 1295. évi április 1-én megint a nápolyi udvar teljes kegyének örvend; ezen a napon erősíti meg őt II. Károly összes magyar jószágaiiban.⁴⁾ Ennek a kifolyásaként kell tekintenünk, hogy Iván és Miklós 1296-ban újra felkeltek András ellen s a királynak hadjáratot kellett indítania ellenük.

Kitetszik az okiratokból, hogy a főcsata az Iván által elfoglalt Kőszeg vára és a Miklós által bevett Somogy váráért folyt. A csata 1296. október 6-a után már véget ért; igazolják ezt András tartózkodó helyei. Szeptember 18-án és 21-én Kőszeg előtt volt, ugyszinte október 6-án is; október 17-én Szennán tartózkodott, október 25-én pedig újra Budán időzött.⁵⁾

¹⁾ *Fejér* VI. 1., 238., 240.

²⁾ *Wenzel* XII. 525., 526.

³⁾ *Wenzel* XII. 530. Megemlíthető még, hogy András 1292. december 26-án Zágrábban időzött. *Tkalčić*, Monum civit. Zagrab. 71.

⁴⁾ A. D. E. I. 121.

⁵⁾ A hadi műveletek kezdetére megközelítő meghatározásul szolgálhatnak az alábbiak: Tamás esztergami prépost 1297. szept. 2-i okl. szer. Máté mostani nádor parancsa értelmében — ki azonban a parancs kibocsátásakor csak kir. lovászmester és pozsonyi főispán volt (t. i. aug. 27-én) — András fia Endre s Iván fia Kunz Sarló Lászlónak 10 márkát lett volna köteles fizetni III. András parancsára, melyet bizonyos Bodó vitt meg a prépostnak, a fizetés ideje a kir. hadsereg ált. visszavonulásának 15. napjára lett halasztva, mivel ők is részt vesznek a Henrik bán fia, János elleni hadjáratban (*Knauz*, Mon. Eccl. Strigon. III. 471). Csák nb. Máté pedig 1296. apr. 7-én kir. lovászmesteri méltóságán kívül még pozsony főispán is, Csák fia János pedig 1297. július 1-én kir. lovászmester és 1297. július 8-án Kathyz nb. Dömötör a pozsonyi főispán. — Máté parancsa tehát kell, hogy 1296. aug. 27-én kelt legyen s a kir. sereg 1296-ban harczolt Iván ellen. — Egyik évnélküli okiratban.

Iván és testvérei Miklós és Henrik megint csak magánrablásokra adták magukat. A szt.-mártoni apátság ugyanis 1297-ben Bonifác pápához fordult azzal a kéréssel, hogy vegye őtalmába néhány lázadó támadásai és rabló-garázdálkodásai ellenében; a lázadók fejéül pedig éppen a három testvért nevezi meg a rokonukkal Erikkal (ez valószínűleg a Hédervári ágbeli Henrik). A pápa meghallgatta kérésüket és 1297. jun. 27-én kelt irata kapcsán Lodomér esztergami érseket bízta meg azzal, hogy a lázadók ellen kellő szigorúsággal járjon el — ellenkező esetben pedig sujtsa őket átokkal.¹⁾ Ez meg is történt.

Iván 1299-ben újra kegyébe akarván jutni a pápának s az Anjouknak, legelsőbbben is a rája nehezedő átok súlya alul óhajtott felszabadulni. — A ravasz ember most azzal hozakodott elő, hogy egy ízben a Magyarországhban időzött Osimói János pápai — nuncziusnak fogadalmat tett arra nézve, mikép hű alattvalója lesz a pápai curiának s csak azon magyar királyoknak engedelmeskedik, akiket a pápa jelöl ki a trónra, illetve akiket jóvá hagy. Mivel nem tudta most, vajjon András, aki magyar királynak nevezi magát, eme pápai megerősítésben részesült-e, nem is viselkedett vele szemben hű alattvalójaként; ez okból közösi tette ki őt és társait Lodomér, a győri és a veszprémi püspök; kéri tehát, hogy ez átok alul feloldják. — S ugyanaz a Bonifác, aki még csak két évvel annak előtte Lodomérhez intézett iratában az átokkal való fenyegetés okaiul Iván rablásait hozza fel, — Gergely esztergami érsekhez intézett 1299. márczius 12-i iratában szegénységi bizonyítványt állít ki a maga szánára, — elfogadván Iván hazug mentegetőzéseit.²⁾

Csodálatra méltó! 1300-ban Iván egész családjával teljesen kibékült Andrással; András római és velencei ügyvivője trevisói Bonzano Péter 1300. szeptember 18-án kelt jelentésében írja, hogy röviddel azelőtt András udvarában időzött, hogy Henrik fiai a királyhoz jöttek s Csák nb. Máté és sok más báró, kik annak előtte fellázadtak, most a király oldalán van-

közölve van még, hogy Devecseri Márton alországbiró rendeletére Eguki Mihály Aba nb. Csobánka unokájának János fiának bizonyos összeg lefizetésére volt kötelezve május 1-én az egi káptalannál. Mihály azonban május 1-én bemutatta a káptalannak a királyi iratot, mely szer. ez a Mihály, Domonkos kir. tárnokmester hivatalnoka most urával Domonkossal a kir. seregbe bevonulni kénytelen s a kir. sereg általános visszavonulásának 15. napjáig terjedő határidő meghosszabbítását kéri; a káptalan ebbé május 4-én beleegyezett. — Nagyon valószínű, hogy ez az okirat az Iván ellen indított hadjáratra vonatkozik (Wenzel V. 163).

¹⁾ Wenzel X. 273.

²⁾ Fejér VI. 2. 225. 226.

nak s hogy Turchus Henrik bán szép leányát nőül vette. — Ha pedig a látszat nem csal, az a Turchus Morosini Mihály fia, Alberto unokája, e szerint tehát András unokabátyja. — Ez a Henrik bán pedig Iván testvére.¹⁾

III. András halála után Ivánnak megint csak alkalma nyílt, hogy politikai érzületét sok ízben változtassa s a körülmények ravasz kiaknázása alapján tőkét csináljon belőle. Ő, aki András uralkodása alatt nagy gyakran kedveskedett az Anjouknak — András halála után legott az osztrák herceghez szegődött, támogatásával elfoglalta a szt.-mártoni várat, hogy azután Landenbergi Hermannak, egy 400 osztrák lovagból álló csapat parancsnokának, segítő kezét nyújtsa, hogy Ágnes özvegy királynét Budáról Bécsbe kísérje.²⁾

A trónbetöltés kérdését illetőleg a nemzeti párt Róbert Károly mellőzésével két külföldi fejedelem mellett nyilatkozott, akik női ágon az Arpádoktól származtak le. II. Venczel cseh király volt az egyik, Ottó (alsó) bajor hg. a másik. Mivel Venczel hasonnevű fia III. András leányával, Erzsébettel már el volt jegyezve, ez a körülmény a nemzeti pártot — melyhez Güssingi Iván és Henrik is tartozott (Miklósról ez idő tájt már nincs többé említés téve) — arra az elhatározásra indította, hogy Venczelhez küldöttséget meneszt.

Venczelnek néhány ajándékkal sikerült Ivánt egészen megnyernie magának; ennek tulajdonítható Iván abbeli fáradozása — java részben, hogy a párt Venczel cseh koronaörökös trónraemelését mondta ki. Iván az ezenközben vezetett tárgyalásokat arra használta fel, hogy Esztergamot elfoglalja, melyről azután a Magyarországra érkezett Venczel javára tetemes pénzösszeg fejében lemondott.³⁾

Venczel uralkodása alatt Iván 1303. július '3-a óta⁴⁾ nádor; Henrik pedig 1302. november 25-e óta tárnokmester, szlapon bán és somogyi főispán; e minőségben találjuk őt még 1305. január 23-án is.⁵⁾ — Hasonlóképen az is Iván műve volt, hogy II. cseh Venczel 1304-ben seregével Magyarországra vonult s az ifjú királyt a magyar koronával együtt Csehországba vitte. — Hogy pedig az ellene kelt ellenséges hangulatot megbénítsa, bajor Ottó hercegnek ajánlotta fel a koronát szabad tetszésére bizván, hogy Venczeltől a magyar koronát visszaszerezze.

¹⁾ Wenzel V. 261.

²⁾ Horneck (Petznél VI. 643) — Freher I. 486.

³⁾ Knauz, Mon. eccl. Strig II. 556.

⁴⁾ Haz. okmtár IV. 106. V. ő. Fejér VIII. 1. 143.

⁵⁾ Anjoukori okmtár 1. 39., 92. — Fejér VIII. 1. 116.

Venczelnek 1305-ben Ottó javára történt lemondása után Iván és Henrik Ottó legalázatosabb hiveivé lőnek. — Henrik Ottó alatt 1308-ig tárnokmester, szlapon bán, somogyi, tolnai, baranyai és bodrogi főispán volt, Iván pedig 1306. márcz. 24-től fogva nádor; betölti e méltóságot 1307. máj. 1-ig¹⁾ De ez volt Iván legutolsó szereplése. — Ottó bukásával Iván csillaga is elhalványult s midőn Róbert Károly tette fejére a magyar koronát az összes pártok beleegyezésével — Iván már nem volt az élők sorában.

Az akkori időben eme legdaczosabb magyar oligarchának a halála éve 1308-ra, napja április 5-re esik.²⁾ Halálára nézve nem vagyunk részletek birtokában. Nem tudjuk nevének a nevét se.³⁾

Fiai közül az okiratok *Gergelyről* és *Jánosról* emlékeznek meg.

Horneck szerint volt egy Domonkos nevű veje is, aki 1298-ban a Nassaui Adolf ellen indított expedicióban résztvett.⁴⁾ Erről a magyar okiratok mitse tudnak.

Gergely, a ki 1287-ben horvát-szlavon hercegi főtátnok, 1292-ben még előjön, — 1297-ben azonban már meghalt.⁵⁾

Gergely *Miklós* és *András* nevű fiú gyermeket hagyott hátra.

Miklósról először 1308. november 27-én bukkanunk rá, ekkor nagybátyjával, Henrikkel s más főurakkal Róbert Károlynak királylány választása mellett szavaz⁶⁾.) 1311. ápril. 16-án a királyi tárnokmester és soproni főispán; kir. tárnokmesterként utoljára 1313. december 13-án jó elő.⁷⁾ 1314. április 24-én már rokona János a kir. főtárnokmester.

¹⁾ Haz. okmt. III. 53. IV. 112. Anjoukori okmt. I. 92. 110, 183. *Fejér* VIII. 1. 199.

²⁾ *Horneck* ap. Petz 803.

³⁾ Néhai Csák nb. Dömötör fiai: Móricz és Csák 1291-ben Misér helységet hivatalnokuk Egyed hasonnevű fiának adományozzák s kiemelik e helyütt az öreg Egyed érdemeit, melyeket atyjuk Dömötör bán alatt szerzett annak idején mikor t. i. nagyatyjaik (aví) Péter püspök, Miklós nádor és Henrik bán Pécs várát ostromolták. (Haz. okmt. VIII. 310.) A »nagyatyjaik« kifejezés helytelenül »ősei« helyett van használva. Vajjon a három Güssingi testvér, kikről szó van e helyütt, a Csák nb. Dömötör bán rokonai vagy sógorai voltak-e — nem dönthető el; nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy Iván neje Csák nemzetségheli, talán Dömötör nőtestvére volt.

⁴⁾ Rimes krónika 70668. vers.

⁵⁾ Egy osztrák krónika szerint (*Pertz* IX. 719.) Iván fia 1297-ben villámcsapástól sujtva, hunyt el. — Gergelyen és Jánoson kívül Iván más fiát nem ismerjük.

⁶⁾ Acta legationis Cardinalis Gentilis 117., 304., 305.

⁷⁾ Anjoukori okmt. I. 223., 257., 316., 328. — Soproni okmtár I. 72. — Haz. okmt. II. 27. III. 61. — *Fejér* VIII. 1. 487.

Politikai érzülete kitűnik 1312. jan. 23-i okiratából, melyben mint magyar kir. tárnokmester Fürstenfelden a közte és Frigyes osztrák hg. közt Bécsűj helyben kötött szövetséget kölcsönös segítség céljából megerősíti, miért is a herczeg őt és rokonait ama kerületek birtokában meghagyja, melyeket nagyatya, János nádor haláláig hirt.¹⁾

Andrással 1312. január 23-án találkozunk, úgy szinte 1314. márcz. 7-én;²⁾ 1314. június 25-én zalai főispán.³⁾

Eletéből csak annyit tudunk, hogy hasonlókép, mint nagyatya, Iván — nyugtalan természetű egyén volt. — Unokatestvérével, Kakas Miklóssal folytatott ellenségeskedésein kívül, torzsalkodása volt Pottendorfi Henrik, soproni főispánnal is; de feltámadt Róbert Károly király ellen is. Ez Gutkeled nb. Miklós soproni főispán parancsnoksága alatt hadat küldött ellene. — Jóllehet Andrást néhány osztrák lovag támogatta, Kőszeg mellett vereséget szenvedett; ez alkalommal Osl nb. Lőrincz (a Kanizsaiak őse), egy Stadecki (osztrákországi) urat foglyul ejtett.⁴⁾

Iván fia János 1325. évi augusztus 1-én kelt okiratában írja, hogy unokaöccse András a Sopronmegyében fekvő Hidegség és Homok helységeknek tulajdonát képező részét illetőleg a kedhelyi kolostor javára végrendelkezik.⁵⁾ Minthogy a végrendeletben nem emlékezik meg utódjairól, valószínűleg gyermektelenül hunyt el.

Nejének a nevét nem tudjuk ugyan, de azt hiszem, a következők nyomán kifizérkészhetjük:

A pettaui domonkosrendi kolostor főnöke s ugyan e kolostor conventje 1357. évi november 30-án megerősítik, hogy az I. Cilly Frigyes gróf által tett 50 grácius fillérnyi alapítványért kötelezték magukat, mikép a Cilly grófért, gyermekeiért elhunyt nejéért s az *elhalt Güssingi András grófért* minden évi augusztus 9-én, örök időkre 24 misét szolgáltatnak.

1360. február 16-án megerősíti a pettaui minorita zárda főnöke, hogy I. Cilly Frigyes a maga, elhalt neje, Diemut s a szinte elhunyt Güssingi András gróf lelki üdvéért május 19-én örökös évfordulóul misét alapított.⁶⁾

¹⁾ *Lichnovsky*, Geschichte des Hauses Habsburg III. Regesten, 146. sz. *Fejér*, VIII. 1., 487.

²⁾ *Fejér* VIII. 1. 487. — Anjoukori okmt. I. 335. V. ö. Zalai okmt. I. 144. (1314. aug. 11.)

³⁾ Anjoukori okmt. I. 349.

⁴⁾ Soproni okmt. 79. 111., 112. Hazai okmánytár I. 124., 151.

⁵⁾ *Fejér* VIII. 3. 129. — Haz. okmt. I. 151., 1327. december 10-én már »quondam«

⁶⁾ *Krones*, Die Chronik der Grafen von Cilly I. 173. 174.

Az a körülmény, hogy Cilly Frigyes kizárólag a saját egyenes utódjai számára alapított örökös emlékezeti misébe belefoglalja Güssingi Andrást, kétségtelenül arra vall, miként András Cilly Frigyesnél nagyon közeli rokonságban állott.

Ennek a Cilly grófnak okiratilag csak egy nőtestvére ismeretes, — Anna ki 1314-ben Liechtenstein Ottó jegyese. — Frigyes felesége: Diemut, Wallseei (I.) Ulrik leánya; nejeként pedig legelőször 1330. december 29-én, utoljára 1353. május 14-én jön elő. — Abból, hogy néhányan¹⁾ Wallsee Diemutot tartják Pernsteini II. Iván gróf második nejének, kiviláglik, hogy összhangzásban a Cilly (I.) Frigyesnél alapított örökös emlékezeti misével, Frigyes neje wallseei Diemut Frigyesnél kötött házassága előtt Güssingi András neje lehetett.²⁾

Ivának másik fia, János, aki 1325. augusztus 1-én hagyja jóvá megerősítve unokaöccse, András végrendeletét. — 1333. márczius 27-én »Johannes, dictus Farkas« néven még előfordul;³⁾ e napon adja vissza a Geregye nb. testvéreknek (az Egerváriak öseinek): János-, Mihály- és Istvánnak az atyjuk, Kalmer által annak előtte Ivánnak eladott Pozvájószágot. — János az erre vonatkozó okiratokat Borostyánkőn állítja ki, egyszerűen mint »magister.«

O is fellázadt Róbert Károly király ellen: ez Kücski Sándor országbírót küldte ellene, aki elfoglalta Sárvár, Ujvár és Kőszeg várát s meghódolásra kényszerítette őt.⁴⁾

Ez a János, Iván nádor ifjabb fia, az eddigelé ismeretes okiratok nyomán következtethetőleg — az osztrák Pernstein család törzsatyja.

Jóllehet ez osztrák Pernsteinek története a jelen értekezés keretén kívül esik, még is szükséges e helyütt felsorolni a Güssingiek, mint osztrák főurak eredetét támogató okiratokat.

Az első, erre vonatkozólag ismeretes adat 1339. évi június 17-i keletű. Ezen a napon kötelezi magát Albrecht osztrák hg. Hainburgban, hogy Pernstein Iván grófot ótalmba

¹⁾ Az »Adler« évkönyve V. 75.

²⁾ Hogy pedig a Güssingiek a Cilly grófokkal közelebbi érintkezésben állottak, igazolják még a következők: Pettauai Herdégen stajer marsall 1334. máj. 3-án Henrik bán (a szekcsői Herczegek öse) fiának, Péter mesternek Bielcz vára tárgyában folytatott peres ügyében ítéletet hoz. Az ítélet sz. Cilly grófnak (éppen a fenti Frigyesnek) át kell adni a várat, Péter ezért köteles a nemes Miklós mestert bevezetni s a parasztok, vagy Ulrik tisztet, ennek családjával és birtokával a Cilly grófnak kiszolgáltatni. A János mester özvegyével a kard (? spado) miatt való alkudozásnak szakadjon vége; amennyiben további esetpatéra kerülne a dolog, egyenlítettessék ki a Sottlán történendő összejövetelem. — Kronos i. h. I. 82.

³⁾ Zalai okmt. I. 270.

⁴⁾ Haz. okmt. I. 147. 1327. aug. 29-i kelettel; továbbá i. h. 152.

veszi s felruházza mindama jogokkal, melyeket a többi hercegségi tartománybeli szolgálatában levő urak bírnak s megengedi, hogy tartományaiban tulajdont, hűbért és hercegi zálogjogot szerezzen.¹⁾

2. Albrecht ugyanezen évi június 30-án Iván grófot, a derék lovagot (»weilent v. Pernstein«) Bécsben szolgálával együtt kegyébe veszi s megbocsát nekik mindazért, amit tartományai ellen elkövettek.²⁾

3. Albrecht a maga és unokabátyjai Frigyes és Lipótnak 700 ezüst márkára rügő tartozása fejében a neuenkircheni törvénykezési jogot Bécsben, 1340. szeptember 29-én Pernsteini Iván gróf javára elzálogosítja olykép, hogy a fentebbi összeg kiegyenlítéséig évenként harmadfél-száz font bécsi fillért kapjon.³⁾

4. Albrecht hg. Bécsben, 1342. április 23-án elismeri, hogy Pernsteini Iván grófnak 400 font bécsi fillérrel adósa s ezt az összeget hozzáveszi a Neuenkirchenen bírt zálogjogához.⁴⁾

5. Pernstein Iván és neje, Agnes, a kirschbergi apáczáknak oderbergi uradalmából annyi tüzelő- és épületfát ajándékozik a mennyire a kolostornak szüksége van.⁵⁾

6. Lajos melki apát 1349. márczius 25-én Pernstein Iván grófnak és nejének, Agnesnek elzálogosítja az alsó-ausztriai, leobersdorfi tizedet. — Az erre vonatkozó okiratban Iván *Pottendorfi Konrádot nagybátyjának* nevezi.⁶⁾

7. 1351. május 24-én Pernstein Iván testvéreivel »Forchtensteini és Hornsteini« Istvánnal és Miklóssal egyetemben az osztrák mariacelli kolostor javára, melyet jóval ezelőtt a kúnok dultak fel, 23 hold erdőt és ligetet (Alramsban) és 12 hold legelőt (Ottovában) ajándékozik.⁷⁾

8. Stubenbergi Ulrik 1352. augusztus 5-én Pernsteini Jansen grófnak adja el a kirschbergi tizedet.⁸⁾

9. Pernstein Iván gróf és neje Agnes 1353. július 28-án veszi meg a Vranawer János és Ulrik testvérektől a hetterstorferbergi tizedet.⁹⁾

¹⁾ I. h. V. 75.

²⁾ *Lichnowsky* III. Reg. 1206.

³⁾ I. h. Reg. 1208.

⁴⁾ I. h. Reg. 1249.

⁵⁾ I. h. Reg. 1299.

⁶⁾ Az »Adler« évkönyve V. 75.

⁷⁾ *Hueber*, Austria ex Archiv. Mellic. illustrata, I. könyv XI. fejj. 78. l.

⁸⁾ Az »Adler« évkönyve V. 75. De ez oklevél — kétség kívül — a Kanizsaikról szól.

⁹⁾ I. h. V. 75.

10. Pernstein Iván 1357. január 17-én tanu minőségben szerepel a Pottendorfi Henrik, Leutold és Albert testvérek vételi szerződésében, melyben ezek Ivánt nagybátyjukul nevezik.¹⁾

11. Pernstein Iván tanu 1359-ben a IV. osztrák Rudolfnak a Kreutzbach Frigyes javára adott osztrák örökös vadász-hivatal tárgyában kiállított hűbérlevelében; hasonlóképpen e hg.-nek egy másik, ugyanez év június 28-i okiratában.²⁾

12. Pernstein Iván 1360. jan. 25-én Bécsben Clammer Henriktől megveszi a prickleini plebánia egyházi hűbérét.³⁾

13. A Lajos magyar király és az osztrák hg. közt létrejött 1362-i szövetségben »Johannes dictus Comes de Pernstain« tanu minőségben szerepel.⁴⁾

14. A bécsi egyetemnek 1365-i alapító oklevelében a tanuk közt: Ywanus Comes de Pernstain et Hainricus filius suus⁵⁾ fordul elő.

15. 1367. május 5-én Dachsberg Farkas Pernstein Iván grófnak adja el 150 font bécsi fillérért bécsi, a Remn-utczá-ban, a skótok közvetlen közelében fekvő házát.⁶⁾

16. 1376. január 9-én Pernstein gróf a bécsi büntető-törvényszék⁷⁾ birói testülete tagja.

17. 1374. december 2-án Fraknói Miklós grófnak egyik okiratában, melyben ez fraknói várát Albrecht osztrák herczeg rendelkezésére bocsátja, Stadecker Rudolfon kívül Pernstein Iván gróf is tanu minőségben szerepel.⁸⁾

18. Pernstein Iván 1382. évi január 27-én megígéri Eckartai Kadolt fiának, Lipótnak, hogy unokáját, *Annát*, fiának, az elhalt Pernstein Ulriknak leányát 600 font bécsi fillérnyi hozománygyal nőül adja hozzá, mihelyt 12 éves lesz.⁹⁾

Ez az utolsó okirati tudósítás, melylyel Pernstein Ivánra vonatkozólag találkozom.

Neje Ágnes¹⁰⁾ okiratilag az 1349—1353-i időközben fordul elő. — Mivel pedig arról is tudomásunk van, hogy

¹⁾ I. h. V. 75.

²⁾ Ludwig, Reliq. Manuscrip. IV. 298. — Hueber, Lib. I. Cap. XII. 85. l.

³⁾ Az »Adler« évkönyve V. 76.

⁴⁾ I. h.

⁵⁾ I. h.

⁶⁾ Alsóausztr. országos levéltár 705. sz. okirat.

⁷⁾ Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen VII. 256.

⁸⁾ Fejér IX. 4. 650.

⁹⁾ V. ö. Alsó-ausztriai orsz. levéltár, 1068. sz. okirat.

¹⁰⁾ Streinn sz. (Manusc. genealog.) Ágnes szül. Kranichberg; Iván második neje a szerző sz. Demut, Walseei Eberhard leánya. Az utóbbit adataink nem erősítik meg.

Meissai Ottó özvegyét, *Erzsébetet*, Pucheimi Henrik és Rauhensteini Erzsébet leányát, Pernstein János vette nőül:¹⁾ világos, hogy Puchheimi Erzsébet Iván második neje volt.

Okiratilag következő gyermekei ismeretesek:

a) *Henrik* — akiről fennebb, 1365-ban szó s aki 1379. november 10-én nejével, *Annával* együtt Rappachi Henrik néhány birtokrészével cserélt.²⁾

b) *Ulrik*, aki nejével *Johannával*, Eckartai Kadolt leányával együtt 1377. nov. 1-én a sonnburgi várat id. Eckartai Kadoltnak eladja s 1381. május 3-án többrendbeli orsz. hercegi hűbérjóságot Mayrhofenben, Fridbergen, Kreuzbachon és Pinkán Halbenrainer Alhochtól megveszi;³⁾ ez az Ulrik azonban 1382. január 27-én már nincs az élők sorában, e napon csak kiskoru leánya, *Anna* ismeretes.

c) *János* a riegersburgi (Stiriában fekvő) káptalannak főpapja s riegersburgi plébánosként fordul elő Grabeni Frigyes alapító levelében.⁴⁾

Nem tudom, mikor haltak ki a Pernsteinek.

* * *

Iván nádor testvére Miklós (hasonlókép nádor és bán) egy fiut hagyott hátra maga után, »*Kakas*« *Miklóst*, aki legelőször is 1314. márczius 7-én jön elő.⁵⁾ 1318. április hó 16-án királyi lovászmester, vasmegyei és zalai főispán;⁶⁾ betölti e méltóságot még 1320. évi július hó 21-én is.⁷⁾

Életéből mindössze csak egy unokatestvérével, Andrással folytatott torzsalkodása ismeretes; ez alatt vette András ostrom alá lékai és rohonci várait,⁸⁾ továbbá, hogy Róbert Károly ellen egy izben fellázadt.⁹⁾ Egyebet nem tudunk. 1332. október 8-án a következő rokonai jelenlétében végrendelkezett:

1. *legidősebb fia, János*;

2. *neje*;

3. *leánya, Katalin*;

¹⁾ Az »Adler« évkönyve 1887. 139. l. Erre a Meissai Ottóra 1353-ban még rátalálok.

²⁾ Az »Adler« évkönyve V. 76.

³⁾ Az »Adler« évkönyve 1887., 145. l. Alsó-ausztriai orsz. levéltár 952. és 1043. sz. okirat.

⁴⁾ Aquil. Jul. Caesar, Annal. Styr. Tom. III. pag. 275.

⁵⁾ Anjoukori okmtár I. 335.

⁶⁾ Zalai okmt. I. 147.

⁷⁾ Anjoukori okmt. I. 572. Az 1323. deczember 27-i oklevélben (Soproni okmt. I. 97.) egyszerűen csak magister Nicolaus dictus Kakas-nak nevezi magát.

⁸⁾ Zalai okmt. I. 147.

⁹⁾ Soproni okmt. I. 111.

4. két Pottendorfi Chon (Konrád) gróf jelenlétében, kiknek egyikét »proximus«-ának nevezi.¹⁾

Sopronmegyében fekvő kedhelyi birtokát a bors-monostori kolostorra hagyta végrendeletileg.²⁾

Kakas Miklós ezen a Jánoson kívül, akire 1357. július³⁾ 29-én még rátalálunk, hátrahagyta még *Henriket* és *Lászlót*, akik nem sokára rá, hogy elhalálozott. anyjukkal együtt a politika mezején tűnnek fel.

Lékai János gróf ugyanis 1336. évi január 20-án (Léka Vasmegyében fekszik, németül Lockenhaus) jelenti ki, a *maga és testvérei, László és Henrik, továbbá Erzsébet, Miklós gróf özvegye a maga és fiai, László és Henrik nevében*, hogy Albrecht és Ottó osztrák hercegeknek való szolgálatába léptük önként történt, megígérik, hogy váraikkal és embereikkel szolgálatukra lesznek s a hercegek tudtán kívül nem kötnek Róbert Károly magyar királlyal békeszerződéseket.⁴⁾

Jánossal 1357 után már nem találkozunk. I. Lászlóról mit se hallunk s csak 1370-ben találkozunk újra a Kakas Miklós utódjainak nyomaival.

Kakas Miklós fia, Henrik s a már fennebb említett Egervári Mihály fiai közt az egervári és fancsikai jóságok tárgyában perre került a dolog. — Már 1370. évi december hó 18-án perelték Henriket eme helységek elfoglalása miatt.⁵⁾ Ez ügyben 1371. évi április hó 13-án tanukihallgatás volt, melyen a többi közt a Buzád-Hahold nb. Miklós volt bap fiai, Páli Miklós és László (az alsólendvai Bánffyak ősei) és az Ákos nb. Micsk volt nádor fia, Kutasi Ákos kijelentették, hogy akkoron, midőn János, László és Henrik csere utján jutott a kéméndi és lékai várak birtokába, Egervár és Fancsika is hozzá tartozott s hogy János a két utóbbi birtokot Kalmer fiainak, Mihálynak és Jánosnak »titulo honoris« engedte át, tehát nem örökjóságnak bírják. Az ellenfelek ennek ellene azt a kifogást

¹⁾ Ez a Pottendorf valószínűleg vérrokona nejének.

²⁾ *Fejér* VIII. 3. 663., 664.

³⁾ Zalai okmánytár I. 575.

⁴⁾ *Lichnovszky* i. h. III. 1061. reg. sz. — A Lichnovszky-féle geneal. adatok zavarosak. Az eddigelé ismeretes okiratanyag szerint e helyütt csak Kakas Miklós özvegyéről, Erzsébetről s az ő ill. Miklós fiáról, Jánosról, Lászlóról és Henrikről van a szó, nem pedig egy másik Miklós özvegyéről és gyermekeiről — Lászlóról és Henrikről. — A Lichnovszky-féle fogalmazás szerint leghamarabb feltehető, hogy János Kakas Miklósnak másik nejétől, nem Erzsébettől nemzett gyermeke. — Ez okiratot a »Turul« XI. 181. közli. Erzsébet pecsétjén a pajzsoszmer egészen hasonlít a Güssingiek ismert három czölöpéhez.

⁵⁾ Zalai okmtár II. 39.

emelték első sorban, hogy néhány tanu vallomása nem hitelt érdemlő, mert érdekeltek ez ügyben. — Mindenekelőtt is Páli urai, Miklós bán fia *Henrik nejének az édes testvérei*; Ákos és fiai Kutasi Micsk és László *Henrik rokonai*, végezetül pedig a peres jószág Mihály fiainak öröksége.¹⁾

Kakas Mihály fiai közül csak Henriknek és Lászlónak maradtak utódjai. Henrik a *Rohoncz* urainak az őse (Rohoncz németül Rechnitz), László meg a *ludbregi Kakasoké*.

Henrik — már Rohoncz urának nevezi magát — legutoljára 1374-ben fordul elő. — Ez évi december hó 31-én osztozkodik *Kakas Miklós egyik fiának, Lászlónak a fiával, Lászlóval* az 1372. június 10-én már megkötött szerződés értelmében a kéméndi és rohonczi várak és tartozmányai tekintetében;²⁾ Rohoncz annakelőtte néhány Ják nemzetségbeli családtag tulajdonát képezte. — Ezek — a Niczkyek ősei — Kakas Miklóssal Egyházniczok — és Ladniczkért cseréltek.³⁾

Kéméndi Kakas (II.) László 1385. évi december 18-án még él.⁴⁾

Henrik egy *András* nevű fiugyermeket hagyott hátra maga után, II. László pedig *Jánost*. — *Andrásra* először 1398-ban bukkanunk rá; ekkor menti fel őt a borsmonostori apát az apátságán üzött erőszakosságai alól.⁵⁾

Rohonczi András és unokatestvére Kakas János 1403-ban nápolyi Lászlóhoz. Zsigmond király versenytársához csatlakozott;⁶⁾ a Garai Miklós és János testvérek azonban legyőzték és Rohoncztól megfosztották.⁷⁾ Kéméndet Zsigmond még ebben az évben ajándékozta oda a Nádasd nb. János és Tamás testvéreknek (a Gersei Petők ősei).

András és unokatestvére, János azonban 1409-ben protestáltak Kéméndnek János és Tamás részéről történt birtokbevétele ellen; mivel azonban beigazolták előttük, hogy Kakas László özvegye és fia, János, 1405. évi szeptember 16-án János és Tamás képviselőinek átadta a várat; — András és János azonfelül még, a királytól kihirdetett országos béke és amnesztia után kéméndi várat engedte át a bel- és külföldi lázadók

¹⁾ Zalai okmt. II. 42—50.

²⁾ Zalai okmtár II. 115—121.

³⁾ Haz. okmt. IV. 141.

⁴⁾ Haz. okmt. IV. 222.

⁵⁾ Haz. okmt. V. 192.

⁶⁾ Kivülök még a következők voltak László főhívei: Pécz nb. Marczali Dénes és Osl nb. Kanizsai Miklós és István; Balog nb. Felsőlendvai Péter; Osl nb. Asszonyfalvi Ferencz; Buzád Hahold nb. Alsólendvai László, István és János.

⁷⁾ Haz. okmt. VII. 441., 443.

gyülekező helyül: Zsigmond király 1409. április 22-én a János és Tamás-testvér javára döntött.¹⁾ Andrásnak további története ismeretlen.

Neje, az Osl nb. Asszonyfalvai János leánya — *Anna* 1396. június 22-én tiltakozik ellene, hogy anyja és testvérei a zemenyei birtokot eladják.²⁾

András egy fiut hagyott hátra maga után, — *Rohonczi Istvánt*, aki Albert királyt arra kérte, hogy adományozza neki a Sopronmegyében fekvő kereszturi és vásárosfalvi birtokot; ez ellen a csornai convent 1438. évi augusztus 6-án óvást emelt.³⁾

Ez az István⁴⁾ — 1441. márczius 10-én Rohonczi István név alatt fordul elő — unokatestvérével, *ludbregi Kakas János-sal* (valószínűleg a fent említett János egyik fiával) a kéméndi várat a fent említett Nádasd nb. János fiaitól, Gersei Lászlótól és Petőtől elvette s I. Ulászló királynak adta át addigra, mígnem a viszálykodó felek birtokjoga tekintetében ítéletet hoz. Ulászló 1441. márczius 10-én megígérte, hogy Budára érkeztenek negyedik napján (márczius 10-én már Kéménd vára előtt volt) igazságot szolgáltat s aki beigazolja a várra vonatkozólag jogosítványát, ismét átadja neki.⁵⁾

* * *

Nem marad már egyéb hátra, mint hogy Iván utolsó testvéreinek, III. Henrik bánnak az utódjairól közöljünk egyet-mást.

Erre a *Henrikre* 1280-ban találunk rá, mint aki ekkor II. Mózes (a Daróiak őse, † 1280) volt nádor vejeként ismeretes;⁶⁾ az Árpád-ház kihaltával, 1301. október 20-a óta szlavon bán, tárnokmester, tolnai, somogyi, baranyai és borsodi főispán. Az utolsó, tőle kiállított okirat 1309. évi június hó 4-én kelt;⁷⁾ 1309. évi október 23-án még mint élőről van róla említés téve.⁸⁾ 1310. május 10-én azonban már csak fiait szerepelnek.⁹⁾

¹⁾ Zalai okmt. II. 359—365.

²⁾ Soproni okmt. I. 523.

³⁾ Sopr. okmt. II. 289.

⁴⁾ Zsigmond király kíséretében előfordul 1433-ban Rómában: »egregius miles *Stephanus Henrici de Rohoncz*, familiaris . . . imperatoris;» Anyja *Anna*. Alighanem e családból való. — Turul XI. 6.

⁵⁾ Zalai okmt. II.

⁶⁾ Haz. okmtár VI. 258.

⁷⁾ Anjoukori okmt. I. 386.

⁸⁾ I. h. 183.

⁹⁾ I. h. 203. 1312. január 23-án már nincs az élők sorában. — *Fejér* VIII. 1. 487.

Gyermekei közül két fia: *János* és *Péter* és egy megnevezetlen *leánya* ismeretes.

Trevisói Bonzano Péter III. Andrásnak római és velenzei ügyvivője 1300. szeptember 18-án Morosini Mihály zárai grófhhoz intézett irásában ugyanis jelentést tesz arról,¹⁾ miként »Turchus Henrik bán szépséges leányat nőül vette.« Az irat fogalmazásából arra a valószínűségre következtethetünk, hogy ez a Turchus Morosini Mihálynak a fia volt.

Henrik másik fia, *János* okiratilag legelőször 1310. július 20-án jó elő, mint »Johannes magister.« — 1312. május hó 8-án már kir. főlovászmester, somogyi és tolnai főispán; betölti ezeket a méltóságokat még 1313. augusztus 14-én is.²⁾ 1314. július 24-én csak tolnai főispánnak nevezi magát;³⁾ ellenben 1315. október 7-én még Somogy, Baranya és Bodrog főispánja.⁴⁾

Ő is részt vett testvérével, Péterrel egy időn át a Róbert Károly király ellen felkelt lázadásban.⁵⁾

János három fiut hagyott hátra maga után: *Miklóst*, *Pétert* és *Henriket*. Ezek atyjuk testvére, Péter ellen pert tettek folyamatra, mely 1351. évi márczius 18-án⁶⁾ akként végződött, hogy az akkoron még gyermektelen idősb Péter unokaöccsét, Henriket örökbe fogadta s arra az esetre, ha netalán még kapna fiugyermekeket, éppen oly jogban részesíti őt, mint tulajdon fiát. Akkoron még abban is megállapodtak, hogy *Tamási vára*, melyet Jánosnak a három fia nyert el királyi adományozás útján, egyedül és kizárólag a Miklós és Péter testvér tulajdonába menjen át.

Mivel azonban Péternek fiugyermeke született, az örökbecfogadás tárgytalanná vált s Henrik lett a *Tamásiak őse*.

Miklósnek és Péternek netaláni utódjairól mit se tudunk.

Henrik egy *János* nevű fiugyermekeket hagyott hátra, aki Tamási Jánosnak nevezi magát. — Az 1406. és 1408. években az erdélyi vajdaságot látja el s 1412. október 17-én királyi főajtónálló.⁷⁾

Gyermekei: *László* és *Henrik* s valószínűleg volt egy *Ilona* nevű leánya is.

László Franciaországban, Katalóniában, Angliában és

¹⁾ Wenzel V. 261.

²⁾ Zichy okmt. I. 128., 137., 146. Valószínűleg hibán sarkall az az adat, hogy 1313. apr. 24-én főtárnokul említi meg a forrás (143).

³⁾ Anjoukori okmt. I. 354.

⁴⁾ I. h. I. 386.

⁵⁾ I. h. II. 255.

⁶⁾ Haz. okmtár V. 124.

⁷⁾ A magyar orsz. levéltár 9252., 9431., 9432., 29223. sz. okirata. Haz. okmtár IV. 253., 268. Teleki, Hunyadiak kora XII. 19.

Németországban a vallás egysége érdekében tevékeny működést fejtett ki, e körül testvére Henrik társaságában érdekeltre tett szert, amennyiben Csehországban Wickleff és Husz hívei ellen harczolt,¹⁾ a két testvért ezért Zsigmond király 1421. évi szeptember 12-én a kápolnásvisnyei uradalommal ajándékozta meg. László 1419-ben, 1421-ben, 1425-ben, 1428-ban és 1431-ben kir. főajtónálló.²⁾ — 1439. szeptember 17-én lovászmester.³⁾ 1449. évi április 6-án már nincs az élők sorában.

Özvegye *Ilona*, Csáki Miklós erdélyi vajda († 1426) és nejeének. Annának a leánya 1459. évi szeptember 1-én még él.⁴⁾

Ennek az Ilonának a testvére, Csáki Mihály — aki 1430-ban esett el — Tamási Ilonát bírta nőül.⁵⁾ — Éppen ezt tartom János fentebb már említett leányának.

Henrik 1437. évi szeptember hó 16-án a székelyek főispánja,⁶⁾ 1439. évi szeptember hó 17-én »magister curiae regiae Majestatis.« — I. Ulászló idejében a széki csatában (1440) foglyul esett.⁷⁾ — 1449. április 6-án már nincs az élők sorában.⁸⁾

Mind a két testvér gyermektelenül halt el s birtokaik III. Henrik bán második fiának gyermekeire szállottak át.⁹⁾

III. Henrik bán * másik fia *Péter**, aki »Herczeg« melléknevet használt s királyi adományozás útján a Baranyamegyében fekvő *szekcsői* várat kapta — a *szekcsői Herczeg család* törzsatyja.

Ez a Péter — 1309-ben Henrik fiaként, 1310-ben pedig már névleg van felemlítve¹⁰⁾ — 1342-től 1347-ig bodrogi főispán.¹¹⁾ 1351-ben még nem volt gyermeke; ekkor fogadta örökbe unokaöccsét, Henriket. 1361. évi december hó 10-én már nincs az élők sorában.¹²⁾

¹⁾ Haz. okmt. III. 320.

²⁾ Haz. okmt. II. 223. III. 365. V. 222. — Krassómegey oklevt. 300.

³⁾ *Teleki* X. 72.

⁴⁾ *Teleki* X. 632.

⁵⁾ Turul 1891. 36. l.

⁶⁾ Székely oklt. I. 134.

⁷⁾ Haz. okmt. IV. 331. 1441. évi október 8-i okirat. — *Teleki* X. 72.

⁸⁾ Haz. okmt. IV. 347.

⁹⁾ (Ratold nb.) Roland fia György (a Serkei Lorántfiak őse), bár az 1445. márczius 12-i oklevélben (Haz. okmt. VII. 465) az akkor még élő Tamási Henrik »frater condivisionalis«-aként van megemlítve, — mégis világos, hogy e helyütt csakis anyai részről való rokonságról lehet a szó.

¹⁰⁾ Zichy okmtár I. 128.

¹¹⁾ I. h. II. 41. 257.

¹²⁾ I. h. III. 203.

A GÜSSINGIEK N

Volfer 1157.

I. Hencz

I. Henr

Mihály 1212. † 1233. előtt
 ~ (másodszor Buzád Hahold nb. Mihályhoz ment férjhez) 1233.
 II. Hencz 1228—1237. Virunt 1228—1237. Lőrinez 1233—1237.

1244—1247. Vas megye főispánja, 1247—1259. somogyi főispán, 1254—1259. országbíró, 1260—1266. nádor
 ~ 1. Ismeretlen; 2. Lichtenb

II. Henrik

1) I. Iván (János) 1266. † 1308. ápril 5.
 1272—1273. zalai főispán, 1273. soproni főispán, 1275. tótországi
 bán, 1276. tótországi bán, tárnokmester és bányai főispán, 1281. zanaai,
 garigi, verbászi és gacsikai főispán, 1281—1282. nádor, 1284. tótor-
 szági bán, 1287. nádor és soproni főispán, 1292. soproni és vas-
 megyei főispán, 1303. nádor, 1306—1307. nádor

1) Péter 1275—1288.
 veszi-rémi püspök

Gergely 1287—1292.
 1287. András tótországi herceg
 tálnokmestere
 Miklós
 1308. † 1313/14.
 1311—1313. tár-
 nokmester (s
 soproni főispán
 András 1312. † 1325.
 1314. zalai főispán
 (~ Wallseei Die-
 muth, később Cilly
 Frigyes neje)
 „Farkas” János (II. Iván) 1325—1382.
 a Pernstein család őse
 ~ 1. Ágnes 1319—1353., 2. Erzsébet,
 Puchheim Henrik és Rauhenstein Er-
 zsébet leánya, Meissaui Ottó özvegye

1) lékai János
 1332—1357.
 2) H
 a
 ~ B
 Mikl

Henrik 1365—1379. Ulrik 1377—1381. † 1382. előtt
 ~ Anna 1379. ~ Janka, Eckartani Kadolt
 leánya 1377. János 1377.
 rieggersburgi plébános

András 1396—14
 ~ Osl. nb. Asszonyfalvi János le
 István 1438—144

Anna 1382-ben ki-korú
 Jegyese: 1382. Eckartani Kadolt fia Lipót

János
 1312—1313. lovászmester, somo
 ispán, 1315. zalai, barany
 Miklós 1330—1351. Péter 13

1106—1408. erd

László 1419—1439.
 1419—143. főajtónallómester,
 1439. kir. lovászmester
 ~ Ilona, Csáki Miklós erdélyi
 vajda leánya 1459.

II. Henrik 1420—1445.
 1437. székely főispán, 1439. ma-
 gister curiae regiae.

Hedrik 1135—1163.
a. Héderváriak őse

1212.

1) Miklós 1273—1297.

1273. zanaí főispán, 1274—1275. pohárnok- és tárnokmester, beregi és mosonyi főispán, 1275. nádor, 1276. nádor és soproni főispán, 1281. tótországi bán, 1284—1286. nádor és pozsonyi főispán, 1287. tótországi bán

1) III. Henrik 1278. † 1309/10.
1301—1309. tótországi bán, királyi
tárnokmester, tolnai, baranyai,
somogyi és bodrogi főispán
~ II. Moys nádor leánya

II. (Kakas) Miklós 1311—1332.

1318—1320. lovászmester, zalai és vasmegyei főispán
~ 2) Erzsébet 1332—1336.

erik 1336—1371.

Rohoncziak öse
 Ad-Hahold nb.
 s bán leánya

2) I. László 1336.

1) Katalin 1332.

II. László 1372—1385.
~ 1405

09.
sinya Anna 1396.

I. János 1403—1409.

II. János 1441.

1310—1315.

gyi és tolnai főispán, 1314. tolnai fő-
rai, somogyi és bodrogi főispán

Leány 1300.
~ Morosini Turchus 1300.

I. „Herczeg“ Péter 1309—1351.

1342—1347. bodrogi föispán

Szekcsői Herczeg család öse

~ (Blagaji) János leánya Anna 1328—1366.

II. Péter 1361—1406.

János 1406—1412.

lyi vajda, 1411—1412. főajtónállómester

Ilona (?)

~ Csáki Mihály † 1430.

Leány 1300.

I. Herczeg⁴ Péter 1309—1351.

1342—1347. bodrogi föispán

Szekcsői Herczeg család öse

~ (Blagaji) János leánya Anna 1328—1366.

II. Péter 1361—1406.

László 1400—1413.

István 1400—1425.

Ráfáel 1437—1450.
boszniai püspök.

Fülöp 1437—1450.

Pá. 14.7—1455.

I. Miklós 1419–1461.
1461. tálnokmester
~ Anna 1495–1497.

III. Péter 1449.

András leánya 1455.

András 1449.

Ferencz 1495.

11. Miklós

Neje *Anna*,¹⁾ Blagaji Baboneg fia János, leánya. Péter már 1328-ban János vejeként van megemlítve.²⁾

Anna 1362-ben özvegy s ebben az évben van legelőször megnevezve fia, Péter.³⁾ Annával 1366-ig találkozunk.⁴⁾

Ez a Péter okiratilag 1406-ig fordul elő és *László* meg *István* nevű fiutódokat hagyott hátra maga után. — Mindakettő 1413-ban tűnik fel. Lászlóról az ismeretes okiratokban 1406-ig, Istvánról pedig 1425-ig van a szó.⁵⁾

László után maradt három fia: *Rafael*, *Fülöp* és *Pál*; már 1437-ben szó van róluk s Rafael akkoron már boszniai választott püspök.⁶⁾ 1449. évi április 6-án a Tamásiak örökösül jelentkeznek; Pálnak volt akkor már egy *András* nevű fia; Fülöpnek fiai pedig *Miklós* és *Péter*.⁷⁾

Pálnak a neje *harapközi Botos András leánya*; 1455-ben atyja birtokainak egy részét kapja. Maga Pál 1455-ben még él.⁸⁾

Fülöp fiairól mindössze csak annyit tudunk, hogy Miklós 1461. január 26-án kir. pohárnokmester,⁹⁾ s 1495-ben már nem él. Özvegyéről *Annáról*, úgyszinte *Ferencz* nevű fiáról az 1495—1497. években van említés téve.¹⁰⁾ Ennek a Ferencznek a fiával, II. *Miklóssal* kihalt a szekesői Herczeg-család.

DR. WERTNER MÓR.

¹⁾ *Horneck* (95392. verse) szerint Ottó karantán herceg (a Görzi grófi családból) 1308-ban Auffenstein Konrád utján Güssingi Henriket segítségére hívta az osztrák hg. ellen s megnyerte Henriket a karantán hg. leánya és Henrik fia közti házasságtervnek. Okirataink azonban nem tudnak róla.

²⁾ *Fejér* VIII. 3., 268., 312., 326.

³⁾ *Zichy* okmt. III. 203.

⁴⁾ I. h. III. 293.

⁵⁾ Haz. okmtár V. 219. Anjoukori okmánytár VI. 599.

⁶⁾ *Fejér* X. 7. 894.

⁷⁾ Haz. okmtár, IV. 347. V. ö. *Teleki* X. 249. 1450. márczius 3-án kelt oklevéllel.

⁸⁾ *Csánki*, Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. I. 693., 708.

⁹⁾ *Teleki* XI. 7.

¹⁰⁾ Orsz. levéltár pecsétmutatója 13.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az oláhok története.

Írta Hunfalvy Pál, Budapest 1894. I. II. kötet.

Míg a román nyelvtudósok Sinkai Györgytől kezdve egészen Hasdeu Bogdánig az élő román nyelvbe belemagyarázni igyekeztek azt, a mi benne nincs és a mi benne nem volt, addig a német és a szláv tudósok megmagyarázták azt, a mi benne volt és a mi benne tényleg létezik. A míg tehát Laurian Trebonian és társai a latinitás szelétől meglegyintve *Tentamen criticum* és *Dictionarul* limbei române (akadémiai kiadás)-féle kísérletekkel a most élő román nyelv helyébe a latin klasszikus nyelvet akarták visszaállítani és furcsábbnál furcsább szabályokat állítottak fel arra nézve, hogy a nyelvnek milyennek kellene lennie, el nem ismervén a nyelv természetes fejlődését, a népszellem jogosultságát arra nézve, hogy a maga számára egy nyelvet megteremthessen és megidomíthasson, addig a nem román ajkú tudósok a fantázia mellőzésével és a népszellem ezen természetes jogának elismerésével abból indultak ki, hogy a nyelv tényleg milyen? A román tudósok homok-alapra állván, a természetes haladás útjában gátul szolgáltak, a külföldiek a létező nyelv szilárd fundamentumán pedig *megteremtették a rumén filológiát*. Román szempontból sajnos körülmény, hogy a rumén nyelvtudományt nem a román akadémia képviselte és képviseli, hanem egy Kopitar, Dietz, Tomasehek, egy Schuhardt, Miklosich, Körting, Gröber, Picot, Mayer-Lübke, Weigand, egy Hunfalvy, egy Ciñac, egy Sainean, egy Gaster és sokan mások, a kik e sovín czélzatok mellőzésével a tudományt megillető tárgyilagossággal kezelték a kérdést. A román tudósok azzal a gondolattal indultak volt ki nyelvészeti útvjokra, hogy Európa az élő román nyelvet úgy sem ismervén, elhithetnek vele mindent, a mit a latinitás és a területi megalakulás szempontjából a románság javára hinni szükséges. Ez a feltevés azonban kudarczot vallott. Megtörtént az, hogy a román nyelvészek az általuk kibontott

zászló alatt, a Sinkai György által mutatott irányban haladván, a kérdést egyre jobban és jobban összebogozták, míg a tudatlanoknak képzelt külföldiek a csomó fonálát megkapván, azt türelmesen és gonddal legombolyítani igyekeztek.

A román nyelvészetet szoros kapcsolatba hozták a történettudománnyal. Igen helyesen. A nyelvészet sok hamis tételét dönti meg a történettudománynak. Csak hogy a román tudósvilág megfordította a dolgot, az eredetűséget illetőleg nem a nyelvészettel mozdította elő a történettudomány feladatait, ellenkezőleg, a nyelvészetet magát művelte a történeti mondák alapjain. Sem a nyelvészetet, sem a történettudományt nem művelték az igazság, a való tények szempontjából önállóan, hanem a kettő kezükben csak eszköz volt bebizonyítani egy hagyományon alapuló tételt, a *dáciai eredetűséget s a római legioktól való egyenes leszármazást*, a mi eddig egyáltalán nem sikerülhetett.

A magyar krónikások útján *Costin Mironon* át a román nép és nyelv dáciai eredetűsége fenntartotta magát. *Sinkai György* és *Maior Péter* román historikusok munkái ezt a felfogást köztudattá emelték, s bár éppen száz esztendeje annak, hogy *Sinkai György* kéziratban lévő históriáját, (*Cronica Românilor*, Jasi, 1853.), az abban felállított elveket jó barátjai és ismerősei között országszerte terjesztette, azóta ez a történettudomány, a mely különben *Xenopol* jasi tanár munkájában (*Istoria românilor din Dacia Traiana*, 1888.) éri el virágzásának tetőpontját, egy lépést sem tehetett előre. Itt is, amíg a román történetírók a dáciai eredetűséget illetőleg nem az igazságtól, hanem a nemzeti sovínismustól vezéreltetve az *Anonymus* és a *Bonfinius*-féle mondai felfogás mellett kardoskodtak, addig az idegen nyelvű írók hát mögött, a román írástudók tiltakozása és merev ellenkezése daczára megteremtették a valódi román történettudományt, a miért az igazságos román nemzet és maga a tudomány ezen férfiakkal szemben örökre le lesz kötelezve.

A román történettudomány megalapítói közé tartozik *Hunfalvy Pál* is. A politikai viszonyoknál fogva az idő nem alkalmas arra, hogy az elhúnyt nagy tudós ebbeli érdemei és rendkívül nagy szolgálatai a románság által elismertessenek, de eljő az idő, a komolyabb, higgadtabb és igazságosabb kor, a melynek nemzedéke helyrehozza majdan a mult idők mulasztásait, és *Hunfalvy Pált* a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogja sorolni, mert megszólaltatta benne a *kritikát*, a melyet gyakorolni román közfelfogás szerint maig is még mindig nemzetárulás.

Tudom, hogy a fiatal nemzetek, épp úgy mint a gyermekek, szeretik a mesét; a serdülő ifju nehezen válik meg a gyermekkor tündérmeséitől; tudom, hogy a románság a dácziái eredetűségről, a római legióktól való *egyenes* leszármazásról nehezen tud lemondani, mert általa mai egész politikájának alapját rendíti meg, nemzeti ideálját töri össze és aspirációit semmisíti meg, — de ha e nemzet férfikort óhajtott elérni, a történettudományban komoly művelő, számottevő akar lenni és a nép multját az igazság alapjaira akarja fektetni, akkor gyermekkori tévedéseiről, ábrándjairól le kell mondania, s beállania azon nemzetek sorába, a melyek nem a hamis alapokra fektetett multra támaszkodva követeltek maguknak előnyt és építették fel jövőjüket; a melyek nem a fényes nagy rokonság léha hirdetésével biztosították percnyiileg a nemzetek rokonszenvét, hanem a melyek az igazság szolgálatában kitartó, becsületes munkával ők maguk szereztek maguknak hírt és nevet és tettek az emberiségnek szolgálatokat. Ámbár igaz, hogy Xenopol munkája a román Akadémia 1893. márczius 25-iki (6-naptár) ülésében erős kritikában részesült, hogy *Hasdeu* és *Maniu* másodrangú kompiláczióinak, felületesnek nevezték; hogy szerzőjének szemére vetették, miszerint a magyar kutatások eredményét nem ismeri s forrástanulmányai nincsenek, azért a román történetírás a román nép és nyelv dácziái tételét megbolygathatatlannak tartja. A kötött marsruta a komolyság, a tudomány rovására esik.

Hunfalvy »Oláhok története« számára a józanság, a komoly törekvés, a teljesen még ki nem aludt igazságszeretet utat fog törni a román felfogásban is, ha ma még nem, holnap annál biztosabban, mert ez nem az a könyv, a melynek tételeit prókátori nyelveskedéssel, csűrös-csavarással meg lehetesen dönten; a józan kritika e könyv adataival szemben nem nyelveskedést, hanem ellenadatokat követel s a míg ezeket az ellenadatokat a román világ közrendelkezésre nem bocsátja, addig a Hunfalvy felfogása a román nép és nyelv balkáni eredetűségét illetőleg igazságnak marad. A tudományban nem lehet irányadó, hogy vajjon annak igazságai ártanak-e, használnak-e a most dulazkodó politikai pártoknak, egyes pártárnyalatok aspirációinak; — a ki a ma viaskodó politikai pártok szempontjából vizsgálja meg a nemzetek eredetét, a nyelv alakulásának egyes fázisait, az ezer, két ezer év előtti történeteket, komoly ember számba nem mehet.

*Thunmann*tól (1774.) *Roessler* Róbertig (1871.) a Balkánból felfelé való vonulását Magyarország felé a románságnak több tudós bizonyította. Roessler (*Romaenische Studien*).

117 l.) a románság első átkelését a Dunán a XII-ik századra teszi, mikor a bolgár-oláh harcok folytak a bizánci császárok ellen. Hunfalvy szintén ezen a nyomon halad, nem mint tanítvány, hanem mint fegyvertárs, a kinek fegyverzete, mondhatni, tökéletesebb, ereje pedig ellenállhatatlanabb; mint önálló kutató a kinek forrástanulmányai szélesebb mederben mozognak, elért eredményei pedig messzehatóbbak.

A könyvben Hunfalvy az oláhok történetének megfelelő keretet ad. Az I-ső kötetben a Balkán-félsziget földrajzi, történelmi és népismei képét nyújtja a római uralkodás előtt és után. Utbaigazítója első sorban Herodotus, a ki leírván *Darius* (Kr. e. 513.) és *Xerxes* (Kr. e. 480.) perzsa királyok hadjáratát a skythák és a hellének ellen, a Balkán-félsziget 19 *thrák* népéről emlékezik meg, a melyek mind hasonló törvényeket és szokásokat tartanak; egyet nem értők, mert mindenik önálló, autonom akart lenni. Az *indeken* kívül a thrákok volnának. Herodot szerint a legszámosabban, szokásban csak a trausok, a krastoniak tettek kivételt, meg a *géták*, a kik a halhatatlanságban hittek. Herodot és Strabon tanúsága szerint a Balkán-félszigetnek nyugati, az Adriai tenger felé való részén, *illyr*, a keleti, vagyis a Fekete tenger felé való részén *thrák* népek laktak, a kiknek életmódja, fegyverei, nyelvek hasonló. Az illyr nyelv maradványának tartják az albánt.

A *dák* és *géta* név egy nemzetet jelentett, az a rómaiak, ez a görögök előtt volt ismeretes. A nyelv, mint Strabon is tartja, azonos; abból Dioskoridesnél csak egyes szók maradtak fenn, a melyekből a nyelv mivoltát, bár Tomaszek Vilmos nagy buzgalmat fejtett ki, kideríteni nem lehetett.

A rómaiak beavatkozása a Balkán-félsziget ügyeibe Kr. e. 220. évben kezdődik, mikor a római szenátus Skodra kalózai ellen hadakat indít. Ettől fogva a római hatalom egyre hódít; Makedónia szintén meghódol, annak helytartója Marcus Lucinius Lucullus Kr. e. 72-ben a Haemuson lakó bessusokat töri meg s Kotyst, az odrisák fejedelmét, a leghatalmasabb akkori thrák fejedelmet, Róma számára megnyervén, győztes fegyvereit az Iszterig és a Pontusig hordozta. Ebben az időben kezdett a dákok hatalma is az Iszter (Duna) mellékein félelmetessé lenni, — míg azokat Traján császár Dekebal legyőzése által leigázza és Dakia 107-ben Kr. u. a rómaiak uralma alá jut. Traján császár tehát a rómaiak birodalmát a Dunán túli részekre is kiterjeszti. Még csak azt említem fel, hogy a római uralkodás Dákia felett 150 évig tartott. (107—257) Ptolomaeos (Kr. u. 150 tájban) Dákiát éjszak felől a Kárpát-heggyel, dél felől a Dunával, nyugatra a Tibis-

kossal (Lisza), keletről a Tyrasszal (Neszter) határolja. Lakosságából tizenöt népet említ fel, városnevet negyvennégyet, *Sarmizegetusa* királyi székvárossal (βασιλειον). A római uralom 257-ben Kr. u. Aurelianus császár alatt véget ért, Dákia a gótok és vandalog hatalma alá kerül; a római legiók átvonulnak a Dunán és a Balkán-félsziget a birodalom székévé válik, a hol pezsgő római élet kezdődik.

Hunfalvy azután Dákia és Pannonia sorsát vázolja a gótok és a hunok alatt, a magyarok megszállását Magyarországon, valamint az Erdő-eli földön; majd a székelyek eredetéről értekezik, — de miután ez csak a keret s Hunfalvy ebbeli nézetei úgy is ismeretesek, szorítkozom tisztán az oláhok történetére.

Az oláhságra vonatkozó részt Hunfalvy I. kötetének 262-ik lapján »A balkáni félszigeten egy román nyelv támad« című fejezet alatt kezdi meg. Utbaigazítója Prokopius bizánti író. »I. Justinianus császár (526—555), úgy mond Procopius, annyit épített, hogy alig lehet előszámolni. A gót és a hun világot a Duna választotta el egymástól.« Justinianus tehát annak jobb partján minden lerontott város helyreállításával biztosítja a birodalmat a barbár becsapások ellen. Prokopius azután mégis megpróbálkozik a Justinianus által épített, vagy újjított várak felsorolásával, melyek között felemlíti a következőket:

Kapo-malva, Kastelona, Castello-bretana, Castello-novo;
Longiana, Lupo-fontana;
Marcipetra, Mutziani-Kastellum.
Priskupetra;
Regino-Kastellum;
Skeptae-casas (septem-casas);
Tredetilius;
Tugurias;
Vicanovo stb.

»Ezek a latinos nevek — mondja Hunfalvy — azt bizonyítják, hogy ott a latin nyelv már köznépi nyelvvé kezdett válni, a mely többi között a casusok értelmét veszti.« Világos, hogy már I. Justinianus korában egy vulgaris, vagy köznépi latin nyelvnek alakulása indul meg a Balkán félszigeten, melynek nem sokára egy más jelensége tűnik elő. Erre a jelenségre Theophylaktos és Theophanes munkáiban bukkanunk, a kik egy a Haemus erdeiben lappangó csapatról tévén említést az ismert: *torna torna, fratre!* szókat örökítették meg, jelezvén, hogy azok »*hazai nyelven*« lettek elmondva.

Ime tehát már biztos adataink vannak arról; hogy a

Balkán-félszigeten a VI-ik században egy új román nyelv (»hazai nyelv«) van forgalomban, de az azt beszélő népről a bizanti írók nem tesznek még említést; maga Konstantinos Porphyrogenetos sem nevezi meg, a ki 950 tájban írta le a birodalom tartományait. A *blach*, *vlach* szó először Kedrenos bizánti írónál, fordul elő, 976 táján, felemlítvén hogy a négy bolgár testvér Dávid, Mózes, Aron és Sámuel II-ik Basilio császár ellen feltámadván, Dávidot a Kostoria és Prespa közötti uton *blachok* (oláhok) ölték meg a »Szép tölgyek« nevű helyen. Basilio császár támadását a bolgárság szive Struma, Vardar és Ochrida vidékek ellen intézé. Sámuel bolgár fejedelem a főutat *Kimpu-longu* (román helynév) és Kleidion között erődítésekkel és gyepekkel teszi 1013 körül járhatatlanná. Negyven évig tartó véres háboru után Basilio 1018-ban a bolgár hatalmat megsemmisíti, a bolgár egyház önállását három oklevéllel megerősíti, 1020-ban pedig egész Bolgárország oláhjait az ochridai érsek alá rendelé! Ezen császár idejében nemcsak Bulgáriában, hanem a Pindos hegységben és Hellásban is tanyáztak oláhok; Basilio Kekaumenos *Nikoliczát* Hellás kormányzójává és az ottani oláhok igazgatójává teszi. Larissában ezt a kettős méltóságot Nikulicza 964-től 983-ig viselte. Unokája (1071) igen érdekes és jellemző feljegyzéseket hagyott fenn az általuk kormányzott oláhságról, intésül utódainak, és rokonainak, a kik az oláhok egy részének földesurai voltak. Érdekes e tudósításban, hogy az oláhok nyájaikat nyáron Bulgária hegyein tartják, költözködők.

Tudeliai Benjamin (1159—1173 között) Palesztinába utazván írja: »Zeutunnál kezdődik *Valachia*, melynek lakosai hegyeken laknak. A nép *valachnak* nevezetik s oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. A hegyekről a görögök birtokaira csapnak zsákmányért. Senki sem meri őket bántani; nincsen király, a ki meg tudná őket zabolázni.« A déli oláhokról való tudósítást a bizánti írók azzal toldják meg, hogy Thessaliát Nagy-Vlachiának (μεγάλη Βλαχία) nevezték; hogy Aetoliában és Akarnaniában Kis-Vlachia (μικρά Βλαχία), a délkeleti Epirusban pedig Felső-Vlachia (Ἀνωβλαχία) volt. 1000-ben tehát a *vlach* oláh nép-név az egész Balkánban ismeretes vala.

A III-ik Innocentius pápa által indított kereszties hadjáratok alatt a bolgár-oláh nép már jelentékeny szerepet játszik; Kalopéter, Kalojanos és Assan bolgár-oláh csárok hatalommá nőttek ki magukat a Balkánfélszigeten. E három vlach nemzetiségűnek tartatik. Kalojános alakja átmegegy a szlávok költészetébe is.

A görögök a balkáni latinokat kezdettől fogva *romaeu-*

soknak (ῥωμαῖος) nevezték. Honnan ered a *vlach*, *blach* elnevezés? A *blach*, *vlach* elnevezés nem származik a bizantinusoktól, hanem a szlávoktól, vagy a gótoktól. Safarik szerint a szlávok a keltákat a legrégibb időtől fogva *vlakok*-nak nevezték, országukat *Vlachy*-nak. A szó összevág a német *Wälch*, *Wälscher* szóval. A ó-németben a *vlach* annyi, mint idegen, azután italus, olasz. A svéd nyelvben különösen feltetszők a *valla*=legelőre hajtani; *vall*=legelő; *vall-hund*=juhászkutya. A szó tehát inkább a germanoktól, jelesen a gótoktól ered, a mely latinul beszélőt, olaszt jelent. A *vlach*, *blach* szó a Balkánban csak a szlávok megjelenése után jó forgalomba.

Hunfalvy az oláh eredetűséget aztán így körvonalozza (308 l.):

»A vlachok bizonyosan részint a római gyarmatoktól, melyek, mint láttuk, sok száz éven keresztül virágoztak a balkáni félszigeten, részint az elrómaiiasodott balkáni népektől származnak, melyek a Krisztus utáni IV. és V. századokban keresztény latin egyházi kormányzás alatt álltak, de utóbb Bolgár- és Szerbországban *szláv*, Makedoniában, Thessaliában és más déliebb tartományokban *görög* egyházi kormányzás alá jutottak.«

»A vlachok miután a latin egyházi kormányzás a balkáni félszigeten megszűnt s a császári kormány is elgörögösödött, önálló politikai nép nem voltak többé; de másfelől a történetek bizonyítják, hogy hegyi pásztorokból igenis kerülhetnek ki nem csak vitézek, de okos vezérek is, kik nemzeti hősökké válnak. Spartacus is, ki Kr. e 72-ben Itáliában a rabszolgák felette derék vitéze volt, a Haemusból való thrák pásztor, vagy nomád volt. Ilyen vezérek valának Asan, Péter és Kalojános is.« (310 l.)

Felette nyomós kérdés, hogy milyen volt a vlachok társadalmi viszonya mind a bolgár, mind a görög uralkodás alatt? Erre nem kapunk egyenes választ sem a bolgároktól, sem a görögöktől, kivéve Kekaumenos tudósítását, mely szerint a vlachok a császárnak adózói voltak; de kapunk a szerbektől.

A szerb Nemanja István 1198—1199-ben az Athos-hegyen levő Chilander kolostornak 170 *vlach háznép*t ajánlódokoz, névszerint 118-at előszámál. Számos egyháznak és kolostornak voltak szolgáló vlachjaik. A szerb oklevelek leginkább az O-Szerbországgal határos bolgár hegységeken tanyázó vlachokat emlegetik. A vlachok általában pásztoroknak tűnnek fel, ebből az folyt, hogy vlachnak nevezték a pásztort ott is, a hol más nemzetségbeli volt a juhász, gulyás. A szerbek a középkorban így nevezték az adriai parton lakó olaszokat is,

különösen a raguzaikat. Dusan István aranybullája szerint, ha a vlachoknak nyájaik voltak, minden 50 juhtól egy juhót és bárányt, minden 50 borjútól is egy borjút adóztak uraiknak. Ha saját nyájaik nem voltak, a kolostorok méneseit, csordáit őrizték; fűvet kaszáltak s a vetések csőszei gyanánt szolgáltak. Ha idegen marhát legeltettek, megalkudt bérök vala. Leginkább sajtkészítéssel foglalkoztak. Lakásaiknak *katun* (câtun) volt a neve, leginkább a többes katuni, mert a lakókat is kifejezte, tehát a magyar *szállás* szó értelmének felelt meg. Minthogy háromszor a *kenéz* szó említettik meg az oklevelekben, a katunok vagy szállások előljárói *kenéz* nevet viseltek. Ugyanazon Dusan törvényében a szerbek és albánok *földművelőknek*, a vlachok pedig *nyájörzőknek* vannak feltüntetve. Az alattvalói tartozásról Bulgáriában is az volt a paraszt vlachnak a kötelessége, a mi Szerbiában.

»Végre — mondja Hunfalvy — a *bogomilség* is magára vonja figyelmünket, vajjon nem érintette-e a vlachokat is?« Sajnos, szerző e kérdést alig érinti, holott *Bogomil* tanai egyetlen egy népre sem gyakoroltak oly mély hatást, mint az oláhra. E tan a Balkánban fészkelte; s a román nép hit- és kedélyvilágára átalakító befolyással volt.

Az eddig előadottak meggyőznek arról, hogy a Balkán-félszigeten már I. Justinianus császár (526—555) idejében egy román nép-nyelv volt közforgalomban; később (X-ik század) a nép-név is (*vlach*, *blach*) jelentkezik, az ország neve *Vlahia*, az egyházi főhatóság helye *Ohrida*; utbaigazító feljegyzéseket nyerünk a nép erkölcséről, szokásairól, politikai állapotjáról, valamint arról is, hogy a Balkán-félszigeten ez a nép minden irányban nagy számban létezett.

Ezen számos, megdönthetetlen, egykorú adatokkal szemben a XIII-ik századig hazánkban egyetlen egy adat sem hozható fel arra nézve, hogy itt blachok, oláhok laktak volna. Ha a nép és nyelv hazánkban, Dakiában, alakult volna, és itt a római legiók, colonusok, a dák, talán a gót nép maradványaiból támadott volna, akkor a bizonyítás egyáltalában nem okozna főfájást; a nyelv, a nomenclatura, a néprajz, a történelem a dakiai eredetűségre kétségtelen bizonyítékokat hagyott volna fenn. Mert bár az oláh nép hegyi lakónak, pásztornépnek van feltüntetve, annyi időn keresztül (107—1222) talán még sem bujkálhatott volna az események elől úgy, hogy néha-néha szembe ne szálljon a támadó viharral, s ne vegyék észre annyi időn keresztül azt a dakiai nagy oláhságot, új népet, a mely a Balkánt is megnépesítette, oda különböző nagy rajokat bocsátván. Figyelemre méltó az a

körülmény, hogy a dakiai eredetűséget fenntartók azt igyekeznek bizonyítani, hogy az oláhság a trajánusi Dakiából rajzott ki s ezek a rajok népesítették be a Balkán-félszigetet. Hát akkor Dakiában nagy zsufoltság volt, s ott az oláhság számot tevő népelem lehetett, mint ilyen kalap alá nem rejtőzködhetett, valamint hogy nem tudott elrejtőzni a Balkán-félszigeten sem, a hol majd itt, majd ott felüti a fejét és magáról feljegyzéseket nyújt a történetírók munkáiban.

Nálunk az oláhokról először II. András 1222-ki oklevelében tétetik említés, a mikor a német lovagoknak tett adományában a király megengedi, hogy nem kell se maguknak, se embereiknek vámot fizetniök akár a székelyek, akár az *oláhok* (per terram Blacorum) földjén menjenek is keresztül. Második megemlézése az oláhoknak 1223-ban történik, midőn a király megerősíti azt az adományát is, melyet maga tett volt *Kertz* monostornak. *eltávolítván róla az oláhokat.* 1224-ben már több oklevél vált nevezetessé. A király és pápa okleveleiben ezentúl mind sűrűbben és sűrűbben fordulnak elő az oláhok, a kik már a kunok püspökségében is laknak (1234). Ezek ámbár keresztények, mégis külön szertartásokat is követnek s olyanokat tesznek, *a mik ellenkeznek a kereszténységgel.* Megvetik a római egyházat s a szentségeket nem a kun püspöktől fogadják, hanem görög szertartásu álpüspökökhöz folyamodnak. Azért IX-ik Gergely meghagyja a kun püspöknek, hogy rendeljen nekik *oláh nemzetbeli helyettest,* hogy ürügyök ne legyen schismaticus püspökhöz fordulni.

A felsorolt oklevelek helyneveiből Hunfalvy arra az eredményre jut, hogy Erdélynek ethnographiai képe 1240-ig leginkább magyar; a magyar helynevek után szám szerint a *német* helynevek következnek, még pedig a Maros és az Olt között, az Olttól délre a havasokig, éjszakon a Rodna és a Besztercze vidékén. Az oláh helynevek Erdélyben csekély-számuak; azok a legdélibb részen Szombatfalván és a kertzi apátságban, az Olt mellékén jelentkeznek. Gazdasági és társadalmi viszonyairól az oláh népnek 1240-ig az oklevelek mit sem mondanak, kivéve azt, hogy a király jóvedelmet húzott a kun püspökségben, vagyis a Szeret mellékein tanyázó oláhoktól. Az oláhság Erdélyen kívül mutatkozik a helynevekben, keleten a *Szeret* mellékén, délen a Havas-elföldön, a Barcasággal szemközt.

Az 1241-ki tatárdulás folytán Erdély természetesen sokat szenvedett. *Rogerus* a tatárdulás alatt Nagy-Váradról elbújdosván Erdély keleti határától fogva Fejérvárig, Frátáig bolyongott; siralmas leírásában említ németet, kunt, tatárt,

magyart, de oláhot nem, holott ő olasz nemzetiségű lévén, annyira-mennyire vele értekezhetett volna. Kétségtelennek tűnik fel, hogy az oláhok bevándorlása Erdélybe a tatárjárás után tömegesebb volt. A Johannita-rend Szerbiából és Bolgárországból kapott oláhokkal a Szörénységet benépesíti. *Naszód* földjét 1264., a mely üres és lakós nélküli volt, a király Hazas ispánnak adományozá. V.-Hunyad, Hátszeg vidéke magyar volt. Abrudbánya vidéke magyar.

Igen nevezetes III. Andrásnak 1293. évbeli oklevele, a melyben a király az oláhokról így szól:

» . . . azt határoztuk, hogy valamennyi oláh, bárkinek a birtokán legyenek is, a mi királyi székes birtokunkra vitesenek vissza, s a visszamenni vonakodókat erőhatalommal is kényszerítsék reá. Minthogy azonban nagybátyánk, néhai László király megengedte a gyulafehérvári káptalannak, hogy hatvan oláh háznépét telepíthessen Fylesd és Enud birtokaira s azoktól semmi királyi adó ne szedessék . . . meghagyván minden adószedőinknek, hogy a káptalannak hatvan számig menő oláhjaitól, se ötvenedet, se tizedet, se egyéb adót ne követeljenek.«

Ez az oklevél világosan jelenti, hogy a be-beszivárgó oláhok a király tulajdonai valának, kikről csak neki vala joga rendelkezni. Hunfalvy azután rendre veszi Erdély különböző vidékeit és különböző királyok alatt a telepítéseket, a kenéségeket, az oláhokra vonatkozó mind sűrűbben alkotott rendszabályokat, a melyek arról tanúskodnak, hogy úgy a telepítés, mint az abból keletkező állapotok rendezetlenek voltak. Így Lajos király 1366-ban bevallja, hogy »Erdélyben különösen az oláh gonosztevők, kiknek állapota rendezetlen, sok bajt okoznak.« Azért a nemességet felhatalmazza ezeknek kiirtására. Mindez arra mutat, hogy az ország területén az oláhság nem konszolidált népként szerepel, a melynek ősi földé, törvényei és jogai volnának. hanem rendetlen bevándorló gyanánt, a melynek állapota, existenciája bizonytalan, erkölcsé, vallása pedig a hazai többi népek erkölcsétől és vallásától elütők, s azok előtt egészen újak.

Hunfalvy a balkáni eredetűség igazolására, mint igen fontos bizonyítékot, az oláh nyelvet is szemügyre veszi. Kimutatja, hogy az oláh nyelv nem Dakia nyelvtalajából eredhetett és fejlődhetett ki. Hogy milyen volt az oláh nyelv az alakulás kezdő századaiban, tudni nem lehet, mert nyelvemlékek csak a XV. század végén és a XVI. század elején jelentkeznek, még pedig Erdélyben. Az oláh nyelv kétségtelenül a román nyelvekhez tartozik, s valamint a Balkán-félsziget leg-

közelebb van Olaszországhoz, úgy a nyelv is legközelebb az olaszhoz áll, sőt ennek dialektusa lehetne, ha oly sajátságai nem volnának, a melyek megkülönböztetik az összes román nyelvektől. Ezen sajátságok úgy a Dunáninni, mint a Dunántúli (balkáni) részekben azonosok. De vajjon miféle talajra mutatnak ezen sajátságok. dákiak, vagy balkáni eredetűke-e?

A román nyelvek az artikulust a latin *ille*, *illa*-ból képezték, mely megelőzi a névszót. Olaszul *il lupo*. Az oláh nyelvben az artikus szintén az *ille*, *illa*-ból lett, hanem utánna jár a névszónak, p. u. *lupu-lu* maced. *lup-lu*. Ez thrák-illir befolyás, valamint thrak-illir befolyás a számszavaknál (11 -19-ig) a *spre* használata is. A Dunáninni és a Dunántúli oláh nyelvnek latin szókincese hangváltozatai közösök, a mi arra vall, hogy a nyelv *egy* helyen támadott, ez a hely azonban a Balkán-félsziget, mert a míg a nyelv hang- és alaktani képződése, szó-kincese a Balkán-félszigeti népek hatását napuál világosabbá teszi. addig Dakia befolyása a nyelvalakulásánál sehol sem mutatkozik. A nyelv tehát thrák-illir nyomokat árul el; ezt a hatást sehol sem vehette fel, csak a Balkánban. Azon korban, melyben a »lingua rustica«-ból az olasz, a spanyol, a francia és a többi román nyelvek kiválnak, a Balkán félszigetnek az Adria felé eső partvidékein is a oláh nyelv alakult, a mit a VI—VII. századra tehetni. Mert a történetek tanúsága szerint az V. és VI. században kezdenek a latin nyelvek hangjai azokká változni, melyeket az új román nyelvekben találunk s a melyek az oláh nyelvben is előtűnnek. Ez a nyelv pedig sokáig összeköttetésben maradhatott az olasszal, mit ilyenek is bizonyítanak, mint

az olasz *uomo* (homo) ember

a rumun *uomu* » »

az olasz többes: *uomini* (homines)

a rumun » *oameni*

Erre vallanak a *cetate* (civitas), *cuvënt* (conventus), *bărbat* (barbatus) szavak is.

Hunfalvy azonban a kérdés ezen oldalát nem aknázza ki eléggé. A nyelvben létező albán szóelemek tanulmányozása igen érdekes eredményekre vezethette; de vannak a nyelvben még jelenségek is, a melyek határozottan a Balkánra és a thrák-illir befolyásra utalnak. A rhotacismust, mely a nyelvben egykor általános volt s a melynek nyomait az egész oláhság által beszélt nyelvben feltalálhatjuk, csak az albán nyelvvel tudjuk magunknak megmagyarázni. A magyar elemek s a magyar nyelvi befolyás szintén arról tanúskodnak, hogy az oláhok első érintkezése a magyarokkal nem a honfoglalás idejében

történt. Mikor az oláh nyelv a magyarral először találkozott, ez már politikailag és egyházilag megállapodott alkotású vala, minek fényes bizonyága az 1466. előtt és tájban történt magyar biblia-fordítás. Ellenben akkor a rumun nyelvet még képződés féleiben találjuk, minek bizonyága a XVI. századbeli nyelvemlékekben előforduló *szláv praepositio*k használata is. Különösen a vallásra vonatkozó kifejezések, úgy szólván mind szlávok lévén, a román szók arra még hiányoztak volt. A reformáció Erdélyben a román irodalmat megkezdvén, a hiányzó szók előteremtésére is gondot kellett fordítani. A *hitlen* (hiclean), *Megváltó* (Mântuitor), a *s*, és a *ség* képző átmenete az oláhságba arról tanuskodik, hogy a két nyelv érintkezése igen késői.

Egyet sajnálnunk kell, hogy Hunfalvy nem vette szemügyre a Dunáninneni és a Dunántuli oláhság népköltészetét, szokásait, viseletét s azokra nézve összehasonlításokat nem tett. Ennek a népnek egész hitvilága balkáni és Dákia kultúrájából kimutathatólag nem vett fel semmit. A mi római hatás van az oláhság szokásaiban, hitvilágában, az nem dákiai, hanem balkáni, a hol a római élet pezsgőbb, állandóbb és tartósabb volt mint Dákiában. Népköltészetében egyes balkáni visszaemlékezések maradtak fenn, a melyeknek eredetéről ma számot adni nem tudnak. Így a varázsköltészetben egy ráolvasás így kezdődik:

Jani, Jani
Caliani!

Ez a *Caliani*, mely Dobruzsában *Scaloean*, Moldvában *Caloian*, nem más, mint a balkáni román hős *Kalojános*, a kiről fennebb már megemlékeztem, s a kit a nép lehet, hogy a szláv népköltészetből vett át. A *Kaliani* név mint család név az erdélyi részekben ma is szerepel. De igen fontos a népnek hitvilága, a mely összefűz a Dunántuli oláhság hitvilágával. E hitvilágnak számos alakja az ottani görögség és a szláv-ság útján jött forgalomba a balkán-félszigeti oláhság között, a mit aztán felfelé való vándorlása által magával hozott az erdélyi részekbe. Hogy fogjuk mi megmagyarázni az erdélyi románság hitét a *rusaliak*-ról, *värcolacról*, *szamovillákról*, a *duhovákról*, a *vilákról*, ha meg nem keressük az ősalakokat a Balkán szlávjainál, a bolgároknál? És honnan fogjuk az Erdély egyes vidékein divatozó többféle népvisetlet megmagyarázni, ha nem teszünk összehasonlításokat a Balkán-félsziget népeinek viseletével?

Hunfalvy tárgyalja aztán Radu Negru kérdését (384. l.), az oláhok állapotát III. András halálától I. Károly haláláig,

I. Lajos király idejét. A II-ik kötetben Havasalföld és Moldova történeteit ismerteti Erdély és Magyarország kapcsolatos történetével összeolvastva. A román történetírókat, különösen Hasdeut és Balcescut nyomon kíséri s a sok ferdítést, nagyozást, valótlanságot a maguk értékére szállítja le. Havasalföld és Moldova fejedelemségek megalakulására vonatkozó állításokat a mesék hazájába utasítja. Az oláhok története *Mihály* vajda uralkodásával ér véget.

Nem tehetem, hogy egy szűk ismertetés keretében Hunfalvyt a II-ik kötetben is végig kísérem. A nép és nyelv eredetiségére fektettem a főszólyt. Konstatálnom kell, hogy Hunfalvy az oláh historikusok munkáiban előforduló sok ferdeséggel, czélzatossággal és önámitással szemben *megteremti az oláh fejedelemségek kritikai történelmét is*. A ki a román történetírás mai állapotait, törekvéseit és czéljait ismeri és azt az elfogultságot, a mely a tiszta buzaszemet a rozstól megkülönböztetni nem tudja, nem fogja ezen állítást nagyításnak venni. Bár Hunfalvy a kérdés lényegére nem hoz fel oly dolgokat, a miket eddigi munkáiból ne ismernénk, az *Oláhok története* az eddigi anyag egy alakban összeöntve, egy önálló, rendszeres egésznek képez, a mi Hunfalvy bámulatos nagy tudását, megvesztegethetetlen igazságosságát, kimagasló kritikai tehetségét hirdeti. Forrásait kitűnő érzékkel szemeli ki; következtetései. itélete, mellőzvéen minden kedvezést, a legszigorubb igazságot mondják ki. Azok, a kik az oláhság története iránt érdeklődnek, mint iskola-alapítót, mint az igazság helyreállítóját, Hunfalvy könyvét nem nélkülözhetik.

A mit hallgatással nem mellőzhetek, az, hogy Hunfalvy *Oláhok történetét* dr. Réthi László jeles tudósunk rendezte sajtó alá s ellátta azt egy megfelelő előszóval, a mely méltó bevezetésül szolgál a nagy mester könyvéhez, mely a magyar tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatának XVIII.—XIX. (uj folyam) kötetét képezi.

MOLDOVÁN GERGELY.

Lo dovico Zdekauer, Lo studio di Siena nel rinascimento. Milano, Hoepli. 1894.

Az olaszországi kisebb egyetemek között kétségkívül legérdekesebb története van a sienainak. A külső körülmények, melyek ez egyetem alakulását, fölvirágozását, hanyatlását kísérik, nem mindennapi érdekekkel bírnak, az egyetem története a renaissance korában pedig olyan, a milyennel kevés más egyetem dicsekedik.

Tudományos alapon először Denifle tárgyalta a sienai egyetem történetét a középkori egyetemek történetéről szóló alapvető munkájában. Denifle az egyetem történetét egész 1400-ig vezette le, visszamenve annak legelső nyomaira a XIII. század első felére. Denifle a XV. századdal már nem foglalkozik, a mint egyáltalán sokkal kevesebb gondot fordít egyetemünk belső viszonyaira, mint inkább történetének külmozzanataira. E hiány pótlására, továbbvinni az egyetem történetét egész a XVI. századig s annak belső szervezetét főleg a renaissance idejében megvilágítani, e feladat megoldására vállalkozott Zdekauer. Előöttünk fekvő munkája foglalatját képezi azon fölolvasásoknak, melyeket 1893. elején az *accademia dei Rozzi* meghívására tartott.

A sienai egyetem renaissance kora 1321-ben kezdődik. A nevezett évben a bolognai egyetem tanárainak és tanulóinak egy része elhagyta Bolognát. Okot erre egy tanuló kivégztetése adott, ki egy leányt elcsábított. A kivándoroltak Imolába vonultak, hol őket Siena város követői találták, kik a város nevében meghívták őket, hogy jönnének a sienai egyetemre. Az Imolában összegyűltek a meghívást elfogadták s legnagyobb részt át is mentek Sienába. Az átköltözött ifjúság megtartotta a bolognai szokásokat, így a két részre oszlást a citramontanok és ultramontanok részére. A város és az átköltözöttek között külön szerződés kötött; az orvosi fakultás a város részéről külön segélyben részesült, a tanárok fizetését külön, az egyesekkel kötött szerződések határozták meg. És hogy mily becsben állottak a scholaresek a városi tanács előtt, mutatja, hogy még az évben (1321) kettő közülök Messer Duccio dei Gherardini és M. Pietro di Borgogna, mint a város követei szerepelnek Rómában, a pápai udvarnál.

Azonban pár évvel rá hanyatlani kezdett a sienai egyetem csillaga. Két körülmény okozta azt, az egyik, hogy Bologna mindent elkövetett, hogy az elköltözötteket ismét visszahozza, a mi tényleg sikerült is neki már 1324 körül; a másik a florenczi egyetem alakulása, mely 1348-ban véglegesen megalakult.

Dino del Farbo az Avicennas második kánonjához írt commentárját 1325-ben azzal végzi, hogy visszatér Florenczbe »propter studii divisionem et annihilationem.« Ez azonban kissé tulzott állítás; mert a sienai egyetem ez idő szerint nem szűnt meg, ámbátor óriási küzdelmekbe került, hogy magát fönntarthassa. Hogy az egyetem tovább működött, s hogy 1325 után is még híres tanerői voltak, arról meggyőző minket egy pillantás az akkori tanárok neveire. Federigo

Petrucchi a kánonjog, Neri Pagliaresi a magánjog tanára elég jó hangzású nevek, sőt 1332-ből a scholareszek rektorát is ismerjük, ki hozzá még magyar ember: Giacomo d'Ungheria. 1338–39-ből pedig bírjuk a tanárok fizetésének jegyzékét is. Ekkortájt a grammatikát öt tanár adta elő, évi fizetésük 40 és 80 lira között váltakozott. Geometriát és számtant három tanár adta elő; filozófiára költött a tanács legkevesebbet, az összes bölcsészeti-tanárok évi fizetése a 125 lírát meg nem haladta. A rhetorica tanára 200 lírát húzott, ugyanannyit az orvosi fakultás tanárai. Tagadhatatlan azonban, hogy az egyetem óriási nehézségekkel küzdött. Florenz és Perugia versengését nem bírta meg. A sienai tanács roppant erőfeszítéseket tett: megtiltá a sienai tudoroknak, hogy más egyetemre vándoroljanak tanítani, e mellett minden erejét arra fordította, hogy a pápától az egyetem részére a studium generale privilegiumát nyerje meg. Huszonhat évig folytatta a város a küzdelmet, hogy egyetemi kiváltság-levelet nyerjen a curiától, de eredménytelenül, helyette Florenz és Perugia nyerték azt el.

1357. augusztus 16-án végre megkapta Siena is a maga egyetemi privilegiumát, nem ugyan a pápától, hanem IV. Károly császártól. Megkapta az engedélyt az egyetemi fokozatok osztogatására, valamint az engedélyt valamennyi fakultásra, kivéve a theológiát. Hanem mit ért a városnak a titulus, vitulus nélkül. A császár megadott nekik minden kiváltságot, hanem az ehhez szükséges pénzt bizony Siena közönségének kellett előteremteni. Ez pedig nehezen ment. Az egyetem folytonos pénzavarral küzdött, mihez még az 1348. és 1373-i pestis járványok is hozzájárultak. Belső szervezetéről az egyetemnek ez időből keveset tudunk. Annyi kitűnik a ránk maradt csekély emlékekből, hogy a bolognai egyetem mintájára alakult szervezete, és ennek befolyása még sokáig érezhető volt.

Az egyetemi élet a trecentóban eléggé érdekes volt. Ekkoriban ugyanis a sienai nemesek maguk is tagjai voltak az egyetemnek, és ott az előadásokat rendszeresen hallgatták. Ez időnekornak legkiválóbb tanára M. Jacopo Paliaresi legum doctor volt, ki a ferenczrendek kolostorában van eltemetve, sirjából csak a fölírat maradt meg. Ellenben a szerencse fönn tartotta számunkra Paliaresi kortársának M. Niccolo Aringhiero síremlékét, mely a San Domenico templomban áll. A síremlék, melynek fényképe csatolva van a munkához, Aringhierit tanítványai közepette ábrázolja a mint a kathedrán ülve hallgatóinak a jogforrásokat magyarázza. A hauterelief munka érdekesen tünteti elő a trecentobeli egyetemek belső életét, a tanítást magát, a dombormű maga, a mennyire a rossz

reproductio kivenni engedi, az azon korbeliek elsőrendű munkái közé tartozik. A trecento vége felé Fra Angelo »de Cartaio« azon indítványt terjeszté elé, hogy a városban lakozó papok járuljanak hozzá az egyetem költségeihez, s ennek fejében nyerjenek jogot a jogtanárok megválasztásánál nézetüket s szavazatukat érvényesíteni, természetesen azon tanszakoknál, melyek nekik is szükségesek voltak: kánon és magánjog, grammatica és notaria, melyekre ekkor a város évenként 1200 arany forintot költött.

1392-ben Francesco Mormille sienai püspök befolyása következtében megalakult a Sapienza, melynek voltaképen a hazai, belföldi szegénysorsu tanulók gyámolítása volt kitűzött célja. De mint sok más intézmény, ez is más célra szolgált, lett belőle egy tisztán külföldi tanulókat ellátó intézet, melynek tagjai bizonyos meghatározott díjt fizettek. XII. Gergely alatt a Sapienza pápai elismerést nyert. 1419-ben az intézet élére az egyetemenről 6 jogtudós lett meghiva. Altalában a quattrocento első felében az egyetem újból fellendült. A pápai pártfogás biztosította úgy a studiumnak, mint a Sapienzának a bibornokok és más egyházfejedelmek pártfogását, úgy, hogy a XV. század első felében az egyetem a legvirágzóbb volt. Tanárai között sok olyan volt, kinek hire messze földre terjedt, így Paolo di Castro, Giovanni de Imola, a jogászok közül Antonio da Pratovecchio, Lodovico Pontano, Beneditto de Bargi, Antonio de Rozelli és mások, a scholaresek között pedig Enea Silvio volt az, ki a legmagasabbra emelkedett.

Ennyiben adja elő Zdekauer a studium külső történetét. Belintézményeivel, belcletével a legnagyobb részletességgel foglalkozik. E téren őt nem követhetjük, kénytelenek vagyunk röviden összefoglalni a legszükségesebbet.

Az 1357-i diploma imperiale szerint a studium élén egy rector generis áll, ki jurisdictionnal bír, úgy a tanulók, mint a tanárok fölött. Tőle elűtő jogkörrel bírnak az ultramontán és a citramontán corporatiók rectorai, kik csak az illető testületek fölött bírtak hatalommal. A rector generalist hármias candidatio alapján a scholaresek összesége választotta, míg a belföldiek a két másik rector választásában részt nem vettek. E miatt gyakran surlódások voltak, úgy hogy 1429-ben a belföldiek 25 lira büntetéssel lőnek sújtva, ha a választásban részt vesznek. A tanárok meghívásánál eleintön csak az idegeneket vették figyelembe, míg ezzel szemben az 1338. február 12-i deliberatio 1600 lira büntetést ró azon belföldire, ki engedély nélkül a városon kívül tanít. A diploma imperiale 1357-ben ezt megerősíti, de már 1360-ban visszatérnek a régi

szokáshoz, 1419-től kezdve pedig ismét találkozunk belföldiekkel is a tanárok sorában. Azonban a studium egész bel-szervezetéről directe kevés tudósításunk van, statutumai elvesztek, és ezek hiányában Zdekauer más forrásokból rakja össze a studium képét. Oly munka, mely elismerést érdemel minden tekintetben, de hely szűke miatt fájdalom nem követhetjük őt e téren.

A Sapienza hosszú ideig maradt azon épületben, melyben eredetileg el volt helyezve. A hely szűk volta indította 1492-ben a sienai bibornokot arra, hogy Giuliano di San Gallo hírneves építésznek megbízást adjon, hogy készítsen terveket egy új épület részére. San Gallo a terveket el is készítette, de az épület nem jött létre; nemsokára a beállott hanyatlás fölöslegessé is tette az építkezést. Hanem San Gallo tervei megmaradtak, belőlök kitűnik, hogy az épület nem a pillanatnyi szükségnek megfelelőnek volt tervezve, hanem a legnagyobb terjedelműnek akarták építeni. Méretei valóban korszálisak voltak, formájára négyszögalakunak tervezték 70 öl hosszúságra, 80 öl szélességre, az udvar maga 25 négyszög-ölnyi tért foglalt volna el, oszlopcsarnokkal körítve. Sajnos e terv kivitelre — mint említve volt, nem került.

Zdekauer ezután a Sapienza bel életét és szervezetét tárgyalja. Erre forrás gyanánt két codex szolgál, mely jellemleg a sienai állami levéltárban őriztetik. Az egyik a casa della misericordia inventariuma 1459-ből, a másik a savi dello studio határozatait foglalja magában 1473—1493. terjedő időszakból. Meg kell elégednünk azonban azzal, hogy e fejezetnél újból csak magára a munkára utalunk, lehetetlen lenne minden apróságra kiterjeszkedni.

A mi a tanulók számát illeti 1470—1495-ben a Sapienzában legtöbb volt a német, körülbelül 50%, utánok 25%-al a spanyol és portugallok, a többi az olaszok között oszlott el, kik Italia minden részéből jöttek, legnagyobbbrészt Sicília és Piemontból, Toscana, a Marciából és Rómából, Florenczából egy sem jött. Itt helyen tartjuk fölemlíteni, hogy 1470—1495. között a Sapienzában két magyar is volt: Dominus Albertus de Hungaria, ki a Sapienza könyvében 1477-ben fordul elő, és ugyanakkor Ambrosius de Hungaria, natus Berrardi.

A sienai köztársaság aláhanyatlásával fokozatosan hanyatlott alá az egyetem is, a cinquecento és az utána következő két században az egyetem hanyatlása már föltartóztatatlan volt.

Zdekauer munkájához egy függelék ad, melyben 26 az egyetemre, és a Sapienzára vonatkozó okmányt közöl, majd

mind eddig teljesen ismeretlen darabot. Munkájához két fototipikus tábla járul, melynek egyike Aringhieri föntebb említett síremlékét, másika a Sapienzanak 1492-ből származó tervrajzát közli.

Zdekauer munkája jórészt új világításban tünteti föl a sienai egyetem multját, és főleg annak szervezetét, a mennyire ezt az adatok hiányosságában összeállíthatta. A munkát senki sem fogja kezéből letenni meglegedés nélkül, mert megismerkedett egy középkori olasz egyetem minden csinja-binjával. De nem lehet elhallgatnunk azon kifogást, hogy a munkán úgy a hogy most előttünk van, nagyon is meglátszik, hogy nyilvános — lehet mondani népszerű — felolvasások gyümölcse. Nem ártott volna e felolvasásszerű szaggatott alakjából kissé kiöltöztetni. Ez azonban csak a külső formára vonatkozik, a munka bel értékéből e körülmény mit sem von le.

Á. A.

Theobald Volf, Johannes Honterus, der Apostel Ungarns. Herausgegeben vom Ausschuss zur Errichtung eines Honterus-Denkmal in Kronstadt. Kronstadt, 1894.

Nagy érdeklődéssel fogtunk e könyv olvasásához s némi csalódással tettük le azt kezünkbe.

Honter János nemcsak az erdélyi szász történelemnek, hanem általában hazánk műveltségtörténelmének egyik igen kiváló alakja s csak csodálkozunk lehet, hogy amaz általános elismerés mellett, melylyel kortársai és az utókor nevének adóztak, ha nem is Magyarország apostolának, mint a szerző Hontert Melanchton után bombastikusan nevezi, de a szász nemzet reformátorának mindeddig nem akadt életírója. Ama sok kutatás és részben igen alapos és nagybecsű előtanulmány után, mely e téren már tétetett, a jelen könyv tudomásunk szerint az első kísérlet Honter életrajzának megírására s érdekel néztünk a könyv elé, melynek tárgyát e kiváló alak mélyreható működésének méltatása képezi. Nem reménylettük ugyan azt, hogy az életírónak sikerülni fog a Honter élete s kiválóan az ifjúsága fölött lebegő homályt teljesen eloszlatni, de vártuk azt, hogy Honter sokoldalu működését ismertette és méltányolva a szerző lehetőleg rekonstruálja Honter alakját és kimutassa azt a helyet, melyet e tudós humanista és reformator, Luther, Melanchton és Verancsics barátja az egyetemes és hazai műveltségtörténelemben elfoglal.

Azonban úgy látszik, a jelen könyv szerzője nem fogott ily magas ambícióval munkája megírásához. Ő maga mondja

az előszóban, hogy »nem emel igényt tudományos kutatásra és meglepő eredményekre, hanem csak azt akarja lehetőleg teljesen és általánosan megérthető formában az olvasó elé tárni, mit az eddigi kutatás kiderített és megállapított, mi egy igen kiterjedt irodalomban szétszórtan hever és azért sokak számára nehezen hozzáférhető.« Mint e sorokból kitetszik, Wolf munkája tehát népszerű munka akar lenni, mintegy összefoglalása az e téren tett eddigi tanulmányoknak s e szempontból szándékozunk észrevételeinket e munkáról az alábbiakban elmondani.

Szerző elég terjedelmesen, tizennyolcz fejezetben beszél Honter fiatalságáról, egyetemi tanulmányairól, ismerteti Honternek, mint könyvnyomdásznak, mint egyházi reformátornak, mint iskola alapítónak és szervezőnek és mint »a tudományok helyreállítójának« működését. Külön fejezetekben adja Magyarország és Erdély politikai viszonyainak rövid rajzát Honter korában, Honter személyes összeköttetését kora kiváló embereivel és végre a Honter családnak rövid történetét. Beosztása általában jó, eléggé tisztán feltünteti Honternek igazán sokoldalú tevékenységét, előadása is tiszta, világos úgy, hogy egyes fejezetek, hol jól előkészített talajra akadt, mint pl. a Honterus iskola alapításáról és szervezetéről szóló fejezetnél, hol Dück,¹⁾ Tentsch²⁾ és Seraphin³⁾ alapvető, szép dolgozatai állottak rendelkezésére, nemcsak kielégítőknek, hanem valóban igen sikerülteknek mondhatók.

Fájdalom nem mondhatjuk ezt az egész munkáról. Általában az a jelen életírat gyöngéje, hogy nem forrástanulmányon alapul, ezért ha meg van már törve az út, elég jól halad, de a járatlan helyeken fennakad, miután ő maga nem volt képes sőt nem is igyekezett utat törni. Igaz, hogy csak népies munkát akart adni, de az előtanulmányok hézagait ki tölthette volna saját tanulmányaival. Források, a mint tudjuk és ő maga is céloz rá, bőven bőven vannak a szebeni és első sorban a brassói levéltárakban.

Másik baja, hogy a már feldolgozott anyagot sem használta fel teljesen. A munkához csatolt jegyzetek mutatják, hogy a szász írókat jól ismeri és könyve mutatja, hogy jól is tudta őket értékesíteni, de a magyar nyelvű történeti irodalom neki is, mint annyi más szász honfitársunknak terra incognita. Mit szóljunk ahhoz, hogy a hazai könyvkereskedésről és könyvnyomdászatról beszél, de sejtelve sincsen Szabó R.,

¹⁾ »Geschichte des Kronstädter Gymnasiums.« Brassó 1845.

²⁾ »Siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen.«

³⁾ »Kronstädter Schulen vor der Reformation« az »Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde« XXIII. k. 3. füzetében.

Ábel J. és Ballagi A. ide vágó műveiről. Természetesen megérzik ez könyvén, melynek ide vonatkozó részletei tele vannak tévedésekkel.

Azt sem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy a szász íróktól származó tanulmányok felhasználásánál nem volt eléggé óvatos. Egyik első rangú forrása Trausch, kinek e korra és tárgyra számos értekezése jelent meg. Nem akarjuk e kiváló szász historikus érdemét kisebbiteni, mint anyaggyűjtő páratlan érdemeket szerzett, de hogy mint feldolgozó, mily kevésbé megbízható, mindenki tudja, kinek alkalma volt a Trausch dolgozatait a források tanulmányozása után méltányolni. Nem kisebb baj az, a mit különben szinte fölösleges is említeni, hogy a politikai viszonyok festésénél a szerzőnek egyetlen forrása Teutsch híres munkája,¹⁾ minek természetes következménye, hogy kalauzát követve a politikai viszonyokat a legszűkebbkörű szász szempontból nézi s az általános viszonyok elfogulatlan méltatására teljesen képtelen.

Ezek észrevételeink általánosságban a Wolf munkájáról s mivel ismertetés és nem kritikairás volt feladatunk, a tévedések és botlások részletes kimutatásába nem bocsátkozunk. Kívánjuk, hogy a szerző kitűzött célját: »Honterus emlékének felfrissítését« elérje s épen munkája hiányai által ösztönt adjon egy új, alaposabb és teljesebb életrajz megírására.

M. S.

Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor si Instructionii publice si ale Academiei Române. Volumul VIII. 1376—1650. Bucuresti, (Stabilimentul grafic I. V. Socecu) 1894.

Nagy 4-edrét. XI.VIII. és 540 ll. Ára?

E vállalatból a mult év folytán az eredeti series nyolczadik kötete jelent meg. Dr. Réthy László ugyan már 1892-ben kilencz kötetet említ (*Századok* XXVI. 56), de a tévedés valószínűleg onnan eredt, hogy forrása a kötetek mennyiségét és nem a címlapokon említett számot nevezte meg, mert ámbár a jelen kötet az eredetileg elfogadott számozás szerint a csak a nyolczadik, pótkötetekkel együtt tulajdonképen már 21 kötet jelent meg a vállalatból. Ennek kezdeményezésének és további folytatásának történetét egy író (—R) már a *Századok* ugyanazon folyamának 153. lapján mondta el és különösen a jelen kötetéről szólva jogosan állíthatjuk — minden-

¹⁾ »Geschichte der Siebenbürger Sachsen.«

esetre jogosabban mint egy-két megelőző kötetről — »hogyan nagybecsű publicatio történetünknek is egyik kiváló fontosságú forrása.« Mint ezt már a címmlap is mutatja, a jelen kötet az 1376. és 1650. évek közé eső időközre vonatkozó okiratok másolatait vagy kivonatait adja. A közlött darabok száma 762-re rúg és ezek egynehánynak kivételével eredeti okiratokról másoltattak, még pedig legnagyobb részt Velenzében az állam levéltárában és a Marcianában őrzött eredetiekről. Találkozunk azonban azonkívül itt-ott néhány darabbal a vatikáni szentszéki, bécsi udvari, stockholmi királyi és magyar országos levéltárakból, az oláh akadémia saját gyűjteményéből és más forrásokból is. Az okiratok minden egyes esetben eredeti szövegükben vannak közölve; a néhány magyar nyelvű eredeti szöveghez ezenkívül még oláh fordításuk is van mellékelve. Ez utóbbiakból a következők érdemelnek külön megemlítést. »Az Vargák czéhe levele« 1539-ből, melyben a »Polgármester, Birák és eskütt polgárok, Szebenyben, az hét eskütt (székben). Brassóban és Beszterczén az egész Szászországban, Erdély országban lakók« új czéh-szabályokat publikálnak »az czéhbe való varga Atyafiak« részére. E czéh-szabályzatot úgy látszik, nem ismeri dr. Szádeczky. Legalább nem említi az erdélyi czéhek lajstromában a »Szász egyetem« általános kiváltságai és czéh-szabályai között (*»A czéhek történetéről Magyarországon«* 1890), hol egy II. Lajos adta ítélet-lel van felsorolva 1518-ból és a vargák »legrégibb czéh-szabályai« 1560-ból. Azonban az 1539-iek sem a legrégiebbek, hanem a szöveg tanúsága szerint már fönnálló »statutumokból« lettek »egybe szedegetve« és némely létező »alávaló statutumok és minden gonosz visszavonások« eltávolítására életbe léptetve.

Érdekeseek azonkívül még a »havaselvi egyházi rendek, kalugyerok, papok, nemesek és annak az országnak egyéb rendbeli lakosai«-nak és az »Omnes transfugii Transalpinenses« folyamodványai; mindkettő az erdélyi fejedelemez, magyar nyelven, és Jassyból 1604-i július 25-éről keltezve. Továbbá Báthory Gábor magyar levele Juszuf pasához 1611-i május 29-ről havaselföldi dolgokról stb. és I. Rákóczy Györgynek a szász-sági »pósták ellen való edictum«-a 1641. április 20-áról.

Koruk szerint 5 db a XIV. századból, 34 a XV-ből, 45 a XVI. század első, 214 ugyanannak második feléből s végre 464 a XVII. század első feléből való.

Van egy-két fac-simile is a kötetben. Indexe azonban nincs. Miután azonban chronologiai rendben vannak közölve

az okiratok és nincs pótlék a kötet végén, e résznek használata nem oly időrabló, mint némely megelőző kötetéé.

Nincs azonban szándékomban a jelen alkalommal az előttem fekvő kötetet részletesen leírni, hanem csupán történetíróink figyelmébe ajánlani, még pedig nemcsak magát e kötetet, hanem az egész vállalatot. Az 1711. év előtti történetírást a következő kötetek érdeklik.

Az eredeti series 6 első kötete, mely a pótlékokkal együtt tulajdonképen 13 kötetre rug. A 7-tel számozott kötet 1750-től 1818-ig terjedő okmányokat tartalmaz.

Az I. Supplementum (pót-series) I. kötetében megjelent okmányok 1518-tól 1780-ig terjednek; a III. kötetéé 1709-től 1812-ig. A többi 3 kötet 1781 és 1849 közti okmányokat tartalmaz.

Vége a II. supplementum (pót-series) I. és eddig egyedül megjelent kötete az 1510-től 1600-ig terjedő időközkhöz tartozó dolgokat ad.

A vállalat különféle köteteinek értéke azonban nagyon változó, mert míg pl. a főnebb leírt VIII. kötet tartalma többnyire eredeti okiratokról lett másolva, a szintén a múlt (1894.) év folyamán megjelent harmadik pótlék az eredeti series II. kötetéhez (vol. II. partea 4) úgy látszik kizárólag már kiadott okiratokat közöl a Történelmi Társaság, a Monumenta Hung. Historica, Theiner, Pray, Engel, Pesty és más forrásokból »egybe-szedvegetve.«

Az eredetiek után közölt okiratok kiadásánál azonfelül még kifogásolnunk kell azt, hogy nem mindig van a keltezés szövege közölve és azért sokszor nem egészen világos előttünk, hogy egy-egy okirat dátumát miképen állapította meg a kiadó. Pedig, mint tudjuk, az okiratokban adott és a kiadók megállapította dátumok közt sokszor lényeges különbségek mutatkoznak és a köteteket használó történetírónak módjába kellene mindig helyeznie a kiadónak, hogy kétséges esetekben a dátumot maga is képes legyen ellenőrizni. A magyarázó jegyzetek is igen gyéren fordulnak elő; pedig az ilyféle vállalatoknál a magyarázó jegyzetek ritkasága épp oly nagy hiba, de sőt még nagyobb, mint a kiadói bőbeszédűség. Ha párhuzamot szeretne vonni a kiadó a kétféle kiadási módor közt, nem ajánlhatok neki jobb módszert mint azt, hogy egy-egy okiratot a saját és dr. Turba kiadásában, a »Dispacci di Germania«-ban, összehasonlítsa. A különbség azonnal szemébe fog szökni.

KROPP LAJOS.

Pannonia ó-kori mythologiai emlékeinek vázlata. Összeállítá Récsai Viktor. Esztergom, 1894. Nyomatott Laiszky János könyvnyomdájában. 114 lap. I—LV képes táblával.

Szerző szerényen *vázlatnak* nevezi terjedelmes dolgozatát, mely azonban, tekintve hű forrásképletét, vázlatnál jóval több. A Bevezetésben Pannoniának a rómaiak alatt való állapota van előadva és pedig oly körülményesen, hogy az a római occupationnak és a római colonisatióknak szépen összefüggő s érdekesen megírt történetét képezi. Szerző úgy a források mint a szakmájába vágó segédkönyveket alaposan ismeri, de amellett el nem mulasztotta magát az egykori római és hellen területekre tett tanulmányút által is tárgya előadására képesíteni, s így jelen tanulmánya tényleg a tevőleges tudás jellegét viseli magán. Majd áttér a római mythologia történetére valamint a pannoni szoborművészetre, s bár mindkettőt röviden tárgyalja, mégis azzal, a mit mond, jól tájékoztatja az olvasót az eléje tárt tárgy iránt. A mythologiai istenségek tárgyalásánál helyes s általán elfogadott rendszert követ s az emlékek leírását eleveníti azok rajzaival is, melyeknek művészi kiállítása ugyan nem minden egyes esetben kielégítő, mégis egészben a könyv értékének nagyobbításához határozottan elég alkalmasak. A Befejezésben összefoglaltan kimutatja azt az összefüggést, mely Pannoniában mythologia és földterület között fennforog, s mondhatni, a velős s értelmes fejtegetés a tárgy iránt érdeklődő olvasónak sok tekintetben jeles tájékozódására lehet. Szerettük volna, ha a mythologiai leletek alapján közelebbről kimutatja a pannoni római colonisták nemzetiségi viszonyait, mert a nagy római birodalom különböző tartományaiából beszakadt legionariusok hazáját tényleg a legtöbb esetben csakis ily mythologiai emlékek alapján állapíthatni meg. Szerző műve, a kiállításnak egyes szembeszökő fogyatkozásai s nagyszámú értelemzavaró sajtóhibái daczára is mindenesetre nyere-mény szakirodalmunkra. Még megjegyezzük, hogy a mű ajánlva van szerzője nagynevű egyházi előljárójának és pártfogójának, méltóságos *Fehér István* pannonhalmi főapátnak, ki velünk együtt vérmes reményeket fűzhet a képességének már annyi jelét adott bűzgő szerző további tudományos működéséhez.

ORTVAY TIVADAR.

T Á R C Z A.

· MÉG VALAMI PÁRIZ-PÁPAIRÓL.

A Századok múlt, 1894-ik évi utolsó füzetében, 904—907. ll. néhány irodalomtörténeti adalékot közöltem, ezek között a »*Rákóczi és Páriz-Pápai*« címűt, a nagy-enyedi híres tudós tanárról s az ő (az enyedi collegiumra oly gyászos 1704—1711. évek alatti) nagylelkű pártfogójáról, II. Rákóczi Ferencz fejedelemről. Ott a fejedelem részéről 1709. február 10-én utalványozott segélyösszegről volt szó; most, időközben, rábukkantunk Rákóczi erdélyi udv. cancelláriájának még kiadatlan — b. Jeszenák-féle — 1706—1709-iki leveleskönyvében, az 1708-ik évi hasonló segélyezést s ugyancsak Debreczen városa útján elrendelő fejedelmi intézkedésre, melyet is, az előbbieik kiegészítéséül, íme ide iktatunk:

»*Die 30. Junii. A. 1708. Vichnyérül. Stephano Dobozi Judici Debreczeniensi.* Nemzetes Vitézlő Rádai Pál Director Hívünk ennekelőtte parancsolatunkbúl requirálta vala Kglmedet Tiszteletes *Pápai* (Páriz) *Ferencz* és *Enyedi István* nagy-enyedi collegium bujdosó professori subsistentiájokra Kglmedtül sub assecuratione refusionis felveendő hatszáz forintok végett; mindazáltal — úgy informáltatunk, — hogy ez ideig is kezekhez nem vették. Azért Kglmednek magunk neve alatt is committálni kívántuk, hogy azon 600 forintokat azon bujdosó professoroknak a város (Debreczen) által is exolváltassa, assecurálván nevünkkel a várost, hogy a mikor impositiója leszen a városnak: azon 600 forint minden bizonynyal fog acceptáltatni. Ebben pedig Kglmed oly modalitást adinveniáljon, mely szerint ezen deputatumnak exolutiója továbbra ne maradjon.«

A segélyezés elrendelése tehát nyomatékkel, sürgetőleg és a legbiztosabb alapra: a nagy, gazdag alföldi metropolis állami adajára történik. Látszik e kicsiny adalékból is: mennyire megbecsülte a tudomány- és iskolapártoló Rákóczi országának jeles tudósait s tanárait, köztük a hírneves író Pápai Párizt!

THALY KÁLMÁN.

A BALASSA NÉVRŐL.

Irodalomtörténészeink a nagy Balassa Bálint neve fölött meghasonlottak. Egy részük *Balassá*-nak, a másik rész meg — s első sorban *Beóthy Zsolt* — *Balassi*-nak írja. Attól tartok, hogy a Balassi név ilyen nagy tekintély pártfogása alatt csakhamar ki fogja szorítani a Balassa alakot, pedig ennek tán nagyobb jogosultsága volna.

A költő maga, Balassának, »Balassy«-nak is írta magát, ebből tehát az egyik név rovására sem lehet következtetni.

De mindjárt tisztábban áll előttünk a kérdés akkor, ha magát a Balassa nevet igyekezzünk megérteni.

Ebben pedig semmi nehézség sincs, mert e név nem áll egy-magában s az oklevelekben, összeírásokban gyakran találkozunk annak analógiáival: a *Miklóssa*, *Jánossa*, *Tamássa*, *Ákossa*, *Andrássa* stb. alakokkal, nemesek és parasztnál egyaránt.

Itt tehát a magyar nyelvnek egy sajátos névképzésével van dolgunk, mely az »s«-sel végződő keresztnemekhez ragasztott »-sa« (helyesebben tán csak »-a«) képzővel új tulajdonnevet alkot.

Ez a *sa* (vagy *a*) képző pedig kétségkívül nem jelenthet mást, mint azt, hogy = *fia*. Ezt érezzük ki az összes szóalakokból. De okleveleinkből is jól tudjuk, hogy régi családaink vezetéknévük gyanánt, általában az *apának* vagy *ősapának* nevét használták még a XIV. században is a latin: *filius* vagy *fili* *Blasii*, *Nicolai* stb. kitételrel. Ebből lettek tehát a Balassák: a Balásfiakból, a Miklóssák: a Miklósfiakból stb.

De ugyanez a magyarázat kell, hogy álljon a »*Balassy*«, *Miklóssy*, *Tamássy*, *Andrássy* családnevekre is. Ezek is mind: *fili* *Blasii*, *Nicolai*, *Thomae*, *Andreae*, az illető családős neve után.

A Balassa név tehát épp olyan helyes mint a »*Balassy*«, de ez utóbbit alighanem *Balássy*-nak s nem rövidesen *Balassi*-nak kell írunk.

TAGANYI K.

ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

II.

Hlatky József »RESZLET KÖRMÖCZBÁNYA VÁROS PROTESTANS GYMNASIUMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL« címmel (a *körmöczbányai m. kir. állami főreáliskola XXIV. évi értesítőjében*) fölötte érdekes adatokat közöl Körmöczbánya XVII. századbeli iskolaügyi multjából. A szerzőnek szándéka megírni a város egész tanügyi történetét, s e szándék teljesültét annál melegebben kívánjuk, minél jobban meg vagyunk győződve az ilyen munkák kiváló becséről s a vállalkozó férfiú rátermettségéről. A magyar műveltség történetének alig van nagyobb hézaga, mint az oktatásügy folyamatát illetőleg

azért öszinte örömmel kell fogadnunk minden komoly törekvést, a mely e hézag betöltésére irányul. Kőrmöczbánya városának megvan az a kivételes szerencséje, hogy a városi levéltárban igen fontos adatok maradtak fenn az oktatásügy fejlődésére vonatkozólag; s el lehet mondani, hogy nagy kötelességmulasztást követnének el a helybeli tanárok, ha ez adatokat nem értékesítenék. A jelen közlemény szerzője a XVII. század első éveinél kezdi a történet elbeszélését, chronologiai sorrendben számlálván el a protestáns gymnasium tanárait, azoknak szellemi és anyagi viszonyait s a tantárgyak beosztását is figyelemmel kísérve. A XVII. közepe körül öt osztály állott fenn Kőrmöczbányán s az egész cursus nyolcz esztendeig tartott. A humaniorákból az akkori rendes tananyagot végezték, a realiákból pedig csak a számtant tanulták a három felső osztályban; földrajznak, történelemnek, természettannak és természetrajznak semmi nyoma. Évenként háromszor tartottak vizsgálatokat s utánuk színlelőadásokat. Az iskolai színjáték virágzó állapotban volt e városban, az igazgatónak rendes évi díja volt a betanításért. A szerző úgy hiszi, hogy e színjátékokat az iskolában vagy a templomban tartották, s a század elején a városi tanács ki akarta tiltani a templomokból az ilyen profán előadásokat, mivel — úgy mondták — az Isten háza nem játékra való, de a polgárság közbevetette magát, s a régi szokás megmaradt továbbra is, csakhogy a templomból kiszorult a színi előadás. A magyar közműveltség minden barátja érdekkal várhatja a szépen megkezdett közlemény folytatását.

Cséplő Pétertől hasonlóan becses értekezés olvasható »A NAGYVÁRADI R. KATH. FÖGYMNASIUM TÖRTÉNETE« czímmel (*a jászóvári prémontrei kanonokrend nagyváradí főgymnasiumának értesítőjében*). A XVI. század második felében a jezsuiták nagy buzgalmat fejtettek ki a váradi iskolák ügyében, segítve Báthory Istvántól s az Eszterházyaktól. Különösen Szántó István, a Pázmány megtérítője tünt ki, s Nagy-Várad tanításügye ez időtt neki köszönhet legtöbbet. De a nagyváradí iskola már előbb is virágzott, 1517-ben az öt osztályu collegiumnak négyszáznegyven tanulója volt s egy századdal később hétszáznál is többre emelkedett. Azt a gymnasiumot, mely némi változással maig fennáll, 1699-ben Benkovics Ágoston püspök alapította, hatezer rh. forintot téve le alapjául. Sajnos, hogy e gymnasium története nagyon sovány adatokból áll. Az író azt a kevés adatot is beleolvasztotta a város és a jezsuita rend magyarországi történetébe, holott jobb lesz vala, ha a fennmaradt adatokat lehetőleg egy folyamaban csoportosítja. Mert a nagyszombati Pázmány-féle intézet története épen nem tartozik a nagyváradí iskolázás történetéhez. A jezsuiták tanítása pedig más munkákból bővebben ismerhető. Így is érdekes olvasmány, de a

szakemberre nézve fáradságos munkával jár a specialisan idevonatkozó adatok kiválasztása.

A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló magyar-óvári gymnasium értesítője szintén »A GYMNASIUM TÖRTÉNETE 1739—1894.« című becses dolgozattal kezdődik. Ki a szerzője, nincs megmondva. Az értesítőt *Rappensberger Vilmos* teszi közzé, s valószínűleg tőle való az értekezés is, mely a felfogás és az adatok elrendezése tekintetében a hasonnemű dolgozatok java közé tartozik. A magyar-óvári gymnasium Zsidanics Istvánnak köszöni alapítását, a ki 1736. évben kelt végrendelete szerint tízezer forintot s ottani polgári házáat ugyan csak oly föltétel alatt hagyta a piaristáknak, hogy lelkiüdvéért betenkint két misét mondjanak az ottani rendház tagjai: de ezek nemcsak a végrendelet szabta kötelességet teljesítették, hanem elhatározták, hogy iskolát fognak nyitni. Mind a várossal szerződésre léptek tehát, mind az egyházi hatóságnak s végül a királynak az engedélyét kieszközölték, s már 1739-ben megnyílt az első osztály s innentől fogva az iskola fokozatosan fejlődött egészen a múlt század közepéig. A Ratio educationis megjelenése után azonban évről-évre hanyatlott az iskola, mert a líres tanterv követelményeinek a rendház nem tudott megfelelni, s a helytartótanácsnak 1788-ban kelt rendelete megszüntette a magyar-óvári gymnasiumot. De a város és megye mindent elkövettek, hogy az iskola visszaállíttassék, s e törekvés a múlt század végén sikerült is. — Így az első részben előadván szerző az iskola külső történetét, külön fejezetekben foglalkozik az alapítványokkal, az különböző tantervekkel, fegyelemmel, a tanulók állapotával, az iskola tanszereivel stb., mindenütt világos áttekintéssel ügyelve a fontosabb mozzanatok kiemelési. A 175. lapra terjedő dolgozat becses adaléka a magyar tanügy egész történetének.

Mihelics Károly »A MÁRMAROSSZIGETI KEGYESRENDI GYMNASIUM TÖRTÉNETE« címmel teszi közzé hasonló irányu dolgozatát ez iskola értesítőjében. A mármaroszi gymnasium története 1730-tól kezdődik huszonnyolcz tanulóval, mely szám aztán fokozatosan emelkedett. A szerző évszám szerint halad a tárgyalásban bizonyos krónikaszerűséggel, kiemelve mindenütt a gymnasium pártfogóinak az iskolára tett hatását, de nem feledkezve meg a tanügy folytonos haladásának, a tanítás szellemének vázlatos előadásáról sem. Négy fejezetben tárgyalja a különböző korszakokat, a melyek a fejlődésnek egymást felváltó stadiumai. Az egész dolgozat eléggé világos képét adja az iskola történetének.

Horvát Sándor »OKMÁNYTÁR A PIARISTÁK SZ. LÁSZLÓ KIRÁLYRÓL CZÍMZETT NYITRAI COLLEGIUMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ« cím alatt az 1698—1776. év között kelt okiratokat teszi közzé (*a nyitrai*

r. k. főgymnasium értesítőjében). Nem mondjuk, hogy e nyers anyag közzététele fölösleges, de mégis jobb szerettük volna, ha a közlö feldolgozásban nyújtja ez anyagot, mert iskolai értesítőben közlött dolgozatnak nemcsak történeti vonatkozásu adaléknak kell lennie, de valamilyen paedagógiai célzattal is össze kellett volna kötni, mert attól tartunk, hogy így az okleveleket épen azok nem olvassák, kiket első sorban érdekel, a tanulók.

Kosztka Győző »A PÉCSI M. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA TANÁRI KÖNYVTÁRÁNAK CZÍMJEGYZÉKÉ«-t közli az értesítőben. A könyvtárban 1809 munka van jelenleg, több mint negyedfélezer kötetben, a mi, tekintve az iskola rövid folyamát, elég szép szerzemény. A könyvek tizenkilencz szakba vannak osztva, kicsiben az egyetemi könyvtár rendszerét utánozva. Maga a könyvtár helyisége, mint a mellékelt photographiai fölvételből látható, becsületére válnék nem egy budapesti középiskolának is.

»A ZIRCZ-CZISZTERCZI-REND PÉCSI KATH. FŐGYMNASIUMÁNAK KÖNYV- ÉS SZERTARAI« című közleményt *Mócs Szaniszló* teszi közzé, rövid történeti visszapillantással vezetve be a könyv és szertár lajstromát. A könyvtár szintén szakok szerint van rendezve s ezen belül a szerzők neveinek abc rendjében vannak a művek felállítva. Összesen van 1459 mű 2701 kötetben és 118 füzetben.

A három következő értesítőben (*a budapesti kereskedelmi akadémia, a budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola és a budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium*) *Jókai Mór* költői pályájának rövid rajza olvasható, *Névy Lászlótól*, *Révy Ferencztől* és *Góbi Imrétől*. Mindegyiket az ünnepelt költő felszázados írói pályájának jubileuma alkalmával rendezett ünnepélyen mondták el a szerzők, s annak a célnak meg is feleltek, bár kiválóbb irodalmi érték egyikben sincs; de a növendékek felfogásához és szellemi világához jól alkalmazkodnak.

Kraut Győző ugyancsak *Jókai* regényírói tulajdonságait fejtegeti (*a jászberényi községi kath. főgymnasium értesítőjében*) s néhányat igen helyesen emel ki azok közül. Ugyanez értesítőben *Köncz Ákosnak* »AZ EGERI FŐEGYHÁZMEGYE KÉT NAGY KÖLTŐJÉRŐL« szóló értekezése olvasható. A két »nagy költő«: *Mindszenty Gedeon* és *Pájer Antal*. A szerző talán egy kissé tulmagasra becsüli ez egyházi költők műveit, a melyek az »örök becs«-től néha messze maradnak; de annyit el lehet mondanunk, hogy legalább dicséretes buzgalommal ügyekezett a szerző az említett költők legsikerültebb műveit kiválogatni s azokkal bizonyítani ítéletét. De épen e »legsikerültebb« művek is mutatják, hogy *Mindszenty* és *Pájer Antal* nem olyan »nagy« költők, mint szerző hiszi.

Szokol Károly »A FAUST-MONDA KELETKEZÉSE S LEGRÉGIBB PRÓZAI FELDOLGOZÁSAI« című értekezése (*a dunántúli evang.*

reform. egyházkerület pápai főiskolájának értesítőjében) két szempontból indul ki: hogyan maradt fenn a monda a legrégibb prózai feldolgozásokban, és miként keletkezett a monda s mennyit vett át abból Goethe a maga halhatatlan művébe. Az értekező mind a két szempontból beható vizsgálat eredményét nyújtja, s dolgozata az önálló kutatású dolgozatok java közé tartozik, de az első rész sikerültebb a másodiknál, a hol a szerző többet ígér, mint a mennyit megfejtteni képes. Azonban így is megérdemli az érdeklődők figyelmét.

A SZLÁV MATICÁK.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Maticának (A méhkirálynő) nevezik a szláv népek közművelődési egyesületeiket, melyek az irodalom és iskolázás előmozdítására szolgálnak. A Maticák célja a kulturának nemzetiségi szelvényben való terjesztése; azonban egyik-másik a politikát is belevonta működési körébe, a politizálás természetesen maga után vonta az állami hatalom beavatkozását, mely az egyesületet kizárólag irodalmi térre szorította. Érdekes tudnunk, hogy Matica néven irodalmi társulatokat azon szláv népek szerveztek, melyek nem bírtak nemzeti önállósággal, mindazáltal hajlottak az európai műveltség felé. Míg a balkáni szláv népek, melyek előbb a török járom alatt voltak, s így a művelődéstől el voltak zárva, ily kulturális egyesületekre egyáltalában nem is gondolhattak; viszont az oroszok, kik nemzeti önállóságot élveztek, nyílt propagandát csináltak a szláv kulturának: addig az állami önállóságot nem élvező szláv nemzetiségek — jobbára monarchiánk területén — Matica név alatt szervezték közművelődési egyesületeiket. Mely körülmény érdekes világot vet az államhatalom és a nemzetiségi öntudat egymást kerülgető óvatosságára. — Rövidre mért cikkelyemben vázlatosan előadom a szláv Maticák történetének főbb mozzanatait.

1. A szerb Matica legrégibb valamennyi között. 1826-ban Hadzsics János, irodalmi néven Szvetic Milos Pesten néhány barátjának kezdeményezésére irodalmi társulatot alapított, melyet »szerb Maticák«-nak neveztek. A társulat alapszabályait Hadzsics készítette s azokat közzé tette a Magarásevic által szerkesztett »Szerpszka Letopisz«-ban. Az új egyesület életének első korszakát meddő nyelvészeti viták jellemzik. Új érának beköszöntőjét képezi Tököly Száva kir. tanácsosnak a Matica elnökévé választása 1838-ban. Tököly a Matica működésének előmozdítása céljából évenként 200 forintot adott a Matica jegyzőjének s a Szerpszki

Letopisz szerkesztőjének 500-at és lakást saját házában. Tökölly új szervezetet és alapszabályokat készített, melyeknek első cikkelye szerint a Matica feladata a magyarországi szerbség művelődésének előmozdítása mindennemű törvényes eszközzel. A Matica tagjait rendes- és tiszteletbeliekre osztja fel és tehetséges szerb ifjak tudományos kiképzését vette fel programjába.¹⁾ Tökölly meghalt 1842-ben. Még halála előtt 1838-ban alapította egyetemi hallgatók számára a Tökölyánumnak nevezett budapesti nevelőintézetet, melyet végrendeletében általános örökösévé tett s igazgatását a Maticára bízta. E célra házat vett, hol az intézet, a Matica, a Letopisz szerkesztősége és könyvtára volt elhelyezve.²⁾ A 48-as mozgalom után a nemzetiségek helyzete Magyarországon sokat változott; kiváltképpen sokat változott a szerbség helyzete az ország fővárosában. A viszonyokkal számot vetve, a szerb Matica intézői 1851. aug. 18-án elhatározták, hogy az intézet székhelyét Pestről átteszik Ujvidékre. Ez alkalommal fölkérték Atanackovics Plátó ujvidéki püspököt, mint a Matica elnökét, hogy Hadzsics-Szvétics Jánossal egyetemben tegye meg a Matica áthelyezésére szükséges intézkedéseket. Atanackovics és Hadzsics válaszul azt kapták a kormánytól, hogy a Matica tartson közgyűlést és azon a tagok összesége nyilatkozzék a szándékolt áthelyezése felől. A nagygyűlést megtartották 1853. aug. hóban, melyen elhatározták, hogy a Matica székhelyét átteszik Ujvidékre. Még új alapszabályokat kellett készíteni a Maticának s azok bemutatása és sok huza-vona után 1862. febr. 2-án mutatkozott a kormány hajlandónak az áthelyezés ajánlására legfelsőbb helyen. Ő felsége 1863. évi jul. 6-án kelt elhatározásával megengedte a Matica székhelyének Ujvidékre való áthelyezését s jóváhagyta annak új alkotmányát. A szerb Matica átköltözött Ujvidékre s itt 1864. évi apr. 30-án tartott nagygyűléssel működését megkezdte.³⁾ A módosított alkotmány szerint: a szerb Maticának, mint társulatnak célja, anyagi és szellemi erővel elősegíteni és terjesztetni a szerb nép művelődését. — A Matica a magyarországi szerbség művelődésének centruma, melynek működése iránt a szerbek kegyelettel s érdeklődéssel viseltetnek. Tökölly Száva összes vagyonát a Matica igazgatása alá rendelt Tökölyánumra hagyta.⁴⁾ Karagyorgyevics Sándor herczeg hagyatéka — mely a Maticát illeti — 96,267 frt 57 kr.⁵⁾ Trandafil Mária összes

¹⁾ Letopisz Matice Szrpszke. 122. k. 41—58.

²⁾ U. ok. 123. k. 71—84.

³⁾ U. ok. 124. k. 104—120. l.

⁴⁾ U. ok. 123. k. 72. l

⁵⁾ Rad i imenik Matice szrpszke. 1887. évf. 9. l.

vagyona halála után a Maticára szállott.¹⁾ A dús adakozások- és alapítványokból bőven kijut irodalmi czélokra, pályamunkákra és népiratkákra is. — Ujabb időben revizio alá vette a Matica alapszabályait s azokat a kor igényeihez alkalmazva átalakította. Az új alkotmány tervezetét az 1891. évi társulati értesítő közli.²⁾ A módosított alapszabályok a kormánynál vannak jóváhagyás céljából.

2. *Horvát Matica.* A negyvenes években erősen terjedő illirizmus hozta létre a horvát Maticát. Akkor indult meg a mozgalom a horvát és szlapon tartományoknak a Lajthán-tuli részekhez való csatolása iránt. Az illirizmus célja volt egy délszláv birodalom megalkotása.³⁾ Gáj Lajos, az illirizmus buzgó apostola már 1829-ben tervezgette az »illir nemzeti társulat«-ot, melynek célja lenne a délszláv irodalom és művelődés ápolása.⁴⁾ Gáj élénk propagandát csinált eszméjének s a társulat létesítése iránt kérvényt intézett a horvát tartományi gyűléshez. Az 1836. évi tartománygyűlés többsége magáévá tette Gáj eszméjét s a XV. t.-cz. elrendeli egy társulat szervezését Zágrábban, melynek célja lenne a nemzeti nyelv és irodalom ápolása.⁵⁾ A határozat meg volt hozva, de kivitele sokféle nehézségbe ütközött. Végre több évi huza-vona után a zágrábi csitaonica (olvasókör) vette fel a Matica ügyét s 1839. évi márcz. 7-én elhatározta, hogy Illir Matica néven szervezi a nemzeti társulatot. A Matica évek hosszú során által az olvasókör szárnyai alatt elődött s mint annak könyvkiadó osztálya működött. Legelőbb Gundulics horvát költő »Osman«-ját, azután egyéb szépirodalmi műveket adott ki. A Matica életének ezen első kora elég sivár volt, minden oldalról panasz hallatszik a tétlenség miatt. A terjedés oka a politika akadékoskodása volt. Bécsben gyanakvó szemekkel nézték az »illir Maticát«, azért késett az alapszabályok legfelsőbb jóváhagyása is; sok utánjárással 1847. évi jul. 10-én végre kieszközölték a Matica vezér-emberei a királyi jóváhagyást, mely a társulat régi címét eltörölte s annak »horvát-szlavon irodalmi társulat« (hrvatsko-slavensko književno društvo) nevet adott.⁶⁾ Azonban mire a társulat élénkebb munkálkodáshoz látott volna, beállottak a 48-as forrongások, az irodalmi tevékenység néhány évre ismét elmaradt. — A horvát Matica tulajdonképpeni tevékenysége 1850-ben kezdődik, midőn a politizáló csitaonicát a kormány

¹⁾ U. ok. 7. l.

²⁾ U. ok. 1891. évf. 29—31. 51—62.

³⁾ Rüstow, Gesch. d. ung. Insurrections Krieger. I. k. 64.

⁴⁾ Danica ilirska. 1836. évf. 33. sz.

⁵⁾ Smičiklas—Marković, Matica hrvatska. Zagreb. 1892. 4 l.

⁶⁾ U. ok. 20.

betiltotta. Eddig a Matica annak szárnyai alatt volt; most hogy az olvasókört a kormány bezáratta, a Matica akarva nem akarva önállóvá lett. Új alapszabályokat készítettek 1851-ben, melyek szerint a Maticának tudományos és irodalmi osztálya gondoskodik a horvát irodalom műveléséről. A fő különbség a régi és új alapszabályok közt abban áll, hogy míg eddig a Matica tisztán az illir klasszikus költők műveinek kiadására volt utalva, most főcélja a közhasznú irodalom művelésére irányul; az illir klasszikus költők műveit csak úgy adja ki, ha ezt a társulat anyagi ereje megengedi. Most már pezsgő életkedv észlelhető a Maticában. A »Kolo« a Matica tudományos folyóiratának füzetei egymás után jelennek meg érdekes tartalommal. A Matica elnöksége felhívta a horvát írókat, hogy küldjenek dolgozatokat a Kolo számára. Halom-számra érkeznek a Kolo szerkesztőségéhez a legjobb nevű horvát írók dolgozatai, Ljubics, Brlics, Kozjak, Csivics, Veszelics, Macun, Sztojánovics, Andrics, Jukics, Szladovics, Sulek, Sztarcsevics, mindannyian munkatársakul jelentkeznek s 1851-ben Kukuljevics indítványára Neren cz. szépirodalmi folyóiratot indít a Matica és irodalmi pályadíjakat tűz ki, mely kezdeményezés sokban hozzájárult az írói tevékenység lendületéhez. — Úgy látszik, a sok részre szakasztott szláv népeknél sűrűn nyilvánuló egyesülés felé való óhaj vett erőt a horvát Matica tagjain, midőn a fönnemlített évben felszólította az összes szláv Maticákat és irodalmi egyesületeket, hogy Varsóban vagy Belgrádban kongresszust tartsanak a szláv írás egyöntetűvé tétele s a szláv nyelveknek egymáshoz való közelebb hozatala ügyében. Azonban Bach közbelépése végett vetett az egyesülésre irányuló aspirációknak.¹⁾

ÉRDUJHELYI M.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BARÓ RADVÁNSZKY BÉLÁT, társulatunk választmányi és alapító tagját az országgyűlés koronaórré választotta s ő felsége ennek alapján ki is nevezte koronaórré. Ünnepestes beiktatása jan. 21-én ment véghez. A történeti hagyományhoz híven, a beiktatás nagy fényvel történt, de a mi ennek a fénynek értékét emeli, az az osztatlan lelkesedés, melylyel minden párt s hazánk minden polgára ez ünnepestes aktuson részt vett. Politikai és társadalmi téren szerzett sok érdeme mellett kiemelkedik az, melyet a magyar történetírás terén szerzett, hol mint feldolgozó és kutató a legkiválóbbak közé küzdött fel magát — ezért is szívünkkel üdvözljük mi őt — utódját Révay Ferencznek, a történetírónak, a koronaórségben! Ad multos annos!

¹⁾ U. ok. 25.

— TAGÁNYI KÁROLY orsz. allevéltárnokot Társulatunk választmányi tagját a M. Tudom. Akadémia Történelmi Bizottsága bizottsági kültaggá választotta.

— † GRÓF KUUN KOCSÁRD MEGHALT! Ez a pár szó az összes magyarság gyászát jelenti! Még a télen — 93 éves korában — fenjárt Budapesten, hogy tanúja legyen e város emelkedésének s fejlődésének s bámulatos fiatal kedélyvel örült és bámult mindazon amit látott! Egyik utolsó képviselője ő annak a régi erdélyi arisztocratiának, mely hazánk átalakulásában oly nevezetes szerepet játszott. Ősei századok óta szerepelnek Erdély történetében, nem egy közülük esett nótába, mert nem alkudott a viszonyokkal: de a család állandóan fentartá magát. Nótába incurrált az öreg Kuun Kocsárd is — de visszaszerezte, megszorította birtokait — s hazája oltárára tette, hogy legyen az Magyarország bástyája. Az ő alkotása a szászvárosi gymnázium is, hasonlóan egyik bástyája a magyarságnak. Társulatunk alapító tagját gyászolja benne. Január 11-én 93 éves korában hunyt el. Nyugodjanak porai békében az annyira szeretett és féltett haza földjén.

— † GRÓF BÁNYFY MIKLÓS, társulatunk alapító tagja, főpohárnokmester, politikai közeletünk egy kiváló tagja múlt évi decz. 17-én meghalt. Társulatunk első, Kolozsvártt tartott vándorgyűlésén (1868.) megnyitá levéltárát a kutatóknak.

— † DANKÓ JÓZSEF vál. püspök, társulatunk évdíjas tagja, Pozsonyban jan. 14-én 64 éves korában elhunyt. Történelmi, műtörténelmi és bibliographiai dolgozatai kiváló helyet biztosítanak neki irodalmunkban. Az írói pályára hittudományi munkálattal lépett. Első történelmi munkáját Erdősi (Sylvester) életét németül írta s Bécsben 1871-ben adta ki. Utóbb magyar munkákkal gazdagította irodalmunkat: Az esztergomi főegyház kincstára (1880.), a franciaia könyvdísz a renaissance korában (1886.) akad. székfoglaló, magyar egyházi bibliographiai érdekességek (1889.), Hosius Szaniszló (1890.) előkelő helyet biztosítanak neki irodalmunkban. Főmunkája a Vetus Hymnarium a legértékesebb alapvető munkák közé tartozik.

† WENRICH VILMOS tagtársunk jan. 21-én 72 éves korában Segesvártt elhunyt. Fabricius halála után ő képviselte az országgyűlésen a segesvári kerületet. Társulatunk 1879-iki kirándulása alkalmával egy rendkívül nagy feltűnést keltett felolvasást tartott Kolozsvári Márton és Györgyről, s kimutatta, hogy a prágai Szent-György szobor ezek munkája. Rendkívüli szorgalommal és szakismerettel az erdélyi okmányokból rendkívül becses Codex Diplomaticust gyűjtött össze. Valódi szoba-tudós volt, ki sokat tudott, de tudományával soha sem akart kérkedni s nem lehetett rábírni, hogy a történetírásban tényleges részt vegyen. Igazi becsületos

ember és jó hazafi volt — megérdemli, hogy emlékét kegyelettel megőrizzük.

— A PALLAS NAGY LEXIKONÁNAK VIII-ik kötete megjelent s a Gesztely—Hegypálya közt eső szavakat foglalja magában. Ennek a kötetnek, mint a megelőzőknek, az a fő érdeme, hogy az egyetemes tudnivalók mellett kiváló gond van fordítva a hazaiakra. Sőt miután a magyar mellett minden többi kellő méltánylásban részesül, e részben is — hazai viszonyainkat tekintve — felülmúlja azokat. Kiállítása ép oly elegáns, mint a többieké, térképek, színnyomatok, heliogravure-ek s a szövegbe nyomott képek magyarázzák a szöveget, — úgy, hogy e tekintetben is kiállja a versenyt a külföldiekkel.

— A SZABADSÁGHARCZ DALAI cím alatt *Hentaller* Lajos tagtársunk, ki már annyi becses adalékkal járult a forradalom s az azutáni idők történetéhez, igen érdekes gyűjteményt adott ki, melyben a forradalom alatti s a közvetlenül azt követő időkben termett dalokat összegyűjtötte s díszesen kiállított kötetben kiadta. Nem egyszerű gyűjteménye ez a daloknak, keletkezési idejük szerint chronologai rendbe osztotta s közbe az egyes csoportokhoz bevezető sorokat írt, melyekben elmondotta keletkezésük történetét, úgy hogy az olvasó összefüggésekben veszi azokat. Érdekes emléke a forradalomnak, melyet mindenki élvezettel fog olvasni, mert igazán sok szép vers — a nemzeti géniusznak megnyilatkozásai — van benne összefűzve.

— DR. MANDELLO GYULA tagtársunk »Anglia királyi igazságszolgáltatása a XI—XIV. században« cím alatt igen becses jogtörténelmi tanulmányt adott ki. Már magában a körülmény is, hogy egy magyar tudós annyira behatóan foglalkozik Anglia jogtörténetével, hogy a nyomtatott munkák mellett a levéltári forrásokat is használja, elismerésünket teljes mértékben megérdemli — de kétszeresen méltánylandó az, ha tekintetbe vesszük, hogy az összehasonlító jogtudomány régi jogéletünk értelmezésére nagy befolyással van. Még vissza fogunk térni e nagy szorgalommal s alapossgággal megint munkára.

— A DEBRECZENI LEVÉLTÁR ügyében írt felszólításom a »Debreczeni Ellenőr«-ben s a »Debreczeni Hírlap«-ban viszhangra talált. Köszönöm az ügy érdekében. Legyen szabad azonban az Ellenőr egyik passzusához egy pár felvilágosító szóval járulnom. Igaz, hogy benne van az incriminált sor: »s a mi eddig csak világosságra jött, azt mind más levéltárakból hozták össze.« De előtte van ez a sor: »sokszor döntő befolyása volt az események folyama« — s ezzel kapcsolatban az incriminált mondatnak más értelme van. Magam kiemeltem cikkem elején: a debreczeni levéltárt Révész és Szűcs is használták. Ez utóbbi idézi a szabadság

leveleket a magán levéltárból s a városi jegyzőkönyveket; de nem tartom valószínűnek, hogy ezekkel a városi levéltárt kimerítette volna. Azt hiszem, hogy igen sok becses adatnak kell ott még lenni olyanoknak, melyekből világosságra jön döntő befolyása az eseményekre s melyeknek napfényre hozatala történet-írásunknak roppant hasznára volna. Az egész hódoltság epochája még nincs felderítve, ezt csak a török levelek s a correspondenciák közzétételéből ismernők meg! Legyen szabad ismételni indítványomat: tegye közzé Debreczen városa a millenium alkalmából levéltára rejtett kincseit s ezzel emeljen városa multjának »monumentum aere perenius-t!« Sz. S.

— TÖRTÉNETI ALAPON nyugvó magyar nyelvtannak rég óta érezzük hiányát. Azóta, hogy Révai kiadta az ő *Elaboration Grammaticáját*, közel kilenczven év telt el s azóta sok anyag gyült össze s sok előmunkálat látott világot s most már valóban nagy szükség van egy ilyen munkára, melyben ezek kellőleg fel legyenek használva. Végre elkészült a tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon: írta, *Balassa József* közreműködésével, *Simonyi Zsigmond*. E munkának most az I. kötetére »Magyar Hangtan és Alaktan« írták *Balassa J.* és *Simonyi Zs.* hirdet a M. T. Akadémia előfizetést, mely a Lukács Krisztina díjjal jutalmaztatott. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe s az Akadémia által kiadott aláírási felhívásból, olvasóink tájékoztatása végett, kiemeljük:

A Magyar Hangtan és Alaktan pályázatra készült, melyet a M. T. Akadémia tűzött ki s a bírálók hivatalos jelentésükben úgy nyilatkoztak, hogy »szerzője teljesen otthonos a tárgyban, a nyelvtudomány módszerét a történetit és összehasonlító, a régi és új magyar nyelvet, az irodalomét és népét egyaránt tökéletesen ismeri, valamint az összes nyelvészeti forrásmunkákban nagy mértékben jártas«.

A hangtan főleg az egyes hangok történetét adja elő részletesen. Az alaktan pedig a következő szakaszokra oszlik: a szótók, az összetétel, az igeeképzés, a névszóképzés, az igeragozás, a névragozás.

Azt hisszük, hogy ilyen munka szükségét nemcsak intézeteink és tanáraink érzik, hanem sokan a nagyobb művelt közönség köréből is. s e hit bátorít bennünket arra, hogy a munka mielőbbi megjelenhetése érdekében a közönséghez forduljunk.

Az Akadémia Nyelvtudományi Osztálya maga is óhajtván e munka haladéktalan megjelenését és szélesebb körökben való elterjedését, azzal a kéréssel fordult hozzánk, nyitnánk aláírást *Simonyi Zsigmond* tüzetes Magyar Nyelvtanának I. kötetére, a mint ezt a megelőző években *Anonymus*, *Werböczy*. A régi magyar Nyelvenlékek stb. kiadásakor sikerrel tettük.

Felkérjük tehát az érdeklődőket, szíveskedjenek aláírási nyilatkozatukat legkésőbb f. évi márczius végéig hozzánk beküldeni, hogy a nyomtatandó példányok száma felől magunkat tájékozhassuk. E kötet f. évi szeptember elején jelenik meg; terjedelme mintegy 40 ív fog lenni. Ára az aláírók részére 4 frt (bekötve 4 frt 50 kr.); bolti ára pedig 6 frt lesz. A M. T. Akadémia Főtitkári Hivatala.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— NYELVEMLÉKEINK a könyvnyomtatás koráig. A M. T. Akadémia megbízásából írta Zolnai Gyula. (Huszonöt melléklet s egy szövegközi hasonmással.) Ára 6 frt. Budapest, M. T. Akadémia. 1894. IV. 296 l.

— PÁZMÁNY PÉTER bíbornok esztergomi érsek Magyarország primása összes munkái. A budapesti kir. magy. tud. egyetem megbízásából egybegyűjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Magyar sorozat. I. köt. Felelet Magyar könyvére. — Kempis Tamás Krisztus követéséről. — Az új tudományok hamisságának tíz bizonyossága. Budapest, Egyetemi nyomda. 1894. XVIII. 588 l.

— SZÁZADUNK NÉVVÁLTOZÁSAI. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800—1893. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság egyik igazgató választmányi tagja. Budapest, Hornyánszky 1895. 8-adr. 253. l. Ára 2 frt.

— HENTALLER LAJOS, A szabadságharcz dalai. Százötven nóta a daliás időkbel. Budapest, 1895. Singer és Wolfner. 12-edr. 198 l. Ára 3 korona.

— KORTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR. Kortársak. Szerkeszti Kőrösi László dr. I. füzet: XIII. Leo pápa. II. füzet: I. Ferencz József. III.—IV. füzet: *Kossuth* Lajos. V.—VII. füzet: Jókai Mór. Budapest, Hazánk. 1894. 12-edr. Minden füzet ára 30 kr.

— GRADECZI HORVÁTH GERGELY és Lam Ambrosius Sebestyén hitvitája. Írta Ráth György. Budapest, 1894. (Athenaeum). 8-adr. 56 l.

— SZENT BERNÁT élete és működése. A budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem hittudományi kara által 1891-ben jutalmazott pályamunka. Írta Áldássy Antal Esztergom. (Buzarovics Gusztáv) 1894. 8-adr. 136 l.

— A ZRINYIÁSZ. Írta Thury József. Budapest, 1894. 8-adr. 91 l.

— NEHÁNY LAP SZENT JEROMOS Paedagogiájából. Neveléstörténeti tanulmány. Írta dr. Gyürky Ödön. Budapest (Buschmann) 1895. 8-adr. 16 l.

— A CLASSICA-PHILOLOGIA mint történetírás. Történet-bölcséleti értekezés. Írta Hornyánszky Gyula dr. Budapest (Hornyánszky) 1895. 8-adr. 99 l.

— AZ ALSÓ-FEHÉRVÁRMEGYEI Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat hatodik Évkönyve, 4 tervrajzzal és 5 táblával. A választmány megbízásából szerkeszti Kóródy Péter. Gyulafehérvártt, 1894. 8-adr. 82 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi febr. 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Ballagi Aladár, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, Véghely Dezső vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Óváry Lipót és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

14. Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy Bojári Vigyázó Ferencz évd. r. tag 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásul vétetik.

15. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1895-től:* Hidegh László földbirtokos Felső-Fügeden (aj. Csoma József), Németh Ráfael sz. benedek-rendi főgymn. tanár Sopronban (aj. Horváth Kristóf), Schalkház Lipót Kassán (aj. Szilágyi Sándor), Stark Andor r. kath. gymn. tanár Debreczenben (aj. Cserhalmy József), Vojnich Döme főgymn. igazgató Esztergomban (aj. Szilágyi Sándor), m. kir. állami polgári iskola Moóron (aj. Szilágyi Sándor), m. kir. állami gymnasium Szentgothárdon (aj. Karasszon József), a polgári leány-iskola tantestülete Szombathelyen (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

16. Békefi Remig társ. tag felolvassa »a zirczi apátság függetlenítése« című dolgozatát, melyben a cist. rend történetének egy fejezetét mutatja be a választmánynak.

Köszönettel fogadtatik.

17. Titkár előterjeszti a pénztárnoknak a mult év végéről szóló pót-jelentését, mely szerint a január-havi ülés alkalmával kimutatott 1628 frt 46 kr maradványhoz a P. H. E. Takarékpénztártól utólag beérkezett folyó számlákon még 72 frt 06 kr követelés járulván, a zárszámadási maradvány 1894. dec. 31-én 1700 frt 52 krt tett ki.

A jelentés tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

18. Előterjeszti a január-havi pénztári kimutatást, mely szerint

összes bevétel volt	4363 frt 75 kr,
» kiadás	3158 » 58 »

maradvány 1205 frt 17 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő

1976 frt 41 kr

követelést, 1895. jan. 31-én összesen 3181 frt 58 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Bártfa város nevére 100 frt, Vigyázó Ferencz nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a szokott szabályszerű módon 4.50%-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

19. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 2133 számú értesítése szerint 100 frt (200 korona) alapítvány a f. évi 5 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésített.

Tudomásul szolgál.

20. Jelenti, hogy a honfoglalás történetének megírására gróf Zichy Jenő úrtól pályadíjúl kiutalványozott 100 db cs. és kir. aranyat a P. H. E. Takarékpénztár a székesfehérvári kereskedelmi banktól felvette s f. évi 821 számú értesítése szerint a társulat letételéhez csatolta.

Tudomásul vétetvén, a választmány köszönete Zichy Jenő gróf úr ő nagyméltóságának levélben nyilvánítandó.

21. Olvastatik az 1894 évi számadások és zárszámadás megvizsgálására kiküldött bizottság f. évi jan. 15-én kelt jelentése, mely szerint a bizottság Strömpl János min. számellenőr, mint felkért szakértő közreműködésével az 1894 évi összes számadásokat és pénztári könyveket a mellékletek és számla-kivonatok alapján tételenként átvizsgálván, a pénztári kezelést rendesnek és szabályszerűnek, a kézi pénztárt hiánytalanoknak, a törzsvagyron (értékpapírok) fő-könyvét a P. H. E. Takarékpénztár letéti számla-kivonatával igazoltak s végül a pénztárnok által készített zárszámadást és évi mérleget helyesnek találta, minélfogva Karasszon

József társ. pénztárnok úrnak az elmúlt 1894 évre a felmentés megadását javasolja. Felhívja azonban a választmány figyelmét arra, hogy mivel a társulatnak több olyan bejelentett alapító tagja van, kik alapítványukat még eddig sem be nem fizették, sem arról kötelezvényt nem adtak, kívánatos lenne az ilyen alapítványok biztosítására nézve is megfelelő intézkedéseket tenni. Javasolja továbbá, hogy a társulattal összeköttetésben álló külön kiadványok, u. m. a gr. Zichy- és gr. Teleki-codexek kiadása céljából a társulatra bízott összegek, melyek pénztári kezelésének sem az előirányzatokban, sem a számadásokban nincs nyoma, mint külön rendeltetéssel bíró alapok, akár a társulat költségvetéseiben, akár a Tört. Életrajzok módjára egészen külön költségvetésekben legyenek feltüntetve.

A választmány a számvizsgálati jelentést tudomásul vévén,

a) Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1894 évi számadásokra nézve a felmentést, a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett megadja;

b) a bejelentett, de még eddig sem be nem fizett, sem kötelezvényvel nem biztosított alapítványok tekintetében megbizza az elnökséget, hogy azok biztosítására a célszerűnek látszó intézkedéseket megtenni szíveskedjék;

c) a gr. Zichy- és gr. Teleki-codexekre nézve megújítja, illetőleg a Zichy-codex pénzalapjára is kiterjeszti az 1891 évi febr. 5-én tartott r. vál. ülés 6 jk. p. alatt kelt határozatát, mely szerint az illető családok részéről az oklevéltárak kiadása költségeire folyóvá tett és teendő összegek a társulat fő-pénztárában (a P. H. E. Takarékpénztárban) külön számlák mellett kezelendők s az ezen számlák terhére eső kiadások szabályszerű utalványozása a társulat elnökének joga és kötelessége; megjegyezvén, hogy ezen viszonyból a társulatra semminemű anyagi megterheltetés nem hárulhat.

A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel egyetemben a f. hó 14-re kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

22. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi jan. 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve, mely szerint —

a) a bizottság a következő három évre (1895—1897-re) szabályszerűen megalakulván, elnökévé Hegedüs Sándort, jegyzőjévé pedig dr. Borovszky Samut választotta;

b) vonatkozással a múlt évi 108 jk. p. alatt kelt vál. határozatra, javasolja, hogy azon évdijas r. tagok, a kik az 1893 előtti évekről is hátralékban vannak, az ügyész által, az 1893—94 évekről hátralékban levők pedig postai megbízás útján szólíttassanak fel tartozásaik lerovására;

c) javasolja a választmánynak, hogy a társulat összes anyagi ügyeire, különösen pedig az időnként befolyó alapítványok elbe-

lyezésére nézve mindenkor a bizottság véleményét kérje ki, s egyúttal ajánlja, hogy a befolyó alapítványok a csupán 4°/_o-ot jövedelmező m. koronajáradék helyett inkább a m. jelzálog-hitelbank, kisbirtokosok földhitelintézete vagy a m. földhitelintézet 4⁵⁰/_o-os zálogleveleiben helyeztessenek el;

d) hivatkozással a múlt évi 113 jk. f. alatt kelt vál. határozatra, indokolt javaslatot tesz az 1895 évi költségvetés és a *M. Tört. Életrajzok* külön költségvetése tárgyában;

e) javasolja, hogy a pénztári fölöslegből megtakarításképen 1000 frt tőkésíttessék;

f) az ügyésznek a múlt évi 55 jk. p. alatt kelt vál. határozat kapcsán tett azon előterjesztésére, hogy a néhai özv. Gárdos Jánosnétól a társulatnak hagyományozott 1 db. első m. ált. biztosító társasági részvény a hagyatékból rövid időn ki fog adatni, javasolja, hogy a részvény, a mennyiben annak árfolyama az 1894 évi szelvényen kívül a 4000 frtot meghaladná, adassék el, s az érte befolyó pénzen 4⁵⁰/_o-os záloglevelek vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez;

g) Emich Gusztáv biz. tag indítványára javasolja, hogy a választmány a társulat raktáron heverő régibb kiadványainak értékesítése végett lépjen érintkezésbe egyes antiquáriusokkal.

A jegyzőkönyv felolvastatván, —

a) a bizottság megalakulása tudomásul vétetik;

b) a tagdíj-hátralékok behajtására vonatkozó javaslat elfogadtatik, illetőleg a pénztárnok bejelentése szerint a javaslat értelmében már meg is történt intézkedések, tekintettel a dolog sürgősségére, jóváhagyatnak;

c) a bizottság azon javaslata, hogy a befolyó alapítványok 4⁵⁰/_o-os záloglevelekben helyeztessenek el, köszönettel fogadtatván, egyelőre irányadásul vétetik s szükség esetén a bizottság újabb véleménye fog kikéretni.

d) a költségvetési javaslat 14598 frt 51 kr bevétellel, 13689 frt kiadással és 909 frt 51 kr maradványnyal, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok*-nál 6787 frt 21 kr bevétellel, 6655 frt kiadással és 132 frt 21 kr maradványnyal elfogadtatik, s ezzel az 1895 évi költségvetés a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapíttatván, jóváhagyás-végett a közgyűlés elé fog terjesztetni s egy-egy példányban az elnöknek, a titkárnak és a pénztárnoknak adatik ki hozzátartás végett;

e) a megtakarításképen tőkésítendő 1000 frtra vonatkozó indítvány, miután a már megállapított költségvetés szerint a folyó évre csak 909 frt 51 kr maradvány mutatkozik, azzal a módosítással fogadtatik el, hogy csak 900 frt tőkésíttessék, a mely összeg-

nek megfelelő névértékben 4.50⁰/₀-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevelek vásárlandók a társulat számára;

f) a néhai özv. Gárdosné-féle hagyományra nézve megbíztatik az elnökség, hogy annak értékesítéséről a maga idején a bizottság javaslata értelmében gondoskodjék;

g) a társulat raktáron heverő régibb kiadványainak elárúsítása iránt a jövő június-havi ülésen, mikor is a titkár a felmaradt példány-készletekről jelentését beterjeszti, fog intézkedni a választmány.

23. Titkár jelenti, hogy néhai Höke Lajosnak Hont vármegyéről írt monographiáját, melyet a vármegye törvényhatósági bizottsága megbírálás végett küldött volt be a társulathoz (1894 évi 106 jk. p.), a felkért bírálók, Majláth Béla és Tagányi Károly, kiadásra alkalmasnak nem találták.

Tudomásul vétetvén, a bírálók véleménye közöltetni fog a törvényhatósággal.

24. Előterjeszti Abauj-Torna vármegye levéltárnokának f. évi jan. 28-án 17 sz. alatt kelt levelét, melyben a Zichy-codex I—VI kötetének a vármegye levéltára részére való megküldését kéri.

Megbíztatik a titkár, hogy a kérelmet az alapszabályok szemmel tartásával intézze el.

25. Jelenti, hogy a *Kisfaludy-Társaság* a f. hó 10-én tartandó ünnepélyes közülésére meghívást küldött a társulatnak

Köszönettel fogadtatik s a közülésre a társulat képviselőivel dr. Boncz Ödön és dr. Borovszky Samu vál. tagok bizatnak meg.

26. Indítványozza, hogy a társulat a morvaországi raigerni benczés apátság kiadásában megjelenő *Mittheilungen und Studien des Benedictiner und Cistercienser Ordens* című folyóirat szerkesztőségével csereviszonyba lépjen.

Az indítvány elfogadtatván, titkár meghatalmaztatik, hogy a cserét megajánlhassa, s felkéretik, hogy az ajánlat eredményéről annak idején jelentést tegyen a választmánynak.

27. Thaly Kálmán előadja, hogy Árpád sirja felkutatásának céljára ő és gróf Nádasdy Ferencz még a 60-as évek elején mintegy 200 frtnyi alapot gyűjtöttek, mely pénz azonban az akkori rendőrség beavatkozása miatt a mondott célra fel nem használhatóván, a P. H. E. Takarékpénztárba tétetett s azóta ott kamatozik; a takarékpénztári betéti könyvecskét néhai Czanyuga József múzeumi pénztárnok őrizte, kinek hagyatékából az a N. Múzeum igazgatóságához került s jelenleg ott kezeltetik; szóló azt óhajtaná, hogy ezen alapot, illetőleg betéti könyvecskét a társulat vegye át további megőrzés végett, s kéri a választmányt, hogy ez iránt a kellő lépéseket megtenni sziveskedjék.

A választmány készséggel engedve a felszólaló óhajtásának, elhatározza, hogy a szóban forgó takarékpénztári betétet átveszi s mint külön alapot fogja kezelteni és nyilván tartatni, megjegyezvén, hogy annak hova fordítása iránt Thaly Kálmán és gróf Nádasdy Ferencz mint gyűjtők és betevők megkérdezése nélkül a társulat nem rendelkezhetik. A betéti könyvecske átvétele, illetőleg átadása ügyében megkeresés intézendő a N. Múzeum igazgatóságához.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Óváry Lipót s. k., Borovszky Samu s. k.

Az 1894 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A Magyar Történelmi Társulat 1894 évi számadásainak átvizsgálásával megbiztatván, eljárásunk eredményét a következőkben jelentjük:

Mindenek előtt szakértőül fölkértük Strömpl János miniszteri számellenőrt, ki a társulati pénztárnok által vezetett összes könyveket és az azok mellékleteit tevő számadásokat tételenként átvizsgálván és összehasonlítván, ennek eredményéről az „*í*” alatt bemutatott jelentést terjesztette be.

Ezen előzetes szakértői vizsgálatnak befejezése után a társulati titkár, ügyész és pénztáros urak jelenlétében és az említett szakértő úrnak közreműködése mellett f. é. január 12-én bizottságilag vizsgáltuk át a számadásokat.

Legelsőben a *kézi pénztárt* vettük vizsgálat alá, s abban 402 frt 26 krt készpénzben és 95 frtot előleg-nyugtákban, összesen tehát 497 frt 26 krt találtunk. Átvizsgálván az 1895 évi pénztári főkönyvnek január havi tételeit és összehasonlítván azokat az igazolásukra szolgáló okmányokkal, megállapítottuk azt, hogy a tavalyi maradvány és az idei bevételek jan. 12-én együtt 1462 frt 76 krt, a f. é. januári kiadások pedig a jelzett napig tényleg 965 frt 50 krt tesznek ki, tehát a kézi pénztárban 497 frt 26 krnak kell lennie. Ezt az összeget a fentebbiek szerint meg is találtuk, s így a kézi pénztár pénztárnoki kezelés tekintetében rendben volt.

Ezután az 1894 évi *pénztári főkönyvet* vizsgáltuk át és azt 962 frt 76 kr. készpénzzel és 665 frt 70 krnyi póstatakarék-

pénztári folyószámla-fedezettel, összesen 1628 frt 46 krnyi pénzmaradvánnyal igazoltnak találtuk és lezártuk. A kimutatott 962 frt 76 kr. készpénzhez hozzáadván a póstatakarékpénztárból jan. 4-én folyó kiadásokra felvett 500 frtot, ez a két összeg teszi ki azt az 1462 frt 76 krnyi összeget, mely a kézi pénztár vizsgálatánál kiinduló pontul szolgált.

Áttérvén azután a *törzsvagyon-főkönyvnek* vizsgálatára, annak 45,900 frttal kitüntetett főösszegéből 44,800 frtot a P. H. E. Takarékpénztár letétszámla-kivonatával, 1100 frtot pedig a kézi-pénztárban elhelyezett alapítványi kötelezőkben fedezve és igazolva találtunk.

A társulati törzsvagyonnak értéknekem szerint részletezett kimutatását ./. alatt van szerencsénk bemutatni, jelentvén egyúttal, hogy a társulati törzsvagyon a lefolyt évben 2000 frttal gyarapodott.

A felől, hogy a jelzett 44,800 frtnyi törzsvagyon a P. H. E. Takarékpénztárnál tényleg őriztetik-e, közvetlen megsemlélés által megbizonyosodni ezúttal is szükségtelennek tartottuk, felkértük azonban ismét a társ. titkár urat, hogy bizalmas úton szerezzen a Takarékpénztárnál megnyugtatót arra nézve, hogy a társulattal közölt letéti kimutatás tényleg hiteles és a takarékpénztári letéti könyvnek adataival megegyező-e?

Jeleznünk kell e helyen egyúttal azt is, hogy a fentebbi 44,800 frt törzsvagyonon felül a P. H. E. Takarékpénztár a társulat nevében még bizonyos, jelenleg 1703 frt 81 krt tevő tőkét is őriz letétképen, amely összeg azonban külön rendeltetésekkel bír (pénztári biztosíték, rodostói alap, stb) és a társulat törzsvagyonához nem tartozik.

Áttérve ezután a *folyó-számla ellenőrző-főkönyvnek* vizsgálatára és összevetvén annak adatait a póstatakarékpénztár folyó számla kivonataival, azt 49 frt 06 kr. pénzmaradvánnyal s ezenkívül a »Tört. Életrajzok« 23 frt pénzmaradványával is helyesnek találtuk.

Végül az *alapító tagok, évdíjas tagok és előfizetők törzskönyveit* néztük át s azokat is rendben vezette találtuk.

Egyúttal azonban arról is meggyőződünk, hogy a társulatlak 11 olyan, összesen 1200 frtnyi tőkét képviselő bejelentett alapítványa van, mely mindeddig sem befizetett tőkével, sem alapítványi kötelezvénnel még biztosítva nincsen. Mivel pedig ezek közül az alapítványok közül több még 1892-ben lett bejelentve, kívánatos volna végre azoknak biztosítására nézve megfelelő intézkedéseket tenni, mire a tisztelt választmánynak figyelmét ezennel felhívni kötelességünknek ismertük.

Áttérve már mostan az 1894 év zárszámadására, s a Magyar Tört. Társulat általános zárszámadási kimutatását ./. alatt csatolván, a következőket jelentjük:

A »Bevételek« tételeinél általában több folyt be az előirányzott összegeknél, névszerint örvendetesnek kell jelezniünk azt, hogy az új alapítványokból várt 500 frt helyett a múlt évben 1693 frt volt a bevétel. Egyedül a tagdíjak cziménél mutatkozik némi csekély 88 frt 45 krnyi kevesebbet, bár egyébként a tagdíjak befizetésében is az eredményt igen kedvezőnek kell tartanunk. Általában az előirányzott 13,265 frt 02 kr. helyett bevételképen a Társulat pénztárába 14,694 frt 38 kr. folyván be, a »Bevételek« zárszámadási eredménye az előirányzott összegnél 1429 frt 36 krral előnyösebb lett.

Nem hallgathatjuk azonban el e helyen azt a körülményt, hogy a társulattal kapcsolatban álló néhány külön kiadványnak (így a Zichy-codexnek, Teleki-codexnek) pénztári kezelése sem a társulati előirányzatokban, illetőleg zárszámadásokban, sem a társulati pénztári könyvekben kellőképen bevezetve nincsen, s azoknak más nyomaira nem találunk, egyébhogy a »Bevételek« 6-ik rovatában »Régi Századok s »egyéb kiadványok« eladásából' befolyt tételek közt a bevételt a Zichy-codex eladott kötetei is növelték. Kíváncsnak tartván azt, hogy a Zichy- és Teleki-codexek kiadása céljából a társulatra bízott összegek, mint külön rendeltetéssel bíró adományok, akár a társulat költségvetéseiben, de elkülönítve, akár a »Tört. Életrajzok« módjára egészen külön, vagy emehhez sorozott költségvetésekben feltüntetve legyenek, erre az ügyre van szerencsénk a gazdasági bizottságnak, illetőleg a tisztelt választmánynak figyelmét az 1895 évi költségvetési előirányzat összeállítása alkalmából ezennel felhívni.

Áttérve a »Kiadások«-ra jelentjük, hogy a rendes kiadási tételek általában az előirányzottnál kedvezőbb eredményt mutatnak s az egyes tételeknél mégis mutatkozó kisebb túllépések pedig egyrészt csekély összegüknél fogva, másrészt azért, mert ezeket a kisebb túllépéseket is kivételes körülmények által megokoltaknak találtuk, részletezést nem igényelnek. Állandóbb jellegűnek egyedül a 9-ik rovat alatt felsorolt irodai költségnél mutatkozó túllépést tekintjük, miért is megokoltnak vélnők azt, hogy az 1895-iki előirányzatban az e czímen tavaly felvéve volt 400 frt 430 frtra emeltessék fel. Az írói tiszteletdíjak rovatánál elért 216 frt 35 kr. megtakarítás főképen abban találja magyarázatát, hogy ez idén külföldi irodalmi szemle, (melynek tiszteletdíja a választmány határozata szerint magasabb összegben állapítottatott meg) a »Századok«-ban nem adatott, a 13-ik rovat teljes 225 frttal előirányzott összege pedig azon örvendetes körülménynél fogva nem adatott ki, hogy a »Tört. Életrajzok« vállalata ezen költség nélkül is boldogulván, azt ezúttal igénybe nem vette. Végül az átfutó és rendkívüli kiadásoknál a 17-ik rovaton mutatkozó 1341 frt 95 krnyi

több költség is csak látszólagos, mert annak a rendkívüli bevételek közt megfelelően fedezeti többlete van.

Összegezve ezek után a zárszámadási eredményt, volt a Társulatnak tavaly 14,694 frt 38 kr bevétele és 13,261 frt 67 kr. kiadása, s így *a pénztári eredmény 1433 frt 31 kr maradványt mutat*, amely az 1895-iki költségvetési előirányzatba a bevételek közé átvendő lesz.

Áttérve végül a »Tört. Életrajzok« zárszámadására, melyet 1. 1. alatt csatolunk, annak eredményeit a következőkben jelezhetjük:

A »Bevételek«-nél az előirányzott összegek általában befolytak, sőt két rovatnál jóval több is folyt be, mint amennyi előirányozva lett. Egyedül az 5-ik rovaton felvett 225 frt hiányzik a bevételek közül, abból a már fentebb jelzett örvendetes okból, hogy ennek a vállalatnak a M. Tört. Társulat alapító tagjai után kért járulékra szüksége nem volt.

A kiadások egyes rovatain némi (még pedig a nyomdai költségeknél 272 frt 42 krnyi, a könyvkötői munkáknál pedig 11 frt 13 krnyi) túllépést találtunk ugyan, melyek azonban megfelelő megtakarítások által nemcsak ellensúlyozva vannak, de a kiadások főösszegében az eredményt még némileg, 158 frt 93 krral, kedvezőbbé is teszik.

Tekintettel arra, hogy a Tört. Életrajzokat kiállító Franklin-Társulat az 1. 2. és 9. kiadási tételek alatt felvett és az egyezség értelmében neki járó kiadási tételeket közös számláin, vegyesen szokta elszámolni, miért is azok egymástól alig különíthetők el s így főként a 9-ik rovat alatt felsorolt tételek jóformán csakis fictio alapján állapíthatók meg külön, a számadások átvizsgálásának megkönnyítése céljából azt indítványozzuk e helyen a t. gazdasági bizottságnak, illetőleg a t. választmánynak, hogy a költségvetési előirányzatokban ezentúl a Tört. Életrajzok 1. 2. és 9. kiadási tételei csoportosítva és összesítve olykép állíttassanak össze, miként az most is az általános társulati költségvetés kiadásainak 5-ik rovatában a Századok és Tört. Tár nyomdai kiadásainak összeállításánál történik.

Összevetve már mostan a Tört. Életrajzok zárszámadásának főeredményeit, jelentjük, hogy a befolyt 6863 frt 28 kr. bevétellel szemben a vállalatnak csakis 6596 frt 07 kr kiadása volt, s így *a mérleg 267 frt 21 kr. pénzmaradványt mutat fel*, a mely szintén az 1895-iki költségvetési előirányzatba a bevételek közé átvendő lesz.

Ezek után tisztelettel teljes javaslatunk az, hogy a társ. pénztáros úrnak az 1894 évre a fölmentést, a szokásos fentar-

tással megadni, egyúttal pedig a zárszámadásilag kimutatott hitel-tüллépéseket igazoltaknak tekinteni és utólagosan jóváhagyni sziveskedjék.

Budapesten, 1895. évi január-hó 15-én.

Dr. Boncz Ödön s. k. Dr. Fejérpataky László s. k.
számv. b. tag. számv. b. tag

./i. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

Kimutatás

a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett értékpapir-törzsvagyonról
1894 végével.

1. Pesti Lloyd-épület kötvény	200	frt — kr.
2. 5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	500	» — »
3. 4½%-os Osztrák járadék-kötvény	100	» — »
4. 4½%-os m. földhitelintézeti záloglevél	3,000	» — »
5. 4½%-os m. regale-váltás kötvény	8,300	» — »
6. 4½%-os Kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	15,200	» — »
7. 4½%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	11,500	» — »
8. 4%-os m. korona-járadék	4,000	» — »
Az értékpapírok összege		42,800
9. Bay Ilona alapító levele	2,000	» — »
10. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,100	» — »
Összesen		45,900

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Strömpl János s. k.
min. számellenőr
mint felkért szakértő.

III. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

Pénztári zárszámadás 1894-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Pénztári maradvány 1893-ról a kézi pénztárban	517	frt	25	kr.
a P. H. E. Tkptárnál folyó számlán	218	»	17	»
2. Alapítványi kamatokból	1,935	»	95	»
3. Tagdíjakból	7,971	»	55	»
4. Előfizetések a Tört. Tárra	818	»	50	»
5. A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000	»	—	»
6. Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	89	»	21	»
7. Ideiglenes kamatokból	154	»	50	»
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100	»	—	»
9. Egyéb előre nem látott bevételek	196	»	25	»
B) Átfutók:				
10. Új alapítványokból	1,693	»	—	»
Összesen				14,694
				frt 38 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) Személyiek:

1. Titkár fizetése	800	frt	—	kr.
2. Jegyző »	600	»	—	»
3. Pénztárnok fizetése	400	»	—	»
4. Segéd-személyzet: a) titkári segéd fizetése	300	»	—	»
b) corrector »	200	»	—	»

b) Dologiak:

5. Nyomdai költségek u. m.			
a) a Századok 61 ív 2000 pl.	}		
b) a Tört. Tár 49½ ív 26 frtjával			
c) Boríték a Századokhoz			
» a Tört. Tárhoz			
d) Expedíció: a Századoknál			
» a Tört. Tárnál	}	...	4,924 frt 48 kr.
e) Címszalagok és egyéb nyomtatványok			
6. Könyvkötői munkákra:			
a) Századok 10 füzet }			214 » 10 »
b) Tört. Tár 4 » }			
7. Postai költségekre (Századok és Tört. Tár):			327 » 13 »
8. Írói tiszteletdíjakra:			
a) a Századoknál			1903 frt 65 kr.
b) a Tört. Tárnál			561 » 60 »
9. Irodai költség-kre			414 » 40 »
10. Három szolga díjazására			144 » — »
11. Újévi ajándékokra			65 » — »
12. Előre nem látott kiadásokra			216 » 37 »
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamat-különbözet negyvenöt 200 frtos alapító után			— » — »
14. Takaré- és postat. takarékpénztári kezelési díjakra ...			150 » 76 »
15. Helybeli tagoktól beszedett tagdíjak után az eljárónak adott %-ra			38 » 80 »
16. Postai megfizásokra			158 » 83 »

B) Átfutók és rendkívüliek:

17. Új alapítványok tőkésítésére	1841 frt 95 kr.
18. A rendkívüli felolvasásokra	— » — »

Összesen ... 13,261 frt 07 kr.

Összes bevétel ... 14,694 frt 38 kr.

» kiadás ... 13,261 » 07 »

Maradvány	{ a kézi pénztárban ... 1384 frt 25 kr. }	{ 1433 frt 31 kr. }
	{ a P. H. E. Takarékpénztárnál 49 » 06 » }	

Fejérpataky László s. k.

számv. biz. tag.

Boncz Ödön s. k.

számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.

társ. ügyész.

Karasszon József s. k.

pénztárnok.

Strömpl János s. k.

mint szakértő.

»»»» mell. a számv. biz. jelentéséhez.

A M. Tört. Eletrajzok zárszámadása 1894-ről.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány 1893-ról:

a kézi pénztárban ... 648 frt 58 kr.

a P. H. E. Takarékpénztárnál ... 30 » 84 »

2. Ráth Mór kiadótól ... 1,875 » — »

3. Más könyvtárosoktól ... 300 » — »

4. A M. T. Akadémia segélye ... 500 » — »

5. A társulattól járó kamatkülönbözet ... — » — »

6. Előfizetésekből ... 3,104 » 40 »

7. A cliché használataért az Athenaeumtól ... 150 » — »

8. Előre nem látott bevételek ... 254 » 46 »

Összesen ... 6,863 frt 28 kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 ívre ... } 2,772 frt 42 kr.

» » borítékokra ... }

3. Írói tiszteletdíjakra ... 900 » — »

4. A szerkesztő tiszteletdíja ... 400 » — »

5. Cinkographusnak ... 1,255 » 37 »

6. Festőknek ... 747 » 43 »

7. Könyvkötői munkákra ... 161 » 13 »

8. Vegyes kiadásokra ... 84 » 72 »

9. Expeditio: a) bélyegekre ... 150 » — »

b) expedálás ... 75 » — »

c) czimszalagokra ... 50 » — »

Összesen ... 6,596 frt 07 kr.

Összes bevétel ... 6,863 frt 28 kr.

» kiadás ... 6,596 » 07 »

Maradvány	{ a kézi pénztárban ... 244 frt 21 kr. }	{ 267 frt 21 kr. }
	{ a P. H. E. Takarékpénztárnál 23 » — » }	

Fejérpataky László s. k.

számv. biz. tag.

Boncz Ödön s. k.

számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.

társ. ügyész.

Karasszon József s. k.

pénztárnok.

Strömpl János s. k.

mint szakértő.

A M. Történelmi Társulat 1895 évi költségvetése.**I. Bevételek.****A) Rendesek :**

1. Pénztári maradvány 1894-ről :	
a kézi pénztárban	1384 frt 25 kr.
a P. H. E. Takarékpénztárnál	49 » 06 »
2. Alapítványi kamatok	2,320 » 20 »
3. Tagdíjak 1619 tag után	8,095 » — »
4. Előfizetések a Tört. Tárra	800 » — »
5. A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000 » — »
6. Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	50 » — »
7. Ideiglenes kamatokból	150 » — »
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 » — »
9. Egyéb előre nem látható bevételek	150 » — »

B) Átutók :

10. Új alapítványokból	500 » — »
Összesen	14,598 frt 51 kr.

II. Kiadások.**A) Rendesek :****a) Személyiek :**

1. Titkár fizetése	800 frt — kr.
2. Jegyző »	600 » — »
3. Pénztárnok fizetése	500 » — »
4. Segédszemélyzet :	
a) titkári segéd fizetése	300 » — »
b) corrector fizetése	200 » — »
b) <i>Dologiak</i> :	
5. Nyomdai költségek, és pedig :	
a) Századok 61 ív 2000 példányban	3,160 » — »
b) Tört. Tár 50 ív 26 frtjával	1,300 » — »
c) Boríték a Századokhoz, 10 ív 19 frtjával	190 » — »
» a Tört. Tárhoz, 4 ív 5 frtjával	20 » — »
d) Expediitio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200 » — »
» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20 » — »
e) Czímszalagok s egyéb nyomtatványok	250 » — »
6. Könyvkötő munkákra (Századok 10 füzet, Tört.	
Tár 4 füzet)	220 » — »
7. Postai költségekre :	
a) a Századoknál 10 füzet 30 frtjával	300 » — »
b) a Tört. Tárnál 4 » 10 »	40 » — »
8. Irói tiszteletdíjakra :	
a) a Századoknál (9 ív tárcza és hivatalos érte-	
sítő nem díjaztatván) 52 ív 40 frtjával	2,080 » — »
b) a Tört. Tárnál 44 ív 15 frtjával	660 » — »
9. Irodai költség-k	430 » — »
10. Három szolga díjazása	144 » — »
11. Újévi ajándékokra	80 » — »
12. Előre nem látható kiadások	200 » — »
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamatkülömbözet	
a) negyvenöt 200 frtos alapító után 1894-ről	225 » — »
b) ötven 200 frtos alapító után, 1895-re	250 » — »

*

14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak	200 frt — kr.
15. Helybeli tag-któl beszedendő tagdíjak után az el- járóknak adandó %	50 » — »
16. Postai megbízásokra	160 » — »

B) Átfutók és rendkívüliek :

17. A rendkívüli felolvasásokra	360 » — »
18. Új alapítványok tőkésítésére	500 » — »
19. Névkönyv kiadására	250 » — »
Összesen	13,689 frt — kr.

Előirányzott bevétel 14,598 frt 51 kr,

» kiadás 13,689 » — »

Mutatkozó maradvány 909 frt 51 kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1895-re.**I. Bevételek.**

1. Pénztári maradvány 1894-ről :	
a kézi pénztárban	244 frt 21 kr.
a P. H. E. Takarékpénztárnál	23 » — »
2. Ráth Mór kiadótól	1,875 » — »
3. Más könyvtárosoktól	300 » — »
4. A M. T. Akadémia segélye	500 » — »
5. A társulattól járó kamat-különbözet 1894-ről	225 » — »
1895-re	250 » — »
6. Előfizetésekből 624 előfizetőtől 5 frtjával	3,120 » — »
7. A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 » — »
8. Előre nem látható bevételek	100 » — »
Összesen	6.787 frt 21 kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 ívre 44 frtjával	1,760 frt — kr.
» » borítékokra	140 » — »
2. Képek nyomása	600 » — »
3. Expeditióra :	
a) bélyegekre	150 » — »
b) expedíálásra	75 » — »
c) czimszalagokra	50 » — »
4. Írói tiszteletdíjak	1000 » — »
5. Szerkesztői tiszteletdíj	400 » — »
6. Cynkographusnak	1300 » — »
7. Festőknek	900 » — »
8. Könyvkötő munkákért	150 » — »
9. Vegyes kiadások	130 » — »
Összesen	6,655 frt — kr.

Előirányzott bevétel 6,787 frt 21 kr.

» kiadás 6,655 » — »

Mutatkozó maradvány 132 frt 21 kr.

MAGYAR TENGERÉSZET AZ ANJOU-KORBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A magyar nemzet teljesen szárazföldi voltánál, jelleménél és hajlamainál fogva szinte idegenszerű világításban tűnik fel a magyar ember előtt a tengerészet fogalma. Hát még a magyar tengerészet! Magyar tengerünk igaz hogy van, volt hajdanában is, és lesz jövőben is, a magyarok Istene úgy segéljen! Szép tengermellékünket, felvirágozó kies Fiuménkat biz nem hagyjuk ám; Szent István koronájának e legfényesebb gyöngyét büszkeséggel és kegyelettel tekintjük, féltékenyen őrizzük, és jaj annak, ki utánna nyúlni merészelne; de kérem, magyar tengerészet . . . ilyen csodamadarat nem ismerünk, és fejcsóválva kérdezzük, vajjon hol a manóba rakja a fészket, létezett-e csakugyan valaha? Hja, uramfia, létezni létezett, és elég kár, elég baj, hogy önhibánkból híre-hamva elveszett; különben nem igaz, nem veszett el, sőt létezik még jelenleg is. És nemcsak hogy létezik, de, ha az előjelek nem csalnak, ébredezni kezd a csodamadár; félálmban már is mozgatja szárnyait, újra magas röpülésre készülén, és csakis tőlünk, magyaroktól függ, hogy felemelkedését megkönnyebítsük és támogassuk. »Tengerre magyar!« — ezen szózat kell hogy jelszavunk legyen a jövőben, ha hazánk jólétét, nagyságát és hatalmát igazán akarjuk; kell hogy a tenger végtelen láthatárán kissé rövidlátó szemünket tágabb perspektívákhoz szoktassuk; kell hogy nemzetközi életrevalóságunk érdekében a kizárólagos szárazföldiesség nehéz göröngyét magunkról lerázzuk, hogy mint nagy és szabad nemzet helyünket álljuk a nagy és szabad nemzetek között; kell hogy végre

belássuk és felhasználjuk a végzet ama kedvezését, hogy nekünk is juttatott, bár szerény részt a világtenger partjálól, még pedig azon tengerből, mely jelentőség és nemzetközi fontosság tekintetében minden óperenciást háttérbe szorít: a földközi tengerből. Ezen kedvezmény roppant jelentőségét tisztán és világosan felismerték nemzeti életünk régebbi korszakai; későbbben, sajnos, mindenféle balvégzet nyomasztó súlya alatt ezen felismerés elhomályosodott, minek kedvezőtlen következményeit soká sínylette állam, nemzet és nép. Magyarországnak jelen századbeli ragyogó felébredése ismét felderíteni kezdte a ködöt, mely a tengert szemünk előtt elborította volt; és, lassan bár, de következetesen, az állameszme és a tenger közötti kapocs újonnan létrejönni készül.

Ezen kapocs szoros, sőt nélkülözhetlen voltát felismerni nincsen biztosabb mód, mint a visszapillantás régi multakra, oly időkre, melyekben a még fiatal, életerős nemzet nehéz küzdelmek között lerakta jövőjének alapkövét. Felette tanulságos dolog e kapocs lassú létesítését nemcsak sikereiben, de még kudarcaiban is megfigyelni, befolyását kutatni a magyar politika, a nemzeti fejlődés és az ország külhatalmának különféle mozzanataira, és egyáltalán benne a közjólét egy bizonyos szabályozóját és óramutatóját felismerni. Az ilyen visszapillantás nemcsak történelmi érdekléssel bír, de egyszersmind a jelen elé is tükröt tart, melyből nem egy meggondolásra méltó tanulságot lehet meríteni; mert utóvégre, akárhogy változzanak is az idők, a viszonyok és a nézetek, az állam és a nemzeti élet alapfeltételei mégis csak mindig ugyanazok maradnak.

A jelen sorok célja egy ilyen visszapillantást vetni Magyarország több mint félezedéves múltjára, egy korszakra, melyben a magyar nemzet bár idegen származású, de bölcs és erélyes dynasztia uralkodása alatt egyik fénykorát élte, és az európai politika egyik legmérvadóbb tényezője volt. Értem ugyanis a XIV. századot, melynek majdnem egész tartama alatt (1301-től 1392-ig) a francia-olasz *Anjou*-házról származó királyok ültek Magyarország trónján; és választom e korszakot szerény értekezésem tárgyául, minthogy benne a szoros összefüggés, melyben a tenger mellék és a tengerészlet ügye a

nemzet közéletével áll, a legszembeötlőbben jut kifejezésre. Különben szükségesnek tartom kijelenteni, miszerint jelen értekezés nem alapul önálló kutatásokon, nem tartalmazza újabb felfedezések eredményeit, és következőleg nem is arrogálja magának a tudományosság jellegét; de egyszerűen arra szorítkozik, általánosan ismert és elismert tényeket és bárki által könnyen ellenőrizhető történelmi igazságokat az események tömkelegéből kiemelni és úgy csoportosítani, hogy mintegy kidomborítva a korbeli magyar tengeri-ügy látképe élesebb világításba helyeztessék. E szerint az értekezés nem adja magát másnak, mint egyéni felfogásban gyökerező vázlatnak; oly vázlatnak, melynek egyéni felfogása a legszilárdabb meggyőződésben és a tengerészetért való lángoló lelkesedésben leli alapját.

I.

Habár a magyar népnél, mint eredetileg nomád lovasnépnél. ősrégente kevés értelem és semmi hajlam sem lehetett a tenger és tengerészet iránt, mégis a nép vezéreinél, az Árpád-házból származó uralkodóknál, amannak nagy fontossága azonnal helyesen felismertetett, mihelyt a nemzet a hontoglalás által állandó lakhelyekhez, és, a kereszténység felvétele által, európai életmódhoz szokott volt. Már az első Árpád-házi királyok erélyesen és következetesen oda törekedtek, hogy a tengerparton, és pedig az adriai tenger éjszakkéleti partján, szemközt a már akkor is hatalmas velencei köztársasággal, biztos lábat vethessenek, és a gyorsan felviruló magyar államnak azon tenger feletti uralomban az illő részt biztosítsák. Egy korábbi történelmi vázlatomban,¹⁾ melyre ezennel utalnom kell, nehogy szükségtelen ismétlésekbe essem, iparkodtam kimutatni, miként *I. László* és *Kálmán* királyok határozottan tengermelléki politikát űztek, mely politika utódaik alatt állhatatos rendszerré tömörült, és *II. Endre* király uralkodása alatt egy céltudatos tetőpontot elért; iparkodtam egyéni felfogásomat olyképp elfogadhatónak feltüntetni, miszerint a magyar keresztes hadjárat tulajdonképen nem lett volna más, mint a magyar tengeri hatalom alapításának kísérlete, egy sakkhuzás Velence ellen, és védállásba való helyezkedés ez utóbbi túl-

¹⁾ »*II. Endre király keresztes hadjárata.*« A »Századok« 1894-ki évfolyama 7. és 8. füzetében.

kapásaival szemben, míg a Szentföld felszabadítása csak másod sorban jött és mint harmadik cél, még a konstantinápolyi trón esetleges elfoglalhatásának eszméje is derengett. A keresztjárat e hármas céljának egyetlen-egyike se sikerült ugyan, de a kudarc okai nem a tervben magában, hanem a kivitel fogatkozásaiban és véletlenül közbejött kedvezőtlen körülményekben rejlettek, mint azt az említett vázlatban kimutatni igyekeztem; és a főczél, t. i. a magyar tengeri hatalom alkotása, későbben se tévesztetett el szem elől, se Endre, se utódai által, habár ezek úgy a Szentföldről, valamint a görög birodalomról végleg lemondani kényszerültek.

Már a legközelebbi jövő felette hathatós bizonyítékát szolgáltatta a tengerpart hasznosságának és egy hajóhad szükségességének; mikor ugyanis a XIII. század közepe felé a tatárok berohanása egész Magyarországot fergetegként feldúlta és a végveszély örvényébe sodorta, a menekülő IV. Béla király csakis a tengerpart sziklaváraiban, városaiban valamint a trau-i gályák födélzetén nyerte vissza ellentállási képességét. Ezen időpont óta csakugyan sokkal szorosabb viszonyba lép a tengerpart és Dalmátország Magyarországhoz, mint ezelőtt, noha az előbbi közjogi helyzete és állapota még jó ideig nélkülözi a biztos határokat; az összetartozóság, az érdekezonság, a kölcsönös segélynyújtás érzete nagy lendületet vesz mind a két részről, daczára a fajkülömbségnek, a magyar és az illyr közötti csekély rokonszenvnek. Hatalmasabb tényező az elkerülhetlen nemzetiségi surlódásoknál a közös érdek és ez utóbbi magyart és dalmátot, hozzáértve minden tenger melléket, egyaránt egymásra utalt. A tenger melléki *nagyurak* és *dynaszták*, kik Béla királynak szorongatásában segédkeztek és általa bőkezűen megjutalmaztattak, a végilai grófok s a *Subich*-ok (brebíri grófok), stb. mindinkább a magyar érdekkörbe, sőt a magyar udvartartás fénykörébe is bevonattak, és részint magyar főúri családokká lettek; a dalmát *városok* és *kis köztársaságok*, már régóta Velence és Magyarország mint két sor között inogván és hol az egyik, hol a másik nagyobb vonzerejének engedvén, szintén ez alkalomból nyertek Bélától értékes jogokat és kiváltságokat, és ujonnan meggyőződhettek arról, hogy mennyivel könnyebb és szelídebb a magyar járom, mint a zsarnok Velenczéé, mely utóbbi csak jogoktól fosztani szokott. Ilyformán Magyarország a tenger melléknek roppant nagy anyagi és erkölcsi előnyöket nyújtott, de másrészt maga is nyert mellette, mint-hogy ott azt találta fel, mit saját földjén és lakosságában nélkülözött, t. i. egy edzett és ügyes hajósnépet, mely a tengeren majdnem honosabb volt, mint vad és terméketlen hegyein,

és mely a tengeren való jártasságát szívesen bocsájtotta Magyarország szolgálatába, nem épen szeretetből és rokonszenvből, de Velence elleni régi gyűlöletből. Miután pedig Velence Magyarországnak is egyik legveszedelmesebb ellenfele volt, mely amazt szüntelenül legvitálisabb érdekeiben zavarni és végkép a tengerpartjától kiszorítani igyekezett, ezen gyűlölet értékesebb tényezője volt akár a legszorosabb közjogi kapcsoltnál; azért a magyar királyok be is érték azzal, hogy a dalmátok feletti fenhatóságukat meglehetősen laza módon érvényesítsék. A függetlenség igen nagy mértékét engedvén főuraknak és városoknak, és minél kevesebbet avatkozván be a tenger mellék belügyeibe. A városok igen messze menő autonómiaja, sőt mondhatni teljes állami függetlensége nem lett megtámadva; folytathatták bátran, mi elég gyakran történt, kölesönös feltélenykedésből eredő egymásközötti apró hadjárataikat szárazföldön és tengeren egyaránt, sőt nem egyszer a magyar király a váiasztott bíróságot is elfogadta és közvetített a perlekedő városok között.

E városok között többnek igen tekintélyes tengeri kereskedelme és, ennek következtében, számos jól felszerelt hajóhada volt; első sorban állottak e tekintetben a XIII. század második felében *Spalató*, *Sebenico* és *Traù*, míg *Jadra* vagy *Zara* akkor a velencei kényuralmat nyögte. A három nevezett város vagy köztársaság szilárdan Magyarországhoz szíttott, és ezáltal a tenger melléken való magyar befolyásnak, vagy ha úgy akarjuk, a magyar uralomnak leghíztosabb támpontja volt; e három város hajói képviselték leginkább a magyar állam tengeri hatalmát, minthogy az állandó hadsereg eszméje akkortájt egyáltalán ismeretlen volt még a szárazföldön is. — Bizonyos értelemben még az, a legrégibb ókor óta fennálló és soha egészen el nem nyomott illyr kalózságot is lehet a magyar tengeri hatalom mellékágának nevezni, minthogy a kalózsok garázdálkodásai első sorban Velence ellen irányultak, és azért a magyar királyok által nem épen rossz szemmel tekintettek. Az illyr kalózsok, kik sok tekintetben a normann vikingekhez hasonlítanak, nem laktak városokban és várakban, de nagyobbreszt hajóikon, melyek oly számosak voltak, hogy többször nagy tengeri csatákat vívtak a velenceiek és a byanziaiak hajóhadaival; főfészük volt a *Narenta* folyó torkolatának tája déli Dalmátiában, melytől nevüket is vették, magukat *Narentaiak*-nak nevezvén. A Narenta partvidékének, valamint a vele szemközt fekvő Sabionncello félsziget, továbbá Curzola, Lesina és Brazza szigetek számos öble és búvóhelye, a keskeny és sekély tengerszorosok labirintjei, és az ottani

hajózás veszélyes volta biztos menhelyet nyújtott a kalózeknak minden erélyesebb üldözés elől; és miután városaik vagy szárazföldi állandó lakásaik nem igen voltak, még túlnyomó erővel se lehetett reájuk megsemmisítő csapást mérni. Ily módon a narentaiak számtalan zavart és nehézséget okozhattak a velenczeieknek; és habár Velence mindinkább növekedő hatalmának végre sikerült is a kalózek hajóhadait a nyílt tengerről leszorítani és ártalmatlanná tenni, gyökerestül még se bírták azokat kiirtani. és az apró harcz tovább folyt. a velencei kereskedelem nagy kárára. A XIII. század elején a kalózvilág új lendületet vett. mióta II. Endre király. megtorlásul Jádrának a velenczeiek által erőszakos elfoglalásáért. ez előbbiit úgyszólván nyílt pártfogása alá vette, a narentai kalózeknak *Almissa* városában (a Cettina folyó torkolatánál és szemközt Brazza szigetével) menhelyet és hatalmas támpontot nyújtván. *Almissa*, mely eleinte a király meghitt embere, a híres Domald gróf, későbbben a nagyhatalmú brebíri grófok parancsnoksága alatt állt, egy ideig még Spalató. Sebenico és Trau városokat is háttérbe szorítani, és Magyarország legfontosabb hadi kikötőjévé válni látszott; mellette emelkedett ugyanily minőségben a későbbben oly híressé lett *Clissa* vára is, előbb a templomos vitézek, majd szintén a brebíri grófok parancsnoksága alatt. De az almissaiak kissé nagyon is szabad módon üzött kalózkodása, továbbá azon körülmény, hogy köztük az egyház által élesen üldözött bogumil vagy patarénus hitfelekezet számos tagja ütötte fel tanyáját, vesztükre vált több ízben; végre a magyar királyok is elvonták tőlük védő karjukat, mi által a város a XIII. század második felében előbbi jelentéktelenségébe visszaesett; mindamellett továbbra is a tengeri rablók hírhedt fészke maradt, mindég kész a velenczeiek ellen kirohanni. Az almissaiak, clissaiak, spatatóiak, sebenicóiak, trauiak stb. harczvágyára mindég biztosan számíthattak a magyarok. mihelyt szó volt róla ezt a hatalmas szomszéd ellen kijátszani; miután azonban a század eleje óta nagyobb szabású háborúra nem került a dolog Magyarország és Velence között, ezen harczvágy is csak a kölcsönös ingerlések és erőszakoskodások keretében mozoghatott, melyek az ököljog e fénykorában napirenden voltak. Különben ez is elég volt arra, nehogy a dalmát hajósok a harcias gyakorlatról leszokjanak. mert a kereskedelmi versenygés úgy maguk között, valamint a velenczeikkel folytonos csatározásban állt, és minden úrú-szállító hajó vagy maga egyszersmind hadihajó is volt, vagy pedig hadihajók által kellett hogy kísérve legyen. Nemkülönben igen szükséges volt ezen folytonos résen állás a ten

geri sófőzők (salinák) védelmére; mert Velencze főképpen a fontos és jövedelmező sókereskedés felett örökös irígy féltékenységgel, ezt mint egyedárúságot saját kezében összpontosítani törekedett, és azért a többi városokban levő sófőzőket minduntalan erőszakos támadás és pusztítás tárgyává tette. Ezen erőszakos eljárás már egyenesen Magyarország élelmezési érdekkörébe is vágott, miután ez sószükségletét egyrészt a tenger mellékről fedezte; és így a magyar befolyás alatt álló partvárosok hivatva voltak mint magyar védműrség szerepelni Velencze ellenében. A mondottakból kitűnik, hogy már az Arpád-házi királyok alatt is a partvédelemnek és a haditengerészetnek egy bizonyos neme állt Magyarország rendelkezésére, noha nem tagadható, hogy ezen tengerészeti szervezet a magyar nemzeti jelleget teljesen nélkülözte. Magyar ember egyáltalán kevés volt a tenger melléken, melynek physikai sajátosságai kevés vonzerővel bírtak amarra; eltekiintve attól, hogy az őslakosság aránylagos sűrűsége nem kedvezett az újabb telepítésnek, és hogy földművelésről vagy állattenyésztésről az egész tengerpart mentén nem igen lehet szó, annak sziklás és terméketlen voltánál fogva. A magyar elem a tenger melléken nagyobbbrészt csak a katonai őrségekből állott, melyek a városokat megszállva tartották, de melyek a hajószolgálatra alkalmasak nem voltak, annál is kevésbbé, minthogy a beemszülöttek mint a világ legjobb és legügyesebb hajósai már az ókor óta ismeretesekek voltak. Az őrségektől eltekiintve, a magyar elem csak még a főpapságban volt képviselve, a polgárság között pedig egészen hiányzott; sőt a városokban a magyar idegennek tekintetett, kinek se polgárjoga nem volt, se hivatalt vagy tisztséget nem viselhetett. Sokkal közvetlenebb uralmat gyakorolt azonban Magyarország a tenger felett a következő korszakban, vagyis a XIV. században, mikor az Arpád-ház megszakadása után az *Anjou-ház* került az ország trónjára. Ezen trónváltozás oly szoros oklánczban áll a magyar tengeri ügy kifejlesztésével, hogy szükségesnek látszik egy pár szóval a híres Anjou-család történelmére és azon körülményekre kiterjeszkedni, melyek kövekeztében ez a magyar korona birtokába jutott; noha ezen körülmények köztudomású dolgok, mégis nélkülözhetlen az ismétlésük, hogy az indok és hatás közötti összefüggés és fejlődés annál világosabban és szembetűnőbben feltűnjék.

Kevés középkori uralkodó háznak jutott olyan fényes és széles történelmi szerepe, mint a franczia eredetű *Anjouknak*.

A XIII. század közepén Franciaországban IX. *Lajos* király uralkodott. 1236-tól 1270-ig: tíz testvére között a nyegyedik, *Károly*, az Anjou nevet viselte, miután a hason-

nevű tartományt mint a király hűbérese kormányozta; ezen Károly a nápolyi királyi ház alkotója. — Úgy Lajos király maga, kit az egyház halála után szentté avatott, valamint testvérei a hit és egyházért, nemkülönben a Szentföld felszabadításáért lankadatlanul buzgólkodtak, és ennek következtében az egész királyi család a Szentszék legnagyobb kegyét bírta, míg ellenben ez utóbbi a német Hohenstauffen-házzal, mely a római császári koronát és Dél-Olaszországot bírta, igen rossz lábon állt. Elég ismeretes a Hohenstauffeni császárok hosszú és elkeseredett viszálya pápával és egyházzal, hogy e helyen felemlíttessék. Még élesebb alakot öltött a Hohenstauffok és a pápák közötti régi gyűlölet, mikor IV. Konrád császár 1254-ben bekövetkezett halála után *Manfréd* (II. Frigyes császár természetes fia), mint a kiskorú Konradin gyámja a két Szicília kormányának gyeplőit megragadta. A pápák nem ismerték el Konradin örökösödési jogát, és annál kevésbbé Manfréd gyámnokságát, hanem a két Szicília koronáját hűbérúri jogánál fogva lefoglalta. A viszály végzetessé lett Manfrédra nézve, mikor IV. Kelemen vette fel a tiárát, 1265-ben; Kelemen ugyanis francia (provençe-i) születésű volt, fiatal korában honában vitézkedett és Anjou Károlylyal, a jámbor király testvérével, szoros barátságot kötött volt. A Szentszékét elfoglalván, a lovagból, később jogtudósból pápává lett Kelemen első teendője volt, hatalmas régi barátját az egyház jogainak védelmezőjéül felhívni Manfréd ellenében, és őt Szicília és Nápoly koronájával megkínálni. Az uralkodásra vágyó Károly örömmel kapott a kedvező alkalmon; Provençe kikötőiben erős hajóhadat gyűjtván, számos francia vitézzel még 1265-ben hajóra szállt, a Tiber torkolatánál kikötött és Rómába jött, hol a pápa által nápolyi királylyá koronáztatott. A ki csak egész Olaszországban, guelf-érzelmű volt, az mind Károly zászlaja alá csoportosult, és így ez utóbbi hatalmas sereggel indulhatott. Károly király 1285-ben elhalálozván, a nápolyi korona fiára, a salernói herczegre és Máriának férjére szállt, ki mint *II. Károly* (a szánta melléknévvel) trónra lépett, és miután László szerencsétlen és zavarteljes uralkodása 1290-ben a kún összeesküvők törei alatt gyászos és hirtelen véget ért, a nélkül, hogy a meggyilkolt király törvényes utódot hagyott volna, neje igényeivel fellépett, és pedig elsőszülött fia, *Martell Károly* javára, ki Habsburgi Rudolf római császár leányát, Clementinát, bírta nőül. Születésénél, családi összekötéseinél és a Szentszék pártfogásánál fogva Martell Károly nagyon komoly trónkövetelő volt, de mindamellett Magyarországon egyelőre csak kevés párhíve akadt, minthogy az

Árpád-háznak egy sarja még életben volt, kinek közelebbi joga volt a koronára, és minthogy a magyar nép nagyobb része a nemzeti eredetű dynasziával tartott. Igaz, hogy ez utóbbinak tekintélye és népszerűsége IV. László rossz uralkodása által nagymérvű csorbát szenvedett volt, de mégis az Árpád-ház 300 éves királysága és belőle származó annyi nagy és kitűnő uralkodó emléke ragaszkodást és kegyeletet keltett iránta a nemzeten. Így tehát a magyar főurak, Kún László megöletése után, annak utolsó vérrokonát, Endrét emelték a trónra, és mint *III. Endrét Székesfehérvárott* 1290. júl. 23-án megkoronázták. Noha azonban Endre Árpád-ivadék volt, tagadhatatlan, hogy vele egy bizonyos tekintetben idegen elem és a külföld befolyása jutott a trónra; és így elismerése sok megtámadásnak volt kitéve. Még párthívei is a *velenceinek* hitták, miután Velenczében született és neveltetett, és anyja által a Signoria nemes családjaival szoros összeköttetésben állott. Ezen körülmény magyarázatára vissza kell mennünk egy fél századig.

Mikor II. Endre király 1235-ben meghalt, harmadik neje, Este-i Beatrix, terhes állapotban elhagyta Magyarországot, és visszatért olasz hazájába, hol 1236-ban fiút szült, *Posthumus Istvánt*, ki soha se jött Magyarországra, hanem egész életét Spanyol- és Olaszországban töltötte. Ravenna olasz város polgárai a magyar királyfi, ki a gazdag Traversari ravennai család egy leányát vette feleségül, podestájukká választották, felesége halála után pedig elűzték. István Velenczébe menekült, és ott újabb házasságra lépett Morosini Tomasínával, a köztársaság egyik legelőkelőbb családja nőtagjával; ezen házasságból származott *III. Endre* király, született 1270 körül, ki atyja halála után Kún László udvarába jött, és később Dalmátországban lakott. Téves azonban azon állítás, hogy Endre ezen ország kormányozásával lett volna megbízva, noha sok történelmi műbe ment át; ezen tisztség Lászlónak Endre nevű testvérét illette.

III. Endre trónralépte után azonnal több vetélytárs lépett fel. Köztük *Martell Károly* a legveszedelmesebb, mint-hogy a pápa erőlyesen pártolta.

Martell Károly el nem érté szívének vágyát, t. i. a magyar korona tényleges birtokát; ifjú életének, valamint nejeének is, hirtelen végett vetett 1295-ben az akkor Olaszországban dühöngő pestis, még minekelőtte lábát magyar földre tette volna, holott már öt éve magyar királynak nevezte magát.

A nápolyi párt azonban Martell Károly korai halálával nem szünt meg létezni. Maradt M. Károly után egy 1288-ban

született fia *Róbert Károly*, kit a magyarországi Anjou-párt trónjelöltnek elfogadott. E gyermek érdekében Mária királyné ezentúl megkütszerezett erélylyel működött. Az akkor uralkodó pápa, VIII. Bonifác, úgy mint legtöbb elődje, pártfogója volt az Anjouknak és szívesen engedett Mária kérelmének, miszerint udvari papját, Péter minoritát, spalatói érsekké nevezze ki, 1297-ben; nemkülönben beleegyezett, mikor a királyné 1298-ban, György brebíri gróf közreműködésével, Sebenicóban püspökséget alapított, melynek székére szintén egy nápolyi-párti helyeztetett. E két főpap remekül előkészítette a talajt a tengervidéken a várt anjou messiás befogadására; de magában Magyarországon is toborzott új híveket, noha itt III. Endre erélyesen lépett fel a pártütők ellen és ezeket fegyverrel legyőzte. Magyarországon több hatalmas főúr, mint a güssingi grófok, főképpen, Gergely esztergomi érsek állott az Anjou-párt élére. Ezek belátták, hogy, míg csak zászlóért és nem személyért küzdenek, kevés sikert fognak aratni; és noha a trónkövetelő még gyermek volt, mégis elhatározták, hogy őt személyes megjelenésre bírják, nehogy úgy járjon, mint atyja Martell Karoly, ki félénk távolmaradása által minden kedvező alkalmat elszalasztott. És miután a tenger-mellék eléggé előkészítettnek látszott a trónkövetelő kedvező fogadására, végre az 1300-ik év elején Pál bán fia, Brebíri György gróf, hajóra szállt és Nápolyba vitorlázott, hogy Magyarország nevében az udvartól kikérje, miszerint a csak még tizenkétéves Róbert Károly birodalmát személyesen elfogallassa. A küldöttségnek fogamatja volt, és Róbert Károly György gróffal, 1300. augusztus havában Spalatóba érkezett, hol először új hazája földjére lépett. Spalatóban a bán, brebíri Pál gróf, fogadta és üdvözölte Róbert Károlyt mint Magyarország királyát, és Spalató városát is ugyanily elismerésre bírta. Endre király a bitorló erélyes visszautasítására készült, de 1301. január 24-én hirtelen meghalt.

III. Endrével az Árpád-ház férfiága sirba szállt; a magyar trón most már a nemzeti párt szemében is megüresedettnek látszott, és a királyválasztás nagy ügye előtérbe lépett. Maradt ugyan III. Endre után egy, az első házasságából Fennem-cujáviai hercegleánynyal, származó kiskorú leánya, Erzsébet de ez szóba se hozatott az ország nagyjainál, annál is kevésbbé, minthogy Erzsébet, atyja halála után, mostohaanyjával együtt az országot elhagyta. Mindamellet az Árpád-házból való leszármazás tartatott szem előtt az országgyűlésen való királyjelölésnél, minthogy a három jelölt, ki a főurak által felállítottak, mind női ágon IV. Béla királytól származott: *Ottó* bajor herceg

(Erzsébet, IV. Béla leányának, fia), *Venczel* cseh király (IV. Béla Anna leányának unokája) mint kis-unokája, és végre *Róbert Károly*, kinek leszármazása már felemlítettett. Ez utóbbinak, kit az ország déli része mint királyt elismert, most ugyan legtöbb kilátása lett volna az általános elismerésre; de épen a túlnagy buzgalom, melyet a Szentsek Róbert Károly érdekében kifejtett, ártott ügyének a magyaroknál. A főurak féltették választási joguk szabadságát Róma beavatkozásával szemben — »ne regni liberi libertatem amitterent in susceptione per ecclesiam dati Regis«, mondja Thúróczy — s nagyszámú küldöttség ment Csehországba, mely Venczelt a magyar koronával megkínálja. A cseh király nem fogadta el ugyan, de fiát III. Endre leányának, Erzsébetnek jegyesét ajánlotta királynak a magyaroknak, kik bele is nyugodtak a cserébe és a királyfit azonnal magukkal hozták Magyarországra, hol Székesfehérvártn János kalocsai érsek által megkoronáztatott.

Magyarországnak most már két királya volt; természetes, hogy ezen visszás helyzet polgárháborúra vezetett, mely eleinte Venczelnek kedvezett. A pápa hiába vetette latba az egyház egész tekintélyét védenceze érdekében; hiába küldte Miklós ostiai bíbornokot mint legátust Magyarországra, hogy a főpapokat Róbert Károly ügyének megnyerje; a magyarok nagyon rosszul fogadták a bíbornokot, kinek még az élete is veszélyben forgott, úgy, hogy menekülnie kellett; és mikor a pápa Venczel királyt Rómába idézte, hogy ott a közötté és Róbert Károly között fennálló viszályt a Szentsek döntésére bízza, Venczel megtagadta az engedelmességet. Az egyház roppant befolyása tehát elégtelennek bizonyult Róbert Károlyt tényleg a trónra juttatni; a magyar nemzet nagyobb része ellene volt; személyes tulajdonságai nem lehettek döntő befolyással, mert még gyermek volt; és mégis egy pár évi harc után ő diadalmaskodott végre, nemcsak Venczel felett, de még, mikor ez utóbbi már lemondott volt, a helyébe választott bajor Ottó király felett is. A több éves polgárháború egyes mozzanatait itt mellőznünk kell, minthogy nem tartoznak tárgyunkhoz; de kell, hogy külön kiemeljük a sarkalatos pontot, melynek Róbert Károly vetélytársai feletti fölényét és végleges diadalmát, nemkülönben a magyar trón ezentüli háborítlan birtokát köszönte; e sarkalatos pontot azon körülmény képezi, hogy *Róbert Károly a tengerpart és a tenger mellék birtokában volt, és onnét merítette az apadhatlan segédforrásokat, melyek ügyét győzelemre vitték*. Ezen körülményből tisztán felismerhető a tenger közvetlen és döntő befolyása Magyarország sorsának alakulására. Hogy ezen befolyás

üdvös és dicső is volt, megmutatta a jövő; a tengeradta király, ki első fellépésénél csak egy pár város, egy pár főúr és püspök támogatására számíthatott, rövid idő alatt az egész magyar nemzet tiszteletét, szeretetét és ragaszkodását bírta, noha ez eredetileg idegenkedett irányában; ugyanő csakhamar elfeledtette idegen származását és létét és magyarra lett, a magyar nemzeti jellem ősi erényeit és derékségét elsajátítván és azt magasabb művelődéssel és tágabb látkörrel kibővítvén; nemcsak a királyi hatalom nagyon alacsony színvonalra süllyedt volt tekintélyét magasra emelte ismét, de az ország hírnevét és hatalmi állását is; és, — ez pedig egyik főérdeme — a magyar közelet régi rákfénjét, a mérték nélküli pártviszálykodást alaposan kiirtotta. Sohase volt tömörebb a magyar nemzet, sothase nyilvánult erősebben a bölcsen vezetett összepontosított ett-ereje, mint alatta és közvetlen utóda alatt. És miután 40 évi uralkodás után örök nyugalomra tért, az egész nemzet sírva állotta körül ravatalát; olyan gyászt már rég nem látott Magyarország mint Róbert Károly temetésekor. Lehetetlen lett volna a király és pártjának gyors meggyökeresedése Magyarországon és ennek ellentállhatlan meghódítása, ha a tengeren való könnyű és biztos közlekedés nem szolgált volna csatorna gyanánt, melyen át ez előbbi folyton új meg új erőt vonhatott magához; míg a cseh, míg a bajor származású ellenkirály szülőföldjétől elvágyva maradt, és a magával hozott anyagi erőt a pártháborúban csakhamar felemésztette, a nélkül, hogy a szenvedett veszteségeket pótolhatta volna, addig a Nápolyból jött trónkövetelő a tengervidék és a szabad hajózás által szülőföldjével folytonos összeköttetésben maradhatott, és onnét lassan bár, de szakadatlanul fedezhette szükségleteit úgy emberben, valamint pénzben és élelemben. Természetes, hogy a nápolyi ház, mely régen iparkodott egyik sarját a magyar trónra juttatni, most, miután vágya beteljesedett, mindent elkövetett, hogy Róbert Károlyt támogassa nehéz harcában úgy az ellenkirályok, valamint az ellenséges érzelmű magyar főurakkal szemben; és noha ezt nem tette hivatalos módon, mégis kedvezett számos vagyonos olasz vitéz és család Magyarországra való bevándorlásának, kik mind a szabad tengeren és az anjou-párti tengeremelléken át, veszély és fáradtság nélkül juthattak új hazájukba, itt a király pártját megerősítvén és csakhamar, ennek példáját követve, megmagyarosodván. E módon az Anjou-párt közvetlenül és közvetve mindég pénzzel rendelkezett, és annak annál több jelentősége volt, minthogy Magyarország vert pénzben szűkölködött. A sűrű és jövedelmező forgalom, mely a tengervidék és Nápoly között keletke-

zett, ez előbbi mind szorosabban Róbert Károly ügyéhez fűzte, úgy hogy ez itten tántoríthatlan támpontot nyert. hová a polgárháború tartama alatt mindég visszavonúlhatott, valahányszor a harc esélyei ellene fordultak és hol mindég új erőket gyűjthetett. Igaz, hogy a magyar nemzet meghódításához nagyban hozzájárult Róbert Károly személyisége is, ki a hosszú harcok kemény iskolájában korai fejlődésnek indulván, ritka tehetségei és megnyerő modora által az ellenkirályokat jóval felülmúlta; nem különben nagy befolyása volt arra a magyar főpapságnak is, mely a Szentszék folytonos pressziója alatt mindinkább a hitbuzgó anjoui részére hajolt, főképpen miután az erőszakos VIII. Bonifác pápa halála után a római beavatkozás szelídebb és a magyar érzékenységet kevésbé sértő alakot öltött volt; utóvégre a magyar nemzet is már megsokalta az áldatlan belviszályt és állandó törvényes rend után vágyódott, tehát hajlandóbbnak mutatkozott magát annak alávetni, ki ezen rendet helyreállítani és fenntartani képes volt. De mindamellett bátran lehet mondani, hogy a végleges eredménynek főoka abban rejlett, miszerint Róbert Károly mintegy megfordított Antaeus éltető erejét a tengerből szívta.

GR. WILCZEK EDE.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY KANONIZÁCIÓJA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Élénk vita tárgya napjainkban a mód, a mely szerint István királyunk 1083-ban szentté avattatott. Hírneves történetíró pápai rendeletre történnék állítja a szent férfiú tetemei ünnepies áthelyezését, s makacsul védi álláspontját a csupán csak népies eljárást vitatók ellenében. Mivel pedig mi ezen szentté avatást 10 év előtt megjelent latiu munkánkban népies kanonizációnak neveztük, és ma is annak tartjuk, kötelezve érezzük magunkat meggyőződésünk védelmére részt venni a vitában.

I.

Előzmények.

Nagy megtiszteltetésben részesíték mindig a keresztyé-
nyek szentség hírében elhunyt társaikat — oltárra emelék
tetemeiket, s közbenjárásért folyamodának hozzájuk óhajtott
céljaik könnyebb elérhetése végett. Szentté avatásnak neve-
zék pedig az eljárást, mellyel a tetemek áthelyezését vagy fel-
magasztalását eszközölték. Mindez ünnepies szertartással tör-
tént, melyet egyházi és világi hatóságok rendeztek, olykor a
pápával élökön, többször a nélkül. Írott emlékek tanuskodnak
ezen ünnepi tényekről, vagy az ereklyék közé helyezett ólom-
táblákon, pergament szeleteken, vagy könyvbeli feljegyzések-
ben és templomfalakon.

Népiesnek nevezhető ezen eljárás még akkor is, ha az
áthelyezést pápa rendezte, mert ha maradt is írott emlék
felőle, az csak történeti följegyzés, nem mindenkit kötelező vég-
zés számba ment. Így I. Páskális pápa (818.) maga beszéli el,
mikép jelent meg neki szent Cecilia szűz és mutatta meg, hol
fekszik romlatlan teste a katakombában, még más öt vértanú
tetemeivel együtt.¹⁾

¹⁾ Lásd »Élet a halál után« című könyvünk 10--11. lapjain.

Néhá a pápák szent emberek tiszteletére czélzó szóbeli rendeleteket is adtak. Így VIII. János pápa, miután 878. évi szeptemberben III. Lajos francia királyt (Balbust, a selypet) megkoronázta, megállapodék hazamenet a Chalons sur Saone városban és ott Girbáld püspök kérésére a szentek közé iktatá Agricola Lupus Szilveszter és Desideratus püspököket. »Dominus papa inibi digno honore pretiosum eius (Agricolae) corpus recondidit, et ut deinceps beatissimi Dei confessores venerationi haberentur, et dies eorum gloriosi transitus festive celebrarentur apostolica auctoritate iniunxit.« (Bollandi, Acta SS. Mart. II. 516.) Első apostoli tekintélyre hivatkozás ezen ügyben. Másutt is így jártak el saját megyéjökben a püspökök és tették kötelességökké hiveiknek az illető szent ember tiszteletét. Így Henrik augsburgi püspök nagy ünneppel avatta szentté Eppachban Wieterp püspököt: »Itaque sanctorum numero sociatus beatus praesul Wieterpus.« (Pertznél, SS. IV. 247.)

Végre a fokozatos fejlődés áramlatába került ezen egyházi ügy is. Udalrik püspök, Augsburg város híres védője a magyarok ostroma ellen, elhunyt 973-ban kora 83-ik, püspöksége 50-dik évében. Még életében szent férfiú hírében állott. sírjánál pedig csodás gyógyulások történtek, melyek emlékét tanítványai könyvbe írva megörökítették. Ezen könyvet magával vivé Rómába Luitolf püspök és felkéré a pápát, olvastassa fel ezen életrajzot s iktassa boldog emlékü elődjét a szentek közé.

Nem lévén itt szó a püspök tetemei áthelyezéséről, a pápa csak írásban kiadott bullával intézkedhetett a szent czímezés, és az ezzel járó tisztelet érdekében. Megtehette volna ugyan, mit később III. Sándor tett, hogy egyedül saját tekintélyére hivatkozva úgy teljesítse a kérelmet, mint VIII. János Girbáld püspökét; de ekkor ki lett volna zárva a másfél századon át folytatott sokféle gyakorlat. s lézag mutatkozott volna a fokozatos fejlődés törvényében. Zsinatot tartá tehát kardinálisaival, s ezek közt megegyezésével végezté a szentté avatást. Most már az ezzel járó tiszteletet már nem egyes megye. hanem az egész keresztény egyház kötelességévé tevé, átkot mondván azokra, kik ezen intézkedéssel ellenkezének. Aláírák a bullát a pápa, a jelenvolt kardinálisok, az oklevél írójával és keltezőjével együtt huszonegyen. »Scriptum est per manum Stephani notarii regionarii et scriniarii sanctae romanae ecclesiae in mense Februario, Indictione VI. anno MDCCCXCIII. -- Data III. Nonas Februarii per manum Joannis episcopi S. Nepesinae ecclesiae, et bibliothecarii S. sedis

apostolicae.» (A. SS. Julii. II. 80.) Csak 190 év múlva vevék fel szent Udalrik tetemeit a sírból. Hartvik augsburgi püspök eszközölé az ünnepélyes áthelyezést 1188-ban. (Pertz SS. IV. 428.)

Ezen zsinati szentté avatásnál kezdődik a korhatár, melyen túl a XII-ik század végéig számon kell tartanunk a soknemű és osztályú népies, pápai és zsinati eljárásokat, hogy megállapíthassuk azon merész állítás történeti értékét, mely szerint István királyunk szentté avatása a pápa rendeletére történt.

II.

A kanonizációk nemei és módjai ezen másfélszázados időközben.

Mielőtt megkezdjük ezen osztályozást, jó lesz előre bocsátanunk egy észrevételt a részletes megkülönböztetés szükségéről.

A történetírás főkelléke, hogy az minden részében igazmondó legyen. Valószínűséggel csak ott elégedhetünk meg, hol a ténybeli adatok vagy hiányoznak vagy ellenmondók, és hitelességi fokozataikat bírálattal kell megállapítanunk. Ezen bírálatot nem örömet vállalja magára az olvasó; egyrészt, mert nincs meg mindeniknek az erre szükséges előkészülete — másrészt, mert az olvasó mulatva akar *tanulni*. Az ilyen olvasó nem elégszik meg a különböző értékű kútfőkből összeszedett és kronológiai rendbe sorozott állítólagos tényekkel, hanem azok igazvoltát kimutató érvelést követel. A tényeket tüzetesen kell tehát ismertetnie az igazmondó historikusnak; vagyis, nem általános jelzésre, hanem részletes megkülönböztetésre szorulunk, midőn valamely historiai adat igaz vagy koholt voltát okos emberrel el akarjuk hitetni. Ma is érvényes a skolasztikai bölcelet ama híres tétele: »Qui bene distinguit, bene docet.«

A 993 óta szokásos szentté avatás szertartásai már nem hajdani két módon, pápai vagy népies intézkedéssel gyakoroltattak; hozzá járult még egy harmadik kellék is, a zsinattartás. A pápa e szerint vagy zsinati közvetítéssel, vagy a nélkül kanonizált. A népies eljárás is kétféle volt: vagy mellőzve a pápát régi szokás szerint, vagy bejelentve neki az esetet. Ezek szerint a szentté avatás négy osztályát állíthatjuk fel. 1. Pápai és zsinati; 2. csak pápai intézkedés; 3. népies eljárás pápai részvétel nélkül, vagy 4. jelentéstétellel a pápához.

Ezen osztályozással azonban még nem nyertünk teljes tudomást az összes esetek mivoltáról. Ismernünk kell még a végebe ment egyházi aktusról szóló értesítés különféle módjait.

Ezek: 1. Pápai bulla, midőn a szentté avatás zsinati részvételt történt; mert a végzés az egész egyházra kötelező. 2. Egyszerű pápai levél, midőn a kérelem teljesítése csak részleges, vagy egészen megtagadtatik; mert ez csak a kérelmezőkre vonatkozik. 3. A pápa szóbeli helyeslése zsinaton, vagy azonkívül. 4. Pápai külön nyilatkozat hiánya, midőn a szentté avatás vagy tisztán népies, vagy szertartásait maga a pápa végezi. 5. Szentté avatás egyszerű beiktatással a római martyrologiumba.

Ezen osztályzásokat példákkal illusztrálni könnyű, de terjedelmesebb szakmunkába illő vállalat. Az értesítési módok első és második neme eléggé ismeretes, itt csak a harmadik, negyedik és ötödik számukra hozunk fel példákat.

3. Romuáld apát elhunyt 1027-ben, szerzetestársai pedig öt év múlva (1032.) kérék XIX. János pápát, engedje meg, hogy sírja fölé oltárt építhessenek. És megnyerék amit kértek. »Post quinquennium vero a sancti viri obitu data monachis apostolica sede *licentia*, ut supra venerabile corpus eius altare construerent — sanctarum reliquiarum patrocinia desuper altare consecrant.« Az engedély csak *szóbeli* lehetett (*viva voce*), mert Lambertini is csak Damiáni Péter ezen említett soraira hivatkozik. (Vita S. Romualdi opp. cap. 72.)

Gerárd potenzai püspök Itáliában elhunyt 1119-ben. Megjelenék utódának, Manfredinek álmában s figyelmébe ajánlá eltemetett földi maradványait. Első dolga vala tehát Manfredinek egy küldöttség élén Rómába menni és ott a pápától az istenes püspök szentté avatását kérni. A pápa, miután kardinálisaival tanácskozott, élőszóval kanonizálá Gerárdot. »Consensus eius et omnium *cardinalium* approbat hoc fieri *communi* decreto fratrum omnium. Fit itaque examinatio tanti viri inter cardinales, et est visa haberi digna inter sanctos confessores. Postquam vero a romano pontifice Callisto (1119—1124) *viva voce* canonizatus est (néhány püspök) ad decorandam et confirmandam sui domini et pastoris sententiam veniunt Potentiam.« — hol 40 napig tart az ünnepelés. (A. SS. oct. XIII. 439.) Neve a római martyrologium szövegében nem — csak az Indexben fordul elő. Ilyen élőszóval történt kanonizáció lehetett Péter anagniai püspöké, kiről Natalis Alexander, mint II. Páskális kanonizáltjáról tesz említést (Hist. eccl. XIII. 72.) Nevét csak az érintett Indexben találjuk augusztus elsején; a szövegből ez is hiányzik.

4. Felső-olaszországi Reggio város székesegyháza falán olvasható volt a mult században Prosper püspök († 465.) szentté avatásáról szóló verszet, mely szerint őt V. Gergely kanoni-

zálta 997-ben. »Teuzo praesentem fundavit episcopus aedem Ad deus et sancti instituit Prosperi. Cuius ad hanc semper veneranda transtulit ossa Cum papa (Quinto nomine Gregorio. Forte Ticinensem qui tunc pergebat ad urbem Concilii sacri causam habiturus ibi. Sunt haec facta Kal. nona Februarii.« (Acta SS. Junii. V. 57.) Egyetlen adat a páviai zsinat időhatározására. Íme szent ereklyék pápai áthelyezése hivatalos nyilatkozat nélkül. Így csak német történetírók feljegyzéseiből értesülünk, hogy IX. Leo pápa 1052. júliusban kiemelte sírjából Wolfgang regensburgi püspök tetemeit és ezeket szentet megillető tisztelettel áthelyezte: »Ratisponam venit, sanctumque Wolfgangum eiusdem episcopum de tumulo levavit.« (Pertz, SS. IV. 802.)

5. Erzsébet schönauai apáca elhunyt 1165-ben. Csodás látomásait és tapasztalatait maga diktálá bátyjának. Egbert domonkosi szerzetesnek, ki azokat latin nyelven fogalmazta. Első, ki őt a hirschauai krónikában szentnek nevezte, Trithemius apát volt. Utána a kölni karthauziak jegyezték be nevét Uzuárd martyrologiuma 1515-diki kiadásába. Végre XIII. Gergely pápa 1584-ben a római martyrologiumba iktatá a szent életű apáca emlékét, a hol ezt olvassuk június 18-dikán: »Sconaugiae sanctae Elisabeth virginis. monasticae vitae observantia celebris.« (A. SS. Junii III. 608.)

III.

Újabb történetírói nyilatkozatok az 1083-diki szentté avatás módjáról.

Némely Hartvik néven ismeretes legendaszerkesztő püspök azt írja, hogy ő tudomással bir egy pápai bulláról (apostolicis literis sancitum est), mely László királyt és a magyar klérust szentté avatási ünnepségek tartására utasítja. Ezen legendaszerű állítást egyik újabb történetírónk teljeshitelű ténynek tartja, s ily alakban közli azt olvasóival: »VII. Gergely pápa elrendelte, hogy azok testeit fel kell emelni, — azokat szent gyanánt kell tisztelni — kik Pannoniában a keresztény hit magvait elhintették, az országot szóval, tettel a kereszténységre térítették. László király maga köré gyűjté 1083. augusztus havában az ország püspökeit, nagyjait, bölcseit — tanácsot ült velök és háromnapig általános böjtöt határoztak, kérve az Istent, mutassa meg jelekkel mit kelljen cselekedniök.«

A két különböző részből egybetoldott nem is híven fordított állítás kellő megokolása helyett a »Századok« 1892-diki

évfolyamában megjelent némely értekezésére utasítja olvasóját a szerző, melyben, mint hiszi, elegendő czáfolatot fog az találni az ezen ügyben követett tisztán népies eljárás vitatói ellen. »A kanonizáció módjára nézve lásd az újabban M. Florianusnál (I. 214. és kk. ll.) hangoztatott kifogásokat, melyeket Karácsonyi J. »Kik voltak az első érsekek« (Századok, 1892. 131. s kk. ll.) ismétel, és az ellen a »Századok«-ban, u. o. 292. l. felhozottakat.«¹⁾

A »Századok« idézett évfolyamában védelmezi a nagy olvasottságú szerző Hartvikot azon vád ellen, hogy ő valótlan dolgokat állít és anakronizmust követ el. Ezekre nézve ugyanis kijelenti, hogy »Hartvik tőle telhetőleg jól csinálta művét, de a »pesti codex« írója elrontotta.« (281. l.) Néhány idézetből pedig azt következteti, hogy Hartvik név más alakja Arduin vagy Artvinus is lehetett és Arduinra XI. és XII.-dik századi győri püspökre czélozva írja: »Ebből legalább következik, hogy Könyves Kálmán idejében egy Hartviknak vehető püspök létezett Magyarországon.« (286. l.) Azon ellenvetésre, hogy a Hartvik említette gyermektized (decimae liberorum) valótlanság, mert ennek krónikáinkban vagy okleveleinkben semmi nyoma, így czáfolja: »Nem lehet csodálkoznunk, hogy okleveleinkben ily esetet nem találunk, ámbar — meg kell említenem — a pannonhalmai benczék egykori levéltárnoka Stachovics Remig egyszer említette nekem, hogy ismer okmányt vagy okmányokat, melyek ily dézsmás gyerekről szólanak.« (287. l.) A másik ellenvetésre pedig, hogy t. i. a 992-ben elhunyt Meskő lengyel herczeg ezereedik évi római követsége korona és királyi cím végett anakronizmus, azt feleli, hogy »I. Boleszló lengyel királyt Könyves Kálmán királyunk kortársa prágai Kozma is Meskónak nevezi; azt tehát Hartvikunk valami különös nagy hibájának nem tarthatjuk.« (294. l.) Védelmét így végzi: »Karácsonyi úr ellenvetéseiben — úgy látszik nekünk — nem volt semmi, a mi Hartvikra anachronismust, későbbi kort bizonyíthatott volna. Sőt vannak okok, melyek egyenesen a XII. századra, sőt annak első felére utalnak.« (294—295. ll.)

Mi a római szentszék rendelete szerint eszközölt 1083-diki kanonizációt illeti, azt akarja a tudós historikus K. úr ellen és ellenünk bizonyítani, hogy azon esetben nem volt szükség zsinati eljárásra, hanem személyes pápai intézkedés volt az, habár bullát adott is ki a pápa ezen ügyben. »Még kevésbbé tekinthetjük leghatalmasabb érvnek Hartvik közelkorúsága

¹⁾ A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. 191., 297., 570. ll.

ellen elbeszélését szent István szentté avatásáról.« Idézi azután III. Jenő pápa általunk is ismeretes nyilatkozatát az 1152-diki bullából, hol a pápa a szentszék tekintélyére hivatkozva, a zsinati tárgyalást mellőzhetőnek mondja. Ezt ugyan a pápa a jövőre érti, a t. értekező pedig a multa is kiterjeszti és példákkal igyekezik ezen nézetét igazolni. Idézzük a tudós szerző ellenbizonyítékait egész terjedelmükben.

»Lambertini biboros — később a híres XIV-dik Benedek pápa — tudvalevőleg négy vagy öt folio kötetet irt »De servorum Dei beatificatione.« M. Florianus, a ki Hartvik művét ép úgy későbbkorinak tartja mint Karácsonyi úr, abból kivett eseteket, melyek az ő felfogásának, hogy a szentté avatás a XI. században *csak zsinaton* történhetett, kedveztek s abból azt a következtetést vonta, hogy szent István kanonizációja zsinaton nem történvén, a mit Hartvik a pápai szentszék előleges beleegyezéséről mond, csak egy későbbi író anachronismusa lehet. Karácsonyi úr úgy látszik ezzel beírta, fölöslegesen tartotta, hogy Lambertini művét magát felüsse, mert ha ezt teszi a Liber I. caput 8-ban sok esetet talált volna a XI., XII. századból, a melyben a pápák zsinaton kívül is kanonizáltak.

»Igy hogy egy-két példát említsek, II. Sándor (1064.) útban a mantuai zsinatra Milanóban Ariáld vértanút a szentek közé iktatta; II. Incze 38 nappal a pizai zsinat előtt kanonizálta szent Hugót (1153.); Heribert kölni érseket pedig maga VII. Gergely »annunte Domini auctoritate apostolica, nobis divinitus tradita« — »Isten akaratjából, az úr által rábizott apostoli hatalmánál fogva« iktatta a szentek sorába, »miután életrajzából szentségéről meggyőződött.« (Migne, Patrologia latina 148. 658.) Maga Karácsonyi is idézi. (A levél korára nézve: (Lacomblet, Niederrheinisches Urkundenbuch I. 145.) »Azt hiszem ennyi elég annak kimutatására, hogy a pápai beavatkozás valami kanonizációba zsinat nélkül, nem oly anachronismus, melyet csak a XI. századon messze túl eső »kései író, a ki már hallomásból, vagy egykoruak elbeszéléséből sem meríthetett« hozhatna fel.«

»Azonban ne következtessünk Hartvikból többet, mint a mennyi benne van. Ő nem mondja, hogy VII. Gergely szentté avatta Istvánt, hanem — azt rendelte el, a kik Magyarországot szóval, tettel (praedicatione, institutione) a keresztény hitre térítették: azokat tiszteljék szent gyanánt; a mi alkalmasint a magyarok kérelmére történt. Még általánosabb intézkedés ez, mint a mikor IX. Benedek (1041.) szent Simeon remete szentsége ügyében írta: »ha úgy tündököl csodák által,

mint emberetek nekünk mondja, építsetek neki egyházat, tiszteljétek szent gyanánt» (Lambertini, De beatificatione Lib. I. c. 8. n. 3. az 1766-iki kiadás 30. l.), de képtelenséget nem tartalmaz. Ez aztán érthetővé teszi azt is, hogy az összekötetés Magyarország és VII. Gergely közt megszakadván, a pápa Rómából menekült, 1085-ben meghalt, László IV. Henrik pápához csatlakozott stb. István királynak szentté avatása sem ment rendes kanonizáció számba, és csak idő folytán nyert általános elismerest.« 292—293. ll.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

KÉT KASSAI PLÉBÁNOS A XVI. SZÁZADBAN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

A reformációnak Felső-Magyarországban való térfoglalásával nem tartott lépést a lelkészi állomásokra alkalmazható hazai theologusok kiképzése. Ehhez járult az irányadó köröknek némi bizalmatlansága a hazai jelöltek kellő képzettségében. Főleg innen magyarázható ama gyakori eset, hogy a gazdagabb felső-magyarországi protestáns egyház-községek, melyek lakossága egészben, vagy részben német ajkuakból állott, vallási ügyeik vezetését Németországból behívott hit-tudósokra bízták.

Ezt az utat vette Kassa város tanácsa is igénybe a Frölich végleges eltávoztával megürült plébánosi állás betöltésénél.

Választása Gogreff (Gogräve, Gogrevius) Mento-ra esett, bizonyára azért, mert tudományos hírnél, főleg pedig előbbi előkelő egyházi állásaiból folyó tekintélyénél fogva, a lelkészi és tanítói karában támadt egyenetlenségek megszüntetését remélhetni vélte.

A meghívottnak már ekkor kalandos múltja vala, a melyről a meghívó tanács aligha bírt alapos tudomással.

Gogreff a Lippe grófságban fekvő Lupfurtban született. Szüleit korán vesztvén, a teljesen vagyontalan árvát az előkelő Salder család vette pártolása alá és neveltette. Ennek költségén látogatta a jenai akadémiát, a hol magisteri rangot nyert.

Első alkalmazását 1563-ban Hameln városában nyerte mint iskolamester. Itt rendezte sajtó alá irodalmi zsengejét, a Wittenbergben Rhaw György örökösénél 1564-ben »*Bucolicorum Virgilii simplex et dilucida Metaphrasis*« címmel megjelent iskolai kézi könyvet, és azt jötevőjének, Salder Henriknek ajánlotta. Az 1563-ik évi szeptember 26-kán (6. Cal. Octobris)

kelt ajánlólevélben, melyet mint *Ludi literarii apud Hamelopolitanos moderator* ír alá, keservesen feljajdul a rágalom veszedelmes ragálya ellen. Utat tör az magának — úgymond — a fejedelmi palotákba szintűgy, mint a városok tanács-termeibe, az iskolákba és templomokba. E pestis kegyetlen hatását neki is kellett ifjú kora daczára éreznie. Hamis vádak következtében száműzetvén, a folytonos üldözések súlya alatt már-már összeroskadt, midőn Hameln városának tanácsa a mindenkitől elhagyott vándort vendégszeretően kebelébe fogadta és iskolájában alkalmazta.

A következő 1565-ik évben Erich hoyai gróf Gogreffét udvari lelkészévé fogadta fel.¹⁾ Ez állásban hét évet töltött. Ezalatt közte és Rusius Frigyes neuburgi lelkészársága között viszálykodás támadt az urvacsóra tana fölött. Az utóbbi a hoyai grófságban már több mint 20 év óta szolgálván az egyházat, a köztük való egyenetlenséget növelte a fölény, melyet az ifjú pap korosabb és érdemdús ellenfelével szemben igénybe vett.²⁾ Eme vitából kifolyólag amaz abba a hírbe jött, hogy a szakramentariusokhoz szegődött; a minek megczáfolására 1571-ben a wolffenbütteli vár mellett fekvő Heinrichstadt-ban ily című munkát nyomtatott ki: *M. Mentonis Gogrevii A. L. Grafflichen Hoyeschen Hoffpredigers. Bekentniss und Lehre, Von wahrer wesentlicher gegenwertigkeit, Exhibition, und empfangung des Leibs und Bluts Christi im Abendmal. Mit einer Cristlichen Vorrede D. Nicolai Selneckeri, sampt einer Predig D. Seln. zu Dresden geschehen, und vorwarnung, das man sich vor den Sacramentschwertern wolle frewlich fürsehen und huten.*³⁾

Emek Erich grófhöz intézett ajánlólevelében szerzője a sajtó útján történt fellépése okául az irányában emelt fenti vádon felül azt az óhajtságát is hozza fel, hogy ha az isten akaratanál fogva más helyre kellene távoznia, állandó hitvallásáról hiteles tanusítványt hagyhasson vissza. Maga a szenvedélyes és durva hangon tartott értekezés iránya már címéből

1) Ezen évszámra nézve forrásom: Cleemann, Archiv-Lexikon der Geistlichkeit in Mecklenburg, s hitelessége iránt nincs kételyem, jóllehet a lexikonban Gogreffre vonatkozólag felsorolt egyéb életrajzi adatok túlnyomólag nyilván hamisak.

A hoyai grófság, mely a kérdéses időben »reichsunmittelbar« volt, utóbb Hannover királyságához tartozott.

2) Raupach Bernhard, Presbyterologia Austriaca. Hamburg 1741. 48. l. 3) 8-rét, 112 számozatlan levél. A cím részben vörösen van nyomva. Kolofoz: Gedruckt in der Heinrichsstadt bey der Fürstlichen Vestung Wolffenbuettel, durch Cunrad Horn. 1571. Az általam használt példány a rostocki egyetem könyvtárából való.

kitűnik. Előszavát ugyanily szellemben írta Selnecer, a helvéteknek állandó ellensége, ki az időben Wolfenbüttelben udvari lelkész és superintendens generalissimus volt.

A mire Gogreff fennebbi ajánlólevelében utalt, Erich gróf szolgálatából való kilépése, néhány hónappal védíratának megjelenése után bekövetkezett. Őt már az 1572-ik év elején Rostockban találjuk, a melynek akadémiájában magát november hóban immatrikuláltatta.¹⁾

Ide pártfogójától, Selnecertől, továbbá Chemnitz Mártontól ajánlatokat hozott Chytraeus Dávid rostocki tanárhoz, ki a két mecklenburgi herczeg János Albert és Ulrich teljes bizalmát bírta.

Kevéssel rá megürrült Mecklenburg Schwerinben a superintendensséggel összekötött lelkészi állás. Erre a javaslattevél végett felhívott Chytraeus, 1573. február 10-kén kelt latin levelével, Gogreffet hozta ajánlatba, hivatkozással az említett két hittudós által bizonyított igaz hitvallására. Egyszersmind saját tapasztalásából igazolja, hogy a nevezett náluk majdnem egy évi tartózkodása alatt magát szerényen s erkölcsösen viselte, nemkülönben a közbéke s egyetértés barátjául mutatkozott.²⁾

Ennek folytán a herczegek 1573. ápril 14-kén kiadott rendeletükkel az ajánlottat egyelőre a Szt. Jakabhoz címzett rostocki katedralis templomhoz diakonussá nevezték ki. Ez ellen az ottani lelkészi kar, mely különben sem ismerte el a herczegeknek ez irányú kinevezési jogát, ismételten felszóllalt azon oknál fogva is, mert a kinevezettnak előéletéről hátrányos hírek keringenek, s ő ugyan némely dolgokra nézve ártatlanságát kimutatta, de a Hoya grófságban való viselkedéséről s onnan történt elbocsátásáról, bár önkéntes távozását állítja, írásbeli okiratot nem tudott felmutatni.

Kifogásaik tárgytalanná váltak azáltal, hogy Gogreff a kellő vizsgálat letétele után 1573. június 16-án a theologiai licentiatusi fokot elnyerte s a herczegek most már a számára fentartott schwerini lelkészi és superintendensi állást tényleg neki adományozták.³⁾

¹⁾ A matrikulában Memmius Péter rektorsága alatt így van bevezetve: M. Mento Gogrevius, Lippiensis, Jenae promotus, honoratus.

²⁾ Davidis Chytraei . . . Epistolae nunc demum in lucem editae a Davide Chytraeo auctoris filio. Hanoviae 1614. 514. és 515. ll. Az Albert herczeghez írt levélben Gogreff csak N. N.-nek van jelölve. A munka egy példánya meg van a Nemzeti Múzeum könyvtárban.

³⁾ Etwas von gelehrten Rostockschen Sachen 1740. 473—476 l., és Otto Friedrich Schütz, de vita Davidis Chitraei . . . libri quatuor. Hamburgi 1720. II. kötet 245. l.

Ezzel egyidejűleg Alsó-Ausztria rendei megkínálták őt az e tartományban felállítandó superintendensi állással. Eme meghívásuk jelentőségének megértésére meg kell ismerkednünk az ott előzőleg történetekkel.

Midőn II. Miksa császár 1564-ben a trónra lépett: örökös tartományaiban, különösen pedig Alsó-Ausztriában, a lakosság túlnyomó része a vallási reformációt nyíltan elfogadta.

Bár a felvilágosodott fejedelem szívében a protestantismushoz hajlott: a tényleges állapot szentesítésére s a vallásszabadságot sürgető protestáns úri- és lovagrend kérelmeinek teljesítésére nehezen tudta magát elhatározni. Uralkodása kezdetén még mindig eszményi célként lebegett előtte a régi és új vallás hitágazatainak egyesítése útján egy egységes katolikus vallás létesítése, melynek tág köpenye alatt mind két egyházi párt egymás mellett békésen megférhessen. Ezenfelül visszataszítólág hatottak reá a protestantismus kebelében támadt szakadások s egyenetlenségek. Végre azonban az egyesítési kísérletek sikertelensége következtében, s mivel folytonos pénzzavarai miatt a tartományi gyűlés jóakarátára volt utalva, az alsó-ausztriai rendeknek, hozzátartozóiknak és jobbágyaiknak vallásuk szabad gyakorlását kifejezetten megengedte. Egyúttal a szakadások megszüntetése végett készítette az evégre Rostockból meghívott Chytraeus által egy Agendát, és azt némi módosítással 1571. január 11-kén közzétette, mint oly szabályzatot, melyet protestáns alattvalói vallási szertartásaiknál az általános keresztény reformációig, és a vallási egyetértésnek a német nemzetnél létrejöttéig kövessenek. A rendek viszont írásbeli reversálisokkal kötelezték magukat, hogy csakis az augsburgi confessióhoz, és az agendához fognak alkalmazkodni. Kimondatott egyúttal, hogy a máskép cselekedők szigorúan megbüntettessenek. Egyébként a rendek titokban feljogosítottak egy superintendensi állás szervezésére.

A már kezdettől fogva ellenszenvvel fogadott Agenda a protestáns alattvalók hitegységének helyreállítására alkalmas eszközül nem bizonyult. A civódások s surlódások mindinkább elmérgesedtek, főleg mióta az úgynevezett flacianusok a rendek és a papok körében túlsúlyra vergődtek. Ezek kardoskodtak mesterüknek Németországból már kiküszöbölt azon tana mellett, mely szerint az eredendő bűn az emberi természet lényege, minél fogva az ember az ördögnek a teremtménye s meg sem váltható.¹⁾

¹⁾ Wiedemann, Geschichte der Reformation und Gegenreformation in Lande unter der Enns I. kötet, ötödik könyv, második fejezet.

Ily zilált viszonyokkal szemben a rendeknek éveken át folytatott ama törekvése, hogy egy alkalmas egyéniséget a superintendensségre megnyerjenek, sikertelen maradt. Előbb Chytraeushoz, majd a braunschweigi superintendens Chemnitz Mártonhoz fordultak, de tagadó választ kaptak. Szintoly kevéssé vezettek eredményre az e részben Coelestinus György kölni préposttal megindított tárgyalások. Csak ezután került a sor a Chytraeus által pártolt Gogreffre, a kivel azonban hasonlóképp nem tudtak megegyezésre jutni, mire ez a schwerini állást fogadta el. Itteni működéséről nem tudunk egyebet, mint hogy az urvacsoráról írt könyvét újból kinyomatta.²⁾

A nyugtalan embernek különben most sem volt maradása s már a következő évben Grácba költözött át, hol a protestáns steyer rendektől szintén Chytraeus ajánlatára, mint prédikátor alkalmaztatott.

Steyerországban a reformáció eredetileg még nagyobb előmeneteleket tett, mint Ausztriában. Nemesak nemesi családjai majdnem kivétlenül csatlakoztak az új tanhoz, hanem például fővárosa 15,000 főnyi lakosságából a római kath. egyháznak alig maradt az udvari tisztviselőkkel együtt 200 híve. Később azonban a protestantismust nagy veszély fenyegette az 1572-ben behívott jezsuitáktól, kik Grácban iskolát alapítottak, és az ellenreformációt egész erővel megindították. Ennek ellensúlyozására a rendek egy 7 osztályú gymnasiumot állítottak fel, és egy új templomot építvén, ahhoz teljes prédikatori kart (Ministerium) szerveztek.³⁾

Ennek körébe a jövővény már épen nem tudta magát beletalálni. A levegő egészségére ártalmasan hatott, másfelül pedig prédikációi főleg gyenge hangjánál és bátoratlan modoránál fogva a híveket nem elégítették ki. Ezért mostani állásából is csakhamar elkiváncozott, s már 1575-ben készségesen fogadta el Jörger Helmhard kamarai gróf által Alsó-Ausztriába történt meghívását.³⁾

¹⁾ Raupach, Evangelisches Oesterreich I. k. első folytatás 248. l.

²⁾ Eme munka később ismertetendő harmadik kiadásának előszava. Hedericus Bernardus »Schwerinische Chronica« című munkája szerint (102. lap) Gogreff 1571-ben lett volna Peristerus schwerini superintendensnek utóda, őt pedig 1576-ban követte volna Stulerus; az első évszám azonban biztosan téves.

³⁾ Luschin, Bilder aus der Reformationsgeschichte in Steyermark (c. 6. l.), mely cikk a Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, Neue Folge, 1873-iki II. Jahrgang-ban jelent meg.

⁴⁾ Polycarpus Lyserus jun., Officium pietatis, quod B. D. Polycarpus Lysero, Seniori debuit . . . Godofredi Arnoldi Historiis oppositum. Lipsiae. 275. és 277. l.

Itteni alkalmazásának helye és minősége a rendelkezésre álló adatok alapján biztosan meg nem határozható. Jelesül az ausztriai reformatio hangyaszorgalmú történetírójának, Raupach Bernátnak az a feltevése, mintha Gogreff már ekkor Rueber főkapitány, mint alsó-ausztriai birtokosnak szolgálátában állott volna,¹⁾ valószínűleg tévedésen alapszik. Amennyit azonban tudunk, hogy ő az alsó-ausztriai rendek ama kisebbségének, mely a flacianismus ellen határozott állást foglalt, bizalmas embere és tanácsadója volt, a mit a következő eset igazol.

Az utolsó alsó-ausztriai tartományi gyűlés 1577-ik évi márczius havában, habár többsége sajátlag flacianus nézetű volt, Ágost szász választó fejedelemléhez egy küldöttséget menesztett azzal az utasítással, hogy őket a Flacianismus vádjá ellen megvédje, s hogy az eredendő bűn tanát kárhóztató Formula concordiae teljes példányait számukra beszerezze. A küldöttnök egyszersmind feladatául tűzték ki, hogy Chytraeussal a superintendensi állás betöltése iránt értekezzenek. Azoknak elutazása előtt Leyser Polikarp göllersdorti plébános, ki különben már akkor Wittenbergebe theologiai tanárrá és fősuperintendenssé ki volt nevezve, Andrae Jakobot, a fejedelem meghitt emberét, és a Formula concordiae értelmi szerzőjét, a flacianus többség színeskedéséről, és a színtalpak mögött történekekről Gogreff tanácsára tájékoztató értesítette. Egyidejűleg az utóbbi magára vállalta, hogy Chytraeust hasonló értelemben fel fogja világosítani, miután e szelíd és hiszékeny természetű hittudós már előzőleg hasonló alkalmakkor ismételtén magát félrevezettetni engedte.²⁾

Másrészről oly adat is maradt fenn, melyből Gogreffnek társai irányában gőgös magaviselete s népszerűtlensége kitűnik. Ennek kifejezést ad Lutz Frigyes Vilmos, Leyser utódja a göllersdorti plébánián, elődjéhez 1577. augusztus 25-kén írt levelében. Mint ebben harsúlyozza, ez az ember nekik már sok aggodalmat és szomorúságot okozott, mert a bécsiek előtt a köztük létesítendő egyetértés nehézségeit folyton emlegeti. E mellett azzal, a mit mások személyétől elvon, saját értékét véli gyarapíthatni. O, ha Isten utójában nem áll, gőgjével az egyháznak még nagy bajt fog okozni, a mint hogy most már kálvini nézeteket nyíltan terjesztget.³⁾

Ez a vád a szigorú luther-párti Chytraeus pártfogoltja ellen kétségen kívül alaptalan, s bizonyára onnan származik,

¹⁾ Presbyterol. Austr.

²⁾ Irj. Leyser Polycarpnak ily című munkája: Sylloge Epistolarum B. D. Polycarpi Lyseri seniori . . . Lipsiae 1706. 237—248 l.

³⁾ E levél idézve van a Presbiterológiában Gogreff életrajzában.

mert vádlója, ki különben néhány év múlva szintén Kassára került, ez időben kegyuraival együtt a flacianus párthoz szegődött.

Jóllehet a fennebbiek szerint Gogreff alsó-ausztriai alkalmazása alatt nem állott Rueberrel közvetlen függési viszonyban, mindazonáltal a később fennforgó körülményekből következtethető, hogy köztük már ekkor személyes összeköttetésnek kellett léteznie, sőt hogy valószínűleg emez intézte a plébánost kereső kassai tanács figyelmét a kedve szerinti papra.

E helyen vegyük szemügyre a híres hadvezérnek, és a magyarországi lutheránusok állandó pártfogójának életpályáját, a melyben az ausztriai protestans mozgalmak is szerepelnek. Ebben fogjuk nyitját találni ama némileg változékony egyházi politikának, melyet a kérdéses időszak alatt hazánkban főkapitányi kerületében követett.

(O mint előkelő alsó-ausztriai család ivadéka 1529 körül születvén, pixendorti és grafenwerthi ősi birtokai nyomán, melyeknek neveit nemesi praedikatumúl használta, maga is az Ennsen inneni tartományi gyűlés lovagi kuriájának tagja volt. Tanulmányait Bécsben kezdte meg, de csak hamar abban hagyta, s már kora ifjúságában a katonai pályára lépett. Előbb V. Károly császár uralkodása alatt Olasz- és Spanyolországban, majd ennek fia, Fülöp spanyol király szolgálatában Franciaországban és Német-Alföldön harczolt. Utóbb Ferdinand császár udvarához rendelte, és testőrségénél kapitányi ranggal ruházta fel.

A java korban levő katonát nem elégítette ki nyugalmas új állása. Kikivánczolván a harcztérre, Magyarországba küldetett, s pedig elsőbben Győrbe, mint az ott állomásozó német lovasság kapitánya. Nem sokára rá a Szepességben állomásozó katonasághoz ezredesi minőségben tétetett át olykép, hogy egyszersmind a győri lovasok kapitányául megmaradjon. Midőn pedig Schwendi Lázár főkapitány az országból eltávozott, ő reá bízta a felső-magyarországi seregek vezérletét, a mely intézkedését azután Miksa király helyben hagyta. E nagyfontosságú állásában szerzett érdemei elismeréseül a jeles katona az 1572-ik országgyűlésen honfűsített, továbbá bárói rangot nyert, és Sárosmegye főispánjává kinevezetett.

A protestantismushoz rajongásig ragaszkodó hadvezér személyében a hősi természet mély vallásossággal párosult. Hitsorsosai és vallása érdekében folyton tetemes anyagi áldozatokat hozott. Saját költségén építtetett Alsó-Ausztriában és Magyarországon templomokat, továbbá a lelkési vagy tanári

pályára lépni kívánó ifjaknak lehetővé tette, hogy külföldi egyetemeket látogathassanak, tanulmányaik befejezésével pedig gondoskodott megfelelő alkalmazásukról. E mellett a parancsnoksága alatt álló, többnyire protestans vallású német katonaság számára szintúgy, mint birtokain és saját személye mellett külön prédikátorokat tartott. Nem kímélt pénzt és fáradságot, hogy emez állásokra tudományosan művelt, s az ágostai hitvalláshoz híven ragaszkodó férfiakat nyerjen meg. E tekintetben bizonyos előszeretettel viseltetett az üldözés áldozatai iránt.

Igy 1564-ben a Győrött állomásozó német lovasezredéhez a mansfeldi grófok ajánlása folytán az ausztriai rendek által javadalmazott prédikátori állásra, Flaciusnak munkatársát, Magdeburgi Joakimot hívta meg, ki megelőző állását a mérsékelt vallási irány elleni fellépése miatt elhagyni kényszerült.

Alig melegeedett meg a száműzött új fészkében, már erélyes irodalmi hadjáratot indított mesterének tanrendszere mellett és a más nézetűek ellen. Csak egy év alatt, 1564-ben, három különböző munkát írt, kettőt Győrött és egyet Grafenwerthben, a hol neki Rueber, mintán rendes állomása helyén neje elhalálozott, összes házi felszerelése és 1500 tallér értékű könyvtára pedig leégett, menedéket adott. Első iratával újból közétette a már ritkává vált augsburgi confessiót a smalkaldi czikkekkel együtt¹⁾ terjedelmes előszava kíséretében, és ebben szigorú lutherpárti nézeteket fejteget. Ezt követte szenvedélyes vita-irata régi ellenségei, a synergisták ellen, kik Melancthon nyomán azt állítják, hogy a megtérésnél az isteni kegyelem mellett az akarat közreműködése is felteendő.

A legnagyobb jelentőséggel bírt harmadik »Confessio« című munkája, melyet 19 alsó-ausztriai lelkész szintén aláírt. Ebben már tovább megy s mindenekben Flacius fölfogását követve, az összes hitágazatokra, nem különben kárhoztatólág az Alsó-Ausztriában létező különbféle hitfelekezetek, illetve vallási pártok eltérő nézeteire kiterjed. Nevezetesen határozottan elítéli a pápistákat, — az anabaptistákat, — Zvingli és Oekolampadius követőit, a szakramentariusokat, — az adiphoristákat, illetve kriptokalvinistákat és schwenkfeldistákat, — a majoristákat, kik Major György wittenbergi hitszónokkal hiszik, hogy a megtéréshez jó tettek is szükségesek, — a stan-karianusokat, s azokat, kik Ossiander Andrásnak a justifikáció iránti tanát osztják. Az eredendő bűnre nézve a szerző Flacius hirhelt tételeit minden megszorítás nélkül teszi

¹ E ritka munkának egy példánya meg van könyvtáramban.

magáévá. sőt későbben még a képtelenségig tovább fejlesztette. Szerinte az ember az eredendő bűn által a bűn megtestesülésévé, a hitetlenségnek, az isten haragjának, az örök halál-, s kárhozatnak szülöttévé fajult. Az ördög az ember esztét, értelmét, akaratát, szívét, s minden benső erejét megdermesztette, megátalkodottá tette, megzsibasztotta. leirhatlan biztossággal és göggel elámitotta és saját ördöngösségével áthatotta elanynyira. hogy Isten szavát, akaratát, haragját, kegyét és a boldogsághoz való utat egyaránt balgaságnak tartja, kikaczagja; ellenben a tévelygést, a hazugságot, az emberi kénnyt, a koholt s hamisított isteni tiszteletet és a helytelen utakat kedveli s védi.

A fáradhatatlan agitatornak ily ingerlő modorban tartott erőteljes irányú értekezései a rendekre és papjaikra roppant hatást gyakoroltak. E mellett szerzőjük hatalmas egyénisége közvetlen főnökének, Ruebernek vallási meggyőződését is befolyásolta. ki őt még 1580-ban, midőn már működése ellen a reakció beállott, grafenwerthi birtokán rendes várbeli lelkészévé nevezte ki.¹⁾ Mindazonáltal ama befolyást időnkint különböző irányban ellensúlyozták a főkapitánynak Magyarországon saját személye mellett alkalmazott udvari papjai.

Ez ugyan számos kiváló hittudósokkal személyes és írásbeli összeköttetésben állott, sőt asztalához rendszeren egy-két prédikátort is meghítt. kikkel étkezés közben vallási ügyekről értekezett; de azért a szórszállhasogatásig vitt hitviták tárgyairól, s egyes vitássá vált dogmatikus kérdésekről nem bírt mindég kellő tájékozással. E tekintetben tehát udvari papjainak véleményére volt utalva, a kik pedig különböző vallásárnyalatokat képviseltek.

Ellenben keresztény emberszeretet és jámborság az istenfélő katona jellemének változatlan alapvonásait képezték. Árvák, özvegyek és egyáltalán a méltatlanul üldözöttek, valamint közkatonái benne mindenkor védnökre s pártfogóra találtak. Másfelől maga a reggeli imánál s a prédikácziónál gyakori betegsége daczára majdnem kivétel nélkül jelen volt, s az urvacsorában évente többször részesült.

Lelkesült vallási érzületét meghatóan igazolja az az

¹⁾ A Magdeburgra nézve felemlített életrajzi adatok kitérnek saját irataiból. Fennebbi három értekezését részletesen ismerteti Wiedemann előbb idézett munkája I. k. 339—348 lapjain; a III. kötet 144. lapján pedig megériint grafenwerthi kinevezését. csak hogy nyilván tévesen Rueber helyett Raubert nevezi kegyurának. Egyébkint Magdeburg életrajza a többi közt előfordúl az Allgemeine Deutsche Biographie, s a Presbiterologia Austriacában, valamint Klein Nachrichten-jeiben.

önmegadás, melyet halálos ágyán tanusított. Akkori udvari papja Lutz Wilmos Frigyes, kiről mint alsó-ausztriai plébánosról már megemlékeztünk, fenmaradt gyászbeszédében utolsó betegségének lefolyását részletesen írja le.

E szerint Ruebert 1583-ban télen gyenge szélhűdés érte. A gyógymód folytán, melynek a beteg a meghitt bécsi s krakkói orvosok tanácsára magát alávetette, állapota látszólag javult; mire pihenés és üdülés végett kedvencz tartózkodási helyébe Nagy-Sárosba megvonult. Itt azonban 1584. márczius 8-án forró lázba esvén, teljesen megbénult. Ekkor maga is a felgyógyulási reményről végleg lemondott, és mindenekelőtt házi dolgait és közügyeit rendezte: különösen seregei vezérletét vejére, Kolonits Bertalan ezredesre bízta. Majd kívánságát fejezte ki, hogy neki az urvacsora, melyben 15 nap előtt részesült, újból szolgáltatassék ki. Ezt megelőzőleg számos jelenlevők előtt nyilvánosan meggyónt, mondván: »Én vagyok az a szegény ember, ki Jeruzsálemből Jerichóba menet gyilkosok közé került, tőlük kifosztatott, és félholt állapotban visszahagyatott. Mert részint örökölt, részint életemben elkövetett bűneimmél fogva kiestem Isten kegyelméből és büntetését kiérdemeltem, a mire most nagy gyengeségem emlékeztet. Vigasztalj hű szamaritánusunk és pásztorunk Jézus Krisztus, ki értem is megsebezted magadat, hogy engem rózsaszínű véreddel bűneimtől megtisztíts, ártatlanságoddal s igazságosságoddal halálos sebeimet bekötözd. Az üdvözítőhöz való bizalmamban a Szent Lélek segítségével végemig s utolsó lehelletemig ki akarok tartani, és ellentmondok minden eretnekségnek, mely keresztény hitembe s katekizmusomba ütközik.«

Ezután végrendelete hollétének megérintése után felhozza, hogy gyermekeinek nem hágy nagy vagyont hátra. Az Isten — úgy mond — tudja, miként szolgált urának, s hogy nem kereste soha saját hasznát, sőt ha hazájának szüksége kívánta, saját vagyonát elzálogosította. Majd elbűcsűzött külön-külön nejétől, s gyermekeitől. Ez utóbbiakat egyenkint istenfélő magaviseletre intette s megáldotta. Hasonlókép bűcsűszavakat intézett a feles számú jelenlevőkhöz, s velük kezét szorította. A fekete lovasoknak hadnagyát Profen Menyhértet különösen figyelmeztette annyi együtt töltött kellemes és szomorú napokra, s megköszönvén hű segélyét, utasította, hogy lovasaival közölje utolsó üdvözlését, s mondja meg nekik nevében, hogy hűségesen szolgáljanak ezentúl is a kereszténység és a haza javára a közös ellenség, a törökök ellen. Ha nem is fognak sok pénzt és vagyont visszatértükkor szülőföldjükbe magukkal vinni, még is ügyeljenek arra, hogy jó, becsületes névvel dicsekhessenek.

Midőn ekkép minden hozzátartozóitól elbúcsúzott: részesítettet az urvacsorában. Nagy fájdalmai daczára azontúl is inkább másokra, mint magára gondolt. Folyton vigasztalta nejét és felkérte Lutzot, hogy fölötte halála után öröködjék. Elelte utolsó napján (márczius 12.) még a nagy-sárosi plébánossal temetése iránt értekezett s közvetlenül végső lehellete előtt újból megerősítette előbb elmondott hitvallását.¹⁾

* * *

Azon időben, midőn Gogreff Kassára meghivatott, ott Wingler András és Neztelius Dániel mint német. Károlyi András mint magyar²⁾ és Nosiczky (Nosticius) Zsigmond mint szláv hitszónokok működtek. Az iskolamesteri állás, mint már említve volt, épen a kérdéses 1577-iki év végén a fürstenbergi Breslak Márton leköszönése következtében megürült s helyébe Kabát másként *Thoraconymus* Mátyást választották.³⁾ Segédei voltak: Melczer Jakab német s Kerkemér Albert (?) magyar collaborator,⁴⁾ úgy Derner Tóbiás karvezető (cantor).⁵⁾

¹⁾ M. Wilhelm Friedrich Lutzen damals gewesten Rüberischen Hoffprediger, Ein Christliche Predig uber der Leych. desz . . . Hansen Rübers. Tubingen 1585. E gyászbeszédből meritettem főleg a többi életrajzi adatokat is.

²⁾ A Kassa-város levéltárában őrzött 1575. évi ülési jegyzőkönyvben olvassuk: Die .i. Januarii consentiente domino pastore T. Frölich vocatus est ad munus hung. concionatoris Andreas Caroli. Járándóságai: a plébánostól évi 56 frt. 12 köből kétszeres búza, 2 csöbör kassai bor, és 5 ft két disznó ölésére. A város ad: 94 forintot, 1 csöbör kassai bort, 1 csöbör kassai lörét, 12 köből kétszeres búzát és 1 mázsa sőt.

³⁾ A kassai levéltárban őrzött »*Maculatorium signaturarum Anni 1574*« című füzetben az 1577-nél olvassuk: *M. Martinus Breslacus de Fürstenberg medio domini Pastoris significavit suis rebus ita exposcentibus (?) se officio abdicare juxta factam conventionem. Actum 30 Decembris.* A helyébe választott Thoraconymus Kézmárkról 1570. május 1.-én kelt levelében értesíti a kassai tanácsot a meghívás elfogadásáról. Továbbá ugyancsak az ottani levéltárban »*Absente d. Johanne Zasskowsky Anno 1578.*« címmel található füzetben fel van jegyezve: *21 die Maii. Deliberatum a Senatu, ut currus adegata pro Dno Matheo Thoraconymo Ludi moderatore scholae Cassoviensis.*

⁴⁾ Az előző jegyzetben említett *Maculatorium* az 1578. január 27-iki kelettel tartalmazza: *Albertus Kerkemér (?) coram incltyto senatu susceptus est in hungaricum scholae collaboratorem. praesentibus ibidem Dno Mentone pastore ecclesiae, Andrea Caroli concionatore hungarorum, ac M. Martino Breslaco rectore scholae.* Igértetett neki évi 24 frt, úgy pro mensa hetenkint 75 denár és a felmondás 3 hónapra állapított meg.

⁵⁾ 1578. die 8. Septembris. Thobias Derner a Neudorf est per d. judicem ac incltytum senatum in cantorem scholae civitatis hujus Cassoviensis receptus. Évenként kap 20 frtot s teljes ellátást (cibum et potum quotidianum) a plébánosnál. (Kassa városának ez évi jegyzőkönyve.)

Eme személyzet köréből jeles tudományos képzettségénél fogva különös tekintélynek örvendett a breznó-bányai születésű és leginkább a görögös Thoraconymus néven ismeretes iskola-mester. Ő tanulmányait megkezdette Selmeczen s befejezte a wittenbergi akadémián, a hol magát 1569-ben íratta be. Visszatérte után mielőtt Kassára kapott meghívást. Bártfán Fábri Tamás igazgató oldalán tanított, 1571-től kezdve pedig a késmárki iskola élén állott. Széles ismereteit mutatja, hogy itt a hittanból, latin és görög nyelvből, retorikából s matematikából tartott felolvasásokat.¹⁾ Vallási iránya már közpályája kezdetén a kalvinismushoz közel állott, melynek tanait utóbb nyiltan vallotta.

Ugy látszik, hasonló felekezeti árnnyalathoz tartozott segéde Melczer Jakab, ki 1566-tól kezdve Kassa város költségén négy éven át tanult Wittenbergben. Visszaérkeztek a városi iskolához collaboratorrá választatván, ebbe az állásba 1570. november 11-én ünnepélyesen beigtattatott. Ez alkalmából a tudományok méltóságáról és hasznáról ünnepi beszédet tartott.²⁾

Az említettem lelkészek közül a boroszlói származású Winkler (Winkler) Márton mester valószínűleg fia annak a hasonnevű boroszlói tanárnak, kire Moibanus Ambrus ottani iskolaigazgató, Selmecz város tanácsának ajánlása folytán, 1538-ban Salczer János nevű selmeczi ifjú nevelését bízta.³⁾

¹⁾ L. Bartholomaeides, Memoria Ungarorum 51 l.; Genersich, Merkwürdigkeiten der k. Freist. Késmárk II. 150—156 l.; s Frankl, Iskolázás a XVI. században 108 l.

²⁾ A Kassa város levéltárában őrzött »Maculatorium anni 1569.« című füzet szerint: 1569. Feria sexta post Nativitatis Mariae Jacobo Melczer denuo quinquaginta floreni administrati sunt, ut adhuc per integrum annum Vitebergae maneat . . . tandem finito anno redeat. Továbbá: 1570. die Novembris Jacobus Melczer in scholae nostrae collaboratorem solemniter est introductus et installatus, habita oratione de literis et earum dignitate et utilitate.

Nincs okunk kételkedni Bartholomaeides azon adatán, hogy Melczer a wittenbergi akadémia anyakönyvébe 1566. márczius 6-án lett bevezetve. Többi életrajzi adatai azonban, melyeket hivatkozással a »Klein, Nachrichten« I. kötetének 351. lapjában foglaltakra félhoz, nyilván tévesek s valószínűleg más hasonló nevű személyre vonatkoznak.

³⁾ Salzer János »Wratislaviae ex aedibus D. Magistri Andrae Winkleri 9. Cal. nov. 1540« kelt levelében Selmecz városa tanácsának jelenti, hogy említett mestere »studia mea non secus ac filii sui summa fidelitate . . . procurat.« Ezen irat, valamint Winklernek »Nonis Martii 1541« és Moibanusnak »Dominica Invocavit anno 41« kelettel Selmecz városához intézett levelei eme város levéltárában eredetiben találhatók. Kivonatos másolatai megvannak a m. t. Akadémia irodalom-történeti bizottságának Abel-féle okirat-gyűjteményében. A Boroszlón tanult selmeczi ifjak és Winkler levelezésére hivatkozik Frankl is az »Iskolázás« 200 és 238 lapjain.

Amazt Kassa városa 1570-ben Nagy-Szebenből hívta meg német prédikátorának. Ily minőségben vett ez részt az Eperjesen 1579. október 20-án tartott zsinatban, s Károlyi András, úgy Nosticius Zsigmond társaival együtt aláírta az öt sz. kir. városnak 1548-ban Ferdinánd királyhoz bemutatott hitvallását, kapcsolatban Melanchton corpus doctrinae-jével.³⁾ Ebből következtethető, hogy ekkor mindhárman a vallásos kérdésekben mérsékelt álláspontot foglaltak el. De utóbb Wingler, midőn előjárósága a plébánosi állásra kívánta előléptetni, 1589. szeptember hó 25-én kelt levelében haláljának kijelentése mellett a választás elfogadásánál első feltételül tüzte ki a kalvinizmust pártoló egyik prédikátornak elbocsátását. Ezt különösen azzal vádolja, hogy prédikációiban Kalvint nyilvánosan dicséri és védi, sőt vonakodik az előjáróság előtt elismerni Krisztus ama rendelkezését, mely szerint az úrvacsorában résztvevők az üdvözítőnek testét és vérének valósággal, nem pedig figurate vagy imaginarié veszik.⁴⁾

Viszont Károlyi András, magyar pap, vallási meggyőződésére nézve fordított irányú átalakuláson ment át. Eleinte úgy híveinek, mint a tanácsnak bizalmát meg tudta nyerni elannyira, hogy fizetése évi 50 frttal felemeltetett.²⁾ Utóbb azonban, mint látni fogjuk, kalvini tanok terjesztése miatt felelőségre vonatott, majd hosszabb ingadozás után végre a helvét hitvallás főbb ágazatai mellett s pedig a sajtó útján is határozott állást foglalt. Egyébként ő szintén növendéke volt a wittenbergi akadémiának⁵⁾ s itt ily című munkát adott ki: *Epistola ad praestantem pietate, nobilitate, omnique virtutum genere, Dominum Franciscum Suliok Pannonium, optime de artium liberalium studiosis meriti. Scripta ab Andrea Carolio significanda gratitudinis causa 11. die Maji Wittenbergae: 1557.*⁴⁾

A Trencsénmegyéből származó Nosticius tanulmányait Német-Lipcén, Rózsahegyén, Boroszlón és Wittenbergben végezte, a mely utóbbi helyen 1578-ban pappá avattatott, időközben pedig Rózsahegyén tanított.⁵⁾

RÁTH GYÖRGY.

²⁾ Kassa város 1579-ik évi jegyzőkönyve.

³⁾ E levél eredetije Kassa város levéltárában. Ennek bevezetésében említi írója azt, hogy a város öt Nagy-Szebenből hívta meg és már 19 év óta tartja.

⁴⁾ Kassa városának 1577. január 25-iki ülési jegyzőkönyve.

⁵⁾ Révész Imre, Magyar tanulók Wittenbergben. (Magyar Történelmi Tár VI. k. 226. l.)

⁶⁾ A 8-rétű könyvecske áll 8 számozatlan levélből, melyeknek utolsója üres.

⁷⁾ Bartholomaeides 56 l. Klein I. 479 l. jegyzet és Frankl, Iskolázás 144 l.

ILLICINI PÉTER.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

A nagykiterjedésű esztergomi egyházmegyében a XVI. század második felében, körülbelül a hatvanas évek elején, különös hírek keltek szárnyra a főkáptalan egyik előkelő szerepet játszó tagja felől. Az illetőt sokan ismerték nem csak az egyháziak között, hanem a világi körökben is, s így természetes, hogy az »így hallottam«, »úgy mondják«-féle módon, csakhamar szélteben-hosszában tárgyalta az ügyet az érdeklődés, a kíváncsiság, meg a botrányhajhászat.

Valami bizonyosat mondani azonban — legalább a közvetlenül érdekelteken kívül álló nagy közönség sorában — mint már ilyenkor rendesen történni szokott, nem tudott senki sem. Az egyik megvesztegetésről beszélt, mely mint egyházmegyei ügyészre bizonyult reá, a másik rágalmozási és becsületsértési pert emlegetett, mit két világi indított volna a szentszék előtt ellene, sőt akadtak olyanok is, akik arról értesültek, hogy az egyik főrangú család tagjai, az ellenük minden alap nélkül emelt gyalázatosan sértő vádaskodás miatt boszúra ingerelve, halálra keresik őt, s hogy éppen ezen okok miatt már az érseknél is kegyvesztetté lőn, aki a legszigorúbb egyházi törvényekkel készül őt sújtani.

E hírek kivált azoknál keltettek nagy meglepetést, akik a szóban forgó kanonok felől csak annyit tudtak, hogy rendkívül eszes és sokoldalúlag képzett ember, aki már a külföldi egyetemeken folytatott tanárkodása idejében előnyösen ismert irodalmi nevet teremtett magának, humanisztikus műveltségével nagyon előkelő összeköttetésekre tett szert, s azóta is, hogy az esztergomi főegyházmegye kötelékébe lépett, részint mint tanár, részint mint ügyész előjáróinak és kartársainak legteljesebb bizalmát és elismerését vívta ki. Ezek eleivel nem

is igen akartak hitelt adni a közszájon forgó szóbeszédnek; hisz akkor sem tartozott a ritkaságok közé, hogy valakit ártatlanul gyanúsítottak, hogy valakinek jó hírét nyilvánosan meghurczolták, az meg éppen mindennapi dolog volt, hogy valamelyik hatalmasabb úr a képzelt jogtalanságot vagy sérelmet, a legrövidebb úton, az erősebb jogával élve torolta meg.

Amde ezek a híresztelések már nagyon sokáig tartottak. Ha volt is eközben szünetelés, egy idő múlva újból forgalomba jöttek, hol megtoldva, hol felcizfrázva, de rendesen egy »hiteles forrásból vett értesüléssel« támogatva; úgy hogy már a kanonok legjobb emberei is kezdtek felhagyni a reménységgel, hogy teljesen rehabilitálhassa magát.

Végre az egész ügy, egy az 1566. évben tartott országgyűlési határozat alakjában, a nyilvánosság elé került. A Karok és Rendek hosszabb okadatolás mellett kimondották, hogy a primás Illicini Péter esztergomi kanonokot, szent-tamási prépostot, haladéktalanul fossa meg összes javadalmaitól és egyházmegyéjéből űzze ki.

Az ítélet végrehajtatván, Illicini elhagyta az országot, s az emberek csakhamar napirendre tértek az eset felett, mely oly érdekes botránnyá nötte ki magát.

Illicini is hallgatott, úgy látszott megnyugodott mostoha sorsában. s békésen viseli az őt oly keményen sújtó büntetés következményeit.

Egyszerre azonban megszólal. 1573. január 12-én sajtó alá adja azon beszédjét, amelyeket tizenöt évvel előbb a nagyszombati zsinaton a főszékesegyházban elmondott, és a Verancsics primásnak ajánlott könyv előszavában sok keserőséggel és még több önérzettel egyedül ellenségeit okozza a történetekért. Midőn 20 évvel ezelőtt — írja az előszóban — az esztergomi káptalan tagjává lettem, legjobb tehetségem szerint igyekeztem úgy érsekemet mint az ő egyházát az eretnekek gonoszsága és támadásai ellen megvédelmezni: tanítva, prédikálva, az ifjúságot nevelve, magánköriükben és nyilvánosan tárgyalva a hit czikkelyeit, sőt tollammal is vizsgálva ez ügyet, amint azt Magyarországon mindenki tudja és tudod te magad is (Verancsics), aki nem egyszer jelen voltál és saját szemeiddel láthattad fáradozásaimat. És ha az *idők gonoszsága* az én éjjelezéseimnek, átvirrasztott éjszakáimnak gyümölcsét, az én munkálkodásomat meg nem akasztja, vagy inkább tönkre nem teszi, bizonyosra veszem, hogy ez egyházadnak rendkívüli előnyére szolgált volna.

Azonban *bármit miveltek ellenem ellenségeim*, akik igazságosak akarnak lenni, kénytelenek beismerni, hogy én nem

mint ingyenélő ettem a mindennapi kenyeret az esztergomi egyházmegyében. hanem erre jól rászolgáltam.¹⁾

Ha e nyilatkozatnak, mely sokkal inkább hasonlít egy méltatlanul üldözött ember feljajdulásához, mint az önvédelemhez, az lett volna a célja, hogy íróját úgy állítsa az utókor szeme elé, mint a ki büntelen esett áldozatul akár vetélytársai, akár irigyei áskálódásának, úgy Illicini sok időre célzt ért. Mert azon hazai és külföldi írók, a kik irodalmi munkássága ismertetése mellett életének nevezetesebb mozzanatait is megemlítik, az ő Magyarországból való távozását rendszerint a rosszakarató üldözés előli kitérésnek tulajdonítják. Így tesz Wallaszky,²⁾ a ki ellenségeinek gyűlölködését hozza fel erre nézve okul, valamint Denis³⁾ is, a ki szerint irigyei kényszerítették őt Oláh Miklós primás halála után hazánk elhagyására. Ez utóbbi egyúttal kifejezést ad affeletti örömének, hogy fel-elevenítheti azon férfinak emlékezetét, a kiről a magyar tudományos világ életrajzírói megfélekedeznek, daczára annak, hogy ő az apostoli királyságnak egykor nem csekély szolgálatakat tett.

Minden esetre megérdemli tehát Illicini, hogy vele kissé bővebben foglalkozzunk, s kivált hogy kiderítsük az okokat, a melyek őt az oly szépen indult pálya után, az ország elhagyására kényszerítették.

Gyermekeveiről, ifjúságáról vajmi keveset tudunk. Egyik költeményében írja, hogy Olaszországban, Sienában született.⁴⁾ Paraenesisében⁵⁾ pedig megemlíti, hogy ifjú korában annyit hallotta magasztalva emlegetni a magyarok jámbor vallásosságát, hogy már akkor erős vágyat érzett őket közelebből megismerni.

Denis úgy vélekedik, hogy rokona azon Bernátnak, akit az írók Sena, Illicinio, Licinio, Glicini néven említenek. Ugyancsak szerinte elvégezvén Olaszországban tanulmányait, s megszerezvén a »doctor utriusque juris« czímet, egy nagyobb

¹⁾ *Péterfy*, *Sacra Concilia Ecclesiae in Regno Hungariae*. Posonii 1741. II. 444.

²⁾ *Conspectus reipublicae litteraria in Hungaria*. Posonii, 1785. 110 l.

³⁾ *Wiens Buchdruckergeschicht*. Wien. 1782. 480. l.

⁴⁾ »Menatum tibi devinxit in urbe Praeclara genitum Senae, quae nomen avorum et titulos gessit vestrorum semper et arma invicti est constans Caroli (V.) partesque secuta« etc. *Carmen in reditum Viennam Invictissimi Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae etc. Ferdinandi Principis optimi*. Viennae. 1551.

⁵⁾ »Ad Incliti Hungariae Regni Proceres et Nobiles ac Cives, de Antiqua fide servanda, Divinisque Flagellis, Paraenesis, Petro Illicino Authore« *Kiadva Péterfinél* I. 318 l.

utazást tevő mágnás kíséretében Lengyelországba ment, a hol Macieowski krakkói püspökkel megismerkedvén, ennek jó indulatát annyira sikerült megnyernie, hogy ez őt a krakkói egyetemen a görög nyelv tanításával bízta meg, az akkor elhalt sziléziai származású Libanus György utódjaként.

Egy másik életfrója pedig felhozza, hogy oly nagy kegyben állott a püspöknél, hogy ez maga is nem ritkán a legnagyobb örömmel kereste fel a tantermet, a hol Illicini körülvéve a legelőkelőbb családok gyermekeitől, a görög szerzők magyarázatába mélyedt.¹⁾

Annyi bizonyos, hogy itt, e pusztán tudományos foglalkozás közt, fejtette ki a legnagyobb irodalmi munkásságot is. Legalább ez időtájbán jelentek meg tőle a következő munkák:

1. *Idyllium in laudem Samuelis Cracoviensis Ecclesiae Antistitis. Factum Hexametris versibus Cracoviae Impressum apud viduam Flor. Unglerii. Pridie Virginis Deiparae assumptae. A. D. 1547. 4°*

2. *Ad Samuelem Cracoviensis Ecclesiae episcopem Christi cupidissimum et Inclyti Poloniae Regni Cancellarium Providentissimum. Satyra. Apud Viduam Floriani. Év nélkül. 4°*

3. *Epitaphium Bionis, Idyllium Elegantissimum e Graeco Moschi translatum, Petro Illicino interprete. Addito ipsius Epigrammate in Samuelem Macieowski, Cracoviensis Ecclesiae Antistitem et Regni Poloniae, Gymnasiique Cracoviensis Cancellarium, Graecae Litteraturae amantem Maxime. Cracoviae, apud Viduam Floriani Unglerii. Anno Christi nati 1548. 20 Septembris. 4°*

4. *Petri Illicini oratio De Homine et Disciplinis. In qua et juvenes ad litterarum studia excitantur. Cracoviae apud Viduam Floriani Unglerii. 1549. 8° 2)* (E legutóbbinak megjelenési évét Péterfy az 1559. évre teszi.)

Nem tudjuk minden kétséget kizáró módon megállapítani, hogy az az Ollicini Péter, a kit Gesner munkájában³⁾ ismértet mint író, egy és ugyanaz-e a mi Illicini Péterünkkel; de nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Ollicinus csak hibásan lett írva Illicinus helyett. Emellett bizonyít az is, hogy Gesner Ollicinusa is Sienában született, és az 1551. év táján állott irodalmi munkásságának tetőfokán.

Ennek művei közül a következőket találjuk felsorolva — sajnos, hogy oly hiányos leírásban:

Commentaria in secundum librum C. Ebben a szerző minden ide vonatkozó anyagot egyivé halmazott, hogy ez a jogászok számára minél kevesebb fáradság és költség mellett hozzáférhető legyen.

Commentariolum de justitia et jure, a melyben a bölcselők a jogtudósokkal együtt vannak ismertetve.

¹⁾ Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae. Varsaviae, 1776. I. 145.

²⁾ U. ott. 148. l.

³⁾ Bibliotheca scriptorum omnis generis. Basileae. 1574. 147. l.

Commentarium in primum librum Ciceronis de oratore, a hol Pláto nyomán a polgári jogról kapcsolatban a bölcsészeti kérdésekkel tárgyal a szerző.

Commentarium in Aristotelis Categorías.

Commentarium in ejusdem librum de Enunciatione.

Praefationes: 1. de officio auditoris. 2. de optimo genere vitae. 3. de officio doctoris.

Loci communes in totum testamentum Novum.

Apologia de substantia. De Coelibatu. De libertate Christiana. De auctoritate ecclesiae

De antinomiis iuris librum, in quo quaecumque contrariae afferentur leges conciliantur.

Librum regularum iuris et sententiarum.

Librum apologeticum de sexaginta quaestionibus iuris contra leguleium quendam.

Librum de diatriba Platonica et Aristotelica, in quo exponitur differentia inter Platonem et Aristotelem.

Commentarium in orationem Socratis de regno, in quo fusius administrandi regni rationes traduntur.

Librum variorum poematum.¹⁾

A bécsi udvari könyvtárban pedig a következő kéziratai őriztetnek:

1. Ad Maximilianum flebilis Hungaria hexametricae descripte carmine.
2. Paranaesis ad Maximilianum II. de Romani imperii assequendi retinendique rationibus.

3. Oratio ad Ungaros de armis contra Turcas sumendis.

4. In laudem Hungariae hendecasyllabi.²⁾

Hihetőleg ez irodalmi munkássága hozta el hírét-nevét Magyarországra is, a hol a tudománykedvelő főpapok pártfogása folytán, a pécsi akadémián tanszéket kapott.

Hogy mikor történt ez, arra nézve nincs adatunk.

Amnyi bizonyos, hogy Illicini 1551-ben Bécsben tartózkodott; ekkor írta és adta ki ugyanis Carmen in reditum Viennam . . . Regis . . . Ferdinandi című dolgozatát, s innen hívta meg ugyanezen év vége felé az esztergomi káptalan a nagyszombati iskolába tanárnak. Azt is tudjuk, hogy egy ideig a pécsi akadémián tanárkodott, de miután ez már 1551-en túl nem létezett, ebből szükségképpen az következik, hogy Pécssett előbb kellett tanítania.

Tévesen írja tehát Péterfy s az utánna induló Wallaszky és Belnay,³⁾ hogy Illicini Olaszországból Bécsbe, innen Varsóba, majd Olmüczbe s végre Nagyszombatba került, a honnan a művelt lelkű Oláh Miklós által felkarolva, a pécsi aka-

¹⁾ U. ott.

²⁾ Tabulae codicum manuscriptorum in Bibliotheca Patatina Vindobonensi. VI. 386 l.

³⁾ Historia literarum in Hungaria. 92. l.

dénia vezetésével lett megbízva (Wallaszky és Belnay szerint 1552-ben) s hogy mint ilyen, a kellő tekintéllyel léphessen fel, a már előbb birt esztergomi kanonoki javadalomhoz még a szent-tamási prépostságot is megkapta. Holott Illicini mint a pécsi akadémia tanára sem az esztergomi kanonokságot, sem a szent-tamási prépostságot, sem pedig más valamely egyházi javadalmat még nem birt.

A legvalószínűbb az, hogy Illicini vagy Krakkóból vagy Bécsből, a hová innen utóbb átköltözhetett. 1550 táján ment Pécsre tanárnak, s csak midőn az itteni főiskola feloszlott, ment Bécsbe lakni. a hol őt 1551 végén az esztergomi káptalan meghívása találta.

A káptalan ugyanis, miután a török foglalás elől menekülve, 1548-ban székhelyét Nagyszombatba tette át, első és főfeladatának tekintette egy középtanodát létesíteni, hogy ez utóbbi időben olyannyira elhanyagolt nevelésügyet tehetségéhez mérten előmozdítsa. Az iskola élére a pécsi működéséről előnyösen ismert hit- és jogtudóst, Illicini Pétert óhajtották volna állítani. Azon ajánlatot tette tehát neki, hogy — nem lévén az érseki székhelyen — a káptalan egy kanonoki és egy oltárjavadalmat adományoz neki azon kötelezettség mellett, hogy az 1552. év husvétjáig tartozik Nagyszombatba költözni, itt átveszi az iskola vezetését s a kanonokok számára naponként előadást fog tartani az egyházi és a polgári jogból, úgy azonban, hogy ezen előadásokat mások is látogathassák, bizonyos meghatározott díj lefizetése mellett.¹⁾

Illicini elfogadta a feltételeket, a kitűzött időre Nagyszombatba utazott, és elfoglalta hivatalát.

A hányt-vetett életű ember új otthonra talált, amelyben az új viszonyokhoz való hozzászokás nehézsége előtte számba sem jöhetett. Mint alaposan képzett, széles látókörű ember, fölényben volt kanonok társaival szemben, akiket nagyobbbrészt tanítványainul tekinthetett. Mint európai hírű író számos oly ismeretességgel dicsekedett, a melyekről tudta, hogy jövőjét kedvezően fogják befolyásolhatni. És mint ügyes, alkalmazkodni tudó ember ki is tudta aknázni helyzetének előnyeit. Mi kellett neki még több ahhoz, hogy pályáját a közeli boldogulásnak még ragyogóbb képeivel fesse be? Hogy olasz vérmérsékletének egész élelenségével színezzé ki azt az emelkedést, melyet szemei elé helyezett a nem alaptalan remény? Férfi korának delén ott állott a magyar hierarchia lépcsőze-

¹⁾ Frankl, Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bpest. 1873. 129. l.

tén, s nem lett volna az. a ki volt, ha fellebb is nem tekint, s nem vár többet a szerencsétől. mely egyszerre úgy odaadta magát neki.

Nem telt bele másfélév, hogy a nagyszombati katedrán ült, és már újabb kitüntetés érte. Bornemissza Pál erdélyi püspök 1553. június hó 4-én szatmári főesperessé és gyulafehérvári kanonokká nevezte ki. »tekintettel érdemeire és érenyeire« mint a kinevezési okmány szól. Igaz, hogy ezen javadalmakból csak kevés anyagi előny jutott reá, mert Báthory András az őt innen megillető quartákat erőszakos módon lefoglalta, a mi által csak az 1553. és 54. években több mint 300 forintnyi jövedelemtől esett el, ami pedig abban az időben elég tekintélyes összeget képviselt.¹⁾

E közben szorgalmasan tanított és dolgozott. A káptalani iskolában előadásokat tartott a theológiából és egyházjogból, órákat adott a nagyszombati polgárok által kezdeményezett tanodában, amelyet Oláh Miklós 1554-ben egyesített az előbbivel. Emellett foglalkozott az irodalommal és prédikált szorgalmasan.

Sőt ha az általa oly lelkesen szolgált tanügy érdekeiről volt szó, még helyzetéhez mérten túl nagy áldozattól sem riadt vissza. Körülbelül 40 ifjút látott el élelemmel, ruházattal és minden egyéb szükségességekkel saját házában, és három tanárt alkalmazott saját költségén ezek oktatására mindaddig, míg a harminczadból évi 102 forintot és a széplaki apátság jövedelmeit nem kapta meg e célra I. Ferdinándtól, aki e javadalmat 1556. július 4-én adományozta a nagyszombati iskola fentartására, oly módon, hogy Illicini mint adminisztrátor évenként tartozzék az érseknek számot adni a bevett és kiadott pénzekről.²⁾

A királyi adománylevélben már mint esztergom-szent-tamási prépost szerepel Illicini, s így esik Denis azon következtetése, hogy 1558. előtt aligha lett prépost, miután az Oláh által 1557-ben tartott egyházmegyei vizsgálat alkalmával csak prokurator és doktornak neveztetik; valószínű tehát — szerinte — hogy nyolcz éven át szakadatlanul folytatott, de legkivált az 1360-ki zsímaton tartott beszédjei és prédikációi megjutalmazásául kapta a prépostságot.³⁾ Hasonlóképen vélekedik Knauz is,⁴⁾ azzal az eltéréssel, hogy ő szent-györgymezei prépostságot említ, ami nyilván tévedés, mivel egy. a primási

¹⁾ Történelmi Tár. 1881. 258—260.

²⁾ Országos levéltár: Liber Regius 556. 3291. l.

³⁾ I. h.

⁴⁾ *Lányi*. Magyar Egyháztörténelem. Esztergom, 1866. II. 296.

levéltárban lévő kézirat¹⁾ kivételével a rendelkezésünkre álló okmányok mind csak szent-tamási prépostnak mondják. Kapri-nay kézírataiban »Series Archiepiscoporum, Praepositorum dignitatum etc. Ecclesiae Strigoniensis« cím alatt Illiciniének szent-tamási préposttá való kineveztetése az 1556. évre van téve.²⁾

Oláh Miklós az egyesített városi és káptalani iskolát 1558-ban főiskolává tette és benne új szervezetet állapított meg akként, hogy az egész intézetet egy kanonok-kormányzó vezetése alá helyezte, a kinek oldala mellett azután a többi tanár és tanársegéd működött.

Az első kormányzó Illicini lett. Ez kétségkívül nemcsak a nagynevű érsek bizalmának, elismerésének világos jele, hanem bizonyítéka azon hasznos tevékenységnek is, amelyet Illicini hat év alatt a tan- és nevelésügy terén kifejtett és bizonyítéka azon rátermettségnek, amelylyel fontos és előkelő állását eddig betöltötte.

Az újjászervezés még tágabb ügykört nyitott számára, még több felelősséget és terhet rótt vállaira.

Az érsek által összeállított szabályzat értelmében az ő feladata lett előírni a tanrendet, gondoskodni az alkalmas tanerőkről, ellenőrizni a tanítás menetét, hetenkint kétszer sorban járni az osztályokat s meggyőződést szerezni az ifjak előmeneteléről. Ezek mellett még tanítania is kellett a szentírást és bibliai történeteket, s a legfelsőbb osztályokban hittudományi előadásokat tartania, kiváló súlyt fektetvén az eretnek tanok czáfolására. Évenként háromszor az ő felügyelete alatt tartották a dogmatikus tartalmú nyilvános vitatkozásokat, a tanoda igazgatójával és más jogtudósokkal ő biráskodott a tanulók fegyelmi ügyeiben stb.³⁾

Mindössze három évet töltött ily minőségben a főiskolánál. mert Oláh már 1561-ben a jezsuiták gondjaira bízta az egész tanodát,

A változás, mely ezzel életviszonyaiban előállott, nem mondható szerencsésnek reá nézve, kivált következményeiben nem.

Eddig oly állásban működött, a mely nemcsak összes idejét és erejét igénybe vette, hanem nemes és békés irányánál fogva is távoltartotta azon kis és nagyobb érdekek harczától, a mely akkor a társadalom minden rétegében dúlt. A katedrán a tudományt hirdetve, a szószéken hitét védelmezve, azon tudat-

¹⁾ Szabó József, Memoria Praepositorum et Canonicorum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis« című műve.

²⁾ Múzeumi Kézirattár fol. Lat. 335. III. 59. l.

³⁾ Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis institutus per Rmum D. Strigoniensem 20. Februarii A. D. 1558. Magyar Sion V. 208. l.

tal fáradozott, hogy szent missiót teljesít, fontos szolgálatokat tesz, s ez elvonta őt a kicsinyes érdekek hajhászásától, épp úgy mint attól, hogy belevesse magát abba az áradatba, a melyben az önzés, az emberi szenvedélyek, a hiuság, a harag, a gyűlölet vívtak egymással elkeseredett harcokat. Nem érintve az alkalmak kísértéseitől, tisztán és magasán állott meg helyén, menten a körülötte dagadó piszkos hullámoktól. És dolgozott, kedvvel, lelkesedéssel, meglegedetten szöve tovább álmaait a jövő kedvező esélyeiről.

Minden megváltozott most, hogy az egyéniségének, készültségének oly megfelelő helyről leszorítottattott.

Ügyvéd lesz, előbb csak hivatalból, később már érdekből, keresetből, mondhatnánk szenvedélyből.

Mint a jogszolgáltatás útvesztőiben tökéletesen járatos ember, csakhamar mint ilyen is hírnévre tesz szert. A perlekedő felek közül mindig többen és többen fordulnak hozzá, s ő igazolja e bizalmat azzal, hogy megnyer pereket, a melyeket mindenki elveszettnek hitt. Nem is csoda. Élesen látó, világosan és biztosan ítélő fej, a kinek az emlékezőtehetsége mindig hű, a kinek dialektikája mindig bámulatos. A legbonyolultabb kérdésekben is azonnal feltalálja magát, s ellenfelének legügyesebb támadása sem találja őt soha készületlenül.

De éppen e tulajdonok okozták vesztét. A folytonos siker vakká teszi őt s megfosztja józanságától. Elvállal bármely ügyet, még a legkényesebb természetűeket is, s ami a legrosszabb, éppen nem válogat az eszközökben, csak hogy céljt érjen. E közben felszínre kerülnek benne jellemének gyöngéi, s elhatalmosodik rajta legnagyobb hibája, a bírvágy. Vérenek szenvedélyességét beleviszi a bíróságok előtt folyó vitákba, a hol mindig élesebb és kíméletlenebb lesz. Hogy jövedelmét szaporítsa, nem riad vissza még a hivatalos állásával való visszaéléstől sem. Végre egy ily szerencsétlen vállalatban oly hatalmas befolyásokat ingerel maga ellen, hogy megfosztva sok évi fáradozásainak gyümölcsétől, az egész ország előtt megbélyegezve, kénytelen kezébe venni a vándorbotot, hogy új otthont keressen magának.

Először tanárkodása idejében találkozunk vele mint ügyvéddel azon a vizsgálaton, a melyet Oláh Miklós 1557-ben tartott meg egyházmegyéje összes nagyobb javadalmasai felett, annak kiderítése céljából, hogy fel vannak-e mindnyájan szentelve, egyházi állásuknak megfelelő öltözetben járnak-e, nem tévedtek-e el valamiben a katolikus vallás tanításától s törvényesen jutottak-e javadalmaikhoz?

Később — kivált 1561-től — alig fordúlt meg a bíró-

ságok (mindig egyházi bíraskodást értünk) előtt oly ügy. a melyben Illicini akár hivatalból, akár pedig mint magánmegbízott ne működött volna. Így az 1561-ben létesített zsinati bíróságnál mint szindikusz dolgozik.¹⁾ Ugyancsak 1561-ben, midőn az érsek körvonalozza a szentszék ügykörét, Illicini mint ennek ügyésze szerepel.²⁾ A Steger Rafael és Koza Boldizsár közt, a dubovai plébánia ügyében még 1560-ban megindult beneficziális perben ő viszi Stéger védelmét.³⁾

Sőt magánügyei is pereskedésre utalják őt. 1563-ban pert indít Báthory András ellen az esztergomi szentszék előtt, a szatmári főesperesség és gyulafehérvári kanonokság után őt megillető, de általa lefoglalt quarták miatt. Miután azonban egyik periratában Báthory emberei, különösen pedig Ormánczy György, Sempthe várának felügyelője ellen sértő kifejezésekre ragadtatta magát, ez 1564. május 6-án szintén beperelte őt a szentszék előtt, rágalmazás és becsületsértés czímén, és 100 forintig terjedő pénzbírságban kérte őt elmarasztalni.⁴⁾ Ugyanezen időtájban pereskedett egy nagyszombati ház birtoka miatt.⁵⁾

De mindezek csak apró, jelentéktelen ügyek azokhoz képest, a melyekkel már 1563-ban vádolták őt. Itt már olyan dolgok kerültek szóba, a melyek elegendők voltak arra, hogy állását megrendítsék.

Egy előttünk ismeretlen ügyben az esztergomi szentszék 1563. december 15-én néhány tanút hallgatott ki, a kik a következő épületes dolgokat beszéltek el Illiciniről:

Panichy János, az egyik tanú, eskü alatt vallja, hogy egy alkalommal, midőn a pozsonyi országgyűlés alkalmával együtt lakott Illicinivel, megkérdezvén tőle hogy miként áll a Bánffy György és Dóczy Magdolna közötti házassági ügy, erre a következőleg válaszolt: a dolog nem áll valami rosszul, ámbár Bánffy aligha fog a pereskedéssel együtt járó nagy költségektől megszabadulni; ha azonban mind a két fél hajlandó lenne neki 60 frtot adni, ő könnyű szerrel ki tudná eszközölni, hogy az egymásnak tartozó kötelezettség alól a pápa feloldja őket, s mind a két fél újból házasságot köthessen.

Egy másik tanu pedig (Simonffi István) elmondja, hogy egy alkalommal a saját házassági ügyében Mezey Gáspár és

¹⁾ Országos levéltár: Acta Eccl. f. 4. Nr. 58.

²⁾ U. ott. fasc. 4. Nr. 53.

³⁾ Prímási Levéltár. A. V. Nr. 109. Már itt az ellenfél ügyvédje egyik periratában azt veti szemére: »quod ipse doctor habeat corruptum cerebrum.«

⁴⁾ Esztergomi Káptalani Országos Levéltár. Cap. 14. fasc. 7. Nr. 25.

⁵⁾ U. ott. Cap. 26. fasc. 12. Nr. 24.

Forgách Péter kíséretében felkereste Illicinít, a ki akkor Kutassy házában lakott, hogy tőle tanácsot kérjen, és esetleg az ügyvitelre meghatalmazást adjon neki.

Illicini mindenekelőtt azt kívánta tőle, hogy adja elő a maga valóságában dolgát, baját, mert úgymond, a milyen a gyónás, olyan kell hogy legyen a feloldozás. Végig hallgatván a tanúnak szabad vallomását, így szólt: ha nekem ötven forintot fizetsz, akkor én megvédelmezem érdekeidet, még ha életembe kerülne is, és még azt sem kívánom, hogy ez összeget kezeimhez szolgáltatd, mielőtt pered minden forumon a te előnyödre keresztül nem megy.

Egy kevés idő múlva — folytatja Simonffy — ismét Nagyszombatban lévén, Illicini alighogy megérkeztéről értesült, magához kérte őt azon ürügy alatt, hogy perében fontos és sürgős beszélni valója lenne vele. Ő tehát sietve felkereste a doktort Kutassy János házában. Találkozván vele, ez őt lehvta a kertbe s itt előadta neki, hogy ha a már egyszer kikötött 50 forintból 25-öt most azonnal kézbesítene számára, a hátralévő részt pedig a per befejezte után lefizetné, akkor ő magára vállalná ügyének védelmét, de csak oly feltétel alatt, hogy a tanu más megbizottat is szerezzen, akit azután ő — Illicini — úgy a tárgyalások alatt, mint azokon kívül ellátna a szükséges utasításokkal. Ezen ajánlatát pedig szőrol szőra a következőkkel indokolta: én, úgymond, a tárgyalásban mint ülnök fogok részt venni és oda fogok hatni a bírák és ülnököknél, hogy reád nézve kedvezően ítéljenek. Amire Simonffy nem csak a feltételekbe való beleegyezését jelentette ki, hanem még más, sokkal nagyobb jutalmat is kilátásba helyezett számára, ha ügye szerencsésen dűlőre jut.¹⁾

E tanuvallomások mutatják, hogy Illicini mily hamar rátévedt és mily rohamosan haladt azon a lejtőn, mely a tisztesség útjáról lefelé vezetett. A gyakori kísértések felkűltvén benne a kapzsiság szunnyadó vágyát, ez csakhamar annyira rabul ejtette őt, hogy áldozatul dobva jó hírnevét, becsűletét, szinte vakon látszott vesztébe rohanni.

Nem tudjuk, de valószínűnek tartjuk, hogy a már említettéken kívül voltak neki más mindenféle természetű ügyei és bajai is. Előttűnk csak egy pere ismeretes még, az, a melyben az általa használt ügyvédi fogások reád nézve oly végzetes következményekkel jártak.

KOLLÁNYI FERENCZ.

¹⁾ Esztergomi Káptalani Országos Levéltár. Caps. 26. fasc. 12. Nr. 2.

TORTÉNETI IRODALOM.

Broglie herczeg történelmi művei.

Frédéric II. et Marie-Thérèse (1740—1742), 2 köt. 1883. — Frédéric II. et Louis XV (1742—1744), 2 köt. 1885. — Marie-Thérèse impératrice (1744—1746) 2 köt. 1888. — Maurice de Saxe et le Marquis d'Argenson, 2 köt. 1891. — La Paix d'Aix-la-Chapelle, 1 köt. 1892. Études diplomatiques. — L'alliance autrichienne, a Revue des Deux Mondes. 1894. évf. 124 és 125 k.

A legujabb francia történetírás terén a Broglie herczeg neve a leggyakrabban emlegetettek közé tartozik.

Broglie Jakab, Viktor, Albert herczeg 1821-ben született s különben sem új alak a francia kitünőségek sorában. Nevét, mint politikai író már az ötvenes években híressé tette politikai és történelmi cikkeivel, a hetvenes években pedig mint államférfiu is fellépett. Mac Mahon elnöksége alatt 1877-ben, mint a monarchikus párt minisztere, a köztársaság megbuktatására tört; de a jórészen épen általa felidézett küzdelemben a Gambetta által vezetett köztársasági párt fényes győzelmet aratott s Broglie herczeg — nem méltánytalanul — oly népszerűtlenné lett, hogy jónak látta egyidőre külföldre utazni. Visszatérte után, bár a senatusnak tagja maradott, lemondott a politikai szereplésről s egész tevékenységét a történetírásnak szentelte. Hogy minő buzgalommal, mutatja az, hogy 1883 óta öt nagy történelmi munka jelent meg tőle s a hatodik megjelenése is az eddig közzétett részletekből következtetve már legközelebb várható.

Broglie herczeg azon, Franciaországban nem ritka történetírók egyike, kik az európai politikai életet nemcsak elméletből, hanem a gyakorlati életből is ismerik. Egy ideig, mint a köztársaság követe is működött Londonban s talán ennek a körülménynek is része van abban, hogy ujabb történelmi munkái csaknem kizárólagosan az európai udvarok diplomáciai érintkezéseit, a külpolitika történelmét ölelik fel. A XVIII. szá-

zad, nevezetesen XV. Lajos, Mária Terézia és N. Frigyes kora képezik történelmi tanulmányainak tárgyát. Eddig megjelent művei az osztrák örökösödési háborút beszélik el és a *Revue des Deux Mondes*-ban most közli egy rendkívül érdekes cikksorozatban azon diplomáciai tárgyalásokat és szövetséggötéseket, melyek a hétéves háboru kitörésére vezettek. Munkái e korszak egyik legbeavatottabb ismerőjének tüntetik fel s Arneth s Droysen mellett bizonyára ő tett legtöbbet a XVIII. század politikai történelmének megvilágítására.

Mint Arneth az osztrák szempontot, Droysen a poroszt, úgy fejt ki Broglie herczeg e munkáiban a francia szempontot; még pedig nem a múlt századi, hanem a jelen században élő francia államférfiu szempontját. Oly államférfiu szempontjából látjuk e művekben a politikai eseményeket, ki átélte Poroszországnak és Piemontnak Ausztriára és Franciaországra végzetes felemelkedését a hatvanas években és a porosz hegemonia alatt egyesített Németország nagyszerű diadalait Franciaország fölött 1870-71-ben.

A Broglie herczeg által tanulmányozott és leírt korban látjuk először a mai Európa politikai viszonyainak nagy körvonalait feltűnni. Ekkor lépnek fel először nagy nyomatékkaal északon a porosz, délen a piemonti királyság, a XIX. század két nagy hatalmának: Németországnak és Olaszországnak megteremtői. E két nagy hatalom szövetsége napjainkban megalázta és némileg háttérbe szorította a régi Európa két nagy szárazföldi hatalmát: Franciaországot és Ausztriát s oly politikai viszonyokat teremtett, melyek a jelenkori Franciaország nagyhatalmi állására súlyosan nehezédnek. Mindkét hatalom felemelkedésében Franciaországnak jelentékeny része volt s később mégis mindkettő ellene fordult. Érthető tehát, hogy a legtöbb mai francia államférfiu bizonyos nehezteléssel, a bosszankodás és keserűség el nem titkolt érzetével emlékezik meg ama korról, midőn e hatalmak még Franciaország védőszárnyai alatt állottak. Így van ez Broglie herczeggel is; ez a neheztelés, bosszankodás és keserűség tükröződik vissza nagy művének minden lapján.

A Piemont, de különösen a Poroszország iránt érzett gyűlölet Broglie herczeg e korra vonatkozó műveinek fő-fő jellemvonása. Mert Broglie herczeg nem tartozik azon történetírók közé, kiknél az ember eltűnik a történetíró mögött, kik a múlt időkről lehetőleg hű tükröt akarnak az olvasó elé állítani s nem festményt saját egyéni felfogásuk és ízlésük szerint. Műveiben a szerző egyénisége lépten-nyomon előtérbe lép; halljuk véleményét, érezzük szenvedélyeit s minduntalan

észrevevesszük, hogy egy minden ízében aristokrata conservativ és royalista francia főúr vezet bennünket, ki szenvedélylyel csüng azon koron, melyet leír s melynek politikai küzdelmeit a legapróbb részletekig gondos tanulmány tárgyává tette. Meglátszik könyvén, hogy e letűnt század hagyományai még uralkodniak szellemén, hogy mintegy örökségképpen vette át annak izlését a politika és irodalom terén egyiránt. Világosan gondolkozik, tisztán és szabatosan adja vissza gondolatait s megvan irányában az a művészet, a komolyság és előkelőség amaz egyesülése, mely őt a francia műbírálok ítélete szerint a legjobb francia prózaírók sorába helyezi.

Azonban a mily előnyösen érvényesül a szerző egyénisége az anyag tárgyalásában, melynek minden ízébe életet önt s legapróbb részletei iránt is érdeklődést tud felkelteni, époly károsan hatott az műveinek, mint történelmi műveknek igazi értékére. A történelmi tárgyilagosság csaknem teljes hiánya miatt Broglie herczeg művei a tendencziózus iratok bélyegét viselik magukon s azt a benyomást keltik fel bennünk, mintha a szerző a politikai küzdőterén elbukott eszméit történelmi művei által akarná győzelemre juttatni. Mintha daczolva a francia közvélemény. sőt az egész világ ítéletével, rehabilitálni akarná XV. Lajos gyalázatos kormányát, oly kimélettel beszél IV. Henrik és XIV. Lajos e nyomorult unokájáról s oly előszeretettel emel ki minden momentumot, mely ez uralkodóra a férfiaság és uralkodói méltóság némi csillámát veti. Mária Terézia jellemzésénél megközelíti az igazságot, habár itt is lehetne alapos kifogásokat emelni, de aztán annál kiméletlenebbül, sőt mondhatjuk bátran igazságtalanabbul bánik el a philozophusokkal, első sorban N. Frigyesel, a Franciaországra napjainkban oly végzetessé vált Poroszország nagyhatalmi állásának megalapítójával. Mint a ravaszság és kétszínűség mesterét, mint a perfid Machiavelli-féle politika megszemélyesítését tünteti fel előttünk ezt az uralkodót, a miben igaza is lehet, csak azt felejtí el, hogy a nagy politikusok, a francziákat sem véve ki, mind ilyenek voltak. Richelieu, Mazarin és N. Frigyes csak a kitűzött célban különböztek egymástól és nem az eszközökben. Amazok Franciaországot, emezek Poroszországot igyekeztek nagy hatalomra emelni s az eszközökben a francia történetírás által annyira ünnepelt államférfiak époly kevéssé voltak válogatósak, mint a Broglie herczeg által annyira kárhoztatott Frigyes. És végezetre ha már oly uralkodókról van szó, mint XV. Lajos és N. Frigyes, lehetetlen rokonszenyvünkkel nem Frigyes felé fordulnunk, ki első amaz uralkodók között, kik a királyi méltóságban nem istentől kapott

kiváltságot, hanem kötelességet látnak s ki ha a politikai szabadságnak nem is, de legalább a lelkiismereti szabadságnak őszinte és komoly híve volt. Nem mi vonjuk, hanem Broglie herczeg műveinek egyik francia bírálója,¹⁾ a következő párhuzamot Frigyes és XV. Lajos kormánya között: »Tekintsünk Versailles és Berlin felé, hasonlítsuk össze e kettőnek életét, kormányát és műveit: amott a hanyatlás, az elpuhulás, a bűn, nemsokára a durva kicsapongás és »utánunk a vízőzön«; itt az erős, kemény, a mindig megfeszített élet (és ezen folytonos erőmegfeszítés maradhatott-e befolyás nélkül a philosophus király izgékony, durva humorára, sardonikus és sarkastikus szellemére?); amott egyike azon uralkodóknak, kik királyi teendőikkel a lehető legkevésbé törődtek; itt egyike azoknak, kik legjobban teljesítették országuknak tartozó összes kötelességeiket.«

A vezéreszme, mely Broglie herczeg művein végigvonul, a következőben foglalható össze: Frigyes perfid politikájával és Szilézia megszerzésével megzavarta az európai államok egyensúlyát s oly politikai viszonyokat teremtett, melyeknek természetsszerűleg Franciaország külpolitikáját teljesen meg kellett változtatni. Hagyományos, századok által szentesített törekvése volt Franciaországnak a Habsburg-ház erejét megtörni és e cél elérésére a Habsburgok legközelebbi ellenségeinek, a német fejedelmeknek hatalmát emelni. Ez a politika vezette a francia államférfiakat az osztrák örökösödési háborúba, azért kötöttek szövetséget a kis Poroszország királyával, kinek lángelméjét még ekkor nem sejtették s ki a hatalmas Franciaország szövetségét ügyesen fel is használta Szilézia megszerzésére. Így keletkezett e háború folyamában Észak-Németországban egy hatalmas, protestáns német állam, mely épen e jelleménél fogva közelebb állott Angolországhoz, mint ennek régi rivalisához Franciaországhoz. E háborúnak minden gyümölcsét tehát Frigyes és közvetve Anglia szedték le, míg Franciaország, Szász Mórícز diadalai daczára, semmit sem nyert, sőt hatalmi állásában megingatva került ki e küzdelemből.

Broglie herczeg nem mondja ugyan egyenesen, de előadásából az tűnik ki, hogy Franciaországot győzelmei kiaknázásában Frigyes hűtlen politikája akadályozta meg. Mert Frigyes mindig csak a maga érdekét tartotta szem előtt, szövetségével mitsem törődött és ezt a döntő pillanatban

¹⁾ Deschanelles, a *Journal des Débats* 1893. évf. november 17-ki számában.

ismételten cserben hagyta. Hogy Frigyes a maga érdekét tartotta szem előtt, mindenki természetesnek fogja találni, ki nem a Broglie herczeg álláspontjáról nézi az eseményeket s hogy Franciaország nyolcz évi háboru után oly békét kötött, melyről közmondás lett Franciaországban: »bête comme la paix« köszönhetette azt, mint épen Broglie herczeg könyve világosan mutatja, államférfiai páratlan élıhetetlenségének. Frigyes több ízben figyelmeztette szövetségesét, hogy nem elég győzelmet aratni, fel is kell azt használni — mit mellékesen megjegyezve Broglie herczeg végtelenül rossz néven vesz Frigyesről — s midőn intései nem használtak és a francia kormány Szász Mórícş győzelmei daczára tūntetőleg kereste a békét legyőzött ellenfeleivel: Ausztriával és Angolországgal, nem állhatta meg, hogy élesen ki ne fejezze elégedetlenségét és boszankodását a francia államférfiak ügyetlensége fölött: »Midőn látom — így ír párisi követének. Chambriernek — hogy a francia miniszterek, az ellenségnek imponáló szilárd magatartás helyett — melyet pedig, tekintve Franciaország ügyeinek fényes helyzetét, teljes joggal tanusíthatnának — annyira lealázzák magukat, hogy maguk sürgetik a békét azoktól, kiknek ők adhatnák, megvallom, hogy ez túlhaladja az én ítélőképeségemet és nem tudom, mit gondoljak. Annyi bizonyos, hogy ez a különös magatartás végtelenül árt Franciaország tekintélyének s nem igen alkalmas arra, hogy szövetsége iránt szomszédaiban bizalmat keltsen fel.« Chambriernek gondja volt rá, hogy Frigyesnek szavait — mint Broglie herczeg boszusan megjegyzi, »a francia kormány számára egy politikai doktor tekintélyével adott oktatását« — Puisieulx miniszternek tudomására hozza, de hogy mennyire eredménytelenül, a nemsokára megkötött aacheni béke eléggé kimutatta. A francia kormány oly szerencsés helyzetben volt a béketárgyalások megkezdése pillanatában, hogy tetszése szerint diktálhatta volna a békét az egymással meghasonlott szövetségeseknek, Ausztriának és Angolországnak, de XV. Lajos, kit, mint minden komoly foglalkozás, úgy a béketárgyalások is végtelenül untattak, saját szavai szerint »mint király akart alkudozni és nem mint kereskedő.« E nevetséges phrasisssal lemondott összes hódításairól, visszaadta Mária Teréziának Szász Mórícş győzelmeinek gyümölcsét egész Belgiumot, míg Frigyes kevesebb méltósággal ugyan, de annál több józan észszel megszerezte és biztosította magának Sziléziát.

Az aacheni béketárgyalások, melyeknek menetét Broglie herczeg nem elfogulatlanul ugyan, de az adatok roppant bőségevel és mesteri kézzel festi, nyilvánvalóvá tették az

európai államok politikai viszonyaiban az osztrák örökösödési háboru folyama alatt beállott változásokat. Az eddigi szövetségesek: Ausztria és Anglia, másfelől Franciaország és Poroszország kölcsönösen elhidegedtek egymás iránt és hogy minő mérvben, talán legfeltűnőbbben mutatja az a körülmény, hogy Szilézia biztosításának felvételét a béke pontjai közé Poroszország javára nem Frigyes eddigi szövetségese, Franciaország, hanem éppen Anglia sürgeti és viszi keresztül. E béketárgyalások alatt kezdődtek az első bizalmas érintkezések az eddigi ellenségek, egyfelől Ausztria és Franciaország, másfelől Anglia és Poroszország között, ekkor hintettek el azon szövetkezések magvai, melyek pár évvel később a hétéves háboru kitörésére vezettek. Franciaország külpolitikai helyzetét a béke megkötése pillanatában Broglie herczeg következőleg foglalja össze:

»Bármily álláspontra helyezkedjünk, akár a béke tartalmának meghosszabbításáról van szó, akár a küzdelem megújításáról, Ausztria közeledése Franciaországnak oly előnyöket nyújt, melyek iránt XV. Lajos legbölcsebb tanácsosai már érzékenyek s melyeket, hogy oly kevéssé és oly rosszul méltányoltak, csodálkozva látjuk. Ez alapjában véve az egyedüli combinatio, mely ellensúlya lévén Poroszország és Anglia nemsokára nyilvánvaló belső barátságának, egyedül képes fenntartani azt a bizonytalan nyugalmat és kétséges egyensúlyt, melyet Aachenben oly ingatag alapokra építettek.

»Ha ellenkezőleg, mint mindenki várja és arra előre készül, Európa sorsa újra ki lesz téve a háboru esélyeinek, Franciaország, hogy szembe szállhasson a britt kevelység fenyegetésével, hol találhat biztosabb és most már buzgóbb szövetségest, mint Bécsben? Talán Berlinben, hol csak csalódás és a döntő pillanatban cserbenhagyás várta, gúny és bosszantás kíséretében? Elfeledheti-e, hogy míg Frigyes, miután a francia hadakat Németország belsejébe hívta, cserben hagyta őket, anélkül, hogy törődött volna sorsukkal, addig Mária Terézia, hogy kieszközölje nem támogatásukat, hanem csak visszavonulásukat, oly fontos területi engedményeket ajánlott, melyek a francia határt szabályozás és védelem szempontjából a legfontosabb pontig terjesztették volna ki? Egy philosophus miniszter (d'Argenson) naiv és hiszékeny elfogultsága eljátszotta e nem reménylt alkalmat. De egy új küzdelemben ez az alkalom feltámadhat: minő baj, minő veszéllyel járhatna az előkészület, hogy ez az alkalom másod ízben el ne röp-
penjen?

»Ausztria ajánlatának visszautasítását indokolhatja-e komolyan az a félelem, hogy a francia kormány ez által eltér

a dicső hagyománytól, a lángeszű uralkodók és miniszterek által inaugurált politikától, megsérti bizonyos tekintetben IV. Henrik és Richelieu emlékét az V. Károly unokájával kötött szövetség által? Az érzelem és emlékek befolyásolhatják-e ily nagy mérvben a politikát? Midőn minden megváltozik egy nemzet körül, maga a nemzet nem változhatik? . . . Ausztria hatalma már nem veszélyes. Nincs szükség többé elővigyázatra oly mindenhatósággal szemben, melynek árnyéka is eltűnt. Magában Németországban minden megváltozott: az elgyöngült szent birodalom csak egy nagy név árnyéka és a német talajon új hatalom emelkedett fel, mely már az első mérkőzésben legyőzte Ausztriát. Poroszország hirtelen felemelkedő nagysága a német birodalom egész belső kormányát megváltoztatja. Azon pillanattól kezdve, midőn a Rajnán túl két állam van, melyek egymást ellensúlyozni képesek, Franciaország érdeke nem abban áll, hogy az egyiket összezúzza, hanem hogy mindig a gyöngébbnek látszót támogatva, fenntartsa köztük az egyensúlyt. A jelen esetben Ausztria szemmeláthatólag gyöngébb, őt kell tehát támogatni s ezt a lángész pillantása azonnal felismerte volna

»Bármiképpen is legyen, azt hiszem, eleget mondtam annak kétségtelen bizonyítására, hogy ama híres XV. Lajosnak annyszor szemére hányt politikai fordulat korántsem volt az ő munkája, hanem körülötte és nélküle történt s szükségessé vált, mielőtt ő arra gondolt volna. Legyünk igazságosak még ezen uralkodóval szemben is, ki más tekintetben annyi szemrehányásra érdemes.

»E fő-főfontosságú elhatározás részéről nem volt előzenyenség maitresse-e iránt, kit megsértett egy epigramm, vagy kinek hízelt egy királyi hintó; nem is volt a babonás vakbuzgóság műve, XV. Lajos nem gondolt arra, hogy egy kath. hatalomnak adott segítség által hozza helyre azt a bajt, melyet a vallásnak saját rendetlen életmódja által okozott.

»E nevetséges meséknek, melyeket Frigyes hízeltgői terjesztettek, a forradalom klubbjainak demagog szónoklatai ismételték és korunk francia történései a köztudatba vittek, nincs semmi alapjuk. Az 1756-ki szerződés nem volt, mint mondani szokták, a kormány hibája; a hiba csak abban állott, hogy a megkötéssel az égető szükségességig vártak, mikor a végrehajtásra semmi sem volt előkészítve, mikor már nem volt más hátra, mint reszkető kézzel, elkésve a szerződést aláírni.«

Nem tartottuk fölöslegesnek Broglie herczeg felfogását e fontos kérdésben terjedelmesebben ismertetni, mert felfogása

főképpen itt tér el a francia történetírásban eddig uralkodott nézettől. Broglie herceg, mint ez idézet mutatja, merészen láindsát tör a Franciaország és Ausztria között 1756-ban megkötött és Poroszország megalázására irányult szövetség mellett. Azomban e különben igen szép okoskodásnak gyöngeje az, hogy téves alapon áll s épen azért nem is dönti meg azt a régi felfogást, hogy a Frigyes ellen 1756-ban Ausztria é Oroszország társaságában megindított háboru Franciaország érdekeivel határozottan ellenkezett. Mert nem Poroszország, hanem Anglia volt e pillanatban Franciaország rivalisa, hiszen az amerikai gyarmatok, India és ezekkel együtt a világkereskedelem birtoka forgottak kérdésben. Épen ezért Franciaország érdeke azt követelte, hogy a háboru kizárólagosan tengeri jellegét megőrizze és a francia kormány minden erejét Anglia ellen a tengeren központosítsa. Igaz ugyan, hogy Angolország Hannover biztosítása végett Poroszországgal szövetségelt; de e szövetség, mint azt Frigyes több ízben hangsúlyozta, tisztán védelmi jellegű volt és tekintve a feszült viszonyt a bécsi és berlini udvarok között és Poroszország akkori hatalmi viszonyát, Franciaországot semmiesetre sem fenyegette. Eltekintve ettől, az 1756-ki szerződés a bécsi és versailles-i udvarok között, mely egy francia történetíró kifejezése szerint Franciaországot Ausztria parancsa alatt álló tartalék-hadsereggé tette, Poroszország megsemmisítésére s így a két német hatalom között fennállott egyensúly megdöntésére irányult. Pedig ezen egyensúly fennmaradásának szükségességét francia szempontból maga Broglie herceg is erősen szereti hangsúlyozni. Szívesen elhisszük, hogy nincs semmi alapjuk azoknak a mendemondáknak, melyek szerint Pompadour hiúsága, vagy XV. Lajos vakbuzgósága ¹⁾ hajtotta volna a versaillesi udvart e szövetség megkötésére, de a végeredmény nagyon is világosan Broglie herceg felfogása ellen bizonyít. E szövetség a francia hadi dicsőség bemocskolásán kívül az amerikai és indiai gyarmatok elvesztésére s a francia tengeri hatalom megsemmisítésére vezetett s midőn Broglie herceg mégis annyira védelmére kel e szövetségnek, úgy tetszik

¹⁾ Hogy azonban a vallásnak valami része mégis volt XV. Lajos elhatározásában, maga Broglie herceg állítja később, midőn Bernis emlékiratai nyomán a királylyal azt mondatja a szövetség megkötését megelőzőleg, hogy ő (t. i. XV. Lajos) mindig kívánta a közeledést a császárnéhoz, mert nyugtalanítja a vallástalanság terjedése, mit a porosz király nem átal nyilvános felbátorításával elősegíteni s mely bajt csak a két hatalom (t. i. Ausztria és Franciaország) egyetértése tartóztathat fel. (Lásd: *Études diplomatiques. Entrevue de Babiolo par M. le duc de Broglie. Revue des Deux Mondes. 1894. okt. 15. sz. 748. l.*)

nekünk, hogy nem a N. Frigyes Poroszországát tartja szem előtt, hanem azt a Poroszországot, mely 1870-71-ben levette és megalázta Franciaországot.

M. S.

Ujabb kézirati munka Fiume történetéről.

(*Ludovicus Josephus eques a Cimiotti Steinberg, Publico-politica Terrae Fluminis Sancti Viti adumbratio historice ac diplomatice illustrata. Viennae, a. 1869.*)

Tavalyi közleményemben ismerttettem Kobler János nyug. min. tanácsosnak Fiume történetét tárgyaló munkáját, melyet az elhunyt szerző Fiume város törvényhatóságának hagyott. E közlemény kiegészítéseül örömmel jelenthetem, hogy a városi képviselő-testület 1894. július 11-én tartott ülésén, az általam kidolgozott véleményes jelentés alapján, elhatározta a kézirati műnek 2000 példányban való, illusztrációkkal is ellátandó kiadását. E munka megjelenése, mely a milleniumra van előirányozva, bizonyára jelentékeny hézagot fog pótolni történetírásunkban.

Ezúttal Fiuménak egy másik kézirati történetére szándékozom az érdeklődők figyelmét felhívni. E munka szintén tavaly került a városi könyvtár birtokába a szerző hagyatékából, számos más eredeti okirat és másolat kíséretében, . . 500 frtnyi vételáron. (A szerző az előszóban azt mondja, hogy a munkát saját költségén fogja kinyomtatni és ingyen szétosztogatni az érdeklődők között.)

Az egész mű *latinul* van írva, még pedig ékes, csiszolt latinsággal, mi egyrészt a szerző klasszikus műveltségéről, másrészt pedig conservatív hajlamairól tesz tanúságot. Teljes címe:

»Publico-politica Terrae Fluminis Sancti Viti Adumbratio historice ac diplomatice illustrata per devotum ejus filium, *Patritium Ludovicum Josephum Equitem a Cimiotti-Steinberg*, S. C. ex R. A. Majestatis Augustae Aulae Familiarem et actualem *Consiliarium Aulicum*, emeritum ad *Tabulam Septemviralem* Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae *primarium Cojudicem*. ejusdemque p. t. *Praesidium gerentem*, Insignium Ordinum Imperialis austriaci Coronae ferreae III. cl. et Pontificii S. Gregorii M. Equitem, Crucis Marianae Ins. Ordinis Teutonici Possessorem, complurium Academicarum et eruditatum Societatum tum internarum, tum externarum commembrum. Sex voluminibus comprehensa.«

A tervezett hat kötetnek megfelelőleg a kézirat hat

vaskos folio kötegbe van osztva. Az előszó végén álló tartalomjegyzék szerint az egyes kötetek következő alcímekkel bírnak:

I. kötet: Előzetes tudnivalók Fiume nevéről, fekvéséről, eredetéről és régiségéről, területe- és határaitól, földjei- és éghajlatáról, népességi- és egyházi viszonyairól, kereskedelmi- és iparáról, művészete és tudományáról, gyarapodása- és viszonyosságáról.

II. kötet: I. Rész. Fiume története a város eredetétől egészen 1776-ig, vagyis a Sz. István koronájához való kapcsolásáig. *Első időszak:* Fiume közjogi és politikai helyzete a legrégebbi időktől 1374-ig, midőn a város az osztrák fejedelmek uralma alá jutott. *Második időszak:* Fiume az osztrák fejedelmek uralma alatt, mint a krajnai hercezség tartozéka 1374—1648. *Harmadik időszak:* Fiume az osztrák fejedelmek alatt előbbi, vagyis az 1374. év előtti, semmi más tartománytól nem függő állapotába visszahelyezve, egészen a Sz. István koronájába való bekebelezéséig. 1648—1776.

III. kötet. II. Rész. Fiume története a Sz. István koronájába való bekebelezésétől, vagyis 1776-tól 1848-ig. *Első időszak:* Fiume magyar kormányzat alatt egészen az utolsó francia betörésig. 1776—1809. *Második időszak:* Fiume francia, majd osztrák kormányzat alatt egészen a magyar uralom helyreállításáig. 1809—1822. *Harmadik időszak:* Fiume története a Szt. István koronájába való visszakebelezésétől 1848. 49-ig.

IV. kötet: Okmánytár. 1. Okiratok.

V. kötet: » 2. Diplomák.

VI. kötet: » 3. Ertekezések.

A kézirat szerzője — fiumei patricius s a horvát hét-személyes tábla nyugalmazott elnöke — széleskörű forrástanulmányok alapján írta meg művét, s ezekről minden egyes fejezet végén bő jegyzetekkel számol be. Különösen kiemeli a munka becsét a hozzácsatolt okmánytár, mely azonban befejezetlen, jobban mondva hiányos, mint azt a számos üresen maradt lap mutatja. Politikai felfogását tekintve, a szerző az 1848 előtti aulikus irány felé hajlik, nem barátja az olasz-ságnak és sajnálkozik azon, hogy a latin nyelv elvesztette uralmát, mely oly szerencsésen kiegyenlítette a magyar korona nemzetiségei között való ellentéteket.

Bő anyagánál fogva e kézirati munka igen alkalmas volna arra, hogy a Koller-féle kézirat kiadásánál annak kiegészítése végett lehetőleg felhasználtassék. A mű sok oly érdekes és fontos adatot tartalmaz, melyek Kollerében nincsenek meg, s ily formában leginkább volnának hozzáférhetőkké tehetők.

FEST ALADÁR.

*A szerb nemzet története, írták Kovácsevic Ly. és Jovánovic Ly.
Belgrád, 1893. I. kötet 135 l.*

Kovácssevic és Jovánovic, Szerbia történetírói között a legkiválóbb helyet foglalják el. Alapos kutatók, a kik történeti anyagukat jól ismerik. A fenti könyv egy nagyobb műnek legelső kötete, melyet a szerb irodalmi társulat ad ki. Az anyag a IX. század elejéig terjed, úgy, hogy itt tisztán a legrégibb kor történetét találjuk, melyet eddig sok homály borított. Ép ez okból, és mert a szomszéd államok története hazánk megalapításág tárgyalatik, jónak találom a mű behatóbb, részletesebb ismertetését, hogy így hazai íróinknak is hozzáférhetővé tegyem.

A bevezetésben a Balkánfélsziget történetét (536-ig) írták meg, a mely évig Jusztinianus császár helyreállította a bizanci birodalom régi határait. Az I. szakasz 1. fejezetében a szerzők a szlávok régi hazáját és szokásaikat írják le. Az V. században Kr. u. hazájuk a Keleti tengertől Novgorodig, innét délre a Volga és Dnjeper forrásaitól a Donig terjedt, nyugot felé a Dnjeszterig, a Kárpátokig és a Visztuláig. Ezen területen a szlávok három népre oszlának: keletiek, nyugatiak és déliekre. Ezen három nép közötti különbséget ma már csakis nyelvészeti alapon lehet megállapítani. A délszlávok a Kárpátoktól északra laktak. A régi feljegyzések szerint szálas, magas emberek voltak, vörösek. Társadalmi alapjukat a család képezte, melynek fejét domatyinnak nevezték. Szerzők leírják a szlávok házi életét, állatjaikat, földművelésüket, egy szóval kulturájukat, melynek jó részét később a magyarok átvették. A dvor, bival, kakas, bab, mak, sliva, tresnya, roj, voszak, ugar, jaram, kosza, talyiga, lopata, mlina, kvasz, teszto, kolács, obrucs, szíta, szukno, gatyá stb. stb. kulturszavak eléggé bizonyítják. Űztek ipart, bányászatot. — A pénzt az állatok értéke helyettesítette. — A rokon-családok egy törzset képeztek és ennek feje a zsupán lön. A kerület zsupának neveztetett és közepében vár állott, melybe a lakosság veszély idején menekült, vagy vásárt is tartott. A törzsek semmiféle politikai szervezetet nem képeztek, hanem külön-külön minden szervezet nélkül éldegéltek. Békés természetűek valának. A régi déli szlávok hittek az istenségben, és az isteneket emberi alakuaknak tartották. A főistent Perunnak nevezték, aki a villámot szórta, a Dajbog minden jónak szerzője volt, kisebb istenek voltak a sárkányok és vilák (tündérek). Isteneiknek áldozatot hoztak, melynek jeleiből táltosok jósoltak. Némely törzsek hitték, hogy az emberen, mint egyén felett is uralkodik valamely isten. A lelket halhatatlannak tartották, hogy farkasba átmehet. Földbe temet-

keztek vagy a hullákat elégették. A népköltészet el volt terjedve náluk; 591-ben Konstantinápoly közelében a bizánczi császár három szlávot fogott el, azoknak fegyver helyett guszla (hegedű-féle hangszer) volt a kezükben.

A déli szlávok, éppen békés természetüknél fogva, csak későn jelentkeztek a világtörténelemben. A VI. században legdélibb törzseiket a szkíták hódították meg; másrészt a germán népek felőli veszedelem miatt nagyobb törzsekké alakultak, egymásközt szövetkeztek és a zsupán helyett, egy hatalmasabb fej, a knéz vezette őket. A knéz szó a germán kuning-ból eredt; ép így hazai elnevezéseik javarészt. Sőt némelyek azt tartják, hogy a III. században a germánokkal részt vettek a római hadjáratban és innét eredne az »olah« (római vagy román) kifejezés, mely germán. A IX. században Ermaurich osztrogót király legyőzte őket, s aztán a hunok alattvalói lőnek.

Ez időben Ermaurich fia Vinitár gót király le akarta rázni a hun igát és első sorban a szomszéd szlávokat támadta meg. Kétszeri harcz után leverte őket és Bózs knézet fiaival és a törzsfőnökökkel felakasztatta. Balambér 384 körül a szlávok segítségére sietett és a gótokat ismét leigázta. A szlávok tehát a hunok békés alattvalói voltak; ekkor közeledtek ők a római birodalom határaihoz, mert Priscus 448-ban, midőn Attila udvarába ment, útközben sok szláv falut látott, melynek lakosai »medet« ittak. Sőt a Balkán félszigetbe is vándoroltak egyesek, hol földet kaptak és a császári seregbe léptek.

Attila halála után ők is, mint a többi népek délnek indultak. Ezen vándorlás valódi okát még most sem ismerjük.

A déli szlávok a mai Erdély és keleti Magyarországon át nem vonulhattak le, mert útvjakat a gepidák állották és ezért Moldovába és Oroszország délnyugati részeibe vándoroltak. Kr. u. a VI. században már az Al-Dunánál állottak és a század közepén Dáciaiban telepedtek le. Ekkor a bizánczi birodalom uralkodói már jól ismerték őket; Maurikiosz császár fel is jegyezte szokásaikat, harczí szereiket, módjukat, lakásaikat és törzsszervezetüket.

Az első nagyobb csapat, mely a Dunát átlépte, hogy a bizánczi császárságba törjön. 527-ben az antok voltak; de vereséget szenvedtek. 529-ben egy szláv csapat keleti Illíriában pusztított, Trákiában a bolgárok, de ezek is megverettek. Így látszik, hogy a már a birodalomban előbb letelepedett szlávok is részt vettek testvéreik rablóhadjárataiban. Jusztiniánus császár ellenük számos erődöt emelt, de hasztalan. 533-tól fogva 546-ig minden évben betörték és Prokopiusz feljegyzése szerint egy-egy betörés után 20,000 embert öltek le,

vagy vittek rabságba. 548-ban egész Illiriát pusztították el. Három évre rá két csapatban Illiriát és Trákiát újra kifosztották és gazdag zsákmánnyal haza tértek, sőt várakat is bevettek. Ezen győzelmes kalandozás után a szlávok tömegesen lépték át a határt; Illiria keleti részeiből Dalmáciába törtek.

A VI. század második felében azonban — eddig csak az Al-Duna felől — már Pannoniából is betörték. Így látszik, hogy ezen szlávok a gepidák szövetségesei vagy alattvalói lehettek. Pannoniából 553-ban egy nagyobb csapat fosztogatta Illiriát. Visszatértükkor fejenként félaranyat fizettek a gepidáknak, révdíj címén. A bizánczi császár ez okból sietve kötött békét a gepidákkal, mindazonáltal még 558-ban is törhettek be a pannoniái szlávok a keletrómai birodalomba.

A gepidák birodalmát a longobardok az avarok segítségével semmisítették meg, a kik 568-ban Pannoniában és a Tisza vidékén új országot alapítottak. A pannoniái szlávok az avarok igájába kerültek; de minthogy még ez alatt is az avar birodalomba vándoroltak, kell hogy helyzetök talán szövetséges is volt. Az al-dunai szlávok függetlenül maradtak. 575 után a hunokkal együtt nyomultak be a bizánczi birodalom északi részeibe, a kikkel később a bizánczi császárok szövetséget kénytelenek valának kötni 80,000 arany évi járadék árán.

Midőn a dáciai szlávok Trákiába és Illiriába törtek, a császár az avarokat menesztette ellenök és bizánczi hajókon mintegy 60 ezer hun harczost szállított a harcztérre, a kik a dáciai szlávokat megfenyítették. Azután a görög császárral ismét meghasonlottak és 589 körül tömegesen lepték el a birodalom északi részeit.

Négy évre rá Maurikiosz császár Priscust küldötte a dáciai szlávok ellen, a kik ekkor Radogosztot ismerték el fejedelmül és szomszédját Muzsikot. Priscus mindakettőt legyőzte. Utódja Péter, a császár testvére, szerencsétlenül járt, mert sok harczost veszítve, kénytelen volt a Duna jobb partjára visszatérni.

Ezalatt a balkán tartományokban letelepedett szlávok is állandóan háborgatták a birodalom nyugalmát; míg Péter a dáciai szlávok ellen harczolt, az avar uralom alatti és a balkánon élő szlávok, mintegy 100,000-en, úgy látszik az avar khán tudtával, Szaloniki ellen indultak. Az ostrom alatt azonban a seregben kiütött a pestis, mire a szlávok felhagytak az ostrommal. 598-ban Baján khán hadat üzenve, betört Dalmáciába, vele ment sok szláv. Egy évre rá Alsó-Moesiába nyomult, és Konstantinápolyt is fenyegette, de a kiütött pestis miatt békét kötött, melyet Maurikiosz császár 601-ben már megszegett. Priscus vezére most Baján khánt többszöri csaták-

ban a Tisza és a Duna folyóinál úgy megverte, hogy sok ezer halott fedte a csatatereket. Maurikiosz császár utóda Fokasz alatt jelentéktelenebb események fordultak elő. Utóda, Heraklios (610—641.) alatt a szlávok Isztriát és környékét pusztították el. A szlávok ezalatt a balkán-tartományokba állandóan özönlöttek és 615-től fogva a helyzet urai voltak. Az avarok pedig, közöttük haladva, 620-ig Konstantinápolyig raboltak. Ekkor békét kötének, de már 626-ban, mint a perzsák szövetségesei, Konstantinápoly falait ostromolták. A velők jött szlávok a tenger felől igyekeztek a várba jutni, de megverettek, és a kik megmenekültek, azokat az avar khán lemészároltatta, mire az avar-szláv szövetség teljesen felbomlott.

Az avarok kénytelenek voltak hazavonulni, hol északról Számo, cseh fejedelem felszabadította a cseheket és a szlávokat a Szávaig és az Adriai tengerig. Erre a bolgárok is elhagyták az avarokat, és a szlávokkal szövetkeztek. Konstantin Porfirogeneta szerint a szerbek és horvátok Heraklios császár felhívására rázták le az avar uralmat, viszont a császár elismerte a nyugaton birt és általuk elfoglalt területeket. A szerbek és horvátok a Száva és az adriai tengerparti részeket Albániáig birták, míg a többi részeket azon szlávok birták, a kik a bolgár nevezetet felvették. A thrák-illir lakosság a hegyek közé szorult, a görögök a szigetekre és a Balkán félsziget legdélibb csucsára. A vándorlás Heraklios uralma végeig 641-ig befejeződött.

Láttuk tehát, hogy a szlávok eleinte (eltekinthetve a Juszthinian előtt bevándorlott egyes szláv csapatoktól) zsákmány miatt törtek be a bizanczi birodalomba, s midőn nagyobb csapatok is jöttek, lakhelyet kerestek, melyet az avarok segítségével, a bizanczi haderőt megverve, sikerült is kieroszakolniok.

Minden nép el szokta új lakóhelyén a fennálló geográfiai elnevezéseket fogadni és saját nyelve törvényei szerint átalakítani. Így tettek a magyarok Pannoniának, a tiszai és dunai vidéknek, és Erdélynek szláv elnevezéseivel is. Ezek a geográfiai nevek a dáciai szlávoknak elterjedtsége mellett is tanuskodtak, valamint a délszlávoknak az avar birodalomban való nagy elterjedtségük mellett. Így tőnek a szlávok, köztük a szerbek is, a bizanczi birodalom elnevezéseivel, csak is ott használtak nemzeti elnevezéseket, a hol a vidék lakatlan volt és régi lakossága kiveszett; így lett Skutariból = Szkadar, Dioclejából = Duklya, Dulcignoból = Ulciny, Szalonából = Szolun, Priamonból = Promina, Sziszceziából = Sziszek, Naiszból = Nis stb. Vagy pedig az idegen elnevezés helyett saját nyelvükben előforduló hasonló szláv szót használtak, pl.

Dirachije = Drács. Szerdika = Szredác. Bononia = Bdin. A magyarok később ezen szavakból vették át a balkáni geográfiai elnevezéseket. pl. Adrijanopolis = (szlávul) Drenopolje = (magy.) Drinápoly, Nikápoly. Szirmiumból lett = Szrém. ebből a magyar Szerém. Ugyancsak így lehet a hegyek, falvak és szigetek neveit kimagyarázni. Számos hely vagy vidék az illető ott lakó szláv törzstől kapta nevét, pl. Negotin. Onogost.

A délszlávok magukat »szloveneknek« neveztek és nyelvüket »szlovén«-nek. Így nevezték őket a görögök, rómaiak, arabok és germánok. A kik Noricumban letelepedtek, maig is megtartották ezen nevüket. (Krajinában.) De sok törzs magát emellett »szrbín«-nek is nevezte, mint ezt Plinius az idősebb írja. Lehet, hogy ez volt hajdanta az összes szlávok elnevezése, mert Kr. u. 160-ban Ptolomaeus is így nevezi őket.

Minden törzsnek külön neve volt. A görögök nem egyet jegyeztek fel. Minket talán a Vojnics név érdekel legjobban, mely család nálunk is kiterjedt és a VII. században ilyen nevű törzs Epiruszban élt.

Nyelvbeli különbség volt közöttük. A szerbek az északnyugati részekben Cetinyéig és a Vrbászig a ds mássalhangzót j-nek ejtették ki; a Timok felé és Prilipig gy-nek, a Timoktól lefelé ds-nek és keleten zsd-nek. — A tj mássalhangzót a nyugatiak ty-nek, a keletiek cs-nek, délkeleten st-nek. Az ó-szláv b északnyugaton i-nek, keleten e-nek, és ja-nak mondatott. Ezen és más különbségek mutatják, hogy a régi szlávok két fő dialektikai csoportra oszlottak; az egyiknek keleten, másiknak nyugat felé volt a központja.

A szlávok a Balkánon főleg a folyók mentén telepedtek le. A régi lakosság, mely visszamaradt, rabszolgaságba esett; másik része délnek menekült, hol kevésbé voltak kitéve a szlávok támadásainak. Sok román nemcsak az égei tengerpart felé, hanem a régi északra fekvő görög tartományokba nyomult. De innét is kiszorultak, úgy hogy a régi román lakosság a tengerparti várakba és szigetekre vonult, vagy pedig a hegyek közé; így a Pindosz, a thesszaliai Olymposz, Akarnania, Epirus, Etolia és Makedonia hegységeibe stb. A hegyek között tisztán állattenyésztésből éltek, és gyakran háborgatták a síkságon élő szlávokat.

A délszlávok azonban nem maradtak ezután sem nyugton. A cetinyei tengerparton a hajókázásra adták magukat és a nyílt tengerre mentek. 642-ben az olasz partokig kalandoztak és Apuliát fosztogatták. Később már a jóniai és égei tengerre is hajóztak, a hol arab kalózzal találkozottak. 676-ban Teszalonikit ostromolták a szárazföld felől is. Két

évre rá a szlávok az avarokkal szövetségbe, újból az ostromhoz fogtak, de ekkor is eredménytelenül, mire a szlávok és avarok békét kötének Bizánccsal.

Az araboknak Konstantinápoly falai alatt szenvedett súlyos veresége után a délszlávok pacifikációja következett. A legdélibb törzsek 657-ben kötének békét a bizáncziakkal, a Szaloniki körüliek 678 körül. A tengerparti latinok is kezdenek városaikba visszatérni, és a hegyekbe menekült régi lakosok is békésebb életet folytattak. 679-ben a szlávok elismerték a bizánczi császár uralmát, viszont ő elismerte eddigi általuk lakott területeiket tulajdonokul.

A békés viszonyok helyreálltával a katolikus egyház is visszaállította régi befolyását. János (Spalatóba küldetett) megalapította a régi szalonai helyett az új érsekséget, és innét terjeszték a hitet, különösen a horvát törzsek között.

De már 686-ban a Szaloniki felett lakó törzsek fellázadtak, mivel a szaloniki kormányzó egyik knézüket elfogatta és a császár Bizanczban lefejeztette. A szlávok Szalonikit ostrom alá fogták, de nem bírták bevenni, mire a környéket kezdék pusztítani. Egy évre rá újra hasztalan ostromolták a várat. Csapataik azonban Konstantinápolyig nyomultak, mire Jusztinián császár 689-ban ellenük indult és őket leverte, Szalonikit pedig felmentette. Ekkor telepíté át a délszlávok egy részét Kis-Ázsiába.

Mindazonáltal a szlávok megtartották nemzetiségüket a latin és görög népekkel szemben, mert számra nézve tekintélyes tulsúlyban voltak, nem képezték katonai népet, mint a germánok a román vidékeken, hanem tömör népet, mely munkába is vette új hazája földjét. De legerősebb védőjük házközösségi intézményük vala. Ezenkívül a bizánczi császárság örökös tehetetlenségében képtelen volt a román és görög lakosságot támogatni velük szemben. — Mikor a szlávok a Balkán félszigetre jöttek, három nemzetiséget találtak itt: görögöket, illír-albánokat és latin rumunokat, mely utóbbi nép volt leginkább elterjedve. A bizánczi császárság azonban ezen népet sem támogathatta a szlávokkal szemben, mert időközben elvesztvén a latin provinciákat, maga is elgörögösödött és görög szellemben hatott a szlávokra is. Szerencséjükre a szlávok csak lassan fogadták el a latinizáló és görögösítő keresztény hitvallást; és mikor már felvették, akkor nemzeti nyelvüket vezették be az istentiszteletbe.

A Bregalnica forrásai körül éltek a paeonok, a kik trák törzsű romanizált nép voltak; ezek elszlávosodtak és a középkorban pijancziknak neveztettek. Diokleában a szlávok

és szlovenek erősen vegyültek össze; a timosánok is trákok voltak. Szerbiában az uzsiczai és kruseváci területben két vidék is »Sztari Vlah«-nak nevezetik, a mi arra vall, hogy oláhok laktak valaha. Ilyenek ezen elnevezések Boszniában: Románia, Vlasics, Crnagorában: Durmitor, Szerbiában: Korona, Vlasics, Midsur. — A szlávok tehát a latinizált trákokat és illireket szlávositották el. Albánul a Felső-Lim és a tenger között beszéltek, görögül az égei és Fekete-tenger partjain. — A szlávok természetesen már nem találták itt a latinok tiszta nyelvezetét, hanem trák és illir keveréket. Előbbit oláhnak (vlah) nevezték. Nem csoda, hogy a szlávok nyelvébe is átment sok trák, illir, oláh és görög sajátosság. Észak-nyugaton a szlávok alig vettek fel idegen elemeket, hanem inkább keleten. De nemcsak nyelvtani sajátosságok, hanem sok szó-átvételek is átmentek a szlávba és különös, hogy a földművelést jelző fogalmak mind tiszta, eredeti szláv kifejezések maradtak, melyek javarészt a magyarok is a szlávoktól fogadták el.

Ezen különböző vegyülésnek tulajdonítandó, hogy a délszlávok elvesztették antropológiai jellegüket, Prokopius őket a VI. században »vöröseknek«, erősen szőkének mondja, — ma pedig ez a típus a legritkább a szerbek között.

Az említettem nemzeteken kívül a szlávok, hunok, gótok, herulok, gepidák és avarokkal is vegyültek. Horvátországban még a X. században is éltek avarok.

A bolgárok bejövetelével a keleti szlávok egy új, török elemmel vegyültek. A bolgárok, kitűnő katonai szervezetüknél fogva, sok ideig veszélyeztették Bizanczot. Később a IX. században az északi határokat vették birtokukba.

A nyugoti délszlávok a VIII. században Bizáncz fenhatóságát ismerték el. Ekkor olvasztották magukba a különböző népfajokat. A peloponezusi szlávok azonban függetlenek maradtak. A Velebit hegység körüli törzsek csak névleg voltak alávetve és később ők alkották meg Horvátországot. Ilyen politikai központtá lett a Piva, Tara és Lim forrásvidéke; a Morava, Branicevo és Timok vidéke, utóbbiak a IX. században bolgár fenhatóság alá kerültek. A nyugotiak a frankok által lőnek meghódítva, úgy, hogy a Balkán összes szlávjai a bolgárok, frankok és görögök uralma alatt voltak; függetleneknek mondhatnók csakis a Peloponezus szláv lakói. Egy század múlva a frankok kiszorultak és míg a bolgárok és bizanzsiak egymással küzdöttek, a szlávok egy része: a szerbek és horvátok állami életüknek alapjait veték meg.

A »Nase Doba« ujvidéki szerb lap 1894. évfolyamában

és külön lenyomatban is *Gyurics A. prágai főintendáns tol-lából a császári és királyi szerb huszárezredek történetéről* egy 62 lapra terjedő értekezés jelent meg. Tizenkét oldalon beszámol az eddigi nyomtatott forrásokról.

Az osztrák uralkodó 1734. hadjárata után újabb három huszárezred felállítását határozta el. Ezeknek egyikének szervezésére a karlóczai érsek ajánlkozott. Jovánovics Vincze érsek ismerőse báró Helldorf Gotlob szintén ajánlkozott egy ezred kiállítására, a mit a császár el is fogadott, azon feltétel alatt, hogy 3 hó alatt szervezi. Tulajdonosul az érseket nevezte ki, a ki Jambrekovics Sándor szerb nemzeti küldöttet teljhatalommal bízta meg az ezred szervezése végett. 1734. okt. 5-én Moszkó őrnagy a budai egyház kerület szerbjeit a belépésre szólítja fel, hangsúlyozván, hogy az ezred csakis szerb lehet. Egyébiránt hivatalosan »illirisch-raitzisches Regiment«-nek nevezték.

Helldorf báró azonban kifogyott a pénzből, mire az udvar 1735-ben az érsek terhére róttá fel a kiállítási költségeket. Helldorf 1735. év végén el is hagyta az ezredet.

A szerb huszárezred székhelyéül Budát jelölték ki, a hol a szerb huszárok sok izgágát követtek el. Az ezred ezredese Helldorf br. volt, alezredese Prerádovics Rajkó, őrnagya Moszko. A tiszteket, az ezredes kivételével, az érsek nevezhette ki. A katonák zöld dolmányt és vörös nadrágot viseltek.

Az ezred felállításából származott költségeket a patriarcha nem tudván fedezni, nyilvános gyűjtéseket is rendezett nemcsak hazánkban, hanem még Szerbia és Oláhországban is.

Az első hat szerb huszárszázad a Rajnához küldetett és onnét később Magyarországra, hol 1736-ban ismét két század szerveztetett. Ezen 8 század azután Olaszországba küldetett és a szerb huszárság ezredeséül Kantakuzen Rudolf neveztetett ki, az 1716-ban Konstantinápolyban megfojtott oláh főúr fia. Az új ezredes 1739-ben Gráczban börtönre vetetett, mert a törökökkel titkos összeköttetésben állott. Maga az ezred ugyanezen évben végleg feloszlattatott.

Gyurics dolgozata hazai történelmünknek egy újabb mozzanatát derítette fel, mely mindenesetre elég érdekes hadügyeink történetére.

Ugyancsak Gyurics ismerteti Golubszkinak az 1848/49-es szent-tamási harcokról szóló művét a »Szerb Matica« évkönyvének 178—180 füzeteiben. Különösen hadászati tekintetben közöl újat a bécsi katonai levéltárból. Kár, hogy Gyurics nem bírja a magyar nyelvet és így a magyar irodalmat csak

névleg ismeri, de így is szép, kritikai dolgozatot írt. Sztefanovics-csal, a ki részt vett a szabadságharcban, a »Sztrazsilovo 1894. 26—39. számaiban polemizál egyes idevágó adatok felett.

DR. THIM JÓZSEF.

Kálvin János és egyházpolitikája. Irta Jancsó Sándor theol. magántanár, mező-báncsi ref. pap. Nagy-Enyeden 1894. 116 lap. Baldi Károly könyvkereskedése.

Jancsó Sándor, e munka írója a Bethlen-főiskola növendéke volt, theol. tanulmányait külföldi egyetemen fejezte be s onnan haza térve írta meg munkáját, mint tanárjelölt. A források közül, a miket munkája megírásánál használt, megemlítve látjuk: Carl Bean: »Die Reformation des 16. Jahrhunderts in ihrem Verhältniss zum modernen Denken und Wissen.« J. W. Kampschule: »Joh. Calvin Seine Kirche und sein Staat in Genf.« Richter: »Geschichte der ev. Kirchenverfassung in Deutschland.« A főforrás pedig a Kálvin »Institutiója« és levelei, munkái, fordításai, commentárjai, melyeket eredetiben idéz. Tehát elég nagy tudományos apparátussal van írva.

A könyv, a mint címe is mutatja, két részre oszlik. Egyik rész Kálvin János életrajzát foglalja magában; a másik rész Kálvin egyházpolitikáját ismerteti és értelmezi.

Az életrajz felmutatja Kálvint ifjúságában és fejlődésében, vándoréveiben, mesteréveiben s végre egyéniségét igyekszik kidomborítani.

Az életrajz a XVI. század nagy vallási és politikai mozgalmában tünteti fel Kálvint, szellemének fejlődése, küzdelmei, s nagy alkotásai közben a theologiai tudományok és az egyházszervezet térén.

Alig van művelt magyar ember, aki nem ismeri Kálvint, a hajthatatlan jellemű s szigorú erkölcsű embert, a buzgó papot és tudós tanárt. Egyházszervezetét pedig a legnagyobb magyar egyház is alapul fogadta. Bizonyos érdeklődéssel olvastuk tehát ezen könyvet. Keresve, hogy mit tanulhatunk belőle azok után, a miket a híres Révész Imre, Balogh Ferencz és Szász Károly hazai tudósaink írtak Kálvinról.

A Kálvin életrajza beható részletességgel, világos, átlátszó alakban, folyékony, jó magyarsággal és könnyű elbeszélő modorban van előadva. Megismerjük belőle a pályára készülő ifjút megszerzett széleskörű jogi és theologiai ismereteivel, komoly, elhatározott célzatútatával. Majd üdöztetése, külső és belső küzdelmei, ezután genfi tevékenysége vannak elbeszélve. Az elbeszélésből érdekesen domborodik Kálvin alakja: miként emel-

kedik egy idegen, bujdosó fiatal ember egyház- és állam alapítónak Genfben; miként alakul az egyházi-vallásos élet, a társadalmi és állami rend az ő eszménye, terve és rideg egyénisége szerint s szilárdul meg nagy küzdelmek között. Szellemének és alkotásainak hatása Franciaországra, Hollandiára, Skóciára és hazánkra világosan ki vannak tüntetve. A Kálvin egyénisége, erényei, hibái, lelki ereje és szenvedélyes természete is ki vannak tüntetve, de az író egyénisége már csak ritkán jelentkezik.

Az életrajzi rész dicséretére meg kell említenünk, hogy az szerves alkatrésze a munka főrészének: a »Kálvin egyházpolitikájának.« Az alkotás közben már megismerjük az alkotót s megértjük a siker és a hatás okát.

A »Kálvin politikája« következő fejezetekre oszlik:

1. Kálvin felfogása az egyházzal; 2. az egyház és az állam közti viszony, 3. az egyházi hivatalok, 4. az isteni tisztelet és a kultusz.

Ez a része a munkának nagyobb és behatóbb tanulmány eredménye mint az első. Ezt szakférfiak is figyelemmel olvashatják és a theol. tudományokra készülő ifjúság sokat tanulhat belőle. Mert kellő alapossággal vannak tárgyalva a mi protestáns felfogásunk a keresztyén egyházzal és a mi demokratikus szellemű egyházszervezetünk alapelvei. Ebből a szempontból különösen ajánljuk a munkát. B.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina.
Herausgegeben von bosnischen-herzegovinischem Landesmuseum in
Serajevo. Redigirt von dr. Moriz Hornes II. Bd. Mit 9 Tafeln
und 238 Abbildungen im Texte. Wien 1894. In Commission bei
Carl Gerold's Sohn.

Kállay Benjámin, mint »bosnyák miniszter« sem tagadja meg hajlamait s évről-évre rendszeres kutatásokat rendeztet a megszált tartományok régészeti, történeti, nép- és természetrajzi ismertetése érdekében. Csak inént az alig mult nyáron olvashattuk az európai kultur-államok régészeti képviselőinek a Kállay miniszter meghívására Serajevoiban tartott congressusát, s a melyen hazánk is képviselve volt dr. Hampel József személyében, s a mely congressus tagjai nemcsak a miniszter legsajátosabb alkotásában a serajevoi muzeum gazdag tárlataiban, hanem egyes ásatásoknál is sok tanúságot nyertek s egész lelkesedéssel adóztak Kállay miniszter gondosságának.

A bosnyák muzeum érdekében folyó kutatások sokféle eredményeit pedig idáig két díszesen kiállított, testes kötetben

terjeszté szét Kállay miniszter az érdeklődők között. S kit érdekelhetnének ezek a tartalmas jelentések első sorban, ha nem minket, a kiknek multunk annyi századon át összeforrt vala a hegyes tartományokkal, s a kiket geographiai helyzetünk forgalmi és közgazdasági tekintetben annyira odakapcsol mind e mai napig.

A f. évben kiadott jelentés 692 lapja történelmi, régészeti értekezéseket, apróbb közleményeket, néprajzi és természetrajzi fejtegetéseket tartalmaz. Leggazdagabb a történelmi régészeti rész, mely 356 lapra, tehát a kötet felénél többre terjed s melyre a kötet 238 illusztrációjából is 200-nál több esik. A muzeum tisztviselőin kívül ugyanis más kiváló szakemberek, mint Radimszky bányakapitány, a ki azelőtt Krajnában szerzett érdemeket az őskori emlékek szorgalmas felkutatásával, Ruvárac Hilarion a syrmiumi Grgetek kolostor ismert nevű archimandritája, Fraknoi Vilmos akadémiánk alelnöke. Pauler Gyula országos főlevéltárnok, Thallóczy Lajos kormánytanácsos, és Kállay miniszteriumának levéltári igazgatója, Károlyi Árpád, Vid Vuletic-Vukasovič csász. és kir. tanár Corsolában, Zarzycki s Arndt és Stratimirovič, Baritič Raphael zárdafőnök, Jireček s mások gazdagították szakba vágó közleményeikkel a kötetet.

Pauler Gyula a Századokban napvilágot látott érdekes tanulmányát (Mikor és milyen körülmények közt került Bosznia magyar királyság alá?), Károlyi Árpád a Bihar környékéről a XVI. század végén Zengg közelébe telepedett »volchusok«-ról értekezik, a kik szabadalmat és saját czímet (szt. György és keresztelő szt. János) kérelmeztek Rudoltól. Thallóczy Lajos a Jagič és Wickhoff társaságában 1891-ben kiadott *Missale Glagoliticum Hervoniae Ducis Spalatensis* című művéből közli Hervója herceget és czímerét ismerteti.

Igen becsesek a füzet régészeti közleményei. Hormann Constantin muzeumigazgató Truhelka segédjével, az időközben elhalt Pagatschnig bányatiszttal és Radimszky kapitánynyal mintaszerű ásátásokat és felvételeket eszközöltek s közleményeiket izléses szép rajzokkal felszerelve a laikusnak és szakembernek egyaránt tanúságossá és élvezhetővé tudják tenni. Így Radimszky Mostar vidékének adja 35 rajzzal illusztrált régészeti monographiáját. Az őskortól a rómaiakon végig minden időnek számos emlékeivel találkozunk Mostáron alul elterülő Biscopolje nevű térségen s a Buna forrásai körül. A Narenta völgyét használták a Dacia és Alsó-Pannonia felé indított római hadak is. Itt vannak Hodlinánál a hatalmas tumulusok s mindjárt mellettük a római sírok. A Bunán.

a Pasina vodan (Narenta 2 mellékvize) most is a rómaiak köhidjét használják. Bdagajnál a középkori vár festői romja tanuskodnak a lovagkor fényéről s a törökök szent sírja is itt látható. Igen szép egyik Stolacz és Osinácz régiségei Hermann és Radimszkytól. A rómaiak is jelentékeny telepítéssel rendezkedtek; az occupatio idejéből sokat emlegetett Stolacznál Herzegovina legerősebb vára. a középkori »Berga« is ott díszlett. Még figyelemreméltóbb a kissé északabbra fekvő *Osinác*, hol a Gradina sziklahátján hatalmas cyclopsi építménynek még több méter magas kockakövekből összerakott falazata s az előtt egy 11 m. átmérőjű körded őrtorony hirdeti a rómaiak munkásságát. A középkori Girhel templom feliratai nem egy történelmi eseményt, s főleg a ragusaiakkal folytatott küzdelmet világítanak meg a XV. századból.

Radimszky Sipragánál a »Crkvena« nevű faluban ó-keresztény templomot talált. Egész közel ott 14 ó-bosnyák sírkőre akadtak. Archaeologiai naplójegyzetekkel közli Radimszky Herzegovina-Bosznia különböző részein eszközölt praehistoricus, római és középkori felfedezéseit. Nagyon érdekesek Vrsnik Grčigrad sánczvára, a nemetači bronz depot lelet, a római telep és erősség Citluknál és Kerahinnál (Brotupolje mellett Mostár közelében), a losnicai ó-bosnyák sírmező (Srebrenica közelében.) Radimszky a bogumil síremlékek kőzetanyagát is megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy nem egyszer 100—200 méter-mázsányi síremlékeket a helyszínéhez közel állíthattak elő. Ismerteti is egymásután a tömegesebb bogumil síremléknek kőbányáit. A dabrinai templomromjaiba befalazva talált római sculpturák és felírás töredékek leírása fejezi be Radimszky érdekes közleményeit.

Truhelka Čiro muzeumőr a jelićai várnál talált szép római sarcophágot s síremlékeket ismerteti. Ugyanő bemutatja az odavaló katakombákban talált templomot, oltárokat, czímereket. temetkezési fülkéket.

Litek serajevo-i tanár a Hravići család kincseit ismerteti, Sandaly Hravić herceg a török foglalás idejében kincseit a ragusai tanács gondjaira bízván egy ilyen jegyzék tartotta fenn a középkori olygarchák gazdagságának emlékeztetét. Pénz, háztartási cikk, ékszer, ruha, okmányok, könyvek, képek és családi ereklyék, zeneszerek mind nagy számban szerepelnek az 1406—66-ban kelt jegyzékekben. Pagatschnig Lajos Bosnia régi bányászatáról annyi érdekes adalékot hordott össze, hogy külön ismertetést érdemel. Történelmileg igen becses Vukaszovic cikke a régi bosnyák pecsétéről, ereklyéről, czímerekről, az Orcarevic (ma Gucetic-Gorze) család származási fájáról

a XIII. század kezdetéről. Ruvárac a Praynál is emlegetett Ohmucevic Grgarič családnak IV. Bélától (1269), Nagy Lajostól (1349), Zsigmondtól (1395 s 1406) származó kiváltságleveleinek hiteles átiratát ismerteti. Nagyon becses cikkek a focai »Aladza Mosee« Viola és Zarzyckitól stb. A kötet gazdag és változatos tartalmának rövid kivonatolása is tulhadjá a rendelkezésemre bocsátható tért. Azért a néprajzi és természetrajzi fejezetek igen érdekes és becses közleményeit mellőzve, csupán azt az óhajtatásomat kívánom még kifejezni, vajha nálunk is mielőbb meghonosíthatnák a culturismus terén a folyóiratokban elszórtan megjelenő közérdekű történelmi régészeti közlemények ilyen gyűjteményes kiadását.

Kállay Benjamin miniszter kezdeményezését és a serajevói muzeum munkásainak lelkes buzgalmát végül a legnagyobb elismerés illeti. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a muzeumi kötetek (mondhatnók évkönyvek) cikkeit a Szerajevóban legutóbb már kizárólag bosnyák nyelven kezdett, azonban félig németül is kiadott Glasnik havi folyóirathoz veszi át. Mindkét vállalat becsületére válik a közös pénzügyminiszternek.

T. G.

Gregor VII. Sein Leben und Wirken. Dargestellt von Wilhelm Martens, Dr. der Theologie und der Rechte, Regens A. D. in Oliva bei Danzig. — Leipzig, Duncker & Humblot. 1894. 8°.

Két kötet, IX és 351, VIII és 373 ll. — Ára 16 márk.

VII. Gergely élete azért érdekel bennünket, mert mint tudjuk, ő volt az első pápa, ki Magyarországra, mint a szentszék hűbéres tartományára, igényeket formált és az ő ideje óta figurál a magyar király neve a »Regum Vasallorum nomina« közt a római kuria aktáiban. Hazánknak azonban a szerző csupán egy öt lapnál alig hosszabb fejezet kisebb részét szenteli »Ansprüche auf bestimmte Territorien« cím alatt (a II. kötet 90. és köv. ll.) és azonkívül még itt-ott egy-egy rövidke megjegyzést. *Mirabile dictu*, a pseudo-Sylvester-bullát a szerző még csak meg sem említi, és Gergely igényeit a magyar hazára a bulla teljes mellőzésével bonczolja. Tehát teljesen ignorálja a bulla létezését, mert azt csak föl nem tehetjük róla, hogy ama híres hamisítványnak hírét ne hallotta volna, midőn jelen és még egy korábbi munkáját, t. i. »*Die falsche Generalkonzession Konstantins des Grossen*« megírta.

Olvasóinak tájékoztatásul elbeszéli mindenekelőtt, hogy Szent-István királyunk és a vele egykorú II. Sylvester pápa között

kölcsönös »tisztelet és szereteten alapuló viszony állt fön;« a pápa »barátságból« egy koronát ajándékozott a királynak a nélkül azonban, hogy ez ajándék elfogadásából »további következtetések«-et vont volna. Később azonban Péter király német III. Henrikkel »összeköttetésbe lépett« 1045-ben, azaz rövid idővel az utóbbinak Rómába való vonulása és császárrá való koronáztatása előtt. Péter önkényesen a német birodalom hűbéresének vallotta magát és meghódolásának jeléül egy aranyozott királyi láncsát küldött, mely Henrik »intézkedéséből« Rómába jutott. De a hódoltság nem tartott sokáig, mert már 1058-ban András király a német birodalom »regenségeivel« szövetséget kötött, mely a hódoltságnak véget vetett és Magyarhont ismét a független királyságok sorába helyezte vissza. »Ez alkalommal« Salamon, Andrásnak az a fia, ki a királyi trónra utódlául volt kiszemelve, eljegyezte Judithot, III. Henrik egy leányát. András halála után ennek fivére Béla »kísérletet tett« az uralkodást magához ragadni; de Salamonnak, egy IV. Henrik kivívtá győzelemtől 1063-ban segítve, sikerült egy ideig a királyi hatalom birtokában maradni. De balszerencse üldözte őt ezután. Géza, Béla egyik fia, Magyarország egy részében mint »dux« megfészkelte volt magát és ennek következtében Salamon kénytelen volt megfutni 1074-ben. Helyét 1075-ben László király foglalta el. — Ez előadásból világos az, hogy a Huber Alfonz említette furcsa történetírás nem kizárólag Magyarországon divatos.

A szentszék állítólagos jogigényeinek vitatásánál szerzőnk ezután megjegyzi, hogy VII. Gergely midőn alkalmat talált a magyar dolgokba beavatkozni, azon téves föltevésből indult ki, hogy Salamon király a magyar birodalmat IV. Henrik kezéből, mint ennek hűbérese fogadta el. Azonkívül helytelenül még azt is állította Gergely, hogy Szent-István a magyar földet Sylvester pápának és ennek folytán a római egyháznak adományozta. Ennek illusztrálására idézi Gergelynek Salamonhoz 1077-ben írt ismeretes levelének következő sokszor idézett passzusát, hogy »sicut a majoribus patriae tuae cognoscere potes, regnum Ungariae sanctae. Romanae ecclesiae proprium est a rege Stephano olim beato Petro cum omni jure et potestate sua oblatum et devote traditum.«¹⁾ És ime itt kibúvik a szög a zsákból; csakhogy szerzőnk nem látja. A szép magyar haza állítólag már 74 évig hűbérét képezte

¹⁾ Lásd Fejér, *Cod. Dipl.* I. 421., mely kissé különbözik a fönnebbi szövegtől. A szerző a Jaffé által eszközölt kiadásból, a »*Monumenta Gregoriana*«-ból (Berolini, 1865.) idézi a Gergely leveleiből vett passzusokat.

volt a szentszéknek és Szent-István halála óta Salamonnal együtt már öt király ült a magyar trónon. Tehát 1038. és 1063. egy rövid negyed-század folytán, legalább is ötször volt vala alkalma a szent-széknek a magyarokat arra emlékeztetni, hogy országuk a pápa hűbérét képezte. Salamon király öregebb tanácsosai közt volt bizonyára akárhány, kik már érettebb kort értek volt el, midőn Szent-István meghalt. Udvarában folyvást megfordultak magyar és külföldi főpapok, kik előtt az ország függése a szent széktől, ha ily függés csakugyan létezett, nem lehetett ismeretlen dolog! És mégis Salamon király maga sem tudta azt, hogy ő a pápa hűbérese és Rómából kellett jönni a figyelmeztetésnek, hogy Magyarország nem a magyaroké, nem a magyar királyé, hanem a pápáé s azért Salamonnak nem volt joga, nem állott hatalmában a szép földet a német császárnak odaajándékozni. Az a mondás tehát, hogy »Hungarorum reges neminem nisi Deum et Ensem recognoscunt superiores« üres phrázis, és soha sem volt igaz, mert István még vezér korában csereberélte el atyai örökségét nem ugyan, mint az éhes Ézsau, egy tál lencse vagy más pépért, hanem egy csillogó czifraságért és az üres királyi vagy tulajdonképen regulusi czímért, mely a koronával járt. Erre elmondhatjuk, hogy credat Judaeus!

Mindez azonban nem ötlík szerzőnk eszébe, hanem e helyett idéz egy csomó »figyelemre méltó« passzust Gergely különböző leveleiből, melyeket az említett két magyar királyhoz intézett,¹⁾ de azt, hogy az illető passzusok legtöbbjében mi a figyelemre méltó dolog, nem közli olvasóival; mert VII. Gergely váltig csak azt a nótát fújja ezekben, hogy Magyarország a szent széke, Salamonnak nem volt joga az országot elajándékozni és »judicium divinum«-ot lát abban, hogy Salamon megbukott és hatalma Gézára szállt, kit mindkét levelében »dux«-nak és nem királynak czímez. VII. Gergely nem hivatkozik sehol sem a Sylvester-bullára. Hogy miért nem, azt már nem nekem, hanem a causarum desperatarum valami elszánt fautorának kell megmagyaráznia. És ámbár Gergely ismerte amá másik híres hamisítványt, t. i. Konstantin császár állítólagos donátióját, mert hivatkozik reá egy levelében,²⁾ ezuttal nem tartotta czélszerűnek ezt Magyarország

¹⁾ Jaffé kiadásában az illető levelek I. 58., II. 13., 63. és 70. számok alatt találhatók.

²⁾ Jaffé, *Mon. Gregoriana* VIII. 26. az ott közölt »Juramentum Regis«-ben.

ellen fölhasználni. Csak a XVI. század szophisztikája vonta ezt be a vitába.¹⁾

Szerzőnk továbbá gáncsolja Gergelyt azért a véleményeért, hogy midőn Szent-István elfogadta a Sylvester pápa küldötté koronát, ezzel a magyar király ipso facto a pápa hűbéresének ismerte el magát. De Gergely sehol sem említi azt, hogy Sylvester adott koronát Istvánnak. Csak azt állítja, hogy »Henricus (III.), piaie memoriae imperator, ad Honorem sancti Petri regnum illud expugnatum victo rege (Ovone) et facta (in 1044) victoria²⁾ ad corpus beati Petri lanceam, coronamque³⁾ transmisit; et pro gloria triumphi sui illuc regni direxit insignia, quo principatum dignitatis eius attinere cognovit.«⁴⁾

Ez állítás cáfolására szerzőnk Bonithot idézi, ki szerint »capta est et Ungarici regis lancea, quae per eosdem nuncios Romae delata est et usque hodie (a 11. század végén) ob signum victoriae ante confessionem beati Petri apostoli apparet.«⁵⁾ E krónikás tehát csak a lándsát említi. Ha Henrik csakugyan küldött koronát is Rómába, úgy az aligha volt a magyar szent korona, mert ha ez 1044 körül csakugyan Rómába visszakerült és Magyarország csakugyan hűbéresi viszonyban állt volna a szent székhez, úgy a pápa érdekében

¹⁾ Így pl. Augustinus Steuchus Eugubinus, szentszéki könyvtárőr »*Contra Laurentium Valla de falsa donatione Constantini*« című vitáiratóban (Első kiadás. Páris, 1578.) a következő passzus fordul elő: »Noris de hoc Regno (sc. Hungaria), quod cum a Barbaris, Scythis, ac Pannonibus non Christianis fuisset post Constantini tempora occupatum, ereptumque Romano Imperio, cui Ecclesia haeres successit, fuisse a Christianibus Regibus Ecclesiae Romanae, cui debebatur, restitutum.« — A pseudo-donációról legújabbán dr. Zinkeisen írt az *English Historical Review*-ben IX. 625,

²⁾ Más versio szerint »victo rege et facta victoria« helyett »victoria adepta.«

³⁾ Más versio szerint »lanceam et coronam ejus.«

⁴⁾ Salamon királyhoz 1074. okt. 28-án.

⁵⁾ Bonitho kritikája szerint tehát Aba Samu lándsáját küldötte a német császár Rómába és nem Péter királyt. A krónikát Jaffé a *Monumenta Gregoriana* végén nyomatta ki »*Bonithonis Episcopi Sutrinii Liber ad Amicum*« cím alatt. A lándsát illetőleg Jaffé a következő jegyzetet adja: »Ante Confessionem i. e. ante sepulcrum b. Petri, in eiusdem apostoli ecclesia Romana. Postea suspensa erat lancea supra eiusdem ecclesiae janua, quae »porta Guidoneae« sive »porta Veronicae« sive »porta Sudariae« appellabatur. V. Ciampini, *De Sacris aedificiis, Romae* 1693., cap. 4. sect. 10. n. 126 p. 79.« — Érdekes volna kikutatni, hogy mi volt ez érdekes régiség további sorsa. — Giesebrecht is azt vitatja (*Gesch. d. deutschen Kaiserzeit* II. 391 és 641) Büdinger ellenében, hogy Aba Samu és nem Péter lándsája került Rómába. — Bonitho életéhez közöl adatokat a *Notices et Extraits*, vol. VII., 2. partie pp. 59. et seqq.

lett volna azt egy újabb adománylevél kíséretében visszaküldeni Magyarországba, midőn a magyaroknak ismét szükségük volt reá, és a korona átvételéről térítvényt követelni a feledékeny magyaroktól.

Bonithoval különben nincsen egészen megelégedve szerzőnk, de azért mégis több ízben idézi bizonyosságul állításait. ha t. i. az illető passzusok beleillenek okoskodásának keretébe. Így pl. a II. kötet 281. lapján van egy fejezet ily cízzel »Bonithos Fabel von dem Cluniacensertum«, melynek megnyitó szavaiban a krónikást mint »der erfindungsreiche Autor des *Liber ad amicum*« említi. A 91. lapon ellenben, mint éppen láttuk, idézi Bonithot annak bebizonyítására, hogy Gergely meséje a magyar koronának Rómába való küldetéséről a ládsza történetének »willkürliche Verwertung«-ja volt. Annnyit azonban nem tagadhatunk el, hogy a *Liber ad amicum* chronologiai rendet nem ismer, s azért a különféle német császárak történeteit neveltséges módon összehavarja. Figyelemre méltó azonban mégis azon állítása, hogy III. Henrik ¹⁾ »misit legatos suos honestos, ut decuit, ad domnum papam, et supplicans, ut ei vexillum ex beati Petri parte mitteretur, quo munitus posset Ungaricum regnum suo subicere dominatu. Quod ut audivit papa, libenter concessit. Et mittens nobiles viros ex latere suo, episcopum scilicet Portuensem et Belinzonem nobilissimum Romanum de Marmorato, eis haec tradidit praecepta: ut, si regi non displiceret, ipsi in prima acie vexilla portarent; quod si regi displiceret, haec ei intimarent: Victoriam quidem tibi spondimus; vide, hoc ne tibi ascribas sed apostolis. Quod et factum est; nam bello commisso fugerunt Ungari.«

Ha ennek az elbeszélésnek van alapja, úgy szintén bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy sem Péter, sem III. Henrik nem tudtak semmit a Magyarhón és a szent szék közt fönlálló hűbérserégi viszonyról.

Még 1074-ben Salamon királyhoz írt levelében fenyegetődzik ugyan Gergely, hogy »neque enim nos timore vel amore aut aliqua personali acceptione, quantum Deo adjuvante poterimus, debitum honorem ejus, cujus servi sumus, in requisitum relinquemus«; hogy t. i. a német IV. Henriknek fölajánlott Magyarországot visszaszerezze. De úgy látszik, harczias tettekre serkentő tüze lassankint lelohadt, mert már 1077-ben Nehemiás esztergomi érsekhez ²⁾ alázatosan és szerényen csak azt írja.

¹⁾ Bonitho szerint II. Konrád, de miután az 1044-i hadjáratról van szó, csakis III. Henriket érthette.

²⁾ Jaffé »*Monum. Gregoriana*« IV. 25.

hogy »admonemus fraternitatem tuam, ut regem (Ladislaum I.), qui inter vos electus est, cum aliis tuis confratribus et principibus terrae alloquaris, notificantes et consulentes sibi, ut apertius nobis suam voluntatem et erga reverentiam sedis apostolicae debitam per idoneos legatos denunciaret devotionem.« Elismert hűbéresének nem ily szende hangon küldött volna üzenetet egy VII. Gergely. 1079-ben pedig már nagy örömmel írja I. Lászlónak, hogy »sicut fidelium suorum crebra relatione cognovimus idemque ipsum nostris attestantibus ratum habemus, excellentia tua ad serviendum beato Petro, quemadmodum religiosa potestas debet, et ad obediendum nobis, ut liberalem filium decet, toto affectu et cordis intentione parata est.«¹⁾ De ez nem jelenthetett többet, mint már előbb Szt.-István »hódolása.« t. i. azt, hogy Szent-László és egész népe végleg szakítottak a régi vallással és hivei akarnak maradni a keresztény egyháznak.

Befejezésül legyen még megengedve magáról VII. Gergely »Registrum«-áról megemlékezni néhány szóval. VII. Gergely pápa 1085-ki május 25-én halt meg Salernóban és dr. Martens szerint 1087-ben, midőn Deusdedit bíboros »Collectio Canonum«-ját III. Victor pápának dedikálta, a »Registrum« már készen állt és azóta számos példányban elterjedt. Említik a »Registrum«-ot a XII. századbeli »*Annales Ratisponenses*«, Petrus Diaconus a »*Chronicon Casinense*« szerzője és mások is. Egy példánya meg volt Olmützben 1435-ben. Egy szóval a »Registrum« tartalma, mint erről Jaffé bevezetéséből meggyőződhetünk, oly ismeretes volt, már az editio princepsnek Rómában 1591-ben való megjelenése előtt is, hogy nem értem, mire gondolt Fejér György, midőn azt írta, hogy VII. Gergely »Registrum«-át a Sylvester bullánál későbbben, tehát csak körülbelül 1640 után fődözték fel.

KROFF LAJOS.

¹⁾ Jaffénál VI. 29.

T Á R C Z A.

A ZIRCZI APÁTSÁG FÜGGETLENITÉSE.

Kivonat a Magyar Történelmi Társulat 1895. febr. 7-iki választmányi ülésén felolvasott értekezéséből.

Az ős Bakony közepén emelkedik renaissance fényében a zirczi apátság, — a magyarországi ciszterciek anyakolostora. Keletkezésére nézve hazai történetírásunk tévedésben élt. Monasteriologiánk jelesei — Fuxhoffer és Czinár, majd nyomukban Rupp — az alapítás évét 1198-ra tették, s azt hitték, hogy a zirczi és a »bokon«-i (bakonyi) két különböző apátság. Okiratos adatokból azonban teljes biztossággal kiderül, hogy a zirczi, más néven bokon-i, vagyis bakonyi apátság egy és ugyanaz, — s az alapítás éve 1182.

A bokoni, vagyis tehát zirczi apátságnak a középkorban rendi apátságaink között előkelő szerepe volt. A többi apátság sorsát azonban ez sem kerülte el, — a török hódoltság kezdetén elpusztult. Két emberöltő mult már el Buda elfoglalása óta (1541) s a cisztercieknek semmi nyoma Magyarországon. Apátságaik elpusztultak és szerény jövedelmű birtoktestté zsugorodtak. Commendatoroknak áll a világ, akik a czimet viselik és a jövedelmet huzzák. A zirczi apátság is 1659-ig commendatori kézen van. Ezek utolsója, Héderváry János báró azonban leköszön az apátságról a ciszterciek javára. Ekkor jut Zircz az osztrák lilienfeldi apátság kezére 8000 magyar forint lefizetése mellett.

Az új tulajdonos egyik magyar tagját, Ujfalussy Mártont állítja az apátság élére. Zircz ekkor romokban van. Az új apát még otthonát is Zircztől távol, Pápán kénytelen felütni. 1678-ban orvtámadásnak esik áldozatul. E pillanat óta Lilienfeld szívesen szabadulna Zircztől. Meg is kezdi az alkudozást a Sziléziában levő heinrichaui apátsággal. Úgy egyeznek meg, hogy Heinrichau 31000 forintot fizet Zircz átvétele fejében.

E pillanattal (1699. decz. 15.) Zircz életében új korszak

kezdődik. A békés alkotás munkáját a Rákóczy-fölkelés egyidőre megzavarja. A rendtagok állandó tartózkodásra 1726. júl. 9-én érkeznek meg Zirczre. A mai kolostor alapkövét már 1727. márcz. 12-én leteszik, — a templomépítéshez meg 1732. máj. 15-én fognak. Az ősi templomból egy pillér maradt csak ránk. Ez ma a kolostor közelében, a veszprém-győri országút mellett látható, rajta Imre herczeg szobrával. Ez a ciszterciek műépítkezésének igen érdekes részlete. Architektonikus szempontból teljesen egyezik azon pillérlábbal, melynek jellemző részletét Pilis-Szent-Kereszten találtam meg. Mindössze is az a különbség van közöttük, hogy a pilisinek a méretei jóval nagyobbak, — a mint maga az egész apátság is nagyobb és gazdagabb volt a zirczinél.

A heinrichaui uralom idején az apátsági javak gondos kezelése alá jutnak, a zirczi kegyurasághoz tartozó falvakban egyházak és iskolák emelkednek s a veszprémi elemi iskolákban rendtagok tanítanak. A francia háborúk alkalmával a zirczi apátság egy évre 1769 frt 36 krt fizet várerődítés címén; az insurgensek részére több lovat s a hadi költség fődözésére jelentékeny összeget ajánl meg; a Ludovicaeum javára tizezer forintot ígér; a József-huszárok ezredéhez harmincz lovat ad s 1810-ben a haza szorult helyzetében egész készséggel ajánlja fel a zirczi egyház összes arany és ezüst edényeit.

Míg Zircz és Heinrichau egy birodalom területére estek, az egyesítés hátrányai nem igen mutatkoztak. De amint II. Frigyes porosz király kezét Sziléziára tette (1742), az ellentétek egyszerre kiélesedtek. Hiszen ő magyar embert nem fogadott el Heinrichau apátjául; sőt még azt sem engedte meg, hogy magyar származású egyén Heinrichauban töltse a próbaévet (noviciatus). Mária Terézia meg 1779. jan. 12-én királyi rendelettel tiltja meg Hascke Konstant apátnak, hogy a zirczi apátság jövedelmét ellenséges területre, Heinrichauba vigye.

A zirczi kolostorban a magyar és német elem közötti sür-lődés szinte folytonos volt. S így, midőn még a föllendült nemzeti szellem is megnyilatkozott, a régi állapot nem tarthatott soká.

A nemzeti irányú mozgalom, mely II. József császár halálával az egész vonalon megindult, a zirczi apátság ügyét is fölkarolta.

A zirczi apátságot II. József császár nem törölte el. Hiszen tudta, hogy a zirczi apát, a heinrichaui apátság révén, porosz alattvaló is. S így tartott tőle, hogy Zircz eltörlése politikai bonyodalomra vezetne. De meg hihetőleg Bajzáth veszprémi püspök kedvező jelentést terjesztett be róla. Hiszen a zirczi conventnek

is ő tanácsolta, hogy az eltörlés megelőzése végett vállalja el a veszprémi elemi iskolák ellátását tanerőkkel.

Veszprém vármegye 1790. máj. 17-iki gyűlésében az 1790—91-iki országgyűlésre szóló követi utasítások pontjai között a zirczi apátságról is megemlékezik. Kimondja elvileg, hogy a zirczi apátságot Heinrichautól, a befektetett tőke letörlesztése után, önállósítani kell, — élén egy magyar apáttal. Megokolásában festi azon félszeg szervezetet, mely a magyar származású tagokat az apáti, elüljárói és jószágkormányzói állásokból kirekeszti, — s ezáltal őket oly színben tünteti föl, mintha kánoni büntetés alatt volna.

A zirczi convent — mely ekkor többségében külföldi tagokat számlált — s maga Velzel Márk apát is emlékirattal lépnek föl az elválasztás ellen. Hosszasan fejtegetik az elkülönítés jogtalanságát és igazságtalan voltát.

De a zirczi convent — amint a magyar tagok többségre vergődtek — rövid idő alatt ellentétes törekvéssel jelenik meg előttünk. Már 1793. jan. 29-én ily kéréssel fordul a királyhoz: A zirczi perjelt ezentúl a heinrichauai apát ne egészen szabadon nevezze ki, hanem a zirczi convent jeleljen ki hármat s az apát ezek közül választszon. A perjellé választás csak három évre terjed.

Kézzelfogható, hogy ezen törekvés a külföldi elemek kiszorítását czélozta.

A teljes szétválasztás eszméje még nem érett meg. Ezért állítja az uralkodó Gloger Konstant heinrichauai apátot a zirczi apátság élére. A kinevező oklevél azonban meghagyja, hogy a magyar tagok a zirczi conventbe jussanak, s ennek élén magyar ember álljon.

Az apát kinevezése értelmében jár el. Christoph Bonaventura perjel helyébe a magyar Szabady Lászlót teszi. E miatt a német származású tagok, s főleg maga a kibukott perjel sok zavart támasztanak.

A helytartótanács nagy körültekintéssel készíti elő az önállósulás útját. Többek között meghagyja, hogy a novicziusokat és hittudományhallgató növendékeket Heinrichauból mielőbb Zirczre küldjék. Gloger apát nem engedelmeskedik. S mikor már többszörös felszólítás sem használ, a helytartótanács felfüggeszti zirczi apáti jogait (1803).

Ekkor jut a magyar Dréta Antal — Pázmándy Horváth Endrének Maecenása — perjeli minőségben a zirczi convent élére. Csakhamar nagyon helyén levő embernek bizonyul. Sok új növendéket vesz be; a hittudományhallgatókat Veszprémben képezteteti.

Zircz függetlenítésének eszméje most már egészen előtérbe nyomul. Ekkor történik éppen, hogy Heinrichaut Porosz-Sziléziá-

ban 1810-ben eltörlik. Gloger Konstant, ki időközben apáti jogait visszanyerte — most mindenkép azon van, hogy a heinrichauai apátságnak járó váltság összeget ő kapja meg. De hasztalan minden erőlködése, mert a szóbanforgó összeg a kincstáré lesz.

Most már csak egy akadály van, hogy Zircz főpapja magyar ember legyen, — Gloger Konstant apát még életben volt.

Nem sejtiesen különbözö képet mutatott föl a zirczi apátság. Vezetője, Dréta Antal prior, gondoskodása mellett a papok kitünő oktatásban részesültek és műveltség és erkölcsösség dolgában a többi apátság papsága fölé emelkedtek, a melynél a dolog, e részben nagyon gyöngye lábon áll.... Az egyházi képzés érdekében mitsem óhajt hobbén a főherczeg, mint hogy az a terv (a zirczi, pilisi és pásztói apátságok egyesítése) sikerüljön és Dréta pior a zirczi apáti méltóságot elnyerje, hogy minden befolyástól menten élhessen szép czélzatai keresztülvitelének.«

Rainer királyi herczeg 1810-iki útjában Zirczet is meglátogatta. Naplójából tudjuk, hogy más kolostorban szerzett tapasztalatai nem elégtették ki, — de Zirczről nagyon dicsérőleg nyilatkozik. »Lényegesen különbözö képet mutatott föl a zirczi apátság. Vezetője, Dréta Antal prior, gondoskodása mellett a papok kitünő oktatásban részesültek és műveltség és erkölcsösség dolgában a többi apátság papsága fölé emelkedtek, a melynél a dolog, e részben nagyon gyöngye lábon áll.... Az egyházi képzés érdekében mitsem óhajt hobbén a főherczeg, mint hogy az a terv (a zirczi, pilisi és pásztói apátságok egyesítése) sikerüljön és Dréta pior a zirczi apáti méltóságot elnyerje, hogy minden befolyástól menten élhessen szép czélzatai keresztülvitelének.«

Rainer főherczeg kívánsága teljesül. A pilis-pásztói convent 1812-ben választja meg apátjává Dréta Antalt, Zircz kormányzóperjelét. A zirczi convent meg már magyar apát kinevezéseért folyamodik Ő felségéhez. Ily égető viszonyok között Gloger Konszánt apát 1814. jun. 18-án meghalt.

Most már Dréta Antal Ő felségéhez fordul s kéri, nevezze ki zirczi apáttá is. Folyamodását azzal okolja meg, hogy Pilis-Pásztó Zirczczel már úgy is egy kézbe került, midőn őt pilis-pásztói apát létére Zircz kormányzóperjelségével is megbizta.

I. Ferencz király teljesítette kérelmét. A testvéríségre lépett hármass apátság — Zircz, Pilis és Pásztó—élére 1814. aug. 19-én *Dréta Antalt* állítja.

E pillanat egybeesik azon nagyszerű ténynyel, midőn a hazai ciszterci-rend a maga egészében tanító-renddé alakul s főfeladatává a hazai ifjuság nevelőoktatását emeli, melyet hazafias érületének lelkesedésével s tudományos készütségének erejével ma már négy helyütt — Baja, Eger, Pécs és Székes-Fehérvár főgimnáziumában — folytat, s készíti elő a talajt nemzetünk életének második évezredéhez.

BÉKEFI REMIG.

A SZLÁV MATICÁK.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Forduló pontot képez a Matica történetében a délszláv akadémia szervezése. Az akadémia nagyobb szabású működési tervvel lépett fel, mindazáltal a két társulat bizonyos tekintetben rokon jellegű. Ez okból mindjárt az akadémia tervezete alkalmával szóba került a két társulat egyesítésének eszméje. Az 1867. évi jun. 6-án tartott választmányi ülés elhatározta, hogy a Matica az irodalmi tevékenység terét átadja az akadémiának s csak is alaptőkéjét fogja ezentúl kezelni. A választmány javaslatát elfogadta az 1868-iki közgyűlés s a Matica egyidőre egyszerű pénzügyi intézetté lett. Az akadémia meghálálta a Matica kapitulációját s ennek költségén megindította még azon év végén a »Vienac« cz. szépirodalmi lapot. Azonban az egyesülés nem sokáig tartott. A szépirodalom művelői a »Vienac« körül csoportosultak s csakhamar mozgalmat indítottak a Maticának a délszláv akadémiától való elválasztása iránt. Az akadémia átírt a Maticához s az elválást ajánlotta. A Matica 1873. évi közgyűlése kimondotta, hogy ismét önállóan akar működni s elválík a délszláv akadémiától.¹⁾ Az elválással együtt mozgalom keletkezett a Matica kebelében a társulat reformálása iránt. Hogy pregnansabban kifejezzék a Matica célját, elnevezték »horvát Maticá«-nak. Az új alapszabályok szerint a horvát Matica célja: 1. a hasznos tudnivalók terjesztése, a mennyiben azok sem a szoros szaktudomány, sem a szépirodalom körébe nem tartoznak; 2. a horvát szépirodalom művelése.²⁾ Ezen alapon indult meg 1874-ben a megújodott horvát Matica, ezen irányban működik jelenleg is és ismerjük el: szép sikerrel. A Matica a horvátok Kisfaludy- és Petőfi-társasága. A Matica népszerűségét eléggé illusztrálja tagjainak nagy száma, 1887-ben 6818 tagja volt a társulatnak.³⁾

3. *Cseh Matica.* Kezdeményezője Palaczky Ferencz cseh író, ki a múlt század utolsó éveiben mozgalmat indított egy irodalmi társulat megalapítása ügyében. A cseh nemesség melegen pártolta az eszmét. Kinszky, Starenberg, Kolowrád, Thun és Peting grófok pénzügyeikkel rövid idő alatt biztosították a szervezkedő társulat exisztenciáját. 1830-ban megalakult a társulat »Česká Matice« czímmel. 1834-ben megindult a társulat tudományos folyóirata, s mellette könyvek kiadását is tervbe vette a választmány.⁴⁾ Azonban alig kezdett életjelt adni a társulat, csakhamar

¹⁾ U. ott 42.²⁾ Izvještaj Matice hrvatske Zagod. 1887. 128. l.³⁾ U. ott 127.⁴⁾ Korinek, Obća povelja. III. 331.

meggyűlt a baja a kormánynyal, mely a szláv nemzeti irodalom művelésében nemzetiségi aspirációkat látott, s ez okból eltiltotta a »Česká Matica« elnevezést. Palaczky a helytartóhoz fordult és mentegette a Maticát, mely szerint nem politizál, csupán az irodalom művelését vallja feladatának. Azonban célt nem ért, mivel a kormány a Matica nevét »könyvkiadó társulatra« változtatta. A társulat tagjai mindazáltal egyaránt szaporodtak; tevékenysége is kielégítő volt; cseh szótárt, Safarik »Slávenske staražitnosti« cz. művét s egyéb tudományos munkákat adott a közönség kezébe. — 1841-ben Neuberger Jánost választották a Matica elnökévé, kinek vezetése alatt a társulat tagjainak száma rohamosan emelkedett, a tagok szaporodtával természetesen a pénzügyi viszonyok is javultak. Jeles műveket is adott ki a társulat, mint pl. Palaczky nagy történelmi munkáját, jeles műfordításokat. A 48-as forrongások, melyeknek előjelei már az előző években mutatkoztak s a mozgalmakat követő évkörben a rendőri ellenőrzés szigora sokban akadályozták a Matica tevékenységét. A mozgalmak közepett a csehek is a szláv nemzetiségi sovínisztákhoz csatlakoztak, minek a Maticára elég súlyos következményei voltak. Azonban a hatvanas évek békéje ismét szabad mozgást engedett az íróknak s a Matica új alapszabályokkal, szaporodó tagokkal újra életrevaló működést kezdett. Kétségtelen tény, hogy a Matica nagy hatást gyakorolt a cseh irodalom fejlődésére s annak újjászületését tényleg előidézte.¹⁾

4. *Morva Matica.* Előbb »Szent-Cirill- és Metód-Társulat«-nak nevezték, mely czímen 1849-ben alakult az egyesület és jó könyvek kiadását, a művészetek pártolását s a művelődés terjesztését vallotta céljának. Utóbb »morva Matica« nevet vett fel, mindazáltal a társulat célja és szervezete a régi maradt. Azonban a névváltoztatás után sem boldogult: tagjai nem szaporodtak, működése nem lett élénkebb, vagyona sem gyarapodott. A stagnálás oka részben a kormány pressziója volt, mely a Matica, mint a szláv kultúra terjesztőjének működését nem szívesen látta; részint a közönség csekély mértékű részvétele. A morvaországi nemesség túlnyomó részben német, mely a szláv kultúra iránt nemcsak hogy szimpatiaival nem viseltetett, de sőt annak ellensége volt, a nép alsóbb rétegei sem pénzzel sem intelligenciával nem istápolhatták a Maticát. Így annak sem multja sem jövője.²⁾ Legújabb időkben »Matica Szlovanska« czím alatt havonként kétszer megjelenő folyóiratot ad ki, mely szépirodalmi s kultúrtörténelmi cikkeket közöl. A folyóirat elég tartalmas, Olmüczben jelenik meg.³⁾ E tekintetben tehát némi haladást jelezhetünk.

¹⁾ Szrbszki Letopisz. 6. 1855. 318—323. l.

²⁾ U. ott. 326.

³⁾ Matica Slovanska. Sbornik najlepših povidek a novel slovanských

5. *Ruthén Matica*. 1848-ban keletkezett Lembergben. Célja: jó és olcsó könyvek terjesztése. A 48-as mozgalmakat követő cenzura ezen Matica működését is megakasztotta; úgy annyira, hogy a társulat 1861-ig csak ügyyel-bajjal élődött, midőn végre ismét erősebb munkához láthatott. 1864-ben tudományos folyóiratot indított. Valami nagy jövője ezen Maticának soha sem lesz; mivel a ruthén elem Lengyelországban csekély intelligenciával bír. Ott a vezérlő egyéniségek lengyelek, kik nem támogatják a ruthéneknek saját nemzetiségök fentartására irányuló törekvéseit, sőt azok iránt ellenszenvvel viseltetnek. A kiadványok olvasó közönsége csekély; azok nagy része ott hever a Matica raktárában. Ily körülmények közt a társulat nem prosperálhat.¹⁾

6. *Szlovén Matica*. 1864-ben alapították Lajbachban. Tonnann Lőrincz dr. szlovén író 1863-ban felhívta elvtársait irodalmi kör alapítására. A felszólítót elég érdeklődés kísérte, következő évben már bemutatták alapszabályaikat a kormánynak, mely azokat jóváhagyta s a »Szlovén Matica« életbe lépett. A társulat célja: a szlovén nyelv tudományos művelése, a szlovén írók anyagi támogatása és a nép közt jó könyvek terjesztése. Mindjárt az első közgyűlésen elhatározták a »Letopisz Matice Szlovenszke« cz. társulati folyóirat megindítását, mely tudományos értekezéseket közöl s a társulat organuma gyanánt szolgál. Azonkívül önálló tudományos és népies irányú műveket is ad ki időről-időre a Matica.

7. *Lauzici Matica*. 1845-ben Smoler J. vend író felszólítást intézett a lauzici rendekhez egy, a főnebbiekhöz hasonló szláv irodalmi intézet alapítása ügyében. A kornak nemzetiességi mozgalmi ez eszme valóításához alkalmas talajt teremtettek s a felszólítás viszhangra talált. Az eszme népszerű volt, de a kormány épp ez okból gyanús szemekkel nézte, míg végre 1847-ben sikerült a társulatot szervezni. A kormány jóváhagyta az alapszabályokat s azon időtől fogva a lauziczi Matica minden évben rendes közgyűlést tart. Célja ezen társulatnak is tudományos és népies irányú irodalmi művek kiadása és terjesztése. Csekély anyagi eszközeihez mértén elég életrevaló működést fejt ki a vend Matica.²⁾

8. *Tót Matica*. 1861-ben indult meg Felső-Magyarországban a mozgalom egy tót irodalmi egyesület alapítása ügyében. Az eszme népszerűsége egyaránt terjedt; egyesek előleges pénzadományaikkal siettek biztosítani a tervezett társulat existenciáját. 1863-ban szent Czirill és Metód szláv apostolok ezredéves ünnepén megalakult a »Szlovenszka Matica« s mindjárt életének első évében meg-

článkuv a zprav a kulturučhistorických pomerech a ukolech slovanských. Ročník II. 20. ledna 1894. číslo 3. Olomouci.

¹⁾ Szrbszki Letopisz. 1865. évf. 326.

²⁾ U. ott 323.

indította a »Letopis Matice Szlovenskej« cz. folyóiratot. A társulat célja: a művelődés terjesztése, a tót irodalom és szépművészet támogatása s ez úton a tót nép jólétének előmozdítása. — A tót Matica csakhamar élénk tevékenységet kezdett kifejteni. Vezetői intelligenciával és lelkesedéssel karolták fel a tót irodalom ügyét. Tanúságot tesznek erről a Letopisznak kezeim közt levő kötetei, a »Sbornik«, a magyar-német-tót szótár stb. értékes irodalmi kiadványok. — Midőn a Matica vezéreibeli a társulatba bevitték a politikát, a kormány az egyesületet a nyolczvanas években betiltotta.

9. *Dalmát Matica.* Petránovics Bozsidar dr. orsz. képviselő 1849-ben kezdett tagokat toborozni a dalmát Matica megalapítására. Dalmáciában a szláv szellem akkor még nem igen volt élénk, az olaszok voltak irányadók, ez okból Petránovics kezdeményezése nem igen prosperált. A Matica ügye csak 1862-ben jutott zöld ágra, midőn a bécsi kormány alapszabályait megerősítette. A társulat célja hasznos könyvek kiadása. A dalmát Matica kiadásában megjelentek: a Gorski venac, Narodna pesmariča, Slovenski narod, stb. művek.¹⁾

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

A POZSONYI EV. LYCEUM ÉREMGYŰJTEMÉNYÉNEK KATALOGUSA.

A pozsonyi ág. h. evang. lyceumi könyvtár kéziratgyűjteményének és érem-régiséggyűjteményének gazdagsága eléggé ismeretes. Könyvtára, melynek legbecsesebb része a *Simkó Dániel Frigyes*-től származó *Simkó*-féle könyvtár, értékességéről tanuskodik azon könyvjegyzék, melynek egy részét bold. *Szeberényi Lajos*, más részeit *Lenkei Sámuel*, *Harmath Károly* tanárok s *Dr. Celler N.* készítették s 1869-, 1870- és 1873-ban a pozsonyi ev. egyház költségén ki is nyomatták.

A kézirat gyűjteményt az ösnyomtatványokkal s más régi s érdekesebb könyvekkel együtt *Harmath Károly* tanár ismertette a lyceum 1878- és 1879-ki értesítőiben, szakszerű rendezése, melyre sokaig hiába kerestek vállalkozó szakembert, most van folyamatban, s bár *Kvacsala* tanár, ki e rendezést megkezdte, Dorpatba távozott, mégis biztosan reményelhetjük, hogy *Márton Jenő* tanári teendői mellett is rövid idő alatt megküzd sikeresen e nagy kéziratthalmazzal.

¹⁾ U. ott 328.

Legbecsesebb kincse az intézetnek a régiség- és érem-gyűjtemény, mely szinte a fennemlített Simkó hagyatéka gyanánt került az intézet birtokába, még pedig oly kikötéssel, hogy szakszerűen rendeztetvén, gyűmölcsözővé tétessék, a tanuló ifjúságra nézve a tanuláshoz való felhasználás, a művelt közönségre nézve hozzáférhetővé tétele s nyilvános előadások tartása által.

Ez a feltétel teljesítése évek során át pium desiderium maradt. Akadt vállalkozó, dolgozott is rajta, de nem volt benne köszönet, vagy a munka fárasztó volta s kitartás hiánya miatt abban hagyták, vagy a kívánatos szakképzettség hiánya tette meddővé egyesek munkásságát. Csak 1882-ben akadt a ritka becsü éremgyűjtemény emberére *Győrök Márton* tanárban, ki a kellő szakavatottsággal s nem kevesebb buzgósággal fogott az óriási feladat megoldásához és tizenhárom évi szakadatlan munkásság után oly fényesen oldotta meg, hogy máris a szakemberek kitüntető elismerésében részesült. (Pressburger Zeitung 1895. Ortvay cikke.) Elkészült ugyanis a nagy munkával, mely több mint tizenhétezer darab minutiosus pontossággal meghatározott érem és régiség katalógusát képezi, megtoldva minden egyes szakaszt széleskörű olvasottságról tanuskodó bevezetéssel, mely a laikusnak megkönnyíti e vaskos kötet használatát. Az utolsó részlet a lyceum ez iskolaévi értesítőjében fog megjelenni, de külön lenyomatban is kapható akár az előbbieket kiegészítése gyanánt, akár együtt az összes eddig megjelent közleményeket egy kötetbe foglalva.

A szakszerű bírálatot és az érdemszerinti méltatást avatottabb tollra bízom, az *Archaeol.* Értesítő munkatársai nem fognak vele késedelmeskedni — elegendőnek tartom itt jelen folyóirat olvasóit az éremgyűjtemény gazdagsága s egyszersmind a rendező bámulatos szorgalma iránt a következő adatok elősorolásával tájékoztatni.

Győrök az előtanulmányok bevégezése után 1885-ben kezdte meg az érem- s régiséggyűjtemény jegyzékének közlését, úgy hogy az első közlemény nyolczvan 8° oldalon a híres emberek emlékeiről tartalmazza.

A második közleményben 1886-ban Magyarország érmeit sorolja elő 105 oldalon.

A harmadik közlemény 1887-ben 138 oldalon a görög érmeiket adja.

A negyedik közlemény 1888-ban 41 oldalon a régiségek (egyptomi, történelem előtti, római, görög stb.) lajstromát közli.

Az 1889-ben megjelent ötödik közlemény a római érmeik egy részét 120 oldalon, másik részét 110 oldalon az 1890-ki hatodik közlemény sorolja fel.

Az 1891-iki hetedik közlemény 87 oldalon a portugál, spanyol s francia, az 1892-ki nyolczadik 104 oldalon a nagybritanniai, olaszországi és svájci, az 1893-ki kilencedik a belga, németalföldi, dán, svéd- s norvégiai, és orosz-lengyel érmekeket 88 oldalon.

Az 1894-ki tizedik közlemény az osztrák és melléktartományok érmeit 108 oldalon s az 1895-ki utolsó közlemény a többi európai s Európán kívüli országok érmeit 204 oldalon mutatja be.

Ha tehát ezen vaskos 1185 oldalra terjedő több mint tizenhétézer darab érem és régiség hű és pontos leírását tartalmazó kötetet végig lapozzuk, melyben fáradságot és költséget nem kímélve a szerző a legjobb és legujabb e szakra vonatkozó bel- és külföldi műveket felhasználva, az első nagyszabású magyar numismatikai szakmunkát bocsátja közre, bátran állíthatjuk, hogy e mű sikeres befejezése a magyar tudományosság fejlődése útján *esemény* számba vehető dolog.

E kötet ára 4 frt 50 kr., s kapható a szerzőnél és a pozsonyi ev. egyház irodájában, Kouvent-utca 6 sz.

HARMATH KÁROLY.

AZ ERNST LAJOS ÁLTAL BEMUTATOTT OKLEVELEKRŐL.

Társulatunk márcz. 7-iki ülésében Áldásy Antal Ernst Lajosnak nyolcz darab középkori oklevelét ismertette. Ernst épen olyan fáradhatatlan, mint szerencsés gyűjtő, kinek gazdag képtárából a M. Történelmi Életrajzokban már is sok érdekes tárgyat közöltünk. Érdekesnek tartjuk Áldásy ismertetését bemutatni olvasóinknak:

Ez oklevelek — mondja Áldásy — majdnem kizárólag birtokviszonyokra vonatkoznak. Legrégibb köztők a budai káptalannak 1366. kelt oklevele, melyben jelentést tesz az Iván fiai Petrus literatus dictus de Veteribuda és András, továbbá Gedrolthi Ilona, László fia János neje és Gedrolthi Annus, Bogárnak nevezett János neje közt a pestmegyei Besnyő községben fekvő, néhai Tamás fia Mátyás birtokában volt birtok felosztásáról. Ez oklevél említést érdemel főképen azon körülménynél fogva, hogy Besnyő topographiájára szolgáltat adatokat, megnevezve a birtoknak egyes részeit, melyik hol feküdt. Megemlíti továbbá, hogy a föld felosztása 19 és fél ölet tartalmú királyi mértékkel történt.

Két oklevél vonatkozik a galsai nemesekre.

Az egyik Tamás esztergomi érseknek 1375. február 23. kelt

oklevele, melyben a galsai nemeseknek János fia Miklós, Miklós fia Simon és Miklós fia Lukácsnak engedélyt ad galsai birtokukon kápolnát építhetni, azon kikötéssel, hogy annak föntartására hat ekényi földet adományozzanak. A galsai nemesek, mint az oklevél megjegyzi, már régebben alapítottak volt Wal városában egy templomot, melyet erdők, rétek és egy sessió's földdel (»vulgo Lehen dictus« mondja az oklevél) dotáltak, de a melyet részint a távolság, részint az ottani nemesekkel való viszályuk miatt nem látogathattak. Ennek helyébe engedélyezi az érsek az új templom alapítását.

A második Garai Miklós nádor 1407. kelt oklevele, melyben bizonytságot tesz arról, hogy néhai Vali (alias de Gergelyfalva) Miklós fia Rufus Simon Gergelyfalvi gergelyfalvi birtoka Galsai Miklós fia György és Benedek fia János közt fölosztatott, még pedig oly módon, hogy a nevezett birtok János öse László és Rufus Simon atyja Miklós és egy bizonyos István közt volt felosztva.

Ugyancsak birtokfelosztást tárgyal a leleszi convent 1391. kelt okmánya, mely szerint Alsóberek birtok Tarnai Miklós fia István és neje Alsóbereki János fia Miklós leánya Klára leányától Katalintól származott László és Klára asszony többi leányai közt felosztatott.

Szolgáltat adatot Pestmegye helyrajzához Mátyás királynak 1462. február 8-án kelt oklevele, melynek erejével a király Goszthoni Pál, Miklós presbiter, továbbá Ujszászi Mihály és Györgynek Külső-szolnok megyében fekvő Ujszász, másképp Szászi birtokukat Pest vármegyébe kebelezi be.

A XV. századból való még két oklevél.

Az egyik a szepesi káptalan 1471. oklevele, melyben bizonytságot tesz, hogy a néhai Chyrkenek nevezett Poy-i Tamás fiai István, Kristóf, Miklós és rokonaik közt egyrésről, másfelől néhai Lápospataký Zsigmond fia Miklós közt folyó pör, melynek oka többek között az volt, hogy felperesek testvére Gerő alperes és társai által a budai országgyűlés alkalmával megtámadtatott, s megsebesítettett, békés úton elintézését nyert.

A másik a leleszi convent 1479. okmánya, melyben jelenti, hogy Mátyás király parancsára Jamniczai Imprith Miklóst az általa vett zemplénmegyei sulóházai birtokba beigtatta. Bezárja az érdekes oklevelek sorát II. Lajos királynak 1521-ben Káthai Mihály és testvérei érdekében a Tar Gergely, Dombi Domokos és Tóth Balázs, gyalui Was László külső szolnokmegyei főispán és mikedubai Békés János jobbágysai által a Káthaiak kárára elkövetett birtoksértés ügyében a pestmegyei szolgabírákhoz kiadott rendelete.

Albrecht főherczeg Ő Fensége.

Szül. 1817. aug. 3-án. † 1895. január 18-án.

Az osztrák-magyar monarchia általános gyászában, melybe azt Albrecht főherczeg Ő fenségének halála döntötte, részt vett társulatunk is, melynek Ő Fensége alapító tagja volt. De a magyar történet iránti érdeklődésének jelét adta ő fensége akkor is, midőn megadta az engedélyt, hogy a birtokában levő Albertina gazdag múkincseit felhasználhassuk a Magyar Történeti Életrajzokban, s ez engedély nem egy érdekes történeti emlék felhasználásához segített.

Különben is Ő Fensége meghálálhatatlan szolgálatokat tett az újabbkori történetírásnak. Mondhatni csaknem páratlan liberalitással nyitotta meg rendkívül gazdag levéltárát a történetírásnak. A történetíróknak minden legkisebb fentartás nélkül adta meg az engedélyt, hogy abból meríthessenek. Így jött létre többi között Wertheimernek is új adatokban nagyon gazdag munkája, az osztrák-magyar monarchia története a pozsonyi békéig. Újabbban közzétette atyjának, Károly főherczegnek munkáit.

Diadalokban és eredményekben gazdag életének megírása a történetírásé: mi csak jelezni akartuk jelen szavainkkal, hogy annak ő őszinte, igaz barátja volt.

VEGYES KÖZLÉSEK. *

† LANFRANCONI FÉNEA alapító tagtársnak márcz. 8-án bekövetkezett haláláról a legmélyebb részvéttel és megdöbbenéssel értesültünk. Lelkes idealista volt, rajongó szeretettel csüngött új hazáján, s a hol szükség volt mindig bőkezűen tudott áldozni. Az ő magyar képgyűjteménye páratlan a maga nemében, s azt a millenniumi kiállításon készült is bemutatni. Ez a gyűjtemény társulatunknak is mindig rendelkezésére állott s ennek egy hecses részét, a Budapestre vonatkozókat, a fővárosnak ajándékozta. Nyugodjanak porai békében!

— ÁRPÁD SZOBROK. A honalapítás ezredévi ünnepélyének tárgyában kiküldött országos bizottság Széll Kálmán elnökte alatt

márcz. 8-án tartott ülésében tárgyalta Thaly Kálmánnak az Árpád-szobrok felállítására vonatkozó indítványát Thaly Kálmán hosszabb előadásban ismerteti Magyarország azon hét pontját, mely ily történelmi emlékek felállítására különösen alkalmas. Wekerle Sándor indítványozza, hogy az egyes helyeknek kijelölésére külön bizottságok küldessenek ki. A költségek tekintetében úgy hiszi, hogy 15—20,000 forintért egy-egy szobor kiállítható volna. Bánffy Dezső báró miniszterelnök ezen indítványhoz a maga részéről is hozzájárul és megígéri, hogy a kormány a szükséges intézkedéseket azonnal meg fogja tenni.

— ERDUJHELYI MENYHERT tagtársunktól megjelent »Új vidék története« egy nagy diszes kötetben, magának a városnak kiadásában. Tüzetesebben fogjuk ismételni e nagy történeti apparatussal készült munkát.

— »IRODALMI DOLGOZATOK« cím alatt Baráth Ferencz egy diszes kiállítású kötetben összegyűjté tanulmányai egy részét. Nem nagyon gazdag essaye irodalmunkban a legmagvasabbak közé tartozik, mert Baráth csak akkor ír, ha van mit mondania, s a mit mond, abban van szelleme és tanulság — egyénisége ezekben kifejezésre talált. Mert ő egy kidomborodó írói egyéniség s legfennebb azt sajnálhatjuk, hogy nem vesz tollat gyakrabban kezébe. Ezek az irodalmi dolgozatok a Századok közönségét is fogják érdekelni, nemcsak azért, mert jelentékeny irodalmi értékkel bírnak, hanem, mert irodalomtörténeti dolgozatok teszik a kötet nagy részét. Néhány vonással oly találóan jellemzi Mikes Kelement, hogy a bujdosót megelevenedni látjuk. Egy másik szép tanulmányának Kármánnak az is érdemet kölcsönöz, hogy a kötet végén egy függelékben ő tisztázta a költő halálozási helyét, idejét és körülményeit. A magyar költők szerelmében kezdve Balassa Bálinton érdekes összeállítást veszünk az újabb költőkig. Kiváló érdekűek Thackeray-ről, Burns-ről írt tanulmányai, necrologjai, melyek hasonlóan tanulmány szímban mehetnek s Kossuth haláláról és születéséről írt cikkei. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— »SZAJRUL SZAJRA« cím alatt a magyarság szálló igéit gyűjtötte és magyarázza Tóth Béla. E könyv tulajdonképen a magyar művelt közönség ajkán élő közmondássá vált idézetek első kritikai gyűjteménye. Dugonics és Szirmay példa-beszédeiben vannak ugyan e nemű értékes magyarázatok és feljegyzések, de e nemben mégis ez az első rendszeres munka, melyben szerző másfél ezer szálló igét közöl a magyar történet, a világtörténet, a magyar, görög, latin, olasz, spanyol, francia, angol, német stb. irodalom köréből, mindkét a magyar szempontot tartva legfőbb céljának. A szerzőt munkájában a hazai tudós és íróvilág számos kitünősége támogatta. E mű mellett hogy mellőzhetetlenül szükséges segédkönyv, rend-

kívül érdekes, vonzó és mulattató olvasmány, mert minden lapján új, meglepő, érdekes históriai, irodalom és nyelvtörténeti adatokat, anekdotákat és kuriózumokat lelünk. Az igen bönév- és tárgymutatók lehetővé teszik, hogy az olvasó a könyvben azonnal megtalálja mindent, amit keres. Megjelent igen diszes alakban és kötéssel ellátva, az Athenaeum kiadásában. Ára 3 frt.

— »A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE RÓMAI OKLEVÉLTÁRA« czim alatt báró Hornig Károly veszprémi püspök költségén a millennium alkalmával a római, illetve vatikáni levéltáraknak a veszprémi egyházmegyére vonatkozó anyaga fog napvilágot látni. Ismeretes történettudósaink előtt, hogy a veszprémi egyházmegye régente sokkal nagyobb terjedelmű volt mint ma, magában foglalva a mai székesfehérvári egyházmegyét, sőt az esztergominak is egy részét. Ismeretes azon szerep is, melyet Veszprém püspökei a királyi udvarban és az államügyekben játszottak. Nem csoda, ha e kettős körülménynél fogva, az ősrégi veszprémi egyházmegyére vonatkozó iratok a vatikáni levéltárakban a magyarországi püspökségekre vonatkozó irományok tekintélyes részét teszik. Ezeket összegyűjteni, s egyházmegyéjének e gyűjteményben maradandó emléket adni, tűzte ki feladatául Veszprém bőkezű, tudós püspöke. Valóban monumentalisabb, örökbecsűbb művel nem vehetett volna részt a veszprémi egyházmegye a millenáris ünnepen. A mű három kötetre van tervezve, melyek a mohácsi vész előtti okmányokat tartalmazandják: mindazon okleveleket és egyéb iratokat, melyek a veszprémi egyházmegyére vonatkoznak. A mű szerkesztése Fraknoi Vilmos püspök kezébe van letéve. Az általa alapított római történelmi intézetnek ez lesz első gyümölcse. A facsimilek, térképek, stb.-vel ellátott első kötet most megy sajtó alá. Egész 1276-ig terjed, s utolsó számát azon tanu kihallgatási oklevél teszi, melyet V. Incze pápa megbízottai vezettek nevezett évben a Nyulak szigetén, midőn IV. Béla leányának Margitnak canonisatiójára vonatkozó eljárás megindítatott. Ez okmány a maga teljességében és diplomatariumban fog először megjelenni. Az előmunkálatok az oklevéltár megindítására már pár év előtt indultak meg, az érdemleges munkálatokat múlt év elején kezdték meg. A magyar történetírás örök lekötelezetje e munkáért Fraknoi és Hornig püspököknek. Az emlék, mit Veszprémnek az ezredéves főnnállásra e művel emelnek, egyedül áll, ily emléket egy más egyházmegye egyhamar nem mutathat föl. Fraknoi Vilmos érdemeinek koszorújában e munka egyik legszebb babérlevél.

— RÁTH GYÖRGY tagtársunk »Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája« cz. értekezését különnyomatban is közrebocsajtotta. A hitvita, melyet szerző itt is-

mertet, merőben eltér azoktól, melyek a reformált egyházban a XVI. század végéig egyes dogmatikus kérdések értelmezése körül keletkeztek. Mert míg ezek úgyszólván kizárólag tudósok közt folytak, addig azon vita, melyet Ráth ez értekezésében tárgyal, a lutherparti főúr Gradeczai Horváth Gergely és a késmárki lelképásztor, Lám Sebestyén, Melancthon híve közt foly. A vita előzményeit Ráth már egy régebben megjelent értekezésében tárgyalta, most magával a vita lefolyásával ismertet meg bennünket. Megismertet a szereplők életrajzával, majd pedig magával a vitával és az abban megjelent vita iratok tartalmával. Alapos ismerete a tárgynak és irodalomnak, és könnyed irány, mely a szigoruan tárgyilagoss munkát élvezetes olvasmánnyá teszi, jellemzi Ráth ezen munkáját is. A XVI. századbeli reformált egyháztörténethez becses adalékkal szolgál ezen aránylag kis terjedelmű tárgyat felölelő értekezés.

— Az »ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK« nemrég megjelent XVII. kötetében két nagyérdekű értekezést találunk. Szelle Zsigmond »Duna-Földvár régi emlékeiről« értekezik. Megállapítja pontosan azon földvárak helyét, melyről a község nevét nyerte, de mely várak szerepe csak a rómaiak betöréséig tartott, innen kezdve jelentőségük elveszett. Értekezésében továbbá szól a dunaföldvári temetkezési helyekről, az ott található konyhahulladékokról, az itt keresztül vezető sirmium-bécsi római hadi út részéről, a helységben fölfedezett római építményekről, végre egyes más régiségekről. — Wosinszky Mór a tolnamegyei czikai népvándorláskori sírmezőt írja le, tüzetesen ismertette az ott eszközölt ásatásokat és a sírokban talált különféle tárgyakat. Mindkét értekezést számos rajz kíséri, melyek a leletek érdekesebb darabjait mutatják be az olvasónak.

— »A CLASSICA PHILOGOGIA MINT TÖRTÉNETÍRÁS« czim alatt Hornyánszky Gyula dr. egy hosszabb történetbölcseleti értekezést bocsájtott közre, mely párisi és londoni tanulmányútjának mintegy gyümölcsét képezi. Főleg azon nézetét fejtegeti, miszerint a classica philologia nálunk is nem mint eddig kizárólag mint nyelvtudomány, hanem francia és angol minta szerint, történeti bázison tárgyalassék. Ebbeli nézetét hosszasan fejtegeti, előadván egyuttal nézeteit a történetírásról, annak általánosodó jellege és subjectív természetéről. Munkáján a francia befolyás, francia szellem leng végig. Az eszmékben gazdag, ámbár nem minden egyoldaluságtól ment munkát melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

— KRONES FERENCZTŐL a bécsi akadémia tagjától az Archiv für österr. Gesch. 81. kötetében és külön is, érdekes tanulmány jelent meg »Beitrag zur Städte und Rechtsgeschichte oberungarns«

czim alatt. E czim alatt három értekezést nyújt a felsőmagyarországi jog és városok történetéhez. Az elsőben, mely »Analekten aus dem Kaschauer Stadtarchiv« czimet visel, nyolcz oklevelet commentál Kassa levéltárából. Ezek közül kettő Griska idejéből való s az 1444 és 1449. évek eseményeire érdekes világot vet. A Mátyás korából származó három következő oklevél, — 1475, 1482, 1483-ból — főleg a kassai czéhek történetére bír fontossággal. A három utolsó oklevél a II. Ulászló és testvére Albert közti viszályokat, s ezeknek következményeit Kassa iránt világítja meg. A második: »Zur Geschichte der königl. Freistad Zeben« cz. értekezés a sárosmegyei Kis-Szeben város történetével foglalkozik a XIV—XVIII. századokban. Végre a harmadik értekezés »Zwei deutsche Rechtshandschriften« két jogi könyvet ismertet, u. m. egy 1559-ből származót, melynek első fele a szepesi jog fiatalabb typusát adja, míg másik fele a szász tartományi vagy vidéki szokásjog feldolgozását adja. A másik kézirat, melyről szól Raimundi nagyszombati bírónak »Der Bergstetter geschribue Recht und Freystetter geschribue Recht« cz. munkája, melyben a szerző bíró a szabad királyi városok és főleg a nyugoti magyar bányavárosok jogáról szól. A kézirat a XVI. század vége, vagy a XVII. sz. elejéről származik. Szerzőjéről Raimundiról Kronos bővebb felvilágosítást nem ad.

— GYALUI FARKAS tagtársunk egy múlt századi székely katona költőről, Adorján Imréről érdekes tanulmányt tett közzé az Erdélyi Muzeumban, s ezt azután külön lenyomatban is kiadta. Ez az Adorján Imre strázsamester volt a székely határőrezredben, ki egy kis füzetkébe beírta a pajtásaitól hallott verseket s azokat is, melyeket maga szerzett. — Ugyancsak Gyalui Kolozsvárt múlt hó 3-án felolvasást tartott az iparos segéd munkások szórakoztatására alakult egyesület felhívására, felolvasása tárgyául azt a kérdést tűzvé ki, hogy »Mit olvassunk?« — s a kérdést egy kellemes felolvasásban jól megoldotta. Súlyt fektetett nemcsak arra, hogy mit olvassanak iparosaink, hanem arra is, hogy mit ne olvassanak — s az elsőre vonatkozólag gyakorlati tanácsokat is adott.

— THURY JÓZSER tagtársunk a Zrínyiásról az Irodalom történeti Közlemények múlt évi folyamában nagyobb tanulmányt adott ki, mely a Zrínyiász történeti forrásait nyomozta s azok jelentékeny részét új világításban mutatta be. E nagy gondnal s alapos ismerettel írt munkát ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— HIBA IGAZÍTÁS. A Századok múlt havi füzet 177. lapján »hű forrás képletét« helyett olvasd »hő forrás készletét.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— SZÉKELY OKLEVÉLTÁR. Kiadja a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. Szerkesztette *Szabó Károly*. Sajtó alá rendezte *Szádeczky Lajos*. IV. kötet. 1264—1707. Kolozsvártt, (Ajtai K. Albert) 1895. I—XL. 374. 8-adr.

— POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE. Irta *Ortway Tivadar*. Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. Második kötet. Első rész. A város középkori topographiája 1300—1526. Pozsony, (Stampfel Károly.) 1895. XVI. és 455 ll. — Harmadik kötet. Mellékletek Pozsony 1300—1526 évi történetéhez Pozsony, 1894. XIV. 456 l.

— OKLEVELEK II. ISTVÁN KIRÁLY KORÁBÓL. Székfoglaló értekezés három oklevél hasonmással s két pecséttrajzzal *Fejérfataky László* rendes tagtól. (A Történettudományi Értekezések XVI.-ik kötetének 4-ik száma.) Budapest, 1895. 8-adr. 45 l. Ára 60 kr.

— A MAGYAR TUD. AKADEMIA Történelmi Bizottságának Oklevélmásolatai. Szerkesztette *Óváry Lipót*. Második füzet. Budapest, 1894. 8-adr. 293 l. Ára 3 ft.

— EMLÉKBESZÉD SZVORÉNYI JÓZSEFRŐL. Dr. *Mihályi Ákos* tagtól. Budapest, 1895. 8-adr. 39 l. (A Szent-István Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 8-ik szám.) Ára 40 kr.

— SZÁJRÓL-SZÁJRA. A magyarság szálló igéi. Gyűjtötte és magyarázza *Tóth Béla*. Budapest, (Athenaeum) 1895. 8-adr. XVI. és 440 l. Ára 3 ft.

— AZ EGYHÁZI MŰVÉSZETEK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL. Irta *Velics László*. S. J. Budapest, 1894. (Athenaeum) 8-adr. 98 l.

— A ZRINYÁSZ. Irta *Thury József*. Budapest, 1894. 8-adr. 91 lap.

— BEITRÄGE zur Städte und Rechtsgeschichte Ober-Ungarns. Von dr. Franz von *Krones*. Wien, 1894. (Tempsky) 8-adr. 66 l.

— GESCHICHTE DES COLLEGIUM GERMANICUM HUNGARICUM IN ROM. Von Cardinal Andreas *Steinhuber*. I.—II. Bd. Freiburg im Breisgau. Herder'sche Verlagshandlung, 1895. XVI. 472. és VII. 560 l. 8-adr.

— ALBUM ACADEMIAE VITEBERGENSIS ab a. Ch. MDII usque ad a. MDCII. Vol. II. Sub auspiciis bibliothecae universitatis Halensis ex autographo editum. Halis, M. Niemeyer, 1894. 8-adr. XIX. 498 l.

— GESCHICHTE UND GESCHICHTEN NEUERER ZEIT. Von Hans von *Zwiedineck-Südenhorst*. Bamberg, C. C. Buchner Verlag, 1894. XI. 223 l. 8-adr.

HIVATALOS ÉRTESTÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi febr. 14-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének

jegyzőkönyve.

Elnökök: Gróf Teleki Géza és Bánó József.

Miután a tagok elegendő számmal gyűltek össze, gróf Teleki Géza elnök elfoglalja székét s a közgyűlést alkalomszerű bevezető beszéd után megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Czobor Béla és dr. Toldy László t. tagokat kéri fel.

28. Első tárgyalás tüzetvén ki a következő három évre (1895—1897) az elnök és alelnökök megválasztása, a lelépő elnök a gyűlés ideiglenes vezetésére, míg az új elnökség megválasztatnék, Bánó József vál. és r. tagot kéri fel korelnökkül.

29. Bánó József elfoglalván az elnöki széket, elrendeli a választást s felhívja a társulat jelenlevő tagjait, hogy szavazataikat az elnökre és két alelnökre adják be; egyszersmind szavazatszedő bizottságul dr. Vécsey Tamás elnöklete alatt dr. Czobor Béla és Vigvázó Ferencz t. tagokat küldi ki.

A szavazatok beszédetvén és összeszámtatván, —

30. dr. Vécsey Tamás mint a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy 40 beadott szavazó lapon az elnökségre gróf Teleki Géza 40, az első alelnökségre Pulszky Ferencz 33, a második alelnökségre Thaly Kálmán 38 szavazatot, ezen kívül az első alelnökségre gróf Zichy Jenő 5, Thaly Kálmán, Fraknoi Vilmos és Szilágyi Sándor 1—1, a második alelnökségre pedig gr. Zichy Jenő 1 szavazatot nyertek. Ennek alapján Bánó József korelnök kijelenti, hogy a következő 1895—1897-iki évkörre a társulat elnökévé egyhangulag gróf Teleki Géza, alelnökeivé pedig általános szótöbbséggel Pulszky Ferencz és Thaly Kálmán választattak meg.

A megválasztott elnökség nevében Thaly Kálmán alelnök mond köszönetet a társulat megújuló bizalmáért a közgyűlésnek,

mire az elnöki széket a tagok élénk éljenzése közt újra gr. Teleki Géza foglalja el.

31. Következvén az ig. választmányból 1894 végével szabályszerűen kilépő és a múlt év folyamán elhalt vál. tagok helyének betöltése, elnök a szavazatok beszédésére az imént már működött bizottságot kéri fel s felszólítja a tagokat, hogy szavazataikat huszonegy ig. választmányi tagra adják be, miután a kilépők helyére 1895—1897-re tizenkilencz, az elhalt Horvát Árpád és Nagy Imre helyére pedig 1895—1896-ra két tag választandó.

A szavazatok beadtván, mialatt a szavazatszedő bizottság azok összeszámítása végett a melléktérembe vonúl, —

32. Szilágyi Sándor titkár felolvassa a társulat működéséről szóló évi jelentését, mely köszönettel tudomásul vétetvén, eredetiben a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

33. Jegyző előterjeszti az 1894 évi zárszámadás eredményeit s felolvassa az ig. választmánynak f. hó 7-én 21 a jk. pont alatt a számvizsgáló bizottság jelentésére hozott határozatát, mely szerint a választmány a jelentést tudomásul vette s Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak is az 1894 évi számadásokra nézve a felmentést, a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett, megadta.

Jóváhagyatik.

34. Felolvassa az ig. választmánynak ugyancsak a f. hó 7-én 22 d jk. pont alatt kelt határozatát, melyben a társulat 1895 évi költségvetését állapítja meg.

Jóváhagyatik.

35. Dr. Szádeczky Lajos felolvassa néhai Deák Farkasról írt emlékbeszédét, melyért — a közgyűlés gróf Zichy Jenő indítványára köszönetet szavaz a szerzőnek.

Időközben a szavazatszedő bizottság elkészülvén munkálataival, —

36. dr. Vécsey Tamás biz. elnök jelenti hogy az ig. választmányban betöltendő huszonegy helyre beadott 46 érvényes szavazatból csak húszan nyerték el a kívánt általános szótöbbséget s így egy hely betöltetlen maradt; mire a közgyűlés a megválasztottak után legtöbb szavazatot nyert két tag u. m. dr. Toldy László és Békefi Remig között szűkebb szavazást rendelvén el s a második-szavazásnál beadott 41 érvényes szavazatból a többség Békefi Remigre esvén, elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint a nyert szavazatok száma szerinti sorrendben 1895—1897-re Emich Gusztáv, dr. Kammerer Ernő, dr. Károlyi Árpád, Csaplár Benedek, dr. Czobor Béla, dr. Komáromy András, Nagy Gyula, hg. Odescalchi Arthur, Óváry Lipót, dr. Szendrei János, Barabás Samu, Szilády Áron, dr. Ortvyai Tivadar, gr. Esterházy János, Majláth Béla,

Véghely Dezső, Némethy Lajos, Nátafalussy Kornél és Villányi Szaniszló, — 1895—1896-ra (néhai Horvát Árpád és Nagy Imre helyére) pedig dr. Marczali Henrik és Békefi Remig választottak meg az ig. választmány tagjaivá.

A közgyűlés a szavazat-szedő bizottságnak szíves fáradozásáért köszönetét nyilvánítván, a választási jegyzőkönyv eredetiben ide csatolatatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a gyűlést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Bánó József s. k.
korelnök:

Hitelesítjük: dr. Czobor Béla s. k., dr. Toldy László s. k.
v. tag. t. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi mart. 7-én d. u. 5 órákor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, dr. Marczali Henrik, hg. Odescalchi Arthúr, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Nagy Gyula jegyző.

Elnök megnyitván az ülést, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Békefi Remig és dr. Marczali Henrik vál. tagokat kéri fel.

37. Titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak a) *alapítókül:* Rakovszky Géza orsz. képviselő Budapesten 100 frt alapítvánnyal (aj. gr. Teleki Géza), gr. Teleki Sándor Budapesten 100 frt alapítvánnyal (aj. Schönherr Gyula); b) *évdíjas r. tagokül 1895-től:* Berényi Antal megyei levéltárnok Lugoson (aj. Köszeghy Sándor), gr. Bethlen Ödönné szül. Wesselényi Sarolta Görczben (aj. gr. Kuun Géza), dr. Büchler Sándor rabbi Budapesten (aj. Köszeghy Sándor), Dézsi Lajos tanárjelölt Budapesten (aj. Schönherr Gyula), Ernst Lajos Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), dr. Fiók Károly főgymn. tanár Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Hegedüs Pál áll. főreálisk. tanár Egerben (aj. Szilágyi

Sándor), Káldy Gyula zene-akadémiai tanár Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Krausz Adolf Nagyváradon (aj. Karasszon József), Krausz Arthúr községi orvos Visegrádon (aj. Szilágyi Sándor), Németh Béla ügyvéd Pécsen (aj. Nagy Gyula), Székely Ferencz megyei főlevéltárnok Szekszárdon (aj. Kőszeghy Sándor), Zollner Béla tanár Budapesten (aj. Thaly Kálmán).

Megválasztatnak.

38. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár a társulatnak ez évben is 100 frtot adományozott, Bay Ilona úrnő pedig a *M. Tört. Életrajzok* alapjához járult ismét 100 frttal.

Mind a két adomány hálás köszönettel fogadtatik.

39. Alexics György társ. tag szabad előadásban néhai Hunfalvy Pálnak a román történetírás terén kifejtett munkásságát, különösen *Az oláhok Története* című hátrahagyott művét ismerteti és méltatja.

Köszönettel fogadtatik.

40. Dedek Cr. Lajos bemutatja Récsei Viktor társ. tag dolgozatát Mátyás király leveleinek Pannonhalmán őrzött gyűjteményéről.

A Történelmi Társaságban fog megjelenni.

41. Áldásy Antal társ. tag Ernst Lajos úr okirat-gyűjteményének néhány 1526 előtti darabját mutatja be, melyek főleg Pest vármegye középkori topographiájához nyújtanak becses adatokat.

Köszönettel fogadtatik.

Ezzel kapcsolatban —

42. titkár jelenti, hogy Ernst Lajos úr, gyűjteményéből három darab eredeti levelet a társulatnak ajándékozott.

Az ajándék köszönettel fogadtatván, megőrzés végett a M. N. Múzeum könyvtárában fog letétni.

43. Előterjeszti a pénztárnok február-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 5008 frt 22 kr.

» kiadás 3844 » 07 »

maradvány 1164 frt 15 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 3847 frt 53 kr

követelést, 1895. febr. 28-án összesen 5011 frt 68 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban gr. Teleki Sándor nevére 100 frt, Rakovszky Géza nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatol-
tatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez
összegnek megfelelő névértékben a szokott szabályszerű módon
4·50/0-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat
alaptőkéjéhez.

44. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 4235 számú értesítése szerint 200 frt alapítvány és 900 frt megtakarítás, összesen 1100 frt, a f. évi 18, illetőleg 22e jk. pontok alatt kelt vál. határozatoknak megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

45. Jelenti, hogy a gróf Zichy cs. Okmánytárának VII-ik kötete már sajtó alatt van, mely az újabb kívánalmaknak megfelelően név- és tárgymutatóval ellátva fogván megjelenni, szükséges lenne, hogy pótlólag a codex I—VI köteteihez is kimerítő index adassék, mire nézve tervezet és némi költségvetés készítése végett egy bizottság kiküldését indítványozza.

Az indítvány helyesléssel fogadtatván, a kívánt tervezet és költségvetés elkészítésére a codex szerkesztő bizottsága — a társulat jegyzőjével kiegészítve — kérik fel, azzal, hogy javaslatát a választmány valamelyik közelebbi ülésén szíveskedjék előterjeszteni.

46. Jelenti, hogy a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság (l. 1894 évi 10 jk. p.) Káldy Gyula zene-akadémiai tanár urat egy zenetörténeti előadásra nyerte meg, mely a folyó martius-hó 31-én d. e. az Akadémia dísztermében fog megtartatni, tárgya: *Magyar történeti énekek és indulók 1821—1861.*

Örvendetes tudomásul vétetik.

47. Jelenti, hogy dr. Boncz Ödön és dr. Borovszky Samu vál. tagok a *Kisfaludy-Társaság* f. évi febr. 10-én tartott ünnepélyes közülésén a társulat képében (l. 1895 évi 25 jk. p.) jelen voltak.

Tudomásul szolgál.

48. Előterjeszti Podhorányi Bálint f. évi mart. 2-án kelt beadványát, melyben a családja nemességére és származására vonatkozólag gyűjtött némely adatok megbírlását s azokra nézve a társulat véleményét kéri.

Áttétetik a M. Herald. és Geneal. Társasághoz.

49. Odescalchi Arthúr herczeg a már több év óta szünetelő vidéki kirándulások ügyét vetvén fel, azon óhaját nyilvánítja, hogy a választmány e kirándulásokat újra vegye fel a társulat programjába, és mivel 1896-ban a millenium ünneplése miatt alig lenne lehetséges, tehát már a folyó évben tartassék vidéki kirándulás.

A felszólalás helyesléssel fogadtatván, a választmány Thaly Kálmán indítványára elvileg kimondja, hogy lehetőleg a folyó 1895 év nyarán rendez kirándulást, minthogy azonban a társulat az országnak csak oly vidékére mehet, a hová az ottani hatóságok, valamely intézet vagy testület részéről írásbeli meghívást kapott s a hol az illető vidéken lévő könyv- és levéltárak használata felajánlatott, (Ügyrend 63. §.), felkéri az elnökséget és

különösen Thaly Kálmán alelnök urat, hogy ez irányban magán úton tájékozódni, s így a célba vett kirándulás tervét előkészíteni szíveskedjék.

Zárt ülésben —

50. a társulati szolgának a választmányhoz benyújtott kérvénye intéztetett el.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Békefi Remig s. k., Dr. Marczali Henrik s. k.

FIGYELMEZTETÉS.

A közgyűlési elnöki megnyitó beszéd és a titkári jelentés, valamint a társulat enökségének, tiszti karának, ig. választmányának, bizottságainak és az elhalt tagoknak névsora a f. évben kiadandó *Névkönyv*-ben fognak közzé tétetni.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Hihalni Harmos Gábor, eddig: *Budapest*, Muzeum-körút 10.
Kádár Ermanno bölcsészeti-hallgató, eddig: *Budapest*, Köfaragó-u. 12.

Kornis Ferencz ny. kir. törvényszéki elnök, eddig: *Debreczen*.
Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.
Rudnyánszky Gyula, eddig *Budapest*, Új-utca: 14.
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

A titkár.

MAGYAR TENGHERÉSZET AZ ANJOU-KORBAN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Róbert Károly, ki 1308-ban Budán másodszor, és 1310-ben Székesfehérvártnál harmadszor meg lett koronázva, ezentúl általánosan elismertetett magyar királynak; és a véres diadal, melyet 1312-ben a rozgonyi csatában a nyugtalankodó hatalmas főúr, Trencsényi Csák Máté ellen aratott, őt tényleg is Magyarország urává tette. Csák Máté legyőztetésével az ellenzék joformán elnémult, és a király most már türelmesebben foglalkozhatott országa belügyeinek rendezésével; hogy mily bölcsességgel és erélylyel, és mily fényes sikerrel, annak Magyarország akkori példátlan felvirágozása a tanuja. De erről itt nem lehet szó; kell hogy e sorok csupán csak azon hatásra szorítkozzanak, melyet egy úgyszólván a tengerről származó és ennek teljes becsét helyesen felismerő uralkodóház működése Magyarország tengerhatalmi állására és az ez utóbbival összefüggő külföldi érintkezéseire gyakorolt.

Ha ezen hatást közelebbről szemügyre vesszük, azonnal feltűnik, hogy Róbert Károly abbéli működése inkább csak magvetést képvisel, és azonnali kézzel fogható eredményt nem igen mutat fel, míg az aratás ideje, t. i. a tengervidék szorosabb Magyarországhoz való fűzése és a magyar tengeri uralom tényleges érvényesítése inkább csak fia és utóda I. Lajos korába esik; és végre az utolsó Anjou-házi uralkodó, Mária királyné alatt ujonnan hanyatlás áll be. Ennek következtében az Anjou-kori magyar tengerészet ügye három korszakra oszlik mely korszak a három uralkodó, Róbert Károly, I. Lajos és Mária kormányával azonos; az *első korszak* 1301-től 1342-ig világosan előtérbe lépteti a tenger mellék döntő befolyását Magyarország újjáalakulására és a nemzeti erő megszilárdítására; a *második*, 1342-től 1382-ig, Magyarországot mint mérvadó tengeri hatalmat tünteti fel, és ezzel kapcsolatban

egyszersmind mint Európának egyik legtekintélyesebb nagyhatalmát; a *harmadik* végre, 1382-től 1392-ig, sebes és szomorú hanyatlását mutatja a tengerészetnek mint nemzeti intézménynek, sajnos jelélül annak, hogy még e nagy uralkodóknak sem sikerült a tengerészetnek a fennmaradásához szükséges magyar nemzeti jelleget kölcsönözni. Még fénykorában is a magyar tengerészet lényegében illyr vagy délszláv jellegű maradt, és így a tenger melléki kötelék meglazulásával és részbeni megszakításával együtt szintén az anyaországtól elszakadt.

Az *első korszakban*, vagy Róbert Károly uralkodása alatt, a tenger mellék közjogi állapota és belső szervezete még meglehetősen bizonytalan maradt, sőt némileg úgy látszott, mint ha az állami kapocs, mely Magyarországhoz fűzte, még inkább lazulna mint ezelőtt. Még a tenger mellék területi fogalmát is szabatosan körülvonalozni bajos dolog, minthogy e kifejezés gyakran hol szűkebb, hol tágabb értelemben használtatik. Így e sorokban is a »*tenger mellék*« vagy »*tenger-vidék*« kifejezés többféle és változó értelemben fordul elő, mire figyelmeztetni egyszer s mindenkorra szükségesnek tartom. Minthogy lehetetlen minden egyes alkalomnál a térközi fogalmat értelmezni; többnyire az összefüggésből magából ki világlik, hogy mily értelemben használtatik a szó. Használtatik pedig vagy csupán a tulajdonképeni partvidékre, a quarnerói öböltől egész Ragusáig, hozzáértve a quarnerói és dalmát szigeteket is; vagy az úgynevezett »illyr háromszög«-re, mely egész Horvát-, Szlavon- és Dalmátországot, sőt még Bosnyákországot is magába foglalja; vagy pedig végre az összes, a Dráva jobb partjától egész a tengerig terjedő területekre, melyek a magyar korona fenhatósága alatt állottak; ez utóbbi fogalom elméletileg összevág ugyanis a másodikkal, de gyakorlati szempontból mégis gyakran eltér tőle. Hogy Horvát-, Szlavon- és Dalmátország, és többször Bosnia is, államjogilag a magyar koronához tartoztak, és mint autonómiával bíró kapcsolt részek közvetlenül a magyar király fenhatósága alatt állottak, ki ezen tartományokat általa kinevezett *bánok* által kormányoztatta, ezen köztudomású dologhoz szó se fér; de belső szervezetük nagyon is ingatag, felette szétszaggatott volt. Eltekintve a dalmát partvárosoktól, melyek részint majdnem önálló köztársaságokat képeztek, részint, mint Jadra és Ragusa, tényleg Velence birtokában voltak, a belvidék is nélkülözte a központokat, melyekből kiindulva a kormányhatalom érvényesülhetett volna. A főúri családok a Frangipani-k, Subich-ok, Gussich-ok, Babonich-ok, Nilipich-ek sat. mint ugyanannyi

dynasztiák birták e tartományok legnagyobb részét, és megmászhatatlan sziklaváraikban tetszésük szerint vagy engedelmeskedtek a királynak, vagy nem engedelmeskedtek; a királyi helytartónak vagy bán-nak, ha csak nem e családokból volt, vajmi kevés szerepe jutott a kormányzásban, annál kevesebb, minthogy többnyire csak rövid időtartamra lett kinevezve, és így nem is ért rá tekintélyét a daczos főurakkal fegyveres erővel megéreztetni. Ahhoz még a király se követett állandó rendszert a bánok kinevezésében, minthogy hol Horvát-, Szlavon-, Dalmát- és Bosnyákországnak külön-külön adott egy-egy bán, hol több ilyen méltóságot egy személyben összepontosított, hol pedig egy tartományba több bán nevezett ki egyszerre, ez által zavart és illetékességi conflictust idézvén elő. De még az egyes tartományok egymásközötti határaik se voltak pontosan meghatározva; e határok kapcsolatban a nagy urak erősszakoskodásaival és folytonos egymásközötti harczaival, úgyszólván évenként változtak és hozzájárultak az általános zavar öregbítéséhez.

Nem csuda, ha ily viszonyok között Róbert Károly se tudott azonnal rendet csinálni. Nem szabad elfelejteni, hogy az országbajövetelekor még gyermek volt, ki a brebiri grófok oltalma és természetesen befolyása alatt is állt; hogy hozzá szokott hosszú tenger melléki időzése alatt az ottani viszonyokat a Bribiriek szemével nézni, annyival is inkább, minthogy ez utóbbiak hűsége csakugyan mindig kifogástalan maradt hozzá; és hogy a saját érdekeit azonosoknak tanulta ismerni a Brebiriek érdekeivel. A mellett tagadhatatlan, hogy Róbert Károly csakugyan nagy hálával tartozott e hatalmas családnak: Pál gróf és testvére György, a mint láttuk, ernyedetlenül működtek a fiatal király érdekében (öt több éven át megvendégelték váraikban, megkoronáztatták Zágrábban, elismertették a partvárosokban, elkísérték magyarországi hadjárataiban). azonkívül Pál gróf az elpártolt Bosniának jó részét is visszahódította fegyveres erővel a magyar koronának. Róbert Károly végleges győzelme nagyrészt a Brebiriek érdeme volt, és akkora érdemet kellett megfelelően jutalmazni. Tette is Róbert Károly, a mennyiben Brebiri Pál grófot és annak harmadik fiát, Mladént, (ki azonban össze nem tévesztendő az elébb említett Brebiri Mladén, Spalato parancsnokával,) Horvát- és Bosnyákország bánjává nevezte ki, egyidejűleg az eddig Pál által viselt szlavoniai bánságot két magyarországi hívének, János és Henrik güssingi grófnak adományozván. Azonkívül a király, mikor 1309 óta székhelyét állandóan Magyarországba helyezte át, a Brebirieknek korlátlan telj-

hatalmat adott az egész tengervidék felett, úgy hogy még a szlavoniai bánok tekintélye is teljesen háttérbe lépett; legalább nem taláztatik nyoma, hogy a güssingi grófok, vagy ez utóbbiak utóda a báni méltóságban (*Bebek István*) felléptek volna az előbbiektől túlkapásai ellen. És hogy ezek a kezükbe adott hatalommal, valamint a király irántuk tanúsított határtalan elnézésével visszaéltek, annyira a korszellem lényegében fekszik, hogy azon nem lehet csodálkozni. Különben Róbert Károly nemcsak a Brebirieket, hanem valamennyi tengervidéki livét bőségesen megjutalmazta és önálló helyzetbe hozta, ki fellépésének kezdete óta mellette működött; így p. o. a *Gussich* családnak a termékeny és jövedelmező corbáviai grófságot, *Spalato* városának a hajózás és kereskedelem utáni teljes adó- és vámmentességet adományozta, sat. és e szerint maga is hozzájárult, hogy a partvidékiek separatistikus önérzetét megerősítse.

Ha azonban Róbert Károly annyira a tenger mellékiek kedvében járt, ezt nemcsak háladatosságból, de azért is tette, mert egy újabb nagy vállalatra gondolt, melynek kiviteléhez nem annyira a magyar nemzet, mint épen a tengervidék jó akarata és lelkesedése szükségeltetett. 1309-ben ugyanis, épen akkor, mikor Magyarországon diadalmaskodott és általánosan elismertetett, uralma tehát végkép biztosítottnak látszott, halt meg Nápolyban Róbert Károly nagyatyja, II. Károly nápolyi király; noha ez utóbbi koronáját végrendeletileg harmadik fiának, *Róbert*-nek hagyta, mégis Róbert Károly is mint trónkövetelő lépett fel nagybátyja ellen; és ez utóbbinak erős pártja lévén, Apulia és Nápoly esetleges erőszakos elfoglalására a dalmátok segítségére számított. Úgy mint pár évvel ezelőtt Dalmátiát Nápolyból meghódította, így most viszont Nápolyt Dalmátiából akarta meghódítani. Róbert Károly igénye a nápolyi trónra azon alapúlt, hogy ő II. Károly *elsőszülött* fiának, Martell Károlynak fia volt, míg Róbert csak harmadik fia; (második fia, Lajos, a későbbben szentté avatott Toulouse-i érsek, nem jöhetett szóba, különben már nem is volt életben.) Az elsőszülöttség elvénél és jogánál fogva tehát Róbert Károlynak igénye egész világos és jogszerű volt; mind a mellett azonban a pápa, kire mind a két trónkövetelő hivatkozott, ellene és Róbert javára döntött, mire az előbbi visszalépett. Elégge tapasztalhatta Róbert Károly a Szenték jóakarátának becsét és az egyház döntő befolyását, semhogy magát evvel ellentétbe helyezni kívánhatta volna, mely gondolatot különben jámborsága is kizárt; azért alávetette magát a pápa

ítéletének,¹⁾ és lemondott a nápolyi trónöröklésről, sőt szerencsebb vetélytársával, Róbert királylyal tovább is jó barátságos viszonyban maradt. De azért az ügyet későbbben se vesztette szem elől, és hosszú, és állhatatos és tapintatos működése annyiban sikert aratott, hogy 25 évvel későbbben a nápolyi trónt békés uton egyik fiának, Endrének, biztosíthatta. A szomorú sorsot persze, mely Endrére Nápolyban várt, nem láthatta előre, és nem tehetett róla; e helyen azonban bele nem vághatunk az események időrendszerinti sorrendjébe és a nápolyi ügyek megbeszélését későbbre kell hagynunk. Térjünk tehát vissza a tulajdonképeni tengerpart viszonyaira, a mennyire ezek a magyar tengeri hatalom helyszíni alapját képviselik.

Itt egy hatalmasan kimagasló alak köti le figyelmünket, ki egy ideig majdnem az egész tengervidék ügyeit személyében összepontositja; ezen alak *Brebiri Mladén gróf.* a többször nevezett Pál bán harmadik fia, és maga is bán. Pál 1311-ben bekövetkezett halála után ezen Mladén, noha a családnak egyik legifjabb tagja, — több nagybátyja és két testvérbátyja, György és Gergely, még életben volt, — erőlyes személyiségénél fogva a család fejévé, és ezzel a part kényurává lett.

Mladén igazi típusa a középkori kényurnak, főképpen a szó rossz értelmében, és több tekintetben kortársára, Trencséni Csák Mátéra hasonlít, azon különbséggel, hogy ez a királyi felsőséget nem ismerte el és ellene folyton fellázadt, míg amaz főurejét éppen a király határtalan bizalmában és messze menő elnézésében lelte; ezen viszony személyes okai már fel lettek említve, és noha Mladén erőszakos kormányzása sok panaszra adott okot, a távollevő király feltétlen bizalmánál fogva azokra nem hallgatott, sőt azokat rágalmazásnak nyilvánította. Mladén nagyravágó, ravasz, bátor, vakmerő és éleselméjű férfi volt, és bizonyos határig a király hű embere; mint bán főtörekvése odairányult, hogy a királyi hatalmat a partvárosokban megerősítse, sőt korlatlanná tegye; de ebbeni eljárása oly döllyfös, kiméletlen, erőszakos és durva volt, hogy végre az ügynek többet ártott, mint használt, sőt e városokat a királytól elidegenítette és az ellentáborba hajtotta; míg egyszersmind zsarnok kegyetlensége és kéjenczsége által a kedélyeket maga ellen fellázította. De az általa birt sziklavárakban, mint Clissa, Ostrovicza, Scardona, sat., és

¹⁾ Akkor *V. Kelemen* ült a pápai trónon, ki 1309-ben a francia király kedvéért székhelyét Rómából Avignonba tette át

birtokában Almissa városának. hol testvére György a mindinkább nagyobbodó kalózhajóhad élére állt, megtámadhatatlan állást foglalt el. és e fészkekből sokáig éreztetette túlhatalmát az egész partvidék felett; azonkívül még egy új népelemet is vont az országba az oláh eredetű *morlákokat*, melyeket Almissa mellett az úgynevezett *Poglizza* vidéken telepített le. E durva, vad és rabló néppel Mladén kénye-kedve szerint rendelkezhetett és annál nagyobb támaszt nyert benne. minthogy a morlák nagyon hamar a tengerhez szokott és kitűnő hajóslegénynyé vált; rövid idő alatt a poglizziaiak ép oly hirhedt kalózsokká lettek, mint az ezen mesterterséget már az ó-kor óta úzó almissaiak. Igaz. hogy ez új bevándorlás nem tetszhetett se Róbert Károlynak, se a pápának, minthogy a részint pogány, részint eretnek morlákok az Almissában elterjedt patarénusokhoz csatlakoztak. és az által a dalmát eretnekséget megerősítették; de Róbert Károly akkor még a Csák Máté elleni harczával volt elfoglalva, míg a pápának is őt közelebből érintő baja volt Velenczével, úgy. hogy egyelőre mind a kettő hallgatott a morlákok miatt, annyival is inkább. minthogy Mladén ezeket először is Velence ellen használta. A bán politikai éleslátását ugyanis nem kerülte el, hogy milyen kedvező alkalom nyílt arra. Velenczére egy érzékeny csapást mérni, és annak dalmát birtokait a magyar korona számára visszanyerni.

1310-ben történt t. i., hogy a Szentszék és Velence közötti már régen lappangó viszály hirtelen acuttá vált. Egy ide nem tartozó felső olaszországi ügy miatt V. Kelemen pápa annyira megharagudott Velenczére, hogy nem csak a köztársaságot sujtotta egyházi átokkal, de annak minden egyes tagját is becstelennek és jogtalanoknak nyilvánította. mire egész Európában hajsza keletkezett a velencziek ellen; és minthogy ezek már úgysis az irigység és gyűlölet tárgyai voltak, ez alkalom mindenütt felhasználtatott ellenséges eljárásra. A köztársaság külföldön levő hajói és áruai lefoglaltattak, kalmárai és hajósai börtönbe vetettek vagy kiutasítottak. sat. És mintha e baj nem lett volna elég, egyidejűleg Velenczében magában is veszedelmes belviszály ütött ki, t. i. Tiepolo Bajamonte híres összeesküvése a kormányrendszer ellen, mely véres polgárháborúra vezetett. Ily viszonyok között Velence nagy hatalma egyszerre megbénítottnak látszott, és ezen körülményt Mladén ügyesen felhasználta. Első támadását Jadra. (Zára) ellen irányította, mely város már több mint egy század óta a köztársaság tényleges jogara alatt állott, de ezt feletté kedvetlenül és daczosan tűrte. A ravasz Mladén, jól

ismervén a jádraiak ellenszenvét a velenceiek iránt, helyesen arra számított, hogy nincsen jobb mód az előbbieket az utóbbiak ellen vékép elkészeríteni és felbőszíteni, mint őket színiileg ezekkel azonosítani; azért a pápához fordult és tőle kieszközölte a felhatalmazást, hogy Jádra, mint velencei város ellen az egyház végrehajtójaként fellépessen. 1311-ki márczius havában Mladén maga, morlák zsoldosai élén, Jádra elé vonult, míg egyszersmind György testvére a várost almissai hajóival a tenger felől zárlat alá vette; mind a két testvér a várost keményen sanyargatta, hajóit és áruit mint a pápai átok következtében gazdátlanokat elkobozta, kereskedelmét és élelmezését lehetetlenné tette, és vidékét elpusztította. Mladén számítása teljesen bevált; a jádraiak haragja nem ellene, hanem Velence ellen fordult, kinek ezen sanyargatást köszönhették; a város polgárai fegyvert ragadtak, a fellegvárt megrohanták, a velencei őrséget lekaszabolták és a helytartót, Morosini Michélet, tanácsosaival börtönbe vetették, honnét azonban ez utóbbi papruhában megszökött; nemkülönben a jádraiak Mladén atyját, és annak nemsokára bekövetkezett halála után Mladént magát grófukká választották, (ki magát ezentul »*Mladinus, Croatorum banus, Comes Jadrae, Princeps Dalmatiae, et secundus banus Bosniae*« nevezte), és küldöttséget menesztettek Magyarországra a királyhoz, mely hódolatukat felajánlotta, és az előbbi magyar királyok által adományozott kiváltságok megerősítését kérlemzte. Különösen kérlemzték a jádraiak, hogy városuk ne a bán, hanem szabadon választott »*Rector*«, azaz polgármester birósága alatt álljon. Róbert Károly szívesen vette kérelmüket, és egyuttal irt Giorgio Marino velencei dogenak, hogy Jadrát őltalma alá vette, és hogy a köztársaság tartózkodjon minden újabb a város ellen indított merénylettől. A doge azonban gögösen válaszolt, miszerint a király Jadrát illetőleg tévesen van értesítve; és miszerint e város nemcsak a legrégibb időktől fogva Velence birtokát képezte, de még IV. Béla is elismerte, »*quod dominium dictae civitatis ac possessio pertineat ad Venetiarum commune*«; azért a köztársaság a hűtelen város lázadását irgalmatlanul le fogja tiporni. Egyuttal a doge hatalmas hajóhadat küldött Jádra ellen, Giustiniani Belleto parancsnoksága alatt, és egy hirneves spanyol kalandort, Dalmas-t, nagyszámú csapatjával együtt vette zsoldjába, ki szintén a hajóhadra szállt, hogy a város erőszakkal visszafoglalják. Róbert Károly, ki éppen a Csák Mátéval való harczával volt elfoglalva, beért egy erélyes hangú óvással, de háborút nem üzent a köztársaságnak.

A jádraiak azonban nem hagyták magukat; alig hogy a velencei hajóhad horgonyt vetett, és Dalmas spanyol zsoldosait partra szállította volt, a jádraiak, megerősítve az almissai kalózhajók által, vakmerő éjjeli támadást intéztek ellene, és noha hajóik jóval kisebbek voltak mint a velenceieké, mégis ezeket teljesen szétverték; sőt két nagy ellenséges gályát is, köztük az admiralhajót, elfoglaltak és diadalmasan a kikötőbe vontak a szerencsétlen Giustinianit pedig börtönbe vetették, hol nemsokára bánatában meghalt. Másrészt Mladén is sietett a város segítségére, németekből és morlákokból toborzott sereggel; és Dalmas, látván a velenceiek tengeri veszélyét, kalandor condottiere módjára egész seregével minden tétova nélkül egyenesen Mladénhoz átpártolt, ki őt Jádra parancsnokává nevezte ki.

Természetesen Velence se hagyhatta abban a dolgot, és új még erősebb hajóhadat küldött ki Canale Vitale parancsnoksága alatt; azonban ez se tudott boldogúlni, és végre a jádraiakkal alkudozásra lépett. A megbízhatlan Dalmas, velencei arany által megvesztegettetván, elhagyta a várost zsoldosaival együtt, és elvitorelázott velencei hajókon Sziciliába. hol Arragóniai Frigyes király szolgálatába lépett, s ezentúl már nem találkozunk nevével a magyar tengerpart történetében. Mladén is hajlandónak mutatkozott az alkudozásra. 1312 végén egyezmény jött létre Velence és Jádra között, mely szerint ez utóbbi város a magyar király névleges fenhatósága alatt maradt, és magának a gróf és három városbíró szabad választását kikötötte, azonban beleegyezett, hogy a gróf velencei legyen. Gróffá csakugyan Michieli Bertalan velencei főnemes, és első városbíróvá Brebiri György, Mladén testvére, lett választva; »de caetero manebunt Jadrenses in libertate et pace.« A jádrai várostanács okmányai ezentúl ezen szavakkal kezdődnek: »Regnante Domino nostro Carolo Roberto, temporibus magnifici Dni comitis Georgii et egregii Bartholomaei Michael de Venetiis potestati, etc.« — A király ezen egyezményt hallgatag jóvá hagyta; hogy azonban általa az ügyállás végleges tisztázást nem nyerhetett, eléggé világosnak látszik.

Mindazonáltal a jádrai ügy lebonyolítása ha nem is teljes, mégis félsikert jelentett Mladenra nézve és ennek dölőfét és hatalomvágyát még inkább növesztette. 1313-ban zsarnokságát Trau városával akarta megéreztetni, és követelte, a város tanácsától, miszerint egy kellően aláírt és pecsételt üres lapot állítson ki számára, melyre majd ő maga fogja azokat a jogokat feljegyezni, melyeket a város felett gyakorolni akar.

És miután a város ezen akaratának eleget tenni vonakodott, hadat izent neki és kemény ostrom alá vette, egyszersmind a trauiak vagyonát tengeren és szárazon pusztítván. Trau segítséget keresett Spalatónál, de Mladén fondorlatainak sikerült a két várost egymás ellen felbószítani, mire Trau szoros szövetséget kötött Sebenicóval Mladén ellen. Ezen surlódásokból egy több évig huzódó belláború és általános zavar keletkezett, mely szükségkép megint a velenceiek újabb beavatkozását eredményezte; mert miután a városok úgy egyenkint mint szövetkezve gyengéknek látták magukat a túlhatalmas bámnak ellentállni, Róbert Károly pedig a kegyencze elleni panaszokat semmibe se vette, végre a városok Velenczéhez fordultak kétségbeesésükben segítségért.

És Mladén zsarnoksága csakugyan elviselhetlen mérveket kezdett öltetni. Bízván a távollevő király kegyében és a pápa jóakarátában, kit Velencze elleni harczában tőle telhetőleg támogatott, világi és egyházi dolgokban egyaránt mint korlátot nem ismerő kényúr viselkedett. Az egyház javait elkobozta, jövedelmeit maga számára lefoglalta, a pöspöki és apátúri székeket kénye kedve szerint saját creaturáival töltötte be, és az eretnekeket pártolta. A városok elleni gyűlöletében annyira ment, hogy azt állította, miszerint azok kőfalain kívül nem bírhatnak semmiféle tulajdonnal; a kalmárokat úgy száraz földön csatlósai által, valamint tengeren az almissaiak által kifosztogatta, ez utóbbiaknak okmányyszerű szabadsalomleveleket adván a kalózságra (1315;) a városoktól tuszokat erőszakolt ki, kiket azután csupa kegyetlen szeszélyből kivégeztetett. De még a nemesek ellen is dühöngött, és, mit sem törődve a magánélet szentélyével, a házakba és családokba tört, vad szenvedélyeinek áldozatot keresni. A nőrablást egész rendszeresen üzte és emberei által üzette, és egyáltalán annyi rémtettet követett el, hogy még az egyik testvére is, Brebiri Pál, ellen efordult méltatlankodásában, és a városokkal szövetkezett, a bán és másik testvére György zsarnoksága ellen (1322.) Trau és Sebenico most egyenesen velencei grófok kiküldését kérelmezték, seregeik élére pedig Brebiri Pált állították, még pedig »salva semper fidelitate et honore Domini Regis Hungariae ac Domini Ducis Venetorum, et suorum fidelium et subditorum.« Az ilyen értelemzavar mai napság csakugyan érthetetlen, de legjobban illusztrálja az akkori helyzetet, hol az államjogi bizonytalanság minden oldalról készakarva lett fentarva, mert mindenkinek a legjobb alkalmat nyújtotta a zavarosban halászni. E szövetséghez még többen járultak, úgy Budislaus corbáviai gróf, Babonich János, Spalato

városa stb., míg a velenceiek nagy készséggel több hadihajót állítottak a szövetségesek rendelkezésére. Mindamellett a ravasz és erélyes Mladén még most is valószínűleg diadalmaskodott volna, ha egy újabb gaztette és pedig Draskovich Paulin scardonai püspök megöletése, végre a király kifogyhatatlan türelmét ki nem merítette volna. De most már Róbert Károly is haragra lobbant; letette Mladént a báni méltóságról, ez utóbbira *Babonich Jánost* nevezvén ki, és ez által jelt adott az egész tengervidék tömeges felkelésére a zsarnok ellen. Míg az új bán Mladén morlák zsoldosait szétverte és őt magát Clissáig üzte, addig a spalatói, sebenicói és traui hajók, megerősítve egy pár velencei gálya által, Almissát és Scardonát a tenger felől szorongatták, bevették és az ott levő kalózhajót és bárkát elfoglalták; az almissai kastélyt, György székhelyét, a spalatóiak megszállották, a kalózhajók pedig Trauba szállítottak. A legyőzött, de clissai sziklafélszkében megtámadhatlan Mladén még most is bizott a király kegyében és rengeteg összezsarolt kincseiben és György testvérét az udvarhoz küldötte segítséget kérni; Róbert Károly azonban ezuttal személyesen jött la Dalmatiába, Knin városában tábort ütött, Mladént színe elé idézte, vasra verette és örök fogságra ítélte a zágrábi várban. Ezentúl a hatalmas főúr képe eltűnik a látkörből; vajjon életét csakugyan a börtönben végezte-e, vagy későbben megszökött és mint koldus bujdosott városról városra, bizonytalan.

Brebíri Györgynek, ki alig volt külömb híres testvéreinél, nem lett bántása, és csakhamar ennek szerepét folytatni látszott. Daczára Mladén bukásának a Brebíriek még mindig nagyurak maradtak a tengervidéken, és alig hogy a király hátat fordított volt, György ujra felütötte kevély fejét. A Poglizzában, Almissa vidékén, a morlákokban és a megfélemlített kalózokban biztos támaszt talált; azonkívül Jadrában is volt még pártja, hol még mindég az előbb említett előkelő tisztséget viselte és hol a Velencéből száműzött forradalmár, Tiepolo Bajamonte is nála talált menhelyet. Még a zenggi gróffal. Frangepani Frigyessel is összeköttetésbe lépett, és így György rövid idő alatt újra meglehetősen sereg élén állt, melylyel Spalato ellen tört. hogy Almissa végett boszút álljon rajta 1323-ban. Babonich János bán, a helyett hogy utját állotta volna, György fellépését támogatta, és egyáltalán oly két értelmű szerepet játszott, hogy a király elmozdította állásából és helyébe *Kont Miklós*-t nevezte ki bánná. Kont magyar és kún sereg élén utat tört magának, Babonichot legyőzvén, egész Spalatóig és a várost felmentette az ostromlóktól; azonban

a Brebíri pártot még oly hatalmasnak találta az egész tengermelléken és annyi cselszövésnek lett kitéve, hogy Spalatóban való rövid időzése után jónak látta visszatérni Magyarországra és a zavaró vidéket újra magára hagyni.

Külömben a Brebíriek hatalma is eszentul hamar lejárt a magát; veszedelmes vetélytársa támadt egy más főúr. Nilipich czetinyei gróf személyében, ki Györgyöt maga szakállára megtámadta, legyőzte és Tiepoló barátjával együtt fogságba ejtette; György ugyan nem sokára kiszabadult fogságából, tekintélye azonban nagy csorbát szenvedett volt és nem nyerte többé vissza előbbi polczát: a Brebíriek helyébe pedig *Nilipich* lépett, mint Dalmátia legelső főura.

Jobb viszonyok azonban most se állottak be a végtelag zaklatott tengervidéken; Nilipich is keveset törődött a királylyal, és brebíri módon folytatta a garázdálkodást. Az általános zavar tetőpontra hágott, a királyi hatalom és tekintély maga compromittáltnak látszott. Az 1325-ben ujjonnan kinevezett bán *Akos Mihály*, úgy járt mint elődje Kont Miklós; Frangepáni Frigyes gróf és Kotromanovics István bosniai bán segítségével ugyan szerencsésen bejutott egész Jadráig, hol tisztelettel fogadtatott; de »videns quod non possit habere suum intentum de castris Croatiae, abiit in Ungariam;« tehát ő is csakhamar belefáradt a lehetetlennek látszó feladatba, hogy a tengervidéken rendet csináljon. És utoljára még a király maga is belefáradt, legalább egy jó ideig a dalmát ügyekkel egyáltalán nem foglalkozott; még bán se lett többé kinevezve a tengervidék számára, vagy legalább ezen tisztséget tényleg nem viselte. Magyarország belrendezése, a lengyel, cseh és osztrák ügyekbe való beavatkozása, a Zách-féle merénylet, a havasalföldi hadjárat Bassarab ellen sat. annyira lekötötték Róbert Károly figyelmét és tetterejét más irányokban, hogy a tengervidéket egy pár évig teljesen elvesztette szem elől és ezen pár év elegendő volt arra, hogy a magára hagyott ország apránként kicsússzon kezéből. Fárasztó és háladatlan dolog volna a dalmát ügyeket tovább részletezni, a főurak és városok tarkán változó szövetségeit és harczait, kölcsönös pusztításait, kicsinyes érdekeit és törpe erőfeszítéseit ecsetelni; elég az hozzá, az összetartó kapocs, melyet a magyar fenhatóság képviselt, végkép meglazult és szétmált. És míg a főurak egymásközötti harczaai az ország belsejét feldúlták, addig a partvárosok egyenkint és egymásután, megrestelvén a folytonos és czéltalan zaklatást, a régi ellenfélnél Velenczénél kerestek menedéket, mely szívesen ígért segítséget a Brebíriek, Corbáviaiak, Czettinyeiek stb. túlkapásai ellen. Így történhetett,

hogy az 1325—1333-i korszakban a nevezetesebb partvárosok, Jádra, Spalato, Sebenico, Trau, Nona stb. önként felajánlották meghódolásukat a hatalmas szomszédnak.

Hogy ezen városok mindamellett nem olvadtak be a velencei köztársaságba, úgy mint ennek keleti és görög gyarmatai, hanem ellenkezőleg élesen kifejtett sajátosságukat és belkormányzati önállóságukat megőrizhették addig is, míg újonnan szorosabb viszonyba léptek Magyarországhoz: ezen tüneménynek specifikus tengerészeti okai voltak, melyekre egy pár szóval utalni kell. Először is a dalmátok, mint az ó kori illyrek, a legrégebbi időktől fogva a tengeren jártasok és hajóépítés és hajózási tekintetben a sokkal fiatalabb velenceiek tanítói és mesterei voltak; sőt lehet mondani, hogy az egész velencei tengeri hatalom a dalmát partokban találta csiráját, kifejlesztését és fentartó erejét. Ezen körülményben egy hatalmas eszményi elem rejlik, mely bizonyos módon a dalmátoknak előnyt és elsőbbséget adott a velenceiek felett, kik úgyszólván kénytelenek voltak azoknál iskolába járni. Az ó-kor magas fokon álló tengerészeti és hajóépítési technikája a római birodalom bukása és a népvándorlás viharai után nagyobbrészt feledékenységre ment; az új népek, melyek a Közép-tenger partjain telepedtek le, a tengerészettel keveset törődtek, úgy hogy ez a középkor elején határozott hanyatlásnak indult volt; és a nagy forrongás, mely a világot átalakította és az ó-kor szellemi és anyagi művelődését elseperte, a szárazföldön folyt le. Csak olyan vidékek, melyek egyrészt félreeső fekvésük miatt kevésbé sodortattak be a népvándorlás örvényeibe, másrészt terméketlen voltuknál fogva megélhetés dolgában a tengerre voltak utalva, maradtak mentek az általános tengerészeti hanyatlástól és ezen vidékek között Dalmátia egyik legelső helyen állt. Ily módon a dalmátok az ó-kor tengerészeti hagyományának és gyakorlatának legkiválóbb őrzői maradtak; és zavartalanul ragaszkodtak a hajózás és hajóépítés azon alakjához, melyet régente megszoktak volt. Azon időben, mikor a velencei köztársaság felvirágozni és izmosodni kezdett, és tekintete szigeti természeténél fogva csakis a tengert szemlélhette, a dalmát hajózási rendszer már ősrégi és kipróbált alapon állt, míg a többi tengerjáró népek hajózása részint még a kezdetleges experimentálás korszakában ingadozott, részint, mint például a görögöké vagy a normannoké, egy egészen új és különleges irányzatot követett. A velenceiek éles látása az előbbit szemelte ki, nagyon helyesen, mintául; a dalmátoknál találta a hajónak azon az ó-korból átvett típusát, mely (mint »*triere*« és »*pentere*« a görögöknél és mint »*trireme*«

a carthagóiaknál és rómaiaknál) hadi, utazási és kereskedelmi céloknak egyaránt megfelelt és ha elvitázhatlan is a velenceiek azon érdeme, hogy ezen hajónemet modernizálták és a »gályává«, a középkori tengerészet e tipikus és uralkodó jelenségévé átalakították, ép oly elvitázhatlanul marad érdeme a dalmátoknak, miszerint ők szolgáltak összekötő kapocs gyanánt, mely a veszendőbe ment ó kori tengeri technikát egy újabb korba átvette. E módon lettek a dalmátok a velenceiek mesterei, és pedig nem csak a mintakép nyújtása által, de az által is, hogy a hozzávaló építési anyagot, nem különben az emberi munkaerőt majdnem kizárólagosan ők szolgáltatták. Az adriai-tenger keleti partja bővelkedett minden a hajóépítéshez és felszereléshez szükséges anyagban, főképpen a legkötőbb fában, míg annak nyugati partja azt nélkülözte; ez okból is a velenceiek Dalmátiára voltak utalva és nem kevésbbé a fának vágása, szállítása és feldolgozása miatt is. De még a kész hajó is rászorult a dalmátokra, mert Velenceze maga nem volt képes a kellő legénységet előteremteni, csekély népességénél fogva, és kénytelen volt idegen hajósnepet igénybe venni, első sorban természetesen dalmátot. Mindezen okoknál fogva a dalmát nép bizonyos fölénynyel bírt a velenceiekkel szemben; de mindamellett nem állhatott volna ellen a köztársaság hatalmas csudálatos gyors kiterjedésének, ha nem talált volna szívós ellentállási erőt az elébb említett tengerészeti helyzetének még több másféle különlegességében. Nem kis mérvben emelte a dalmát nép védelmi erejét éppen ezen a túlzásig menő separatistikus volta és számtalan apró csoportra való elosztása, melyről e sorokban annyiszor szó volt; közös központot nem ismervén, mely az ország érdekeit összepontosította volna egy helyen, a nagyszámú önálló városka és községecske ugyanannyi gócpontját képezte a nép szellemi és jellemi erő kifejtésének. A külső ellenségnek Dalmátia mint a százfejű hydra tűnhetett fel; ha egy fejet levágott, nyomban másik termett. És mennyi fáradságba került még egyetlen fej levágása is! A dalmát partvárosok fekvése mind olyan, hogy nem csak szárazföldről, de még a tenger felől is nagyon hozzáférhető. A nyílt tengeren egyetlenegy se fekszik; valamennyi mint védő pajzsot egy vagy több szigetet tart maga elé, melytől keskeny és vészthozó scogliókkal telt csatorna választja el. Így például *Jádra* az *Ugliano* és *Pázmán* nevű, *Spalato* és *Almissa* a *Brazza* nevű szigetek mögé bújnak el; *Trau* egy apró, a szárazföld és *Bua* szigete közé ékelt szigetcskéen keres helyet; *Sebenico*, *Scardona*, *Nona* és még sok más, messze a szárazföldbe benyúló öblök végére menekülnek. hová csak hosszú,

tekergő és igen keskeny tengererek vezetnek. Így valamennyi csak igen nehezen támadható meg hajóhad által; és ha a velenceiek elég gyakran is tultették magukat minden nehézségen és fegyveres erővel léptek fel a dalmát városok ellen, mégis minden e fajta expedíciójuk annyi véráldozatba, és mi nekik még sokkal jobban fájt, oly rengeteg költségbe került, hogy még sokkal gyakrabban beérték félsikerrel, és nagy költségen óvakodtak a harcias dalmát polgárokat feltétlen alávetés követelése által végtelig vinni. De még a tengeri harczban magában is a dalmátok több tekintetben előnnyel bírtak a velenceiek felett; először már azért is, mert a velencei hajók nagyobbrészt dalmát legénységgel voltak megszállva, mely természetesen kevés kedvvel harcolhatott saját földjei és vérrokonai, saját hazája ellen, és inkább rokonszenvezett az ellenféllel mint olasz parancsnokaival; azután azért, mert a velencei tengerészeti rendszer, a hajóhad nagy számánál fogva, a kényszermunka, az úgynevezett gályarabság alapjára volt fektetve, míg a dalmát hajók csupa szabad férfiakkal, (igaz, hogy jórészt kalózzokkal) voltak megrakva; hiszen mostoha szülőföldjük úgy se nyújtott nekik más megélhetést, mint a hajózást, akadt tehát szabad kar elég az evezők kezelésére, nem kellett rabszolgákat alkalmazni. Ezen körülmény pedig nagy előnyt biztosított, mert hogy mekkora veszély rejlik a hadihajóra nézve annak nagyszámú, mindég csak a fellázadás alkalmát leső rabszolga-legénységben, azt fejtegetni felesleges. De még a hajóhadak anyagában is sokszor előnyben voltak a dalmátok; hamar felismerték a velenceiekkel való gyakori harczaikban, hogy mennyire nehézkesek a hosszú, mélyen vízbe merülő, lassan forduló és több száz emberrel megrakott velencei gályák a dalmát partvizek sajátos viszonyai mellett, hogy mennyire alkalmatlanok a viharkorbácsolt szűk csatornáknak és a számtalan veszedelmes szirtek, sziklahátak és zátonyok között manővrozni; óvakodtak tehát az utánzás hibájába esni. Noha a nagyobb városok mindég nagy és velencei módon felszerelt gályákat is tartottak készletben, minthogy ezek a kelettel való kereskedelmi forgalomban nélkülözhetlenek voltak — (a jádrai gályák híresek voltak) —, mégis a part védelem céljára a fősúlyt a kisebb és könnyebb járművekre fektették, melyekre a narentaiak, almissaiak, poglizzaiak sat. kalózhajói jó mintát adtak. Különben bajos dolog, mint már többször felemlítetett, ezen időben a hadi-, kereskedelmi- és kalóz-hajó között határozott különbséget tenni; szükség és alkalom szerint minden hajó minden célra használtatott; még a városok, főurak és professzionális kalózk

hajóit se lehetséges szorosan egymástól elválasztani, minthogy hol közös célra működtek össze, hol pedig egymás ellen törektek, a mint ezt éppen a dalmát viszonyok fejetlen zűrzavara magával hozta. Elég az hozzá, hogy a dalmát hajók, melyek annyszor megmérkőztek a velenceiek gályáival, többnyire jóval kisebbek voltak mint ez utóbbiak és már akkor is külső jelenségükre nézve hasonló alakokat mutattak, (természetesen eltekintve a tulajdonképeni gályáktól), mint ezek az adriai-tengerben egész újkorig a *felukka*, *tartana*, *trabaccolo*, *brazzera* sat. elnevezés alatt fenmaradtak. Ezen hajók meglehetősen rövidek, szélesek és laposfenekűek voltak, úgy hogy még sekély vízben és szirtok között is könnyen mozoghattak, hol őket a nehéz gályák nem követhették; legénységük csak 40—50 főre rúgott, de mind fegyverforgató férfi, ki egyszersmind evezett is, harczolt is. Minden hajó egy vagy két árboczczal volt ellátva, melyre egy háromszegű, úgynevezett »latiu« vitorla volt illesztve, a melyet szükség esetén le lehetett fektetni; így a körülményekhez képest vagy vitorláztak vagy eveztek, míg a velencei gályák majdnem kizárólagosan a nagyszámú evezőt használták az előmenetelre. A harczban ezen kisebb és könnyebb járművek annyiban nagy előnyben voltak a gályák felett, hogy akkor foghattak támadásba, mikor és hol nekik tetszett, míg a támadás elől mindég kitérhetek ha akartak, mert mindenütt biztos menedéket találtak a partok számtalan bűvöhelyeiben, hová a gályák nem fértek. Mindezen okoknál, valamint bátorságuknál és harczy és tengerészeti jártasságuknál fogva a dalmátok mint szövetségesek nagy értékkel, mint ellenfelek nagy veszedelemmel voltak a velenceiekre nézve; azért nem juthattak azon szánnandó sorsra mint a köztársaság keleti és görög gyarmatai. És noha az érdekkülönbség folytonos surlódásokra vezetett és ezekben a velenceiek nagyobb értelmi és anyagi ereje gyakran győztes maradt, mégis a dalmátok megtarthatták nemzeti sajátságukat és szeparatistikus önkormányzatukat még akkor is, ha a velencei fenhatóság alá hajolni kényszerültek. Így történt ez most is, és pedig annival is inkább, minthogy ezúttal a dalmát városok meghódolása önkéntes és békés volt és ezek közjogi viszonya a magyar koronához elméletileg meg nem érintetett.

Róbert Károly csak akkor vette észre; hogy Dalmátia és vele a tengeri hatalom kezéből ki csúszni készül, mikor 1333-ban a nápolyi királyságra való régi kívánsága részben teljesedésbe ment. Ezen esztendőben ugyanis, pápai közvetítés folytán, a nápolyi trónörököségi kérdés úgy lett rendezve, hogy Róbert nápolyi király leányunokája Johanna, (a már

régebben meghalt trónörökös leánya) a magyar király második fiának Endrének lett eljegyezve, és ez utóbbi trónörökössé kihirdetve. (Egyszersmind Endre testvérbátyja, Lajos magyar trónörökös, is eljegyeztetett Johanna hugával Máriával.) Róbert Károly maga készült Nápolyba, hogy még zsenge korú fiát Endrét személyesen átadja a nápolyi udvarnak, hol nagykorúságáig nevelendő volt; és útját Zágrábnak és Modrusnak véve, ez utóbbi helyen Spalato városának egy nála tisztelgő küldöttségét fogadta, melytől a helyzet kedvezőtlen fordulatáról értesülhetett. Ugy látszik, hogy a király nagyon szomorú tapasztalatokat tett a dalmát ügyekre nézve, hajók dolgában is nehézségekbe ütközött; arra lehet következtetni abból, hogy Nápolyba érve Róbert királytól hajóhadat kért kölcsön, hogy a dalmát városokat fegyveres erővel engedelmességre kényszerítse, mi kívánságának azonban a nápolyi király nem tett eleget. Tengeri útját Apuliába, hol Viestiben kikötött, az 1333-ik év nyarán, és onnét vissza, az 1334-ik év tavaszán, Róbert Károly Zengből kiindulva Frangepáni-féle hajókon tette meg; egyáltalán a horvát tengerparton, hol a királyhoz mindég hű Frangepáni család nevezetesebb vetélytárs nélkül hatalmaskodott, rendezettebb viszonyok léteztek, és a királyi tekintély jobb lábon állt mint Dalmátiában; csakhogy a quarnerói öböl, akkori csekélyebb jelentőségénél fogva, a dalmát városok elpártolását nem pótolhatta. Ezt belátván, a magyar király haza térte után megint több gondot fordított a dalmát ügyekre; a feldúlt ország békéjét azonban most már nem fegyveres erővel, hanem alkudozások által iparkodott helyre állítani. Itt még mindig Nilipich zsarnokoskodott, folytonos harcban a Corbáviai és Brebíri grófokkal és a városokkal egyaránt; ez utóbbiak, kik csalódtak volt abbeli reményükben, hogy Velence által Nilipich túlkapásai ellen hathatósan védelmezve lesznek, ismét a királyhoz közeledtek; és a Brebíri grófok (ifj. Mladen és György. Pál fiai) a király kegyét kérvén, felajánlották meghódolásukat. Hosszú alkudozások után végre 1338-ban, a király és a velenceiek hozzá járulásával, egyezmény jött létre, mely a közjogi viszonyokat ugyan függőben hagyta, de legalább a belbéke visszaállítását tűzte ki céljául: Spalato, Sebenico és Trau városok, Gergely, Pál és Budislav corbáviai grófok, és a két fennevezett Brebíri gróf szövetséget kötöttek a nagy rendbontó Nilipich ellen; egyuttal a brebiriek beleegyeztek, hogy a clissai szoros a városok kereskedelmének minden vámnélkül megnyitassék, ez által a zavarok egyik főokát mellőzvé. Ezen hatalmas szövetségnek Nilipich és vitéz unokája Draskovich Konstantin sokáig nem állhattak ellen;

Nilipich kénytelen volt magát megadni, pusztításaiért kárpót-
lást fizetni, és a Knin vára által zárt szorost a szabad for-
galomnak átengedni. Nemsokára a békekötés után az agg-
Nilipich maga is meghalt. És éppen akkor, mikor ezen első
kedvező fordulat beállt és a zaklatott országot egy jobb jövő
reményével kecsegtette, egy más, nagyobb és világgraszólóbb
esemény is bekövetkezett, mely a magyar tengerpart viszonyait
alaposan megváltoztatta: Róbert Károly király halála, 1342-ik
július 16-án és ennek következtében Lajos fiának trónralépte.
A mag, melyet Róbert Károly vetett, és mely már elenyé-
szettnek látszott, Lajos alatt csakhamar kikelt és fényes virág-
zásnak indult.

GR. WILCZEK EDE.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY KANONIZÁCIÓJA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

Az ellenbizonyítékok bírálata.

Tudós történetírónk védi Hartvikot, mint XI-dik századi történetünk számba vehető tanuját a tudatlanság vádjá ellen. Hartvik tudatlanságának egyik jele, hogy a szabadosok tizedét (*decimas liberorum*) gyermektizednek tartotta, és pedig olyan-
nak, mely nem valamely helység vagy major összes gyermekszá-
mából, hanem egyes házaspár tíz élő gyermekéből volt szed-
hető (Font. I. 41 l.) Már maga ezen értelmezés együgyű
felfogásra mutat, midőn ily adószedés szigorúságát hozza fel
(*tam stricte decimas dare*). Az eset nem szigorúság, hanem
ritkaság számba megy. Tessék a népszámlálások kimutatásait
megtekinteni, találhatni-e nemhogy minden helységben, hanem
egész megyékben is ily gyermekszaporaságot. A *decimae libe-*
rorum, ismétljük, nem gyermektized, hanem szabadosok (nem
röghöz kötött szolgák) tizede terményekből, mit Hartvik püspök
nem tudott megérteni, habár jövedelméhez tartozott is a tized-
szedés. Mit a dézsmás gyerekekről boldogult Remig a pannon-
halmi levéltárnok némi oklevélben olvashatott, azt latin mun-
kánkban mi is érintettük, hol hosszasabban tárgyaltuk az egész
kérdést. (Font. I. 210—213.) Nem akarjuk azonban kétségbe
vonni mindezekkel a tudós levéltárnok jóhiszeműségét. »De mor-
tuis nil nisi bene.«

Áttérhetünk most az anakronizmus vádjára, hogy t. i.
Hartvik a 992-ben elhunyt Miskát még az ezredik évben is
szerepelteti. Ezen vádat a védelem avval igyekszik enyhíteni,
hogy Miska fiát Boleszlót is, ki csakugyan kért koronát a
pápától, a XII-dik század elején irt prágai Kozma Meskó-
nak nevezi.

Kozma 1119 és 1122 közt kezdi írni kritikátlan törté-

meteit, az öregek mesés hagyományai és kósza hírek nyomán. Senum fabulosa narratio — vulgo dicitur fama referende stb.« Nem is bir ő hibátlan időszámítással, a száz évvel előbb élt személyekre nézve. Így Ditmár első prágai püspök halálát 969. január másodikára teszi, Adalbert választását pedig azon év február 19-ikére, mi néhány évvel később történt. (Pertz SS. IX. 50.) Ebből azután későkori legendaírók és krónikások következtést vontak Sz. István születési évére, mert azt hitték, hogy Adalbert prágai püspök mindjárt hivatala kezdetén, és pedig születésekor, keresztelte őt.

Ily időszámítási tévedés az öreg Meskó szerepeltetése is 999-ben Krakó elfoglalásánál, és 1000-ben Prága bevételénél. »Dux poloniensis Mesco urbem Krakov abstulit — dux Mesco veniens cum valida manu polonica invasit urbem Pragam« (i. h. 56—7). Nem Boleszlóra gondolt ő ekkor, hanem Meskó haláláról nem volt biztos tudomása. Jól ismerte ő saját nevén Boleszlót: »Anno dominicae incarnationis MXXV. XV. kal. Julii obiit Boleslaus rex« (i. h. 63.). De más különbség is van a Hartvik és Kozma anakronizmusa közt. A Kozma említette események igazak, csak a személyben van tévedés; Hartviknak sem a személyről, sem az eseményről nincs biztos tudomása. Ő 1000-dik évben oly dolgot tulajdonít Miskának, melyről Kozma, ki mesés hagyományokból és kósza hírekből dolgozik, sem Cseh- sem Magyarországbán nem hallott semmit. Kérdjük a tudós értekezőt, oly csekély dolognak tartja-e a lengyel követséget a koronáért, az anyagi jelentést a pápának, a magyarok előzékeny kitüntetését, hogy ezen európai hírű eseményeknek már 1122-ben cseheknél és magyaroknál legkisebb nyoma sem találtatott? ¹⁾ Sőt magára a korona küldőjére nézve is különös véleményt tanúsít merzeburgi Ditmár, II. Henrik császár bizalmas embere († 1018.), midőn III. Ottó császár *kegyelméből* adatja Henrik herczeg sógorának, a magyar Vajknak a koronát.

Áttérhetünk ezek után feladatunkra, az 1083-diki kanonizáció módját megállapító külön vélemény bírálatára. Mi azt hittük, hogy a hol a tizenegyedik századi pápa bullával szentesít, ott zsinati közvetítésnek is kell rendesen lenni; de

¹⁾ Kozma honunkban is megfordult. Szeráfin érsek szentelte őt pappá Esztergomban. »1099. Bracislaus suum Hermannum electum diaconum committit Seraphim archiepiscopo ordinandum. Qui veniens ad sedem suam urbis Strigoniae ordinat eum presbiterum, et me quamvis indignum. (Pertz SS. X. 105. 2.) Imperatoris praedicti — gratia et horfatu gener Heinrici ducis Waic coronam et benedictionem accepit. Pertz. SS. III. 784.

nem erősítettük, hogy a pápa személyesen, mint 993 előtt tette, nem intézkedhetett ily ügyben. Így mi is felemlítettük latin munkánkban Páskáziust és Heribertet, kikről nem bizonyos, melyik pápa és mikép kanonizálta. Példákat is hoztunk fel jelen értékezésünkben zsinat nélkül történt szentté avatásokról az értesítési módok 3., 4., 5-dik osztályaihoz. Most lássuk az ellenbizonyítékul felhozott négy példát, és nyilatkozunk értékek felől.

1. Heriberttel kezdjük, kiről a Migne-féle Patrologia szerkesztői VII. Gergelynek tulajdonított kanonizáló bullát közölnek keltezés nélkül. Ebből idéz nézetének kedvező szöveget a t. értekező. Mi még sem találunk okot saját — Lambertini véleményével egyező — nézetünk módosítására. A tudós kardinális csak ingadozó hiedelemnek, nem bebizonyított ténynek tartja Heribert VII. Gergely által eszközölt kanonizációját. »Creditur, quamvis alii id alteri Gregorio tribuant.« Nem tudni, úgymond, melyik Gergely tette ezt. Tudomása lehetett tehát, hogy az állítólagos bullán nincs keltezés. Végre csak annyi értékűnek tartja, a mennyit ér VII. Gergely emlegetett bullája Sz. István ügyében Baroniusnál. »Eiusdem (Gregorii) iussu elevata fuisse corpora SS. Stephani Pannoniae regis ac Gerardi episcopi et martyris censet Baronius.« (Font. I. 217.)

A Patrologia szerkesztői nem kezeskednek a között oklevelek hiteles voltáról. Közlik ők a Szilveszter-féle bullát is, melynek koholt volta ma már kétségtelen. Mi gyanu okoktól indítva bátran kimondjuk, hogy a Heribertre vonatkozó bulla nem VII. Gergelytől ered, és ha nem egészen koholt, akár-melyik későbbi Gergely kancelláriájában készült. Megjegyzendő, hogy e kérdéses iromány nem a Gergely levelei 1--9 és 11-ik könyveiből való, hanem a különféle nyomtatványokból összehöngészett — nagyrészt csonka vagy töredékes irományokhoz tartozik (epistolae extra registrum vagantes) — 83 közt a 16-dik, és az alsó-rénusi Ürkundenbuch I. 145. lapjáról irták le. Elutasító állításunk okai a következők.

A pápák az oklevelek bevezetésében használni kezdett formulákon nem igen szoktak változtatni. VII. Gergely a megválasztására következett első napokban így üdvözli a címzeteket: »salutem in Christo Jesu« — »salutem in Jesu Christo.« A későbbiekben üdvöt kíván nekik és apostoli áldását adja: »salutem et apostolicam benedictionem;« a kettő együtt jár. Ezeket csak akkor hagyja ki, midőn a címzeteket dorgálja vagy bünteti. A Heribert-féle oklevélben használt formulát: »salutem charissimam cum benedictione apostolica« a neki tulajdonított negyedfélszáz oklevélben nem

találtuk. Különös továbbá és nem ismételt cím a következő: »universis sanctae catholicae atque apostolicae ecclesiae filiis.« A szokásos ez: »omnibus fidelibus S. Petri maxime ultramontanis« (II. 37. col. 390.) »Omnibus S. Petri fidelibus, ad quos portitores praesentium venerint« (II. 40. stb.) Döntő ok félretételre ezen kifejezés »universis.« Ezt Gergely személyekről, tudtunkra, sohasem használta, csak az oklevelek idegen kéz írta rubrumaiban fordul elő pl: »Ad universos fideles;« a szövegben pedig: »Gregorius — omnibus fidelibus S. Petri« (col. 390.) »Ad universos Britannos« a következő szövegben: »Gr. omnibus in Britannia commorantibus« (VII. 10. col. 553.) Még a többféle betoldást és átalakítást szenvedett nyomtatványokban is általános használatu az »omnibus.« Csak egyetlen. Aymerik vicecomeshez és az összes narbonnei néphez intézett keltezetlen levélbe jutott be »universo.« de a szintén szokatlan *necnon* társaságában: »Gregorius — clero, vicecomiti Aymerico necnon universo populo Narbonnensi apostolicam benedictionem« (a salutem hiányzik). Azon észrevétellel idézzük ezt, hogy a kifejezés Gergelyé is lehet, mert »universo« egyes számban nem »omnis« hanem »totus« helyett áll francziásan: à tout le peuple.

Az is meglepő, hogy a hegyeken túl lakott kölni érsek ügyében, a hegyen innen lakozókhoz intézi szavait a pápa: »maxime in Cisalpinis degentibus« (eis Alpinis gentibus nyomdai hibák). Végre irt Gergely levelet Annónak a kölni érseknek 1074-ben, kit megró, hogy vele nem levelez. Miért nem említi ezen évben végbement egyik elődje kanonizációját? Talán mert az érsek nem kérelmezte? De hát ki küldte volna Rómába az életrajzot? (Lev. I. 79). A következő évben is intéz hozzá egy levelet, újra az eset teljes mellőzésével. Ezen okoknál fogva nem tulajdoníthatunk még most bizonyító erőt az idézett pápai oklevélnek.

2. A zsinati eljárás ellen felhozott bizonyítékok számát Ariáld milánói vértanú példájával kezdi a t. értekező. »II. Sándor (1064) útban a mántuai zsinatra Milánóban Ariáld vértanút a szentek közé iktatta.« Ezen tétel sem nem korrekt, sem nem biztos. Nem korrekt, mert a mántuai zsinatot nem 1064-ben, hanem 1067-ben tartották. Nem biztos, mert a klérus és a nép iktatta Ariáldot pápa nélkül a szentek közé. Erről történeti emlékünknél van, oklevél pedig nincs a pápai helyeslés- vagy ellenzésről.

Mi a zsinattartás évszámát illeti az 1064-dik év Baronius véleménye, melyet Lambertini is elfogadott; de a kritika másra tanít. Azon 64-dik évben Ariáld diákon még élt, és

tüzes beszédekert tartott a milánói papi rend buja és pénzsomjas tagjai ellen. Őt 1066. június 27-dikén ölték meg. »Passus est beatus levita et martyr Christi Arialdus anno ab incarnatione domini millesimo sexagesimo sexto V. kal. Julii«. (A. SS. Junii. V. 300 l.) Ekkor nehéz követ kötve testére lesüllyeszték azt a Lago Maggiore tó fenekére, hol tíz hónapig feküdt ismeretlenül.

Másik ok Baronius számítása ellen a körülmény, hogy Lambertini Theobald remetét Ariálddal együtt kanonizáltatja Sándor pápa által. Már pedig Theobáld kimult Vicenza város vidékén 1066. június 30-kán: »Migravit autem pridie kal. Julii ad vesperum, Indictione IV.« (A. SS. Junii V. 595 l.) Nevezetes, hogy az együtt és egyszerre kanonizált Theobáldról pápai bullát adtak ki, Ariáldról pedig nem; mert ez már szentesített volt klérus és nép által és ügyében senki sem kérelmezett; amazt pedig csak most kellett egyháziak és világiak kérelmére a szentek közé iktatni. Azt is jól meg kell jegyeznünk, hogy Theobáldot nem külön pápai tekintély, mint a Heribertről szóló kétes hitű bullában (auctoritate apostolica nobis divinitus tradita), hanem a *római egyház*, beleértve a kardinálisokat, sorozza őt a szentek közé: »Alexander episcopus serv. servor. D. omnibus fidem Christi colentibus — suggerentibus nobis de eo (Theobaldo), Mainardo et Damiano episcopis, et Vincentiae populo, illum celebri memoria dignum *Romana decrevit ecclesia* — praecipimus, ut illius memoria sicut aliorum sanctorum solemniter celebretur.« (A. SS. Junii V. 596.) A bullával szentesítést e században mindig kérelem és *tanácskozás* előzte meg.

A mántuai zsinatot tehát egy évvel későbbre kell tennünk, mert Ariáld testét csak 1067. május 3-dikán vetette ki a víz a partra, s azon hó 17-dikén épen Aldoó csütörtökön hozták Milánóba, hol kitéve köztiszteletre tartották 27-dikéig. Temeték pedig Pünkösöd napján Sz. Celsus monostor egyházában, a mint haláláig elválhatatlan társa s ezen szertartás szemtanúja András, később vallumbrózi szerzetes írja: »Szent gyanánt tisztelik őt a hívek; a hitetlenek pedig még Krisztust, a világ urát sem tisztelik, nem hogy szolgáját, Ariáldot tisztelnék.« »Ex hinc quippe ibi a multis fidelibus *adoratur et colitur*; ab infidelibus autem nec Christus universorum dominus. nec Arialdus ipsius famulus.« (A. SS. Junii V. 300.)

Az is bizonytalan, Mantuába menet vagy onnan jövet látogatta-e meg II. Sándor Milanót, melynek székesegyházához tartozó kanonok volt hajdan Anselmo de Badagio név alatt. Mabillon 1067-re, a zsinat előtti időre teszi a látogatást: »Cum

idem papa iret ad synodum, quam Mantuae celebravit, Mediolanum venit.» (Analector. Tom. I.) Ellenben Papebroch Dániel, ki Ariáld életrajzát kiadta, a zsinat utáni időt jelöli. »Nil mirum fuerit, si Mantua rediens Alexander Mediolani substerit.» (i. h. 303 l.)

Ezekből kitünik, hogy Ariáldot a klérus és a nép iktatta a szentek közé, a pápa pedig vagy előszóval helyeselte a bevégzett tényt, vagy legalább azt nem ellenezte. Mivel pedig írásbeli oklevélnek ezen ügyben semmi nyoma, azért nem is jutott be még eddig Ariáld neve sem a martyrologium szövegébe, sem annak indexébe. A bullával kanonizált Theobáld benne van, de sajnos, nyomdai hibával: »*Vincentiae depositio S. Theobaldi eremitae ex Campaniae comitibus, quem Alexander tertius (olvasd: secundus) ob sanctitatis et miraculorum famam sanctorum canoni adiunxit*« julius elején. Ariáld szentesítése a harmadik osztályhoz tartozik, s ellenünk semmit sem bizonyít.

3. Harmadik Sz. Hugó grenoblei püspök kanonizációja. »Incze 38 nappal a pizai zsinat előtt kanonizálta Sz. Hugót (1133.)« A t. értekezőnél második helyen. Ezen újabb fölföldözésről még Nátális Alexander nem tudott, ő a püspököt épen a zsinatban kanonizáltatja: »*Innocentius ibidem de sententia patrum Hugonem Gratianopolitanum episcopum in album sanctorum retulit.*« (Hist. eccl. t. XIII. p. 81. 1771-ki kiadás.) Meglehet azonban, hogy a pápa 38 nappal azelőtt már szövegezte végzését ez ügyben, de nem bíborosok és püspökök tanácsa nélkül, és épen úgy járt el, mint V. János 993-ban. Lambertini írja: »*habito archiepiscoporum, episcoporum et cardinalium consilio.*« Ezen eset sem válik tehát be példának a pápai magán eljárásra, és a fön részletezett négy osztályban nem a másodikhoz, hanem a pápai és zsinati eljárásról szóló elsőhez tartozik.

4. Negyedik helyen Simon remetét említi föl t. ellenfelünk minden megkülönböztető jel nélkül. »IX. Benedek (1041.) Sz. Simon remete szentséges ügyében írta: »ha úgy tündököl csodák által, mint emberetek nekünk mondja, építsetek neki egyházat, tiszteljétek szent gyanánt.« Ez egyszerűen képtelenség. IX. Benedeket 1033 végén választatá pápává atyja, Alberik tuskulumi gróf. Ő ekkor 10 vagy 12 éves gyermek volt, mint az egykoru, Rómában járt Gláber Rudolf írja. Azon Simon, kiről itt szó van, padoliroi szerzetes, mántua-vidéki remete elhunyt 1016-ban, midőn IX. Benedek vagy nem jött még a világra, vagy csak szopós gyermek lehetett. Csodák történnén sirjánál, a nép őt mint szentet kezdé tisztelni,

Bonifacius őrgróf pedig jelenté VIII. Benedek pápának úgy a csodákat mint a megtörtént népies szentesítést; és véleményét kéré, építhet-e templomot tiszteletére, s helyeztetheti-e oltárra ereklyéit. Ismerjük a kérelmezőnek feleletül adott pápai leírat szövegét is, mely épen nem bulla, és nem szól az egész keresztyénségnek: »Requisistis iudicium nostrum (csak vélemény) utrum in honore Simeonis nuper *sanctificati* (népies kanonizáció) liceret vobis ecclesiam construere, et eius venerabile corpus honorifice collocare ibidem. De quo respondemus: Si ita coruscat miraculis, ut vester homo nobis asseruit, aedificate ecclesiam, collocate in ea eundem, *iuxta quem* (nem engedi az oltár alá temetni) altare consecrari rogate, in quo reliquiae *sanctorum antiquorum* condantur (ellenzi ereklyéi tiszteletét), de cetero tractate eum ut sanctum (a szentesítés már ugy is megtörtént volt). (A. SS. Julii VI. 320.) A római martyrologiumban ez áll róla julius 26-dikán: »In monasterio S. Benedicti in agro Mantuano sancti Simonis monachi et eremite, qui multis miraculis clarus in senectute bona quievit.« Ezen példa tehát a népies eljáráshoz tartozik jelentéstétellel a pápához, és a negyedik osztályba sorozható. Az értesítés módjára nézve pedig a második szám alatti részleges kanonizációkhoz tartozik — a zsinati részvétellel eszközölt teljes kanonizáció ellen tehát nem bizonyít.

Azon Simon remete szentesítése, melyről a t. értekező azt írja, hogy IX. Benedek idejében történt, zsinati részvétellel eszközölt rendes pápai szentté avatás volt. Poppo trieri érsek jeruzsálemi útjában ismerkedett volt meg ezen Simonnal, s rábeszélé, tartson vele a zarándoklásban. Midőn pedig ájtatóságát végezve székhelyére Simonnal együtt visszatért, bezárá Simont egy magános cellába. hol ő hét évet töltve meghala 1035-ben. Poppo 1038-ban írta felőle a pápának. »Vir quidam Simeon sanctitate laudabilis apud nos diebus istis ex hac luce migravit. — Accersivit nos tam clerus quam populus ecclesiae nostrae obsecrantes, ut dato nobis vestri apostolatus decreto, nomen ejus liceat cum sanctorum nominibus conscribi.« A pápa ez ügyben oly zsinatot tartott klérusával mint XV. János 993-ban, és így szól 1042-ben kelt bullájában: »Collecta romani nostri cleri splendida fraternitate, *concordi deliberatione* determinavimus — eundem Symeonem — sanctum procul dubio esse nominandum.« (A. SS. Junii I. 97.) A római martyrologium meg is nevezi juniús elsején IX. Benedeket: »Treviris S. Simeonis monachi et eremite, qui a Benedicto papa nono in sanctorum numerum relatus est.« Tartozik tehát úgy a

szentté avatás, mint az értesítés módjára nézve az első osztályhoz. Ezen példák nem váltak be.

Végre biztosítani akarjuk kegyes olvasóinkat azon állításunk igaz voltáról, hogy a pápa 993 óta általános vagy részleges zsinati tárgyalással végezte úgy a XI. mint a XII-dik században a kanonizációkat. Tanuskodnak erről a XII-dikben II. Kalliszt Gerard — II. Incze Hugó — és III. Jenő Henrik császár ügyében tett nyilatkozataik. A XI-dik századbeli szokásról szemtanu Damiani Péter biboros, ki 1072-ben hunyt el 84 éves korában, így ír: »*Nostra aetate beati viri: Rondaldus Camarinensis, Anitus Ramibonensis, Guido Pomposianus, Firmanus Firmensis, et quamplures alii sanctae conversationis studio floruerunt. Super quorum videlicet veneranda cadavera ex sacerdotalis auctoritate concilii, sacra altaria sunt erecta.*« (Liber gratissimus cap. 29. I. II. col. 146 Migne.)

Kissé túl lőtt tehát a célon Hartvik hűséges tanítványa, midőn egy-két pápai magán rendeletből a zsinati közvetítés önkényesen mellőzhető voltára vélt következtetést vonhatni. »A canonisatio, ugymond, tőle függött, azt zsinattal, zsinat nélkül is tehette.« Igenis, tehette mindig *rendesen* 993 előtt, ezután pedig tehette *ritkán* és csak kivételesen. A mi »felfogásunk nem az volt, hogy a szentté avatás a XI. században *csak zsinaton* történhetett:« hanem az, hogy *rendesen* csak zsinaton. Mert a kivétel a szabályt erősíti: exceptio firmat regulam. Át kellett tehát okvetlen tekintenünk a VII. Gergely tartotta zsinatokat, s nem volt szükség Lambertini felsorolt eseteiből kiszemelniünk a nekünk *kedvezőket*; hanem mivel az átvizsgált zsinatokban kanonizáció nyomára nem találtunk. Lambertini véleményéhez kellett csatlakoznunk, hogy t. i. mind-egyeddig kétséges dolog: iktatott-e valakit VII. Gergely, vagy senkit sem a szentek sorába. Fönmaradt összes levelezéseiben és egyéb okleveleiben ilyesminek csakugyan semmi nyoma. A ki Sz. István kanonizációját *kivételes* pápai szentté avatásnak hirdeti, annak nem engedhetjük el a kivételes eset bizonyítását. Mert: exceptio non firmat *exceptionem*, sed *regulam*.

V.

A Hartvik-féle betoldás bírálata.

Lássuk most és mértékeljük a Hartvik-féle legendai betoldás értékét. Kérdés: igaza van-e az álarczos Hartviknak, ki ezt toldotta a népies módot jelző legenda szövege fölé: »A római szentszék intézménye szerint apostoli leirattal (bul-lával) végeztetett, hogy fel kell emelni azok tetemeit stb.«

Ex romane sedis *institutione* (III. Sándor pápára emlékeztet) apostolicis literis sancitum est. Kérdjük továbbá: bebizonyítható tény-e az, hogy ezen rendelet valóban el is küldetett Magyarországra? A t. értekező bizonyos ténynek tekinti ezt.

De ha ez csakugyan igaz, akkor azon parancsolt és végrehajtott felemelés olyan személyes pápai kanonizáció volt, melyet III. Sándor alatt és után eleget találunk. A király tehát és a püspökök már nem kezdeményezők, nincs is szükségök csodajelekre, mit kelljen cselekedniök. Ők csak a pápai rendelet végrehajtói. Nem áll tehát, mit az értekező nyilatkozata végén óvatosan oda csúsztat, hogy: »István szentté avatása se ment rendes canonizatio számba.«

A pápai rendelet becsempészett voltát azon körülmény is bizonyítja, hogy érintetlenül maradt a betoldás után is a népies eljárás módzata. Pedig ennek, legalább indító okaira nézve, módosulni kellett volna: ha a pápa parancsolt, a hiveknek engedelmeskedniök kellett. Az eredetiben pedig nem a bulla, hanem más szempontok a szertartás indító okai. László királynak a Szentlélek sugallja, hogy tanácskozva a püspökökkel és főurakkal és bölcsekkel, három napi böjtöt és imádságot hirdessen (*spiritus sancti illustratione tactus stb.*), hogy Isten csodák által jelentse ki, érdemes-e arra István, hogy a szentek közé soroztassék. Csak miután ezen csodák valóban megtörténtek, emelik ki sirjából és helyeztetik Szűz Mária oltárára a tetemeit. (Font. I. 60—67 ll.) Ezeket nem írhatta az, kinek tudomása volt a pápai rendeletről. Pedig az író úgy beszél, mintha szemtanu lett volna. Ezt inkább elmondhatjuk a kisebb legenda írójáról, mert az ő előadása éppen ezen szertartás alkalmával készülhetett. »Presidente in regali solio Ladislavo pia memoriae rege« — mi élő személyről is mondatott azon korban. Jobban meg is egyez az akkori gyakorlattal, hogy a böjtöt nem a király (mint a nagyobb legendában), hanem kiknek ez joguk köréhez tartozik, az egyházfők, püspökök és apátok rendelik el. És ezt Hartvik püspök ne tudta volna? Megczáfolják még a pápai rendeletről szóló betoldást az egy- vagy közel-körü írók is, kik a szentté avatásról mit sem tudnak; bizonyítanak pedig a népies kanonizáció mellett azok, kik Istvánt szentnek ismerik és czimezik. Nevezetes, hogy azon írók, kik István szent voltát és felemeltetését nem ismerik, nem mellőzik hallgatással a csodákat, melyek sirjánál történtek. Evvel pedig a kisebb legenda igazmondása mellett, s a nagyobb legenda előadása ellen tanuskodnak. Ezen legenda ismeretlen nevű írója határozottan a csodák hiányát hirdeti. »Quievit — non apertis declaratum signorum indicii XLV annis.« A hiány-

zásnak még okát is adja. A bőjtöt pedig és imádságot azért rendelteti el, hogy Isten csodajelek által jelentse ki a király szentségét. (Font. I. 62—63 ll.)

A kisebb legenda írója ellenkezőleg azt állítja, hogy a püspökök és apátok azért rendelik el a bőjtöt, mert isten csodajelekkel dicsőíti a szent királyt sirjában. »Sanctitatem eius signis testantibus.« Az álarczos Hartviknak jobban tetszett a XII-dik század második felében készült nagyobb legenda előadása. (Lásd Font. I. 164—170.) A kisebbikből más egyebet szedegetett, ezt mellőzte; mi ezen compilátor III. Sándor pápa után eső késő korára mutat.

Ime néhány idézet a szentté avatással egykoru írókból.

1. Hugo Flavigny-i apát, ki 1102-ben végezi munkáját. »Stephanus ungrorum rex imminente vocationis suae tempore ad coelestia evocatus, nunc in ecclesia qua requiescit humatus, miraculis claret egregius.« (Pertz SS. VIII. 392.)

2. Szigebert Gembours-i szerzetes † 1112. »Gisla nupta ungarorum regi, qui in baptismo Stephanus vocatus est, cuius merita per ungariam multa miraculorum gloria commendat.« (Pertz SS. VI. 354.)

3. Freisingi Ottó püspök határozottan tagadja a római egyetemes kanonizációt. »Hunc Stephanum *ungari* velut principium fidei suae inter sanctos colendum dignum ducunt.« (Pertz SS. XX. 241.) Mi annyit tesz, hogy csak a *magyarok* tartják őt szentnek, nem a római curia, sem maga a szerző, sem a többi keresztények.

4. Aurachi Ekkehárd is, ki 1125-ig viszi krónikáját, tudomással bir a királyunk sirjánál történt csodákról, nem szól a felemeltetésről. »Stephanus religiosus deoque devotus, in executione bonorum operum permansit, quod divina pietas post mortem ejus evidentibus indiciis ad sepulturam eius factis signorum miraculis demonstravit.« (Pertz SS. VI. 192.)

5. Leo Marsicanus a Casinói krónikában. »Circa hoc tempus (1037.) sanctae memoriae Stephanus ungariae rex, qui gente sua ad Christi fidem conversa multis post mortem miraculis claruit, auream crucem valde pulcrum patri Benedicto direxit.« (Pertz SS. VIII. 674.)

6. A lengyel krónika első szerzője, ki 1113-ban végezi munkáját. »Iter peregrinationis ad S. Egidium sanctumque regem Stephanum — summa devotione consumavit.« (Pertz, SS. IX. 476.)

A pápai bullákat lajstromozni szokták. VII. Gergely bullájáról saját biborosai II. Orbán és II. Páskális nem tudnak semmit, de utódaik sem tudnak arról 100 éven át semmit.

Felsorolta már ezeket dr. Karácsonyi János a Századok 1892. 136 lapján.

Méltán következtetjük ezekből, hogy miután a kérdéses apostoli leiratnak (*literae apostolicae*) sem Rómában, sem hazánkban semmi nyoma nincs és nem volt, az egész dolog képzelet szüleménye, III. Sándor pápa kora után koholt betoldás, a régi állapotában maradt szöveg ügyetlen interpolációja.

Nem volt tehát érdemes, hogy a »magyar nemzet« jeles történetírója, kinek kritikai felfogása fényt vetett már históriánk több homályos pontjára, azt munkájába fel is vegye, nem hogy még időt is vesztessen az igazolhatatlan mende-monda védelmére.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

KÉT KASSAI PLÉBÁNOS A XVI. SZÁZADBAN.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

V.

A fennebbiekben vázolt személyzeti viszonyokat találta Gogreff Mento Kassán, a midőn a városi tanácsnak 1577. évi szeptember hó 9-én tartott üléséből elébe Kézsmárkra küldött két tanácsnok kíséretében odaérkezett s egyháza vezetését nyomban átvette.

A meghívását eszközölt intező körök az új plébános személyéhez fűzött reményük meghiusulásáról csakhamar meggyőződhettek. Alig ismerkedett ő meg egyházkerülete viszonyaival, megférhetlen természete s vallási vakbuzgósága közte és a tanítói kar, továbbá az alája rendelt lelkészek, úgy Rueber udvari papja Leuchhammer között mindinkább élesbedő viszályokat idézett elő. Sőt viszonya saját előljáróságával is feszültté vált. Ellenben sikerült neki a főkapitánynak és a német katonaság parancsnokainak rokonszenvét és pártolását megnyerni.

Kenyértöresre került a dolog a tanácsnak s a képviselő testületnek 1578. október hó 2-án tartott ülésében, a melyben Thoraconymus iskolaigazgató Melczer Jakab német s a magyar segédtanítóval megjelenvén, a színtén jelenlevő plébános ellen panaszt emelt a miatt, mert őket az egész egyház előtt a szentírás és a szentségek, valamint az egyházi szertartások megvetőinek bélyegezte. Az ily lealacsonyítást annál kevésbé tűrhetik el, mivel a szülők nem kötelezhetők az említett vétésekkel terhelt személyekre gyermekeik nevelését bízni. Ezért a panaszttevő egyfelől társaival és tanítványaikkal együtt távozási engedélyt kér, másfelől követeli, hogy a plébánost szólítsák fel állításai bebizonyítására.

Ez hivatkozva az iskolamesternek engedetlenségére a panaszolt kifejezéseket azzal akarja igazolni, hogy az utóbbi vonakodott a köznapokon tartott prédikációinál jelen lenni.

Ellenfele válaszában a felhozott körülményt lényegtelennek jelzi; de egyébként is, ha a prédikációkból távollevő az egyházi szertartások megvetőjének tekintendő, ilyennek inkább magát a plébánost kellene nevezni, ki néha két héten át is egyházától távol a bányákban időz, és az esteli imák alatt a városból kilovagol.

A kölcsönös nyilatkozatok meghallgatása után a tanács és a képviselő testület kimondá, hogy mindegyikük töltsen ki az évet hivatalába, és három hónappal ennek eltelte előtt kérje szerződése értelmében elbocsátását, a mi fölött akkor fog a tanács véghatározatot hozni.

Gogreff később Thoraconymus ellen azt a vádat is emelte, mintha gyanus szakramentarius hitvallásnak másolati példányait terjesztgetné, de ezt nem volt képes bebizonyítani.¹⁾

A surlódások megszüntetése nem lévén eszközölhető, a városi tanács kényszerítve volt előbbi határozatától eltérve egész tanári karát elbocsátani. Az 1578. november 13-án kelt ülésből engedély adatott Melczer Jakabnak, hogy pappá avatása végett Briegbe utazzék. Egyidejűleg teljesítettett a magyar segédtanítónak elbocsátási kérelme. Hasonlóképen belenyugodott a tanács abba, hogy Thoraconymus, ki Sárospatakra kapott meghívást, állását szintén a felmondási idő letelte előtt hagyhassa el. Helyette az 1579. január 26-án tartott ülésben a plébános beleegyezésével az iskola vezetése, egyelőre egy év tartamára Szontagh Györgyre mint aligazgatóra (vice-rector) bízott, s ő két nappal utóbb hivatalába ünnepélyesen beigtattatott. Egyúttal Erdélyi Mihály Lajos (Michael Ludovicus Transilvanus), a megelőző december hó 7-én még Thoraconymus ajánlatára kinevezett magyar segédtanító, eme minőségben meg lett erősítve.²⁾

Másfelől Gogreff Mentóval megegyezés jött létre arra nézve, hogy 1579-ik évi márczius hó 30-án lépjen ki hivatalából, a melytől annál könnyebben vált el, mivel Rueber udvari papjává nevezte ki. Ellenben a tanács megtagadta a részéről kívánt bizonyítvány kiadását mindaddig, míg szerződésük értelmében a plébánia jövedelmeinek egy negyed részét meg nem téríti és az előbbeni alkalmazására vonatkozó, előzőleg még be nem mutatott bizonyítványát pótlólag elő nem terjeszti.

¹⁾ A Kassa városának 1577. szeptember hó 9-én, 1578. október 2-án és december 8-án tartott üléseiről felvett jegyzőkönyvek.

²⁾ Ludovicus Transylvanus 1578. december 6-án kelt levele Kassa városa bírájához. (Tört. Tár 1891. folyam 691—2. lap) és a »Maculatum Anni Salutis 1579.« című füzet Kassa város levéltárában.

Még plébánossága alatt Károlyi András magyar pap is vizsgálat alá került, mivel a szószékről Krisztus két természetének egyesülése kérdésében kalvini irányban tanított. E tekintetben sikerült őt az 1578. évi december hó 27-én tartott tanácsülésben az ágostai evangélikus egyház tanával megegyező írásbeli hitvallás kiállítására rábírní. Ezen sajátkezűleg írt és aláírt okirat tartalma szerint kiállítója hiszi és vallja, hogy az isten fia az emberi természetet elválaszthatatlan egyesülés mellett vette fel, s felszállott az égbe, vagyis az atyjával egyenlő fennséggel és mindenhatósággal kormányoz, hogy továbbá az isteni természet az emberivel oly örökös frigygyel van összekapcsolva, mikép az isteni természettel együtt az emberi természet is valósággal és lényegileg mindenütt jelen van.

Eme lépés a lelkiismeretes de beteges¹⁾ és félénk természetű férfiúnak nagy lelki küzdelmébe kerülhetett, mert a kassai levéltárban őrzött eredeti iraton észlelhető javítás és a betűk egyenetlen volta nyilván tanusítják írójának erős felindulását.²⁾

Egyébiránt Károlynak ez az önmegtagadása, mely neki folytonos lelki furdalásokat okozott, mit sem használt. Sem azzal, sem az 1574-iki zsinatban való részvételével, és az őt városi hitvallás aláírásával nem tudta többé elöljáróságát teljesen megnyugtadni. Sőt még inkább megharagította ama lépéseivel, melyekkel a Fröhlich plébánossága alatt kibocsátott utasítás megváltoztatása mellett az urvacsorának a magyarok részére a kis templomban való kiszolgáltatását szorgalmazta, s az ostyának kenyérrel pótlását megkísérelte.³⁾ Viszont az utóbbi irányban különben sikertelenül tett kísérlete, valamint egyes hívei személyes érdekében történt erélyes közbenjárása daczára,⁴⁾ a magyarság bizalmát elvesztette.

¹⁾ Sok nyomorúságát és betegségét Károlyi felemlíti utóbb ismertető munkája előszavában; továbbá az 1577. január 25-iki tanácsülési jegyzőkönyvben olvassuk: Der ungarische praedicant Andreas Caroli hat sich diesen tag gen Misle ynns Wyldebad als ein Krancker füren lasen.

²⁾ Az iraton kívül más kézzel rá van vezetve: Confessio Andreae Caroli hungarici concionatoris die 29. decembris scripta anno 1578; szövege pedig így kezdődik: Die 29. decembris, anno 1578. scripsit coram senatu sua manu. Ego corde cr . . . Itt abbahagyja a hibásan megkezdett tételt s újra írja ilykép: Ego Andreas Caroli, certo corde credo stb.

³⁾ Ez utóbbi körülmény kitűnik a később ismertető vizsgálati jegyzőkönyvből.

⁴⁾ Például szóval és írásban megkeresi a tanácsot, hogy egy szerrinte igazságtalanul paráznaság vádjá folytán vizsgálati fogságba került nőt kezesség mellett szabadon bocsássa. Tört. Tár 1892. 188., 189. l.

Teljesen tarthatatlanná tette állását, a lelkész társával Iglódi Miklóssal támadt viszálykodása. Ez eredetileg Kassán leendő alkalmazását kereste és az itt divó szertartásokat, melyek vele ordinatiója, nemkülömben állásának átvétele alkal-mával közöltettek, jól ismerte. Mindazonáltal úgy látszik maga is a kálvini irányhoz hajolván, megbánta eljöveteletét s igyekezett elvállalt kötelezettségétől megszabadulni, különösen miután az 1580. február 5-iki tanácsülésből az urvacsora és egyéb vallási tételek iránti nézetének írásban beadására utasított.¹⁾ Ezután ő akár azért, mert elbocsátására okot kívánt szolgáltatni, akár mivel Károlyi tétovázó viselkedését helyteleníté, ezzel szemben a szószékről is ellenséges állást kezdett elfoglalni és a magyarságnak vele való elégedetlenségét szitotta.

E miatt Károlyi a tanács előtt 1580. május 9-én felolvasott levele utóiratában keservesen feljajdul mondván: »Továbbá im értem a Miklós pap dolgát is, ki innét kiigyekszik menni. Erővel senki ide nem hozta, hanem szabad akaratja szerint jött ide, kedve volt az idejövéshez, és jó maga keze írásával kötötte magát ti kegyelmeteknek. Az itt való coeremoniát is jól tudta, melyet mind az ordinációkor és itt Kassán eleibe adtak, kiért már én elég sok pirongást vők fel mind wött (?) az papoktól, és mind itt az magyaroktól, kik csak ketten egybegyűljenek is, mind én rulam szólnak. Azt mondják, hogy én uraságtoknak engedek és nem merek igazat prédikálni. Miklós pap azért nem maradhat itt, hogy igazat prédikál..... Elkerültem volna bizon Miklós papot, ha tudtam volna, hogy ennyire menjen az dolog. Én mind hévet hideget együtt türtem. Im most látom az ingratitude. Azért szabad legyen vele, a mit végez ti K. Hiszem, hogy az Isten nekem is ad helyet.«²⁾

A viszálykodásnak a tanács mindkét papja elbocsátásával vetett véget s már 1580. június 27-én tartott ülésében a képviselő testülettel egyetértőleg a magyar nemzet prédikátorává Vedanus Ferenczet választotta.³⁾

Károlyi András, ki Kassa közelében újabbi alkalmazást nyert, előbbi szolgálati kötelékéből lett felszabadulását nyom-ban felhasználta arra, hogy »nagy sok keresztény atyafiak kérelmén« a főbb hitágazatokról sajátságos meggyőződését írásba foglalván, kinyomassa. Eme munkájának czíme: *Ez*

¹⁾ Ezen tanácsülés jegyzőkönyve.

²⁾ Károlyinak utóíratallal ellátott kelet nélküli magyar levele a tanácshoz, melyre más kézzel rá van vezetve: *Leçta senatui die 9. Maji. Discordia Andreae Caroli et Nicolai Iclodi.*

³⁾ Ezen ülés jegyzőkönyve.

mostani wisszawonasokról ualo kis konwecke, és kinyomatása végett ő személyesen rándult Krakkóba. Ajánlá pedig azt Békéssy Gáspár özvegyének,¹⁾ ki mint látá »igen szorgalmatos az uristennek igéjének hallgatásában és megtartásában mind udvara népével együtt.« Ezen ajánló levelében mentegeti magát, hogy az idő rövidsége, sok nyomorusága és betegsége miatt az illető kérdéseket alaposan meg nem magyarázhatta s azért, ha az isten még rövid ideig életben hagyja, szándékozik a keresztény artikulusokról kimerítőbb könyvet kibocsátani.

A munkában az isteni és emberi természetnek Krisztus személyében egyesülése, valamint az urvacsorának tana, kérdés és felelet alakjában határozott kalvini felfogással tárgyaltnak.

Például a *communicatio idiomatum*-ról a szerző teljes ellentétben a kassai tanács előtt írt hitvallásával a többi között így nyilatkozik: »Az istennek fia embernek fiává lőn nem az két természetnek egybe elegyítésével, mint kannába a víz borrá lőn, hanem az személynék egyesülésével, hogy a két természet egy személy lenne. És úgy egyesült az isteni természet az emberi természettel egybe a Krisztusnak személyébe, hogy mind a két természet megtartsa az ő tulajdonságát. Azért nem szakasztjuk ketté a Krisztust, hanem megválasztjuk az isteni természetnek tulajdonságát az emberi természetnek tulajdonságátul.«

Az urvacsorára nézve továbbá azon felvetett kérdésre: »Jelen vagyon-e az Krisztus az vacsorában?« ez a válasza: »A Krisztus soha az anyaszentegyháztól el nem távozik isteni természete és hatalmassága szerint . . . Azért az vacsorában teste, vére jelen vagyon a hitnek az ígéletben, de ezt értsed hitben és lélekben lenni, nem testképen, mert test szerint ül az Attyának jobbján . . .« Majd egy másik kapcsolatos kérdésre következőleg felel: »A kenyér Krisztus testének mondatik, nem hogy természet szerint teste volna, vagy alatta, vagy felette jelen volna, és testi szájjal ennék, mert a mint ide fel megbizonyítók, menyben vagyon Krisztus teste, és nem lehet itt.« S utóbb: »Ezen képpen a kenyér is nem teste, hanem az ő szent testének velünk való közlése és részesülése, mely léssen igaz hitnek általa. És nem testi étel ez, hanem lelki.«²⁾

¹⁾ Tudvalevőleg Békéssy Gáspár eredetileg Báthory Istvánnak vetélytársa volt, s utóbb szolgálatába lépván, Lengyelországban a landskroni kapitányságot nyerte el.

²⁾ Jelen idézéseknél az eredeti orthographia helyett a mostanit alkalmaztam.

stb. Azután a szerző fejtegetvén azt, hogy az evangelisták szerint Krisztus közönséges kenyeret osztogatott, és hogy az ostya Sándor pápa szerzése, ennek az urvacsoránál használatát a legélelőbb kifejezésekkel kárhoztatja.

A könyvecske harmadik és negyedik fejezete a keresztségről és a választásról szól; végül ahhoz külön cím alatt »*Zep ekes koniorgesek*« vannak csatolva, melyeket szerzőjük Krakkóban léte alatt 1580. november hó 4-kén írt.¹⁾

Visszatérte után Károlyi András fenntartani kívánta Kassával való összeköttetését, a hol nyomtatott munkáiból készletet tartott. De midőn a következő 1581-iki év első napjaiban oda érkezett, ott a magyar egyházban szomorú állapotokat talált. Vedanus irányában, ki fogadalmához képest az egyházi szertartásoknál, nevezetesen a kommuniónál a régi szokást követte, hívei a legnagyobb ellenszenvvel viseltettek, és hamis tanítónak és pápistának nevezték, sőt közülük kétszázan megesküdtek, hogy prédikációit meg nem hallgatják. Szemrehányást tettek neki továbbá többen azért, mert elődjét az urvacsorának kovásztalan kenyérrel való kiszolgáltatása miatt a szószékről árulónak bélyegezte. Ekkor Károlyi volt hívei előtt sajnálatát fejezé ki Vedanus helyzete felől, kire nézve, szerinte, az egész tanács alig várja esztendeje kiteltét, mert annak kebeléből többen az urvacsoránál a közönséges kenyér használatát akarják behozni. »Itt — úgy mond — nem csak prédikátorocskát kell ide hívni, ide az isten főembert hoz; meg Károlyi Gáspár rendel ide főembert és annak az kassai ecclesiának ő tisztül, mert ha Magyarországon valahol főember prédikátor, tehát itt Kassának kell lennie.«

Mihelyt ezen esetről a vallási mozgalmakat őrszemmel kísérő városi hatóság értesült: eziránt azonnal vizsgálatot rendelt, melynél Vedanus még felemlíté, hogy András pap a mint megjött, eljárta a népnél, és kiváltképen azoknál, kik kommunikáltak és elhitette velük: »az az kenyér ördög asztalra való.« Ellenben a szintén meghallgatott plébános és Winkler András német prédikátor az állított körülményekről nem bírnak ugyan tudomással, de azért jónak tartanak, ha a városi közönség némely tagja a plébániában megjelenvén, a panaszlottat rosz könyvei miatt vonná kérdőre. Erre a tanács és a képviselőtestület 1581-iki január 23-kán tartott teljes ülésében a kívánt disputatiót szükségtelennek nyilvánítá, mivel Károlyi hitvallását előbb másképp írta meg, mint azt hazug

¹⁾ A munka könyvésziileg le van írva a R. M. könyvtár I. k. 175. sz. a.

tartalmu könyveiben kinyomatá; minél fogva neki egyenesen meghagyatni rendeli, hogy a városból legfőlebb 3 nap alatt takarodjék és annak területét többé át ne lépje.¹⁾ Utóbb pedig könyveit elkoboztatta és visszaadásuk iránti kérvényével Rueber főkapitány visszajövetelének bevárására utasította. Ez az 1581. márczius 16-iki tanácsülésében történt, a melynek fennmaradt jegyzőkönyvében hivatkozás történik az arrianusok, trinitáriusok és szakramentáriusok elleni császári rendeleteket tartalmazó és fehér hártába kötött könyvre (*Liber civitatis*).

Mint innen látjuk, Károlyi András a fenebb ismertetett értekezései felől más könyveket is írt, melyek azonban nyomtalanul elvesztek.

A sors sajátos szeszélyénél fogva Vedanusnak is néhány év mulva egy Kalvint dicsérő irat terjesztése miatt Kassáról távozni kellett, de négy évre rá a most már személyéhez ragaszkodó hívei visszahívását kierőszakolták.²⁾

* * *

Gogreff Mento a békeháborító szerepet új hivatásában is folytatta. Így a főkapitány, a királyi városok lelkészei és több tudós férfiak jelenlétében az általa kálvinizmussal vádolt Leuchhammer János mesterrel 1579. július 14-től — 17-éig terjedő négy napi szóbeli vitája volt, mely különben eredménytelen maradt.

Hasonlókép ő nyújtotta be az ugyanaz évi augusztushó 14-kén tartott tanácsülésben Neszteliusnak lelkésztársa Winkler ellen intézett feladását. De a tanács ekkor is fenntartván a semleges álláspontot, az irat felolvasása után mindkét lelkészének a barátságos és egyetértő viselkedést, hivataluk lelkiismeretes betöltését s a czivakodástól és ellenségeskedéstől való tartózkodást kötötte lelkére azzal, hogy különben az illető ellen a kellő orvosló intézkedések meg fognak tétetni.³⁾

Az üldözési rendszer, melyet ekkint Gogreff pártfogója, a főkapitány támogatásával ugyanazon hitfelekezethez tartozó s csak némi árnyalatokban eltérő tisztársai irányában meghonosított, távolabbi vidékeken is felháborodást idézett elő.

Kifejezést adott ennek Frölich Tamás, egyik barátjához Gaszt (*Gastius*) Kristóf selmeczi syndikushoz 1579. december 2-án Besztercebányáról írt levelében. Mint itt bevezetőleg

¹⁾ Történelmi tár 1894. 186. 187. II.

²⁾ L. szerzőnek a Magyar Könyvszemle 1892/93. évfolyamában megjelent, előlőidézett értekezését.

³⁾ Mindezen körülmények kitűnnek Kassa-városának fennmaradt 1579-ik évi ülési jegyzőkönyveiből.

felemlíti, a kassaiak Priviczert már két ízben hívták meg iskolamesterül, ki azonban betegsége miatt ez állást el nem foglalhatta. Magát a levélíróját is felszólították a plébánosi tisztnak elfoglalására, de a nélkül, hogy tüzvész okozta 2000 forintnyi kára bármely részének megtérítését felajánlanák.

Majd, áttérve Rueber főkapitány személyére, kiemeli, hogy ez előbb nem volt flacianus és őket, kik Melanchton Fülöp Corpus doctrinae-jével egyetértenek, védelme alá vette. Most Mento által félrevezetve Flacius követőjévé vált, megveti a Corpus doctrinae-t és úgy Leuchhammer mestert, mint a lelkipásztorokat annak elvetésére akarja kényszeríteni. Ennél fogva ő — a levél írója — készítetve találta magát a kassaiakat, eperjesieket, kis-szebenieket és lőcseieket írásbelileg meginteni a flacianismustól való ovakodásra. Maga Flacius is úgy kezdte szétszórni a mérget, hogy előbb gyanússá tévé Melanchton munkáját és csak azután kísérlette meg a helyes alap megingatásával újfajta tanait terjeszteni. De bár száz Rueber és ugyanannyi hazug Mento működnek közre, még sem szabad nekik régi hitvallásokból egy hajszálnyit sem engedni, hanem kötelesek azt állandó szokásuk szerint újból megerősíteni. Ő — Frölich — a főkapitányt figyelmeztette az ámitók kerülésére, nehogy úgy járjon mint János és Vilmos szász fejedelmek, kik Flacius által elcsábítva, vesztüket magok idézték elő. Maga sem tudja, ily szakadással és nézeteltéréssel szemben mit tevő legyen, mert jobban gyűlöli a flacianusokat az ebeknél és a kigyóknál, s belátja a kibékülés lehetetlenségét Krisztus és Béliál között. Ezért ügyüket istennek ajánlva egyelőre elhatározta magát hogy egy előre várakozót állás foglal el. Ha azonban kényszerítik a fellépésre, minden erejével meg fogja támadni az ellenséget, bár legyen az Achillesnél is vitézebb. Hisz Rueberre nem az egyház fölötti gondoskodás, hanem a közigazgatás és a hadsereg vezérlete van bízva. Nem szabadna tehát háborítania az üdvözítő dicsőségét hirdető lelki pásztorokat egyházi működésükben. Reméli, hogy Mento ravasz üzelmei, melyekkel magát a Rueber udvarába becsempészte, végre mégis megghiúsulnak és időközben is az istentelen, léha, állhatatlan és becstelen ember az egész város és ország előtt meg lesz szégyenítve.

Hasonló értelemben nyilatkozik a Gogreff által előidézett szomorú állapotokról Szontagh György is, ugyancsak Gaszthoz intézett két levelében, melyeknek egyikét még Kassáról mint iskolaigazgató 1579. november 14-én, másikát pedig innen való eltávoztása után Iglórol 1580. június 14-én írta. Mindenek előtt felhossa, hogy Kassa városa hivatalából való elbocsátása

iránti kérelmét végre teljesítette. A város pedig reméli, hogy Frölíchet újból, most már harmadszor, megnyerheti a plébánosi tisztre. S hogy ezt könnyebben elérhesse, felajánlotta a saját eltávoztával megüresülendő igazgatói állást Frölích vejének Pribiczernek. De — mint folytatja — Mentonak, a fővezér mostani kegyelt udvari papjának vészes befolyása miatt a közeljövőben sem lehet az egyetértés helyreállítását remélni. Rueber teljes szívvel gyűlöli a szakramentáriusokat, azok pedig, kiket ilyeknek tartanak, minden módon mentegetik magukat, felhíván vádlóikat csendes colloquiumra és vitatkozásra. A kassai iskolának állapota oly szomorú, mint soha azelőtt. Gogreffet a polgárok a legnagyobb mérvben gyűlölik és szeretnék, ha mennél távolabbra kerülne tőlük. A ki az udvarbeliekhez szít, a polgároknál, míg az utóbbiakhoz csatlakozók amazoknál válnak gyűlöletesekké.

Szontagnak ezen nyilatkozatai annál inkább tarthatnak hitelességre igényt, mert ő, mint fennebb láttuk, főleg Gogreffnek, mint akkoron még plébánosnak, kívánságára nyerte el kassai állását.¹⁾

Ez utóbbi a személye irányában létező ellenszenvet fokozta még azáltal, hogy a Krisztus valóságos testének és vérének az úrvacsorában való vételéről nyolcz év előtt írt munkáját 1579-ben Bártfán újból kiadta.²⁾ Ajánlotta pedig eme kiadást a cs. hadsereghez tartozó számos pártfogójának s családjuknak, első sorban Rueber Jánosnak s neje született Fridesheimi Behemin Judithnak. A szerző által felsorolt többi pártfogói, melyeknek névsora érdekes világot vet a felsőmagyarországi német őrség főtiszteinek vallási viszonyaira, ezek: Weinpergi Zelerhing Kristóf János császári udvari haditanácsos és neje született Pressingin Erzsébet bárónő, Guettneggi Sara Pál lovag, császári tanácsos, felsőmagyarországi alezredes (Veld Obrist Leutenand) és neje született Egg-Hungerspach Judith bárónő, Püxenordorff Ruber Károly csász. tanácsos és tokaji ezredes, Landau Maruscha bárókisasszony, Purkschleinitzi Khollonitsch Bertalan csász. tanácsos, egri ezredes és Heves és Borsod megyék adminisztratora s neje született Rechenperg Ilona, Hirschpercki Saljo János cs. szepesi kamarai tanácsos és neje Anna, a Rueber zászlóaljához tartozó felsőmagyarországi német lovasok hadnagyai, zászlótartói stb., Rothut Ulrik Ferencz cs. tanácsos, s felsőmagyarországi mintamester

¹⁾ Ezen, már idézett három levél s pedig a Frölíché T. F. jelölésével a selmeczbányai levéltárban. Másolataik megvannak az Abel-gyűjteményben.

²⁾ L. régi M. Kvtár II. R. 150 sz.

(Muster meister), Pircker Baltazár kassai német gyalogsági kapitány, Ostermeyer Lőrincz felszerelési biztos (Zeugs Comissar) az alsó-ausztriai rendeknél, és neje szül. Spieszhamer Magdalena, Schubart Melchior cs. hadi titkár (Kriegs Veldt Secretär), végül Rueglern János kassai várnagy (Burggraf).

A Kassán 1579-ik évi márczius 30-kán kelt ajánlólevél alá van írva: »Mento Gogreff von Luppfurt &. ct. Sicamber¹⁾ Gewesener Pfarrherr zu Caschau, numehr Herrn Hans Ruebern Veldobristen in Obern Hungarn bestalter Predicant.« a mely czimhez a czimlapon még hozzáteszi »der H. Schrift designierter Doctor.«

Eme hozzadalmas bevezetésben írója, felemlítve a megelőző két kiadást, munkája keletkezésének okául a valóságtól eltérőleg, az időközben elhalálozott Erich gróf és udvari tanácsosainak kívánságát jelzi. Egyszersmind az általa kifejtett véleményt olyanak mondja, a melyet az egyházak és iskolák mind ama tanítói, kik az ágostai hitvallást tiszta lutheri, nem pedig kalvini, vagy luthero-kalvini szellemben fogadják el, minden pontjában helyesnek erősítik. Ő azóta is az úrvacsora tanát prédikációiban folyton ily értelemben hirdette. Ellenben »*die Gegenlehr, Corruptelen, Verfälschungen, Irthumben, und Verkerungen der offenbaren Calvinisten, und heimischen, neutischen, verschlagenen, und auch eines ziemlichen Theils Epicurischen, und tockmeuserischen Luthero-Calvinisten mit Bestand und gutem Grund aus und mit der Einsetzung Christi ernstlich und mit gebürendem Eifer angefochten, aussgesetzt und verworffen, des Teuffels böser Leute, falscher Brüder, und veterwendischen Ecebolen, Ungunst, Hasz, Ungnad, Neidt, Feindschaft, Lestern, Schmeihen, schelten, schenden, Verleumbdung, mörderische lügen, anfeindung, verfolgung und durchechtung der massen und also weit wieder mich erregt und bewegt, das ich nimmermehr mich dieses Befelchs und treuen Raths Christi mit gutem Gewissen gebrauchen, betragen und halten mag.*« Ezért jónak látta az úrvacsoráról való állandó hitvallását most még egyszer változatlanul ismételni és újból kinyomatni, lite és meggyőződésének állandó tanúságául, hallgatóinak vigasztul és erősítésül, valamint intésül az őszinte egészséges tanban való megmaradásra, s a nyilvános és titkos Kalvin-féle szakramentarius-rajnak, mint a test és lélek pokoli mérgének, szorgos elkerülésére. Hogy továbbá a gyakori gyanúsítást,

¹⁾ A Sicambri (Sigambri, Sugambri) a római uralom alatt az en a vidéken lakó német törzset képezték, mely most a perosz királysághoz tartozó Jülich-Cleve tartományt képezi.

mintha ez irányban új és idegen flacianus nézeteket terjesztenének, megczáfolja és hogy a keresztény olvasó azokat a pontokat, melyek iránt a csúszó mászó luteró-kalvinisták a szakramentáriusokkal szemben határozott igennel vagy nemmel felelni tartozzanak, kellően felismerje, bevezetésképp a vita főtételeit véli előrebocsátandónak. Ezeket 10 pontban kifejtván, ellenfeleiknek a Corpus Doctrinae-re való hivalkodó hivatkozását époly alaptalannak jelzi, a mint helytelen Kalvinnak az urvacsorára nézve az ágostai hitvallásra és az apologiára történt utalása. Nem akar ugyan senkit alaptalan váddal terhelni, de a hamis testvérek önmagukat gyanússá teszik, midőn a fenforgó vitában nem Luther, hanem Kalvin szavaival élnek, s a szakramentáriusok ellen nem akarnak határozottan nyilatkozni, sőt ezeknek a Krisztus távollevő testéről való alaptanát mindenkép becsúsztatják s a nyilvános kálvinistákat védelem alá veszik, ellenben a hamisítatlan igazság ártatlan hiveit elnyomják és gyanusakká teszik.

Hiszi és reméli, hogy pártfogói, hitvallásának emez ismétlését, szívesen fogják fogadni.

Az ajánló levél után a keresztnevére szóló következő verses szójátékát közli:

*Mentonem quem nunc vocitant Praenomine passim,
Mentonem dicit patria rite domus.
Efficies, digne referam tua nomina Christe,
Nostraque sit verbo consona vita tuo.*

Ezt követőleg egy második bevezetésben szenvedélyesen kikel a kalvini szakramentariusok ellen azért, mert emez álnok, alattomos, belpoklos és veszélyes kalandorok Luther köpönyege alá bujnak, nemkülömben ennek, Brentiusnak, Pomeranusnak, Mélanchtonnak és egyéb jeles hittudósoknak irataikra és mondataikra szemtelenül hivatkoznak. Nehogy tehát szeretett hallgatói, a katonaság és a polgárság köréből, ily csalárd módon félrevezetessenek, még egyszer röviden öt pontot kívánt felsorolni, melyben Berengarius utódai, a kalvinisták és zwinglianusok velük egyet nem értenek s a melyek nyomán őket, akár vallják be véleményüket nyilvánosan, akár titkolgassák, fel lehet ismerni. Itt befejezésül idézi eme symbolumát: »Tandem patientia victrix.«

Maga a most harmadszor kiadott értekezés 160 pontra van osztva s még egy rövid fejezetet tartalmaz: *De ubiquitate*. Az utolsó 71-ik számozatlan levél tulsó, külömben üres lapján olvassuk e kolofont: »Gedruckt zu Bartfeld, durch David Guttgesel 1579.«

Kevéssel utóbb Gogreffnek egy másik latinnyelvű vitairata jelent meg, mely ugyan a nyomdahely kijelölését nélkülözi, de nyilván szintén Guttgesel bártfai nyomdájából került ki.¹⁾

Eme könyvecske, — mikép már címlapján is az akkori szokás szerint bőségesen elő van adva, — tartalmazza a bűn eredetét tárgyazó zavart, gyötrelmes és méltán gyűlölt flacianus vitatkozások egyszerű, jámbor, rövid és leplezetlen magyarázatát, melyet a szerző előbb összeírt és most biztos, jó és kegyeletes tanács kapcsában ismét. Együttal ő — ugymond — jámbor, baráti és testvéri intést, s buzgó kérést bocsát előre mindazokhoz, a kik még Flacius és Spangenberg természetellenes és képtelen hittételeit a lényeges bűnről nyíltan vagy titkon vallják, terjesztik és védik, hogy egyszer valahára szándékukat jóra és istenfélőre változtassák, majd magukba szállva, jobb véleményre térjenek, és tegyék le s útálják meg irtóztatós vakbuzgó hibájukat. Ugyancsak a címlapon továbbá szerzői voltát verses fohász kíséretében imígyen jelzi: *Per Mentonem Gogrefen a Luppfurt Theologiae designatum D. Illustri Domini Johanni Ruebero &c. a Concionibus sacris.*

*O Christe sol in abdita
Diffunde lumen pectora,
Mentis corrusco in homine
Caecae tenebras discute.*

Valjon eme munka, a melynek tartalma a hazai állapotokra nem vonatkozik, előbb már lett-e nyomtatva, vagy csak kéziratban létezett-e? sem bevezetéséből, sem érdemleges szövegéből ki nem tűnik. Valószínűnek tartom, hogy Gogreff azt Ausztriában léte alatt írta, s most annak sajtó útján való közzétételét Rueberrel való viszonyánál fogva tartotta szükségesnek.

Egyébként értekezésében irányadónak fogadja el az eredendő bűn kérdésére nézve azt a tant, melyet szerinte a Flacius által megindított viszály előtt, Krisztus egyházának istenfélő theologusai egyhangulag vallottak, s melynek veleje a formula concordiae-ben össze van foglalva. Hivatkozik e részben a mintegy négy év előtt Torgauban történetekre, s ama válaszra, melyet ott legkedvesebb tanítója, leghívebb barátja és Krisztusban testvére,²⁾ Musculus, Kemniczius és Selneccerus-sal, illetve Andreae-vel egyetértőleg, a flacianus hitelv követőinek, úgy vezériknek adott. Különösen sajnálkozik a fölött, hogy azok, a kikbe egyházuk reményét helyezte, nemcsak Flacius és Spangenbergiusnak manichaeismusát s balga képtelenségét egész szívvel és lélekkel felölelik, hanem még egy közbeeső

¹⁾ R. M. Kvtár 154. sz.

²⁾ Érti Chytraeust.

harmadik fogalmat is koholnak a lényeges és a járulékos között. Ezzel szándékosan esztelen játékot űznek a helyes elvekkel, a farkason keresnek szárnyakat, felforgatnak minden isteni s emberi törvényt, visszahozzák az egykori chaost, és azt az egyházra rátukmálják. Tőlük inkább kell félteni az evangéliom igazságát, s a vallási békét, mint a bevallott külső ellenségtől. Ők a más nézetűeket »Accidentarius« gúnynévvel illetve eretnekeknekint kárhoztatják, sőt némely helyeken többeket közülök eltiltnak a keresztelestől, az urvacsorától és a kegyeletes temetési szertartásoktól, másokat keserű számkivetésbe űznek. Habár — folytatja a szerző — az egyházi fegyelem a javíthatlan istenkáromlók s hasonló bűnökben vétkesek ellen törvényszerűen gyakorolható: korántsem szabad azt ily esetekben, s oly szabálytalan módon alkalmazásba venni. Szerinte eme bajok elharapózását nem csekély mérvben mozdította elő a hivatott hittudósok hallgatása. Saját felszólalása ugyan ifjú koránál, s a nem is igényelt tekintély hiányánál fogva csekély nyomatékkal bírhat, mindazonáltal késztetve találta magát arra, mint a Krisztus szellemétől áthatott és egységes szövetséget képező hívek egyike, de abból az okból is, mert számos ájtatos s magasb állású férfiak a fellépésre ismételten felhívták. Kéri tehát emez iratának oly őszinte s baráti érzelemmel való elfogadását, a minővel azt írta. Végül határozottan hangsúlyozza, hogy a mit Flacius Illyricus egyébként a tiszta s meg nem rontott ágostai hitvallás és az Apologia értelmében vitatott, s nagyszámu munkáiban közzétett, azt nemcsak nem szabad kárhoztatni s elvetni, hanem az általa tanítottakat kell az isteni igazságot szerető minden hű kereszténynek helyeselni s felkarolni.

A mi a Flacius által először megindított vita érdemét illeti, az szerinte a következő négy kérdésbe vonható össze:

1. Vajjon az eredendő bűn az emberi test s léleknek lényege-e, a miként ezt Illyricus a vita kezdetén állítá?

2. Vajjon az eredendő bűn az újra nem született embernek romlott s megrontott természete-e, miként Spangenberg büntársaival mondja s köröm szakadtig védelmezi?

3. Van-e valamely eltérés vagy különbség az ember lényege, illetve maga a romlott természet és az eredendő bűn között?

4. Vajjon az eredendő bűn járulékosnak (accidens) helyesen nevezhető-e?

Eme négy kérdést a szerző külön-külön tárgyalja olykép, hogy minden egyes kérdésnél a szent atyáknak megfelelő mondatait is idézi.

RÁTH GYÖRGY.

ILICINI PÉTER.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A per az ország egyik dúsgazdag, hatalmas családjának, a Thurzó familiának tagjai közötti viszálykodásból keletkezett.

Thurzó Elek körmöczi kamaragróf rokonainak, a két Thurzó Györgynek bizonyos feltételek mellett 5000 frtot adott, mely összegnek Thurzó Elek végrendelete értelmében a két György halála után leányára Erzsébetre kellett volna szállania. Thurzó Eleknek két leánya volt, az egyik Erzsébet, a ki háromszor ment férjhez, először Pernstein Jaroslávhoz, azután Ungnad Ádámhoz, és végre gr. Salmis Gyulához; a másik leány Anna, Báthori András országbírónak volt felesége, ugyanannak, a kivel Illicini a quarták miatt perben állt.¹⁾

Elhalálozván mind a két György, az 5000 frtot Thurzó Ferencz, Elek testvérének Teofilnek fia önhatalmulag a maga számára foglalta le. E miatt Erzsébet Ferencz ellen a nagyszombati szentszék előtt 1564-ben pert indított.

A Thurzóknak, a kik e perben mindnyájan érdekelve voltak, ugymint: Ferencznek, Szaniszlónak, Jeromosnak és Eleknek ügyvédje Illicini lett. Ez az ellenfele által a bírósághoz beadott kereset-levéltre azzal válaszolt, hogy Erzsébet azáltal, hogy atyjának végrendeleti intézkedéseit pontosan be nem tartotta és nem teljesítette, megfosztotta maga magát mindazon előnyöktől, a melyek a végrendelkezés értelmében reá néztek.

Atyja úgy intézkedett hogy mindazon várak és birtokok, a melyek leányaira szállottak, csak oly feltétel alatt meheszenek át ezek férjeinek kezeibe, ha ők előbb írásbeli nyilatkozatban kötelezik magukat arra, hogy azon esetben, *ha feleségük gyermek nélkül hal el*, ezen birtokokat a Thurzó testvéreknek azonnal békességes úton átengedik. Már pedig

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai. Pest, 1865. XI. 201. l.

Erzsébet e feltételt nem teljesítette, mert férjét ily nyilatkozat vétele nélkül helyezte örökségének birtokába.

Ezen kívül felhozta ellene, hogy Bajmócz várát, a melyet a végrendelező János testvérére hagyott, nem akarta ennek átengedni. Ugyanigy tesz Vámosvárával, a mely Györgyöt illetné meg. Hogy atyjának és annak első nejének még most sem állíttatta fel azt a síremléket, amely a végrendeletben megkívántatik. Hogy jobbjárait sanyargatja, holott atya végrendelezésében világosan meghagyta neki, hogy ezeknek jogait fenntartsa, esetleges kárait megtérítse. Mindezek folytán arra kéri a megbízóitól nyert meghatalmazás alapján a bíróságot, hogy ítéletével Erzsébetet, az őt törvényesen megillető köteles rész kivételével, minden az apjától örökölt ingó és ingatlan vagyonától fossa meg.

A per a folyamatba tett bizonyítások, tanukihallgatások miatt sokáig húzódott, és mindkét részről a lehető legnagyobb kiméretlenséggel és elkeseredéssel folyt.

Illicini e tekintetben valóságosan remekelt. A többi között pl. egyik periratában azzal vádolta Erzsébetet — akkor már gr. Salmis Gyulánét — hogy atya akaratát kijátszandó, hamis szándékkal végrendeletet írt. Egy más alkalommal pedig a bíróság előtt vakmerő hazudozásnak nyilvánította a grófné összes állításait.¹⁾

Sőt annyira ment, hogy a nőt anyai szeretetében, a férfit családjá becsületének őrzésében támatta meg azon rágalmakban, a melyeket felőlük úton-útfélen terjesztett.

E szemérmetlen bátorsággal hirdetett vádak később — 1568-ban — feljelentés alakjában az esztergomi szentszék elé kerülván, az itt eszközölt tanuvallomások alapján módunkban van azokat apróra elmondani.

A bíróság a megidézett tanuk elé két kérdést tett, hogy azok arra eskü alatt válaszoljanak. Az egyik az volt, hogy van-e tudomása tanunak saját tapasztalása alapján arról, hogy doktor Illicini Péter nem átallotta nyíltan, többek jelenlétében azt állítani, hogy az a leányka, a kit a világ gróf Salmis Gyula és Thurzó Erzsébet gyermekének tart, voltaképpen egy molnár családjából származik, akit csak úgy helyeztek csecsemő korában a grófné mellé az emberek megtévesztésére. A másik kérdés pedig úgy hangzott, hogy igaz-e az, miszerint a doktor mások előtt nem egyszer orgyilkosságról vádolta a grófot?

Az első tanú Salatei József doktor volt, a ki a következőképpen vallott: egy alkalommal a vikáriusnál járván

¹⁾ Országos Levéltár. Rajcsányi-féle kéziratok 84. kötete.

bizonyos ügyben s az előcsarnokban összejövén Illicinivel, beszélni kezdtek a Thurzó Ferencz és a többi testvérek, valamint a Thurzó Erzsébet közt fennforgó ügyről. Beszéd közben azt találta kérdezni Illicinitől, mit fognak most tenni, miután Erzsébetnek gyermeke született? Semmit, válaszolt Illicini, miután itt nem szülés, hanem gyermekbecsempészés történt, és ha megtudhatná, hol vannak azok a bábák, akik a szülésnél állítólag segédkeztek, a legnagyobb titokban rögtön valla-tóra fogná őket. Különben — toldta szavaihoz — már abban az időben is, még mikor Ungnad felesége volt, szó volt egyszer arról, hogy áldott állapotban van, és végül mégis csak »limát« találtak nála. A kérdésre, hogy mi ez, azt felelte: húsdarab. Mire tanu figyelmeztette őt, hogy nem kellene neki ilyeneket mondania, miután ő maga is volt Galgócz várában, és saját szemével győződött meg arról, hogy az úrnő más állapotban van.

A második tanu Mogor Péter szintén hallotta Illicinitől e híreket, a ki ezen felül azt is mondotta neki, hogy csak a Thurzó fivérek válaszát várja s azonnal meg fogja indítani ez ügyben a vizsgálatot. Ugyszintén említette előtte azt is, hogy gróf Salmis Gyula 20 fegyveres katonát rendelt ki ellene, azonban — így biztatta magát — lesz neki magára gondja, hogy baja ne essék.

A harmadik tanu Zumner János nagyszombati polgár nem hallotta ugyan közvetlenül Illicini szájából a rágalmakat, de három helyen is úgy beszéltek el neki, mint a doktor saját szavait. Egy másik nagyszombati polgár Márton deák pedig csak annyit tud, amennyit Salatei József doktor a pozsonyi oktávák alatt elbeszélt neki, hogy t. i. gróf Salmis nagyon haragszik Illicinire, miután családjáról a legképtelenebb híreket terjeszti.

Kyzth János is tudott a dolog felől. Egyizben ugyanis vendégül volt házánál Troer Joakim, Bazin várának kapitánya. Beszéd közben szóba került Illicini is; és ekkor a kapitány kijelentette, hogy ha valahol találkozik vele, kegyetlenül elveri, még pedig ura parancsára, a ki a Salmisék ellen szórt rágalmakat akarja ezzel megboszúlni.

Ugyanígy nyilatkozott a kapitány Görög Mátyás esztergomi nagyprépost és érseki helynök előtt is. S midőn ő — a nagyprépost — figyelmeztette Illicinit, hogy honnan veszi a merészséget az ily híresztelésekhez, miután ügyis tudhatná, hogy szavai hiteltre nem találhatnak, s óva intette őt, hogy vigyázzon nyelvére, mert könnyen pórul járhat, a doktor mind-ezekre azt válaszolta, hogy ő nem úgy költötte vádjait.

Egy másik kanonok társa Illicininek, Melegh Boldizsár gömöri főesperes, midőn a mult nyáron bizonyos káptalani ügyben Bécsben járt, hallotta mint nem egészen hihetetlen és valószínűtlen dolgot beszélni a gyermekcsempészetet. Másrésről azonban meggyőződött, hogy ez merőben lehetetlen s ő maga is úgy vélekedik, hogy az ily gyalázatos hírek szerzőit keményen meg kellene fenyíteni.

Erdekes, vallomást tesz az egyik nyitrai kanonok, Szkacsányi Ádám.

Nem rég — úgy mond — Illicini Nyitrán volt valami szentszéki ügyben. Midőn elvégződván, már visszakészülődött, Bornemisza Pál püspök elküldötte hozzá — Szkacsányihoz — egyik házi emberét azon kéréssel, hogy engedné át a kocsiját Illicini számára, s ha valami dolga akadna Nagyszombatban, utazzék ő is vele.

Az alkalom kedvező lévén, ők az utat csakugyan együtt tették meg. Galgócához közeledvén, egyszer csak azt látja, hogy Illicini különös ruhadarabokat szed elé s ölt magára; egy vörös, róka prémmel ellátott magyar ruhát, és egy magyar süveget. Kíváncsian kérdezi tőle, miért öltözik így át? Mire utitársa bevallotta, hogy fél, mert arról értesült, hogy gróf Salmis katonákat bérelt fel az ő meggyilkoltatására, a leányának születésére vonatkozólag tett nyilatkozatai miatt.

Szikszói Miklós, Losonczy Klára gazdatisztje, 1569. január 1-jén tett vallomásában előadja, hogy midőn a Báthoriak érdekében Bécsbe lett küldve az apostoli nuncziushoz, Illicini-vel együtt utaztak a magyar kancellariába. Az úton összejöttek Bélaváry Györggyel, a ki ily szavakkal támadt a doktorra: te mondtad Salmis gróf leányára, hogy nem az a kinek tartják, pedig ez valótlan, mert a grófnő most is áldott állapotban van. Amire Illicini azt válaszolta, hogy ő nem beszélt ilyesmit. Utóbb négy szemközt tudakozódott a dolog mibenléte felől tanu Illicininél, mire ez elmondotta neki, hogy az említett hírt ő úgy hallotta mástól, s hogy erősen meg van róla győződve, hogy az élete ellen törő orgyilkosokat a gróf bérelte fel ellene. Egy levelet is mutatott ekkor a tanunak, a melyben Bornemissza Pál óva inti őt, hogy életére vigyázzon.

Mindazok közt, a kik a bíróság által kihallgattattak, Illicinire nézve a legkedvezőbben vallott Mossóczi Zakariás nyitrai vikarius és kanonok, a ki a következőkben terjesztette a bírák elé írásbeli vallomását: én Mossóczi Zakariás stb. az apostoli nunczius előtt kinyilatkoztattam, hogy nekem nincs tudomásom sem gr. Salmis leányára sem magára a grófra

vonatkozó s állítólag Illicinitől eredő hirekről, azt azonban tudom, hogy Illicini püspökömnél óvást emelt ez ügyben, ámde ennek tartalmára sem emlékszem. Végre megjegyzi, hogy ennek elmondására sem lett volna köteles, mert ő püspökének titkárja s mint ilyen nem kötelezhető nyilatkozat tételre. Azután Bélaváry Györgyhez fordulva, szemrehányást tett neki, hogy ő az oka mindennek, a ki alacsony számításból minden követ megmozdít, hogy Illicini a szentszéki biráskodásokban egyes feleket ne képviselhessen; pedig legyen róla meggyőződve, hogy vannak Illicininek hatalmas pártfogói, a kik — mint pl. az ő püspöke — nem fogják elejteni. Azonban ez Bélaváryra nem látszott hatással lenni, mert biztosította a helynököt arról, hogy ő meg viszont gondoskodni fog, miszerint Illicini a jövőben sem a püspök, sem pedig más valakinek megbízottjaként ne szerepelhessen.

Rendkívül terhelő volt Illicinire egyik rokonának — a latin szövegben affinisnek van mondva, tehát olyan magyar sógorság lehetett köztük — Ecsy Egyednek vallomása. Ez a következőket mondja el: egy alkalommal eljön hozzám fiam (fogadott?) Ilméry János és beszélgetés közben felemlíti, hogy volt rokonuknál: Illicini Péternél, a ki azt újságolta neki, hogy gr. Salmisnak voltaképpen nincs feleségétől gyermeke, s hogy már meg is egyezett a Thurzókkal 1000 forintban, hogy ezt az ügyet ő mint ügyvédjük a bíróság elé viszi, a mihez a szükséges okiratok már el is vannak készítve, csak az idézőlevél van még hátra. A tanú ekkor mindjárt figyelmeztette fiát, hogy erről mélyen hallgasson, mert lehetetlen, hogy igaz legyen, miután a szülés idején is több tisztességes nő — köztük Hathalmy György felesége is — a grófnő körében tartózkodott. Mire Ilméry János azzal mentegette magát, hogy ezt Illicini nem titokban, hanem nyilvánosan, mások előtt is mondogatja.

Nem akarjuk ezen eskü alatt tett vallomástól az őszinteséget eltagadni, annál kevésbbé, miután a lényegét illetőleg a többiekkel megegyezik, de nem hallgathatjuk el, hogy ennek az őszinteségnek volt bizonyos háttere is.

Illicininek volt egy unokaöccse, a kit okmányaink Mutiusnak neveznek, a ki vagy ő vele egy időben vagy a mi még valószínűbb, később, midőn ő már meghonosodott nálunk, az ő hívására telepedett le hazánkban. Jobban megismerkedvén a viszonyokkal és emberekkel s talán valami állásra is szert tevén, házasságra gondolt, és 1567-ben jegyet váltott az elhalt Ilméry Ferencz leányával Dorottyával, a kit később — mint az előbb említett affinis szóból következtethetjük, — el is

vett. Előbb azonban a leány rokonaival kellemetlen összetűzése volt. A dolog részletei ismeretlenek lévén előttünk, csak annyit tudunk, hogy jegyesét, a ki az időben Siskó (egy másik okmányban Szisztónak iratik) János házában Nagyszombatban tartózkodott, annak rokonai Ecsy Egyed, Pathasy Albert és Ilméry János, egy alkalommal erőszakkal behatolván a lakásba lefogták, kihurczolták, és ellentállása, keserves rimázkodása daczára kocsira ültetvén, magukkal vitték.¹⁾

Az erőszakoskodásnak következménye hatalmaskodási per lett, melynek lefolyását és eredményét nem ismerjük ugyan, de Ecsy Egyed vallomása gyanítanunk engedi, hogy a rokonok közt a házasság után, még évek múltán sem történt meg a kibékülés.

Ilméry János különben 1569. január 3-án megtartott kihallgattatása alkalmával mindenben megerősítette Ecsy Egyed állításait, azon hozzáadással, hogy Illicini szerint gróf Salmis még orgyilkosokat is bérelt ellene, a kiknek kapitánya Bélaváry György, s akik őt egy izben a pathai halastó partján lesték és valószínűleg meg is ölik, ha az isteni gondviselés útját más irányba nem tereli.

Körülbelül ezekhez hasonlóan vallott a többi tanú is — összesen tizenhatan lettek ez ügyben kihallgattatva — csak Rotheri Péter, mindkét jog doktora mondott még valami újat. Hogy t. i. ő ugyan nem hallott semmit Illicinitől a grófi leány születésére vonatkozólag, de midőn Bécsben volt az apostoli nuncziusnál, Illicini panaszkodott előtte, hogy folytonosan orgyilkosoktól kell rettegnie, a kiknek a számát is említette, de hogy kinek megbizásából törnek ezek életére, arról hallgatott. Úgyszintén elbeszélte neki azt is, hogy e miatt a császárnál is volt már panaszon és az értelmi szerző megbüntetését kérte tőle.²⁾

Mint e tanuvallomásokból is kivehető, Illicininek elég befolyásos emberek állottak a háta megett, hogy a reábizonyult piszkos dolgok következményeitől megmentsék. Útat talált magához a fejedelemhez; sokat megfordult az apostoli nuncziusnál, a kinek házában, úgy látszik, szívesen látott vendég volt; Bornemissza Pál nyíltan védelmére szegődött, Verancsicsnak jóindulatával dicsekedhetett, Kutassy György esztergomi éneklő kauonoknak házában lakott stb.³⁾ Mindezek

¹⁾ Esztergomi Káptalani Országos levéltár. Cap. 42. fasc. 9. Nr. 16; Caps. 22. fasc. 16. Nr. 3. Caps. 43. fasc. 8. Nr. 4.

²⁾ U. ott Levéltár. Caps. 39. fasc. 11. Nr. 12.

³⁾ Említésre méltó, hogy midőn egy izben 80 frtot vesz fel Kutassytól kölcsön »in signum benevolentiarum non vero titulo interesse« 20 akó bort és egy sertést ajándékoz neki. U. ott Lib. 3. a. 1563. fól. 18.

jóakarató befolyása és védelme azonban nem volt elegendő a hatalmas összeköttetések ellensúlyozására, a melyek viszont mindent megmozdítottak, hogy őt tönkre tegyék.

Említettük már, hogy mi történt az 1566-ki országgyűlésen, tehát előbb, mint e kihallgatások megtartattak. A Karok és Rendek határozata bár részben általánosságban szól, minden kétségen kívül helyezi, hogy ebben csak is a gróf Salmisék befolyása érvényesült. Amivel nem akarjuk azt mondani, hogy egyúttal nem lett az igazságnak is elég téve.

Pusztán személyes sértésekért azonban, ha még oly galádok lettek volna is, s ha még oly előkelő család ellen irányultak volna is, nehéz lett volna az országgyűlést ily ítélethezatalra bírni. Csakhogy Illicini még azt a végzetes hibát is elkövette, hogy az általa képviselt ügyet, bíróságaink megkerülésével és hazai törvényeink kijátszásával, idegen forum elé, a bécsi nuncziaturához vitte. Ezt használták azután nagyon ügyesen fel ellene gróf Salmisék, s e miatt ítélték őt el az országos rendek is.

Miután — így hangzik az országgyűlés határozata — köztudomás szerint több oly idegen s kivált olasz származású ember tartózkodik az országban, a kik az egyes szentszékek-nél, mint ügyvédek és prokuratorok szerepelnek, és az ország törvényeinek világos rendelkezései ellenére, mielőtt a bíróságok még ítéletet hoztak volna, ügyüket az apostoli szentszék elé felebbezik, és ily módon nem csak a feleknek, hanem a bíróságoknak is kimondhatatlan sok kellemetlenséget okoznak, hogy az e miatt emelt panaszok megszűnjenek a K. és R. kéri a felséget, parancsolja meg a főpapoknak hogy ha az ily idegeneket, a közszabadság megsértőit, eddig megtűrték is, bocsássák el egyházmegyéjük kötelékéből és a jövőre ilyeneket be ne fogadjanak. Egyúttal intézkedjék a felség az iránt is, hogy a jövőben ily felebbezések sem a nuncziushoz sem más felsőbb bírósághoz ne történjenek. A napokban is Thurzó Erzsébetet, a hazai törvények gyalázatára, egy bizonyos Illicini Péter nevű olasz mesterkedési következtében egyenesen a bécsi szentszéki követ elé idézték, még pedig kiközösítés és összes javai elvesztésének terhe alatt. Rendelje el a felség, hogy úgy ez az ügy, mint a többi netalán a nuncziaturánál lévő perek a rendes hazai bíróság elé hozassanak, az oda megidézettek pedig a megjelenés kötelezettsége alól felmentessenek. S miután úgy van rendjén, hogy a közszabadság megsértői és a békeháborítók bűnhődjenek, elhatározott, hogy a primás Illicini Pétert nem csak azon okból, mert idegen, hanem mivel az ország törvényeit megszege, minden

késedelem nélkül fossza meg javadalmaitól és egyházmegyéjéből üzze ki.¹⁾

Az ítélet tehát meg volt, s annak végrehajtása — mint látjuk — a primásra lett bízva. Ha Illicini nem járja le úgy magát minden téren, s kivált ha nem játsza el Oláh Miklósnak jóindulatát, a melyet pedig egy időben oly nagy mértékben bírt, ügye még kedvezőbb fordulatot vehetett volna. Azonban miért miért nem, a primás is szeretett volna már tőle szabadulni, s nem csak megmentésére nem kísérelt meg semmit, hanem ellenkezőleg, a legrövidebb úton megindította ellene az eljárást.

Más részről Illicini sem maradt tétlen. Nem elégedve meg azzal, hogy az országgyűlési határozatot Károly főherczeg, a tárgyalások vezetője nem erősítette meg, sietett az augsburgi birodalmi gyűlésen tartózkodó királyhoz, és ennél keresztül vitte, hogy a határozat felfüggesztessék. Miksa király ugyanis az országgyűlés által eléje terjesztett sérelmekre vonatkozó leiratában 1566. május 2-án akként válaszolt, hogy a mi az országgyűlésen némely olasz származású ügyvéd eljárása ellen emelt azon panaszt illeti, hogy ezek a hazai bíróságok végérvényes ítélete előtt ügyeiket a nuncziaturához felebbezik, valamint a Thurzó Erzsébet és a többi Thurzók közt folyó pert illetőleg, miután e kiváló fontosságú ügyeket a messze távolból meg nem ítélheti, határozatát akkorra halasztja, a mikor Isten segítségével Ausztriába vagy Magyarországra visszatér.²⁾

Ennek következtében, midőn gr. Salmisék ügyvédje a bíróságnál, hivatkozással az országos határozatra, Illicininek a pervitteltől való eltiltását kérte, joggal válaszolhatta, hogy miután az a bizonyos articulus ő felsége a király által nem lett szentesítve, ő ennek alapján az ügyvédkedéstől meg nem fosztható; különben is ez nem az ő személyére vonatkozik, hanem mindazokra, a kik a felebbezésekben az ott említett módon járnak el.³⁾

Míndez azonban nem használt már neki semmit sem. A primás még az 1566. év vége felé kinevezett külön erre az esetre tíz bírót s ezek előtt a szentszéki ügyész által megindíttatta ellene a pert. Az idézés napján megjelent a bíróság előtt, de csak azért, hogy tiltakozását bejelentse az egész eljárás ellen, s hogy az érsek által kirendelt bírákat kifogásolja.

¹⁾ Országos Levéltár. Rajcsányi-féle kéziratok 84. kötete.

²⁾ Történelmi Tár 1881. 291. l.

³⁾ Monumenta Comititalia Regni Hungariae. V. 73. l.

A bíróság tiltakozását mint alaptalant visszavetette, és újból megidézte őt. Illicini most a szentszék elé vagyis a rendes egyházi bíróságok elé felebbezi ügyét, kijelentvén egyúttal, hogy a külön bíróság illetékességét el nem ismervén, nem is fog előtte többé megjelenni. Erre a bírák összeülnek s kimondják az ítéletet: a melynek értelmében Illicini kiközösítették, elveszti minden javadalmát, s kiközösítettését a székesegyházban is kihirdetik.

Még ez a reá nézve rettenetes csapás sem tudta őt egészen megtörni, pedig megfosztotta őt a megélhetés keresetforrásaitól is. A helyett, hogy a maga ellen ingerelt primásnál a kiengesztelődést kereste volna, javainak visszaszerzése céljából kezdett pereskedni, és javadalma birtokában utódjának: Monoszlói András esztergomi kanonoknak még sok kellemetlenséget kellett miatta elviselnie, míg kiegyezett vele.

Hat hó leforgása után végre ki tudja azt eszközölni — úgy látszik Delphini bíboros és Bilia Menyhért nunczius közbenjárása folytán — hogy a kiközösítettés alól feloldoztassék. De mily feltételek mellett! 1567. május 19-én Bécsben hit alatt kellett megígérnie, hogy nem csak lemond minden képviselhető jogról, a melylyel bármily czímen birhatna azon javadalmakra vonatkozólag, a melyektől megfosztották, hanem kötelezi magát arra is, hogy sem a primás, sem a bírák, sem pedig az ügyész ellen soha nem fog a per miatt lépéseket tenni, avagy a javadalmaitól való megfosztást kimondó ítéletet megtámadni. Úgyszintén hogy nemcsak nem fog a primás ellen, vagy az ő méltósága, tekintélye ellen soha, sem szóval, annál kevésbbé tettel véteni, sőt ellenkezőleg, ha erre felhívják, minden erejéhez képest fogja őt tehetségével, tanúltságával, tanácsaival szolgálni és segíteni. Ha mindezek ellen valaha a legcsekélyebbel is vétene, ipso facto kiközösítés alá esik.

Viszont a primás keresztény szeretettel ölelvén őt át, igéri, hogy nem fogja őt abban akadályozni, hogy ő, kivált az ő korában, életfenntartása céljából pereket vállaljon és azokban eljárjon; a kiközösítés alól való feloldozást pedig a nagyszombati főtemplomban kihirdetteti, s ha ő felsége, vagy más jóakarója valamely javadalmat ajándékozna neki, ő nem fog ez elé akadályt gördíteni.¹⁾

Illicini szereplésének ezzel hazánkban vége szakad. A mi ezután következik, az már csak szomorú tengődés volt. Élt elvesztett jó hírvének maradványaiból, a mult dicsőségének morzsáiból. Egy ideig talán még pereket vállalt, ügy-

¹⁾ Országos Levéltár. Rajcsányi-féle kéziratok 84. kötete.

védkedett és egy öregedő ember erőinek lankadságával gondolt a jövőre, melynek kietlenségét csak az a biztató remény tudta némileg enyhíteni, hogy jóakarói talán még sem fogják őt tökéletesen cserben hagyni.

Mielőtt azonban ez bekövetkezett volna, s mielőtt az országot végleg elhagyta volna, még egy szomorú tapasztalattal lett gazdagabb.

Az annyi fáradozással, gonddal, kellemetlenséggel és szenvedélyességgel védelmezett ügy után, melynek maga is áldozatul esett, még azt kellett látnia, hogy megbízói — mikor nem a jutalomról, hanem a nagyon is megérdemelt díjról van szó, — ígéreteikről megfélelkezve, még arra sem tartják őt érdemesnek, hogy néhány jó szó kíséretében a kialakult összeget megtérítsék neki, sőt midőn tartozásukra figyelmezteti őket, lelketlenül elutasítják.

Eszerint nem maradt számára más hátra, mint újra pereskedni. 1569. ápril 24-én megjelent Nyitrán Mirandulini András mint Illicini megbízottja és a szentszék előtt bepanaszolta Thurzó Ferenczet, mint aki feléne az ügyvédkezés fejében kikötött összegből még 470 forinttal adózik, s ezt többszöri felszólítás daczára sem akarja lefizetni.

A periratban apróra el van sorolva, miért mit kellett volna kapnia s tényleg már mit kapott. A Thurzó Elek javai-
ból Erzsébet által visszatartott javak (pl. a nyitrai püspökséghez tartozó birtokok) visszaszerzése fejében 500 frt volt számára kilátásba helyezve, a Thurzó Erzsébet által Ferencz ellen indított per megnyeréseért pedig 300 frt. Az első pert fényesen megnyerte s bizonyára a másodikat sem veszíti el, ha megbízója ellenfelével egyezsége nem lép akkor már, a midőn ő az ügyben sokat dolgozott és a pereskedésre a saját pénzéből 50 frtnál többet elköltött.

Abban a szerződésben, a melyet Illicini Thurzó Ferencz-
cel akkor kötött, a midőn az ügyvédi teendőket peres ügyeiben magára vállalta, ki volt kötve az is, hogy ha Thurzó a megszabott feltételeket meg nem tartaná, Illicininek jogában fog állani követelését a szentszéki bíróság elé vinni. És mégis most, midőn Illicini ezt megtette, Thurzó ügyvédje kifogást emelt a szentszék illetékessége ellen, sőt Báthory Miklós országbíróhoz intézett felterjesztésében is tiltakozott az ellen, hogy ezen ügy egyházi bíróság által tárgyalassék. Mire Báthory felszólítására a nyitrai szentszék csakugyan beszüntette az

1) Országos Levéltár N. R. A. fasc. 1707. Nr. 14.

eljárást, és az ügyet áttette a világi törvényszékhez.¹⁾ Eredményét nem tudjuk.

Ügyszintén nem tudjuk pontosan megállapítani azt az időpontot sem, a melyben hazánktól tényleg bucsút vett.

Knauz szerint 1566 körül lett olmücsi kanonok. De 1567-ben még nem volt az, és valószínűleg még a következő 3 évben sem. Legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy vagy 1571-ben, vagy a rákövetkező évben sikerült azon díszes testületben helyet nyernie, a mely éppen Thurzó Szaniszló püspöksége idején hozta azon statutumot, melynél fogva minden kinevezett kanonoknak felsőbb tudományos képzettséggel kellett bírnia.²⁾

Olmücsi kanonokká történt kinevezetéséig idejét úgy látszik Bécsben töltötte, s mint egyik munkájának Bécsben, 1570. június 23-án kelt censori jóváhagyásából következtetni lehet, nagyobbrészt irodalmi foglalkozás között.

Ujra visszatért tehát arra a térre, a hol első és legtartósabb sikereit aratta, s a mely lelkének annyi gyönyört, hírvágyó szívének oly sok dicsőséget szerzett, mielőtt hűtlenül elhagyta volna.

Ezen munkásságát mint olmücsi kanonok is folytatja. 1573-ban kiadja Paraenesisét és a nagyszombati főtemplomban tartott szent beszédeit. Együttal Verancsichhoz címzett előszavában megígéri, hogy ha a költségeket megbirja, még több művét is sajtó alá fogja adni. Azonban csak egyről tudunk még, mely nyomtatásban megjelent: címe: *Parenticon ad Transylvanos, qui a Catholica fide alienati ad Sabellum seu Praxeum, seu Paulum Samosatenum, et ad Arium vel Nestorium, vel Photium degenerarunt.* (Hol?) 1581. 4o.²⁾

Munkái tehetséges és gyakorlott íróra vallanak. Írasmódora eleven, a vitatkozásokban, az érvelés és czáfolásban kemény és éles, de e mellett meggyőző. A szentírásban rendkívül járatos és misem könnyebb neki, mint innen vett idézetekkel támogatni állítását.

Utolsó éveiről, halála idejéről, nem tudunk semmit.

Mint olmücsi kanonok, még egyszer felkeresi levelével az esztergomi káptalant, arra kérvén egykori társait, hogy állítsanak ki számára egy írásbeli nyilatkozatot arra nézve, hogy mivel foglalkozott, minő életet folytatott ő Nagyszombatban. Úgy látszik ebből, hogy nem csak keserű visszaemlékezései kísérték el őt új otthonába, hanem a gyanúsítás. a rágalom

¹⁾ Wenczel G., Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz. Bpest, 1878. 32. l.

²⁾ *Lányi, Magyar Egyháztörténelme.* II. 399. l.

is megmérgezték fáradt életének kevés örömeit, s öneki ily módon kellett azon rosszakaratú találgatásokkal szemben magát védelmeznie, a melyekkel az emberek hazánkából való távozásának okait kutatták.

Az esztergomi káptalan készséggel teljesítette kívánságát, s nemeslelkűen fátyolt vetve hibáira, melyekért már megszenvedett, csak érdemeit sorolja fel, a melyeket a tanítás és prédikálás terén szerzett. Sőt elhallgatva az előzményeket, csak a közvetlen okot említi magyarázatul arra vonatkozólag is, a miért kiközösítés alá esett.

Bizonyítjuk. — így fejezik be nyilatkozatukat egykori kartársai — hogy a doktor nem valami büntény miatt vesztette el nálunk birt javadalmát, hanem mivel nem akart a primás által összeállított bíróság előtt megjelenni. Mert közöttünk tisztességes, dicséretes módon élt és semmi olyast nem tudunk felőle, a mit akár életmódjában, akár tanításában kárhoznunk kellene.¹⁾

Ha ez annyit jelent — s mi úgy magyarázzuk — hogy mint egyházi embernek magán élete — a legkényesebb pontban tiszta volt, s orthodoxiája kétségbe vonhatlan, akkor a bizonyítványt készséggel aláírjuk mi is.

KOLLÁNYI FERENCZ.

¹⁾ Történelmi Tár. 1881. 263. l.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY KANONIZÁCZIÓJA.

(Válaszul Mátyás Flóriánnak.)

Ritka az olyan író, nemcsak nálunk, de másutt is, ki annyira kerülve, sőt megvetve a nyilvánosságot, oly zajtalanul és mégis oly sikerrel működik, mint Mátyás Flórián. Mit köszönhet neki történeti nyelvészetünk? nem e szakfolyóiratba tartozik fejtegetni, arra nem is mernék vállalkozni. De igen is ide tartozik annak méltánylása, hogy neki, a szerény magán embernek köszönhetjük, hogy Szent István legendájának, a Képes Krónikának megállható kritikai kiadását birjuk, s hogy a dubniczi krónika egyáltalában nyomtatásban megjelent és végre, — hogy még egyet, de a legfőbbet — említsem, az ő nevéhez fűződik annak a sokat vitatott, régi történetünk szempontjából oly fontos kérdésnek megoldása: melyik Béla királynak volt jegyzője Anonymus? mert azt eldöntötte úgy, hogy most már — lehet mondani — még csak azok állítanak, nem minden félénkség nélkül, mást mint ő, kik még nem tudják magukat rászánni, hogy régibb tévedéseikről a »mea culpa«-t nyíltan elmondják. Abban a bő commentárban, melylyel Mátyás Flórián Szent István legendáinak kiadását kíséri,¹⁾ Szent István kanonizációjáról is szól, s a Hartvik legenda egyik erre vonatkozó elbeszélését bizonyítéknak veszi arra, hogy e mű nem könyves Kálmán idejében, hanem 1213—1233 közt keletkezhetett,²⁾ mert úgymond — latinul idézek, ne hogy a fordítást valamiképp elvéstem és szerző gondolatát teljes hűséggel ki ne fejezzem — : Antiquitus honorem martyribus vel confessoribus tribuere episcoporum erat. Id vero fiebat primo communi populi — postea vero Synodi et principis etiam consensu. Paulatim invaluit mos, negotium hoc ad pontifices Romanos deferendi, qui in concilio vel synodo sanctitatem personae postulatae declarare solebant. Exempla

¹⁾ M. Florianus, Fontes Domestici I. 149. K. II.

²⁾ I. h. 201 l.

canonisationum per *pontifices in conciliis* conglomerat Eminētissimus Cardinalis Lambertinus de beatificatione et canonisatione Lib. I. c. 20. Azután példákat hozván fel zsinaton történt kanonizációkról, folytatja: *Primus*, qui extra synodum communicato tamen consilio cum episcopis, negotium hoc conficit, est Eugenius III. (1145—1153.) . . . Ex verbis Eugenii patet saeculo undecimo praecedente moris non fuisse apostolicis litteris sancire (ut Hartvicus scribit), ut aliquorum corpora eleventur, sed petitiones ad pontificem directae in conciliis generalibus pertractabantur.¹⁾ Mátyás Flórián tehát Hartvik elbeszélését a kanonizáció kezdetéről oly anachronismusnak tekinti, melyet XI. századbeli író nem mondhatott, s a melynek egyszerű felemlítése, már elég annak kimondására, hogy későbbkori íróval, vagy interpolációval van dolgunk, mint p. o. minden bővebb fejtegetés nélkül interpolációnak kell lenni, ha a IV. Béla korában élt és meghalt Rogerius Carmen miserabiléje végén »cruciferos de insula Rhodi«-t említ, mikor a Szent-János vitézek csak 1309-ben telepedtek meg Rhodos szigetén, vagy ha a Péchy családnak egy 1209-ről keltezett oklevelében prágai garasokról olvasunk, melyek pedig csak 1300-ban kerültek forgalomban. Ily felfogás mellett azután érthető, ha Mátyás Flórián legújabbán két cikkét itt a Századokban Szent István kanonizációjáról, azzal a kijelentéssel fejezi be: hogy nem volt érdemes, hogy a jelen sorok írója »időt vesztэгessen az igazolhatatlan mende-monda — értsd Hartvik elbeszélését a kanonizációról — védelmére«, s nekem vagy meg kellene hajolnom, vagy tüzetesen szembe kellene szállanom az érdekes, és szerzője bő olvasottságáról tanúskodó cikkekkel, ha szerző abban maga nem szívná vissza azt, hogy egy parlamentáris, tehát irodalmilag is helyén levő kifejezést használjak, mit feljebb idézett Hartvik commentárjában állított. Mostani cikkeiben ugyanis szó sincs már

¹⁾ I. h. 215—216. II. magyarul: Régente a püspököktől függött, hogy vértanúkat vagy hitvallókat köztiszteletben részesítsenek. Ez eleinte a népnek, majd zsinatnak, fejedelemnek is hozzájárulásával történt. Lásanként az a szokás keletkezett, hogy az ügyet a római pápák elé vitték, a kik általános vagy részleges zsinatban szokták a kérelmezett személyeket szentté nyilvánítani. A pápák általi zsinatokon történt ily szentté nyilvánítás példáit összeállítja a híres Lambertini bíboros a boldoggá és szentté avatásról szóló művében. Lib. I. c. 20. »Az első, ki ily ügyet zsinaton kívül, de mégis a püspökök értesítése mellett intézett el, *III. Jenő volt* (1145—1153.)« »Jenő szavaiból kitűnik, hogy a megelőző tizenegyetik században nem volt szokás pápai levéllel rendelni el (mint Hartvik írja), hogy valakinek testét emeljék fel, hanem a pápákhoz intézett kérvényeket általános zsinatokon tárgyalták.

arról, hogy III. Jenő pápa volt az első, ki zsinaton kívül kanonizált. Ellenkezőleg beismeri, sőt példákkal támogatja, hogy a pápák már előbb is zsinaton kívül kanonizáltak vagyis — mint magát kifejezi — a kanonizációt a pápa »tehette mindig rendesen 993 előtt, ezután pedig *tehette ritkán és csak kivételesen.*» Nem feszegetem itt, hogy a most idéztem enuncziacio talán, szabatosabb lehetne s a »tehette« helyett talán a »tette« szót kellene használni; hogy exceptió és reguláról beszélni ép ott, hol a regula maga kétes — talán kissé korai; arra sem terjeszkedem ki, mennyiben egyeztethető össze a tudós írónak mostani nyilatkozata azzal mit Hartvik commentárjában ugyanarról a tárgyról mondott; idéztem szavait, s a tisztelt olvasó maga formálhat magának ítéletet: nekem elég beismerése, hogy a pápák a XII. század előtt is kanonizáltak már zsinat nélkül, s hogy ennél fogva a Hartvik elbeszélése lehet *ritka* eset, de nem *képtelenség*, melyet a priori kizártnak kell tekintenünk. Elhagyjunk-e pedig valami ritkább esetet valamely írónak? — a jelen esetben Hartviknak — az az író általános hitelességétől függ. Ha valaki Hartvikot könyves Kálmán hivatalos történetírójának tartja: az elfogadja elbeszélését; a ki későbbi compilációt lát a Hartvik legendában, talán kételkedni fog benne; semmi esetre sem lehet azonban ítélete ok arra, mit tartson a legendáról? — mint Mátyás Flórián teszi — hanem csak következménye véleményének, a melyet magának Hartvik legendájáról alkotott. E véleményekről: a legenda koráról, elemeiről, hitelességéről azonban már annyit irtunk én és Karácsonyi János tisztelt barátom, e folyóirat hasábjain, hogy igazán kiméretleniség volna tőlem a Századok olvasó közönségével szemben legalább itt és most újra e tárgyra visszatérni. A kit érdekel, megtalálhatja a mi e kérdésről felmerült, a Századok 1892-iki folyamában, s az akkori cikkekben idézett más helyeken, s ép azért attól az élvezettől is meg kell fosztanom magamat, hogy tudós ellenfelem némely — megengedem, hogy igen érdekes, sőt részben igaz — divagációjára feleljek, mert a figyelmes olvasó, ki a régibb cikkeket olvassa, a feleletet magától is megtalálja és észre fogja p. o. venni, hogy abból, mit irtak az írók 1082 után Szent István csodatetteiről, nem lehet fegyvert kovácsolni Hartvik azon elbeszélése ellen, mely 1083 a kanonizációja előtt való időre vonatkozik; végre pedig az sem lehet feladatom, hogy az »Eminentissimus Cardinalis Lambertinus«-t — XIV. Benedek pápát, kit Macaulay, auxissal ugyan de még is lehet érteni okát, a legjobb és leghölcsebbnek nevez Szent Péter utódai közül — a tudós

szerző kritikája ellen megvédelmezzem. Ha minden kifogása igaz is volna, az mégsem változtatna semmit azon, a most már általa is beismert igazságon, hogy a pápák a XII. század előtt is kanonizáltak, még pedig nem mindig zsinatokon.

E sorok írója nem tartozik azok közé, kik azt vallják, hogy a mit egyszer mondtak, attól többé el nem állanak. Ellenkezőleg, azt tartja, hogy tudományos kérdésekben senki sem csálhatatlan és hibát beismerni nemcsak nem szégyen, hanem kötelesség. Kész ebben mindig követni Mátyás Flóriánt, ki egykor vitatta a pannonhalmi oklevél valódiságát, most pedig hamisnak tartja; valódinak elismerte a veszprémvölgyi apáczák görög-latin oklevelét, most pedig kételyeket táplál valódisága ellen; s ha valaki tekintélye előtt nem lenne nehéz meghajolnia, az bizonyosan az az író volna, ki az Anonymus kérdést oly alaposan megoldotta. De jelenleg a kérdést még olyannak kell látnia — okkal vagy ok nélkül? a kegyes olvasó ítélje meg, — hogy »makacsul« fenn kell tartania állásponját,¹⁾ s azt annyival inkább teheti, sőt kell tennie, mert abba most már azokra a becses adatokra és beismerésre is támaszkodhatik, melyeket maga Mátyás Flórián hozott fel, előttünk fekvő legujabb cikkeiben.

PAULER GYULA.

¹⁾ I. h. 218.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Pázmány Péter összes munkái. A budapesti kir. magyar Tudom. Egyetem megbízásából egybegyűjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Latin és magyar sorozat.

Latin sorozat első kötete. *Dialectica*, quam e codice manuscripto Bibl. Univers. Budapest. recensuit *Stephanus Bognár*. Budapestini Typis Reg. scient. Univ. 1894. XV. és 688. Ára 5 frt.

Magyar sorozat első kötete: *Felelet az Magyarai István — az ország romlása okairól* írt könyvére. Sajtó alá rendezte: *Rapaics Rajmond*. — *Kempis* Tamásnak *Christus követéséről* négy könyvei. Sajtó alá rendezte *Kisfaludy Á. Béla*. — Az mostan támadt *új tudományok hamisságának* tiz nyilván való bizonyossága. Sajtó alá rendezte *Rapaics Rajmond*. — Budapest. Nyom. a kir. m. Tud. Egy. nyomdájában. XVIII. és 588 l. Ára 5 frt.

Mikor *Fraknói Vilmos* *Pázmányról* írt három kötetes nagy munkája, a monographikus irodalom ezen remeke, megjelent, abban *Pázmány Péter* hatalmas alakja, kiváló egyénisége, irodalmi jelentősége, addig alig sejtett nagyságban domborodott ki. Megjelent előttiünk *Pázmány*: a körültekintő, óvatos, előzékeny modorú, de törhetetlen akaratú s erős elhatározású államférfi; a keresztény szeretet tüzetől hevített ember; a széles látókörrrel, erős logikával, ragyogó magyar tollal megáldott, meggyőződéséhez szívósan ragaszkodó, de a gúny, a kérlelhetetlen támadás fegyvereitől, a személyeskedéstől sem irtózó író. Államférfiai nagyságának emlékkövei azóta, — *Fraknói* 1886-iki újabb művén kívül, — folyton szaporodtak azon nagybecsű okmánypublikációk révén, a melyek a mai napig napvilágot láttak és szaporodni fognak, ha a magyar püspöki kar ismert áldozatkészsége, a történelmi társulatban bemutatott *Waczulik*-féle gyűjtemény kiadását, lehetővé teszi. Az emberiség jólétén buzgólkodó szívének, a nemzeti tudományosság emelését célzó alapítványainak emlékét, az általa alapított intézeteknek: az egyetemnek, a bécsi magyar pap-

nevelőnek stb. monographiái hirdetik. Csak írói munkásságának emlékoszlopát felelte el a nemzet felállítani. Pedig a tudomány elfogulatlan bajnokainak körében, régtől fogva, élénk vágyakodás élt Pázmány összes munkáinak gyűjteményes kiadása után. A nemzeti hála és kegyelet követelménye volt ez, hazánk XVII. századbeli európai híré tudósával szemben; a hasznosság és értékesíthetőség kérdése volt, hazánk legmagyarosabb zamatu írójával szemben.

Soká, nagyon soká kellett várakoznunk, míg a pium desideriumból komoly kezdeményezés, a kezdeményezésből örvendetes valóság lőn. 1881-ben, tehát éppen egy lustrummal egyetemünk harmadfélszázados alapítási ünnepélye előtt, az egyetemi könyvtár igazgatója öntötte konkrét indítvány alakjába e vágyakodást. December hava 30-áról keltezett s az egyetemi tanácshoz intézett beadványában, lelkes hangon szólalt fel a mellett, hogy adja ki az egyetem Pázmánynak kéziratban lévő s az egyetemi könyvtárban őrzött *latin* munkáit, a mivel aztán *magyar* munkáinak gyűjteményes kiadását is egybekapcsolni lehetne. Az egyetem tanácsa 1882. január hava 7-én tartott ülésében nagy helyesléssel fogadta a javaslatot. Elvben rögtön hozzájárult a könyvtárigazgató javaslatához s a kiadás módjára és tervére vonatkozólag a hittudományi kar szőlította fel véleményadásra, azon hozzáadással, hogy abban Pázmány Péter *magyar* munkáira is figyelmet fordítandó.

A hittudományi kar nagy buzgalommal fogott munkájához. Az előtanulmányok megtételével két nagy tudományú tagját bizta meg, a kik mindenek előtt Pázmány kéziratban levő és nyomtatásban megjelent összes műveinek megállapítását tűzték ki feladatokul. Lélekismeretes kutatás és tanulmányozás után kitűnt, hogy Pázmány Péter összes munkáit, a mennyire azok címe életrajzából és leveleiből megállapítható, részint kéziratban, részint nyomtatásban meglehet szerezni, kivéve a *De Anima* című pszichológiai művet, a melynek nyomára jutni a legbuzgóbb után járás daczára sem lehet.

Az alapkérdés ily módon tisztázva lévén, a hittudományi kar 1884-ben a kiadás módjára és tervére vonatkozó véleményes jelentését elkészíté s azt az egyetem tanácsának bemutatta. A tanács 1884. december hava 27-én tartott ülésében a tervezetet véglegesen elfogadta s a kiadás létesítéséhez szükséges lépéseket megtette. Felterjesztést intézett *Trefort Ágost* akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, kérve határozatának törvényszerű megerősítését és hathatós pártfogását. Trefort, a mint azt széles látókörétől és finom műveltségétől várni lehetett, örömmel fogadta a tanács javaslatát,

azt törvényes határozattá emelte, a kiadás előzetes költségeire 1500 frtot utalványozott ki s a tervet, az országházban hangoztatott aggodalmakkal szemben, védelmébe vette.

Az ügy ily örvendetes lendülete csak fokozta a hittudományi kar buzgalmát. Részletesen megállapította a kiadás módosztatit, egybegyűjtötte a kiadandó anyagot, meghatározta a latin és magyar sorozat egyes kötetének tartalmát, meg egymásutánját és az egyes műveket sajtó alá való rendezés végett, az illetékes szaktanárok között, kiosztotta. Az előkészületek tehát akadálytalanul folytak. De hátra volt még a legnehezebb rész, a *pénzügyi* kérdés megoldása. E tekintetben az egyetem tanácsa és a vallás- és közoktatásügyi miniszter között hosszas tárgyalások indultak meg, a melyekben *Szalay Imre* ministeri tanácsos buzgalma, tapintata és lelkes támogatása játszott nagy szerepet. Végre 1893-ban ezen kérdés is megoldón oldva. *Csáky Albin* gróf október 16-án kelt leiratával értesítette az egyetem tanácsát, hogy közte és *Vaszary Kolozs* hercegprímás, mint a központi papnevelő főigazgatója között, Pázmány Péter összes munkáinak kiadására nézve, egység jött létre. Ennek értelmében a központi papnevelő alapja, hét éven át, a meddig a kiadás folyni fog, évenként 1950 frttal járul a kiadás költségeihez, míg a többi költséget az egyetemi nyomda fogja viselni, a melynek kötelessége leendő a kiadás mennél nagyobb diszéről gondoskodni. Az egyetem tanácsa ezen egységet köszönettel vette tudomásul és felhívta a hittudományi kart, hogy az elfogadott tervezethez híven, Pázmány összes munkáit 14 kötetben adja ki olyképpen, hogy 1894. évtől kezdve, évenként, két kötet lásson napvilágot.

Ez Pázmány összes munkái kiadásának historikuma.

A nagy fontosságú kiadványból elsőnek a *latin* sorozat első kötete jelent meg. Ezt, épp úgy, mint a valamivel később megjelent magyar sorozat első kötetét, *Pázmány Péter*nek életrajza nyitja meg, a melyet tudomásunk szerint, Fraknói újabb munkájának nyomán. *Rapaics Rajmond* tanár irt meg röviden, de kellő tájékoztatást nyujtva. A latin sorozat első kötete különben *Pázmány Dialectica* című művét tartalmazza.

A *Dialectica* eddig nyomtatásban nem jelent meg. A mű az egyetemi könyvtár F. 7. jelzésű kéziratában maradt meg. A folio kézirat nem Pázmány írása, hanem az a másolat, a melyet a biboros szerző készíttetett, hogy művét sajtó alá adhassa. A kinyomtatást azonban közbejött halála akadályozta meg. A kézirat 792 lapra terjed s nem képez befejezett egészet, a mennyiben a mű végső sorai, azok, a melyekben Pázmány a különböző tudományok egymás közt való összehasonlí-

tásáról szólott, hiányoznak. Maga a másolat tiszta és olvasható írás ugyan, de számos lacunát és hibát tartalmaz, világos bizonyítékaul annak, hogy Pázmánynak nem volt már ideje a másolatot az eredeti kézirattal egybevetni, a másoló rossz olvasását kiigazítani. Az előttünk fekvő kiadásban, bár az eredeti kézirat elveszett, a másolás hibáit csaknem mind kijavította *Bognár István* tanár, a ki a munka sajtó alá való rendezésével volt megbízva. Ott a hol idézetekről volt szó, az idézett művek Pázmánykori kiadásaiból, ott hol az értelemről, a scholastikus bölcelet szoros szabályaiból alkotta meg javításait s azokat a változatlanul közölt kézirati szöveghez adott jegyzetekben tette közzé. Igaz elismeréssel kell adóznunk ezért *Bognárnak*, a ki ezen idegfeszítő, rendkívül nagy tájékozottságot, alapos tudást, türelmet és odaadást igénylő munkát, mesteri kézzel oldatta meg.

Pázmány »*Dialecticá*«-ja *Vasquez* és *Suarez* modorában van írva. Bevezetésül a logica és dialectica kérdéseit, azután az universaliákat tárgyalja; kommentálja a praedicamentumokat, *Perihermenias* könyveit, *Aristoteles* analyticáját stb. Kiemelendő azonban, hogy mindezen tárgyalásokban és kommentálásokban gyakran oly meglepő fordulatokra, annyi eredeti és önnálló felfogásra találunk, hogy Pázmány e »*Dialecticá*«-ja, a bölcséleti gondolkodástan *történelmébe*, kétségtelenül egy egészen új, eddig kellőleg nem méltányolt fejezetet fog beilleszteni.

A magyar sorozat első kötete *Pázmány* három, nyomtatásban megjelent, művét tartalmazza. Elsőnek a kötetben azt a *Feleletet* olvassuk, a melyet *Pázmány* a nyitrai tudós főpápnak, *Forgách Ferencz*nek ösztönzésére, *Magyari István* könyvére adott. Bevezetésül *Rapaics Rajmond*, a kinek ezen rész sajtó alá való rendezését köszönjük, rövid, de igen magvas bibliographikus értekezést nyújt. Ebben pontosan egybeállítja azon adatokat, a melyek *Magyari István*ra vonatkozólag fennmaradtak, rövid kivonatban közli *Magyari* könyvének tartalmát és elmondja a *Felelet* létrejöttének érdekes történetét.

Magyari életének sorsáról kevés feljegyzés maradt. Születése helyét és idejét nem ismerjük.¹⁾ Kétségtelen csak az,

¹⁾ Pázmány ugyan, egy másik művében, Magyarinak a katonai életre vonatkozó tanácsait gúnyolván, azt mondja, hogy: »M. — gyermekségétől fogva Szamosfalván a taligakenéshez értett többet, hogysem a vitézlő főemberek tisztéhez«, a miből újabban egyesek M.-t a Kolozsvár mellett fekvő Szamosfalva szülöttjének, sőt talyigásnak vélik. Rapaics a gúnyos megjegyzést a maga érdeme szerint ítéli meg s azt egyszerűen gúnynak, nem pedig történelmi értékkel bíró adatnak minősíti, a mit a komoly

hogy hosszabb ideig sárvári prédikátor volt és hogy 1594—1604 között szerepelt. 1594-ben urával, *Nádasdy*val, kit egyes hadjáratokban elkísérni szokott, jelen volt Esztergam ostrománál. 1596-ban a kálvinizmushoz szító Beythe István szuperintendens ellenében 77 prédikátor társával együtt ő is aláírta az orthodox lutheranizmust biztosító németországi Formula Concordiaet. 1600-ban pedig, már mint szénior, kiadta első irodalmi művét: *Az jól és boldogul való meghalásnak tudományáról*. 1604-ben pedig harmadik ismeretes művét, a *Nádasdy Ferencz* temetése alkalmából tartott két prédikációját. 1603-ban, ha hihetünk *Schmal András* feljegyzésének, szuperintendens is volt.

Az országok romlása okairól írt könyv 1602-ben jelent meg Sárvárott Manlius János nyomdájában. *Magyari* könyve nagy feltűnést keltett az országban, úgy czíménél, mint tartalmánál fogva. *Magyari* az országokra nehezedő csapások okát a bűnben találja, melyet Isten ostoroz; a bűnök között pedig a legnagyobb a hamis vallás követése. Mivel pedig a kath. vallás bálványozás, tehát hamis vallás, és mint ilyen a pápák és papok találmánya, mivel a kath. papok kárhozatos életet folytatnak és mivel eddig ez a vallás uralkodott Magyarországon, — világos, hogy minden bajnak kútfeje és forrása: a katholicizmus.

Forgách Ferencz éles szeme fölismerte a veszélyt, a melyet *Magyari* könyve magában rejtett s azért nem nyugodott addig, míg arra talpra esett czáfolatot nem íratott.

Ezen nagy fontosságú, sürgős és nehéz munkára *Forgách* a legalkalmasabbnak *Pázmány Pétert*, a sellyei jézustársasági rendház tudós tagját, tartotta. Felszólítást intézett tehát hozzá, felajánlván neki egyúttal tartózkodási helyül a Nyitra megyében lévő radosnai kastélyt, a hol visszavonultán, csendben és nyugalomban dolgozhatik a czáfolaton. *Pázmány* készséggel tőn eleget a főpap megtisztelő bizalmának. Még 1602-ben elment *Radosnára* s belekezdett a nagy munkába, a melyet rövid néhány hónap alatt befejezett. 1603-ban az esztergomi káptalan nyomdájában, *Forgách* költségén, már meg is jelent *Pázmány Felelete* 295 számozott és 25 számozatlan lapra terjedő 4-rétű kötetben,²⁾ a katolikusok között általános örömet, a lutheristák között nagy riadalmat keltve.

Pázmány hat részre osztotta művét. Az első részben

történetírás szempontjából, mint kiváló történelmi érzékre valló dolgot, csak helyeselni tudunk.

²⁾ Teljes címe: Felelet az Magiari István Sarvari Praedicatornac az Ország romlása okairul, irt koeniuer. Iratot *Pazmani Peter* által. Nagy-Szombath. Anno MDCIII.

ismertette a tényállást és indokolta feleletét. A második részben kimutatta, hogy a Luther hite és vallása új; a harmadikban, hogy a kath. vallás nem új s különösen, hogy a gyónás, a bűjt és az egyháziak nőtelen élete nem új találmány; a negyedikben megfelel az egyházi emberek életére szórt rágalmakra; az ötödikben bizonyítja, hogy a katolikusok nem bálványozók, végre a hatodik részben a védelemből a támadásba megy át és kiutatni törekszik, hogy az országban való veszedelmeknek nem a katolikusok az okai, hanem a lutheristák. Pázmány azonban nem elégedett meg azzal, hogy M.-t czáfolja, hanem vissatért azon forrásokra is, a melyeket M. használt s Hunnius Aegidiust, a nagy tekintélynek örvendő wittenbergi tanárt, a kinek műveiből¹⁾ M. legtöbbet merített, éles tollával bonczolgatta, sőt helyel-közzel Kálvin műveivel is polemizált.

Ez volt Pázmány Péter első irodalmi föllépése, a melyen meglátszanak ugyan még a sietés és a kezdet nehézségének nyomai, de egészben véve már is feltűnik könyvében a jövő nagy dialektikusának ragyogó tolla, megdönthetetlen logikája.

A magyar sorozat első kötetének harmadik részében, ugyancsak Rapaics Raymond rendezte sajtó alá Pázmánynak (Gráciban 1605-ben megjelent, s az új tudományok hamisságáról írt könyvét.²⁾

Pázmányt, hogy önmívelődését annál hathatósabban gyakorolhassa, fennebb vázolt könyvének megjelenése után, a rend főnöke Grácba rendelte s ott a scholasztikai hittudomány tanszékét bízta reá. Visszavonúltságban, teljesen tanulmányainak szentelve idejét, élt itt az ifjú tudós. Mint a kis méhecske szorgalmasan gyűjtögeté a hittudományok virágos kertjéből szellemi eleségét, hogy így a jövő nagy harczokban, mindenképpen megedződve, vehessen részt. Nyugalma azonban nem soká tartott. Magyarországból kardcsörtetés zaja hallatszott. A protestansok fegyvert fogtak, hogy vallásuk szabadságát kivívhassák. Bocskay hadai elárasztották az országot, kiűzték Pázmány rendtársait, Nyitra városban ostrom alá fogták jóltevőjét, *Forgách* Ferencz püspököt.

Pázmányban felforrrt a vér. Tollának hatalmas fegyveré-

¹⁾ Érdekes, hogy e kiadványnak találkozott oly bírálója is, a ki kifogásolja R. bevezetését, mert azt mondja, hogy P. Hunnius Egyed *De Ecclesia* cz. műve ellen is írt, holott H. művei csak 1617—1619. jelentek meg. Elfelejtí a tudós bíráló úr, hogy *ekkor* összegyűjtött munkái láttak napvilágot s az egyes művek megjelenésének ideje valamivel előbbre esik.

²⁾ Teljes címe: Az mostan tamat új tudomaniok hamissaganak Tiiz nilván valo bizonisaga. És reovid intes a Teoreok Birodalomrol és vallásrol. Iratot Pazmani Pétertül. — Graecii Styriae, per Georgium Widmanstadium, Anno M. DCV.

vel vett elégtételt az egyházán, szerzetén és jóltevőjén ejtett sérelmekért. Egy könyvet írt, a majdan megjelenendő »*Kalaúz*« vázlatát, a melyben egybe foglalta mindazon érveket, a melyeket a hitújítás ellen a legerősebb kath. elmék az idők folyamában kieszeltek. Merészen, az élet-halál harcz kiméletlen erejével támadta meg a protestantizmus legerősebb bástyáit, legföltettebb alapjait. A fájdalom és a bosszú mérhetetlen ereje nyilatkozott meg művében, a hatalmas Pázmány egyik leghatalmasabb alkotásában.

Igy keletkezett Pázmány műve az új tudományok hamiságáról. A kis 4-r. alakban, 113 levélen megjelent munka hatásáról nincs közelebbi adatunk, kétségtelennek látszik azonban, hogy a protestánsok körében P. ellen támadt ingerültségnek nem csekély részben ezen munkácska is oka volt. Megjegyezzük különben, hogy P. ezen műve aestheticus szempontból sok kifogás alá esik s hogy azt még azok a rendkívüli körülmények sem menthetik egészen, a melyek között létre jött.

A kötet második részét a Kempis Tamás *Krisztus követéséről* írt négy könyvének fordítása foglalja el. Ezen mű a világirodalom egyik legismertebb remeke, a mely csaknem minden nyelvre le van fordítva s közel annyi kiadásban jelent meg, mint maga a Szentírás. Pázmány tehát rendkívül jó szolgálatot tett a magyar kath. közönségnek, midőn Kempis művét lefordította s a magyar nemzetre nézve élvezhetőt vé tette. Pázmány maga mondja, mily nagy gonddal végezte azt. »Igyekeztem azon — írja — hogy a deák betűnek értelmét híven magyaráznám, a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folya, mintha először magyar embertől magyarul iratott volna.« Hogy e feladat mily nehéz volt, azt mindenki könnyen elképzelheti, a ki a latin eredetinek tömör, magvas, eszmékben bővelkedő rövid mondatait ismeri. Hogy mind a mellett a fordítás remek munka, az mindennél jobban bizonyítja P. erős magyar nyelvérzékét, fejének és tollának fegyelmezettségét. A sajtó alá rendezés, miután az első 1604-iki kiadásból egyetlen egy példány sem maradt fenn, — a tiz évvel utóbb Bécsben megjelent második kiadás után készült és *Kisfaludy A. B.* tanár szakavatottságát dicséri.

Hátra van még, hogy röviden megemlékezzünk azon rendszerről, a melyet a sajtó alá rendezők, közös megegyezés szerint, a kiadásban követtek. Nyilván való dolog volt, hogy a kiadás nem lehet egyszerű reproductio. A sajtó alá való rendezés nehéz munkájával megbizottaknak két dolgot kellett szem előtt tartaniok: a *nyelvtörténeti érdeket* és az *olvasók*

kényelmét. Igaz elismeréssel adózunk munkájuknak, a melylyel bebizonyították, hogy e kényes Scillák és Charybdiszek között biztos kézzel vezérelték a kiadott műveket. Körültekintő gondosság, helyes nyelvtörténeti érzék, lelkesedés és mély kegyelet jellemzik munkájukat.

Külön ki kell emelnünk még azon nagyszámú s igen helyesen s szakavatottan egybeállított jegyzeteket is, a melyekkel különösen a *Rapaics Rajmond* tanár által rendezett részek bővelkednek s a melyek részint az elavult szavak magyarázatára, részint a ma kevésbbé ismert s Pázmány által idézett művek és írók ismertetésére vonatkoznak s bibliographikus beccsel bírnak.

A latin sorozat első kötetét Pázmánynak arczképe, a magyar sorozat első kötetét az egyetemi anyakönyvek első lapjáról másolt Pázmány-czímer díszíti; mindkettő kiválóan alkalmas arra, hogy a kötetek értékét növelje. Ezen részben azonban mégis lenne egy kifogásunk, helyesebben óhajunk, a melyet az egyetem hittudományi karának szíves figyelmébe ajánlunk. Nézetünk szerint nagyban emelné az egyes kötetek becsét, ha azok a tárgyalt művekre vonatkozó facsimilékkal ellátva jelennének meg. Ott hol *kéziratból* való közlésről van szó, az illető akár eredeti, akár másolt kézirat egy-egy lapját, ott hol *nyomtatás* után készül a kiadvány, a használt hungarica címlapját lehetne, sőt nézetünk szerint kellene, reprodukcióban bemutatni. Ma már a technika e tekintetben annyira előhaladott, hogy e reprodukciók nem emelnék valami túlságosan a kiadás költségeit.

Midőn mindazoknak, kik e jeles edíció létrejöttén buzgón és odaadón munkálkodtak, úgy szerény magunk, mint — bizton hisszük — az egész tudományos világ nevében ismételtén köszönettel és elismeréssel adóznánk, azon biztos tudatban tesszük le ismertető tollunkat, hogy a folyó évre tervezett kötetek úgy a pontos megjelenés, mint a szakszerű kiadás szempontjából a most ismertetett kötetek méltó folytatásai lesznek.

DEDEK CRESCENS LAJOS.

A lengyel alkotmány története. Irta dr. Hüppe Siegfried. A magyar tudományos akadémia megbízásából fordította Szathmáry György. Budapest, 1894. 542 l. (M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XVII. kötet.)

A sok ismétléstől szinte közhelylyé lapsodott már az a tétel, hogy a lengyel alkotmány rokon a magyarral, hogy azonos elveken épült fel s azonos bajokban sínlődött, s bár a

tudomány követelményeinek megfelelő szakszerűséggel e rokon-ságot még soha senki be nem bizonyította, sőt e bizonyítást komolyan még senki meg sem kísérlte, nincs az a jobb deák, ki ne tudná, hogy a mint egy időben alakult e két nemzet, a mint egy időben vette fel a keresztiséget, egy időben a királyság intézményét, úgy hasonló volt a rendi szervezete is, hasonló a nemesség uralma, a városok szerepe, olyanforma a grod mint a vármegyei rendszer, egyforma a politikai élet több visszassága is, a részleges, mondjuk inkább színleges országgyűléseknek, az ú. n. confederatioknak hatalmi bitorlása s még sok-sok egyéb. Az analogia tényleg megvan s sokkal mélyebb és igazibb, sem hogy pusztán a népek érintkezéséből és néhány fejedelem közösségével volna megmagyarázható. Tényleg megvan, s a mi a legnevezetesebb benne, hogy a nemzetek fejlődésével és az államélet folytonos complicatiojával nem hogy megfogyna, mind jobban növekszik s így mind jobban szembeötlő. S ha a földolgokban olykor meglepő, a részletekben szinte csodás. Az Árpád-ház idején ugyan még nagyon kirívó a két alkotmánynak mindvégig legnagyobb különbsége. A királyi hatalom nálunk erős, tán erősebb mint bárhol Európában, a lengyeleknél pedig fogyatékos. Anjou-királyaink idején meg az zavarja meg a parallel fejlődést, hogy Magyarországba sokkal több szivárog be az európai hűbérrendszer sajátságaiból, mint Lengyelországba. De már Zsigmond idején egy áramlat hajtja a két államhajót, hogy a Jagellok közös jogara alatt s utóbb szabályszerű párhuzamban nyomuljanak előre lényegileg azonos körülmények és viszontagságok (török veszedelem, reformatio, jezsuita reactio) közt mindaddig, míg a magyar nemzet a maga bárkáját helyesebb politikai ösztönnel előbb az 1687-dik esztendőben s aztán 1723-ban újból még erősebb horgonnyal Ausztria talajához kapcsolva, megmenekül az örvénytől, mely a lengyel hajót elragadta. Még a lengyel állam agyonconkítása után sem szűnt meg a két nemzet történelmi analogiája. Könnyű volna kimutatnunk, hogy főbb vonásaiban mennyire hasonlít az 1830-diki lengyel szabadságharcz a mi 1848-diki történelmünkhöz, céljában, szervezetében, bukásában. Sőt a szabadságharczot követő orosz hódoltság, ill. osztrák elnyomás idején is egyformán nyilvánul a két nemzet karaktere, egy módon és egy időben. Kedvező lévén az európai helyzet, egyszerre vonaglik a két tetszhalott, egy időbe esik az 1863-diki véres lengyel felkelés az Almássy-féle összeesküvéssel. Mint valami görbe felületű tükörben: nagyítva és torzítva látjuk a lengyel nemzet történetében és alkotmányában saját erényeinket és hibáinkat.

A lengyel történelemnek e sajátsága óhajtatja már régen,

hogy tudósaink a reánk nézve oly instructiv lengyel ügyekkel tüzetesen foglalkozzanak. De míg közvéleményünk büszke arra a rokonszenvre, melyet a nagy szláv törzs legnemesebb hajtása iránt érez, míg szeretetében azzal tünteti ki a lengyel nemzetet, s egyedül csak azt, hogy testvérének nevezi, minden iránt érdeklődik, mi a lengyelek sorsával összefügg, lelkes pillanataiban felsegéléséről is álmodozik, addig tudósainkat kevésbbé hatja át ez érzés s közönyükben elfordulnak ama feladattól, melyet a közvélemény hozzájuk utal. Nem fogott rajtuk az a buzdítás sem, melyben őket a kulturális igényeink fel nem ismerésével, tervszerűtlenséggel, munka-, idő- és pénz-pazarlással többnyire oly könnyelműen vádolt Akadémia részecskéje. Az a pályázat, melylyel már évek előtt adott ösztönt a kérdés egy részének tanulmányozására, mindig meddő maradt. Akadémiánk hivatottságának és céltudatos kitartásának adta tehát tanujelét, midőn elhatározta, hogy most kerülő utakon törekszik a cél felé. Ha nem irathat, lefordított egy lengyel alkotmánytörténetet. Ez több ezer példányban terjedve szerte-szét az országban, lehetetlen, hogy sok elmét fel ne világítson s nehányat munkára, kutatásra ne serkentsen.¹⁾

Vajjon a legalkalmasabb könyvre esett-e választása, azt ítéljék meg azok, kik a lengyel irodalomban járatosak. Bizonyos azonban, hogy mi modernebb munkát, olyat, mely értékesítené az újabb keletű lengyel tudományos társulatok működését, olyat, mely a könyvkiadó-vállalat programmjához híven a »tudomány mai színvonalán áll«, jobb szeretettünk volna, mint Hüppének egy emberöltő előtt (1866-ban) írt, tehát avulófélben levő könyvét. Bizonyos továbbá az is, hogy ez a német könyv kifogás alá esik egyéb tekintetben is. Hüppe a közjog terén nem szakember. Legjobban az a megdöbbenő könnyelműség árulja el dilettans voltát, melylyel hamis és más-más értelemben használja az államtudományokban sok gondnal és munkával szabatosan meghatározott terminus technicusokat. A köztársaság szót a legönkényesebb változatokban használja, nemzetközi jogot említ, hol lengyel belügyekről értekezik, a nemességet összezavarja a lovagi renddel, parlamentárismusról szól, majd meg a polgárság souverainitásáról, a múlt századok polgárságának (!) souverainitásáról Lengyelországban, egy érte-

¹⁾ Ha oly író bizott volna meg az Akadémia a fordítással, ki ismeri a magyar alkotmány szövevényes történetét, ez már a fordítás folyamán megvilágíthatta volna a két alkotmány feltűnőbb hasonlatosságait. Csodáljuk, hogy maga a fordító nem kért ily kísérletre engedélyt; annál jobban csodáljuk, mert ha jól tudjuk, sokat foglalkozott nemzeti kultúránk kérdéseivel.

leben veszi e két egymástól tompa szögben eltérő fogalmat: nemesi aristokratia és nemesi demokratia. Ehhez járúl, hogy Hüppe nem tett ú. n. forrástanulmányokat. Ő nem első kézből szedi a nyersanyagot. Ha munkájának néhány helyén hivatkozik is a poseni grod-actákra (csak a poseniekre, ezekre is csak általánosságban), az olvasó könnyű szerrel fog meggyőződni, hogy Hüppe ismereteit nem az élet eleven szükségleteit szolgáló okmányok forrásából merítette, melynek nedvét kristály tisztává szűrhetette volna a kellő kritika. hanem hogy a maga réjtjét poshadt vizekkel öntözte, csaknem kizárólag a régebbi lengyel publicisták irányzatos alkotásaiból szedve adatait és — inspirációját. E források természete magyarázza meg azt is, miért bánik oly mostohán azokkal a századokkal, melyekben még nem volt lengyel publicisztika? Csak ritkán nyúl vissza a Piast királyok, pláne Boleslav Chrobry idejére († 1025.) A mi Boleslavnál is koraibb, azt mind az »ógermán-összláv állapotok« ködös elnevezése alatt foglalja össze. E kort chaotikus sötétséggel megvert tájnak képzei, melyet mintha megvilágítani sem merészelt volna még a modern tudomány s melyre bizvást rá lehet fogni épen azt, mi az író elméletébe beleillik.

Az ő tulajdonképeni dominiuma a XVI., XVII. és XVIII. század, a lengyel állam hanyatlásának és pusztulásának századai. De hogy miként lett Lengyelország ugyanezen alkotmány mellett hatalmassá, miként küzdhetette fel magát arra az előkelő polczra, hogy a XVI. század vége felé Európának harmadik katonai nagyhatalmassága legyen, azt Hüppe ki nem mutatja. A virágzás illata hiányzik e könyvből, leveleiből csak a rothadás fertőzete áramlik felénk. Munkája így félmunka csak. Nem a lengyel alkotmánynak története, hanem csak a lengyel alkotmány romlásának története.

A szigorú kritikusban azok a politikai elmélkedések is aggodalmakat kelthetnek, melyeket Hüppe előadásába belésozott. Az még hagyján, hogy könyve több helyén a szabadságot okolja Lengyelország romlásáért: az olvasót a könyv tartalma eléggé felvilágosítja, mily csúffá tette a lengyel slachcic e szót s a szabadság mily korcs fáját kell azon érteni. Hogy Hüppe végzetes hibának tartja, hogy Lengyelország a helyett, hogy az Ural és a Kaspi-tenger felé vitte volna hatalma határoszlopait, a porosz tartományokat s a Balti-tenger németeklakta partszéleit hódította meg, elég paradox állítás, de német szerzőnél talán mégis menthető. De az már komolyabb, hogy Hüppe Siegfried dr. munkája elején és végén az absolutismust ajánlja s abban találja az üdvöt. Ha Lengyelország, úgy mond, az absolutis-

mus karjába veti vala magát, úgy nem loccsant volna szét. Ez a mily olcsó és felületes, oly megalázó és veszélyes tanács, s mi magyarok, kik eleget szenvedtünk az absolutismus miatt, tudjuk legjobban, mily helytelen. Tudják különben olaszok, törökök és mások is.

S ez eszünkbe juttatja, hogy a Budapesti Szemlének egy szorgalmas munkatársa, kinek finom izléssel írt czikkecskéiben már évek óta sok gyönyörünk telik, az imént megjelent füzetben sok jóindulattal szólva e könyvről. Hüppének különös érdemül tudja be, hogy »örizkedik attól, hogy olcsó bölcseséggel leczkértessen.« Nos még e gondos író dicsérete sem ingathatja meg véleményünket, hogy az absolutismus pártfogása ugyancsak olcsó bölcsesség, legolcsóbb ép olyankor, midőn anarchikus állapotok sanálásáról van szó. Ha nem volna könnyelműen oda vetett olcsó bölcsesség, attól félek, csak szerzőnek jól megfontolt politikai és tudományos meggyőződése lehet, a mi — még jobban compromittálná a könyv irányát.

A népek bizony jól teszik, ha a lengyel tartomány történetét mennél behatóbban tanulmányozzák. Hadd lássák, mint pusztult el e nemzet, melyet szabadnak tartott a világ. De nem jól teszik, ha olyan könyvből tanulják, mely folyton azt hirdeti: a szabadság tette tönkre ez államot; nem a szabadságban, tehát nem is az önkormányzatban s a kellő jogkörrel felruházott kormányhatalomban, hanem az absolutismusban rejlik a fennállás garantiája. Mert a dolog úgy áll, hogy a szabadság csak Lengyelországban volt rossz, az absolutismus pedig mindenütt az.

Ha eddigi megjegyzéseinkből az következik, hogy Hüppe könyve nem tartozik a tökéletes könyvek kurta sorába s csak jobb híjján érdemesült az Akadémia választására, hibáznék, ki megtagadna tőle minden érdemet. Az igazság az, hogy eddig az elég figyelmes olvasás folyamán összehöngészett fogatkozásokot emeltünk ki csupán, míg a hibáknál is szembeszökőbb érdemekről még nem nyilatkozhattunk. Ily erényei pedig elvitázzhatatlanok. Tartalmilag a Hüppe munkájának tán az a legjobb sajátsága, hogy a lengyel alkotmánytörténet vezérvonását: miként aknáztá ki az ottani nemesség országgyűlésről-országgyűlésre mindinkább fokozódó kiméletlenséggel s a legvégső határig a maga uralkodó helyzetét, mondom, hogy a lengyel történelem e szálnalmas jellemvonását az anyag ügyes beosztásával, igen tetszetős következetességgel és erővel mutatja ki. Könyve, mely kiterjed a lengyel közelet minden ágára s megvilágítja az államszervezet minden funkcióját, Lengyelország hanyatlásának e legnyilvánvalóbb okát meggyőzőn állítja az

olvasó elé. Ehhez járulnak még a könyv alaki előnyei, az eleven stíl és a szellemes előadás. Ez előnyökből kevesebb is elegendő, hogy e könyv a nagy közönség tetszését kiérdemelje.

Tudom, hogy végezetül a fordításról is illenék szólnom. De hogyan bújjak ki e kötelesség alól? Ócsárolni nem akarom, dicsérni pedig nem lehet. Legjobb lesz talán, ha néhány mondatot másolok ide, a leglelkiismeretesebb hűséggel, csak azt jegyezve meg, hogy a példákat a kevésbé sikerült lapokból veszem.

138. lap. »A korábban nagyon bizonytalan és esetleges módon, főkép a bárók által, kikhez a nemesség egy része, a későbbi Jagellók alatt a követek is csatlakoztak, gyakorolt, de lényegileg csak a tulajdonképeni nagy- és kis- lengyelországiak által foganatosított választási jog 1573 óta tulajdonává lesz Lengyelország, Litvánia és valamennyi bekebelezett tartomány, nevezetesen a porosz tartomány is minden, hadi szolgálatra kötelezett nemesének; jöllehet ezen vajdasági csoport különben bevonatását az általános lengyel tárgyalásokba privilegium odiosumnak tekintette és 1454. évi, a lengyel szokásjog által csakhamar túlszárnyalt bekebelezési okmánya alapján csak, mint egész, egy közös szavazattal akart a királyválasztásban részt venni.«

183. lap. »Ez a ministeri status valóságos közigazgatási hivatalnokok, és ezért elkülönített állást foglalnak el a senatusban, mint a hogy valódi fizetést is húznak. Szavazásoknál és beszédek tartásánál — e kettő a lengyel senatusban jóformán egybeesett — szigorú sorrendet tartottak.... Valamennyi senator élethossziglan neveztetett ki. A golebiowi confoederatio felelős ministereket akart behozni, kik mindig két évre, egyik országgyűléstől a másíkg neveztettek volna ki. Egy kivitel nélküli eszme, bár egyes lengyel fejekben korábban és később ismét fölmerült.«

491. lap. »Magától értetődik, hogy csupán született nemesek, kiket esetleges papi hivatásuk sem zárt már ki a két Agost pactum conventumai óta a Rómába való kiküldetésből, mint azelőtt, lehettek követek, a mit még az 1778-iki constitutio is ismételt.«

Folytathatnók.

L. B.

Széchenyi és a magyar magánjog. A m. tud. Akadémia 1894. nov. 4-én tartott Széchenyi ünnepére írta Vécsey Tamás. Budapest, 1895. Kiadja a m. tud. Akadémia. 8-r. 62, 1 l.

A Széchenyi születésének századik évfordulóján tudvalevőleg elhatározta Akadémiánk, hogy nagy alapítója emlékét

évenként külön, e célra rendezett ünnepélylyel újítja föl, a mikor az Akadémia osztályai felváltva gondoskodnak arról, hogy Széchenynek a közélet és tudomány különböző ágaira tett hatása nyomoztassék. Így vizsgálta Gyulai Széchenyit mint író; Beöthy a költészetre tett hatását tárgyalta, s a múlt évben Vécsey a magyar jogtudomány fejlődésének szempontjából kutatta át Széchenyi műveit s írta meg kitűnő tanulmányát. Ha egyéb haszna nem volna is ez ünnepélyeknek, pusztán az irodalmi eredmények is eléggé indokolják az Akadémiának fentebb érintett kegyeletes elhatározását. Mind a három tanulmány kitűnő a maga nemében, s mind a három hivatva van arra, hogy a jelen és jövő nemzedék e tanulmányok kalauzolója mellett igyekezzék Széchenyit különböző szempontokból ismerni.

A Vécsey jelen tanulmánya sokkal többet ad, mint czíme igéri. Míg a magyar magánjog fejlődésének s kialakulásának részletes rajzát nyújtja az író: egyszersmind néhány jellemzetes vonással feltűnteti mind azt a nagy változást, a melyet Széchenyi eszméi előidéztek a magyar jogi élet minden terén. Nem elégszik meg azzal, hogy a jogi életben Széchenyi műveiben található forrásait nyomozza, egészen amaz eredményekig folytatja vizsgálódásait, a melyek a beczikkelyezett törvényekben nyertek megoldást. Ily alapon még senki sem tette Széchenyi műveit vizsgálódása tárgyává, s nem sokat mondunk, ha e minden tekintetben sikerült tanulmány elolvasása után azt a véleményünket fejezzük ki, hogy illetékesebb tudósunk alig foghatott volna e feladat megoldásához, mint a magyar jogi irodalom egyik kitűnősége Vécsey Tamás.

Az egyik tanulmány öt fejezetre oszlik és a szerző mindegyikben lehetőleg kikerekített csoportosításban nyújtja kutatásainak végeredményeit. Természetesen a tanulmány felolvasásra levén szánya: csak a legfőbb eszméket világíthatta meg, s részletesebb kidolgozásától tartózkodnia kellett. De így is nagy élvezettel olvastuk annak minden egyes pontját. Újra meggyőződünk, hogy Széchenyi *minden ízében* a nagy reformátor eszméivel és lázas türelmetlenségével lép rendkívüli pályájára. Werbőczynek kilencz tized részét el akarja égetni, hogy hazánk boldogulhasson, mert annak legnagyobb része gátolja haladásunkat. Magyar nyelvűvé kell tenni törvénykönyvünket, mert kötelező ereje csak akkor lesz igazán. Mennyit köszönhet a nemzeti élet az ő türelmetlen erélyének s lázas munkakedvének, az előítéletek elleni szenvedélyes harcának: azt kívált e tanulmány második része tanítja. »Széchenyi az első magyar ember — olvassuk — a ki a jogi és gazdasági

élet összefüggésére gondol, s a ki a jogot erős czéltudatossággal a gazdasági élet szempontjából is mérlegeli. Az ő felfogása szerint a magánjog az élet javai megosztásának és forgalmának ethikai szabálya.

Ez a fő szempont, a melyből Vécsey kiindul és épen oly alapos történeti, mint erős jogi érzettel veszi sorra Széchenyinek legkiválóbb eszméit s azoknak megtestesítését. Beható, bár futólagos tekintettel vázolja ez eszmék keletkezését egészen addig, míg ez eszmék testet öltöttek, míg törvénykönyvünkbe iktattattak. Az ősiséget, melynek Deák Ferencz adta meg formuláját 1848-ban; a fiscalitást, melyet az 1852-ki patens törült el; az úrbért és úrbéri törvényhatóságot, melyről az 1848-ki IX. t. cz. rendelkezik; a váltójogot, a melynek útjait már első művében egyengette, és annyi sok mást, a melyek sarkpontjaivá lettek a magyar nemzeti jogállamnak. »A közgazdasági viszonyokat átalakítva előkészíté, hogy a közgazdasági rendhez idomúljon a jogrend s tért foglaljon a közgazdasági jogi iskola« — mondja a szerző. Valóban Széchenyinek egyenes és közvetett hatása egyformán óriási, s ennek a részletes vizsgálata még a tarlózókat is gazdag kalászokkal kecsegtetheti. Vécsey megtette e téren az első fontos lépést. Kijelölte a kutatás nagy körvonalait, hogy utat mutasson az utána jövőknek. Ez maga is fontos körülmény, a melyet említetlenül hagyni nem lehet. S hogy végre maga az Akadémia épen Széchenyi ösztönzésére mit tett a jogi tudomány fejlesztésére: ennek kimutatása szintén egyik nagy értéke Vécsey tanulmányának, a melyet — erősen hisszük — minden művelt magyar gyönyörrel olvas végig.

V.

Szent Simon ezüst koporsója Zarában. A M. T. Akadémia arch. bizottsága megbízásából írta *Dr. Meyer Gotthold Alfréd*, magántanár a berlini kir. technikai főiskolán. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Tizennégy képes melléklettel és huszonkilencz ábrával a szövegben. (Budapest, a magyar tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1894. nagy 4-rét 64 lap szöveggel, ára 4 ft.)

Tudományos Akadémiánk egy valóban fényes albummal lepte meg a magyar olvasó közönséget, midőn szent Simeon (így helyesebb) zárai ezüst koporsója monografiáját megíratta és jól sikerült képekkel, melyek e XIV. századbéli páratlan kincset egészében és minden részletében föltüntetik. közzé tette.

Nekünk kiváló örömmünk telik benne, minthogy mi valánk. kik Nagy Lajos című könyvünkben, melyben két képet is adtunk róla, a magyar közönség figyelmét újabban reá fordítottuk.

A képek (már mint a jelen albuméi) oly szépek és sikerültek, hogy azokat csak a szöveg érdekessége mulja fölül épp oly mértékben, mint a sz. Simeon koporsója anyagi és történeti értékét annak művészi, különösen művészettörténeti becse meghaladja elannyira, hogy szobrászati díszének egy része helyet követel magának nemcsak az ötvösség, hanem a XIV. század egész olaszországi szobrászatának történetében. Ily értelemben nem csupán Dalmátországban, hanem az egész osztrák-magyar monarchiában alighanem az egyetlen munka, mely a XIV. századbéli szobrászatot fejlődésének egyik tetőpontján képviseli. Éppen szobrászati díszének legrégibb része a koporsót a Giotto-féle stílus egyik oly kiváló iparművészeti alkotásává teszi, a milyen Itáliában is aránylag kevés találkozik.

Távol legyen tőlünk, hogy szerző művét az iparművészeti és művészettörténeti téren bírálgatni akarnók, hisz erre a szükséges szakképzettségnek is hijával vagyunk. De talán némely megjegyzéseink, melyek ismertetésünk közben tollunk hegyére kerülnek, benne vagy másban, ki e tárgy iránt érdeklődik, a nézetek valamelyes módosítását idézik elő.

Dr. Meyer műve Bevezetése után, melyben beszámol kút-főiről és tervrajzát adja kutatásainak, öt fejezetből áll: az I-ben az ereklyéről szóló hiteles hagyományokat —, a II-ban az ezüst koporsó történeti regesztáit közli —, a III-ban a szobrászati dísz leírását megmagyarázni —, a IV-ben a mai alkatrészek stílkritikai vizsgálata mellett a művet helyreállítani kísérli meg; végre az V-ben a koporsó művészettörténeti jelentőségéről, az olasz és dalmát rokon emlékekről értekezik.

A sz. Simeon ereklyéről szóló hiteles (és nem hiteles) hagyományok, melyeket szerző gondosan egybeállított, minket ez idő szerint kevésbé érdekelnek. Sokkal fontosabb reánk nézve a koporsó keletkezésének története, melyet így állítunk egybe: 1377. július 5-én ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos magyar király felesége ezer ezüst márkát, a mai értékünk szerint 42,000 koronát tesz ki, adott át Zára városának, és megbízott őt zárai, név szerint főlemlített előkelő férfit, hogy e pénzen szent Simeonak szegényes koporsója helyébe ezüst koporsót csináltassanak.

Ifjabb Erzsébet királyné sz. Simeon koporsójának szegényes voltáról akkor győződhetett meg, midőn férjének, napasszonyának, az idősb Erzsébet királynénak, Tarantói Fülöp címzetes konstantinápolyi császárnak és a császár felesége, Erzsébet, István herceg, Lajos király öccse leányának, Durazzói (Kis) Károlynak és nejének, Durazzói Margitnak, sok magyar, hor-

vát, lengyel és olasz főurnak kíséretében 1371 április 9-én Zárába érkezett.¹⁾

Az új ezüst koporsó 1380-ban elkészült, mint azt felirata tanúsítja, mely így hangzik: *Symeon hic*²⁾ *Justus Yexum de virgine natum ulnis qui tenuit, hac archa pace quiescit. Hungarie regina potens illustris ed (így) alta, Elyzabet iunior quam voto contulit almo. Anno milleno trecento octuageno.*

Feltűnik e fölíratban a *votum* szó, mely arról tesz tanúságot, hogy ifjabb Erzsébet királyné fogadásból készíttette e drága művet.

1371-ben, midőn Erzsébet királyné Zárát meglátogatta, a fogadás megtételére nem éppen volt sem oka, sem alkalmá.

E fogadás véleményünk szerint régebb keletű. Véleményünk, mely a szerzőtől eltér, a következőkben adjuk elő.

A koporsót jelenleg díszítő tizennégy domborműves emléktábla közül az imént közölt fölíraton kívül kettő vonatkozik a mű készültére: a *királyi dombormű* és a *felajánlási dombormű*, mint azokat szerző elkeresztelte.

A királyi domborművet szerző eképpen írja le: A színtér a tengerpartot ábrázolja; a főjelenet háttérét a városnak tornyokkal és falkoronákkal ellátott és a magyar czímerrel díszített falai, jobbra a tenger képezi. A kikötő helyen a külső választó vonalat egy, két zászlórúd által hordott, szintén a magyar czímerrel díszített mennyezet jelöli meg, a mely az ábrázolás síkját merész rövidüléssel, látszólag derékszögben metszi. Jobbra közvetlenül alatta, mintegy tisztelgő helyzetben, két bárka áll, sűrű személyezettel; a háttérben pedig a dagadó vitorlájú és zászlójú királyi hajó egészen szemközti nézetben jelenik meg.

A fő jelenet a város képviselőinek (balra) és a király kíséretének csoportjára (jobbra) oszlik. A király hermelin köpenynyel és koronával a középén áll, egész oldalnézetben balra fordulva, jobbját kifejező mozdulattal fölemeli, balját a legelül térdelő zárai rektornak nyújtja oda, a ki azt mindkét kezével megfogja: a hódolatnak szembeötlő kifejezése. Mel-

¹⁾ *Ráth*, A magy. kir. tartózkodási helyei, 66. — A királyi udvar nem tartózkodott sokáig Zárában, mert ugyanazon évi április 13-án Lajos király már Nónában keltez. (Mittheil. d. Institutes für österr. Geschichtsforschung, IX, 629.)

²⁾ Meyer megfoghatatlanul *hic* helyett *hi de* szókat olvassa, mely variánsnak a mint értelme nincs, úgy határozottan hibás. Két másolatban adja a jelen mű e felíratot, mindkettőben világosan *hic* áll, úgy hogy hajlandók lettünk volna e tévedést sajtóhibának venni, ha következetesen kétszer is a 16. és 26. lapon elő nem fordulna.

lette térdel egy másik zárai, hosszú, fűrtös hajjal és lengő szakállal, kezait mintegy csodálkozva, vagy megerősítésül összecsapja; e kettő mögött a királyt üdvözlő és megáldó zárai érsek áll (mitrával a fején.) A többi, részint térdelő, részint álló — számra öt — zárainak csak fejét, illetőleg még testök felső részét lehet látni. Ugyanez áll a hasonló számú királyi kíséret legnagyobb részéről, melyből egy hegyes szakállú, tollas kalapú, oldalnézetben levő fej tűnik ki, a király mögött pedig egy egészen szemközti nézetben ábrázolt, köpenybe burkolt férfi alak, jobbjával a középső jelenetre mutat, széles süvegű, elválasztott szakállal körített fejét azonban a szemlélő felé fordítja.

Fondra, a sz. Simeon koporsójának monografusa (118. lap) és *Farlati* (Illyr. sacr. V, 162.) ezt a jelenetet az 1358. év főeseményére, a februárius 25-iki zárai békére vonatkoztatják, a melylyel az 1355-ben megkezdett háboru Nagy Lajos magyar király és Velencze között befejeződött, úgy hogy Velencze kénytelen volt Lajosnak, a záraiak részéről örömmel fogadott főnhatóságát a dalmát tengerpart fölött, a Quarnerótól Durazzoig (Zárától Buduáig) szerződésileg elismerni.

Nekünk ezen fölfogás ellen egészben véve nincsen kifogásunk, csakhogy itt pontosan véve azon jelenetet látjuk ábrázolva, midőn Lajos király az 1357. évi szeptember hó 17-én meghódolt Zárárt első ízben meglátogatta. Tény, hogy Lajos november 3-án Zárában tartózkodott, hol őt a Velenczéből december 1-én elindult békekövetek találták. A békekötés 1358. februárius 18-án a magyar király részéről esküvel nyert megerősítést, febr. 22-én Lajos király még Zárában tartózkodott, de febr. 28-án már Kőrösön, Tótországban keltezett.

Nagy fejtörést okoz szerzőnek, hogy e *királyi domborművön* sz. Simeon holttestének a város falai közé való bevittele is van ábrázolva a háttérben, jöllehet ennek a jelenetnek igen fontos részét az összes eddigi magyarázatok feltűnő módon hallgatással mellőzték; pedig e jelenet oly világosan van visszaadva, hogy legkevésbbé se lehet benne kételkedni: két férfiú vállán viszi a ravatalt, melyen a szent holtteste fekszik keresztbe tett kezekkel és dicsfényvel a feje körül.

Ez ábrázolás — szerző szerint — azt teszi legvalószínűbbé, hogy magának a holttestnek szállítására kell gondolnunk és az előtérben levő főjelenettel kapcsolatban arra kell következtetnünk, hogy ez a szállítás az elül álló király parancsára történt, hogy Lajos király elhozza a záraiaknak szent Simeon erekeit.

Ez nem éppen lehetetlen. Tudjuk, ugyanis, hogy Lajos király az 1381. augusztus 24-én kötött turini béke egyik titkos pontja értelmében kikötötte Velenczével szemben, hogy sz. Pál első remetének ereklyéit, melyeket akkor Velenczében őriztek, neki átadják; a mi meg is történt.

Ámde azon föltevésnek, mintha Velenczéből ekkor hozták volna Zárába sz. Simeon ereklyéit, — mint szerző megismeri — még legenda alakjában sem maradt fenn emléke. Fogadja el tehát szerző az én magyarázatomat:

A középkorban, nevezetesen a XIV. században általános divat volt, midőn a papság és nép valamely hatalmas fejedelem elé kivonult, akkor az egyházaiban levő jelesebb ereklyéket is kivitte eléje. A középkori krónikák erre nézve sok példával szolgálnak. Salerno városa is úgy mutatta be hódolatát Nagy Lajos királynak, hogy fényes menetben a papság elül az ereklyékkel indult ki eléje. A király illően megtisztelvén az ereklyéket, kegyesen bánt a hódolókkal, mint azt Gravina, a koríró leírta.

A záraiak tehát hasonlóképpen mivelkedének és kihozták kapujok elé szent Simeon testét, melyet aztán természetesen be is kellett vinniök. De ez még nem magyarázza meg: miért foglal el a *királyi dombormű* oly előkelő helyet a koporsó emléktáblái közt?

En innét merném eredeztetni ifjabb Erzsébet királyné fogadalmát, melyből a sarkofág elkészült.

Lajos királynak ezen második velencei háboruja, melynek célja Dalmácia visszafoglalása volt, 1356-ban kezdődött és két éven át folyt kevés sikerrel a terra ferman, vagyis Treviso tartományban. A király asszonyok szorongtak a kimenetel végett és bucsujáratokkal, fogadalmakkal remélték elősegíteni. Tudjuk, hogy idősb Erzsébet, az anyakirályné bucsút járt 1357-ben Aachenbe, Marburgba és Kölhbe.¹⁾ Erősen hiszem, hogy az aacheni magyar kápolna Lajos királynak a a szerencsésen bevégzett velencei háboru alatt tett fogadásából épült. Es aligha követelek el erőszakot a történeti induction, ha a sz. Simeon koporsóját ugyaninnen eredeztetem. Igaz, hogy egy kissé későn került reá a sor: ami, 1357-ben megfogant ifjabb Erzsébet királyné szorongó lelkében; a mi 1371-ben már világos célképpen lebegett előtte, az csak 1377-ben kezdett testet öltetni — akkor is hihetőleg azért, mert Lajos király újra hadat járt Velence ellen, és a had-

¹⁾ Lásd *Diessenhofen* és *Rebdorf* krónikáit *Böhmernél* IV, 108.

járatok kimenetele Istentől függ. Híjjuk gyarló természetünket tanácsadóul, és a megfejtés emberien nem lesz nehéz.

Mint a föntebb idézett fölíratos táblából megértjük, ifjabb Erzsébet királyné fogadalmi műve 1380-ban elkészült. Ugyanazon felírat megnevezi mesterét is: *Hoc opus fecit Franciscus de Mediolano*. A jegyzőkönyv, mely a koporsó megrendeléséről tanuskodik kissé bővebben ugyanazt mondja, hogy a megbízott öt előkelő zárai férfiú *convenerunt cum magistro Francisco aureficio q(uondam) Antonio de Mediolano, nunc habitante Jadrae pro dicto opere conficiendo*. Még egy adattal bővül ez ismeretünk a Ferencz mesternek 1388-ban készült végső rendeletéből: *Francesco orefice, q. Antonii da Sesto, territorio di Milano abitante di Zara*. Tehát Ferencz aranyműves mester, néhai Antal fia született Sestóban, Milano tartományában, de Zára megtelepedett lakosa vala.

Ezen körülményből szerző igen helyesen vonja le azt a következtetést, hogy midőn a magyar királyné bőkezű jámborsága létre hozta ezt a művet, azokat a művészi erőket használta föl, melyek Dalmátország fővárosában találhatók valának, melyek az ottani művészetnek adták meg színezetét, és amelyek bizonyára teljes joggal foglalhatók le Dalmácia, mondjuk: a magyar állam saját művészeti története számára, bárhol is állott bölcsőjük.

Igen örvendünk, hogy egy berlini tanár teszi ezen észrevételt.

Talán ezután magyar műtörténészeink is eltérnek az eddig követett léha gyakorlattól, hogy mindennek, amit a sors megkimélt a mostoha idők rombolásától, ha jelentősb alkotás, akár az építészet, akár a képfaragás, képirás vagy ötvösség terén, gondosan keresik, ha meg nem is találják, német, olasz vagy francia mesterét.

Nem úgy uraim, magyarországi mesterek alkotásai voltak e művek, mert jeles mesterekben soha sem, legkevésbbé szükkölködtünk a XIV. században. Hanem hát nagyon bele évtültünk abba a rossz szokásba, hogy mindent kicsinyeljünk, ami magyar és nem — bécsi. Néhai jó Simor János prímás is, ki amint szerette Isten háza ékességét, székes főegyháza számára sok mindenféle drága kincset szerzett, de mindent — noha helylyel-közzel megmeszelték vele — külföldről. Végső éveiben azonban kénytelen volt megvallani, hogy összes műkinccsei közül a legpompásabb, a legjelesebb budapesti alkotás: a pásztorbot, melylyel a pesti katolikusok megtisztelték.

Szent Simeon koporsója elkészültére vonatkozik még az u. n. *főhajánlási dombormű*, melyben Erzsébet királyné átadja

szent Simeonnak a koporsót. A jelenet leírása után szerző megcáfolja Farlati föltevését, a mely itt a királyné »filiis vel ancillis«-jeiről beszél, minthogy — úgymond — »a három ábrázolt királyleány Mária, utóbb Zsigmond magyar király neje, Hedvig, később László, Lithvánia hercegének neje. és Erzsébet, utóbb Bajor István neje.

Engedje meg a tisztelt szerző nekem is, hogy viszont az ő állításait igazítsam helyre, minthogy Erzsébet nevű leánya soha sem volt Nagy Lajos királynak, hanem leányait korszerint az idősbtől lefelé, Katalinnak, Máriának és Hedvignek hitták, de egyik se volt Bajor István felesége.

Ezek volnának tehát sz. Simeon sarkofágjának történeti nevezetességű domborművei, melyhez még a *fültámasztási dombormű* tartozhatnék. A szent t. i., kit két fiú segítségül hí, csodát mivel egy beteg férfiú ágyánál. Fondra szerint a beteg Kotrománic István bosnya bán, az ágy mellett ábrázolt két nő egyike a bán leánya Erzsébet, utóbb Nagy Lajos felesége; másika a leány hasonnevű anyja, a két térdelő fiú pedig a bán unokaöcse.

Történeti adatot nem ismerünk, mely ez ábrázolatot megfejtene. István bánnak tudtunkra három az unokája: Tvartko, Vuk és Dabisa és egy unokahuga, Katalin, kik a bán öcse. Ulászló gyermekei. Meglehet, ezek özvegy anyja, Ilona asszony a gyertyát tartó egyik nő. A másakra tehát ráfoghathatjuk, hogy a bán jajveszéklő felesége, mert sokkal masszívabbnak van alakítva, hogysen Erzsébetet gyaníthassuk alatta, ki nem is ott-hon, hanem az özvegy magyar királynénál nevelkedett. — Kotrománic István 1353-ban halt meg, nemsokára azután, hogy leányát Nagy Lajos feleségül vette.

Ellenben határozottan el kell vetnünk, amit szerző a *királyné domborműve* magyarázatául állít, mintha az ifj. Erzsébet királyné vétségét és büntetését ábrázolná. Szerző a hagyományra, illetve Fondra kiadójára és Farlatira támaszkodva így adja elő a dolgot: Midőn Erzsébet királyné 1371-ben férjét Zág-rábba elkísérte, az a jámbor vágy fogta el, hogy a holt testnek, melyet — közbevetőleg legyen mondva — imádni akkor nem imádtak, hanem tiszteltek, egy részét magával vigye. Titokban kiragadta a sirládából a szent balkezeének egyik ujját és keblébe rejtette; de azonnal önkivületbe esett, nem volt képes megmozdulni, és keblét, hová a kincset dugta, fekélyek lepték el. Azért megvallá a jámbor lopást, visszaadta az ujját, mely csodálatos módon magától hozzá nőtt a holt testhez, följájlortá ékszereit a szentnek, bocsánatot kért tőle, azt megnyerte és végre testben lélekben megépülve, följájl-

lotta az ezüst koporsót. Megjegyzendő, hogy a csoport egyik főalakján annak neve: *Ban Paul I.* olvasható.

Mondhatom, nem nagy kegyelet rejlik a legendában, de még kevesebb valószínűség. Csodálom, hogy miután feltűnik szerzőnek, hogy sem azon alakon, mely állítólag Nagy Lajost, sem a másikon, mely állítólag Erzsébet királynét ábrázolja nincsenek királyi jelvények: el nem vetette a jelenet eddigi, általa is elfogadott magyarázatát. Pedig tudnia kell szerzőnek, hogy olyan nincs a XIV. században, miszerint királyt vagy királynét korona nélkül ábrázoljanak. Képtelenség arra még csak gondolni, hogy királyné ereklyét csenjen. Idősb Erzsébet királynénak egész ládákra való ereklyéje volt. Nagy Lajos király még szent István király ereklyéiből is ajándékokat tett magánosoknak: tehát volt módjában a királynénak ereklyéhez jutnia.

A *Ban Paul I.* alatt szerző *Ugali* Pált érti. Csakugyan volt ilyen nevű bán, csakhogy ez már 1349. július 6-án fordul elő ilyenül (*Fejér*, CD. IX. VI., 43), 1350. április 19-én még bán (*Anjouk. dipl. Eml.* II., 381.), de már 1351. április 23-án és május 2-án mint *quondam* banus, exbán és idősb Erzsébet királyné bizalmasa szerepel (*Anjouk. Okmt.* V., 450. 463.) — Ha tehát a magyarázat valakire ráillik, csak *Ugali* Pál neje lehet az előadottak nyomán, ki miatt szégyenkedve görnyed a képen férje. — De megjegyzendő az is, hogy 1349. és 1351-ben Zára velencei főhatóság alá tartozott, mit keregett tehát ott *Ugali* Pál? Ha pedig a fentebbi fölírat I-ső Pál bánt jelent, akkor hamarabb vonatkozhatik az *Subic* Pál báura, ki már 1312-ben meghalt.

A többi domborművek a szent koporsója körül történt csodák ábrázolatai, melyeknek, minthogy történeti magvát nem ismerjük, de sőt bizonyosan annyit se tudunk, ha vajon a XIV. században készültek, a történetíró figyelmét kevésbé érdeklik. Minthogy teljes hitelt kell adnunk szerző állításának, hogy a koporsó szobrászati dísze több század műve, mert az eredeti részeket gyarapították, megváltoztatták, fölcserélték részben oly terményekkel, melyek keletkezésök helyegét tisztán hordják magukon, de részben ódonságra törekvő művekkel is, melyek korábbi korszakok modorát akarják visszatükröztetni, és néha talán azok munkáját is módosították, kiegészítették vagy csak részint pótolták.

E művészettörténeti problémák megfejtése szerzőnek sajátságos, különös tere, melyen nagy elmélt, sok jártasságot és tömörked tudást fejt ki.

Azonban e lapok hasábjain nem kísérhetjük szerzőt

kiváló munkásságában, s megokolás nélkül, mely jóformán annyi helyet igényelne, mint maga az eredeti munka, aligha adhatnók elő, a dolog természetéhez képest, néha csak hozzávetőleges eredményeit. Mi tisztán a koporsó történetére vonatkozó és a XIV. század történetét érintő részleteket akartuk érinteni.

PÖR ANTAL.

Régi Magyar Birtokviszonyok 1494—1598. Acsády Ignác lev. tagtól. (A történet tudományi Értekezések XVI. kötetének 6-ik száma) Budapest, 1894. 8-adr. 70. l. Ára 60 kr.

Acsády Ignác ez újabb munkája rendkívül érdekes képét állítja elé hazánk középkori birtokviszonyainak történetéhez az 1494—1598 közti évekből, tehát a XVI-ik századból. Azon körülmény, hogy hazai történelmünk minden nagy korszaka a földbirtok viszonyainak gyökeres változásával áll kapcsolatban, kiváló fontosságot kölcsönöz e munkának, melyben egy eddigelé alig méltatott agrár-szocialis változást tárgyal. A XVI. században nálunk a birtokviszonyok változása óriási arányokat ölt, s e változás képe minden fárasztó kutatás daczára sem teljes. Jelen munka is adalék e változás történetéhez. Viszszanyulva az 1494—95. évekig az akkori birtokviszonyok állapotával ismertet meg, hogy ezt összehasonlítva a következő század egyes esztendeivel és mozzanataival, az időközben úgy a birtokok, mint a birtokosokban beállt változásokat szemlélhetővé s ily módon azon befolyásokat is érthetővé tegye, melyeket az új birtokos családok előtérbe lépése a közügyekre gyakorolt. A munka maga öt részre oszlik. Kiválóan érdekes a III. rész, melyben szerző az ország legnagyobb birtokaival ismertet meg. Ezek közt legelső helyen áll Zapolyai István 12308¹/₂ portával, legutolsó helyen Bebek Imre 156 portával, míg Corvin János csak 5937 portával szerepel. Acsády jelen munkája szintén nagyrészt levéltári kutatásokon alapul leginkább az országos levéltár dicalis összeírásain. Jelen munkája hasontartalmú munkáinak sorozatához méltán illeszkedik. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

A. A.

T Á R C Z A.

CSEH KRITIKA A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSRÓL.

A »Časopis Českej H.« czimű előkelő cseh szemlének legutóbbi számában Dr. Vančura Jindřich »A legújabb magyar történetírás« czim alatt röviden, de mégis kimerítő módon ismerteti az e téren elért eredményeket, a melyekről meglepő alapossággal van tájékozva. Elsőben a m. tud. akadémia II. osztályának s történeti bizottságának kiadványait ismerteti behatóan, különösen méltatva Szilágyi Sándornak és Thaly Kálmánnak kutfő-kiadó tevékenységét. Ezek után dicséretekkel halmozza el Pauler Gyulának az Árpád-korról irt nagy munkáját, megjegyezvén, hogy annak a csehek történetével foglalkozó részei előreláthatólag — magára a cseh történetírássra is nagy hatással lesznek.

Ép oly behatóan ismerteti a »Magy. Tört. Társulat« működését is: a »Századok«-at, a »Történelmi Tár«-at s különösen a »Történelmi Életrajzok«-at sőt még a társulat belső életéről is tájékoztatja olvasóit, és — mint írja — »jogosult irigységgel« tekint arra a lelkesedésre, amellyel a közönség s első sorban historiai névvel bíró főrangú családaink a Mikók, Széchényiek, Sztárayak Vayak, Dessewffyek, Zichyek, Telekiek stb. történetírássunk ügyét fölkarolták. »Mennyire másképp van nálunk!« sóhajt fel a bíráló!...

A »Monumenta Vaticana« nagyszabású vállalatánál mindek fölött kiemeli Fraknoi Vilmos tevékenységét, bámulatával adózik a római magyar történelmi intézet megalapítójának, sőt még az a jelenet sem kerülte el bírálónk figyelmét, amidőn Rodostóban Thaly Kálmánnal együtt II. Rákóczy Ferencz hamvait fölfedezték, s a történetíró-főpap a nagy szabadsághős sirja fölött tartott miséjével rőtta le hazafias kegyeletét.

A helytörténeti historiai irodalom futólagos ismertetésén kívül kiterjeszkedik még az Országos Levéltárra, annak nagymérvű gyarapodásaira, a nemzeti múzeumra, az egyetemi könyvtárra, mely utóbbinál dicsérettel jegyzi meg, hogy abban a szláv nyelveken írott történeti műveknek is nagy része megtehető. Bírálónk rokonszenves ismertetését azzal az itélettel fejezi be, hogy Magyarországon a történetírás kitünően van szervezve s lelkes támogatást élvez a magyar társadalom minden rétegében. (t. k.)

MÁTYÁS KIRÁLY LEVELES KÖNYVE.

Récsey Viktor értekezése, a melyet Mátyás király gyűjteménye Pannonhalmán czím alatt írt s én most csak főbb vonásai-ban mutatok be, azon ötletből lön egybeállítva, hogy Fraknói az 1893. évben kiadta, a M. T. Akad. Tört. bizottságának megbízásából *Mátyás király levelei* cz. becses munkájának a külügyi levelezéseket tartalmazó kötetét.

Fraknói a publikációját megelőző előszóban Mátyás király leveleinek hét-féle gyűjteményét említi fel. Ezek köztudomás szerint: 1. A XV. századbéli hédervári gyűjtemény, a mely valószínűleg Janus Pannonius rendeletére s tán ellenőrzése mellett készült, 2. A nemzeti muzeum 1656-ból származó gyűjteménye, 3. A kassai premontrei rendház birtokában lévő XVI. sz. gyűjtemény, 4. a Haazer-féle pozsonyi gyűjtemény, 5. a Schwartner-féle gyűjtemény másolata a M. N. Muzeumban, 6. a pozsonyi Trinitárius kolostor gyűjteménye, mely most az egyet. könyvtár tulajdonát képezi, s végre a 7. a M. N. Muzeum egy XVII. sz.-beli másolata.

Ezen gyűjtemények számát igyekszik R. szaporítani, a pannonhalmi gyűjteménnyel, a mely a XVII. századból származik s valamely pozsonyi gyűjtemény másolatát képezi. A gyűjtemény 326 számozott lapon 197 1462—1470-ig terjedő időközbe vágó levelet tartalmaz s igen jó indexxel van ellátva. Récsey ezen gyűjteményt egybevetette Fraknói kiadványával s ahhoz mértén állítja egybe értekezése folyamában a gyűjtemény egyes leveleinek sorrendjét. A Récsey által ismertetett pannonhalmi gyűjtemény azonban M. király külügyi levelezéseit egyetlen egygyel sem szaporítja. Érdeket tulajdonképpen csak azon levelek folytán nyer e pannonhalmi gyűjtemény, a mely levelek János pécsi püspök s más M. idejéből származó főpapok működésére vetnek világot, s a melyek között kétségtelenül vannak egyes maig még ki nem adott levelek. Ezeknek regestaszerű jegyzékét Récsey értekezésében egybeállítja a nélkül azonban, hogy a levelek keltezésére nézve tájékozást nyújtana. Ez képezi Récsey statisztikászerű értekezésének velejét.

Ugyanezen alkalmából Némethy Lajos az esztergami káptalan főkönyvtárnoka levelet intézett társulatunk titkárához, a melyben Mátyás leveleinek az esztergami káptalan könyvtárában létező gyűjteményére hívja fel a figyelmet. Ezen gyűjtemény N. ur szerint azonos a pozsonyi Haazer-féle gyűjteménnyel, a melyet Fraknói elvesztetnek hitt. 382 lapra terjed s összesen 569 levelet foglal magában, a melyek közül 197 Mátyás királytól, 247 II. Ulászlótól, 131 Várady Péter kalocsai érsektől és más főpá-poktól és főuraktól származik. A levelek 1465—1497. évekből valók.

D. KR.

REPERTORIUM.

a) Önálló munkák.

Bachmann A., Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrichs III. und Max. I. Mit besonderer Berücksichtigung der österr. Staatengeschichte. (II-ik köt. Lipcse, Veit 1894. XII. 768. l. 18. Mk.) — A fontos és úttörő munkának befejező kötete, mely az 1466—86. évi időszakot öleli fel. Hazai történetünket érdekli kül. a II. szakasz: Die burgundische Heirath u. das deutsche Reich im Gegensatz zu Ungarn. Ismertetést közölt újabban a lipcsei Centralblatt 1895. 1. számában.

Miklau Julius, Franz II. Rákóczy. 1676—1735. Ein Lebens- u. Charakterbild. (Programm-értekezés.) Brünn, Knauth. 1894. 48 l. (1 M.)

Popović M. R., Der Friede von Karlowitz 1669. Leipziger Dissertation. (1893. 73 l.)

Tkalac E. J., von, Jugenderinnerungen aus Kroatien. 1749—1823. 1824—43. (Lipcse, Wigand. XV. 390 l. 4 M. 50.)

Somogyi Ed., Ludwig Kossuth. Sein Leben und Wirken. (Lipcse, Wigand. 1894. IV. 214 l. 3 M.)

Coquelle P., La royaume de Serbie. I. (Paris, Vamer. 1894. 80. 995 l. 3 fr. 50.)

Carrière A., Nouvelles sources de Moïse de Khoren. Etudes Critiques. — Supplément. (Bécs, a mechitharisták nyomdája. 1894. VIII. 40 l.) Bizonyítgatja, hogy Chorenei Mózes Malalas- és Procopius-ból is merített.

Belin M. A., Historei de la latinité de Constantinople. (2. kiad.) Folytatta *Arsène de Chatel*. Több tervrajzzal és képpel. (Paris, Picard. 1894. 547 l.) A Konstantinápolyban levő római kath. egyházak, kolostorok, temetők és kórházak története több tekintetben érdekli hazai történetünket. Érdekes, hogy szerző Kritobulosz művét nem a Müller-féle párisi kiadás, hanem a Mon. Hung. Hist.-ban megjelent magyar fordítás szerint idézi.

Juritsch Georg, Geschichte der Babenberger und ihrer Länder. 976—1276. (Innsbruck, Wagner. 1894. XXIV. és 726 l. 12 M. 80 Pf.)

Pramberger Emil, Atlas zum Studium der Militair-Geographie von Mittel-Európa. (Bécs, Hölzel. 1894. 10 tábla. 8 M.)

A. Hartmann, Deutsche Meisterliederhandschriften in Ungarn. Festgabe zum Hans Sachs-Jubiläum. (München, Kaiser. 1894. 106 S. 2 M. 40 Pf.)

Pisko Julius Vice-Konsul, Skanderbeg. Eine historische Skizze. (Bécs, Frick 1894. 162 l. 4 M. 80 Pf.)

Luschin v. Ebengreuth, Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte. (Bamberg, Buchner. 1895. 6 M.)

Werunsky Emil, Österr. Reichs- u. Rechtsgeschichte (Bécs, Manz. 1894. I. füz. 1 M. 60.)

Maurer Josef, Anton Wolrad, Fürstbischof von Wien u. Abt des Benedictinerstifts Kremsmünster, geheimer Rat und Minister Kaiser Ferdinands II. 3 köt. (Bécs, Holder. Ára a 3 kötetnek 3 M. 30 Pf.)

Zeissberg H., Erzherzog Carl von Österreich. Ein Lebensbild. I. köt. 2 részben. (Bécs, Braumüller 1895. 20 M.) — Ezt a munkát Zeissberg Károly főherczeg fiának, Albrecht és Vilmos főh. megbízásából írja.

Biermann G., Geschichte des Herzogthums Teschen. (Teschen, Prochaska. 1894. 2. kiad. VII. 301 l. 6 M.)

Steinhuber A., bibornok, jezsuita, Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. (Freiburg im Breisgau, Herder. 1895. II. 472 és 560 l. 14 M.) Ismertette e munkát a Magyar Állam febr. 1. és a Katholikban (XI. köt. 1. füz.) Bellesheim.

Födransperg Heinrich, Ritter v., 40 Jahre in der österreichischen Armee. Erinnerungen von 1854—1894. (2 köt. Drezda, Beyer. 8 M.)

A magyar vezérek korára v. ö. báró *Hauser Károly* új művét: *Körintens Karolingerzeit* von Kaiser Karl d. Grossen bis auf Heinrich I. 788—918. Nach den Quellen. (Klagenfurt, Kleinmayer. 1894. 1 M. 20.)

Strakosch - Grassmann Gusztáv, Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn. I. Von den ältesten Zeiten bis Z. J. 955. (Bécs, Honöger. 1894. VI. 551 l. 12 M.) II. V. ö. Századok 1895. I. füz.

Mayer Ferencz, Geschichte der österr.-ungarischen Monarchie. (58 képpel. Bécs, Tempsky. 1894. X. 320 l. 4 M. 80.)

Hoholín Jul., Geschichts Chronik des k. u. k. Lin.-Infanterie-Regiments Erzherzog Albrecht Nr. 44. (1894.) Ez az ezred, mely egykor Lombardiában, jelenleg pedig Pécssett és Kaposvárott állomásoz és a fővárosban is ismeretes, mult év aug. 26-án ülte meg fennállásának 150. évfordulóját. Az ezred, melyet Clerici milánói marquis, a későbbi tábornagy alapított, 1744-ban, harczolt az osztrák örökösödési s később a hétévés háborúban, (Schweidnitz előtt és Hochkirchnél.) 1788/89-ben mint »Belgiojoso-ezred« a törökök ellen küzdött, és akkor történt, hogy b. Lopresti hadnagy Ráma kastélyt (Szerbiában) 24 emberrel 4000 török ellen hőiesen megvédte. A Napoleon elleni háborúk idején ez ezredet »Bellegarde-ezred«-nek hívták. Midőn Chasteler tábornok Komáromnál az új dunai hajóhadat szervezte, Esau káplár, egy volt hollandi tengerész

vette át annak vezényletét. Maga az ezred pedig Aspern és Lipcsénél harczolt. 1830-ban Albrecht főherczeg lett az ezred tulajdonosa. 1848-ban az ezred Radetzky alatt tűnt ki Itáliában. 1859 után Somogy megyébe tették át a hadkiegészítő kerületet, 1866-ban pedig a poroszok ellen harczolt és különösen Königgrätznél szenvedett roppantúl. 1869-ben a Crivosicban, 1878-ban pedig Boszniában harczolt.

Teutsch Georg Dániel, Predigten und Reden. Kiadja Teutsch Frigyes. (Lipcse, Breitkopf-Härtel. 1894. VIII. 304 l. 6 M.)

Hersfeldi Lampert műveiből *O. Holder-Egger* rendezett új kiadást: »Lamperti opera« (Hannover. Hahn 1894.) Mellesleg megjegyzem, hogy a Schradinus által forgalomba hozott Lambertus név alak helyett a *Lampertus* alakot ajánlja a kiadó, a ki egyébiránt szintén nagyon irányzatos műnek tartja L. krónikáját, bár még sem itéli azt el oly föltétlenül, mint azt Lampert legújabb kritikusa, *Meyer von Knouau* tette. (Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich IV. u. V.)

Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. Kiadja *Loesche*. XV. évf. 1894. 3. és 4. füz. *Th. Elze*, Die slavonischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- u. Bekenntniss-schriften des XVI. Jahrhunderts.

Reissenberger Ludwig, Die Kerzer Abtei. (Nagyszeben. Michaelis 59 l. 4 tábla.) Ismertetést közöl a lipcei Centralblatt 1895. 4. száma. V. ö. Századok 1894. 636 l.

Redlich O. Mittheilungen aus dem Vaticanischen Archiven. (Bécs, 1894. II. köt.) Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der II. Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Nach den Abschriften von *A. Starzer*. Ez az Albrecht korából származó oklevélgyűjtemény, mely később Helnstainer Mihály bécsi polgár birtokába került, több rendbeli új hírt tartalmaz IV. Kun László és Habsburgi Rudolf szövetekezéséről.

Krausz Friedrich, Wie Mohamed Köprülü Vezier geworden. Ein Guslarenlied der slavischen Mohammedaner in der Herzogwina. (Proceedings of the American Philosophical Society. Philadelphia. 32. köt. és külön lenyomatban. 32 old.) Az értekezés hősei II. Szolimán híres vezére és annak utódai; tárgya pedig az új magyarországi hadjárat előkészítése.

Zwiedinek-Südenhorst Hans. Geschichte und Geschichten neuerer Zeit. (Bamberg, Buchner, 1894. 223. S. 5 M.) Ez a kötet a következő értekezéseket tartalmazza: Eine Hochzeitsreise nach Spanien. 1598. (Margit főherczegnő, III. Fülöp arájának útja.) Die venezianische Inquisition; die Unglückstage von Mantua 1630; Neue Ergebnisse der Wallenstein-Forschung; Turenne u. die Fronde; Die Geschichte der Prinzessin von Ahlden; Die

Erziehung der Söhne May Emmanuels von Bayern in Österreich 1706—1715 stb. Hazánkat érdekli a III. számú dolgozat: *Des Freiherrn Adam von Herberstein Gesandtschaftsreise nach Constantinopel* 1608. (30—40 l.) E követség célja tudniillik a zsitvatoroki békekötés keresztülvitele volt. Szerző a Grácban, a Herberstein-féle levéltárban őrzött és Mátyás királyhoz intézett követi jelentést használta fel első sorban.

Nissel nem rég elhunyt osztrák író egyik kéziratban hátrahagyott drámájának hőseül Pempflinger Márkot szemelte ki. Ellenlábasa Zapolyai János. A dráma címe: »Der Königsrichter.« (Dramatische Werke von Franz Nissel. Neue Folge. Stuttgart. Cotta 1894.)

b) Külföldi folyóiratok.

Schwicker J. H., Die Entstehung des Magyarenthums. 1—2. (Allgemeine Zeitung. 1894. Melléklet 256—257. — U. az. Der Dakoromanismus. Österreich-Ungar Revue. XVI. 3—5 füz.) és: Zur siebenbürgisch-sächsischen Geschichtsliteratur. Die Frage nach der Herkunft der Siebenbürger Sachsen. (Allgem. Zeitung 1894. aug. 27—28. melléklet.)

Camberg. Die Entstehung des Magyarenthums. (Österr.-Ungar. Revue. XVI. 1894. 5—7. füz.)

Revue Critique (1894. 45. sz.) Zichy A., Széchenyi journaliste. Ismertetés. — 23. sz. *Sayous*, Arany.

Majr, Wolfgang *Lazius* als Geschichtschreiber Österreichs. Ismertetést l. a lipcsei Centralblattban, 1894. évf. 27. sz.

Wallensteins Zug durch das Neograder Komitat. Írta Marczáni Gy. (Bécsi Fremdenblatt. 1894. szept. 21.)

Byzantinische Zeitschrift. 1894. 3. és 4. füz. *Zacharias von Lingenthal*: Wissenschaft und Recht für das Heer vom VI. bis zum Ausgang des X. Jahrhunderts. Az értekezés Leó császár taktikáját méltatja és oda konkludál, hogy Izauriai Leó a taktika értelmi szerzője, míg a »Strategica« Z. szerint Mauritius császár korából származik.

A *Sybel-féle Histor. Zeitschrift* (74. köt. 1895. 174 l.) dicsérolőleg emlékezik *Schwartz J.* értekezéséről »Zur Geschichte des Friedensschlusses von Szegedin 1444., melyben Sch. Lieszkovszki gf. oklevélgyűjteménye alapján tárgyalta e sokszor vitatott kérdést.

Szarvas és Simonyi Nyelvtörténeti szótáráról *Sétali* közöl a lipcsei Centralblatt-ban bírálatot (1894. 53. sz.) melyben a nagy munkáról elismerőleg nyilatkozik.

Bibliothèque de l'école des chartes. (54. köt. 6. füz.) *Valois*, Le projet de mariage entre Louis de France et Catherine de Hongrie et le voyage de l'empereur Charles IV. à Paris en 1378. (Ism.)

Szerző mindenekelőtt reprodukálja azt a — szerinte hiteles levelet, melyet a cambra-i levéltárban (a 480. sz. alatti levélgyűjteményben) őriznek. A levelet ugyan már Kervyn de Lettenhove tette közzé, Froissart kiadásának IX. kötetében, de ez a közlés kikerülte hazai tudósaink figyelmét. A levél tartalmából kitetszik, hogy V. Károly francia király másodszülött fia számára törekedett megszerezni a magyar és a nápolyi koronát és a Provence-t egyúttal vissza akarta csatolni Franciaországhoz. IV. Károly német római császár pedig 1378. jan. azért utazott Párisba, hogy egyrészt a nevezett házasság által a francia és magyar király között egyetértést létesítsen és más tekintetben a lengyel korona elnyerését magának biztosítsa.

Preussische Jahrbücher. (1895. 79. köt. 1. füz.) Tullius, Der Liberalismus in Ungarn u. die Nationalitäten.

Das Grab Arpáds. Schweiger-Lerchenfeld ismerteti Lanfrancónak tervét. (A bécsi Fremdenblatt-ban. 1894. nov. 29.)

Allgemeine Zeitung. (1894. Beilage 115—117. sz.) *Guntram Schultheisz*, Das Deutschthum in Ungarn. (4 czikk.)

Nikol. Freiherr v. Vay. (Über Land u. Meer. 1894. 36. sz. Életrajz.)

Strakosch-Grassmann, Der Einfall der Mongolen 1241. sat. Bírálatot közöl a Sybel-féle Historische Zeitschrift. 74. kötet. 1895. 98—100 l. Bíráló (*Caro*) szerint a Magyarországra vonatkozó rész a legsikerültebb; Str.-Grassmann azonban figyelmen kívül hagyta Ulanovskinak, a krakkói akadémia értekezéseinek XVII. kötetében megjelent dolgozatát, mely többi között a sajoin csata napjára vonatkozólag is tartalmaz útbaigazítást.

Leipziger Centralblatt. 1895. 1. szám. *Kende*, Bibliotheca Zrinyiana. Ismertetés.

Am Urquell. (1894. V. köt. 12. füz.) *Hermann A.*: Magyarische Hochzeitsbräuche in Siebenbürgen.

Deutsches Wochenblatt. (1894. VII. 52. sz.) *Hungarus*, Brief aus Ungarn.

Beer Aug., Die Finanzverwaltung Österreichs 1749—1806. (Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung XV. köt. 2. füz. 237—366. l.) Beer, Die handelspolitischen Beziehungen Österreichs zu den deutschen Staaten unter M. Theresia. (Archiv für Österr. Gesch. 79 köt. 401—669 l.)

Unzer A., Die Entstehung der pfälzisch-österreichischen Convention vom 3. Jänner 1778. (Mitthg. des Instituts für österr. Geschichtsforschung. XV. 1894. 1. füz. 68—113) II. József történetéhez való adalék.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TARSULATUNK nyilvános felolvasásainak elsejét f. é. márczius 31-én tartotta meg az Akadémia dísztermében, melyet a díszes közönség zsúfolásig megtöltött. Zsilinszky Mihály államtitkár elnök megnyitó szavai után Káldy Gyula tanár lépett a felolvasó asztalhoz, s a jelen század első felében s főkép a szabadságharcz idejében keletkezett énekekről és indulókról tartott nagyérdekű, szakavatott felolvasást, melynek kapcsán bemutatta a dalok legérdekesebbjeit. Négy szakaszban összesen 30 ily dal került előadásra a közönség zajos tetszés nyilatkozataitól kísérve. Az ülés az elnöklő államtitkár köszönő szavaival ért végett.

— ELHUNYT AKADEMIKUSOKRÓL az Akadémia kiadványában két emlékbeszédet vettünk. Grünwald Béla lev. tagról Láng Lajos tartott volt emlékbeszédet az akadémiában. A nagynevű publicistát, ki irodalmi és politikai működésével oly fényes sikert vívott ki magának, tehetsége teljes fényében és ragyogásában mutatja be, részletesen ismertette és bírálva e nagy elmének munkáit. — A másodikat báró Radvánszky Béla tartotta Deák Farkas felett, rendkívüli melegséggel, igazi bensőséggel ecsetelve Deák szenvedéseit fiatalságában, elítéltetését, fogságát, küzdelmeit, azután eredményekben gazdag írói pályáját s nemcsak az embert jellemezte hiven, hanem munkái felett is szemlét tartott. — Egy harmadik akademikusról Szvorényi Józsefről a kiváló magyar lingvistáról rendtársa Dr. Mihályfi Ákos emlékezett meg a Szt. István társulat tudományos és irodalmi osztályában. Meleg hangon emlékezik meg az elhunyt tudósról, s előadása élénkségével, bensőségével mélyebb hurokat pendít meg az olvasó szívében.

— TOLNAMEGYEI MUZEUM. Tolna vármegye tudvalevőleg gazdag régiségekben, melyeknek felkutatásában nagy buzgalmat fejt ki Wosinszky Mór szegzárdi esperes-plébános és Apponyi Sándor gróf, kinek gazdag muzeuma van a lengyeli kastélyában. Wosinszky a tulajdonát képező 5000 darabból álló régiséggyűjteményét most felajánlotta a megyei muzeum alapjának, mire Apponyi gróf is felajánlotta nagybecsű muzeumát. Az ily módon megalapított megyei muzeum a vármegyházában lesz, hol három tágas termet jelöltek ki a muzeum czéljaira.

— A ROMÁN NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK TÖRTÉNETÉNEK megírására vállalkozott Jancsó Benedek és a bevezetést a két kötetre tervezett nagy munkából már közzé is tette *Wodianer* F. és fiai jó nevű czég kiadásában »Szabadságharczunk és a dákóromán törekvések« cím alatt. A román kérdés ma már nemcsak a mi, hanem az európai, kivált a francia sajtót is foglalkoztatja — eljött hát az ideje annak történetével behatóbban foglalkozni.

Jancsó Benedek egy különben is ismert író alaposan és tüzetesen tanulmányozta tárgyat s egy minden tekintetbe kitünő munkát írt. Munkája bevezetésében a kérdés történelmi és politikai oldalát eseteli. Azután a hazai románság culturalis és társadalmi viszonyait festi az uniót megelőző korban. Majd előadván az unió történetét, azt a hatást vizsgálja, a mit ez a nevezetes esemény arra vonatkozóan tett, hogy a románságban a nemzeti-ségi öntudat lassanként felébredjen és politikai aspirációk keletkezzenek. Majd e század harminczas-negyvenes éveinek gyorsan fejlődő román nemzetiségi mozgalmait ismerteti sok új adattal, mint az 1848—49-iki román forradalmi mozgalmaknak előkészítő iskoláját. Az 1848/9-iki román forradalmi mozgalmaknak nem külső, de belső történelmét festi, rámutatván minden egyes esetben a vezérlő eszmékre és a cselekvő személyek benső érzelmi világára. E forradalmi mozgalomnak lényegét a maga valóságában még idáig senki sem tárta fel oly mélyen, mint szerző e művében. Teljesen új, mit a szerző az oláhországi emigransoktól kezdeményezett román-magyar békealkudozásokról és tervezett szövetségről mond el a X—XII. fejezetekben. A világosi katasztrófa felbeszakitja ez alkudozásokat, de a szerző e katasztrófa után is felkeresi az elejtett fonalszálakat és a XIII—XVII. fejezetekben megírja a magyar és román emigráczionalis érintkezések történetét. Wodianer F. ur valóban szolgálatot tett a magyar közönségnek e munka kiadásával, melyre mi még vissza fogunk térni. A több mint 30 ives nagy munkának ára 2 frt 50 kr.

— ABAUJ-TORNA VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE 1894. évi 131. sz. a. kelt végzése szerint a vármegye történetét megíratni elhatározta s arra pályázatot hirdetett. A pályázati feltételek szerint a mű a milleniumi ünnepélyre lenne elkészítendő, s három részre oszlanék. Az első részben megírandó lenne a vármegye területi felosztása azon keret szerint, melyet társulatunk a monographiák szerkezetére nézve megállapított. A második rész a vármegye történetét adná a legrégibb időktől a legújabb korig oknyomozó alakban feldolgozva. A harmadik rész a vármegye nemesi családjainak történetét és a levéltárban őrzött nemesi adomány- és czimer-levelek ismertetését tartalmazná. E rész tartalmazná még a vármegye főispánjainak és alispánjainak idő szerinti felsorolását is. Ez utóbbi rész megírását Csoma József vállalta magára, míg az első két rész megírása céljából a tárgyalások az erre felkért szakférfiakkal még folyamatban vannak.

— NÉMETHY LAJOS társulatunk igazgató választmányi tagja: *Series parochorum et parochiarum Archi-Dioecesis Strigon.* cím alatt hatalmas kötetet adott ki, mely történetírásunk becses adalékát képezi. Még b. e. *Simor János* hg.-primás határozta volt el,

hogy a terjedelmes esztergomi főegyházmegye plébániáinak és plébánosainak történelmét megírhatja. A mű létrehozása sok nehézségekkel járt s csak most, *Némethy* szakavatottságának sikerült azokat eloszlatni. A nagy munka bővebb ismertetését közelébb adni fogjuk.

— A VIDEKI TÖRTÉNELMI TÁRSULATOK száma ujabban ismét szaporodott. Dr. Récei Viktor pannonhalmi főkönyvtárnok tagtársunk buzgólkodásának sikerült megalakítani az »Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat«-ot. A társulat f. é. február 2-án tartotta alakuló közgyűlését Kruplanicz Kálmán főispán elnökelete alatt. A társulat fővédnökévé Vaszary Kolozs bibornok hercegprimás, tiszteletbeli elnökévé Knauz Nándor püspök választatott meg. A régészeti szakosztály elnökévé a főispánt, a történelmi szakosztálynak Pór Antal választatott. Igazgató Walter Gyula hgprimási titkár, muzeumi őr Némethy Lajos, I. titkár Rózsa Vitál tanár lett. A 22 tagból álló választmány február 28-án tartotta első választmányi ülését. Ez ülésen két nagy fontosságú határozatot hoztak: 1. hogy a társulati szakértői vezetése mellett már a tavasszal hozzá fognak az ásatásokhoz, 2. hogy az összes megszerezhető anyag összegyűjtése után Esztergom monographiája megírassék. Az új társulatot melegen üdvözljük működése kezdetén.

— DOBY ANTAL tagtársunk »A magyarországi benszült és beköltözött főúri családok ismertetése« című munkájára aláírási felhívást bocsátott közre. A 12 kötetre tervezett mű 177 füzetben à 50 kr. lenne megjelenendő. Huszonhat évi munkának gyümölcse jönne ez által nyilvánosságra. Családtani irodalmunk Kóváry László és Nagy Iván munkái óta óriási mértékben gyarapodott. Folyóiratokban s egyes értekezésekben rengeteg anyag lett feldolgozva, sok vitás genealogiai kérdés tisztázva, de összefoglaló, a mai tudomány színvonalán álló családtani munkánk maig sincsen. E hiány pótlására vállalkozik Doby Antal munkája, melynek becse szakértői előtt már rég ismeretes. Aláírási felhívását melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. — Majdnem egvidejűleg e felszólítással vettük mutatvány gyanánt e munkából a Lónyay család történetét. E mutatványkötet a Lónyay család három: grófi, bárói és nemesi ágának történetét tárgyalja, s bizonyoságul szolgál, hogy szerző nagy munkájában mily ritka pontosság és alaposzággal gyűjtötte össze az adatokat. A kötet nagy részét a család története, egyes tagjainak életrajza foglalja el. Függelékben több okmányt közöl szerző, így IV. Bélának a család részére 1245-iki adománylevelét, melyből látjuk, hogy a L. család már szt. István idejében szereplő, s kétségtelenül az első foglalásu nemzetségek közé tartozó volt. A többi okmányok közül főleg Lónyay Istvánné, Báthory Kata 1625., s Lónyay Zsigmond 1652. évi

végrendelete érdemel említést. A fényesen kiállított kötetet Lónyay Zsigmond képe, Lónyay Anna fejedelmi czimere és a család nemesi és grófi czimere ékítik. A munkához melléklet gyanánt két genealogiai táblázat járul.

— A »MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRANAK CZÍMJEGYZÉKE«-ből az első kötet elhagyta a sajtót. Ez első kötet az incunabulumokat tartalmazza 1465—1500 között. Az incunabulumokat, melyek száma 896-ra megy, *Horváth Ignác*z segédőre írta le, s betűsoros mutatóval s a nyomdák és nyomdászok mutatójával látta el. Bevezetést a diszesen kiállított kötethez *Fejérfataky László* írt. Ez első kötetet a magyar ősnymtatványok fogják követni.

— EGYHAZI TÖRVÉNYKEZÉSI RENDTARTÁS című munkát bocsátott közre dr. *Nemes Antal* budavári káplán. Munkája azon jogi szabályokat tartalmazza, melyek szerint az egyház híveinek igazságot szolgáltat, melyhez még bevezetésül azon jogi elveket adja elő, melyek a törvénykezési eljárásnál mértékadók. A munka szerző saját kiadásában jelent meg.

— MARKI SÁNDOR tagtársunk a Századok múlt évi folyamában megjelent »A Hóra-lázadás magyarországi része« című becses, nagyrészt levéltári forrásokon alapuló értekezését különnyomatban is kiadta. Új alakjában is felhívjuk rá olvasóink figyelmét.

— BARANYAVÁRMEGYE MÚLTJA ÉS JELENJE című munkára hirdet előfizetést *Várady Ferencz* szerkesztő kiadó. A munka a milleniumra megjelenő monographiája lesz a megyének, melynek áldozatkészsége folytán lát napvilágot. A két kötetre tervezett nagyszabású munkához a bevezetést *Kardos Kálmán* baranyamegyei főispán írja. A történelmi részt az ismert időktől a jelenkorig *Németh Béla*, az őskori részt *Juhász László* írja. Ezen főmunkatársak mellett még egy hosszú sora az íróknak veszi ki részét a munka létrehozásából. A tervrajz szerint az I. kötet Baranyavármegye földleírását, természetrajzát, népeit, közművelődés és közgazdaságát végre történelmét foglalja magában, a II. a vármegye székhelyének Pécsnek s a helyiségek s helyneveknek van szánva. A munkát megjelenése előtt a m. t. akadémia és társulatunk bírálandják fölül. Bolti ára a munkának 16 frt, előfizetési ára 12 frt, mely kiadó nevére Pécsre küldendő.

— LEIBITZ VÁROSA a millennium alkalmából *Weber Samu* elkész urat bizta meg történetének megírásával.

— GRADECZI STANSITH HORVÁTH GERGELY és családja története *Weber S.* szerző által ápril hóban fog szétküldetni az előfizetőknek.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG a királyság megalapításág, *Vaszary* Kolos bevezetésével. Írták *Fröhlich* Róbert, *Kuzsinszky* Bálint, *Nagy Géza* és *Marczali* Henrik. Budapest kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvény-társulat 1895. (A Magyar Nemzet Története első kötete. 8-adr. CCCLII és 335 ll. Számos önálló és a szövegbe nyomott képpel. Ára 6 frt.

— *Taine* Hippolit Adolf mint történetíró, *Zsilinszky* Mihály 1. tagtól. Budapest 1895. 8-adr. 43 l. (A M. Tud. Akadémia Történettudományi Értekezései XVI k. 5-ik száma) Ára 40 kr.

— BÁCS-BODROGVÁRMEGYE Földrajzi és Történelmi Helynévtára. II. kötet. Írta *Iványi* Iván Szabadka 1895. (Schlesinger könyvnyomdája) 8-adr. 183 l. Ára 1 frt.

— A MAGYAR NEMZETI MŰZEUM könyvtárának czimjegyzéke. I. Ősnyomtatványok 1465—1500. Leírta Horváth Ignác. Budapest, 1895. VIII. 286.

— SERIES PAROCHORUM ET PAROCHiarum ARHI-DIOECESIS STRIGONIENSIS ab antiquissimis temporibus usque ad annum 1894. Jussu et sumptu piae mem. Eminent. ac Reverend. *Joannis* quondam cardinalis *Simor*. Ex authenticis fontibus collegit et notis illustravit *Ludovicus Némethy* de eadem. Strigonii Typis Gustavi Buzárovits. 1894. Nagy 4-rét. VII és 1064 l. Könyvkereskedői úton nem kapható.

— MITTHEILUNGEN AUS DEM VATICANISCHEN ARCHIVE. Herausgegeben von der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. II. Bd. Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. Mit 3 Tafeln. Wien, G. Tempsky, 1894. 8-adr. LV. 422 l.

— EINE MOLDAUSISCHE STURMFAHNE dreihundertjähriger Vergangenheit. Vom Prof. Wilhelm *Schmidt*. Csernovitz 1894. Com. Typo- und Lithogr. des Erzb. Silv. Morazio-Andrievicz. 8-adr. 12 l.

— DAS HABSBURGISCHE URBAR. Herausgegeben von Rudolf Maag. Bd. I. Das eigentliche Urbar über die Einkünfte und Rechte. Basel, 1894. Verlag von A. Geering. (A »Quellen zur Schweizer Geschichte. Herausgegeben von der allgemeinen geschichtsforschenden Gesellschaft der Schweiz« XIV. kötete). 8-adr. IV. 536 l.

— GESCHICHTE und Geschichten neuerer Zeit. Von Hans *Zwiedinech-Südenhorst*. Bamberg, C. C. Buchner Verlag, 1894. XI. 223. l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

*1895 évi mart. 31-én d. e. 11 órakor a M. Tud. Akadémia dísztermében
tartott rendkívüli nyilvános felolvasó ülésének*

Jegyzőkönyve.

Elnök: Zsilinszky Mihály.

A társulati elnök és alelnökök távollétében Zsilinszky Mihály vál. tag foglalván el az elnöki széket, üdvözlí a szép számmal egybegyűlt közönséget s ezzel az ülést megnyitja és felkéri Káldy Gyula társ. tagot, hogy a mai alkalomra kitűzött előadását megtartani szíveskedjék.

51. Káldy Gyula felolvassa »*az 1821—1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról*« szóló értekezését, melynek egyes szakaszait Kuliffay Izabella úrnő, Payer Margit, Kovács Róza, Réda Sarolta magyar zeneiskolai növendékek, Várady Sándor m. kir. opera-tag és Haypál Benő urak, továbbá a m. kir. opera férfi-karának tagjai és az állami paedagogium zene-tanszakának növendékei a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt műsor szerint előadott mutatványokkal kísérik.

A művészileg rendezett és a hallgató közönség részéről is nagy tetszéssel fogadott előadásért az elnök mind Káldy Gyula úrnak, mind a közreműködött művészeknek a társulat köszönetét nyilvánítja.

Több tárgy nem lévén, az ülés eloszlik.

Kelt mint fent.

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dedek Cr. Lajos* s. k., *Dr. Borovszky Samu* s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi ápr. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Bánó József elnöklete alatt dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, dr. Komáromy András, hg. Odescalchi Arthur, Szinnyi József, Tagányi Károly, dr. Váczy János, gr. Zichy Jenő vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Az elnök és alelnökök távollétében az ülést Bánó József vál. tag nyitván meg mint korelnök, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Komáromy András és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

52. Szilágyi Sándor titkár bejelenti, hogy Vaszary Kolos herceggprimás ő eminentiája a *Magyar Nemzet Története* című millenniumi kiadványhoz írt előbeszéde 50 frtnyi tiszteletdíját a társulatnak ajándékozta, az első m. ált. Biztosító Társaság pedig 100 frt adománnyal járult a társulat folyó évi bevételeihez.

Mind a két adomány hálás köszönettel fogadtatik.

53. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1895-től:* a budapesti II. ker. községi kereskedelmi közép-iskola magyar stílgyakorló köre (aj. Körömy Árpád), Pécs-ujfalusi Péchy Elemér cs. és kir. kamarás Pécsujfaluban (aj. Schönherr Gyula), Ugron Miklós Mező-Záhon (aj. Marczali Henrik). Megválasztatnak.

54. Dr. Komáromy András felolvassa »Nagy András hajdu-generális« című dolgozatát, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

55. Titkár előterjeszti a pénztárnok martius-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	2452 frt 29 kr,
» kiadás	323 » 83 »
maradvány	2128 frt 46 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	3669 frt 80 kr
követelést, 1895. mart. 31-én összesen	5798 frt 26 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban dr. Wekerle Sándor nevére 100 frt, a Csanád-megyei történelmi és régészeti társulat nevére 200 frt, Párvy Arvéd nevére 100 frt, Ung vármegye nevére 100 frt, összesen 500 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 500 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összegnek megfelelő névértékben 4⁵⁰/₁₀₀-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

56. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 7413 számú értesítése szerint 200 frt alapítvány a f. évi 43 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

57. Vonatkozással a mult évi 55, illetőleg a f. évi 22 f. jk. pontok alatt kelt vál. határozatokra, előterjeszti dr. Kovács Pál társulati ügyész f. évi mart. 26-án kelt jelentését és egyszerűsmind a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 7795 és 7851 számú értesítéseit, melyek szerint a társulatnak néhai özvegy Gárdos Jánosnétól hagyományozott 1 db első m. ált. bizt. társ. részvény a hagyatékából kiadatván és a választmány határozata értelmében eladatván, annak árából 4000 és 200, összesen 4200 frt névértékű 4⁵⁰/₁₀₀-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltatott és csatoltatott a társulat alaptőkéjéhez.

A jelentés tudomásul vétetvén, dr. Kovács Pál ügyész úrnak szíves fáradozásáért a választmány köszönetét nyilvánítja s neki a részvény árának elszámolására nézve a felmentést megadja. Néhai özv. Gárdos Jánosné szül. Andrássy Julia neve 4200 frt alapítvánnyal az alapító tagok törzskönyvébe iktatandó.

58. Vonatkozással a f. évi 27 jk. pont alatt kelt vál. határozatra, jelenti, hogy a Thaly és gr. Nádasdy-féle alapot, illetőleg az arról szóló 2 db 227 frt 61 kr értékű betéti könyvecskét a M. N. Muzeum igazgatósága a társulat kezelése alá bocsátván, az a P. H. E. Takarékpénztárnál letétbe helyeztetett.

Tudomásul szolgál.

59. Előterjeszti Abaúj-Torna vármegye alispánjának f. évi febr. 28-án 103 sz. alatt kelt átiratát oly szakférfi ajánlása végett, a ki a milleniumra a vármegye monographiáját, illetőleg annak a vármegye közgyűlése által megállapított felosztás szerinti 2-ik részét, mely az egyesítés előtti, majd az egyesített vármegyék közjogi multját ölelné fel, megírni vállalkoznék.

A titkár javaslatára ifj. Kemény Lajos Kassa-városi levéltárnok, mint alkalmas és képzett szakember, fog ajánlhatni a vármegye közönségének.

60. Előterjeszti az *ezredéves országos kiállítás* igazgatóságának f. évi mart. 24-én 3740 sz. alatt kelt átiratát, melyben az igazgatóság a kiállítás alatt tartandó országos és nemzetközi congressusok előkészítése végett a társulat megbízottjainak kiküldését kéri.

Kiküldetnek Tagányi Károly és dr. Borovszky Samu vál.

tagok, oly megbizással, hogy kiküldetésökben az érintett congressusokra nézve már 1893 évi 129 jk. pont alatt kimondott elvi határozat szerint járjanak el.

61. Vonatkozással a f. évi 26 jk. p. alatt kelt vál. határozatra, jelenti, hogy a raigerni benczés apátság történelmi folyóiratának szerkesztője a társulat részéről megajánlott csereviszonyt köszönettel elfogadta.

Tudomásúl szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent

Bánó József s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: dr. Komáromy András s. k., dr. Borovszky Samu s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Berzeviczy Béla, eddig: *Hamborg*, (Sáros m.)

Hihalmi Harmos János, eddig: *Budapest*, Muzeum-körút 10.

Kádár Ermanno bölcsészeti-hallgató, eddig: *Budapest*, Köfaragó-u. 12.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-utca: 14.

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13. a. III. em.

Tóth Kálmán birtokos, eddig: *Bozsok*, u. p. Enying.

A titkár.

EGERVÁRA ELESTE ÉS A KERESZTESI CSATA 1596-BAN.

(Angol jelentések nyomán.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Olvasóim már Simonyitól tudják,¹⁾ hogy Barton Edward, konstantinápolyi angol nagykövet elkísérte III-ik Mohammed szultánt Magyarországra az 1596-ki hadjárat alkalmával és hogy jelen volt Eger vára bevételénél és a keresztesi csatában. Hivatalos tudósításait Lord Burghleyhez, Erzsébet királynő nagyhatalmú miniszteréhez említett honfitársunk megtalálta a British Muzeum kéziratai közt, de ezek éppen ott szakadnak meg, hol Barton írja, hogy ő másnap a szultán hadseregével Magyarországra indul, honnan igéri, naponta (?) fogja ő lord-ságát a történelemről értesíteni. E leveleket nem sikerült Simonyinak megtalálnia. Én már azonban néhány év előtt szerencsés voltam néhányát a Public Record Officeban fölfeledezni.²⁾ A hadjárat leírásának zöme közölve van egy levélben, mely Konstantinápolyból jan. 5. 1596. 7. (ó-styl) van keltezve. De további érdekes részletek találhatók más levelekben is, melyeknek lajstromát közlöm a³⁾ alatti jegyzetben. Miután

¹⁾ *Londoni magyar okmánytár* 22. l.

²⁾ »Foreign Correspondence. — Turkey. — Bundle No. 3.« Fájdalom, a törökországi levelezés épp ez időtájt igen hézagos a Public Record Office-ban. A hivatalos ügyiratok nagy halmaza rendszeren az illető miniszterek magán s innen a családi levéltárakba került. Lord Burghleynek ma élő utódja, Salisbury marquis, történelmi anyagban gazdag levéltárát megnyitotta a kutatók számára és a hivatalos »Historical Manuscripts Commission« már közölt öt kötetet tartalmáról. Az utolsó épp most (1894. nov. 20.) jelent meg, de csak 1595. végéig terjed.

³⁾ Barton levele Burghleyhez jun. 27. 1596. egy toldalékkal »Sátorom alól, Konstantinápoly július 5. 1596«-ról kelteztve.

U. a. ugyanahhoz Belgrád aug. 8. 1596.

pedig maga Barton bevallja, hogy előadása zilált, mert nem volt ideje vagy alkalmatossága az eseményeket jobban leírnia,¹⁾ nem fordítottam le egyszerűen leveleit, hanem újra megírtam a hadjárat történetét kellő chronologiai rendben, beleszöve a többi megnevezett forrásban található érdekesebb részleteket.²⁾

Az elbeszélés könnyebb megértésére legyen szabad e helyen Eger várát röviden leírnom.³⁾

John Sanderson (a követ helyettese) ugyanahhoz. »Pera nov. 13.« 1596. Ez kivonatot közöl Bartonnak egy (Eger alatt okt. 5-éről kelt) leveléből, mely nyomtatásban is megjelent Purchasnál.

Purchas azonkívül még két levelet közöl *Pilgrimes* című gyűjteményének 2-dik kötetében (London, 1625.) pp. 1354 et seq. u. m.:

»The Journey of Edward Barton.... written by Sir Thomas Glover, then Secretarie to the Ambassador« és »Barton to Master Sandy the English Consul at Aleppo, from Agria.« Ez utóbbi kelet nélkül.

E két tudósítás eredetijét nem találtam meg a Record Office-ban. Valamennyi e jegyzetben adott dátum ó styl szerint értendő. Elbeszélésben azonban *mindig* az új naptárt használom.

¹⁾ Egy későbbi levelében (jan. 20. 1596., ó-styl) azt írja, hogy embere, ki vele volt a magyarországi hadjáratban, nemsokára Angliába indul s majd kijavítja a fogalmazvány pongyolaságát (the roughness of the first draft) és élő szóval bővebb részleteket fog közölni.

²⁾ Az olvasó csakhamar észre fogja venni azt, hogy elbeszélésem több lényeges pontban eltér Szederkényi Nándoréztól (Heves vármegye története II. köt. 35. fejj.), ki úgy látszik még a keze ügyében levő forrásokat sem használta föl kellően. Fölhivom az olvasó figyelmét arra a körülményre is, hogy a szerző az ostrom elbeszélésénél (290–296 ll.) egyetlen egy forrást sem idéz. Az Illésháziból vett idézethez adott kommentárja pedig csak félrevezeti az olvasót, mert a »Kerska« nevű cseh hadnagy nem Kinski, hanem Terska (azaz Terzki) volt és az »alsó vár« alatt a külső vagyis az ó-vár értendő és nem a város.

³⁾ Szederkényi (a 291. lapon) közli Egernek valami régi metszet után készült látképét, forrás megnevezése nélkül és ily cím alatt »Eger-vára 1588«-ban. A város maga lángokba van borúlva. Az előtérben látható 3 szál ágyú közül kettő köpi a füstöt. Ugyancsak az előtérben láthatni egynehány török sátot; tehát valami török ostromot ábrázol a kép. De Szederkényi könyve ily eseményekről 1588-ban mitsem tud. Miatán Egerben nem jártam, nem tudom, hogy mily hűséggel ábrázolja a kép a várat. Modern felvétel alapján készült alaprajz sincs adva s azért az olyanféle kifejezések az ostromleírásánál, mint pl. »a mai rózsau-téza végén«, »a mostani Martonffy-féle szőlő tetejéről« teljesen érthetetlenek az Egert nem ismerő olvasó közönség előtt. Egyről azonban máris meggyőződtem, hogy t. i. ha a kép hű és Szamosközinék is igaza van, hogy a vár »két oldalról a hegy felől könnyen, akár *lovassággal* is megközelíthető« volt, úgy a XVI. század végén a lovasság pegazusokon nyargalt, mert különben Eger vára »megközelítésénél« minden egyes vakmerő lovas menthetlenül Mettus Curtius sanyarú sorsára jutott volna a Szederkényi közölte képen látható óriási mélységű várakok fenekén. A képen apró számok is láthatók, de a megfelelő magyarázó szöveget hiába kerestem a könyvben. Az ily módon írt könyvről írják a német tudósok fitymálólag, hogy »blos eine Zusammenstoppelung von Urkunden.«

Ámbár a török források¹⁾ csodás dolgokat mesélnek Eger várának erősségéről és ámbár Dobó Istvánnak az 1552-ki ostrom alkalmával bámulatos erőmegfeszítéssel sikerült is egy nagy ellenséges haderő ellen a várat megvédenie, a higgadt bíráló nem tagadhatja el a tényt, hogy a vén vár bezzeg még a XVI-ik század végén uralkodó katona-tudomány szerint is elavult mű volt. Tinódy Sebestyéntől tudjuk²⁾, hogy »csuda szép helyen« fekszik Eger vára, az völgyre egy hegy orozaton. Egy fölötte gyöngye pontja volt azonban az, hogy »napkeletre egy nagy magas hegy vagyon, arról benézhetnek a várba (és persze be is lőhetnek) szabadon.« Cogonara Claudio, a mérnök-tiszt³⁾ szerint, kit Miksa főherczeg az utolsó órában a vár megerősítésére és kijavítására küldött, az említett hegy alig volt 200 lábnyira a vár falától és csúcsa ennél 15 lábbal magasabbra feküdt. A hegy lejtőin fölállított tüzéséggel tehát az ostromlók a vár három oldalát valának képesek uralni és a vár piaczára belőni. Szerinte⁴⁾ továbbá ezen exponált hely nem volt kellően elsánczolva, hanem az országban uralkodó szokás szerint csak egy egyszerű u. n. faboronával⁵⁾ bekerítve, mely mögött a katonák sem az ágyú, sem a puská tüz ellen nem voltak megvédve. A vártól nyugatra egy völgyben az Eger vize mellett fekszik a város, mely az 1596-ki ostrom alkalmával

¹⁾ III. Mohammed egy, az angol királynőhöz intézett levelében leírja (közli Simonyi Ernő) Eger várát. »Már messziről igen hatalmas és oly bevehetetlen erősségnek tűnt föl, mint Demavent hegye és oly nagy, akár a két hegy Elbursz és Elvent. Midőn pedig közelébe értünk, oly megdönthetetlen várnak látszott, akár a Kaukázus hegye és a fundamentumjai nagyságra nézve látszólag túlszárnyalták a bikát és a halat, melyeken a világ nyugszik. Falai és tornyai az égi bolygók közé nyúltak s ha a Kaukázus felséges madara, a boldog phoeni, megkísértené fölöttük elrepülni, borzalmában a rémitő magasság miatt elhullatná tollait és szárnyait« stb. Mint látjuk, Petőfi »János vitéze« bevált volna fogalmazónak a szultáni kancelláriába. — Naima szintén a felhőkig nyúló tornyokról, hatalmas várárokról mesél. Szerinte Eger elsőrangú, hatalmas vár volt. E török történetíró első kötete az angol *Oriental Translation Fund* kötetei közt is megjelent. — Hammer közölt egy részletet a sztambuli kaimakámhoz küldött jelentésből. Ez is hasonló az angol királynőhöz küldött levélhez.

²⁾ *Régi magyar költők tára* III. 105 és köv. ll.

³⁾ István őt »Cogoranus Claudius, Architectus«-nak nevezi.

⁴⁾ L. emlékiratát, mely úgy látszik elkerülte Szederkényi figyelmét, a *Magyar Történelmi Társ.* III. 113. és köv. ll.

⁵⁾ »Fa-czölöpök, egy lábnyi távolságban egymástól gyöngye, kereszt-fáktól összetartva« írja Cogonara.

egyszerű fallal volt körülzárva, de földtöltés nélkül, keskeny és apró oldalvédekkel és száraz és sekély árokkal.¹⁾

A vártól északra »Királyszéki (nevű hegy) vagyon«, délről pedig Tinódy idejében s még valószínűleg az 1596-ki ostrom alkalmával is »szép mezőcske« volt.

A vár maga két részből állt. »Régön (1542-ben) Prini Péter ketté szakasztá, az nagy várat fallal átrakatá.« A belső vár a város felett, a külső vagy ó-vár a hegyoldalba feküdt keletre.

Cogonara szerint a vár őrsége körülbelül 3400 emberből állt, magyarokból, németekből és vallonokból²⁾. Barton szerint pedig e bástyákon hétnél több ágyú nem dolgozott, ámbár a törökök bevonulása után a várban körülbelül húsz jó karban levő sárga-réz ágyút látott, melyek a kellő számú ágyazatok hiányában haszontalanul heverték az utcákon (about 20 fair brasse pieces lying in the streets of the castle unmounted). Szerinte állítólag nem volt elég ágyús. E hirt megerősíti Cogonara, ki szerint összesen nyolcz ágyús volt Eger várában. Ezek közül öten betegen feküdtek, az egészséges három pedig nem igen értett mesterségéhez.

E bevezetés után áttérhetünk az angol követ elbeszélésére.

I.

A szultánnak — így értesül Barton — eredetileg az volt tervében, hogy roppant seregével egyenesen Belgrádig megy; s itt két részre osztván csapatait, azok egy részét Erdély ellen, másikat pedig Bécs ellen küldendi. Az Erdély

¹⁾ Ez az egykorú mérnöktiszt és nem az én véleményem a vár állapotáról. Már Ascanio Centorio is, kinek *Commentarii* 1566-ban jelentek meg Velenczében, azt írja, hogy Eger erődítményei elavult rendszer szerint épültek (i muri non copiosi di fianchi, anzi pio tosto fatti all' antica che alla moderna). 66. l. — Dobó idejében »a város csak agyaggal betapasztott magas sövénykerítéssel volt körülvéve.« L. Gyárfás *Dobó István Egerben*. 9. l. — Tinódy szerint »várasnak vala tapasztott palánkja.« — Cogonara szerint 1596-ban már »era serrata di una semplice raglium senza terra.« — Glover szerint szintén erős fallal volt bekerítve. — Szederkényi idézi Szamosközyt az 1596-ki ostrom leírásánál, ki szerint a város »a legközelebbi években emelt kőfallal körítettett.«

²⁾ Istvánfi szerint 4500, Barton szerint azonban alig 3000 emberből. — Cogonara nem említ olaszokat; ezekről csak Jansonius tud.

ellen működő hadtestnek egyszersmind föladata lett volna Eger várát »ütközben« bevenni. Úgy hallotta a követ,¹⁾ hogy az indulás utáni napon levél érkezett az erdélyi fejedelemtől, melyben ez kérte a szultánt, hogy ne vezesse haderejét a magyar földre, mert a császár s maga Zsigmond is készek békeszövetséget kötni a portával²⁾ s megtéríteni a szultánnak azt a kárt, melyet tavaly Oláhországban szenvedett s átszolgáltatni neki az oláh vajdát, mint ama károk okozóját. De a szultán azt gyanítván, hogy ő nem szívesen látott vendég Magyarországon e nyáron és hogy a levél csupán ürügy a háború elhalasztására, mivel a keresztények nincsenek reá elkészülve, azt üzenve vissza Zsigmondnak, hogy már késő béke-tárgyalásokat kezdeni, mert ő (a szultán) már utban van oly czélból, hogy a német császárt és az erdélyi fejedelmet saját házaikban (in their owne howses) megfenyítse s megesküdött arra, hogy a jövőben mindaddig nem fog hallgatni béke-propositióikra, míg őket előbbi lázadásaikért (rebellion) meg nem büntette.

Útjában Konstantinápolytól Szófiáig mindenfelé azt hallotta Barton, hogy az erdélyi fejedelem vereséget szenvedett. A hír szerint Báthory Zsigmond ostromolta Temesvárt, de Ahmed basa, a herélt, a vár segítségére sietett s legyőzte a fejedelmet. E hír kellemesen hatott a szultánra, mert jelen hadjáratának célja volt nem annyira a császárt, mintsem szövetségesét, az erdélyi fejedelmet megfenyíteni. Belgrádnál azonban Barton megtudta a dolog valódi állását s kisült, hogy

¹⁾ Barton csak augusztus 18-án a belgrádi táborban csatlakozott a szultán seregéhez.

²⁾ Egy más levelében azt írja Barton, hogy Belgrád alá érve maga látta és elolvasta az erdélyi fejedelem levelét, melyben ez fölkérte a szultánt, hogy küldje el hozzá Ali csasuzt, mivel bizonyos titkos dolgokat akart közölni és vele a szultánnal kötendő béke ügyében értekezni. A szultán eleinte nem volt hajlandó a kérelemnek helyt adni, de »meglehet, hogy három nap múlva mégis elküldi Ali csasuzt.« Ezt aug. 8-án (ó-styl) írta a követ. Egy későbbi leveléből (1597. jan. 5. ó-styl szerint) pedig megtudjuk, hogy Ali csasuz elment és Báthori Zsigmond »letartóztatta« (detained) őt, de a török fegyverek győzelme után visszaküldte Alit igen alázatos levelekkel a szultánhoz, a nagyvezérhez és »Mahamed pasa, másod-alkirályhoz.« — Már most megértjük, hogy a csasuz miért maradt Erdélybeu a fejedelem eltávozása után. — A Prágában időző velencei követek írják haza 1596-ki szept. 27-én, hogy Gyula-Fehérváron egy török csasuz ki-bejár. L. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Docum. priv. la istor. Roman.* III. II. 211. l. (Bucuresci 1888).

az erdélyi fejedelem volt a győztes fél. Ő már fölgyújtotta volt Temesvár külvárosait, ágyúi már a vár falán ötven lépés hosszú rést törtek volt és minden készen állt az általános rohamra, midőn hír érkezett a két beglerbég és a tatárok megérkeztéről. Zsigmond erre visszavonult s a tatárok futásra magyarázván visszavonulását, megtámadták őt, de a fejedelem jó csatarendben bevárta s megverte őket. A hír azonban, melyet a követ raguzai kereskedőktől hallott Szófiában, hogy a tatár khán testvére is súlyosan megsebesült volna Temesvárnál, nem bizonyult be valónak, mert e tatár aug. 18-án a belgrádi táborba jött és megerősítette a hirt, hogy a császáriak Buda ostromára készülnek.¹⁾ Egy más hír szerint azonban a császáriaknak nem volt tervükben támadólag föllépni, hanem, ha csak lehet, csupán védelemre szorítkozni és bevárni a telet, midőn a hideg miatt a törökök a nélkül is kénytelenek lesznek majd kitakarodni az országból.

Miután aratás előtt indult el a szultán, egy szigorú rendeletben halál büntetés terhe alatt megtiltotta katonáinak az álló vetéseket letaposni. De miután Ibrahim nagyvezér megmagyarázta neki, hogy az országutak szűk volta miatt lehetetlen minden kárt megakadályozni, a táborral utazó császári kincstartó utasítást kapott, hogy az esetleg letaposott vetésekért kárpótlást fizessen.

Az elindulás pompáját, stb. s az utat Konstantinápolytól Belgrádig elég érdekesen írja le Glover, Barton szekretáriusa, de csak egy-két dolgot fogok megemlíteni. Így pl. 7 angol mértföldnyire Szalánkeménytől panasz érkezvén a szultánhoz, hogy katonái kárt tettek a szőlőkben, hatot a bűnösök közül fölakasztatott. Még Nissnél augusztus 5-én két keresztényt karóba húzatott, a mivel megöltek egy janicsárt. A karót a »fundamentum«-jukon betolták, míg kijött a nyakuknál s azután a karókat emberestül nyilvános helyen fölállították. Ugyane sors ért két erdélyi embert is aug. 7-én, kiket mint kémeket fogtak el a tábor közelében. Niss városában

¹⁾ Egy Felső-Magyarországból június 17-éről kelt levél szerint állítólag a tatár khánt a keresztények elfogták. Így jelenti a hirt haza a Prágában időző velencei követ *Hurmuzaki*-nál.

pedig háromszáz kereszténynek megnyúzott és szénával kitömött fejét látta zsinórokra akgatva a tudósító. Ezeket a törökök négy hónap előtt »Bosznánál« ejtették el Mahomet basa vezérlete alatt.

Mint tudjuk, a szerencsétlen Krekwitzet a császári követet a portánál, még 1593-ban Szinán pasa, a nagyvezér, az összes követségi személyzetével együtt tömlöcbe vettette. Ezeket urok halála után nemcsak hogy nem bocsátották szabadon, hanem még arval fenyegették, hogy orraik és füleik elvesztésével örökös rabszolgaságba fognak küldetni. Szerencsájukra e fenyegetés nem valósult meg. Az öreg Szinán pasának 1596-ki április havában bekövetkezett halála után pedig az angol és francia követek ¹⁾ mindent elkövettek a portánál szabadon bocsáttatásukra s különösen Barton közbenjárására végre engedélyt nyertek a hazamenetelre, s az ő fölügyelete alatt követték a tábort Szolnokig. Innen saját dragománjának fölügyelete alatt elküldte őket Budára és onnan szeptember 23-án elindultak és más 5 főlsszabadult fogoly társaikkal együtt Vácza (Towaschov), Esztergomba, stb. s elvégre Bécsbe jutottak.²⁾

¹⁾ Ezt Wratisslaw állítja, de Barton szerint a francia követ mindeképen akadályozta szabadon bocsáttatásukat. A francia követ François Savary, Seigneur de Brèves, volt. Életrajzi adatokat közölnek róla a *Notices et extraits*, VII. köt. 2 patrie pp. 50. et seq. Bartonnak nagy ellensége volt ő.

²⁾ A Konstantinápolyban főlsszabadított foglyok számát Istváni tévedésből 18-ra, Illésházy 20-ra teszi. Barton szerint 22-en vagy 23-an voltak. Ezenkívül Krekwitznek még 5 (más helyen azt állítja, hogy hatan voltak) emberét bocsátotta szabadon a szultán, kiket a törökök Budán tartottak fogságban. A szerencsétlenül járt követség történetét, a foglyok szenvedéseit a gályarabságban, főlsszabadulásukat, s visszatértüket hazájokba számos veszély után érdekesen leírta cseh nyelven 1599-ben Wratisslaw báró, a követség egyik tagja. Munkája 1777-ig kéziratban maradt, amely évből első kiadása Prágában jelent meg nyomtatásban. Ezt követte egy német kiadás Lipcsében 1786-ban (a francia Hammerben közölt dátum, 1586. sajtóhiba), mely azonban állítólag számos oly dolgot tartalmaz, mely nincs meg az eredeti cseh kiadásban. Címe *Des Freiherrn von Wratisslaw merkwürdige Gesandtschaftsreise . . . So gut(?) als aus dem Englischen übersetzt*. Ezen állítólagos angol kiadás nincs meg a British Museum könyvtárában. Ujabbán angolra lefordította A. H. Wratisslaw és 1862-ben jelent meg. — A követség történetét megírta azonkívül még Seidel Ferencz, a követség gyógyszerésze is, kinek munkája 1711-ben Görlitzben jelent meg ily címen: *Denkwürdige Gesandtschaft an die ottomannische Pforte*. Mindkét munka igen érdekes olvasmány. — A fog-

Belgrádnál a szultán hadi szemlét tartott összes csapatai fölött. A követ álmélkodással beszél a csapatok nagy számáról (melyet egy millióra becsül!)¹⁾ s a tábor által elfoglalt terület terjedelméről, mely »egy napi útra mindenfelől, messziről egy nagy városnak látszott.«

A szultán parancsára Belgrádnál a törökök a Száván²⁾

lyok névsorában Seidelnél két magyar szabó is fordul elő, u. m. Gáspár és Jónás. Wratislawnál pedig Barázda (Warazda) Kristóf a magyar szabó és Bornemissza János (? lovász). — A foglyok kiszabadulása után még három szerencsétlen magyar rab maradt a sztambuli tömlőczben, u. m. »Balak Dak István« hadnagy Egerből, ki már 14 (4 ?) évig volt rab, egy Mátyás nevű huszár és Kristóf egy korcsmáros. Wratislawnak könyvéből (a liposei német kiadás után) Szamota közül egy részletet fordításban. — Petheő Gergely krónikája szerint Balázs deák István kapitány Egerből 1592. július végén a szikszói dombokon tanyázó török tábor megtámadásánál lett elfogva. Szederkényinél II. 280.

¹⁾ Egy más helyen Barton 600 ezer emberre becsüli számukat. — Wratislaw, kinek a nagyvezér parancsára megmutatták az egész belgrádi tábornok, oly czélból, hogy a seregek óriási számáról császáranak jelentést tehessen, azt írja, hogy a törökök 500 ezerre becsülték a szultán összpontosított seregeit, de véleménye szerint csak jó 300 ezer emberre rügött összes létszámuk, beleszámítva a csőcseléket és fegyvert nem viselő tömeget, az öszvér-, számár- és tevehajcsárokat. — A török sereg létszáma tehát állítólag a következő volt:

Wratislaw szerint:

az előhad Mehemet pasa vezérlete alatt	50 ezer ember
szpáhik és »oglungár«-ok a szultánnal	24 » »
janicsárok u. avval	12 » »
Czikala pasa alatt	15 » »
a hátvéd a rumilii beglerbég alatt	80 » »

Barton szerint továbbá:

Tatárok	30 » »
Hasszán pasa a rumilii lovassággal	10 » »

Összesen: 221 ezer ember

és azonkívül Hasszán pasa tüzérsége. — Istvánfi szerint a győri és budai pasák és mások is parancsot kaptak a szultán seregéhez csatlakozni. — Ortelius és Jansonius azonban csak 150 ezerre becsülik az Eger alatt táborozó török hadsereget. — Istvánfi Eger ostromának leírásánál nem elég világos, vajjon egy vagy kétszáz ezret ért.

²⁾ Barton azt írja Belgrádból augusztus 18-án (új naptár), hogy a szultán nagy hidat veretett a *Dunán* (Danubium) s másnap személyesen szándékozik átkelni a folyón. A hadsereg zöme már átment. De Glover előadásából eléggé világos, hogy a *Szaván* kelt át a török had (to the River Laua, near where it entreth into the Danubium.) Elbeszélése azonban elhomályosodik itt. A mennyire megértem őt, augusztus 23-án a török estima ideje táján (about quindí) indult meg a követ Belgrád alól a *Száva* felé. Ezután leírja a hidat, s azt említi, hogy 8 napig tartott a törökök átvonulása. Folytatólag azután elbeszéli, hogy »másnap reggel« a szultán elindult onnan, két órával utána Barton és hogy körülbelül 11 óra tájban a Duna közelében (close to the Danube) 9 angol

át hidat vertek, mely Glover szerint körülbelül 100 lépés hosszú volt (the length some one hundred paces) és 45 lapos fenekű, nagy, széles és mély járatú hajón épült ¹⁾. Szélessége a karfák közt 40 angol láb volt és e széles hidon nyolcz napig folyvást özönlött át a török katonaság oly sűrű sorokban, hogy lehetetlen volt az embernek a tolakodó harczosok tömegén átkelnie. Végre miután a szultán is átkelt környezetével, parancsot adott a hid lebontására, mivel az erdélyi fejedelem közelsége miatt nem vélte tanácsosnak azt itt hagyni. E miatt a tábor még néhány napig itt késett. Visszajövet a sereg a Száva hídján fog átkelni, melyet Szinán pasa épített néhány év előtt (1593-ban), midőn Győr ellen indult. A hadsereg zöme Eger ellen indult. Usupán egy részük maradt itt az erdélyi fejedelem mozdulatainak megfigyelésére.

A szultán három napig várt Hasszán pasára. Rumili beglerbégiére, ki rendeletet kapott tetemes sereggel csatlakozni a szultánhoz. Vele várták Mihály vajda fiát is, ki 50 ezer aranyat vala hozandó ajándéknak a szultán számára, kinek kegyét Hasszán pasa a vajda számára kieszközölni ígérte. A szultán nem bízott a vajdában és figyelő sereget hagyott a határon.

Barton egy más leveléből tudjuk meg, hogy Hasszán

mértföldnyire az induló ponttól megpihentek. (Itt úgylátszik valami a tollában maradt, vagy a nyomdász feledte el) »Másnap reggel« a szultán elindult *Szalánkemén* alól (melyet előbb még nem említett meg) s körülbelül 16 óra tájban a Duna tulsó oldalán, a folyam közelében az »említett helytől« 7 angol mértföldnyire egy hegy alatt nagyterjedelmű szőlők közelében állapodott meg. De Naima szerint a szultán, midőn Szalánkemén (Iszlán kumin) közelébe ért, haditanácsot tartott, hogy vezéreivel megbeszélje a további útitervet s miután a tanács abban állapodott meg, hogy ne Komáromot (Komran), hanem Eger várát kellene elfoglalni, a szultán Szeged (Szegedin) felé indult meg. Útközben miután elhaladt Titel (Tetel) és Pétervárad (Varádin) erősségei mellett, a jani-csárok agájának parancsot adott, hogy hídasaival a Dunán hajóhidat veressen, mely négy nap alatt elkészült s a török had ezen átkelt. — Barton maga is enlíti, hogy »Váradin«-t útjukba ejtették. Szerinte e hely 5 napi útra volt Belgrádtól.

¹⁾ E hid leírása szintén azt bizonyítja, hogy a Száván és nem a Dunán kelt át a török had. A Hammer francia kiadásához csatolt térképen (planche XXXI.) a Száva a zimonyi út keresztezésénél 200 katonai lépés széles és 45 hajó épen elegendő ily hosszú hid építésére. A Duna Belgrádnál a legszűkebb pontnál 1000 lépés széles, a pancsovai hajóhidnál pedig 1250 lépés. Ily hosszú hid építésére legalább 160—200 hajóra lett volna szükségük a török hidászoknak.

pasa volt megbízva Mihály oláh vajda mozdulatait figyelemmel kísérni. Midőn végre a beglerbég megindult, hogy a szultán seregéhez csatlakozzék, a tüzéség továbbszállítása sok zavarral járt. Hogy tehát tovább ne késlekedjék, a tüzéséget a szultán parancsára Szebrencs agára, egy néma emberre, ki a szultán nagy kedvence volt, bízta s maga a rumilii könnyű lovassággal, mintegy 10 ezernyi válogatott harczossal, elindult. Szegednél csatlakozott a szultánhoz. Tüzésége 20 nap mulva követte őt, de ezt 700 magyar, kik kompokon átkeltek a Tiszán, megtámadták s majdnem elfogták. Csakis a néma ember és követőinek hősie magaviselete mentette meg az ágyúkat. A törökök közül sokan elesetek, maga Szebrencs aga is halálosan megsebesült, de sikerült neki a tüzéséget szerencsésen elhozni. Megérkezése után az ütközetről jelentést tett és másnap meghalt sebeiben.

Mint már fentebb említettük, a tatár khán testvére is a török sereghez csatlakozott. 30 ezer embert¹⁾ ajánlott föl a szultánnak, ki viszont gazdag ajándékokkal tüntette őt ki.

Még Belgráduál hir érkezett a török táborba Hatvan ostromáról. Dsáfer pasa,²⁾ Cigall Ogli és a tatárok parancsot kaptak a vár segítségére sietni,³⁾ kik ámbár idején érkeztek meg és nagyobb haderővel rendelkeztek, nem mertek a keresztényekkel megütközni. Hatvan szemük láttára esett el s az ostromlók iszonyú kínzások közt legyilkolták az őrséget; még a nőket és gyermekeket sem kímélték. Wratislaw szerint a szolnoki vár alatt pihenő török táborba érkezett hírek szerint a vallonok Hatvannál inkább mint kutyák mintsem mint keresztények bántak a törökökkel, ezeknek feleségeikkel és gyermekeikkel. Terhes asszonyoknak fölhasították a hasukat, szopós gyermekeket ketté vágtak, az anyákat emlőiknél fülakasztották, és azután megnyúzták őket és beleiket kitepték és más irtózatoss módon kínozták őket. A törökök állítása

¹⁾ Ugyanennyit említ a velencei követ Prágából (217. l.)

²⁾ L. Thúry közleményét e magyar származású pasáról a *Hadtör. Közlemények* XXI. számában.

³⁾ Naima szerint azonban csak »Dsaghala Zádeh, az elhalt Szinán pasa egy fia«, (azaz Czikala) lett Hatvan »(Khutwan)« segélyére küldve. — Szerinte Hatvan ostromának hírét a szegedi táborba hozták a szultánhoz.

szerint azonban nem a vallonok, hanem a németek követték el e kegyetlenségeket s azért boszút esküdtek a törökök és megfogadták, hogy a mint elfoglalnak egy várost, hasonló kínzásokkal fogják megtorolni a hitsorsosaikon elkövetett kegyetlenségeket és nem adnak kegyelmet egyetlen németnek sem, legyen férfi vagy nő, aggastyán vagy gyermek; de még a kutyáknak sem, ha német a gazdájuk.

Barton nem említi azt, hogy mily borzasztó elkeseredést szült a török táborban Hatvan elestének és az erre következő kínzás és gyilkolás híre s hogy az ő és a vele levő keresztények élete is a legnagyobb veszélyben forgott. Wratislaw báró beszéli azonban, hogy a hír hallatára a törökök a táborban tartózkodó valamennyi keresztényt, még a követeket is föl akarták konczolni. A nagyvezér azért kénytelen volt az angol nagykövet sátorát janicsárokkal körülvétni és Barton tanácsára Krekwitz népe több napig nem mutatkozott a táborban.¹⁾

A szultán Barton szerint azért sietett volt el Belgrád alól, hogy a szorongatott Hatvannak segítségére mehessen. Miután azonban a vár elesett, Wratislaw szerint három napig vesztegelt a török hadsereg Szolnoknál »gyászból.«

Vége a szultán ismét megindult még pedig Eger vára felé, hova szeptember 21-én ért a török had²⁾ és fél angol mértföldnyire a vártól tábort ütött. Felsőbb parancsra a janicsárok még azon éjjel³⁾ hat helyen az ostromárok ásásához fogtak a város falától egy puska lövésnyire és már másnap⁴⁾

¹⁾ Barton szerint Hatvan elestének hírét »Váradin«-nál, mely 5 napi útra van Belgrádtól« vette a szultán. Wratislaw és Baranyai Decsi János szerint Szolnoknál. Innen is írt Barton Sandersonnak, de levelét elfogták s összetépve visszahozták kezéhez. Miután szerinte nem volt fontos dolog benne, nem küldötte meg másolatát. — Illésházy szerint »Kraykovics« szolgáit Nagy-Szegedről küldte a császárhoz a szultán.

²⁾ Illésházy és a Prágában időző velencei követ, továbbá Barton egy más levele és Glover szerint szept. 22-én. — Cogonara szerint 20-án (sajthiba?) — Naima szerint mohárrem 28-án (azaz szept. 21-én.) Ugyane napot említik Jansonius és Decsi János és a *Chron. Leibitzerianum* Katonánál. — Istváni nagyot botlik, midőn a vár megszállásának napját szept. 27-ére teszi

³⁾ V. ö. Cogonaranál »la notte istessa cominciaron a fare le trincee.«

⁴⁾ Cogonara szerint szept. 23-án.

három nehéz ostrom-ágyú tüzelni kezdett a vár nyugati részére. Két nap mulva pedig Dsáfer pasa 4 nehéz ágyúval a vár déli oldalát kezdte lövöldöztetni és csakhamar tetemes kárt okozott falaiban. »Mahemed« pasa »másod alkirály« és Ibrahim pasa a nagyvezér »több helyen« ágyúztatta a várt, Hasszán pasa, Rumili beglerbégje és »Mahemed« pasa, Anatolia beglerbégje pedig¹⁾ kelet felől törették a várfalakat, úgy hogy Eger vára csakhamar minden oldalról be volt kerítve. Több roham is lett intézve ellene, de sikertelenül.²⁾ Cigall Ogli pedig a könnyű lovasságot vezényelte; ennek főadata volt a környéket átkémlelni s az ellenség mozdulatait figyelemmel kísélni. A szultán számára fából egy igen magas tornyot emeltek, honnan az egész tábort áttekinthette.

A lakosoknak legnagyobb része a török sereg közeledténél hírére elhagyta Eger városát, de kevesen, többnyire a szegény népség, visszamaradtak s ezek már az ostrom másodnapján szept. 23-án folyóújtották a várost és a várba vonultak.³⁾ Az alatt, hogy a tűz pusztított, a janicsárok létrákkal megmászták a falakat és behatoltak a városba, hol átkutatták az égő házakat, prédául czipelve magukkal mindent, a mit a tüztől megmenteni képesek valának. A tüzvész daczára azonban elég maradt az épületekből, hogy a janicsárok magukat mögöttük megfészkelhessék.⁴⁾ Barton szerint Eger jókora (lardge)

¹⁾ Pecsevi szerint Lala Mohammed északról törette a falakat. L. Thüry cikkét a *Hadt. Közl.* XX. 194.

²⁾ Glover szerint Ibrahim és Hasszán keletről, Dsáfer és Mahomet északról, és Anatolia és Karamania beglerbégjei nyugatról lövették a várat. — Sanderson szerint pedig hat helyen ágyúzták a várat a törökök, még pedig ily rendben: a nagyvezér, Rumili beglerbégje, Anatoli beglerbégje, a janicsárok agája, Dsáfer pasa (a herélt) és Mahemet pasa Gera (Dsera).

³⁾ Istváni hibásan állítja, hogy az ostrom hetedik napján, (tehát szerinte október 3-án) gyújtották fel az egriek városukat. — Cogonara nem említi, hogy mely napon lett a város folyóújtva, hanem csak azt, hogy Nyári szeptember 23-án megrakatta a várost katonákkal. — Jansonius az ostromot az 1597. évbe helyezi és szerinte a szultán »urbem obsedit castraque inter Tibiscum et Danubium locavit.« Leírása néha nagyon homályos, de amennyire őt megérteni tudom, a lakosok a hatodik napon gyújtották föl a várost. — Decsi János, kinek leírása helylyel-közzel szóról szóra megegyezik Jansoniuséval, szintén az ostrom hatodik napjára helyezi ez eseményt. — Ortelius szept. 26-ára. — De Barton és Glover tudósításai után nincs kétség afelől, hogy ez szept. 23-án történt.

⁴⁾ Ortelius szerint a kórház és néhány más épület nem égett le.

város volt, majdnem oly nagy, mint az ő idejében Galata (little less than Galata) csinos épületekkel (of seemly bustetldinge.)

Glover szerint pedig szept. 24-én a törökök ismét behatoltak a városba és fölgyújtottak és elpusztítottak mindent ami épen maradt, egyebek közt egy nagy templomot is. De a várbeliek ismét kiverték őket onnan.

Szeptember 26-án egész nap és éjjel a janicsárok kezdeményezésére némi csatározás ment végbe a vár főkapuja előtt. A magyarok, kik közül többen elesetek, az erődítményekhez közel tartották magukat, a janicsárok pedig, miután nem érkezett számukra segítség, végre kifáradtak a küzdelemben és némi veszteséggel mindkét fél részén kénytelenek valának visszavonulni.

Szeptember 27., 28. és 29-én a törökök az aknákkal voltak elfoglalva és földet és fát hordottak a várárkok megtöltésére. 30-án végre fölgyújtottak egy aknát, de ez visszásan lobbant föl és megölt néhány törököt. Az ostromlók hősies elszántsággal rohanták meg a rést, de a várból kirohanó őrség által visszaverettek. Ez alkalommal egy önkényes csapat, többnyire ujjoncok, kik ígért gazdag jutalom fejében vakmerő elszántsággal a vár egy kapujának megfigyelését vállalták magukra, a várőrség által meglepetett és széjjel veretett. Sokan közülök fölkoncizoltattak és több zászlójukat is elvesztették, melyeket a vár faláról mutogatott az őrség.

Október 2-kán az ostromlók folytatták az ágyúzást és miután sikerült nekik négy, kellő nagyságú rést lőniök, általános rohamra készültek. A vár árkait már megtöltötték volt fával és szénával, de mielőtt ezzel egészen elkészülhettek és a gyulékony anyagot földdel betemethették volna, az őrség puska-
porral fölgyújtotta a töltést és fölégetett mindent.

Október 3-án, az éj beálltával, a vár árcai már ismét föl voltak töltve fával és más anyagokkal.

»Időközben« megérkezett Eger alá a győri bég (beglerbey of Ianik); de mivel ő a szultán vagy fővezérének parancsa nélkül jött, ámbár a császáriaknak nagy hadereje járt ama vidéken, fejvesztésre ítéltetett. Sikerült azonban a szultántól

megkegyelmeztetését elnyernie. Büntetésből saját költségén lett haza küldve.

Október 4-kén a törökök ismét fölrobbantottak egy aknát, mely nagy rést tört a vár falán. A janicsárok rögtön megrohanták a rést, de az őrség vitézül ellenállt s egy órai dühös harcz után a kellő segély hiányában, kénytelenek voltak visszavonulni. Két óra múlva azonban nagyobb elszántsággal és jobb rendben egy újabb rohamot intéztek a törökök és két órai heves küzdés után elfoglaltak egy kis bástyát¹⁾ és az ott talált ágyúkat a vár ellen irányozták. Véletlenségből egy asszony²⁾ a várban fölrobbantott egy hordó puskaport. Az ostromlottak azt vélvén, hogy egy akna robbant föl, eszevesztetten meghátráltak s ilyenén fölbátorították a törököket, kik az említett bástyát elfoglalták. E bástya nem volt nagy, de igen erős és a vár egy igen gyöngye pontjának védelmére épült. Mint más forrásokból tudjuk, e napon a külső vár esett el.

¹⁾ Az elfoglalt erődítményt Barton »bulwark«-nak, Sanderson pedig »bastion«-nak nevezi, Cogonara pedig »balvarda«-nak. Az angol »bulwark«, német »Bollwerk«, olasz »balvarda«, francia »boulevard« dr. Skeat, oxfordi tanár szerint mind egy skandináviai szóból erednek, mely eredetileg »fatörzsekből alkotott munkát« jelentett. Utóbb azonban úgylátszik egészen elvesztette eredeti értelmét, és tekintet nélkül az építő anyagra, akármilyen bástyára alkalmazták. Nálunk is volt »palánk«, »tapasztott palánk«, »sövény palánk«, »fonott palánk« sőt még »föld-palánk« is. Mindezek Tinódynál találhatók. — Simonyi *Londoni Magyar Okmánytárában* közli a szultán egy nagyszavú levelét az angol királynőhöz ily kelettel »Constantinopóli alli ultimi di Regiep l'anno 2005« (hibásan 1005 helyett) azaz 1597-ki márczius közepén (és nem 1596. február végén.) Ebben azt írja a szultán, hogy Eger várának összesen 7 erődje volt (sette forti.) Ezekből egyet »már előbb« foglaltak el katonái s hogy ez igen fontos mű volt és oly nagy, mint akár Galata vagy Skutareti. Utóbb, még pedig október 4-én, egy pénteki napon, (et dopo alli XI. della Luna di Seffer in giorno di Venere) további három, igen erős bástya jutott hatalmába és 5 ezer (cinque mille) hitetlen lett ott kardélre hányva. — Cogonara szerint azonban csak 5 százan, többnyire németek; Jansonius szerint 8 százan.

²⁾ Cogonara és az ennek emlékiratát mint tanú aláíró Battista di Reyna, egy spanyol ember tanúsága szerint e robbanás állítólag szeptember 27-én történt volna. — A spanyol ember szavakban írja le a dátumot (a los ventey siete de 7-bre.) — Cogonara szerint a puskaport egy magyar ember lobbantotta föl. Az ő leírásából tudjuk meg, hogy az illető bástya a magas hegy felől állt (balvardo verso la montagna). Az eszeveszett futásnak szerinte az volt eredménye hogy a törökök elfoglalták a külső várat (il primo ricinto verso il monte, chiamato Castel vecchio.) — Jansonius és Decsi szerint az ő-vár csak okt. 10-én esett a törökök hatalmába. — Illésházy szerint pedig okt. 4-én.

Október 5., 6. és 7-ik napjai csatározással teltek el. A törökök időközben titokban aláaknázták a belső vár falát két helyen,¹⁾ de a keresztény őrség észrevévéen szándékukat, október 6-án nagy mennyiségű ki nem csévelt gabonát (unbeaten corn) hányt le a várból. Ez igen késleltette a törökök munkáját, mert sem az ásással, sem az akna megtöltésére szükségessé lőpor hordásával nem igen siethettek. A tervezett rohamot e miatt kénytelenek valának halogatni és az őrség ily módon időt nyert az ellenaknák ásására. Végre azonban mégis sikerült a törököknek okt. 8-án felrobbantani az egyik aknát, mely a falon egy három ölnyi széles rést tört.²⁾ Ezt még az nap és másnap is a törökök nagy dühösen megrohanták, de vissza lettek verve nagy vereséggel. A vár ez alkalommal nagy veszélyben forgott.

Glover szerint a janicsárok ez alkalommal nagy dühösen rohanták meg a rést, de miután bajtársaik nem jöttek segítségükre, visszaverettek. Körülbelül két óra múlva új rohamot intéztek a rés ellen, még pedig nagyobb számban. A vívás a rés körül alkonyadtig tartott, de a sötétség és szakadó eső miatt abba kellett hagyni.

Október 9-én, »szerdán« és 10-én, »csütörtökön« még mindig szakadt az eső. Apróbb csatározásoknál egyélt nem történt e két napon.

Barton szerint továbbá október 9-én (hibásan október 10. helyett) egy angol trombitás egy magyar emberrel kiszökött a várból a török táborba,³⁾ kik a szultán elé lettek vezetve. Miután előbb megígértetett nekik, hogy életük meg lesz kímélve

¹⁾ Az Ortelius könyvében közölt metszet szerint az egyik akna az északi oldalon volt. — Szederkényinél (II. 291.) e hely egy 14-es számmal van megjelölve.

²⁾ Glover szerint a rés oly széles volt, mint akár két szekér.

³⁾ Sanderson levele és Glover szerint az angol trombitás október 11-én jelent meg a török »alkirály« (nagyvezér) előtt. — A magyar ember nevét Szamosközitől tudjuk meg, ki szerint »Besenyei György, egy nagy, kopasz vén ember kijött Egről az szálláskor és fáradtig beszéllett az török császárral.« *Mon. Hung. Hist. Scriptores.* XXX. 61. — Illésházy szerint Besenyei György, »Kerska (így !), a cseli hadnagy«, és két pap. De Ortelius szerint (*Chronologia* 1620.) Tertzky és Kinsky oly betegek voltak, hogy nyugágyakon kellett őket kivinni az udvarra. — Istvánfi szerint »Paciona« Márton, egy káptalani pap és Besenyei György jöttek ki a várból. — Glover szerint még okt. 10-én is csatároztak.

és szabadon lesznek bocsátva, elárulták a törököknek a vár gyöngye voltát. A magyar embert ezután ígéretük szerint szabadon bocsátották, az angol trombitást pedig a szultán rendeletéből Bartonhoz kísérték.

Október 10-én (alkalmasint csak 11-én) az őrség alku-dozni kezdett az ostromlókkal, minek az lett a vége, hogy a várat másnap¹⁾ földadták oly föltételek alatt, hogy a katonák podgyászaikkal és rendes fegyverekkel bántatlanul kivonúlhatnak, (the soldiers should be dismissed in safety with their apparel and ordinary weapons), a lakosságnak pedig megkegyelmez a szultán és kegyébe fogadja őket. Eger vára a benne található ágyúkkal és ammunióval a szultánnak adandó át.²⁾

A szultán tisztjei még aznap bementek a várba, hogy ezt a capitulatio értelmében az őrségtől átvegyék.³⁾

Egyszerre, a szultántól adott ígéret daczára, a törökök megrohanták a keresztény katonákat és a lakosokat és kezd-

¹⁾ A jan. 5-ki levél dátumaiban nagy a zavar. De a Sandersonhoz írt levélben (okt. 15-én) Barton maga azt írja Eger alól, hogy a vár október 12-én »egy szombati napon« adta meg magát és e dátum csakugyan szombatra esik 1596-ban. — Cogonara szerint a vár október 12-én adta meg magát, a törökök 13-án vonultak be a várba s az őrség később (e poi) kivonult. — Szamosközi és Glover szintén okt. 12-ét említik. — Teljesen érthetetlen, amit Szederkényi állít (II. 296.), hogy t. i. a »vár bevételének napjában, mely okt. 14., Ortelius kivételével, a többiek megegyeznek.« Ortelius nem említi a dátumot. Arról pedig, hogy a források nem egyeznek meg, könnyen meggyőződhetik Szederkényi, ha figyelemmel elolvassa saját könyve 2. kötetének 289. lapját.

²⁾ A szultán is azt írja az angol királynőnek, hogy a vár október 12-én, egy szombati napon (alli 19. della sudetta luna di Seffer, il giorno del benedetto Sabato) hódolt meg. — Naima ugyanazt a dátumot és a szombati napot említi. Szerinte e nap szakadt az eső és az ostromműveleteket csak nagy ügygyel-bajjal lehetett folytatni. A várbeliek déltájban kapituláltak.

³⁾ Naima szerint »másnap (azaz okt. 13-án) reggel két bég és nyolcz bégn« (? a keresztények küldöttsége) jött az ostromlók felé és török részről Begtás, szolnoki bég lett kezesül a várba küldve azalatt, míg a capitulatio föltételei stb. teljesen el nem lettek intézve és aláírva. A küldöttséget ezután a szultán elébe vezették, kinek kijelentették, hogy egy-kettő közülök mozlím hitre hajlandó áttérni. Erre azonnal fehérbe öltöztették őket és dobpyörgéssel és örömujjongatással lett mindenfelé a táborban a győzelem híre a török seregek tudtára adva. Rumili begler-bégje, a janicsárok agája, a tüzéség parancsnoka és az arzenál főnöke voltak, szerinte, a tisztek, kiket a szultán a vár átvételével megbízott. — Decsi szerint a keresztények közül 250-en lettek apostatákká. Janssonius szerint szintén 250-en, sok olasz köztük, lettek »mameluk«-okká.

ték őket fosztogatni.¹⁾ Sokat a lakosok közül rabul is ejtettek. De amint ez a szultán füléhez jutott, rögtön parancsot adott a rend helyreállítására, a rabok felszabadítására és az elrabolt zsákmány visszaadására. Ugyancsak az ő rendeletére a keresztények külön lettek választva és külön csapatok kiküldve a további erőszakoskodás meggátlására.

Másnap, azaz október 13-án, a keresztény őrség kivonult a várból²⁾ Anatolia beglerbégjének őrizete alatt, kinek meg volt hagyva, hogy őket a tokaji határig csapataival biztonságban elkísérje. De alighogy a keresztény katonák kiértek a várból, a prédára éhező törökök rajtuk csaptak és fosztogatni kezdték őket és elvették tőlük fegyvereiket. Egertől egy angol mértföldnyire pedig a Hatvanban lemeszárolt törökök rokonai és barátai és a tatárok lesben álltak és megtámadták a szerencsétleneket s miután ezek fegyverek hiányában ellentállni képtelenek valának, mintegy hétszázat közülök lemeszároltak. Az őrizetükre kiküldött beglerbég semmit sem tett védelmükre. Ez a körülmény, valamint az, hogy a keresztény őrség főbb tisztjeit, élükön Nyári Pállal, a törökök visszatartották, arra mutat, hogy az öldöklés előre volt elhatározva a hatvani törökök fölkonczolásának megtorlására. Valószínűleg a nagyvezérnek, sőt talán magának a szultánnak tudtával történt ez öldöklés, ámbár mindketten esküvel ígérték meg az őrségnek, hogy nem lesz semmi bántalmazásuk.³⁾ Nyári Pált utóbb

¹⁾ Istvánfi csak az egy Korlát Kristóf esetét említi.

²⁾ Jansonius és Decsi János szintén e dátumot adják, szerintük 3 ezeren vonultak ki. — Glover is a napot említi.

³⁾ Glover szerint mintegy ezer katonát és ugyanannyi egri lakost (férfit, nőt és gyermeket) kíméltek meg a pogányok. — Naima szerint a szpáhik parancsnoka lett megbízva avval, hogy az az egri őrséget a szultán ígéretéhez képest elkísérje, de nem volt képes őket a tatárok és a batvani meszárlásért bosszút lihegő törökök ellen megvédeni. Szerinte alig jutottak ki a török táborból mindannyian, mintegy 5 ezeren (!) kardéltre lettek hányva. A két várnagy pedig Belgrádba lett küldve. Ez állítólag »ugyanazon hó 20-án« (tehát október 13-án) történt. — Szamosközi szerint »Bocskai István.... mondta, hogy látta a török császár kezeírását.... kiben megesküdött az *egyiknek* (egrieknek ?), hogy békével eresztí őket; mégis levágták őket.« (61. l.) — Glover szerint a vérengzés miatt senkit sem büntetett meg a szultán.

elkísérték a nagyvezér sátorába; ¹⁾ a többi tisztt pedig Eger várában maradt. ²⁾

»Így esett el Eger híres régi vára« — írja Barton — »híres nem annyira erős falairól, mint hős tetteiről«. Szerinte a vár már magában véve is gyöngye volt, de gyöngességét fokozta a császár és tiszteinek hanyagsága, kik alig háromezernyi őrségtől várták el azt, hogy 7 ágyúval és elégtelen számú ágyusokkal a várat a szultán teljes hadereje ellen megvédjék. Így elhagyatva 19 napi ostrom után a 20-ik napon megadta magát a vár, sőt még hamarabb is elesett volna, ha a védőit a közeledő segély reménye nem buzdította volna. ³⁾ Miksa ugyanis, ki a magyar király címét viselte, már útban volt Eger fölmentésére — amint ez a szultánnak tudtára esett — de késlekedett, miután be akarta várni az erdélyi fejedelmet »intituled Princeps Regnorum i. e. Transylvaniae, Bugdaniae et Wallachiae« és talán még más országoknak is, melyekről álmódzott és bírására áhítozott. A tatár fejedelem félelme marasztalta őt országában, mert miután a szultán szolgálatába fogadta a tatárokat, az erdélyi fejedelem attól tartott, hogy épúgy mint harmadéve, Erdélyen keresztül fog-nak Magyarországba nyomulni. Mindaddig tehát, míg hirt nem kapott, hogy a lengyel kozákok a tatárokat meg nem verték, nem mert Zsigmond Erdélyből megindulni és Miksához csatlakozva, Eger fölszabadítására indulni. (He durst not stir forth of his province towards Maximilian *which was to succour Agria by 10 days.*) ⁴⁾

¹⁾ Ortelius szerint (337. l.) itt találta a várkapitányt és szabadította meg őt »ein räisiger Soldat, Arnold Wolff von Hall in Sachsen«, a kereszteti követő zűrzavarban.

²⁾ Cogonara szerint az őrséget nemzetiségek szerint osztották fel. A magyarokat szabadon bocsátották, a vallonokat rabokul visszatartották, a németeket pedig fűdözet alatt elküldötték és nem messze Egertől az őrizetükre kiküldött tatárok kardélre hányták őket.

³⁾ Ortelius szerint szept. 27-én Tertzky-től újabb levél érkezett Miksa táborába, melyben segélyért könyörög. A további leírásból megértjük, hogy Miksától kedvező válasz érkezett a várba és Tertzky a közeledő segély reményével buzdította embereit a kitartásra.

⁴⁾ Az aláhuzott rész értelme nem egészen tiszta előttem. Vagy azt jelenti, hogy 10 nappal elkésett az erdélyi fejedelem, vagy (lia a »days« szót helyett egy más szót t. i. »orders« helyettesítünk), hogy Miksa a császár

Ez ügyet illetőleg tovább elbeszéli Barton, hogy egy lengyel »nuncio« érkezett az Eger alatti táborba, kinek megbízatása volt a szultánt megkérni, hogy külön rendelettel tiltsa meg a tatároknak Podolián vagy egyáltalán lengyel földön átvonulni, s hogy Bugdaniában se mutakozzanak, mert miután a lengyel hadsereg táborba szállt a kozákok ellen, könnyen összeütközésre kerülhetne a dolog a tatárokkal, a mi kellemtelenségekre vezethetne Lengyelország és a szultán közt. A követtel majdnem egyidőben érkezett a hír a táborba, hogy a lengyel csapatok a tatárok közeledtének hírére nyolcz napi útra mindenhol fölpörzsölték a szénát s ilyképen lehetetlenné tették a tatároknak az átutazást; s azonkívül hogy a lengyelek a Dnieszter mellett ¹⁾ törbe csaltak és szétverték egy tatár csapatot. Sokat közülök levágtak, mások a folyóba fúltak, a maradványuk pedig lótakarmány hiányában kénytelenek voltak visszafordulni. A lengyel csapatok e maguk tartásának az volt a következménye, hogy a tatár khán kénytelen volt »Vedin«-ben (egy város neve Thraciában a fekete tenger partján) maradni és nem volt képes lovasaival a szultánnak magyarországi hadjárataiban szolgálatára lenni. A követ a lázadó kozákokat okolta mindezért, kik a lengyel királynak megtagadták az engedelmességet s kiknek megfékezésére kénytelen volt sereget küldeni. ²⁾

parancsára indult Eger segélyére, mert a 10-es szám chifre és »császárt« jelent.

¹⁾ Hurmuzaki közöl két 1596. aug. 24-éről (ó-styl) illetőleg szept. 5-éről kelt levelet, melyek szerint a tatár khán Todorestnél, az oláh határtól 3 napi járásra érkezett meg. Az oláh vajda jelenti továbbá az erdélyi fejedlemnek, hogy Jeremiás vajda Orhi és Soroka közt hat hidat veretett a folyón (a Dnieszteren), hogy a lengyelek és kozákok átkellessenek. Jeremiás vajda maga moldvai hadakkal »Jasuaschar« (máshelyt »Jasvascharhel« és »Jazwar«) mellett szándékozik táborba szállani. Inti a fejedelmet, hogy Jeremiás kétszínű politikát űz (*id. m. III. (I.) 275—278. l.*)

²⁾ Szamosközi (61 l.) a tatár khán elmaradását egészen másképen beszéli. — Dr. Komáromy szerint pedig a szultán megfosztotta a tatár khánt méltóságától, mert nem vett részt a (keresztesi) *csatában*. Idézi Hammert, ki azonban nem azt állítja, hanem csak azt, hogy a tatár khán azért lett megbüntetve, mert elmaradt a *hadjárattól*. — Legyen szabad ez alkalmat arra használnom föl, hogy az öreg Hammer védelmére keljek. Ezt annál szívesebben teszem, mert az irataiban nagy fűradsággal és költiséggel, Európa minden zúgából összehordott történelmi anyag számos

Az egri lakosok sorsa sanyarú volt. A vár eleste után három napig maradtak élelmi szerek nélkül és majdnem éhen haltak. S midőn emiatt panaszkodtak, a szomszéd falvakba küldötték őket.

Az angol követ csauszaival meglátogatta a várost az ostrom után s mindenütt csak kormos romokat, a föld színéig lerombolt épületeket talált. Künn a várfalak tövében pedig az ostrom alkalmával megölt keresztények mezíteleen hulláit látta, néhol két ölnyi magasságban fölhalmozva, a nap hevében »sülni«. Egertől egy angol mértföldre pedig az álnokul lemészárolt keresztény katonák hullái borították a térséget. Rabszolgákat is ejtettek a törökök, mert Barton beszéli, hogy tiz zecchinoért vett tőlük egy öt éves kis leányt, kinek anyja egri asszony volt s ennek még szopósa is volt a karján; a lengyel követ pedig elutazása előtt két leányt vásárolt. kiket a jani-csárok aznap fogtak el a városnál.

Az Eger várával török kézre került főbb tisztek közül a következők vannak névleg megemlítve: 1. Nyári Pál, a várkapitány, ezt a nagyvezér magával czipelte sátorába. A keresztési csata alkalmával eltűnt. Barton nem tudja, mi lett belőle. A nagyvezértől hallotta, hogy le lett mézsárolva, de mások szerint a keresztény táborba szökött. — 2. William Trezka a császárnál jó hírben áll. — 3. Joannes Jacobus Comes a

alkalommal nagy segítségemre volt kutatásaimban. Újabb időben, mint látom, egészen szokásossá vált történetíróink közt Hammerről csak fitymálólág szólni. Hogy könyveiben van elég hiba, azt nem tagadom: de nézetem szerint minden hibája mellett nem kell elfelednünk, hogy ő úttörő volt a török történetírás terén és kitartása és hangya szorgalma tiszteletet érdemel. Talán gáncsolói nem botlanak-e maguk is? Lássunk egy példát. Thúry József azt írja a *Hadtört. Közl.* XIX. számában (a 69. és köv. ll.): »A Hammer nyomán készült életrajzi adalékok azt mondják, (hogy) Pecsevi magyar születésű volt (s hogy) mivel (ő) . . . egy latin történelemből kivonatokat közöl, igen valószínű, hogy vagy ő, vagy az apja renegát volt.« Ezek Thúry szerint a »Hammer koholmányai.« Hogy miféle szophisztikával jutott Thúry e következtetéshez, bajos elképzelni, mert ha csakugyan fölütötte Hammer német kiadásának II. kötetét, amint ezt a *Századók*-ban velünk elhithetnű igyekszik, úgy ott találta volna Hammer azon állítását, hogy Pecsevinek apja török ember volt s hogy ő az egykorú magyar történetírók munkáit csak fordításokban ismerte. És így tovább. Thúry folyvást az »életrajzi adalékokat« idézi és azután nem ezek szerzőjét, hanem Hammert pirogatja a »koholmány-« okért.

Thurn, Bohemus. — 4. Joannes Kinski de Tettau, egy 22 éves fiatal ember, ki minden díj nélkül önkénytesen szolgált a hadseregnél. »Sokszor jött át hozzám látogatóba és úgy beszélt, hogy fivére csak nemrég ment el Angliába ő felségének (Erzsébet királynőnek) kezét csókolni.«¹⁾ — 5. Conte Rugero Italiano.²⁾

Egy későbbi levelében (24. október 1597. 6-styl) írja Barton, hogy az egri tiszteket Belgrádba hurczolták és ott tömlöczbe vetették a törökök, de a foglyok közül 11-nek sikerült szerencsésen megszökni.³⁾

A szultán mintegy tiz napig maradt Eger előtt oly célból, hogy a csúnyán megrongált várat kijavíttassa,⁴⁾ de a javításban nem volt sok köszönet, mert a törökök mészhelyett sártapasztást használtak.

Míg ilyképen el vala foglalva, október 20-án hír érkezett Miksa főherczeg közeledtéről s hogy alig három napi járásra van az ellenség, mi nagyon elémítette a szultánt. Ennek magyarázatát így adja a követ. Eger egy hegy oldalán áll s vele átellenben szintén egy hegy magaslik. A szultán tábora a két hegy között elterülő térséget foglalta el. Ha Miksa a magaslatokat gyorsan elfoglalta és tüzéségével a török tábort ágyúztatta volna, mielőtt ez a völgyből kimozdulhatott volna, rövid idő alatt óriási kárt okozhatott volna a szultán seregében. Ilyféle veszély elhárítására a szultán

¹⁾ Ez volt valószínűleg a Pecsevi említette »gyönyörű szép fiatal herczeg. *Lonberkhároglu* (?) igen előkelő cseh családból való, ki csak kiváncsiságból jött a várba« (Esztergamba 1595-ben.) *Hadt. Közl.* XX. 191. A török írók igen pazarúl bánnak a herczegi czímmel.

²⁾ Említi őt Glover is. — Jansonius említ még egy egyént ily czímen »Colleranum Italum, Fabricenorum«; Decsi Jánosnál »Congorianum Italum«, Hammernél pedig »Cogorani.« E nevek alatt kétségtelenül Cogonara Claudio lappang. — »Colonello Ruggiero de Bagni« neve pedig Cogonaránál is előfordul.

³⁾ Istváni szerint Cogonara és Bessenyei még Keresztesnél vagy Egernél (ex castris) szöttek meg; mások mint Bercianus, Kinski, Ferdinand veszprémi prefectus, a belgrádi Nyebojisza toronyban sinlödtek hosszabb ideig fogságban. »Tersco«-t és »Turrianus«-t pedig a börtönben kapott betegség és bűbárat ölte meg a fogságban.

⁴⁾ Naima szerint okt. 18-án, pénteken, az Egerben levő nagyobb keresztény templomok a szultán és kíséretének jelenlétében ünnepélyesen mecsetekké lettek fölavatva.

Dsáfer pasát és Velli pasát, Rumili új beglerbégjét¹⁾ küldte a keresztény sereg felé. Ezeknek meg lett hagyva, hogy saját hadosztályaikon kívül még bizonyos számú spáhikat is vigyenek magukkal, de az ezek közt kiütött engedelmetlenség miatt 6 ezer embernél többet alig sikerült összegyűjteniök. A két pasa föladata volt a keresztény hadsereg szándékáról és számáról tudósítást szerezni s vele erejének kipuhatolása céljából megmérkőzni. A török csapatok, amint a keresztény hadal találkozott, azonnal hősiekszántsággal összezsáptak vele, de a túlnyomó szám előtt kénytelenek voltak meghátrálni. A szultán erre nagyon megijedt, mert attól tartott, hogy a keresztények e jelentéktelen csatározást jelentékeny győzelemre fogják magyarázni és a sikertől fölbátorítva, a megfutott törököket üldözőbe fogják venni és a szultánt szorított helyzetében, a két magaslat közti keskeny völgyben megtámadni. Ily körülmények közt azt határozta el a szultán, hogy csak a következő napi²⁾ holdváltozást fogja bevárni, (mert ily dolgokban, jegyzi meg Barton, igen babonások a törökök) és azonnal kimozdul kényes helyzetéből és a keresztény hadsereg felé fog vonulni táborával.

Ügyis történt. Másnap, csütörtökön október 24-én³⁾ megindult az egész török tábor és aznap »megtette a fele utat.« A következő napon, október 25-én déltájban⁴⁾ megpillantották az ellenséget.

A vallott kudarcz miatt Velli pasa a csak öt nap előttréá ruházott beglerbégi rangot ismét elvesztette és Hasszán pasa lett újra Rumili beglerbégjévé kinevezve.⁵⁾ Barton szerint Hasszán pasa a szultán egyik legkitünőbb katonája volt.

¹⁾ Barton szerint Hasszán pasa nem érdemelte meg a rangvesztést. Velli pasa, az új beglerbég, pedig előbb a janicsárok-agája volt.

²⁾ Új hold azonban, úgy számítom, már október 23-án (azaz rebi ül-evvel 1-én) állt be.

³⁾ Ugyane dátumot említi Illésházy is.

⁴⁾ Egy más levél szerint 10 óra tájban. A dátum megegyezik avval, melyet a szultán maga említ az angol királynőhöz intézett levelében. (allí 3. della Luna de Rabil evel, in di di Venere mi accampai al dirimpetto delle inimiche trenchere.) — Ortelius szerint a szultán Maklárnál ütött táborát, de ez valószínűleg a Barton említette »fele út« végén ütött éjjeli tanya volt.

⁵⁾ Dsáfer pasa ez alkalommal tanúsított vitézségéről l. dr. Komáromy első cikkét a *Hadt. Közl.* XX. számában.

Sanderson szerint Konstantinápolyba október 31-én¹⁾ érkezett meg Eger vára elestének híre. Az öreg szultánával maga a szultán közölte levélben az örömhírt, melyet nagy ünnepélylyel ülték meg a török fővárosban. A »seraglio taphaná«-ról megdördültek az ágyúk, és lövéseiket a kikötőben fekvő hajók örömittasan viszonozták.

Mielőtt e tárgytól megválnánk, legyen szabad Cogonara emlékiratához egy pillanatra visszatérnem. Az olasz mérnök-tiszt több súlyos vádat emel Nyári Pál, a várnagy ellen, melyeket a következő pontokban összegezek:

1. Nyári Pál várnagysága alatt²⁾ nem tett semmit az elavult rendszer szerint épült egri vár kellő védelmi állapotba való helyezésére.

2. Midőn pedig Cogonara, ki 12 évig Flandriában tanulta mesterségét, a vár gyöngye pontjaira fölhívta a várnagy figyelmét és ezeknek mimódoni megerősítésére neki tervet nyújtott be, Nyári mindenben egyetértett vele s a Cogonara részéről ajánlott erősítményi műveket kivitette ugyan, de ezek legnagyobb részét az ellenség megjelenése után csakhamar minden kézzelfogható ok nélkül ismét leromboltatta.

3. Cogonara folyvást sürgette, hogy Nyári a fegyvert nem viselő és dologra nem képes népséget a várból kiküldje. A várnagy folyton ígérte, hogy ezt meg fogja tenni, de naponként halogatta a parancs kiadását, míg elvégre a török sereg megjelent a vár alatt és a haszontalan népség benrekedt.

4. Miután a vár belseje stb. ki volt téve az ellenség tüzének a magaslatokról, nem igen lehetett a réseket eltorlaszolni és egyéb károkat kijavítani. Cogonara azért éjjel akart dolgoztatni, de a kellő munkaerő hiányában nem sokat tehetett. Nyári az éj beálltával adott ugyan rendeletet, hogy a mérnöknek a kellő számú munkásnép rendelkezésére bocsátassék, de nem volt senki, ki a rendelet foganatosításáért felelőssé tétetett volna. Innen történt, hogy egyik hadnagy a másikhoz küldte a mérnököt s midőn végre a munkások ki let-

¹⁾ Naima szerint Dilsziz aga már okt. 13-án indult el Eger alól Konstantinápolyba.

²⁾ Eszederkényi szerint Nyári 1594-i okt. 1-e óta volt egri várnagy.

tek jelölve, ezek vagy nem jöttek el, vagy ha el is jöttek, nem akartak dolgozni. Ha pedig Cogonara ily szükségben éj idején kereste a várnagyot, hogy nála panaszt emeljen, csak nagynehezen találhatta meg őt. mert folyvást változtatta nyughelyét. Nyári aludt, mint a bunda, »mintha az ellenség Eger-től ezer mértföldre volt volna«; apródjai vonakodtak őt fölköltetni és tréfálva biztatták az olasz embert, hogy kísértse meg ő maga a várnagyot fölköltetni. Időközben elmúlt az éj és a védelmi munka abba maradt.

5. A vallon katonák folyvást sürgették a várnagyot, engedje meg nekik, hogy kirohanhassanak. Ezt Nyári csak egyízben engedte meg (szept. 25-én) és ámbár ez alkalommal a kirohanásnak jó sikere volt és a vallonok a törökök közül sokat levágtak s őket ostromárkaikból kibolygatták, többé engedélyt erre tőle nem kaphattak. Ennek az volt a következménye, hogy az ellenség háborítlanul folytathatta ostrommunkáit.

6. Midőn a puszkaporos hordó a külső várban szeptember 27-én fölrobbant, Nyári a helyett, hogy az eszevesztett katonákat a hátrálásban meggátolta és erélyes föllépésével őket kötelességük teljesítésére ösztönözte és a rendet köztük helyreállította volna, maga is megfutott és a futók élén szaladt. Mintán pedig a külvárból a belvárba vezető híd a rajta átözönlő asszony-seregtől volt elfoglalva. Nyári leereszkedett a sáncz árkába, s elég vigyázatlanul egy bástya bejáráján menekült a belső várba, ezen okatlan eljárásával magát a belső várt téve ki a legnagyobb veszélynek.¹⁾

7. A várnak már eredetileg védtelen állapota és az éjjeli munka abbanmaradása miatt a várnagy lelkiismeretlenül föláldozta számos katonáinak életét, úgy, hogy a 3400 főre rúgó őrségből alig maradt 2000 életben.²⁾

¹⁾ Úgy látszik a németek ez alkalommal helyt álltak, mert Cogonara szerint a berohanó törökök által levágott katonák többnyire németek voltak.

²⁾ Az egri vár ugyancsak primitív módon épülhetett ha igaza van Szederkényinek, hogy »a védők szerencsétlensége még az volt, hogy a kőfalak úgy emeltettek, hogy azokon alkalmas lörések nem is voltak és az ágyúk így kitéve állottak az ellenség golyói rombolásának; és

Mint látjuk, mindezek nagyon súlyos vádak a magyar várnagy ellen, s így szerfölött sajnálatos az, hogy Nyári Pál jelentését Eger vára elestéről nem sikerült még fölfedeznünk. Mint Gömörý állítja,¹⁾ a várnagy 1596. nov. 10-én részletes jelentést tett a királynak az egri dolgokról, melyben magát a vár föladása dolgában teljesen igazolta. De e jelentésében ügylátszik, a vár feladásáért a felelősséget a vallon zsoldosokra hárította, mert szerinte ők voltak az elsők, kik a vár föladását indítványozták és Cogonarára, ki a vallonokat erre fölbujtogatta. Feleletül erre Cogonara 1597-ki újév napján megírta emlékiratát, melyben a már említett vádakat emeli Nyári Pál ellen. Szerinte lehetséges volt volna a külvárat 10 napig, a belvárat pedig 15 napig tovább tartani, ha a várnagy hallgatott volna tanácsára s ha kötelességét el nem mulasztotta volna. Gyávasággal ugyan nem lehet vádolni Nyárit, mert ő még akkor is kitartásra buzdította katonáit, midőn a külföldi zsoldos sereg már tarthatatlannak tartotta a várat. De ha Cogonara vádjainak csak egy része is igaz, úgy csakis egyetlen egy következtetésre juthatunk, hogy t. i. Nyári Pál indolens volt és nem teljesítette híven kötelességét. A katonai tudományokban, különösen a vár-harcztanban ügylátszik teljesen elavúlt nézetei voltak és tudatlanságával egyszersmind fatális konokság is párosult.

KRÖFF LAJOS.

midőn az ostromlók a falakhoz közeledtek, a falakon egész testüket az ellenség golyóinak kitéve, teljesíthették a védelmi szolgálatot.«

¹⁾ *Hadt. Közl.* XXI. 398.

MAGYAR TENGERÉSZET AZ ANJOU KORBAN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

III.

Mikor Róbert Károly halála folytán a magyar korona fénye és terhe I. Lajos fejére szállt, ez korra nézve még gyermek-számba mehetett volna, minthogy 1326. márcz. 5-én született, és a szerint csak 16 éves volt; testi, lelki és jellemi kifejlődésére nézve azonban nemcsak hogy megállta már az érett férfi helyét, de még mint olyan is kimagaslott. Ritka tehetségei, daliás megjelenése és nyájas, de méltóságteljes komolysága már a koronázás alkalmával, mely 1342. július 21-én Székesfehérvárrt ment végbe, az egész népet az öröm, bizalom és hódolat zajos nyilvánítására ragadták; és az ifju király első tettei is bebizonyították, hogy a nemzet ösztöne, mely tőle nagyokat várt, benne nem csalódott. E helyen azonban nem foglalkozhatunk Lajos király első tetteivel, melyek a fellázadt erdélyi szászok és a havasalföldi oláhok békés úton való meghódítását eredményezték, hanem a csakhamar bekövetkező nápolyi és tengeremelléki események szemlélésére kell szorítkoznunk, melyek Lajos politikájának szilárd irányt szabtak, és a magyar tengeri hatalmat megeremtették.

Már uralkodásának első évében Lajos figyelme Nápoly által lett lekötve. Ott időzött, mint tudjuk testvéröccse Endre, ki az agg Róbert király udvarán neveltetett és mint Johanna trónörökösnő jegyese a nápolyi trónra számot tartott. Róbert 1343. jan. 19-én elhalálozván, Endre és a csodaszép, de ledér erkölcsű Johanna csakhamar egybekeltek, noha mindegyikük még alig volt 16 éves; Johanna azonban nemsokára megúnta ifjú férjét, kinek komoly természete nem illett könnyű véralakathoz, és nemcsak megakadályozta annak megkoronáztatását, de még egyik rokonával, *Tarenti Lajossal*, tiltott szerelmi viszonyba lépett, ezáltal az udvar botrányos meghasonlását

idézvén elé. Nem elég az, hanem még egy második botrány is zavarta a nápolyi udvart; volt Johanna királynénak egy szintén gyönyörű szépséges huga, Mária, ki Endre öccsével, István magyar herczeggel, járt jegyben; ezen még csak 15 éves Máriába beleszeretett egy másik nápolyi herczeg, *Durazói Károly*, (az elébb említett Tarenti Lajos testvére,) ki 1343. év elején a magyar herczeg aráját, a magyar király jövődő sógornőjét erőszakkal megszöktette, és vele bőti időben fényes menyegzőt ült. Természetes, hogy ezen események híre a magyar királyi családban kínos benyomást tett; különösen Erzsébet özvegy magyar királyné, Lajos és Endre anyjának, szívéen feküdt Endrét könnyelmű nejével kibékíteni, és megkoronáztatását kieszközölni; ezen cél elérésére eltökélte magát, miszerint maga leutazzék Nápolyba, hogy az udvari botrányok megszüntetésére személyes befolyásának súlyát vesse latba. Ezen utazásra a tengeri utat választván, anyja kérelmére Lajos király 1343. év tavaszán leírt Jádra város tanácsához, meghagyván neki, hogy a királyné és nagyszámu fényes kíséretének felvételére két jól felszerelt gályát küldjön Zengbe, hol a királyné hajóra szállni kíván.

Lajos ezen meghagyása, mely különben a legbarátságosabb és legudvariasabb alakban tétetett, nagy zavarba ejtette a jámbor jádraiakat. Egyrészt felismerték, hogy a király parancsának okvetlenül engedelmeskedniök kell; másrészt azonban azon töprenkedtek, vajjon mit szoland hozzá a velencei signoria, ha tudta nélkül segédkeznek egy magyar vállalathoz, melynek végcélja általa át nem tekinthető? Mert híven régi hiuta-politikájukhoz, a jádraiak se Magyarországgal, se Velenczével nem kívántak ellentétbe jönni, hogy a dupla névleges fenhatóságot, mint két tromfot egymás ellen felhasználván, függetlenségüket tényleg megőrizhessék. És a mostani dilemmában legjobbnak találták Velenczéhez fordulni szives tanácsért, hogy miképpen viselkedjenek a magyar király kívánságával szemben? Ezen kérdés eldöntésében a signoria középútat választott; sietett egy igen udvarias levélben tudatni a magyar királyal, miszerint a velencei köztársaság nagyon megtisztelve érezné magát, ha a királyné tengeri útjára *velencei* hajókat használni méltóztatna; és egyuttal két a legpazarabb pompával feldiszitett és a legnagyobb kényelemmel berendezett gályát küldött Zengbe, hogy ott Erzsébet királyné rendelkezésére álljanak. Lajos el is fogadta az ajánlatot, és Erzsébet egész kíséretével 1343. június 8-án velencei hajóra szállt, mely őt Manfredoniába vitte; nemkülönben őt jövő esztendőben, a királyné nápolyi és római időzése után, onnét megint

viasszaszállította Zengbe; mind a két tengeri utazás alkalmával a köztársaság a királynét és nagyszámu udvarát a legnagyobb tisztelettel és fejedelmi fényüzéssel megvendégelte.

Mindamellett természetesen Lajos nem hagyhatta szó nélkül, hogy Jadrához intézett egyenes és közvetlen meghagyásának csak így, közvetve és úgyszólván melléketon felelték meg; mert ő kötelesség teljesítést követelt volt *Jadrától*, nem pedig szivességet *Velenczétől*; és noha az utóbbit elfogadta és szépen meg is köszönte, mégis szükségessé vált Jadrával szemben az álláspontot tisztába hozni. Egyáltalán az egész eset fényes világot vetett a tengeremelléki viszonyok tarthatlanságára, és meggyőzte a fiatal erélyes uralkodót, hogy itt minél előbb rendet kell csinálni. Mindennek előtt belátta annak szükségét, hogy a tengeremelléki *kényurak* daczát meg kell törni, mert épen ezeknek erőszakoskodásai szolgáltak indokul, hogy a *városok* Velenczéhez szíttottak; e célból meghagyta a tengeremelléki dynasztáknak, miszerint váraikat adják át a királynak, egyszersmind azonban bő kárpótlást nyújtván azokért magyarországi jószágok adományozása által. Hogy parancsának nagyobb súlyt kölcsönözzön, a vitéz és erélyes *Széchy Miklóst* nevezte ki a tengeremellék bánjává, ki 1344. szeptember havában megkezdte körutját egy 4000 vértezett levéntéből álló sereg élén, hogy a várakat a király számára birtokba vegye és megfelelő őrséggel ellássa. Több főúr azonnal engedelmeskedett, ráállván a király által parancsolt cserére és jó szerrel átadta ősi fészket; Nilipics harczias özvegye azonban, Wladislava, egy kevély öreg asszony, ki agg férje halála óta Kninben hatalmaskodott, mitsem akart hallani a felajánlott birtokcseréről, hanem maga részéről követei által feltételeket szabott a királynak, és minthogy Lajos és követeket nem fogadta, mondván, hogy hűbéreseitől feltétlen alávetést követel, nem alkudozik velük, Wladislava fegyveres ellentállásra fogta a dolgot fia János és Corbáviai Czirjék gróf segítségével, még pedig oly sikerrel, hogy Széchy hosszú ostrom után kénytelen volt Knin elől visszavonulni. Ezen körülmény azután a Brebiri grófokat is felbátorította, hogy Clissa, Scardona és Osztrovicza átadását megtagadják.

Amde a tüzesvérű daliás Lajos türelme és elnézése hamarabb elfogyott mint a diplomataizáló és mindég alkudozó atyjáé; most a király személyesen nagy sereg élére állt, melyhez Kotromanovics István boszniai bán is csatlakozott és egyszerre 20000 pánczélos vitézzel Bihácnál termett. A király személyes megjelenésének és fenyegető haragjának nagy hatása volt; megszeppentek sorban Nilipicsné és fia János, a Brebi-

riek, a Corbáviaiak, és mintegy varázsütésre vége szakadt minden ellentállásnak; a nagylelkű Lajos pedig kegyesen fogadta a hódolókat, és Nilipicsének még kárpótlást is adott. Kniin fejében, a Ozettina folyó mentén. Nem kevésbé megijedtek a jádraiak is, és három főnemesből álló küldöttséget menesztettek a királyhoz, gazdag ajándékokkal, hogy a város hódolatát ujonnan kifejezze. A király ugyan már nem fogadhatta ezen küldöttséget, minthogy másféle ügyek hirtelen visszalívták Magyarországra; de maga azon tény, hogy a jádraiak önként érintkezésbe készültek lépni a magyar uralkodóval, nagyon felbőszítette ellenük a velencei signoriát. Ez utóbbi abban hitlenséget látván, még egyszer felhasználhatni vélte az alkalmat Jádra tökéletes leigázására, annyiival is inkább, minthogy éppen akkortájt egy hallatlan gáztett, melynek Endre nápolyi király áldozatul esett, a magyar király bosszuját kihívta és más irányba terelte. Endre ugyanis 1345. szept. 18-án Aversában, hol vadászat kedvéért időzött, orozva meggyilkoltatott, még pedig éjjel, hálósobájában, Johanna királyné jelenlétében, és ennek udvaroncjai által. Vajjon a királyné maga rendelte el az iszonyu büntetést, vagy legalább előleges tudomással birt róla, ez nincsen kiderítve; mindenesetre azonban egész magaviselete a merénylet alatt és után felette gyanús volt. A legtöbb korbeli író és chronista bebizonyított ténynek veszi Johanna bűnrészességét, és úgy fogta fel az egész akkori világ, miután a királyi pár közötti rossz viszony, Johannának férje iránti gyűlölete és megvetése, és bűnös szerelme Tarenti Lajoshoz köztudomású volt, mely utóbbival nemsokára a gyilkosság után egybe is kelt.

Lajos király a rémhír hallatára rettenetes haragra lobbant, és bosszút esküdött Johannára. Mindenek előtt követtek által a pápához, mint a nápolyi királyság hűbérurához fordult, azon követeléssel, hogy Johannát tegye le és állítsa bíró elé, a megüresedett trónt pedig adományozza vagy neki vagy István öccsének. A pápa azonban (VI. Kelemen. a Johanna birtokát képező Avignon városában, Provenceban. székel, és mint akkor állították, maga is a királyné bájai varázsa alatt állt) vonakodott Lajos követelésének eleget tenni és kitérő választ adott; mire ez igazságos bosszuját saját kezébe vette, és Nápoly fegyveres erővel való meghódítását elhatározta. E célból szövetséget kötött *Bajor Lajos* római császárral, *Albrecht* osztrák herczeggel, és leendő ipja, *Luxemburgi Károly* morva örgróffal, ki nemsokára IV. Károly név alatt maga is római császár lett, és kinek Margit nevű leányával Lajos jegyben járt; még az angol király is, III. Eduard,

ki mint Anjou-sarj a magyar király rokona volt, csatlakozott a vérbosszuhoz.

Miután a nápolyi hadjárat terve és előkészítése Lajos király fiatal hevét majdnem kizárólagosan foglalkoztatta, Velence most elérkezettnek látta annak idejét, hogy Jádrával végkép elbánjon. Még 1345 őszén öt velencei gálya *Canale Pietro* parancsnoksága alatt megjelent Jádra előtt; Canale elébb csak felvilágosítást kért a várostól magaviseletére nézve; miután azonban egyszersmind a velencei comes és valamennyi Jádrában lakó velencei polgár összes vagyonával a gályákra menekült, és Canale azonkívül a szomszéd Nonába erős őrséget vetett, a jádraiak hamar észrevehették, hogy ellenséges indulattal viseltetik, és támadásra készül. A gyanu biztossággá vált, mihelyt egymásután Spalató, Trau, Arbe és Ragusa hadi hajói, a signoria parancsának folytán, a velencei armádiához csatlakoztak és Jádra előtt horgonyt vetettek, és mihelyt Canale a város hazatérő kereskedelmi hajóit elkobozni kezdte. Most már a város tanácsa egyenes kérdést intézett Canalehez, hogy voltaképpen mit akar?

A felelet abból állt, hogy a signoria feltétlen alávetést követel, és annak jeléül az erődtések és várfalak lerombolását. De ezen szigorú parancsnak épen a megfordított hatása volt mint a kívánt; Jádra lakosságának hazafisága nagy lánggal fellobbant, az összes polgárság fegyvert ragadott, és a város apraja-nagyja sietett sajátkezüleg segédkezni a várfalak meg erősítésén. A belső kikötőjének bejárata erős vaslánczczal lett elzárva, azonkívül az épen honlévő hajók egy része a láncz mögött elsüllyesztve, úgy, hogy a város a tenger felől alig volt megtámadható; és miután a szárazföldi erődtések és bástyák hatalmasak és jó karban voltak, a város maga pedig másfél évre ellátva élelemmel, a jádraiak bátorsággal néztek eléje még egy hosszadalmasabb ostromlás esélyének is. A magyar királyhoz több küldöttséget menesztettek segítségért, egyszersmind örök hűséget fogadván a magyar korona iránt. Ezen küldöttségek egyikét, mely *Fanfognis Aeneas*, *Grubagna Pál* és *Giorgi Ferencz* főnemesekből állott, Lajos személyesen és nagyon kegyesen fogadta Visegrádon, 1345. év Szeptember napján, elfogadván a jádraiak hódolatát, nekik zászlót ajándékozván, és megígérvén, hogy őket a velencei zsarnokság alól fel fogja szabadítani. Azonkívül a jádraiak még Velence régi vetélytársához, Genuához, nemkülömben Ancona városához is fordultak segítségért, kérvén, miszerint e két tengeri hatalom küldjön hadi hajókat a Jádrát ostromló velencei gályák elűzésére.

Meglátszik mindebből, hogy ezúttal mind a két ellenfél komoly elszántsággal látott a dologhoz. Velencze a támadáshoz, Jádra a védelemhez; és ezen kölcsönös elszántságból csakugyan oly kemény tusa keletkezett, mely a híres ostromok történetében ritkítja párját.¹⁾ Velencze a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy a várost minél előbb birtokába kerítse; *Justiniani Mark* parancsnoksága alatt 27000 emberből álló sereget küldött hajókon Jádra elé, és a várost ostromló hajóhadat egész 30 gályára emelte; azonkívül még hatalmas flottát czirkáltatott folyvást az adriai tengeren, hogy a netalán beavatkozó genuaiakat visszaverje, míg az anconaiakat sikerült neki alkudozások által a beavatkozástól visszatartani. Egy *Francesco della Barche* nevű mechanikus által a velenceiek hatalmas ostromló gépeket készíttettek, melyek óriási paritttyák alakjában képesek voltak háromezer font súlyú szikladarabokat a bástyák ellen hajítani; nemkülönben körülfogták a várost sánczokkal és fából készült ostromló tornyokkal, sőt kőből is építettek egy erősséget a város keleti végén, az úgynevezett »Bastidát«, melyből az ostromoltakat kő- és nyílzáporral előzönlötték. Egyszóval, annyi erőfeszítést tettek, hogy az ostrom nekik, Morosini Paulo tanusága szerint, több mint három millió aranyba került, mi a pénz akkori értékét tekintve, óriási összeget képvisel.

A magyarok részéről se hiányzott az erély Jádra támogatásában; mert főképpen most, mikor Lajos király olaszországi hadjáratát előkészítette és a tengerövezte Nápoly tartós meghódítását tervezte, duplán érezte annak szükségét, hogy a tengervidék, melynek legfontosabb pontját Jádra képezte, birtokába vissza kerüljön; a nápolyi királyság csak úgy maradhatott biztosítva a magyar koronának, ha a tengeri összeköttetés és közlekedés Apulia és a magyar tenger mellék között szabad marad és egy akaratnak szolgál. A szárazföldi út, melyet Lajos kénytelen volt választani, épen a tengervárosok elpártolása miatt hosszadalmas és fáradságos volt, roppant kerülőt képezett, és számos közbeneső állam beleegyezésétől és jóakarattól függött; ezúttal ugyan Lajos szomszédaival jó lábon állt és szövetséget kötött volt, még a nagyszámú felsőolaszországi dynasztákkal is egyetértett, melyeknek területein

¹ Létezik többek közt, egy felette érdekes leírása a jádrai ostromnak, egy korbéli névtelen író tollából, mely »Anonymus de obsidione Jadrensi« név alatt ismeretes, és a velencei Sz. Márk-könyvtárban őriztetik; először kiadatott Morelli M. által 1796-ban, mint »Storia dell' Assedio e della Ricupera di Zara fatta da' Veneziani nell' anno 1346, scritta da autore contemporaneo«.

át kellett vonúlnia seregével, mint a *Malatesta, Della Scala, Carrara, Gonzaga, Ordellaffo, Visconti, Este* család birtokain. minthogy a nápolyi rémtett benyomása alatt mindenki sietett Lajos király jogos vérbosszúját támogatni; de hiányzott annak biztosítéka, hogy ezen kedvező hangulat tartós legyen, azért okvetlenül biztosítani kellett a rövid és független tengeri út szabadságát a két birodalom között. Ezen oknál fogva Lajos lelkesen felkarolta a jádraiak ügyét; és míg maga a nápolyi expeditió érdekében Bécsbe ment, hogy az épen ott időző római császárral értekezzék, nagy sereget küldött *Széchy Miklós* szlavoniai és *Kotromanovics István* boszniai bán parancsnoksága alatt Jádra felmentésére. A két bán azonban lassan nyomult előre, és több ideig Jádra közelében, Mogorova Drágában vesztegelt, annélkül, hogy az ostromlókra csapott volna, úgy, hogy híre járt, miszerint a magyar vezérek késedelme a velenceiek aranyában lelné magyarázatát. Ezen híresztelés egész Visegrádig jutott. minek következtében a tüzesvérű király elhatározta, hogy maga néz a dolog után. 1346 év húsvét napján táborba hívta a magyar főurakat és nemeseket és rövid idő alatt egy százezer harczosból álló sereg élén állt, mellyel május elején Jádra előtt termett. E roppant sereg táborá, mely a bánok seregével egyesült, Smilčic-től egész Vranáig, a János-vitézek híres váráig terjedt.¹⁾ Lajos király csakhamar személyesen tartott kémszemlét Jádra előtt és meggyőződött, miszerint időközben az ostromlók nagy előmenetelt tettek; a »Sz. Cosmas és Damianus« nevét viselő jádrai fellegrvár már a velenceiek kezében volt, az általuk épített »Bastida« nevű erődítmény tizenhatezer harczossal megszállva és a kikötő bejáratát védő láncz megtörve; mindezáltal a jádrai ostromzár köre sokkal szűkebb és fenyegetőbb lett. Mindamellet egy általános és heves roham, melyet a velenceiek május 16-án a város ellen intéztek, a király szemeláttára a jádraiak hősie vitézsége folytán vissza lett verve, mi Lajost annyira föllelkesítette, hogy esküt tett, miszerint Jádrát vagy

¹⁾ A Sz. János-rend Lajos király által ujonnan meg lett erősítve a vránai perjelség birtokában és új kiváltságokkal ellátva; téves azonban azon sok történelmi műben előforduló állítás, mintha Vrána csak Lajos által lett volna a rendnek adományozva 1345-ben, mert a vár már III. Béla idejétől fogva a János-vitézek egyik legkiválóbb székhelye volt és noha későbbben ideiglenesen a templomosok birtokába került, mégis legalább a templomos-rend 1312-ben bekövetkezett feloszlátása óta ismét a János-rendé lett, mely a magyar korona területén az előbbinek örököse volt. A tévedés nyilván onnét ered, hogy a vránai perjelnek híres sora 1345-ben veszi kezdetét; mint első perjel szerepel *Beaumont Raimond* francia lovag, Lajos király szövetsége érdekében a nápolyi hadjáratban.

felmenti, vagy romjai alá temetteti magát. A velenceiek Lajos megérkezésének hallatára fegyverszünetet ajánlottak fel és alkudozásba akartak lépni; de Lajos még színe elé sem bocsátotta a követeket; ellenben István bánnak meghagyta, hogy a legnagyobb erélylyel ostromolja a »Bastidát«, melynek bevétele a város felmentésének első feltétele volt. E czélra Lajos a velenceiek módjára 11 nagy hajítógépet készíttetett, ezek kezelését 800 jádrai polgárra bízta, és ez utóbbiak védelmére 2000 magyar lovast rendelt ki. Ebből kiviláglik, hogy az ostromzár daczára a közlekedés a város és a magyar tábor között nem volt teljesen elzárva; de épen ezen közlekedés lehetősége, melyet a magyarok gyakran felhasználtak, a jádraiak kárára ütött ki, még pedig saját hibájukból. Ha a jádraiak egyrészt a magyarok rokonszenvét hősiességük által meg is nyerték volt, azt másrészt kicsinyes szatócsszellemük és bosszantó önzésük által megint elveszítették. Élelmi szerek és bor szállításánál a legszemtelenebb módon csaltak és hamisítottak, méreg drága pénzért élvezhetlent adván, és ahhoz még a magyar pénzt csak fele értékben fogadván el; és felhasználván vidékük általános vízhiányát, mely a magyarokat a város kutaira és cziszternáira utalta, a szomjuzó, értük küzdő katonától még a pohár vizet is megtagadták, ha nem fizetett érte. El csalások és zsarolások a sereg eltartását roppantúl megdrágították, úgy, hogy a vezérek nem győztek vele; a király reggeltől estig el lett árasztva panaszszal a jádraiak csalfasága, haszonlesése és aljassága miatt; vezér, nemes, közkatona mind hozzá fordult, hogy javítson már a túrheterlen helyzeten; de minden a városhoz intézett proklamációja és intése eredménytelen maradt, a város tanácsa vagy nem tudott vagy nem akart a szemtelen kizsákmányolásnak véget vetni és minden a réginél maradt. Elképzelhető, hogy mikép hathatott a jádraiak ezen otromba nyomorult szűkkeblősége a nemeslelkű, saselmjű és hevesvérű királyi ifjúra; fellobbanó méltatlankodása annyival is inkább felülkerekedett ezúttal a higgadt politikai érvelés szempontja fölé, minthogy egyrészt már úgysis nehezen várta nápolyi hadjáratának megkezdését, másrészt tapasztalhatta, miszerint magyarjainak már nincsen kedve magukat e hitvány szatócsnépért feláldozni. Ezen tapasztalást nyerte a július 1-én a Bastida ellen intézett nagy rohamnál, melynél már csak a jádraiak küzdöttek, szokott bátorsággal ugyan, de véresen visszaverve; míg a magyarok, a Marino Falieri alatt kirohanó és Canale Pietro tengerészei által támogatott velenceiek elől, minden komolyabb harcz nélkül, egész Vránáig visszavonultak, táborukat, hadi gépeiket és sátraikat

az ellenségnek átengedvén. Miután a bánok és főnemesek is folyton unszolták a királyt, hogy hagyjon fel a háládatlan vállalattal — meglehet, hogy ebben a velencei arany csendes aknamunkájának is része volt — ez elkedvetlenítve engedett és visszatért haza, Jádrát egyelőre sorsára hagyván, mely természetesen nem lehetett más, minthogy végre megadásra kényszerült és kegyetlenül lakolnia kellett. A nagyfontosságú város tehát még egyszer el lett veszve Magyarországra nézve, és helyesnek bizonyult a velenceiek számítása, miszerint az időpont legalkalmasabb annak meghódítására; mert világos, hogy Lajos csak azért engedett oly könnyű szerrel, mivel forrón vágyódott Nápoly után, és alig tudta legyőzni türelmetlenségét azon kötelesség teljesítése iránt, melyet legelsőknek ismert, t. i. meggyilkolt testvérének megboszulása. Hogy Lajos azonban a jádraiak ügyét nem tévesztette szem elől, hanem csak későbbre halasztotta, arról a legközelebbi jövő tett tanulságot; egyelőre mint terveit zavaró akadályt csak egyszerűen letette a napirendről.

Es mostantúl fogva Lajos egész erejét a nápolyi hadjáratra összepontosította, melyet az 1347. és 1348. években, a legfényesebb sikerrel és világraszóló dicsőségére keresztülvitt.

Időközben, mikor 1348-ban Nápolyból hajón hazatért, a velenceiek, noha Lajos által Jádra birtokában egyelőre nem zavartattak, ezen ügyet véglegesen tisztázni kívánták. Alig hogy Budára érkezett, követeket küldöttek hozzá békekötés végett. A signoria ajánlata odament, hogy a magyar király a tengeri városokra való igényét nagy pénzösszeg fejében engedje át a köztársaságnak, vagy pedig Dalmátiát ez utóbbinak mint magyar hűbért adományozza. Lajos, kinek eszéágában sem volt a tengerpartról lemondani, visszautasította a feltételeket, ellenben késznek nyilatkozott fegyverszünetet kötni. A velenceiek beérték avval is és a tárgyalások egy nyolcz évi tartamú fegyverszünettel egyelőre berekesztettek; mind a két fél megmaradt régi álláspontjánál és a végleges megoldás a fegyverek döntésének lett fentartva. Így nyilatkozott Lajos egy, *Saraccha Ilés* érsek vezetése alatt nála 1349-ben tisztelgő *ragusai* küldöttség előtt is, ki szintén Ragusa városának kívánságát tolmácsolta, a velenceiek nyomasztó fenhatóságát lerázni és a magyarral felcserélni. Lajos kegyesen fogadta a küldöttséget és megígérte, miszerint a fegyverszünet letelte után Ragusát is fel fogja szabadítani.

Nem sokára az események folyása Lajost ujonnan Nápolyba szólította. Ott a magyar helytartó, *Apor István*, erélyesen védekezett a lázadás és a Johanna-párt ellen, de mindamel-

lett tért veszített, magyar serege a folytonos csatározásokban szemlátomást fogyott, az olasz és német zsoldosok pedig megbízhatlanok voltak. A harcz másfélévig tartott döntés nélkül, miután épen a zsoldosok érdekében állott ezt minél tovább húzni. Ezen többnyire németekből álló csapatok és vezérei mitsem gondoltak a hadjárat céljával, és csak zsákmányra áhítoztak; azért minden ethikus szempont hiányzott hadviselésükben. Minden tétova nélkül felváltva hol az egyik, hol a másik párthoz szegődtek, a nagyobb fizetés vagy a gazdagabb prédára való kilátás szerint; az egymássaleni harczban gondosan elkerülték a döntő győzelmet, mely esetleg a hadakozásnak véget vethetett volna, sőt ellenkezőleg, a mennyire lehetett, kitértek egymás elől, hiszen a mai ellenfél a holnap szövegséges lehet, és megfordítva; és a közös érdek abban állt, hogy a szerencsétlen országot minél tovább sarczolhassák. A magyarok minden vitézsége és feláldozása meddő maradt az ilyen, náluk szokatlan hadviselésnél; és Apor István végre belátta, hogy a védelem eddigi rendszerével, hol a tegnapi siker ma kudarczczá válik, semmire sem mehet; azért 1350. év elején segítségre hívta magát a királyt, hogy személyes jelenléte és egy döntő csapás által véget vessen e tűrhetetlen helyzetnek. Lajos szívesen engedett a kérelemnek, annyiival inkább, minthogy Magyarországon nagy lelkesedés mutatkozott az ismételt nápolyi hadjáratra és minthogy a kis Martell Károlynak időközben Budán bekövetkezett halálafolytán most már személyes érdekeit követhette. Egyáltalán Magyarországon népszerűvé lettek az olaszországi vállalatok; az ország szépsége, termékenysége, szerencsés égalja és gazdagsága, az ottani könnyű és élvezhajászó életmód és kulturális előrehaladottság nagy vonzerővel birt a magyarokra; és azonkívül az Anjou-családdal bevándorolt sok olasz, noha már többnyire tökéletesen megmagyarosodott, rokonszenvel viseltetett iránta; nemkülönben hírnév és kincsek megszerzésére bő alkalmat nyújtott a nápolyi harcz, mint például már Apor István a Durazzói családtól elkobzott gazdag birtokokkal lett megadómanýozva.

Ezuttal Lajos, hogy hamarább a helyszínére juthasson, már nem használta a hosszadalmas szárazföldi utat mint első hadjáratánál, hanem a természetszabta tengeri utat. A dalmát városok hajóira most ugyan nem számíthatott, minthogy azok a velenzeiek hatalmában voltak és ez utóbbiaktól a fegyverszünet alatt csak nem várhatott, vagy kérhetett szíveességet; azért nem is birt az átkelésre rendes hajóhadat összekapni, hanem kénytelen volt azon járműveket felhasználni, melyek

épen hamarjában rendelkezésére állottak. Ezeket, t. i. a János-rend, Frangepani zengi gróf, és a brebiri grófok még csekély számban fenmaradt hajóit Zengbe rendelte és ott hajóra szállt; de az összes ilymódon előkerített jármű, mely azonkívül még apránkint gyűlt össze, nem volt elegendő Lajos nagyszámú seregét egyszerre felvenni; Lajos fiatal heve nem tűrte bevárni a kellő hajószám együttlétét és csekély kísérettel bátran előrement Manfredóniába, hol kikötött és hol a szintén apránkint és elszórva átkelő derékhad megérkezését bevárta. A korbeli krónisták szerint az egész tengeri átkelés oly elhamarkodtan, elszórva és rendetlenül történt, hogy a Johanna királynénak pártján álló nápolyi hajóhad könnyű szerrel megakadályozhatta, sőt megsemmisíthette volna; Lajos szerencséjére az ellenfél azonban nem is gondolt arra, hogy a tengeren útját állja és így a magyar sereg háborítlanul partra szállhatott és gyülekeztetett apúliai földön, hol az Apor István seregének maradványaival és a magyarpárti zsoldosokkal egyesült. Manfredoniból Lajos elébb Barlettába vonult, hol a rakoncátlan német zsoldosok egy veszélyes zendülését véres szigorral elnyomta, és azután Canossa városánál hadszemlét tartott: állott a serege 15000 magyarból, 8000 német és 4000 lombard zsoldosból; azonkívül nagyszámú kalandor sietett zászlója alá. Ezen sereg élén Lajos most a nápolyi királyság meghódítására indult, melynek majdnem minden városa és kastélya megint az ellenfél kezében volt; és úgy mint két év előtt, mostani hadjárata is diadalúthoz hasonlított. A harc többnyire városok ostromlásából állott, melynél a király személyesen a leg hősiesebb vitézséggel első sorban küzdött; kétszer veszélyesen meg is sebesült, Canossánál kődobás és Aversánál nyíl által; míg Melfinél egyik a Negro folyó örvényeiben fuldokló magyar vitézét, Szereday Ferenczet, saját életének veszélyeztetésével megmentette. Johanna férje, Tarenti Lajos, ki ezúttal szinte személyesen vezette az ellenfél seregét, mindenütt hátrálni kényszerült, és végre úgy mint két év előtt feleségével együtt a tengeren megszökött, Gaëtába; rövid idő alatt az egész királyság, Gaëtának kivételével, újra a magyar király birtokában volt. 1350 szeptember havában pápai közvetítés által fegyverszünet jött létre, és Lajos király megint visszament honába, útját most szárazföldön, Rómán és Veronán át vévén; de seregét a királyság megszállására visszahagyta, csak a német zsoldosokat bocsájtotta el szolgálatából, megunván folytonos rakoncátlankodásaikat, míg az egyik fővezérüket, Wolfhard grófot, ki a királyhoz mindég hű maradt volt, és ki most is Magyarországra kísérte, a vasmegyei főispánsággal megju-

talmazta. Mint Nápoly kormányzója és a sereg főparancsnoka *Apor András* (István fia,) maradt vissza; a két legfontosabb erősség, Salerno és Aversa, az első *Drugeth Miklósr*a, a második *Fra Moriale*¹⁾ vránai perjelre lett bízva.

A fegyverszünet feltétele az volt, hogy a pápa Johanna esetét még egyszer megvizsgálja, és ha bűnösnek találja, a tróntól megfoszsa és az utóbbit Lajosnak adományozza; ha pedig Johanna ártatlansága kiderülne, ez Nápoly birtokában maradhasson, Lajosnak azonban 300.000 aranyat fizessen kárpótlásul. Jövő esztendőben, 1351-ben, a pápa ítélete ki lett hirdetve; és úgy történt, mint egész eddigi részrehajló eljárása után várható volt: Johanna felmentetett minden vád alól, és a Szentszék mint hűbérur által megerősítettett a nápolyi trónon. És Lajos, noha az ország tényleges birtokában volt, nemcsak hogy meghajlott ezen ítélet előtt, de még a fogva tartott nápolyi hercegeket is szabadon bocsájtotta, és a neki ítélt kárpótlást visszautasította.²⁾ Megelégedve bosszujával és hatalmának kimutatásával, Lajos önként engedett, és visszahívta seregét, ezentul jó ideig mit sem törődve a nápolyi dolgokkal; és Johanna még sok éven általa háborítlanul ülhetett trónját, még az örök igazság bosszuja őt is elérte.

A diadalmas magyar király ezen lemondó magatartása alig volna érthető, ha nem kellene azt a következő szempontokból megítélni. *Először* is Lajosnak attól kellett óvakodnia, hogy a Szentszékkal komoly és kiegyenlíthetlen ellentétbe ne jőjjön; egészen eltekintve személyes jámborságától és az Anjou-család hagyományszerű vallásosságától, nagyon jól tudta, miszerint dinasztiajának Magyarországon való hatalma és

¹⁾ Fra Moriale nemsokára Johanna által megvesztegettetvén, hűtelen lett Lajoshoz, és a reá bízott várat átadta az ellenfélnek. Azóta kalandorcsapatja élén seregzolva bebarangolta egész Olaszországot, míg végre 1354-ben Rómába érvén, Cola di Rienzi által törbe csalatott, felhalmozott kinszeitől kifosztatott, és mint közönséges lator és utonálló kivégeztetett; de Rienzi se élvezhette sokáig kapzsiságát, mert még ugyanazon évben az ellene felbőszült római nép által megöletett.

²⁾ »Huic ergo Clemens VI. Pontifex Romanus, discussis singulis objectionibus. Avenione in qua tunc urbe morabatur, pacem firmavit. In qua id procul dubio memorabile, quod, quum Ludovicus Hungariae Rex recipere constitutis temporibus a Ludovico Tarentino ex pacto deberet tercenta aurei nummi millia ob damnorum refectiorem, facta pace legati — (t. i. a magyar király követei) — Regis auctoritatem subito publicantes, eam omnem pecuniam rejicere asserentes eorum Regem non quaestus, sed justitiae gratia bellum gessisse.« Így adja elő a dolgot, nagy csodálkozással *Palmerius Muratori* Rerum italicarum scriptores nevű nagyíró munkájában; bezzeg megfoghatatlannak tűnhetett fel azon korbéli olaszoknak, hogy büszkeségből és megvetés jeleül még annyi pénz is lehessen visszautasítani!

tekintélye leginkább a papság feltétlen odaadásában és támogatásában gyökerezik; ezen biztos és kipróbált alapot nem volt tanácsos megrázkódtatni az egyház fejével való meghasonlás által, mert hogy mily kárára válhatik a királyi tekintélynek az egyházi és világi hatalom közötti surlódás, azt a szomszéd német birodalom példáján tapasztalhatta. *Másodszor* épen az említett döntés idejében, 1351-ben, egy új és nagyszerű terv kezdte Lajos elméjét foglalkoztatni, mely előtte még fontosabbnak tűnt fel mint Nápoly megtarthatása, t. i. a lengyel korona megnyerése. Miután III. Kázmér lengyel király Lajos közeli rokona,¹⁾ a Piaszt-ok utolsó sarja volt és törvényes utóddal mindeddig nem birt, a magyar király, magszakadás esetére, joggal számot tartott a lengyel koronára és ezen jogot Kázmér szerződésileg el is ismerte, ennek fejében pedig Lajos segítségét vette igénybe számos ellensége ellen. Ezen körülmény következtében Lajos már 1351-ben, és még később is többször, kénytelen volt mint Kázmér szövetségese lithvániaiak, oroszok és tatárok ellen hadakozni, mi által tevékenysége épen az ellenkező irányba tereltetett. *Harmadszor* pedig, és ezen szempont alighanem a legmérvadóbb, Lajos meggyőződött, hogy Nápoly, mint tengerentuli tartomány, tartós birásáról addig nem lehet szó, a míg a magyar tengerpart maga nincsen végleg biztosítva Magyarország részére, és hogy ezért előbb Velenczét le kell győzni, illetőleg az Adria keleti partjától elűzni. Velencze pedig oly hatalmas és szívós ellenfélnek bizonyult volt, hogy vele nem lehetett csak úgy mellékesen, félkézzel elbánni. És miután Lajos bosszuszomja úgy az idő, mint Nápoly kétszeri leigázása által némileg enyhítve volt, inkább beérte annak tudatával és egyelőre magára hagyta az ingadozó országot, hogy magát összepontosított erővel Velenczére vethesse.

A Velenczével kötött nyolczéves fegyverszünetet Lajos jól használta fel a nagy és döntő harc előkészítésére, és noha az éjszakon és keleten viselt háborui őt derekasan foglalkoztatták, mégis ezentul a tengerpart és Dalmácia ügyét nem vesztette többé szem elől. Először is öccsét *Istvánt* nevezte ki Horvát-, Szlavon- és Dalmátország hercegi czímmel felruházott kormányzójává, madj nem korlátlan teljhatalommal; alatta azonban a báni méltóság is fenmaradt, és Szlavonországban a Nápolyból visszahívott *Apor István*, Horvátországban pedig *Úgali Pál* lett bánná kinevezve. István herceg

¹⁾ Lajos anyja *Erzsébet* Kázmér nővére, és *Lokietek Wladislaw* lengyel király leánya volt, e szerint tehát Lajos maga anyai ágon ez utóbbinak unokája.

székhelyét Zágráb városában ültette fel; egy általa Knin városába összehívott országgyűlés 1353-ban a tenger mellék belügyeit új jogi alapokra fektette, az egyház befolyásának nagy kedvezményével. István közigazgatása teljesen a király szellemében és ennek legnagyobb megalégedésére folyt; de miután a herceg már 1355-ben (vagy 1354?) meghalt, Lajos a hercegi címet az előbbinek kiskoru fiára Jánosra ruházta, a kormányt pedig megint saját kezébe vette. Ez annnyival szükségesebb volt, minthogy ez időben a boszniai dolgok is bonyolódni kezdtek, és a szerb király *Dusán István*, ezen tartományra áhítozott. Míg a többször említett boszniai bán *Kotrománovics István* életben volt, a szerbek igényei féken tartatnak, minthogy ezen hatalmas és harczias főúr híven tartott hűbérurához Lajos királyhoz; de Kotrománovics épen akkor halt meg, mikor Lajos király ennek csodaszép leányát, Erzsébetet nőül vette,¹⁾ 1353-ban; és utódja a báni méltóságban *Tivartkó István* már sokkal gyanusabb magatartást követett, Boszniának függetlenné tételére és az ország koronájára törekedvén.

Lajos most is követte előbbi rendszerét, miszerint t. i. a tenger melléki főurak hatalmát békés uton törje meg, azáltal, hogy őket birtokcsere útján a tenger partjától eltávolítsa és az ország belsejébe utasítsa, hol kalózságot nem űzhetnek és az ország visszanyerendő partvárosokat többé nem zaklathatják; mert tapasztalathól tudta, hogy hajóval bíró főúr és tengeri kereskedelmet űző város egymás mellett békén el nem fér, és hogy ezen folytonos surlódás legnagyobb akadályja a rend fenntartásának. Kivételt csak azoknál tett, kiknek hű ragaszkodása a magyar koronához kipróbált volt, mint a János-vitézeknél és a Fraugepáni grófnál; ez utóbbiak különben is mindég rendfentartó elemnek bizonyultak volt; ellenben a hagyományos dalmát rendbontók, a Subich-ok, Gussich-ok, Nilipics-ek sat. rendszeresen ki lettek szorítva a tenger hozzáférhetőségétől. Különösen felemlítendő, hogy Subich (Brebiri) Pálnak Osztrovicza nevű várát az Unna-menti *Zerin* vagy *Zrin*-nel kellett felcserélnie, melytől utódai a későbbben oly híressé lett *Zrinyi* nevet vették fel; míg ifj. Mladén, Lajos elleni bosszúból, Dusán István szerb királynak adta át Clissa és Scardona várait, ki ezeket nyomban a velenceieknek eladta.

A szerbek ezen beavatkozása a dalmát ügyekbe ürü-

¹⁾ Lajos első neje Margit, IV. Károly római császár leánya, 1349-ben meghalt; miután halálakor csak 14 éves volt, (született 1335. május 24-én); feltehető, hogy a házasság még nem lett végrehajtva; nem is találok nyomát, hogy Margit Magyarországra jött, vagy egyáltalán valaha Lajossal találkozott volna.

gyet szolgáltatott Lajosnak, még a fegyverszünet tartama alatt nagy sereget összegyűjteni, állítólag Szerbia, de voltaképen Velence ellen; egyidejűleg más és közvetlen panaszt is emelt a signoria ellen, szemére hányván, hogy a fegyverszünet feltételeit nem tartja be, és hogy e szerint maga sem tartja magát kötelezve annak betartására. A signoria ugyanis elvállalta volt a kötelezettséget, hogy a fel nem fegyverezett magyar kereskedelmi hajókat védelmezi a kalózok támadásai ellen; azonban több eset előfordult volt, hogy magyar hajó a fegyverszünet alatt sicziliai gályák által elkoboztatott. Azért Lajos egyenesen a genuaiakhoz, mint a velenceiek régi vetélytársaihoz fordult azon felhívással, hogy vegyék kezükbe az Adriában való rendőri felügyeletet, miután Velence ezen kötelességnek megfelelni vagy nem akar, vagy nem tud; és Ragusával is újabb érintkezésbe lépett, hol a signoria hatalma még kevésbé volt megszilárdítva mint a többi dalmát tengervárosban.

A signoria, tartván a fegyverszünet idejekoráni felbontásától, 1355-ben újabb küldöttséget menesztett Lajoshoz Budára, ismételt békeajánlattal; de a király követelései most már olyanok voltak, hogy csakugyan bajosan fogadhatta el a signoria, noha ezuttal komolyan igyekezett a dolog békés uton való kiegyenlítésére. Lajos azt követelte a köztársaságtól, hogy magát Magyarország hűbéresének nyilvánítsa, annak jeléül évenként egy fehér mént adózzon. — ezen feltételen legjobban megütköztek a büszke velenceiek! — hódolatát évenként megújítsa, és hajóhadát a király rendelkezésére tartsa, akár-mikor akarná ez seregét Nápolyba szállítani; ezen feltételek alatt hajlandó Dalmátiát továbbra is kezükben hagyni. Arra természetesen a küldöttség rá nem állhatott; visszautazott hazájába, elébb azonban nagy pénzösszeg lefizetésével megvásárolta Lajos ígérését, hogy a fegyverszünet letelte előtt támadni nem fog.

Világos, hogy Lajos épen annyira kereste a harczot, mint Velence előle kitérni iparkodott; mert ez utóbbi ez időben veszedelmes belrázkódtatásnak volt kitéve, mely könnyen végzetessé válhatott volna. Ertem ama különös és a maga nemében páratlan forradalmi merényletet, mely az államfő székétől indult ki, azonban nem sikerült és Marino Falieri dogenak letételével és kivégeztetésével végződött 1355-ben ezen belveszély felderítése a signoria figyelmét első sorban a belügyekre térítette, és ezeknek megszilárdítása tekintetéből a külföldi elkerülendő volt. De ép oly természetes, hogy ugyanazon okból Lajosnak az ellenfél pillanatnyi zavarát és

gyengességét fel kellett használnia a végleges elszámolásra és hogy nem engedhette meg a fegyverszünet meghosszabbítását; így tehát a velencei háború 1356-ban ujonnan kiütött. Lajos nem esett abba a hibába, hogy az ellenség erejét annak belzavarai miatt kicsinyelje, hanem a köztársaság többi ellenével és irigyével szövetkezett közös támadásra, nevezetesen *Albrecht* osztrák herczeggel, *Miklós* aquilejai patriarchával (IV. Károly császár testvérével,) *Albrecht* és *Meinhard* görcei grófokkal, *Carrara Ferencz* Padua kényurával, és még több felső-olaszországi főúrral.

Lajos seregét két részre osztotta; az egyik résznek személyesen állt élére, és egyesülvén az osztrák herczeggel és ennek csapatjával, 1356. június havában Friaulon át egyenesen Velence városa elé vonult; a második részt pedig ludbregi *Chuz János* parancsnoksága alatt Dalmátiába küldte, a parti városok elfoglalására. A velenceiek kénytelenek voltak zsoldosaikat, melyek többnyire a dalmát városokban voltak elszállásolva, fővárosuk védelmére visszahívni és így Dalmácia védelmére csak hajóhaduk maradt, mely ugyan folyton a part mentén czirkált és az egyes városokat hűségre és kitartásra buzdította, de az ott uralgó ellenséges hangulatnál fogva még sem volt képes azok elpártolását megakadályozni. Míg Lajos király Treviso városának ostromával foglalkozott, addig Chuz serege a parti városokat keményen körülzárta, és vidéküket az olajfák és szőlők kiirtása által elpusztította; egyidejűleg a tengeren is újra megjelentek az almissai és narentai kalózok, kikről már régebben nem hallatszott volt semmi, de kik. felhasználván a kedvező alkalmat, egyszerre megint feléledtek, és daczára a czirkáló velencei gályáknak, a városok élelmezését a tenger felől is zavarták. Ez által a városok nagyon megszorultak, és mindinkább elidegenültek a velenceieknek ügyétől, látván, hogy az egyedüli ok is elesik, melynek kedvéért a signoria uralmát türték volt, t. i. a biztonságuk és megélhetésük kezessége. Különben a tél megszakította az ellenségeskedéseket, végleges döntés nélkül, mind a két haditérén; Treviso és Castelfranco ellentált a magyarok ostromának¹⁾ és Lajos őszkor visszatért Magyar-

¹⁾ Treviso ostrománál két eset fordult elő, mely Lajos nemes és lovagias jellemét fényes világításba helyezi. Treviso védője ugyanis, *Delfino Giovanni*, 1356. augusztus havában, *Gradenigo* doge halála után, maga lett Velence dogéjévé választva; és Lajos a signora kérelmére megengedte, hogy Delfino a keményen ostromolt várost elhagyja, hogy fejedelmi székét a fővárosban elfoglalhassa. *Daru* »Histoire de la République de Venise« ismert munkájában másképen adja elő ugyan a dolgot; de maga is kénytelen beismerni, hogy az előbbi versio több kor-

országba, az ostrom folytatását régi vitézére *Konth Miklósr*a, *Monoszlói Tamás*ra és *Kapol Benedek*re bízván. A velenczeiek megújították békeajánlataikat, és most már készek voltak Jádra kivételével a többi dalmát városról Lajos javára lemondani; de Lajos természetesen az egész tengerpartot követelte kivétel nélkül, és így a harc 1357-ben folytatott. A pápa ugyan (most már VI. Incze,) kinek szíven feküdt, hogy Lajos a neki tett ígéretét beváltsa és a schismaticus szerbeket hódítsa meg, mindent elkövetett, hogy a magyar királyt a velenczeikkel kibékítse, de hiába: Lajos arra hivatkozott, hogy a köztársaság, mint a szerb király szövetségese, az egyháznak ép oly ellensége mint ez utóbbi, magának pedig a nagyobbik.

Mindamellett Lajos az 1357-iki felső-olaszországi hadjáratot nem vezette személyesen, de három vezérére, *Konth Miklós*, *Monoszlói Tamás* és *Kapol* (?) *Benedek*re bízta, kik az egész Terra firmát hatalmukba kerítették; csak Treviso városát, melyet *Cavalli* hősiezen védelmezett, nem bírták bevenni. Lajos figyelme most egészen a harc tulajdonképeni végcéljára Dalmátiára maradt összepontosítva, hová maga is lement, és hol a szerencse a magyar fegyvereknek még jobban kedvezett, vagy helyesebben mondva, az ostromolt városok maguk döntöttek a magyarok javára. Elsőnek *Sebenico* ment előre; a polgárság maga megunván a hosszú ostrom viszontagságait, lefegyverezte a velencei őrseget, és kinyitotta a kapukat a magyaroknak; ezt a példát követték *Spalato* és *Trau*, hol a megfélemlített parancsnokok leköszöntek, és bántatlanul hajón visszaküldettek Velenczébe, míg a magyarok a várost megszállták. Több állhatatosságot mutatott *Jádra*, hol a velencei párt valamennyi partváros között a legerősebb volt; a keményfejű jádraiak majdnem oly makacssággal védekeztek a magyarok, mint egy évtized előtt a velenczeiek ellen. De a papok, kik Jadrában is a király pártján voltak, éjnek idején a magyarokat és Carrarai Ferencz velük ostromló német zsoldosait kötéllel és létrával felsegítették a bányákra, és így heves utcai harc után a város a magyaroké lett, szeptember 17-én. A legmakacsabb ellenálást fejtette ki *Nona*, hol a hős *Giustiniani János* parancsnokolt, ki minden rohamot véresen visszavert; de

beli olasz krónista által fentartatik, így *Cortusi* és *Gatari* által (*Muratorum italicarum scriptores*.) — A második eset Lajos nagylelkű magatartása *Baldichino* velencei nemes iránt, ki ellene merényletet akart elkövetni, és kinek nemcsak megkegyelmezett; de még gazdagon is ajándékozott.

vége élelemhiány miatt ez is kényszerült magát megadni, és vele a dalmát tengerpart utolsó bástyája is elveszett a velenceiek számára. És miután a Terra firma is mindinkább elpusztítatott a hosszú harc folytán, Treviso bukása is kikerülhetlennek látszott, és ezután a főváros maga a legnagyobb veszélynek lett volna kitéve, a büszke signoria végre beadta a derekát és békéért folyamodott. Lajos Jadrában, hová mindjárt a város bevétele után jött volt, fogadta a velencei küldöttséget, mely *Trevisani Péter*, *Gradenigo János* és *Buonintendi* kancellárból állott, deczember elején; maga részéről szövetségesét, *Carrara Ferenczet*, *Drugeth Miklós* országbírót és *István* zágrábi püspököt bízta meg a békétárgyalások vezetésével. Ezek elhúzódtak 1358. február végéig, mikor Jadrában bevégeztettek. Ezen, Magyarországra nézve felette dicső és előnyös békekötésnek főpontjai a következők voltak: a köztársaság örök időre és minden kárpótlás nélkül lemond minden Dalmátiára való igényéről, a quarnerói öböltől fogva egész Durazzoig, és a doge az eddig viselt »dalmát és horvát hercegi« címéről. Az egész, 50 mérföld hosszal bíró tengerpart, *Novi*, *Zeng*, *Nona*, *Jádra*, *Scardona*, *Sebenico*, *Tran*, *Spalató*, *Almissa* és *Ragusa* városokkal, tovább *Cherso*, *Veglia*, *Arbe*, *Pago*, *Brazza*, *Lesina* és *Curzola* szigetekkel, elismertetik mint magyar terület, melyen velencei állampolgár ingatlannal nem birhat. A tengeri kereskedelem mind a magyar mind a velencei kikötőkben és partokon mind a két állam polgáraitól egész szabadon üzhető, és úgy a király, mint a signoria kötelezik magukat, hogy a szabad hajózást kölcsönösen védelmezik, és hogy kalózkodást nem fognak tűrni. Az olasz Terra firmán és Istriában tett magyar hódítások visszaadtnak a köztársaságnak. A köztársaság köteles a magyar király kívánatára bármikor 24 gályát a király rendelkezésére bocsájtani minden kárpótlás nélkül, a gályák felszerelése és a legénység eltartása azonban ez utóbbi költségére történik; a hajók parancsnokait és az egész hajóhad vezérét a király nevezi ki.¹⁾

Ez utóbbi tisztséget Lajos azonnal egy jádrai főnemesnek,

¹⁾ Miután úgy Róbert Károly, mint Lajos politikai rendszeréhez tartozott, a tenger melléki bánokat csak rövid időtartamra kinevezni, könnyebb áttekintés kedvéért e helyen adom az Anjou-kori bánok sorrendjét (*Katona* szerint.)

Tengermelléki bánok:

1308. János és Henrik, güssingi grófok.

1310. Bebek István.

1318. Babonics János.

Cessanoi Jakab-nak, adományozta, ki ezáltal mint az első, rendszeren kinevezett *magyar királyi tengernagy* szerepel a történelemben; bánná pedig a hadsereg vezére, *ludbregi Chuz János* lett kinevezve.

GR. WILCZEK EDE.

1322. Konth Miklós.

1325. Ákos Mihály.

Szlavoniai bánok :

1344. Széchy Miklós.

1351. Apor István.

1355. Széchy Miklós, (másodszor.)

1356. Illysvai Leustach.

1363. Apor István (másodszor.)

1367. Széchy Miklós (harmadszor.)

1368. Czudar Péter.

1382. Haholti (?) István.

Horvát és dalmát bánok :

1350. Ugali Pál.

1358. Ludbregi Chuz János.

1359. Széchy Miklós (negyedszer.)

1360. Ludbregi Chuz János (másodszor.)

1363. Anz gróf.

1364. Széchy Miklós (ötödször.)

1367. Kónya János.

1368. Bebek Imre.

1369. Simon.

1373. Durazzói Károly.

1379. Széchy Miklós (hatodszor.)

1380. Bebek Imre (másodszor.)

KÉLT KASSAI PLÉBÁNOS A XVI. SZÁZADBAN.

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI.

Rueber élte alkonyán az esztendő nagy részét rendes székhelyétől távol, többnyire a Szepességben és Nagy-Sároson töltötte

Nyilván e körülménynél fogva, nehogy távolléte alatt Kassának lutheránus vallású német őrsége lelki pásztor nélkül maradjon, Gogreff mellé udvarához még egy prédikátort vett alkalmazásba.

Választása sajátságosan egy volt jezsuitára, az ulmi születésű Kratzer Gáspárra esett, kinek meghívásánál alighanem azon óhajta vezérelte, hogy a meghívottnak a vallása változtatása miatt szenvedett sérelmekért kárpótlást, s az üldözők ellen menedéket nyújtson.

Kratzer előéletéről részletes adatok maradtak fenn.

Ő első kiképzését szülővárosában bizonyos Baltik Martin nevű iskolamesternél nyervén, teljes vagyontalansága daczára 20 éves korában tanulmányainak folytatása végett Bécsbe ment. Itt sikerült neki kieszközölni, hogy az úgynevezett »Liliorum contubernium«-ban, a melyben a würtembergi herceg és Ulm városa több növendék eltartásáról gondoskodott, ingyen ellátásban részesüljön.

Midőn ekkép a törekvő ifjú az életfentartási gondoktól menten, minden idejét tanulmányainak szentelhette: a felsőbb tudományokban, nevezetesen a poézisban és történelemben, valamint a görög nyelv ismeretében már bécsi tartózkodásának első 3 éve alatt szép előmeneteleket tett. Majd 1569-ben a jezsuitáknál a bölcsészeti előadásokat hallgatta, a mi jövő sorsára végzetes befolyásúvá vált. A rendtagok vasszorgalmu, tehetséges tanítványukat megkedvelvén, rábirták, hogy rendjükbe belépjen.

A noviciust a következő évben mint tanítót találjuk a

jezsuiták prágai iskolájában alkalmazva, melyben állítása szerint görög és latin klasszikusokból tartott nyilvános előadásokat.

E mellett szabad óráiban, míg társai a teke-, vagy a tiltva levő sakkjátékban kerestek szórakozást, a rendház gazdag könyvtárában szorgalmasan búvárkodott. Erre s a további önképzésre később még bővebb alkalma nyílt, midőn Magnis Lőrincz, a jezsuiták tartomány-főnöke, ki őt tréfálkodva Bibliophagus-nak szokta nevezni, a könyvtárnoki tiszttel megbizta. Eme hivatala neki arra is nyújtott módot, hogy a reformatióval, mely az osztrák tartományban a kedélyeket mindenütt lázas izgatottságban tartotta, és a reformátusok iraitaival megismerkedjék.

Néhány év mulva Kratzert főnökei Bécsbe rendelték vissza, s az ottani társházban avatta fel a bécsi püspök azután 1578-ik évi február hó 22-én diakonussá. Ő ekkor már vallási meggyőződésében bizonyára meg volt ingatva, mert azóta három holnap sem telt el, midőn ugyanazon évi május hó 4-kén conventjét titkon elhagyva, Tübingenbe menekült, s a protestáns hitre nyíltan áttért.

A híres egyetem eme székhelyén Kratzer az intéző körök pártfogását csakhamar kivívta magának. főleg azáltal, hogy nyilvános disputatiókban a reformatio hitelveit a római katolikusok ellen védelmezte. Az ekkép megnyert egyetemi tanárok közbenjárása folytán szabad asztalra tett szert a Collegium Martinianumban és kineveztetett az Augsburg városa stipendiumával ellátott növendékek felügyelőjévé. Azonkívül egy austriai protestáns főúr reábizta két gyámfiának nevelését.

Ez idő tájt a stájer protestáns rendek részéről fentartott hét osztályú gimnásiumban, melyről már előbb megemlékeztünk, megürült a rektori állás. A rendek delegátusai, kik a folyó ügyek elintézése mellett, az iskola fölötti felügyeletre is hivatva voltak, a gráci jezsuiták hasonló iskolájának folytonos térfoglalásával szemben, nagy súlyt helyeztek arra, hogy teljesen megfelelő új igazgatót kapjanak. Megkeresték tehát 1579-ik évi szeptember hó 1-én a tübingeni egyetemet, melyhez már előzőleg is hasonló esetekben fordultak, hogy az üresedésben levő állásra valamely józan gondolkodású, példas-magaviseletű s tudós egyéniséget hozzon javaslatba. Levelük szerint a jelölttől megkívánják, hogy az alája rendelendő *classicos perceptores* és *publicos lectores* kellően kormányozni és az iskolai ügyeket tekintélyvel vezetni képes legyen, miért is óhajtható kellékeiül jelölik ki az érettebb életkort és a szükséges nyelvekben való jártasságot.

Az egyetem képviselte az idézett év december hava

18-kán írt válaszában a kérdéses rektori állásra egyhangúlag Kratzer Gáspárt, mint java korbeli (33 éves) nagytudományú szakférfiút ajánlá. Különösen felhossa róla, hogy bár előbb-ugyan Bécsben jezsuita vala, de a rendből másfél év előtt kilépett s náluk a pápaság bálványimádása ellen tartott kétrendű nyilvános disputatióban tudományával és ügyességével általános dicséretet aratván, hatalmas disputatornak bizonyult; különben »in philosophia, artibus, linguis patribus et scholasticis« alaposan jártas. Habár pedig — folytatják — Sz. Pál mondja: *Non Neophitum*, legkevésbé sem aggódnak a felől, hogy ajánlottjuk a római kath. vallásba vissza fogna esni. Mert a protestáns írók munkáival még a jezsuitáknál való tartózkodása közben foglalkozott és azoknak befolyása alatt tért Isten kegyéből belsejében át; továbbá új hite mellett az említett disputatiókban nyilvánosan tanúságot tett, s ezzel volt társainak gyűlöletét vonta magára. Ennélfogva az egyetem hajlandó őt, ha a meghívást megkapja, esetleg doktorrá avatni. Egyébkint is tudvalevőleg a jezsuiták jól értettek növendékeik kiműveléséhez. Így biztosnak vehető, hogy a jelölt teljesen meg fog felelni, és a vezetésére bizandó iskola virágzását előmozdítandja. Végül az egyetem válaszában megpendíti azt a kérdést: valjon Kratzernek mint volt jezsuitának választásából nem fognak-e politikai bonyadalmak támadni? A mely tekintetben jóllehet a helyi viszonyokat alaposan nem ismeri, a Grác városának engedett szabad vallás-gyakorlatra vél utalhatni.

Ez utóbbi figyelmeztetés daczára a rendek, a gráci jezsuiták fondorkodásaitól való aggodalmukban, hosszas tanakodás és consistoriumuk meghallgatása után abban állapodtak meg, hogy a rektori állást a más úton jelentkezett Peristerius Hieromos mesternek adományozzák, Kratzert pedig egyelőre prorektornak nevezzék ki. E minőségben 1580-ik évi február 22-kén kelt meghívó levelükkel feladatául jelölik, hogy a rektorral az iskola köréhez tartozó mindennemű ügyekben jó s bizalmas viszonyt tartson fenn, neki a tanítók és tanítványai fölötti felügyeletben segédkezzék, s naponta két leczkét végezzen. Egyidejűleg a rendek megköszönvén a tübingeni egyetemnek fáradozását, megállapodásuk okául felhosszák, hogy a jezsuitákkal való surlódásnak legalább a kezdetben kívánják elejét venni, s később majd nyílik alkalmuk az új prorektor előléptetésére.

Kratzer ilykép történt meghívását elfogadta és előkészületeinek befejezése után nejével együtt útnak indult. Mielőtt azonban még rendeltetési helyére megérkezett: meghívóinak

tudomására hozták, hogy fejedelmök, Károly főherczeg, semmi szin alatt sem fogja a császár megszökött egykori stipendiatúsát országában megtérni, és esetleges elfogatását már elrendelte.

A lépések, melyek eme rendelkezés visszavonása iránt egyes kormány-tanácsosoknál tétettek, nem vezettek eredményre. Ily körülmények között a rendek delegatusai, kik új prorektoruk jellemszilárdságáról sem voltak teljesen biztosak, jónak látták Hirsch nevű titkárukat elibe küldeni. Ez az utasokat Bécs-Ujhelyben megtalálván, vett utasításához képest egyelőre egy közelben lakó stájer főúr kastélyában helyezte el.

Innen Kratzer, jóllehet útközben a passauai püspök officialisa, a későbbi bíbornok Khlesl Menyhért által is elrendelt elfogatását csak szerencsés véletlenből kerülte ki, főnökeit egy hozzájuk intézett körülményes jelentéssel törekedett megnyugtanni és a kitartásra buzdítani. Ezen iratában mindenk előtt kiemeli, hogy ő a jezsuitáknál még fogadalmat nem tett, és soha misét nem mondott, hanem csak *scholasticus approbatus*, és *diaconus* volt, miért is, saját szabályaik szerint, rendjükből kiléphetett. Ezt, ha neki alkalom nyújtatik, bővebben kifejteni. Kérjék meg tehát a főherczeget, hogy törvényesen meghívott iskolamesterüket meghallgatatlanul istentől eredő hivatásától el ne űzze. Ily eljárás ellenkeznék az osztrák uralkodóház ismeretes kegyességével és bizonyára rossz vért szűlne a württembergi fejedelemmel, ki a meghívottat egyeteme útján ide küldötte. Ő kész minden tudományát és igyekezetét elvállalt feladatának szentelni; viszont feltételezi, hogy urait a levelek puszta rezgése nem fogja elrettenteni attól, a mit érett, keresztény megfontolással elhatároztak. Eme soraival, — mint Kratzer levelében folytatólag felhossa — koránt sem kívánja a rendeket az ország fejedelme iránt tartozó tisztelet megsértésére rábírní, hanem csak azt óhajtja elérni, hogy állhatatosan ragaszkodjanak a fejedelemnek vallás-szabadságukat tárgyazó ígéretéhez, és ne tűrjék, hogy ez hoimi jezsuitaszerű koholmányokkal, kifogásokkal és ügyekkel meghiúsíttassék. Hisz különben soha sem fognának többé az egyház és iskola szolgálatára alkalmas személyt nyerhetni, és erre nézve a jezsuiták kénye-kedvétől függnének. Mindezt ő, ki a Jebuzeusok szívét, gondolatát, gonosz szándékait, útjait, eszközeit és titkos csinjait belül és kívül alaposan ismeri, saját tapasztalása nyomán állíthatja. Ezután a levél írója felsorolja az anyagi áldozatokat, melyeket a *vocatio* elfogadásával hozott. Lemondott a Tübingenben élvezett, fentebb említett javadalmáról, továbbá, mivel »*oeconomiam sine legitima costa*«

administrálni nem lehet, ez alkalomból megnősült és minden vagyonkáját, sőt mint egy más alkalommal felemlíti, neje hozományát is könyvtára kiegészítésére, valamint az úti és átszállítási költségre fordította. Ekként egykönnyen szerzett jogaitól el nem állhat, és pedig annál kevésbbé, mivel a fentebbiek szerint a jezsuiták személye fölött semmi hatalommal nem bírnak. Bizonyíték erre Florencius Pál hittudor esete, ki szintén fogadalom letétele előtt lépett ki a jezsuita rendből és két év óta Prágában a császári pár szeme láttára Pappenheim Konrád lakásán nyugodtan időz.

Ez a jelentés és írójának újabb ígérete következtében, hogy szolgálatait a jezsuitákra való tekintet nélkül békésen és csendesen teljesítendi, a delegátusok őt állásának elfoglalására utasították. Amint azonban Kratzer Gráciban először mutatta magát a templomban, a vihar nyomban kitört. A főherceg már a következő napon (május 24-kén) a tartományi kapitány, mint a rendek elnöke útján, szóbelileg szigorúan megparancsolta az esküszegő jezsuitának azonnali eltávolítását. A rendelet indokául felhozott a jezsuitáknak számos pápa, császár és király, sőt maga a főherceg által is jóváhagyott ama szabadalma, mely szerint a megszökött rendtagok ellen mindenütt a polgári karhatalom alkalmazását követelhetik.

A szorongatott delegátusok, a fenyegető veszély elhárítása végett, a kedvelt és a halogatást megkönnyítő írásbeli úthoz folyamodtak. Ismételt előterjesztésekben ügyesen érvényesítették a Kratzer által nyújtott támpontokat. Főleg utaltak a vallási pacificációra és abból folyó jogukra, hogy az egyházi s iskolai szolgálatra bármely tisztességes és alkalmas személyt szabadon meghívhassanak, ha csak az a flacianus, kálvinista vagy más sektához nem tartozik. Tőlük is már — mint felhozzák — gyakran egyes stipendiatusaik átmentek a gráci jezsuitákhoz, és nagy ünnepélyesség és hitelveik nyilvános visszavonása mellett tértek át a római katolikus hitre. A rendek ezt mindig szó nélkül túrték, mert meggyőződésükhöz képest hitéért mindenki csupán lelkiismeretének és a mindenható istennek tartozik felelni. Zárkérélmük abban összpontosult, hogy vagy engedtessek meg prorektoruknak, az ellene emelt váddal szemben, a rendes úti védekezés, vagy halasztassék el az ügy végleges elintézése a legközelebbi országgyűlésig.

Az iratváltás eredménytelen maradt. A főherceg ragaszkodott rendeletéhez, sőt az ellenszegülőkkel tudatta, hogy inkább akarná országát elveszteni, mint az esküszegőt székvárosában megszenvedni. Viszont a delegátusok s ez alkalom-

ból berendelt rendek többsége sem tágitott és így már-már kenyértörésre került a dolog, midőn maga Kratzer vágta ketté a csomót. Önszántából késznek nyilatkozott a visszalépésre, a mennyiben némi anyagi segélyezéséről gondoskodás történik. Ekként — mint mondá — urai jogaik sérelme nélkül juthatnak a békéhez.

Az iskola fenntartói a kínálkozó egyedüli módot, melylyel a zsák-utczából tisztességesen kijuthattak, minden halogatás nélkül megragadták. Nyomban megadták prorektoruknak az ezen állástól való felmentést, és megszavaztak neki kárpótlásul 200 forintnyi átalányösszeget, valamint hat éven át fizetendő 50—50 frtot. Továbbá 1580-ki évi június 20-ki kelettel kiállítottak részére nyílt ajánló-levelet és dicsérő bizonyítványt.

Kratzer üldöztetése színhelyét eleinte egyedül hagyta el, de utóbb, miután távolléte alatt Ruebertől a fennebb érintett meghívást kapta, oda visszatért nejének elkísérése, és könyvtárának elszállítása végett.

Ekkor Kassára való útjában Bécsben állapodott meg. Itt ügyeit elvégezve, utolsó szabad délutánját felhasználta arra, hogy a rendek iskolájában tartott színi előadást meghallgassa.

Az exjezsuitát, ki a színpad közelében a nép közé vegyült, polgári öltözete daczára felismerte egy Ursylvanus nevű volt tanítványa és vele szóbeszédbe ereszkedett. E miatt támadt aggodalmát tetézte az a körülmény, hogy Neubeck bécsi püspököt kíséretével együtt a felső ablakokon megpillantotta. Midőn erre a hallgató néptömegből kibontakozva útnak indult: Ursylvanus tolakodólag egy másik pappal és egy szolgálval hozzá csatlakozott; majd menet közben a püspöki rezidencia udvarában, a püspöknek előzőleg kibocsátott elfogatási parancsára hivatkozva, letartóztatását eszközölte.

Kratzer úgy emez előzményekről, mint 24 órai fogsága körülményeiről kiszabadulása után a stájer rendeket a legapróbb részletekre kiterjedő jelentéssel értesítette, a melynek minden sora a dicsőségesen kiállott martírság öntudatát árulja el.¹⁾

E szerint őt, mivel a rendes konszistorialis börtön kulcsai nem voltak kéznél, először bekényszerítették egy alacsony,

¹⁾ A Kassáról 1590. szeptember 12-kén kelt és a stájer tartományi levéltárban őrzött jelentés címe: Volgt hernach, als Khratzer von Grätz verraist, unnd hernach widerumb dorthin khommen, sein Hausfraw, und Puecher weck, unnd nach Wienn zu fuern, wie es im daselbs ganngen und durch den Chormaister judischer und papistischer Weisz gefancklich eingezogen, aber durch Gottes Gnad widerumben erledigt worden.

ablak nélküli kis fakamrába, a hol csakhamar a megfulás félelme szállotta meg. Ijedtében kiáltozott s a kamra ajtaját döngette, mire a cselédség összefutván, az udvarmester rá-vétette magát, hogy az ajtóba szelelő lyukat vágjon. Ezen át kapott a cselédektől időnkint vizet kinzó szomjának oltására, továbbá nyújtottak neki zsebkendőt a verejtékeinek arczáról letörlesztére és adtak egy darab kenyeret éhségének csillapítására. Kínos helyzetéből csak este 9 órakor szabadult meg, a mikor volt tanítványa az oduból kimászni engedte.

Künn az udvarban a foglyot az összes székesegyházi papság, és az udvari cselédség, mintegy 40-en, négy fáklyával várták és körbe vették. Őt ekkor, mint felhozza, oly érzés fogta el, mintha Krisztussal ama kertben volna, melyben a fáklyákkal, lámpásokkal és fegyverzettel felszerelt zsidók a megváltóra törtek. A körötte álló papok hozzá vallási meggyőződésére vonatkozó mindenféle kérdéseket gúnyos modorban össze-vissza intéztek, és vele ez iránt vitatkozni kezdtek. Különösen szemére vetették, hogy ő nem is lutheránus, hanem kálvinista, a mi ellen határozottan tiltakozott és magát az ágostai hitvallás hű követőjének vallotta. Ezután elkísérték a rendes fogházba, de itt is annak hátulsó, szintén hüzhödt levegőjü, setét, egerekkel és patkányokkal telt helyiségébe zárták, a honnan csupán másnap reggel 9-kor vezették át a püspöki udvar felé néző jobb börtönbe.

Ebben napközt folyton felkeresték a káptalan tagjai, és igyekeztek fenyegetésekkel a hitükre való visszatérésre rábírní. Ő állhatatos maradt, és a kísérőknek isten sugallata szerint válaszolt; maga pedig áhítatosan könyörgött az üdvözítőhöz: ne hagyja szégyenbe jutni, és szabadítsa ki annyi ájtatos keresztény üdvé érdekében az oroszlan barlangból. Ily busulása közben, midőn épen hat és egy negyedét ütött az óra, börtöne elé érkezett Ursylvanus inasa, a ki már dél idején is ebédrel látta el, és felnyitva az ajtót, egy tál ételt vitt be hozzá. Kratzer isten végzetét látta abban, hogy nem az ablaklyukon szolgáltatta be az edényt és hogy ez időtájt a püspöki udvarban véletlenül senki sem volt látható. Felhasználta tehát az alkalmat, a fiut szelíden a szalmára taszította és a börtönből uti köpenyének visszahagyása mellett kiugorva, rá zárta az ajtót, majd lélekszakadtan a Brandstatt-on át a Kärnthner-utczába Schadner János osztrák »Hansgraf« lakásába futott. Ennek neje a szökevényt haladéktalanul asszonyi ruhákba öltöztette és két cselédleánnyal függő kocsiban a rendeknek menedékjoggal bíró házába kísértette. Ugyanily módon szállíttatta el őt a rendek főtitkára Thal-

heimer Kristóf a tulajdonukat képező szomszédos Hernals-községbe, a honnan végre nejével együtt a rendelkezésére bocsátott kocsin augusztus 22-kén Magyarország felé útnak indulhatott. Rendeltetési helyére, Kassára szeptember 5-kén érkezett meg minden baj nélkül.

A bécsi püspök merénylete általános feltűnést keltett, és a protestáns körök, nevezetesen a stájer delegátusok a történeteket élénk érdeklődéssel kísérték. Tanúsítja ezt a stájer rendek titkárának Hirsch Gáspárnak már augusztus 22-kén Leyser Polikarphoz intézett levele, melyben a fogoly szerencsés menekülését neki tudtára adja és immár szükségtelennek jelzi, hogy az annak érdekében készült bizonyos iratok az illetőknek átadassanak. A mi pedig — úgymond — azt a pert illeti, a melyet az átkozott Ezsauiták ellene folytattak, ez az Isten akaratával még napvilágra fog jutni.¹⁾

Eme zársorok bizonyára az összes okiratokkal felszerelt körülményes jelentésre czéloznak, melyet a stájer delegátusok a tartományi gyűlés számára készítettek és melyen az előrebocsátott tényállás alapul.²⁾

* * *

Kratzer új hivatása kezdetétől fogva Rueber oldalán a Szepességben folyton hosszabb ideig időzött, sőt közben ura engedélyével Késmárkon mint német prédikátor ideiglenesen működött. Ilykép megismerkedett ezen érdekes vidék sajátos vallási viszonyaival.

A megye, melynek lakossága, beleértve a nagyszámú kiváltságos apróbb városok polgárait, jóformán kizárólag protestánsokból állott, s a régi fraternitásokból átalakult senioratusi kerületekre volt osztva.

Lelkészi kara többségében Melanchton híveiből állott, s a jó béke kedvéért még a fennforgó idoszakban is nemcsak a szepesi káptalannak katedratikumot fizetett, hanem a szepesi prépost, illetve nagyváradi püspök fegyelmi fennhatóságát bizonyos tekintetben elismerte.

Ezekkel az állapotokkal szemben Kratzer határozott ál-

¹⁾ Officium pietatis 280 l.

²⁾ Ezen jelentés eredetije megvan a stájer tartományi levéltárban. Egy részét kiadta Kindermann Károly József a Grácban 1790-ben megjelent »Beiträge zur Vaterlandskunde für Innerösterreichs Einwohner« című gyűjteményes munka II. kötetének 279—318. lapjain, mely ritka munkának a bécsi udvari könyvtárban létező példányát használtam. Egyebekben követtem Luschin Arnoldnak már fentebb idézett értékelését, ki az egész anyagot feldolgozta és Kratzernek bécsi kalandjairól tett jelentését függelékké egész terjedelmében közzétette.

lást foglalt a szélső lutherpárti kisebbség mellett, a melyet a megyének egyik legelőkelőbb nagybirtokosa, az épen ekkor külföldről visszatért ifjú Gradeczi Horváth Gergely kezdett szervezni. Hitelveik meghonosítására alkalmas eszközül tűnt fel az 1580-ik év június havában a szász választó-fejedelemségben közzétett »*Liber concordiae*« meghonosítása, amennyiben annak főrése, az úgynevezett »*formula concordiae*« a lényegesebb eltérésekre nézve, jelesül az urvacsora kérdésében a Kálvin-felé hajló irányt egyenesen kárhoztatta.

Ily czélzattal küldte meg az udvari papja által befolyásolt Rueber a könyv egy példányát Horváthnak. Ez pedig átadta azt keresztfalvi birtoka lelkészének, Vandalus Kristófnak, ki a vett utasításhoz képest fraternitása többi tagjait rábírni törekedett, hogy a prédikáció helyett a szószékről a *formula concordiae* tartalmát olvassák fel, és magyarázzák meg a népnek.

A társak az újítási kísérletet nagy ellenszenvvel fogadták, és a könyv felolvasását megtagadták. Ekkép Vandalus nem boldogulhatván az ellenzőket szerteszét gyalázni kezdte; minek következménye lőn, hogy a megsértettek ellene a katedratikum fizetése alkalmával a szepesi káptalan előtt panaszt emeltek.

Az ügy mibenlétét Bornemissza Gergely váradi püspök és szepesi prépost, midőn a pozsonyi országgyűlésre való útjában 1581-iki december hó 31-ikén a Horváth Gergely birtokát képező Svabócz községben megállapodott, személyesen kívánta felderíteni. E végből a szenioratusi kerületnek nála tisztelgett lelkészeit a következő napra magához rendelte. Ekkor kérdéseire Hortensius másként Gärtner Bálint leibiczi plébános és szenior a *Concordia* könyv ama példányának provenienciáját, mely kezükbe került, akként adta elő, mint fennebb érintetett, a tartalmát illetőleg pedig fejtegette, hogy a könyv az Eris almáját dobta a theologusok elé, és a Servetanismus utját egyengeti. Mire a püspök szigorú hangon megintette a jelenlevő Horváth Gergelyt, felmutatván neki egy császári rendeletet, mely szerint hatalommal van felruházva nemcsak egyházi férfiak, hanem nemesek fölött is, és azokat, kik idegen hitelveket terjeszteni kezdenek, javaik elkobzása mellett javulásukig börtönbe vetheti.

Ennek hallatára Vandalus két ízben térdre borult Bornemissza előtt és rosszalt eljárását lelkének együgyűségével mentegette, bocsánatért esdett, melyet Hortensius közbenjárására meg is nyert. Egyuttal komolyan meghagyta a püspök, hogy azontul az összes fraternitások óvakodjanak a *Liber concordiae*

terjesztésétől, és mindnyájuknak szívére kötötte a régi egyetértés megőrzését. Majd átvette Wandalustól a kérdéses könyvpéldányt oly czélból, hogy Pozsonyban tudós férfiak által megvizsgáltassa, a szeniort pedig utasította, hogy visszatérte után a fraternitás írásbeli véleményét ama könyvről nála mutassa be. Végül szokásos módon felemelt jobbal a jelenlevőket megáldva, eltávozott és általuk kocsijáig kísértetett.

A történetek ellensúlyozására Kratzer a fennebbi jelentnél szereplő lelkészeket 1582-ik évi január 29-kére összehívta Késmárcra. Itt a kijelölt helyen a megbetegedett Hortensius nélkül jelentkezett testvérek kivüle még csak Szontagh János késmárki bírót és az alsó-poprádi fraternitás szeniorát Scholtz Péter rókusi lelkipásztort találják. A bíró bevezetésül a meghívást eszközölt udvari papnak tudományos műveltségét, ékes-szólását, nyelvismereteit és vitatkozási képességét az egekig emeli. Ez azután a magasabb papi tekintély hangján a beteg Hortensius, mint a formula concordiae ellenzőjét, a szakramentariusok főkolomposának bélyegzi, kinek társaságát a testvérek gondosan tartoznak kerülni. Továbbá átalálában káliniszmussal, illetve az eretnokség bűnével vádolja és elítéli mindazokat, kik a formulát el nem fogadják. A szenioruk ellen emelt vádat a meghívottak sorából Scholtz Prokop lomniczi lelkipásztor visszautasítja, miután ő a rágalmakkal szemben a püspök és az egész fraternitás előtt magát már kellőkép tisztázta. Ezzel a gyűlés eredménytelenül feloszlott.

Viszont Hortensius, amint egészsége helyre állott, február 14-kén értekezletet tartott előkelőbb társaival Iglón Conon Lukács házában. Abban részt vettek Plattner Antal mester lőcsei, Schnell Tamás olaszii, Obsopeus Czirják váraljai és Fábri Kristóf illésfalvi (»in Sperarum«) lelkészek. A szenior mindenekelőtt elpanaszolja Kratzer erőszakoskodó eljárását és rágalmazásait, melyek immár a kedélyek nyugtalanítására és egyenetlenségekre vezettek. Kéri tehát társait, hogy bölcs tanácsaikkal jelöljék neki ki a közvetítő helyes útát és a püspök utasításának megfelelőleg adjanak egyszersmind véleményt a Concordia könyvről. Mint első szólal fel a tudós Plattner és felolvassa számos első rangú német theologus véleményes nyilatkozatait, melyeket még néhai Fröllich, s részben maga gyűjtött össze. Azok a Concordia könyvben sokféle kézzel fogható paradoxonokat és egymással meg nem egyeztethető ellentmondásokat, valamint szokatlan szólásmódokat találtak; nem különben megállapították, hogy kiadásával Melanchton legszen-
tebb iratainak leszorítása czéloztatott. Az előterjesztett ítéletek nyomán az értekezlet egyhangulag elhatározta, hogy meg-

maradnak saját hitvallásuk mellett, melynek vidékükön való követését Ferdinánd és Miksa császárok megengedték, melyet továbbá Oláh és Verancsics esztergomi érsekek megerősítettek.¹⁾

Habár ekként Kratzernek imént vázolt előéletéből és szepesi élelményeiből világosan kitűnik, hogy ő Gogreffel ugyanazon vallási árnyalathoz tartozik: emez, valamint többi lelkes társaival nem tudott megférni, úgy az új jövevénnyel is rövid idő alatt összeütközésbe jött. Némely aprólékos hittani kérdésekre nézve köztük nézeteltérések merültek fel, melyek botrányos veszekedéssé fajultak.

Rueber a vitakérdéseket oly fontosaknak tartotta, hogy azok felől a rostocki egyetem véleményét kérte ki.

A megkeresett főiskola theologiai fakultása 1582-iki julius 22-kén kelt válaszában sajnálatát fejezi ki a szükségtelen és bosszantó civakodás miatt, mely a két nagytehetségű férfiú között oly elkeseredéssel folyt, hogy az egyik a másikat írásban és nyilvános prédikációkban súlyos vádakkal terhelte. Ilykép magas hivatalukat lealacsonyították s híveik szíveit elszomorították; ellenben az igaz vallás ellenségeinek, a pápisták kálvinisták és arianusoknak különös örvendezésre szolgáltatnak, okot. Helyesli tehát a fakultás Rueber buzgóságát, melyel az ellenfelek kibékítésére törekedett és a vitás tételek iránt megbízható szakférfiak ítéletét kívánta megtudni. Remélik: a két lelkes el fogja fogadni a keresztény utasítást, és a békét maguk keresendik annál is inkább, mert ők, mint vitairataikból kitűnik, a keresztény hit alapágazatai tekintetében egyetértenek és csupán egyes szólásmódok iránt perlekednek. Ezekre vonatkozólag a rostockiak levelükhöz külön indokolt véleményt csatolnak és szükségesnek jelzik, hogy az ellenfelek magukat ahhoz tartsák, többé egymással sem prédikációkban, sem írásban, vagy magánbeszédben ne vitatkozzanak, hanem hivatásukban teljes alázatossággal, szelídséggel és türelemmel békés egyetértésben járjanak el. Gogreffet illetőleg különösen kifogásolják ellenvetéseinek túlzott voltát és vádaskodásának nagy részben alaptalanságát. Ő utoljára társára jóformán mindent ráfogott, a mi a szentírásban az istentelen, hamis és hűtlen tanítókról mondatik, holott emennek védekezése alapján az ágostai hitvallással és Luther tanával megegyez.

¹⁾ »Georgii Molleri Parochi Leutschoviensis et XXIV. Regal. Oppidor. Senioris Matricula seu Diarium, ex Enotatis Rerum memorabilium in Scepusio ab anno 1532—1584.« című, 2331./Fol. számú kézirat a nemzeti Múzeum könyvtárában (476—479 ll.). V. ö. Ribini, Memorabilia augustanae confessionis I. 269—271 l. és Genersich, Merkwürdigkeiten der kön. Freistadt Kessmark. II. 118. l.

Különben Rueberrel összhangzólag abban a nézetben vannak, hogy Kratzer, mint ujonnan megtért irányában az általa alkalmazott szólásmódokra nézve elnézéssel kell lenniök. Mindazonáltal ajánlják neki: alkalmazkodjék híven ahhoz, a mit a szentírás a hitről, a Krisztusban való szeretetről előír, a szentatyákat pedig ritkábban idézze és a magasabb hittani kérdéseket és képleteket kerülje. Végül másfelől Mentonak is szívére kötik, ne hallgasson a békeháborítók besúgására és fogadja barátilag Kratzert, mint testvérét és keresztény tanítót.¹⁾

Valjon a meleg hangú intésnek volt-e s mennyiben sikere? — erre a kérdésre forrásaink nem adnak választ. De az ellenkezőt kell feltennünk, mert Gogreff nem sokára a rostockiak ítéletének megérkezése után elhagyta hazánkat és visszatért Németországra, a hol Torgauban 1586-ban ismét superintendensi állást nyert.²⁾

VII.

Thoraconymus Mátyás, mint már sárospataki iskolamester, Gogreffnek végleges eltávozása daczára jónak látta a köztük lefolyt viszálykodást öt év múlva azután feleleveníteni. Irt egy munkát latin és német nyelven, mellyel ellenfelének visszahagyott saját irataiból törekszik kimutatni, hogy az eretnokség vétsége nem rájuk, kiket az eltávozott vádoskodásával hivatalaikból ártatlanul kiszorított, hanem vádlójukra súlyosodik. Dolgozatát 1583-iki november 4-kén irt német levelével megküldi Kassa város tanácsának és képviselő-testületének azzal a kéréssel, hogy mivel a hamis vád ellenük nyilvánosan a templomban és a városházán emeltetett, védelmi irata is teljes tanácsülésben olvastassék fel. Ilykép nemcsak meg fognak győződni ártatlanságáról, hanem a vitakérdésekre nézve az igazságot jobban felismerendik. Nem fogják megbánni, ha a könyvecske tartalmának meghallgatására két-három órát szentelnek.³⁾

Eme vitairat, úgy látszik, csak kéziratban küldetett a kassaiakhoz, és sehol sem találok nyomát, hogy egyáltalán sajtó alá került volna. Annak irányára azonban biztos következtetést engednek szerzőjüknek nyomtatásban fennmaradt egyéb hasonló munkái, melyeket ezért s jelen korrajz teljesége szempontjából is ezuttal szintén ismertetni kívántam.

¹⁾ Georgius Dedekennius, Thesaurus Consiliorum theologicorum cum nova appendice Jena 1671. II kötet 963—65. l.

²⁾ Cleemann, Archiv-Lexicon der Geistlichkeit in Mecklenburg.

³⁾ Történelmi Tár 1891. 166 l.

A hitvita-irodalomban majdnem unikumot képez a Thoraconymus és volt tanítója, Eberhard Mátyás mester selmeczi lelképásztor között keletkezett tollharcz, a mennyiben a támadás és a védelem egyaránt latin distikonokba van foglalva. A vita kiindulási pontjául szolgált Thoraconimusnak bizonyos, hasonlókép elveszett dolgozata, a melyben állítólag Krisztus testének az urvacsorában való jelenlétét valamint kettős természetének személyes egyesülés útján való egységét tagadása vette. Ez ellen Eberhard versbe szedett támadást, intéz ily czímmel: *In Cabateum laborem Christum in coena sacra suo corpore esse negantem et duas in Christo naturas unione hypostatica unitas divellentem.* Bevezetéskép a támadó fél feljajdul az ama munkából nyilvánuló őrzőgő téboly miatt, mely szerzője szívét és lelkét egyaránt fogva tartja. Ez — úgymond — dagályos szavakkal s a szent atyákból idézett, meg nem értett mondatok segélyével szándékozik elferdíteni az utolsó vacsoráról szóló, változás alá nem eshető ígét. Ily módon el akarja távolítani a szentségből az isten testét és véré. Allít két Krisztust; egyiket: az ég bizonyos helyén székelőt; a másikat: a mindenütt uralkodó mindenható istent. Szerinte ennek teste ép oly távol van az urvacsorától, mint távol esik a föld két polusa. Felszólítja ezért Cabatheust, szűnjék meg az Úr szavát igaz értelméből kivetköztetni, és megmérgezett elmével képteleneket koholni, melyek alvilági fegyverként befúródna saját mellébe, hogy kételyek között éljen és bukják el. Ha még nem homályosodott el teljesen értelme: lássa be tévedését és javuljon meg. A hibában való megátalkodottság az ördög műve. Higyje el, hibájának beismerését és elvetését senki sem fogja neki vétkül tulajdonítani.

Az erre szintűgy distikonokban adott felelet címe: *Spongia elegiaca, qua Mathias Thoraconymus sive Cabateus, abstergit labem sibi aspersum a Magistro Mathia Eberhardo, Ecclesiae Schebnicensis pastore.* Azt, az aláírás szerint, szerzője, mint pataki segédtanító, úgy látszik, némi késedelemmel 1579. október havában fejezte be. Mindig elég korán válaszol — írja itt. — ha válasza helyes és jól van megfontolva. Míg Eberhard aranyokban gazdagodott: ő gyarapodott megfontolásban. Hajdani szeretett tanítója hamisan vádolja az eretnecség bűnével. Allít, de mit sem bizonyít; vádló és bíró akar lenni tanúk nélkül. Hiába kárhoztatja a képleteket, melyeket maga Luther és Melancton is alkalmazott. Bámulandó vakmerőséggel fogja rá azt, mintha két Krisztus lételet állítaná. Mutassa meg, hol tanított ilyesmit ő, a ki Krisztus természec-

teinek egységét állhatatosan hiszi és vallja. Hite szerint a kenyér és bor vétele az Úrvacsoránál a Krisztussal való egyesülés, s e hit által táplálkozunk Krisztus testével, mert ez a lélek étke, és a szív vendégsége, a lélek szája pedig a hit. E nélkül senki sem eszi Krisztus testét, a titokzatos vacsora nem használ semmit, és a pusztá kenyér, a mit látunk, egyedül a földi élet tápláléka. Ellenben a hívő az örök élet ajándékával boldogul, s annak keblét hasztalanul ostromolja az alvilági ellenség erővel, mesterséggel, csellel. Így ő sem fél Eberhard tompa villámaintól. A kinek lelkét vétek nem nyomja, megveti a rideg bíráló fenyegetéseit; — a ki megtanult bízni az Üdvözítőben, nem fél az igazságtalan bíró villámaintól.

Ezt a két költeményt Toraconymus nyomtatásban adta ki, olykép, hogy előre bocsátja saját feleletét, s azután közli Eberhard verseit. Folytatólag továbbá átvesz több sornyi idézetet Luthernek 1520-ban az úrvacsoráról tartott praedikációjából, mely a kisebb Postillák 251. lapján foglaltatik. Végül 8 distikonból álló verssel fordul az olvasóhoz, s kéri, ne csudálkozzék az egyetértés hiányán. Nem mindenki képes felismerni a valót, s ki az igazat nem tudja, hamisan tanít. Egyik az igazságért, másik az ellenkezőért küzd, s az Isten megengedi a küzdelmet, hogy abból az igazság annál fényesebben derüljön ki. Istenáruló az, ki a felismert igazság mellett nem harcol.¹⁾

Toraconymus feleletét gyorsan követte Eberhardnak ugyanazon versmérésékben írt s 1580-iki január hó 1-én kelt replikája, mely megtalálható Genersichnek Késmárk városáról kiadott monographiájában, hol az Krmann Dániel superintendensnek »*Hungaria Evangelica*« című kézírata nyomán egész terjedelmében közöltetik.²⁾ Az első distikonban a selmeczi pap, szójátékot üzve a czáfolandó költemény címével, felhozza, hogy a szivacs (spongia) alvilági vizeket okád a vallás szent asztalára. Szerzőjének esze — hangoztatja folytatólag — versei szerint akkorát növekedett, mekkorát emelkedik a tűzbe vetett szalma. S ha ítélő-képessége az évek folyamán ily mérvű haladást fog felmutatni, idővel füles öszvér lesz belőle. A szóban, pénzben szegény Kabát neki becsületesen szerzett pénzét hánnyá

¹⁾ Eme négy számozatlan levélből álló negyedréti apró nyomtatvány külön címlappal nem bír, s azon a megjelenés helye s éve sincs kitéve. Előtte fekvő példánya a budapesti egyetem könyvtárának tulajdona, és azt a rajta olvasható eredeti feljegyzésből következtetve, maga a kiadó ajándékozta Hortensius Bálintnak, a szinte kriptokálvinista hírében álló leibiczi plébánosnak.

²⁾ Második rész 153. lap jegyzet.

szemére! A pénzt az Isten adja; az alvilág ördögi eretnekséget hoz, és az eretnekség feldúlja a jólét kincseit. Ha a Kiisztus testével, mikép Toraconymus írja, csak a hit táplálkozhatnék: az úrvacsorában nem lenne egyéb a kenyérnél; holott a hit, bármily mély legyen is, testi eledelt nem alkothat. Az Ige az, a mely ezt eszközli. Nem ő ítélő bírāja a Spongia szerzőjének, hanem ezt saját szavai ítélik el. Záróképpen kifakad ellene ily szavakkal: Miért űzött el téged Kés-márk és Kassa iskoláiból? Azért, nehogy bemocskold a gyermeki erényt. Oh hálátlan eb és gonosz kígyó; keblemen melengettelek s jó szándékkal tartottalak fenn téged, az anyának méhét rágó vadállatot. Oh te gyászosabb gonosz a paradicsomi kígyónál!

Toraconymus tollából 1585-ben és 1586-ban még hat rendű hittani értekezés került ki, melyek Beregszászi Péter több hasonlirányú művével együtt Bazelben 1587-ben jelentek meg.¹⁾ A vaskos kötet általános címe: *De controversiis religionis hoc seculo motis, adversaria quaedam scripta A Petro Berezasio, Varadinensis Ecclesiae in Ungaria Ministro et a Matthia Toraconymo Patacinensis Gymnasii Rectore*. Ezeket a műveket, a gyűjtemény előszava szerint, Csanádi János a wittenbergi, és az erdélyi származású Krakói (Cracovius) Döme²⁾ a strassburgi akadémia növendéke küldték Grynaeus János Jakabhoz Baselbe elolvasás és esetleg kiadás végett. Ez készségesen eszközölte a munkák kinyomatását, hálát adván az Istennek, hogy kegyelméből a velük a hitben egyesült magyarországi és erdélyi egyházaknak oly kitűnő és ellenségeik legyőzésére is hivatott tudós férfiak állanak rendelkezésükre.

Toraconymus az itt közzétett dolgozatai közül a »*Tractatus de hypostatica unione duarum naturarum in Christo*,« — a »*Discussio septem paralogismorum pro asserenda orali ipsiusmet nativi corporis et sanguinis Christi perceptiome confictorum*,« — a »*Solutio trium Paralogismorum*,« — s a »*Strenae*« külön címekkel ellátott értekezéseiben ugyanazon kérdésekkel bővebben foglalkozik, melyeket a Spongia megérint.

Az elsőt szerzője a Patakról 1586-ik évi ápril hóban kelt előszóval ajánlja Ruszkai Dobó Ferencz bars megyei főispánnak, és a dunáninneni részek főkapitányának, mint már 7 év óta bőkezű pártfogójának és fentartójának. Az utókor

¹⁾ A 8-adrétű könyv áll 23 számozatlan és 523 számozott lapból.

²⁾ Utóbb Sáros-Patakon Toraconymus utóda.

előtt tanúságtételével megörökíteni akarja e jeles férfiú emléket, ki Krisztus tiszta tanát teljes szívből felöleli és fáradhatlanul gondoskodik, hogy birtokain az iskolák és egyházak vezetésére tudományokban, erényekben és ájtatosságban kitűnő férfiakat nyerjen meg. Nem csak éjjeli és nappali gondjait fordítja a minden oldalról megtámadott haza javára, nemcsak bátran és győztesen harczol a keresztény vért szomjúhozó vad ellenséggel, hanem, a mi fontosabb, fáradhatatlanul törekszik arra, hogy a széptudományok mellett az igaz és meg nem rontott evangelium tana fentartassék és terjesztessék.

Ezután áttér a szerző a felvett tárgyra és azt 65 tételben, kérdés és feleletek alakjában, fejtegeti. Meghatározza mindeleelőtt, mi az Unió (egyesülés) s mi az Unitas (egység). Majd a kettő közötti különbséget megállapítva, ebből levonja azt a következtetést, hogy valamint az emberben két természet van, az egyik a testi és romlandó, a második a szellemi és romolhatlan, úgy Krisztusban ugyan két természet, de nem két személy létezik. Vagyis nincskét Krisztus, sem két fiú, olykép, hogy egyik az Istené, másik Máriáé volna. Ez eszme fonálán ama további következtetésre jut, mikép az úrvacsora kenyérében meg van Krisztus teste, de csupán *sacramentalis* és *impropria* értelemben. Ilymódon értekezik a Communicatio Idiomatum-ról is.

Végül külön fejezetben, melynek czíme »*Apologia Mathiae Thoraconymi*« védekezik ellenségeinek ama vádjá ellen, mintha mint Servetus követője Krisztus tiszteletének és dicsőségének kisebbitésére törne. Állandó hitvallásának megfelelőleg felállítja azt a tételt, hogy az Üdvözítőt igaz Isten tiszteletében és imádásában kell részesíteni, s ennek bizonyítására 7 érvet hoz fel. Apológiáját pedig ezekkel az ünnepélyes szavakkal fejezi be: Ezt a dolgot én, Thoraconymus Mátyás, Isten kegyelméből eddig így hittem, tanítottam és vallottam. Most is állhatatosan hiszem és vallom és isten segítségével ugyanily módon fogom hinni, tanítani és vallani, ha mindjárt hitemet és vallásomat véremmel is kellene megpecsételnem.

Ugyanő a *Strenae*-vel beavatkozott a Krypto-kalvinizmus-sal gyanúsított Pilcz Gáspár nagysárosi lelkipásztor és a bártfai egyház s iskola vezérférfiai között felmerült hosszadalmas hitvitába. míg a 7 Paralogismust tárgyaló munkáját már egyesenes Pilcznek ajánlá, ezáltal tanusítandó, mennyire méltányolja a mennyei igazság mellett az Isten igéjével kitartóan folytatott küzdelmét. S bár — mint kiemeli — Pilcz is a most felvetett kérdések fölött már alaposan és helyesen vitatkozott: még sem tartja feleslegesnek újra és behatóan czáfolni a közös ellenségek részéről felállított Paralogismusokat.

Ezután sorra veszi ama 7 téves következtetést, a melyekkel bizonyítják, hogy a hívek Krisztus testét nemcsak lelki-
leg, hanem testi szájjal is veszik magukhoz s hogy az ember
az ige és a szentség által születik újra ¹⁾)

Ezt kiegészítőleg Toraconymus egy másik értekezésben
még három tévesnek állított okoskodást támad meg, s arra
az eredményre jut, hogy Krisztus testének és vérének testi
szájjal való vétele ellenkezik a természettel, ellenkezett min-
denkor s ellenkezni fog örökké.

Miután ekként Toraconymusnak a kálvinista hitfeleke-
zethez történt csatlakozása saját iratából kitűnik: az ágostai
evang. kassai egyház fejének ellene történt fellépése, a korszel-
lemre való tekintettel is elégségesen igazoltnak tűnik fel.

Más elbírálás alá esik azonban Gogreff viselkedése azon
lelkészek irányában, a kiknek vallási nézetei az övéitől lényeg-
es kérdésekben el nem tértek. Nevezetesen Rueber volt udvari
papja, Leuchhammer elleni vádaskodásból alaposan gyanítható,
hogy azzal a fővezérnek addigi kedvelt emberébe való bizal-
mát aláásni, s ily uton díszes állását a maga számára meg-
nyerni törekedett. Hasonlókép a német katonaság vezérei s a
kassai törzslakosság közötti egyenetlenség előidézése és szítása.
valamint utóbb Kratzer Gáspárral való viszálykodása is önző
célokra vezethető vissza.

Gogreff egyik növendéke volt annak az iskolának, melyet
a békeháborító Flacius Illyrikus teremtett. Jellemzi ezeket a
kíméletlen és szenvedélyes vallási vakbuzgóság, — nézeteikre
nézve a csálhatatlanság bitorlása, — azok terjesztésénél a
viszonyokkal meg nem alkuvó konokság. Náluk a hitviták nem
eszközt az ellennézetiük meggyőzésére, hanem öncézelt képeztek,
módot nyújtván vélt szellemi fölényük érvényesítésére. De
hiányzottak az epigonoknál a mesterük hibáit ellensúlyozó
fényes tulajdonok, jelesül ennek teljes önzéstelensége.

RÁTH GYÖRGY.

¹⁾ V. ö. szerzőnek a Magyar Könyvszemle 1893-ik évfolyamában
»Pilcz Gáspár és ellenfelei« czimmel megjelent értekezését.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Lukács Mórícz munkái. Összegyűjtötte Gyulai Pál. Kiadta a Kisfaludy-társaság. I—II. kötet. Buda-Pest, 1894. 8-r. XLV. 452., 459. l.

A negyvenes évekbeli centralisták egyik kiváló tagjának, a *literary gentleman*-nek — mint a hogy Gyulai Lukács Móríczt nevezi — munkái nemcsak általános értéküknél fogva kelthetik föl a történetírók, illetőleg történet-kedvelők figyelmét, hanem azon fontosabb érdeknél fogva is, a mely az összegyűjtött dolgozatok jó részétől, mint szaktudósnak is dícséretére váló vizsgálódások eredményétől meg nem tagadható. De bármilyen becsesek is egy vagy más szempontból szépirodalmi dolgozatai, a jogi és államtudomány körébe vágó tanulmányai: mindezeket figyelmen kívül hagyjuk s csak azon essayk-ról és hírlapi cikkekről szólunk, a melyek mint történeti művek, kiválóabban érdekelhetik e folyóirat olvasóit. Előbb Lukács Mórícznak hírlapi cikkeiről, aztán az I. kötet néhány nagyobb terjedelmű dolgozatáról kívánunk röviden megemlékezni, kapcsolatban azzal a szép életrajzi tanulmánnyal, a melylyel Gyulai az összegyűjtött munkákat bevezeti. Félig-meddig tehát az életrajzíróra bízuk magunkat, a ki oly kitűnően állította össze Lukács Móríczt minden nagyobb essayjének körvonalait s oly éles kritikával állapította meg mindegyiknek irodalmi értékét.

Gyulai a centralisták legkiválóbb tagjaival szoros irodalmi viszonyban, barátságban volt. Kemény Zsigmond buzdtója volt az irodalmi pályára, s később úgy őt, mint Eötvöst és Csengeryt a benső barátság kötelékei kapcsolták Gyulaihoz. Mint ifjú író e férfiak politikai eszméinek és küzdelmeinek légkörében növekedett, s azok kétségtelenül eltörülhetetlen bélyeget nyomtak lelkére. Innen van, hogy e férfiak mindenikéről oly remek tanulmányt írt Gyulai a fölöttük tartott emlékbeszédekben, a melyekhez — bár más fajú — egészen jól illik a Lukács Mórícztól írt essayje is. Nagyjából ebben

is követi Gyulai az emlékbeszédeiben használt szerkezetet, a mennyiben itt is előbb néhány nagy vonással rajzolja meg az író és magánember jellemének körvonalait, aztán e körvonalat bővebben színezi ki az életrajzzal kapcsolatosan. Ezt a szerkezeti formát senki sem tudja nálunk oly művésziösen használni, mint Gyulai. Nemcsak szigorúan megállapítja az egyes részek arányát, de minden egyes résznek lényegét oly találó jellemvonással sejteti már a bevezetésben, hogy az olvasó első ízben is az egész alakról nyer mindjárt egy összehatású képet, a melynek minden része később pontos rajzban, eleven színekben élénkül meg előtte. A conceptionnak e művészetében van bizonyos szigorú összhang, a mely az előadás ellentéteiben s a gondolatok gyors egymásra következősében mintha némi drámai hatással volna az olvasóra. Gyulai — azt hisszük — nemcsak a főbb pontokra jut teljesen tisztába megírandó tárgyával, mielőtt még egy sort írt volna is, hanem legkisebb részletére nézve is. Innen a szerkezet átlátszó tisztasága, az egyes részek drámai erejű kapcsolata. Innen van, hogy az egész dolgozat véghatása épen oly művészi, mint egyes részeié.

De nem kívánjuk Gyulai prózaírói sajátosságait még a szerkezet tekintetében sem mélyebben vizsgálni, az elmondottakat is csak a jelen tanulmány olvasásának hatása alatt vetetjük röviden papírra. S most az ő kalauzólása mellett vessünk egy futólagos pillantást Lukács Móríczt hírlapírói pályájára.

Sajátságos helyzetben van a magyar történelem újabb korszakával foglalkozó író, akár irodalmi, akár politikai múltját tanulmányozza nemzetünknek. A jelen századnak első négy évtizedére vonatkozólag szinte több haszonnal forgathatja a külföldi hírlapokat, mint a magyarországiakat. A Kazinczy korabeli erősbödő mozgalomnak igen becses adatait a bécsi, lipcei és jenai irodalmi lapokban találjuk, de politikai tekintetben sem mellőzhető e lapok ismerete. A harminczas években a *Jelenkor* az első magyar lap, a melyet a *Pesti Hírlap* meginduláig sikerrel forgathat az újabb idők kutatója. De még ekkor sem, sőt a negyvenes években sem mellőzheti a külföldi lapokat, s pedig nem csupán azért, hogy egy távoli szemlélőnek, a ki tárgyilagossabban ítélhet hazánk állapotáról egy vagy más tekintetben, elfogulatlan véleményét ismerje, — sajnos, ezért hiába fordulunk a külföldi lapokhoz jó sokáig — hanem egyenesen azért, mivel azokban sok olyan értékes adatot találunk, a milyeneket a hazai lapokban hiába keresünk.

Kivált az *Allgemeine Zeitung* volt nagyon ismeretes hazánkban, mert a censura csak ezt engedte járni Magyarországra. A kormánypárti nemesség szívesen olvasta e lapot,

mert a hazai mozgalmakról oly cikkek jelentek meg benne, a melyeket a mindenható Metternich irodája sugalmazott. Sok ferdítés és rágalom látott benne napvilágot a panszlávok és szászok törekvéseiről s kivált a liberális párt működéséről, úgy hogy a hazafiasabb olvasók kezdték beszüntetni előfizetéseiket.

Pulszky Ferencz külföldi utazásaiban megismerkedvén a lap szerkesztőjével, Kolbbal, reá vette, hogy tőle is közöljön néha-néha egy-egy felvilágosító cikket, a magyarországi politikai és társadalmi viszonyokról, a melyeket a dolog természete szerint ő egészen más szempontból ítelt meg, mint a bécsi levelezők. Pulszky Ferencz kísérlete felbátorította Lukács Mórict is a küzdelemre s az 1843. és 1844. években szorgalmasan ismertette hazánk fejlődésének egyes ágait, hogy ellensúlyozza a téves közlemények hatását.

Lukács Mórícznak e működése annál jótékonyabb volt az irántunk alakuló hangulatra nézve, mennél jobban megtudta őrizni higgadtságát s tárgyilagos igazságszeretetét. Nemcsak czáfolta a téves szempontokból kiinduló véleményeket, hanem igyekezett a fejlődő magyar szellem egész irányát rajzolni időről-időre. Nem nyomhatta el méltatlankodását, hogy a külföldi sajtó különös kedvét találja abban, ha Magyarország politikai és társadalmi életének csupán árnyoldalait leplezheti föl az olvasók előtt, holott egyes hibákért az egész nemzetet tenni felelőssé nemcsak igaztalanság, de rosszakaratú eljárás is. Azért ő tapintatos módon, szenvedélyes kifakadásoktól menten, de erős igazságérzéssel és nem egyszer bátor és éleshangú czáfolattal támadta meg a szabadelvű törekvések elferdítőit vagy gyanúsítóit. Önmérséklete s elfogulatlansága megőrizték a túlzásoktól. Jól tudta, hogy ha merészen támadja a kormányt: kockáztatja a sikert, mert megtörténhetik, hogy cikkét nem is közli a szerkesztő, a kinek jó indulata úgy sem a mi részünkön volt.

Lukács Mórict az ellenzéknek volt híve, de azért higgadt tárgyilagossággal szólt a kormány működéséről is. A conservatív párt jelesebb tagjai jó barátjai lévén, s látván, hogy a negyvenes években a kormány is a reformok terére lép: óvakodott a kihívó támadásoktól, a melyek több kárt tesznek vala, mint hasznot. Épen ezért leginkább a magyar nemzetiség megszilárdulása ellen irányzott törekvésekkel küzdött legkitartóbban, a melyek a magyar nyelv jogait támadták meg, a nemzeti egység eszméjét veszélyeztették, a meginduló politikai átalakulás útját gátolták. Az összegyűjtött munkák második kötetét jó részben ily irányú cikkei foglalják el. Mindegyik

több, mint a mai hírlapi cikk néven ismeretes közlemény. Mindegyik egy kis tanulmány, önmagában is egész és mégis szinte szerves része az *Allgemeine Zeitung*-ban megjelent összes tudósításoknak. Az adó, az örökváltság, a nyelv jogaiért vívott küzdelem, a városi szavazatok az országgyűlésen, az ipari tevékenység, a büntető törvényjavaslat, börtönrendszer, bányatörvény, a vallási ügyek, hitelegylet, védegyelet, stb. mindezek a kérdések, a mint az országgyűlés tárgyalásában kifejezésre jutnak, Lukács Móriczban buzgó és tapintatos ismertetőre találunk, a ki, mint a magyarság becsületének őre, védelmezi a nemzet jogait s törekvésének az idők fejleményeitől igazolt irányát. Ismerteti az országgyűlés kimagaslóbb alakjait úgy a conservatív mint az ellenzéki párton, egy-egy fontosabb javaslat tárgyalásának folyamait az alsó- és főrendiházban. De ezzel nem elégszik meg. A magyar szellemi élet különféle ágait is figyelemmel kíséri, a m. tud. Akadémia munkásságáról sem feledkezik meg, s a társadalmi mozgalmak különböző irányainak is hű tolmácsa. Általában Lukács Móricz mindenben a haladás és szabadelvű eszmék fejlődésének buzgó harczosa. Ezért arra törekedett, hogy lehetőleg világos képét rajzolja annak a nagy átalakulásnak, a mely Magyarországot a középkori intézmények szűk köréből lassankint kiveszi s az európai újkori államok közé iktatja. A békés átalakulásnak útjait egyengetni s az erőszakos felforgatás vagy egy külön hatalom önkénye ellen biztosítani az előhaladás művét: erre czélzott egész buzgalomával.

Gyulai azt ítéli Lukács Móricznak az *Allgemeine Zeitung*-ban megjelent cikkeiről, hogy azokban az 1843—44-ki országgyűlésnek, kezdettől végeig, hűbb képét találjuk meg, mint az akkori magyar lapokban. Ez ítélet teljesen igaz. De megtoldható még azzal, hogy e közlemények általában véve a negyvenes évek egész történetére nézve oly becses anyagot nyújtanak a magyar reformkorszak megvilágításához, hogy azok ismerete nélkül bajosan lehet el e korszak mélyebb vizsgálója.

De nemcsak a mondott hírlapban igyekezett Lukács Móricz tájékoztatni a külföldi közönséget hazánk állapotáról, hanem egy évnegyedes folyóiratban, a *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn*-ban is, a melyet Henszlmann Imre alapított s Wigand György adott ki Lipcsében. Lukács Móricz két hosszabb tanulmányt közlött e folyóiratban: »Magyarország úrbéri törvényeiről s e törvények keletkezéséről« és »Magyarország jelene és jövője« czímmel. Az elsőt önérzettel szól a magyar nemességnek amaz áldozó készségéről, a mely szerint

fölsímvén az új kor követelményeit, előjogainak egy nagy részéről önként hajlandó lemondani a kormány ellenzése mellett is, holott e vívmányokat elleneink úgy tüntetik föl, mintha a kormány szerezte volna meg azokat a nemesség makacssága ellen. Kimutatja, hogy épen a liberalis párt fejei mennyi üldözésnek és perbefogásnak voltak kitéve azért, hogy az igazságosság és eszély szavára hallgatván, merészen szembeszállottak az ósdi véleményekkel s a kormány merevségével. Nem hiú dicsekvés mondatja ezt az íróval; tudja, hogy százados mulasztást akart a haladópart kipótolni; de lehetetlen figyelmen kívül hagyni, hogy míg más országokban forradalmi izgalmak indították a rendi jogok birtokosait hasonló engedményekre, nálunk csak a kötelesség-teljesítés tudata ösztönözte a nemességet, a mi »majdnem egyedüli példa az előjogokkal bíró osztályok történetében.« Ezeknek előrebocsátása után beható vizsgálat alá veszi Lukács Móricz a magyar jobbágyság történetét a legrégibb időkől kezdve egészen a negyvenes évekig. A törvények szellemét magyarázva, több korszakot különböztet meg a jobbágyok történetében s vizsgálja az okokat, a melyek miatt az országgyűlések humanusabb intézkedései sem termették meg az óhajtott gyümölcsöket a jobbágyok sorsának javulására nézve. Mária Teréziának ez irányú fontos rendelete csak a régi, végre nem hajtott törvények s fennálló szokások codificatiója volt. S hogy a kegyes királynő rendeletben szabályozta a jobbágyok viszonyát és nem törvényben: ennek oka — mint az író őszintén bevallja — inkább az akkori nemesség csököntségében keresendő, mint a királynőnek az alkotmányos fel fogás elleni hajlamában. De a nemesség elfogadta úgy a Mária Terézia, mint a József császár úrbéri rendeleteit, mert korszerűek és igazságosak valának, a mely körülménynek erkölcsi ereje épen elég volt arra, hogy az akadályokat könnyen legyőzze. Még behatóbban vizsgálja a szerző az 1832—6-ki és az 1839—40-ki országgyűlés intézkedéseit előre kitűzött célja szerint. Nemcsak az országgyűlés naplói szolgálnak neki adatokkal, hanem különösen Kossuth Lajos írott tudósításai, sőt mások vizsgálódásainak eredményei is. Kimutatja, hogy az első tábla mind anyagi, mind politikai engedmények tekintetében feladatának valóban magaslatára jutott. Az előbbi tekintetben a kormánynál nem talált ellenzésre, de annál makacsabb ellenzésre talált az utóbbi részben. Az alsó tábla törekvései, hogy a jobbágyok politikai engedményeket is kapjanak, vagy csak megcsonkítva, vagy egyáltalában nem is váltak törvényekké. Lukács Móricz mindenütt védelmébe veszi a haladó pártot s bár elismeri, hogy sok még a teendő, nem tartózkodik kimondani,

hogy a jobbágyok sorsának javulása legnagyobb mérvben mégis a szá' adelvű ellenzék működésének eredménye.

Bizvást elmondhatjuk, hogy nem ismerünk irodalmunkban tanulmányt, a mely ily szűk terjedelemben behatóbban, tárgyilagosabban s élesebb ítélettel tárgyalná a magyar jobbágyok állapotát, mint a Lukács Móriczé. Jól mondja Gyulai, hogy e tanulmány sokkal több, mint címe ígéri: »a magyar jobbágyok egész történelmének rajza az.« Mindenesetre egyik legsikerültebb s legfontosabb történeti tanulmány az összegyűjtött munkák közt, a melyet a nagy közönség és a szaktudós is haszonnal olvashat.

A »Magyarország jelene és jövője« című értekezésben két, akkoriban megjelent röpiratot bírál Lukács Móricz. Hig-gadtan, de azért némi éles hanggal czáfolja azt az állítást, mintha a szabadelvű pártnak titkos törekvése volna a monarchia kötelékéből való elszakadás. Részletesen fejtegeti mind ama jelenségeket, a melyek miatt a röpirat szerzői oly kétség-gesnek látják hazánk jövőjét: hogy Magyarországnak alkot-mánya egészen elavult, a nyelvharcz a nemzetiségeket egészen felizgatta, a vegyes házasságok zavarokat idéztek elő, az ipar és a kereskedelem még nagyon alacsony fokon vannak, s végre, hogy a kormánynak s az országnak érdekei sokszor homlokegyenest ellenkeznek egymással. Lukács Móricz pontról-pontra vizsgálja e jelenségek okait s kijelöli az irányt, a melyen haladva, e többé-kevésbbé aggodalmas kérdéseket »nagy való-színűség szerint« békésen meg lehet oldani. Míg amaz inkább történelmi, emez inkább politikai tanulmány. Ebben komoly tevékenységre ösztönzi a nemzetet, mert »botorság és szégyen volna, ha apathikus egykedvűséggel, kezünket ölbe rakva beváránk, az ég vagy idegen hatalmak bölcsesége mit hatá-rozott felettünk . . . Bölcs megnyugvának csak akkor van helye, ha minden elveszett.«

Ez utóbbi értekezés miatt megtámadta Lukács Móriczot egy pár névtelen író s hibáztatta, hogy németül ír, s azzal gyanúsította, hogy ezt azért teszi, mivel a német írókat job-ban fizetik, mint a magyarokat. Lukács Móricz nyíltan beval-lotta, hogy e durva támadás teljesen valótlan, mert míg magyar nyelvű dolgozataiért sokszor meg nem érdemelt hono-ráriumban részesült, német nyelvű cikkeiért soha egy fillért sem kapott. Lukács Móriczot pusztán a nemzeti becsület meg-óvásának szempontja vezette ez irányú működésében, mely Gyulai szerint »a főváros politikai és irodalmi köreiben nagy méltánylással találkozott.« Úgy volt meggyőződve, s ezt sok-szor kiemelte, hogy gyávaság volna a reánk szórt rágalmatokat

hallgatással mellőzni: »ócsárlóink ellen szóval, tollal, tettel fellépniünk, nem hiúság, hanem a becsületértés követelménye.«

Publicistikai működése a negyvenes években félbeszakadván: az októberi diploma kibocsátása után még egyszer fölveszi hirlapírói tollát Lukács Móríc, hogy az 1848-ki törvényeket védelmezze a bécsi kormányférfiak ellen s másfelől a nemzet túlzóbb részével is beláttassa, hogy az elkövetett hibák jóvátétele nemcsak a fejedelemtől, hanem a nemzet józanabb részétől is joggal várható. A tömeg zajgása a komoly gondolkodót nem fogja visszariasztani kitűzött céljától, de azért a nemzet érdekeinek nagy kárára lehet. Mint Gyulai írja, e cikkeiben Deák és Eötvös eszméi tükröződnek vissza, midőn a jogfolytonossághoz való ragaszkodás mellett száll síkra s a nemzetiségi kérdést fejtegeti.

De van Lukács Mórícznak két kitűnő tanulmánya, a melyeknek mindenkéhez a nagy vihar elűtével, az ötvenes években gyűjtötte adatait, midőn külföldön tartózkodott huzamos ideig. Ezekről kívánunk még habár csak futólagosan is szólni. Összes tanulmányai között formára nézve a legkidolgozottabbak s az eredményre nézve legértékesebbek. Mindkettő nagy feltűnést keltett tudósaink körében s maig is a legismertebbek Lukács Móríc essayi között. E két tanulmány: »Róma régi történeteinek hitelessége és eredete« (1858) s »A román nyelvek alakulása« (1859). Emebben azon átmeneti fokozatokat vizsgálja, a melyeken áthaladva a latin nyelv némely nemzeteknél új nyelvvé alakult, s azon törvényeket, a melyeket a népek nyelvösztone, az éghajlat, külfatások és a történelmi viszonyok szabtak az illető nyelvek fejlődésének. Eleinte csak a tudás vágya serkentette Lukács Mórícot a kérdésekkel való foglalkozásra, később mind mélyebben haladván vizsgálódásaiban, a külföldi tudósok hasonirányú kutatásait is felhasználta, a mint azok Raynouard, Sismondi, Schlegel Ágost Vilmos és Diez műveiben összefoglaltattak. Történeti és nyelvészeti ismeretei épen e kérdésben igen sokoldalúak valának, nem csuda, ha Lukács Mórícnak e műve annyira hézagpótló volt irodalmunkban, s még jelenleg is az. Oly világos csoportosítással tárja elénk az alakulás folyamatát tanulmányának első fejezetében, s annyira látszik, hogy ez átalakulás láthatatlan menete mintegy megelevenült előtte: hogy felfogásának alapossága és mélysége mindjárt az első lapoknál leköti az olvasó érdeklődését. A másik fejezetben nyelvészeti oldaláról fejtegeti az alakulás folyamatát, a nyelvtani idomok és a nyelv anyaga szerint, s kimutatja, hogy a latin nyelv synthetikus nyelvből mikép fejlődött analiticussá.

Nagy hasznára volt az írónak e művében, hogy a román nyelveket nemcsak az irodalomból, de a nép kiejtése szerint is jól ismerte s azért az egyes nyelvek nyelvtani sajátságait is rendszerbe kívánta foglalni s ama viszonyt is föl akarta deríteni, a melyben a teljesen kifejlett román nyelvek az anyanyelvvel és a rokonyelvekkel voltak. Csak sajnálunk lehet, hogy a jeles írónak ebbeli szándéka teljesen üres maradt. De műve így is nagy fontosságú s fölötte becses.

Nem kevésbé becses a régi római küttők ismertetése és azok bírálata is. Sőt Gyulai ezt a tanulmányt tartja Lukács Móricz legjelesebb essayjének tartalmára és alakjára egyaránt. S méltán. Az egész kérdés irodalmát egyetlen tanulmányában sem öleli föl ily teljességgel, mint ebben, és mégis sehol sem uralkodik inkább az anyag gazdagságán. Lukács Móricz írói sajátságaihoz különben is lényegesen hozzátartozik a világgosság: ebben az essayben meg épen a leglényegesebb sajátosság. Aztán jóllehet a tanulmányozott kérdésnek régi és újabb vizsgálóit mind alaposan ismeri s véleményeiknek forrásaira is rámutat: ép oly kevésbé szegődik mereven az őt megelőző kutatókhoz, mint a mily kevésbé követel önvéleményének csálhatatlanságot. Beható elmélkedései között sem feledti, hogy még azok is ritkán találják meg az igazságot, a kik egész életükben e kérdés tárgyával foglalkoztak. Az igazi tehetségnek szokott szerény hangjával jelöli ki a fölvett tárgy körvonalait s lépésről-lépésre halad a példák tanúbizonyságán át, megőrizve mindenütt önálló felfogását. Első sorban Dionysius és Livius műveivel foglalkozik, a melyek Róma első századainak legrégebb és legnevezetesebb forrásai. Vizsgálja, kik használták e forrásokat a római írók közül, valamint, hogy Dionysius és Livius honnan merítették adataikat. Nem mellőzi az újabb görög és római írók tudósításait sem s kijelöli mindenütt, meddig terjed a hiteleseknek elfogadható adatok chronológiája. Azok a források, a melyekre az említett régibb római írók támaszkodhattak, részint az annales pontificum, részint a libri lintei, libri magistratum és a fasti néven ismeretes lajstromok lehettek. Ide sorolja a commentarii magistratum-ot s másnemű följegyzéseket, a melyek ugyan sovány adatokat tartalmaztak, de hitelességük annál megbízhatóbb. Az emlékiratszerű adatok e részben kevesebb bizalmat érdemelhetnek. Hogy Róma első századaira nézve valódi adatok egészen hányzanak: azt a tanulmány első részében már meggyőzőleg mutatja ki az író.

Aztán a belső hitelesség szempontjából veszi kritika alá a történeti forrásokat s sok ellentmondást és chronologiai

zavart lát. A római királyok korszaka, a melyre csak a hagyomány szolgáltatott adatokat, véleménye szerint egészen a mondák körébe utasítandó. A mint a köztársaság megszilárdulása felé haladunk, mind több és több hiteles adatokra találunk, de még itt is lépten-nyomon ellentmondásokkal és belső valószínűtlenségekkel találkozunk. Lukács Móricz számos meggyőző példával igazolja e nézetét, a melyek közt különösen a Coridanus és Cincinnatus történetét szedi ízekre s kimutatja, hogy ezek nagy részben csak a nemzeti hiúság és büszkeség szüleményei. Végre a tanulmány utolsó fejezetében kritika alá veszi az újabb történetírók felfogását a XVII. századbeli Perizoniustól, Giambattista Vicotól kezdve egészen Mommsenig. Mindegyiket külön fejtegeti és eltérő véleményeiket összeegyeztetni igyekszik. Azt tartja, hogy Perizoniusban, Niebulrnan és Macaulaynak helyes a felfogása annyiban, hogy a régi rómaiaknak voltak történeti tartalmú énekeik, a melyekből néhány rege és adat átszármazott a történetírókhoz, de hogy összefüggő nagyobb hőskölteményeik lettek volna, az semmikép be nem bizonyítható. Schlegel és Dahlmann szintén helyesen okoskodhattak annyiban, hogy a római történetírók némely görög adomákat csakugyan átvehettek, de Diokles regénye nem szolgálhatott forrásul. Schwegler szerint a »római mondák egy része a későbbi rómaiak történetnyomozási kísérleteiből származhatott«, Lewis szerint pedig e mondák legnagyobb része szóbeli hagyomány útján juthatott a történetírók tudomására, de az egész történet régi szerkezete s egybefűzése csupán Liviusnak és Dionysiusnak írói munkája.

Lukács Móricz nem becsüli túl vizsgálódásainak eredményét, a mely pedig kétség kívül nagyon megérdemli az újabb kutatók figyelmét is. Altalában Lukács minden munkájának van valami különös értéke, s épen ezért a művelt közönséget szívesen utasítjuk a Gyulai kiadásához. Sz. D.

Anglia királyi igazságszolgáltatása a XI—XIV. században. Jogtörténeti tanulmány. Irta *Mandello Gyula dr.* egy. m. tanár. Budapest, 1895, XIII+216. l.

A normann fejedelmi ház trónraléptével elestek azok az előfeltételek, melyeken az egykori angolszász witenagemótok hatalma nyugodott, s az azelőtt szabadon tanácskozó és döntő befolyású rendek leszorítottak tisztán consultativ udvargyűlekezetek színvonalára. Hódító Vilmos évenként háromszor, a kereszténység legnagyobb ünnepein egybehívta ugyan az ország nagy-

jait, de e Winchesterben, Westminsterben és Gloucesterben tartott husvéti, pünkösdi és karácsonyi udvari ünnepélyeknek egészen más volt a jellege, mint a minő az angolszász michel gemôtoké vagy witenagemôtoké volt. A normann királyok katonailag fegyelmezett hűbérrendszerük révén az országot kegyelmi leiratokkal és kabinetrendeletekkel kormányozták, csak korlátolt befolyást engedve vitézeiknek (barones), ezt is csak oly hivatalokban és bizottságokban, melyekből őket bármikor elmozdíthatták. A hastingsi ütközetet követő században nem is kelt egyetlen egy törvény sem, mely a rendek közreműködésével hozatott volna. Hódító Vilmos ú. n. törvényei proclamatiók, rendeletek, utasítások, a mint ezt szövegük ama stereotyp kitétele mutatja, hogy a király »akarja, parancsolja, elrendeli, megtiltja« (praecipio, volo, jubeo és viszont prohibeo, defendo és mea auctoritate interdico). II. Vilmos idejéből még ilyen rendeleteket sem ismerünk. Igaz, hogy I. Henrik sokat ígérő engedélylevéllel kezdi meg uralkodását, azzal a gyakran idézett 1101-diki chartával, melynek magva a 13. pont: visszaadom nektek Edvárd király törvényeit, azokkal a módosításokkal, melyekkel atyám e törvényeket *a bárók beleegyezésével* megváltoztatta. (Lagam Edwardi regis vobis reddo cum illis emendationibus quibus pater meus eam emendavit *consilio baronum* suorum). De a következő emberöltőkben megint csak királyi önkényre támaszkodó, tisztán egyoldalú rendelkezésekkel találkozunk, úgy hogy joggal mondta az angol alkotmánytörténet egyik legkiválóbb tekintélye, Gneist, hogy az a feltevés, mintha az 1066 után következő században törvényhozó testület létezett volna Angliában, merő tévedésen, antedatáláson alapszik.

A király törvényhozó hatalmával szoros kapcsolatban az a centralisatio felé való törekvés fejlődött ki, mely az előbbi korból átszármazott királyi hatalmat tényleg abszolút állami felségjogokká bővítette. Az anglonormann hűbérhierarchiai kor e jellemző sajáttsága legfrappansabbul a hadügy körében érvényesülő felségjogban nyilvánult. E jog a hűbérurak közvetlen személyes hűbéresküje révén függetlenné vált minden alkotmányos tényezőtől. A katonai parancsnokságok a király személyes megbízásából vették hatalmukat s a királynak annyi a vagyona, annyi az erősített vára és serege, még pedig magán zsoldosserege, hogy a mire önmagát feljogosította, azt tényleg meg is valósíthatta. Hódító Vilmosnak amaz uralkodási maximája, hogy az alhűbéreseket, a subtenenseket, közvetlenül a királynak tartoznak hűbéresküt tenni s hogy a királynak való engedelmesség fölötté áll annak a magáneskü-

nek, melyet a hűbéres az ő privat főhűbérurának tesz, az angol hűbéri seregbe feltétlen alárendelést, fegyelmet és egységet visz bele. E mellett nemcsak hogy nem szűnik meg a szabadoknak, a liberi homineseknek (sochemanni, burgenses) az a régi kötelessége, hogy a népfelkelésben részt kell venniök, ez a kötelesség II. Henrik idején megújíttatik (Assize of arms, 1181) a felkelés a vicecomes hatósága alá kerül s így a király hadi hatalma még jobban megnövekszik.

A királynak az egyház feletti hatalma is gyarapodott. Már a normann invasio előtt is befolytak a királyok a főpapok kinevezésébe s beleszóltak az egyház határozataiba. Most a főbb papok hűbértokrokra tévén szert, ezzel oly kötelezettségeket vállaltak, melyek őket újabb kapcsolcsal rendelték a királyi hatalom alá. Elheez járúl, hogy a normann királyok az által, hogy elfogadták a római liturgiát s a pápa által előírt egyéb szertartásokat, az által, hogy az egyházat gazdagon megajándékozták alapítványokkal és építkezésekkel, a lekötelezett szentszékben magától kínálkozó támaszt találtak a szigetország belső egyházi ügyeiben. Vilmos nem túri, hogy a püspökök oly határozatokat hozzanak zsinataikon, melyek neki nem tetszenek. A római egyház a király engedélye nélkül királyi hivatalnokokat nem excommunicálhatott, pápai legatus királyi engedelem nélkül nem léphetett angol földre. Anglia a felségjogból mit sem veszített, midőn az egyházi bíráskodás a világitól különválasztatott, akkor sem, midőn I. Henrik a püspökök beiktatására nézve olyféle egyezményre jutott a pápával, minőre pár évvel utóbb Németország jutott a calixti concordatumban. De igenis István gyenge uralma hanyatlást jelez e tekintetben is, oly nagyot, hogy azt utódja, II. Henrik sem tudja helyrehozni (Becket Tamás).

A pénzügyek terén is nagyon megnövekedett a királynak felségjoga. Az előbbi korból fenmaradt jogokhoz hozzájárultak, mint a hűbérrendszer következményei, a birtokváltozások alkalmával fizetett súlyos illetékek, a királyi családot ért örömbánat vagy szükség beálltával esedékes segélypénzek (auxiliumok), a kiskorú hűbéresek gyámságáért járó jövedelmek, a számtalan rendőri bírság (amerciaments), a király kegyelmi tényeiért és dispensatióért fizetett az a sereg illeték (finis), melynek rendszerét a kincstár valóságos virtuozitással fejlesztette tovább és tovább. Az élelmes fiscalis interpretatio a hűbéresek ama kötelezettségét, hogy szükség esetén auxiliumokat fizetnek, analogia útján kiterjesztette a hűbértok *nélküli* osztályokra is, s ezektől önkényes taxatio szerint tallagiumokat, utóbb pajzspénzeket (scutagiumokat) is szedett. Ez által a király

jövedelme annyira felszaporodott, hogy több emberöltőre pénzügyi téren is függetlenné vált a rendektől.

Ép így meggyarapodott a királyi hatalom ama felségjog tekintetében is, melylyel Mandello Gyula foglalkozik az előtünk levő könyvben. A törvénykezési hatalmat némileg korlátozta ugyan Hódító Vilmosnak amaz ünnepélyes ígérete, hogy a leges Edwardi érvényét továbbra is fentartja. Minthogy azonban leges Edwardi alatt nemcsak a hastingsi csatában elesett ifjú Harold közvetlen elődjének, Edward the confessornak törvényei értendők, hanem az egész angolszász szokásjog, az úgynevezett *lex terrae*, a sziget népének úgy magán, mint büntető, úgy anyagi joga, mint perrendtartása: csak természetes, hogy ezekkel együtt az angolszász bírósági szervezetnek is fenn kellett maradnia, legalább nagyjából. Amde az angolszászok tovább élő régi joga és a normannok által importált újabb jog közti különbségek sok mindenféle összeütközésre vezettek, s felmerült a kérdés, melyik jog alkalmazandó, melyik jog szerint ítéljen a régi korból fennmaradt bíróság? Az *invasio* emberére nézve az a jog, melyet Angliában talált, idegen jog volt s nem az övé, viszont az angolszász szabadok meg *thanok* a normann királyok környezetében nem ismerték fel az ő hagyományos legfőbb forumukat. Mindkét nemzet a saját jogának érvényét követelte, s követelte bizonyára mindaddig, míg a két nemzet és velük a két jogrendszer egymásba nem olvadt. Az élet elodázhatlan szükségleteire nézve azonban addig is, míg ez egybeolvadás be nem következett, kikerülhetetlenül csak a király lehetett az egyedüli arbiter. A helyzet hozta tehát magával a király törvénykezési jogának kiterjedését. Csakhogy nem minden peres kérdés került a király zsámolya elé. Azon érdekösszeütközések, melyekről nem tudott a királyi *curia*, azoknak eligazítása a vidéki törvényszékek (a *customary* vagy *county* és *hundred court*-ok) szervezetétől, illetőleg e bíróságok összetételétől függött, azt a kérdést pedig, hogy ki vonasék be a bíróságba, a helyi *jurisdiction* birtokosa (a *manor* ura, vagyis a *court-baron*, püspök, hűbérúr) illetőleg a grófsági törvényszékekben, a *county court*okban, a *shirgerefa* vagy *vicecomes* döntötte el. Ezek pedig nem lehettek, s nem is voltak részrehajlatlanok. Innen van, hogy az első három normann király idején, mikoron a hódító és a meghódított nemzetnek, a francilegaknak és anglusoknak, ellentétes érdekei még kiegyenlíthetlenek valának, örökös a panasz e bíróságok összealkotása miatt. Ez azért fontos, mert ez által lehetetlenné vált, hogy a jogi élet szokásjog útján fejlődjék tovább. S ez ismét a királyi hatalom malmára hajtotta a vizet. A jog nélkülözhetetlen

egysége csak a földesúri és a grófsági törvényszékeknel magasabb forumnál volt megtalálható. E legfelső forum — a curia regis — nehezen volt megközelíthető. Hogy e bajon segítsen, az udvar már I. Henrik idejében (1100—1135) bíróságokat kezd delegálni, ítélkező bizottságokat küld az egyes grófságokba körútra, s ez a szokás II. Henrik idejében (1154—1189) állandó intézménynyé alakul. Ez utazó bírák (justitiiarii itinerantes) megbízása úgy szól ugyan, hogy a régi jog szerint lássanak igazságot s hogy e végből minden grófságban vegyenek maguk mellé néhány jogban járatos férfit a helyi igazságszolgáltatást gyakorló tisztek (miles-ek) közül. Idővel azonban ez utazó királyi bírák, kik többnyire a királyi curián nevelkedtek s mindig az ott kapott utasítások szerint jártak el, az egyedüli forumot alkották, mely után a jogélet eligazodott. Jogtudós hivatalnoki karrá nőttek ki magukat, annál nagyobb tekintélyé, mert ugyanazon elvek szerint jártak el, melyeket utolsó felebbezés esetén maga a curia regis (ill. ennek szervei, a kings bench vagy a court of common pleas) alkalmazott. Ezzel egy időben a grófsági törvényszékek elveszítik jogszolgáltató funkciójukat. E helyi szervek a quid juris kérdésében nem döntenek többé, egyedüli hivatásuk a tényállás megállapítása, a question of fact, melynek két legfőbb eszköze e korban a párbaj volt, meg az istenítélet. Midőn az 1215-diki laterani zsinat az ordalia-k ellen állást foglal s a papoknak megtiltja, hogy az istenítélet szertartásában részt vegyenek, az angol jogrendszer is haladni kénytelen, annál is inkább, mert a legkiválóbb bírák Angliában is egyházi férfiak voltak; voltaképen azonban már II. Henrik idején látjuk, hogy a király rendeleti úton beszünteti a bizonyítás e kezdetleges módját és a tényállást felesketett községi bizottságok (recognitiones, juratae) által állapíttatja meg. Az ily irányban reformált eljárás és bírósági szervezet aztán léptenként kiterjeszkedik a bűnperekre is, s ezekből a bűnügyi question of fact kiderítésére felesketett bizottságokból fejlődik ki az oly nagy fontosságú nagy és kis jury.

Lényegileg tán ez az angol királyi igazságszolgáltatás fejlődésének menete az első normann királyok idejében. Így tanítja a Gneist. Ha a fejlődés képe Mandellónál egyszerűbbnek látszik, ez nemcsak onnan van, hogy igen világosan exponál, de tán onnan is, hogy nem sokat törődik azzal a szoros és tán jelen esetben is elválaszthatatlan kapcsolattal, mely jog- és alkotmánytörténet közt létezik. Tanulmánya, miut címe is mondja, tisztán jogtörténeti tanulmány. A mi őt a jogtörténet-

ben is legjobban érdekli, az nem magának a jognak átalakulása, mint inkább az igazságszolgáltatás technikája.

O kettős czélt tűzött maga elé. Az egyik leírni azt, hogyan fejlődött a bírósági szervezet. A másik kimutatni azt, mint sikerült a királyi igazságszolgáltatásnak győzedelmeskedni a helyi törvényszékeken. A bírósági szervezet fejlődése, szerinte, egyértelmű a curia regis külső történetével. A mi pedig a központi királyi igazságszolgáltatás győzelmét illeti a kisebb törvényszékeken, ezt két körülménynek tulajdonítja: az utazó bírák intézményének és a writ-pernek, a melylyel a királyi curia nemcsak igazságszolgáltatási, de egyúttal fiscalis érdekből is kíméletlenül belemarkolt mindenféle perbe.

S ehhez képest Mandello három fejezetre osztotta könyvét. Az első a curia regis szervezetének és elágazásának történetét, a második az utazó justitariusok intézményét, a harmadik a királyi igazságszolgáltatás peres eljárását, nevezetesen a writ-pert tárgyalja. Mindezt igen körülmenyesen ismerteti a legkisebb részletekig, rettenetes tudományos apparátussal s tenger sok idézettel, lényegileg tán mégis Maitland és Brunner alapvető munkálatain elindulva.

E sok tudással és szorgalommal megírt, ügyesen megszerkesztett monographia több oly passust tartalmaz, mely kihívja a részletes bírálatot. Kezdve a munka czímén (mely a XIV. század igazságszolgáltatását is felöleli, holott maga a tanulmány alig terjeszkedik ki I. Edvárd idejéig, Edvárd pedig már 1307-ben elhalálozott), végig az egész kötetben, melybe nem egy tévedés csúszott be, mely minden terjengőssége mellett is sokszor vázlatos, s mely nem egy főfontosságú körülményt egészen mellőz (így pl. ama körülményeket, melyek révén nem hogy bővült, lényegesen korlátoztatott a királyok igazságszolgáltató hatalma: a városoknak adott privilegiumok stb.), le egészen a függelékig, melynek több fejezetét fölöslegesnek, egyes helyeit érthetetleneknek tartunk, nem egy észrevételünk kívánczik a papírra. Ezekre szívesen kiterjeszkednénk, ha nem tartanánk attól, hogy úntatjuk e folyóiratnak magyar történelemre kényeztetett olvasóit. Egy megjegyzést azonban még sem hallgathatunk el. Ez nem egy részletre, hanem a munka egészére vonatkozik.

E munkának nincsen magyar jellege. Szerző még a legvékonyabb szállal sem fűzi össze hazai tudományunkkal, hazai történelmünkkel. Szerző egyetlen egyszer sem hivatkozik a mi régi igazságszolgáltatásunk példájára, egyetlen egyszer sem világosítja meg hazai viszonyokkal a külföldieket, egyetlen egyszer sem keres hasonlatosságot vagy különbséget a mi

törvénykezési rendszerünk és az angol rendszer között. S ezért nem is várható, hogy Mandellonak különben igen érdekes könyve előbbre vinné a magyar tudományt. Ez lényegében idegen könyv, mely csak véletlenül iratott magyar nyelven.

Ha tudományunkat meg akarjuk oltalmazni az egyoldalúságtól, korlátoltságtól és félszegségtől, okvetlenül behatóan kell foglalkoznunk európai történelemmel, nemcsak azért, hogy mást is lássunk mint a hazait s ismereteink bővüljenek, hanem mert Európa közepette élt nemzetünk s európai behatások alatt fejlődött nagyra. De az európai történelem tanulmányozásának csak az esetben lesz haszna, ha a külföld múltját és jellemét magyar szemmel vizsgáljuk, ha azt hazai állapotainkhoz viszonyítjuk. Mandello ezt meg nem értette s fáradozása ezért lesz gyümölcstelen. Ha mégis őszinte örömmel üdvözljük ez első ilyenmű kísérletét, ennek az az oka, hogy izmos tehetségnek és hivatott munkásnak ígérkezik, ki még díszére válhatik annak a kis csapatnak, mely a hazai jogtörténet nehéz munkálatú, kötött talaját műveli.

L. B.

T Á R C Z A.

ZICHY JENŐ ÁZSIAI EXPEDITIÓJA.

Gróf *Zichy* Jenő régi tervét, hogy a Kaukázusban egy tudósokból álló expeditióval történelmi, ethnographiai és régészeti kutatásokat fog eszközölni, megvalósította. Mult hó 30-án indultak el a magyar tudósok közül *Bálint* Gábor egyetemi tanár, *Szádeczky* Lajos egyetemi tanár, dr. *Wosinszky* Mór ismert régészünk. Útközben orosz tudósok fognak hozzájuk csatlakozni, *Radde* Gusztáv a tífisi múzeum igazgatója, *Weidenbaum* ethnographus és *Kahlberg* orosz tábornok, az orosz katonai térképészeti osztály vezetője. Hogy tulajdonképen mily feladat megoldását tűzte maga elé ez expeditióval gróf *Zichy* Jenő, arról egy az országos kaszinóban tartott felolvasásával beszámolt. Felolvasása így hangzik:

Eddig a magyar fajt a finn-ugoroktól származtatták s ezt úgy kontemplálták, hogy midőn az eredeti magyar törzs megindult a Göbi sivatagon keresztül, az Ural hegyen keresztül jött volna jelenlegi székhelyére. Ezt a nézetet én sohasem tartottam lehetségesnek. Kutatásaim és az adatok gyűjtésében arra a meggyőződésre jutottam, hogy a magyar faj egy alaptörzs, egy eredeti faj, mely a Maeotis, Kaspi és Fekete-tenger, Volga és Don közötti tért foglalja el, mely lement az orosz Armenia déli részéig és gyakran dominálta a velük határos perzsákat s Babylon vidékét.

Ezen a helyen közel ezer esztendőn át állandóan tartózkodtak s midőn innen megindultak, a mit rajzásnak nevezünk, akár a túlszaporodás, akár más törzsek nyomása folytán s egy részök a Volgánál elvált és északnak indult, ez lehet az alapja annak, hogy ma azt hiszik, hogy az Ural részéről jöttek a magyarok. Ezek lehetnek a finnek, morvinek, vogulok és más törzsek ősei, de ezek legendái, dalaik, történeti emlékeik a déli éghajlatra emlékeztetnek. Ezeknél a törzseknél található a legtöbb hasonlatosság a magyar szavakhoz, de ez főleg abban leli magyarázatát, hogy az északra ment törzsek háborítatlanul fejlődtek, holott azok, melyek a tulajdonképeni Magyar törzst képezték, folytonos rajzásban maradtak, s mint azt Herodot mondja, a népvándorlás országútján voltak, s elvesztették nyelvük eredetiségét. Ezzel azt akarom bebizonyítani, hogy a magyar törzs 40-től, Krisztus születése előtti időtől kezdve a történelmileg ismert rajzásokig mindig a Kaspi, Maeotis,

Fekete-tenger, Volga és Don közti területen volt elterjedve. De hadi szójának történeti forrásaim:

A hunokat legelőször Periegetus említi, a ki 160-ban K. u. írt s azokat a Kaspi-tenger nyugoti partja lakóinak mondja. Négy nemzetet említ: scythiaiakat, hunokat, kaspiakat és albánokat vagy alanokat. Eratosthenest citálva Strabo († 29-ben) ugyanazon sorrendben nevezi e négy nemzetet, csak hogy ő a hunok helyett ouitienokat említ, kikről a későbbi írók az mondják, hogy ezek mások nem lehetnek, mint a hunok. Az örmény legrégebb írók a hunokat hounoknak ismerik és őket a Kaukázusban a Volga és Don közti lakóknak mondják és ezért is a Derbendi kaput (juzlae Carpica) hun bástyának Huni-vár-zár-nak nevezik. Tiridat örmény király elleni harcáról a hunoknak Zonaras 284-ben ép úgy nyilatkozik s említi, hogy Carus császár a hunok elleni harczban esett el. Nicetas, Leo Gramaticus és Georgius Monachus felváltva használják ugyanazon nép elnevezésére a hun, avar és magyar nevet. Cinnamus későbbi író a magyarokról szólván, ezeket ουνοί εσπεριοί nyugati hunoknak nevezi. Teophylactus e néptörzsről írván, azt mondja, hogy »avarok«, »hunok« és »magyarok« s határozottan állítja, hogy az avarok hun eredetűek. Menander a követségekről írt könyvében leírja Theognis követjök tárgyalását Baján chagánnal s utóbbinak tolmácsát »hun tolmácsnak« nevezi.

A hunok és avarok egy és ugyanazon nemzet két ramifikációját képezik. A Kaukázusban jelenleg is találkozunk egy avar törzs, a jelenlegi Dagestan vidék közelében, most lesglieknek nevezetnek. Az egyes szorosokról, átjárókról szólván, Prokop 560-ban azt mondja, hogy Ambazouk, a hunok vezére tartotta a legfontosabb pozíciót, a derbendi szorosot őrizete alatt és mert ennek őrizete sok költségbe került, sem I. Leo, sem Anasztáz császár nem akarták annak őrizetét a hunoktól, kiktől bizonyos összegért azzal megkínáltattak, átvenni. Később Justinian és Cabades persa király békekötésre lépván, ezen átjárót közösen őrizet alá vették és akkor vették azt át a hun törzsektől.

Ptolomaeus II. századbéli író szerint az Aral-tó mellett lakó alánok Kr. el. negyven évvel a Don felé vonultak, hol a hunokhoz csatlakoztak. Vámbéry a »Magyarok Eredete« című munkájában is említi ezt a történelmi tényt. Már ezen alapon is megjegyezhetjük, hogy a hunokhoz csatlakozott alánok a hunoknak népegyetemével szemben mindig csak alárendeltségi viszonyban állhattak; az alánok Herodotnál is és Strabonál is alaconoknak nevezetnek és így ők az ókorban a hunok királytörzsével szemben *alacsonyoknak*, vagyis későbbi leszarmazásúaknak, tehát felcsatlakozottaknak tekintettek.

Vámbéry fentjelölt műve szerint is az alánok a Kaukázus keleti ágazatának lakói voltak. Ugyane körülményt a kaukázusi Kur folyamhoz ömlő Alasán mellékfolyónak »Alasán« földrajzi tétele — Srabonál Alacon folyó jelzője — szintén igazolja, de másrészt Thierri Amadé »Atilla« című könyvében azt mondja, hogy az alánok a Kaukázusnak gyermekei s hogy az alánok szarvlemezes sisakokkal s lándzsákkal valónak felfegyverkezve Galliában, Atilla seregében. Egyébként pedig megtudjuk, hogy az alánok massageta leszarmazású népek, s hogy ők ARAKES északi részén, vagyis a Kaukázus keleti ágazatában a déli oldalakon ültek, a miért is az alánok a hunokhoz tényleg felcsatlakoztak, a hunok maguk pedig királytörzsükkel egyetemben Kr. e. 40. évben csakis a Kaukázus nyugati ágazatára a Fekete-tengerig és a Don és Volga sárig elterjedő összes altájakra támaszkodtak.

Ammianus Marcellinus IV. századbéli író azt állítja, hogy az elődök által alig ismert hunok népe a Maotison túl fekvő részeket

lakja a Jeges-tenger közelében. Nyilvánvaló, hogy itten a Maeotis alatt csakis az Azov, az ezen túl fekvő tenger alatt pedig csakis az előázsiai ókori világnak északi tengerét lehet és kell is érteni.

Jordanis góth író azt mondja: Olvasható, hogy a hunok-hun-gorok első lakhelye Skythiában a Maeotis mellett vala, a második Moesia, Thracia és Dacia, a harmadik ismét Skythia a Fekete-tenger felett. Megjegyezhetjük, hogy Jordanis az ő nagy Skythiájában, melyet ő a Wistulától kelet felé az Uralon túl terjeszt ki, délkelet felé pedig szintén a Wistulától nézve a kaukázusi Iberia, Albania és Perzsiával zár be, a bolgárokat és nem a hun-ugorokat helyezi a Fekete-tenger északi partvidékeire, a hun-ugorokat ellenben a bolgárokon túl délkelet felé. Amiért is Jordanisnak abban a tételében, hogy a hun-ugorok harmadik lakhelye ismét Skythia a Fekete-tenger felett vala, csakis a Fekete-tengernek a kaukázusi részeket érintő északkeleti partvidékeit érthette. Így Jordanis a hun-ugorok Skythiájáról táplált földrajzi fogalmaival megint csak a Maeotistól keletre és a Don-Volga saroktól délre fekvő kaukázusi részeket érthette.

A kissé későbbi Procopius 560-ban Kr. u. azt állítja, hogy a Maeotis partvidékein régidőktől fogva mindig hunok laktak királyok alatt. Ezek egyikének két fia volt: Uturgur és Kuturgur, kik apjuk halála után a birodalmat megosztották, miért is a hunok népének egyik részét uturguroknak, másik részét kuturguroknak hívják a mai napig. Továbbá, hogy a hunoknak ezen két népe egyenlő törvények szerint élve, a Maeotis tava innenső oldalán lakó népekkel nem is érintkeztek, mert nem tudták, hogy a tenger átgázolható. Azt mondja végre, hogy elmúlt idők előtt, ha a tudósítás igaz, a hun, czimber fiatalok egy szarvas nyomán haladva, az utat felfedezték, mire azután a hunok a Maeotison fegyveresen átkeltek és a góthokra törtek.

E tételre vonatkozólag először is azt jegyezzük meg, hogy ha igaz az, hogy a hunok 374-ben a Maeotis gázlóján át Hermanrich góthi királyságának nyugati vidékeivel és a Maeotis partvidékeivel és a mai krimi félszigettel kapcsolatos területre betörtek, — pedig ez igaz — úgy ama néphagyományon alapuló azon adatrésznek is igaznak kell lennie, hogy ezen szokatlan és a világtörténelemben a páratlan utat a Maeotis gázlóján át a hunoknak előbb még ki kellett puhaltatniok. Különbben Thierry Amadé után tudjuk, hogy a Maeotison át ugyanez alkalommal, a melyre a jelképekbe burkolt igaz néphagyomány vonatkozik, a hunokkal egyesülten az alánok is átkeltek Balamir vagy Béla mir hun király zászlója alatt. Miután pedig az alánokról tudjuk, a hunokról pedig joggal feltehetjük, hogy ők a Kaukázusnak gyermekei lévén, legalább részben szarülemezes, részben pedig szarülemez nélküli sisakkal és lándzsákkal voltak felfegyverkezve, a mint azt a bécsi krónikának képe is igazolja, csak azt mondhatjuk, hogy a vadászattal, szarvassal, Maeotis tóval, hunokkal, fegyverekkel a góthok földjére való átkeléssel és a krónikában képleti megörökítéssel kapcsolatos jelképekbe burkolt néphagyomány figyelmünket mindenképen nagy mértékben kiérdemli.

Ép ezért kell ama második megjegyzést tennem, hogy Hunfalvy Pál Procopius fenti adatának bevezetéseként azt mondja, hogy Procopius a régi és az újabb időköt egymással összezavarja, ami annyit jelent, hogy a történetekre és a kuturgurok és uturgurok ősiségére vonatkozó fogalmak zavartattak volna össze. Ezt azonban keresve sem látjuk, és Hunfalvy végzetes tévedését az ő finn-ugor elméletével Procopius fenti adatának kicsinyléséből származtatjuk. Mi ugyanis ép azért, mert ez az adat a hunokat nem az Uralhoz, hanem a Kaukázushoz kapcsolja

Procopius adatainak rendkívüli jelentőséget tulajdonítunk. Nekünk teljesen elégséges annyit tudni, hogy Procopius szerint a Maeotis partvidékein ősidőktől fogva hunok laktak az ő idejeig, vagyis a VI. század végéig, ami Jordanissal és Ammianus Marcellinussal összhangzó oly állítás, melyet Hunfalvy sem kifogásolhatott volna.

Procopius adatainak többi részét is fel kell oldani ama vád alól, hogy időrendi tekintetben kuszált volna; mi ellenkezőleg éppen az időrendi tekintetében találunk ez adatokban nem remélt világosságot. Procopius határozottan kijelenti, hogy a kettévált hunok egyik és másik részét azért nevezik a mai napig — VI. század második fele — uturguroknak és kuturguroknak, mert ők apjuk halála után a hunok maeotis-tuli, kaukázusi birodalmán megosztzkodtak. Hol van itt időrendi zavar? Vagy hol van abban időrendi zavar, ha Procopius ezen igen régi népeket a maeotis-tuli kaukázusi részekhez kapcsolja s a néphagyomány azon korszakába helyezi bele, midőn a hunok a kaukázusi vidékről a Maeotis gázlóján át a góthok földjére törtek, a mi tudvalevőleg 374-ben történt.

Nagy és végzetes tévedés rejlik abban, hogy Hunfalvy nagy tekintélye súlyával Procopius eme megbecsülhetetlen adatát kirekesztette és elértéktelenítette. Azt hisszük, hogy nem mindenkorra, mert ez igen sajnós lenne már csak azért is, mivel a hunoknak uturgur és kuturgur neve nemcsak a kaukázusi »gór«, »gur«, »ogor«, »ugor« és »mogor« vagy »moger« népcsaládnak néprajzi jelzőjét adja, hanem az »ut-gur« — öt ur, a kut-ur két ur, szervezeti és számjelzőket is mutatja, emellett a hun-moger népek kettős tagozatát is előnkbe tartja. Az is figyelemreméltó, hogy az öt-utur és kettő-kutur szervi és számrjaji tételek a hun-gár, illetve »gur«, »gór« néprajzi jelzőkhöz csatolva egyenesen a Heturgur, vagyis a Hetumoger, a hét magyar törzsnak eredeti fogalmára vezetnek vissza.

Jordanis és Procopius a hunok és gótok egysége és azonossága tekintetében előbbi a hun ugorokat, utóbbi az utur- és kuturgorokat hunok gyanánt kezelik és a hunokat a maeotis-tuli kaukázusi vidékekre helyezik Ammianus Marcellinussal egyetemben.

A magyar nemzet története — athenaeumi kiadás — Theofanes, Malalás és más görök írókra való hivatkozással Gorda és Mager hun királyok népét és az úgynevezett Boszporos-menti hunokat szintén az azovi tenger mentére helyezi és Magert az ott virágzó görög gyarmatvárosokkal háborúban állónak jelenti; Gordát és Magert testvéreknek, népeiket egymással azonosoknak mondja.

Priscus Rhetor munkájában említi, hogy az onuger-ongor nép 461 előtt a Kaukázus felett a Fekete-tenger és a Kaspi-tenger közötti térséget lakta s így megint csak a Maeotis tulsó keleti partvidéke az, a mi figyelmünket megragadja.

Vámbéry a »Töröktáj« című könyvében azt írja, hogy Zemarkhos byzanci író és nagykövet Altui vidékéről Dizabul Saka török fejedelem udvarából jövet 538-ban a Kaukázuson át utazott vissza Konstantinápolyba és miután a Wolgát átlépte, az »ugorok« földjére jutott, kiktől megtudta, hogy Kopen mellett négyezer perzsa leselkedik rája. Ez adat szerint tehát az ogorok földje megint csak az Azovi és Kaspi-tó közötti térségen feketett és csakis a kaukázusi háttérre terjedhetett a Wolgától délfele.

Hunfalvy Pál »Magyarország Ethnographiá«-jának német kiadása szerint az 568 utáni években, Zemarkhos küldetése után a Konstantinápolyban időző Saka török követ oda nyilatkozik, hogy az ogorok nagyszámú és hadi ügyessége által igen hatalmas népe Konstantinápolytól

kelet felé lakik, a hová az a »Til« folyó ömlik, melyet a turcok feketének neveznek. Ez az adat Zemarkhos fenti állítása után teljesen világos, mert az a Til vagy csak az Azovi tengerbe, vagy csak a Kaspi-tengerbe torkolhatott be s így itt csakis a kaukázusi Ogor terület foroghat kérdésben.

Különben az Azovi tenger keleti partvidéke még mai napság is Tschernamor, fekete mocsár földrajzi jelzőt viseli, s így annak a fekete Tilnek is ide s nem a Kaspi-tengerbe kellett ömlenie.

De egyébiránt is világos, hogy az ogorok népe a VI. századot megelőző időszakban csak az Azovi tengertől keletre fekvő azokat a földrészeket lakhatta, a melyekre Ptolomaeus, Ammianus, Priscus, Jordanis, Procopius, Zemarkhos, Theophanes stb. a hunok, ugrok vagy hunugorok tekintetében már is utalt.

Igaz ugyan, — mert Priscus Rhetor mondja — hogy az unugorok 461—465 között és így Atilla halála után 7 évvel az avarok által székeikből kiűzött sabirok által nyomatva előnyomultak és az akatirokat sok csaták után legyőzték, de ez adatban szó sincs arról, hogy ők kaukázusi székeikből kiűzettek volna, hanem csak a sabirok által nyomatva előre nyomultak. Az onugorok az akatirokat 461—465 között a saragurokkal és urogurokkal egyetemben legyőzték és országukat magukévá tették. Thierry Amadé után ismeretes, hogy ama nevezetes családi tanácsban, a melyben 467-ben Dengizich — Ellák után Atillának legidősebb fia — Konstantinápoly megrohanását tervezte, Ernák — Dengizich testvére — a béke érdekében azon fontos kijelentést tette, hogy a támadásra az alkalom nem kedvező, mert az akatirok, saragurok és más hun tribuk a Kaukázus és Fekete-tenger mentéről éppen Perzsia belsejében vannak háborúba bonyolódva. Ez volt 467-ben Kr. u.

Ernáknak ezen eseményszámba menő kijelentése fényesen igazolja, hogy nem lehet Priscus Rhetornak azon tételét, miszerint az onugorok 461-ben a sabirok által nyomatva az akatirok ellen előnyomultak, úgy értelmezni, mintha az onugorok a kaukázusi őshonból kiszorítottak volna. Jordanis után különben is ismeretes, hogy a hun és hunugorok déli ágát a sabirok alkották és így az az egyszerű kérdés merül fel, hogyan lehetett az onugorok által 461—465 között teljesen legyőzött akatiroknak, saraguroknak, ugoroknak, mint nemkülönben a többi kaukázusi hun törzseknek 467-ben Kr. után Perzsia belsejében háborúba bonyolódva lenni, ha őket oda nem a győztes onugorok és nem a Kaukázuson át vezetik. Ez csak úgy történhetett, hogy az onugoroknak a sabirok feltömörülése és a perzsa bonyodalmak által veszélyeztetett kaukázusi uralma az akatirok bekebelezését igényelte s e végből a lázongóknak hirdetett akatirokat — a későbbi kozárokat — az onugoroknak le kellett győzniök s csak azután Perzsiába törni. Ehhez figyelembe kell még venni, hogy a hunok Firutz, Peroses, Balás és Kobád perzsa királyokat illetleg a trónbetöltésre a VI. század elejéig egyes-egyedül mérvadó befolyással voltak; Balástól országának egy részét el is vették, a másik részt pedig két évre adófizetővé tették.

Mindez egymást fedezi s mindezt fontolóra véve még egyszer szükséges hangsúlyozni, hogy az ongór—ungár—hungár—onugorok a VI. századot megelőző időszakban csak az Azovi tengertől keletre fekvő térségeken laktak. Mindez körülbelül kilencszszeres történelmi bizonyosságot szolgáltatja annak, hogy a hunok és magyarok egyidejű, egyhelyű és éppen eme kettős döntő főoknak csálthatatlan bizonyító erejénél fogva: egy nyelvű kaukázusi leszármazású népek valának. És ha ezen megmérhetetlen nagyságú, az emberiség kulturtörténetének eddig még hiányzó láncszemét pótolni hivatott fenti körülmény az ő idegenszerűsége-

gének, meglepő voltának és hihetetlen. mesés jellegének természeténél fogva ez idő szerint még kételkedve fogadtatnék is, úgy az azért a leg-szigorúbb bölcsesleti bírálatot is ki fogja állani, mert mindaz, a mit a fentjelölt elsőrendű történészek külön és külön mondtak és ugyan-azon időrendi föld- és néprajzi helyzetre vonatkozólag egymással teljesen összhangzásban állítanak, a hungórok magyar népét úgy az Uraltól és annak altájakától, mint a szibériai hőmezőktől és a Gobi sivatagtól. de egyszersem az e vidékekre alapított mindenmű fajelméletektől is teljesen elvonntá, függetlenné teszi. Egyidejűleg pedig égtájilag, időrendileg, fajilag, föld- és néprajzilag, leszármazásilag, nemzetségleg, nyelvileg, de történelmileg és néphagyományilag is a Kaukázus és vidékéhez köti. Ez a hunoknak és magyaroknak teljesen azonos nyelvűségét és nemzetségiét kérelhetlenül feltételezi, mert ha mi mindezeket a tényezőket a tudakosság vagy világbölcselet egyenértékű egységeinek tekintjük, úgy minékünk csakis azon bizonyos ismeretlen x jelzőhöz lehet jutni, a melyet akár a »tizes« számtételnek is lehet nevezni.

Ha már most a történelmi köztudat eme tizes számtételéből kilenczet tényleg a maga részére von ki, úgy a kérdés tárgyát csak az képezi, hogy a továbbra is kételkedők részére marad-e még valami? Igen, marad nekik »egy« a kilencz ellenében a nyelvészeti szaktudomány képében, de ez sem egészen, mert azok a nagyjelentőségű »Vadon« és »Hunnivár« szótételek szintén csak a hun kornak történelméből magából erednek. Így eme szótételek, ha egyebet nem is, de a hunoknak magyarszavúságát s a magyarnak huni voltát, szóval Hunyor és Magor népeinek egyetemességét és azonosságát fennen hirdetik, a történelem és néphagyománybeli magyar köztudatnak igazságát és erejét pedig csalhatatlannak hirdett nyelvészeti szakmával szemben is igazzá teszik.

Ezen alaptétel tekintetében tehát nincsen tovább mi felett okoskodni és így még csak egy 2000 évet már is betöltött magyar nemzeti nagy múlt előzetes jellemzése érdekében szükséges megjegyezni, hogy a hungor magyar fajnak történelmileg igazolt egyidejűsége és egyhelyisége egy bizonyos nagy időszak keretén belül, nem a gordiusi csomót jelenti ugyan, mert az elfajzott részt ketté tudták vágni, hanem csak azt a sokat keresett »vadon«-szerű hungór« és »Hunnivarat«, a melyet az ősök az ő egyszerűségében keő. kien. kan vagy kavkaznak, a mai mindent összehasonlítani tudó nyelvészeti szaktudomány azonban az ő kulturális hivatottságának öntudatában »Kaukazia«-nak szokott nevezni. de még úgy sem tudta sohasem bevenni.

E programbeszédet gróf Zichy Jenő vál. tagtársunk személye iránt viseltető tiszteletből közöljük, — noha mi annak kiindulási pontját sem tartjuk olyannak, mely a történelmi critica előtt megállhatna; az expedícióhoz fűzött vérmes reményeiben sem osztozunk. Talán hazaérkezése után az expedíció is be fogja vallani, hogy vágyai »elérhetetlen tartományba vonzották.« De azért megvagyunk győződve, hogy e negatív eredmény mellett lesznek pozitív eredményei is az expedíciónak: olyan irodalmi összeköttetéseket fog létesíteni, mely más uton aligha volna létrehozható s annyi becses irodalmi és régészeti kincseket fog magával hozni, melyek a ráfordított költséggel és fáradsággal felérnek. Szívből kívánunk a nemes grófnak és társainak szerencsés utat!

Szerk.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY ELSŐSZÜLÖTT FIA.

(A Sárospataki Lapok ez évi 6-ik számából.)

A sárospataki ev. ref. egyház régi szent edényei közt, melyek még az 1661—1734-ig tartó vallásos üldözések erőszakos foglalásai, a labancz és kuruczhadak rablásai után is megmaradtak, van egy ezüst tálcza, mely mind az ajándékozók nevével, mind történeti becsénél fogva egyiránt megérdemli, hogy megismertessük. Az I. Rákóczy György és felesége Lorántfy Zsuzsánna kegyes ajándéka ez, abból az alkalomból, hogy az első szülött fiok Zsigmond megkereszteltetett. Mutatja ezt a körirat, mely a tálczára következőleg van felmetszve: Illustris Heros. Magnif. D. Geor. Rákóczi. de Felső-Vadász. Comes. cottus. Borsod: S. Caesar. Regiaeque M. dapifer. Captan. Onod. etc. Ac. Magnifica. Heroína. D. Susanna. Lorantfy. cum. primogenitum. suum. natum. 27. Juny. Sigismundum. Rákócy. per sacrum. baptismatis. fontem. in. gremium. Ecclesiae Cristi. 22. Augusti. An. Dn. 1618. ritu. Ecclesiae. orthodoxae. consveto. cooptandum. curarent. hocce pollubrum. argenteum. una. cum. amula. inaurato (sic!) in. ss. baptismi. administrationem. Deo. Opt. Max. Ecclesiaeque. helveticae confessionis. Sárospatachinae. bony ominis-ergo. dicarunt. dedicarunt. consecraruntque. Anno. et. die. administrati. baptismatis. Marc. X: 14. Sinite. puerulos. venire. ad. me. et. ne. prohibete. eos. talium. enim. est. regnum. dey. E feliratról kitetszik, hogy a kegyes adományozók a tálczával együtt, melyet jelenleg az úrvacsorai kenyérszétváznál használnak, egy aranyozott kelyhet is adtak, de a mely 1697-ben a Tokai Ferencz és Szalontai György lázadása idején elsikkadt. Történeti tekintetben is érdekes e felirat, mert arról győződünk meg, hogy I. Rákóczi Györgynek és Lorántfi Zsuzsánának egy olyan fiok is volt, a kit eddigelé a történetírók nem ismertek. Szilágyi Sándor négy fiut említ. Első volt köztük Sámuel, ki 1619 késő őszen született és három éves korában meghalt, második: György, ki 1621. január 30-án született és mint erdélyi fejedelem II. György néven szerepelt, harmadik: Zsigmond, ki 1622. július 14-én született és a család szereplő tagjai közt e néven a harmadik, negyedik: Ferencz, ki szintén gyermekkorában halt el. (L. Szilágyi S., Felső-Vadászi Rákóczi Zsigmond 1622—1652. Budapest. 1886. 8 lap.) Az elszámolt fiuk közt a legidősebb, Sámuel, 1619-ben született, a felirat szerint pedig elsőszülött fiok Zsigmond volt, ki 1618. június 27-én született. Ugy látszik, ez a fiok is csecsemő korában halt el és ezért a negyedik fiut ismét Zsigmond névre kereszteltették.

SZINYEI GERSON.

REPERTORIUM.

a) Önnálló külföldi munkák.

A hazánkat is érdeklő észak-keleti háborúról (1655—60.) újabb munka jelent meg: *Haumaut* Ém., *La guerre du nord et la pair-x d'Olive*. (Paris, Colin. XIV. 319.) Új okleveleket is közöl a párisi külügymin. levéltárából és a német történetíróknak, különösen Droysen-nek chauvinista magatartást vet szemökre.

Cramer W., *Das Leben der heil. Elisabeth von Thüringen*. (2. kiad. Paderborn, Bonifacius-nyomda. 1895. 16o. 208 l.)

G. Heř, O púsobení *Jána Vitěze* ze Zredna a Jiřího z Poděbrad ve volbu *Matyáše Korvína* za krále uherského. (A neuhausi cseh gymnasium 1893. programjában.)

Erlen W., *Die Frage der Heranziehung des deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze*. (Bécs, Tempsky. 1895. 1 M. 60.)

Krones Franz, *Beiträge zur Städte- und Rechtsgeschichte Ober-Ungarns*. (Bécs, Tempsky. 1895. 1 M. 30 Pf.) V. ö. Századok 1895. 293 l.

A. Stamm, *Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen*, Fürsten von Siebenbürgen, gegen Kaiser Ferdinand II., König von Ungarn, bis zum Waffenstillstand von Pressburg im Deczember 1619. (Jenai dissertatio. 1895. 82 l.)

Kaufmann Dávid, *Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte*. Megilath Ofen. (Trier, 1895. Mayer). E füzet Schulhof Izsák szemtanú elbeszélését közli Budavár 1686-iki visszavívásáról és a budai zsidók szenvedéseiről. Lotharingiai Károly féktelen katonái Schulhof nejét és gyermekeit is megölték; ő maga Prágában keresett menedéket.

Mandello K., *Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im J. 1893*. (Berlin, Puttkammer. 6 M.)

Verhandlungen der 42. Versammlung deutscher Philologen u. Schulmänner in Wien. (Mai 1893. — Lipse, Teubner. 1895. 24 M.) Tartalmából kiemeljük: *Thallóczy* L., *Über zwei Werke über Bosnien*. — *Ponori Thewrewk*, *Über die neue Festus Ausgabe*. — *Latkóczy*, *Verfasser u. Veranlassung des Pervigilium Veneris*. — *Domaszewski*, *Über das Denkmal des Centurionen Calidius aus Carnuntum*. — *Hauffen*, *Das Deutsche Volkslied in Österreich-Ungarn*. — *Goldziher*, *Über den I. Bd. der »Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima«*.

Márkus Desider, *Die Ungarischen Kirchenpolitischen Gesetze*. Übersetzt. (Budapest, Grill. 1895. 2 M.)

Mattekovics Alex. v., Gesch. des Ungarischen Staatshaushaltes 1867—93. (Bécs, 1895. Tempsky. 2. M.)

Seidler Gustav dr., Studien zur Geschichte u. Dogmatik des österreichischen Staatsrechtes. (Bécs, Hölder. 1894. IV. 188. 1. 4 M.) Beműnkelt a II. és kül. a III. szakasz érdekelt.

Strakosch—Grassmann, Die Deutschen in Österreich-Ungarn cz. munkájának I. kötetről l. Schwicker H. H. ismertetését a Deutsches Wochenblatt-ban (1894. XII. sz.) és Schultheiss cikket az Allgemeine Zeitung-nak ez évi 55. sz. mellékletén.

Erzherzog Karl's ausgewählte Schriften. (V. köt. 1895. Bécs, Braumüller). Ebben a kötetben két magyar vonatkozású dolgozatot találtam. 1. Vortrag des Erzherzogs über die Entlassung der auf die Kriegsdauer zu den ungarischen Regimentern gestellten Mannschaften (429—432. lapon). Ebben a véleményes jelentésben, melyet Károly főherczeg 1801. jun. 14. terjesztett Ferencz király elé, csakis a háború tartamára toborzott magyar újonczok elbocsáttatásáról van szó. A főherczeg attól tart, hogy a legénység tömeges elbocsáttatása kárára volna a mezőgazdaságnak és a közbékének és ezért azt javasolja, hogy egyelőre csak annyi katona bocsáttassék el, a mennyit a megyék a mezei munkára szükségességnek kijelentenek. Egyuttal azonban más eszmét is pendít meg Károly főherczeg: azt indítványozza, gondoskodjon a kormány Magyarországon egy új, a modern követelményeknek megfelelő hadkiegészítő rendszerről, melyet azonban »csakis a magyar nemzet szellemével és akaratóval összhangzatban lehessen életbe léptetni.« (Eredetiben: »Dass das System der regelmässigen Completirung nur auf eine mit dem Geist u. der Meinung der hungarischen Nation Vereinbarliche Art eingeführt werden dürfte.«) 2. A második fölterjesztésnek ez a címe: *Über Completirung der ungarischen Regimenter* (a 522—544. lapon). Tudvalevő dolog, hogy a kormány és az 1802. pozsonyi rendek között a hadsereg pótlása, toborzása és létszámának kérdésében komoly nézeteltérés merült fel és hogy a rendek három pontban találták sérelmesnek a kormány javaslatait. A rendek kifogásolták, hogy a kormány a 13. (61.) sz. gyalogezred hadkiegészítő kerületét Magyarországba akarja áthelyezni; nem akarták elismerni az állandó hadpótlás elvét, az újonczozás állandósítását az akkori alapon; végül pedig rosszelták, hogy a kormány a magyar ezredek akkori létszámát (64,000 katona) béke idején állandósítani kívánja. Nem akarták szóval a következő országgyűlések befolyását a honvédelemre megingatni és kisebbiteni. A palatinus a rendek hangulatát sötét színben vázolta a királyhoz intézett jelentésében és engedékenységre iparkodott az udvart hangolni. Károly főherczeg ellenben katonai szempontból szükségességeknek jelezte a három proposíciót és mind-

össze azt ajánlotta a királynak, hogy az első propozíciót csak mint ideiglenes intézkedést tüntesse fel a rendek előtt; a második pontra nézve, a magyar közjog és alkotmányból kölcsönvett indokokkal iparkodott a rendek aggodalmait eloszlatni; míg a harmadik rendszabálynak életbeléptetését okvetlenül szükségesnek mondja és engedményeket perhorreskál.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Kiadja I. Jastrow a berlini történeti társulat megbízásából. (Berlin, Gaertner.) XVI. évfolyam. Az 1893. év történeti irodalma. Ára 30 Mark. A Magyarországra vonatkozó jelentés 670 dolgozatról emlékezik meg.

b) Külföldi folyóiratok.

Schlitter H., Der Herzog von Reichstadt. (u. ott 114—201.)

Szt. Adalbert életéről Kaindl R. P. írt újabban kútfői dolgozatot: Bemerkungen zur Passio S. Adalberti martiris (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. IX. 1893. 1. füzet, 103—111 l.) A Passio — Kaindl szerint — felületesen készült kivonat egy jól értesült, előtünk ismeretlen életírnak művéből. Az eredeti mű nem sokkal az 1000. év után készült. Az a kolostor, melyet Adalbert halála előtt alapított, Meseritsch-ben keresendő. — A függelékben összegyűjtötte Kaindl azokat a kútfőket, melyek szt. Adalbert életére vonatkoznak.

A Historisches Jahrbuch 1894. évfolyamában (609 l.) *Krones Pisani*-nak két művét bírálgatja: La Dalmatie de 1797—1815. (Paris 1893.), és: Num Ragusini ab omni iure veneto a seculo X. usque ad seculum XIV. immunes fuerint? (Paris 1893.)

Jar. Goll, König Sigismund und Polen 1420—36. (Mittheilungen des Instituts für Österr. Geschichtsforschung. XV. kötet, 1894. 3. füzet. 441—78. l.) Ez az értekezés nemcsak azért bír reánk nézve fontossággal, mert Zsigmond királyunk annak hőse, hanem azért is, mert Goll *Dlugos* történetíró művét méltatja benne.

Archivalische Zeitschrift. (Új foly. IV. köt. 1893.) *Bojničić*, Das kroatische Landesarchiv. 252—56 l. — Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. Von Fr. Zimmermann u. K. Werner. (Ismert.)

Zeitschrift für Kirchengeschichte. (1893. XIV. köt. 202—13 l.) *Szlávik*, Zur ungarischen Reformationgeschichte. Ebben a cikkben a Wittenbergában járt egyetemi hallgatókról van szó 1560-ig, továbbá Stöckel Lénártról, kit szerző a »Praeceptor Hungariae« jelzőre méltat.

Zeitschrift für katholische Theologie. 1893. XVIII. 745—55 l.) *J. Maurer*, Einige Urtheile des Kardinal Christof von Migazzi über die Jesuiten. 3 oklevél a bécsi érseki levéltárból, melyben Migazzi Mária Teréziát és férjét a jezsuiták részére iparkodik

megnyerni. — Ugyanebben a kötetben (391. l.) *Maurer J.* egy 1791. márcz. 11. kelt udvari rendelet alapján kimutatja, hogy II. Lipót ekkor II. József egyházi intézkedéseit még föltétlenül helyeselte.

Kwartalnik historyczny. (1893. VII. évf. 589—602 l.) *Finkel*, A Habsburgok és a Jagellók a mohácsi csata után. *Finkel* Huber osztrák történetének IV. kötetével polemizál és azt veti Huber szemére, hogy nem méltatta kellőképen e korban a Jagellók politikáját.

Az *Allgem. Deutsche Biographie* 36. kötetében *Krones F.* *I. István* magyar királynak, szintűgy *István Viktor* főherczegnek, a nádornak életrajzát közli.

Bünker J. R., Typen von Bauernhäusern aus der Gegend von Ödenburg in Ungarn. (Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. u. im Sonder Abdruck) Bécs, Hölder 1894. 40. 16. l. 14 képpel. 1 M. 60 f.

Zwei Kelche aus Neutra (St. Leopold Blatt. 1894. VIII. évf. 3—4. füz.)

Römische Jahrbücher. X. évf. 1894. — 7—8 füz. — Nationalitäten. — Politik in Ungarn. — Viktor Mihályi de Apsia. — M. Zsilinszky, Széchenyi und die Nationalitäten frage. — J. Barbovescu, Gesch. der Agrarverfassung u. des Agrarwesens Romaniens seit der Eroberung Daciens.

Schwicker J. H., Eine dritte ungarische Universität. (Allgemeine Zeitung. 1895. 16. sz. melléklet.)

Archäolog.-Epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. (XVII. 1.) *Cunout F.*, Neue Funde aus Dacien u. Mösien. (Inscriptionen u. Sculpturen). *Kubitschek*, Kemplens Reise von Wien nach Konstantinopel. (1740.)

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. (XI. évf., 1895. 1 füz.) *Dümmler E.*, Eine Schilderung *Josefs II.* u. seines Hofes. Szerzője *Landolt János Henrik*, zürichi patricius, ki 1786. Bécsben tartózkodott. *Landolt* már *Sonnenfels-* és *Kaunitzról* is kicsinylő és epés hangon nyilatkozik, de még kedvezőtlenebbül szól magáról *II. Józsefről*.

Deutsche Literatur Zeitung. 1895. 8. sz. M. *Curtze* ismerteti *Georgius de Hungaria* Arithmetikáját, melyet *Szily K.* és *Heller A.* adták ki 1894.

Am Urquell. (1895. VI. köt. 1. füz.) *József főherczeg*, Thiere im Glauben der Zigeuner.

Zeitschrift für vergleichende Litteratur-Geschichten. (N. F. VIII. 1—2.)

Wlislöcki, Tschuvasschisches zur vergleichenden Volkspoesie.

Die Gegenwart. (1895. 47. évf. 7. sz.) *Schultheiss Guntram.*
Der Sturz des Ministeriums Wekerle u. die Lage in Ungarn.

Monatshefte der Comenius-Gesellschaft. (1895. IV. évf. 1—2. füz.) *Roth F. W. E., Joh. Heinrich Alstedt* 1588—1638. Sein Leben u. seine Schriften.

Literarisches Centralblatt. (1895. N. 10.) *Ismerteti Torma Zsófia* Ethnographische Analogien cz. művét (1894.); továbbá *Bazant J.* munkáját: Die Handelspolitik Österreich-Ungarns 1875. — 92. (Lipcse, 1894.)

F. Eichmayer, Der Markt Thaya in Nieder-Österreich am Ende des XIV. Jhdts. unter der Herrschaft der Ungarn. (Blätter des Vereins für Landeskunde von Nieder-Österreich 27. köt. 1893. 165. s köv. 1.)

Revue Critique. 1895. (29. évf.) 4. sz. *Pauler.* La Hongrie sous Árpád.

G. Marziani, Die Barone von Jósika. (Bécsi Fremdenblatt 1895. febr. 8.)

A Literarisches Centralblatt (1895. 7. szám.) discsérettel emlékezik a *Schwartz Izidor és Tetétleni A.-tól* megindított új jogtudományi vállalatról, a »Zeitschrift für ungarisches öffentliches und Privatrecht«-ről (Budapest, Politzer. I. évf. I. füz.)

Leipziger Zeitung. (Wissenschaftliche Beilage. 1895. N. 13.) *Martin Brüss,* St. Annen-See u. der Büdös.

Sybel's Historische Zeitschrift. (1895. 74. köt.) *Zimmermann u. Werner,* Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen I. (Birálat E. Winkelmanntól.)

Zeitschrift für Katholische Theologie. (19. évf. 1894. 355 l.) *Hoffer* jezsuita: Geographische Lage der Kirchen der ungarischen Titular-Bischöfe. — *Nilles,* Das croatische Rituale-Roman. (380 l.)

A. Müllner, Das in Kupfer getriebene Bild der Schlacht von Sissek im Laibacher Museum. (Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde II. köt. 1893. 107. l.)

M. Wertner. *Kunigunde von Brandenburg, Prinzessin von Ungarn.* (Vierteljahrschrift für Wappen etc. Kunde. 20. köt. 1892. 429—35. l.) Az értekezés hősnője III. Ottó brandenburgi örgrófnak leánya, Kunigunda, a ki 1264-ben IV. Béla király hasonnevű fiához ment nőül és ennek halála után limburgi IV. Walram-ot választotta második férjének. Meghalt 1288 után.

M. Wertner, *Schlesisch-Ungarische Allianzen in 14—16. Jahrhundert.* (Jahrbuch der Heraldischen Gesellschaft Adler. III. köt. 15—34. l.)

Le Correspondant. (1894. decz. 19. sz.) *L'empereur François-Joseph I-er.*

Zeitschrift für Kulturgeschichte. (I. 1894. 5—6. füz.) *Krones F., Karl v. Zierotin u. sein Tagebuch v. J. 1591.* V. ö. a Szilágyi Sándor által kiadott Rimai-féle naplót.

The Academy. (1894. szept. 29. sz.) Ismerteti *Torma Zsófia* »Ethnographische Analogien« cz. művét.

Revue bénédictine. (1894. XV. évf.) *S. Morin,* Nouvelles recherches sur l'auteur de »Te Deum.« — Szt. Ambrust, Ágostont avagy Hilariust már csak kevesen tartják még a »Téged Isten dicsérünk« kezdetű hymnus szerzőjének. Morin szerint egy *dáciai püspök*, szt. Nicetas, volt annak szerzője. ki a remesiana-i püspökség élén állott és 409 után halt el.

Sybels Histor. Zeitschrift. (74. köt. 1895. 407—441.) *Moriz Ritter,* Untersuchungen über die pfälzische Politik am Ende des J. 1622. und zu Anfang des J. 1623. Ritter azt a kérdést veti fel, valljon egyrészt Mansfeld Németalföld felől Északi Németországba intézett betörése, másrészt *Bethlen Gábornak 1623. aug. ban történt felkelése* összefüggésben állottak e egymással és valljon a pfalzi udvar politikája kifolyásainak tekinthetők-e? Az »Extract des schwarzen Registers am kaiserlichen Hof« cz. egykorú, bajor Miksa környezetében készült és nagyjából véve hiteles aktákon alapuló irat (megjelent Lundorp-nál, Acta publica II. 1188.) igennel válaszol e kérdésekre. Ennek az iratnak a 3-ik része azonban: »Das Orientalische Wesen«, a Bethlen Gábor, V. Frigyes, Mansfeld, Halberstadti Keresztély, a jügerndorfi herceg, Orániai Móricz, Velence és a porta közötti alkudozásokról és azok hadi készületeiről nagyon is merész adatokat koczkáztat. A nevezett vezérférfiaik ezen irat szerint a következő haditervben állapodtak volna meg, hogy Bethlen Gábor öccse 1623 tavaszán Oppeln és Ratibor felől nyomúl majd Csehországba, míg Bethlen maga Ész.-Magyarország megszállása után török segédhadakkal együtt Stiriába, onnan pedig Felső-Olaszországba hatol, a hol a Bajorország felől közelgő Mansfeldnek, továbbá a szavójai hercegnek, Velence zsoldos hadának és a török hajóhadnak támogatása mellett az osztrák-spanyol Habsburgok olasz hatalmának véget fog vetni. Ritter már most, hogy kimutassa, valljon hitelesek-e ezek az adatok, Bethlen Gábornak a megnevezett időszak folyamán kifejtett diplomáciai alkudozásainak fonalán, különösen Petendi és Berbisdorf (Berndorf) követségének nyomán az igazi tényállást iparkodik megállapítani és elvégre a következőkben foglalja össze tanulmányának eredményeit: annyi igaz, hogy 1623-ban egyrészt Bethlen Gábor, másrészt Mansfeld és pfalzi Frigyes (Orániai Móricz tudtával és helyeslésével) közös hadi akcióra.

még pedig egyrészt a Pfalz és Bajorország, továbbá Magyar- és Csehország elfoglalására készültek; az olasz diversionnak fantastikus tervéről szóló hír azonban a kósza hírek sorából való. Ehhez hasonló az a másik, akkoriban sokszor emlegetett hír, mintha Bethlen Gábor a cseh és a lengyel koronára is vetette volna szemét.

c) Hazai hírlapok.

Budap. Hírlap. 1894. okt. 21. *Székács Gyula*, Bercsényi Miklósné hamvai. (1894. okt. Konstantinápolyban kiásták.)

Vasárnapi Ujság. 1894. 45. sz. *Horvát Árpád.*

Hazánk. 1894. nov. 18. *Marcziányi Gy.*, A német urak lovagrendje. Hasonló cikket közölt a *Budap. Hírlap* nov. 20. számában.

Pesti Napló. 1894. nov. 20. *A jobbágyság felszabadítója.* Ez a cikk azt igyekszik kimutatni, hogy nem Kossuth ennek a felszabadításnak az értelmi szerzője, hanem Széchenyi István, ki azonban, nehogy még több ellenséget szerezzen, az indítványt Kossuthra bízta, mint a kinek nem volt jobbágya és nem volt közvetlenül érdekelve. A cikk írója gr. Andrássy Manóra hivatkozik mint tanúra, a ki 1848. részt vett a pozsonyi diétán.

P. Lloyd. 1894. nov. 23. *Wertheimer Ede*, *Medizinische Reminiscenzen*. Megemlékezik több magyar származású bécsi orvos- és természettudósról a XVI. században. (Aichholz, Löbschütz, Cornay, Coturnossius stb.)

L. D., Ein ungarischer Publicist. (*Salamon Ferencz*). Megjelent a *N. P. Journalban* 1894. nov. 30.)

Komáromy András, Székely Mózes (*Magyar Hírlap* 1894. december 13.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A KÉPVISELŐHÁZ tudvalevőleg elhatározta, hogy a honfoglalás tényét az ország különböző pontjain emlékoszlopok felállításával örökíti meg. A helyek megjelölésére kiküldött bizottság már megkezdte munkáját. Ennek a bizottságnak elnöke Thaly Kálmán, társulatunk alelnöke s az ő vezetése alatt járta be a kijelölt helyeket. Eddigél összesen öt helyet jártak be s mindenütt megjelölték az emlékoszlop felállításának helyét és tervet készítettek azoknak biztosítására. Az ezen bizottság által bejárt helyek: 1. Dévény vára. 2. Pannonhalma. 3. Pusztaszer. 4. Zimony. 5. a munkácsi vár. Hátra van még Zobor és Brassó, hol a Czenken fog felállíttatni, melyeket az idő alkalmatlansága miatt csak ezután, a derültebb idő beálltával fognak bejárni. A helyeket

mindenütt Thaly Kálmán je'lölte ki, ki a miniserelnök kívánságára gondoskodott, hogy azok imponáló helyen legyenek, de azért a hozzájuk férés könnyüséggel eshessék meg. Mindenik egy-egy művészies kivitelü emlékoszlop lesz, méltó a milleniumhoz.

— VÁMBÉRY ARMINTÓL, a kiváló magyar tudóstól a husvéti könyvpiaczon egy újabb, nagy terjedelmü munka jelent meg »A magyarság keletkezése és gyarapodása« czimen. Olvasóink előtt bizonyára ismeretes Vámbéry álláspontja, melyet ő a magyarok eredetének kérdésében elfoglal. Erre vonatkozó nézeteit több munkájában kifejtette már, a jelen munkában a magyarok népe s nyelvének keletkezését adja elő. Ennek mintegy előfeltétele gyanánt Ázsia ethnikai állapotaival foglalkozik, a milyenek a magyarok költözése előtt voltak. Legérdekesebb tán az egész munkában a honfoglalásról szóló XIII. fejezet, valamint annak fejtegetése, hogy a magyarok mindjárt első betörésükkor a Duna és Tiszánál törzs és vérszerinti rokonokra találtak. Az érdekes munkára még bővebben visszatérünk, most csak jelezni akartuk megjelenését.

— GRÓF KUUN GEZA, a régi magyar történet alapos ismerője, a »Relationum Hungarorum cum Oriente« munkának II. kötetét nem rég bocsátotta a könyvpiacra. A magyaroknak Atelkuzuban viselt dolgaival foglalkozik e kötet, továbbá a magyarok Nagy-Moravia és Pannoniába tett beütéseivel s a bolgár háborúval. A kötet nagy részét a különféle excursusok foglalják el, melyek között főleg a második becses, mely annak kimutatásával foglalkozik, mely forrásokból merítették a hazai krónikák Ázsiára vonatkozó ismereteiket. A nagy tudással, a források alapos ismeretével megírt munkát melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

— »AZ EGYHÁZI ZENÉRŐL« czimen tartott felolvasást a a győri kath. körben Hahnenkamp György cz. kanonok, mely felolvasás a »Dunántuli Hirlap« f. é. márczius 28. és 31-i. számban látott napvilágot. Megírására az Öster. Musik u. Theaterzeitung cz. lapnak egy hosszabb közleménye adott okot, mely az egyházi zene mai elvilágiasodását panaszolja föl. Ennek kapcsán tartotta meg Hahnenkamp fölolvását, melyben az egyházi zene fejlődését a legrégibb időktől napjainkig tárgyalja. Ismeretes, hogy az egyházi zene reformatora Nagy Szt. Gergely pápa volt. Az általa alapított római iskola adta meg mindenütt az irányt az egyházi ének művelésére. Szerző kimutatja, hogy a magyar egyház régi zenéje is voltaképen nem volt más mint a Gergely-féle choralis ének, mely közel ezer évig uralkodott a templomokban eleintén minden hangszer kíséret nélkül, később pedig orgona kísérettel.

— DUPANLOUP FELIX orleansi püspök nagyhirü munkáját: »A Mi Urunk Jézus Krisztus életé-t« a Szent-István társaság

magyar fordításban is közrebocsátotta. Az eredeti munka főtartalma tulajdonkép amaz életírás, melyet a tudós szerző a négy evangéliumból állított össze. Saját gondolatait bevezető rész gyanánt adta, alkalmazkodva a tulajdonképeni szöveghez. A magyar közönség lényegében nem, de formájában változott kiadást vesz kezébe. A munka fordítója Ruschek Antal esperes plébános nagyon helyesen eltért egyben-másban, így a tulajdonképeni szöveget fejezetekre s ezen belül czimekre osztotta, s ily formán járt el a bevezetéssel is. A fordítás, mint azt ily gyakorlott írótól mint Ruschek másképp nem is várhatjuk, hű s a mellett minden ízében magyaros. Kiadó és fordító a magyar katolikus közönséget e mű közrebocsátásával valóban nagy hálára kötelezték.

— VERESS ENDRE tagtársunk a bécsi historiai Institut tagja Krakóba utazott, hol azokban a levéltárakban kutat, melyekben Szádeczky nem járt s átnézi a Jagello-könyvtár újabban gyarapított magyar vonatkozású leveleit, valamint a Czartoryski-levéltár gyűjteményeit is. Innen Varsóba, s tovább Vármiába utazik, Danczka környékére, hogy ott is kutasson és személyes benyomásokat szerezzen, s Berlingen keresztül tér vissza Bécsbe.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI magyar egyesület tizenötödik évi jelentését adta ki Bellaagh Aladár titkár szerkesztésében. A 14 tiszteleti s 148 rendes tagot számláló cultur-egyesület a lefolyt évben is kimutatta életrealóságát. Az egyesület érdemei a nemzeti műveltség fejlesztése, a magyar nyelv terjesztése s a hazaszeretet ápolása körül Körmöczbánya s vidékén eléggé ismeretesek. Hogy hivatása magaslatán áll, azt ép tizenöt éves fennállása fényesen bizonyítja.

— A KÖRÖSI LÁSZLÓ DR. szerkesztésében megjelenő »Korrajzok« című vállalatról már több ízben volt alkalmunk megemlékezni. Újabban a XII—XIV. füzeték jelentek meg, melyekben Vadnay Károlynak, a magyar szépirodalom e kiváló művelőjének nagy gonddal megírt életrajzát adja. A kötetet Vadnay jól sikerült arcképe díszíti.

— JELEN FÜZETÜNKHÖZ mellékelve veszik olvasóink a szepesmegyei történelmi társulat felhívását Szepesvármegye monographiája ügyében. A munka már sajtó alatt van s még e folyó év folyamán fog 100—110 ivnyi terjedelemben megjelenni. Hogy a mű minél szélesebb körben terjedjen el, a megyei történelmi társulat határozata folytán, a társulat régi, valamint belépő tagjainak meg fog küldetni. Nem társulati tagok könyvárusi uton, 15 frtért kaphatják meg a munkát. A monographia megírásában — mint a felhívás mutatja — ismert nevű írók osztoznak, kiknek neve a mű tudományos becsére nézve a legjobb biztosítékot nyújtja. Melegen ajánljuk tagtársaink figyelmébe.

— LIPSZKY JÁNOSRÓL a magyar kartographia megalapítójáról közölt életrajzi vázlatot Janovszky László a Trencsén vármegyei természettudományi egyesület XV. évkönyvében. Lipszky 1766. ápril 10. született a trencsénvármegyei Szedlicsnán. 1783-ban a katonai pályára lépett mint önkéntes hadapród a katonai földrajzoló bizottságnál. 1786-ban tagja lett a telekfelmérési bizottságnak, majd részt vett a törökháborúban, a rajnamelléki francia háborúban. 1802-ben Budára került, hogy a magyar királyság teljes térképét elkészíthesse, de 1805-ben a francia háború őt is a csatákra szólította. Részt vett az egész harcban, s mint ezredes 1813-ban nyugdíjba lépett. Azon túl birtokai kezelésének élt, s irodalmi téren is foglalkozott. Számos cikket és munkát adott ki, főműve azonban Magyarország általános térképe, s az ehhez csatolt földrajzi repertorium maradt, mely 1808-ban jelent meg. Térképe 1833-ban második kiadást ért.

— ZEMPLÉNMEGYE LEVÉLTÁRÁBAN Dongó Gy. Géza a »Zemplén« felelős szerkesztője érdekes okmányra bukkant. Egy a XVI. század végéről való hatósági utasításokat tartalmazó pergamen lap, mely a köznemesség számára utasításokat ad, hogy a törökökkel csinján bánjanak. Az érdekes okirat a vármegyei 1669—1695-ig terjedő jegyzőkönyvnek táblájára van ragasztva. Az ívrét nagyságu 30 cm. hosszú és 19 cm. széles hártylevélből csak keveset, alig egy pár betűt vágott le a könyvkötő. Az okmány feltalálója már megtette a lépéseket, hogy e becses pergament levél a könyvtáblájából kifejtessék, annál is inkább, mert úgy látszik, hogy a leragasztott lapon is találhatók följegyzések.

— DOBY ANTAL tagtársunknak nemrég megjelent, a Lónyay családot ismertető genealogiai munkájáról, melyről mult számunkban mi is megemlékeztünk, újabban a »Zemplén« ápril 28-i száma közölt nagyobb terjedelmű, meleg hangú ismertetést.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA máj. 8-án tartott nagy gyűlésében a nagy jutalmat, melyre a folyó évben az 1888—1894 körül megjelent történeti művek pályáztak a *Pauler Gyula* »Az Árpádok Történetének« s a *Marczibányi* jutalmat *Fraknoi Vilmos* »Mátyás király«-ának ítélte oda. A történettudományi osztálynál ez évben *Kovács Ferenczet* tiszteleti, dr. *Thallóczy Lajost* rendes s *Komáromy András* vál. tagtársunkat levelező taggá választották.

— TÁRSULATUNK a folyó évben aug. havában Trencsén vármegyében fog levéltári kutatásokkal összekötött kirándulást tartani. Figyelmeztetjük tagtársainkat a jelen füzetünk végén olvasható felhívásra.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYARSÁG KELETKEZÉSE ÉS GYARAPODÁSA. Irta Vámbéry Ármin. Budapest, 1895. 8-adr. 408 l. Ára 3 forint.

— ESZTERHÁZY PÁL MORS HUNGARICUSA. Irta Bubics Zsigmond kassai püspök. Budapest, 1895. Nagy 8-adr. 95 l.

— A CSIKÓI NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRMEZŐ. Irta Wosinszky Mór. Budapest, 1895. fol. 65 l.

— UJVIDÉK TÖRTÉNETE. Irta Erdújhelyi Menyhért. Kiadja Ujvidék sz. k. város közönsége. Ujvidék, 1894. 8-adr. VII+855 l.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI MAGYAR EGYESÜLET tizenötödik évi működése. Szerkesztette Bellaagh Aladár titkár. Kőrmöczbánya, 1895. 8-adr. 21 l.

— KORRAJZOK. Szerkeszti dr. Körösi László. V—VII. Jókai Mór. VIII—XI. Vaszary Kolos. XII—XIV. Vadnay Károly. Budapest, 1894 95, kis 4-edr. Egy füzet ára 30 kr.

— BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTŐI MŰKÖDÉSE. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Dézsi Lajos. Budapest, Athenaeum. 1895. 50 l.

— AUGUSTINUS MEGTÉRÉSE. Boissier Gaston után francziából fordította Dézsi Lajos. Budapest, Hornyánszky, 1895. 24. l. Halotti emlékvers Bethlen Elek fölött és Tótfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből. Bevezetéssel ellátva közli Dézsi Lajos. (Különlenyomat az »Irodalomtört. Közlemények« 1895. 32 l.)

— GESCHICHTE des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. Von Cardinal Andreas *Steinhuber*. I. II. Bd. Freiburg im Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung, 1895. XI. 471, VII. 560 l.

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin. Herausgegeben von J. Jastrow. XVI. Jahrgang. 1893. Berlin, 1895. R. Gaertner.

— FONTES REKUM AUSTRIACARUM. Oesterreichische Geschichtsquellen. Herausgegeben von der Historischen Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. II. Abtheilung. Diplomataria et acta. XLVII. Bd. II. Hälfte. Pius VI. und Josef II. von der Rückkehr des Papstes nach Rom bis zum Abschlusse des Concordats. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Josefs II. zur römischen Curie von 1782 bis 1784. Von Hanns Schlitter. Wien, 1894. F. Tempsky. XX. 225 l.

— RELATIONUM HUNGARORUM cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Scripsit comes Géza Kuun. Vol. II. Claudiopoli, 1895. 8-adr. 230 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi máj. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt Bánó József. dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, Jakab Elek, dr. Komáromy András, dr. Pauler Gyula, Szinnyi József, Tagányi Károly vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Az elnök távollétében Thaly Kálmán alelnök foglalja el az elnöki széket s az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Tagányi Károly és Dedek Cr. Lajos vál. tagokat kéri fel.

A titkár gyöngélkedő egészsége miatt nem jelenhetvén meg az ülésen, helyette —

62. az új tag-ajánlásokat a jegyző terjeszti elő. Ajánlatnak

a) *alapító tagul*: Homonna város közönsége 100 frt alapítvánnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas rendes tagokul 1895-től*: Bartha Lajos Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Clark Simon gyógyszerész Kis-Terenmén (aj. Áldásy Antal), özv. báró Radvánszky Antalné szül. b. Podmaniczky Mária Hatvanban (aj. Kosztolányi Sándor).

Megválasztatnak.

63. Dedek Cr. Lajos felolvassa *Kropf Lajos* társ. tagnak »*Egervár eleste és a keresztesi csata*« című dolgozatát, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

64. Olvастatik a pénztárnok április-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt 4669 frt 77 kr.

» kiadás 2320 » 95 »

maradvány 2348 frt 82 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő

3737 frt 30 kr

követelést, 1895. apr. 30-án összesen 6086 frt 12 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Ráth

György nevére 100 frt, Homonna város nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alaptvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 forintra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4⁵⁰/₁₀₀-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

65. Olvastatik Tagányi Károly és dr. Borovszky Samu vál. tagok f. évi május 1-én kelt jelentése a milleniumi congressusok ügyében való kiküldetésükről (f. évi 60 jk. p.), kik is jelentik, hogy a milleniumi országos kiállítás igazgatóságát a választmány ama régibb határozatáról (1893 évi 129 jk. p.) értesítették, mely szerint külön történetírói congressust ezúttal nem rendez, hanem készséggel fog csatlakozni a levéltárnokok tervben lévő országos congressusához.

Tudomásul vétetik.

Zárt ülésben. —

66. Thaly Kálmán alelnök a folyó évre tervbe vett vidéki kirándulás ügyében tesz előterjesztést.

Több tárgy nem lévén, az ülés eloszlik.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Tagányi Károly* s. k., *Dedek Cr. Lajos* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni szíveskedjenek:

Berzeviczy Béla, eddig: *Hamborg* (Sáros vm.)

Kádár Ermanno bölcsészeti-hallgató, eddig: *Budapest*, Köfaragó-u. 12.

Koltai Virgil tanár, eddig: *Budapest*, Felső-erdősor 8.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.

Trojkó Béla joghallgató, eddig: *Tata*.

A titkár.

Tagtársainkhoz!

Társulatunk a folyó év nyarán, augusztus-hó második felében, levéltári kutatások céljából kirándulást fog tenni Trencsén vármegyébe. Felhívjuk tagtársainkat, hogy a kik abban részt venni kívánnak, május-hó végeig jelentkezzenek a titkári hivatalnál. A kirándulás részletesebb programja a *Századok* június-havi füzetében fog közzé tétetni.

Szilágyi Sándor

titkár.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS SIMON PATRASI ÉRSEK.

— *Kollányi Ferencznek ajánlva.* —

Macaulay, a nagy angol történetíró egyik kritikai tanulmányában keményen elítéli azoknak a történetíróknak módorát, a kik a helyett hogy kutatásaik eredményének földolgozására szorítkoznának, az olvasót kutatásaik folyamatának részleteinek elbeszélésével fárasztják. Ahoz a háziúrhoz hasonlítja őket, a ki vendégeit mielőtt az asztalhoz ülteti, előbb a konyhába vezetné.

Néki bizonyára joga volt arra, hogy e tekintetben szigorú kritikát gyakoroljon. Mert a történetírás újkori mestereinek sorában senki olyan gazdag anyagkészletet olyan művészi formában mint ő, föl nem dolgozott. Mindamellett azt a hasonlatot, a melylyel minket példájának követésére serkent, egészen találónak nem ítéltjük.

Habár a konyha föladatát hasznosabbnak és fontosabbnak kell tartanunk a sport minden válfajánál: mégis szívesebben halljuk Broglie herczeg, a jeles franczia történetíró azt az észrevételét, a melyben a vadászhoz hasonlítja a történetnyomozót, kinek a vadászat minden izgalmát és gyönyörét élvezni bőségesen alkalma nyílik. És hozzátehetjük, hogy miként a vadász kalandjai, úgy néha a történetnyomozás viszontagságai is az olvasó figyelmére érdemesek.

Ebben a föltevésben engedtem a kísértésnek, hogy az itt következő rövid tanulmányt nyilvánosságra hozzam.

*

Hunyadi Mátyás király diplomáciai leveleit, az Akadémia Történelmi bizottságának meghagyásából, sajtó alá ren-

dezvén, azok között kettőt találtam, a miket a király Simon patراسي érsekhez, és kettőt, a miket ennek az érseknek érdekében IV. Sixtus pápához s a pápa unokaöccséhez, gróf Riario Jeromoshoz intézett. Kiadói kötelességem volt, hogy a viszonyt, a melyben Simon érsek Mátyás királyhoz állott, megállapítsam.

Nyomozásaim, a miket ez irányban tettem, eredményre nem vezettek. Simon patراسي érsekkel sem a hazai, sem a római történeti emlékekben nem találkoztam. A patراسي érsekek névsora, a mely az ő személye felől tájékozást nyújthatott volna, attól az időponttól kezdve, a mikor a patراسي érsekség (Görögországban) a török hódítás következtében létezni megszűnt és csak címében maradt fenn, nyomtatásban közrebocsátva nincs.

Mátyás levelei második kötetében tehát a jelezett levelek jegyzet nélkül állanak, és Simon érseknek még családi nevét sem jegyezhettem föl. De a mikor a kötethez csatolandó »igazítások és pótlékok« egybeállításával foglalkoztam, ösztönözve éreztem magamat, hogy Simon érsek személyére világosságot deríteni újabb kísérletet tegyek.

A gyűjteményemben fölhalmozott okirat- és levél-másolatokat ismét áttekintvén, figyelmemet egy levél vonta magára, a melyet 1453. szeptember 4-én bizonyos Simon Ferrarából Zrednai Vitéz Jánoshoz intézett, a mely levél tartalmából kitűnik, hogy a levélíró Gvarino híres ferrarai iskolájában tanult, ott Janus Pannonius társa volt, és a váradi püspökben pártfogóját tisztelte.¹⁾

Azt lehetett gondolnom, hogy ez a Simon volt az, a ki egy századnegyed múltával a patراسي érsek címét nyerte el, és miután ifjú korában Vitéz Jánossal szoros viszonyban állott, későbbi összeköttetése Mátyással könnyen megmagyarázható lett volna.

Mivel pedig Simon, mint tanuló, Vitéz János püspök pártfogásában részesült, föltehettem, hogy mielőtt érseki méltóságra emelkedett, néki főpapi pártfogója mint váradi püspök,

¹⁾ A levél kiadatlan. Egykorú másolatát a müncheni királyi könyvtár egy XV. századbeli codex-e őrizte meg. Ugyanott találtatik szintén Ferrarából Vitézhez intézett egy másik levél, a melyet Georgius Polycarpus, Gvarnio iskolájának egyik tanítója írt, ki abban Simonról és Janus Pannoniusról is megemlékezik.

vagy később mint esztergomi érsek, saját káptalanában javadalmat adományozott. A váradi kanonokoknak, Bunyitay Vinczétől nagy gonddal összeállított névsorában, hiába kerestem, De az esztergomi kanonokoknak harmincz esztendő előtt közölt névsorában,¹⁾ nem kis meglepetésemre, a következő följegyzést találtam:

»Simon patrasi érsek, utóbb antivarii érsek, jogtudor, Esztergomban a szent Tamásról címzett prépostság prépostja, utóbb az esztergomi káptalan olvasókanonokja 1453—1482.«

Ezen feljegyzésben előttem állott az a Simon, a kivel Mátyás király levelezett, és a ki a Ferrarában tanuló Simonnal azonos nem volt. És miután megtudtam, hogy Simon, a patrasi érsek, egy ideig az antivarii érsekséget kormányozta, csak Farlati »Illyricum Sacrum« című nagy munkájának hetedik kötetét kellett elővennem, hogy az antivarii érsekek életrajzai között az övét föl találjam. És az itt talált nyomok útmutatása mellett, most már a vatikáni levéltárban és nyomtatott forrásmunkákban könnyű volt további adatokat fölku-
tatnom, a melyeket Kollányi Ferencz múzeumi könyvtárőrnek, az esztergomi káptalan történetírójának, szívessége is gyarapított. És míg néhány hónap előtt Simon patrasi érsekről semmit sem tudtam, most már egész életpályáját, mely sok tekintetben érdekesnek mondható, elbeszélhetem.

*

Farlati, Capo d'Istria város történetíróira hivatkozva, előadja, hogy Simon az istriai *Vosich* családból származott és a Póla közelében fekvő Montona városban született; de egyúttal Treviso felső-olaszországi város polgára volt.²⁾

Az bizonyos, hogy Simon kétféle nevet viselt. Néha Montonai, de többnyire Trevisói Simonnak neveztetik. Valószínű, hogy családja Montonából Trevisóba telepedett át, Simon már ebben a városban töltötte gyermekkorát, és azt hazájának tekintette. A középkornak a renaissance korában is fönntartott gyakorlatát követvén, családi nevét egészen mellőzte, és a Trevisói nevet vette föl.

¹⁾ Memoria consecrationis basilicae Strigoniensis. Esztergom, 1856.

²⁾ Illyricum Sacrum. VIII. 98.

Szoros, kétségkívül rokoni összeköttetésben állott ő Trevisó város egy kiváló szülöttével, a ki nevét hazánk történelmének lapján is megörökítette, és a kinek valószínűleg köszönheté, hogy Magyarországra jutott.

Ez Trevisói Tádé mester, orvostudor, ki Rómában működött, és Cesarini Julián bibornokot, mikor ez 1442 tavaszán mint pápai legátus Magyarországra küldetett, ide kísérte. Urának hármias minőségben: mint orvos, diplomata és humanista szolgálhatott. Magyarországon csakhamar mindazoknak, kikkel érintkezésbe jött, becsülését és rokonszenvét elnyerte; viszont a ragaszkodás hazánkhoz lelkében mély gyökeret vert. Az 1443-ik évi bolgárországi hadjáratban részt vett, és ekkor Hunyadi Jánossal is benső viszonyba lépett. A hadjárat bevégeztével, Julián bibornoktól Rómába küldetett, hogy a következő évben folytatandó háború céljaira további segítséget eszközöljön ki. Föladata megoldásában szokatlan hévvel működött, úgy hogy arról IV. Eugen pápa Ulászló királyhoz intézett levelében is megemlékezik. »Ő — úgymond — a Te ügyedet, mintha a saját érdeke forogna fönn, úgy viseli szíven; és óhajtsaid teljesítését folytonos sürgetéssel előmozdítani meg nem szűnik.«¹⁾

Az 1444. év márczius havában a pápától azzal a megbízással küldetett vissza, hogy Ulászlónak a megszentelt kardot nyujtsa át.²⁾ A tavasz és nyár folyamán Julián bibornok környezetében maradt, és a végzetes hadjáratra is vele megindult. De a mikor Orsovára érkeztek, innen szeptember 9-ikén Ulászló királytól Velenczébe és Rómába küldetett, hogy a Hellespontusban állomásozó hajóhadnak a tél folyamában visszahívását megakadályozza.³⁾ És ennek a küldetésnek köszönheté, hogy a várnai csatában ő is el nem veszett.

Ettől fogva ismét Rómában telepedett meg, a hol a pápai udvarnál előkelő állást foglalt el, de Magyarországgal

¹⁾ A levél idézve van e sorok írójának »Cesarini Julián bibornok élete« című művében. (Budapest, 1890.) 113.

²⁾ Ugyanott. 41. A beszédet, a mit a kard ünnepélyes átnyujtása alkalmával elmondott, egy krakkói codex fönntartotta. Említve: Monumenta historiam Poloniae illustrantia. XII. 21.

³⁾ Cesarini élete. 125.

ezentúl is összeköttetésben maradt. Hunyadi János 1445 tavaszán az ő közbenjárását is kéri ki, hogy Vitéz Jánosnak a váradi püspökségben megerősítését kieszközölni igyekezzék; és neki mikor néhány hónap múlva a pápai megerősítés hírét vette, »hűséges barátságának nyilvánításáért« meleg köszönetet mond, igérvén, hogy »a jóakarát kölcsönét kamatostúl visszafizeti.« ¹⁾

Tádé mester minden alkalommal azt az érdeklődést és szeretetet, a mit Magyarország iránt táplált, olyan feltűnő módon nyilvánította, hogy azzal barátai részéről tréfás észrevételeket vont magára. Erről tanúskodik Piccolomini Eneasnak, ekkor Frigyes német király titkárának 1445. június 1-én Rómába írt levele, melyben a magyarországi ügyek állása felől kedvező tudósításokat küldvén, megjegyzi: »Ezeknek — úgy mond — bizonyára Tádé mester, az orvosok legnagyobbika, legjobban fog örvideni. Rómában időzésem alatt tapasztalhattam, hogy az innen odaérkező jövevényeket milyen nagy érdeklődéssel kérdezi ki, és hogy a magyarországi béke megszilárdulását milyen melegen óhajtja. Boldog Tádé, kinek óhajtsái teljesüléséről az ég ennyire gondoskodik!« ²⁾

Ha tehát néhány évvel utóbb Trevisói Simonnal Magyarországon előkelő állásban találkozunk, jogunk van föltenni, hogy ezt Trevisói Tádénak köszönhette, s hogy Hunyadi János »a jóakarát kölcsönét« Simon személyére halmozott kegyeivel fizette vissza.

*

Trevisói Simon, mikor az 1453-ik év nyarán a történeti emlékekben legelőször felmerül, az esztergomi káptalanban a második javadalmat, az olvasó-kanonokságot bírja, és V. László udvaránál tekintélyes állást foglal el. Hogy amazt Hunyadi János pártfogása szerezte meg neki, ezt a föltevést semmivel sem támogathatjuk. De hogy az udvarhoz csak Vitéz János befolyásával juthatott, több mint valószínű; mert mikor V. László 1452 őszén Frigyes gyámsága alól kiszabadulván, Magyaror-

¹⁾ A két levél ki van adva Vitéz János leveleinek gyűjteményében. *Schwandtner*, *Scriptores*. II. köt. VIII. és XIV. számok alatt.

²⁾ 1445. június 1-én kelt levelét közli *Voigt*, *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen*. XVI. 367.

szágban az uralkodást átvette, a főkancellári tisztelet a váradi püspök nyerte el, és így a királyi cancellaria hivatalainak betöltése az ő föladatahoz tartozott; a mit bizonyára úgy oldott meg, hogy a Hunyadi János kormányzó cancelláriában működő férfiakat hozta az udvarhoz.

Az 1453-ik év nyarán szükségesnek mutatkozott, hogy a király Rómába V. Miklós pápához követeket küldjön. Az ügy, a melyben eljárni hivatva voltak, igen kényes természetű volt. Ugyanis Frigyes, mikor 1452 tavaszán Rómában császárrá koronáztatott, a pápától bullát eszközölt ki, mely az osztrák rendeket, kik ellene fegyvert fogtak, a mennyiben bizonyos határideig neki meg nem hódolnak, egyházi büntetésekkel sújtja.¹⁾

A császár, mikor Rómából visszaérkezése után, az osztrák rendek fegyver hatalmával László kiadatását kierőszakolták, a bullát kihirdettette. De az osztrák rendek. Cillei Ulrikkal és Eizinger Ulrikkal élükön, a pápa ítéletének jogosságát el nem ismerték, és az ellen a legközelebb tartandó egyetemes egyházi zsinathoz appelláltak.²⁾

Az ily módon fenyegető összeütközések és surlódások megelőzése végett, a király — kétségkívül Hunyadi János és Vitéz János tanácsára — kísérletet kívánt tenni, hogy a bulla visszavételét eszközölje ki. E végett 1453. július 22-ikén Bécstől Rómába követek indultak.

Ennek a követségnek emlékezetét csakis a klosterneuburgi monostor egy kézirata őrizte meg, mely az egyik követnek, Simon klosterneuburgi prépostnak az utiköltségekről vezetett számadási könyvét és a követségtől visszatérte után írt egy levelét tartalmazza.³⁾

A követségnek, a nevezett prépost mellett, Trevisói Simon esztergomi olvasó-kanonok, Péter mester kremsi plébános

¹⁾ A pápai bullát és V. Miklósnak 1452. ápril 22-ikén Hunyadi Jánoshoz intézett levelet, a melyben őt a bulla kibocsátásáról értesíti, és hogy az osztrák rendeket ne támogassa, inti, — kiadta Pray, Annales III. 105 — 111.

²⁾ Az appelláció szövege ugyanott 112.

³⁾ Ki van adva a bécsi Akadémia »Notizenblatt« című folyóiratának 1855-ik évi folyamában. Ugy gondolom én vagyok a legelső, a ki ezt a becses emléket fölhasználja.

és két osztrák nemes voltak tagjai. A küldetés tárgyát az osztrák herczegséget illető ügy képezvén, Trevisói Simon nem mint magyar egyházi dignitarius, nem is mint a magyar cancellaria tagja vett abban részt; a választás ő rá kétségkívül azért esett, mert az olasz nyelvben való jártasságánál és Trevisói Tádéval, V. Miklós orvosával való kapcsolata miatt, jó szolgálatokat tehetett.

Útjuk, Veronán és Bolognán keresztül, öt hétig tartott Augusztus 26-ikán érkeztek Rómába, hol ünnepélyes fogadtatásban részesültek. De a pápa betegsége miatt két hétnél tovább kellett várakozniok, míg eléje bocsáttattak.

Azt, vajjon a beszédet a klosterneuburgi prépost avagy Trevisói Simon tartotta, el nem dönthetjük. A szónok mindenekelőtt jelentette, hogy László király most már »Isten kegyelméből« maga, tanácsosainak közreműködésével, az uralkodó hatalmat gyakorolja és országait kormányozza; azután a pápai bulla visszavonása iránti kérelmét terjesztette elő.

A pápa másnap válaszolt. Azt mondotta, hogy olyan kínos helyzetben van, mint az az ember, a ki két nagy víz vagy két dühös oroszlán közé szorult; azután panaszkolta, hogy a császár megszegte ígétét; mert arra kötelezte magát, hogy a bullát nem hirdetteti ki, hanem azzal csak pressziót gyakorolni kíván. Igérte a követeknek, hogy az ügyet közelebb László király teljes meglegedésére intézi el. Egyuttal a király személyéről az atyai szeretet hangján emlékezett meg, és azt a reménységét fejezte ki, hogy a kereszténység hatalmas támaszát képezni fogja.

A követek a királyhoz és Cillei Ulrik grófhoz intézett pápai levelekkel, szeptember 24-ikén távoztak az örök városból és október 19-ikén Bécsbe érkeztek.

Trevisói Simon megjelenése Rómában vezette kétségkívül Trevisói Tádét arra az elhatározásra, hogy öt végrendelete egyik végrehajtójául szemelje ki; míg a másik végrehajtó tisztét a nagy tiszteletben álló Capranica Domonkos bibornok vállalta el. Tádé mesternek a következő (1454) év nyarán bekövetkezett halála után, rendelkezései pontosan vég-

rehajtottak; hagyatéka szülővárosa egyik jótékonyági intézményének gyarapítására volt szentelve.¹⁾

Míg a hagyaték ügyeire Rómában Capranica bibornok felügyelt, Trevisóban a teendők végzése Simon olvasó-kanonok földadatahoz tartozott. És ez hihetőleg ekkor szerezte meg magának a trevisói káptalanban kanonoki javadalmát, a mit — természetesen az esztergominak megtartása mellett — élte végeig birt.²⁾

A következő két esztendőben a történeti emlékek hallgatnak Trevisói Simonról, míg 1457 őszén egy második diplomatiái küldetésben találkozunk vele. Ezen esztendő október 6-ikán V. László prágai udvarából fényes követséget bocsátott Párisba, hogy onnan jegyesét, Margit hercegnőt, VII. Károly francia király leányát a cseh fővárosba kísérje. A fennmaradt megbízólevél a követség tagjai gyanánt megnevezi: Várdai István kalocsai érseket, a főkancellárt, Palóczy László országbíró, Sternberg Zdenko prágai várgrófot, Lippa Henrik csehországi főudvarmestert, Mihalovics Henrik főkamarást, Lippa Burián, Eyzinger Osvát és Sternberg Rüdiger királyi tanácsosokat, végre Trevisói Simont, ki a kánoni jog tudorának, a római jog licentiatúsának, esztergomi olvasó-kanonoknak és királyi tanácsosnak czímeztetik.³⁾

Az a körülmény, hogy Simon ilyen előkelő társaságban foglal helyet és a királyi tanácsos czíme arra utalnak, hogy 1453 óta a királyi udvart el nem hagyta, és ott rangban, tekintélyben emelkedett.

Ismeretes, hogy a követség az ő diszes megbízatásában nem járhatott el; az ifjú királyi vőlegénynek néhány héttel utóbb bekövetkezett halála következtében, eredmény nélkül tért vissza.

Mátyás király trónraléptekor Trevisói Simon úgy látszik nem maradt az udvarnál. Egy 1459-ik évi periratból, a mely szerint ő Esztergomban mint tanu szerepelt,⁴⁾ azt következtet-

¹⁾ *Cajetanus Marianus*, De aschiatis pontificiis. (Róma. 1784.) I. 157.

²⁾ *Farlati*, i. h.

³⁾ *Katona*, Historia Critica XIII. 1210.

⁴⁾ A perirat a primási levéltárban. (Kollányi Ferencz szíves közleménye.)

hetjük, hogy káptalani javadalmát foglalta el. Visszavonulásának magyarázatául az a föltevés szolgálhatna, hogy V. László király életének utolsó válságos hónapjaiban, Hunyadi László kivégeztetése és Vitéz János elfogatása alkalmával, valamint az erre következett mozgalmak közepett az udvari párthoz csatlakozott. Ezt a föltevést támogatja az a tény is, hogy Trevisói Simon csakhamar Magyarországot elhagyta.

Bondomerio András 1460 tavaszán a velencei patriárchai széket elfoglalván, Trevisói Simont maga mellé hívta meg, és őt egyházmegyejében helynökévé (vicarius) rendelte.¹⁾ A következő év őszén pedig II. Pius pápa, kivel mikor az Fridrik császár udvaránál mint titkár és tanácsos működött, ismerkedhetett meg, antivarii érsekké nevezte ki.

Simon ezt a magas egyházi méltóságot örömmel fogadta el, és a díjakat érte a római curiánál azonnal lefizette; de csak czímnnek tekinteni kívánta. Hogy az Ádria fényes városát székhelyével Albánia vad tájain cserélje föl, arra nem is gondolt. De a pápa az ő egyházi buzgalmát és politikai tapasztalatait éppen ott, Skanderbég hősi tetteinek színhelyén akarta értékesíteni. Fölszólította, hogy mielőbb egyházmegyéjébe menjen. Simon ekkor a velencei senátus pártfogásáért folyamodott. A doge 1462. augusztus 21-ikén római követét utasította, eszközölje ki a pápánál, hogy Simon Velenczében legalább addig maradhasson, a míg a pátriarka más alkalmas helynököt alkalmazhat. És mivel II. Pius erre nem állott rá, a doge 1463. május 26-ikán a követnek újból meghagyja, hogy Simon érdekében lépéseket tegyen.²⁾ Ezek úgy látszik, eredményre vezettek. Simon ugyanis Velenczében maradt; sőt ugyanakkor a pápa jóakarátának más nyilatkozásaiban is részesült. 1463. október 10-ikén, a magyar korona területéhez tartozó zengi püspökség kormányzójává (»procurator« czímmel), az antivarii érsekség megtartása mellett, neveztetett ki³⁾ oly módon, hogy ezt a tisztelet sem személyesen kelljen viselnie, hanem arra helyettest rendelhessen.⁴⁾

¹⁾ *Farlati* i. h.

²⁾ *Farlati* i. h.

³⁾ A pápai bullát kiadta *Theiner*, *Monumenta Slavorum Meridionalium*. I. 473.

⁴⁾ *Farlati* i. h.

Majd két hónappal utóbb, 1463. december 1-jén a pápa Trevisói Simont mint követét Mátyás királyhoz küldötte. Sajnos, csak az útlevél, a mi részére kiállítottott, maradt fenn.¹⁾ A megbízó irat és az utasítás, ami az útlevél szerint rábízott »nehéz ügyekről«, részletes tudósításokat nyújthatna, elvesztek. De az iránt alig merülhet föl kétség, hogy a törökök ellen tervezett nagy hadjárat ügyében küldetett. Mily sikerrel járt el megbízatásában, s mennyi ideig működött Magyarországon, arról az emlékek hallgatnak. Annyi bizonyos, — mint a későbbi iratokból látni fogjuk — hogy Mátyás király kegyeit és bizalmát kiváló mértékben megszereznie sikerült.

Követi tisztére és egész életpályájára döntő befolyást gyakorolt II. Pius pápának és Bondomerio patriarkának egyidőben (1464. augusztus) bekövetkezett halála. Diplomatiái megbízatását és helynöki hivatalát egyszerre vesztette el.

Most választásától függött akár az antivarii érsekség, akár a zengi püspökség kormányát átvenni. De egyikre sem érezett kedvet és hivatást. Inkább Esztergomba olvasó-kanonoki javadalmára tért vissza. Itt kereste föl őt 1465. június 21-ikén II. Pál pápa egy bullája, a melyben néki²⁾ és két káptalanbeli társának megbízást ad.

Ugyanis ekkortájt Kapus Bálint pálos-rendi szerzetes, a római szent Péter bazilika híres magyar gyóntatója, a honti főesperességről, a mely javadalmat több év előtt Szécsi Dénes primástól adományul nyert, a pápa színe előtt lemondott; mire azt a pápa Lukács esztergomi kanonoknak adományozta; de mivel azt Dénes esztergomi kanonok »kánoni jogczím nélkül« — mint a pápai bulla említi — tényleg elfoglalva tartotta: a pápai biztosok voltak hivatva arra, hogy az adományozásnak érvényt szerezzenek.³⁾

Az 1467-ik esztendőben Trevisói Simon, úgy látszik,

¹⁾ Ebben csak azt említi, hogy »Simon archiepiscopus Antibarensis nuncius noster ad regem Hungariae, pro nostris et Romanae ecclesiae arduis negotiis« küldetik. (A vatikáni regestákban. Vol. 525. fol. 305.)

²⁾ »Simoni archiepiscopo Antivarensi in civitate Strigoniensi residenti.«

³⁾ A bulla megnevezi Kapus Bálintnak a főesperességben két elődét: Prágai Konrád orvost (Conradus de Praga medicus) és Gergely milkoviai püspököt. (A bulla a vatikáni regestákban.)

elszánta magát arra, hogy az antivarii érsekség kormányát átvegye. Erre utal az a tény, hogy 1467. június 6-ikán II. Pál pápa az Antivari közelében fekvő sfaciai (Svacimensis) püspökség kormányát is rábízta.¹⁾

De már 1469-ben Rómában találjuk őt, hol — három püspökségét és két kanonoki javadalmát elhagyva — állandóan megtelepedett.²⁾ A pápai udvarnál magas hivatalt nyert el. A referendariusok sorába vétetett föl, majd a pápai cancellaria vezetését vette át, mint Borgia Rodrigo bibornok — a későbbi VI. Sándor pápa — helynöke.³⁾

Erről az állásról akkor sem mondott le, mikor 1473. november 26-kán az antivarii érsekségtől fölmentetvén, a hazájához közel fekvő capo d'istriai püspökségre helyeztetett át. Ez alkalommal, hogy az érseki rangot megtarthassa, a patrasi érsekség címét nyerte el.⁴⁾

*

Mátyás királynak szokása volt, hogy mikor a római curiánál felforgó magyarországi ügyek iránt érdeklődött, az ott befolyással bíró egyházi és világi férfiak közbenjárását kérte ki. Így történt, hogy az 1481-ik év nyarán Simon patrasi érseket is fölkereste levelével, melyben arra kéri föl, hogy Dóczi Orbán kinevezett győri püspök részére a megerősítő bulláknak a díjak elengedésével kiállítását sürgesse. A levélben megemlíti, hogy az iránta táplált »szeretet és bizalom« készíti erre a kérésre.⁵⁾

Néhány hónappal utóbb Mátyás Simon érsek érdekeit karolta föl, a mi kétségkívül az ő kérésére történt. Őt a pápának a bibornoki méltóságra ajánlja. Ebben a levélben magasz-

¹⁾ *Farlati* i. h.

²⁾ 1469. márczius 20-kán kelt pápai bulla, egy mainzi kanonokság ügyében megbízást adván neki így czímezi: »Simoni archiepiscopo Antivarensi in Romana curia residenti.« (A vatikáni regestákban. Vol. 536. fol. 126.)

³⁾ 1474. márczius 19-ikén IV. Sixtus pápa így czímezi: »Simoni referendario nostro, in cancellaria apostolica, pro . . . Roderico episcopo Albanensi sacrae Romanae ecclesiae vicecancellario, locumtenenti.« (*Theiner*, Monumenta Slavorum. I. 497.)

⁴⁾ *Farlati* i. h.

⁵⁾ »Quam charam habemus et de qua plurimum confidimus«. 1481. július 15-ikén. Mátyás király levelei. II. 148.

talásokkal halmozta el Simont, a ki — úgymond — »mikor Magyarországon időzött, jeles erényeivel és becsületességével az ő és mindazok szeretetét, a kikkel érintkezésbe lépett, kiküzdötte.«¹⁾

Még többet mond a pápa unokaöccséhez, Riario Jeromos grófhhoz írott levelében. Kiemeli, hogy néki az érsek sok szolgálatot tett, és Magyarországon időzése alatt úgyszólván az összes rendek szeretetét küzdötte ki; ő maga is őt nagy mértékben kedveli, és érette mindent, a mi hatalmában áll, megtenni kész; előmozdítását már korábban is hön óhajtott, de iránta való jóakarátát és szeretetét ekkorig, több ok miatt, be nem bizonyíthatta; most azonban, az akadályok el lévén hárítva, Jeromos grófot, kiből bizalmas barátot bír, kéri, hogy befolyását a pápánál Simon érsek érdekében érvényesítse.²⁾

Simon érsek, a király ajánló-levelei felől tudomást nyervén, köszönetét fejezte ki néki. Mire Mátyás válaszolván, biztosította őt, hogy ügyét előmozdítani meg nem szűnik, és a sikerben bízik. Viszont őt is arra kérte föl, hogy Várad Péternek a biborral földiszíttetése érdekében működjék.³⁾

De a király igyekezetei sikertelenek maradtak. A bibort egyik sem nyerte el. Várad azért nem, mert a király kegyeit elvesztette és börtönbe került. Trevisói Simont pedig kevéssel az utolsó levél megíratása után, 1482. augusztus havában a halál elragadta.⁴⁾

Szintén 1482-ig fordul elő Trevisói Simon az esztergomi kanonokok névsorában. Érdemes volna az esztergomi káptalan levéltárából az egykorú adatokat, a melyek alapján a névsor ezen följegyzése készült, közzétenni.

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ A dátum nélküli levél ugyanott. 242.

²⁾ A dátum nélküli levél ugyanott. 240.

³⁾ A dátum nélküli levél ugyanott. 243.

⁴⁾ Erre az időpontra teszik halálát a capo d'istria püspökség történetirői.

MAGYAR TENGERÉSZFT AZ ANJOU KORBAN.

— NEGYEDIK ÉS REFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

Az 1358-i jadraí békével beállt azon, sajnos, rövid tartamú korszak, mely a középkori magyar tengerészet fénykorának nevezhető. Joggal magyarnak mondható azért, mert a dalmát hajózás és tengeri kereskedelem, noha eddigi illyr nemzetiségi jellemét és sajátságát továbbra is fentartja, ezentúl határozottan és öntudatosan a magyar állameszme szolgálatába lép. A jádraí béke egy három század óta fenálló bonyodalmas viszálynak véget vetett az által, hogy az összes tengerpart egyszersmind *de jure et de facto* magyar területté lett; és midőn ezen terület mint tartomány és kiegészítő rész a magyar korona közvetlen uralma alatt álló országok keretébe beillesztetett, eo ipso közéletének minden funciója is magyarrá lett. A tengerparti közéletnek funciói között természeténél fogva a tengerészet első helyen állt; a dalmát tengerészet tehát a közjogi állapot tisztázásával magyar tengerészetté válik. Hogy a tengerészet maga eddigi nemzetiségi jellegét nem változtathatta meg úgy hamarjában, és hogy belőle nem lehetett mintegy varázsütésre *magyar nemzeti* tengerészet, ez világos és természetes, és nem is lehetett másképen, mint ezt a szerény dolgozatomban ecsetelt történeti fejlődés bizonyítja; különben ezen körülmény nem is határoz semmit. Hivatkozom p. o. a *magyar bányászatra*, melynek létezése, fényes volta, mély behatása és nagy jelentősége bizonyynyal senki által kétségbe nem vonatik, noha köztudomású, miszerint a bányászat üzeme kezdettől fogva nem magyar ajkú honpolgárok kezében volt; ugyanily értelemben jogosult *magyar tengerészetről* beszélni, habár a tengerészek, a hajósok maguk nem magyar ajkúak voltak. Hogy kívánatos lett volna, a hajózás üzemét magát is magyar nemzeti elemmel és szellemmel szaturálni, az bizonyos, és Lajos királynak több intézkedése arra mutat, hogy

ő annak kívánatos voltát nagyon helyesen felismerte és előremozdította; valószínűleg sikerült volna is az ezen értelemben foganasított magvetése, ha a jádrai békekötés által teremtetett új helyzet, Magyarországnak nagy kárára, véget nem ért volna teremtetőjének életével egyidejűleg. Így azonban az idő, melyen át Magyarország az új helyzet előnyeit élvezhette, nagyon is rövidnek bizonyult arra, hogy a magyar nép, félelmedéves hagyományával és életszokásaival szakítva, a tengerészettel közvetlenül megbarátkozzék, és ezt mint a nemzeti tetterőnek újnemű érvényesítését maga felkarolja.

Egyelőre ennek szükséges volta nem is mutatkozott oly nagyon szembeötlőn, legalább azok előtt nem, kik nem bírtak Lajos király politikai messze — és éleslátásával. A jádrai béke által teremtetett helyzet tartósnak és biztosnak látszott. A béke örökidőre lett kötve, a Szentszék maga vállalta magára a béke feletti őrökést és a netalán ennek értelmezéséből folyó vitás kérdések békés uton való elintézését, és az egyház átka fenyegette a béketörőt. Azonkívül Velence külfatalma, hadviselési és kiterjedési képessége hosszú időre megbénítva látszott; nemcsak hogy Dalmátia elvesztésével éltető erejének főgyökere el volt vágva, de még szárazföldön is a köztársaság az ellenfelek szoros gyűrűje által szorongattatott; Goriczia, Aquiléja, Padua, Verona, Ferrara, mind ezen városok és kényurai közvetlen közelből övezték Velenczét, és kis kiterjedésű szárazföldi birtokát, az ugynevezett Terra firmát; mind ezek csak a gyűlölt kalmárváros vesztét lesték; de még tengeri kereskedelme ellen is emelkedett két ellenséges indulatú szomszéd vetélytárs, mely eddig erővel el lett nyomva ugyan, most azonban elérkezettnek látta az időt magát Velence nyomasztó fölénye alól emancipálni: Ancona és Trieszt, mely utóbbinak törekvései az osztrák hercegeknél erélyes támogatásra találtak. Tehát Velence részéről úgy látszott, hogy Magyarországnak nem kell tartania tengerpartjának biztonsága és annak kereskedelme háborgatásától; és mi a többi, e tekintetben szóba jövő korbelt tengeri hatalmat illeti, ezek közül a leghatalmasabb, Genua, Magyarországnak régi jó barátja volt, és azonkívül Jadrával való és régóta fenálló kereskedelmi összeköttetésénél fogva vele szoros érdekközösségben is állott. E szerint Genua részéről sem fenyegethetett veszély. És Nápoly? Ezen ugyan elég közel fekvő birodalom Johanna gyenge, tehetetlen és haszontalan uralkodása alatt oly rohamos hanyatlásnak indult és az örök zürzavarnak oly szájalomra méltó színheylvé lett, hogy már nem is ment komoly ellenfél számba. Ugyanaz állt a byzáncki császárságról is, mely a folytonos

palotaforradalmak és trónviszályok bontó hatása, valamint a törökök súlyos csapásai alatt lassan de feltarthatlanul összeroskadtt, és mely a Dalmátiára való, academice még mindig fentartott igényét a tényleges hatalomnak még árnyékával sem érvényesíthette.

Ezen külvizonyok alatt Dalmátiának és az összes tengervidéknek háborítlan és tartós bírása Magyarországra nézve annyival is inkább biztosítottnak látszhatott, minthogy egyidejűleg a belviszonyok is igen kedvező alakot öltöttek. Jól esett még a nyugtalan, fejvesztett és épenséggel nem fényes dalmátoknak is a rend, biztonság és törvényesség, mely Magyarországhoz való csatolásuk által náluk beállt és a sokat hányttatott országot a békés fejlődés áldásaiban részesítette. A régi dynasztiák hatalma végleg meg volt törve; az ősi rablófészek már nem veszélyeztették az utakat, kikötőket és városokat, hanem királyi zsoldosok tanyáivá lettek; volt urai részben Magyar- és Horvátországba költöztek volt, részben pedig kivándoroltak és világnak széledtek, másutt keresván kalandos életmódjuk folytatását. A nagy befolyás, melyet ezen urak ezelőtt a dalmát közügyekre gyakoroltak volt, az egyház nagyjaira, a püspökök és apátokra, valamint a nagyszámú szerzetekre szállott át, kik ezen befolyással minden esetre békésebb és a művelődést jobban előmozdító módon éltek, és ezt a királyi hatalom és tekintély megszilárdítása érdekében használták fel. A mi a városokat illeti, ezek egyelőre kiváltságaik és jogaik birtokában maradtak; Lajos király azonban óvakodott attól, ezen kiváltságokat elődjei módjára ujjakkal megszorítani, sőt ellenkezőleg iparkodott azokat lassanként és nem sértő módon szűkebbre szabni, miután törekvése oda irányult, miszerint az egész tengervidék mint szerves tag a magyar állam testébe beillesztessék és evvel lassanként egy egészszé összeforrjon.

Különben Lajos a dalmát városok iránti magatartásában nagy kimélettel és elővigyázattal, sőt mondhatni gyöngédséggel volt, nehogy a magyarbarát hangulat, mely a jádrai békekötés óta ezen pártütéshez szokott községekben felülkerekedett, csorbát szenvedjen. Így például *Ragusával* szemben, mely ősrégi város féltékenyen őröködött névleges függetlenségének és aristokratikus önkormányzatának fennmaradása felett, beérte a királyi fenhatóságának elismerésével és egy évenkénti 500 aranyból álló adóval. ellenben felmentette a várost a magyar helytartó és magyar őrsegtől; azonkívül megengedte a városnak az egész birodalmában való korlátlan szabad kereskedelem üzését, a tengeren pedig a magyar királyi lobogó hasz-

nálatát, mely utóbbi kedvezményt azonban a féltékeny ragusaiak fel nem használták, miután régi és a keleten jobban ismert lobogójukhoz ragaszkodtak. *Sebenico* városának területét pedig megnagyobbította hét falunak hozzácsatolása által és teljesítette a polgárok egy pár meglehetősen furcsa kívánságát, mint p. o. hogy a bánt csak egyszer évenként kelljen megvendégelniök, hogy a magyar őrség számát ők maguk határozhassák meg. Különös gondot fordított Lajos a horvát-parti *Zeng* városra, mely úgy élénk kereskedelme valamint főképen az által nagyon fontos volt, hogy kiterjedt területén rengeteg fenyő- és bükk-erdők voltak, melyek a legjobb anyagot szolgáltatták a hajóépítéshez. Azért Lajos Zeng városát kapitánysággá emelte, és a kapitányi méltóságot oly fénynyel ruházta fel, hogy még a bánok is törekedtek a »Zeng kapitánya« czíme után. Mellékesen említve, ugyan akkortájt *Fiume* városa elzalogosítás útján a Frangepáni családtól a *Duinó*-i vagy *Tybein* grófok birtokába került, de természetesen az új urak alatt is a magyar koronához tartozott.

A rend helyreállítása folytán, melyhez a kalózok erélyes elnyomatása is tartozott, a magyar tengerpart hajózása és tengeri kereskedelme a XIV. század második felében hatalmasan feléledt. Sajnos, hogy a statisztika, ezen legmodernebb tudomány, azon időkben még teljesen ismeretlen fogalom volt és azért a mi tárgyunkra sem alkalmazható. A városok okmánytárai és a régi krónisták iratai nem tartalmaznak adatokat, melyekből a hajóállomány számát, az áruforgalom mennyiségét és értékét, a hajózással és kereskedelemmel foglalkozók számát, és hasonló dolgokat, melyek mai nap legfontosabbnak látszanak és az érdeklődés főtárgyát képezik, kivenni lehetne; a történetkutatás azon inductiv módja pedig, mely az efféle dolgok kiderítésére vezet, felette érdekes és tanulságos ugyan, de annyira hosszadalmas és komplikált, hogy egyszerű szerény értekezésben mint a jelenben, nem alkalmazható. Azért is, e tárgyra vonatkozólag, csak egy pár rövid általános megjegyzésre kell szorítkoznom.

Első helyen állt a *jádraiak* tengeri kereskedelme. *Jádra* valamennyi dalmát város között a legnagyobb és legnépesebb, valamint a leggazdagabb is volt, minthogy a város partmenti területe, mely a Velebit-hegyláncz meredek kőfala és a tenger között Biográdig (Zaravecchia) húzódott, termékenyebb volt, mint a többi dalmát vidék. *Jádra* egy nagy hírnevű tenger-tárral (arsenál-lal) és nagyszámú hajóval birt, úgy fegyveres gályával valamint öblös kereskedelmi hajóval, mely többnyire a Közép-tenger nyugoti kikötőivel tartotta fen a közlekedést,

és pedig Genuával, a liguriai partokkal, Szardínia szigetével és a spanyol (catalóniai) partokkal, nevezetesen Barcelonával. A kivitel főzikkje a fa volt, miután Dalmátiának ez időben még dús gazdag és kimeríthetlennel látszó erdei fél Európát látták el hajóépítési anyaggal; azonkívül még marha, hal, bor, olaj és másféle élelmi czikkből állott a kivitel, míg a bevétel iparczikkekből állott, minthogy egész Dalmátia, a hajóépítést kivéve, más iparággal nem bírt, és különösen a vas és fémárukra nézve egészen külföldre volt utalva. — *Ragusa* tengeri kereskedelme nagyobbbrészt az ellenkező irányban forgott, a Közép-tenger keleti partjait, Görögországot, a Levántét, (t. i. Kis-Azsiát, Syriát és Egyiptomot), sőt még a Fekete-tengert is keresvén fel. A ragusaiak specialitását a gabonakereskedés képezte, melyet főképen a görög szárazföld és a számtalan görög szigetek közvetítettek, nemkülönben az úgynevezett »keleti áruk«-kal való kereskedés. (fűszerek, balzsamok, illatszerek, drágakövek, finom szövetek stb.) A ragusaiak hajózása ezen iránya és neme őket korai érintkezésbe hozta a törökökkel; és miután az óvatos kalmárok finom érzése ez utóbbiakban előre sejtette a kelet urait, kezdettől fogva iparkodtak velük jó barátságban maradni. Azért még Lajos király dicső uralkodása alatt Ragusa városa Murad török szultánnak, ki 1365-ben székhelyét Európába, és pedig a görögöktől elhódított Drinápoly városába tette át, önként felajánlott ugyanannyi adót mint a magyar királynak, azaz 500 aranyat évenként, és ez által szabad kereskedelmét az egész török birodalomban biztosította.¹⁾

A többi városok között főképen a közel egymáshoz fekvő *Spalató*, *Sebenico* és *Trau*, valamint a horvátországi *Zeng*-nek volt élénk hajózása; de ez többnyire az Adriai tenger keretén belül forgott, a sűrű helyi közlekedést a part mentén, valamint a felső-olaszországi, apuliai és albán partokkal közvetítvén. Kereskedelmük főzikkje, eltekintve a mindennapi szükségletektől, a tengeri-só volt, melynek kivitele, előbb a velenceiek által erőszakkal megakadályozva, a jádrai béke után nagy mérvben növekedett, és irányát a velenceiek legnagyobb bosszuságára, főképen Felső-Olaszországba (Ferrarába és Paduába.) vette. Lajos király látván a só-kereskedés roppant jövedelmezőségét, ezt nem sokára királyi jognak és egyedáru-

¹⁾ Ezen 1365-ben kötött szerződésnek eredetije, mely még mai nap is őriztetik Ragusában, arról nevezetes, hogy az irni nem tudó szultán, aláírás helyett téntába mártott kezét az okmányra nyomta; ez volt a »*Tughra*« nevű szultáni névvonásnak eredete. *Hammer-Purgstall*, *Geschichte des Osman. Reiches*. (I. könyv, 5. fejezet.)

ságnak nyilvánította; egyuttal egy, az országbíró, a dalmát bán és több magyar főpapokból álló bizottság által a többi királyi jövedelmeket is összeíratta, ezek közé a vámokat is felvette, és két királyi kamarát állított fel, mely a tengervidék pénzügyi rendezését és közigazgatását kezébe vette. Ezen kamarák által egy új és általános dalmát adórendszer lett kidolgozva és foganatosítva, mely a királyi kincstárnak gazdag forrásokat nyitott; hogy azonban Lajos ezen alkalommal is, szokott bölcsességével, óvatosan és kiméletesen járt el, annak legjobb bizonyítéka az, hogy még a daczos és rendes adófizetéshez nem szoktatott dalmátok sem ellenezték rendszabályait, és jó szerrel beletörődtek az adózásba. Másrészt pedig ezen körülmény arról is világos tanúságot tesz, miszerint Lajos uralkodása alatt a dalmát kereskedelem olyan lendületet vett, hogy daczára az adóknak jövedelmezőbb volt mint ezelőtt; úgy hogy az elégedetlenség nem üthette fel fejét. Egyáltalán felemlítendő, hogy a jádrai békétől fogva egész Lajos király haláláig, tehát 1358-tól 1382-ig, az összes tengervidéken nem fordult elő lázadási kísérlet vagy komolyabb rendzavarás, mi csakugyan eddig hallatlan volt.

A mi *Almissa* városát illeti, melynek lakossága, úgy mint Poglizzá-é, csak a zavarosban tudott halászni, ugyan végleges hanyatlásnak indult, mióta a kalózhajók felszerelése komolyan és kellő erélylyel megakadályoztatott; de ezen kár a többiek felvirágozása által dus kárpótlást nyert. A magyar tengerpart legdélibb pontján fekvő, különben nem nagy jelentőséggel bíró *Cattaro* város biztonsága kedvéért pedig minthogy ez a bosnyákok vágyát felkeltette, Lajos király ennek közelében egy új várat építtetett, *Castelmorovó*-t, mely későbbben az Adria történetében még jelentékeny szerepet játszott.

Ha a *hadi* tengerészetet szemügyre vesszük és kérdezzük, hogy hol volt az, a partokat és tengeri kereskedelmet védelmező hadi flotta, hát ismételve azon már többször hangsúlyozott körülményre kell utalni, hogy a kor szelleme még nem ismerte a hadi és kereskedelmi hajó közötti szoros megkülönböztetést. Igaz ugyan, hogy a hosszú, alacsony, evezők által hajtott sebes »*gály*a« főképen harczy, a nehézkes öblös *vitórlás* pedig főképen kereskedelmi célokra lett használva; de akárhányszor történt, hogy az akkori hajóknak e két főtípusa, mely között még számos átmeneti alak is létezett, felcserélte tulajdonképeni hivatását, vagy a körülményekhez alkalmazkodva hol az egyik hol a másik célra használtatott. Ez különösen a dalmát hajózásra áll, melynél, mint már előbb említ-

tettük, épen az átmeneti hajónemek voltak tulsulyban, t. i. azok, melyek evezők és vitorlák által vegyest hajtattak, és nagyságra nézve inkább szerény méretűek voltak. Az egész tengeri kereskedelemnek nagyon harcziás jellege volt, biztonságáról kiki legjobban maga gondoskodott, bátor hajósnép és jó fegyverek által, miután a nemzetközi verseny legkedveltebb neme az volt, a másét erőszakkal elvenni. E szerint minden hajóskapitánynak, a kereskedelmi hajóénak is, egyszersmind katonának is kellett lennie, minden hajóslegénynek egyszersmind harczosnak is, és ez által a hadi és kereskedelmi tengerészet közötti különbség sok tekintetben elenyészett, a tiszta hadihajó speczifikus ismertetőjele, t. i. a telepekre összeállított nehéz löfegyverekkel vagy ágyúkkal való felszerelése, kezdett ugyan akkortájt azaz a XIV. század második felében már lábrakapni a nagy tengeri hatalmaknál, a magyar tengervidékre azonban a hadviselés ezen új neme még nem terjedett ki, mint egyáltalán Magyarországon a löfegyverek az Anjou-korban még ismeretlenek voltak, vagy legalább nem használtattak.

Volt azonban a magyar tegervidéknek, eltekintve a hajózásnak egyetemes harcziás jellegétől, még egy a jádrai békekötés által teremtett tulajdonképeni hadi flottája is, habár csak feltételes alakban, t. i. ama 24 gálya, melyet Velence köteles volt háború esetén a magyar király rendelkezésére bocsájtani és melynek parancsnokságát Lajos már előre is Cessanói Jakabra bízta volt. Mai napság persze azt mondanók, hogy az egész flotta csak a papíron volt meg; és egyáltalán a modern felfogás megütköznék az egész eljárásón, mely az állami véderő oly fontos részét egy legyőzött és megalázott ellenség kezébe adja. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a XIV. század ilyen ügyekben egészen másképp gondolkozott mint a jelenkor; hogy akkor állandó véderő egyáltalán nem létezett, hogy az egész hadviselés a hűbéren és esetről-esetre felfogadott zsoldos csapatokon alapúlt, kik többnyire idegenek voltak; hogy e szerint közönyösnek látszott, hogy a hűbéres vagy zsoldos honnét jön és mikép érez; földolog volt, hogy mesterségéhez értsen és az a velenceiekénél, tengerészet dolgában, csak megvolt. Azt se szabad elfelejteni, hogy az államhoz való hazafias ragaszkodás és a nemzetiség eszméje akkor még nem igen jutott volt a népek öntudatára, minthogy az állameszme többnyire csak az uralkodók személyes vagy családi érdeke által látszott képviselve. Mind ezen okoknál fogva helytelen volna a jádrai békének fenemlített pontozatát a modern felfogás mértékével megbíráltni.

Mindamellett azonban még se lehet félreismerni, miszerint a kérdéses határozmány a jádrai békének leggyengébb pontja volt; nem is jutott soha gyakorlati érvényesítéshez. Nem tehető fel oly éleslátású és körültekintő uralkodóról, mint Lajos királyról, hogy azon helyzet ferdeségét fel ne ismerte volna, mely a Velencze által az ő javára felállítandó hajóhadban rejlett. És a következő tény csakugyan bizonyítja, hogy távol állott attól, magát a velenceiek színlelt jó akaratával ámítani, de hogy ellenkezőleg magát ez utóbbtól függetlenné akarta tenni. 1367-ben ugyanis Lajos király a signoriához fordult azon kívánsággal, hogy a velencei arsenálban és a velencei gályák mintájára saját költségén 5 hadihajót építtethessen. A signoria kérdésére, hogy minek kívánja ezt, holott a jádrai béke értelmében szükség esetén szívesen szolgál neki készletéből, Lajos azt felelte, hogy a törökök ellen készül, mire a signoria 5 felszerelt gályát rendelkezésére állítani ígért, az építkezési engedélyt azonban megtagadta. Különböleg végre az előbbi ígéretét is visszavonta azon ürügy alatt, miszerint tudomására jutott, hogy Lajos a hajókat nem a törökök, hanem a görögök ellen akarja használni, és hogy nem segídezhetik a szövetséges görögök bántalmazásában.

Itt felmerül a kérdés, hogy miért fordult Lajos a hajóépítési ügyben éppen Velenczéhez, holott feltétlenül rendelkezhetett volna a szintén hírneves dalmát hajóépítőkkal és a jádrai arsenállal? Csak parancsolnia kellett volna, és kapott volna annyi hajót a mennyit csak akart. Hogy ezt nem tette, annak fontos okának kellett lennie, az ok maga azonban titokszerű homályban marad. A velencei hajóminta igaz, hogy a legjobbnak hírében állt; de az még nem magyarázza meg, miszerint Lajos a hozzáférhetlen *jobb* miatt a hozzáférhető *jót* megvetette volna. Szerény véleményem szerint Lajos azért ragaszkodott éppen a Velenczében való építéshez, mivel ott akkortájt kezdődött a hajó-constructionnak azon lényeges és Dalmátiában még ismeretlen átalakulása, mely az ágyúk használatával és a hajókon való elhelyezésével összefüggött; ezen felfogás értelmében Lajos vonakodott volna a dalmát hajóműhelyekben oly járműveket készíttetni, melyek esetleg már legközelebb mint elavult rendszerűek a velenceiekkel nem állották volna meg a versenyt és harczképesség tekintetében a priori csekélyebb értékkel bírtak volna. Mert bizony feltehető, hogy Lajos legalább hallomásból már tudomással bírt a puszkapor és lőfegyverek csudálatos hatásáról, minthogy ezek éppen a korbéli olaszországi háborúkban már használtattak, melyekben magyar segédcsatatok többször részt vettek. De ismétlem, hogy ezen

magyarázat csak egyéni vélemény, melyet nem erősíthetek meg konkrét tényekkel.

Mint a hadi tengerészet harmadik tényezője marad még a János-rend vránai perjelségének ¹⁾ hajóhada, melyvel Lajos, mint elebb láttuk, már nápolyi hadjárata alkalmával rendelkezett és melyre a renddel való barátságos viszonyánál fogva, mely a Fra Moriale hűtelensége által sem lett megzavarva, tovább is számíthatott. Csakhogy ezen mintegy hűbéri viszonyban lévő armádia ügyének is meg volt a maga bökkenője; a rendnek tulajdonképeni hivatása, főczélja és létoka ugyanis a muszlimánokkal való folytonos harc volt és miután a törökök épen akkortájt roppant előmeneteleket tettek a Keleten, a János-vitézek védereje, melyeknek székhelye Rhodus szigetén volt, szintén többnyire a Keleten, a törökháborúban volt lekötve, úgy hogy más célokra csak kevés hajójuk maradt disponibilis. Úgy az itt szóban forgó időtájban is, kevésbé a jádrai békekötés után, a János-vitézek gályái a cyprusi királylyal és a velenceiekkel együtt, egy Alexandria ellen intézett expedícióban voltak elfoglalva.

Ha az előbbieken mondottakat összegezzük, látjuk, hogy Dalmátia, illetőleg Magyarország, Lajos király uralkodása alatt egy jelentékeny és feladatának magaslatán álló kereskedelmi tengerészettel bírt, mely fegyverforgató jellegénél fogva és a nagyszámú jól megerősített kikötővárosra támaszkodván, képes volt tiszteletet parancsoló *defensiv-állást* elfoglalni; hogy azonban, a tulajdonképeni tengeri véderő hiányos szervezeténél fogva, ugyanazon tengerészet a szükséges *offensiv actio-képességet* nélkülözte és ezen hiány folytán, daczára Magyarországnak Velence felett aratott nagy diadalának, nem volt képes, a magyar lobogó uralmát az Adrián a velenceiek ellen érvényesíteni. Az Adria aránylag szűk tenger és nevezetesen szűknek bizonyult arra, hogy két ura legyen; csak egy lehet legény a csárdában és a jádrai béke megoldatlanul hagyta a kérdést, hogy ki legyen úr az Adrián; Lajos király pedig feltette magában, hogy ő lesz az. Merész gondolat fogamzott agyában: Velenczének végleges letiprása és megsemmisítése.

¹⁾ Vrána perjelei voltak az Anjou-korban, *Pray* szerint:

1345. Beaumont Raimond.

1350. Fra Moriale.

1356. Fülöp.

1358. Cornuti Balduin.

1381. Palisznai János.

1388. Grabariai Berizló János.

1398. Pelsőczy Bebek Imre.

Az 1359-iki béke ugyan igaz hogy örök időkre lett kötve és mindenféle garantiákkal biztosítva, de ép oly igaz, hogy a signoria minden lehető elkövetett, miszerint Lajos türelmét kimerítse számtalan bosszantó ingerlés által, és őt békétörésre bírja. A signoria Dalmátia vesztét nem bírta elszenvedni, ösztönszerűleg érezvén, hogy nélküle Velenceze fen nem állhat, és biztos hanyatlásnak indul; visszaszerzése életkérdés lévén, inkább hamar és egyszerre akarta koczkára tenni jelenét és jövőjét, e nagy betéttel »dupla vagy semmi«-t játszván. Nehogy azonban a békebontás odiuma önmagára háruljon, a magyar királyt kellett oda vinni folytonos zaklatás által, hogy elsőnek kardot rántsón. Ezen szempontból magyarázható meg Velenczének kihívó és bosszantó magatartása Lajos ellen, mely kevéssel a békekötés után a zaklatások egész láncolatában nyert kifejezést: a magyar só-kereskedés és só-bevitel elleni tilalom; a követelés, hogy minden magyar hajó köteles legyen Velenczét útjába ejteni és ott horgonypénzt és vámot fizetni; a követelés, hogy minden magyar hajótulajdonosnak kelljen velencei szabadalomlevelet váltani, majd pedig a méltatlan rendelet, mely a magyarokat egyáltalán kitiltja az Adriának azon részéből, mely egy *Capo d' Istria*-tól *Rimini*-ig húzott vonalon belül esik; Lajos király hajóépítési kívánságának visszautasítása; a követelt öt gálya felszerelésének megtagadása, és még számos hasonló eset. Valóban nem lehet csodálni, hogy Lajos végre kifogyott türelméből, és a rossz szomszéd végleges ártalmatlanná tételét tűzte ki céljául.

Hogy ezen terve nem sikerült, noha nagyon közel volt már hozzá, annak főképen két oka volt. Az első ok egy olyan, mely látszólag kedvezett volna és melylyel Lajosnak egy régi kívánsága ment teljesedésbe, de mely mindazonáltal kedvezőtlen befolyással volt Magyarországra belügyeire: értem a lengyel korona 1370-ben történt megnyerését. A fennálló szerződések értelmében, III. Kázmér ez évben bekövetkezett halála folytán, a nagy kiterjedésű lengyel birodalom, Lajosé lett, és ezen részint még félvad és mindenütt forrongó terület uralkodása a magyar király figyelmét sokkal nagyobb mérvben vette igénybe, mint az Magyarországra nézve üdvös volt, és nevezetesen a magyar tengerhatalmi politikára. Igaz ugyan, hogy a magyar és a lengyel korona között nem létezett más államjogi kapocs mint a personál-unió, és hogy Lajos továbbra is Magyarországra maradt, a lengyelek kormányzását édes anyjára, Erzsébetre bízván, kit mint lengyel királyleányt és III. Kázmér nővérét arra különösen alkalmasnak tartott; de

Erzsébet kormányzása nem vált be és fiának nagyon sok gondot és aggodalmat szerzett, mi által ennek figyelme gyakran elvonatott a magyar ügyekről. A második ok pedig az volt, hogy Lajos nagyon korán megvénült, és hogy ez által testi és lelki ereje ez időben már csökkenni kezdett. A példátlan intensív uralkodási tevékenység, melyet Lajos fiatal korától fogva kifejtett, a roppant kiterjedésű színhely, melyen ez Olaszország déli végétől egész a Balti tengerig, a Balkánig és a Dnieperig mozgott, a számtalan utazás, hadjárat és harc, a folytonos érintkezés és alkudozás Európa minden uralkodójával, a nyugtalan világmozdító tervezgetés, a rengeteg gond és izgalom, mind ez még Lajos vas testalkatát is idejekorán felemésztette, úgy hogy még alig 50 éves korában már aggnak érezte magát és nem bírt többé akaratának eredeti rugékonyságával és erélyével.

Hozzájárult még az is, hogy éppen akkor, mikor Lajos legmakacsabb ellenségére, Velenczére, készült mérni az utolsó halálcsapást, ujjonnan feléledt az évtizedek óta nyugvó nápolyi trónkérdés, mely következményeiben a magyar tengerpart viszonyait újból felkavarta és összebonyolította, sőt később, persze már Lajos halála után, Dalmátiának elvesztésére és avval a magyar tengerészeti gyors hanyatlására vezetett. Nápolyban még mindég Johanna királyné uralkodott, ki több pápa alatt (VI. Kelemen, VI. Incze, V. Orbán és XI. Gergely) a Szentszék kegyencze maradt volt; XI. Gergely 1378-ban bekövetkezett halála után azonban nagyon sajnós egyházi schisma állott be, két ellenpápa megválasztatása folytán. Az egyik, VII. Kelemen, megtartotta a pápák 1309 óta dívó székhelyét, Avignon-t, míg a másik, VI. Orbán, székhelyét ismét Rómába tette. Ezen schismának mély és káros behatása volt egész Európára, főképen pedig Magyarországra, és bátran lehet állítani, hogy közvetve ez okozta Magyarország tengeri hatalom-állásának vesztét. A dolog következőképen függ össze: miután az *avignoni* pápa Johanna királynét pártolta, elég ok volt az hozzá, miszerint a *római* pápa ellene forduljon, régi és már félig feledékenységre ment peres ügyét felelevenítse, és őt trónvesztettnek nyilvánítsa; egyuttal Orbán pápa felszólította a nápolyi Anjou-ház egyik tagját, *Durazzói Károlyt*, miszerint Johannát őrzi el és foglalja ei maga a trónját. Ezen herczeg unokaöccse volt azon Durazzói Károlynak, kit Lajos király 1348-ban Aversában kivégeztetett, t. i. testvérének Gravina Lajosnak fia; Lajos király, ki a fiatalkorában a Durazzói ház ellen elkövetett kegyetlenségét rég megbánta volt, kedvelte a fiatal herczeget, kit Dalmátiá-

ban neveltetett, és 1373-ban Horvát- és Dalmátország bánjává nevezte ki. Így tehát hajtott Orbán pápa kívánságára, (kit az egyház fejének elismert,) és megígérte Durazzói Károlynak, hogy megsegíti a nápolyi trón elnyerésében, ellenben esküt követelt tőle, hogy a magyar koronára soha nem fog törekedni, és hogy leányai örökösödési jogát Magyar- és Lengyelországban tiszteletben fogja tartani. (Lajosnak gyermeke nem lévén, halála után a magyar koronát Mária, a lengyel koronát Hedvig leányának szánta; elsőszülött leánya Katalin, ki V. Károly francia király fiával volt eljegyezve, már nem volt életben.) Hogy Károly ezen esküjét be nem tartotta, úgy saját vesztére, mint Magyarország legnagyobb kárára vált.

Ugyanazon 1378-ik évben jött létre a coalitio, melyben Lajos király a *genuai köztársasággal*, *Carrara Ferenczcel*, és *Marquard aquiléljai patriárkával* Velence megsemmisítésére szövetségelt. Velence, felismervén a nagy veszélyt, melyben forog, iparkodott Lajossal kibékülni; ez azonban most már teljes alávetést követelt, és így a háború kiütt. Tartott három évig, 1381-ig szárazföldön és tengeren hasonló elkészenettséggel; lefolyásának elbeszélése azonban már nem tartozik a mi tárgyunkhoz. A harc, mely Velence városának a genuiaiak általi híres ostromlásában kulminált — az úgynevezett Chioggiai háború — és mely az előbbi a végveszély szélére hozta, de mégis győzelmével végződött, tulajdonképen egy Velence és Genua között a tengeren vívott párvíadallá fejlődött, melyben Magyarország a szárazföldre szorítkozott részvéte inkább a háttérbe lépett; a vénülő Lajos már nem vett benne személyesen részt, sőt úgy látszik, hogy még a háború iránti érdeklődése is megcsökkent; úgy járt mint előtte is, utána is több nagy uralkodó élete végén: a hatalommal és dicsőséggel túltelt lelke elfordult e gyarló föld hiúságától, és elmélyedett a túlvilág dolgaiban.¹⁾ Lajos vitéz hadai ugyan, *Durazzói Károly*, *Apor István* és *Horváthy János* parancsnoksága alatt, a Terra firmán több fényes diadalt arattak; de ezek jelentősége nem ért fel az óriási tengeri mérközéssel. Ez utóbbinak színhelye többnyire az Adria volt és a dalmát part a maga kitűnő kikötőivel és megerősített városaival a szövetséges genuai hajóhadnak hadművelati alapjául szolgált; a magyar tengeri haderő azonban ezen hadmű-

¹⁾ »Contemplativam vitam, a tumultu multitudinis hominum segregatus, ut piis operibus insistere et orationibus vacare studiosius et devotius valeret, elegit et in his perseveravit.« (Archidiac. Joannes de Küküllő.)

veletekben, a híres pólai tengeri csatában, (1380. máj. 7-én) és Velence ostromában nem igen vett részt, miután a rendelkezésre álló dalmát hajók többnyire Durazzói Károly nápolyi expedíciójára vétettek igénybe. Ez által Dalmátia maga a velencei flották támadásának lett kitéve, Arbe, Sebenico és Cattaro általuk el is lett foglalva, míg Jádra sikeresen védekezett és Traù, hol *Széchy Miklós* parancsnokolt, a kemény és ismételt támadást véresen visszaverte. (Ez utóbbi város, mely a genuai hajóhadnak mint főhadiszállás és kikötő szolgált, még mai nap is bírja az erődlétek romjait, melyeket a genuai szövetségesek ott emeltek.) Mindamellett *magyar* tengeri hadjáratról nem igen lehet szó, a hőstettek pedig, melyek *Pisani Victor* és *Zeno Károly* velencei, *Doria Luczán* és *Doria Péter* genuai tengernagyok nevét híressé tették, nem képezhetik a jelen úgy is túlhosszúra terjedt értekezés tárgyát. Elég kiemelni, miszerint Velenczének szívós és csakugyan bámulatra méltó önfeláldozó kitartása és leleményes erőfeszítése a már elveszettnek látszó államot nem csak megmentette, de még életerejét és hatalmát is megőregbítette, úgy hogy képes volt 1381-ben Turinban előnyös békét kötni minden ellenfelével, miszerint ezen békekötés által Magyarországhoz való viszonya is ez utóbbi kárára megváltozott. Velence ugyan köteleztetett a Dalmátiában tett hódításokat, névszerint Sebenico-t, Cattaro-t és Arbe szigetét visszaadni a magyar királynak, hadikárpótlásul évenként 7000 aranyat fizetni, és magát több dalmát kikötőtől távol tartani; ellenben keresztülvitte azon követelését, hogy a magyarok a golf belső részéből, Capo d'Istria és Rimini között, ki legyenek tiltva, és hogy felhagyjanak a só-kereskedéssel; azonkívül a magyar király lemondott Pago szigetéről a velenceiek javára; a jádrai békének ama bizonyos, a 24 gályára vonatkozó pontja, a turini békében hallgatag elejtetett.

Időközben Durazzói Károly, magyar segítséggel, a nápolyi királyságot fegyverrel meghódította, a fővárost bevette, és Johanna királynét negyedik férjével Braunschweigi Ottóval együtt fogságba ejtette volt, mire 1381-ben Orbán pápa által Nápoly királyává megkoronáztatott. Károly a fogoly királynéval eleinte tisztességesen bánt, későbbben pedig, tartván fondorlataitól, szigorú őrizet alá vette, és végre őt, 1382. május 22-én, négy magyar vitéze által, ki az Endréért való vérboszút magára vállalta, megölette. Miután Károly azonban egy ellenkirály, a Johanna által utódjává kinevezett Anjou Lajos által szorongatott, újabb segítségért fordult Lajos magyar királyhoz. Ez utóbbi, mikor a küldöttség udvarán

megjelent, már nagy beteg volt és érezte a halál közeledtét; nevében pedig neje Erzsébet királyné leirt Jádra, Ragusa, Traú, Sebenico, Spalató és Cattaro rectoraihoz, továbbá Lesina, Brazza, Arbe és Cherso szigetek bíráihoz, miszerint minden a város vagy sziget tulajdonát kepező gályát, brigantine-t, vagy bármi nevezetű hadi czélokra alkalmas hajót felszereljék, legénységgel, fegyverrel és élelemmel bőven ellássák és a dalmát bán, *Bebek Imre*, rendelkezésére bocsássák, ki mint e czélra kinevezett tengernagy az armádiát Nápolyba fogja vinni, Károly király segítségére; ezen rendelet utólagosan Lajos kivály által jóváhagyatott, és az e módon felállított magyar hajóhad tényleg négy éven át Károly szolgálatában maradt.

Lajos király pedig 1382. szept. 12-én Nagy-Szombatban végelgyengülésben meghalt. Halála az egész magyar népet a legmélyebb és legőszintébb gyászba ejtette és méltán; negyven éven át tartó dicső uralkodása Magyarországnak egyik legfényesebb és legszerencsésebb korszakát képezi, és joggal tisztelte őt meg a halás nemzet a »Nagy« melléknévvel.

Halála nagy szerencsétlenségnek bizonyult a hazára nézve; annál nagyobbak, minthogy fiú trónörököse nem lévén, nagy alkotásainak őrzése és kifejlesztése gyenge női kezekre ment át, melyek nem bírhattak a kellő erővel azok fentartására. Két fiatal leánya maradt vissza: a 12 éves *Mária*, luxenburgi Zsigmond, IV. Károly császár fiának jegyese és a 11 éves *Hedvig*, ki már a bölcsőben Vilmos osztrák herczegnek lett eljegyezve. Mária mindjárt atyja halála után Magyarország nagyjai által »királylyá« választott és nevében az özvegy királyné, a bosnyák Erzsébet ¹⁾ ragadta meg a kormánygyeplőit, míg Hedvig nemsokára a lengyelek által lett trónjukra emelve, melyet azonban nem osztrák Vilmostal, ki a lengyeleknek nem kellett, de litvániai Jagellóval osztott meg. A trónváltozás tehát, legalább Magyarországbán minden rázkództatás nélkül ment végbe, de nemsokára mégis nagyon végetesnek mutatkozott. Erzsébet regens-királyné cselszövő és a görbe utakat szerető asszonynak bizonyult, ki az által, valamint hatalmas kegyencze *Garai Miklós* nádor gőgje által a kedélyeket maga ellen felbőszítette; különösen a tenger-melléken, hol egyrészt Durazzói Károly, most III. Károly nápolyi király, az 1373—1379. viselt hánsága alatt, nagy népszerűsége tett szert, másrészt egy új főúri család, a *Horváthi* vagy *Palisznai*

¹⁾ Lajos király anyja a lengyel Erzsébet, már 1381-ben meghalt volt, 80 éves korában; a két Erzsébet nevű királyné össze nem tévesztendő.

nemzedék, kezdett hatalomra vergődni. A Horváthi-aknak hamar nagy pártja lett, melyhez miután e családnak egy tagja *Palisznai János* 1381-ben vránai perjel lett, a János-rend is csatlakozott és mely az Erzsébet kormányával való elégedetlenséget nagyban szította. E pártnak végre azon szerencsétlen ötlete támadt, miszerint Károlyt a magyar koronával megkínálja; és Károly elég háládatlan volt jóltevője néhai Lajos király emléke iránt, hogy megfélelkezvén tett esküjéről, miszerint annak leányait sohasem fogja háborgatni örökségükben, az ajánlatot elfogadta, 1385-ben a Lajos által neki adott hajóhaddal a magyar tengerparton kikötött, fegyveres kísérettel Budára jött, a regensnétől Mária királyné lemondását kiereszkolta, és magát Székesfehérvárrt magyar királyllyá koronáztatta. De csak rövid ideig élvezhette Károly bitorlásának gyümölcsseit; a megsértett Erzsébet, Garai nádorral összeesküdvén, törbe csalta és egyik udvaroncza, *Forgách Balázs* által megölette, 1386. febr. 7-én. Ezen véres tettel meg volt adva a jel egy hosszantartó és végzetteljes polgár-háború kitörésére; a magyar nemzet túlnyomó része a nagy király leányával Máriával tartott, a tenger-mellék pedig erősen a Durazzói párton volt és a megölt Károly kiskorú fiát, a Nápolyban visszamaradt *László*-t emelte pajzsra. Magyarország és a tengervidék szoros összeköttetése, melyet Róbert Károly kezdeményezett és Nagy Lajos annyi fáradsággal, bölcsességgel és erélylyel keresztülvitt, az Anjou-kor egyik legnagyobb és legüdvösebb alkotása, ismét megzavartatott és sajnos, mindenkorra; mert a belháború vége az lett, hogy — duobus ligitantibus tertius gaudet — a tenger-mellék legértékesebb része, Dalmátia végkép elszakadt Magyarországtól és Velenceze prédája lett. A szegény Dalmátia ezáltal egy szomorú sorsnak és hosszú tespedésnek ment eléje, Magyarország pedig lemondott tengerhatalmi és egyúttal világhatalmi állásáról.

Egyáltalán mondhatni, hogy a magyarországi Anjou-kor. — a mennyiben egy korszak nagy uralkodók alkotásaitól és ezeknek érvényben maradáستól nyeri elnevezését és jellemzését — Nagy Lajos halálával véget ért. Következett utána ugyan még három az Anjou-házból való uralkodó, egy törvényes, Mária, és két bitorló ellenkirály, Károly és László; de ezek uralkodása részint rövidségüknél, részint névleges voltuknál fogva egészen más szempont alá esik; Máriánál nevezetesen az által, hogy kormányzási rendszere férjének luxemburgi Zsigmondnak az Anjoukétól egészen elütő iránya által befolyásoltatott. És miután e sorok az Anjou-házi uralkodók a tengeri hatalom felállítására való törekvéseit tárgyalni kísérelték, ezen törek-

vések pedig Nagy Lajos halálával megszűnnek: ezen utóbbi időpont elérésével szintén kifogynak tárgyukból és berekeszthetők. Mihelyt a magyar tengervidék Magyarországhoz való tartozása megszűnik, a tengerészete is idegen, nem ide való alakot ölt, egy szóval, nem magyar többé; a tárgy maga kiskamlík azon keretből, melyet e sorok felirata neki szabott. A mód azonban, melylyel a magyar tengerészet magasztos eszméje és fogalma lassankint borúlni kezd, minekelőtte a többszázados álomba merül, oly felette érdekes és tanulságos, a Lajos király halálára következő időszak oly dúsgazdag érdekfeszítő mozzanatokban, hogy lehetetlen ezt futólagos utószó alakjában tárgyalni: azért legyen szabad, minekelőtt tolatamat letenném, azon reményemnek adnom kifejezést, miszerint más alkalommal szerencsés lehessenek, abbéli szerény néze teimet a kegyes olvasó bírálata alá bocsájtani.

GRÓF WILCZEK EDE.

GRÓF BETHLEN KATA ÉLETE ÉS VÉGRENDELETEI.

(1700—1759.)

A múlt évszáz eleje s az azelőtti vége korszakalkotó események, nagy átalakulások időszaka Erdély történetében.

1690-ben halt meg az utolsó tényleges erdélyi fejedelem, I. Apafi Mihály Fogaras várában, 1713-ban az utolsó névleges erdélyi fejedelem, II. Apafi Mihály Bécs városában. a hová fegyveres őrség vitte 1696-ban s a hol 1701-ben a fejedelmi címéről is lemondatták s agyon mulattatták — a más-világra.

A csász. hadvezérek és diplomáták kezei között kimúlt erdélyi fejedelemség helyébe a főkormányszéket léptették életbe Erdélyben, bőségesen gondoskodván arról a Leopold-féle diplomában 1691-ben, hogy a régi rebellis Erdély helyébe *új világot* teremtsenek.

Világi ügyekben a főkormányszék (gubernium) mellett a német katonai főparancsnokok hatalma uralkodott, Bécsből kapott commandóra, *egyházi ügyekben* az addig »eretnek« Erdélyt elkezdették visszaterelni az egyedül üdvözítő uralkodói vallás kebelébe.

Erdély a politikai és vallásszabadság klasszikus földje, (a hol egész Európában először mondták ki törvényben a vallásszabadságot) a világi és egyházi versengések színterévé változott át.

Nem az erdélyiek, a kiknek egyik főerényük volt régebben a vallásos türelmesség, hanem idegenek, főkép a hazátlan s törvénytelenül betelepített jezsuiták szították fel s élesztették a vallásos versengés tüzét s zavarták fel a különböző vallásfelekezetek között a békés együttélést, a testvéri szeretetet.

Az ellen-reformatió, a mely Közép-Európát a 30 éves háború vértengerébe fullasztotta, a mely Magyarországon egy évszázaddal azelőtt a politikai és vallásszabadságért vívott véres harcokat idézte elő, Erdélyben most kezdődött el s felzavarta

annak társadalmi életét s feldúlta sokszor a családi élet boldogságát is.

A vallási versengés fanatikusokat teremtett, nevelt, innen és túl. Vallásügyi viták izgatják fel a közéletet s beleviszik azt a társadalmi, sőt a családi életbe. Politikusok, barátok és rokonok a szerint taksálják egymást, hogy ki milyen vallású, milyen rítus szerint imádja istenét.

Természetes, hogy a versenyben azé az előny, a kié a hatalom. A régi fejedelmek vallása (a ref. vallás) háttérbe szorúl, az új uralkodó vallása (a catholicus) hódító útra indul.

Felvilágosult korunk egészen helyesnek találja, hogy a vallások (köztük az eddig háttérbe szorúlt cath. vallás) egyenjogúsága az új államszervezetben érvényesült. Az eddig uralkodó protestáns vallás e tekintetben messzemenő engedményeket tett. Kolozsvárt átadták az óvári ref. templomot s az ottani unitárius collegiumot a catholicusoknak; de az új foglalkozók a ref. püspököt már erőszakkal űzték el az újonnan szervezett kath. püspökség székhelyéről, Gyulaféhevárról 1716-ban, s a kolozsvári piaci nagy templomot, papi-lakot és iskolát s a quárta-házat (a mai »Hungária« fogadó épületét) katonai karhatalommal vették el az unitáriusoktól. S a mi itt történt, úgy ment a többi városokban s a vidéken is.

Ennek a múlt század elején Erdély politikai, egyházi és társadalmi életében grasszáló visszavonásnak, versengésnek s az ebből származott vallási fanatismusnak képét tárja eléünk gróf Bethlen Kata élete, melyet korjellemző tanulság okáért »maga által való rövid leírása« után s levéltárakban talált némely levelei s végrendeletei alapján ismertetni óhajtok.

Bethlen Kata nem tagadta meg a Bethlen-vért. A történetíró ref. Bethlenek ivadéka, a kiváló diplomata s önéletíró Bethlen Miklós unokahuga ép oly jól forgatta a tollat, (sőt nyelvét is, ha kellett, vallása érdekében,) mint a bibliát. Három könyve maradt reánk: *Bujdosásnak emlékezet köve* (Debrecen, 1733.) mely azóta 10 kiadást ért, *Védelmező erős paizs* (Szeben, 1759.) vallásos elmélkedések s *Életírása*, (hely és év nélkül csonkán, újra kiadta K. Papp Miklós Kolozsvár, 1881.), melyek levelezéseivel s végrendeleteivel egy regényes, sok bánatot, gyászt s kevés örömet látott életnek keserveit, viszontagságait tárják előnkbe s bepillantást engednek Erdély akkori társadalmi és közéletébe.

Sokak előtt a mai korban szinte érthetetlen vallásos rajongónak fog tetszeni az ő egyénisége. De saját kora szemérvén át kell néznünk, hogy megérthessük és méltányolhassuk. Azén a korén, midőn a férfiak is úgy gondolkoztak, pro

és contra, miként ő. csakhogy az ő gyöngéd, érzékeny női lelkületén átlátszóbb, tisztább, ideálisabb színben tűnik fel az ő rajongása, önzetlen vallásossága, mint másoké.

Korának volt gyermeke; azé a koré, midőn Erdély kincstartója, a dúsgazdag *Apor* István szegény rokonát s 13 évig hű szolgáját *Cserei* Mihály uramat (a történetíró) 10,000 frttal, 50 ház jobbágygyal, a csiki főkapitánysággal s reá hagyandó nagy vagyonával kecsegteti, hogy térjen át a kath. vallásra; de ő azt feleli, hogy: bizony szegény vagyok, nagyon rám férne, de hogy vallásomat változtassam, azt soha nem cselekszem, sem ígéretért, sem adományért. »Ebnek vonják asztalra fejét s eb pad alá vonja!» dörmögte rá *Apor* uram. »Nem jádczom az Istennel, jobb nekem szegényül élnem, mint lelkemet megsértenem« replikázott *Cserei* uram.

Bethlen Katát is ez az erős vallásos érzés hatotta át. Nem hiába volt unokahuga Bethlen Miklósnak, a kancellár és történetírónak, a ki főoltalmazója ekkor a református hitnek, *Apor* Istvánnal szemben, a ki viszont »tűzzel-vassal, szívvél lélekkel akarja vala a pápista religiót promoveálni s a reformátusokat megnyomorítani.«¹⁾

Ennek a kornak volt szülötte Bethlen Kata, a vallásáért rajongó, Istenének élő, iskolákat, templomokat építő, szegényeket gyámolító, orvosló, imádságokat író s egész életében a túlvilági élet boldogságára készülő pietista; egy szenteket nem imádó — de mondhatjuk követő — reformata szent-asszony.

I.

Bethleni Bethlen Kata grófnő 1700. nov. 25-én szent Katalin vértanú napján született, a miért is Katalinnak keresztelték, mintegy serkentésül azáltal is a szent életre. Pedig szülei nem voltak a szenteket tisztelő vallás felekezet tagjai, hanem, mint ő mondja, »a Krisztuson fundált igaz hit és vallás.« az ev. ref. hit követői.

Atyja gróf Bethlen Sámuel, Küküllő vármegyének főispánja és Maros-szék főkapitánya volt (Bethlen János kancellár fia és a híres diplomata és író Bethlen Miklós öccse); anyja Borsai Nagy Borbála, Borsai Nagy Tamás (családja utolsó férfi sarja) leánya. Őt bátyja, egy nénje s egy huga volt, összesen nyolczan voltak gyermekek, de teljes kort csak öten érték.

¹⁾ Cserei Mihály Historiája 290. 291.

Édes atyja 1708. febr. 7-én meghalt Szebenben, s Keresden (Segesvár mellett) temettetett el. A Rákóczi-forraágalom zavarai »nehézzé tették az özvegyek és árvák sorsát.« édes anyja másodszor is férjhez ment és pedig báró *Haller* Istvánhoz az erdélyi főkormányzók akkori elnökéhez, a ki bár maga kath. vallású volt, annyira felvilágosult és türelmes, hogy a Bethlen nevet viselő mostoha gyermekeit, sőt a békekesség kedvéért a saját magáéit is ref. tanító által oktattatta.

Igy nevededett az édes anyai gondviselő kéz alatt Bethlen Kata 1717. sz. Mihály (szep.) haváig, édes és mostoha testvérei között. Sajátságos viszony lehetett az ebben a korban, midőn idegen befolyás Erdélyben a vallásbeli türelmetlenséget felszította az eddigi vallásos béke megzavarásával. Nehéz helyzet lehetett, mert a Bethlenek ép oly erős reformátusok voltak, mint a milyen buzgó katolikusok a Hallerek. Ezek közül egy áttért I. Rákóczy György alatt a ref. hitre, a jeles várépítő s végül a török zsarnokság véres áldozata, *Haller Gábor*, a kit áttérése miatt atyja annyira gyűlölt, hogy midőn az ő második lakodalmán fia váratlanul megjelent, onnan is elűzte. A Bethlenek sem tagadták meg őseik buzgalmát vallásuk iránt.

A vallásos összeütközést gróf *Haller István* nemes türelme mostoha gyermekeivel szemben s második neje gyöngéd szeretete a *Haller*-gyermekek iránt elhárította. De csak addig, míg gyermekek voltak. Az összeütközés mégis bekövetkezett, akkor, midőn a mostoha testvérek felnevedvén, *Haller László* bele-szeretett mostoha nővérebe, a 17 éves gr. Bethlen Katába.

És itt kezdődik az ő életének szomorú regénye.

1717-ben háború folyt a törökkel, Nádor-Fejérvár táján. Erdélyben, bár messze volt a harczterttől, nagy volt a félelem a pogányok beütésétől. És nem hiába. Mert a török félelmetes fegyvertársa a *tatár* Beszterczénél beütvén, néhány vármegyén mint pusztító orkán vonult végig. Az úri rendek kastélyaikból erősített városokba menekültek. A Bethlen-*Haller* család tagjai Szeben falai közé vonultak.

Itt tört ki a családi katasztrófa.

Haller László mostoha-anyjától megkérte a *Kata* kezét. Nagy Bora asszony igen szerette mostoha fiát, jó szerencséének is tartotta leányához s oda igérte leányát.

De *Katalinnak* »semmi kedve és hajlandósága nem volt ez idegen vallású személylyel való házasságra.« Édes anyja közbenjáró segítségét vett igénybe, *Bíró Sámuelné*, *Dániel Klára* asszony rokonuk személyében, a ki »nem is mulatott el semmit egy egész hónapnak eltélése alatt, a mivel meg ne

próbálta volna»; de hiába. Bethlen Ádám dorgálására hagyta abba kísértéseit.

A szerelmes gróf Haller László nem riadt vissza az első kikoszarztatástól. Újabb közbenjáróul kérte fel *Köleséri* Sámuel, a ki Erdélynek akkor leghíresebb orvosa volt, a gubernium, a hadsereg, a főurak orvosa, 1717-től főkormány-széki tanácsos. Minthogy »igen okos és nagytanácsú embernek tartották abban az időben, javalását igen bé szokták volt venni és követni« s minthogy (második) neje Bethlen Judit révén rokonságban is volt a családdal, őt kérte fel Haller László gróf közbenjáróul. Köleséry tanácsán megtört a Bethlen Kata ellenállása. A »nagytanácsú« doktor egy vasárnap este a jeggyűrűt elhozta s a grófnénak átadván, ez egy idő múlva ilyen kemény szókkal adta kezébe leányának: »Ha gyermekemnek akarod hagy tartsalak, ezt a gyűrűt vedd el; ha pedig nem, én soha téged gyermekemnek nem tartalak és mindenből ki is tagadlak.«¹⁾

Kata e váratlan meglepetésre nem volt elkészülve, ellenkezni nem mert s a gyűrűt elvette. A mely óra másnak örömet szokott szerezni — úgymond — neki kimondhatatlan keserűséget szerzett. Leírhatatlan gyötrelmek dülta fel lelke nyugalmat, a mely az éjszaka leple alatt könyzáporban keresett enyhülést. Édesanyja látván leánya keserves sirását, sírni segített ő is, de azért nem engedett, s a gyűrűt visszaküldéséről hallani sem akart s leányát keményen megfeddve, eltiltotta annak még említésétől is.

Bethlen Kata most felkérte testvéreit az eljegyzés felbontására s legidősebb bátyja Bethlen Ádám mindent elkövetett a házasság megakadályozására, s még a Haller László atyjafiaival is szövetkezett, a kik a maguk részéről szintén elleneztek, hogy ez idegen vallásút vigyen családjokba. Az akkori erdélyi püspöknél Mártonfi Mártonnál kivitték, hogy rendeletet adjon ki a papoknak, hogy másképp össze ne eskessék őket, hanem ha a menyasszony áttér a kath. vallásra.

Ebben az egyben reménykedett még Bethlen Kata, de ezt is kijátszották.

Szebenből a kitört pestis elől falura menekültek, ő anyjával a Segesváron inneni Rétenbe, Haller László pedig a Segesváron túli szomszédos faluba, hirtokára, Fejéregyházára. Ez az elválás táplálta Bethlen Kata szabadulása reményét, de annál inkább siettette az epedő szerelmes ifjú Haller Lászlót terve végrehajtására.

¹⁾ Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása. 12. l.

Egy szombat este egy udvarhelyi tudatlan barát érkezett udvarába — kéregetni. Beszélgetés közben kitanúlja, hogy ez semmit sem tud a püspök őket illető tiltó rendeletéről s megnyeri eskető-papúl. Titkon megizeni mostohájának Rétenbe, a ki Keresdről s másunnan már vasárnap estére hirtelen összehivatja a rokonságot. Hétfőn reggel egy hajdú érkezik a püspök eltiltó parancsolatjával a barát számára, de Haller Lászlók eltitkolják s a boldogtalan menyasszonyt nagy hirtelen előállítván, megesketik 3—4 szóból álló esketéssel, mert a mi az esketési formában vallása ellen volt, azt nem mondotta el.

A Bethlen-fiúk látván, hogy meg nem akaszthatják az esketést, térítvényt vettek Haller Lászlótól, hogy feleségét vallásában háborgatni nem fogja, s ha gyermekeik lesznek, a fiú kath., a leány a ref. vallásban neveltessek.

Esketés után aztán átadták a püspök levelét a barátnak, a ki törhette már a fejét rajta, a mit megkötött, el nem bonthatta.

Nagy szaporasággal lakodalmat is csaptak, hogy a dolog consummatum esset. A mézeshetek keserűségét Bethlen Katánál csak az enyhítette, hogy anyja látván elkeseredését, egy hónapig maga házában tartotta a fiatal párt, s ott az önkénytelen menyecske napjai könnyebben teltek kedves atyjafiaival (testvéreivel). Annál elhagyatottabbnak érezte magát, midőn Fejéregyházára költöztek s férjével egyedül maradt.

Ha Bethlen Kata nem lett volna vallásához annyira ragaszkodó, vagy ha a papok és világiak nem avatkoznak bele durva kézzel az ő vallásos hitének bolygatásába: nagyon valószínű, hogy boldog házasságot szövédik közöttük, mert Haller László türelmes volt s papjait is arra intette. Udvarában ugyan ref. istentiszteletet tartani nem engedték, de felesége eljárogatott a falusi kis ref. templomba s az ottani négy pár reformátussal a maga vallása szerint imádta az urat. De a papok s a Haller-rokonság beleavatkozása s áttérítési törekvéseik folytonosan ébren tartották közöttük a valláskülömbiséget.

Karácsonyra a Homoród melletti *Hévizre* mentek ünnepelni. Más keserve itt sem igen volt Bethlen Katának, csak az, hogy az istenfélő jó házások szokásuk szerint együtt az Istent nem tisztelheték. Az ura a közeli Fogarásba ment karácsony első napi isteni tiszteletre. Az öreg grófné látván leánya szomorúságát, ekkor látta csak be, hogy mily boldogtalanná tette őt, de hiába gyötrődött most már felette és siratta haláláig, immár ezt megfordítani nem lehetett.

Uj esztendőre (1718.) Rétenbe mentek s innen Fejér-

egyházára. Itt újabb megpróbáltatás várt Bethlen Katára. Mártonfi püspök nehéz követséggel küldötte hozzá az udvarhelyi gvardiánt. Ez nagy orációval mentegeti magát, hogy új esztendő kezdetén kedvetlen hírral kellett hozzá jönnie.

— Ne mentegesse magát Kegyelmed — felelte a grófnő — mert úgy gondolom, hogy a mit szomorúnak vél, az én nékem igen kedves és öröndetes fog lenni.

A gvardián erre kirukkolt vele, hogy a méltóságos püspök uram nagyságtokat én általam tiltatja, hogy együtt ne lakjanak, mert nem igaz házassági életben vannak!

— Szeretném tudni, mi okon nem élünk mi igaz házassági életet?

— Mert nem igazán tette le Nagyságod a hitet, sokat elhagyott belőle.

— Hiszen a Kegyelmed keze alatt lévő barát esketett meg, miért volt ő olyan tudatlan számár, hogy még azt sem tudta, hogy kell esketni.

— Ó, igaz, hogy vétett, el is vette jutalmát, de Nagyságod ezzel meg nem menekszik. Mi választ vigyek a püspöknek?

— Köszöntse nevemben és mondja meg, hogy nem jó szántomból mentem idegen vallásúhoz, örömmel visszamegyek. édes anyám jó szívvel lát, a míg él, azután is megélek istennek szolgálva.

A gvardián látván, hogy ettől meg nem ijed, azzal akarta megrettenteni, hogy még nagyobb dolog is van ennél: urának fejére halál van kimondva, a miért megesküdt, úgy hogy felesége kath. hit szerint meg nem esküdött.

— Csodálkozom — felelt B. K. — hogy velem ilyen ostobaságot akar elhíttetni, de ha szintén lehetne is, hogy egymásután tizenhétszer elütnék a fejét, lelkem elvesztésével soha életét meg nem tartanám.

A gvardián megbízatása és minden rábeszélése arra irányult, hogy a grófnét áttérítse; de olyan feleleteket kapott, hogy megvallotta mások előtt, hogy készebb volna bármire inkább, mint hogy még egyszer követségbe menjen Haller grófnéhoz. Többször ezt az utat nem is próbálták.

Nem is volt rá alkalom, mert az öreg grófné elbetege-sedvén, többnyire mellette laktak, a míg csak meg nem halt 1718. május hó 12-én Hévízen. Keresden temették el, a hol is »a temetés alkalmatosságával« Bethlen Katának két fia született, Sámuel és Pál. Az ő, élete is hajszálon függött. Három hétig bátyja Bethlen Adám házában feküdt, aztán Fejéregyházára vitték, a hol még 3 hónapig őrizte az ágyat.

Betegsége alatt még egy szerencsétlen próbát tett a

férje, hogy őt áttérítse. Rokonai, főkép Kornis Istvánné, Gyerőfi Borbála tanácsára (a kit szintén úgy térített meg a férje) nagy kedvetlenséget s hidegséget mutatott neje iránt, s alig szólott hozzá. A grófné nem tudta mire vélni e szokatlan bánásmódot, annál kevésbbé, mert máskülönben »ura igen vidám, rendes tréfájú, magát kedveltető ember volt« — s ő is úgy tett, nem sokat szólott hozzá. A férj unta meg előbb a néma-játékot s önként maga kibeszéllette kedvetlenségének okát. A betegsége miatt még inkább érzékeny, ideges grófnét mélyen sértette és felindította a hallott rossz tanács s kijelentette: nehogy hasonló eset még nagyobb mértékben ismétlődjék, mihelyt ágyából felkelhet, haza megy.

— Úgy is mit nyersz vele, — felelt a gróf — mert az én vallásom szerint el nem választanak tőlem.

— No hát adja isten — mondá elkeseredett szívvel B. K. — hogy ez esztendő ilyenkor legyünk elválva egymástól, végyen el az isten vagy engemet, vagy kegyelmedet.

»Melyet a nagy irgalmasságú Isten meg is cselekedett.«

Ettől fogva ura többé nem háborgatta vallása miatt, a papokat is intette, hogy ne próbálják, mert igen meg szokott felelni.

De a papok újabb próbákat tettek.

Egy barát a nagy bűjtben a szent eledelek erejének és a csodatételek emlegetésével kívánt a grófné lelkére beszélni. Többek közt azt állította, hogy egyszer a megszentelt husvétii bárány csontjából egy tóba esett egy darab s a békák mind elnémultak, s abban máig sem kuruttyolnak.

— Köszönöm, hogy ilyen jó orvosságra tanított **K**egyelmed! — felelte B. K. — mert én is eluntam itt a békák éneklését hallgatni. A husvétii bárány csontjából aztán belevetett egy néhányat a fejéregyházi tóba s midőn este a vacsoránál ülve azok rendes koncertjüket mégis elkezdték, a grófné szemébe kaczagott az együgyű barátnak. Hiába háborodott fel a csodatevő barát e szentségtelenségen, még Haller László is nejének fogta pártját. Megmondtam — úgymond — hogy ne beszéljen olyakat, mert én igaz pápista ember vagyok, de még sem hiszem el az ilyen bolondságot, hát a feleségem, hogy hinné!

Nemsokára Szebenbe menvén, az ottani jezsuiták főnöke is küldött neki egy tanult jezsuitától egy csodatevő spanyol részkeresztet, melyet a pápa hétszer szentelt volt meg. Előbb nem akarta elvenni, mert nem láthatja át, mi hasznát vehetné, ha valami szép drágaköves keresztet küldött volna, azt jó szívvel elvenné — úgymond — de a réznek semmi becele előtte; de midőn a jezsuita kezdte hasznait előszám-

lálni, többek közt, hogy az égi háborút, a jégesőt eltéríti, elvette s nemsokára Fejéregyházán alkalma nyílt megpróbálni. Mert nagy égi háboru vonult el a falu felett, jégesővel. Ő kitette a hétszer szentelt rézkeresztet szembe a zivatarral, De biz' a határt mégis elverte a jég, a mezőn kapott majorságot is mind megölte s a kereszt sem kunkorodott (horgadott) össze, mint a jezsuita mondotta.

Komolyabb megpróbáltatások következtek.

1719-ben az eddigieknél nagyobb mértékben ütött ki a pestis. A ragálytól megfertőzött Rétenből és Hévizről Fejéregyházára szorultak. Ott sem kerülhették ki. Haller Lászlót pünkösöd előtt egy héttel a hideg erősen kileli, napról-napra rosszabbul lesz, félrebeszél, a meggyesi híres borbély, »ki belső curával is szokott volt orvosolni,« felismeri a pestist s nagy szaporán odébb áll. A beteg testvérbátyját Jánost kíváncsi látni. Ez a pestistől féltében nem jó. Imádkozni akar; de az oda vetődött barát látván, hogy halálos félben vagyon, megijed s elmegy, mert ő még halálos beteg mellett nem volt s ha mindeneket rendesen véghez nem viszen, néki sok penitencia tartása lészen érette. Ilyen rettenetes szállotta meg az embereket, testvért, orvost, papot egyaránt az öldöklő pestis láttára.

Csak a sírig hűséget esküdött feleség maradt, két öreg asszony nyúl mellette, ő imádkoztatja, tétet szépen vallást véle, hogy egyedül a Jézus Krisztus közbenjárása által kíván üdvözülni s ő fogja be szemét az örök álmra — pünkösöd után csütörtökön reggel (1719. jún. 1.) életének 22-ik évében.

Igy teljesítette meg a könyörülő Isten az ő szívének mélységes keserűségéből lett kívánságát s választotta el tőle világi életét.

Eljöttek a Bethlen atyafiak, koporsóba tették, s visszamentek *Keresdre*, testvérüket Fejéregyházán hagyva. A következő szerdán megbetegszik a kis *Pali* dajkája s csütörtökön hat más háznál is kiüt a pestis. Árva B. K. ki akar költözni a kertbe, a régi barátok klastromába. Sámuel bátyja elviszi a Kis-Küküllő megyei *Bonyhára*, a pestisét titkoló beteg dajkával együtt. Míg a pestises tejjel élő s ölében alvó kis grófnak nem lesz semmi baja, addig a dajka haza küldetvén Haranglábba, saját gyermekei mind a hatan megmirigyeseznek tőle. A Bethlen családot a pestis Bonyhárul tovább üzi *Árokalljára*, a hol Bethlen Katának 1719. sept. 11-én leánya született: *Haller Borbála*, a kinek főképp azért örvendett, mert férjével való contractusa szerint leányát a reformata vallásban remélte felnevelhetni.

Fejéregyháza közel egy évig volt zárlat alatt a pestis miatt. Midőn felszabadult, B. K. 1720 pünkösd havában oda ment, hogy addig a föld színén nyugvó férjét eltemettesse. A temetési előkészületek között fia a kis *Samu* is megbetegedett s másfél heti szenvedés után meghalt. Atyjával együtt temették el Fejéregyházán.

A vallásáért rajongó anya abban kereset megnyugvást, hogy az Isten magához vévén, nem engedte, hogy az övével ellenkező vallásban nevedjék fel.

II.

Bethlen Kata Isten rendelésében megnyugodott csöndes lélekkel töltötte első özvegysége éveit, »életének — úgy mond — legkönnyebb és minden kereszt nélkül való részét.« A Haller rokonok között szép atyafiságos egyetértésben éldogált. Három esztendeig és hat napig tartott ez az özvegység. 1722-ben pünkösd után való kedden ment másodszor férjhez *gróf Teleki Józsefhez*, Hévizen tartván lakodalmát. Főképpen azért hálálkodott Istenének, hogy »már egy igaz hitben vallásban egy szívvel és szájjal tisztelheti az ő teremő istenét az ő édes férjével,« a ki, mint a Teleki család egészen, ref. vallású volt. Világi javakban is gazdag volt. Jóval idősb ugyan, mint neje, de »mintha ugyan édes atya s nem férje lett volna,« oly gyöngédséggel viseltetett iránta, tanította ifjúságában s mintegy előkészítette bekövetkezendő özvegységére.

Második házassága boldog leendett, de teljes boldogság nincs a világon. Most is küldött keresztet a sors, betegeskedés képében. Hársm hónap múlva Bethlen Kata betegeskedni kezdett, és soha azután egészsége teljesen helyre nem állott.

1723 év márcz. 7-én fia született: *Teleki Zsigmond*. Az e felett érzett örömet ellensúlyozta az, hogy a Haller gyermekeket el akarták tőle venni, nehogy saját vallásában nevelje őket. A főkormányzék elibe idézték még betegágya 4-dik hetében.

1723 év szept. havában az országgyűlésre menő férjével ő is Kolozsvárra ment Hévizről s mint egy fiait féltő sebzett oroszlán küzdött gyermekei megtartásáért. De a kormányzó, Kornis Zsigmond, mindent elkövetett, fel egész a királyig, hogy első férjétől való gyermekeit elvegyék tőle. Haller János óhajtotta őket magához venni, a ki gyermektelen volt s főkép felesége Apor Zsuzsánna kívánt magának erővel gyermeket szerezni. A főkormányzékai tanácsban sokáig hevesen tárgyalták ezt a kérdést, a gubernátor és püspök

katonai executióval is készek voltak elvételni, a protestans tanácsurak s a jobb lelkű katolikusok (mint Wesselényi István) ellene voltak a törvénytelen erőszaknak; de az elválasztó ítélet hozatalt meg nem akaszhatták. A szívében sebzett anya mindent elkövetett gyermekei védelmére, folyamodott az udvarhoz is. A miniszterek elismerték, hogy az ország törvényei szerint a gyermekeket az édes anyától el nem vehetik; de »minthogy ő felsége már megígérte, hogy elvéshi, örökös fejedelme lévén az országnak, a törvényt is megbonthatja.« S tényleg a bécsi udvartól (az erdélyi kancelláriától) rendelet jött Erdély katonai főparancsnokának, báró de Tige »commendérozó generális«-nak, hogy a Haller gyermekeket akárhol találtassanak két kompánia katonával, egy főstrázsamester vezérlete alatt vegyék el anyjoktól. Ilyen erőszaknak engedett csak a megsebheterdött anya, s nem várván meg, hogy a németek reá jöjjenek, fiát Kolozsvárt hagyta (1725 decz. 4.), leányát pedig Kendi-Lónán Teleki Pálnénál. A fiát aztán a főkormányzó, a leánykát Csáky Zsigmondné gr. Haller Katalin vitték el. A gyermekeiktől megfosztott anya pedig szíve mély sebével Kővár vidékére ment telelni.

Erőszakkal elragadott gyermekei helyett adott az isten másokat. 1726 apr. 1-én Kolozsvárt született *Gábor* nevű fia, szép, okos, de egészségtelen gyermek, míg bátyja a 3 éves Zsigmond, »igen jó forma, egész férfiúi természettel és ábrázattal felruházott, ideje felett szép elmével megáldatott« kedves gyermek volt. 1730. márcz. 9-én egy kis leánya is született, kit *Klára*-nak kereszteltek. »Ez igen jó forma, szép testállású gyermek« volt.

A gyermekek, kiket saját vallásában nevelhetett s maga taníttatott, megvigasztalták sokat kesergett szívét, enyhítették ezekben az években szenvedett »sok terhes nehéz betegségeit,« melyek miatt sokszor volt a halál kapujában. Boldog volt, mert férjével is csendes és igen kedves jó életet élt. Férje híres jó gazda volt, isten áldása bőven volt házukon, volt miből B. K.-nak megszükkült felebarátait segíteni, a miben lelke legfőbb gyönyörűségét találta.

De a boldogság nála vándor-madár volt. Most is hamar elköltözött. Fő büszkesége, öröme, *Zsigmond* fia (kit ideje felett való érettsége, bölcsessége miatt mindenki csodált s kinek e miatt idegenek, sőt még édesatyja is kora halált jósoltak) 1731 aug. hó 14-én 13 napig tartó vérhas után meghalt. élete kilenczedfél esztendejében. A gyászba borult anya »szemeinek egész gyönyörűsége, szívének vidámsága« vétetett el vele, s minden reménysege háza tovább való fenmaradásáról

családja tovább sarjadzásáról, mert kisebbik fia, *Gábris*, felette gyenge gyermek volt.

Mily szép istenes halála volt a kis korán érett Zsigmondnak, gyönyörűen írja le édesanyja életírásában, hogy vigasztalta őket, mennyire nem félt a haláltól, bízott a jövő életben, a feltámadásban stb.

Kerczesorán, a fogarasi gyönyörű havasok lábánál fekvő falujokban temették el házuknak egész gyönyörűségét.

A keserűség pohara még ezzel sem ürült ki. Még föl sem száradt a köny, midőn újabb kegyetlen csapást mért rájuk a sors. *Sorostélyra* (Alsó-Fehérmegyében fekvő) falujokban vonultak vissza. Szerencsétlenségükre, mert ott előbb 2 éves kisleányuk, *Klára*, harmadnapra a kis 7 éves *Gábris* meghímlőzött s 1731 szept. 17-én mindketten elhalának. Így rabolta el az emberek gonoszsága két gyermekét, a kérlelhetlen halál négyet, a legkedvesebbeket.

Méltán sóhajt fel: Óh Istennek nagy ereje, ki a nagy erőtlenségben mutatja ki magát, mert ezt a szörnyű kísértetet nem emberi, hanem az isteni erő győzte meg én bennem!

Erőre szüksége vala, mert nem sokára férjét kellett ápolnia, kinek egészségét a sok keserűség megbontotta s vízkórságba esett, száraz betegséggel. Mindent elrendezett, végrendeletet tett, mint Fejérvármegye főispánja számadásait is átadta nejének a vizetisztek előtt s nejét úgy elkészítette özvegyi életére, mint, a ki házatól kevés időre távozik és rendelést téssen háznépének, mit cselekedjék. Így indult Teleki József gróf a nagy útra, honnan még vissza nem tért senki, 1732 nov. 1-én. Mindszentek napján.

Bethlen Kata úgy maradt, »mint a megszedett szőlőben való kunyhó egyedül!« Özvegyen, gyermektelenül. Most már méltán írhatta magát az akkori szokás szerint »árva« B. K.-nak. Egy évben 3 gyermeket, a másikban a férjet elveszteni, csakugyan isteni kegyelem kellett hozzá ily sok súlyos kereszt elviselésére.

Férjét 1733. jan. 18-án temette el *Kerczesorán* az erdélyi havasok legmagasabb csúcsa a Negoj aljában vadregényes helyen fekvő kis faluban, melyet a nagy Teleki Mihály szerzett. Ide kívánt Bethlen Kata is majdan temettetni, de később (1752. végrendeletében) másként rendelkezett.

Mert a Teleki-családdal férjétől végrendeletileg reá hagyott birtokai felett perbe keveredett. A Teleki-rokonok azt akarták, hogy özvegyi éve leteltével hitbérét kikapván, mindenben, a mit ura neki hagyott, csak negyed-részes legyen. Bethlen Kata gróf Vallis katonai főparancsnokhoz és gubernátor-helyetteshez

folyamodott pártfogásért, a ki rendeletet adott ki a vármegye tisztjeinek s a katonaságnak, hogy az özvegy grófnét birtokaiban oltalmazták. Az erdélyi kanczellária útján az udvartól is protectionalist szerzett a guberniumhoz. Így oltalmazta meg néhány évig magát elhunyt férje birtokaiban mindenféle zaklatás ellenére, mígnem a hosszas perlekedésbe beleúlván, betegeskedése, gubernium gyűlésére való unalmas járás-kelés, »a lelkéig ható sok mocskolódás« arra vitték, hogy 1738. okt. 7-én kiegészvén a Teleki-családdal, jószágánál felénél jóval több részét önként kibocsátotta kezéből, csak hogy nyugodalma legyen.

Özvegysége első éveiben *Sorostélyon* (Alsó-Fehérmegyében) lakott. Teleki-birtokon. 1734 nyarán »sok és terhes nyavalyákon« ment által (petets, vízkórság, oldalfájás), melyekből *Borosnyai* Márton doktor gyógyította ki. Az örökösök már halálát remélték s Teleki Ádám minden éjszakára szolgáját küldötte ki a faluba, hogy haláláról tüstént hírt kapjon Szebenbe. Itteni szállásán pedig a remélt sok kincset egy káplárral és két köz-katonával 21 napon át őriztették, hogy az ő atyjafiai el ne vigyék.

1736 szeptember havában negyednapi hideglelés döntötte ágyba, a melyen a doktorok nem tudtak segíteni s a mely őt egy év s kilencz hónapig gyötrötte, úgy annyira, hogy életét is megunt a s alig várta »lelkének kedves vőlegényét, hogy őt e sárházból kiköltöztesse és magához vigye«. Ezt az időt többnyire *Szebenben* töltötte, mert a törökkel háború kezdődvén, féltek a török beütéstől s az úri népek ilyenkor erősített városba vonultak. Ott töltötte »unalmasan« az 1738. »siralmas« esztendőt is, mert az országos pestis *Sorostélyon* is dühöngött. *Siralmas*-nak azért is nevezi, mert Lobkovicz herczeg katonai főparancsnok a török által erdélyi fejedelemmé kinevezett s Vidinbe küldött Rakóczi Józseffel való egyetértés gyanúja miatt több előkelő főurat, a ref. püspököt és egy enyedi professort elfogatott. Köztük volt Bethlen Kata testvérbátyja gróf Bethlen Sámuel kir. táblai ülnök is, s minthogy az elfogottak mindannyian reformátusok voltak, azt hihették, hogy a hatvan évvel azelőtti magyarországi vallásüldözésnek kezdete ez Erdélyben.

A pestis Szebenben is elkezdődvén, a gubernium *Disznódra* költözött át, a rab urakat a szebeni börtönökből pestismentes helyekre szállították. — Bethlen Kata is ekkor tette át lakását *Hévizre*. Eleinte félt ugyan a török esetleges beütésétől, mert csak nemrég 1738. márcz. 1-én próbáltak az ojtózi szoroson át Erdélybe ütni s már-már a fogarasi várba költözött, midőn a békekötés meghozta a nyugalmat s Bethlen Kata

mindinkább megszeretvén hévizi lakását, ettől az időtől fogva s az 1740-es évek folyamán többnyire ott lakott (ritkábban Sorostélyon s később inkább Fogaras városában.)

Itt az egyszerű faluban, elvonulva a világtól, kegyes elmélkedések között, jótékonytáskodást gyakorolva maga körül, élte csendesen világi napjait. Meg-megújulnak a tőle erővel elvett és a kath. vallásra hajtott gyermekei iránt való keserves gyötrelmei, főképp midőn mindketten házasságra keltek s gyermekeik születtek. De ő unokáiban sem gyönyörködhetett úgy, mint más, mert gyermekeit elidegenítették az »eretnek« anyától. Haller Pál ugyan engedelmes jó fiúnak mutatta magát, de leányát Haller Borbálát (később Teleki Pálnét) úgy jellemzi anyja, hogy kétszínű volt, »előtte csalárd szíve szerént hízelt«¹, háta megett pedig vallását és őt becsmérelte, igen nehéz természetűnek híresztelte stb. Anyja bizalmasai előtt úgy beszélt, hogy őt a Haller-familia testében lelkében megrontotta, mikor anyjától elvették és nem engedték, hogy a maga vallásában felnevelje. Midőn azonban bátyjai Haller Pál és a gubernátor Haller János »szembe fogták«, hogy mit »tsapziskodik,« azzal mentette magát: az Úristen is tudja azt, mely szívesen gyűlöli ő a kálvinista vallást, csak édes anyjának akart kedviben járni vele. Mely miatt is anyja annyira megirtózott tőle, hogy látni sem kívánta, főképp miután arrul is értesült, hogy a Károlyi Sándor gróf temetés alkalmával 1744. aug. havában meglátogatván az egri püspököt Erdődi Gábort, előtte őt leánya »derekasint lefestette.« hogy micsoda nagy eretnek, őket vallásukért mennyire gyűlöli s hogy a katolikusokat még kapuján sem ereszti be stb. Mindezzel csak a Bécsben nagy befolyású püspöknek pártfogását akarta megnyerni, férje (Teleki Pál) előléptetése érdekében, a mit a püspök meg is ígért.

Ilyen hírek hallatára méltán elkeseredik gyermekeiért gyötrődő anyai szíve s gyermekeiben is csalódván, még inkább elvonul a »világi társaságtól« s csak istennel igyekszik társalkodni, a kinek társasága neki mindenkor megörvendeztetésére szolgált.

Távolabbi atyjafiai között is akadt, a ki azt híresztelte, hogy nincs egyéb baja, hanem a *melancholia hypocondriaca* vagyon rajta s ezt az országban a főúri társaságban annyira elterjesztette, hogy már némelyek azt gondolták, hogy elméjében is megfogyatkozott. Bethlen Kata meghallván a róla keringő mendemondát, 1744. májusban N.-Szebenbe ment s ott időzött három hétig, súlyos beteg öcscsét gróf Bethlen Miklóst ápolva. Országgyűlés lévén, az ország főemberei mind megfordultak akkor Szebenben s meggyőződhetett mindenki, mily

hamis a róla terjesztett hír, mert ha testileg egészségtelen is, elméje teljesen ép s lelke nemesebb, mint a rosszakarató hírek terjesztőie.

Igy telt el özvegysége első évtizede testi és lelki megpróbáltatások között, melyek elviselésére erőt a vallásos hitben, Isten ítéletei végére mehetetlen voltában keres és talál. Valószínűleg ekkor kezdi leírni élete folyását melynek keretébe imádságok beleillesztése az 1742. aug. 25. »mélységes szomorúsági között« Sorostyélyon írt imával kezdődik.¹⁾ Az ezt követő imát: »Az Istenhez nagy bizodalommal való ragaszkodás a kísértetek között való vígasztalásért« cz. a. már Hévizen írá 1743. márcz. 4-én.

III.

A Hévizre és Fogarasra visszavonulás egyszersmind a világtól való elvonulást jelentette Bethlen Kata életében.

Kerczesorához és Sorostélyhoz még közel volt N.-Szeben. a gubernium, az országgyűlések ekkori székhelye, tehát az ország fővárosa, a hol Erdély társadalmi élete összpontosult. Hévizhez már csak Fogaras volt úgy a hogy közel (3 óra járás), s ez is ekkor már nem fejedelmi vár, hanem jelentéktelen végvidéki központ igen s alkalmas arra, hogy valaki ott a világ zajától visszavonuljon.

És ezt a célját annyival inkább elérte, mert Hévizen. udvari papján kívül senkije sem volt. Maga írja életírása utolsó lapján, hogy »annyira megfosztva vagyok mindenektől, hogy a' sintsen, a kihez egyszer szólhassak, vagy pedig valakitől lelkemnek enyhítésére vagy egy szót halljak.«

A kiállott szenvedések, csapások, gyász esetek, csalódások egészen megmagyarázzák lelkének a világgal való meghasonlását s azt hogy ezek után az élet hiú örömeiről lemondva, lelke a »gonosz világ«-tól elfordult s a túlvilági életben, Istenben és egy szerelmes fiában a Jézus Krisztusban kereste legfőbb boldogságát, hogy pietistává, vallásos rajongóvá lett. Ettől fogva a nagy világtól teljesen elvonulva, jótékonytságot gyakorolva vallásos elmélkedésekbe mélyedve töltötte el még hátra levő földi életét: gyógyítva betegeket, törölve könnyeket, enyhítve nyomort, építve iskolákat, templomokat — s hirdetve, előszóval, írásban és tettel Isten dicsőségét. Sokan írtak életírást, írtak imádságot, de Isten rendelkezése jobban belenyugodva, a csapá-

¹⁾ Megjegyzésre méltó, hogy ennek a harmadik bekezdése majdnem szó szerint megvan 1752. máj. 7. végrendelete harmadik bekezdésében.

sok között is Istent magasztalva, áldva és imádvá s hozzá oly hően fohászkodva — nem írt szebben s mélyebb érzéssel, úgy-szólván szíve vérevel senki más, mint Bethlen Kata.

Irodalomtörténetünkben becsült neve van; bár még nincs eléggé méltatva s az őt megillető magas talapzatra emelve. Nem hiszem, hogy túlbecsüljem itt először ismertetett és a Történelmi Társban közlendő *végrendeleteit*, midőn azt hiszem, hogy ezek még magasabbra emelik az ő értékét, még több varázsszal vonják be nevét, s a vallásos rajongó, szépen író, mély érzésű imádságokat szerző Bethlen Kata eddigi discszo-rúja köré oda fonják a kegyelet virágait — a minden meg-takarított vagyonát a jótékony-ság, iskolák, templomok javára áldozott, tettekkel is kegyes és példás életű Bethlen Kata emléke körül.

Mert az a 27 esztendő, melyet 2-ik férje halála után magányos árva özvegy-ségben töltött *Sorostélyon*, *Fogarashan* s főképen *Hévizen*, a jótékony-ság szakadatlan lánczolata volt. Vallása iránt rajongó szeretete hozta magával, hogy jótékony-ságát főkép hitsorsosaival érez-tette. Az eddig teljesen unitarius vallású községben *Hévizen* ő szervezte a református egyházat, 1725-től a rákosi ref. papot járatta át, 1727-től külön papi és kántori állást rendszeresített a maga költségén, imaházat, papi, tanítói lakot, haranglábat építtetett, harangokat (3-at) önte-tett, az úr asztalát felszerelte stb. Papjául 1743-ban meghívta a külföldi egyetemekről épen hazatérő jeles tudóst, felső-cser-nátoni Bod Pétert, a kinek már enyedi iskoláztatását is évi 30 fttrtal segít-yezte. Hogy Bod Péter irodalomtörténetünk egyik legkiválóbb jelesévé vált, abban nem csekély része van a Bethlen Kata támogatásának, pártfogásának, személyes befolyásának és főkép theologiai művekben gazdag könyvtárának, melynek Bod Péter címjegyzékét is ránk hagyta.¹⁾ Ő házasította is meg kedvelt udvari papját, egy fogarasi polgár, Enyedi Sámuel leányát, Máriát. »kegyes, okos, szemérmes és minden női erő-nyekkel ékeskedő hajadont« vétetvén el vele 1748-ban. Ő volt keresztanyja 1750. febr. 3-án született leányának *Katának*, a kinek élete anyja halálát okozván, pártfogó gondoskodása alá vette,²⁾ ő nevelte s róla végrendeletében is megemlékezett.³⁾

¹⁾ Gr. Bethlen Kata magyar bibliothekájának lajstoma megvan a m.-vásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban 12. sz. a. Bod Péter s. k. írásában (gr. Mikó Imre, Bod Péter élete 51. l.)

²⁾ *Gróf Mikó Imre*, Bod Péter élete és munkái. Pest. 1862. 11. l.

³⁾ Az 1752. márcz. 7. Fogarason kelt végrendelet 7 pontja szerint: »A kis Bod Katinak a Tövis körül lévő 60 magyar forint adósságot hagyom, a melynek érdekét az édes atyja fordítsa a kis Kati hasznára.

Bod Péternek is (a kit 1749-ben magyar-igeni pappá választottak) hagyott 1752. végrendeletében »négy lovat, a zöld kocsival együtt.«¹⁾ A hévízi ref. egyház számára 1752-iki végrendeletében 3200 frtot hagyott az ottani ref. pap és »scholamester« fizetésére. Ezt az összeget 1757. szept. 18. végrendeletében 3240 fítra emeli fel. Ugyanezen végrendeletében 300 frtot hagy a hévízi ref. templom, harangláb, papi és tanítói lak fenntartására. Külön 2000 frtot (illetőleg annak 120 frtot tevő évi kamatját) hévízi szegény ref. lakosok adójuk fizetésére hagy.

Másik, szívéhez nőtt egyháza és iskolája a fogarasi ref. egyház és iskola volt, melynek erősítése által az ottani maroknyi magyarságnak fenntartására is törekedett. Az 1750-es évek folyamán gyakran tartózkodott Fogaras városában, a hol nagy udvarháza volt,²⁾ »a Székely vagy Huréz utczában« (mint a hogy 1758. pótvégrendeletében írja.) Itt írja meg 1752. máj. 7., 1759. máj. 13., jun. 4. jun. 11. végrendeleteit s alapító levelét, a többiekét Hévízen.

A fogarasi ref. egyház erősítésére sokat tett; annak jogait, Bethlen Gábor és más fejedelmektől nyert kiváltságait erőiesen védelmezte még saját veje Teleki Pál fogarasi kapitány ellenében is.³⁾ Egyháza ügyeinek, iskoláinak jó karba állítására sokat áldozott. Hiába suttogetta a roszakarat, hogy »asszony ő, ne szóljon mindenben, mert nekünk nem főcurátorkunk, nem reá bízták a dolgot«: azt felelte rá egyik, új papi és tanítói állást szervező alapító levelében, hogy »tagadom, hogy reám ne bízott volna azon dolog, hogy asszony ember vagyok, mert én szintén olyan igaz tagjának tartom magamat az Isten alya-szent-egyházának, mind különösen a fogarasi ecclesiának, mint akármely férfi is.«⁴⁾

S eme buzgalmát tettekkel, gazdag alapítványokkal igazolta. A fogarasi iskolában három tanuló ingyen ellátására 1000 frtos alapítványt tett.⁵⁾ Ő szervezi a második papi állást tanítósággal összekötve. Alapítványokat tesz részére, a leányok

Később Deák Jánosné m.-igeni papné s Fehérvár egyh. ker. esperesné lett. Egyik leányát Bodola János erdélyi ev. ref. püspök vette el.

¹⁾ Az 1752. márcz. 7. végrendeletben.

²⁾ A ház máig is meg van, most városi kórház, a Zeyk családtól vette meg nem rég a város. Kettős francia fedelű, hosszában 6—6, oldalt 3 ablakos ház, nagy udvarral és kerttel.

³⁾ Erről tanuskodik egy 1756. febr. 12-én kelt levele (a fogarasi ev. ref. egyház levéltárában 45. sz. a.)

⁴⁾ K. n. levele a fogarasi ref. egyház tanácsához (a fogarasi ref. egyház levéltárában 56. sz.)

⁵⁾ 1759. jun. 1. Fogarason. Eredetije az erd. ref. egyházkerület levéltárában Kolozsvárt 315. c. sz. a.

taníttatásáról is gondoskodik. 1757-iki végrendeletében még 1000 frttal pótolja a fogarasi egyháznak már előbb adott 500 frtját. Ő végeztette be a fogarasi nagy templom felépítését, melynek emlékéit a torony nyugoti oldalába tett emléktáblán e valószínűleg Bod Péter tollából származó vers örökíti:

E torony oldala tartja e nagy követ,
E kő befoglallja amaz áldott nevet,
Mellyből akárki is méltán példát vehet,
S példáját követvén, az egekbe mehet.

Gróff Bethlen Kata, ez, Bethlen Sámuelnek
Kit szült Nagy Borbára mint édes férjének.
Éltében hív társa Teleki Józsefnek,
Ki volt főispánnya Fejérvármegyének.

Ez Úr e' templomot másokkal fundálá,
Ez asszony azután bolt és tserép alá
Vétette, költségét érte nem sajnálá,
Melyből az Istenre térjen örök hálá!!

Huszonhét esztendőt töltött özvegyiségbe,
Minden rendek előtt példás kedvességbe;
Ötvenkilenczetek világi életben,
A' mit kívánt, vagyon már Jézus ölében.¹⁾

Kegyeletes gondoskodásának egyéb fő tárgyai: a nagy-enyedi ref. főiskola, az udvarhelyi ref. gymnasium és a marosvásárhelyi ref. collegiumok voltak, melyeknek 2000—2000 frtot hagyott s az enyedinek azon kívül még gazdag könyvtárát. A Nagy-Szebenben felállítandó ref. papság fizetésére is tett alapítványt 1759-iki végrendeletében). A fogarasi templombéli kar (chorus) csináltatása is az ő érdeme.

Hű embereiről sem feledkezett meg végrendeleteiben.

Birtokait két gyermekének hagyja, Haller Pálnak és Borbálának, Teleki Pálnénak.

Igy mindeneket jól elrendezve, sok betegeskedései között mindig készen várta a megváltó halált, »meggondolván, mely mulandó légyen e világi élet, elenyészik az, mint a füst és a

¹⁾ A fogarasi ev. ref. egyház I. anyakönyvében a 198. l. is be van jegyezve, ezzel a felirattal: *Méltóságos gróf Bethlen Kata emlékezete.* A fogarasi ref. ecclesia tornya oldalába nap nyugot felől befoglalt márvány kővön fellyül vagyon a gróf Bethlen familia czímere kigyó metszve, azon alól ezek a versek.

pára, elmúlik mint az árnyék.«¹⁾ Önéletírását — világosan kitetszik »előljáró beszédé«-ből, hogy — özvegysége idejében élete utolsó éveiben (»elfolyt életében«) irogatta, midőn már »sok nyavalyák és igen nehéz keresztek« nyomták erőtelen válaít (5. lap.) Mottója is a mulandóságról szól:

Micsoda az élet? Enyésző füst s pára.

Meddig tart? Hirtelen elfoly határára

Az én életem is örök nyugalmára

Foly; siet Istentől rendelt vég órára.

Folyjon bár életem utolsó órára,

Tsak az Isten gondot tartson koronámra,

Adjon segedelmet, míg végzem, pályámra,

Hogy neki élhessek s haljak áldására.

Vezéreszméje: az Istennek mélységes bölcsessége, kegyelmessége, irgalmassága, hatalma hirdetése és magasztalása.

Nem végezhetette be (talán kéziratban sem), a nyomtatás a 256. lapon mondat közben (hogy-gyal) szakad meg, a hol 1752-iki dolgairól beszél. Az utolsó fejezetek egyike az 1751. jun. 18-án éjjel Hévizen szenvedett nagy tűzkárát írja le, midőn a mézszveremtől meggyuladt és leégtek udvarháza melléképületei: egy nagy és hosszú két kontignacziós emeletes pület, az élésház, hintó-szín, szalmás-ház és gabonás-ház, majd a tisztartó háza, végül a lakatos ház. Lakóháza is, (melyből a kis árva Bod Katával menekülni készül) majdnem áldozatul esett a nagy tűzvésznek, mígnem hajnal felé az éjjeltől pusztított tüzet sikerült elfojtani.

1752. jun. 6-án meg Fogarasban gyűlt meg este lefekvéskor a kerte végiben a fiskális malomnál lévő ház. 1751 és 52 nyarán nagy jégesők, árvizek pusztították fogarasi és hévizi birtokait. *papiros malnában* is nagy romlást téve. Ezen nehéz dolgok látása — úgy mond — (testének beteges állapota miatt különben is gyengélkedő lévén) annyira meggyengítették a szívét, hogy minden hirtelen szóra, kiáltásra összegezzent: ettől fogva éjjeli és nappali ijedségben szenvedett.

Ezek leírásával végződik (csonkán, egy ima-töredékkel) életírása,²⁾ melyet végrendeletei s a hévizi Haller-levéltárból esetleg kikerülendő levelek vannak hivatva kiegészíteni.

¹⁾ 1757-iki végrendeletében.

²⁾ Valószínűleg Nagy-Enyeden nyomtatott talán a Bod Péter correcturája mellett. Bethlen Gábor gróftól úgy értesültem, hogy neki megvan Keresden kéziratban. Valjon nem az eredeti teljes életírás-e?

Végrendeletei meg vannak az 1742., 1752., 1757., 1758. s az 1759. évekből s három alapítványi oklevele (kettő 1759-ből s egy kelet nélkül), melyek egymást pótolják s kiegészítik. Mennyi vallásosság, Isten rendelkezéseiben megnyugvás, igazi bölcsesség és kegyesség sugárzik ki ezekből! Az 1752-iknek bevezetése pl. így szól:

»Atyának, fiúnak és szent-lélek teljes szentháromság egy bizony örök istennek nevében kezdettem el ezen rendelkezésemet.

Elsőbben is áldom és dicsérem az Atya úristent, ki engemet a semmiből méltóztatott teremteni, nem pedig valami csüszmászó állattá, hanem okos lélekkel felruházott teremtetett emberré teremtett, bizonyos időben, igaz hitben, vallásban lévő szülék által, ép kézzel, lábbal e világra béhozott és szép rendbe helyeztetett, Krisztuson fundált igaz hitben, vallásban a szorongatások között is kegyelmesen megtartott, el is hiszem, hogy mindvégig is megtart.

Áldom és dicsérem a Fiú úristent, ki engemet keserves szenvedése és halálával megváltott és a bűnnek sirjából az örök életnek birására kegyelmesen felvett és az én sok számlálhatatlan bűneimért tökéletesen eleget tett.

Áldom és dicsérem a Szent-lélek úristent, ki azt a nagy jót, t. i. az én örök életre való megváltásomnak drága örömét szívemben megéreztetvén, az örök életre elpecsételt, melylyel is minden kísértéseim között magamat vigasztalhatom.

Dicsértessék mindenektől és én tőlem is az én életemnek utolsó pecentzéseiig a szent Háromság, egy bizony örökké való Isten, ki engemet az ő örökké való decretuma szerint elválasztván az örökélet birására, ahoz illendő drága kegyelmeivel fel is ruházott és nem engedte, hogy e világgal és annak haszontalan gyönyörűségeivel elereszkedjem, hanem mint édes atyám gyakorta nehéz kísértésekkel és keresztekkel életemet gyakorlotta és a sok nehéz kísértések által azt cselekedte, hogy azok által jobban-jobban ragaszkodhattam ő felségéhez és az én utolsó végemről meg is emlékezhessem és szent Dáviddal azt mondhassam: szomjuhozik az

Nagyon kíváncs voltam a család levéltáraiban utána nézni, hogy nem lappang-e valahol az eredeti kézirat. *Szilágyi* Sándor most nem rég adományozott egy kézirati példányt (melyet édes atyja kapott Kerlésről 1843-ban gr. Bethlen Sámuelről) az Erdélyi Múzeum kézirattárának; de ez a példány még kevesebbet tartalmaz, mint a nyomtatott példány. Nyereség volna irodalmunkra, ha B. K. önéletírásának teljes példánya előkerülne, mert az még sem valószínű, hogy tőle oly csonkán maradt volna. Valószínű, hogy halála a mű nyomtatása közben következvén be, azért maradt csonkán. Az első kiadás cím lapján évszám nincs.

én lelkem az istenhez, az élő erős istenhez, ezt mondván: vajlon mikor mehetek el, hogy bemutassam magamat az én Istenem előtt? és szent Pállal a Krisztushoz való menetelt kívánván, mert az mindennél jobb. Ez nyavalyás életből való kiköltözésemnek emlékezete énnálam kedves lévén, tudván azt, hogy az csak álom, mely is drágalátos az úr szemei előtt.

Meghidegedett tetemeim eltakaríttatása iránt sokszor gondolkodtam; az én szemeim elől elvétetett kedveseimhez mostan is fentartó indulatom ugyan arra vinne, hogy Kertzesorán kívánjam földbe való tétethetésemet, minthogy ez iránt a méltóságos Teleki familiával tett alkalmamban (így!) is, úgy jut eszembe, hogy van emlékezet; de abban is sok akadályt látván, holtom után is másoknak terhet porrá váló testemmel nem kívánok tenni, tudván azt is, hogy az Úré az egész föld és annak kereksege és akárhonnán is feltámad az én porom amaz véghetetlen dicsőségnak elvételére. Azért kérem kedves bátyám, Bethlen Sámuel és Bethlen Imre uramékat és kedves testvérjeimet, a kik akkor életben lésznek, hogy tétessenek engemet oda, a hol az én velem igaz hitben, valásban boldogul kimúlt embereknek tetemei lesznek, az pedig akár-milyen helyen legyen, én nem bánom.

Koporsó betételemen legyen egy praedikáció, temetésemen kettő, egyéb ne legyen, se bucsúztató, se oratio. Minthogy a mostani szokás szerint a dicséretben igen el szoktak menni, talán rendin kívül is néhányszor; én ezt sohasem szerettem, vétkes dolognak is tartom, magam ítélete szerint is dicséretre való dolgot magamban keveset, vagy semmit sem látok, ha szintén volna is. az nem én tölem, hanem az Istentől volna, kiért térjen vissza ő szent felségére a dicséret, engemet pedig dicsérettel ne illessenek.

— — — — —

E mellett édes gyermekeimet arra kérem, hogy valami módon meg ne ütközzenek abban, hogy eltakaríttatásomat bizom testvérjeimre. Én az ő hozzám való jó indulatjokban semmit nem kételkedem, de minthogy ők a mi közöttünk való eltakaríttatásnak módjához és rendihez nem szoktak,¹⁾ azért kellett eltakaríttatásomat bíznom testvérjeimre. Azért édes gyermekeimet anyai indulttal arra kérem, hogy ellene ne álljanak ezen rendelésemnek, sőt minden dispositió legyen kedves bátyám uramékon Bethlen Sámuel és Bethlen Imre uramon. Egész reménységgel is vagyok édes gyermekeimhez, hogy nem kívánnak rendelésim ellen semmit is cselekedni, tapasztalván hozzám való engedelmességöket. Melyért is kívánom, ha engedelmeskednek, hogy az én Istenem lelki és testi áldá-

¹⁾ Katholikusok lévén.

sait reájuk terjessze és az élet után az örökké tartó és soha meg nem változó dicsőségbe vigye be őket.

E világból való kiköltözésem után is nem gondolhatom, hogy édes gyermekeim közül arra a háládatlanságra vetemednék, hogy az Istennek magasztalásával, a maga lelkének megsértésével, engemet az eretnek anyák közé kívánna számlálni, sőt úgy ítélek, minthogy az én életemet, Istenbe vetett reménységetem maguk is tapasztalhatták, én irántam úgy ítélnék, mint az Úr Jézus vérével megváltatott és már az örökké való nyugalomnak kíváncsós révpártjára és az Isten szent színének gyönyörűsége látására által lépett Istennek szolgáló leányáról.»

Temetéséről (mint látjuk) ekkor úgy intézkedett, hogy a hol meghal, ott hitsorsosai között temessék el. Később (1759. máj. 13.) végrendeletében úgy intézkedett, hogy »teste Fogarasban takaríttassék el, arra hagyatott elégséges fundusból.«

Így várta a halált mindeneket jól elrendezve s kegyes életéhez méltó szép csendes halállal így múlt ki árva Bethlen Kata 1759 őszén ¹⁾ fogarasi »méltóságos udvarházában.« Temetése nov. 25-én volt Fogarasban. Legkedvesebb papja, a tudós Bod Péter tartotta felette az általa épített nagy templomban a gyászbeszédet, mely »*Tiszta fényes drága bíbor*« stb. cz. a. megjelent Kolozsvárt 1762-ben s a melyben kegyes nagyszonya életének folyását s boldog megoszlatását versekben magasztalja.

Azután kivitték a drága tetemet s kedves temploma bejáratától mintegy hat lépésnyire átadták az anyaföldnek. Sirhalma nagy kőkoporsót tettek emlékül, a kigyós Bethlen-czímerrel s rávésett liliummal ékesítve.

A sírfedő köemlék két oldalán máig is olvashatók e mélyen bevéssett emlékvorsorok (valószínűleg Bod Péter tollából):

A déli oldalon:

Teste e kő alatt *Gróf Bethlen Katának,*
Lelke szent kezébe vagyon Jéhusának,
Kiben hitt 's kit tartott megváltó urának,
Magát alázatos hív szolgálójának.

¹⁾ Mikó Imre gróf, Bod Péter életrajzában 1759. febr. 29-ére teszi halálát, tévesen, mert hisz még 1759. júl. 11-én alapítványt tesz a fogarasi tanulók számára. Temetése nov. 25-én lévén, valószínűleg ősszel (tán okt. 29-én ?) halt meg.

Ezerhétszázban lett világra jövése,
 Ötvenkilenczedben innen kimenése;
 Özvegyi életben két ízben lépése,
 Ebben sok ideig kegyesen élése.

Az északi oldalon:

Atyafi szerető, kegyes istenfélő,
 Szegényt, oskolákat jóvával segéllő.
 Tiszta szent étellel mások előtt fénylő,
 Volt mértékletesen 's ártatlanul élő.

Ezért mindenféle rend ötet betsülte,
 Tőlle félt a gonosz és távol kerülté,
 Áldott neve maradt, ezt jósa szülte,
 Győzedelmi székét már égbe béülte.¹⁾

Ez Bethlen Kata istenes életének rövid története. Midőn végrendeletei kiadása alkalmából, halála után közel másfél száz évvel az ő világi dicsőségre nem vágyó lelkének vívódásait s nemes szívének jótékony cselekedeteit az utókor emlékezetében felújítani kívántuk: az a hő vágy sarkalt főképp erre, hogy vajha sikerülne figyelmet ébresztetni irodalomtörténetünk e kedves nő alakja iránt azokban a körökben is, a honnan leginkább remélhetjük eddig csak csonkán ismert és kiadott *Önéletírása* egész terjedelmében való előkerülését. Bethlen Kata önéletírásának hiányzó része, életének utolsó hat esztendeje, bizonyára nagy nyeresége volna irodalom- és művelődés-történelmünknek.

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ A fogarasi ev. ref. egyház küzség I. anyakönyvében bejegyezve a 168 és 199 levélben is olvasható ezzel a bevezetéssel: A fogarasi ref. ecclesia tornyának napnyugoti oldala előtt, a torony ajtajától mintegy 6 lépésnyire mlts. gróf Bethlen Kata úrasszony sírhalmára tétetett tkoporsó formára vágott kőnek délfelől való oldalán elől metszve lévén a kígyó czimer koronával, ezek a versek olvastatnak. (A vers után egy *ülöm-szül* van a sírkőbe vésvé)

Leírta: *Fülöp Elek* pap 1809-ben.

AZ 1707. ÉVI ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS TÖRTÉNETE.

A m. t. akadémia által Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka.

I. Bevezetés.

*A francia szövetség ügye. A nagyszombati békealkudozások
félbenszakadása.*

» Veheti észben Fölséged, hogy ez az Nemzet, legfőképpen az Fejeik, a békességhez nagy hajlandósággal voltak.« E szavakat olvassuk lord Stepney angol nagykövet azon beszédében, melyet József császár előtt 1706. augusztus 1-én tartott s melyben úgy maga, mint követtársai működéséről a nagyszombati békealkudozásokban számot adott.

Kemény és a bécsi udvart erősen kompromittáló igazságot tartalmaznak a nemes lord idézett szavai, melyek világosan mutatják, hogy a nagyszombati békealkudozások megszakítását egyedül a bécsi udvar magatartása okozta. A vád, melyet Rákóczi ellen a bécsi udvar emelt, hogy az ő magatartása volt okozója a békealkudozás megszakadásának, e nyilatkozat előtt nem állhat meg; visszaháramlik azokra, kik e vádat szárnyra bocsátották. Mert Rákóczi engedett az alkudozások folyamán egész azon határig, melyen túl hazája, nemzete érdekének veszélyeztetése nélkül nem léphetett. Maga a bécsi udvar kényszeríté Rákóczit a megkezdett harcz folytatására és a döntő lépésre, melyet e küzdelemben Rákóczi tett: az ónodi gyűlésen a dethronisaczió és a függetlenség proklamálására.

E munka tulajdonképeni feladata az ónodi gyűlés ismeretése; de vessünk előbb rövid pillantást azon eseményekre, melyek ennek összehívását, hogy úgy mondjam, szükségessé tették. Ezek a francia szövetség ügye és az 1706-i békealkudozás félbenszakadása.

I.

II. Rákóczi Ferencz összeköttetései XIV. Lajos francia királylyal már a spanyol örökösödési háhorú elején kezdődtek. Ismeretes, hogy a francia királynak érdekében állott Leopold császárt gátolni abban, hogy teljes erejét kifejthesse a francia hadak ellen. Rákóczi harczai Ausztria ellen ép kapóra jöttek neki, a császár kénytelen volt hadai egy részét Magyarország ellen küldeni, s ez által akadályozva volt a spanyol háborúban teljes erővel fellépni. Ezért támogatta a francia király Rákóczit mindjárt kezdettől fogva. Bármily érdekes is ezen viszony, azt e helyt nem tárgyalhatjuk. Hosszúra nyúltaná e munkát, s ezért már in medias res, I. József trónralépésével vesszük fel a fonalat.

I. József trónraléptekor a magyarországi viszonyokban látszólag jobb fordulat állott be. Úgy látszott, hogy a fennforgó kérdések békés úton nyerendnek megoldást, mindkét fél elég készséget mutatván a békülésre. Azonban e békés fordulat csak látszólag volt őszinte. Rákóczi részéről ugyan őszinte volt, ki tényleg óhajtá, hogy a háborút az ország javára befejezzék, de annál kevésbbé volt őszinte a bécsi udvar részéről. Rákóczi ugyan nem vonta kétségbe a császár békülési szándékait, de másrészt nem is bízott nagyon bennök. Megtanították őt már az eddigi események, hogy mily hitellel birnak a császári udvar ígéretei. Tudta, hogy ígérni mindent megígérnek, de ígéretüket megtartani csak a legkritkább esetben szokták. Azért a következő két pont elfogadását kötötte ki: a külföldi hatalmak formasierű kezességét és Erdély függetlenségét a bécsi udvartól. Meg volt azonban győződve, s e föltevésében nem csalódott, hogy a bécsi udvar e pontokat elfogadni nem fogja.

Ezért a kiegyezkedést nem most, hanem akkor kívánta megkísérteni, midőn az általános európai békét tárgyalják, bírván a francia király ismételt ígétét, hogy a békébe úgy az ő személye, mint erdélyi fejedelemé, mint pedig Magyarország szabadságainak biztosítása is be lesz foglalva.¹⁾

A francia udvar előtt a békére czélzó törekvések ismeretlenek nem maradhattak. Hogy XIV. Lajost e békés fordulat nem a legkellemesebben érinté, az könnyen érthető volt, hisz tudta, hogy egy esetleges magyar békekötés reá nézve az örökösödési háborúban rossz fordulatot jelentene. Ezért mindent elkövetett, hogy Rákóczi, ki a császárt Magyarországon

¹⁾ Horváth M., VI. 385.

eddig lefoglalva tartá, a háború folytatásától el ne álljon. Midőn követe, Desalleurs marquis őt a békealkudozásokról tudósítá, gondja volt arra, hogy Rákóczit magának lekötelezze és így a háború folytatására inkább rábirja. Titkárja, Chamillard 1705. május 19-én Vetésyhez, Rákóczi követéhez intézett levelében tudósítá azt, hogy Lajos indíttatva érezte magát azon hír által, hogy Rákóczi a császárral az általános béke előtt egyezkedni nem szándékozik, a havi 10,000 tallér hadi segélyt 50,000 livres-re fölemelni.¹⁾ A francia király e segélyt Rákóczi július 8-án kelt levelében köszönte meg, melyben egyúttal biztosítá a királyt, hogy a békülés a bécsi udvarral nincsen szándékában. Hogy a rendeket mégis országgyűlésre Szécsényhez hívta össze, ez csak azért történt, mert a bécsi udvarnál beállott békés hangulat következtében előállott körülmények őt erre kényszeríték. Meg kell, hogy hallgassa a rendek véleményét és nézeteit a béke ügyében, de egyúttal biztosítja a királyt, hogy vigasztalhatatlan lenne, ha a gyűlés az ő szándékaival ellenkező határozatot hozna.²⁾ Még jobban kifejté ezt követéhez, Vetésyhez intézett július 29-ki levelében, hogy ő ugyan nem vár hasznot az alkudozásokból, de miután ő Magyarországnak vezére és nem ura, ha az országnak tetszik békét kötni, ő azt meg nem akadályozhatja, jóllehet a maga részéről soha sem fogja tanácsolni azt, »hogy csalárd ellenségének hitelt adjon.«³⁾ Egyébiránt Rákóczi azt hitte és ezen nézetét Vetésyvel is közölte, hogy a béke ügye tisztán csak az idő, illetve a megkezdett hadműveletek kimenetelétől függ, mert mint mondá »ha az ellenség szerencsés lesz, felfuvalkodott szokása szerint az addig tett ígéretitől is eltávozik, hogyha pedig fegyverünknek isten szerencsét ad, bizonyos lehet benne az elector, hogy ezen nemzet nemcsak az békeséget rejciálni fogja, de még a király választásáról és interregnumról kérdést fog tenni.«⁴⁾

A rendek gyűlését Rákóczi kénytelen volt nemcsak azon okból összehívni, hogy véleményöket meghallgassa, hanem azért is, mint ő maga említi ezen levelében, mert a vármegyék az angol és holland közbenjárást a békealkuban elfogadták, jóllehet azon kikötéssel, hogy a svéd és porosz királyok is foglaltassanak be a jótállók közé. Ámde a gyűlés összehívását

¹⁾ A levél Fiedlernél: Aktenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczi II. I. 281. old.

²⁾ Fiedlernél II. 452—453. old.

³⁾ Fiedler I. 282.

⁴⁾ Ugyanott 283.

Rákóczi egészen szeptemberig húzta-halasztotta, még pedig a francia szövétség miatt.

Eddigélé ugyanis Rákóczi a szövetségre vonatkozólag szép szónál, biztatásnál egyebet nem kapott. Késérően érinté őt, hogy a francia udvar csak ígérekkel tartja őt, és arra, hogy vele tényleges szövetséget kössön, rá nem bírható. Vetésyhez intézett levelében ki is fakad Lajos ellen, »bujdosásomtul fogvást meg nem nyerhettem tülle, hogy formalis ligát kötött volna velem, avagy pedig csak írásbeli assecuracziót adott volna, hogy az Magyarország és nálam nélkül békességet nem ineál; assecurált ugyan nem régen követtye által, hogy az követemet mint erdélyi fejedelmét az békességről való congressushoz akarja admittáltatni és tudtom nélkül nem tractálni, de mi haszna, ha írásba semmi sincs az mit mutathassak M. Országnak.«¹⁾ Most, hogy a békealkudozások kérdése fölmerült, melyeket ő, miután elegendő kezességet nem látott bennök, támogatni hajlandó nem volt, arra törekedett, hogy a francia udvartól elégséges biztosítékot nyerjen arra nézve, hogy Magyarország ügye az általános békébe, a hogy ezt megígérték volt, kétségkívül befoglaltatik. Ezért követéhez, Vetésyhez július 29-én intézett levelében következő kívánatai teljesítését kívánta:

»1. hogy úgy a (bajor) választó, mint a francia király vele formaszzerűleg védő és támadó szövetséget kössenek, azonkívül békét egyikök sem köt, »valameddig M.-Ország az ausztriai háztul el nem szakad, avagy legalább minden törvényes igasságát effective nem obtineálja és nálam nélkül se traktába nem ered, se aztat nem concludálja.«

»2. hogy ha az hadakozásnak változása miatt idő előtt kellene békességre hajlani, legalább azon M. Országnak része, az mely akkor elszakasztva találtatik, maradgyon guberniumom alatt az erdélyi fejedelemséggel cum pleno iure suveranatus és holtom után az guberniumja alatt, az a kit azon elszakadt statusok választani fognak communi sensu.«

»3. az meddig az hadakozás tart, ezen elkezdett subsidio-mot continualya.«

»4. ha végtére bujdosásom vagy rabságra esnék, abból nem csak kiszabadít, de szerez Lengyelországban annyi jószágot és securitast személyemnek, hogy élélhessek azokkal az kik velem lesznek —«²⁾

Vetésy a fejedelem utasításához képest 1705 szeptem-

¹⁾ Fiedler I. 284. old.

²⁾ Fiedler I. 285.

ber havában a francia király elé terjeszté Rákóczi ezen kívánatait, választ kérve azokra minél előbb, hogy azt urának még a gyűlés előtt tudomására hozhassa.¹⁾

A francia udvar azonban e pontokra hosszabb ideig nem adott választ. Vetésy ismételt sürgetései daczára mindig csak kitérő választ kapott. Végre mégis feleletet adott az udvar, csakhogy ez nem volt valami biztató. Tudtára adták ugyanis Vetésynek, hogy Lajos király ez ügyben nem tárgyalhat, miután Vetésy a francia udvarnál formaszerinti megbízatással nem bír. Ez oknál fogva Lajos király követe Desalleurs marquis által fogja ez ügyet Rákóczival tárgyaltatni. Ez ugyan igaz is volt, valamint az is, hogy Desalleursnak ez ügyben már utasítást is küldöttek. Csakhogy ez utasítások egészen mást foglaltak magokban, mint a mit Rákóczi remélt. Lajos tudniillik arra utasította Desalleurst, hogy az egyenes választ Rákóczi követeléseire, a meddig csak lehet, húzza-halassza. Ha pedig a választ már nem kerülheti ki, jelentse ki, hogy Lajos a szövetséget nagyon szívesen megkötne, de méltósága nem engedi meg ezt cselekedni mindaddig, míg Rákóczi az erdélyi fejedelemségbe — jóllehet választását jogos és törvényesnek ismeri el — tényleg beigtatva nincsen, s a míg a rendek a császár alattvalói lenni meg nem szűntek.²⁾

Desalleurs közölte Lajos ez üzenetét Rákóczival. Ez november 25-én kelt levelében megköszönte Lajosnak iránta tanusított jóindulatát, de egyuttal sajnálatát nyilvánítá, hogy Lajos vonakodik vele megkötni a szövetséget, melyet annak idején úgy Appaffyval mint elődjeivel megkötött.³⁾ A szövetség megkötését azonban sürgetni Rákóczi nem szűnt meg. Könnyen érthető, hogy a nagyszombati békealkudozások megkezdése előtt tisztában akart lenni Lajos szándékai s terveivel a szövetségre nézve. Úgy látszik, hogy Rákóczi ekkor gyanakodni kezdett már a francia udvarra. Követe Vetésy jelentései sem voltak olyanok, melyek őt a francia udvar őszintességéről meg tudták volna győzni. Vetésy nem szűnt meg őt figyelmeztetni, hogy a francia udvar a szép szót és pénzt nem kiméli, de kézzel fogható bizonyítékát őszinteségének nem fogja adni. »Kötve kell komának hidni, mivel kiki maga fazéka mellyreszánt« — írja a fejedelemnek 1706. febr.

¹⁾ »Mindezeket pedig szükségesnek látom lenni, hogy az Gyűllésig elérkezzenek, melyet 7-ber végeig legalább vontatni fogok.« Rákóczi levele Vetésyhez 1705. jul. 29. i. h.

²⁾ Vetésy memoranduma III. Károlyhoz. Fiedler I. p. 3, 23, 40.

³⁾ Rákóczi levele Fiedlernél II. 453.

16-ki levelében.¹⁾ Sürgeti a fejedelmet, hogy ha Lajos a szövetséget most megkötni nem akarja, ne halassza a kibékülést a bécsi udvarral, több ízben kiemelve, hogy a francia udvarnak hitelt adni nem lehet.²⁾

De nemcsak Vetésy óvta a fejedelmet a francia udvartól, hanem maga legfőbb tanácsadója gr. Bercsényi Miklós is, ki a francia szövetség realizálásában nem igen bízott, s kinek éles esze Desalleurs hitegető, halasztgató politikáját csakhamar átlátta volt. A miskolci gyűlés alkalmával egész befolyását lathatva vetette a fejedelelemnél, hogy őt kiragadja azon ábrándból, melyben magát a francia szövetségre nézve ringatá.³⁾ Hogy nem egészen eredménytelenül, azt bizonyítja azon körülmény, miszerint Rákóczi Desalleurs marquisnak talán még a miskolci gyűlés alatt kijelenti, hogy: ha XIV. Lajos azt akarja, hogy a magyar rendek a hadakozást folytassák: szükséges rendes szövetséget kötnie velök és övele Rákóczival úgy mint Erdély fejedelmével. Együttal felhívta őt: kérjen a francia királytól mielőbb teljes felhatalmazást és utasítást ezen vele közlött, szövetségési tervre nézve.⁴⁾

Rákóczi ezen határozott követelésének eredménye volt azon — fentebb említett — nyilatkozat Lajos részéről, hogy t. i. a míg Rákóczi az erdélyi fejedelemségbe beigtatva tényleg nincsen s a míg a magyar rendek a császár alattvalói lenni meg nem szűntenek, addig ő velök a szövetséget meg nem kötheti.

A francia udvar azonban alkalmasint neszét vette, hogy Rákóczi bizalma iránta kezd megingani. XIV. Lajosnak eszé ágában sem volt a szövetséget megkötni, de érdekei nem tanácsolták neki, hogy ezen szándékát Rákóczival leplezetlenül tudassa. De látta azt is, hogy Rákóczi nem ad már teljesen hitelt ígéreteinek. Utat-módot keresett most, hogy Rákóczit magának leköthesse, hogy ily módon ne sűrösse majd a fejedelem oly nagyon a szövetség megkötését. E célból Rákóczi részére 800,000 frankért megvásárolta a lengyelországi jároszlavi uradalmat, melyet eleintén Sziniavszka hercegné, Rákóczi barátnéja, később az ónodi gyűlés után magának Rákóczinak nevére iratott. Bercsényi részére egy 100,000 livre értékű ezüst asztali készletet küldött, s egyúttal ismételteti a már említett ígéretét a szövetségre nézve.⁵⁾

¹⁾ Fiedler I. 43.

²⁾ Vetésy Rákóczihoz intézett majdnem mindegyik levelében nyilatkozik ily értelemben.

³⁾ Thaly, Bercsényi család III. 520. old.

⁴⁾ Emlékiratok 178. old.

⁵⁾ Horváth VI. 454. Vetésy Fiedlernél I. 4. és köv. és 10 old.

Ha XIV. Lajos azt hitte, hogy ezen bőkezűség által — magyarán mondva — betömhethi Rákóczi száját, úgy ezen hitében alaposan csalódott. E módszer nem tévesztette el hatását egy francia, vagy más országbeli főúrnál, de Rákóczira, ki annyira szíven hordá hazája ügyét, nem gyakorolt semmi hatást. 1706. márczius 20-án Rákóczi Vetésyhez intézett levelében meghagyá ennek, hogy a szövetség megkötését a francia udvarnál sürgetni meg ne szűnjön. Tudtára adá, hogy Desalleurs marquis közölte volt vele Lajos azon elhatározását, hogy a míg az ország rendei a császár alattvalói, csak Rákóczival mint Erdély fejedelmével hajlandó azt megkötni. Meghagyá neki, hogy nemcsak Lajosnál, hanem a bajor választónál is sürgesse a szövetséget.¹⁾

Vetésy e levelet ápril 20-án Torcy marquis miniszterrel közlé, azon megjegyzéssel, hogy gyors választ kér rá, miután a magyarok sem nem képesek, sem nem akarják folytatni a háborút, ha ő felsége nem lép velök frigre, elkerülhetetlen szükségük lévén rá.²⁾ Figyelmezteté Torcyt, hogy a császár a magyaroknak nagy és fényes ígéreteket tett és tesz a kibékülés esetére, s ha a francia királytól a kért és megígért segílyt meg nem kaphatják, ne vegye zokon a király, ha kibékülnek a császárral, hogy a biztos veszélyt kikerüljék.³⁾

Torcy Vetésy ezen levelére ápril 26-án válaszolt. Levelében újra csak oda lyukadt ki a dolog, hogy Desalleurs úgys tudatta a fejedelemmel, hogy Lajos mily nagyra becsüli őt, s hogy támogatni fogja mindaddig, »mig Magyarország bátorsága és jó magaviselete által meg nem szerzi régi kiváltságainak biztosítását és megerősítését, melyekkel kell hogy az ország birjon.«⁴⁾

Vetésy Torcy e levelét május 10-én közlé a fejedelemmel, levelében újra kifejezvé abbéli aggodalmát, hogy francia részről a szövetség megkötését nem veszik komolyan. Azon nézetének adott kifejezést, hogy Desalleursnak nincs arra sem felhatalmazása, hogy Rákóczival mint Erdély fejedelmével szövetezzék, hanem, hogy mindez csak hitegetés. Kéri a fejedelmet, hogy ha a francziákkal nem bir a szövetségre nézve eredményre jutni, inkább béküljön ki a bécsi udvarral, mint sem hogy a hazát biztos veszedelemnek tegye ki.⁵⁾

Míg ezek történtek, addig a nagyszombati békealkudo-

¹⁾ Fiedler I. 290.

²⁾ U. o. 43 old.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Fiedler I. 292. old.

⁵⁾ Ugyanott 46 old.

zások angol és holland közbenjárással megkezdődtek. Tudjuk, hogy ezen alkudozások eredményre nem vezettek, a mi főleg a bécsi udvar álláspontjában rejlett, melyet ez az erdélyi fejedelemség kérdésében elfoglalt. Erről alább még lesz szó, itt elég ezt csak felemlíteni.

A békealku félbeszakadásáról Rákóczi augusztus 5-én kelt levelében értesíté a francia királyt. Levelében röviden előadá a békealku kezdetének és lefolyásának történetét. Hangsúlyozá, hogy főleg azért szakadt félbe a békealku, mert világosan látszott, hogy a bécsi udvar csak azért ragaszkodott oly szívósan Erdély birtokához, miszerint annál jobban lehessen Magyarországot féken tartani; s hogy a főtárgyak csak azért halasztatnak az országgyűlésre, miszerint fegyvertelen kézzel kellessék kívánalmaink meghallgatását vagy elutasítását bevérunk.¹⁾

De őszintén feltárta a király előtt azt is, hogy mily fényes ajánlatokat tettek neki a bécsi udvar részéről, melyek oda irányultak, hogy áldozza fel Erdélyt magánérdekeinek. »Kinyilatkoztattam — folytatja tovább Rákóczi — hogy igenis kész vagyok lemondani az erdélyi fejedelemségről, ha a két ország rendei úgy kívánják; de nem leszek soha oly gyenge, hogy akaratom és érdekeik, becsületem és esküm ellenére lemondván, annak ismertessem magamat, a ki méltatlan volt azon országra, mely benne bízott, s mely őt szabadon és törvényesen választá vala fejedelméül.²⁾

Nem hallgatá el azonban Lajos előtt azt sem, hogy a főök a francia szövetség reménye volt. »Semmi kétségünk — mondja — királyi felséged természetes nagylelkűsége és a haszon, melyet dicsőséges fegyverei részben a mienkből is fognak meríthetni, kegyelmességét arra birandják, hogy bennünket jövőre hatalmasabban segítsen, mint eddiglen, segítsen pedig valóságos frigy által, melyre szíves lesz velem és a szövetséges rendekkel lépni; biztosítás által, hogy bennünket az általános békebe leszen foglalandó, és végre az által, hogy a portát érdekeink felkarolására fogja bírni, mire egyébiránt van is hajlam Konstantinápolyban, feltéve, hogy felséged miniszterei részéről nem hiányzik a buzdítás. Az olaszországi francia hadak győzelmébe is helyezzük részben reményeinket, nem kételkedvén, hogy azok ez országig fognak az Adrián át előnyomulhatni. Hiszem azt is, felséges úr, hogy őseimnek koronája, hű szövetségeseinek emléke ösztönözni fogja felségedet az unoka

¹⁾ Fiedler I. 470.

²⁾ Magyar fordításban Szalaynál VI. 379 old.

érdekeinek pártolására azon szerződés értelmében, melyet Croissy úr, a dicső emlékezetű XIII. Lajos felhatalmazottja kötött velök, s melyben utódaik is bennfoglaltatnak.«¹⁾

Hasonló reménynek adott kifejezést november 9-én Gyöngyösön kelt levelében is. Előadá ebben a francia királynak, hogy daczára a pusztítás és dúlásnak, melyet a nemzet részint az ellenségtől, részint azon okból, mert az ellenség előtt az országot feldúlták, hogy ezt az élelemtől megfosszák, szenvedett, a nemzet még mindig kirtartó jogai védelmében, az áldozatkészség, az önmegtagadás még nagyobb benne, mint hitte. De nem hallgatta el azt, hogy ez örökké így nem tarthat, s ezért kéri őt, hogy adjon neki segílyt a küzdelem folytatására. »Nagy ideje — úgy mond — hogy a nemzet eredményét lássa a király ígéreteinek, miszerint nem hagyja el a nemzetet, mely az ő pártfogása alatt nyerendő jobb béke és nagyobb biztonság reményében visszaveté azt, mit neki a bécsi udvar ajánlott.« Tudósítá őt, hogy ő maga a következő hadjáratra két lengyel ezredet fogadott zsoldjába, de miután ez nem elegendő, kéri a királyt, hogy a portánál lévő francia követnek adna utasítást, hogy hadakat fogadjon a jövő hadjáratra.²⁾ Nem hallgatá el előtte, hogy a bécsi udvar újabb békealkura törekszik, melyet azonban ő, bizván a király segítségében visszautasított.³⁾

Kevéssel utóbb oly hír jött Rákóczi fülébe, mely őt a legkomolyabb aggodalommal tölté el. Ez azon hír volt, hogy Lajos kibékülni szándékozik a bécsi udvarral. E hír nem is volt minden alap nélkül. Lajos az utóbbi időben annyi veszteséget szenvedet hadjárataiban, hogy komolyan gondolkodni kezdett a békéről. Tett is e végből ajánlatokat a bécsi udvarnak, de ez oly feltételeket szabott neki, melyeket el nem fogadhatott, s így az alkudozások megszakadtak.

Hogy Rákóczit e hír aggodalommal tölté el, nagyon is érthető volt; hiszen ha e kibékülés létre jön, koczára volt téve minden. Követe Vetésy igyekezett is e hírek valódisága felől magát informálni, a mi nem járt minden nehézség nélkül. Miután a megkezdett alkudozásokat erősen titkolták. Maga Vetésy csak álúton juthatott a valóság tudomására. Miután a bajor választó, a kihez legelőször fordúlt, kérdéseire csak kitérő feleleteket adott, hogy az igazat megtudhassa, egy állítólag Rákóczi által hozzá — Vetésyhez — intézett levelet adott át

¹⁾ Fiedler II. 471.

²⁾ Horváth VI. 456. old.

³⁾ »J'empêcheray dans cette esperence le remuement de la negotiation que la cour de Vienne propose, jusqu'au temps que je pourris estre informé des resolutions de Vostre Majesté Royale.« Fiedler II. 473. old.

neki. Ezen október 9-éről Kassáról keltezett levélben Rákóczi közli Vetésyvel a hírt, hogy a francia király a belgákkal titokban békülni készül, s hogy maga a választó van megbízva ez alkudozások vezetésével. Ezért tehát meghagyja Vetésynek, hogy járjon utána kitudni, mi igaz van e dologban? ¹⁾ Valójában e levelet nem Rákóczi, hanem maga Vetésy írta, ²⁾ a bajor választó azonban felült neki, s azt válaszolá Vetésynek, »hogy volnának ugyan némely hatalmasságokkal az királynak correspondentiai, de még a dolognak jó kimeneteliről semmi bizonyos nem volna; mihelt pedig valami bizonyossága leszen ő felségének ezen elkezdett dolognak végben menhetőségéről, nem mulattya el ő felsége Nagyságodat tudósítani.« ³⁾

Vetésy e válasszal meg nem elégedve, a francia követel is közli e levelet, a ki azonban határozottan kijelenti, hogy Lajosnak esze ágában sincs a kibékülés a bécsi udvarral. Miután ily módon két ellentétes választ kapott, a bajor választóhoz fordult ismét, mondván, hogy e két ellentétes hírt bajos a fejedelemmel közölnie. »Ha mindkettőt Nagyságodnak megírnám, szerzenék Nagyságodnak nagy scrupulust; ha pedig valamelyiket elmulatnám Nagyságodnak megírnom, kötelességem ellen cselekedném.« ⁴⁾ Erre a választó minisztere báró Mahlknecht által azt felelte Vetésynek, hogy »nem csudálkoznék ő Felsége, ha tagadta legyen is az francziák követe az békesség iránt való Ura igyekezetit, mivel azon correspondenciák, melyekről ő Felsége énnékem emlékezett, nem az királytul, de némely particularis Imperiumbeli fejedelemségtől kezdődtenek az kik látván, hogy az mostani hadakozással egészben az Ausztriai-ház előmentelét, s magok' vesztését munkálkodnák, ígérték és offerálták magokat az királyt a békesség iránt segíteni. De minthogy ő Felsége jól látta, hogy Anglia egyedül Marleboroug által gubernálódik, és ez az Bécsi udvartul egészben elfoglaltatott, az említett fejedelmek pedig nem elégségesek magoktul azért két hatalmasságot az békességre necessitalni: megköszönte ő Felsége szíves jó akaratok, és nem is sincere, de politice tartya még fen velek az correspondentiákat. Melyre nézve mind az követ jól felelt, mind ő Felsége, miben legyenek az dolgok, sincere megmondotta.« ⁵⁾

¹⁾ E levél Fiedlernél I. 48.

²⁾ Kénteneltettem az annectalt levelet, melyet magam compnáltam, mind ő felségének, mind az francziai követnek, mint ha Nagyságától vöttem volna, communicálnom.« Vetésy Rákóczihoz nov. 29 Fiedler I. 47. old.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Fiedler I. p. 47.

Roullier francia követ ezalatt közölte királyával Vetésy idézett levelét. Lajos nov. 24-én következőleg irt ez ügyben Roulliernek:

»Hét évi hadviselés után ideje van, annak berekesztését venni célba; annyival is inkább, mert részemről békeszeretetből viseltem a háborút. Miután én mindig azon voltam, hogy Magyarország elégedetleneinek a teljes nyugodalmat és régi szabadságuk s kiváltságaik helyreállítását szerezzem meg, értesítse Rákóczi fejedelmet, hogy én elleneimet megkínáltam a békével. De a folyó hó 16-án kelt s ön által beküldött levél láttatja velem, hogy ők vonakodnak az értekezlettől. Én mint hiszem, elégségesen tanusítottam őszinte békehajlamomat. Eljárásomnak azon egy gyümölcsét várom, hogy egész Európa oly nézetben leszen, miszerint nem nekem hanem elle-neimnek kell tulajdonítani folytatását azon háborúnak, melynek fáradoalmait a népek napról-napra inkább fájlalják. Közölje ön ezt báró Vetéssel, hogy földieit és Rákóczi fejedelmet irántuk való őszinteségről biztosíthassa.«¹⁾

Ezt a levelet Vetésy aztán november 29-én hosszabb levél kíséretében, melyben számot ad abbeli fáradozásáról is, hogy a békealkuról szóló hír igaz voltát kitudhassa, megküldé Rákóczinak, ki ekkor már tudomással birt a francia és a bécsi udvar között megkezdett békealkuról. Vetésy levele valószínűleg még a rozsnyai gyűlés (1706. decz.) folyama alatt jutott Rákóczy kezébe, s ily módon a francia szövetség ügye a rozsnyai gyűlésen is szóba került, melynek magának is legfontosabb oka a francia szövetség volt.

»Legfontosabb oka — mondja emlékirataiban Rákóczi — a kormány-tanács összehívásának a francia király válasza volt, azon szövetséggkötési ajánlatra, melyet Des-Alleurs őrgrófnak Egerben tettem. A király rendeletet küldött neki, hogy engem Erdély fejedelmének ismerjen el, és nyilatkoztassa ki előttem, miszerint királya semmi akadályt nem lát arra nézve, hogy vele ezen minőségben — azon utasítás értelmében, a mely neki adatott — diplomatiiai viszonyba lépjen; de hogy másképp áll a dolog a szövetséges rendeket illetőleg, a kik szövetségzésükkor nem jelentvén ki magokat függetlenné, az austriai-ház uralmától: látszatra legalább még elismerik ezt uroknak; az pedig ellenkeznék a francia király méltóságával, hogy más uralkodó alattvalóival viszonyba ereszkedjék. A nagy-szombati alkudozás alkalmából az egész nemzet nyilván megismerte, hogy törvényeinkkel és szabadságunk-

¹⁾ Fiedler I. 49. Magyar fordítása Szalaynál VI. 382/3.

kal megegyező békére nem lehet számítanunk, továbbá, hogy a közbenjáró hatalmak, ámbár elismerék ügyünk jogosságát, nem fognak kedvünkért a császárral összeveszni mindaddig, míg fegyvereinek Franciaország fölött annyi győzelem által kivívott felsőbbbsége megtörve nincs. E szerint a senatusban senkisésem találkozott, a ki azon véleményen ne lett volna: mondjuk ki a függetlenséget, hogy így azon előnyben részesüljünk, miszerint a francia királlyal szerződést köthessünk, ami által módot nyújtunk e királynak, minket mint szövetségeseit tekinthetni. ha majd az általános béke tárgyalatik. Azonban ha jól emlékszem, figyelmeztetém őket arra, hogy előre tekintetbe kell vennünk azon bajokat is, a melyeket a nemzetre függetlenségi nyilatkozatunkkal hozhatnánk. Mert ha szerencsétlenségüinkre a császár fegyverrel legyőzné a nemzetet: a hódítási jogra támaszkodva, eltörölhetné minden törvényünket, mint II. Ferdinánd tevő a csehekkel a prágai ütközet után. Ezen nehézségnek, a melyet csak azért is hozhattam elő, hogy így némely embereim érzelmét jobban megismerhessem, semmi hatása nem volt. S valójában, könnyen beláthatta akárki, hogy *ha valamikép az imént említett szerencsétlenség érhetne bennünket, kiméletes eljárásunk semmit sem használna; míg ellenben igen sokat veszthetnénk, ha a francia királlyal szövetségre lépni elmulasztanánk.* Ezen határozat volt oka, hogy a rendek a következő tavaszra Ónodra összehívtattak gyűlésre, minthogy e nagyjelentőségű ügyre nézve az ő beleegyezésök kívántatik vala. E pontot illetőleg titoktartásra köteleztem a senatust, mit ez pontosan meg is tartott.⁽¹⁾

1707. január 18-án újból Rosnyón volt együtt a fejedellemmel az országtanács. Január 22-én kelt a fejedelem levele, melylyel a rendeket május 1-re Ónodra hívta össze »a szövetséges rendeknek eleibe terjeszteni mind a békesség tractussa miképen folyt és miben maradott legyen, mind peniglen a szövetekezés tovább való folytatásáról tanácskoznunk.«⁽²⁾

Amint láttuk, a senatus a rozsnyai első gyűlés alkalmával értesült a fejedelem által a francia szövetség mibenlétéről valamint azon föltételekről, melyek alatt a francia király hajlandónak nyilatkozott a szövetséget megkötni. Ami az egyiket, Rákóczi erdélyi fejedelemségét illeti, a fejedelem elhatározta, hogy az erdélyi fejedelemséget ünnepélyes trónfoglalással formászerűleg is birtokába veszi, hogy ez által a maga részéről elhárítson minden akadályt, melyet Lajos halasztási

¹⁾ Emlékiratok 195/199. II.

²⁾ Szalay VI. 389.

ürügyl hozhatna fel. Ezen szándékát be is jelenté a senatusnak, s a fejedelemség átvétele céljából az erdélyi rendeket 1707. ápril elejére Maros-Vásárhelyre hívta össze.

A mi a szövetséges rendekkel való szövetkezést illeti, ismerjük erre nézve XIV. Lajos kijelentését. Láttuk, hogy a rozsnyai első gyűlésen a fejedelem közölte ez ügyet a senatussal, mely mint említve volt a függetlenség kinyilatkoztatásának egyáltalán nem volt ellene. A függetlenségi nyilatkozat tüzetes tárgyalása volt, úgy látszik, tulajdonképeni tárgya a rozsnyai második gyűlésnek. Hogy itt valóban tárgyalatott ezen kérdés, azt minden kétségen felül bizonyítja Károlyi Sándor naplója, melyben olvassuk, hogy Rozsnyón »nagy dolgoknak csendességgel folyása után pro 1-mo Maji az egész statusoknak gyűlése termináltatott.¹⁾« Semmi kétség tehát, hogy a függetlenségi nyilatkozat kérdése itt alaposan meghányatott az egybegyűltektől. De Károlyi ezen jegyzetéből kitérünk az is, hogy ő e dologba be volt avatva, s így egy újabb bizonyítékot nyerünk Vetésy: »Particularitas secretit de la pretendue Diette d'Onod. de 1707« cz. iratának hitelessége ellen, ki tudvalevőleg azt állítja ezen iratában, hogy Károlyi a függetlenségi nyilatkozat ügyébe nem volt beavatva.²⁾

A rozsnyai gyűlést követő események nem tartoznak már szorosan véve ide. Csak röviden említjük meg azokat, hogy így a hézag, mely különben a rozsnyai és ónodi gyűlés időpontja közt maradna, ki legyen töltve.

A gyűlés bezárta után Rákóczi Munkácsra ment, míg Bercsényi a Vág felé utazott, hol találkozása volt Sunderland angol követtel, ki — mint Rákóczi mondja — az angol királynő részéről meg volt bizva, hogy a békealkudozások félbeszakadásának okairól bővebb felvilágosítást kérjen.³⁾ Ezen találkozást nem ok nélkül, a békealkudozások újabb felvételét célzó törekvésnek tekintik. Úgy látszik, hogy a bécsi udvar tudomással birt azon érintkezések és alkudozásokról, melyek a franczia-magyar szövetség kérdésében Rákóczi és XIV. Lajos között folytak. Nyilván azt gondolta az udvar, hogy a rendek most, midőn tudomással bírnak azon előnyökről, melyet a bécsi udvar

¹⁾ Gr. Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László, M. Tört. Emlékek IV. köt. Pest, 1865. 176. old. Kolinovicnál is olvassuk a rozsnyai gyűlésről, hogy az »decernit, Domum Austriacum Throno Hungariae omnino deturbandam, abrenuntiandum ejus regimini, Inter-Regnumque promulgandum« Comm. p. 207.

²⁾ ».... sans s'ouvrir neanmoins au dit Seigneur (sc. Károlyi) au sujet de leurs intentions pour la declaration de l'interregne« Fiedlernéb I. 293. Vetésy ezen iratáról alább még lesz szó.

³⁾ Emlékiratok 202. l.

a spanyol örökösödési háborúban elért, hajlandók lesznek kevesebb igények mellett egyezkedni.¹⁾ Ugyanekkor a bécsi magyar tanácsosok részéről is tétettek kísérletek a békés megoldásra. Úgy a nádor herczeg Eszterházy Pál, mint Keresztély Agost szász herczeg s esztergomi érsek felterjesztéseket intéztek ez ügyben az császárhoz. Ezeknek végre is volt annyi eredményük, hogy márczius hóban összeültek Bécsben a magyar urak véleményadás végett. Különösen az idegen hatalmasságok kezessége, Erdély, a külföldi katonaság és a vallás ügyére vonatkozólag, hosszas tárgyalás után oly értelmű felterjesztést intéztek a császárhoz, mely szerint a külhatalmak kezessége acceptáltassék. Erdély pedig akár a már megválasztott II. Apafy Mihály, akár egy másik fejedelem által, a királynak tett hűségeskü mellett, kormányoztassék, az idegen katonaság az országból kivonassék, a vallás ügyében pedig a legutolsó pozsonyi és soproni országgyűlések végzéseit hajtassanak végre. Mindezekre a nádor a király választát még az ónodi gyűlés előtt kérte, melyet a szövetségesek fejeivel is tudatni akart, »hogy őket mennél előbb a békealku újabb megkezdésére lehessen indítani s visszatartóztatni minden veszélyes szándékoktól, melyekre őket a kétségbeesés ragadhatná.«²⁾

E béketörekvések azonban, sikertelenek maradtak; sem Sunderland, — ha tényleg ez volt a megbízása — sem a magyar tanácsosok nem értek el semmit. Az ónodi gyűlést kihirdetése után február 3-án kelt Rákóczi felhívása a császár pártján levőkhöz, melyben őket úgy a szövetséghez való csatlakozásra, mint pedig Ónodnál megjelenésre felszólítja, tudtokra adva, hogy ellenkező esetben a törvényszabta büntetést alkalmazandja ellenök.³⁾

Márczius havában Rákóczi elhagyta Munkácsot s Erdélybe ment, hogy a Maros-Vásárhelyre a hó 28-ra egybehívott gyűlést megnyissa. Ápril 5-én volt ünnepélyes beigtatása az erdélyi fejedelmi székbe, mely nagy pompa és fény kifejtése mellett ment végbe. Nyilvános kihallgatáson fogadta a gyűlés folyama alatt Desalleurs marquis francia követet, ki átadá neki XIV. Lajos levelét, melyben ez őt mint Erdély fejedelmét üdvözlí. Majd a magyar rendek által ajánlott szövetség került tárgyalás alá, a mely ügyet Pethes és Galambos, a magyar rendek követei, terjesztettek elé. A szövetséget a gyűlés elfogadta, s Mikes Mihály, Kemény Simon, Lázár Ferencz és

¹⁾ Horváth VI. 460.

²⁾ A felterjesztés Horváthnál VI. 461—464. old.

³⁾ Rákóczi e felhívása Kollinovicznál, Fulcrum commentariorum.

Kolosvári Márton bizattak meg, hogy az erdélyi szövetség ügyét az ónodi gyűlés elé terjesszék.¹⁾

Mindezen események nem kerültek ki természetesen a bécsi udvar figyelmét. Ha eddig azon reményben ringatta magát, hogy Rákóczit a béke megkötésére szép szerével rábírhassa, be kellett most látnia, hogy ezen reményében alaposan csalódott. Beláthatta, hogy Rákóczit sem fenyegetések, sem szép szó által rá nem bírhatja, hogy hazája ügyét feláldozza. Az ónodi gyűlés kihirdetése volt a békealkudozások befejeztének zárpontja. A bécsi udvar a dolgok folyását gátolni nem bírta, de szükségét érezte annak, hogy valami uton-módon ebbeli tehetetlenségének kifejezést adjon. Február 3-án jelent meg Rákóczi kiáltványa, melyben a császár-pártiakat elpártolásra szólítja fel. Elég későn, ápril 12-én kelt József császár tiltakozó körlevele, melyben előszámlálta a béke helyreállítására czélzott törekvéseket, melyek eredménytelenségét Rákóczi és híveinek tulajdonítja, kik szerinte a háború által csak saját javukat keresték. Egyuttal eltiltja a megjelenést mindenkinek a Rákóczi által hirdetett gyűlésen, mint a melyen hir szerint a királyi tekintély ellen összeesküvést készülnek szőni. Allhatatosságra hívja fel híveit, a felkelőknek amnestiát ígér, míg a meg nem térőket felségsértőknek nyilvánítja, s ellenök a törvényes eljárás megindítását helyezi kilátásba. Az ónodi gyűlés végzéseinek pedig már eleve ellentmond, s azokat mint törvényteleneket semmiseknek nyilvánítja.

Rákóczi az erdélyi gyűlés berekesztése után csakhamar elhagyta Maros-Vásárhelyt s Radnótra ment. Rövid tartózkodás után Kolozsváron, Somlyón keresztül folytatta útját Ónod felé, megnyitandó a gyűlést, melyet április 6-án kelt levelével május 16-ra halasztott volt el.²⁾

Megkísértettem a fentebbiekben előadni a francia-magyar érintkezéseket 1705-től kezdve. Láttuk, hogy a francia szövetség megkötése — XIV. Lajos kijelentése szerint — mindaddig nem válik lehetségessé, míg a magyar rendek idegen uralkodó alattvalóinak lenni meg nem szűntek. E feltétel teljesítéséhez kötötte XIV. Lajos a szövetség megkötését. Tudjuk, hogy ugyanaz időben, midőn Lajos e feltételeket szabta, szakadtak meg a nagy-szombati békealkudozások, mely körülmény megmutatta a nemzetnek, hogy sérelmei orvoslását a bécsi udvarral békés úton el nem intézheti. Folytatni kellett tehát a megkezdett harczot, melyben szövetségesre szükségük volt,

¹⁾ Szalay VI. 405—408. Horváth VI. 471—472. oldal.

²⁾ E levél Kollinovicnál, Fulerum comment.

hogy fegyvereiknek nagyobb nyomatékot kölcsönözhezenek. A már régóta tervezgetett francia szövetség kérdése most concrét alakban áll előttük. Az abrenuntiatio kimondásával az utolsó akadályt is elhárítják a szövetség megkötése elől, s így eleget tesznek XIV. Lajos kívánságainak.

Tagadhatatlan, hogy a francia szövetség egy nagy oka volt az abrenuntiatio kimondásának. De nem volt a tulajdonképeni ok. Az esemény, mely a nemzetet függetlenségének proklamálására birta, a nagy-szombati békealku erőszakos félbeszakadása volt, a mikor maga a bécsi udvar nyomta a nemzet kezébe a fegyvert, kényszerítve őt a hadakozás tovább folytatására.

Mielőtt áttérnék a békealku megszakadására, egy eseményt akarok itt röviden megvilágítani, mely úgy a francia szövetség, mint a nagy-szombati békealkuval szoros kapcsolatban van. Helyén látom ezt itt tárgyalni, mert lényegénél fogva közelebb áll a francia-magyar érintkezéshez, mint a második eseményhez. Ez a francia flotta demonstráció a magyar-horvát tengeremelléken és Dalmácia partjain.

Vendôme herczeg, francia marsall, ki ez időtájt az olasz csatatéren működött, volt ezen terv főszervezője. Ő már elejétől kezdve belátá azt, hogy Magyarország támogatása Franciaország ügyén sokat lendíthetne, s ez oknál fogva a francia-magyar szövetség egyik lelkes harczosa volt. Most, midőn a nagy-szombati békealkudozások megkezdődtek, ő maga egy külön kieszelt terv végrehajtását vette munkába, melynek feladata volt a magyar és francia hadak között Horvátországon keresztül érintkezést létrehozni. Ezen okból összeköttetésbe lépett báró Vojnovicssal. Rákóczi velencei ügyvivőjével, és gr. Marsigli Alajos volt cs. k. mérnökkari tábornokkal, a ki Magyarországot és annak viszonyait személyes tapasztalatból alaposan ismerte.

Úgy látszik, Vendôme marsall eredeti terve volt, hogy szárazföldön indítja útnak a segédhadakat Magyarországot felé. De az 1706-ban az osztrák részről elfojtott gradiskai összeesküvés megakadályozá ezt, s e helyett a tengeri utat kellett választania.

Márczius vége felé a francia flotta valóban megjelent Triest, Fiume és Dalmácia kikötőinél. Komolyabb célja a demonstrációnak egyelőre nem volt, csupán kémszemlét voltak hivatva a hajók teljesíteni, 1. hol lenne legalkalmasabb pont a csapatok partraszállítására, 2. a lakosság hangulatának kikémlelésére, melyet előzőleg Vojnovics és megbízottai praeparáltak. E flotta czirkálás márczius és ismételve áprilisban történt, részt vett benne, legalább a másodikban, maga Marsigli is.¹⁾

¹⁾ Thaly i. m. III. 608—609 old.

Természetes, hogy a hír, hogy a francziák megjelentek Dalmácia partjain, rendkívüli izgalmat keltett, kiváltképen Bécsben. Mint minden hasonló, úgy ezen hír is nagyon sokféle alakban került forgalomba, sőt Bécsben már az egész dalmát vidék felkeléséről beszéltek. Az udvar nagyon megrémült, különösen nyugtalanítá őt azon körülmény, hogy Marsigli gróf, kivel oly méltatlanul bánt. áll az ügy élén. A nagyszombati békealkudozások felvételére Bécs részéről ezen demonstráció nagy befolyással volt, s egyúttal Savojai Eugen herczeg küldetett Olaszországba, hogy Vendömet lekötve tartsa, s megátolja az érintkezést közte és Rákóczi között.¹⁾

A magyarokra a francia flotta megjelenése lelkesítőleg hatott. Atlátták azonnal a lépés fontosságát, noha köztük is nagyon túlzott hírek voltak elterjedve, különösen a seregek számára nézve.²⁾ Így beszéltek arról, hogy 42 hajó és 2 gálya jelent volna meg francia részről, sőt hogy a török is 200,000 emberrel siet Magyarország felé, mely célból Eszéken hidat is veretett.³⁾ Mindezen túlhajtott hírek Bercsényiben erős gyanút keltettek azok hitelessége, s alapja iránt, de Rákóczi biztosra vette őket. Az események neki látszottak igazat adni, mert ápril 13-án két török érkezett hozzá Egerbe, magukkal hozván Vojnovics jelentését és a Velenczében székelő francia követ leveleit ez ügyről. Hogy mi volt ezen jelentés és levelekben, azt fájdalom, nem tudjuk, mert azok fenn nem maradtak. Csak annyi bizonyos, hogy a francia csapatok partraszállása Dalmáciában s egyesülni törekvésük a magyarokkal való tény volt. Erre nézve Vendöme a francia követ és Vojnovics által véleményt kért a fejedelemtől, hogy a csatlakozás hol történjék a két sereg között.

Rákóczi ez ügyben ápril 14-én írt Bercsényinek, ki 17-én kelt levelében megfelelt neki, s a csatlakozásra nézve azon véleményben volt, hogy ha a francia sereg nagyobb erő, maradjon s működjék ott, a hol van.⁴⁾ Ha pedig csekély számú, operáljon a Dráva mellett, hova a Száván át menjen, a hol egy magyar hadtesttel lenne egyesülendő. Csak egy körülmény aggasztá Bercsényit, s ez az volt, hogy mintán a császáriak

¹⁾ Ugyanott 611—613.

²⁾ Maga Bercsényi ápril 12-én írja Károlyi Sándornak: m. n. (de még) akkor nem volt híre Marsillinak, az tenger mellé érkezett tizezer francziával. U. o. 613 old.

³⁾ U. o. 613. A török segélyről szóló hír Bécsben is felmerült s tartotta magát erősen.

⁴⁾ ...csak azért is, hogy az tengerről való communicációtul nagy erő magát el ne rekesztse. . . . U. o. 617.

az épen most tartó fegyverszünet alatt az erdélyi hadakkal érintkezni akartak. ép ezen vonal jelöltetett ki a közlekedésre a magyarok által. Attól tartott Bercsényi, hogy ha a francia segítség most indul meg, a közlekedést az említett vonalon meg nem engedhetik, ez esetben pedig felbomlik a fegyverszünet, s dugába dől a tervezett békealku.¹⁾

Ezekből látjuk, mennyire szíven fektött Bercsényinek a béke megkötése. Bármennyire átlátta a francia csatlakozás előnyös voltát, még sem látta időszerűnek azt *most* megkezdni, midőn a rég óhajtott békealkudozás küszöbön állott. Pedig a bécsi udvarnál ekkor már szorult a kapca; a flotta demonstráció híre a hadsereget is bejárta, s méltán tarthatnak attól, hogy a katonaság között nyugtalanságot idéz elő. Titkolták is erősen a hírt, de a hadseregben azért mégis el volt az terjedve minden eltussolási systema daczára is.²⁾

Ez ügyben Rákóczi és Bercsényi személyesen is értekeztek Kis-Tapolcsányon. Ezen értekeztet eredménye volt, hogy Rákóczi oly válaszzsal küldte vissza Vojnovicshoz a török követet, — az egyiket mindjárt megérkeztek után küldte volt vissza — hogy minekutána a békealkudozások most nagyobb sikert engednek reményleni, s így a fegyvernyugvás meghosszabbítását magasabb érdekek kockáztatása nélkül elodázní nem lehet, legjobb lesz a francia csatlakozási terv végrehajtását a fegyvernyugvás lejártáig elhalasztani.³⁾

A tervből nem lett semmi. A fegyvernyugvás eltartott július végéig, addig ez gátolta meg kivitelét. Vendôme marsallt pedig, ki az egész tervnek lelke és mozgatója volt, XIV. Lajos időközben a németalföldi csataterre küldte. Az olaszországi francia sereg pedig 1706. szept. 7-én a turini ütközetben Savojai Jenő által tönkre veretett s ezzel a magyar-francia csatlakozás végleg el volt temetve.⁴⁾

Ezen kitérés után térjünk át a nagy-zombati békealku félbeszakadására.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ U. o. 618—619.

²⁾ »Az francia, hogy Horvátországban van 9000, rebesgetik, — de ha soldat szól róla, megbüntetik;« vallja egy szökevény cs. katona Bercsényi előtt. Thaly i. h. 613 old.

³⁾ U. o. 619 old.

⁴⁾ Az egész francia-magyar érintkezésből, melyet történetíróink eddig nem ismertek, legbeliből Thaly K. szól az i. h. Fájdalom, hogy a főbb szereplők, Vendôme, Marsigli, Vojnovicsról ez ügyre vonatkozólag semmi bővebb felvilágosítást adó irat nem maradt fel. A m. t. akadémia azon reményben, hogy ilyes iratoknak mégis nyomára juthatni, a bolognai Marsigli levéltárban eszközöltetett kutatásokat, de lényegesebb eredmény nélkül.

RÁKÓCZI-KEHELY GÖMÖRBEN.

Egy csak kevesektől ismert régi könyv, a kis-honti »*Solennia*« X-ik kötete került kezünkbe, mely Budán, 1819-ben nyomtatott s az egykori kis-honti nyilvános könyvtár társaságának 1818-ik évi dolgozatait tartalmazza. Ezek között történelmi és régészeti tekintetben nem csekély érdekekkel bír *Kubinyi Péter*nek »*Monumenta Kis-Honthensia*« című latin közleménye (43—76. ll.), melyben a Gömörrel törvényesen egyesült hajdani Kis-Hont vármegyének számos, 1818-ban még létezett nevezetes emléktárgyát ismerteti; pl. a kihalt Jákófy és Jánoky családoknak a ráhói evang. templomban, úgy ennek sírboltjában őrzött temetkezési paizsaik, címereik, funebrális zászlóaik, koporsóik, emléktábláik, képeik feliratait. — melyeknek méltó volna utánok kutatni, s ha még fenn vannak, a történelmi kiállításra a fővárosba felszállítani. Ismertet régi harangokat is (Nyustyán, Kokován, Klenóczon, stb.) valamint ódon feliratos, címeres egyházi kelyheket, szent-edényeket, (Nyustyán, Tiszolczon). Ezek is fölkeresendők s megvizsgálándók lennének.

De, a mi minket Kubinyi P. cikkében leginkább érdekel: az *II. Rákóczi Ferencz* fejedelemnek egy vastag kristályüvegből gazdag ornamentikával metszett s alsó részével művészi készületű aranyozott ezüst-talapzatba, keretbe foglalt füdeles *dísz-kelyhe*. Ezt a leírás szerint velenczei munkának kell tartanunk, s a fejedelem alkalmasint akkor készítette, — úti emlékül, — mikor mint ifjú ember, az 1690-es évek elején Olaszországban utazván, Velenczében húzamosan tartózkodik vala. Ugyanis a kehely fölírata csakis azon címeket sorolja föl, melyeket Rákóczi már fiatal korában használt (Későbbi címei egészen másképp hangzanak.)

Kubinyi Péter e Rákóczi-kelyhet — mely az ő korában, 1818-ban, Alsó-Székánokon lakó »Fejes János úr« tulajdonát képezé, — szórúl-szóra így írja le:

»Poculum Rákóczianum, ex crasso vitro confectum. arboribus, floribus, avibus, arcibusque insignitum. Basis ejus cum inferiori poculi parte argento artificiose obducta est in circum, cui floribus exornatae columnae sex innituntur argenteum annulum, quo superior poculi pars obductur sustentantis. Annulus hic operculo argenteo et inaurato, turritae formae,

in apice cristallum montanum nunc, ante fors pretiosum lapidem continens, conspicitur, tegitur. In hujus medio ab extus insigne Rákóczianum apparet sculptum, cum hac perigraphie: FRANCISCVS DEI GRA. PRINCEPS RAKÓCI COMES DE SAAROS DUX MUNKACSIENSIS et MAKOVICZEN. DOMINUS PERPETUUS DE SAAROSPATAK TOKAY REGÉCZ ECSED SOMLYO.

Possessor poculi hujus est Dominus Joannes Fejes.«

Eddig az érdekes leírás. A kehely méreteit az öreg Kubinyi P., — fájdalom, — nem adja. De, mert önálló ezüst-alapzaton nyugvó, hat ezüstsztolópocskától tartott szél-gyűrűs és czímerrel, fölirattal ékes ezüstsztóddal s tornyos kúppal bíró billikom vala; mert továbbá kristályoldalai sok mindenféle díszítéssel: élőfakkal, virágokkal, madarakkal, sőt egész várakkal valának tele metszve: okvetlenül *nagyobb méretűnek* kellett lennie.

A ráhói evang. egyház sírboltjában porladó (1710-ben elhunyt) Ráhói *Jánoky Zsigmond* II. Rákóczi Ferencznek kormánytanácsosa, udvari cancellárja, belső híve vala; tehát talán őt ajándékozá meg a fejedelem e díszes kehelyvel, s így került az Jánoky Zs. és fia László révén Kis-Hontba.

Megvan-e még, és ha igen: kinél őriztetik jelenleg, ezen mind egykori nagynevű uráért, mind művészi készületéért egyaránt nagyérdekű billikom? . . . Nincs róla tudomásunk. De ha *igen*, (a mi föltehető), akkor — mint bennünket Rima-Brezóról értesítenek, — a gömöri *Szontágh*- vagy az ugyanottani *Kubinyi-család* tagjainál kell lennie; nevezetesen gömöri *Szontágh Pál* volt orsz. képviselő úrnak Csetneken, *Szontágh Zoltán* főszolgabíró úrnak Tornallyán, — avagy *Kubinyi Rudolf* volt főispán úrnak s *Kubinyi Manó* úrnak Vár-Gedén kell róla tudomással bírnok.

Mint hogy pedig ily történelmi érdekű becses ereklyének nem szabad az ismeretlenség homályában lappangania, — de sőt nagyon kívánatos, hogy az a közelgő ezred-éves kiállításon a Rákóczi-emléktárgyak sorában közszemlére tétessék: a legmelegebben és hazafias tisztelettel fölkérjük ezennel a föntnevezett urak mindegyikét, — sőt mindenkit Gömör, Kis-Hont megyében, — hogy a mennyiben az itt ismertett Rákóczi-billikom hollétéről útbaigazítást adhatnának, — szíveskedjenek azt a magy. történelmi társulat titkári hivatalánál minél előbb megtenni. A honfiai kegyeletnek teendnek ezzel, a hazai történelem minden barátjától méltó hálával fogadandó, kedves szolgálatot!

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Ujvidék története. Irta Érdujhelyi Menyhért. Kiadja Ujvidék szab. kir. város közönsége. Ujvidék, 1894. 455 oldal.

Érdujhelyi eddig is már feltűnt alapos értekezései által; igazi nevet azonban csak most szerzett Ujvidék monographiájának megírásával. Délmagyarország alföldi városainak történetét megírni nehéz feladat. Nálunk a levéltárak anyaga legfeljebb a XVIII. századig terjed, azontul a multba csak idegen levéltárak és forrásmunkák útján lehet visszatekinteni. Bármely alföldi város monographiájának megírása töretlen utra vezet; fáradsággal, verejtékkel kell beszerezni az anyagot, s csak ezután lehet szó a feldolgozásról. Érdujhelyi kutatott az országos, a bécsi csász. és kir. hadi, a közös pénzügyministerium, Bács-Bodrogmegye, Ujvidék, a kalocsai érseki, az ujvidéki kath. hitközségi, a karlóczai patriárkai, az ujvidéki püspöki és egyházközségi levéltárakban; átnézte az egyetemi könyvtár kéziratait és számos magángyűjteményt. E mellett a szerző a magyar anyanyelven kívül bírja a német, latin és szerb-horvát nyelvet, szóval nagy apparatusa feljogosította arra, hogy tudatában is legyen érdemeinek. Kiváló figyelmet fordít a szerbek multjára, és mindent oknyomozólag ad elő.

Ujvidék városa praelistorikus leletekben szegény. A barbárok és rómaiak ittléte is elég homályos. A rómaiaknak nevezett sánczok eredete is vitás kérdés még; szerző a barbárok művének tartja, a mi valószínű is. Az Ujvidékkal szemközt fekvő Péterváradhoz egészen közel terült el Cusum római erőd s így valószínű, hogy Ujvidék jelenlegi helye többé-kevésbé ennek hatalmi körébe esett, sőt Rohonyi Gyula azt hiszi, hogy itt a Villa Pistrensis fekketett. A római-jazyg uralom után a hunok és gepidák, később a szlávok és avarok következtek. A bolgár birodalom szerinte csak a Dunáig terjedt és Bácskába nem, és nem ad hitelt a névtelen ellenkező állításának.

Közvetlen a honfoglalás előtt Bács-Bodrogot mindenesetre szlávok lakták; s az sem szenved kétséget, hogy a magyarok sok geográfiai elnevezést tőlük fogadtak el. En azt tartom, hogy Bács és Bodrog elnevezések a szlávoktól erednek, ép úgy mint a szomszédos Baranya »Brново«-tól, a Somogy a »Sumics«-tól (még a régi okmányok is így említik sokáig.) Az itt lakó szlávok aztán a hódítókkal egybeolvadtak, magyarokká lőnek, úgy a Dunántul is, az alföldön is.

A honfoglalás után Ujvidék területén egy 1237. okmányban a következő helyiségek említetnek: Zajol, Csenej, Pétervárad, Bivalyos és Baksa. Ujvidék első ismert földesura Töre volt.

Az említett Pétervárad később Ó-Péterváraljának nevezetett, míg a Duna tulsó részén szerémségi területen a bélakuti apátság a mai erőd alapját veté meg, mely azóta Péterváradnak mondatik. A várat később Garai László kapta ajándékul Albert királytól.

A mohácsi vész előtt összesen kilencz helységről van tudomásunk, melyek mind a mai Ujvidék területén feküdtek. Paksa szemközt feküdt Kameniczával, és a XVIII. század elején végleg eltűnt. Bivalyos a bélakuti apátság pusztája volt. Csenej 1748-ig önálló község, Keménd pusztá volt, s jelenleg Kamendinnak nevezik. Mortályos a mai Mrvályosnak felel meg, Rév a mai Riviczának, Szent-Márton község a mohácsi vészkor nyomtalanul elveszett. Vásáros-Várad vagy Pétervárad 1722-ben már péterváradi sáncznak neveztetik és a péterváradi várral szemközt feküdt. Alsó- és Felső-Zajolnak ma Szajlovó a neve. Mindezen községeknek lakossága tiszta magyar volt. Csak közvetlen a mohácsi vész előtt tűnnek fel egyes szerb nevek, előhíruökei később a törökök előli futásnak. De 1526-ban a magyarság helységeivel és a bélakuti apátsággal együtt nyomtalanul eltűnt.

A török uralom megszűnte után, Pétervárad felszabadításával, Ujvidék területe visszakapcsoltatott az anyaországhoz, a vár felőli része elsánczoltatott és 1694 óta »ujvidéki hidsáncz« néven neveztetett. Ettől nem messze telepedtek le a szerb határőrök s telepöket »péterváradi sáncznak« nevezték. 1699-ben 215 szerb katona lakott itt és szomszédjukban 43 felnőtt férfi polgár. Ezen telep a XVIII. században mindinkább erősbödött és 1718-ban az almászi kincstári telepről a szerbek tömegesen költözködtek a sánczba. 1743-ban már három vásárja volt.

Erdujhelyi a város telepítésének külön fejezetet szentel. A régi tiszta magyarság elpusztult s helyét szerbek foglalták

el. Baksafalvából Baksics lett, Révből Rivicza, Zajolból Szajlovo stb. Csarnojevics bemenekülése után, a véle jött szerbek Ujvidékre is telepedtek. Szerző itt a szerbek bemeneküléséről szól, de úgy látszik a szerb bíráló bizottság negligálhatta, hogy Lipót császár és a szerb nemzet közötti megállapodásról szól (per modum pacti), a melynek a világos czáfolata legfeljebb a chauvin írókat érintheti kellemetlenül. 1738 és 39-ben Belgrád eleste alkalmával szerb és német kereskedők telepedtek Ujvidékre; de jöttek ide bosnyákok, görögök, örmények is. A katolikus németek, sokaczkok és magyarok jobbjára szórványosan költöztek be. 1702—48-ig a németek voltak többségben. A katolikus lakosok száma vagy 400 lehetett, de Belgrád eleste után 1738-ban annak német lakossága java-részt Ujvidékre jött lakni. A magyarság csak 1740-től fogva kezdett lassacskán a Tisza vidéke felől bevándorolni.

A 17. és 18. fejezetben a grancsárok és a megyei joghatóság leírását olvasva, két különböző hatáságnak sajátosos mellérendeltségi viszonyán akadunk meg, mely utóvégre is a polgári fél győzelmével végződött, mikor 1745-ben a szerémbácsi dunai végek feloszlattattak és 1748-ban Ujvidék megkapta a szabadság levelet és a megye első szab. kir. városává lőn. Ez alkalommal számos kiváltságot, czímet, pallos-jogot kapott. A kiváltságok azonban nagyon homályosan irattak körül, úgy hogy a város a kövezetvám miatt perbe jutott és határpert indított a futaki uradalom ellen.

Az »Ujkor« 7. fejezetiben szerző leírja a város birtokviszonyait, a 8-ban a XVIII. századbéli piaci árszabást, a 9-ben a városi életet, a 10-ben a keletkező ipart és kereskedelmet, a 11-ben a kulturális életet, az örményeket, a kik 1739-ben jövének Belgrádból Ujvidékre, a Zemplén megyéből ide szakadt oroszokat, a kiknek nyelve azonos a Don melléki kozákokéval. Leírja továbbá az egyes felekezetek és egyházak történetét, szól a zsidókról, a tanügyről, az ipar és kereskedelemről, a czehekről. Ezután áttér a 13. fejezetre, melyben az 1848—49. eseményeket tárgyalja. Ujvidék városa fontos szerepet játszott, mert innét indult ki a mozgalom kezdete. Péterváradot azonban annyira uralja, hogy később önálló szerepet alig játszott s története inkább a vár történetének kiegészítő részét képezi.

A kulturális újabbkori életről és intézményekről is bő forrást találunk. Szépen írja le a népiskolák fejlődését, a szerb és magyar állami polgáriskolák, a reáliskola, kereskedelmi iskola felállításának történetét. Különös érdeket ad művének a helyi sajtó és termékeinek kifogástalan ismertetése. Megje-

lent 56 szerb lap. A »Szerb Maticza« történetét külön tárgyalja, szól a szerb színészetről, a szerb nemzeti szokásokról, a nyomdászatról, a közhasznú intézetekről és a szociális életéről. Függelékül közli a város szabadságlevelét magyar és német nyelven.

Szerintem Ujvidék városa örülhet, hogy történetét oly alapos és gondosan munkálkodó tudósra bízta. Hazánk története pedig sokat nyert az által, hogy szerző a helyi historián kívül kiterjeszkedett sok főbb érdekű kérdésre is és különösen a szerbek történetét mutatja be részletesen. Igen helyes, hogy a szerbek kulturális életét és intézményeit részletesen írta meg, hiszen Ujvidéket még ma is a szerbek szellemi fővárosának tekinthetjük. S ha kiemeljük, hogy a könnyvet a laikus is könnyeden megérti, mert stílusa egyszerű, folyékony, felsoroltuk volna a mű kiváló előnyeit. Ha itt-ott vannak is hiányok, azok jelentéktelenek; de hát lehet-e uttörő művet hiány nélkül, megírni? mikor az alföldi városok írott multját százfélől kénytelen az író összeböngészni és a város levéltári anyaga csak a mult századokig terjed. Eppen annál nagyobb a szerző érdeme; hasznát veszi könyvének minden író, a ki hazánk történetével foglalkozik.

Dr. THIM JÓZSEF.

A Harruckern és a Károlyi család. Genealogiai tanulmány. Eredeti kútfők nyomán írta Ehle Gábor. Budapest. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1895.

A hirtelen nagyra emelkedett családok történetét két bűn szokta kíséreni: a hizelgés és az irigység. Az első arannyal akarná ékesíteni, de tulajdonképen csak elhomályosítja a dicsőített család eredetét; a másik sárral dobálja az irigyeltnek emlékét s így tán még nagyobb bajt okoz.

A Harruckern-család multját az irigység feketítette be. A báróságra emelt Harruckern János Györgyöt már kortársai »profunt-mester«-nek (a Proviant-Meister-ből) csufolták. Ehhez nem volt nehéz aztán hozzáadni azt a mondást, hogy eredetileg linzi pék volt s összes érdeme a: Sors bona. nihil aliud.

Ehle Gábor művében egészen új és hiteles adatokkal oszlatja el a Harruckern-család eredete fölött borongó homályt. Méltán jegyzi meg, hogy abban sem volna semmi megvetésre méltó, ha az iparos műhelyből lépett volna a főrangnak sorába; de az irigységnek még ebben sincs igaza, mert Harruckern János iskolákat végzett, tanult, latinul értő

és a mi fő talpig becsületes ember volt. 1696-ban az összes élelmező biztosokat fegyelmi vizsgálat alá helyezték s közülök (23 közül) csak egy került ki diadalmasan, mocsoktalanul: Harruckern János. Kimutatja a szerző azt is, hogy nem lehetett csak olyan közönséges tehetségű ember, a ki 1716-ban az egész hadsereg élelmezésében új rendszert (házi kezelést) alkotott s egyszerre három hivatal teendőit vitte. Mindenesetre szerzett akkora érdemeket hazánk körül, mint az, a ki a XIV. század elején dúló pártharcokban egy kis vár (pl. Sirok vagy Hegyesd) megvétele körül intézkedett s azért nemességet kapott.

A Harruckern-családból származó gróf és báró Wenckheim család ismertetésénél alkalma nyílt a szerzőnek arra, hogy a hízlegés által elkövetett hamisításokat is helyreigazítsa. Néhai Mogyorósy János vállalkozott arra az áldástalan szerepre, hogy összeszedjen egy csomó, a német genealogiai munkákban előforduló Wenckheimot, Wenck-et s azokat minden bírálgatás nélkül mind a Békés-megyében birtokos Wenckheim család őseiként tüntesse föl, úgy hogy szerinte e család eredete s nemessége fölnyulik a X. századba. A valóság pedig az, hogy a grófságra emelt Wenckheim József atyja, Wenck János, 1748-ban még négy nemes őst sem tudott fölmutatni, úgy hogy őt e kellektől midőn német-birodalmi lovag lett, előbb föl kellett menteni s a Wenckheim nevet is császári engedéllyel csak ekkor vette föl. (69. l.)

Kár, hogy a szerző a 65-ik lapon nem utal világosabban arra a Harruckern Jánostól nevezett állítólagos tisztujításra. Az ő szavaiból bajosan értheti meg bárki is azt a mende-mondát, mely szerint Harruckern látta, hogy a békésmegyei karok és rendek sokáig veszekesznek s deákul nem értvén, a saját inasát akarta megtenni megyei jegyzőnek. Így aztán nincs értelme az 58-ik lapon lévő azon bizonyításnak sem, hogy Harruckern János jól tudott latinul. Érdemes lett volna tán határozottabban is szembe szállni az illetén mesével, mert ebből szinte látjuk, mint keletkeznek a történeti hazugságok. A mi a múlt században még csak tréfás guny volt a felvidéki, nemesi családokban bővelkedő megyék részéről arra a Békés-megyére, hová jóformán fogni kellett a tisztviselőt, azt e század közepén már komolyan veszik, s mint jellemző adatot emlegetik.

Nem hagyhatom egy kis helyreigazítás nélkül azt, a mit a szerző a 75. lapon az egykori Harruckern-birtokok felosztásáról mond. Úgy tünteti föl a szerző a dolgot, mintha a gr. Károlyiak e birtokoknak csupán ¹/₆-át örökölték volna, a Wenckheimok ellenben ⁴/₆-át. A dolog nem úgy áll. 1798-ban

az óriási, az úrbéri telkeket is beleszámítva, 789.742 (1200 □ öles) holdra rugó uradalmat 5 egyenlő részre osztották s ebből a Károlyiak egy ötödöt, mintegy 150.000 (1200 □ öles) holdat kaptak, természetesen itt is beleértve az úrbéri telkeket. A Wencckheimok tulajdonkép szintén csak egyötödét kapták. (az úgynevezett békési rátát) s csak 3 év múlva Gruber Mária Terézia halála után szállott a grófi ágra a másik ötöd, a gyulai ráta. $2\frac{1}{5}$ -ödnél többet azonban ők sem örököltek. Ugyancsak megjegyzendő, hogy a csorvási és kis-apáczai puszta részek nem tartoztak a gr. Károlyiaknak jutott szentesi láthatóhoz, hanem közös családi vagyonként kezelték azokat 1853-ig.

A mű végén álló két családi tábla az, mely Éble Gábor fáradságtalan kutatásáról, bíráló tehetségéről legékesebben beszél. Az itt felsorolt, magukban véve aprólékos, de egybeállítva teljesen meggyőző adatoknak egybegyűjtése sok utánjárást, körültekintést s költséget követel. S ha Éblének becsületére válik, hogy az utánjárást, fáradságot, több helyt sikertelen tapogatódzást nem sajnálta, a gróf Károlyi családnak is becsületére válik, hogy nem kimélve a költséget, a most élő Károlyi grófok dédanyjának családját megtisztították a rá kent csufolódásoktól s az ezt tárgyaló művet oly diszesen bocsátotta közre, hogy az méltó legyen ama dus örökségre, melyhez Harruckern Jozefa után jutott.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Wéber Samu, Grádeczi Stansith Horváth Gergely és családja.
Késmárk, 1896.

Csak nemrégiben nyert befejezést az »Irodalomtörténeti közlemények«-ben, s jelent meg külön is Ráth György értekezése grádeczi St. Horváth Gergely és Lám S. hitvitájáról, s máris egy újabb munkáról kell megemlékeznünk, mely a hitvita egyik hősnének, Horváth Gergelynek életrajzát tárgyalja.

Wéber Samu tagtársunk, kinek főleg a Szepesség történetét tárgyaló dolgozatai olvasóink előtt már rég ismeretesek, a XVI. századbéli kiváló hitvitázónak, Horváthnak, életrajzában érdekess a források lelkiismeretes felhasználásával írt munkát nyújt az olvasónak. Horváth Gergely, Sziget vitéz védelmezőjének Márknak fia 1558. aug. 1-én született. 16 éves korában külföldre ment. s főleg Wittenbergában és Strassburgban tanult. a theologiai tudományokban lutheránus tanároktól alapos kiképeztetést nyerve. Midőn hazájába visszajött, megismerkedett Lám Sebestyénnel, a késmárki lutheránus lelkész-

szel. Lám, ki némileg inkább a kalvinizmus, mint a lutheranizmus felé hajolt, főleg az urvacsora kérdésében tartott Kalvinnal. Ez idézte elő a vitát közte és Horváth között, mely elsőbben csak szóval, később irodalmi terén is folyt s kivált az utóbbi téren nagy hullámokat vert föl. Horváth Gergelynek szerepét e vitában Weber röviden, de jellemzőleg adja elő. Különben is az életrajzi keretben nem terjeszkedhetett ki a vitának minden legapróbb körülményeire.

Weber műve forrásokon, sőt levéltári anyagon alapuló munka. Látszik, hogy szerzője megfelelni igyekezett kitűzött feladatának: Horváth élete ismertetésének. E tekintetben munkája teljes elismerést érdemel. Nagy szolgálatot tett a független adott okmányok közzétételével, melyek nagyrészt eddig kiadatlanok voltak. De nem hallgathatjuk el azon kifogást, hogy az idevágó irodalmat, főleg Ráth György értekezéseit nem látjuk munkájában felhasználva. A derék munka érdekében sajnálhatjuk ezt.

A—r.

A pannonhalmi szent Benedek-rend nyomtatott imakönyvei a Breviarium Monasticum behozatala előtt. Irta Ráth György. Budapest. Pallas Részvény-társaság nyomdája. 1894. 8-r. 57 l.

Az egyház reformálása már egy századdal Luther előtt megindult a konstanzi zsinaton. Első dolog volt az egyház hadseregének, a szerzetes rendeknek reformálása. Az ausztriai beneczés kolostorok visitatorául Albert osztrák herczég, a későbbi magyar király, ohajtására V. Márton pápa az ausztriai születésű tudós Matzeni Miklóst, az ősi subiacoi kolostor perjelét küldte ki öt rendtársával együtt. Miklóst a melki konvent 1418-ban apátjává választotta s így kolostoruk központja lett a többi kolostorok reformatiójának. Nagy számmal jelentek meg itt vendégek távoli kolostorokból, Magyarországból is, az új fegyelem és szervezet tanulmányozására. A melki módra szervezett kolostorok aztán mint »a melki congregatio vagy unio« tagjai szerepeltek, bár valóságos jurisdictionalis kapocs nem volt köztük. Egységet ohajtottak az unio tagjai a liturgiában is, és elhatározták, hogy a melki kolostor ima- és szerkönyveit kinyomatják. A nappali órák imáit tartalmazó melki breviárium, a Diurnale 1488-ban és újra 1513-ban, Missalejuk 1490. körül, teljes Breviariumuk pedig 1500-ban jelent meg nyomtatásban.

A melki ritust a Tolnay Máté első pannonhalmi főapát elnöklete alatt egyesült magyar beneczések is elfogadták s a

melki Breviáriumot a maguk részére magyar szentek officiumaival bővítve, a két kötetet egy kötetbe szorítva, szintén kinyomatták 1506-ban és újra 1519-ben más-más velencei nyomdában, először Pap János budai, másodszor Alantse Lukács bécsi könyvkereskedő közvetítésével. Az utóbbi kiadás levélszámozására utal s mintegy kiegészítésére szolgál a teljes Breviarium címével 1582-ben önállóan kiadott szentekről szóló szakasz.

A szintén reformált bécsi skót benczés kolostor testvéries viszonyban állott a magyar benczés apátságokkal. Ismételten magyarországi születésű rendtagok állottak élén, nevezetesen: 1446—60-ban a szepes-leibiczi Márton apát, kinek Senatorium című párbeszédes munkája (Pez, Script. Rer. Austriacarum, II.) sok magyar vonatkozású adatot tartalmaz; az erdélyi Vinkh Mátyás apát 1475-ig, a ki a pestis alkalmából sz. Sebestyénről nevezett confraternitást alapított, melybe Frigyes császár és Mátyás királyunk is belépett; 1500—1518-ban a körmöczy János volt az apát, 1509-től pedig Ambrosius Pannonius a perjel, kinek oly nagy volt a befolyása, hogy ajánlatára konventje 1522-ben Laebai Mihály volt szegszárdi apátot, szentmártoni benczést választotta apátjává, a ki 1528-ban lemondott. Ambrus 1536-ban halt meg.

Legjobban érdekelhet bennünket közülük Ambrosius Pannonius, a ki épen Bécs ostroma előtt 1484-ben lépett a skót kolostorba, s breviáriumban jellemző epizódot jegyzett föl Mátyás királyról, a mely följegyzés alapján Ráth György kiigazítja Telekinek a Hunyadiak kora V. köt. 469. lapján Hormayer nyomán készült előadását. Ez az Ambrosius adott nyomtatás alá ismét több breviáriumi szakaszt önálló alakban 1513—14-ben »Cursus B. Virg. Mariae« és »Additiones ad Cursus B. M. V.«, 1515-ben »Diurnale«, 1518-ban »Vigiliae et Officium mortuorum« címeken részben a pannonhalmi nagykáptalan és Mihály szegszárdi apát kívánságára.

V. Pál pápa 1612-ben rendelte el a Breviarium Benedictino-Monasticum általános használatát. A maurinus Breviáriumra vonatkozólag kiegészíthetem a szerző értesüléseit azzal, hogy XVI. Gergely pápa engedte meg 1835-ben a német és magyar benczéseknek ez utóbbi breviárium végzését. A pannonhalmiak a maurinus Breviáriumot 1842-ben kinyomatták, és a főmonostori chorusban 1843 karácsony estéje óta használják.

A kiadások története nem egységes; megszakítják könyvészeti ismertetések és mellékes történeti adatok.

A könyvészeti leírás kissé elnyújtott. Sokkal világó-

sabb lett volna szerző előadása, ha kiemeli, hogy a Psalterium a 150 zsoltárt, psalmust, bibliai sorszáruk szerint a hét napon, az imádság hét órájára (matutinum, hora prima, tertia, sexta, nona, vespераe, completorium) úgy osztja el, hogy a nap különböző óráinak megfelelő hangulat bennök kifejezést nyerjen. Közbe vannak igtatva azon olvasmányok, könyörgések, énekek és versek, a melyek némi kivételekkel hetenkint szoktak ismétlődni az egyes horákon. A hétfővel kezdett hat nap primája (1—19. zsoltár) után mind a hét nap matutinuma (20—108. zs.) következik; majd a vasárnap és hétfő vesperája (109—116.) meg a hétfői vespera utolsó zsoltára és a többi napok vesperája (128—147.) közé a vasárnapi laudes egy zsoltára és a többi kis horák (117—127.) ékelődnek. A zsoltárokból csupán a laudes, a hova a három utolsó zsoltár (148—150.) is tartozik, meg a completorium nem tartanak sorrendet. Ismétlődő horák a keddel kezdődő öt nap közös tertiája, sextája, nonája és a mindennap azonos completorium. A zsoltárok után a prófétai énekek (canticumok) és a régi egyházi hymnuszok külön csoportjai következnek az egyházi idő rendjében.

A tartalomra is van egy pár észrevételem. A szerző egy helyütt (25. l.) így szól: »A nagybőjti időszak alatt a regula helyett a tertius gradus humilitatis olvastatik s a De profundis a Miserere zsoltár előzi meg.« A rubrika helyes fordítása azonban kivonatosan így hangzik: »A husvét előtt három napon (in triduo ante pascha) a regulából csupán a tertius gradus humilitatis olvastatik (non legitur de regula nisi tertius gradus humilitatis); az egész nagybőjten pedig a laudesben a Miserere zsoltárt a De profundis helyettesíti (loco eius dicitur de profundis).« — »Naponkint csak két-két nocturnum van egyenként hét zsoltárral« (26. l.): téves állítás, mert rendszeren hat zsoltár van egy nocturnumban; lehet azonban négy zsoltár is (pl. szombaton), csakhogy ezek szintén hat részre vannak elosztva. — »A hétköznapi horákban a zsoltárok, antifonák, kapitulumok és versikuluszok mindennap változnak« (26. l.), helyesen: a horák nagy része, vasárnap és hétfő kivételével a tertia, sexta és nona mindennap ugyanaz. — »Csütörtökön mindkettő (kapitulum és hymnus) mellőzve van a vesperákban« (27. l.) helyesen: a capitulum »Benedictus Deus,« a hymnus pedig a »Magnae Deus potentiae« szavakkal kezdődik. Nem valószínű, hogy a tizenhét sornyi hymnus teljesen nyomtalanul maradt volna ki az első kiadásból. — »Oktáván túl« (28. l.) helyesen: oktáván belül (infra), oktáva alatt, — »Urunk feltámadása napján« (u. o.), helyesen: mennybemenetele napján, áldozó csütörtökön (ascensio Domini), stb. — Sajtóhiba vagy

hibás olvasás is akad elég (pl. dictum dierum helyett, Astra Antra h., Duo Domino h., Gaudes gaudenti: Gaudens gaudebo h., tanque tamquam h. stb.)

A Proprium de Sanctis szakasznál elmondja a szerző kivonatossan a magyar szentek ismeretes legendáit.

Jó kísérlet az ismertetésben az az összehasonlítás, mely a két kötetes melki és az egy kötetes pannonhalmi breviárium különbségeit érinti.

De nem kísérem végig e helyütt is a szerzőt az egész könyvészeti leíráson keresztül. Számomra jó alkalom volt ez megismernednem a pannonhalmi 1519-ki példánnyal s összevetnem az 1612-ben általánosan kötelezővé tett benczés breviáriummal, a mi meggyőzött arról, hogy ez utóbbi a régi melki-pannonhalmi breviáriumnak alig változtatott, javított, technikailag is csak kevésbé egyszerűsített alakja. Ha a szerző ezen szempontot figyelembe veszi, a könyvészeti adatok közlésében egyszerűbben járhatott volna el. Valóban ritka érdeklődése, gyűjtőkedve iránt azonban teljes elismeréssel kell adóznia mindenkinek, a ki tudja, hogy a könyvészeti fejlődés jó megírásához első és legszükségesebb kellék a jó forrásgyűjtemény. Ráth úr pedig nagy gondnal, sok utánjárással igen értékes forrásokat gyűjtött össze, s nagy érdeme, hogy e gyűjteményére fölhívta a szakértők figyelmét.

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. Írta Dr. Demkó Kálmán. Budapest, 1894.

Hazai művelődéstörténetünk egy eddig jóformán egészen elhanyagolt ágát mutatja be szerző előttünk fekvő könyvében. A magyar gyógyászokról, s a magyar orvosokról összefoglaló, lelkiismeretesen dolgozott munkát irodalmunk eddig nem tudott felmutatni. Pedig művelődéstörténetünknek, különösen a XVI. és XVII. századbelinek, kétségkívül igen fontos részét teszi a gyógyászati intézmények története. Demkó feladatát nagy ügyességgel oldotta meg. Nem a magyar orvosi tudomány megírását tűzte ki céljául, mert erre csak szakember képes, hanem az orvosi rend történetét írta meg, kijelölve az utat, melyen majd az orvosi tudomány fejlődésének írója fog haladhatni.

Munkájában az orvosok kiképeztetésének módját, az orvosok társadalmi állását, egyes kiválóbbak életét, irodalmi működését stb. mutatja be az olvasónak. Visszamegy művében egész

az őskorig, bemutatva az őskori gyógyászatnak az őskori vallással összefüggését, a babonából eredő különféle gyógymódot, varázslást, szóval az orvosi tudomány legprimitívebb viszonyai-
val foglalkozik. Ezután századonként tárgyalja az orvosi rend fejlődését, kiterjeszkedve az orvosokon kívül a gyógyszerek, gyógyszerárak, hatósági intézkedések, kórházak, fürdők stb. történetére is. Különösen érdekes munkájának II. része, mely a tizenhatodik századbeli gyógyászati viszonyokkal foglalkozik. Bővebben foglalkozik az e századbeli kiválóbb orvosok életével s tudományos működésükkel, bemutatva az azon század egyik híres orvosának, Szigethy Frankovith Gergelynek 1588-ban megjelent »Hasznos és fölötte szükséges könyv« stb. cím alatt megjelent orvostani munkáját, mely a legrégebb ismert magyar orvosi könyv. Megelőzte ugyan a munkát az 1558-ban megjelent Horhi Melius Péter-féle Herbarium, azonban az utóbbi munka inkább fűvészeti, mint orvostani jellegű. E két munkát hosszabban ismerteti, úgyszintén a felkai ev. templom levéltárában levő orvosi tanácsadó könyvet, valamint az 1580-ban megjelent Cisiót is. Általában munkájának azon része, mely az egyes orvosok életrajzával és irodalmukkal foglalkozik, a legbecsesebb. Nagyon érdekes farmakologiai szempontból azon táblázatos kimutatás, melyet a XVI. századbeli gyógyszerárakban található gyógyszerekről közöl, feltüntetve azok akkori, mult századi és mai árának egymáshoz való viszonyát.

Demkó munkája, mint már említők, a hazai művelődéstörténetnek eddig elhanyagolt részét vonzó és érdekes előadásban mutatja be nekünk. Anyagban hiánya nem volt, de ez anyag összehordásának fárasztó munkáját csak az tudja méltányolni, ki hazai művelődéstörténetünk egyik vagy másik ágával maga is foglalkozott. Munkája, reméljük, kiinduló pontja lesz az orvosi tudomány történetére vonatkozó tanulmányoknak. Bárki is induljon az orvosi tudomány bármely részének is neki, az járt úton fog már haladni, Demkó munkája biztos kalauza lesz. És e körülmény a munka, legnagyobb érdeme.

A—r.

T Á R C Z A.

CZIGÁNYAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

A »Századok« mult 1894-ik évi IX-ik füzeté 826—828-ik lapján, a mit Lehóczky Tivadar »Uj adat cigányaink történetéhez« című közleményében előad és okadatol, azt jelesen: hogy hazánkban a cigányok nem Zsigmond király uralkodása alatt, az általánosan elfogadott vélemény szerint, hanem jóval korábban tűntek fel, — hogy ők már a XIV. század előtt Európában s különösen Görögországban tartózkodtak, honnan kivándorolva egyes rajaik frank főurak szolgálatába is állottak s hűbéresekül éltek alattuk: teljesen elfogadom és valónak veszem.

A nyelvtudósok által határozottan meg van állapítva, hogy a cigány nyelv a régi sanskrit nyelvnek egyik idiomája és hogy ős-hazájuk, honnan vándorlásra indultak, Kelet-Indiának északi része, de azt, hogy mikép oszlottak szét kisebb csapatokra és mikép szóródtak el Ázsia, Afrika, Európa tartományaiban? — az eddigi történelmi ismeret kimagyarázni nem tudja.

Nem is fogja kimagyarázni soha; mert az ilyen, őshazájából kivert, elszórtan, szánameg vándorlásra kényszerített nép már nem foglalhat helyet a történelem lapjain. A történelem muzsája lefelé fordítá felette az égő faklyát, eloltásra.

Nagy igazságot mond Arany János eldobott játszó papír-szeletkéjén:

»Az emberi öltöt nagy feledékenység
Elnyeli mint tenger:
Csak kettő maradt fenn az emlékezetben:
Der Denker und Henker.«

Ha a cigányok keletről nyugot felé vándorlásukban, a történelem hiteles feljegyzése szerint, már 1417-ben, a konstanzi zsinat alkalmával, Nyugat-Európában feltűntek: akkor bizonynyal a kelethez közelebb álló hazánkban már régebben ismerteknek kellett lenniök.

Helyesen kétségeskedik Lehóczky Tivadar azon történelmi állítás felett, mely a cigányok megjelenését hazánkban Zsigmond király uralkodása idejére, különösen 1423-ra — a midőn a cigányok László nevű vajdája a Szepesség bércei közt tartózkodásra királyi kiváltságos levelet nyert, — teszi.

Jóval ez előtt kellett már a cigányoknak hazánkban tartózkodniok és bizonyos, a történelem által fel nem jegyzett kis érdemet szerezniök arra nézve, hogy a király kiváltságos levelével letelepíttessenek.

E tárgyhoz kapcsoltn kifejtteni megkísérlem: honnan vélem a »*cigány*« elnevezést keletkezettnek?

A cigány, a saját anyanyelvén, soha és seholsem nevezte magát cigánynak; hanem általánosan a férfit rom, a nőt nőnemben, romni-nak.

És mégis a cigány név, kevés változtatással, lett reájuk népi elnevezésül alkalmazva Európa legtöbb országában! Így nevezi őket a német, Zigeuner, — a török Tsingane, — az oláh Ciganu, — a magyar Czigán, — az olasz Zingaro és Zingano, a litván Cigonas, spanyol Zincalo-nak.

Azon nyomot követve, melyen az élő görög nyelv segítségével általánosan, sőt hivatalosan is használt idegennek látszó magyar szónak megfjtésére jöttem, például a sok közöl: az erdélyben 1848 előtt a megyei szolgabíró elnevezésére használt »dülő« nem magyar értelemben vett dülöt, hanem görög értelemben vett δοῦλος-t = *szolgát*, az az, király vagy fejedelem szolgáját jelenti: innen a magyarországi megyékben máig is használt magyaros elnevezés, a bíró, mint illendőbb cím, hozzátételével *szolgabíró*. — Erdélyben azon székelyeket, kik a papoknak járó terménybeli dízsmát, a gabona kepék (kereszt, kalangya) után pénzben fizetik meg, »*oszporás*«-nak nevezik máiglan is. Ez a szó a görög ἀσπρα-tól, mely pénzt jelent, vétetett. A török is az asper szót = a pénz a görögöktől vette. — A dikasztérium szó azonos a görög δικαστήριον-nal, mely törvényszéket jelent. Innen δ. πρωτοκλήτων = első bíróság, — δ. ἑκκλητων = felebbezési bíróság, — δ. ἀνωτατων = legfelsőbb bíróság, — δ. ἀνωρωτικόν = semmitő bíróság, — δ. πολειμικόν = hadi törvényszék stb.

Visszatérvén a cigán, vagy cigány elnevezésre, ehhez közelítőleges szót a régi-görög szótárakban nem találtam; de igenis a Kind Theodor által (Lipcse 1841) kiadott új-görög szótárban ezeket: Ζηγωνω = üldözök, kergetek, — Ζηγωνη: = üldöző, kergető, — Ζήγωμα = üldözés, kergetés, — hozzáteszem a magam kis nyelvismerete szerint: Ζηγωνωτός = üldözött, kergetett.

Ez a szó Ζηγωνω, nagyon öszhangzik a cigány szóval és

híven, találólag kifejezi e szerencsétlen, őshazájából kiüldözött nép szomorú sorsát, — az üldöztetést.

Lehoczky T. fent érintett értekezésében azt állítja, hogy a cigányok már a XIV-ik század előtt Európában s különösen Görögországban tartózkodtak és innen vándoroltak szét, bizonyosan nem önszántukból, hanem üldöztetésük folytán, kényszerítőleg. Nagyon valószínű, hogy a görögöktől nyerték az üldözött cigány nevet, s e néven lettek elnevezve Európa nagyobb részében.

Szinte elképzelem, hogy a görög klasszikus nyelvet ismerő, de az élő görög nyelvet nem ismerő nyelvtudósaink a fenti szószármaztatásomra mosolyogni fognak és az élő görög nyelvet legkevésbé jogositottnak tartják arra, hogy ebben magyar szavaknak eredetét feltalálhassuk.

Ily véleményükben tévednek; mert a mostani élő görög nyelv azonos volt azon görög nyelvvel, melyet a magyaroknak e hazába jövelekor a byzanti császárság görög népe írásban és beszédben használt, dacára annak, hogy biborban született Konstantin görög klasszikus nyelven írt. Ezt bizonyítja a X-dik századból Andronikos irata: »*Ἀσσυριοίς*«, — Sethos krónikája a XI-ik századból, — Komnenos paraenesise és Ptochoprodromos versei a XII-ik századból.

En legjobb meggyőződéseim szerint a cigány elnevezést a görög »üldözött« értelmű szóból származtatom.

ROZVÁNY GYÖRGY.

REPERTORIUM.

c) Hazai hírlapok.

Báró Simonyi Lajos halálakor több lap annak híres atyjáról, »*Simonyi József* oberster«-ről közölt cikket, így *Déri Gyula* »Egy fényes alak homályos múltja« az Egyetértés-ben, decz. 13. *Marcziányi Gy.*, »A magyar Bayard« (Budap. Hírlap, decz. 14.) *Simonyi.* (P. Lloyd. decz. 19.)

Gelléri Mór, Hogyan alakult meg a mai pénzügyminiszterium? (Magy. Hírlap, decz. 15.) Vonatkozik az 1867. márcz. 10-én igaz, hogy sebtiben történt alakulásra.

A magy. szent korona őrei. (Nemzet, 1894. decz. 18.) *V. S. Régi koronaőr-választások.* (Pesti Hírlap, decz. 18.) *Szederkényi Nándor*, A koronaőr. (Magyarország, decz. 19.) *A szent korona és őrei.* (Magy. Hírlap, decz. 19.)

Hentaller Lajos, Maderspach Károlyné megvesszőztatése 1848. (Egyetértés, decz. 18.) Gröber kapitány parancsára történt.

Béla v. Váli, Serbische Schauspielkunst in Ungarn. (P. Lloyd decz. 19.) 1787. tartották hazánkban az I. szerb előadást

Becskerekén és a Bácska többi helyén. 1813 óta hosszabb ideig a budai Tabánban állandóan szerb szintársulat játszott.

Szerbiai művészek Budapesten. (Egyetértés, decz. 19.)

Főnemese a honvédségben. (P. Hírlap, decz. 20.) Köznemes van elég, de a főnemességből mindössze 3 herczeg, 55 gróf és 44 báró (a tiszti állományban.)

Kéry Gyula, Mária Terézia mint anya. (Magyarorsz. decz. 20.)

Békefi Remigius. Hunyadi Mátyás a cisterciek reformátora. (Magy. Állam, decz. 22.)

Osk. Teuber, Péter Huszár. (P. Lloyd, decz. 25.) *Forintos Gábor* malaczkai ferenczrendű barát emlékének szentelt sorok, ki 1741. Nádasdy huszáraihoz csatlakozott, 1743. Braunaunál Breisach bajor tábornokot fogta el, Kolinnál súlyosan megsebesült és azután visszatért kolostorába.

Majláth Béla, A csallóközi cigányok. Történeti bolond gomba. 1717. (Magy. Hírlap, 1895. jan. 4.)

Kropf Lajos a Magy. Állam jan. 5. számában Laszki János lengyel prot. püspöknek (L. Jeromos fivérének) életét (1499—1560.) ismerteti G. Pascal monographiája nyomán. V.ö. Századok 1894. 920 l.

Lehoczky Tivadar, Új adat cigányaink történetéhez. (Magy. Állam, jan. 5.) Már Róbert Károly és Nagy Lajos napjaiban költözteti a cigányokat hazánkba; sőt lehetségesnek mondja, hogy már II. Endre alatt bejöttek. Végre felsorolja a Zigány helységeket a XIV. században, szintűgy a Zigány nevű nemes családokat és birtokaikat.

Varga Ottó, Zichy Mihály. (Hazánk, jan. 5.) Közli az Aradi Vértanúk Albuma ügyében a festőművésszel folytatott levelezést.

Auer István, II. Ferdinánd, mint Stájerország fejedelme. (Magy. Állam, jan. 16. s köv.)

Gf. Eberhard Erbach, Österreichische Truppen in Afrika. (P. Lloyd, jan. 5—6.) Elbeszéli a minap elhunyt Kudriaffszky tábornok vezérlete alatt 1829. Marokkóba indított expedíciónak történetét.

J. Peisner, Ungarisches Emigrantenlos. 1849. *Kertbeny* kiadatlan műve nyomán. (N. P. Journal, jan. 15.)

Myszkovszky Viktor, Faépítészetünk műemlékeiről (Magyar Állam 1895. jan. 18.)

Ifj. Bethlen Miklós gróf, Jósika Sámuel b. (Budapesti Hírlap jan. 19.) Ez a cikk a jelenlegi miniszternek nagyanyjáról emlékezik meg, a ki Ferencz király korában nagy szerepet vitt Erdélyben, de még Bécsben is; továbbá br. Jósika Lajosról, ki a 40-es években a konzervatív párt vezére volt az erdélyi országgyűlésen.

Téglás Gábor, magyarországi arkeologia a Retyezát vidékén. (Budapesti Hírlap jan. 19.)

Szádeczky Lajos, Régi erdélyi lakomákról. (Magyar Ujság. január 16—20.)

Ujlaky Marcell, A Valero-ház pusztulása. (Egyetértés jan. 18.)

Benedek Elek, A régi székely falu. (Magyar Hirlap jan. 24.)

Palotás Fausztin, A morvamezei ütközet. (Magyar Állam jan. 26.)

Kossuth, Cavour és III. Napoleon. Chiala új műve nyomán. (Politica di Napoleone III. e di Cavour in Italia e in Ungheria 1858—61. Torino. Rouy et Compagn. 1895.) (Ismertetést l. a Pesti Naplóban, jan. 29.)

Marciánnyi György, Katona szerencsefi. (Budap. Hirlap febr. 6.) Tárgyalja Derfflinger szereplését Magyarországon és II. Rákóczi György udvarában.

A legrégibb szobrok Magyarországon. (Budap. Hirlap febr. 7.) Ez a cikk Pécs városának multjára vonatkozik.

A Hóra világból. (Magy. Hirlap. febr. 8.) Közli Károlyi Sámuel szebeni kormányiszéki tanácsos leveleit.

Gárdonyi Géza, *A Rákóczi kor első naplója*. (Magy. Hirlap febr. 13.) Szól Neubart János astrologusnak 1703. Kolozsvárott, Telegdi-nél nyomtatott naptáráról.

Váczy János, *A régi roszt idők*. (Pesti Napló febr. 12.) Szól a magyar nyelv fejlődéséről.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TARSULATUNK ELSŐ RENDK. FELOLVASÓ ÜLÉSE márcz. hó 31-én tartatott meg. Annak tárgyát *Káldy Gyula* felolvasása képezte »az 1821—1861. években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról«. A felolvasást a közönség rendkívüli tetszéssel fogadta s osztatlan figyelemmel kísérte. Áprilisi füzetünkben az tüzetesebben volt ismertetve s most csak annyit említünk meg, hogy a felolvasás külön füzetben is megjelent s ahhoz a legnagyobb tetszést aratott énekek és indulók közül kilencz énekre alkalmazva annak függelékét képezi. Ez a kilencz dal: 1. Világos felől. 2. Vörös sipkás zászlóalj dala. 3. Széchenyi István és Vesselényi Miklósról szóló dal. 4. Zrinyi vére mosta Bécsset. 5. Ráczok, ráczok, szerbiánok! 6. Magyar hazám büszke fia. 7. Metternich elleni dal. 8. Aradi rab dala. 9. Bem alatt Erdélyben harczoló bécsi legionisták dala. Egy példány ára 30 kr. könyvárusi úton. Tagtársaink 20 krért kapják.

— TARSULATUNK FOLYÓ ÉVI ÉVKÖNYVÉT jelen füzetünkhöz mellékelve küldjük szét olvasóinknak. Ilyen Évkönyvet az ügyrend

értelmében három évenként adunk ki: az utolsó 1892-ben jelent meg, társulatunk 25 éves jubileuma alkalmából. Jelen füzet tartalmát teszik a folyó évi közgyűlés tárgyai, az alapszabályok és a névkönyv. A folyó évi névkönyvet egy új rovattal gazdagítottuk: az utolsó három évben elhalt tagjaink nekrológjával, melynek összeállítására id. Szinnyei József tagtársunkat voltunk szerencsések megnyerni, ki azt rendkívüli gonddal és szorgalommal írta meg s munkája már egész biographiai évkönyvvé nőtte ki magát; ilyen módon sikerült elhunyt tagtársaink emlékét megörökíteni s egyszersmind az irodalom és műtörténet íróinak a jövőre érdekes forrásmunkával szolgálni.

— A TELEKI-CODEX már elkészült. A nyári idő bekövetkezése miatt azonban csak ősszel fog szétküldetni. Két igen diszes kiállítású vaskos kötet, mely a mohácsi vész előtti okmányokat foglalja magában. Ára a két kötetnek 9 frt. Teleki Mihály levelezését *Gergely* Samu készíti sajtó alá s remélhetőleg már a közelebbi évben nyomdába fog adatni. Egyike lesz a XVII-ik század legbecsesebb történeti forrásainak, mely az Apafi-korszakot igaz történeti világításban fogja bemutatni s élő czáfolata lesz a *Bethlen* Miklós és *Cseréy*-féle alaptalan és igaztalan pletykáknak.

— FOLYÓ ÉVI TRENCSENI KIRÁNDULÁSUNKRA tagtársaink közül már többen jelentkeztek, úgy mint: *Békefi* Remig, *Berzeviczy* Egyed, *Feszt* Aladár, *Gyurinka* Antal, *Lehoczky* Tivadar, *Veress* Endre s helybeli vál. tagtársaink közül még számosabban. Elnökeink közül gróf *Teleky* Géza és *Thaly* Kálmán fogják a kirándulást vezetni, melynek kétségtelenül fényes eredménye lesz, miután a levéltárak tulajdonosai közül már eddigelé is többen megígérték, hogy a kutatást levéltáraikban megengedik.

— GRÓF KÜUN GÉZÁT a leydeni egyetem febr. 16-án tartott senatusi ülésében a sémi nyelvek tiszteletbeli tudorává választotta meg. Köszönetében kifejezést adott annak, hogy különösen kedvesen vette ezen kitüntetést amaz intézettől, a melylyel az erdélyi protestáns magyarok évszázadon át, különösen a XVII. században a legbensőbb összeköttetésben állottak; tanulmányaikat sokan ott végezték. Azon összeköttetésre vonatkozólag, melyet gr. Küun Géza köszönőlevelében említ, megjegyezzük, hogy Bethlen Miklós kancellár Leydenben a többi közt *Gorius* előadásait is hallgatta. Mikor pedig az oxfordi egyetem a leydenihez fordult azon kéréssel, hogy egy jeles orientálistát küldjenek nekik, ki a »Bodleana« keleti kéziratárt rendezze és catalogizálja, egy jeles fiatal erdélyi magyart, Úryt küldte, a ki az első catalogust készítette. Ez a benső összeköttetés továbbá nem szorítkozott egyedül a leydeni egyetemre, hanem kiterjedt a legtöbb holland egyetemre is. Így tudjuk, hogy Leusden, utrecht nagy hírű egyetemi

tanár egyik munkáját Teleki Mihálynak ajánlotta, melyért ez őt egy arany serleggel tüntette ki. Legbensőbb volt a holland egyetemekkel ezen összeköttetés a XVII. és XVIII. századokban.

— BARÓ MEDNYÁNSZKY DÉNES ismét két becses Ipolyi-levéllal gyarapította társulatunk irattárát. Az első 1880. jan. 30.-án kelt, midőn nagynevű elnökünk megkapta a vaskorona rend I. oszt. jelvényét s báró Mednyánszky ez alkalomból üdvözölte őt. Ipolyi megköszönte a kedves megemlékezést, mely neki senkitől se kedvesebb, mint épen tőle, de kiemeli szerényen, hogy ahhoz ő a mily érdemetlenül, ép oly ártatlanul, sőt akaratlanul jutott. Ő inkább olyasvalamit szeretett volna, mi által a közjóért lett volna alkalma többet tenni. »Elhalad életem — írja — s oly keveset tehettem legjobb akaratom daczára, mert nincsenek rá eszközeim.« A másik levél 1886. márcz. 5.-én kelt. Akkor, midőn Mednyánszky Ipolyi váradi püspökségéhez gratulált. »Fájós érzettel vegyes hálával vettem — írja — kedves megemlékezését. A gondviselés, mely az élet reggelén életben és érzelemben annyira közel hozott minket, nem engedte, hogy az élet folytán máskép, mint futólag találkozzva egyesüljünk. Az egész csak remény s emlékezet volt, melyet kegyed mindig oly nemesen művelt s annyira kedvessé tett, hogy a kegyedre való visszaemlékezés életemnek mindig legkedvesebb és legnemesebb perczei közé tartozott. Hogy most el kell hagynom ez általam annyira kedvelt csendes, nyugodt s igénytelen helyet, mely geniusomnak legjobban conveniált s megfelelt, még nehezebbé és fájósabbá teszi innét elmeneteletem s e nehézségek közé számítom azt is, hogy kegyedet legrégibb meghitt barátomat még ritkábban fogom láthatni.« Valójában többet sohasem látta. Ez volt az utolsó levele, melyet régi, hű barátjához írt.

— MARTINOVICS ÉS TÁRSAI kivégeztetésének századik évfordulóját először a kolozsvári egyet. ifjuság ülte meg május 19.-én vasárnap, a városháza nagytermében, igen nagyszámú hallgatóság előtt. *Krenmer* Miklós ifjusági elnök lendületes beszéde után *Hamvas* József tanárjelölt alkalmi ódát szavalt, *Fischer* Zsigmond joghallgató emlékbeszédet olvasott, *Szabó* Ernő joghallgató elszavalta Petőfitől a Véremezőt, dr. *Márki* Sándor tiszteletb. elnök egyet. tanár pedig eredeti és kiadatlan levelek felhasználásával is tanulmányt olvasott fel, mely azután egész terjedelmében megjelent a »Kolozsvár« 115—117. számainak tárcájában.

— A LANFRANCONI GYÜJEMÉNY. A tragikus véget ért gyűjtő és műbarát Lanfranconi Graziozo Enea ritka becsü könyvtárát a vallás és közoktatásügyi miniszter gondoskodása megmentette a magán könyvtárak rendes sorsától: a szétszóródástól. Röviddel Lanfranconi halála után a miniszter érintkezésbe lépett az örökösökkel s a könyvtár megszerzése ügyében megindított tárgya-

lások eredményre vezettek. A Lanfranchi-féle könyvtár a múzeum tulajdonába ment át. Megszerzése körül kiváló érdeme van társulatunk alelnökének, Thaly Kálmán országgyűlési képviselőnek. A könyvtár, a mely mintegy 4000 kötetet tartalmaz, most van rendezés alatt. A könyveket vendégállványokra helyezik s róla részletes katalógust készítenek. A gyűjteményben igen sok és igen érdekes régi magyar történelmi vonatkozású mű van, a melyekkel a nemzeti múzeum könyvtári osztályának magyar történelmi része fog szépen gyarapodni. A könyvtárban eddig alig képviselt szak: a földrajz, a Lanfranchi gyűjteménynek földrajzi könyvekben, térképekben, nagyon gazdag része által egy csapásra elsőrangú gyűjteménnyé válik. Egyébként nemcsak a nemzeti múzeum, de a többi hazai könyvtárak is fognak nyerni a gyűjtemény megvásárlása által, a mennyiben a múzeumban be nem osztható anyagot ezek között fogják szétszítani. Rendkívül becses anyaggal fog ez úton az országos képtár szakkönyvtára is gyarapodni.

— A MILLENNARIS BIZOTTSÁG által kiküldött szűkebb bizottság június 4-én Széll Kálmán elnöklete alatt ülést tartott, a melyen a bizottság tagjain kívül Bánffy báró miniszterelnök is jelen volt. Thaly Kálmán a még hátralévő két ezredéves emlék elhelyezése céljából a Nyitra melletti Zobor hegyre és a Brassó melletti Czenk hegyre tett útjáról számolt be és egyidejűleg előterjesztette erre vonatkozó részletes tervezeteit. Bánffy báró miniszterelnök meleg szavakban mondott köszönetet Thaly Kálmánnak az emlékek elhelyezése körül tanúsított, fáradságot nem ismerő működéséért, Széll Kálmán, a bizottság elnöke, pedig a bizottság nevében fejezte ki háláját Thaly Kálmánnak a nagy tudással és lelkiismerettel folytatott sikeres munkálkodásért. Ezután Berczik Gyula műszaki tanácsos az emlékekre vonatkozólag különböző alternatív tervezeteket mutatta be. Hosszabb eszmecsere után a bizottság elhatározta, hogy a 7 emlék részletes költségvetésének elkészítésével a miniszterelnököt bizza meg, a ki erre nézve meg fogja hallgatni a művészeti bizottság véleményét. A bizottság egyszersmind felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy a végrehajtás iránt szükséges intézkedéseket akként fogantossítsa, hogy az alapozási munkákat még ez évben megkezdjék.

— RÉCSEY VIKTOR »Balaton vidéki régészeti kutatásaim némi eredménye« czímen közrebocsátotta azon jelentését, melyet az e vidéken tett kutatásairól 1891-ben az orsz. régészeti és embertani társulatnak benyújtott volt. A Balaton vidékén a Rómer óta eszközölt kutatások eredményeinek összefoglalása volt a feladat, mely Récseyt kutatásaiban vezette. Jelentése a nyolczvanas évek óta napfényre került leletek pontos összeállítását nyújtja s számos feliratos római emlék és sírkő leírását, ezek között több ismeretlenét is.

— PETTKÓ BELA és dr. Illéssy János orsz. levéltári fogalmazók a Bécsből haza szállított s az orsz. levéltárban elhelyezett magyar- és erdélyországi királyi könyvekben foglalt nemesség, cím- és honfiusítás adományozásáról, nemesség megújításokról és megerősítésekről jegyzéket készítettek, melyet az orsz. levéltár felügyelete alatt kinyomatva az érdeklődő közönség rendelkezésére bocsátanak. Az erről szóló előfizetési felhívást jelen füzetünkhöz mellékelve veszik tagtársaink, kiknek szíves figyelmébe ajánljuk a családtörténeti szempontból is becses munkát.

A BUDAPESTI
KIR. MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEMNEK
TÖRTÉNELMI JUTALOMTÉTELEI

AZ 1895/96. TANÉVRE.

1.

Kivántatik Magyarország története hazai és külföldi kútfőinek ismertetése és bírálata 1526-tól 1606-ig.

Határidő 1896. október 31.

Jutalma a Schwartner-alapból 360 frt.

2.

Kivántatik Magyarország története hazai és külföldi kútfőinek ismertetése és bírálata 1607-től 1711-ig.

Határidő 1896. december 31.

Jutalma a Schwartner-alapból 360 frt.

3.

A várnépek és más szolgálonépek tartozásainak és jogainak kifejtése a kiadott oklevelek alapján. Ezen szolgálatok és jogok átmenete a későbbi jobágytságba.

Határidő 1895. december 31.

Jutalma a Schwartner-alapból 360 frt.

4.

Állíttassanak össze mindazok az adatok, melyek a pannoniai városok V—IX. századi történetére vonatkoznak.

Jutalma a Pasquich-alapból 70 frt.

5.

Városaink műveltsége anyagi, erkölcsi és szellemi tekintetben 1301—1490-ig.

Jutalma a Pasquich-alapból 70 frt.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A HARRUCKERN ÉS A KÁROLYI-CSALÁD. Genealogiai tanulmány. Eredeti kútfők után írta *Éble* Gábor. Budapest, 1895. (Hornyánszky) Nagy 8-adr. 82. Számos arczképpel, facsimilékkel s genealogiai táblákkal. Ára 1 frt 50 kr.

— ARADVÁRMEGYE ÉS ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS monographiája. Aradvármegye, Arad szabad királyi város és az aradi Kölcsey-egyesület monographia-bizottságának megbízásából szerkeszti Jancsó Benedek. II. kötet (Második és befejező rész). Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Írta Márki Sándor. Második rész. A török-hódítástól napjainkig. Arad, 1895. Kiadja a Monographia-bizottság. 8-r. XIV. 2. 911. l.

— DEL-MAGYARORSZÁG őskori régiségleletei. Pótlék. Írta Milleker Bódog. Temesvár. Csanád-egyházmegyei könyvsajtó. 1895. 8-r. 32 lap.

— GRADECZI STANSITH HORVÁTH GERGELY és családja. Történelmi korrajz kivált a XVI. század második felében. Írta és a Szepesmegyei Történelmi Társulat segítségével a Millenium alkalmából kiadta *Weber* Samu. Késmárk, (Santer Pál) 1896. 8-adr. 149 l. (Horváth Gergely arczképével.)

— DIE ERSTÜRMUNG OEFENS und ihre Vorgeschichte. Nach dem Berichte Isak Schulhofs (1650—1732.) [Megillath Ofen] herausgegeben und biographisch eingeleitet von David Kaufmann. Trier. Sigm. Mayer, 1895. 63 és 32 l.

— SKANDERBEG. Historische Studie von Julius Pisko. Wien, Hofbuchhandlung W. Frick. 1894. 162. l.

— DIE SPRACHEN DES KAUKASISCHEN STAMMES. Von R. von Erckert. Mit einem Vorwort von Friedr. Müller. I. Theil. Wörterverzeichnis. I. Theil. Sprachproben und grammatische Skizzen. Mit einer lithographirten Sprachenkarte. Wien, 1895. Alfred Hölder. 390. 2 l.

— GESCHICHTE DER BABENBERGER und ihrer Länder (976—1246.) von Georg Juritsch. Innsbruck, Wagner'sche Verlag, 1894. XXIV 724 l. Egy genealogiai táblával.

— JOHANN AMOS COMENIUS und seine Beziehungen zu den Sprachgesellschaften. Denkschrift zur Feier des vierteltausendjährigen Bestandes des Pegnesischen Blumenordens zu Nürnberg. Von Joseph Reber. Leipzig, G. Fock. 1895. 61. l.

— MONUMENTA HISTORICA LIBERAE regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Johannes Bapt. Tkalčić. Volumen secundum (Diplomata: 1400—1499.) Zagrabiae. C. Albrecht. 1894. 8-r. CCXLIII. 1. 587. 1. l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi jun. 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Ballagi Aladár, Barabás Samu, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, Jakab Elek, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkő Béla, dr. Schönherr Gyula, Szinnyi József, Tagányi Károly vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Óváry Lipót és Dedek Cr. Lajos vál. tagokat kéri fel.

A titkár távollétében —

67. az új tag-ajánlásokat a jegyző terjeszti elő. Ajánlatnak a) *alapító tagúl:* Gyenes József Kun-Szentmiklóson 100 frt alapítvánnyal (aj. Baksay Sándor); b) *évdíjas r. tagokúl 1895-től:* Csasz Lajos Békés-Gyulán (aj. Szilágyi Sándor), Csippék Ferencz keresk. középisk. tanár Zomboron (aj. Szilágyi Sándor), Kubinyi Viktor theologus Kalocsán (aj. Szilágyi Sándor), Soós Lajos lyceumi tanuló Sopronban (aj. Szilágyi Sándor), dr. Ujj József ügyvéd Szegeden (aj. Széll Ákos), Varga Lőrincz ügyvéd Beregszászon (aj. Benda Kálmán és Linner Bertalan).

Megválasztatnak.

68. Dr. Fiók Károly társ. tag felolvassa »*Östörténet és kritika*« című tanulmányát.

69. Dedek Cr. Lajos bemutatja Fraknoi Vilmosnak »*Mátyás király és Simon patrasi érsek*« című értekezését.

Mindkét dolgozat a *Századok*-ban fog megjelenni.

70. Jegyző előterjeszti a pénztárnok május-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 2612 frt 99 kr,

» kiadás 1594 » 35 »

maradvány 1018 frt 64 kr ;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 5222 frt -- kr

követelést, 1895. máj. 31-én összesen 6240 frt 64 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

71. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 11535 számú értesítése szerint a f. évi 55, illetőleg 64 jk. pontok alatt kelt vál. határozatoknak megfelelően 700 frt befizetett alapítvány tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

72. Jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister úr f. évi 23928 szám alatt kelt levelével dr. Wekerle László és Petényi Ottó Árpád sirja helyének meghatározására vonatkozó munkáit tárgyalás és véleményadás végett a társulat elnökségéhez küldvén át, az elnökség a választmány jóváhagyásának fentartása mellett oly értelemben válaszolt a minister úrnak, hogy a mennyiben ő excellenciája a kérdés tanulmányozására bizottság kiküldését tartaná czélszerűnek, abban a társulat is készséggel részt fog venni, mely bizottságba a társulat részéről szakértőként Thaly Kálmán alelnök, dr. Pauler Gyula és dr. Marczali Henrik vál. tagok, továbbá Nagy Géza társ. r. tag lennének meghivandók.

A jelentés helybenhagyólag tudomásul vétetvén, a nevezett tagtársak felkéretnek, hogy az esetleg megalakítandó bizottságban mint a társulat kiküldöttei részt venni sziveskedjenek.

73. Jelenti, hogy a belügyminister úr f. évi 36281 szám alatt kelt átíratában a magyarországi község- és helynevek törzskönyvének létesítése céljából szervezendő vegyes bizottságba egy tag kiküldésére szólítván fel a társulatot, az elnökség a társulat részéről meghivandó tagúl Tagányi Károly vál. tagot jelölte ki és ajánlotta a minister úrnak.

Jóváhagyatik.

74. Jelenti, hogy a társulat számára legújabbán a következő ajándékok érkeztek a titkári hivatalhoz:

a) Jakab Antal honvéd százados és dr. Kovács Áron honvéd ezredorvos uraktól (Thaly Kálmán útján) I. Rákóczi György fejedelemnek a brassai kőművesek részére 1636. jul. 28-án kiadott eredeti oklevele;

b) báró Mednyánszky Dénestől néhai Ipolyi Arnoldnak hozzá intézett két levele és két darab névjegye.

Mindkét ajándék köszönettel fogadtatván, megörzés végett a M. N. Muzeum könyvtárában fog letéetni.

75. Bemutatja a *Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat* meghívását a folyó június-hó 16-án Déván tartandó rendes évi közgyűlésére.

Köszönettel fogadtatván, a közgyűlésre a M. Tört. Társulat képviselőjével Dedek Cr. Lajos vál. tag bízatik meg.

76. Előterjeszti Kis-Küküllő vármegye alispánjának f. évi 4261 számú átíratát, melyben az erdélyi részekben elterjedt azon

szájhagyományra nézve, hogy Verbőczy István a Kis-Küküllő megyei Szőkefalván született, a társulat véleményét kéri.

Szíves véleményadás végett dr. Komáromy András vál. tag úrnak adatik ki.

77. Előterjeszti az ezredéves országos kiállítás igazgatóságának f. évi máj. 15-én 4414 szám alatt kelt s a társulatot a kiállításon való részvételre felszólító átiratát.

Megbízatik a titkári hivatal, hogy a társulat részéről kiállítható kiadványokat az átirathoz csatolt bejelentési íveken, az azokhoz mellékelt kiállítási szabályzat szemmel tartásával, annak idején jelentse be az igazgatóságnál.

78. Előterjeszti a bécsi tud. akadémia főtítkárának f. évi apr. 26-án kelt 381 számú megkeresését, melyben hivatkozással arra, hogy régebben a *Magyar Történelmi Tár* kötetei megküldettek az akadémiának, az 1878 óta *Történelmi Tár* czim alatt megjelenő újabb évfolyamok megküldését is kéri.

A választmány készséggel teljesíti a kérelmet s megbízza a titkár, hogy a kívánt folyóiratnak 1878 óta eddig megjelent füzeteit, a mennyiben még rendelkezésre vannak, küldje meg a bécsi akadémiának, az ezentúl megjelenendő füzetek folytatólagos megküldésére pedig a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalát kérje fel.

79. Bemutatja a titkár jelentését a társulat kiadványaiból 1894 végével fennmaradt s leltárba iktatott példány-készletekről.

Tudomásul vétetvén, a választmány elhatározza, hogy a *Zichy-codex* eddig megjelent hat kötetéből 44 teljes példány, a *Történelmi Tár* 1880—1890 évi folyamaiból 8, 1891—1894 évi folyamaiból 20 teljes példány, a *Századok* 1886—1894 évi folyamaiból pedig 7 teljes példány tartassék fen. a többi készletből az egyes füzeteket vásárló vagy reclamáló társ. tagok szükséglete látatván el.

80. Jelenti, hogy a gr. Zichy Jenő adományából kitzüött s a f. évi május 31-én lejárt 100 aranyas pályázatra a határidőig egy munka érkezett: *Honfoglalás története*. Jeligéje: *Árpád apánk*.

Tudomásul vétetvén, a pályamű mennél előbbi szíves megbírálására Pauler Gyula, Marczali Henrik és Borovszky Samu vál. tagok kéretnek fel.

81. Előterjeszti dr. Szentiványi Károly Gyula f. évi jun. 5-én kelt beadványát, melyben *Régi magyar várak történelmi leírása* című munkájának a mutatóványképen mellékelt egy kötet kézirat alapján megbírálását kéri.

Kiadatik dr. Boncz Ödön és hg. Odescalchi Arthur vál. tagoknak, azzal a kéréssel, hogy a munkát megbírálni s róla szíves véleményeket nyilvánítni sziveskedjenek.

82. Jelenti, hogy a társulat kiadványaiból a legközelebbi napok alatt megjelennek: a) a gr. *Teleki-Oklevéltár* I és II kötete; b) *Káldy Gyula* felolvasása az 1821—1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról; c) a Magyar Történelmi Társulat *Évkönyve* 1895-re.

Örvendetes tudomásul vétetik.

83. A folyó évre tervezett vidéki kirándulás rendezése végett, minthogy a választmány a nyári szünet előtt már több ülést nem tart, szükségesnek mutatkozván az ügyrend 65-ik szakaszában érintett választmányi bizottság kiküldése, —

annak tagjaivá Thaly Kálmán alelnök vezetése alatt hg. Odescalchi Arthúr, Dedek Cr. Lajos, dr. Schönherr Gyula és Pettkő Béla választatnak meg.

Ezek után több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.

Nagy Gyula s. k.

elnök.

jegyző.

Hitelesítjük: Óváry Lipót s. k., Dedek Cr. Lajos s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Berzeviczy Béla, eddig: *Hamborg* (Sáros vm.)

Kádár Ermanno bölcsészeti-hallgató, eddig: *Budapest*, Kőfaragó-u. 12.

Koltai Virgil tanár, eddig: *Budapest*, Felső-erdősor 8.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.

Trojko Béla joghallgató, eddig: *Tata*.

A titkár.

EGERVÁRA ELESTE ÉS A KERESZTESI CSATA 1596-BAN.

(Angol jelentések nyomán.)

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Mielőtt Bartonnal a keresztesi csata lefolyását elbeszél-
telnők, czélszerű lesz a csata színhelyét megállapítanunk a
források nyomán, *mert szerény nézetem szerint tüzetesen ezt
még a Hadtörténelmi Közlemények érdemdús szerkesztője sem
tette meg.*¹⁾

Hogy történetírásunk eddig tévedt, midőn azt állította,
hogy a harczoló feleket a Csincse patak mocsarai választották
el egymástól,²⁾ annak, úgy látszik, Istvánfi volt az oka, mert
tudtommal ő az egyetlen forrás, mely a Csincse patakot említi.
Hogy pedig Istvánfi csakugyan a Csincsét értette s nem — mint
Horváth őrnagy gyanítja — a Lator patak és Kácsi viz egye-
süléséből eredő folyócskát az eléggé világos a Csincse leírá-
sából, mely szerinte a Vatta fölött fekvő hegyekből ered,³⁾
tehát sem Kácsnál, sem Sálnál.

Maga Barton is eltéved a leírásban, melyet ad »azon
helyről, hol a keresztény sereg táborozott.« Szerinte Eger
várától *nyugatra*⁴⁾ (így!) feküdt az a térség, hol a szultán

¹⁾ XXI. 405. és a füzethez csatolt katonai vázlat.

²⁾ Nagyon veszedelmes dolog történetet írni anélkül, hogy a mappára
tekintenénk. »Geographia oculus historiarum«.

³⁾ »Palus ille oritur ex amniculo Cincia nomine, qui e montibus
supra Vatum vicum positus in eam planitiem delapsus, nullisque ripis
coercitus, repit potius, quam fluit.« p. 428.

⁴⁾ Az ilyféle régi leírásoknál nem szabad sem a valódi, de még a
delejes nyugatra sem gondolnunk, hanem a jelen esetben pl. azon égtájra,
hol az Eger vára alatt táborozó török had szeme láttára 1596. október
végén a nap lenyugodott. Mint ez a csillagászatban jártas olvasóim előtt

táborozott (t. i. az ostrom tartama alatt). A térség és a vár közt folyt egy patak (az Eger); ennek víztömegét növelte egy meleg ásvány forrás, mely a vár tövében bugyogott föl. Ez volt az egyedüli víz, mely a törököknek és állataiknak ivóvízül szolgált, ámbár a sok belekerült hulla miatt a víz meg volt mételyezve és sok betegséget okozott a táborban. A patak *kelet* (így!) felé folyt az egri hegyek tövének mentében és ott, ahol ezek végződtek, egy nagy mocsarat képezett, mely magas náddal volt benőve. *A nádas végén*¹⁾ (at the bottom) észak felé egy szép, terjedelmes síkság terült el, olyformán, hogy a keresztényeket *hátulról* az egri hegyek védelmezték. bal szárnyuk az átgázolhatlan mocsárra (palude unpassable) támaszkodott, jobb szárnyukon az említett síkság terült el, harcvezonaluk előtt pedig »a folyócska«²⁾ folyt, mely őket a törököktől elválasztotta és melynek vize körülbelül térdig ért (about knee deep). A folyócska két oldalán egy-egy csonka templom állott. Ezeknek egyikét a törökök, másikát a keresztények belevonták vívóárkokkal megerősített táboruknak keretébe.³⁾

már ismeretes lesz, a nap csak márczius 21-e és szeptember 21-e körül kel föl a keletpontnál és áldozik le a nyugatpontnál, vagy azoknak közvetlen közelében és a napról-napra változó declinatio folytán a fél év minden napján a látkör más és más pontján kezd és végzi pályafutását. Az azimuth függ 1. a hely földirati szélességétől, 2. az évszaktól, de 3. még az évszázadtól is és 1596. óta a különbség körülbelül 2 fokra is rúghat. A *látszólagos* azimuth függ még azonkívül a helyi viszonyoktól is. Így pl. miután az Eger patak völgyének hossz tengelye majdnem összeesik a délkelet irányával, a völgyben lakó ember a környező hegyek miatt később látja a napot fölkelni és korábban leáldozni, mint a hegytetéjén élő felebarátja.

¹⁾ E szavak ugyan nem így fordulnak elő Bartonnál, de másképen a passzust nem értelmezhetem. L. a következő jegyzetet.

²⁾ Barton úgy írja le a terepet, mintha a két sereget az Eger patak választotta volna el egymástól. De a megelőző részből tudjuk tőle, hogy a törökök október 24-én szedték föl Eger alatt sátorfaikat és az első napon megtévén a fele utat, másnap déltájban megpillantották az ellenséget. — A szultán így ír az angol királynőnek. »Me levai da Agria col mio vittorioso essercito et a drittura inviatomi sopra le inimiche trenchere, alli 3. della Luna de Rabil evel in di di Venere (tehát pénteken, október 25-én) mi accampai al dirimpetto di quelle« Tehát ő az éjjeli pihenést útközben nem említi.

³⁾ Eddig a török és keresztény forrásokból csak egy csonka templom létezését értettük, s ez a keresztény oldalon állt. Istváni azonban úgy gyanítom, a török oldalon állt másik templomot érti, midőn az okt. 25-iki csata leírásánál azt írja, hogy »(copiae nostrae) qui instantes turci

Egy más helyen pedig említi Barton, hogy a keresztény tábor a folyón a túl a mocsár közvetlen közelében, a már említett és még egy más csonka templom között terült el, mely utóbbi az előbbtitől egy angol mértföldnyire volt és közelebb állt az egri hegységekhez.¹⁾

Ha tehát a keresztények a keresztesi csonka templomot foglalták el, úgy az evvel szemben álló és a törököktől elfoglalt hasonló épület csakis a püspöki templom lehetett. Ha pedig Barton nem csalódott a távolság meghatározásánál, úgy a keresztény tábor jobb szárnya a nyárádi templomra támaszkodott. Bornemissza György szerint²⁾ a tábor Keresztstől állítólag fel Ábrányig terült volna el. De e két hely templomai mintegy négy angol mértföldre vannak egymástól, míg ellenben a nyárádi csak kettőre. Azért »Ábrány« valószínűleg tollhiba »Nyárad« helyett és az angol embernek van igaza. Kitűnik ez Miksa főherczegnek jelentéséből is, ki szerint a keresztény sereg október 22-én Keresztes és egy más közel fekvő, elpusztult faluhoz ért, mely két hely közt gázló³⁾ volt a folyón és mocsáron át.

Abból pedig, hogy Istváni szerint a mocsárt a Csincse, Barton szerint pedig az Eger patak képezte, hajlandó vagyok azt gyanítani, hogy a nádas Füzes-Abonytól Gelejig terjedt és képződéséhez valamennyi az említett pontok közt, az egri hegyekből lefolyó víz hozzájárult.

ululatu barbaros, ac transire *conantes*, adorti (eos) profligatos longe submovere, tanta vi atque ardore, ut.... (illi) turpiter profugere, sociosque, qui templum desolatum prope vadum occupaverant, deserere cogerentur.« Ha a keresztény oldalon álló templomot akarta értetni, úgy a *conantes* szó nincs helyén.

¹⁾ »Between this (old) church (about which the Christians had entrenched themselves) and another situate a mile distant off towards the hills of Agria hard upon the marsh or palude was planted the Christian Camp in form long because the river was betwixt them and the Turks.....« — Az aleppói levél szerint azonban a két templom két angol mértföldre volt egymástól.

²⁾ »Fixa et metata sunt ergo castra nostra fere eodem loco ad pagum Kerestes et Abran exutum, penes eundem fluvium et paludem, quam in ipsa planicie natura fluviali effecerat.«

³⁾ Aligha volt ott »szoros« amint azt Gömöry állítja, ha csak a természet törvényei a XVI. század vége óta radikálisan meg nem változtak. »Pass« a jelen esetben csakis átjárót a folyón és ingoványon, azaz gázlót jelenthet.

Az aleppói angol konzulhoz írt levelében Barton szintén ad egy rövid leírást. E szerint egy alacsony part tövében, egy mintegy 4 angol mértföld ($6\frac{1}{2}$ kilométer) hosszú és 40 méter (8 rods) széles pocsolyás vagy ingoványos hely terült el, melyen csak két gázlónál, az elpusztult templomok közelében, lehetett átkelni.¹⁾ A keresztények az ingovány tulsó oldalán, az alacsony parton ütöttek tábort.²⁾

Barton szerint a sikság, melyen a két fél megütközött, a törököknél »Coach Ovasy« (ejtsd ki: »Kócs ovaszi«) néven volt ismeretes (or the plain of Coach), s leveleiben is a csatáról mint »Coach battayle« emlékezik. Kétségtelenül a törökök is a sikságot »Khacs ovaszi«-nak, azaz a »Kereszt(es)i sikság«-nak hívták s ebből megmagyarázhatjuk magunknak egyzersmind Naima azon furcsa botlását, hogy a keresztesi csatát

¹⁾ »Onely at two muddy watery places by the old chapels could the Turks come near to do them (i. e. the Christians) any harm.« — A szultán azonban azt írja az angol királynőhöz, hogy »volendolo (il palude) passare, fu cercato da ogni canto, et dopo usata dilingentia, trovato un *sol passo* ben molto difficile, alquanto lontano da le loro (a keresztények) trincere.« — Szamosközi névtelenje is azt állítja, hogy Király Albert neki megparancsolta, hogy Teke Györggyel »az két révnél az hol az török által jöhetne, hagyjanak ezer-ezer lovas istrását.« — Az események folyamából azonban kitűnik, hogy Bornemissza Györgynek volt igaza s hogy a folyó »vix ubique vadosus« és (más helyen) »lutosus et aegre vadabilis« volt.

²⁾ Mind a keresztény, mind a török források megegyeznek abban, hogy egy hosszú, keskeny mocsár vagy süppedékes folyó választotta el a két sereget. A dr. Komáromy közölte forrásokon kívül legyen szabad még a következőket fölemlítenem. A szultán levele szerint épp olyan mocsár volt, mint az, mely a pokolt a paradicsomtól választja el. — Naima szerint pedig e mocsár, mely egy kis folyóhoz hasonlított és csak egyes helyeken volt átgázolható, azon víztől vette eredetét, mely a »mehádsi« völgyben ered, melyben a keresztény sereg tábort ütött. — Barton úgy írja le a keresztény tábort, a mint és a hol azt október 27. reggelén találta. Mert ámbár Miksa főherczeg nem említi a császárhoz küldött jelentésében, hogy a tábor október 24-én helyet változtatott, erről más források megemlékeznek. Így pl. Hurmuzaki névtelen szemtanúja említi, hogy a keresztény sereg október 22-én egy nagy térséghez ért, mely négy olasz mértföldre terült el, de egyetlen egy fa sem volt látható rajta (sensa pur un albero). A 23-dikát követő éjjel tehát a nagy hideg és fahiány miatt a sereg sokat szenvedett s azért 24-én reggel az egész tábor elhagyta helyét és mintegy két olasz mértföldnyire lejjebb a folyó mellett foglalt állást (dietro al fumicello piu a basso due miglia italiane in circa). — Istváni is említi Dsáfer pasa megveretése után, hogy »interea quod eo loco (Keresztesnél) nec pabulandi, nec lignandi, nec aquandi copia erat, meliori et commodiori loco detecto, (archedux) castra ulterius quarta parte milliaris a Cresteso locari placuit.«

»mohácsi« csatának. vagy a »mohácsi völgyben« vívott csatának nevezi.¹⁾

Ezeknek előrebocsátása után ismét áttérhetünk az angol nagykövet elbeszéléséhez.²⁾

II.

Barton szerint pénteken, október 25-én délben³⁾ »pillantottuk meg a keresztény hadsereget és mintegy fél óra mulva

¹⁾ »Khacs« vagy »hacs« törökül keresztet jelent. Naima ebből »Mehads«-ot csinál.

²⁾ Dsáfer pasa hős magaviseletét (okt. 23-án) továbbá a még Eger alatt tartott hadi tanácsot, az öreg khodsa ékesszólását ez alkalommal, a tatárok által elfogott 63 keresztény rab vallomását és megölését stb. már leírta Hammer, még pedig Naima után. E török író szerint a hadi tanács a Dsáfer megverését követő napon tartatott és a 63 vasha öltözött rabot pénzbeli jutalom, szabadságuk visszaadása és személyeik biztonsága reményével kecsegtette a nagyvezér és birta önkénytes vallomásra. A keresztény sereg számát a törököktől elfogott egyének 100 ezer emberre becsülték, de a császári fethnámeH szerint — jegyzi meg Naima — a bécsi és spanyol királyok »a pápa és az erdélyi fejedelemmel, szóval a 7 európai hatalmasság körülbelül 300 ezer harczossal és 100 ágyúval tartott Egernek. — A szultán is ugyanennyi embert említ levelében az angol királynőhöz. Szerinte a 100 ágyúnak 10 ezer zecchinot ért darabja, és a keresztényeknek voltak még azonkívül sugárgyúik (colubrene), »bassilisci«, és számos más nehéz ágyúik. — Naimától még azt is megtudjuk, hogy a már említette haditanács után a nagyvezér elment Egerbe és kiválogatta az ottan található hasznavehető ágyúkat. — Hurmuzaki névtelenje szerint a keresztény sereg létszáma a következő volt: *Miksa főhg.* alatt 10 ezer lovas (raitri e di altri), 10 ezer vallon és westpháliai (Valloni e gente di Vistfallia), 9 ezer német gyalog és 20 ágyú; *az erdélyi fejedelemmel* 8 ezer erdélyi lovas (cavalli dei suoi), 1500 német lovas (raitri), 1500 gyalog (altri fanti di gente) és 40 ágyú; *Teuffenbach* alatt 6 ezer nemes lovas a felső-magyarországi megyékből, 6 ezer magyar gyalog (gente del paese), ezer német (alemanni) és 200 »kalandos« (venturieri) és körülbelül 40 könnyű ágyú (artigleria da campagna); *Pálffy* alatt 4 ezer lovas az alsó-magyarországi megyékből és 6 ezer gyalog; tehát összesen a négy vezér alatt körülbelül »30 ezer lovas és ugyanannyi gyalog« (helyesen 63,200 ember és körülbelül 100 ágyú). V. ö. e számokat a dr. Komáromy közölte forrásokéival. — Barton, mint láttuk, nagyon röviden végez az október 23-iki és a következő napon folyt csatározásokkal mert ezeknek nem volt szemtanúja. — Dsáfer pasa hadseregét Hurmuzaki névtelenje 20 ezer »janicsár« és tatárra becsüli, veszteségét 200 janicsárra (a többi elmenekült a sötétben). Szerinte a pasa összes ágyúit, mintegy 20 darabot, elvesztette.

³⁾ Az alleppói angol konzulhoz küldött levél szerint azonban »körülbelül 10 óra tájban« és a szultán érkezett meg »dél tájban«. — Huber Alfonz hibásan teszi a szultán megérkezését Kereszteshez október 24-ére. Október 25-e nála *dies sine linea*. Őt alkalmasint Hurmuzaki névtelenje (*Docum priv. la Ist. Român.* III. II. 224–5 ll.), kit idéz, vezette tévútra. E szemtanú szerint a két nagy tábor már 24-én találkozott egymással és okt. 25-ike jelentéktelen csatározással telt el.

már csatáoztunk.« A keresztények bízva erős posztójukban csak csekély számban mutatkoztak. A szultán könnyű lovasága Cigala és Hasszán pasák vezérlete alatt ¹⁾ előre nyomult s megnyitotta a csatát. Nagy elszántsággal átkeltek »a folyón«, mindkét fél hőiesen viselte magát és sok szép fegyverténynek voltunk szemtanúi. Ez így folyt, míg végre megérkezett a szultán, ki a nagyvezér baklövése miatt oly közel jutott a csata színhelyéhez, hogy a szultán személye a keresztények nehéz (? messzehordó) ágyúi tüzének volt kitéve, mielőtt ezt a nagy úr maga észrevette volna.²⁾

Miután pedig becsületvesztés nélkül a szultán meg nem látrálhatott volna, a puskás janicsárok rendeletet kaptak az előnyomulásra. Ezek a török oldalon álló rozszant templom mögött fészkeltek meg magukat és csakhamar heves harcra keveredtek az ellenséggel. Kevés vér folyt azonban köztük s csakis azok szenvedtek közülök, kik »a folyón« átkelni merészeltek és megrohanták a keresztény tábornok, mert bajtársaik nem siettek segítségükre s mindnyájan odavesztek.

A szultán ezalatt a legnagyobb veszélyben forgott. Az ellenség táborában sok szökevény volt, kik látva a szultán nagy zászlaját, e jelből tudták meg, hogy a szultán személyesen jelen volt a csatában, még pedig a zászló közelében. E fontos fölfödözést azonnal közölték a keresztény tüzerekkel, kik azután nagy kitartással folyvást a szultán által elfoglalt pont felé irányozták lövéseiket.³⁾ Barton a szultán kíséretében, a második udvari kocsin állva, kísérte figyelemmel a csata menetét és több ízben volt kénytelen legugolni a feje fölött sűrűn röpülő apró golyók (gun pellets) miatt.⁴⁾

¹⁾ Naima szerint Szinán pasa a cserkadsikkal, Féthi Giráj (a tatárokkal) és Murád pasa, Diarbekir beglerbégje nyitották, meg a csatát.

²⁾ Naima szerint azonban midőn a szultán első ízben »megállj«-t parancsolt, még nagyon messzire voltak az ellenségtől, mert félt a keresztények messzehordó ágyúitól és csakis, miután sikerült tanácsadójának öt kapacitálni arról, hogy ily messziről lehetetlen volna a csatázás, egyezett bele abba, hogy a török tábor a keresztényekhez közelebb mozduljon.

³⁾ Dr. Komáromy szerint (170. l.) a török történetírók, a szultánt előbb lőtávolságba helyezik és azután meghátráltatják. Ez teljesen meg egyezik Barton versiójával.

⁴⁾ Hurmuzaki névtelenje szerint a két ellenséges tábor oly közel volt egymáshoz, hogy sugar-ágyúval egyikből a másikba lehetett lőni

A szultán oly véletlenül és oly váratlanul került a csatába, hogy még arra sem akadt idő a törököknek, hogy tábort üsse nek; és következőleg a podgyászt hordó tevék és egyéb tehervívő állatok a szultán háta mögött állapodtak meg a teherrel hátukon, lerakodatlanul, még pedig oly közvetlen közelségben, hogy ha a keresztények keményen előrenyomultak volna, a szultánnak és kíséretének a meghátrálás saját teherhordó állataik miatt lehetetlen lett volna. De úgy látszik a keresztényeknek nem volt tervük e napon döntő ütközetbe bocsátkozni, hanem egyszerűen a törökökkel megmérkőzniök, hogy csatatermükkel, csatározási módjukkal és erejükkel megismerkedjenek s azért inkább védelemre szorítkoztak, mely körül nagy elszántságot és hősiességet mutattak.

Végre a szultán, miután figyelmeztették vala őt arra, hogy a teherhordó állatok a fölcsatolt teherrel már hosszabb ideig állottak és a tábor még nincs felütve, ámbár esteledni is kezdett már, parancsot adott a visszavonulásra. A keresztények ezt látva, »hátrálásra magyarázták a mozdulatot« és vérszemet kapva nagy lévvel a szultán hadosztálya után nyomultak és a törököktől hat könnyű ágyút elvettek. Rövid csatázás után, mely alatt kevés vér folyt, mindkét fél visszavonúlt.¹⁾ A szultán körülbelül egy angol mértföldnyire (some mile off) ment vissza.

Miután pedig a szultán sátora még nem volt fölállítva, az elhalt Szinán pasa²⁾ sátorában volt kénytelen megvonni

(a tiro di colubrina.) Mindkét fél ugyanazon folyóhoz járt ivóvizért és az ellenkező vízparton itatta lovait. Éjjel pedig lesték a gázlót, két oldalról. — V.ö. a névtelen frank lovag jelentését a *Hadtört. Közl.* XXII. 552—8 dl.

¹⁾ Naima szerint több ezer keresztény, kik a pusztá templom mögött voltak megfészkelve, »mint vaddisznók, vagy mintha bortól voltak volna elkábítva,« kezdettek átkelni a mocsáros vizen. De a törökök valószínű golyózáppal fogadták őket és Cigala pasa, ki egy domb mögött lesett reájuk, a cserkadsikkal rajtuk csapott és sokat lekasabolt vagy elfogott közülök. A menekülők között a tatárok is sok rabot ejtettek. A rabokat a szultán elé vitték, kinek parancsára sipkáik (azaz fejeik) a porba hulltak. — A szultán levele szerint 2 vagy 3 ezer keresztény esett el e napon.

²⁾ A sátor birtokosát illetőleg vagy cserben hagyta Bartont emlékező tehetsége vagy pedig néhány szó a tollában maradt és azt akarta írni hogy az elhalt Szinán pasa és *nagyvezér volt főlovászmesterének, Junisz agának* sátorában halt meg a szultán ez éjjel. Ezt állítja Naima, ki szerint ez a döntő csatát megelőző napon történt.

magát és következőleg a pasák mind a szabad ég alatt maradtak. Barton és követségi személyzete az nap elvesztették tevéiket s azért nem volt sem élelmük maguk számára, sem takarmányuk lovaik számára. Két janicsárt küldött el a követ, hogy neki enni valót szerezzenek. Ezek hoztak magukkal valami 12 oka kétszersültet; ennek egy részét az angolok megették, a többit pedig lovaiknak adták. Egy szerencsétlen német rab, kit az angolok Egernél vásároltak s ki velük nyargalt egész napon, ez éjjel meghalt, lovának kantárszárával a kezében. Éjjeli fekvőhelyül pedig kénytelenek voltak az angolok a sárba heverni le a szabad ég alatt, mert egész nap esett volt az eső és szakadt még egész éjjel is.¹⁾ Időközben beállt az éj és a táborban minden elcsendesedett.

Történetíróink összekuszálják a török forrásokból merített dátumokat,²⁾ Hammer nyomán.³⁾ Mind e zavarnak a török történetírók okozói. De egy kis kritikával könnyen kibontakozhatunk a dátumzavarból. Naima szerint a szultán rebi-ül-evvel hó 1-jén⁴⁾ indul meg Eger alól és az est beálltával megpihen. »Másnap korán reggel, vagyis ugyanazon hó 4-ikén« (így!) a török sereg tovább halad s megvívja a keresztényekkel az »első napi« csatát. »A következő napon, a hónap 5-ik napján, szombaton« leírja a »második nap« csatáját, mely a háború sorsát eldöntötte. Tehát a megelőző két naponi csatározást számba nem veszi.

De mint láttuk a szultánnak az angol királynőhöz intézett leveléből, a nagy úr maga írja, hogy pénteken, rebi-ül-evvel 3-án (tehát október 25-én), ütött táborn a keresztényekkel szemben; és hozzáteszi, hogy a következő napon, tehát rebi-ül-evvel 4-én (nem pedig 5-én, mint ezt Pecsevi és Naima állít-

¹⁾ Az esőt említi Pecsevi is. Naima szerint csak beborult az idő.

²⁾ Így pl. azt írják, hogy Pecsevi szerint október 25-én a szultán Junisz aga sátrába vonult (281. l.) és 26-án Mohammed megszaladt (hol állítja ezt Pecsevi?) és ugyancsak Pecsevi szerint a döntő csata napja október 27-én volt (172. l.).

³⁾ Az elbeszélés szövegében Hammer a döntő csatát helyesen október 26-ára helyezi, a kötet végén pedig a török forrásokkal hibásan okt. 27-ére.

⁴⁾ Minden arra mutat, hogy csak a török hó 2-dik napján indul meg. Tollhibából meg »rebi-ül-akhir« hónapját is írja.

ják) vívta meg velük a döntő csatát.¹⁾ Naima különben maga is helyesen írja, hogy a csata sorsa egy szombati napon dőlt el.

III.

A »szombaton, október 26-án, e véres napon, e borzalmas napon« lefolyt események elbeszélésénél az angol nagy-követ bevezetésül felemlíti, hogy midőn egy álmatlan éj után fölvirradt a nap, csakhamar nyilsebességgel elterjedt a török táborban a hír, hogy a keresztények az előbbi nap estéjén elfoglalt török árkokat elhagyták s hogy visszavonultak vala a folyó tulsó oldalára. táboruk bensejébe²⁾ (into the »harte« of their camp), magukkal vivén a törököktől elfoglalt ágyúkat. Nagy volt erre az igazhivők közt az öröm a fölött, hogy a gyáurok megszöktek. Mindenki lóra kapott erre és kinyargalt a táborból, hogy az előbbi napi csata színhelyét »kedvtöltésből« megnézzék. Harczolásra senki sem gondolt. Barton bevallja, hogy nem sokat értett a katonai tudományokhoz, de miután eljött ily messzire, föltette magában, hogy misem történjék az ő tudta nélkül s így az összes követségi személyzetrel lóra kaptak s kinyargaltak és megnézték a keresztények által elhagyott török árkokat (trenches) és az előbbi napon ott elkövetett mészárlást. Elmentek a folyó partjáig is, honnan »részben megpillanthatták és megnézhatték a keresztény tábor« (we might in parte perceive and view the Christian lodgings). A keresztények az előbbi napon »részben« (in

¹⁾ Hurmuzaki névtelenje az okt. 24-i események leírásánál beszéli, hogy a török megjelent a gázlónál. Az erdélyi fejedelem minden áron meg akart velök verekedni. Terv szerint tehát a keresztények át akartak eresztetni mintegy 10 ezer törököt és ezeket azután megtámadni. De csak 3 ezren keltek át a mocsáron, a többi megállapodott a vízparton csatarendben »mint mi« (in squadroni come noi) és csak tüzelt a két sereg egymásra az ágyúkkal. Végre a keresztények megtámadták a mocsáron átkelt törököket, mire ezek megfutottak csekély veszteséggel. »E napon több nem történt.« — A következő nap szerinte apróbb csatározással telt el, mi az embereket és a lovakat is igen kifárasztotta. — Mint látjuk, az elbeszélő elcsereéli a két nap eseményeit.

²⁾ Az Aleppóba írt levelében azonban azt írja Barton, hogy a keresztényeket a meghátrálás alkalmával a török lovasok megtámadták s közülök sokat levágtak. — Azt Illésházy is említi, hogy e nap reggelén »a köröstenyek . . . jó idején reggel kitakarodának a táborból«, hogy a törököket átsalják a folyón.

part) elsáncolták vala magukat a török oldalon álló puszta templommal átellenben fekvő hasonló épületnél, de a tábor kezdete egy angol mértföldnyire volt az egri hegyekhez közelebb (the head of their camp was a mile thence distant nigher the Agria Hills).

Csakhamar meggyőződünk azonban arról, hogy a keresztények megszökéséről szállongó hír alaptalan volt. Sőt mi több, azt is hallottuk nemsokára, hogy a keresztény hadsereg csatára készül és döntő támadást akar intézni a szultán ellen. Barton beszélt törökül, és ámbár a törökök mindenhol tisztelget teljesen fogadták az angolokat és nagy előzékenységgel vezették őket mindenfelé és mutattak meg nekik mindent, ő nem tartotta tanácsosnak, keresztény ember letére tovább ott időzni. Ő, úgy látszik, oly hiedelemben vándorolt el messzire a főhadiszállásról, hogy a szultán maga is eljön a harctér megsemmisítésére. A mint tehát észrevette, hogy III. Mohammed nem volt a kíváncsi nézők közt, a mint ezt hamisan hirtettkék, s miután veszedelmesnek tartotta a készülő összeütközést ily közről szemlélni, visszanyargalt követőivel a főhadiszállásra és visszavonult sátorába. Alig hogy visszaérkezett oda, megkezdődött a csata.

Mintegy 11 órakor a törökök nagy bravourral átkeltek a folyón és csatározni kezdettek a túlsáron az elővéddel, mert a keresztény sereg zöme csak dél táján volt csatakész rendben.¹⁾ Az előleges csatározás nagy elszántsággal és szép vitézi tettekkel folytatódott és tartott mindaddig, míg végre megindult az egész keresztény hadsereg. Midőn a törökök ezt észrevették és látták a marczona keresztény katonák sűrű sorait gyönyörű csatarendben feljök közeledni, rögtön meghátráltak és visszavonultak a vizen át a folyó török oldalára,²⁾ de itt is csak addig tartották magokat, míg a keresztény hadsereg átkelt, a mi nem sok időt vett igénybe és nem került sok vérbe. Midőn a törökök látták, hogy a keresztények mily

¹⁾ Ezt Naima is állítja. — Hurmuzaki névtelenje szerint e nap reggelén 4 ezer tatár és 6 ezer török átkelt a folyón »e tuttavia andanno bassando« míg a keresztény sereg támadott a kopjásokkal (colle picche), mire nagy vereséget szenvedtek a törökök és 40 ágyút elvesztettek.

²⁾ Az Aleppóba írt levél szerint 2 ezer ember vesztésével.

elszántsággal és mily gyönyörű tömör csatarendben keltek át a folyón és az innesső partra érve ugyanoly módon keményen nyomultak tovább előre a török tábor megtámadására, a szultán harczosai ugyancsak megrémültek és a leggyávabb módon eszeveszetten megfutottak.¹⁾ A szultán főemberei szinteg tanúsítottak ugyan némi ellentállást, de sok harczvágyat ők sem mutattak, és viselt dolgaik alig érdemlik meg a megemlítést. Inkább csak azért tettek valamit, hogy a többieknel (a megrémült futamodóknál) több bátorságot mutassanak; de csakis előnyös, jól megvédett pontokon folytatták a harczot és nem nyomultak előre a csata kellő közepébe. E közben

¹⁾ Ezt a török történetírás is elismeri. Naima szerint a keresztények úgy jöttek a mozlim hadsereg felé, mint egy disznócsorda, kiknek láttára még Rusztám és Zál (a perzsa monda régi hősei) sem gondoltak volna az ellentállásra. Hadosztályaik vashegyekhez hasonlítottak és harczvonalkat megtörni lehetetlenségnek látszott. A mozlim sereg jobb szárnya meghátrált és nagy zavar támadt köztük. A balszárnny, melyet a szultáni kincstárból fizetett csapatok képeztek, konok és hősies ellentállás után legyőzetett, midőn a keresztény sereg átnyomult a mocsár török oldalára. — Naima kétféle változatát adja a csata leírásának. Elbeszéli ugyanis először a dolgot elejétől végig és azután hozzáteszi, hogy mások azonban másképp beszélnek e csata történetét. Így pl. Ibrahim efendi, a defterdár, ki maga is részt vett a háborúban, ekképen meséli a történeteket: «S ezután következnek egy leírás, melyben számos mondat szóról-szóra megegyezik a dr. Komáromy közölte fordítással Pecseviből. Nagyon valószínű tehát, hogy a Naima említette Ibrahim efendi Pecsevi volt és hogy a *Tárikh-i Pecsevi*-nek Thüry által használt kiadásából a török censor kiollózta az igazhívők legyőztetésére vonatkozó részleteket. ha t. i. dr. Komáromynak igaza van abban, hogy Pecsevi »a csata első felében szenvedett vereséget egészen elhallgatja s ott kezdi a dolgot, mikor a keresztények *másodszor* (?) támadtak» (280. l.). — Ibrahim efendi, a defterdár, tehát ilyképen írja le a törökök visszaveretését. Az ellenség hadosztályai folytonos ágyú és puskatűz mellett nyomultak előre. Murád pasa (? Diarbekir beglerbége) és a bosztandsi bási, Ali pasa, parancsot kaptak, hogy Szinán pasa (Cigala) segélyére siessenek, de a borzasztó puskatűz miatt nem voltak képesek helyt állni és azért kénytelenek voltak a mocsáron át visszavonulni. Az innesső partra érkezve elszéledtek a mezőségen. Az ellenség ezalatt folyvást nyomult előre és dobörgés mellett és az ágyúk bömbölése és puskák folytonos ropogása közt a szultán főhadí szállásának tartott. Hasszán pasa parancsot kapott, hogy a rumili csapatokkal a jobb kéz felőli gázlónál az ellenség átkelését megakadályozza, de ő sem volt képes föltartóztatni az ellenséget. A sűrű puskagolyó-zápor miatt (a török lovasok) egy pillanatig sem valának képesek állásukat megtartani. S ezért visszavonultak és a hadsereg derekához csatlakoztak. — Ennek az elbeszélésnek van értelme, míg a Thüry fordításában közölnék nincs, mert ugyan miféle bübajos mesterséggel tartóztathatta volna föl Hasszán az ellenség átkelését a jobboldali rivátnál ha »innen.... arra a helyre rendeltetett, a hol már átjött az ellenség.« Bizony ott már csak bottal üthette volna a hitetlenek nyomát.

mint említém, a keresztény had már átkelt volt a folyón. Magukkal hozták volt könnyű tüzérségüket, mely az első harcvezonalban foglalt helyet, ezeket követték a gyalog puskások s őket követte a lovasság.¹⁾ Ily rendben folytonos tüzelés közt folyvást közelebb és közelebb jöttek posztiónkhoz, szép harcziás rendben.

»A továbbiak megértésére« ezután Barton leírja a »szultán csatarendjét«. A török hadsereg derekát és fő erejét a portához tartozó szpáhik képezték, kiknek száma 24 ezerre rúgott. Azon szpáhikat érti a követ, kik napi zsoldjukat a szultán kincstárából kapták s kikre legfelsőbb személyének őrizete volt bízva s nem azokat, kik hadi szolgálat fejében hűbér birtokot élveztek s kiknek száma határtalan (infinite). A szultánnal voltak továbbá a janicsárok, kiknek száma a 32 ezret meghaladta. Ez utóbbiak a szultán előtt sorakoztak hosszú arcvezonalban, a szpáhik pedig, különböző rendjeik szerint sorakozva, félhold alakjában fődőzték a császári tábort (the camp royal). A szpáhik előtt, tőlük oldalvást, Anatolia és Rumili beglerbégei foglaltak helyet haderőikkel »az ősi szokás szerint«. E napon Hasszán pasának, Rumili beglerbégejének, külön földadata volt a szultán *jobbján* ²⁾ arra ügyelni,

¹⁾ Naima szerint: »a keresztény gyalogosok jöttek nagy csapatokban *szekerekkel* (?) és utánuk a vasba öltözött lovasok, csapat csapat után, körülbelül 15 vagy 16 ezren.... Tüzérségük a legkitünőbb rendben volt elhelyezve. Majdnem minden lépésnél elsütötték puskáikat és megdördültek ágyúik.« — Ibrahim efendi szerint pedig a keresztény sereg a következő csapatokból állt: 1. a német gyalogosok páncélban és fegyverrel; 2. egy más csapat ugyanabból a nemzetből, vashól készült mellvértekkel és muskétákkal, melyekből 10. 15 vagy 20 drachmát nyomó golyókat lőttek; 3. magyar gyalogpuskásokból száz zászlóalj, egy-egy zászlóaljban 5 száz ember; 4. magyar lovasság, kik zászlóikkal és lobo-góikkal egy erdővel borított hegyhez hasonlítottak; 5. azonkívül még németek, csehek, lengyelek és más nemzetbeliek lőhátón, némelyek három, mások négy, ismét mások öt magyar löfegyverrel. Az egész óriási hadsereg több mint 50 csapatból állt. A hadsereg nagyszámát maguk a hitetlenek is említik saját egykorú történeteikben.«

²⁾ Hammer Naima után szintén közli a török csatarendet úgy amint ezt a török történetíró a döntő csatát *megelőző* napon írja le. Szerinte a szultán saját lobogója előtt foglalt állást és 6 csapat védelmezte őt. A vezérek, rangjuk szerint, a szultán balján, Szead-eddin, az öreg khodsa, és két katona-bíró a nagyúr jobbján foglaltak helyet. A teherhordó állatok és nehéz podgyász egy lovas csapat őrizete alatt a szultán *háta mögött* voltak elhelyezve. A janicsárok a szultán előtt voltak fölállítva. Az ágyú-taligák mind össze voltak lánczolva és a szultán és

hogy a keresztények alattomos támadással a szultánt táborában hátulról megnelepjék. Hasonló parancs lett adva »Cigall Ogli«-nak és a tatár főnöknek, hogy a szultánt egy *bal* oldalról és hátulról intézett támadás ellen megvédjék.

A szultán táborát 7 száz¹⁾ könnyű ágyú (field pieces), egymástól 20 lábnyi távolságban fölállítva és lánczokkal összekötve vette körül (environed). A szultán lóháton²⁾ sátora előtt foglalt állást, kezében kivont karddal, mely vállán nyugodott; vele voltak hadi tanácsának több felső tagja, továbbá összes rendes »pensionarius«-ai és udvaroncza, továbbá heréltsjei és apródjai, valamennyien fölfegyverezve. Barton az angol követ-ségi személyzettel saját sátorában volt, mely az ágyú kerítésén belül egy rövid puskalövérsnyire állt a szultánétól.

Ily rendben várták be a törökök a keresztények támadását, vagy jobban mondva »rendetlenségben (jegyzí meg Barton), mert a nagyvezér járatlan volt a hadviselésben és ezelőtt soha sem látott csatát.« A török hadseregben nem volt

kisérete előtt elhelyezve. Hasszán pasa, Rumili kormányzója, és a temesvári bég egy oldalról, Lala Mohammed pasa, Anatolia beglerbégeje, továbbá Karamania (Kis-Ázsiában), Haleb (Aleppo) és Merás (az ázsiai török birodalom északkeleti szögletében) beglerbégeje, az ősi szokás szerint, a *másik* oldalon foglalták el állomásaikat. Az előhadat Dsághaleh Záhede (Cigala pasa) vezényelte. Az öreg khodsa levelében azonban (ugyancsak Naimánál) fölszólítja Lala Mahommedet, hogy az anatóliai csapatokkal foglalja el helyét a szultán *jobb* oldalán, az ősi szokás szerint. — Az előadás folyamán Barton megváltoztatja a csatarendet és Hasszánt a *bal* oldalra, Cigalát pedig és a tatárokat a *jobb* oldalra helyezi; a kézirat átoivásásánál azonban a »jobb« szó fölé odairta a »bal« szót, de sem a »jobb« szót ki nem húzta, sem az első »bal« szót meg nem változtatta. — Illésházy szerint 170 ágyú volt összelánczolva. Talán 70 ágyút is elég lesz elhinnünk, mert ennyi egymástól 20 angol lábnyi távolságban fölállítva, körülbelül egy fél kilométer hosszú vonalt foglalt el. Az angol követ szavát »environed« úgy kell alkalmasint értenünk, hogy az ágyúk egy folytonos vonalban ív alakban és nem két csoportban jobbra-balra voltak felállítva.

¹⁾ A Sandersonhoz írt levél szerint azonban csak a válságos perczben kapott lóra. — Istvánfi szerint már lóháton volt, midőn Cigala jelentést tett neki az ellenség közeledtéről.

²⁾ Barton alább azonban azt állítja, hogy a török seregnek $\frac{2}{3}$ része megfutott, $\frac{1}{3}$ része pedig megállta helyét. Barton maga is futásnak indult és körülbelül puskalövérsnyire jutott, midőn visszatekintve látta, hogy a szultán zászlói (the banners Imperial) mozdulatlanul megmaradtak helyükön; és miután csakhamar belátta, hogy a veszély nem volt oly nagy, mint a milyennek ezt a megrémült törökök képzeltek, megriordult és, visszamenve a szultán sátorához, itt bevárta a csata végét. E pontot illetőleg lásd bővebben a IV. szakaszt.

semmi fegyelem, s így történt pl., hogy a szultán hadosztályához tartozó 32 ezer janicsárból alig 7 ezer foglalta el helyét a csata kezdetén. A szpáhik is csak gyéren jelentkeztek. Ezek közül sokan minden fegyelem nélkül mindenfelé saját tetszésük szerint széledtek el, messzire zászlóiktól. Legnagyobb részük pedig a sátraikban bujtak el, mert féltek a puskaropogástól (for feare of ye harquibuse crackes).

Midőn tehát, mint elbeszéltük volt, a keresztény sereg nagy keményen támadott, útkövekben a szultán sátra felé csekély, vagy éppen semmi ellentállással sem találkozott, mert a törökök mindenfelé kardcsapás nélkül (without any offer of battle) megfutottak. Erről csakhamar jelentés érkezett a szultánhoz; de nem is volt ily jelentésre szükség, mert saját szemeivel láthatta az egész hadsereg futását. Amikor a nagyúr értésére esett, hogy a szpáhik és más fegyvernemekhez tartozó katonáinak legnagyobb része is a sátrakban bújt el, nyilvánosan kihirdettette a táborban, hogy mindenki, rang és foglalkozás különbség nélkül, hagyja el rögtön sátorát és vegyen részt a csatában. Ha valaki visszamaradna sátorában, saját szolgálja büntetlenül megölheti őt; és a kötelesség mulasztó gazdának fizetése és rangja az őt megölő szolgára fognak szállani. Hogy mily aggasztó helyzetben volt a török ügye, bizonyítja a szultán azon másik rendelete is, melylyel megígérte, hogy a csauszok és más főrangú hivatalnokok és szpáhik oly szolgálói, kik a jelen kritikus helyzetben személyes bátorságuknak tanujelét adandják és a nagyúr segítségére fegyvert ragadva a keresztényeket megtámadják, a szpáhik rangját és fizetését fogják elnyerni, vagy pedig oly más jutalomban részesülni, melyet kérni és megérdemelni fognak.

E rendeleteknek meg volt a kívánt eredményük. A török katonák nagy csoportokban előbujtak sátraikból és a szolgasereggel együtt a szultán zászlója felé özönlöttek, ki ezalatt folyvást mozdulatlanul megállta helyét sátra bejáratánál (who alwayes stood most resolutely firm in the door of his tent). A megfutott janicsárok és szpáhik közül is sokan visszafordultak, midőn észrevették szultánjuk kényes helyzetét és csoportosulni kezdetek körülötte.

Ezalatt a keresztények már elfogták vala a szultán ágyúit. és ezen nyert előnnyel úgy hitték megnyerték már a csatát; amiben nem is csalatkoztak volna, ha tudták volna a kivírt győzelmet hasznukra fordítani. A további csatázás helyett azonban, legnagyobb részük a török tábor fosztogatásához fogott és elfoglalta a szultán kincstárát, mely 70 láda aranyból állt. minden ládában 10 ezer zecchini.

A keresztény sereg két szárnya magára hagyva a had derekát, »több úton« a török sátrak közé hatolt és a katonák fosztogatni kezdték a tábort, zsákmányul ejtve mindent, ami kezük ügyébe került. A keresztények már a szultán közvetlen környezetével és testőreivel tusakodtak. »Barton a világ ítéletére hagyja elképzelni« azt, hogy mily remegés fogta e a szultánt, de főbb emberei bátorították őt és ő megállta a helyét. A khodsa biztatására pedig a próféta zászlójába ¹⁾ burkolva magát lóra kapott, ívvel és három megszentelt nyílvesszővel kezében és ezeket »Biszmilla rokhmáné rokhim« ²⁾ kiáltással az ellenségre löve — némelyek állítása szerint megölve három keresztényt — parancsot adott, hogy a szultáni hadosztály támadásra induljon.

Időközben a helyben visszamaradt törökök is fölcusdáltak, kik az összes török hadnak alig egy harmad részét képezték; a többi két harmada elfutott volt.³⁾ A szultán tilalma

¹⁾ »Mahomet's flag«. Egy más helyen pedig azt állítja Barton hogy a szultán a próféta egy ócska köntösét tartotta kezében, melyet gyakran tiszteletteljesen megcsókolt és melylyel váltig törülte könybe lábadt szeméit. Ez ereklyének a törökök véleménye szerint nagy befolyása volt a csata sorsának eldőlésében. — A »*Continuatio Kriegshändel*« azt állítja, hogy a szultán az angol nagykövet által békét ajánlott a keresztényeknek. Barton erről nem említ semmit és csak azt állítja, hogy hallotta, miszerint a német császár megbánta azt, hogy nem fogadta el az angol királynő ajánlatát, ki ajánlkozott vala közte és a szultán közt békét létesíteni. E pont bővebb taglalása nagyon messzire vezetne tárgyamtól s azért egyelőre nincs szándékomban részletes tárgyalásába ereszkedni. Azonban már most is koczkáztathatom azt az állítást, hogy nem hiszem, hogy Barton vállalkozott volna a számára kijelölt kényes szerepre. Valószínűleg az egész dolog azon török tiszt koholmánya, kinek vallomását a *Hadf. Közl.* 1892-i 4. füzeté közli.

²⁾ Egy mozlim fohászokadás kezdő szavai. Egész szövegét közli Thos. Herbert, *A Relation of some years Travaile begunne Anno 1626.* (London 1634), 155 l.

³⁾ Nem tudom, honnan tudja dr. Komáromy azt, hogy »zsákmányolókat kivéve, alig mutatkozott élő lélek a szultán főhadiszállása körül.«

daczára a sátrakban még elég szpáhi és szolgál maradt. Ezek a fosztogatókra vetették magukat nagy dühösen és legnagyobb részüket lemészárolták; a kik pedig megmenekültek e mészárlástól, azok igyekezetükben a fősereghez visszajutni, a táboron kívül hulltak el.¹⁾ Hasszán pasa a rumili lovassággal egyfelől,

¹⁾ Naima így meséli a csata kockájának megfordulását: Midőn az ellenség a mocsár innenső partjára ért, a tatárok előrenyomultak s némileg föltartóztatták a támadó hadoszlopok előmenetelét. »Az ellenség azon hadosztályai, melyeknek sikerült a mi jobb szárnyunkat zavarba hozni, ezután kemény kísérletet tettek a főhadi szállás megtámadására,« de rövid ideig föltartóztatta őket Hasszán pasa, ki a rumili csapatokkal nagy gyorsasággal hátulról megtámadta őket. Az erős tüzelés miatt azonban kénytelen vala visszavonulni. »A szpáhik, kik a kiállott fáradalmak miatt egészen ki voltak merülve és már földtak vala minden reményt a győzelemhez, kénytelenek voltak meghátrálni. A többi csapatok látván, hogy bajtársaik nincsenek többé a csatamezőn, e körülményt csakhamar arra magyarázták, hogy a szultán megfutott, mire ők is azonnal hátat fordítottak s némelyük Belgrád, mások Buda felé tartottak s ilyképen az ellenséget a csatamező teljes birtokában hagyták. A győztes ellenség most a fosztogatáshoz látott; berohantak a mozlím sátrakba és elvettek mindent, a mi kezük ügyébe esett. Mintegy 5 ezer gazember közülök már a padisah ima-kárpitjának közelébe jutott vala, majdnem nyíllövésnyire, midőn a legiszonyúbb dúlás támadt (a sátrak közt). Igazhívó és hitetlen mind eldobta löfegyverét és kardot rántva rohant egymásra haláltusába. A vezírek és nemesek körülvették a padisah személyét és hősi elszántsággal védelmezték őt; midőn pedig az elátkozott gazemberek némelyike el akarta metszeni a császári sátor köteleit, a bennlevő agák kirohantak és levágták őket. A maroknyi igazhívó nép loyális szíveik nemes és őszinte melegében oly dicsőül harczolt, hogy e nap valóságos előképe volt a föltámadás dicsősége napjának.« Naima ezután elbeszéli, hogy az öreg Khodsa mint vigasztalta és bátorította a szultánt és azután ismét visszatér a rablás leírásához. »A fosztogatók elszéledtek a főhadi szállás sátorai közt mindenütt zsákmány után kutatva és így szétoszoltak«. Nem is gondoltak ők egyébre mint a kincsrre, veszélyről nem is álmodtak, »midőn a táborban maradt lovászok, szakácsok, öszvér- és teve-hajcsárok, kocsisok és más szolgálk, látva a fosztogatók gondatlan dúlását, baltákkal, késekkel és más kezük ügyébe eső szerszámmal vagy fegyverrel, a rablókra vetették magukat és megölték közülök annyit, a mennyit tudtak.« Mire a többiek elszaladtak és meg sem álltak, míg saját árkaikhoz el nem értek. »Megfutott a hitetlen«, hangzott föl most mindenfelől a kiáltás és csakhamar elterjedt a jó hír mindenfelé, mint a haraszt-tűz. A vérszemet kapott mozlímok most előrohantak mindenfelől és üldözőbe vévén a futókat óriási sokaságot legyilkoltak közülök. — Ibrahim efendi, a defterdár, (Naimánál) főbb vonásaiban épp úgy beszéli el a fosztogatók gondatlanságát és kincsvágyát, a szolgasereg támadását és a »megfutott a hitetlen« kiáltásokra visszacsődülő török katonák támadását. — Egy alábbi jegyzetben adom Barton leírását eredetiben, melyből világos, hogy ő is azt állítja, amit Hammer, hogy t. i. Cigala pasa (és vezértársai) épp abban a pillanatban rontott(ak) elő, midőn a fosztogatók a török kincstárt rabolták, (és már a szultán körül folyt a tusakodás). — Ibrahim efendi szerint a keresztények két csapatja megtámadta a kincstárt, szétverték az ennek őrzetére kirendelt janicsárokat és szpáhiakat, kivonszolták a pénzes ládákat a

Cigala pasa a cserkadsikkal és Féthi Ghiraj a tatárjaival pedig más oldalról¹⁾ is megérkeztek a helyszínére és megtámadták a két szárnyától megfosztott keresztény had derekát, mire a keresztény lovasság rögtön megfordult és eszeveszetten futásnak eredt, cserben hagyva a tüzérséget és gyalog bajtársait, kiket a törökök és tatárok kardéltre hánytak, emberi számítás szerint hirmondót sem hagyva közülök. A kinek jó lova volt és sikerült a folyón átkelnie, annak a beállt éj ótalma alatt még nagynehezen sikerülhetett megmenekülnie, ha t. i. a könnyű török vagy tatár lovasok gyors paripáikon utól nem érték őket; de a gyalogból vagy tüzérekéből alig menekülhetett meg valaki — Barton véleménye szerint.²⁾

sátorból, s eldobva keresztrel jelölt zászlóikat, örömittasan táncoltak. — A szultán is említi »győztes« hadosztályainak meghátrálását. Szerinte azonban ez csupán csel volt és czélja, hogy az átkozott hitetleneket hegyeik szomszédságából a mocsáron átsalják. Szerinte továbbá az együgyű hitetlenek e visszavonulást arra magyarázták, hogy a mozlimok megijedve megfutottak; és már győzteseknek hívén magukat megtámadták a török tábornok hol azonban a hirtelen minden oldalról előtermett mozlim csapatok vérontó, kardjaikkal csakhamar megtámadták és szétverték őket és fennhéjázó dicsekvésük a legcsunyább futással végződött. A futókat azután a tatárok és török lovasok megtámadták és sátoraikig kergették, hol egyideig ellentálltak de végre kénytelenek voltak táborukat is ott hagyni. — Hurmuzaki névtelenje nem említi a szolgasereg támadását. Szerinte midőn a török sereg meghátrált, a keresztények győzelem kiáltással nyomultak előre s megrohanták és fosztogatni kezdték a török sátorokat »dinanzi di quello di gran Signor«. Cigala e pillanatban oldaltámadást intézett a *hátvédet* képező lovassággal (con la retroguardia della cavalleria), mire a keresztények hanyatt-homlok megfutottak és szaladtak, eldobva mindenüket. anélkül, hogy a törökök üldözték volna őket.

¹⁾ Mint láttuk, a csatarend leírásánál Barton Hasszánt a török jobb szárnyon említi. A jelen támadásnál pedig *bal* szárnyra helyezi őt. Lásd az ottani jegyzetet. Az aleppói levél szerint azonban Hasszán a keresztényeket az ő jobb oldalukon támadja meg, a tatárok pedig homlok támadást intéztek. Az angol követ nem tudja, hogy hol késtek Hasszán, Cigala és a tatár főnök, »valljon már ők is kétségbe estek volt-e és ezért halogatták a támadást, vagy pedig más módon voltak-e csapataik igénybe véve«; mert midőn ők a szultán segélyére érkeztek, a szultán kincstára már a keresztények hatalmában volt és ezek már a szultán testőreivel viaskodtak. Az aleppói levélben pedig azt említi, hogy a tatárok sem szerették a puskaropogást s azért sokan közülök a főhadi szállás körül ólálkodtak. — Cigala pasát illetőleg pedig azt beszéli Naima, hogy midőn a csata után az említett pasa kérkedett a szultán előtt azzal, hogy mily nagy része volt neki (Cigalának) a csata megnyerésében és a hálás padisah már kinevezte őt nagyvezérnek, rebesgetni kezdték maguk közt a törökök, hogy Cigala az első közt volt, a kik megfutottak.

²⁾ Az említett vezérek, t. i. Hasszán, Cigala és a tatár főnök —

A keresztényeknek nyakra-főre való csunya futása alkalmával egy körülmény nagy segítségükre volt. Némelyek közülök ugyanis a nagy veszedelem láttára az üldöző török és tatár lovasok elől azon romba dült templom megett kerestek menedéket, melynekik már a megelőző napon is védelmi helyül szolgált¹⁾ és evvel úgy látszik arra a véleményre vezették a törököket, mintha az egész sereg e védelmi pont felé szándékozott volna meghátrálni. Ezt látván a törökök, miután már kezdett elsötétedni és még a folyón is át kellett volna kelniök, fölhagytak az üldözéssel.²⁾ Ezt azonban később megbánták

Barton szerint — majdnem későn érkeztek, mert a keresztények már a kincstárt fosztogatták és a szultán környezetével tusakodtak (were at handy stroke with his household officers), »yet coming valiantly on with their forces, and finding the body of the Christian camp deprived of their wings being occupied with sackaging the Turkish pavillons and the rest occupied in the acquiste of the 105 (szultán) his pavillon and person. they jointly assaulted the Christian campe, and without any resistance made, any polittick deffence, any conservice of the sold body of the camp, the Christian horsemen fled and left their foot (and artillery az aleppói levélben) to the mercy of the Turkes sabre, so that by prudent estimation not one of them escaped.« — Mangold tanár úr szíves magán közlése szerint Egerváry János, Báthory Zsigmond póstása is említi, hogy szemtanúja volt annak, hogy a »német nem ment segítségükre« a magyaroknak és erdélyieknek a török sátrak közt, s hogy az ellenség észrevevén azt, hogy kevesen voltak a győztesek, visszafordult s a német most sem segített, hanem »mindgyárást« elfutott. L. dr. Werner Gyula cikkét a *Magyar Hírlap* 1892. szept. 28-ki számában. — A németek gyávaságát említi maga Russworm is Miksa bajor herceghez írt levelében: »(Diese 24 Fähnlein Knecht) sind sämtlich aus dem Lager und ihrem grossen Vortheil gelaufen, ihre Wehren hinweg geworfen ohne einigen Gegenstand (Widerstand) wie das Vieh sich im Feld erwürgen und schlagen lassen. Szerinte a sváb ezredből körülbelül harmadfél ezer veszett oda (darum kommen sind) »aber unter ihnen nicht einer so redlich, der sein Wehr mit sich davon gebracht, sondern aus lauter Zagheit dieselbigen hingeworfen und ärger als die Weiber gelaufen.« 1596. nov. 16-áról kelt eredetiről közli Stauffer, *Graf von Russworm* (München 1884.) 23. 24. ll. — Tehát volt alapja annak a hírnek, a mit az erdélyi fejedelem híresztelt, hogy t. i. a veszedelmet a vértések gyávasága okozta. L. *Hadt. Közl.* XXI. 295. Ámbár Barton is protestáns volt és épp úgy, mint a sárospataki névtelen krónikás, »a németeket és pápistákat egyaránt gyűlölte«, Russwormra ezt utóbbi ráfogás nem illik.

¹⁾ A keresztény oldalon álló rozzant templomot érti.

²⁾ Ez megegyezik a keresztény források tudósításaival. Így pl. Tököli Sebestyén a csata után a keresztény táborba ment s ott maradt egy ideig. »Ego — így írja — postquam omnis jam exercitus abiisset, quia propter concussionem satis commode equitare non poteram, essedo vectus, post medium noctis excessi. — »Pethő Gergely krónikája és Istvánfi szerint Teuffembach a táborban megvacsorált és meghált. »Tiffembachus... in castris coenavit, totamque noctem in iis transegit.« — Hurmuzak név-

mert tudomásukra jutott, hogy a keresztények nemcsak hogy nem álltak helyt a pusztá templomnál, hanem (mirabili dictu!) még a táborukat is odahagyták és megszöktek. A mint ezt megtudták a pogányok, azonnal az üldözéshez láttak ismét és egész éjjel kergették a szökevényeket. A keresztények közül némelyek a mocsárok felé menekültek, mások az egri hegyekbe, mások Tokaj felé, (»egy vár körülbelül 30 angol mértföldnyire a csatatértől«,) hova a szétriasztott sereg legnagyobb része meghátrált. Az üldözők a menekülők legtöbbjét levágtak és ilyformán annyi vészelt el közülök az úton, mint a mennyi a csatatéren.

Barton előtt, ámbár a hadtudományban nem volt igen jártas, eléggé világos volt az, hogy a fővezér bárgyúságának esett áldozatul a kereszténység ügye. Szerinte nagy hiba volt az, hogy a keresztények a Fabius Cunctator-féle taktikát megváltoztatták és átkelve a mocsáron támadólag léptek föl.¹⁾ A törökök táborában élelmi szerekben nagy szükség volt s még állataik számára sem volt elegendő takarmány.²⁾ Öt napnál tovább alig maradhattak volna meg a törökök a keresztési mezőn. Vagy pedig ha már egyszer támadtak a keresztények, végig kellett volna vívniok a csatát. Ha a fosztogatás helyett akár az elfoglalt török ágyúkat, akár pedig a magukkal hozottakat az ellenség ellen fordították volna, a már megfélemlített török hanyat-homlok megszökött volna a csatatérről. Azonkívül még, október havában esett meg a dolog, délutáni 4—5 óra körül járt már az idő,³⁾ közel volt már az

telenje is írja, hogy ámbár éjjél utánig maradt a táborban, az ellenség nem jött el. »E pur so ch'io partii dal campo *passata la mezzanotte* che fin allora non fu veduto l'inimico nelli nostri alloggiamenti.« Szerinte a törökök elől megfutott keresztények közül sokan az éj folyamában a táborba érkeztek, mely szekerekkel volt bekerítve és elsánczolva. Állítólag »20^m carri« volt ott, de ez alkalmasint toll- vagy sajtóhiba.

¹⁾ Ez megegyezik Hurmuzaki névtelenének ítéletével. Szerinte »az első hiba kétségen kívül« az volt, hogy az erdélyi fejedelem és Pálffy unszolására a keresztény sereg átkelt a mocsáron és megtámadta a török sereget; a második hiba a pedig az, hogy Miksa főhg. nagyon hamar menekült meg. »Il secondo fallo fu di quelli che persuasero *troppo presto* il Serenissimo Massimiliano a salvarsi.«

²⁾ Hurmuzaki névtelenje szerint a török táborban érzett élelemhiányról értesülve voltak a keresztény sereg vezérei.

³⁾ Ez megegyezik a szultán azon állításával, hogy még napnyugta

éj és a folyó csak $1\frac{1}{2}$ angol mértföldnyire. Ha a csatarendet sikerülhetett volna fölbontatlanul megóvniok, a legnagyobb rendben és csekély veszteséggel meghátrálhattak volna.

A csata utáni nap reggelén két előkelő csausz jelent meg az angol nagykövet sátorában és azt ajánlották neki, hogy menjen el velük az elhagyott keresztény tábor megtekintésére. Barton tehát a követségi személyzettel együtt elment velük és megnézte a csatátért és az ott látottakat érdekesen írja le.¹⁾ Szerinte 60—70 sárgaréz ágyú, kisebb-nagyobb, esett a török hatalmába.²⁾ Tömérdek vért (armour) maradt a helyszínén mert mindenki eldobott mindent, a mi a futásban akadályozta volna. Annyi volt ebből a portékából itt és túl a folyón, hogy minekutánna az egész török tábor fölszedett volt annyit a mennyi kellett neki, még ezer és ezer ember fölfegyverzésére való vért (armour) lepte el a sikságot. Az összes muníció és élelmi szerek a szekerekkel együtt visszamaradtak például. Bárhova nézett Barton, mindenhol keresztény hullák lepték el a sikságot. Egy helyen különösen valóságos mészárszékhez hasonlított a térség. Ez a török jobb szárnyon volt s egy részét képezte a Cigala Ogli gondjára bízott területnek (being a part of the right hand of 105 under the tutell of Cigal ogli).³⁾ Itt a keresztény hullák már nem szétszórva

előtt dőlt el a csata sorsa. — A nap október vége felé 5 óra előtt néhány percczel nyugszik le.

¹⁾ Dr. Komáromy azt írja, hogy »mind a két tábor ott állott őrizetlenül a mezőn, senki sem mert feléjük közeledni.« Evvel ellentmondólag írja a velencei követ Prágából 1596. nov. 5-én, hogy a török sereg nagyobb része »però rimasto in il suo campo unito, fermato, numeroso e patron de tutta la campagna«. (Hurmuzakinál, id. köt. 221. l.). Barton előadása ezt megerősíti.

²⁾ Hurmuzaki névtelenje azt állítja, hogy a táborba menekült keresztények kísérletet tettek az ágyúk megmentésére, de ezt csakhamar lehetetlennek találták, és így az egész telep, t. i. a keresztények saját 100 drb ágyúja és a törököktől elfogott összes készlet az ellenség kezébe került. Úgy értesül azonban a tudósító, hogy éjjel után, midőn ő maga már elhagyta volt a tábor, eljött az erdélyi fejedelem (kit váltig magasztal) és elvitt magával néhány török ágyút (még pedig a velencei követ szerint nagy veszély közt). — Egy »későbbi tudósítás« szerint ez 3 nappal a csata után, október utolsó (így!) napján, történt volna. L. *Hadt. közl.* XXII. 550.

³⁾ Ibrahim efendi is említi e mészárlást a török jobb szárnyon. A vitéz Szinán (Cigala) és hősei itt 20 ezer keresztény lovast egy rövid óra hosszában kaszaboltak le.

feküdtek, mint máshol, hanem $\frac{1}{4}$ angol mértföldnyire tiz vagy tizenkettejével voltak fölhalmozva egy rakásban vagy feküdtek egy sorban. A látvány annyira meghatotta Bartont, hogy nem volt képes tovább szemlélni a dolgot és azért elfordult tőle és az elhagyott keresztény positio megszemlélésre indult.

Átkelvén a folyón, Barton meglátogatta a tulsó oldalon álló csonka templomot, mely mögött a keresztények elsánczolták volt magukat. Ezen templom és egy más közt, mely az előbbtől körülbelül egy angol mértföldre ¹⁾ az egri hegyek felé állt. terült el a hosszú keresztény tábor a mocsár közvetlen közelében (hard upon the marsh or palude) és a folyó mentében. A tábor végén egy erdő volt. Az ágyúk a part mentében valának fölállítva hosszú vonalban és innen nagy előnnyel tüzeltek a törökökre; de amint erről utólag meggyőződhetünk, több rémületet okoztak mint veszteséget golyóik.

A keresztényeknek földözetiül szolgáló csonka templomnál a keresztény és török hullák vegyest hevertek; a tábor bejáratánál pedig Barton a melléje rendelt janicsárok egyikének holttestére akadt.

A táborn, melyet nekünk a csauszok nagy előzékenységgel mutattak meg, a törökök ²⁾ már kifosztották volt még megérkezésünk előtt és csak súlyosabb tárgyak maradtak vissza, amit a nagy sietségben a rablók magukkal nem czipelhettek. Ágyúkból maradt »nagyon szép is, nagy is, sok«. Aminek azonban a törökök különösen megörültek, és a mi nagy hasznukra volt, az az ágyúk könnyű módon való kezelésére szolgáló sok szép gépszerkezet volt. Volt ott többféle forgó ágyú, melyeknél az ágyú csöve orsó körül volt forgatható, maga az ágyazat pedig mozdulatlan maradt. Voltak ott olyan ágyúk,

¹⁾ Az Aleppóba írt levelében, mint már említettem, azonban helyesen két angol mértföldre becsüli a távolságot.

²⁾ Hurmuzaki névtelenje ellenben azt állítja, hogy a magyarok vittek el sokat a táborból, a mit a megszökött tulajdonosok ott hagytak. »Ma però la maggior parte delle robe i soldati Ongari le hanno prese per bottino, lasciando agl' inimici li carri, le vettovaglie e l'artiglieria.« — A magyarokat vádolja evvel Prágában a császári udvarnál idő velencei követ is (Hurmuzakinál 221. l.) A névtelen frank lovag szerint azonban a cseh, sváb és bajor ezredek is kitüntették magukat e tekintetben.

melyeknél 12, sőt némelyeknél 20 csövet, többnyire apróbb átmérőjűt, egyszerre lehetett elsütöni; a csövek külön e czélra szerkesztett taligákon voltak megerősítve.¹⁾ Nem volt hiány a tábori kovácsok használatára szánt szekerekben sem üllőkel, nagy fuvókkal. Úgy hogy »csinálhattak, amire szükségük volt és kijavíthattak, ami megsérült.« Kocsi és szekér (coaches and waggons) volt ott annyi, hogy minekutánna az egész hadseregüket teljesen felszerelték volt velük a törökök, még sokat érintetlenül ott hagytak. Élelmi szerekből is nagy mennyiség maradt vissza. Volt ott buza, liszt, kenyér, vaj, sajt, szalonna, kolbász, marhahús és sok egyéb ennivaló. Minden arra mutatott, hogy a német császár nagy hadi vállalatra tette volt meg előkészületeit.

A két tábor körül elesett keresztények számát 30 ezerre becsülik a törökök, kiknek többségének véleménye szerint a mocsároknál, az egri hegyekben és a tokaji és más közelfekvő (circumvoisin) várak felé való hajszában még egyszer annyi hullt el.²⁾ Barton szerint ez nem lehetetlen, de nem állhat jót a számért, mert a tatároktól való félelme miatt a keresztény táboron túl nem merészkedett elmenni.

A törökök részén — Barton biztosítja lord Burghleyt (I assure your honour) — 3 ezernél több nem esett el.

A tatárok, e »barbár tolvaj nép«, jellemzésére elbeszéli, hogy nemcsak a keresztény, de még a pogány hullákat is kifosztották mindenükből; még az ingüket sem hagyták rajtuk, és a körülmetélt törököt a körülmetéletlen kereszténytől könnyen meg lehetett különböztetni. Valóságos szenzációt keltett pedig a törökök közt az, hogy a keresztény hullák közt még nőket is, sőt anyákat apró gyermekeikkel karjaikban is talál-

¹⁾ Egy 40 csöves golyószóró ágyú vagy »halál-orgona« (mint a németek nevezték) rajzát közli Boenheim (*Handbuch d. Waffenkunde* 438. l.) 1514-ből, I. Miksa császár egy lőszerszám könyvéből.

²⁾ A szultán levele szerint 120 ezer hitetlen lett kardélre hányva és a folyó három napig piros volt a vértől; kapitányaik közül csak 2 vagy 3 menekült meg, akiknek gyors lovuk volt. 100 darab gyönyörű ágyú esett hatalmába. — Naima »a legmegbízhatóbb források nyomán« a megölt hitetlenek számát »legalább 100 ezerre« teszi. — Ibrahim efendi, »anélkül, hogy az igazmondás határait átlépné« 50 ezerre teszi az elhúlt hitetlenek számát és az elvett ágyúk számát 97-re. — A Prágában időző velencei követ 15 ezerre becsüli az elesett keresztények számát.

tak. Ezeket már a biztos keresztény győzelem híre és az óriási török kincs reménye csalták a küzdelem színhelyére.

A tatárok további jellemzésére említi, hogy ámbár vitéz népség és jó szolgálatot tettek Keresztesnél a töröknek, sem fegyelmet, sem kormányt el nem ismernek. A török sereget kísérve Sophiától Egerig, mely út egy (?) hónapig tartott, mindkét oldalról, egy napi járásra, tüzzel-vassal pusztították az országot. Ők voltak a török hadsereg portyázói és csak oly föltétel alatt szolgáltak, hogy a rablás és portyázás meg lett nekik engedve. Még a szultán saját alattvalóit sem kimélték meg.¹⁾ Csakis azon nagyobb városok menekültek meg prédálásaiktól, amelyeket nem mertek megtámadni.

A csata után a szultán három napig sátorában pihent. Október 29-én végre megindult a török tábor Keresztes alól és élelem és takarmány szükség miatt forcírozott marsokban, virradótól alkonyatig megpihenés nélkül, visszatért Konstantinápolyba, hova a szultán december 22-én érkezett meg.²⁾

* * *

¹⁾ Erre nézve Cantemir Demeter is közöl egy épületes példát *Hist. de l'empire Othoman* című könyvében. (Paris. 1743.) I. 175. Apjának, Constantinnak, moldvaországi vajdasága idejében ehhez a Lengyelország ellen működő török had szeraskirja küldött egy agát követségben, kit útközben a tatárok a (törökök saját szövetségesei) egész lovas kíséretével együtt elfogtak. Ezután kivetkőztették őket török ruhájukból, lenyírták hajukat, szakállukat és bajuszaikat, megtanították őket egy pár orosz szóra s azután hátrakötött kezekkel elhajtották őket Ismailába s eladták őket mint muszkákat az ottani rabszolga-kereskedőknek, kik a konstantinápolyi piac számára vásárolták az emberi portékát.

²⁾ Barton szerint Egernél és Keresztesnél folyvást éheztek és az útban visszafelé sem volt elég ételük a maguk, vagy eleségük az állatok részére míg Belgráddhoz értek. Neki 60 (sixty) lova és körülbelül ugyanannyi tevéje veszett el az úton. Belgrádnál kénytelen volt sátorát és podgyászának legnagyobb részét visszahagyni és utána küldetni. Belgrádból 7 teher hordó tevével indult el s ezekből csak 3 jutott el Konstantinápolyig. — Naima szerint mint láttuk a csata rebi-ül-evvel 5-dik napján vivatott, a török tábor ezután 3 napig marad »Meháds völgyében« és 11-én, állítólag, visszatért Eger alá, hol a hónap végeig maradt s innen Szolnok, Szeged, Pétervárad és Belgrádon át tér vissza Konstantinápolyba, hova dsemádi-ül-akhir hó 6-án (1597. január 25.) érkezett a szultán. De Barton már január 15-én ír Konstantinápolyból, s ezért »dsemádi-ül akhir« Naimánál világosan toll hiba »dsemádi-ül-evvel« helyett. Tehát a szultán szerinte december 26-án ért haza, azaz 56 nap alatt (Barton szerint 54 nap alatt) ha a háromnapi pihenés után Keresztesről egyenesen haza indult s nem vesztegelt két-három hétig Eger előtt a csata után, amint ezt Naima regéli. Konstantinápolytól Egerig 71 napot vett igénybe az

Saunderson szerint Konstantinápolyba már november 20-án jött el a hír, hogy a szultán útban vala haza felé. A keresztesi csatáról pedig azon rövid tudósítás érkezett, hogy a keresztények megtámadták és megszalasztották Ibrahim, a nagyvezér, hadosztályát és elvették ágyúit, melyeket a török sereg ellen fordítottak. Ezután az öldökléshez fogtak és a mészárlás néhány óráig tartott, míg bele nem fáradtak. A vakmerők a padisah sátoráig nyomultak, zászlójukat föltűzték kincstárára (»his hasna« = khasziné) és apródjai (etchoglar) közül 3 százat lekaszaboltak. Ekkor Cigall Ogli megfeszített erővel (bestirred himself) actióba vezette hadosztályát és maga a padisah is fegyvert fogott és lelkesítette harczosait a csatára, kik erre megtámadták a fáradt keresztényeket és sokat közülök megöltek vagy elfogtak; a többi pedig megfutott. A törökök nemcsak hogy visszafoglalták saját ágyúikat, de még elvették a keresztényekéit is.

Illésházy azt írja, hogy Konstantinápolyba eljött az a kósza hír, hogy a keresztények a törököket verték meg és a szultán is odaveszett volna. De ilyféle hírről Saunderson nem tesz említést.

IV.

A mint ezt történetírásunkból tudjuk, egy lényeges pontot, t. i. a szultán magatartását, illetőleg a válságos pillanatban a keresztény és török írók homlokegyenest ellent mondanak egymásnak. Míg ugyanis az előbbieket egyhangulag azt állítják, hogy a szultánnak a döntő pillanatban inába szállott a bátorsága és gyáván megfutott a csatatérről, a török források mind azt beszélik, hogy a szultán mozdulatlanul megállotta helyét.¹⁾

út. — Bornemissza György is azt írja még november 2-án Bartusfalváról (Sáros megyében), hogy »hostis in eodem loco, ubi pugna commissa est, castra habet.« — Illésházy közelebb jár az igazsághoz midőn írja, hogy »harmadnapon, 28. Octobris elment az egész török had mind táborostúl.«

¹⁾ Naima a saját leírásában csak a khodsa vigasztaló és bátorító beszédét említi. A szultán megfutasáról egy szó említés sincs téve. — Dr. Komáromy már közölte Pecsevi elbeszélését az apródok megfutasáról és az ezek részéről elterjesztett ama álhírről, hogy állítólag a szultán kocsin megszökött volna még a délután folyamában és hogy a keresztények csak

Barton előadása után nem lehet többé kétségünk a felől, hogy melyik félnek van igaza. De vizsgáljuk meg e dolgot kissé közelebbről.

Az első dolog, minek szemünkbe kell ötleni, az, hogy a keresztény írók maguk sincsenek egyetértésben a fölött, hogy III. Mohamed tulajdonképen hova szökött. Így Jansonius ¹⁾ szerint a szultán, Ibrahim pasával, Egerbe menekült, míg Istváni és Illésházy tudósításai szerint ő, állítólag, Szolnokig meg sem állott volna. Az utóbbi író egyszerűen azt meséli, hogy a szultán »az nap, hogy elfutott. Szolnokban szaladott.« Istváni azonban körülményesebben írja le a futást. Szerinte Cicala lóhalálában a szultán elé nyargalt, hajadon fővel. sártól ellepve és jelentette neki, hogy az ellenség átgázolt a mocsáron. E hirre a szultán annyira megrémült, hogy lóra kapott s hatezer főre rugó fényes kíséretével eszeveszetten futásnak eredt s éjjel-nappal nyargalva meg sem állott, míg Szolnokhoz nem ért. hol látta őt a város »praetorja« és több szegedi polgár. Vele volt Ibrahim pasa is, ki lágy kenyeret, szőlőt s más gyümölcsöt rendelt részére. A mi ezután következik, legyen szabad az eredeti szövegben közölnöm. »Ejus (t. i. a szultán) exemplum sequuti sunt omnes alii. quotquot elabi passim potuere. simul cum Ricardo. reginae Angliae Elisabethae legato, qui castra sequebatur; ita ut diversis viis pars Agriam, pars Szolnokum, multi Pestum et Budam palantes pervenerint.« E leírásból azt láthatjuk, hogy 1. Istváni csalódik a követ nevét illetőleg; 2. csak azt értjük meg tőle, hogy az angol követ megfutott, de 3. a szöveg nem eléggé világos arra nézve, hogy Barton tulajdonképpen hova futott.

A többi keresztény író mint pl. Tököli Sebestyén. Orte-

akkor rohanták meg a főhadi szállást, midőn »észrevették a futók futását.« — Ibrahim efendi szerint pedig (Naimánál) a sereg megfutásának hírére akkor hozták a szultánhoz, midőn lóháton ülve a kengyelénél álló khodsát épp fölshólitotta volt, hogy imát rebegjen az Egek urához. »A németek följegyezték, hogy ezen imát meghallgatta az Ursten.« — Pecsevi (igen, de tudommal Naima nem; v. ő. Hammer jegyzetét az illető kötet végén) azt írja, hogy egy német metszet létezett »abban az időben«, mely a szultánt és a khodsát a csatatéren ábrázolja. Ez utóbbi kezét az ég felé emelve fohászkodik a győzelem istenéhez.

¹⁾ Reusnernél 273. és köv. lap.

lius stb., egyszerűen azt beszélük, hogy a szultán és Ibrahim pasa megfutottak. Azt, hogy az angol követ is megszaladt volna, nem említik.

Bartontól megtudjuk még azt is, hogy a Szolnoknál látott, keleti öltözetű, előkelő egyén ki volt. Szerinte ez a perzsa nagykövet küldötte volt, ki eljött volt a keresztesi táborba, hogy egy fényes perzsa követségnek Konstantinápolyba való megérkeztét tudassa a szultánnal. Midőn a keresztény had támadott és ennek folytán a török had csufosan meghátrált, a perzsa hős Barton szerint annyira megrémült, hogy elszaladt és Szolnokig nemcsak meg nem állt, de még hátra sem tekintett, mi nem csekély multságukra szolgált a törököknek.¹⁾

Barton egy csöppet sem röstelte bevallani, hogy midőn látta, hogy a török hadseregnek mintegy két-harmad része futásnak eredt, ő a követségi személyzet egy részével sem volt az utolsók közt²⁾, hanem szaladt a törökök zömével; de mégis voltak lelkiismereti furdalásai, hogy magaviselete diplomatikus volt-e. Azt a két kérdést veti föl tehát, hogy 1. midőn a pogány megfutott, neki, keresztény ember létére, mit kellett volna tennie; vesztég maradnia-e és bevárni a keresztényeket, vagy pedig futnia a pogánynyal; 2. pedig hogy miután már egyszer megfutott volt, mi volt diplomatikusabb: tovább szaladni vagy pedig visszatérni a szultán környezetéhez, a mint észrevette, hogy a szultán bátorul helyt állt a török sereg egy részével. És magaviseletét azután következőleg indokolja Lord Burghleynek.

Barton megfutott a következő okokból: 1. Ha megállotta volna a helyét, nem tudta volna, hogy viselnie magát; a keresztény harcosok egészen sátoráig hatoltak s ők, az ango-

¹⁾ »104 (chifre és annyit jelent mint perzsa fejedelem)« his ambassador who was there arrived in the camp to bring advise of the arrival of 104 his great ambassador in Constantinople (and) in that tumult flyinge never looked backe, till he came to Solnok »which was three dayes journey of«. Hammer szerint a Konstantinápolyba érkezett perzsa nagykövet »Szulfikár, Khán d'Erdebil« volt.

²⁾ »Their (the Christians) valiant progress..... caused two thirds of 105 (szultán) forces to shamefully fly, amongst whom I with part of my retinue was nott hindemost. . . . «

lok, nem tartották volna illendőnek kardot vonni és fegyverrel védeni magukat saját hitsorsosaik ellen. 2. Több rendbeli oka volt Bartonnak gyanítania azt, hogy az angol királynőnek jobban tetszett volna, ha a német császár katonái őt (az angolt) levágták, mintsem pedig élve kerítették volna hatalmukba.¹⁾ 3. A törököknek jobban tetszett az, hogy ő velük megfutott a keresztényektől, mintsem hogy megállta volna helyét. Futását arra magyarázták, hogy neki épúgy szíven feküdt a törökök győzelme, mint nekik, és épp annyira volt volna érdekei ellen csatavesztésük. Barton szerint a törökök abban a hiedelemben voltak, hogy a valláskülönbőség miatt a császáriak épp annyira gyűlölték az angolokat, mint a törököket. Ebben a törököknek valószínűleg igazuk is volt.

Midőn azonban észrevette Barton, hogy a szultán bátran helyt áll, rögtön megfordult és visszanyargalt a szultán sátorához és ott várta be a csata végét, mert, véleménye szerint, a nagyúr közelében sokkal nagyobb biztonságban érezte magát, mint a rendetlenségben tovább száguldó, 300 ezerre rúgó, török-tatár lovas társaságában. Már alkonyodni kezdett az idő és a vad lovasok közt az angolok lovai, erszényei, de még élete sem voltak volna biztonságban. A perzsa követ gyáva megfutasán nagyot nevettek a törökök, míg ellenben az angolokat bátorságukért égis magasztalták. Barton és az összes követségi személyzet a csata utáni napon korán reggel kinyargaltak a táborból és bejárták a csatatér, még pedig két célból: egyrészt azért, hogy a csatatér megnézzék, másrészt és pedig főleg azért, hogy a törökök láthassák, hogy az angolok nem futottak meg.

Barton egész előadása ez inczidenst illetőleg oly annyira viseli magán az őszinteség és szavahihetőség jellegét, hogy a legcsekélyebb kétely sem foroghat fen a felől, hogy történetíróinkat, élükön dr. Komáromyval, a keresztény források félrevezették, és nem áll az, hogy a szultán megfutott, hanem az,

¹⁾ »Upon diuers good considerations I coniecture ye angol királynő should have had greater content I had byn slaine amongst the Turkes than to have come alive into the hands of the Christians.«

hogy megállta helyét, amint ezt a sokat gáncsolt Hammer a török történetírók nyomán állítja.¹⁾

KROPF LAJOS.

¹⁾ Fölhasználok ezen alkalmat, hogy Szamosközy egy-két téves állítását Bartont illetőleg helyreigazítsam. Először is nem áll az, hogy »Bartonus in anno 1596. meghala (Gyula) Fehérváron« mert ő a szultánnal visszatért Konstantinápolyba és az ott nemsokára azután kitört pestis elől a kis Khálké szigetre menekült, hol 1597. december 15-én meghalt és ugyanott lett eltemetve a szűz Máriáról nevezett klastrom templomának főbejárata előtt. Siriratát egy honfitársa 1867-ben lemásolta és közölte a »Notes and Queries« 3-rd. Ser. XII. 459. lapján; és így hangzik: »Eduardo Barton Illustrissimo Serenissimae Anglorum Reginae Oratori Viro Praestantissimo | Qui post reditum | bello Hungarico quocum | Invicto Turcarum Imperatore | Profectus fuerat | Diem obiit pietatis erga | Aetatis anno 35 | Salutis vero MDXCVII. | XVIII. Kal. Januar.« A Public Record officeban őrizett levelei közül a legutolsó 1597-ki nov. 10-éről (ó-styl) van keltezve és utódja a hivatalában, Sir Henry Lello (nem pedig Belloe mint Hammer állítja) egy 1597. márczius 1-én (ó-styl) kelt levelében már mint »a boldogult követ úr«-ról emlékezik meg róla. — Az sem áll, hogy Barton Erdélyben járt volna Báthori Zsigmondnál 1596-ban, hogy őt »az német barátságtól dehortálja.« Glover szerint Barton jul. 12-én indult el Magyarországra a pérai szállók közt fekvő házából; mint láttuk, Belgrádnál csatlakozott a török táborhoz és a szultánnal együtt utazott vissza Konstantinápolyba, hol úti gunyájában csókolt kezét a haza érkező szultánnak a magyarhoni út folyamán részesült számos kegyeiért. Bartont lord Burghley megdorgálta szept. 9-éről (ó-styl) kelt levelében, a miért elment Magyarországra, de a követ avval menti magát, hogy elindulása előtt mintegy 8 hónappal írt haza és tudatta ő lordságával, hogy a szultán meghívására készül a magyar útra; és miután nem kapott semminémű feleletet e levelére, ő lordsága hallgatását beleegyezésre magyarázta. Szerinte 1. a szultántól nyert meghívás rendkívüli nagy megtiszteltetés volt; 2. a kereszténység java készítelte őt a meghívás elfogadására; 3. utazását meg fogják örökíteni a török krónikák mint az angolok és törökök közt fennálló barátság kitünő tanujelét; és végre 4. a szultán közvetlen környezetében nagyobb hasznára lehetett a keresztény ügynek, mintsem ha visszamaradt volna Konstantinápolyban. — A francia követ, Monsieur de Brèves is kapott meghívást, úgy látszik, de nem ment el a szultánnal, mert királyi ura pénzzavarban volt és nem küldhette meg neki a szükséges költséget. L. a francia király levelét 1596. május 22-éről a »Lettres missives de Henry IV.« (Paris, 1848.) 4. kötetében.

AZ 1707. ÉVI ÓNODI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETE.

A m. t. akadémia által Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

A nagy-szombati békealku megszakadása képezi az elhatározó fordulópontot Rákóczi harcaiban. Mindeddig meg volt még a remény, hogy a háborút békés uton fejezhetik be, a mi által oly eredményt érnek el, mely mindkét félre egyaránt kielégítő lesz, most ezen remény is megszűnt. Belátta a nemzet, hogy a bécsi udvar magatartása minden békés úton való egyezkedést lehetetlenné tesz. Makacsságában a nemzet kívánalmaival szemben, maga adta a fegyvert a nemzet kezébe. kényszerítve azt, hogy a hazája ügyéért elkezdett harcot tovább folytassa.

Nem számdékom e helyt a békealku megszakadására bővebben kiterjeszkedni. Hiszen nem is ez a jelen munka célja, főadata. Egy más, erre hivatottabb kéz már megírta ezen alkudozások történetét.¹⁾ Csak reprodukciója lenne művének, ha e helyt e tárgyról szólni akarnánk, s szerfelett hosszúra nyújtaná e munkát. Nem terjeszkedem ki a békealku megkezdésére s annak első phasisaira sem, mert tulajdonkép csak arról akarok szólni, hogy miért szakadtak meg a tárgyalások? A válasz e kérdésre nagyon könnyű. A bécsi udvar makacs álláspontja volt ez, melyet a Rákóczi által előterjesztett kívánalmakkal, különösen azoknak Erdélyre vonatkozó pontjával szemben elfoglalt.

A nagy-szombati tárgyalások substratumát képező békepontok ismeretesek, úgyszintén a bécsi udvar részéről rájuk adott válasz.²⁾ Legfontosabb e pontok között az Erdélyre

¹⁾ Thaly, A székesi gróf Bercsényi család. III. 623—802 l.

²⁾ Kiadva Szalaynál a VI. kötetben.

vonatkozó második pont volt, mely körül törték meg az alkudozások, miután egyik fél sem tágitott az e kérdésben elfoglalt álláspontjától.

Az Erdélyre vonatkozó második pont következőleg hangzott: »Intéztessék el Erdély ügye, szabad fejedelemsválasztását, az ausztriai uralkodástól elkülönítését s egyéb szabadságait és igényeit illetőleg, teljes kielégítés által, melyet mind a rendek szövetségének ereje, mind Magyarországnak biztossága követel.«¹⁾ Lássuk, mily állást foglalt el e kérdéssel szemben úgy a bécsi udvar, mind pedig Rákóczi.

Bercsényi Miklós alig hogy a közbenjáró idegen hatalmak követői beérkeztek Nagy-Szombatba, tudósítá Rákóczit, hogy hallomás szerint, a bécsi udvar Erdélyt semmi szín alatt nem akarja Rákóczinak átengedni, hanem e helyett az országon kívül egy herczegség birtokával kínálják meg.²⁾ A bécsi udvar álláspontja tehát, mint látjuk, előre preciseálva volt: Erdélyt semmi esetre át nem engedni, s — mint látni fogjuk — Rákóczit minden áron arra bírni, hogy Erdély ügyében elfoglalt álláspontját magán érdekeinek feladja.³⁾

Rákóczi álláspontját ez ügyben számos leveléből ismerjük.⁴⁾ E levelekből kitűnik — részletesen nem idézván az e kérdésre vonatkozó helyeket — hogy az erdélyi fejedelemség

¹⁾ Szalay VI. 332 old.

²⁾ Thaly i. m. 462 old.

³⁾ Hiszen a II. pontra adott válasz is ilyen volt: »Valamint az ország törvényei tanusítják, hogy Erdély régente mindig Magyarország szent koronájától függött; s hogy a vajda választás nem a karok, és rendek jogköréhez tartozott, hanem ezen, valamint a többi tisztségek adományozása ő felségének tetszésétől volt feltételezve, mit a vajda azon esküje, melylyel magát a felségnek lekötölte, bizonyít, az erdélyi fejedelemség csak a török uralkodás mostoha idejében csúszván be; úgy viszont tudva van az is, hogy ő császári királyi felsége ezen tartománynyal, miután diadalmas fegyverei azt a török járom alól felmentették, összes karainak és rendjeinek közbenjöttével, bizonyos feltételek alatt úgy egyezett meg, hogy jelen kormányukkal és állásukkal megelégedzenek, a karloviczi békekötéssel ellenkező újítást nem kívánnak, sőt néhány ott zavargónak merénnyel egyértelműleg megsemmisítették; nehézségeiknek orvoslását is vagy már kinyerték ő felségétől, vagy igazságszeretetétől, mihelyest a körülmények megengedik, bizodalommal várhatják. A császári királyi bizottság tehát nem látja által, mily joggal vagy mily szín alatt mernek az elégedetlen magyarok Erdély státusainak vagy némi erdélyi egyetemes község nevében valamit kívánni, vagy ezen szerződésbe beelegyíteni, kiknek szövetkezése ugyanis a szövetkezetteket talán egyénileg egymáshoz kötheti. de a törvényes úrtól a birtokot elszedni, vagy azt kétségbe vonni, vagy a kormányformát megváltoztatni, vagy végre az erdélyi státusok jogait elsajátítani, felforgatni nem képes.« Szalay VI. köt. 333 oldal.

⁴⁾ Ily levelek Archiv. Rákóczian. I. oszt. I. köt. 449—452, 463, 473—474 old.

visszaállítását magyar uralkodó alatt Rákóczi és a magyar rendek csak azért követelték, hogy ez által Magyarország alkotmányának élő biztosítékot szerezhessenek. De ép oly világosan kitünik e levelekből az is, hogy Rákóczi hajlandó lett volna abba is belemenni, hogy Erdély a magyar korona fennhatósága alatt álló fejedelemség legyen, tehát független fejedelemséget nem is követelt.¹⁾ Sőt ennél tovább is ment. Kinyilatkoztatá az alkudozások folyama alatt, hogy az erdélyi fejedelemséget a maga részére egyáltalán nem követeli.²⁾ Valóban ennél tovább már nem engedhetett, s a bécsi udvar még ezt is elutasítá.

A bécsi udvar mit sem hagyott megkísérletlenül, hogy a fejedelmet és Bercsényit az erdélyi kérdésben engedésre bírják. E végett úgy Bercsényi, mint Rákóczinál tettek lépéseket. előbbinél Wratislaw kancellár és gr. Kéry, utóbbinál neje, nővére és Wratislaw által.

Gróf Wratislaw kancellár június 29-én találkozott Nagy-Szombatban Bercsényivel, s ez alkalommal kiváltkép a II. pont fölött folyt a tárgyalás. Elégge megmutatták ugyanis az udvar részéről 1703 óta megkísérlett igyekezetek, hogy Bercsényit semmi ígélet nem bírhatja rá, hogy Rákóczitól elszakadva a császár pártjára álljon. Most tehát e helyett elég ügyesen Wratislaw arra törekedett, hogy Bercsényit a szóban forgó pontban bírja engedésre. Az ígéretekről, melyeket neki ezen kérdésben tettek, tudomásunk nincsen; talán az üresen álló főkancellári, s később a nádori méltóságot ígérték neki.³⁾

Wratislaw minden fáradsága azonban hiábavaló volt. Bercsényi nem volt rábirható arra, hogy engedjen. Nyíltan kijelenté a kancellárnak, hogy miután mediatív közbenjárásával a nyilvános tárgyalások már megindultak, »nem lehet reménységet nyújtani valamely pontnak particuláris elhagyásáról, vagy változtatásáról. — «⁴⁾ A kancellár igyekezete kárba veszett, Bercsényi kereken visszautasított minden engedést, s Wratislaw hosszú orral volt lénytelen távozni.

Rákóczi megnyerését az udvar első ízben is Bécsben internált neje, Sarolta Amália hercegnő által kísérlette meg.

¹⁾ Thaly i. m. 724 old.

²⁾ »Rákóczi az erdélyi fejedelemséget nem kívánja ugyan maga; mindazonáltal a Regnicolák pertinaciter az ő számára praetendálják.« Kolonics gr. levele Erdődy országbíróhoz 1706. márcz. 10. Thaly i. m.-ban idézve.

³⁾ Thaly i. m. 740. old. Ugyanott olvassuk, hogy a részletesebb ajánlatok megtevésével gróf Kéry főlovászmester volt megbizva.

⁴⁾ Bercsényi levele Rákóczihoz jan. 29. A. R. V. 136—139. old.

A fejedelemnő férjével május elején találkozott Nyitrán, s előadá neki a megbízást s ígéreteket, melyeket a császártól nyert. Ezek szerint a császár késznek nyilatkozott a békés kiegyezés esetére, ha Rákóczi t. i. Erdélyt feladja, a fejedelemlennek Erdély helyett a burgauai örgrófságot átengedni, melyet örökös birodalmi herczegségre ígért emelni. Utóbb még a leuchtenbergi herczegséget is ígérték a fejedelemlennek.¹⁾

Sarolta fejedelemlőt e megbízatásban a mediatorok is támogatták, kik junius 7-én találkoztak Rákóczival. Minden erejüket összeszedve capacitálták a fejedelmet, hogy Erdélyről lemondva a császár által neki felajánlott területet fogadja el. Amde Rákóczit — jóllehet jelenlévő neje is támogatta a mediatorokat — álláspontjától el nem tántoríthatták s így a bécsi udvar ezen igyekezete is kárba veszett.²⁾

Ilyen előzetes kísérletek után találkozott junius 30-án Wratislaw Rákóczival Érsek-Ujvárott. E találkozásról s az akkor folytatott tárgyalásokról maga Rákóczi a következőkép emlékezik meg emlékirataiban.

»Minden udvari szertartás nélkül jött, a midőn a fejedelemlő szobájában találkoztam vele, nagyon otthonosan látszott lenni. Minthogy már azelőtt jól ismertem: igen őszintén beszélt velem, római birodalmi független fejedelemséggel (Principauté Souveraine) s a birodalmi gyűlésen szavazattal és üléssel kínált meg, s más egyebekkel, a mik Házamra nézve előnyösebbek lettek volna, mint a választás alá eső erdélyi fejedelemség, — határozottan kijelentvén, hogy a császár sohasem fog beléegyezni, hogy ez utóbbinak birtokában maradjak. Elmondá, miszerint hasonló megbízásban járt el a bajor választó fejedelemlnél is, ki egykor bizonyosan meg fogja bánni, hogy el nem fogadá azon ajánlatokat, melyeket neki tőn. Megengedem, válaszolám, hogy mindezen ajánlatok, melyeket jelenleg a császár részéről nekem tett, tökéletesen egyeznének Házam érdekeivel; de családom emelését sohasem tekintém czélul, a háborut egyedül hazám szabadságáért kezdvén, a melyhez születésem csatol; s hogy ezen kapocs most még szorosabbá lőn azon háládatosságom által, a melylyel az egész nemzet iránt tartozom, azon bizodalmaért, hogy kormányának gyeplőjét kezembe adá; részemről ő császári fölségétől az erdélyi fejedelemséget sem kívánom, s e tekintetben én megelégszem, ha a császár Leopold császár által fejedelmi elődömmel Apaffy Mihálylyal kötött szerződést megtartja; hogy

¹⁾ Thaly i. m. 684—685. old.

²⁾ U. o. 690—692.

ha személyem e tekintetben akadályul szolgálna, örömet visszaadom választási oklevelemet az erdélyi rendeknek, hogy mindkét résznek kedvesebb fejedelmet válasszanak, habár szolgálóm legkisebbike lenne is az. Végül mondtam, hogy szívem egész őszinteségével tártam ki előtte gondolataimat s kérém, mondja el mindezt a császárnak, a kiől, — miután oly szerencsés vagyok, hogy személyesen ismer, s ha ő felsége azon hajlandósággal viseltetik irántam, a melyről biztosított — nem képzelhetem, hogy őszinteségemért nehezteljen. Eszrevevém, hogy Wratislaw meg volt lepette feleletem által; s valóban megtudám, hogy visszatértekor oly kedvezően beszélt rólam, hogy maga is gyanússá lett. De akkor ezen ünnepélyes szavakkal vált el tőlem, a melyekre jól emlékezem, mert lőn okom reá, hogy azok újra eszembe jussanak: »Oh fejedelem, mondá, Ön Franciaország ígéreteiben bízik, mely ország azon fejedelmek ápolója (Hópital), kiket ígéreteinek s fogadásainak megszegése által szerencsétlenségbe döntött; Ön is ezek-számát fogja szaporítani, és ott haland meg.« »Nem Franciaország viseletét veszem tekintetbe, felelém, hanem kötelességemet, melyről már beszéltem.«¹⁾

Rákóczi idézett szavaiban említés tétetik mindazon ajánlatokról, melyekkel őt megkínálták. Hogy mik voltak ezek, azt lord Stepney július 20-án kelt jelentéséből tudjuk meg. E szerint a fejedelmet megkínálták: 1. a leuchtenbergi herczegséggel, 2. a császári birtokot képező, Csehországban fekvő »Oudeprach« uradalommal, 3. ha ez utóbbit nem fogadná el, a neje által neki ajánlott burgundi örgrófság egy részével.²⁾

Rákóczi mind e csábító ígéretekre határozott nem-mel felelt. Az udvari kancellár a fejedeleemnél sem mehetvén semmire, kénytelen volt hosszú orral odább állani. Ennek daczára az udvar még sem tett le a reményről, hogy Rákóczit álláspontja feladására bírja. Az utolsó kísérletet Rákóczi nővére Aspremont Julia herczegnő által tétette, ki július 16-án találkozott testvérével. Az udvar nemcsak a Wratislaw által tett ajánlatokat újítja meg Rákóczinak nővére által, hanem felhatalmazá őt arra is, hogy testvérének a császár nevében fehér lapot adhat át »föltétlenül elfogadottnak nyilváníthatván minden kívánságot, az egy erdélyi fejedelemség kivételével.«³⁾

Rákóczy válasz gyanánt a kormánytanácsot hívta össze. előbb Érsek-Ujvárra majd Semptére. Itt találkoztak július

¹⁾ Emlékiratok 179—180. old.

²⁾ A. R. II. 3. 160. old.

³⁾ Emlékiratok 181. old.

18-án a mediatorok újból a fejedelemmel. E találkozás alkalmával alkalmuk nyílt a mediatoroknak meggyőződniek arról, hogy Rákóczi és Bercsényi a legőszintebben óhajtják a kibékülést. Rákóczi nyíltan kijelenté ez alkalommal Stepney előtt, hogy ő az erdélyi fejedelemségről kész lemondani, ha csak ez akadályozza a kibékülést. Késznek nyilatkozott az erdélyi követeknek, kik szintén részt vettek e találkozáson, választási oklevelét visszaadni. A követek, Pekry és társai azonban tiltakoztak ez ellen, úgy szintén a magyar senatus is, és így nem maradt más hátra, mint várni addig, míg a lejáró fegyvernyugvás idejének meghosszabbítására kifejezett kérelemre az udvar részéről adandó válasz megérkezik.¹⁾

A lejáró fegyvernyugvás meghosszabbítását úgy Rákóczi mint a mediatorok a béke alku sikere érdekében óhajtották, s utóbbiak több ízben erőlesen sürgették, sőt még az említett találkozás napján is sürgönyileg kérték. Nem kételkedtek a közbenjárók abban, hogy a milyen békülékeny hangulatban van most Rákóczi, az óhajtott béke előbb utóbb meg fog köttetni, csak elegendő idő legyen a tárgyalásokra. Csakhogy a bécsi udvar, melyet a külföldön elért sikerek elbizakodottá tettek, mereven elutasítá e kérelmet. Julius 19-én vette kezéhez Rechteren gróf az osnabrücki érseknek július 16-án és Wratislaw grófnak 18-án kelt leveleit, melyekben a fegyvernyugvás meghosszabbítását kérelmező felterjesztések elutasítatnak.²⁾

Julius 21-én vették át Nagy-Szombatban Kajaly Pál és Gerhárt György tanácsurak a mediatoroktól ezen utolsó válasziratot, megköszönve nekik fáradozásaitak a szövetséges magyar rendek nevében. Ugyanaznap délután fogadta Szereden Rákóczi a mediatorokat. Megköszönte nekik jólelkű fáradozásaitak, de egyuttal keserűen fakadt ki a bécsi udvar ellen. Megigérte, hogy sem a törökkel, sem más idegen hatalommal nem fog szövetségzni. Kijelenté, hogy a béke érdekében, hogy részéről minden akadályt elhárítson, kész volt a rendeket Szécsénybe új országgyűlésre összehívni, hogy az erdélyi szövetséget felbontsák. E kijelentése bizonyítékául felmutatá előttük az általa már aláírt meghívókat is.³⁾ Mindezek végrehajtására azonban időre lett volna szüksége, mely tőle ime megtagadtatott.

Julius 22-én reggel Kajaly Pál átnyújtá Nagy-Szombatban a mediatoroknak a szövetséges magyar rendek részéről az utolsó tiltakozó iratot. Ezzel a békealkudozások be voltak

¹⁾ Thaly i. m. 783. Stepney jelentései nyomán A. R. V. 148 s kk

²⁾ U. o. 785. oldal.

³⁾ Thaly i. m. 787. Stepney bucsubeszéde nyomán.

fejezve. Ugyanaznap utaztak el Bécsbe a mediatorok, kiket augusztus 1-én József császár kihallgatáson fogadott. Lord Stepney tartotta ez alkalommal társai nevében a beszámoló beszédet, mely következőleg hangzott:

»Fölséges császár! Mi sokszori alkalmatossággal eleiben terjesztettük Fölséged Commissiójának, sőt végtére Fölségednek magának is, hogy az elkezdett negociationak szerencsés végbevitelére az fegyver-megszűnésnek meghosszabbítását éppen szükségesnek lenni ítéljük és leginkább azért, hogy az erdélyieket magok praetensióitól leendő elállásra bírhatnánk. De mivelhogy Fölségednek tetszett nekünk teljességgel tudtunkra adni, hogy a mi Erdélyt illeti, semmiféle expedienst nem akar megengedni az iránt, mely tartománynak olyan birodalom alatt kölletnék lenni, a mint karlovicz békességnek idejében vala; hogy Fölséged Erdélyben lévő armádájának megtartására és hogy az idei hadakozásának gyümölcsét el ne veszesse: az fegyver-megszűnésnek meghosszabbítását semmiképen nem engedheti, — egyebet nem tehetünk, hanem, hogy ezt az két rendbéli negatívát Fölséged részéről, az magyaroknak utolsó resolútiójúl adjuk. A kire ők magokat declarálták: hogy valóban nagy bánattal látják ezt az negociatiót legszebb folyásában ilyenképen füstbe menni.

Lelkünkismereti és becsületünk kényszerít bennünket Fölségednek megmondanunk, hogy az békességnek soha jobb alkalmatosságát nem láttuk, mint akkor, a mikor erre az extremitásra kölletett fakadnunk.

Rákóczi fejedelem, a maga személyére nézve arra lépett vala, hogy felöle, a mi az erdélyi fejedelemséget illeti, többé szó ne legyen; sőt az Magyarországi Státusokat kész volt Szécsényben összehívni, — már arra való expeditiókat is aláírván — hogy láthassa: miként lehessen az erdélyiekkal való confoederatiókat félbenszakasztani, s ezeket arra hozni, hogy türhető condiciók alatt azon birodalom alá adják magokat, a kit Fölséged náluk tartani resolvált. De minthogy ezen gyűlés összehívása időt kívánt: az projectationak nem lón semmi gyümölcse, — noha Rákóczi Fölséged szentölt személyéhez minden tiszteletet mutatott és nagy bánattal lenni láttatott, hogy újabban fegyverre kölletik fakadni.

Gróf Bercsényi Miklósnak is igen nagy búsulását tapasztaltuk, hogy a dolognak félben kölletett szakadni; mert egy időtül fogvást úgy viselte magát, hogy eléggé vehettük észben, hogy igaz szívből kívánja az békességet.

Továbbá az Magyar Deputatusok is, kikkel Nagy-Szombatban tractálni szoktunk, végső bánatjokat könnyes szemekkel

előnkben terjesztették, látván, hogy minden gyümölcs nélkül kölletik visszatérniük.

Ebből az beszédemből, az kit merészlettem Fölséged előtt tennem, veheti észben Fölséged, hogy ez az Nemzet, legfőképen az Fejeik a békességhez nagy hajlandósággal voltak; sőt assecuráljuk Fölségedet, hogy csak egy kis prolongatio és némely expediensek által Magyarországot, az erdélyi fejedelemséggel együtt, nagyobb szerencsével és authoritással bírhatta volna, mint akármelyik Fölséged eleji közül bírta valaha.

De, Fölséges Úr, az Generálisok és Ministerek szolgálataunkért való becsületünket Fölségedtől megírgyelték, — a kit ilyen nagyérdemű dolognak szerencsés végbenviteléből várhatunk volna. És most immár egyebet nem tehetünk, hanem kívánjuk: a mi munkáinknál tegye Isten szerencsésebbé Fölséged fegyvereit, kérvén Fölségedet alázatosan, méltóztassék elhinni, hogy mirajtunk semmi sem múlt el, a mi Fölséged javára lett volna, és ezután is mindenkoron azon leszünk, remélvén, hogy az által Fölséged kegyelmességét és protectióját érdemelni fogjuk.«¹⁾

Íme a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy magyar részről a békülési hajlam mindig meg volt s bizonyítéka egyuttal annak, hogy a békealku megszakadását egyedül a bécsi udvar magatartása és ármányai okozták.

És ezzel végére jutottunk e fejtegetéseknek. Láttuk, hogy a nagy-szombati békealku tulajdonkép az erdélyi kérdésen feneklett meg, s hogy ezt a bécsi udvar nyakassága idézte elő. A nemzet így beláthatta, hogy az békés megoldást nem érheti el, folytatni *kellett* a haza szent ügyeért elkezdett harczot. Maga az udvar kényszeríté a rendeket az utolsó lépés megtevésére, a függetlenség és abrenuntiatio kimondására.

Jól tudjuk, hogy a fentebb előadottak csak halvány és korántsem teljes képét nyújtják a bennök elmondott eseményeknek: a francia szövetség és a békealku megszakadása okainak. De említve volt, hogy egy erre hivatottabb kéz már megírta Rákóczi küzdelmeinek ezen részét. Célunk itt csak az volt, hogy úgy a francia szövetség ügyéről, mind pedig az erdélyi kérdésben mindkét fél részéről elfoglalt álláspontról általános tájékozást nyujtsunk. E két itt tárgyalt esemény, a francia szövetség és a békealku megfeneklése voltak tulajdonképeni okai az ónodi gyűlésen kimondott abrenuntiationak.

Térjünk át most e munka tulajdonképeni tárgyára, az ónodi gyűlésre magára.

¹⁾ Thaly i. m. 790—792. old. adja egykorú magyar fordításban.

II. Rákóczi Ferencz, mint láttuk a maros-vásárhelyi gyűlést Desalleurs marquis, XIV. Lajos franczia király követének ünnepélyes kihallgatása után, csakhamar elhagyta. Azon szövetség, melylyel XIV. Lajos Rákóczit megkínálta, elvben elfogadtatott, s a rendek követeket küldöttek ki kebelükből, hogy Erdély érdekeit az ónodi gyűlésen, hol e szövetség ügye bővebben tárgyalandó volt, képviseljék. E követek gr. Mikes Mihály, b. Kemény Simon, Lázár Ferencz és Kolozsvári Márton voltak.¹⁾

Maros-Vásárhelyről Rákóczi Radnótra majd Kolozsváron, Somlyón át Szerencsre ment, hova május 12-én érkezett. Itt határozta el bevárni az ónodi gyűlésre meghívott rendek összegyülekeztét. Magát a gyűlést május 1-re hívta volt annak idején össze, de később e terminust ugyanazon hó 16-ig hosszabbította meg.²⁾ De ezen meghosszabbított időhatár daczára is csak lassan gyülekeztek a rendek.³⁾ Május 16-a már rég elmúlt, s Rákóczi még mindig Szerencsen időzött. Végtere is, ámbár a rendek korántsem voltak teljes számban együtt, elhatározá átmenni a gyűlés színhelyére. Ez nem mint eredetileg tervezve volt. Ónod volt, hanem a mellette fekvő körömi mező, mert maga Ónod az árvizek miatt nem volt könnyen hozzáférhető.

Rákóczi május 24-én délután 5 óra tájban érkezett a gyűlés színhelyére nagy és fényes kísérettel. Titkárja Beniczky Gáspár a fejedelem ünnepélyes bevonulásáról következőkép emlékszik meg.

»Legelőszőr is eő Fölsége előtt mentenek Erdély-Országhi Székely Vörös Lobogós két seregek, azok után karabilyos Regiment, utánnok eő Fölsége vezetékjei aranyos szerszámossan és Fő-Lovász-Mestere eő Fölségének Vitézleő Giczej Sigmond, azután Hop-Mestere eő Fölségének Otlík György magánossan, eő kglme után udvari-kapitány és Marsalk Tekéntetes Vay Ádám, ki után is rendesen ketten-ketten Tekintetes Senator Urak, és éppen eő Fölséghe előtt két meltóságos, egyike Fő-Generalis Bercsényi Miklós ur, másika penigh Károlyi Sándor mezei-marsalk Generális urak, azok

¹⁾ Kolinovics, Commentarii p. 229. »Ungaricae confoederationis Legatos e conventu Széchényensi ad se missos hilariter accipiunt, sed etiam firmandae colligationis gratia novos a se Michaellem Mikesium, Simonem Keménium, Franciscum Lazarum, et Martinum Colosvarium Onodii:um destinant, datis XII. Cal. Maji tam istis gerendae, quam illis gestae legationis testimonialibus.«

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Így pl. a bártfai követek is csak május 15-én indultak el városukból. L. naplójukat 123. old.

után magha a' Fölséges Fejedelem egy szép pompás Török pej paripán, király-színő Bársony köntösben és fekete kolcsaktollassan jött; eő Fölsége mellett két föllyűl a' nemes seregből való iffiak és gavallérok, azok után sok Uri és Főrendek, Vármegyebeliek és Fejedelmi Udvara népe kornétástúl, Párducz-bőressen és forgóssan, s más mezei seregek mentenek. Rendet állván azért egyfelől Szikelek karabílyosokkal, más felől pedig Deliák (Deliac) Franczi Gyalog Granatiros Regimenttel, vár forma való sátor előtt eő Fölségét generálisok, Senátor Urak, sok Uri és Főrendekkel együtt, az hol is kevés ideig késvén, kiki maga sátorához ment, és az nap otthonn continéalta magát.«¹⁾

Május 24-én kezdték meg a rendek a tanácskozást maguk között a fejedelem üdvözlésének módjáról. Horváth Miklós, Péchy Ádám és Késmárky Spóner ez ügyben Bertóthy Ferenczhez küldettek, hogy úgy az ő, nemkülömben a fejedelem környezetében lévő többi főurak véleményét e tárgyban kikérjék. Bertóthy azon véleményének adott kifejezést, hogy mielőtt ez ügyben határoznának, várják be a még hiányzó vármegyék és szabad királyi városok követeit, s azokkal egyetemben határozzanak. Ezen tanácsot megfogadván, a legközelebbi conferentiát május 27-én tartották, a mikorára a kassai követek is megérkeztek volt.²⁾

Ezen tanácskozáson, melyben csak a királyi városok követei vettek részt, elsőben is Péchy Ádám informálta a kassai követeket Bertóthy véleményéről a fejedelem üdvözlését illetőleg. A tanácskozás folyamában azonban kisült, hogy a követek egyrésze úgy értette Bertóthy véleményét, hogy a fejedelem districtualiter fog köszöntetni. Ebbeli hitökben a mint ezt most az egybegyűlték tudomására hozták, a Tiszán túl való vármegyék már felkérték Galambos Ferenczet azon részek vicegenerálisát, a kassai kerület megyéi pedig Bertóthy Ferenczet, hogy nevökben a fejedelmet üdvözljék, a mit ezek meg is ígértek. A királyi városok követei ezt tudomásul véve, abban állapodtak meg, hogy azon esetben, ha »nomine totius confoederationis« fog a fejedelem üdvözöltetni, akkor a városok nem külön külön üdvözlik őt, hanem saját kebelükből követeket küldenek a többi rendek közé. Az esetben pedig, ha a köszöntés districtualiter történik »ítélték illendőnek lenni, hogy a parte Regiarum Civitatum is valamely becsületes uri ember kérettetnék arra, praejudikálni Nemes Városoknak

¹⁾ Beniczky naplója, Rákóczy Tár I. 5—6. old.

²⁾ Bártfai követek naplója 123—124. old.

ítélvén, hogyha Nemes Vármegyékkel, districtusban valókkal, az Városok nevével is lenne az köszöntés, egy statut repraesentálván a Nemes Királyi Városok.* ¹⁾ Egysersmind megbízták Keczer Sándort, a districtualis commissariust, hogy azon esetben, ha districtualiter történik a köszöntés, üdvözlje a fejedelmet. Egyuttal Péchy Ádámot és Horváth Miklóst Bertóthyhoz küldték, hogy tudakolják meg a köszöntés módját, s a districtualiter köszöntés esetén a városi követek ezen határozatát tudassák vele. ²⁾ A gravameneknek, a királyi városok részéről összeírása céljából másnapra gyűlést hirdetvén, a tanácskozás véget ért.

Ezalatt a fejedelem sem maradt tétlen. A gyűlés elé terjesztendő propositiók fogalmazásával a senatust bízta meg, mely e tárgyban május 26-án kezdte meg üléseit. ³⁾ Ő maga Bercsényivel és Károlyival folytatott tanácskozásokat, melyeken a többi főurak is részt vettek.

A gravamenek összeírását a követek csak május 30-án kezdtették meg. Előző napokon Sáros vármegye nemessége és Bártfa, Eperjes és Szeben városok követei között egy kisebb viszály tört volt ki. Sáros vármegye nemesei ugyanis az említett három város követeire ráparancsoltak, hogy a vármegye zászlójához őrizetet állítsanak. A követek ezt megtagadták, miután szerintük eddig elé ez nem volt szokásban. Az ügyről Bercsényinek is jelentést tettek. Ugy látszik, hogy a városi követek győztek ez ügyben. ⁴⁾

Május 30-án kezdtették meg, mint említve volt, a követek a gravamenek összeírását. Előzetes istenitisztelet után a követek a kassaiak sátorában gyűltek össze, s kezdetét vette a tanácskozás: valjon addig, míg más dolgok nem foglalják el őket, megkezdjék-e a gravamenek összeírását, vagy sem? Hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy minden város részéről egy-egy követet küldenek ki, ezek még aznap délután két órakerülést tartanak, ⁵⁾ s ott a gravameneket összeállítják. A gyűlést meg is tartották s a gravameneket nagyjában összeállították, belevonva a particularis instructiókból a városokra vonatkozókat is. A szóbelileg megállapított gravamenek írásba foglalása céljából Váncsay

¹⁾ Bártfai napló 125. old.

²⁾ Bártfai napló 125—126. old.

³⁾ Beniczky 6. old.

⁴⁾ Május 28-án Keczer Sándor a városok repartícióját hirdette ki ezek követei előtt. Bártfára 100 mázsza lett kivetve. I. Bártfai napló 126. old. Ugyanott a követek levele ez ügyben Bártfa városához.

⁵⁾ Szintén a kassai követek sátorában.

Istvánt, Brochof őcsei jegyzőt, Péchy Ádámot és Hedruith Jónást küldötték ki maguk kebléből, kiknek még az nap este kellett volna e munkát elvégezni, s a bevégezett munkát a többi követekkel közölni. De ugyanekkor üzenet jött a szintén egybegyűlt megyei követektől, kik azalatt a fejedelem üdvözlésének módja fölött tanácskoztak, hogy hallomás szerint másnap lesz az első nyilvános ülés, melyen a propositiókat is előterjesztik. Ők — a magyar követek — e hír vétele után rögtön felkérték Bertóthyt, hogy az üdvözlést vállalja el. Bertóthy azonban azt üzenete nekik vissza, hogy minekutánna az országgyűlések alkalmával a királyt a nádor szokta üdvözölni, ő illőnek tartaná, ha ezen funcióra Bercsényi Miklóst kérnék fel. () — Bertóthy — nem akarja ezen funciót magának vindicálni annál kevésbbé is, minekutána, mint látszik, maga Bercsényi sem idegenkedik annak elvállalásától. Bertóthy ezen kijelentéseit a vármegyék tudomásul vevén, minekutána véleményök oda terjedt ki, hogy a köszöntésnek »nomine totius confederationis« kell történnie, követeket küldtek a többi. Pozsony tájékaról való vármegyékhez, ezek véleményét is kikérendők. Ez utóbbiak azt vélték, hogy mintán hasonló esetekben a királyt egy érsek szokta üdvözölni, illendőnek hiszik. hogy az egi püspök kéressék fel e tisztségre. Erre ismét a másik rész azt válaszolá, hogy ily eset csak akkor szokott fennforgni, ha a nádor önkényt átengedi ezen tisztségét egyik vagy másik érseknek. Jelen esetben azonban Bercsényi egyáltalában nem látszik ettől vonakodni. A tanácskozás és üzenetváltás eredménye az lett, hogy Csemniczyt és Ráthy Gergelyt bízták meg azzal, hogy az egi püspöknél tudakozódjanak, valjon nem veszi-e rossz néven, ha ez uttal Bercsényi mondja el az üdvözlő beszédet. Végre mégis csak az egi püspököt kérték erre fel. a mint ezt alább látni fogjuk.¹⁾

A megyei követek azon üzenete, hogy az első ülés május 31-én van, tényleg igaz híren alapult. Rákóczi nem győzte bevárni, míg a rendek mind egybegyűltek, mert jöllehet a gyűlést egy izben már ugyanis elnapolta volt, a követek egyrésze még május végén sem jelent meg.²⁾ Rákóczi ennek daczára május 31-re tűzte ki a megnyitást, kimondva, hogy egyik vagy másik vármegye távolléte daczára is megkezdí a tanácskozásokat. De mint Beniczky-nél olvassuk: az nap³⁾ is azomban alkalmasint

¹⁾ Bártfai napló 129—130. old.

²⁾ Május 27. »kassai uraimék elérkezvén . . .« mondja a bártfai napló 124. old. ad 28. »némelly Nemes Vármegyék elérkezvén«; ad 29. »Az nap is némelly Nemes Vármegyék compareáltak.« Beniczky 7. old.

³⁾ Május 30-án.

confluáltak a Nemes Vármegyék, úgy hogy az egy Trencsén. Nyitra és Turóc Vármegyéken kívül, az egész Vármegyék jelen voltak.¹⁾

A gyűlés megnyitása napján, május 31-én, reggel 8 órakor az ország sátorában ünnepélyes »Veni Sancte« tartatott, melynek végeztével Telekessy István egri püspök misét mondott. Véget érvin a mise, Rákóczi egész udvarával visszavonult, a hátramaradt rendek pedig tanácskoztak, hogy ki tartsa az üdvözlő beszédet a fejedelemhez. A választás Telekessy egri püspökre esett, kihez a rendek e végett Mérey Mihály apátkanonokot, Róth Mihályt és Klobosiczky Györgyöt küldötték. Telekessy a neki felajánlott tisztséget elfogadni vonakodott, s csak nagynehezen volt erre rábírható.

Gyűlés előtt Krucsay István, a kormány tanács titkára. kinél a meghívott követek lajstroma volt, felvette a jelenlevők névsorát, minek végeztével mintegy 11 óra tájban megnyílt a gyűlés, melyet Rákóczi, ki a főrendek és a senatus társágában jött, személyesen nyitott meg²⁾ ünnepélyesen bevonulván az ország sátorába, a fejedelem helyet foglalt trónszékén. míg körülötte a gyűlés kiváló tagjai csoportosultak. Jobb oldalán ültek: Telekessy István egri püspök, Petés Ferencz nagyprépost az egri káptalan vicarius, b. Sennyey István kancellár. gróf Csáky István, Beniczky László. Kajaly Pál. Soós István, míg balján Bercsényi Miklós, b. Károlyi Sándor és a többi senatorok foglaltak helyet.

Elhelyezkedvén a diszes gyülekezet előlépett Telekessy püspök, Zachariás próféta szavaiból: »Nunc dimittis servum tuum Domine in pace, quia viderunt oculi mei Salutare tuum« indulva ki. hosszabb beszéddel üdvözlé a fejedelmet. Nemcsak ő — mondá. — hanem más, vele egykorban lévő emberek is nyugodtan hunyhatják le immár szemeiket. megnyugodva a haza sorsán »látván ilyen Felséges Vezért szemekkel.«³⁾ Köszönetet mondott Rákóczinak, annak az egész országra kiterjedő gondoskodásáért, hozzáfűzvén ehhez szerencse kívánatait Rákóczi fejedelemmé választása fölött, hosszú életet kívánván neki, hogy a haza javára tovább is működhessék. Rákóczy e beszédre azonnal felelt, s válaszában kiemelte, hogy

¹⁾ Beniczky 7. old. Az épen ekkor harcszín helyt képező dunántúli vármegyék követi is megjelentek. Pl. Vasvármegye Szegedi Ferencz és Paláthy Lászlót, Zala Bezeredy Jánost, Fehér Losonczy Farkas Jánost. Komárom Konkoly Thege Lászlót küldte föl. Thaly, Dunántúli hadjárá 92. jegyzet.

²⁾ Beniczky p. 8.

³⁾ Bártfai napló p. 131.

mindez ideig minden törekvése a haza üdvére s javára czélzott, s hogy annak javát továbbra is folytonosan szem előtt fogja tartani. Ebbeli törekvését illetőleg azonban »noha — úgy mond — ugyan valamint örömmel teljesedik, hogy nemcsak értette az Statusoknak összevgyűlését, hanem szemeivel is szemlélte: úgy ellenben szomorúsággal telik abban, hogy némely Nemes Vármegyék és egyéb Rendek, megvetvén ezen Haza szorgos elővitelét dolgainak, az napig is absentálván magokat, az Haza dolgait — nem tekintvén azt, hogy az ellenség maga incselkedő operatióit nagy szorgalmatossággal üzni kíván, — mintegy akarva késedelmeztetik.«¹⁾ Ennek okáért azon kérdést terjeszté a gyűlés elé, hogy mielőtt a propositiókat terjesztené eléjük s a gyűlés czélját velök tudatná, nyilatkozzanak, valjon be akarják-e várni, míg a távollévők megérkeznek, vagy azonnal ezek távolléte daczára, hozzá akarnak-e fogni a tanácskozásokhoz? Ha pedig ez utóbbit határozzák el, akarnak-e — hogy hasonló késedelmezéssel a haza ügyeinek tárgyalása jövőben ne gátoltassék — a távollévők ellen valami határozatot hozni? Egyuttal kijelenté, hogy a propositiókat a következő nyilvános ülésben fogja a rendek elé terjeszteni.²⁾

A rendek Rákóczi propositióját a távollévőket illetőleg azonnal tárgyalás alá vették. Többek felszólalása után határozatba ment, hogy a tárgyalásokat »non obstante aliquorum absentia« megkezdik. Azonfelül elhatároztatott, hogy a távolmaradtak ellen Ulászló király III. törvénykönyvének 1. articulusa szerint fognak eljárni.³⁾ Mivel azonban a vármegyék közül többen távolmaradásukat a nagy árvizzel mentették ki, elhatároztatott, hogy nem annyira ezek, mint inkább a névleg meghívott, de meg nem jelent urak ellenében alkalmazzák ezen törvényt.⁴⁾

Az országos ülés ezzel e napra véget ért. A vármegyei követek azonban még aznap délután tanácskozára gyűltek össze, melyen azon indítvány tárgyalatott, hogy kéressék meg a fejedelem, hogy ne kívánjon a teendő propositiókra mindjárt ott az ülésben választ és resolútiót hanem egyezzek bele,

¹⁾ Bártfai napló 131. old.

²⁾ Bártfai napló 132. old.

³⁾ »§ 3. Si qui autem Dominorum Praelatorum et Baronum, vel aliorum Regnicolarum, ad primum diem ipsius Congregationis venire, et illic infra ipsos quindecim dies perseverare nollet: talis, si fuerit Praelatus vel Baro. in ducentis marcis gravis ponderis, octingentos florenos auri facientibus, Si autem potiores nobiles, vel medicores, seu inferiores fuerint: in centum marcis quadringentos florenos auri facientibus per Regiam Majestatem irremissibiliter exigendis, condemnentur.«

⁴⁾ Bártfai napló p. 132.

hogy e célra úgy a senatus, és a többi rendek, vagy külön a praelatusok és bárók, és külön a többi rendek ülést tartsanak. Az ezen indítványt követő vitában megegyezésre jutni nem tudván, a tanácskozást félbe szakították, s másnap reggeli 5 órakor újból folytatták. Különféle tervek s indítványok merültek fel, míg végre megegyeztek abban, hogy »valamely uri személyeket kérnék fel,« hogy eszközöljék ki a fejedelemtől, egyezzek bele, hogy az előterjesztendő propositiókra adandó válasz felett a vármegyék követei külön ülésben tanácskozhassanak. Ezzel kapcsolatban azonban felmerült egy másik kérdés, mely nem kisebb vitára adott okot, t. i. ha a megyei követek külön ülést tartanak, hol tartanak ülést a főpapok és főrendek.¹⁾ Ha pedig ezek is külön üléseznek, akkor egy harmadik ülés szükségessége áll elő, melyben a senatus és a fejedelem vesznek részt. E kérdés felett úgy látszik — noha hosszú vitára adott alkalmat — nem tudtak megegyezni, valamint abban sem, hogy kit designáljanak a követek kívánatait a fejedelem előtt tolmácsolni. E tekintetben a követek törekvése oda irányult, hogy a clerusnak valamely tagja vállalja ezt magára. Elsőben is Mérey Mihály szegzárdi apátra esett választásuk, de ez semmi szín alatt nem volt hajlandó e megbízást elvállalni. Másodszorban Berkess András váci prépostot jelölték ki, de ez sem volt hajlandó eleintén a kívánságnak eleget tenni. Csak hosszas tárgyalások után, melyben a követek kijelentették, hogy ők ezáltal csak megtisztelni akarták a clerust, fogadta el Berkess a megbízást.²⁾ Hogy Rákóczi ez ügyben mit határozott, azt alább fogjuk látni.

A nyilvános ülés előtt Sennyey István kanczellár és Krucsay István tanács-titkár újból jegyzékbe vették a jelenlevőket. Megnyilván az ülés Rákóczi rövid beszédet intézett a rendekhez, melyben előadta, hogy jelen gyűlés egyedül a közjólét érdekében hívatott össze, s hogy az erre célzó propositiók a rendek elé fognak terjesztetni. Vegyék ezeket a rendek, a közjólétet tartva szem előtt tárgyalás alá; inté a rendeket, »hogy szívekben vévén abban való közjót és megmaradást, ahhoz közindulatjokat szívessen contestálni ügyekezzenek«. ³⁾

¹⁾ Miután ezek más alkalommal, az országgyűléseken nem üléseztek együtt a megyei követekkel.

²⁾ »... méglen ilyen szó esett, hogy evvel meg akarták a Tekintetes Nemes Vármegyék becsülni az Clerust, az által mindenkor peragáltatván efféle hivatalok; de ha nem akarja itélni ezt praejudiciumának az clerus: más személyt kell denominálni.« Bártfai napló 134. old.

³⁾ Bártfai napló 134. old.

A fejedelem beszéde után a kancellaria directora, Labsánszky uram előterjeszté a propositiókat a hozzájuk tartozó motiválással együtt. E propositiók a következők voltak.

»Tekintetes nemes ország, hajdani dicsőségért, szabadságért összeszövetkezett státusok és rendek, édes véreim, hogyha nagy örömünkre vala ezelőtt két esztendővel, óhajtott szabadságunk, pályafutásunk csaknem kezdetén a nemes státusok szabados összegyülekezett mintegy régi dicsőült sorsunk első zsongéját közönségesen szemlélnünk: megítélheti kiki, mennyivel nagyobb örömünkre lehet a sok szélvész háboruk után ügyünk hajóját e mai napon oly parthoz jutottnak látni, a melyről mind az elmúlt szerencsétlenség hajzainak eltávolítását nyugodalmas elmével nézhetjük, mind pedig sokszor óhajtott, de sokaknál netalántán csak kétségben esett, megrezzent és rettegő szívvel várt szabadságunk helyrehozataláról és nemzetséges közügyünk folytatásáról gondolkodhatunk. Nem lehet nem hálaadó szívvel említenünk most is a nemes státusoknak az akkori közgyűlésben személyünkhöz mutatott szíves indulatját, s midőn tudniillik vezérlő fejedelemnek választatván, elménket és minden ügyekezettünket hazánk szolgálatjára annyira lekötöleztük, hogy változhatatlan szándékkal, igaz eltökélt szívvel egyebet nem óhajtottunk, hanem hogy hivatalunknak megfelelően, boldogulást, édes nemzetem, minden utakon a mellénk rendelt senátussal üzzük és keressük. De ha szintén még a megnyomorodottakon könyörülő isteni kegyelem mindeddig rajtunk magát oly mértékben ki nem nyilatkoztathatja is, hogy boldog reménységül napunkat felvirrasztotta volna: legalább tapasztalhattuk hozzánk járuló oly mértékű gondviselését, hogy mindeddig végső romlásunkra ügyekező ellenségünk megátalkodott szándékait megszegyenítette és elhárította elannyira, hogy midőn annakelőtte csak idegen nemzetek históriájából említettük vala, mily erejű volt a portugálusok, helveták és hollandusok összekapcsoltatott és egybenszövetkezett szívek, már most nemzetséges megegyezésünknek hasznát magunkban is nagy mértékkel tapasztalhatjuk... Az egész keresztyén világ elejébe terjesztetett, mely helytelen legyen sokaknak a magyar állhatatlanságról való vélekedések... Dicsékedjék ámbár ellenségünk eleink között nagy hasznával gyakorlott praktikáival, melyekkel ama mondás szerint: divide et impera vas jármába fogá édes nemzetünket.... Elhomályosítá helytelen reménységének fényét a magyar szívhez egyedül illendő egyszínű és szívű tökéletes hívség. Es mivel az állhatatlanságnak erejét csak egyedül vevé fundamentumul, midőn az elmúlt esztendőben megindított békesség-

nek traktálását oly tökéletlenül farba rugá és mégis elmúlását a magunk személyes haszonkeresésének tulajdonítani nem szégyenli: legyen Isten ítélője családságának. De nem csak egyedül hálójába akart bennünket keríteni, midőn kívánságaink legnagyobb pontjait a maga hatalma alatt leendő országgyűlésére kívánta halasztani, hanem szövetségünk, hitünk megszegését kívánta, midőn egy vérből álló Erdély országától való elszakadását munkálta a magyar nemzetnek. És azon országot maga fegyverével nyertnek lenni állítván, mit akart egyebet, mint azzal is azon jussát velünk igazságosnak ismertetni, melylyel ennekelötte... hazánk régi nemzetü oszlopit bontani ügyekezte a neo-acquisticum nevezete alatt. És mivel az elmúlt traktán is ezen jussának eligazítását az országgyűlésre halasztotta, az hol a palatinus és egyéb, mellette nemzetünk ügye ellen hízkelő ország tisztei mind ellenségeink: mit remélhattunk volna egyebet azoknál, melyek ennekelötte történtenek és jobbagyság alá hozták nemzetünket... Vizsgáljuk csak, mit ért vajjon azon országgyűlése által? azt-e melynek a törvény a szabados voksok többségére bocsátotta végzését; vagy azt melyen nem akarni is véték, ama pozsonyi országgyűlésen praktikált mód szerint...? Ha az elsőt, miért nem igéri a gyűlés előtt is mind azokat, melyeket a szövetségelt huszonnégv vármegve megegyezett akarattjából kívántunk; ha pedig a másikat, nemdenem torkunkba veti az horgot, mikor némely, nemzetétől elpártolt urak voksaival a többségnek kíván törvényt szabadni. Ezeket siratják, nemzeteni véres theatrumokon feláldozott fiaidnak maradéki... országunk minden rendei és lakosai; ezekre hogy lépünk, se hitünk se hazafiuságunk nem engedí. Rövidítse inkább a nagyhatalmu Isten napjainkat és hervaszsa ifjuságunk virágát, mintsem mi legyünk vezéred az ilyen nyomorúságidra;... fussanak bár az ilyenekre járomban hízott, nemességedet, nemzetségedet kótyavetyélő árulóid, mi készebbek leszünk sok igaz fiaiddal a pusztai és erdei vadakkal nyomorúságunk napjait töltenünk... Alljanak bár elő mindazok, kik alattomban magunk haszonkeresésének tulajdonítják a békesség elmulását; szólaljanak szabad voksok szerint azok is, kik mostani köztudakozásunk terheit súlyosabbaknak lenni tartják mindazoknál, melyeknek viselésében törököknek, zsidóknak adák gyermekeiket, németnek feleségöket, és sokan magok felakasztásával végezték halálnál keservebb életöket... Vajjon gondolják-e. . hogy ha hurok alá bocsátják nyakokat, mentek lesznek azzal az homlokbanütéstől avagy súlyos terheltetéstől? Mi viszen tehát benneteket terhetek panaszára, javaitoknak magatoktól.

maradéktoktól való kimelésére? Vajjon különb vala-e ezeknél a zsidó nemzetség panasza, ki Mózes vezérzése alatt meg-unván a mannát és a fürjeket, foghagymára készüle inkább, mintsem az Isten által nyújtott reménység fejébe bujdosásit követte volna a végre, hogy a mézzel tejjel folyó ígélet földére bémehessen. Nemdenem Isten nyújtotta mindennyi változatok között is azon reménységünket, melynek fejébe felgerjede szívünk az hadakozásra? E mai napig is miben vonta meg hozzánk való kegyelmét?... Gerjedjen tehát, édes vérem, nemzetem, Isten kegyelmében való reménységed, melyhez való ragaszkodásodat inkább javallhatjuk, mintsem a nemzetséges ellenségünk csalárd ígéretihez valót;..... és mivel az hadakozásra mind hitünkötől, mind hazafiúságunktól kénttetünk: kövessük a felebb említett portugallusok, helveták, a hozzánk hasonló, hitekkal szövetséget kötött két tartományok példáit, melyek ha súlyos hadakozásoktól megijedtenek volna, bizony most is azon ellenségnek, kitől mi szabadulni kívánunk, igája alatt nyögnének;.... kövessük ama nevezetes Ulysses példáját, ki a tengereken bujdosó hajókázásiban viasszal bedugá füleit, hogy az édesgető syrének éneklésektől el ne alugyék. Fordítsuk mindnyájan elménket a szükséges hadakozásra, melynek folytatásában noha eddig is tehetségünk szerint semmit el nem mulattunk, de mivel azon utak és módok követése által, melyekkel eddig, folytatnunk nem lehet, válaszszunk oly utat, mely által boldogulásunkat leginkább remélhetjük. Nem lehet itt nekünk keserűség nélkül emlékeznünk, mire juta azon kincsnek sorsa, a mely, ugymint: a rézpénz által minden rendek terhe nélkül folytatánk hadakozásunkat mindaddig, míglen az ellenségünk és netalántán sokaknak praktikái által oly becstelenségbe nem hozattaték, hogy annak böcsi helyrehozásáról még csak gondolni is csaknem haszontalan... Vété is az ellenség azáltal, hogy a rézpénz értékét csökkentette, oly közsíkla és mély örvény közé ügyünk hajóját, az honnan vagy prédáló nem oltalmazó, fosztó nem harczoló, rongyolott üres erősegekkel, töltetlen ágyúkkal kénytelenítettett hadakozásunkat kell folytatnunk; vagy buzgó hazafiúságunk szerint oly módot találunk, mely által kinek-kinek rendes fizetése megjárhasson, és az említett sok rossz eltávoztassék. És mivel ezen előadások mellé kapcsolt iratokból a nemes státusok megláthatják, mit tegyenek az ország nagyhirű, de kevésasznu fundusi, azoknak a szükséghez képest kívántató toldásáról is adatik eleikben oly mód, melynél a senatussal együtt se hatásabbat, se közelebbet nem találtunk....»

Indítványt terjeszt elő törvényszékek felállítására végett

»melyeknek folyamatja, miután a sok rendes birák és tisztek felállítását ügyünk állapotja nem engedi, jövendőben is oly állandó legyen, hogy a pörölő felek se most se azután annak erejében meg ne csalatkozzanak.« Ezzel kapcsolatban előadott »hogy b. Hellenbach bánya gróf a bányák jövedelméből semmivel nem bíztat, azt állítván, hogy a hévérek ¹⁾ fizetésére sem leszen elégséges, ha ezüst pénz fog folyni;

hogy a fiscalis jószágok és harminczadok jövedelme csak körülbelül négyszázkilenczvenötezer négyszázhetvenöt forintra megyen, holott a hadak, összesen ötvenkétezer lovas és huszonhétezer gyalog fizetésére a mult évben ötmillióhatszázkilenczvenháromezer negyvenhat forint kívántatott rézpénzben: »a hadak fizetésének félesztendőre megszorítása« és szándékba vett egyéb nemü meggazdálkodások mellett, kétmillióhatszázkilenczvenegyezer hatszáznegyven forint fog kívántatni;

hogy tehát egyrésről a személyes felkeléstől való idegenséget »komor kedvvel jelenteni«, más részről pedig »az hadak fizetésére való segedelemadást is neheztelni«, — nyomoruságos dolog:

ám legyen, maradjon el most a személyes felkelés, de lépjen helyébe a megváltás. »Egy oly nemes emberre, kinek egy lovaszt kellene állítani maga személyétől, annak megváltására több nem esik esztendeig, hanem csak hatvan forint és huszonnégy pénz. Egy portából álló jószágot bíróra pedig három lovas megváltására esik száznolczvan forint és hetvenkét pénz esztendeig. Egy portában levő parasztságtól pedig, együttértve, esik esztendeig háromszáznolczvannégy forint; buza: pozsonyi szapú kilenczvenöt és háromnegyed; vágómarha: tizenhárom darab; zab: harminczegy és fél pozsonyi szapú.« ²⁾

A propositiók előterjesztése után szót emelt ismét Rákóczi. Elsőben is meghagyá, hogy az imént előterjesztett propositiókat a vármegyék a maguk részére írják le s tanácskozzanak külön-külön rólok, s ha esetleg ezeknél a haza üdvét jobban előmozdító indítványuk lenne: nyujtsák azt be a fejedelemnek. Áttért azután azon kérvényezők ügyére, »az kiknek császár birodalma alatt jószágok törvény ellen confiscáltván distraháltatott, s másoknak adatott.« Jóllehet — mondá ez ügyre vonatkozólag a fejedelem — a szécsényi országgyűlésnek általa is megerősített határozata elrendelé, ³⁾

¹⁾ Bányászlegény.

²⁾ Szalay VI. 411—417. old.

³⁾ A szécsényi országgyűlés törvényének IV. czikke. Rákóczi-Tár 443. old.

hogy a fejedelem a senatussal együtt mindazoknak ügyét, kik vagy a haza szabadságáért küzdve estek el, vagy kibujdostak, vagy az eperjesi vérpadon vértettek el, s kiknek birtokai folytatásképen elkoboztattak, revideálja, s az injuriatus feleket vagy azok utódait elvesztett javaikba visszahelyezze: ezen rendeletet végrehajtani mindeddig nem volt lehetséges. Ennek oka pedig nemcsak abban rejlik, hogy a fejedelem az említett országgyűlés óta két ízben volt Erdélyben, hanem abban is, hogy az időközben létrejött fegyverszünet alatt békealkudozások is folytak. A fejedelem ugyan utolsó erdélyi útja alkalmával a senatusból rendelt ki némelyeket ezen ügyek elintézésére, de ezek, miután Petés a rendek megbízásából Erdélybe utazott, nem kezdhették meg ebbeli munkájukat. Az elmúlt év őszén pedig Kassa városának közbejött ostroma gátolta ezen ügy elintézését. Kijelenté tehát a fejedelem, hogy valamint ha ezen akadályok közbe nem jöttek volna, a dolog már rég elintéztetett volna, azonképen ő rajta lesz, hogy ezen ügy kielégítő megoldást nyerjen.¹⁾ Kapcsolatban ezen előterjesztésével mindjárt egy más, hasonlóképen az igazságszolgáltatást illető kijelentést tett. Előadta ugyanis, hogy miután sokan panaszkodnak, hogy rendes bírák nemlétében peres ügyekben igazságot nem nyerhetnek, a senatus tanulmányozás tárgyává tette e kérdést, és azon véleményre jutott, hogy a peres ügyek elintézésére a vármegyék gremiumjából 24 bíró választassék. Ezek közül 12 Eperjesen, 12 pedig Korponán összegyűlve, maguk közül elnököt választva, hozzanak ítéletet az eléjük terjesztett pörös ügyekben. Ítéletök ellen intra dominium a senatushoz appellálni lehet ugyan, de ezen apellatio; »salvo cursu juris Tekintetes Nemes Vármegyék és Nemes Királyi Városok székein történjék.«²⁾

Az ülés végén a nagy-szombati békealkudozásra kiküldött bizottság számolt be küldetése eredményéről. A bizottság által betérjesztett emlékirat eredményt nem, csak eredménytelenséget constatalhatott. Böven kifejté az eredménytelenség okait, ismertetvén a maga működését, s jelentését azzal zárta be: »a német nemzet soha sem őszinte alkuvásaiban, s csak rászedni törekedett a magyarokat...«³⁾ A gyűlés a jelentést meghallgatván, azt tudomásul venni határozta, elhatározván egyuttal, hogy Széchenyi Pál kalocsai érsek és Szirmay volt császári biztosok, miután a nagy-szombati békealkudozások alkalmából kellő hazafiságot nem tanusítottak, jószág elkobzás-

¹⁾ Bártfai napló 136. old.

²⁾ Bártfai napló 136. old.

³⁾ Horváth, M. T. VI. 477. old.

sal sujtassanak.¹⁾ Az ülést ezen resolúció hozatala után Rákóczi bezárta.

A proposíciók leírása a fejedelem fent említett indítványa értelmében még az nap — június 1-én — megkezdődött s a következő napon folytatódott. A proposícióknak Rákóczi által contemplált előzetes tárgyalása körül azonban különféle nehézségek merültek fel. A fejedelem mint említve volt azt kívánta, hogy a proposíciók felett a vármegyék külön-külön tanácskozzanak, s esetleges indítványaitak terjesszék eléje. De voltak számosan, kiknek törekvése odairányult, hogy a proposíciókat részben megváltoztassák, illetve egészen visszautasítsák. Ezek tehát oly értelmű indítványt terjesztettek elő, hogy a proposíciókat a megyék kerületi ülésekben tárgyalják, és hogy az elfogadás vagy el nem fogadás felett nem az egyes szavazatok, hanem a négy kerület szavazatainak többsége döntsön.²⁾

Ezen indítványt a rendek a június 3-án tartott ülésükben tárgyalás alá vették. Az ülés folyamán a fejedelem megbízásából megjelent Sennyei István Krucsayval együtt, s tudatta a rendekkel a fejedelem üzenetét, mely a fentebbi indítványt is érintette. A fejedelem ugyanis — mondá Sennyei — azon véleményben van, hogy miután a rendeknek előreláthatólag nem volt elég idejük a proposíciók teljes átvételére, adják be ezekre vonatkozó véleményöket a következő nap tartandó ülésen, melyen úgy a fejedelem, mint a senatus is jelen lesz, még pedig pedig vármegyéenként külön-külön.

A rendek erre tudára adták Sennyeinek, hogy ők e tekintetben oly módon határoztak, hogy a vármegyék kerületenként adják be a proposíciók felett véleményüket, s felkérték őt, hogy tudassa e határozatukat a fejedelemmel. Sennyei a rendek ezen határozata ellen, mint a fejedelem akarata s szándékával ellenkező ellen hevesen kikelt, s ez újabb vitára adott okot. Sennyei végre távozott, s tudatta a gyűlésben történt dolgokat a fejedelemmel. Rákóczi csakhamar megjelent a senatussal együtt a rendek gyülekezetében és sajnálkozásának adott kifejezést, hogy jöllehet ő minden egyesnek véleményét meg kívánja hallani, ebbeli szándékát félreértik s félremagyarázzák. Bárki, ha kifogása van a proposíciók ellen, nézetét bátran elmondhatja, miután az ő — Rákóczi — törekvése nem czéloz másra, minthogy a rendeket meggyőzze arról, hogy a proposíciók fogalmazása s előterjesztésében egye-

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Beniczky 9. old.

dül a közjólétet tartá szem előtt. Rákóczi után Bercsényi emelt szót, s hasonló értelemben nyilatkozott. Pro és contra beszédek után végre az ülés azzal ért véget, hogy a rendek a propositiókat meghányhatják-vethetik, ez ellen Rákóczi kifogást nem emel, de viszont azon követelésétől, hogy a statusok véleményöket singillatim adják be, el nem áll. A rendek ebbe bele nyugodtak, de három napi halasztást kértek, azonban Rákóczi mereven ragaszkodott ahhoz, hogy a dolog mindjárt a következő másnapi ülésben tárgyalassék, s ily értelemben végre határozat hozatott.¹⁾

A rendek ülése ezzel véget ért. Ez nap azonban a most előadottn kívül még két ügyet intéztek el. Az egyik a hadi fogoly gróf Forgách Simon tábornok ügye volt, melyet a rendek, még mielőtt Sennyey megjelent volna ülésekben, tárgyaltak. Azt hisszük, helyén lesz itt, mielőtt a rendek tanácskozásáról ez ügyben szólánánk, Forgách esetét röviden előadnunk.

A hevesvérü, bizarr és hiú gr. Forgách Simon tábornoknak már 1706-ban nagyon sok volt a rováson a fejedelem előtt. Összeférhetetlen, részeges természete már sok kellemetlenségnek volt okozója. Legutóbb 1706 tavaszán volt egy nagyobb affairja Rákóczi udvaránál, melynek következménye volt, hogy a fejedelem majd megvonta tőle kegyét.

Forgách ugyanis Erdélyben, kormányzósága alatt, a maga sértő modorával, s még inkább ittasságában elmondott meg gondolatlan beszédeivel az erdélyi nemességet annyira maga ellen haragította, hogy Rákóczi, a hozzá érkezett panaszokat megunva, elhatározá, hogy Erdély kormányzóságát erdélyi emberre, gróf Pekryre fogja bizni, Forgáchot pedig, miután tiz új regularis ezredet akart fölállítani, ezek fölállítására Felső-Magyarországon Esterházy Antallal együtt megbízta.²⁾ Forgách itt elemében volt, de elkedvetlenítette az, hogy ő neki tényleges vezénylőtábornoki megbízatása és területe nincsen. Ezt Bercsényi már a miskolci gyűlés alkalmával észrevette. E gyűlés folyama alatt aztán Forgách Vay Ádámmal, Rákóczi udvari marsalljával rútul összeveszett, s miután a fejedelem nem mindenben adott igazat neki, Forgách nagy dér-durrall eltávozott az udvartól, s miután a hadszervezést Esterházy Antalra bízta, maga tavarnoki birtokára utazott.³⁾

1706. márczius havában midőn arról volt szó, kit kellene

¹⁾ Bártfai napló 138—139. old. Beniczky 9. old.

²⁾ Thaly, Gr. Bercsényi cs. III. 548. old.

³⁾ U. o. 549. old.

a Dunántulra főparancsnokul küldeni, Bercsényi Forgáchra gondolt, s Nagy-Szombatból, hol ép a mediatorokkal tárgyalt, Tavarnokra utazott. Innen aztán Forgách ügyét nyélbe ütve, őt, ki a fejedelemtől már-már kegyvesztett lőn, a fejedelemtől kibékíté. Forgáchot Rákóczi kassai főgenerálissá nevezte ki, Bercsényi pedig saját felelősségére küldte a Dunántulra. Látni való, hogy Bercsényi jobb indulattal unokaöccse Forgách iránt nem viseltethetett, mégis midőn Forgáchot a fejedelem elfogatta, ez mindig azon obéogatott, hogy Bercsényinek iránta való ellenségeskedése volt oka fogságának.

Forgách alig volt pár hónapig a dunántúli részeken, már ismét egy sereg meggondolatlanságot követett el. Sértegető beszédein kívül két nagyobb hiba terheli őt, Óvár leszerelése és május 10-e körül a mezei hajdúság fölzendülése ellene a Rábaközben, melyet Ebeczky István és a többi főtisztek alig birtak lecsendesíteni.¹⁾ Ugyanakkor ismét sérelmet vált maga ellen történni Forgách, midőn t. i. Károlyi Sándor tábornagygyá lépett elő. E tény Forgáchot rendkívül felboszantá, s midőn június 8-án Érsekújvárt egy hadi szemle alkalmával Bercsényi az előtte tisztelgő Forgáchchal elfeledte hüvelybe dugatni kardját, Forgách ezt lenézésnek véelve, Bercsényivel hevesen összekocczant, s vele ezentul folyton feszült viszonyban állt.²⁾ E körülményt némely történetíró annak támogatására hozza fel, hogy Bercsényi boszúból törekedett Forgách megrontására. A mint azonban Bercsényi jelleme ily eljárást egyenesen kizár, másfelől Forgách egyenes insubordinációjával maga szolgált rá a fogságra.

Elfogatásának közvetlen oka nyílt ellenszegülés volt a fejedelem egy parancsa ellen. Rákóczi 1706. szeptember 30-án kelt rendeletében megbízta Forgáchot, hogy siessen Pozsony felé azt elfoglalandó.³⁾ Ugyanis De Riviére hadmérnök és tüzérségi alezredez, a ki mint hadi fogoly Pozsonyban fogva tartatott, s ki a mediatorok közbenjárása folytán kiszabadult, jelenté Rákóczinak, hogy Pozsony vára most könnyen bevehető lenne. A várban ugyanis, mióta a korona a háboru kezdetekor Bécsbe vitetett, csak csekély számú őrség volt. De Riviére terve szerint a várnak a Duna felől lévő kis kapuja, melynek őrizetére kevés súlyt fektettek, lett volna meg támadandó. Ha pedig a támadás nem sikerül, legalább a raktárokat lehetne felgyújtani, melyekben a Stahremberg serege részére

¹⁾ U. o. 694. old.

²⁾ U. o. 699. old.

³⁾ Kiadva e rendelet Thaly K. által a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évfolyamában. 109—111. oldal.

való élelem volt felhalmozva.¹⁾ E terv kivitelét Rákóczi Forgáchra bízta, ki azonban a fejedelem parancsát végre nem hajtá. Utját ugyan Pozsony felé vette, de a helyett, hogy a várost a megállapított terv alapján ostrom alá vette volna, Bazint, Modort és Szent-Györgyöt sarczolta meg, azután átszapott Ausztriába, itt Zissersdorf városát elfoglalta, s több osztrák főúr birtokát dulta fel.²⁾ E világos engedetlenség következménye volt Esztergom elveszése, mely ha Forgách legalább a pozsonyi élelmi raktárokat fölégeti, megakadályozható lett volna.³⁾

Rákóczi, ki már a pozsonyi parancs kiadásakor elhatározá, hogy Forgáchot ha rendeletét — mint már többször tette volt — nem teljesíti, példásan meg fogja büntetni.⁴⁾ Forgáchot Rozsnyó városába idézte maga elé. Midőn pedig előtte megjelent a karabélyosok ezredese által elfogatá és saját hintóján Krasznahorka várába vitetve ott őrizet alá fogta. Innen Szepesvárába vitette, honnan Forgách egy ízben szökést kísérelt meg, mely alkalommal a kötél, melyen a várfalon aláereszkedett elszakadva ő lezuhant s lábát töré, majd Munkácsba viteté, hol 1710-ig maradt fogva.

Látjuk ebből, hogy Forgách elfogatását a saját fegyelematlensége, nem pedig, mint részeg fővel gyakran állítá, Bercsényinek iránta való haragja okozta. Forgách fogságában nem szűnt meg ügyének törvény elé vitelét sürgetni. Erre czéloztak a neje és a fia részéről az ónodi gyűléshez benyújtott kérvényei. Hogy megértsük, miért maradt a rendek közbenjárása eredménytelen, Rákóczi emlékiratait kell még idéznünk. Rákóczi ugyanis Forgách ügyét, elfogatása után, mihelyt a kormány tanács Rozsnyón egybegyült, előterjeszté, mely alkalommal kinyilatkoztatá, hogy a törvényes eljárást ellene megindítani nem fogja, miután a hadi törvényszék, mely elé ez ügy tartozik, őt a tény súlyos voltánál fogva halálbüntetéssel sujtaná.⁵⁾ Azt Rákóczi megjegyzi, hogy ha a pört halasztja, a közvélemény hangoztatni fogja, hogy csak boszúból teszi ezt, vagy hogy Bercsényinek kedveskedjék, ámde a Forgách család iránti tekintetből inkább magára veszi az odiumot. Forgách ezt nem tudta, s elég botorul folyton sürgette ügyének revideálását, sűrűn hangoztatva, hogy Bercsényi oka fogságának. Fogságából 1710. november 16-án

¹⁾ Rákóczi emlékiratai 190—191. oldal.

²⁾ U. o. 197. old.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o. 197. old.

szabadult ki,¹⁾ a midőn Rákóczinak egy reversalist adott, melyben elismeri, hogy okot szolgáltatott a fejedelemnek arra, hogy az őt elzáratta, de egyuttal elismeri azt is, hogy Bercsenyi könyörögte ki szabadon bocsáttatását, a mint hogy Bercsenyi fogsága alatt több ízben járt közte a fejedelemnél hogy bocsássa szabadon Forgáchot, a mit azonban Rákóczi, a fönt említett oknál fogva mindig megtagadott.²⁾

Ennyit tartottunk szükségesnek gróf Forgách Simon ügyéről elmondani, főleg hogy érthető legyen, miért maradt a rendek közbenjárása sikertelen. Felvesszük mot ismét az ónodi gyűlés folyamát, hol elhagytuk.

Forgách Simon neje és fia Zsigmond a rendekhez kérvényt nyújtottak be, melyben kérték őket, vetnék magukat közte a börtönben synylódó Forgách Simon érdekében. Eszközöljék ki, hogy a fogoly ügye revisió alá vétessék, és ha Forgách Rákóczi ellen csakugyan vétett valamit, járjanak közre, hogy a fejedelem neki megkegyelmezne. Ha azonban Forgách nem vétett Rákóczi ellen semmit — miután maga sem tudja okát annak, a miért elzárva tartatik — adja okát ennek a fejedelem. A rendek a kérvényt tárgyalásalá vevén, azonnal kiküldték Mérey Mihály apát kanonokot, b Andrassy Györgyöt, Szentpétery Imrét és Váncsay Mihályt hogy a fejedelemnek ez ügyben előterjesztést tegyenek. A fejedelem a kiküldött követek által azt üzente vissza a rendeknek, reméli: »ezzel scissiót nem kívánnak talám tenni az nemes statusok,«³⁾ egyébiránt Forgách ügyét revideáltatni fogja. A Forgách család junius 4-én újból két folyamodványt nyújtott be, egyet a rendekhez, egyet a fejedelemhez. Az elsőben a rendeknek fáradozásukért köszönetet mondván, újból kérték őket, hogy támogassák a benyújtott második s a fejedelemhez intézett folyamodványt. Ebben a fejedelmet arra kérték, hogy Forgách Simon ügyét még a folyó gyűlés alkalmával revideáltassa, Forgáchot pedig, hogy mentségéhez készülhessen, »idején rabságából ide hozattatni méltóztassék.« A rendek újból követeket küldtek Rákóczihoz: Méreyt, b. Fischer Mihályt és Váncsay Istvánt. Ezek visszatérven jelenték: »hogy commoveáltatott Felséges Fejedelem, mondván, hogy mint ablegatusokat maga eleiben sem bocsátotta volna, nem ismervén Nemes statusok

¹⁾ »November 16-án gróf Forgáchot szabadon bocsátatám.« U. o. 284. oldal.

²⁾ Thaly Kálmán úr szíves közlése után. Forgách idézett reversalisának eredetije a vörösvári Rákóczi levéltárban van.

³⁾ Bártfai napló 137. old.

ablegatusit; olyan szókat ejtven, hogy netalán valamely szakadást tenni kívánnának evvel, holott inkább tempore publicae sessionis nyújthatnának efféle memorialisokat ő Felségének, az egész statusokat concernálván az dolog.«¹⁾

Ugyanaz nap még a Felső- és Alsómagyarországi városok tartottak egy külön értekezletet, melyben a propositiók felett tanácskoztán, elhatározták, hogy a városokra repartíált porták averziója, nemkülönben a gravamenek összeírása végett megbizottokat küldenek ki, ugymint Váncsay Istvánt, Prokoff János Györgyöt, Péchy Ádámot, Kohler Ferenczet Körmöczbánya jegyzőjét és a nagy-szombati követet. A hat kiküldött másnap május 4-én Kohler sátorában gyült össze, kora reggel, hogy a megbizott munkát »premittált pro és contra való discursusok után« elintézzék. Munkájok teljesítésében azonban Forgách Zsigmond akadályozta meg őket, ki nyilván a fent említett folyamodványok végett járt nálok. Ez által munkájokban feltartva, széteszlottak, miután a nyilvános ülés ideje is bekövetkezett, Váncsay István és Péchy Ádámot bizván meg, hogy a gravameneket és a repartitio elleni protestumot papírra tegyék.²⁾

A nyilvános ülésen, melyben Rákóczival élén megjelent a senatus is, mindenekelőtt a sérelmek összeírása végett egy 14 tagu bizottságot küldtek ki. A bizottság b. Klobusiczky Ferencz elnöklete alatt a következő tagokból állott: a clerus részéről Mérey Mihály és Spáczay Gábor, a nemesség részéről: Platthy Sándor, Szentpétery Imre, Görgey János, Orosz Adám, Szentiványi Rafael, Szepessy Pál, Darvas Ferencz, Lónyai Ferencz, Okolicsányi Gáspár, a városok részéről: Vancsay István, Sixtius Dániel és Hulics György.³⁾

Ezután a propositiók tárgyalására tértek át és pedig első sorban a portánként beszédendő pénzsegélyre. Hogy ez nagy és meglehetősen éles vitát okozott, az könnyen érthető. A kívánt összeg két millió hatszázkilenczvenegyezer hatszáznegyven forint volt. Mint fentebb említve vala a rendek egy részének törekvése volt, hogy a propositiók vagy egészen visszautasíttassanak, vagy pedig részben módosíttassanak. Ezek tehát azon nézettel álltak elő, hogy a kívánt összeg

¹⁾ Bártfai napló 137. és 140. old.

²⁾ Bártfai napló 140. old.

³⁾ Kolinovics commentárjai 121. old. M. N. M. 388. fol. lat. Bártfai napló 142. old. »Nemes Vármegyék részéről: Szent-Pétery Imre és Görgey János uraimék; ex quarto statu: kettő ama királyi- és Bánya-városok követei közül, ezen Nemes Városoktól pedig Váncsay István és Ulik uram.«

könnyen kitelhetik »a Fiscalitasokból és az ország proventusából s Bányákból.« Ha pedig mindez nem fedezné a kért összeget, vegye vissza a fejedelem az elajándékozott, de jog szerint az ország birtokát képező jószágokat. Mint előre látható volt ezen nézetet a rendek nagy része nem osztá; az elajándékozott jószágok nagyrésze a hadi tisztek birtokába ment át, ezek pedig persze nagy zajjal protestáltak minden ilyenmű indítvány ellen, minő a fentebbi. A követek egy másik része ellenben hajlandónak mutatkozott megszavazni, hogy mindenki jövedelme egy tizedével adózzék hadi célokra. Rákóczinak azonban az utóbbi indítvány sem volt inyére, hanem ragaszkodott azon kívánságához, hogy »mind úr, mind szegény, attól a mie kinek vagyon, adózzék, nem lehetvén ragaszkodni se Fiscalitasokhoz, se Bányák és Harminczadok proventusához, a kiknek ugyan nagy hire vagyon, importálnak is esztendőnkink egy néhány százezer forintokat, de respectu tantae Patriae necessitatis nem derék dolog, mivel azokbul Ártelleriához szükséges requisitumokat, és külső országokból a hadak számára külön-különféle materialékat eddig is szerzett az ország.«¹⁾ Segély gyanánt utoljára is megszavaztak két millió forintot a kívánt 2,691.640 helyett; a mi pedig a segély kivetését az országban illeti, abban állapodtak meg, hogy: »mi illeti nemes vármegyék portáit: causa fixi quanti porták szerint légyen az repartitio, de per dicas legyen annak exactiója.«²⁾ A statusok contributióját illetőleg azonban még egyelőre függőben maradt a határozat.

Ha már a subsidium kérdése is felizgatta a kedélyeket, még hevesebb vitát idézett elő a rézpénz ügye, mely lényegében véve a következő kérdések körül forgott: folyjon-e tovább is? micsoda értékben? vagy devalváltassék-e? Ekkor már — mint Rákóczi maga is mondá — rézpénzből 12 millió volt forgalomban, félni lehetett tehát, hogy ha még több hozatik forgalomba, értéke nagyon is alá hanyatlik. A rendek egy része hallani sem akart tehát arról, hogy még több rézpénz hozassék forgalomba. Egyébiránt a rendek úgyszólván valamennyien egyetértettek abban, hogy a libertás értéke két vagy három poltura legyen, a száma pedig 12 millióról három vagy legföljebb négy millióra reducáltassék.³⁾ E felett már majd-

¹⁾ Beniczky p. 10.

²⁾ Bártfai Napló 141. old.

³⁾ Bártfai napló 141. old. Beniczky 10. old. Tsétsi krónikájában erre vonatkozólag ezt olvassuk: Nobilibus, popularibus, militiaeque totalis illius pecuniae abolitio placuit, Magnatibus vero, ex quibus Comes Bercsényi (quibus magna privati fori et supellectilis cura, utpote, qui a toto quadriennio omne Regni Hungariae aurum et argentum deglutiverunt) placuit,

nem megállapodás történt, midőn Bercsényinek egy indítványa újabban felidézte a vitát, mely a következő ülésekben is heves jelenetekre adott alkalmat. Bercsényi ugyanis azt indítványozá, hogy a rézpénz adósságok törlesztésére és elzálogosított jószágok kiváltására is birjon folyással. »Micsoda lelkiismerettel lehetne — mondá Bercsényi — az Vitézlő rendre nézve, a mely vérét ezen pénzért felszenteli, restringálni azon rézpénznek dolgát annyira, hogy csak megigya s megegye, és mást ne szerezhessen rajta?»¹⁾ Bercsényi e szavaiból látszik, hogy ő mint fővezér első sorban a katonaság érdekét tartá e kérdésben szem előtt; ugyanis a katonaságot a rézpénznek majdnem teljes értéktelensége szintén meglehetősen keményen érinté, s azonfelül még a lakossággal is nem egyszer viszályba keverte. A dunántuli katonaság és vármegyéik részéről benyújtott kívánságok egyik pontja elég világosan mondja ezt: »Szintén bár fizetése legyen is rézpénzül a militiának: annyi, mint ha semmi sem volna; mert mind az vitézlő rend, mind az szegénység absolute megidegenedett tőle, mivel sem egyik, sem másik nem élhet véle; és ezen az fundamentumon az szegénység is az hadaktul elidegenedik, mivel az vitézlő rend némely szükséges állapotokat kényszerítették erővel is elvonni, — melylyért az vitézlő rend fejére elég átok is száll.«²⁾ Látható ebből, hogy akkori időben a rézpénz már meglehetősen elveszté értékét; nemcsak a katonaság, hanem a lakosság érdekében is feküdt ez ügynek rendezése. Bercsényi indítványa nemcsak a »Vitézlő Rend,« hanem az ország többi lakosai javára is célzott, s mégis találkoztak többen, kik ezen indítványt károsnak találván ellene mondtak.

Az ellenmondók Barsmegye részéről Wohlmuth az elefánti pálosok priorja, Nyitra részéről Sándor Adalbert alispán. Turóc részéről Rakovszky Menyhért, az esztergomi káptalan részéről Mérey Mihály és Kürtösy Endre, az ujhelyi pálos

ut antiquo suo permaneat statu et valore, et ad antiquum a Regno vel potius uno atque altero Magnatum avarissimorum determinatum suum pretium habeat.« Mon. Hung. Hist. SS. XXVII. p. 315.

¹⁾ Bártfai napló 141—142. old.

²⁾ Gravamina et Instantiae Universae Militiae etc. Thaly, Archivum Rákócizianum X. p. 33. § 2. Hasonlóképp az 1707. május 16-án az ivánkai táborból az ott egybegyűlt »hadi fő- és alacsony tisztek s közrendek« is felvették levelükbe ez iránti kérésöket: »mivelhogy a rézpénz értéktelensége miatt, károsabb egy piaczi kufárnak két és három pénzt érő jószágá, mint halálával igaz magyarságát contestáló egy igaz hazafiának vére,« — »instálnak az tekintetes országnál azon, hogy ennek az rézmuntának valora in priorem státum restituáltassék, vagy más más úton történjék gondoskodás rólok.« Szalay, M. T. VI. 419. old. 1. jegyz.

szerzett részéről pedig Enyiczkey István voltak. De tiltakozásuk s ellenmondásuk hiábavaló volt. Nyomban ellenmondásuk után constatálható volt, hogy az nem az általuk képviselt testületek megbízásából indult ki, hanem csak saját személyes meggyőződésükből. Szavazás alá bocsáttatott a tiltakozás olyformán, valjon a rendek consentiálnak-e vagy nem? s ekkor a tulnyomó többség elvetette ezen tiltakozást.¹⁾ A tárgyalás itt félbemaradt, s folytatását Rákóczi a következő, június 6-án tartandó ülésre halasztá.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ Beniczky 10. old.

NÉGYSZÁZADOS HATÁRVILLONGÁS A SZEPESSÉGBEN.

A napi sajtó gyakran felhossa hírét annak, hogy Szepesvármegye és Galiczia közt a határvillongás gyakran felmerül s az érdekelt határbirtokosok csupán csendőri fedezet mellett képesek birtokaikat megőrizni és használni. Mint tudjuk, a Magas-Tátrán túl fekvő északi oldal képezi a vita tárgyát, mely a hatóságoknak már annyi kellemetlenséget okozott, főleg 1834-dik évtől fogva, a midőn a régóta szunnyadó határkérdés ismét feltűnt akkor, midőn annak régi birtokosa, *Palocsai Horváth*, a vitás területen fekvő *Halastótól* keletre fát kezdett vágatni. A mint a meredező sziklavölgyek közt a fejsze csapások zaja felhangzott, a szomszéd galicziai zakopanei uradalom birtokosa ezt mindenáron megakadályozni akarta, felfegyverzett pórokkal szegült ellen, mi azután hatósági eljárásra nyújtott alkalmat, melynek se hossza se vége nem volt s mindannyiszor eredmény nélkül megszűnt, daczára annak, hogy 1839. évben a vitás vonal Galiczia részére megítéltetett, mi azonban tényleg végre nem hajtatott.

Határbizottságok 1834 óta is folyton tárgyalták ez ügyet, felkutatták az országos és megyei levéltárakat és iratokat, tanukat hallgattak ki, méréseket tettek: de a vita nem rendeztetett, főleg azért, mert a Halastónak nevezett vizet és a tengerszemet Galiczia magáénak egészen követelte, holott 1858-ban úgy határozatott, hogy a határvonal a Halastó közepén vezetessék ugyan, de a faanyag a lengyeleké legyen. Természetes, hogy a magyarfél a tó egész átengedésébe beleegyezni nem akart s így az ügy ismét elaludt; a minthogy a lengyeleknek sem tetszett a magyar részről tett azon javaslat, hogy a határvonalat képezze a Halastó és a Tengerszem közepe aképp, hogy fele Magyarországhoz és fele Galiczia birtokához tartozzék.

A határvillongás ezután 1858 óta harminczkét évig

nyugodott; akkor 1890. évben gróf Zamoysky a zakopanei uradalom tulajdonosa ismét feleleveníté azt az által, hogy a vitás területet használatba venni óhajtván, marhacsordát hajtatott rá és táblákat függesztetett ki, melyekre fölíratta, hogy e terület tulajdonát képezi. Ezt *Hohenlohe* herczeg, a magyar birtokos, el nem tűrvén, pert indított, mely azonban a kívánt eredmény nélkül végződött; a herczeg azonban a Halastó jobbpartján birtoklatát megvédeni akarván, ott erdőőrt állíttatott s annak lakásául faházat építtetett, melyet azonban az erdővéd távollétében a galicziai pásztorok csakhamar szétromboltak. Ekkor a herczeg új szilárdabb lakot emeltetett s a hatóság gondoskodott róla, hogy gyakori csendőrségi őrzáratok örködjének felette, a minthogy többször fegyveres beavatkozással meg is akadályozták annak újbóli lerombolását. E közben a két ország hatóságai közt folyt a tárgyalás újból, minek következménye az volt, hogy a nevezett herczeg *zsandár-laktanyút* építtetett a tó jobbpartján, a lengyelek pedig az osztrák képviselőháztól várják a vitás ügy lebonyolíttatását.

Pedig, ha a mult századok iratait forgatjuk, rá jövünk, hogy e határvillongás ügye már négyszázkét év óta számtalanszor fordult meg országunk gyűlésein is, honnan mindannyiszor küldöttségek és bizottságok alakíttattak a vitás és panaszos ügyek elintézésére, anélkül, hogy azok maiglan végleg elintéztettek volna. Így Ulászló király alatt a budai országgyűlés 1492-ben (a 25. törvénycikk szerint) megkérte ő felségét, hogy a Szepesség és Galiczia közt fenforgó határvillongást az ország javára döntse el; a határvonal azonban nem lett megállapítva, mert az 1498: 28. t.-cz. ismét elrendelé annak kiigazítását, úgy az 1507: 19. t.-cz. is. I. Ferdinánd király alatt az 1546. évi pozsonyi gyűlésen (57. t.-cz.) ismét előfordult ez ügy, az 1550. évben pedig szintén Pozsonyban azt határozta az országgyűlés (46. t.-cz.), hogy a vitás határvonal megállapítására s a villongás békés uton való elintézésére értelmes és tekintélyes s egyenlő számú küldöttek menesztesenek, kiknek buzgó eljárása ha eredménytelen lenne, akkor ő felsége elhatározása legyen a döntő. Ez azonban nem történt, mert az 1552: évi 34. és 1559: 48. t.-czikkek újlag sürgették az elintéztést; az 1563. évben Pozsonyban működött országgyűlésen pedig a határvillongás kiegyenlítésére (a 60. t.-cz. szerint) kiküldettek biztosokul Perényi Gábor, Thurzó Ferencz szepesvári prépost és Révay Mihály, kik azonban kétségtelenül a háborús idők és zavart viszonyok miatt nem sokat végezhettek, mert hat év múlva az 1569. évi országgyűlés (42. t.-cz. szerint) az ügy tisztázására ismét választott egy

küldöttséget, mely állott a csanádi püspökből, Ormáni Demeterből, egyik Révaiból és Lindvai Mihály mester protonotáriusból. Ezek is eredménytelenül járhattak el, mert az 1574. évi országgyűlésen a rendek ismét emlékeztették a felséget az ügyre, úgy 1582. évben is, midőn a 6. törvényczikkben megállapítatott, hogy az elzalogított tizenhárom szepesi város és ő felsége alattvalói közt felmerült s még mindig el nem intézett határvonal rendezésére kiküldött Fejérkövy István veszprémi püspök, Várdai Mihály és Révay Ferencz, úgy Ibráni Ferencz alországbíró és Baranyay Bálint táblai főjegyző erélyesen járjanak el.

Hat év multán (1588: 33. t.-cz. szerint) a Szepes és Galiczia közötti vitás határ rendezése ügyében Rudolf király kormányzata alatt kiküldé a Pozsonyban tartott országgyűlés Pető Márton váradi püspököt, Homonnai Istvánt, Thököly Sebestyént, Zokoly Miklóst és Vizkelety Bálintot, a hétszemélyes tábla jegyzőjét. E küldöttség azonban szintén sikertelenül járt el, pedig erélyes közbenjárására annál inkább lett volna szükség, mert a lengyelek kiméletlenül ragaszkodtak a vitás területhez, azon tetemes károkra és erőszakoskodásokra követvén el, miért is az 1596. évi országgyűlés (47. t.-cz.) kérte a királyt, hogy vesse magát közbe s írjon a lengyel királynak, kinek alattvalói mindinkább rakonczátlankodnak. A következő évben pedig új küldöttség neveztetett ki, melynek tagjai voltak: Dersffy Miklós, Zokoly Miklós, Paczóth Ferencz, Tirnavay György, Kubinyi Kristóf és Keresztury András mester táblai főjegyző. Különösen *palochai Horváth György* szepesi birtokos kérte a birtokrendezést, ki a lengyelektől sok kárt és pusztítást volt kénytelen elszenvedni. (1597 33. t.-cz.)

Három év multán ismét megsürgettetett a rendezés (1600: 24. t.-cz.), miután az 1599. évben a 44. t.-cz. alapján kiküldött Radoevich Péter váci püspök, Illésházy István, Thurzó György és Ostrosith András a lengyel határ rendezésében késlekedtek. 1603-ban (13. t.-cz. szerint) a rendek ismét megkérték a királyt, hogy a határrendezést sürgesse; a lengyel határra nézve az 1604. évi országgyűlésen (15. t.-cz. szerint) új bizottság tagjaiként megválasztattak Szalattnaky György pécsi püspök, Forgách Zsigmond, Czobor Mihály, Révay Péter, Melith Pál, Hosszutóthy István, Kapy Zsigmond, Lónyay István és Dengeleghy Miklós, különösen utasítatván, hogy a *palochai Horváth György* vitás ügyében is Lubomérszky és a krakkói püspök ellenében erélyesen járjanak el s a viszálykodásokat kiegyenlíteni igyekezzenek; az érdekelt felek pedig a biztosokat illő és tisztességes költséggel lássák el.

A peres ügy azonban megakadt, jóllehet a közben elfolyt kilencz év alatt a bizottság tagjai közül többen elhaltak, kiknek helyére azután az 1613. évi országgyűlés (26. t.-cz. szerint) következőket nevezett ki, úgymint: Megyeri Pál helyett Cziráky Mózes mestert; Szalattnagy György helyett Piber János pécsi püspököt; Radvici Péter helyett Almássy Pált; Melith Pál helyett Melith Vidát és Hosszutóthy István helyett Szentiványi Jánost; megjegyeztetvén, hogy ő felsége hívja fel jó eleve a lengyel királyt, hogy ő is idején küldje ki megbizottait.

Úgy látszik, e bizottság sem végzett sokat, mert az 1618. évi országgyűlés (12. t.-cz. szerint) a határvillongás s az e közben történt kihágások, erőszakoskodások és emberölések megvizsgálására új bizottságot rendelt ki, melynek tagjai voltak: Maythényi László szirmiai püspök, Révay Péter, Széchy György, Ostrosith István, Szentiványi Mihály, Kátay János, Palugyay Ferencz lipthói alispán, Bornemisza János, Berzeviczy András és Strucz Ferencz nógrádi alispán; a lengyel király értesítését s az összejövetel idejét és helyét ő felsége fogván megállapítani.

A Bocskay és Bethlen Gábor-féle háborús időkben bizonyára e küldöttség sem érhetett el eredményt s így az ismételt panaszok következtében az 1625. évben Sopronban tartott országgyűlés 23. törvénycikkében a Szepesség és Lengyelország közötti határvillongás rendezésére kiküldé biztosokul: Hosszutóthy László szepesi prépostot, Alaghy Menyhért országbíró, Ostrosith Istvánt, Rákóczy Pált és Győrffy Tamás alorzágbíró; a nemesekből pedig Péchy Zsigmondot, Hoffmann Györgyöt királyi ügyészül, Keczer Andrást, Szentiványi Mihályt és Palugyay Imrét.

Tíz év multán az 1635. országgyűlésen újlag meg sürgették a rendek a rendezést s hogy az oly sokáig huzódó ügy végre elintéztethessék, a lengyel határ rendezésére új bizottság alakíttatott, melynek tagjaiul kijelöltek: Losy Imre egri és Hosszutóthy László váradi püspökök, Rákóczy Pál országbíró, Nyáry István, Ostrosith István, Tahy Gáspár, Keczer András, Usz János és István, Szentiványi Mihály, Palugyay Ferencz és Szemere Pál.

E bizottság sem működött, jóllehet erélyes fellépésére nagy szükség lett volna, mert e közben a vizályos területen a hatóságok közönyössége következtében naponként erőszakoskodások, károsítások, marhák elhajtása, emberölések és faluk rongálása, megrohanása, tűzzel-vassal való pusztítása történtek, mint az az 1638. pozsonyi országgyűlésen előterjesztett; minek következtében az (a 37. t.-cz. szerint) a három év előtt meg-

bizott küldöttséget újonnan utasítá a működésre; mivel pedig közülök többen részint hivatalt változtattak, részint elhunytak, a küldöttség kiegészítettet Cseh János pécsi püspök, homonnai Drugeth János országbíró, Jakóffi Ferencz és Divényi Istvánnal.

Igaz, hogy e közben a török hadak kalandozásai nyugtalaníták a különben is pártokra szakadt országot s a vagyon és személy biztonság megakadván, vajmi nehéz volt a törvénykezés és jogszolgáltatás, annál inkább, mert I. Rákóczy György hatalmas fellépte is nagy mozgalmat okozott, miért is épen nincs mit azon csodálkozni, hogy az utóbb kinevezett határrendező bizottság a lezajlott tíz év alatt feladatának éppen oly kevésbé felelt meg, mint az előbbie; mindamellett az ügy az 1647. évben III. Ferdinánd által Pozsonyba összehívott országgyűlésen ismét felhozatott, a hol a 70. t.-cz. szerint a határ megállapítása végett új küldöttség választatott meg, melynek tagjai valának: Hosszutóthy László váci püspök, gróf Forgách Adám, Révay László, Tassy Gáspár, Szemere Pál, Dévényi István és Sóvári Soós János sárosi alispán. Mivel pedig a bizottság két év alatt a határvillongást meg nem szüntette, az 1649. évi pozsonyi gyűlésen ismét megsürgettetett az eljárás, a küldöttséghez Barna György és Zákán András is csatoltatván, egyuttal a lengyel köztársaság is az illető követ által megkerestetni határoztatott.

A vitás kérdés egyenlítését nagyban akadályozá az a körülmény, hogy a tizenhárom szepesi város, ahhoz tartozó roppant nagyságú területtel, még Zsigmond királytól a lengyeleknek elzálogosítottatván, ott a lengyel hatóság működött s a lakosság az országtól elidegenítettnek tekintett s attól, valamint a szomszéd galicziai lakosságtól a magyar birtokosság sok jogtalanságot s károsodást szenvedni kénytelenített; miért is a III. Ferdinánd király uralkodása alatt 1655. évben Pozsonyban összehítt országgyűlésen a rendek erőlyesen követelték, hogy az elzálogosított terület mindenáron visszaszereztessek s e végből a lengyel király s annak rendei két magyar mágnás közbejöttével s függő pecséttel ellátott irat s az illető zálogösszeg átnyújtásával a terület és különösen a lublóí vár s tartozékának azonnali átengedésére felhivassék; ha pedig a visszaváltás így nem sikerülne, akkor ő felsége találjon alkalmas módot az elidegenített országrész visszaszerzésére, nehogy a lengyel urak még tovább is fegyveres erővel és hatalmasul védjék e területet. Egyszersmind ezen évi 82. törvénycikkben kimondatott az is, hogy a küldöttség a vitás határok rendezését azonnal a gyűlés befejezése után s legfeljebb három félév alatt eszközölje.

Azonban újabb három év telt el a nélkül, hogy akár a

lengyellé vált terület visszaváltatott, akár a vitás határ rendeztetett volna, miért is az 1659. évi országgyűlés (40. t.-cz.) megsürgetvén a küldöttséget, egyszersmind annak elhunyt tagjai helyébe megválasztá gersei Pethő Zsigmondot, Bosnyák Pétert, szécsei Baksy Istvánt és Dobay Andrást.

Úgy látszik, a lengyelek nem sokat törődtek az országgyűlés határozataival, sőt hatalmukat fitogtatták az elzúllásnak indult s pártok és török hadak által zaklatott, benső viszálykodásoktól marcangolt, elgyengült országunk iránt, minek elvitázhatlan jeleit adák akkor, midőn Lubomérszky vezérlete alatt 1657. évben a lengyel trónra vágyott II. Rákóczy Györgyöt megboszülandók, huszonöt ezernél nagyobb fegyveres sereggel beütöttek a védtelen országba s Szepes megyétől le Szatmárig az egész területet elpusztíták, különösen Bereg, Ugocsa és Szatmár megyéket, mi ellen azután az 1657. évben július 21-én Jolsván tartott rendi gyűlés hasztalanul tiltakozott.

Szomorú idők következtek azután be, húsz éven felül a törökök s az azokkal szövetekezett magyar felkelők dúltak a fékevesztett országban, melyben a német zsoldosok és martalócok képtelenek valának a legkiméletlenebb módok alkalmazása mellett is a rendet fentartani s e közben természetesen a szepesi zilált birtokviszonyok sem rendeztethettek. Miért is Leopold király, midőn 1681. évben *Sopronba* hitt össze rendi gyűlést, azon ismét felmerültek a határok rendezetlensége miatt napirenden levő viszálykodások, melyeknek orvoslása végett újabb küldöttség állapítottatott meg, melynek tagjai valának: Sebestény András erdélyi püspök, gróf Csáky István és Homonnai Zsigmond; Kapy Gábor, Putnoky Ferencz, Szirmay István, Sztánkay Lajos és Görgey Boldizsár.

Azonban a Thököly Imre fejedelem alatt kiüttött forradalom és harcz, mely éveken át dúlt a különben is zilált országban, bizonyára ismét megakadályozta a nagy bajok mellett eltörpült ily magán-féle ügynek rendezését; de a bizottság tagjai közül is többen békésebb örök hazába elköltözvén, az 1687. évben Pozsonyba I. Leopold király által egybehívott országgyűlésen (a 15. t.-cz. szerint) új bizottság tagjaiként kinevezettek: Kollonich Lipót bíboros elnöklete alatt Balogh Miklós váci püspök, Szalai Barkóczy Ferencz gróf, gersei Pethő Ferencz gróf és az elhunyt Putnoky Ferencz helyébe Ferenczy Ferencz.

A Thököly hadjárata után bekövetkezett összeesküvés és lappongó lázadások, fosztogatások és vérengzések, majd pedig az 1704. évben nyíltan kitört szabadságharcz, mely II. Rákóczy

Ferencz alatt 1711. évig tartott, oly állapotot alkottak, melyek bizonyára ismét lehetetlenné tévék a határrendezést s így újabban 28 év telt el a nélkül, hogy ezen már háromezár éven át tartott határvillongási ügyben lényeges lépés történt volna; miért is az 1715. évben VI. Károly király alatt Pozsonyban összegyűlt rendek elé került ismét ez ügy, melynek elintézésére s a szepesi határok megállapítására új bizottság választott, melynek tagjai voltak: gróf Csáky Imre kalocsai érsek, gróf Csáky Zsigmond tárnokmester, gróf Pethő Mihály zempléni főispán, Barlók István alországbiró, Szentiványi János táblai protonotarius s azokon kívül még a szepes-, sáros-, zemplén-, ung-, bereg- és ugocsamegyei alispánok is, az ország határa Lengyelország felől máshol is megigazítandó lévén.

Most már beállottak a békés idők, megszűnt a harczizaj, mely századokon át tartott s így remélni lehetett, hogy a nagytekintetű küldöttség végre czélt ér; de nem úgy történt. elmúlt ismét nyolcz év a nélkül, hogy lényeges rendezés történt volna; miért is az 1723. évi országgyűlés (17. t.-cz. szerint) ismét nem tehetett egyebet, mint új határrendező bizottságot kinevezni, melynek tagjai lettek: Erdődy Gábor gróf egri püspök, Pethő Mihály gróf zempléni főispán, Szentiványi János királyi ítélő táblai bíró, Szeleczy Márton alországbiró, Kapy Gábor mester, kuriai jegyző, Mattyasovszky Imre kir. ítélő táblabíró és ismét a zempléni, sárosi, ungi, szepesi, beregi és ugocsa alispánok.

De ezek sem végeztek sokat, vagy talán épen semmit, jóllehet e közben a vitás területen a lengyelek túlságosan sok panaszra nyújtottak alkalmat (1741: 45. t.-cz.), miért is huszonnyolcz év multán, már *Mária Terézia* királynő alatt, az 1751. évben Pozsonyban összegyűlt rendiház mit tehetett egyebet, minthogy megsürgesse, »hogy már egyszer valahára elintéztethessék a két ország között oly rég óta fennálló határvillongás« s e végből új bizottságot nevezett ki, melynek tagjai voltak: gróf Barkóczy Ferencz egri püspök, heves- és külső-szolnokmegyei főispán és hétszemélynök, zettényi Klobusiczky Antal báró zempléni főispán, jobbaházi Dőry Ferencz báró királyi ítélő táblabíró, Péchy Gábor a nádoriszék jegyzője, ádámföldi Bornemisza Antal tiszáninnyi kerületi táblai bíró s ismét az említett megyék alispánjai.

E bizottság sem haladt messzire, pedig e közben már az elzálogosított lublóí vár és 13 szepesi város visszaváltása is eszközöltetett, mit az 1765: 15. t.-cz. jóváhagyott; de ugyanezen országgyűlés (a 16. t.-cz. szerint) az 1751. évben megválasztott határrendező bizottság kiegészítésétől megválasztotta

tagjaiul: gróf galantai Eszterházy Károly egri püspököt és főispánt, gr. Barkóczy János szabolcsi főispánt, Dóry Ferencz zempléni főispánt, kesselőkői Majthényi Károly kuriai jegyzőt, Dobay Károly kir. táblabíró, Tiszta Pál királyi tanácsost s a trencséni, zempléni, sárosi, ungi, szepesi, árvai, beregi és máramarosi alispánokat.

A Leopold király által 1790. évben Pozsonyba összehitt országgyűlésen elhatározták a rendek (11. t.-cz. szerint), hogy az ország vitás határai országgyűlésileg kiküldött biztosok által rendeztesse s azok gondoskodjanak, hogy a területből mi se idegeníthessék el; egyszersmind a 68. törvényczikkben megállapítottat, hogy a biztosok 1792. évig teljesítsék feladatukat s az akkor összeülő országgyűlés elé terjeszszék eljárásuk eredményét; az 1765. évben megválasztott bizottság kiegészítéseül pedig az elhunyt vagy másképp akadályozott tagok helyébe kinevezettek: gróf Révay János szepesi püspök és turóczmegyei örökös főispán; nagymihályi gróf Sztáray János Fülöp ungi főispán; Fáy Barnabás királyi táblabíró és tanácsos; csépfánfalvai Tőke Mihály kir. tanácsos és szepesi követ; Fáy Pál tornai alispán és ezek mellé a szepesi, sárosi, ungi, beregi és zempléni alispánok.

Azonban a kitűzött két év alatt mit sem tett a küldöttség, miért is az 1792. országgyűlésen az elhatározott (19. t.-cz.), hogy az 1790. évben alakított határrendező bizottság az országgyűlés elmúltával azonnal kezdje meg működését s ő felsége a szomszédos országokkal való érintkezést mielőbb tegye meg.

Bizonyára a közbejött francia háborúk miatt a bizottság a kívánt rendezést nem eszközölheté s azért a II. Ferencz király által 1802. évben Pozsonyba összehitt országgyűlés is (26. t.-cz. szerint) egyebet nem tehetett, minthogy megsürgette a működést s kimondá, hogy a mennyire a körülmények és viszonyok megengedik, a jövő országgyűlésig a feladatot megoldani el ne mulasztja. Egyuttal kiegészítettett a tíz év előtt megalkotott bizottság, melynek tagjai most valának: gr. Sztáray János Fülöp, keresztszegi gróf Csáky Manó kamarás, Fáy Barnabás és Pál, Tőke Mihály és a főnebb nevezett megyék alispánjai, de az eredményt ezek sem érthették el . . .

Ime négyszáz éven felül huzódik így e határrendezés, a nélkül, hogy maiglan határozottan megállapítottat volna s napjainkban, midőn a jog és igazságszolgáltatás oly rendezett, a vitás területen épen úgy fordulnak elő erőszakos megtámadások és rombolások, mint négyszázad előtt, annyira, hogy az oda telepített fegyveres csendőrség kénytelen a magánbirtokot

oltalmazni s azt a szomszédos igénylő lengyelek megrohanásától és pusztításától megőrizni.

A vitás területet magas sziklák, szaggatott völgyek és bérczek képezvén, igaz, hogy vajmi nehéz itt a pretendált igényeket kielégíteni, mert a magyar birtokos úgy véli, hogy a határvonal keresztül metszi a Halastavat s a Bialka patak mentén húzódik a Poduplaszki völgyig; míg a szomszéd lengyelek felfogása szerint a határvonal a Tengersizem-csúctól e hegyvonal magaslatán követhető a nevezett völgyig. E szerint a lengyel birtokos gróf Zamoysky úgy véli, hogy a Halastó és a Tengersizem egészen tartozik az ő zakopanei uradalmához s így a lengyel területhez, míg Hohenlohe szerint az egész Tengersizem és a Halastó fele az övé s illetőleg Magyarország tartozéka.... Mint nemrég a lapokban olvashattuk, a magyar részen emelt őrház ismét a tűz martalékává lőn.

LEHOCZKY TIVADAR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szabadságharczunk és a dako-román törekvések.

Irtta *Jancsó Benedek*. Lampel Róbert kiadása, Budapest, 1895.
320 lap, ára 2 frt 50 kr.

A román ügy és kérdés hazánkban nem sokkal ezelőtt, a legilletékesebbekre nézve is, terra incognita volt. A hazai románságról országosan csak annyit tudtak, hogy szapora, mint a poloska, jobbágyi szolgalmányokra alkalmas, czinyémintyé, bosszúálló és tunya, babonás és kártevő, paraszt és neveletlen. Nem is hajlódott vele országosan senki. Mint »a szabadságra teljesen képtelen« elemet komoly számba nem vették. Egy daganatnak tekintették, a melyet a Tripartitum és Approbata Constitutiók és Novellaris articulusok napról-napra kezeltek a szerint, a mint a daganat a szervezetnek fájdalmat okozott, vagy nem.

Hanem a »szabadságra képtelen«-nek tartott elem magát forgalomba tudta hozni. Nincs mit csürni-csavarni a dolgot, ez a forgalomba hozás elementáris erővel történt, a mi meg-hökkentette azokat, a kik eddig ezt az elemet az állami szervezetben számításon kívül helyezték.

És a mint nem tartották érdemesnek egykor foglalkozni e néppel, hajlamaival, áspirációival, épp úgy támad ma gomba-számra a sok »*alapos*« ismerő, a kik a nélkül, hogy valaha élő oláhot láttak volna, a diagnosist csallhatatlan módon állapítják meg és rengeteg oláh-ismeretet árulnak el egyes brosjükben. Sajnos, hogy ezek az »*alapos*« kompilátorok elfelejtik idézni a munkákat, a melyekből ebbeli tudományukat meríteni szokták.

Éppen azért ezen sok »*alapos ismerő*« között igen jól esik látnunk egy *lelküismeretes* munkást is, a ki pávatollakkal nem ékeskedik, a ki a kérdést, saját élıhetetlensége miatt, nem csüri-csavarja, *hanem mint valódi buvár előbbre viszi*, s ez által magának a köznek a legnagyobb szolgálatokat teszi.

A lelkiismeretes munkás e kérdésben nem más, mint dr. Jancsó Benedek, a kit már többrendbeli román politikai tárgyú dolgozása után ismerünk; »Szabadságharczunk és a dákó-román törekvések« című munkájával pedig éppen alapját kezdte megvetni annak a tudománynak és ismeretnek, a melynek megszerzése nélkül többé e kérdéshez senki sem juthat és senki sem szólhat.

Dr. Jancsó Benedek valóban »alapos« ismerője a kérdésnek; alaposan tanulmányozza nemcsak a magyar, a román és más irodalmak erre vonatkozó részeit, hanem Romániában és nálunk az irodalmak holt betűi útján szerzett ismereteit a helyszínen egybevetette a mozgó és lüktető élettel s mint okos, gondolkodó, elfogulatlan fő a maga eredményeit megteremtette. Jancsó Benedek tudása tehát nem egyoldalú. Mint a ki a román nyelvet is beszéli, a néppel, annak vezetőivel úgy nálunk, mint Romániában közvetlenül érintkezhetett s oly benyomásokra tett szert, a melyeket pusztán az irodalomra támaszkodók meg sem érthetnek.

Es ez igen fontos dolog. Ez az érintkezés, az ügy teljes ismerete, a jóindulat, amit az érintkezés és ügyismerete megteremt, fogja a román, egyáltalában a nemzetiségi kérdést hazánkban megoldani. Ha az eddigi elzárkozás és mellőzés, fitymálás és kicsinylés helyett a magyar, Jancsó Benedekként, foglalkozni és érintkezni fog a hazai nemzetiségekkel, azoknak múltja, lelke, vágya, tudása előtte nem lesz terra incognita, úgy nemcsak a hazai románság rokonszenvére fog támaszkodhatni, hanem kérni fogja a román állam nagyra becsülését és barátságát is, a mi a magyar államra nézve közönyös nem lehet. Nem lehet szebb ideal, mint egy szoros, őszinte és igaz barátság és szeretet a román és magyar állam között, a melyért eddig, sajnos, még egy éretlen barabojt sem tudtunk áldozni.

A könyv, mely előttünk fekszik, kiáltó figyelmeztetés arra nézve, hogy a románság részéről mennyi minden történt, hogy ez az ideal megsemmisíttessék s hogy a magyarok mennyi mindent elmulasztottak, a mi alkalmas lett volna az ideálnak testet adni; vagy más szóval »Szabadságharczunk és a dákó-román törekvések« könyve a románság mozgékonyágát, tevékenységét s a magyarok semmittevését, nembánomságát dokumentálja ez ügyben.

Attérven dr. Jancsó könyvének ismertetésére: szerző a mű bevezetésében körvonalozza célját. Tanulmányában nem szándékozik a román nemzeti kérdés ilyen vagy amolyan szempontu megoldásának módozatait javasolni vagy kidolgozni.

Célja sokkal szerényebb: megismertetni a román nemzetiségi mozgalmak fejlődését és feltüntetni azokat a különféle okokat, a melyek a mozgalmak fejlődésére bármely tekintetből hatással voltak. Feladata tehát elvégezni e kérdésben az igazságtól vezérelt kutató munkáját, hogy aztán az általa nyert eredményeket miként fogja értékesíteni a gyakorlati politika, az nem az ő dolga. Csupán agyagot akar hordani a nemzeti politika épületéhez, mint szerény napszámos. Ebbeli célját mi csak helyeselni tudjuk. Építkezni anyag nélkül nem lehet; az ügy kimerítő ismerete nélkül a kérdés megoldása sem képzelhető. »A román nemzetiségi kérdést tényleg — mondja Jancsó — csak egy helyes és minden ízében jól konzipiált nemzetiségi politika segítségével lehet megoldani, de ilyen helyes és minden ízében jól koncipiált nemzetiségi politikát gondolni sem lehet, ha az nem a román nemzetiségi mozgalmak biztos ismeretén s a románság etnikus tulajdonságainak tekintetbe vételével épült fel.« Ambár igaz, hogy a román nemzetiségi kérdést nem könyvvel és történelmi tanulmányokkal oldjuk meg; az élet gyakorlati feladatait nem a könyvek s nem az elméleti fejtegetések oldják meg, hanem az intézmények. Amde, hogy fogunk intézményeket teremteni oly népelemek számára, a melyeknek fejlődésével, életével, gondolkodásával tisztában nem vagyunk?

Az a kérdés, hogy Jancsó az anyag gyűjtésben helyesen járt-e el? Az, a ki kezébe veszi »Szabadságharczunk és a dako-román törekvések« könyvét és ismeri a román ügyet alapjából, helyeselni fogja Jancsó Benedek tervét, hogy román politikai és történelmi tanulmányait oly korról kezdje meg, a melyre a román nép felszabadulása, felébredése esik, mert ebben az időben tör ki belőle minden vágy és minden ohajtás, a mi a multban is lelkét eltöltötte. Jancsó adatait oly egyénektől veszi, a kik azon mozgalmakban tényezők gyanánt szerepeltek. *Baritz György, Ghica Jon, Papiu Ilarian, Săguna András*, román részről bár némileg elfogult írók, szerző előtt azonban ez az elfogultság is becses az igazság kiderítése szempontjából.

Azokat a megelőző történeti eseményeket és momentumokat, a melyek a román népelemnek nem csak szívósságáról, természetéről, de egyuttal lelkének vágyairól is tanuskodtak, s a melyeknek figyelmen kívül hagyása és nem méltánylása vezette a románságot a magyarság elleni felkelésre, szerző részletesen, alaposan ismerteti.

A régi magyar közjogi felfogás a románokat állandóan jövevényeknek tartotta. Mátyás király 1486-ban az erdélyi nemesség panasza folytán megparancsolja az erdélyi vajdának

és a székeleyek grófjának, hogy keményen megfenyítse az oláhokat, a kik annyira elkapatottak lettek, hogy még a nemeseket is fegyverrel merészlik megtámadni. És noha az oláhok sem szabadságra nem születtek, sem arra hivatta nincsenek, mégis merészkednek erőszakkal és büntetkekkel a birodalom parancsai ellen magoknak szabadságot arrogálni. Nem egy magyar király rendelkezett így. A középkori magyar jogfelfogás — szerző szerint — szabadságra csak azokat tartja hivatottnak, kik a földet, a melyen laknak, vagy az első foglalás jogán, vagy pedig királyi adomány erejénél fogva bírják.

Mi Mátyás királynak kifejezéseit az oláhság ellen a magyar jogfelfogással kapcsolatba nem hozzuk. A mit Mátyás király mond abban az oklevélben, azt más szóval ismételték mások is. Ez nem magyar, hanem balkáni közfelfogás volt az oláhságról. Az első jellemzés mint közfelfogás, mely Kekaumenosnál maradt fenn (1071) a balkáni oláhságról, végig vonul a magyarság egész történetén. »Nektek és utódaitoknak irom: ezt: az oláhok nemzetsége — mondja Kekaumenos — megromlott és hitetlen; se az istenhez, se a császárhoz, se sajátfeleihez nem hű. Az hazug és rettentő zsvány, kész mindenre esküt tenni barátainak és rokonainak, de meg is szegni. Soha senkinek sem tartotta meg hűségét még a régi császároknak sem.« stb.

Az, a ki ezt a jellemzést a balkáni oláh nemzetségről hátrahagyta, annak a Nikoliczának az unokája, a ki oláh nemzetségű volt s a ki 964—983-ig a Hellászban lakó oláhság igazgatója volt. De ez a természete a népnek nem azért volt olyan, mert a Balkánban talán nem volt földje s nem volt autochton, hanem éppen azért, mert szabadságra és önállóságra vágyott. Már alakulása idejében a fejlettebb, műveltebb fajok a Balkánban az oláhságot elnyomták, a császári uradalmakon adófizetők voltak, az 1066-iki lázadás is az adók nagy súlya miatt történt. Vagy hegyek között lakott, mint pásztor, a mint ezt Kekaumenos is felhossa, hogy »szokásuk az oláhoknak aprílistól szeptemberig nyájaikkal és háznépikkel a hegyeken lakni, hol nagy a hideg!« Idegen volt a nép, mely felette uralkodott, idegenek az intézmények és a rá nézve idegen szervezetben sehol sem találta bele magát, valaminthogy az állandó szervezetnek előnyeit, mint pásztor népnek élvezni alkalma sem volt. Ily körülmények között az elnyomott nép, ha benne életerő van, soha sem adja fel magát végképpen; a rendelkezésére álló fegyverekkel alkalom adtán mindig ártani fog az elnyomóknak. Ha ez a nép kompakt egészet alkotott volna és tudásában lett volna erejének; ha

benne a faji együttérzés, együvé tartozás ki lett volna fejlődve, hogy közös akciózt indíthatott volna a szabadságért, bizonyos, hogy a Balkánnak ma már más képe volna. Amde akkor a faji összetartás nem volt meg benne. Az egyes nemzetségek, családok saját érdekeiknek éltek, néha egymás ellen törtek. Az itt-ott letelepített családok, ha jól ment dolguk, nyugodtan éltek; ha a helyzet tűrhetetlenné vált, a nép lázongott és pusztított. Ez a lázongás és pusztítás azonban mindig lokális természetű volt, terjedt egy-két megyére, vagy a megye egy részére; néha egy községre. Ki tudná megmondani, mi lett volna eredménye a Hóra lázadásnak, ha az egész Erdélyben (a Tiszáig) kitör? És mi lett volna eredménye az 1848-9-ki lázongásnak, ha abban a Tiszáig terjedő egész románság részt vesz?

Azért nem volt tehát az oláhság szabadságra születve a magyar felfogás szerint is, mert a Balkánban mint elnyomott faj volt ismeretes, s nálunk is csak a rombolásban tudta magát néha-néha érvényesíteni. A kenézek sereg-számra hozták be egyes uradalmakba az oláhokat, áthozták ezzel a balkáni közfelfogást is; a letelepülők pedig itt is csak a balkáni természetük szerint éltek és cselekedtek. A mint a románság a Balkánban élt, úgy kezdett élni az új hazában is. Ő nem alkalmazkodott; erkölceit a három heti vándorlás meg nem szelídítette; neki bizony kezdetben fogalma sem volt az ország konstitúciójáról, a nemesség és a nemesi birtok sértetlenségéről. az Appr. szerint »sok helyen majd nyilvánvaló erőszakkal élt a többi nemzeteken és azoknak határain.« A közhatóságoknak (a 14-ik századtól) ezen folytonos küzdelme az oláhsággal, az oláhságnak be nem illeszkedése az új keretbe, s a nem alkalmazkodás az ország törvényeihez, hatalmas bizonyíték a nép jövevény volta mellett. Mert ha ez a nép mint autochton, a magyarok bejövetelekor a 9-dik században már itt lett volna, az államalakulást, a kereszténység küzdelmeit, az egyházak szervezését látja, akkor az ország intézményei annyi századokon át nem hagyták volna hidegen, vérébe mentek volna át; vagy ha nem mentek volna vérébe át, akkor a küzdelmet ezek ellen már zsenge korukban, Szent István korában, vagy az azt megelőző időben vette volna fel, nem várt volna ötszáz esztendőtt a harc megkezdésével, a mikor azon intézmények az országban már gyökeret vertek s hatalmas erőre tettek szert. A mai románságot hazánkban és a Balkánban nem a faji ösztön és nem a nemzeti tudat tartotta fenn, hanem a közös nyomor, a polgári jogok teljes hiánya, a polgári társadalomból való kirekesztés; ez a körülmény akadályozta meg a nemzet-

testbe való beolvasztást, a mi kétségtelenül beáll, ha polgári jogokat élvez, mint beállott azoknál, a kik mint magyar nemeselek az állami szervezetben tényezőeknek voltak elismerve.

Ha a dolog mélyébe tekintünk, az így elnyomott és a jobbgáyi osztályba elkertelt oláhság voltaképpen a magyar nemzettestbe való beolvadásért, a magyar nemességért s illetőleg nyomorának enyhítéseért küzdött, nem a magyarság ellen tehát, hanem a magyar jogok elnyeréseért, a mi előtte utóléhetetlen ideálnak tűnt fel. Ez a gondolat teremtette meg 1791-ben a vallási uniót is és a csalódás idézte elő a vallás-unió elleni félszázadnál tovább tartó villongást, vérontást és békétlenséget. Ha Bécs annak idejében a vallás-unio fejében a román papoknak titokban ígért magyar nemességet megadja, a román népelem igényei a kormányzat terén némileg kielégíttetik, elmarad 1784-ben a Hora lázadás, a minek célja részben a magyar polgári jogok elnyerése s a magyar állami szervezetbe való beilleszkedés volt és elmarad a század végéről a közéletlenség, a mi Sinkai Györgyből tör ki, a ki már a fajt szembe állítja a fajjal s a fajküzdelemnek nyitja meg kárhozatos korszakát.

Egy számra nézve oly tekintélyes népelem, mint a román minden jogok nélkül, kirekesztve az állam közéletéből a végtelenig vesztég nem állhatott. A vallás-unio következtében fiai már Romániában tanultak, a minek eredménye a nemzeti öntudat felébredése volt, a mi már nem elégedett meg szórványos kiváltságokkal, hanem egyenesen nemzeti jogokat követel. A *supplex libellus Valachorum* czímen ismeretes kérvényben 1791-ben az országgyűléstől egyenesen megkövetelik, hogy a román nép az országban egyenjogu nemzetnek ismertessék el. A kérvénynek eredménye nem volt, de meg volt a hatása a román közszellemre, mely folyton fejlődött még pedig abban az irányban, a melyet Sinkai György munkái és az országgyűléshez intézett kérvény mutattak egész az 1848/9-iki szabadságharczig, a mi már a románok részéről nem jog-, hanem fajküzdelem volt, s a faj hatalmi kérdése lett.

Jancsó a forradalomhoz vezető vonalakat, a románság erre való készülődését, kiváló érzékeléssel ismerteti. A nemzeti öntudatra ébredt ifjuság már kezdi szárnyait próbálgatni a hatalom képviselői ellen. 1842-ban a balázsfalvi papnövédek *Leményi* püspök ellen láznak fel, mert ez egy *Körösi József* nevű negyedéves papnövédeknek a nagypénteki lábmosástól eltiltott. A botrányos ügy védői gyanánt szerepelnek még a tanárok is, a minek természetes következménye a fegyelmi vizsgálat volt. A kormánybiztos ellen tiltakoznak a tanárok

és papok, a tanárokat állásuktól elmozdítják, a papnövendékeket az intézetből kizárják, a kik aztán a kolozsvári róm. kath. Lyceumban vétettek fel, hová bevitték a lázadó Barnutz szellemét is. De egyuttal szétvitték azt az ország minden zugába is. A gyűlölet Lemény püspök ellen, mint a ki saját ifjai ellen a magyar államhatalmat vette igénybe, nőttön-nőtt; az a rész, a melyet Leményi püspök az államhatalom érdekében képviselt, mind szűkebb és szűkebb körre szorult, úgy hogy 1848-ban május 15-én a Balázsfalván tartott román népgyűlésen Leményi egymagában állott, mint céltáblája egy csomó bántalomnak és inzultusnak.

Erdekes ezen időből *Varga Katalin* esete is, a ki a topánfalvi havasok közé vonta meg magát. Cserb, Izbita, Bucsum, Pojána, Muntár és Abrudfalva községek lakosai a zalatnai fiskusnak a robot teljesítését megtagadták állítván, hogy a régi erdélyi fejedelmektől nyert kiváltságuknál fogva arra nem kötelezhetők. A perlekedő lakosság N.-Enyeden ráakadt egy *Varga Katalin* nevű nőre, a ki késznek vállalkozott ügyök védelmére. *Varga Katalint* magukkal vitték Bucsum-Pojánára, a hol a lakosság szeretetét csakhamar megnyerte. A nép »*Doamna noastră*«-nak (a mi asszonyunk) hívta. Egy időn tul ez az asszony valóságos veszedelemnek tünt fel a közrendre nézve. A lakosság testőrséget szervezett körülötte s az engedelmség megtagadásában napról-napra vakmerőbb lett. Ha *Ságuna* püspök helyettes, mint kormány kiküldött *Varga Katalint* sajátkezüleg el nem fogja, a topánfalvi havasok népe az 1848-iki eseményeket megelőzi és a Horáénál nagyobb mérvű lázadás tör ki. Különös, hogy *Ságunának* a tettét megbocsátották, míg Leményivel szemben a gyűlölet soha sem aludt ki. Igen, mert Leményi egyenesen, következetesen haladt elveivel, az alkotmányosság teréről le nem tért, hazafisága szenyfoltot nem kapott, míg *Ságuna* a legmegrovásraméltóbb alakban szószegő lett és élére tudott állani azoknak, a kik ezen szószegését megtapsolták.

Az 1848-ki május 15-ki balázsfalvi gyűlés előzményeit bőven ismerteti Jancsó. A gyűlés határozatait, hatását, az azt követő zavargásokat, az komité megalakulását és feladatát, a románság magatartását a Unióval szemben igen érdekesen és tanulságosan írja le. Megvilágítja az 1848-ki magyar kormány álláspontját szemben a román törekvésekkel. Kétségtelenül legérdekesebb az a rész, a melyben a romániai forradalmárok terveit írja le szerző a magyarok irányában. Ghica Jon terve volt a magyarokat kibékíteni a románokkal, a magyar kormány folytatott is alkudozásokat *Jankuval*; *Balcescu* romániai emig-

rans és *Kossuth* között román legió szervezése tekintetéből történtek is megállapodások. *Rosetti C. A.*, *Boliac* Cesar és más romániai emigránsok a magyar szabadságharcz lelkes pártolói lesznek, a világosi fegyverletétel azonban mindenek véget vetett. Balcescu az országból elmenekült.

Daczára a szétszóródásnak a magyar és román emigránsok nem szűnnek meg a magyar-román szövetség érdekében dolgozni. *Balcescu* a keleti konfederációt 1850-ben a következőleg szeretné létre hozni:

1. Három külön testülettel és közigazgatással bíró nemzetiség lenne: a magyar, román és délszláv.

2. A területi felosztás tekintetében irányadó a kerületek vagy vármegyék lakosságának többsége.

3. A szövetséges állam neve »*Dunai szövetséges államok*» lenne s a magyar királyságon kívül magában foglalná Bukovinát, Moldovát, Oláhországot, Szerbiát, Besarábiát. A szövetséges parlament 150 képviselőből állana.

Mint Balcescu értesít, Kossuth azt mondta, hogy ő mindenek előtt magyar, s hogy a magyar Magyarországnak szenteli szolgálatát; hogy feltétlenül akarja mindazt a mit elengedhetetlennek tart a magyar állam azon politikai és történelmi egységben való fennmaradására, a mint ő érti. Kifejti Balcescu, hogy ha Kossuthnak ez álláspontját a szövetség alapjául elfogadják, akkor ez Magyarországnak a keleti ligában domináló állást biztosítana, mely a román és szláv népek individuálitását abszorbeálással fenyegetné s nem lenne más, mint forrása a fajok szakadatlan összeütközésének és az örökös polgárháborúnak. Természetes tehát, hogy Kossuth nemcsak nem fogadta el a Balcescu-féle tervezetet, de helytelenítette még azt is, hogy a párizsi magyar emigránsok bizottsága a románokkal tárgyalásokba bocsátkozott. Kossuth meg is írta erre vonatkozó nézeteit *Teleki* Lászlónak: »Menjünk hát divergens utakon. Te azon orgánizáczió túl a szerbeknek és oláhoknak még provinciális existenciát is akarsz adni. Ez annyi, mint Magyarországnak diszmembrációja s politikai halála. Kezemet nem nyújtom oly lépéshez, melynek rezultuma rosszabb, mint minden a mit más uton veszíthetünk.«

A Kossuth felfogása rossz vért szült a román emigránsok között, a mi legfőbb gátul szolgált, hogy a román és magyar emigráció között valamely bensőbb és bizalmasabb viszony fejlődjék ki. Kossuth a párizsi magyar emigráció sürgetésére elmondja véleményét a nemzetiségi kérdésben, többek között: »A mi az oláhokat illeti, meg vagyok győződve, hogy az általam javaslatba hozott alkotmány uralma alatt, melynek alapjai:

az általános szavazat, a jogegyenlőség, az önkormányzat a községben s a megyében és az országgyűlésen való képviseltetés, erdélyi oláh testvéreink mind a nemzetiség, mind a polgári és politikai viszonyok szempontjából maguk is óhajtanák Erdély és Magyarország közigazgatási unióját, a mint 1848-ban kimondatott; meg vagyok győződve, hogy lehetetlen nem óhajtaniok ezt az uniót, ha saját érdekeiket komoly megfontolás alá veszik.»

A románok azonban Kossuth e tervezetével sem voltak megelégedve. Mert a román forradalmárok foederációra akartak volna lépni az önálló és független Magyarországgal, de csak oly feltétel alatt, ha Magyarország beleegyezik, hogy keleti része a székely havasoktól elkezdve a Nagy-Váradon, Aradon, Temesváron át éjszakeről dél felé húzott vonalig a mai Romániával egy államtestté egyesítetik. Míg más oldalról a német abszolutizmus alatt harczoló hazai román vezetők hí alattvalói akartak lenni az osztrák császárnak, de csak azon feltétel alatt, ha az egységes osztrák birodalomban lévő románoktól lakott összes területek egyetlen politikai államtestbe egyesítetnek s annak, mint corpus separatumnak külön nemzeti főnök és külön nemzeti közigazgatása lesz.

Jancsó a krími háború és a román fejedelemségek feloszabadulása, az 1859-ki román-magyar alkudozások tárgyára vonatkozó részleteit ismerteti; a magyar, román emigráció hatását és népszerűségét külföldön, ismerteti *Papiu* Ilariánnak *Cuza* fejedelemehez intézett emlékiratát, az 1860—61-ki újabb alkudozásokat. Ezen sok érdekes anyag között legérdekesebb *Papiu* emlékirata *Dako-Romániára* nézve, mely a dako-romanizmusnak valóságos evangéliuma. Szerző végie Kossuthnak a »*Dunai szövetség*« tervezetéhez jut, a melyet részletesen ad elő.

Kossuth 1862. január 18-ról, tehát a tervezet aláírása előtt negyedfél hónappal azt írta: »határozottan kijelentem, miszerint soha sem fogok abba beleegyezni, hogy politikánkban az oláh kormány jóakarására számítsunk s azt titkainkba és szándékainkba avassuk.« »De hát — kérdi Jancsó — ha Kossuthnak az volt a meggyőződése, hogyan mehetett bele mégis a Confoederatio tervezetébe, melyet az oláh kormány akarata és tudta nélkül nem lehetett volna úgy sem megcsinálni?»

* * *

Jancsó könyve igen tanulságos és különösen becses, mert a magyar előtt teljesen ismeretlen román kutföket keresi fel; tudásunkat, a melyet magyar forrásokból merítettünk, kiegé-

szíti, szélesebb alapokra fekteti; látókörünket kitágítja; a román törekvéseket, a magyar törekvések mellett, vagy szemben, láthatóvá teszi. Helyesen csoportosít, a részleteket gonddal állítja össze, a tárgyára vonatkozó anyagot mindig a legilletékesebbtől tudja venni. Nagy áldás, hogy a magyar társadalom e kérdésben nem áll tanácstalanul, hogy a magyarok között még akad egy-egy férfiú, a ki nyakába veszi a terüht megtanulni alaposan a románok nyelvét, megfigyelni azoknak aspirációit és teljes jóindulattal és elfogultság nélkül könyveket írni mindezekről.

MOLDOVÁN GERGELY.

T Á R C Z A.

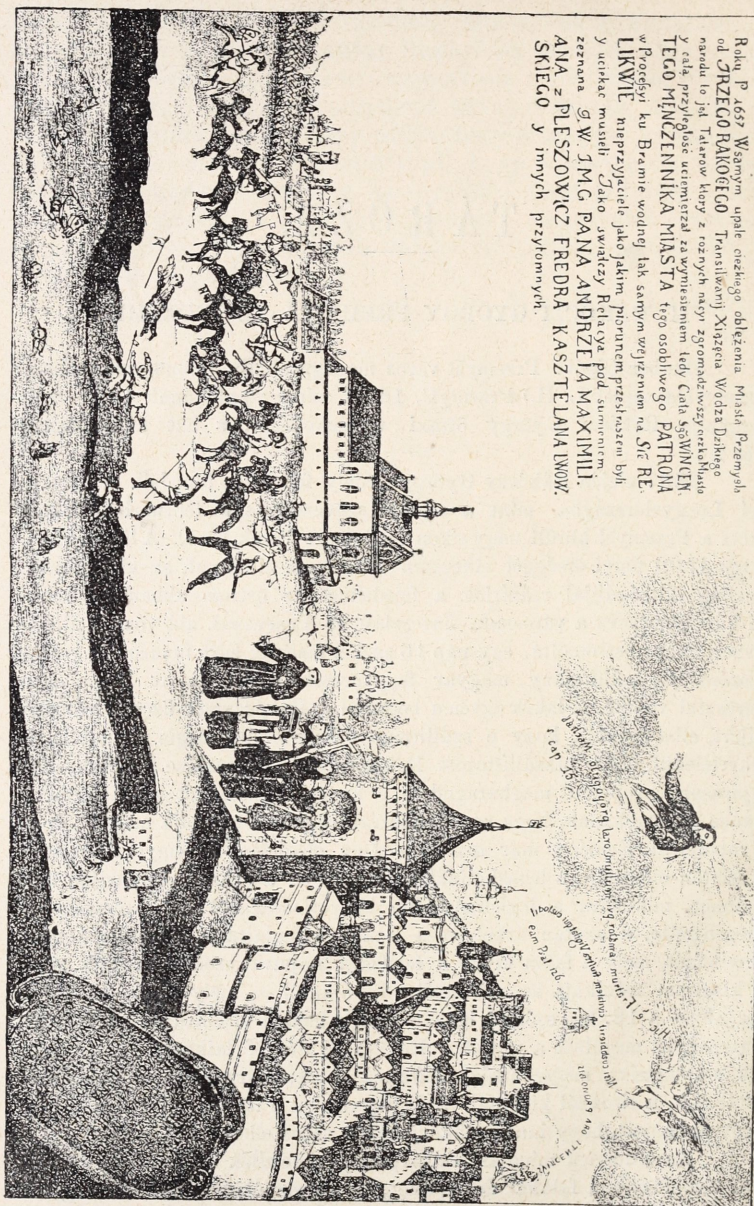
II. RÁKÓCZI GYÖRGY PREMYSLI VESZEDELME.

Hauber Lipót: Przemyśl város monographiája (Monografia miasta Przemyśla-napist L. H.) Przemyśl, 1883. czímű munkájának 130—8 ll. tárgyalja Rákóczi György ottani tartózkodását, s azt következőleg írja le:

1657 elején Rákóczi György Erdély fejedelme lopószik be seregével Lengyelországba, mint a svédek szövetségese s februárban táborot ütött a Przemyśl körüli nagy síkon Medyka és Terek körül. A lakók látva, hogy 1500 főnyi őrséggel sikeresen ellen nem állhatnak az ellenségnek, gazdag váltságdíjjal reábirják a fejedelmet az ostrom abbanhagyására, ki kárt nem téve a városnak, Jaroszláv és Przeworsk alá vonult. Midőn Przeworskot ostromolta, egy nap 16 szekér magyar bort fuvaroztak serege részére. E szállítmány magyar fegyveresek őrizete alatt Przemyślen keresztül vonult. A lakók égvén a boszutól a Rákóczynak fizetett váltságdíjért, elhatározták, hogy e szállítmányt lefoglalják. Megis támadták, de sikertelenül, a bor beszállíttatott Rákóczynak, ki értesülve a przemysliek eljárásáról, roppant megharagudott s kemény parancsot adott Kemény János tábornokának, hogy egy dandárral rögtön ostromolja meg a várost s rabolja ki. Kemény már márczius 1-én megjelent Przemyśl falai alatt s miután elfoglalta a benedictinák zárdáját és a Szanok balpartján levő malmot, miközben a legborzasztóbb kegyetlenségeket és gonoszságokat megengedte, s azután átkelvén a Sanon, elfoglalta a Francziskánusok rendházát, mely a falon kívül a lemergi kapuval szemben feküdt, mint a klastrom krónikája beszéli (erről a krónikáról — mely 1629—1706-ig terjed — a 18. lap szólott) igazán barbár módon viselkedvén. A féktelen katonák itt megölték a védtelen Reklowski József laikust (kinek teteme itt is nyugszik), megszenteltelenítették a szent tárgyakat, reliquiákat és oltárokat, a sirokból kidobták a holttetemeiket s itt a klastrom falai közt ütöttek tanyát, hogy innét működjenek a város ellen.

Az erdélyiek mindjárt másnap meg is kezdték a támadást, ágyúikból lövöldözvén a falakat és kapukat, az ostromlók látva az ellenség túlnyomó erejét, Muiszek és Wojakowski követeket Keményhez küldöttek

Roku P 4657 Wspanym upale cieżkiego obleżenia Miasta Przemyśla od JHZEGO RAKOGEKO Transilwanij Xieztia Woźca Długiego maszła to jid Tawrow kory z roznych nasy zgomotowozystych blado y cila przyladac uciennizal za kymnasieniem ledy Gula Ssawimien TEGO HINZENNIKA MIASTA tigo osobliwego PATRONA w Poczciu ku Bzramie wodny tak samym wyjezienem na SIE RE LIKWIE nieprzyzieste jako jakim poruncem przestraszeniem bly y uciakac musali Jako jawaczy Reliyya pod stworem zeznana g w JM G PANA ANDRZEJA MAXIMILI ANA z PLESZOWICZ FREDRA KASZTELANIA KWON SKIEGO y innych przytomnych.

egyezkedés czéljából. Ugy e követek, mint bizonyos Grondski nevű Rákóczyhoz pártolt lengyelnek kérelmére, ki épen Kemény táborában időzött, Kemény a város által elfogadott föltételek mellett hajlandónak nyilatkozott elvonulni a város alól.

E pontok latin nyelvű eredetije a przemysli régi városi levéltárban (starożytni archiwum miasta Przemyśla) 426 fasc. 16 l. (Következik lengyel fordítása. Hauser az originale hollétét i. m. 132. l. említi) »... Kelt a Przemyśl alatti táborunkban martius . . . napján 1657-ben.« Következik Kemény aláírása czímeivel együtt s viaszba nyomott gyűrűpecsétje, mely pajzsot tüntet elő, benne egy hátsó lábaira ágaskodó kecskével, jobbról csillag, fölül J. K. betűk.

Némelyek azt állítják (szerző nem czitálja őket), hogy e szerződés nem birt kötelező erővel s ezt onnét következtetjük, hogy az oklevélről hiányzik a przemysliek aláírása, hogy a dátum nincs kitöltve. Van más ellenkező vélemény is, a mennyiben némelyek a hiányok daczára elismerik a szerződés kötelező voltát, mivelhogy egyébként a hitelesség teljes ismérveivel bir. Hogy a przemysliek aláírása hiányzik, abból nem lehet következtetni, hogy a szerződést el nem fogadták, mely tekintve szorongatott helyzetűket, nem súlyos. Minden arra mutat, hogy két példányban lett kiállítva, melyek egyikét Kemény adta a városnak, másikat a város Keménynek. A datum ki nem töltése eredhetett feledékenységből vagy sietségből, vagy más okból. Grondski a Historia belli cosacco-poloniciban ugyan elég egyezőleg adja a feltételeket ez oklevéllel, de hozzá is tesz valamit, hogy t. i. a przemysliek kénytelenek voltak Rákóczynak 20 ezer aranyat fizetni s falaikba beengedni katonáit. Erről, mint látjuk, oklevélünk mitsem tud. Ekként állítható, hogy a város elég szerencsésen menekült meg a veszélyből, mely az erdélyiek részéről fenyegette. A nép ezt ajátosságában felsőbb befolyásnak tulajdonítja, még pedig Sz. Vinczének, kinek 1651-ben odahozott reliquiái a Ferencz-rendiek templomában őriztettek. Az erről szóló esemény másként hangzik, mint a történelem azt előadja, még pedig úgy, hogy midőn az erdélyiek körölfogták a várost, a papok a leMBERGI kapun ünnepélyes körmenetben vitték ki az ereklyéket, melyek látására oly rettegés fogta el az ellenséget, hogy hanyatt-homlok rohant el a várostól. A naptól fogva ez esemény emlékére a Ferencz-rendiek templomában évről-évre mindmáig istentisztelet tartatik s Vince a város különös védszentjeként tiszteltetik.

Ez esemény képen is meg lett örökítve, melynek eredetije a város tanácsházában őriztetik, másolata pedig a Ferencz-rendiek templomában a kórusra vezető ajtó fölött látható.

Következik a kép leírása.

A föliratok : Hic est fraterum amator, qui multum orat pro populo. Machab. 5. c. 15. és Nisi custodierit civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam. Psal. 126. A baloldali fölirat lengyel nyelvű: Roku(enben) 1657. Midőn Rákóczy György erdélyi fejedelem, vad népek azaz tatárok

s más népekből összeszedett sereg vezére, súlyosan ostromolná a várost és környékét, a legnagyobb veszély pillanatában Sz. Vincze vértanu, a város különös patronusának teteme, ünnepélyes menetben hozatott a vízi kapuhoz, melynek megpillantására az ellenség mintegy villám által sujtva. félelmében menekülni volt kénytelen, mint ezt András Miksa pleszoviczi nemes ur, leMBERGI várnagy s más jelenlevők hitalatti bizonyítványai igazolják. A kép a XVIII. század elejéről való művészi és történeti érték nélkül.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat f. évi rendes közgyűlését jun. 16-án Déván a nemzeti casinó nagytermében tartotta meg, melyet szépszámu, előkelő közönség töltött meg; részt vett abban Torma Zsófia, Dedek Crescens a Magyar Történelmi Társulat képviselője s az ülést Kuun Géza gróf nagyszabású beszéde nyitotta meg, melynek actualis érdekekkel bíró bevezetését bemutatjuk olvasóinknak:

»Sok út visz magasra; s ez utak közt nem egy van, mely mindenkinek hatalmában áll« — írja Kölcsey »Parainesis« című remekművében. Ilyen út Kölcsey szerint a közügyért tenni magunkban vagy másokkal együtt. Hiában alkotunk társaságot, ha feladatai megoldására is nem társulunk. Ez kötelességünk s a kötelesség teljesítése szintén egyike azon magasra vezető utaknak, melyek mindenkinek hatalmában állanak. Azzal, hogy valamely közhasznú, üdvös munkásságu társaságnak tagjai közé léptünk, iránta önként kötelezettséget vállaltunk, melyet, míg kötelekében vagyunk, szüntelenül szem előtt kell tartanunk, teljesítenünk kell.

A legerősebb láncz az, melyet magunknak kovácsoltunk, de ez egyszersmind a legkönnyebb is és való gyönyörűség hordanunk, mert egyéni hajlamainknak legmegfelelőbb, melyet ha levennének rólunk, ismét magunkra vennők s ha nem volna, lelkünkben utána sovár vágy támadna. Ha e megyében még nem volna történeti, régészeti társulat, nem kétlem. sőt erősen hiszem, élénk volna bennünk az óhajlás egy ilyent, még pedig minél előbb s inkább ma, mint holnap, megalapítani. A társulat három lustrum óta meg van, tagjai közé tartozunk, tegyük meg tehát érdekében mind azt, mire magunkat legjobb belátásunk szerint önként köteleztük, mert kötelekébe nem reábeszélés vezetett, hanem meggyőződésünk. Felbuzdulásunk nem lett volna valódi lelkesedés, ha azt közöny, érdektelenség válthatta volna fel, meggyőződésünk pedig önámítás lett volna, ha az néhány rövid év elmúlása alatt szárnyat öltve lelkünkől végkép eltűnt volna, hiszen a valódi lelkesedés megtart azon rövid időre, melyet emberi életnek nevezünk, mivelhogy a szív melegével azonosult s csak azzal szűnik meg s a meggyőződés nem légtükrözet, hanem egyéniségünk lényege. lényegének java. Idők múltával, igaz, sokféle érdek nem hevít többé, vagy legalább nem úgy, mint hajdan, sok hangos vágy elmúlul szívünkben, feleszámu remény ha egyszer elvirult, többé meg nem ujul, a vélemények pillangói napokat élnek, nézeteket változtatunk s bölcshez illő dolog: mutare consilium in melius, ámde e változékonyságok közepette vannak tárgyi, sőt vannak alanyi igazságok is, melyek megállnak s meg nem ingathatók s míg előbbieneket fogva tartani vétek, utóbbiak minket tar-

tanak fogva s mindazok, mindezek oly erős meggyőződéseink, hogy ha tudhatnánk rajtok csodaképen, bizonynyal egyéni jellegünkben esnék csorba, egyéniségünk némely tényezőjétől fosztatnánk meg. Kövessük hát meggyőződésünk sugallatát s tegyünk, a mit tennünk adatott, nagyra hivatott társulatunk érdekeinek előmozdítására.

A beszéd rendkívüli hatást tett a jelenlevőkre s Pogány Gy. indítványára elhatároztatott, hogy egész terjedelmében jegyzőkönyvbe igtatják. — Ezután következett a titkár jelentése a társulat múlt évi működéséről, azután a pénztárnoké a társulat vagyoni állapotáról, a muzeum igazgatóé s a könyvtárnoké, melyek tudomásul vétettek.

A felolvasások sorát Mailand Oszkár kezdette meg a román nép mythologiai elemeiről; Téglás Gábor igen érdekes előadásban ismertette a rómaiak dacziai utvonalaait. Mindkét felolvasót a közgyűlésen zajosan megéljeneztek. Kolumbán Samu felolvasását a lozsárdi népszokásokról az előhaladt időre való tekintetből a válaszmány egy közelebbi ülésére halasztotta el.

Ezzel véget ért a közgyűlés.

REPERTORIUM.

a) Önálló művek.

Chiala L., *Politica segreta di Napoleone III. e di Cavour in Italia e in Ungheria.* 1858—1861. (Torino, Roux 1895. 16-r. IV. és 204 l. 3 M.) Közli Kossúth és más emigránsoknak leveleit a Magyarországon tervezett új felkelés ügyében.

Edmondo Mayor, *Nouve lettere inedite del Comte Camillo di Cavour.* 1853—58. (Torino, Roma, 634 l.) 514 levelet tartalmaz. Ára 8 lira.

Margert, *Trzy doby dziejow naszich.* (Krakkó, 1894. 3 rész. 113, 155 és 144. l. 4 Mk.) Tartalma: Jadviga, azaz Hedvig királynő életrajza és egyéb történeti dolgozatok, így a lengyel királynekről és az egyesült-görögök története lengyel földön.

Teutsch Fridrich dr., *Die Art der Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen.* *Schuller Fr. dr.*, *Volksstatistik der Siebenbürger Sachsen.* A »Forschungen zur deutschen Landes u. Volkskunde« cz. vállalat egy része. IX. köt. 1. fele. (Stuttgart, Engelhorn. 55 l. 4. M. 80.)

O. N. Nopfen, *Kaiser Maximilian II. und der Kompromiss-katholicismus.* (München, Rieger. 1895. 12 Mark).

Faindl R. Fr., *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen.* I—II. Bécs, 1894. Tempsky 23 l. (Külön lenyomat. Aus dem Archiv für österr. Geschichte. Bd. LXXXI. 1. Hälfte. S. 323.). Ára külön 1 Mark. Ezek a tanulmányok két részre oszlanak. Az

első dolgozatban vizsgálat tárgyává teszi Kaendl Hartvicusnak Szt. Istvánról írt életrajzának viszonyát a Vita maior- és minor-hoz. Felsorolja és bírálhatja előbb Kerékgyártó, Marczali, Wattenbach és Florianus nézetét és azután saját nézetét juttatja kifejezésre, mely szerint Hartvicus csakugyan szerzője a vitának; tagadja továbbá, hogy a legenda és a vita minor között összefüggés volna, de elismeri, hogy a vita minor későbbben készült, mint a vita maior, melyet amannak írója kiírt. — A második dolgozat a pesti Codexről szól, valamint Hartvicusnak a lengyel-magyar krónikában foglalt Vita S. Stephaninak eredeti redactiójáról. (V. ö. Mittheilungen aus der histor. Litteratur. XXIII. évf. 2 füz. 172. l.)

Bobrzynski M. és St. Somolka, Jan. Dlugosz, jego zycie i stanowisko w pismienictwie. (Krakkó, 1893. 336 l.) E munkának a megült jubileumkor kellett volna megjelenni, de szerzői nem tudtak odáig elkészülni. Előbbre viszik a tudományt, a mint ezt a Zeissberg művével (Polnische Geschichtsschreibung) való összehasonlítás kézzelfoghatólag bizonyítja.

b) Külföldi folyóiratok.

Silbernagl, Zur Sekte der Abrahamiten (Historisches Jahrbuch. XVI. 242 l.) Ezen Garampi bécsi nuntiusától 1783 febr. 12. kelt jelentése azt tartalmazza, hogy Pardubitz vidékén 63 családapa övéivel együtt abrahamita v. izraelita hitfelekezetet alapítottak és hogy József császár elrendelte, miszerint valamennyien *Erdélybe* küldessenek és az arianusok közé számítassanak. V. ö. *Meusel, Vermischte Nachrichten u. Bemerkungen.* (Erlangen 1826. a 65. lapon.)

Márki S., Ungarns Millenium (megjel. az Österr. Ungar. Revue-ben XVII. 4. és 5. füz.). Tárgya a honfoglalás és a vezérek kora.

c) Hazai hírlapok.

Az Albrecht főherczeg elhunya alkalmával (febr. 18. és 19.) megjelent nekrologok közül van több olyan, mely behatóan foglalkozik magyarországi helytartóságával. L. azonkívül a »Hazánk« 19-iki számában megjelent cikket: Albrecht főherczeg mint magyar gazda. Floridor, A főherczeg kormányzó idejéből. (Egyetértés febr. 25.) *Zöldi Márton*, Albrecht főherczeg és Erkel Sándor. (u. o. márcz. 3., a Vasárnapi Ujság 9. száma nyomán.) Marcziai nyi cikke a bécsi Fremdenblattban febr. —.

A Hóra világból. (Magyar Hírlap 1895. febr. 8.) A cikkk Károlyi Sámuel szebeni kormányzó tanácsos leveleivel új anyagot szolgáltat a Hóra lázadás történetéhez.

Ifj. Bethlen Miklós gróf. A yorki herczegnő nagybátyja. (Horváth Miklós báró. 1829—95.) Budap. Hírlap, febr. 24.

Tóth Béla, Az universitás. (A budapesti egyetem történetéből.) Magy. Hírlap, febr. 24.

Hajnóczy József. (Színnyei nyomán.) (Budapesti Hírlap, február 26.)

Wertheimer Ede, Pressburg im Mittelalter. (Pester Lloyd, febr. 27.) Ortvay Pozsony város történetéről írt művének (II. köt. I. fele) ismertetése.

Kollányi Ferencz, Zsinati bíróság 1561. (Magyar Állam febr. 26—28.)

Komáromy András, Az ál-Weér. Korrajz. I. Rákóczi György idejéből. (Magy. Hírlap, márcz. 2.)

Jakab Elek, Egy érdekes házasság. Egy havasalföldi bojár és egy erdélyi főnemes hölgy házassága a XVII. század közepén. (Nemzet, 1895. márcz. 10.)

Mathematische u. naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn. (XII. évf. 1. füz.) Heller A. u. K. Szily, Die Arithmetik des Magisters Georgius de Hungaria aus d. J. 1499.

[Floridor], Egy magyar nábob története. (Egyetértés, 1895. márcz. 10.) E cikk hőse a biharmegyei gazdag gentry, Komáromy György, a ki 1848-ban mint Károlyi-huszár harcolta végig a szabadságharcot, azután emigrált, Párisban is előkelő szerepet játszott, a császári udvarba jutott, Eugenia császárnő előtt Metternich hercegnővel csárdást tánczolt, 1866. tagja lett a Klapka-legiónak, a koronázáskor kihirdetett közböcsánat után pedig hazajött. Ekkor azonban némelyek a Klapka-legió tagjai ellen emelt vádat, hogy a porosz segédpénzeket hűtlenül kezelték, ő ellene is emelték és erre K. Gy. 1868. relytélyes módon hirtelen elhalt. Úgy látszik, titkos párbajnak esett áldozatul.

Pressensé Ferencz, A román kérdésről. (Pesti Napló, márczius 10.)

Levél a tatár-rabságból. (Magy. Hírlap, márcz. 17.) Ezt a levelet a székely Tarcsafalvi Mihály írta, kit a tatárok a krimi félszigeten 1659. fogva tartottak. Megvan különben a Székely Oklevéltár IV. kötetében. (Kiadta Szüdeczky Lajos.)

Egy Bach huszár vallomásai. (Magyarország, márcz. 15.) Az 1861. megjelent »8 Jahre Amtsleben in Ungarn, von einem k. k. Stuhlrichter in Disponibilität« cz. mű nyomán.

Kléh István az 1848. márcz. napokról. Közli Hentaller Lajos. (Egyetértés, márcz. 15.)

Márcziusi ünnepségek 1849-ben. (Hazánk, márcz. 15.)

Zabanius János 1664—1703. Irta Werner Gyula. (Budap. Hírlap, márcz. 15.)

Wenckheim Károlyné elfogatása 1849. (Oláh György nyomán.) (Hazánk, márcz. 17.)

Nyáry, Egy fekete könyv. Irta Axente Szever 1849. (Bud. Hírlap. márcz. 21.)

Szabó Mihály, A magyarok eredete. (Magyar Állam, márcz. 24.) — Cantu Cesar. Nekrolog. (U. ott.)

Komáromy András, Egy főúri zarándok Rómában. (Magy. Hírlap, márcz. 24.) Szól Nádasdy Ferencz 1665-iki zarándok-útjáról.)

Zichy Jenő gróf, A magyarok őshazája. (Valamennyi hírlapban, ápril 2.)

Herczeg Mihály a Magy. Ujság ápr. 2. számában ismerteti Steinhuber bibornok művét a római magyar kollegiumról.

Ürmössy Lajos, Az erdélyi unió 1865. (Budapesti Hírlap, április 2.)

[*Beksics Gusztáv*], A főrendek vető-joga Magyarországon. (Nemzet, márcz. 28.) Magvas czikk, melyet sokan Szilágyi Dezső tollából származtattak.

Briefe Bismarcks an Graf Julius Andrássy. (Neue Freie Presse, márcz. 31. és annak nyomán az összes napilapokban.) Ez érdekes levelek 1879. Gastein és Varzinból keltezők és a Németország és Ausztria-Magyarország közötti véd- és daczszövetség megkötésére vonatkoznak.

Die Familie Lónyai. *Doby Antal* új műve, A magyarországi és beköltözött mágán családok ismertetése (1895), nyomán. (Pester Lloyd, ápril 5.) A munkát különben *Marcziányi Gy.* ismertette a Budap. Hírlapban, ápril 18.

Kossuth emlékek Amerikában. (Budap. Hírlap, ápril 5.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóirataink száma a folyó évben egygyel sem csökkent. Mindenik tudott magának biztos közönséget teremteni, mely biztosítja fennállását s lehetővé teszi emelkedését. Munkakörüket a munka felosztás elve szabván meg, nem versenyeznek egymással, hanem közösen támogatják egymást s mindenik a maga körében tágitja tudásunk mezejét — történetírásunk kétségtelen hasznára, s emelkedésére. Egy pillantás az eddig megjelent füzetekre mutatja, hogy tudásunk látkörét tágitották.

— A GAZDASÁG TÖRTÉNETI SZEMLE második évébe lépett. Minden két hónapban jelenik meg s minden füzet értekezéseket, gazdaság történeti adatokat s érdekes apróságokat tartalmaz. Nagyobb értekezés, mely két füzetten át folyik »Fiume kereskedelme a középkorban« Fest Aladártól, nagy gonddal kidolgozott tanulmány, mely leginkább levéltári adatok alapján készült s a

felvett tárgyról érdekes és nagy részben egészen új képet tár fel. *Márki Sándor* »Aradvármegye őstermeléséről értekezik az erdélyi fejedelmek korában«, érdekes áttekintést adva egy rendkívül zaklatott terület gazdasági viszonyairól. *Thallóczy* néhány nagybecsű adatot közöl a magyar pénzügyi kezelés történetéhez 1360—1560 közt. Az »Adatok« közt 18 rendkívül fontos okirat van közölve a hazai gazdaság minden szakából. Ez a folyóirat a maga elé tűzött feladatnak emberül megfelel. Hazánk földmivelő ország, s hogy gazdaságunknak is meg van a maga története annak tudatára későn jutottunk. De éppen azokkal a nagy szolgálatokkal, melyeket a folyóirat tesz, mutatja ki, mely nagy szükség volna egy gazdaságtörténelmi okmánytárra.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE«, a Nemzeti Muzeum könyvtárának közlönye, *Schönherr* Gyula szerkesztésében évnegyedes folyóirattá változott át. Az első cikk Jankovics Bélától van, ki párhuzamot von a hazai s külföldi nevezetesebb könyvtárak közt s a muzeumi könyvtárnak nemzeti könyvtárrá kibővítését indítványozza. *Décsi*, Bogáti Fazekas életét s működését ismerteti, s *Illéssy* a Nádor Codex kiadásának történetével ismertet meg. A zárai tartományi levéltárt Deli Balázs ismerteti. Figyelem van e füzetben fordítva könyvtári és könyvészeti mozgalmakra s mint melléklet van közölve Szinnyi összeállítása Hirlapirodalmunkról a folyó év kezdetén. A II-ik füzetben *Thallóczy* Lajos Brebiri Subics Mladen bán és Guillelmo Varignana cikkében, utóbbinak 1496-ban nyomtatásban megjelent *Secreta sublimia medicinae* művének 1444-ből keltezett kéziratát ismerteti. *Zolnai* Gyula a Batt-hyány misekönyv magyar naptára és lapszéli jegyzeteiről szól. *Décsi* befejezi Bogáti Fazekas életéről írt cikkét. *Ferenczi* Zoltán a marburgi könyvtár állványrendszerével, *Desiderius* a berlini könyvtár szakrendszerével ismertet meg. Szakirodalmi rovata a jlslebb bibliografiai munkákat ismerteti.

— A *TURUL* a magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönye *Fejérpataky* László szerkesztésében évenként négyszer jelenik meg. A folyó évi első füzetet *Báró Radvánszky* Béla meleg hangon tartott emlékbeszéde nyitja meg, Nagy Imre a társulat nagyérdemű másodelnöke felett. *Thallóczy* Lajos Bosnyák nemzedékrendi tanulmányai nehéz feladatot oldottak meg, mert erre vonatkozólag nem sok megbízható történelmi adat maradt fenn. A *Kotromán* és *Anjou* családok vérségi összeköttetéseit tárgyalja s néhány igen érdekes genealogiai problémát old meg. *Komáromy* András a boros-jenei Tisza család őseiről levéltári kutatások alapján, egy a hódoltság közelében lakó nemes család szereplését és viszontagságos történetét vázolja tanulságosan és érdekesen. *Petrovay* György a Komlóssy-család történetét írja le 1344-en

kezdve, levéltári kutatások alapján. A László-Karcsai Török-család 1418-iki címeres levelét Schönherr ismerteti, s magát a címeres levelet színnyomatban közli. A Kossuth-család 1479-iki címéről F. közöl észrevételeket s arra Th. K. válaszol. Bojničič Iván Kis Károlynak egy eddig ismeretlen kiadványát facsimileben mutatja be, pecsét rajzzal együtt. *Décsi* az erdélyi nemes családok történetéhez közöl érdekes adatokat. A füzetet könyvismertetések zárják be. A II. füzetben Thaly Kálmán Heraldikai és sphragistikai adatok a Rákóczi-korból címen II. R. Ferencz egy címeres levelét és továbbá I. R. Ferencznek és II. Rákóczi Ferencz nejének pecséteit ismerteti. Komáromy András a borosjenei Tiszacsalád őseiről szóló tanulmányát folytatja. Makay a Csanád nemzetséggel, Wertner Mór a Herschendorfiak, Tengerdich és Tellesbrunniakkal foglalkozik. Csoma József Bor Mihály 1415-i címeres levelét ismerteti, Petrovai György befejezi a Komlósy-család történetét. A Vegyes rovatban Pór Antal Nagy Lajos király gyermekeiről és azok születési éveiről, Wertner Ompud nádor és utódjaikról szól. A Tárca rovat hozza Csoma véleményét Pápa város címéről. Végül a szakirodalom termékei vannak ismertetve.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ Hampel József szerkesztésében évenként ötször jelenik meg. Rendkívül gazdagon van illusztrálva s gazdag tárháza nemcsak a régibb archaeologiai leletetnek, hanem a legújabb ásatások által felszínre hozott tárgyaknak. Az emlékek és leletek rovatába Pósta B., Récsey, Zieher (Frankfurtból), Vásárhelyi, Gerece, Radisics, Thallóczy, ifjú Kemény L., Gróh, Mihálik, Nagy Géza, Boynichich Iván, Réthy irtak igen becses archaeologiai, numismatikai, művelődéstörténeti tanulmányokat. Hasonlóképp igen gazdag a levelezés rovata is, mely nagy részben újabb ásatásokról, leletekről számol be Mihálik, Lehoczky, Volenszky, Gerece, Jósá, Wittinger, Asztalos tollából, míg Richl Münchenből Szent István bambergi lovas szobráról értekezik, kimutatván, hogy az III-ik Konrád császár szobra nem lehet. A füzeteket ismertetések, bírálatok s vegyes apróságok zárják be.

— Az IRODALOM TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK Szilády Áron szerkesztésében évnegyedes folyóirat, mely az Akademia irodalomtörténeti bizottságának kiadásában jelenik meg. A folyó évi folyamot *Széchy* Károly cikke nyitja meg, a Pray-Codex kiadása ügyében. Ez a Codex — mondja ő — a Benedek-rend kebelében keletkezett s kiadásával a rend magának szép emléket állitana. *Horváth* Cyrill Michael de Ungarusról irt tanulmányt, s ugyan ő folytatja Codex-tanulmányait. Faludiról két cikk van *Faragótól* és *Beljaktól*, *Barna* Bessenyeiről mint drámaíróról értekezik. Az Adattár számos igen becses irodalom-történeti adatot közöl *Illéssy*, *Komáromy*, *Thallóczy*, *Bárczay*, ifj. *Kemény* Lajos, *Ráth*, *Zoványitól* s *Czékus*

L. folytatja Jászay Naplóját. A füzetet ismertetések, bírálatok s Hellebrand Repertoriuma zárják be.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK Rónai *Horváth* Jenő szerkesztésében s az Akademia hadtudományi bizottságának kiadásában évenként öt füzetben jelenik meg. Nyolczadik évfolyamába lépett s hazai történetírásunknak már azzal is nagy szolgálatot tett, hogy ez idő alatt egy felől kitünő katonai írókat nyert meg a magyar történetírásnak, más felül pedig történetíróink közül többeket bevont munkatársai sorába. A folyó évben megjelent füzetek értekezései: *Kiss* Lajostól a rigómezei hadjárat, pályadíjjal kitüntetett tanulmány. A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben *Schikofszky* Károlytól; A török időszámításról *Kropf* Lajostól; A kanizsai törökök rablásai 1630—46. és a bujdosók történetéből *Komáromy* Andrástól; Az állandó hadsereg kérdése *Bors* Jánostól; Hadi átkelések a Dunán *Gömöry* Gusztávtól. Egyik állandó rovata e folyóiratnak a hadtörténelmi apróságok, mely az érdekes és becses adatoknak tárháza; így megtudjuk egyikből, hogy a lánczhidon meggyilkolt gróf Lamberg 1843-ban az Akademiában tiszteleti tagnak ajánlottott. Másik nagyon becses rovata a vállalatnak a hadtörténelmi Okmánytár, mely hadi szabályokat, várak felszerelésére vonatkozó okiratokat stb. foglal magában. A tárczában jelentések vannak a hadtörténelmi bizottság üléseiről, s a hadtörténelmi irodalom repertoriuma Mangoldtól.

— Az ERDELYI MUZEUM, Szádeczky Lajos szerkesztése alatt az erdélyi tudományos életnek központját képezi. Nemcsak erdélyi írók, hanem magyarországiak is dolgoznak bele s a philosophia és nyelvtudomány mellett a történetre is kiváló gondot fordít. A fő cikkek mellett kiváló gondot fordít bírálatokra s ismertetésekre s a füzeteket érdekesen összeállított vegyes közlések zárják be. Az eddig megjelent füzetek történelmi dolgozatai közül kiemeljük: A régi erdélyi élet *Szádeczkytől*; Északkeleti Európa története s az újabb magyar irodalom *Thallóczytól*; A mongol császárság története *Bálint* Gábortól; Dák várak Udvarhelymegye keleti és északi hegyvidékén *Téglás* Gábortól.

— A MAGYAR SION, a Knauz által alapított nagybecsű folyóiratnak folytatása harminczharmadik évfolyamába lépett. Most is havonként jelenik meg mint egyházirodalmi folyóirat, melyben azonban történelmi dolgozatokkal is találkozunk. Ilyen pl. Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben *Kollányi* Ferencztől, mely az ápr. 23-án összehívott zsinat lefolyását írja le. Ilyen Szent Margit élete *Magdicstől* s rá vonatkozó újabb okmányok *Némethy* Lajostól. Az irodalmi rovatban gond van fordítva a történelmi munkák ismertetésére.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ Kolozsvártn megjelenő unita-

rius folyóirat ez évben lépett harminczadik évfolyamába. Évenként öt füzet jelenik meg, s theologiai és philosophiai cikkek mellett történetieket is hoz; *Kanyaró* Ferencz még a múlt évi folyamában megkezdett nagyobb tanulmányát Unitarius történetírás és Kálvin orthologia, az idei folyamában is folytatja; *Fodor* András érdekes adatokat közöl a bágyoni egyház multjából. A füzeteket könyvismertetések és különfélek zárják be.

— A TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ a Délmagyarországi Muzeumtársulat közlönye, s szerkeszti *Patzner* fő titkár. Az idén huszonegyedik évfolyamába lépett s Délmagyarország történeti és régészeti adatainak kincses bányája. Az első füzetben *Milleker* Bódog pótlékot közöl Délmagyarország őskori régiség leleteihez; *Berkessi* adatokat közöl a reform korszak történetéhez Temesmegyében; *Böhm* Lénárt a krusiczai lázadásról (1808.) értekezik, egy csirájában elfojtott lázadás története. A füzetet vegyesek zárják be.

— Az ARMENIÁBAN *Temesváry* János tagtársunk folytatja a magyar-örmény nemes családok czimerleveleinek ismertetését s a beodrai gróf Karácsonyi, a Kis, a lompérdi Korbuly, a Kövér, a Kristóf — Jakabfy, Lázár családok czimereinek leírását és rajzait és magukat a nemes leveleket is közli.

— A PROTESTANS SZEMELEBEN Pokoly József tagtársunk egy nagyobb és actualis érdekű tanulmányt fejezett be. »A magyar protestáns egyházak vagyoni jogi viszonyai az 1790/91-iki XXVI-ik T. cikkig«, mely a kérdést eredeti forrástanulmány alapján oldja meg. *Thury Etele* »Drágóni Gáspár és a körmenői főiskola« cím alatt érdekes adalékokat közöl a prot. iskolák történetéhez.

A MAGYAR NYELVÖR feladatához mérten gondot fordít a nyelvtörténeti adatokra s emlékekre. *Czeczkó Antal* *Simay Kristóf* *Váratlan* vendég című kéziratban fenmaradt színművéből egész sorozat szólásmódot állított össze; a königsbergi töredék szalagjainak betűszerinti olvasását közli s arról tüzetes tanulmányt írt *Zolnay Gyula*; »Hogyan hangzott a Magyar nyelv az Árpádok korában« *Szinnyi Józseftől*, talpraesett, sok ismerettel és megfigyeléssel írt értekezés, melyet szerző az Akadémiában felolvasott.

— Az »UNGARIA« czímen Moldován *Gergely* kolozsvári egyetemi tanár által szerkesztett román folyóirat, ez év elejétől kezdve magyar nyelvű mellékletet is hoz. Feladatának, a magyar literaturát a románokkal megismertetni, e derék folyóirat minden tekintetben megfelel. Az eddig megjelent I—V. füzetek gazdag tartalma mutatja ezt legjobban. A magyar nyelvű részből kiemeljük Moldován cikkét a románok eredetéről. *Márki Sándor*ét a vallás unióról, Moldovánét *Sinkai György* életéről, azonfelül nyelvészeti, ethnographiai és szépirodalmi cikkeit is. A fontos missiót teljesítő folyóirat a támogatást mindenképpen megérdemli.

— A KORRESPONDENZBLATT az erdélyi honismertető egyesület közlönye Dr. *Schullern* szerkesztésében minden hónap 15-én jelenik meg egy, másfél iven. (Ára egy évre 1 frt.) Az idén 18-ik évfolyamába lépett, s az Egyesület nagy közlönyének (az Archiv des Vereines für Sieb. Landeskunde) mint egy szárny segéde, mely a tagokkal fentartja az összeköttetést. Irodalomtörténeti, történeti dolgozatok mellett ismertetések s mindenféle irodalmi tudni valók teszik tartalmát. Specialis szász dolgok mellett sok egyetemes érdekű közlés is van benne mint pl. Széchenyi levele Schuller Károlyhoz 1843. márcz. 20-áról, melyre alkalmat Schullernek Széchenyi 1842-iki akadémiai beszédéről irt cikke adott. *Teutsch* Frigyes Honter bécsi tartózkodásáról ír, *Müller* Henrik igen érdekes és beható tanulmányt irt II. András híres okmány levelének »a Varos usque in Boralt« szavairól. *Baumann* adalékokat közöl Trausch Schriftsteller Lexiconjához. Az ismertetések rovata figyelemmel van a magyar történeti irodalomra, s többi közt Pauler munkáját az Árpádházi királyokról méltányolja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

SYBEL HENRIK.

1817 — 1895.

Dr. Sybel Henrik, a híres történész, aug. 1-én Marburgban, hova fia látogatására utazott, elhunyt. Sybel régi soesti patricius családból származik, melylyel először a XV. században találkozunk. Atyja titkos tanácsos volt Düsseldorfban, a hol Henrik 1817. decz. 2-án született. Szülei házában, főkép anyja, Brüggelmann Amália befolyására, élénk társadalmi élet folyt, mely Henrik fejlődésére befolyással volt. Tizenhat éves korában a berlini egyetemre Ranke Lipót iskolájába került s ama thesisekben, melyeket doktorrá való promotiójában (1838.) védett, ama rá nézve annyira jellemző elvet állította fel: »a történetírónak szenvedélylyel és személyes érdekeltséggel kell írnia« és e programjához hű is maradt. Hogy Sybelt megérthessük, Düsseldorfra kell gondolnunk, a hol született és Marburgra, hol mint egyetemi tanár (1846.) élte legboldogabb idejét, míg nem a »tolle Jahr«-ra komolyabb idők következtek. A francia forradalom krateré ötet a politikai törekvésekben való részvételre szólította. 1848-ban a kurhesseni rendi gyűlésbe küldték és két évvel utóbb mint Kurhessen kép-

viselője Erfurtba ment; 1862—64. a porosz országgyűlés tagja és az oppositio híve. Ekkor már a bonni egyetemen volt, a hova Münchenből Dahlmann halálával (1861.) meghívták.

1875. (jun. 23.) átvette a porosz állami archivumok vezetését s ezen állásában a várákozásnak a legnagyobb mértékben meg is felelt. Publicatiói igen becsesek. Schmoller és Nandé-val nagy Frigyes levelezéseit ellenőrizte, Wattenbachhal a Rómában levő porosz történeti intézet gondját viselte és Schmollerrel az Acta Borussica-t szorgalmazta.

Első két történeti munkája: 1. »De fontibus libri Jordanis de origine ortuque Getarum« (Berol, 1838.) és »Geschichte des ersten Kreuzzuges« (Düsseldorf, 1841. 2. kiad. Lipcse, 1881.). Kritikai elméje és az anyagnak souverain kezelése nagy méltánnyal találkozott. Ezeket követte 2, számtalan támadásoknak kitett munka: »Die Entstehung des deutschen Königthums.« Frankfurt a. M. 1844. és a szélteében ismert Gildemeisterrel együtt elvállalt vizsgálása a »trieri szent palást«-nak. (Düsseldorf 1845.) Marburgi tanítói tevékenysége napjaiból való kisebb munkája az egyetemről, melyre a fiatal tudóst meghívták: »Die Universität Marburg und das kurhessische Unterrichtswesen« (Marburg, 1845.). Ez egyszersmind első előmunkálata nagy és sokat csodált művéhez: »Geschichte der Revolutionszeit«, mely két részben mint 3 kötetes munka: »Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795« (Düsseldorf, 1853—58.) megjelent és a kutatót marburgi, müncheni és bonni tartózkodása alatt igen igénybe vette. Mégis Sybelnek eme nagy és minden eddigi nézetet halomba döntő munkássága mellett elég ideje volt politikai tevékenységre. Első nagyobb politikai írata »Die politischen Parteien der Rheinprovinz in ihrem Verhältniss zur preussischen Verfassung« (1847.) a következő évtizedekben sok követőre talált. Amaz első jól ismert és stilszerűen bámulatra méltóan kicsiszolt beszédek is, melyek philosophiai mélységük és a jelen törekvéseire vetett sok érdekes mellékpillantásaik által számtalan bámulóra akadtak, ezen időből valók, mint: »Über die heutigen Tories« (Marburg, 1846.) »Über das Verhältniss unserer Universitäten zum öffentlichen Leben« (U. o. 1847.) és »Über den Stand der neueren deutschen Geschichtsschreibung« (U. o. 1856.).

Münchenbe való átköltözése után alapította (1856.) a kiváló »Historische Zeitschrift«-et és több ünnepi beszéden felül még 2 történeti munkája is idecsatolódik: »Die Erhebung Europas gegen Napoleon I. (München, 1860.) és »Prinz Eugen v. Savoyen« (3 felolvasás, München 1861.).

Második bonni tartózkodása alatt jelentek meg »Kisebb tör-

téneti iratai» (München, 1863—89.), »Die Friede von 1871« (Düsseld. 1871.), »Die Lehren des heutigen Socialismus und Kommunismus« (Bonn, 1872.) és »Napoleon III. (Bonn, 1873.). Miután szép műve: »Die deutschen Universitäten« (Bonn, 1874.) nyilvánosságra került, átköltözködött Berlinbe, hol mint az állami archivumok directora és az akadémia tagja nagyon kiterjedt tevékenységet fejtett ki: »Publicationen aus den Staatsarchiven«. Itteni tartózkodása első éveiben megjelent »Vorträge und Aufsätze« című gyűjteménye az »Allgemeine Verein für deutsche Litteratur« irataiban (Berlin, 1874. 3 k. 1884.) De legtöbb gondot fordított az előmunkálatokra nagy művéhez: »Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I.«, de ez sajnos, a 7. kötetel csonka maradt. Az első 5 kötet megjelent 1894.; az első négy már 1894-ben négy kiadást ért meg. Költői és megindító, hogy azon városban, melyet oly bensőleg szeretett, melyhez ifjúsági kedves idylljei vonzottak, csukódtak le szemei.

Sybel erős, elpusztíthatlan természet volt; szellemi üdesége a dolgozásban lelte örömét és pihenését öreg koráig. Az egyszerűség és önmegtartóztatás iskoláján áthaladva, férfi korában Münchenben és Berlinben a nagyvárosi élet előnyeit élvezte. Hat szobás lakása a Hohenzollern-Strassen mérsékelt, izléses comfort-al, elsőrangú festők képeivel díszítve, sokszor együtt látta a tudósokat. Büszke, imponáló jelenség volt, magánérintkezésben, baráti körben elragadóan szeretetreméltó, úgy hogy élvezet volt, ha majdnem félszázadról számolt be, marburgi tartózkodásáról, akadémiai és társadalmi tevékenységéről.

Előadási képességén, kutatásain, éles elméjén és érthető irmodorán kívül korának első történetírójává, személyes ismeretségei és baráti kötelékei ama nagy idők szereplő férfiainhoz tették. Ismételten érintkezett III. Napoleonnal és utolsó nyilvános fellépése próba volt Eugenia császárnő becsületének megmentésére. Az 1870-iki háború előtt Bismarck heves ellenese volt és a porosz parlamentben fel is lépett ellene. Azonban a háború után leglelkesebb követője lett és a birodalmi kancellár bizodalnát teljes mértékben birta. De Bismarck utódai alatt más-kép lett: semmitmondó kifogásokkal akadályozták, hogy a politikai aktákba betekinthessen s így kutatásai megakadtak. 1874-től a »pour le merite« rendjel birtokosa.

Németország méltán siratja benne a Hohenzollern-ház becsületének és dicsőségének fényes harcosát, a német egységnek, porosz vezérlet alatt előharczosát s a porosz politika szellemes védőjét.

DR. HAZSLINSZKY DEZSŐ.

— GR. ZICHY JENŐ, ki lelkesülten és csüggedetlenül folytatja kisérétével útját maga elé tűzött célja érdekében, május 14-én Bokharából Szilágyi Sándorhoz levelet intézett, melyben kutatásainak egyes részleteiről tudósítja s a többek között ezeket írja:

»Ide érkezünk tehát, mert Geiger Wilh. »Ostiranische Cultur«-jában egy »Hunu« nevű törzset említ, mely a mappán is fel van tűntetve, ez és Samarkand mellett van Mazar tág. Ezen indiciumok után indulunk és egy csendes: *negatív eredménnyel* vagyunk gazdagabbak! A milyen érdekes a Kaukázus, melyben lépten-nyomon magyar vonatkozású emlékekre akad a kutató, ép oly absolute meddőnek mondható az itteni kutatás! A »Hunu« törzsnek itt semmi nyoma sincsen, sem az Emir közegei, sem a muszka kormány ágensei mit sem tudnak ilyesről! »Mazar«-ral pedig már épen felültünk — Mazar annyit jelent mint temető! Itt van Bokhara mellett 25 verstre *Konjoü-Mazar*=kicsiny temető, itt 65 verstre *Mazar i Scherif*=fényes temető és ott van Samarkand alatt (holnap vagy hétfőn látogatandjuk meg) *Mazar tág*=magas temetkezési hely! Ez az egész . . .

Rettenetes egy útát kellett végeznünk, hogy ezen eredménnyel juthassunk — 3 nap és éjjel mindvégig a sivatagon keresztül kellett utaznunk 52—57 fok melegben . . . és félve gondolunk arra, hogy ezt a rémitő útát vagy 8—10 nap múlva megint meg kell majd tennünk. Holnapután fogad Kerimében az Emir ottani nyaralójában, onnét a közeli Samarkandba rándulunk és onnét 4—5 napi tartózkodás után indulunk vissza a Káspi tengerhez, melytől 1370 verstnyire vagyunk, azaz 370 versttel tovább mint a khinai határtól. Szép kis útát tettünk, de most megyünk, elérvén útunk legtávolibb pontját, már csak visszafelé, a Káspin átkelve megyünk a Daghestánba, ott a Kaukázus Derbend felé eső részébe: Bottlik, Dargó, Hunib, Hunság, Derbend, ott előre is tudom, hogy kutatásaink eredményteljesebbek lesznek, mint itt e rémséges sivatagok közepette.

Zichy Jenő.

— A MILLENARIS EMLÉKOSZLOPOK. Juniusi füzetünkben megemlékeztünk arról, hogy a hét milleniumi emlékoszlop helye meg van állapítva. A szobrok felállítási helyének nemcsak megválasztása s megállapítása körül kiváló érdeme van *Thaly* Kálmán alelnökünknek, kinek fáradságot nem ismerő s tapintatos eljárásáért a miniszterelnök gróf *Bánffy* Dezső a következő meleg hangú köszönő levelet intézte:

Nagyságos Úr! Amikor folyó évi márczius hó 24-én 854. sz. alatt kelt levelemben t. képviselő urat volt szerencsém arra felkérni, hogy a honalapítás emlékére az ország hét pontján, t. képviselő úr kezdeményezésére országos határozat folytán felállítandó emlékoszlopok helyének pontos kijelölésében s az arra vonatkozó további tárgyalásokban tevékeny részt venni s bő tapasztalataival ezen ügy sikeres megoldásában közreműködni méltóztassék, tettem ezt abban a meggyőződésben, hogy t. képviselő úr, mint minden hazafiás ügynek fáradhatatlan és önzetlen munkása, széleskörű ismereteivel és bő tudásával kész lesz a közérdekű ügyben eljárni és annak legjobb sikerét biztosítani.

Kiváló örömömre szolgált most újabban is meggyőződhetnem arról, hogy azt a feladatot, melyet a millenáris emlékoszlopok helyének tüzetes megállapítása érdekében szíves volt elvállalni, hivatottabb és buzgóbb kezekre nem is bízhattam volna; örömmel értesültem róla, hogy t. kép-

viselő ur, mint hazai történelmünk alapos ismerője és a hon határain túl is elismert tekintélyű történetírója, szakismereteivel nemcsak a létesítendő emlékművek helyének történelmi szempontokkal indokolt kijelölésében s az emlékek architechtonikus mineműségének javaslatba hozatalával fejtett ki megbecsülhetetlen tevékenységet, — hanem nevének és személyiségének súlyával, valamint ékesszólásával olyan kedvező hangulatot keltett az illető vidékek közönségénél, hogy a hazafias emlékek létesítésének ügyét a kormányra nézve, úgy anyagi, mint erkölcsi szempontból tetemesen megkönnyehibítette. — Csak kedves és kellemes kötelességet vélek tehát teljesíteni, ha most, fentebb említett megbízatásának sikeres befejeztével t. képviselő úr hazafias és önzetlen fáradozásaiért mint a magyar kormány elnöke legmelegebb és őszinte köszönetemet fejezem ki, — de egyúttal teljes bizalommal arra kérem, hogy a millenáris emlékoszlopok ügyét továbbra is felkarolni s a kormányt ezen ügy intézésében jóindulatú támogatásában ezentúl is részesíteni méltóztassék. — Fogadjá t. képviselő úr ezen alkalomból is őszinte tiszteletem kifejezését. — Budapest, 1895. évi június hó 13-án. Bárányffy.

— MEGYEI MONOGRAPHIÁINK KÖZT kétségtelenül kiváló helyet fog elfoglalni »Tolnavármegye története« Kammerer Ernő vál. tagtársunk és Wosinsky Mór tollából, melyre Simontsits alispán előfizetési felhívást bocsátott ki. Wosinsky a tolnai leletekből olyan múzeumot állított össze, mely már is európai hírre vergődött s Kammerer Ernő, a társulatunk kiadásában megjelenő Zichy-codex szerkesztője évek óta gyűjti az adatokat munkájához. Az előfizetési felhívást bemutatjuk olvasóinknak, melegen ajánlva a nagybecsű munka megrendelését.

»Fontos nemzeti ügyet karolt fel Tolnavármegye, mikor azon indítványt fogadta el és terjesztette az ország törvényhatóságai elé: irassék meg a honfoglalás ezredéves ünnepének alkalmára minden megye története.

Az ügy keresztülvitelével megbízott megyei bizottság Wosinsky Mór és Kammerer Ernő hívtá fel Tolnamegye történetének megírására úgy, hogy Wosinsky az őskor, római idők, népvándorlás korának ismeretét, Kammerer pedig a honfoglalás óta lezajlott idők ecsetelését vállalta magára.

Az archaeologiai rész a megye területének és őslakóinak 3000 éves multját tünteti fel, s az egyes korszakokról kimerítő culturrépet nyújt, felsorolva az egyes epocháknak a megye területéről származó gazdag leleteit térképekkel és a művészi képek és ábrák ezreivel.

A történeti rész a honfoglalás után következett időket ismerteti, koronként adva általánosságban és részleteiben a megye, elpusztult és létező helységek és családok történeteit, a hozzáférhető bel- és külföldi levéltárak adatai alapján. Ezen részt is a térképek, rajzok nagy száma fogja díszíteni.

Összehordattak tehát a régészet és történelem vármegyénkre vonatkozó örökbecsű kincsei, hogy a jelenkornak közismeretévé válva, az új ezredévre hagyomány gyanánt szálljanak át.

Hogy a mű minél szélesebb körben terjedhessen el, a megye azt az előállítási költség felénél is olcsóbban, kötetenként 2 forintért kívánja forgalomba hozni, de a példányok számának megállapíthatása céljából már most felhívja az érdeklődőket, hogy a munkára magukat előjegyeztessék. Az első két kötet, az archaeologiai rész, az 1896-ik év első felében, a történelmi részt tárgyaló 3. kötet remélhetőleg nem sokkal utóbb

fog megjelenni. Az előfizetők az egyes köteteket megjelenésük után postautánvétellel fogják kézhez venni, de lefizethető az előfizetési összeg előzőleg is egészben vagy kötetenként részletben a vármegyei főpénztárban Szegszárdon.»

— SZÉRELY FERENCZ Tolnavármegye főlevéltárnoka hozzá fogott a megyei levéltár rendezéséhez s ez alkalommal következő nemeslevelekre akadt: 1. Balogh Gergely és gyermekei 1639-ből, 2. Szepsy Mihály és fivérei 1640., 3. Draghy alias Halasy András és gyermekei 1651., 4. Bessey alias Tóth János és fivérei 1674., 5. Borz János és gyermekei 1718., 6. Juhász Mihály, Turóczy Mihály és Komáromy György 1718., 7. Egry László és gyermekei 1718., 8. Kliegl Lipót és fiai 1727., 9. Keller Ulrich Jakab 1776., 10. Posgay Zsigmond és gyermekei 1796., 11. Szelestey András, Szelestey Antal s gyermekei 1819., ezenkívül érdekes czéhleveleket is talált, melyek közül kiemeljük: 1. Pinczehelyi bognároké 1638., 2. Tolnamegyei kovácsoké 1697., 3. Simontornyai szabóké 1698., 4. Tamási csizmadiáké 1702., 5. Földvári szabóké 1703., 6. Szegszárdi takácsoké 1712., 7. Pinczehelyi takácsoké 1712., 8. Szegszárdi fazekasoké 1718., 9. Szegszárdi vargáké 1726., 10. Szegszárdi csapóké 1744., 11. ozorai és dombóvári uradalmakban levő vargáké 1748., 12. ozorai és dombóvári uradalmakban levő vargáké 1748., 13. Tolnamegyei molnároké 1748., 14. ozorai uradalmi csapóké 1749. stb..

— A PALLAS NAGY LEXIKONÁBÓL megjelent a IX. kötet, mely a Hehezet—Kacor közti czikkeket foglalja magában. A kiadó társulat büszkén tekinthet ez újabb kötetre, mely czikkeinek alapossága, rajzainak, mellékleteinek művészi kivitelével a versenyt bármely hasonló munkával bátran kiállja. A kiadó társulat áldozatkészséget a díszes kiállításon kívül még a kötetek ivszámának folytonos gyarapodása mutatja, mert míg az I. kötet 51, az előtünk fekvő már 65 ivet számlál. Említenünk sem kell, hogy e kötet is, a mi a czikkek alaposságát illeti, méltóan sorakozik a megelőzőkhöz. Hogy a magyar viszonyokra e kötet is fősúlyt fektet, azt tán fölösleges is említenünk, de ezen figyelembe vétele a hazai viszonyoknak korántsem történik az általánosság rovására. A technikailag díszesen kiállított kötetet 199 szövegbe nyomott ábra, és 40 külön mellékletű kép, ezek közt 6 színnyomatú díszíti.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— LE FELD-MARÉSCHAL PRINCE Paskévitsch, sa vie politique et militaire d'après des documents inédits par le Général Prince Stcherbatow. Tome I. 1782—1826. Traduit par une Russe. St.-Pétersbourg, Trenké et Fusnot, 1888. 280. l. Tome II. Août 1826. Octobre 1827. St.-Pétersbourg, 1890. 315. l. 1 térkép. Tome III. 1827—1831. St.-Petersbourg, 1891. 290 l. Tome IV. 1831. St.-Petersbourg, 1893. 209. l.

— OESTERREICHISCH-UNGARISCHE Wappenrolle. Die Wappen Ihrer k. u. k. Majestäten, die Wappen der durchlauchtigsten Herren Erzherzoge, die Staatswappen von Oesterreich und Ungarn, die Wappen der Kronländer und der ungarische Comitате; die Flaggen, Fahnen und Cocarden beider Reichshälften, sowie das Wappen des souverainen Fürstenthumes Lichtenstein. Gezeichnet und erläutert von Hugo Gerard Ströhl. 194. Wappen und Fahnen auf XX. Tafeln in Schwarz- und Buntdruck nebst 16 Text illustrationen. 2. vermehrte und verbesserte Auflage. Wien, 1895. Kunstverlag Anton Schroll. 20. l.

— QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER STADT WIEN herausgegeben mit Unterstützung des Gemeinderathes der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt vom Alterthums Vereine zu Wien. Redigirt von Anton Mayer. I. Bd. Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abtheilung. Regesten aus in- und ausländischen Archiven mit Ausnahme des Archives der Stadt Wien. I. Band. Wien, 1895. Verlag und Eigenthum des Alterthums-Vereines zu Wien. In Commission bei Carl Konegen. 4o. X. 2. 363. l.

— MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Edidit societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Epistolarum tomi II. pars II. Gregorii I. papae registrum epistolarum Tomi II. pars II. libri X—XIV. cum appendicibus. Post Pauli Ewaldi obitum edidit Ludovicus M. Hartmann. Berolini apud Veidmannos 1895. 4-o. 233—464 l. Epistolarum Tomus IV. Epistolae Karolini aevi tomus II. Recensuit Ernestus Duemmler. Edidit societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Berolini apud Weidmannos 1895. 4-o. 639. 1. l.

— DIE FRAGE DER HERANZIEHUNG des deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze von Wilhelm Erben. Wien. 1894. F. Tempsky. 8-r. 89 l.

— KAISER MAXIMILIAN II. und der Kompromisskatholizismus von Otto Helmut Hopfen. München, 1895. M. Rieger. 8-r. 439 1 lap.

— FORSCHUNGEN ZUR DEUTSCHEN LANDES- UND VOLKSKUNDE im Auftrage der Centralkommission für wissenschaftliche Landeskunde von Deutschland herausgegeben von A. Kirchhoff. IX. Bd. 1. Heft. Die Art der Ansiedelung der Siebenbürger Sachsen. Von Fr. Schuller. Mit einer Karte. Stuttgart, 1895. I. Engelhorn. 8-r. 55 lap.

— NUNTIATURBERICHTE AUS DEUTSCHLAND nebst ergänzenden Actenstücken. Vierte Abtheilung. Siebzehntes Jahrhundert. Herausgegeben durch das k. preussische Archiv. Vernattung-Nuntiaturreportage aus Deutschland 1628—1635. nebst ergänzenden Actenstücken. Nuntiaturreportage des Pallotto 1628—1630. Erster Band 1628. Im Auftrage des k. preussischen historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Hans Kiewning. Berlin, 1895. A. Bath. 8-r. CVI. 380 l.

— REGESTÁK a Vatikáni Levéltárból. Közli: Áldásy Antal. Budapest, Athenaeum, 1895. 8-r. 77 l.

— MONUMENTA spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Vol. XXVI. Scriptores Vol. III. Thomas archidiaconus. Historia Salonitana. Digessit Fr. Rački. Zagrabiae, 1894. Academia. 8-r. 225. l., egy oklevél másolattal.

— MONUMENTA historico-juridica Slavorum meridionalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Vol. V. Urbaria lingua croatica conscripta. — Hrvatski Urbari. Svezak I. Sabzao i protumačio Radoslav Lopačić. U. Zagrebu, 1894. Akademije. 8-r. 484. 2. l.

— A TIHANYI APÁTSÁG 1055-IGI ALAPÍTÓ LEVELE, mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléke. Irta Szamota István. Különnyomat a Nyelvtudományi közlemények XXV. kötetéből. Budapest, Franklin-társulat. 1895. 8-r. 39. 3 l.

— HALOTTI EMLÉKVERS Bethlen Elek fölött és Tótfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből Bevezetéssel ellátva közli. Dézsi Lajos. (Különlenyomat az »Irodalomtört. Közlemények 1895. évi folyamából). Budapest, Athenaeum. 1895. 8-r. 32 l.

— AUGUSTINUS MEGTÉRÉSE. Boissier Gaston után francziából fordította Dézsi Lajos. Budapest, Hornyánszky. 1895. 8-r. 24 l.

— BOGÁTI FÁZEKAS MIKLÓS ELETE ÉS MŰKÖDÉSE. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Dézsi Lajos. Budapest, 1895. 8-r. 50. 2 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Társulatunk f. évi sept. 5-re hirdetett ig. választmányi ülése a megjelent tagok elégtelen száma miatt nem volt megtartható.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Kádár Ermanno bölcsészeti-hallgató, eddig: *Budapest*, Kőfaragó-u. 12.

Koltai Virgil tanár, eddig: *Budapest*, Felső-erdősor 8.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.

Trojkó Béla joghallgató, eddig: *Tata*.

A titkár.

ANNA KIRÁLYNÉ, II. ULÁSZLÓ NEJE.

De Foix Annáról Wenzel még a *Századok* 1877-diki évfolyamában közölt egy cikksorozatot¹⁾ és azóta Fraknoi újabb részleteket a *Revue d'histoire diplomatique* 1889-diki folyamában.²⁾ Sok újat e tárgyról tehát nem adhatok és azért a jelen cikk csakis »Addenda et Corrigenda«-nak tekintendő.

I.

Anna királynét történetíróink rendszeren Candalei Annának nevezik, mert atyja, Gaston de Foix, egyebek közt a Comte de Candale címét is viselte.³⁾ Szamota szerint⁴⁾ Candale egykor Gascognehoz tartozó grófság volt; de hogy ezt mily író nyomán állítja, nem tudom. Az általa többször idézett Bonnechose tudtommal nem említi Candalet. Wenzel közelebb járt a valósághoz, midőn azt állítja, hogy a Foix család egyik ága egykor a kendali angol grófságot bírta s ez után a »Kendal« vagy (franciásan) »Candale« nevet viselte. Ez utóbbi állítás helyes, de kendali angol grófság mint cím igen, de mint földterület sohasem létezett, és azért hiába is keresnők a mappán. Kendal egy város neve, mely az Anglia északi részében fekvő Westmorland grófság két nevezetesebb városainak egyike. Előbbi neve »Kirkby in Kentdale« volt. azaz

¹⁾ »II. Ulászló házasa élete« cím alatt.

²⁾ »Rapports diplomatiques de la Hongrie avec la France« cím alatt. E magvas cikket a francia nyomdász ugyancsak megrongálta.

³⁾ Ulászló maga is a Kassához intézett levélben nejét így czímezi »Anna de Candalle, ex regia (?) stirpe Fuxorum oriunda.« Miksa császárhoz írt levelében pedig így »Domina Anna de Candale, ex regia vetusta stirpe et familia originem trahens.« Pray, *Epist. Procer.* I. 41.

⁴⁾ *Régi utazások Magyarországon*, 138 l.

szósz szerint »Templom-város a Kent (folyó) völgyében.« Maga az egész völgy pedig »the barony of Kentdale«, vagy később »Kendal« néven volt, és mai napság is, ismeretes.

De a francia Candale családnak Kendalban sohasem voltak birtokai és a cím »titulus sine vitulo« volt, legalább a mi magát a grófság nevét illeti.

Miután e pontot és a Foix család angol rokonságát illetőleg igen nagy homály uralkodik nemcsak a francia, de még maguk az angol történetírók között is, és miután a két nemzet történelmi irodalma csakúgy hemzseg a sok téves állítástól, legyen szabad röviden vázolnom, mi a történelmi valóság a dologban.

Père Anselme,¹⁾ kit a genealogusok vakon követnek, azt állítja, hogy Anna királynénk nagyapja »Jean de Foix, Comté de Candalle et de Benanges, Captal de Buch, Viconte de Meille et de Castillon« volt és ennek neje »Margaret de la Pole-Suffolk, Comtesse de Candalle en Angleterre, ses descendants à cause d'elle prirent la qualite de Comtes de Candalle; elle était fille de Richard (*jegyzetben*: nomme Michel par le P. Butkens), duc de Suffolk et de Marie dite de Sicile, suivant une preuve d'un chanoine de S. Jean de Lyon; fut mariée environ l'an 1440. Elle était issue d'Édouard I., roy d'Angleterre et portait d'azur, à la fasce d'or accompagnée de 3 têtes de léopards, coupés et écartelées d'azur, à la bande d'argent, chargée de trois vols de sable liés de gueules.« Ennyi badarságot ily comprimált adagban csak francia könyvben lehet találni.

Imprimis, az angol történetírás nem ismer oly egyént, kire a »Richard duc de Suffolk« leírás reá illene. Volt egy Richard de la Pole, kiből lehetett volna valamikor Duke of Suffolk, ha a Tudor dynasztia nem jutott volna az angol trónra. De ez a Richard fiatal ember volt és Anna királynénk kortársa. A páviai csatában esett el 1525-ben s azért aligha volt Annának dédapja. Ha pedig Père Butkens-nek van igaza és

¹⁾ *Hist. Gen. et Chron. de la Maison Royale de France*. III. 383. (1728.)

Mihály volt az illető egyén neve, úgy nem volt herczeg, hanem csak gróf (Earl of Suffolk); még pedig az, ki az agincourti csatában esett el a francziák ellen 1415-ben. Leányának sem lehetett neve Margit, mert az illető Mihálynak ily nevű leánya nem volt. Ismerjük egy hivatalos okiratból, egy inquisitio post mortem útján, mindhárom leányának neveit. Ketten még gyermek korukban haltak meg; a harmadik, Katalin, pedig 1423-ban zárdába ment.

Anna királynénk dédanyja Père Anselme szerint állítólag »Marie dite de Sicile« volt. Úgy látszik vagy Anselme atya, vagy pedig a forrásául idézett kanonok úr hallott valamit Boccaccio »Fiammetta«-járól, Róbert nápolyi király és Aquino grófné törvénytelen leányáról, mert ennek volt a neve »Marie dite de Sicile«. Fiammetta a XIV-dik század elején született; Boccaccio körülbelül 1338 körül pillantotta őt meg először, s már akkor eladó leány volt s aligha várt egy évszázadig férjre. Különben meglehet az is, hogy más »Marie dite de Sicile« nevű leány is élt, vagy többen is éltek, de tudtommal egy sem ismeretes a de la Pole családfán. De la Pole Mihálynak neje, és Katalinnak, az apáczának, anyja Lady Elizabeth Mowbray, Tamás, az első norfolki herczeg, leánya volt.

A Père Anselme közölte czímer leírása megközelítőleg helyes. Az első és utolsó negyed a de la Pole család czímerét ábrázolja, a második és harmadik pedig az angol Wingfield családet. De a mázak úgy látszik hibásan vannak adva s a leírás oda módosítandó, hogy *d'argent, à la bande de gueules chargée de trois vols d'argent*.

Pray közli Anna pecsétjét¹⁾ és a mennyire a gyarló rajzból kivehetem, a királyné felében a következő czímerek fordulnak elő: Navarre, Foix, Bigorre, Béarn és úgy látszik Bourbon. Amint látjuk, e czímerekből az angol rokonságot éppen nem lehet fölismerni, és ha a Székesfehérvárott a koronázásnál figurált czímerekből Annának két királyi családdal való rokonságát lehetett konstatálni, úgy e két királyság Franciaország és Navarre voltak s nem Angliá, mint írónk állít-

¹⁾ De Sigillis Tab. XIII. fig. 6.

ják.¹⁾ VII. Henrik angol király címere fölnégylelt pajzs volt; az 1. és 4. negyedben Anglia oroszlányaival és a 2. és 3-ban Franciaország liliomai; de a liliomokat az angol királyok nem azért viselték czímerükben, mert a francia uralkodó családdal rokoni viszonyban állottak, hanem mivel Franciaország egy tetemes részét elfoglalták és III. Eduard óta több századon át magukat »Franciaország királyainak« is címezték, persze Tudor Mária, sőt helyesebben már VI. Henrik óta csupán in partibus infidelium.²⁾

Vége Pèrre Ansélme azon állítása, hogy Anna angol nagyanyja I. Eduard utóda volt, oda módosítandó, hogy de la Pole Vilmosnak, az első suffolki herczegnek fia, János, egy angol király-leányt, névszerint Lady Elizabeth Plantagenet-et. IV. Eduard és III. Richard angol királyok nővérét még 1460 előtt nőül vette; és ez időponttól datál a de la Pole család rokonsága az angol királyi családdal. I. Eduard király 1272-től 1307-ig uralkodott s azért, mint a mondottakból láthatjuk. Annának nagyanyja nem lehetett vérrokona.

Csak annyi bizonyos, hogy Jean de Foix neje de la Pole leány volt, még pedig a hatalmas William de la Pole, az ezen családból való első suffolki herczeg unokahuga. Midőn William szerencse csillaga végre lealkonyodott, az angol parlament a vádpontok egy hosszú sorát íratta össze ellene és nyújtotta be a királynak, VI. Henriknek 1449—50-ben, melyben egyebek közt avval is vádoltatik a megbukott herczeg, hogy unokahugának és ennek férjének, a »capidawe« fiának, meggazdagítása czéljából rábeszélte a királyt, hogy az említett »capidawec« fiának az Earl of Kendal méltóságát adományozza s nagy birtokokkal és dús örökségekkel ajándékozza meg őt nemcsak Angliában, hanem Guyenne-ben is stb. stb. A herczegnek volt

¹⁾ A fegyverhírnök nem azt állítja, hogy az angol rokonságot a királyné czimeréből lehetett fölismerni, hanem csak azt, hogy az Anna, czímerét vívó fegyverhírnök az angol király és a francia királyné czímerait vívó fegyverhírnökök közt foglalt helyet és ily módon akarták jelezni, hogy Anna a két királyi család rokona volt. Hogy ez mennyire áll, alább láthatjuk. — Szamota fordítása érthetetlen.

²⁾ A francia lilimok csak a jelenleg uralkodó királynő trónraléptekor tűntek el az angol királyi czímerből.

több fivére. Hogy melyiknek leánya volt a Captal de Buch fiának neje, azt nem tudjuk; de még kereszt nevét sem ismerjük.¹⁾

Az is fölötte valószínű, hogy a kinevezés soha sem lépett jogerőre, mert tudtunkkal az angol parlament soha sem hívta meg az új peert székének elfoglalására a törvényhozó testületbe.²⁾

Ha pedig angol uradalmait csakugyan birtokába is vette, ezeknek jövedelmeit nem igen sokáig élvezhette a család. Mert midőn VII. Henrik követei Miksa császárnál jártak 1503 elején és a császár közölte velük a hírt, hogy Ulászló magyar király Franciaországból egy angol leányt, Lord Kendale leányát, »szándékozik« (így!) nőül venni, kinek uradalmai, úgy véli, Angliában voltak, a követek azt felelték, hogy az illető hölgy »nem angol leány és apjának nincsenek földbirtokai Angliában, hanem sejtelmük szerint ősei valószínűleg akkor vándoroltak ki Angliából, midőn Franciaország meg lett hódítva.«³⁾

Annának a de la Pole családdal való rokonsága magyarázza meg azt, hogy midőn Richard de la Pole is földöntutóvá lett, egy ideig Budán vont a magát. Marino Sanuto említi naplójában (1506. október 6-án), hogy Richard, »a fehér rózsza«, az angol király ellensége, Budára érkezett, s hogy VII. Henrik követeket küldött Magyarországra, hogy Ulászlót a menekülőnek kiszolgáltatására fölszólítsák. Mely követelésnek azonban Ulászló, mint tudjuk, helyt nem adott. Richard még Anna királyné halála után is Budán maradt, mert még 1507-diki április 14-én is Budáról keltezi egy levelét.⁴⁾

A mi pedig az Ulászló választására kiszemelt két eladó

¹⁾ Így nyilatkozik legalább a de la Pole család történetének legjobb ismerője, H. A. Napier, *Swyncombe and Eve/me* című könyvében. — A de la Pole család pedigreejét pedig illetőleg v. ö. azonkívül még Charles Frost, *History of Hull*-ját.

²⁾ Lásd pl. Sir Nicholas Nicolas, *Historic Peerage*.

³⁾ *Letters illustrative of the Reigns of Richard III. and Henry VII.* a Master of Rolls Series-ben 1503. február havában.

⁴⁾ *Letters illustrative* stb. a dátum alatt.

leány származását illeti, Jean d'Auton XII. Lajos krónikása szerint »Germaine de Foix nyepce du Roy (Louis XII.) et fille du Conte de Foix« volt, és »Anne de Foix cousine germaine de la Royne et fille du seigneur de Candalle.« Père Anselme szerint Gaston (IV-dik e néven), Conte de Foix et de Bigorre, pair de France, vicomte de Béarn ¹⁾ elvette feleségül Eleanórá-t, II. János, Aragon királyának és Blanche, Navarre királynőjének leányát s ettől volt 4 fia és 5 leánya. Második fia, Jean de Foix, vicomte de Narbonne, elvette nőül. Orleansi Máriát, XII. Lajos francia király nővérét, és leányuk volt Germaine de Foix. Gaston és Eleanóra egyik leánya, Marguerite pedig férjhez ment II. Ferenczhez, Bretagne utolsó hercegéhez s ezeknek leánya volt Anne de Bretagne. XII. Lajos neje. Egy másik leányt, Catherinet pedig elvette Gaston (II-dik e néven az illető ághban) de Foix, Comte de Candalle et de Bénanges, Captal de Buch, ²⁾ Vicomte de Meille et de Castillon. s ezeknek leánya volt Anne de Foix, magyar királyné. ³⁾ Ha e leszármaztatás helyes, úgy Germaine apja nem volt »Conte de Foix«, mert e czímet idősebb fivére viselte és Annának apja »Conte de Candalle« volt. E cím tovább is fönn állt Franciaországban, sőt XIII. Lajos Henry de Nogaret d'Épernon tábornokot 1621-ben hercegi rangra emelte (duc de Candalle et pair de France). ⁴⁾

¹⁾ Père Anselme szerint 1457-ben karácsony előtti csütörtökön e Gaston de Foix nagyszerű lakomát rendezett V. László, magyar király, követjeinek tiszteletére, kik uruk számára Madeleinenek, VII. Károly-király leányának, kezét kérni jöttek Franciaországba.

²⁾ Bordeauxtól délnyugatra van egy promontorium, melynek mai neve »La Tête de Buch.« Ezen állt egy vár, melynek örökös tulajdonosai és kapitányai (előbb a Grailly, utóbb a Foix család tagjai) viselték a »Captal de Buch« (Buch vára örökös kapitánya) czímét.

³⁾ Tehát Anna királynénk és a francia királyné anyái testvérek voltak s nővérei Germaine de Foix atyjának.

⁴⁾ *Nouvelle Biographie Générale* (Didot). — Istváni is adja a két leány leszármazását, de elég helytelenül (lib. IV. kölni kiadás 31. l.). — Anna királynénk nagyapja Jean de Foix 1426 előtt született és az »Earl of Kendal« czímet már 1446. augusztus 22. előtt viselte. Az angol térdszalagrend lovagjává 1446. május 12-én lett megválasztva, de e méltóságáról 1462-ben lemondott. Doyle's *Official Baronage*.

II.

Ezeknek előre bocsátása után áttérhetünk azon diplomáciai érintkezések rövid ecseteléséhez, melyek Anna királyné eljegyzését megelőzték.

Több részletet ezekről Fraknoi cikke közül és azonkívül még másokat is az *Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai*, mely azóta megjelent¹⁾ és mely utóbbi még azonkívül számos adatot tartalmaz az Ulászló és Beatrix királyné közt folyt válópör történetét illetőleg. Az itt közlendő pótló adatok a fönnebbiek további kiegészítésül fognak szolgálni.

A Ulászló királyhoz küldött francia követeknek adott meghatalmazó levél Loches-ból 1499. január 29-kéről (6-styl) van keltezve. Innen van, hogy történetíróink, majd az 1499-dik majd pedig az 1500-dik évbe helyezik e küldetést. A két követ, névszerint: »Valleryain de Sainctz, conseiller du Roi et chamberlant« és »maistre Macé (Matthieu) Toustain, conseiller au grand Conseil«, Zengben kötöttek ki és innen Budára Jean d'Auton krónikája²⁾ szerint a következő úton haladtak: »au port de Seigne (Zeng) du Roy de Hongrye, a Bergue (Brinye), une ville qui est au conte Angele (de Frangepanibus) et subgecte audit Roy de Hongrye, et se nomme celuy pays Cronassye (Croatie), a Madrosse (Modrus), a Lyre³⁾ en Esclavonie, a Zagabrya (Zágráb), premiere ville de Hongrye, du costé de deca, a Raconna, a Crissessan, a Camprouze, a Zacque, a Helys ou Helyas, a Sonmogge.⁴⁾ a Quelys (Kenese?), a Patyen d'Albaregal, ou les Roys de Hongrye sont couronnez et enterrez; et la est une chapelle toute

¹⁾ Kiadta Öváry Lipót 1890-ben.

²⁾ Több kiadásban jelent meg. Legújabban közzé tette R. de Maulde la Clavière a Société de l'histoire de France számára. Címe: *Chroniques de Louis XII.* (II. köt. Páris, 1891.) XXXII. fej. — A követ neve Dumont-nál »Valerianus de Sanctis, Dominus de Marignao, Consiliarius et Cambellanus noster, ac Ballivus Silvanectensis« (i. e. Senlis). Követ-társát a francia nyomdász elkeresztelte »Mathieu Thautain de Mazury (?)«-nak.

³⁾ Lika? Lásd Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék* II. 413.

⁴⁾ Somogyvár Somogy megyében? és nem Somogy Valkó megyében. V. ö. Pesty *id. m.* I. 336.

tapissée et tendue des armes de France (t. i. az Anjou lilomokkal) fondée par ung Roy de Hongrie nommé Loys. de la maison de France ou tous les jours messe sollempnelle est dicte et a grant nombre de chantres magnifiquement celebrée. D'Albaregal furent a Teton (Tétény) et de la a Bude«, hol Ulászló éppen akkor mulatott. A krónikás szerint a francia követek nagyszerű fogadtatásban részesültek, melynek részleteit ő ugyan nem írja le, de ismerjük velencei forrásokból.¹⁾

A szövetség a magyar, francia és lengyel királyok közt, mint tudjuk, 1500. július 14-én lett Budán aláírva,²⁾ azért nem értem de Maulde la Clavière megjegyzését, hogy »un nouveau traité d'alliance formelle fut signé à Bude le 14. août 1500.« Mert a francia követek már július 16-án elutaztak Badáról³⁾ és augusztus 5-én már Velenczében jártak.⁴⁾

A budai tárgyalások folytatásaképen és értelmébe Ulászló még ugyanazon év július 30-án követséget küldött Franciaországba⁵⁾ leány nézőbe. A követ, Fraknoi szerint, »un gentilhomme tchèque, Georges« vala; a csacska Marino Sanuto szerint pedig »Italiano. et come intesi era pittore andava a veder le donne per il maritar dil Re.« E passusra hivatkozva Wenzel egy helyen⁶⁾ azt állítja, hogy Ulászló egy olasz festőt küldött ki, hogy Anna hú arczképét elkészítse; más-hol⁷⁾ pedig, hogy olasz festőket küldött, kik a herczeg aszszonyok arczképeit elkészítsék.

Mint tudjuk az illető cseh ember⁸⁾ másodszor is járt Franciaországban és jelen volt a procura útján kötött házasságnál is. Nevét a francia források különféleképen adják,

¹⁾ Lásd Fraknoi említett cikkét.

²⁾ Katonánál és Dumont-nál. Eredetije a francia nemzeti könyvtárban J. 458. nr. 11 alatt.

³⁾ Marino Sanuto (július 30-án).

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Erre a követségre vonatkozólag Fraknoi cikke majd egy, majd több tagról szól. A következő kifejezések fordulnak elő: »Un gentilhomme tchèque«, »deux délégués hongrois«, »l'envoyé de Vladislav II.« és »dépêche des envoyés hongrois.«

⁶⁾ Századok, 1871. 173. l.

⁷⁾ U. a. 1877.

⁸⁾ Mert hogy nem volt olasz, az bizonyos. Maga Marino Sanuto is említi őt máshol mint »domino Zorzi Boemo.«

úgy mint: »George de Versepel«,¹⁾ »Georges Gersista«,²⁾ »Georges Gepsista«³⁾ és »Georgius Beschiin«.⁴⁾ Óváry szerint pedig »Besseni (György)«,⁵⁾ Végre Jean d'Auton szintén »Georges Versepel, du Royaume de Boesme«-nek nevezi.⁶⁾ Ulászló pedig őt »Georgius Beschiin, cubicularius noster«-nek czímezi. Avatottabb frónak hagyom a talány megfejtését, hogy ki volt a követ.

Fraknoi említett cikke szerint György, a cseh ember, szeptember végén érkezett Blois-ba s nem volt igen szerencsés küldetésében, mert megtagadták neki azt, hogy a két eladó leányt színról színre láthassa, állítólag mivel akkori tartózkodási helyük igen távol volt a királyi rezidenciától. »Csupán« Lajos király nővérének egy unokahugának arczképét »mutatták meg« neki; tehát, úgy értem, sem Annáét sem Germaine de Foix kisasszonyét. A cseh ember deczember közepén érkezett vissza Magyarországra. Az arczkép azonban nem igen tetszett Ulászlónak, ki más házassági ajánlatokat is kapott időközben. De elvégre »il fut convenu qu'il demanderait la main de la princesse (így!) Anne, fille du prince (így!) Gaston de Candale, nièce de la soeur de Louis XII.« Ez az egész előadás nem nagyon valószínű. Nem is hiszem, hogy szerzője Fraknoi. Az ajánlat, hogy Ulászló a francia királyi ház valami rokonát vegye el nőül, amennyire tudjuk, magától XII. Lajostól jött.⁷⁾ Ennek neje, bretagne-i Anna pedig maga szemelte ki a két leányt Ulászló részére.⁸⁾ Bajos volna tehát azt elhinni, hogy midőn Ulászló követe megjelent hosszú útjáról a francia udvarnál, a két eladó

¹⁾ Le Roux de Lincy a *Bibl. de l'école des Chartes* alább idézett kötetének 160. lapján.

²⁾ Pierre Choque útleírásában u. o. 167. l.

³⁾ U. o. 176. l.

⁴⁾ Ulászló megbízó levelében Anna francia királynéhoz a cseh ember részére, mely »in castris exercitus nostri prope oppidum Tholna« 1501. szeptember 16-dikáról van keltezve. Közli ezt Le Roux de Lincy, *Anne de Bretagne* életrajzában. (Paris, 1860—1.) III. kötet. — Az akadémiai *Évkönyvek* szerint a levél másolata megvan az Akadémia kézirat-tárában a Petrovics másolta kéziratok közt. (III. évfolyam 60. l.)

⁵⁾ Az Akadémia Oklevél-másolatai 929. sz. a.

⁶⁾ Id. krónikában. II. 215.

⁷⁾ V. ö. pl. az *Akadémia Oklevél-másolatai* 855. sz. a.

⁸⁾ L. Le Roux de Lincy, *Anne de Bretagne* II. 87.

leány ne lett volna jelen s hogy egy harmadik leány arczképét mutatták volna Ulászló követének, s hogy a király, anélkül, hogy követe De Foix Annát látta vagy arczképét magával elhozta volna, vaktában választotta volna meg feleségét. Sokkal valószínűbb azért az, amit Jean d'Auton állít, hogy t. i. a cseh ember látta mindkét leányt és magával vitte mindkettőnek arczképeit s hogy Ulászló (hosszú habozás után, mert mindkét leány nagyon csinos volt — legalább így tudja a krónikás —) végre Annát szemelte ki feleségül.¹⁾ A másik leány, Germaine, sem maradt sokáig hajadon, mert már 1506-ban ment férjhez az özvegy Ferdinand spanyol királyhoz, »Maurorum domitori« mint őt Istvánfi találóan nevezi.

III.

Wenzel és Fraknoi szerint a procura utján kötött házasságkötésről hiányzik a részletes tudósítás, mely állításon csodálkozom, mert Wenzel, úgy látszik, átlapozta azt a kézirat-kötetet a párisi nemzeti könyvtárban, melyet R. de Maulde la Clavière említ s melyben több részlet van adva. Wenzel, úgy látszik, csak Marino Sanuto-nak e tárgyra vonatkozó passusát ismerte. E szerint »eravi etiam tre oratori Hongarici venuti con lei (la Raina) di Francia, quali fomo quelli conchiuseno le noze, videlicet lo Episcopo . . . domino Stephano . . . e domino Zorzi Boemo.« (1502. jul. 31.) De Maulde la Clavière szerint pedig Ulászló király a Budán 1500. jul. 14-dikén kötött szerződés ratificatiójára és a procura útján házasság megkötésére Franciaországba küldött követségnek adott specziális meghatalmazást ugyancsak 1501-diki szeptember 16-án, tehát a tolnai táborban, írta alá. A követség tagjai voltak »les deux plénipotentiaires, Nicolas de Bachka (így!) ou Bocskai, évêque de Nyitria, et le conseiller Étienne de Thelegd ou Thelegdi,«²⁾ s mint más forrásból tudjuk. György

¹⁾ *Louis XII.* II. köt. 215. és köv. ll.

²⁾ A fölhatalmazás eredetije a francia nemzeti levéltárban J. 432. no. 25 alatt. — Fraknoi szerint Bocskai, Óváry szerint Bácskai (927. és 929. sz. a.). — Jean d'Auton szerint pedig a püspök »l'esvesque de Ceremye« volt.

a cseh ember. A követség december 5-ikén érkezett Orleansba. A francia király »leur transmist au devant Angilbert monseigneur, conte de Neverst, messire Jehan d'Albret, seigneur d'Orval, et grande compaignye d'autres grands seigneurs«, kik a magyar követséget nagy tisztelettel fogadták és őket elkísérték Blois-ba, hol Lajos király akkoron éppen tartózkodott, és hol »ils très bien furent venus devers le Roy et tretez a triumphe avecques le deffray de toutes leurs mises.«¹⁾ A francia király minden halasztás nélkül (aussitôt) ratificálta a szerződést és a magyar követek megesküdtek reá.²⁾ D'Auton ezután következőleg folytatja elbeszélését. »Pour trecter et conclure dudit marriage furent lesdits ambaxades, le legat cardinal d'Amboise, messire Guy de Rochefort, chancelier de France, et messire Vallerien de Sainctz (a Magyarorszában járt követ) ordonnez. Tant fut l'oeuvre mise avant que lesdits ambaxades heurent ce que demandèrent, et, conclusion faicte, le conte Stephane (Thelegdi), procureur du Roy de Hongrye, espousa ladite Anne de Foix, comme procureur susdit. Et, ce fait, de la en avant [Anne] tinst estat royal, comme a Royne apartient de faire, et, après ce, demeura là avecques la Royne (Anne de Bretagne) jucques a la my may ensuyvant.«

A mi a menyegzői ünnepélyek dátumát illeti, Jean d'Auton ezt nem említi, de más francia források szerint márczius 6-dikán ment végbe.³⁾ De úgy látszik e dátum hibás, mert a házassági szerződés Ulászló és Anna közt márczius 23-dikán lett kiállítva⁴⁾ és Thelegdi aligha egyezett volna abba, hogy az esketési szertartás megtörténjék, mielőtt a szerződési okmánynak szabályszerűen kiállított egy példánya neki hivatalosan át nem lett adva. Valószínűleg Jean d'Autont is cserbe hagyta emlékező tehetsége, midőn azt írja, hogy Lajos még február 3-dikán Bloisból Párisba ment, mert a

¹⁾ *Lou s XII.* II. köt. 217. l.

²⁾ Az erről kiállított okmány eredetije a francia levéltárban J. 432. no. 26 alatt.

³⁾ Igy pl. Père Anselme könyvében.

⁴⁾ *Contractus matrimonialis* de dato »In Castro Blesii 23. Mart. 1502.« Petrovics másolatai közt az akadémia kéziratárában.

krónika kiadója szerint a király több márcziusban kelt irata Blois-ból van keltezve ez évben.¹⁾

A Fraknoi aláírásával megjelent francia cikk idevágó passusa pedig teljesen érthetetlen s így hangzik: »Les ambassadeurs hongrois, munis de pleins pouvoirs signèrent le contrat de mariage et conclurent le mariage par procuration. Le roi Vladislas en informa les États du pays par une circulaire datée du 14. juin 1502. *Trois jours après*, le 21. juin, la future reine de Hongrie partit de Blois.« Úgy értsük-e, hogy Ulászló levele csak parenthesisben van említve és hogy Anna királyné az esketés utáni harmad napon indult el új hazájába? Mert az adott mindkét dátum helyes. Tudvalevőleg Ulászló június 14-én értesítette Kassa városát a házassági frigyről²⁾ s más forrásokból tudjuk, hogy Anna csakugyan június 21-én indult el Bloisból.³⁾ Mint láttuk, Anna hosszabb ideig (a menyegző napjától május közepéig) a francia udvarnál maradt.

Lajos király krónikájának legújabb kiadója szintén téved, midőn azt állítja, hogy a magyar követek Angliába 1503-ban rándultak át. »Les ambassadeurs hongrois« — így írja — »furent exceptionnellement bien reçus: de France, ils se rendirent en Angleterre, et on les escorta solennellement aux frais de Louis XII. (Mandat de paiement du 19. janvier 1502. *anc. st.*, fr. 25718. 70).« Hogy e követség még 1502. elején járt Angliában, az bizonyos; még pedig ismét velencei jelentések révén tudjuk. A gondos Marino Sanuto följegyezte 1502-diki április 18-án, ámbár a Wenzel-féle kivonat ezt nem közli, hogy hír érkezett Angliából. miszerint az angol király értesülvén arról, hogy magyar követség van útban hozzá, hogy tőle a török ellen segílyt kérjenek, írt a követeknek, hogy ne jöjjenek, mert, úgymond, aki nem képes háborút

¹⁾ *Louis XII.* II. köt. 218. l. a jegyzetben. Így pl. egy levél Nápoly városához márczius 8-án és egy rendelet márczius 25-éről.

²⁾ Katonánál.

³⁾ V. ö. pl. Marino Sanutot és XII. Lajos krónikáját. Az előbbi szerint »Da Milan vidi una lettera di uno, che scrive da Bles di 30. mazo, che adi 21. (Zugno) la Raina di Hongaria si parti da Bles per venir a Buda.« (1502. június végén.)

viselni a török ellen, kössön vele békét; *ergo* segély nem várható.¹⁾

Azonkívül még a velencei szenátus titkos tanácskozá-sainak jegyzőkönyveiből is tudunk meg egy-két részletet az Angliában járt magyar követségről. Még az 1501. augusztus 30-dikán tartott ülésben föl lett olvasva egy, a köztársaság római követétől érkezett levél július 24-dikéről, melyben az író hírt ad, hogy értekezett a Rómában időző angol követtel s ettől megtudta, hogy az angol király kitűnően van dispo-nálva a tervezett keresztény expedíció ügye irányában. Fele-letül a szenátus megalégedésének ad kifejezést és megbízza római követét, hogy értekezzék ismét az angol követtel és to-vább is ajánlja királyi urának figyelmébe az expedíció ügyét. Azonkívül tudassa a követtel, hogy a köztársaság ugyanazon ügyben nemsokára követet fog küldeni Angliába. Még ugyan-azon ülésben a tanács elhatározta, hogy a követet azonnal megválasszák, de hogy a választás kire esett, nem tudjuk.

Fraknoi szerint a szenátus még október 19-én Donado (Jeromost) és Capello (Ferenczet) a francia udvarhoz küldte, hogy a magyar követséggel közreműködjenek és a francia királyt reábeszéljék, hogy Magyarországot a török elleni hábo-rúra nógassa. Máshonnan tudjuk pedig, hogy november 4-én ez ügy további tanácskozás tárgyát képezte és hogy végre ugyanazon hó 17-én a tanács elhatározta, hogy a francia udvarnál időző Capello Ferencz, mint a köztársaság követe, utazzék át Angliába és Velence nevében kérje föl az angol uralkodót, hogy tegyen valamit a kereszténység érdekében, mely jelenleg nagy veszélyben forog, mely csak úgy hárítható el, ha a keresztény hatalmak a vérszomjas és hatalmas ellen-ség készülődéseihöz mért arányban a közös ügy segélyére siet-nek. Capello azért értesítse XII. Lajost e határozatról és kérje fel őt, hogy a Franciaország és Velence közt létező fölbonthatatlan kapocs biznyságául »és más okoknál fogva

¹⁾ *Di Ingaltera.* Quel el re . . . à scritto a li oratori ungarici, andavano li, che venendo per aver soccorso contra il turcho, non vadino, dicendo: Chi non pol far guerra contra il turcho fazi paxe; *ergo* niun ajuto si arà.«

is«, küldjön a maga nevében is követet, ki Capellóval együttesen VII. Henrik közreműködését a keresztény ügy védelmére megnyerje. Ha a francia király ebbe beleegyezik, úgy Capello a legnagyobb sietséggel utazzék Angliába és tolmácsolja a köztársaság örömét és adja át szerencsekívánatait a király fiának, Arthur walesi hercegnek a spanyol infantával (arragoni Katalinnal) történt egybekelése alkalmával. Továbbá ecseteljük VII. Henrik előtt a nagy veszélyt, mely török részről a keresztény vallást fenyegeti és a francia követ támogatásával beszélje rá az angol királyt, hogy csatlakozzék egy nagyobbszabású expedícióhoz, mely jövő tavaszra (1502.) van tervezve a közös ellenség ellen, ki készen áll hallatlan erővel a háborút tengeren és szárazföldön megindítani. Ha pedig a francia király nem adná beleegyezését, vagy pedig hajlandónak mutatkoznék az ügyet halogatni, úgy Capello induljon el egyedül halasztás nélkül.

Ha pedig útközben találkozónék Burgundia főhercegével (ki csak az imént jegyezte el XII. Lajos legidősebb leányát, Claude-ot), jelentkezzék nála, mutassa meg neki megbízó levelét és amennyire tanácsosnak véli, említse neki a keresztény expedíció ügyét.

Capello már ujév napján (1502.) Angliából ír és levele a másokkal együtt, melyeket január 20-dikáig intézett köztársaságához, a tanács február 18-diki ülésében lett tárgyalva. A szenátus megdöbbenéssel látja, hogy a követ túllépte a neki adott fölhatalmazás határait és eljárása több tekintetben homlokegyenest ellenkezik az ügy és az időpont kívánalmaival. A szenátus ezért nem tud eléggé kifejezést adni rosszaságának és leírni azon kellemetlen hatást, melyet a követ levelei bennük előidéztek. Úgy látják, hogy a követ ellenezte azt, hogy az angol király pénzsegélyt küldjön a pápának s hogy a követ oly szavakkal élt, melyek merően ellenkeznek azon tisztelettel, melyet a köztársaság a szent atya iránt táplál. Azt is látják leveleiből, hogy a császárról is kevesebb elővigyázattal és mérséklettel nyilatkozott, mintsem követi állásához illett volna. Megbízó levelében ilyesféle utasítás nincs. A szenátus nem tudja mire magyarázni eljárását, mert éppen utolsó levelében

említi a követ, hogy az angolországi pápai legátussal intézkedett egy konferenzia tartására, melynek célja volna a szóban forgó ügyeket megbeszélni.

Ezért utasítják a követet, hogy azonnal jelentse magát kihallgatásra a királynál és tudassa vele, hogy a köztársaság mily örömmel értesült a követ leveleiből VII. Henrik jóakaratáról a keresztény világ ügye irányában és magasztalja őt ily szent, ily szükséges elhatározásaért. Újból ecsetelje neki komoly, illő szavakkal a török készülődéseit a kereszténység ellen, amint ezek a szenátus jelen leveléhez mellékelt iratban vázolvák, megfelelőleg a már küldött jelentésekkel. Azután ünnepélyesen szólítsa föl a királyt, hogy tegyen valamit ily nagy katasztrófa elhárítására és ha a király adott ígérletét még be nem váltotta, sürgesse a pápának ígért pénzsegély haladéktalan megküldését, mert nem lehet kétség arról, hogy a szent atya híven be fogja váltani ígérletét és fegyveres erőt fog küldeni az Egek Urától gondviselésére bízott bárka és nyáj védelmére. Beszédeiben a pápáról és császárról és egyáltalában minden fejedelemről mindig tiszteletteljes szavakkal nyilatkozzék és mérsékelje nyelvezetét, amint ez egy velencei követnek illik. E levél február 21-én lett expedálva.

A szenátus, úgy látszik, azonban félreértette Capello jelentéseit, mert a február 23-án tartott ülésben újabb utasításokat küldenek neki válaszul január hava 25., 26., 27. és 31-dikéről kelt leveleire. Ezek úgy írják, egészen más színben tüntetik föl előbbi jelentéseit és teljesen eloszlatták a szenátusra előbb gyakorolt rossz hatást. Teljesen meg vannak elégedve eljárásával. Dicsérik őt nagyon azon szeretetteljes modorért, melylyel magát az apostoli legátus irányában viselte. Ily szellemen működjek továbbá is és használjon föl minden kedvező alkalmat arra, hogy a köztársaságnak a pápa és szentszék irányában táplált jóakaratának és hő tiszteletének tanujeleit adja. Ne szünjék meg a követ az angol királyt a keresztény hit gyámolítására ösztönözni, még pedig nemcsak pénzsegéllyel, hanem minden más telhető módon. Capello minden tőle telhető úton-módon sürgesse az ügyet. Köszönje meg azonkívül

a királynak azon szeretetteljes kifejezéseket, melyekkel a köztársaság irányában élt.

Meg vannak győződve továbbá a szenátus tagjai arról, hogy midőn e levél rendeltetési helyére jut, a magyar király követi már megérkezendettek Angliába s hogy Capello segédkezet nyújtott nekik Henrik királytól az általuk kért segílyt elnyerni. Minél jobban és hosszasabban fontolja meg a tanács a tervezett keresztény expedíció ügyét, annál mélyebben ver gyökeret meggyőződésükben az a vélemény, hogy a magyar királyt segíteni fölötte szükséges, mert kedvező pozíciója miatt nagyon félnek tőle a törökök.

Ez okból újból utasítják Capellót, hogy Henrik királyt sűrgebbe arra, hogy el ne mulassza Ulászló királyt segíteni. Használja föl az alkalmat a követ az angol királyt arra emlékeztetni, hogy a köztársaság már százezer aranyat adott a magyar királynak az említett célra és folytatólag ugyanoly összeget fizet neki évenként, daczára annak az óriási költségnek, melyet a köztársaság már költött és még folyvást költ e keresztény expedíció sikerteljes keresztülvitelére. Capello továbbá közölje a magyar követekkel ez ismételt utasítás vételét; hadd lássák, mily baráti érzülettel viseltetik a köztársaság a magyar király iránt.

A követségnek, mint azonnal látni fogjuk, volt némi sikere.

Április 8-án Capello haza írt s tudatja a szomorú hírt, hogy az angol trónörökös meghalt. A május 30-dikán tartott ülésben pedig a szenátus engedélyt ad neki, hogy haza térhesen. A követ maga kérte visszahívattatását, egyrészt magán ügyeinek rendbe hozatala végett; másrészt pedig mivel nézete szerint Angliában való további maradása eredményre úgy sem vezetne és sok költségbe kerülne; a mi miatt maga a francia király is visszahívta követét Angliából.¹⁾

Capello elbocsátó levelét az angol király július 20-dikán állította ki. Ebből tudjuk meg azt, hogy Ulászló írt Henrik

¹⁾ »Deliberazioni Senato Secreta«. Vol. 38. p. 176. tergo; vol. 39. p. 10. tergo. — Kivonatok a *Calendar of Venetian Statepapers* első kötetében.

királynak és Capellónak az ígért pénzsegély ügyében. Ez utóbbit fölszólítja Ulászló, hogy amint a pápai bréve megérkezik, sűrösse az angol királynál az Ulászlónak ígért összeg kifizetését. Henriknek válasza Ulászlóhoz ez ügyben az volt, hogy mindaddig, míg a magyar király és más hatalmak követinek jelenlétében stipulált föltételek nincsenek teljesítve és a szükséges pápai bréve nincsen kiállítva: sem a törvény, sem a méltányosság nem követelheti azt, hogy az angol király az ígért összeget kifizesse. Amint az említett föltételek teljesedésbe mennek és a pápai bréve megérkezik, Henrik be fogja váltani ígétét.¹⁾ Hogy mik voltak ama stipulált föltételek, nem tudjuk. (Csak annyi ismeretes, hogy VII. Henrik adott némi pénzsegélyt Ulászlónak, mert a velencei tanács 1503. augusztus 5-én tartott üléséből utasítja magyarországi követét, hogy az a köztársaság és a magyar király közti számla kiegyenlítésénél a török subsidium fejében vonjon le 15 százalékot azon összegért, melyeket Ulászló a francia és angol királyoktól kapott.²⁾)

A mondottakból, mint látjuk, kitűnik az, hogy a magyar követség még 1502 elején, a menyegzői ünnepélyek előtt, járt Angliában. Sajnálatomra még nem sikerült angol forrásokban a követségre vonatkozó további részletekre akadnom.

De Maulde la Clavière szerint XII. Lajos Anna királynénak 20 ezer livret ajándékozott menyegzője alkalmával és további 12 ezer livret utiköltségül az elindulás előtt.

Jean d'Auton szerint pedig Lajos király április 8-dikán elutazott Párisból és május végeig a blois-i kastélyban mulatott. Midőn pedig a válás órája megérkezett és Anna útra indult, volt sírás és jajgatás. Anna szerelmes volt egy csinos, fiatal, de szegény emberbe, névszerint François d'Orleans, Conte de Dunoy-s-ba, »kinek szíve a gyásztól és bútól majdnem meghasadt.« Anna ő hozzá szeretett volna menni feleségül, »ha a királynak úgy tetszett volna.« De a király másképp akarta és Anna magyar királyné lett.

Ugyanazon krónikás szerint Anna királynénk fényes kísé-

¹⁾ A levél eredetije a Correr Muzeumban. — Kivonata az i. l. m.

²⁾ A jegyzőkönyv kivonata u. o.

retével Bloisból Saluzzóba utazott; valószínűleg ugyanazon az úton, melyen a vele egy időben útban levő XII. Lajos is haladt, t. i. Lyon és Grenoble városain át. Saluzzóból július 2-dikán indult el Anna és Astin át Felizannóba érkezett július 7-én. Itt az itt időző francia urak fényes banketet rendeztek tiszteletére, mely alkalommal Jean d'Auton egy búcsú-verseket tartalmazó iratot adott át a királynénak, melyeknek elolvasásánál könnyek lepték el Anna szemeit, de sikerült eltitkolnia fájdalmát. A verseket persze megörökítette maga a költő XII. Lajos királyról írott krónikájában s ily sorokkal kezdődnek:

»Elle s'en va, François, a ceste foys,
Celle royne de Hongrie, Anne de Foix.«

IV.

A királyné további útjának leírását ismerjük »Pierre Choque dit Bretagne«, a francia királyné, Anne de Bretagne, fegyverhírnökének leírásából, mely még 1860—61-ben a »Bibliothèque de l'École des Chartes« 5-dik seriesének 2-dik kötetében jelent meg, még pedig egész terjedelmében.¹⁾ Van ebben is egy jó csomó másolási vagy sajtóhiba, de mégis segítségével több dolgot sikerült megfejtennem, ami dr. Marczali közlésében talány volt előttem. Így pl. heraldikusainknak nem kell többé azon törni fejüket, hogy mit értett a szerző evvel »le tiers (escu) est du Royaume de Dalmas qui porte de gueulles a vue doublée de sable sur ung Roc de sinople en pointe.« Bretagne fegyverhírnök volt, s mint ilyen jobban értett a heraldikához, mintsem a fönnebb közölt passusból gyanítanók, mely ugy olvasandó, hogy: »de geulles à une (croix) double patée fichée de sable et sur ung roc,« hol a *croix* szó valószínűleg a francia közlő tollában maradt és *sable* Choque Péter hibája *argent* helyett, ki azonkívül, mint látjuk, Magyarhon második címerét Dalmácia címerének tartotta.

¹⁾ Petrovics is lemásolta még a 30-as években egy részét és másolata megvan az Akadémia kéziratárában. Marczali a *Történeti Tárból* az útleírásnak szintén csak egy részét közli, s a fegyverhírnökből, nem tudom miért, papot csinál.

Choque leírása szerint a királyné július 13-án Cremába érkezett, 16-án Bresciába,¹⁾ 18-án Veronába, 22-én Vicenzába, 25-én Paduába és elvégre augusztus elsején Velenczébe,²⁾ és mindenütt ünnepélyes fogadtatásban részesült, melyeket minden egyes városnál részletesen ír le.³⁾

Azt, hogy a királyné már Paduában fogadta az Ulászló részéről eleibe küldött, hat főúrból álló küldöttséget, már Angelo Chabriel (vagy Chabriel?) könyvéből⁴⁾ tudjuk. Neveiket szintén Choque leírásából tudjuk meg. Az illető passust egész terjedelmében adom dr. Marczali közlésének kiegészítésül.

Choque elbeszéli, hogy Anna királyné július 25-én Paduába érkezett és terjedelmesen írja le ünnepélyes fogadtatását. Leírását ezután következőleg folytatja:

«Le lendemain arriva l'ambassade de Hongrie audict lieu de Padue. qui pouvoient estre environ quatre cens chevaux qui passèrent devant le palais où estoit logée ladicte dame (Anne de Foix) laquelle les regarda passer en ordre: et si estoient très bien montez et acoulstrez; puis allèrent à leur logeys. Puis le landemain vindrent salluer ladicte dame les personnaiges qui ensuivent; c'est assavoir messire Nicolas Biscay (Boescai), evesque de Nytrie en Hongrie; le duc Laurens, duc de Oullac, filz du Roy Nicolas de Bosco (Bosnie), quel royaume les Turcs tiennent à present (azaz Ujlaki Lőrincz); le comte de Batregorge; l'evesque de Javarin en Hongrye, frère du cardinal de Strigonyne; Sire Thomas, comte de Sainet George; Michel Orsac, premier baron de Hongrie; Jean Mathus baron; messire Georges Gepsista (a cseh ember); Jehan

¹⁾ A bresciai ünnepélyeket Capriolo is leírta; »qui s'en indigne.« V. G. A. Cassa, *Funerali, pompe, conviti*. Brescia, 1887.

²⁾ De Maulde la Clavière szerint állítólag »la ville de Fermo s'imposa pour son passage de grandes dépenses (*Annali della città di Fermo* par Giov. Paolo Montani).« Ez is talány; mert Fermo az Ádria mellett, Velenczétől 275 kilométerre fekszik délre s tudtunkkal a királyné nem érintette.

³⁾ Dr. Marczali az útleírás e részét nem közli.

⁴⁾ Fraknoi cikke szerint »Chabriden«. Ennek tudósítása szerint jelen voltak Paduában »sex Regis Hungariae oratores praeter alios tres, qui usque ad Italiae fines iverant ut Reginam susciperent.« E három azonban, mint láttuk, a menyegzői küldöttség tagjai voltak. Ebben Marino Sanutónak igaza van.

Bethelin; Joan Capolain; Andrés Bot. chevalier; Estienne Telecdi, seigneur dudict lieu; lesquelz assemblement salluèrent ladicte dame. Puis ledict evesque de Javarin fist la harangue. les recommandacions du Roy. leur maistre. et presenta les lectres du roi à ladicte dame, des quelles Messire Claude d'Est(e), evesque de Lande (Lodi) de par ladicte dame fist la lecture et leur fist responce de leur harangue de par icelle dame, de façon qu'il fust et a esté depuis loué de plusieurs gens de bien qui à ce estoient presens; et ce fait. ung chascun se retira pour disner.«

* * *

A velencei nagyszerű ünnepélyeket, melyeket a köztársaság Anna királyné tiszteletére rendezett és a szívélyes fogadtatást, melyben új hazájában. Magyarországon részesült. már ismeri az olvasó. De új, előttem legalább, amit ez utóbbit illetőleg de Maulde la Clavière megjegyez, hogy t. i. par contre en Hongrie, elle rencontra une certaine opposition. Les *mag-nats* ne reconnaissaient point le divorce du roi et alléguaient le serment prêté à la reine Béatrix. Il fallut un diplôme de *Vlenceslas* (így!) du 3 mai 1505 pour abroger ce serment.« E meglepő állítás támogatására idézi a *Magyar történelmi emlékek* I-ső osztályának I-ső kötetét, hol az említett dátum alatt azonban egészen más versiót találunk. E levélben ugyanis II. Ulászló biztosítja mind a maga mind pedig utódai jóakaratáról a hét bányaváros bíráit és esküdteit, kik. mivel már hűséget esküdtek volt egyízben Beatrix királynénak, Anna királynénak az esküt eleinte megtagadták, de a király által végre eskütételre rá lettek bírva. Ez a magatartás a polgárok részéről nagyon természetes volt, mert tisztázni akarták a kérdést, hogy melyik királynénak kell jövedelmet fizetniök.

Továbbá Wenzel szerint a magyar menyegzői és koronázási ünnepélyeknél jelen volt »franciák sértve érezvén magukat, nagyrészen követükkel együtt sietve hagyták el Budát.« Ennek támogatására idézi Marino Sanuto diáriumát 1502-diki november 2-ról, hol azonban csak az áll, hogy (október 20-dika körül) a francziák elszándékoztak utazni (»e cussi partira li oratori Francesi et Englesi. E li Francesi veneng

«con la Reina per esser mal tratati.») De Wenzel más helyen (1503. jan. 22.) maga közli a diáriumból Anna királyné levelét Budáról. 1502. december 12-éről keltezte, melyből világos, hogy Jean de la Guierche az említett napon még Budán volt. Ulászló királynak ugyanezen úri embert magasztaló és őt ajánló levele pedig a következő napon lett kiállítva;¹⁾ végre Pierre Choque útleírása szintén Budáról december 16-áról van keltezve. Az angol követ azonban már előbb utazott volt el, mert a diárium szerint már december 5-én érkezett Velenczébe.

Befejezésül még néhány szóval azon levél tartalmát akarom fölemlíteni, melyet az 1503-dik év folyamában Ulászló Anna francia királynéval váltott. Ez utóbbinak levelét nem ismerjük, de Ulászlónak ugyanazon évi november 23-dikáról kelt válaszából²⁾ kiderül, hogy mindenféle kósza hír jutott el a francia udvarhoz a magyar királyi pár egészségi állapotát illetőleg és saját megnyugtatósául a francia királyné egy külön futárt küldött Budára oly czélból, hogy a dolog valódi állásáról magának hiteles tudósítást szerezzen. Válaszában Ulászló biztosítja Annát, hogy ő épúgy mint felesége is a legjobb egészségnek örvendének, amint erről a feleségének francia környezetéhez tartozó »magnificus dominus de Mylak« tanúskodhatik. Ez az úriember kétségen kívül ugyanaz az egyén, mint a Jean d'Auton említette »le sieur de Meslac, chevalier d'honneur d'icelle dame« Anna királynénak kíséretében. A királyné maga pedig a magyar bánvavárosokhoz 1505. augusztus 22-én intézett levelében³⁾ őt »Magnificus Joannes Melack de Gozono, Gubernator curiae meae«-nek czímezi.

A francia udvarhoz ért hírek azonban, úgy látszik, nem voltak minden alap nélküliek, mert, mint tudjuk, már 1504-diki január 9-én gyöngye gutaütés érte Ulászlót karján és nyelvén.

KROPF LAJOS.

¹⁾ Buda 13. decz. 1502. — Közli Le Roux de Lincy. *Anne de Bretagne* életiratában. Boeskaï püspök ebben »Episcopus Nyitriensis nunc jam electus Transylvaniae«-nak van czímezve. — A levél Petrovics másolatában az akadémia kézirtatárában.

²⁾ Közli Le Roux de Lincy. U. o. — Másolata megvan Petrovics-tól az akadémia kézirtatárában.

³⁾ *Mon. Hung. Hist.* 1. oszt. 1. köt.

AZ 1707. ÉVI ÓNODI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETE.

A m. t. akadémia által Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

II. A turóczi eset.

A június 6-i ülésben a rézpénz ügye került elsőben tárgyalás alá; elsőnek maga Rákóczi emelt szót. Miután — mondá — a rézpénz ügye a mult ülésben nem tárgyalatott végig: szükségét látja annak, hogy a rendek ezen ügyben végzést hozzanak. Reményli, hogy a vármegyék eléggé meghányták-vetették ez ügyet, hisz elég idejük volt a gondolkodásra. Beláthatja mindenki, hogy a rézpénz eltörléséről szó sem lehet. minekutána — s ez volt a fő argumentum — megfelelő ezüstpénz az országban nincsen. Attérve Bercsényinek a mult ülésben tett indítványára kijelenté, hogy akármilyen értékben folyjon is — a rendek végzéséből — a rézpénz, »de böcsit is kell csinálnia, hogy mindent lehessen rajta venni.«¹⁾ És ezzel ismét napirendre került a jószágoknak rézpénzen visszaváltása, a mi Bercsényi indítványának lényegét tevő.

Rákóczi azon szavainak, melyekben »Isten Törvényszéke eleiben való maga számadására« hivatkozva.²⁾ a rendeket arra kérte, hogy hagynának fel az ellenszegüléssel, fogamatja nem volt. Alig hogy Rákóczi bevégzé beszédét, felállt Berkess András váci prépost és előre bocsátván, hogy tizenhárom vármegye megbízottja gyanánt szól itt, melyek nevében a mult ülésben tett tiltakozást ismételi, hogy ha a rézpénznek folyamatos elhatároztatik is, azzal zálogjószágok kiváltására stb. ne lehessen élni.

Elvégezvén Berkess prépost ezen tiltakozását leült. Utána

¹⁾ Bártfai napló 143. old.

²⁾ Beniczky 11. old.

felállt Bercsényi Miklós és újból ismétlé a mult ülésben felhozott okokat, melyekkel indítványát támogató. Kifejté, hogy privatumokat itten nem lehet tekinteni; jobb-é némely embereknek ebben kedveskedni, vagy az egész országnak? jobb-é »az maguk privatumát kereső dúsgazdagoknak, — vagyis az egész országbelieknek és az közügynek? melynek folytatásának is meg kell szűnni, ha az rézpénznek, ha folynia kell, teljes böcsi nem lenne.«¹⁾ Csodálkozását fejezte ki, hogy Berkess prépost tizenhárom vármegye nevében tette meg tiltakozását. Hiszen ha valakinek, úgy a főispánnak első sorban kellene tudomással bírni, megyéje ily nemű, a rézpénz elleni tiltakozó határozatáról. Már pedig ő Ung vármegye főispánja, s efféle határozatról tudomása niúcsen. Kénytelen tehát Berkess ilyen állítása ellen protestálni, annál is inkább, mert Szatmár vármegye főispánja Károlyi Sándor és Beregvármegye főispánja gr. Csáky István itt a gyülekezésben jelenték ki, hogy ők hasonlóképp nem tudnak megyéik effajta határozatáról.²⁾ Ime tehát — mondá Bercsényi — »mindezekből ... vehetik a Nemes Statusok tapasztalva észre: mi okon az Felséges Fejedelem kívánta mindjárt egyeleintén is propositiók folytatásának alkalmatosságával, hogy az Nemes Vármegyék ne ötenként-hatanként, vagy districtualiter, hanem ki-ki ez maga opinióját szabadossan jelentse meg ő Felsége előtt; most gyű ki, hogy nem azt, a mit egész nemes vármegye tud, hanem a mit ednehányan akarják, mondatják egynehány Nemes Vármegye nevével egy-két emberrel.«³⁾ De ily eljárás másra nem, csak arra alkalmas, hogy szakadást idézzon elő, ezt világosan mutatja Túróc vármegyének minapi példája, mely »hat vagy hét vármegyét disponálván, hogy egyetértsenek azon Nemes Vármegyével, írván az békesség tractájának továbbvaló folytatásáról nem Felséges Fejedelemnek, hanem alattomban az vármegyéknek, legelőször is disponálván azokat, — annakutána az Felséges Fejedelemnek is...«⁴⁾ És ezzel a túróczi ügy, melyért Rákóczi különben is felelősségre szándékozott vonni a megye követeit, nyíltan föl volt vetve.⁵⁾

Túróc vármegye ugyanis 1707. január 31-én egy kör-

¹⁾ Bártfai napló p. 143.

²⁾ Bártfai napló 143. old.

³⁾ Bártfai napló 143—144. old.

⁴⁾ Bártfai napló 144. old.

⁵⁾ »Föltettem magamban, hogy magyarázatot kérendek a dolog felől Túróc vármegyétől, mivelhogy az összes szövetségzett nemesség meg volt jelenendő a gyűlésen, a maga zászlai alatt...« Rákóczi emlékirataiban 219. old.

levelet bocsátott volt ki a többi megyékhez, melyben elősorolván a háború által rájuk nehezedeő terheket, költségeket, s az őket ért egyéb bajokat, felszólítá a szomszédos vármegyéket, hogy egyesülve vele igyekezzenek ezen állapotokat megszüntetni, melyeknek forrása mint látszik, egyes emberek érdekeiben keresendő.¹⁾ Ezzel együtt megküldték az illető vármegyéknek a fejedelemhez címzett memorialist is, mely a béke megkötése mellett kardoskodik, s melynek hangja még élesebb volt, mint a körlevél. A körlevél Rakovszky fogalmazványa volt s a következőkép szövege.²⁾

»Nem kétljük, vette nagyságtok, kegyelmek méltóságos vezérő fejedelem kegyelmes urunk őnagysága kegyes parancsolatit venálek limitatiójának, sub poena flor. 500 argenteae pecuniae de officialibus comitatensibus desumenda et degradatione ab officiis fienda, megtartása iránt: úgy a 1. nov, 1706. menstrue exsolvendum quantumra nézve; nemkülönben mélt. gróf Csáky István generalis uram ő nagysága fenyegető levelét Neosolium hebdomadatum, Crenniczium vero semel imponált gabonáknak és naturaléknak sub muleta militaris executionis administratiójáról. Mely dolgok s dispositiók mint-hogy igyenesen az egész ország törvénye és szabadságunk ellen (a kikért most életünket feltettük és hadakozunk is) instituatnak; és ennekelőtte a császár parancsolatit megvizsgálván azokat országunk törvénye szerint inertük ad amussim disputálni és ő felségének de abrogatione similium supplicálni; most pedig akármi súlyos dolgok imponáltatnak ránk és a szegénységre, csak fohászkodva nyögünk alatta: holott még most is elviselhetetlen terh vagyoni a szegénységben, úgymint: hajdúk praestatiója, azoknak fegyverkezése, ruházása, kvártélozása, súlyos intertentiója, fel s alá járó hadak megszámlálhatatlan költsége és expensái, gratuitorum laborum administratiója, tábori szekereinknek praestatiója, limitált annonának és naturaléknak elviselhetetlen exsolutiója, nyári havakra gabonának, zabnak és hátravaló marháknak nagy költséges deportatiója és hajtása, abbul emergált restantiáknak complanatiója és kivánt exsolutiója, szükség, úgy hozván magával, personalis insurrectió, és egyéb súlyosak is: ezeket azért meg-gondolván és megfontolván, nyilvánvaló dolog, hogy kikeletig sem fog subsistálhatni a szegénység. Egy szóval: elannyira

¹⁾ Rákóczi emlékirataiban. 218. old.

²⁾ Hogy Rakovszky fogalmazta ezen körlevelet és a benne említett memorialist, azt Okolicsányi vallotta: »... fateálván azt Okolicsányi, a ki még él, hogy azon megöletett (t. i. Rakovszky) concipialta az írásokat, de notáriusa vármegyének írta. . . Bártfai napló 147. old.

vagyunk, hogy soha még effélékben nem valánk. Kihez képest a minemű alázatos memorialist concipiáltunk vezérlő fejedelem kegyelmes urunk nagyságához de alleviatione et aliis negotiis, nagyságtokkal kegyelmetekkel in verissimis paribus communicáljuk a végre, hogy országunk törvényét és nemesi szabadságát közönségesen illető instantiánk annál erősebb, állandóabb és hathatós legyen kegyelmes urunk ő nagysága előtt, ezaránt a maga tetszését és sentimentumát velünk és a nemes szomszéd vármegyékkel communicálni, sőt unitis viribus promotiójában velünk egyetérteni, és a magok részéről is hathatósan promoveálni ne terheltecsék nagyságtok s kegyelmetek, azt hozván magával mind a közönséges igazság s mind pedig a jó szomszédság is.«¹⁾

Látjuk, hogy e körlevél hangja meglehetősen éles volt, azonban a benne említett memorialis még tovább ment ennél, s a kibékülést sürgette. A memorialis maga következőleg hangzott.

»Tavali armistitiumnak alkalmatosságával traktált békeségnek kiváltáról velünk közlött nagyságod kegyelmes pátenсібől, az azokban accludált tekintetes ország nevével beadott propositióbul, ellenben azokra a felséges udvar által tett resolutiókbul, melyek szintén nem idegenek a békesség kérésétől, alázatosan megértettük, a békesség traktája mint miut, vagy hogy csak függőben maradott legyen. Mindazáltal ösztönözvén bennünket az édes hazánkhoz és nemzetünkhöz buzgó szeretet és az ézig felható számtalan sok árváknak és özvegyeknek és szegénységnek szüntelen könyhullatási, siránkozási és sanyarusági: praerogativáink szerint kénytelenítettünk a nagyságod vezérlő fejedelemi színe előtt szokott engedelmességgel megjelentennünk, valamelyeket a felséges udvar maga resolutiói által dictára elhalasztotta, mivel a király dieta nélkül semmi törvényt nem tehet, ellenben a nemes ország is az ő felsége confirmatiója nélkül semmit nem végezhet; könyörgünk azért alázatosan nagyságodnak, országunk tetszése szerint való repika a nemes ország nevével adassék be az ő felsége resolutiójára. A mi pedig garancia állapotját illeti, ha csak a miatt kellenék elmúlni a békességnek, melyben most sem desperálunk, nagyobb és erősebb garancia nem lehetvén, mint Bocskai idejében való pacificatio volt, midőn Alsó- s Felsőausztria, Csehország, Morva és Szilézia sponsiót magokra vállaltak felséges magyarországi király által leendő haza törvényinek és szabadságának inviolabilis megtartása aránt, melyet azután

¹⁾ Szalay VI. 421. jegyz.

csak nem sokára Bethlen motusa követe, involválván a megírt országokat is; a kik mivel succumbáltak. Isten kezében lévén az hadak vezérleti és triumphusi, kicsoda állhat ellene az Isten megváltozhatatlan dispositiójának? Ezen kívül, ha mi egyéb privata praetensiók fenforognának, azokat replika beadása után is suo modo alkalmasan folytathatni. Mindazáltal törvényünknek és nemesi szabadságunknak, (melyet a confoederatio nem sufferálja hanem inkább erősíti) megsértődését abban tapasztaljuk, hogy a mely generale beneficiumok az egész országnak deserválnak ususból, úgymint a többi között a vas és só, azok leginkább privatus ususokra fordítatnak, melyeket majd nem is kaphatni, és ha valakik particulariter kaphatják is, de az ára excessive eleváltatott. Az mely áruk pedig más országokból behoztattnak országunkban, úgymint: drága matériák, mindenféle posztó, fűszerszám és egyéb jószágok, mivel szabad commerciumok nem folynak, éppen nem tudjuk, ezentúl micsoda köntösben járjunk? vasat is honnét a magunk és szegénység szükségére provideáljunk? és fűszerszám, só nélkül való étkekkel hogy éljünk? Könyörgünk, abban is generaliter provideáltassék az egész ország, abban fogyasztózást ne szenvedjünk. Végkére, supplicálunk alázatosan nagyságodnak ad similitudinem articuli II. Matthiae regis decreti IV. item Wladislai decreti I. articuli 1. et ejusdem decreti V. articuli 1. et aliorum passim conditorum, az édes hazánk törvényiben és a közönséges szabadságban minket kegyelmesen megtartani méltóztassék.«¹⁾

Hogy Rákóczit úgy a körlevél, mint a memorialis mélyen sérté, könnyen érthető. Hiszen nem kevesebbel vádoltatt benne, mint hogy saját érdekeit hajhászva, zúdította mindezen bajokat forrón szeretett, édes hazájára. Az alacsony gyanúsítgatások, melyekkel őt illették, csordultig tölték meg szívét keserűséggel, mely végre is minthogy önkénytelenül hatalmába kerítette az alábbi keserű kifakadásokra készteté. A hazáját lángolón szerető, érte mindenét feláldozott nemes lélek nem bírta tovább eltűrni az aljas, szolgállelkű boszantásokat. Kitért belőle a sokáig elfojtott, elnyomott fájdalom, s mint a gátjait szétszakító folyó, úgy törtek ki belőle a fájdalom, a megsértett büszkeség szavai, melyek elragadták környezetét, felkorbácsolták a szenvedélyeket, melyek megfékezése, lecsillapítására az ő hatalmas egyénisége sem volt többé képes.

A tûróczyi körlevelet a megyék Rákóczi kezeihez küldték be, részint felbontva, részint felbontatlanul. De mindegyi-

¹⁾ Szalay VI. 422. old. jegyzet.

kök azon biztosítással, hogy a bajok orvoslását más uton nem, csakis a szövetséges rendek gyűlésében képzelik lehetségesnek.¹⁾ A megyék e leveleit Rákóczi közvetlenül az ónodi gyűlés előtt kapta kezeihez, s már ekkor föltette volt magában, hogy e levél miatt Túróczmegye követeit számadásra fogja vonni. Fájdalmasan érinté őt ez ügyben különösen azon körülmény, hogy Okolicsányi Pál volt cs. békebiztos, kiről ő maga nagyon jó véleményben volt, s kinek ő maga adott engedélyt, hogy túróczmegyei birtokaira vonulhasson, nemcsak egyike azoknak, kik ezen ellene való izgatásban részt vettek,²⁾ hanem ennek lelke és mozgatója is volt.

Fentebb olvashatók Bercsényi azon szavai, melyekben a túróczi levélről megemlékezett. Alig, hogy beszédét elvégzé szót emelt a fejedelem. Eleitől fogva — mondá — a haza üdvét tartá mindig szemei előtt. Kimondhatatlanul fáj neki, hogy most, midőn annyi, éjet nappá tévő munkája után legalább köszönetre tarthatna számot, midőn minden törekvése a haza üdvére, annak emelésére irányult, akkor emeli fel szavát Túrócz vármegye és hirdeti fennhangon, hogy nagyobb a mostani iga, mint a császár uralmának idejében. Szemére hányják, hogy a császár idejében legalább meg volt azon lehetőség, hogy hozzá appellálhattak, míg most, Rákóczi idejében ez is lehetetlenné van téve. Am álljon elő és mondja szemébe bárki, hogy őt nem hallgatta volna meg, ha a fejedelemhez bebocsátást kért. Mutassa ki bárki, hogy a beszédett adót a saját és nem az ország, a haza szükségéire fordította, a hogy ezt is felhozzák ellene. Adjanak erről most számot Túróczvármegye követei s feleljenek ezen gyanúsításokért, melyekkel őt elhalmozzák.³⁾

Rákóczi ezen keserű hangon előadott szavai óriási zajt idéztek elő. Rakovszky alispán és Okolicsányi Kristóf (Pálnak fia) jegyző szót kértek, hogy eljárásukat mentethessék. De szavaik a gyűlésben uralkodó óriási zajban elvesztek. Maga elé szólítá tehát őket a fejedelem, hogy védekezésüket jobban hallhassa. Eljárásuk védelmére újból élőszóval is kifejték és bizonyíttatták a levélben foglalt állításokat: kezdve a hadjáratok által okozott alkalmatlanságokon egész végig. Felhozták a hadjáratok, a katonák és tisztek kicsapongásai által okozott károkat és bajokat, az élelemszállítást a hadsereg részére, az adók behajtását, végre a rézpénz által okozott zavart és

¹⁾ Rákóczi emlékiratai 218--219. old.

²⁾ V. ö. Rákóczi emlékiratai 218. old.

³⁾ Bátfai napló 144. old.

a népnek mindezzel szoros összefüggésben lévő elszegényedését.¹⁾ Mindezt meglehetősen bőbeszédűséggel, s oly nagy pathos és túlzással adták elő, hogy a heves vörű Bercesényi már több ízben indulatosan szakítá félbe beszédöket; a fejedelem csak nehezen bírta őt lecsillapítani. Rákóczi rendeletére Krucsay István felolvasá a rendek előtt mindkét iratot, hogy tartalmukról a gyűlés tudomást vegyen. Majd maga Rákóczi vette át a szót.

Beszédeben, mely válasz volt Okolicsányi és Rakovszky fejtegetéseire előadá, hogy a felpanaszlott bajok legnagyobb része csak következményei azon háborúnak, mely a bécsi udvar nyakassága folytán még mindig tart, s melyet szabadságuk visszaszerzése céljából, a rendek határoztak el megindítani. De csodálatos, hogy ép Túróc vármegye panaszkodik ezen bajok miatt, noha a többi megyékhez hasonlítva, éppen Túróc szenvedett legkevesebbet a háború bajai által. Mert hisz Túróc az ellenségből eddig csak Schlick tábornok menekülő hadait látta. Rákóczi seregéből pedig nagyobb hadtest a megye területén nem fordult meg, mert az félreeső helyzeténél fogva, a hadműveletek keretébe nem lőn annyira bevonva, mint a többi megye. Azonban úgy tűnik ki beszédeikből, hogy azt hiszik, miszerint a fentérintett állapotokból egyes egyének húznak hasznot, az efféle kijelentések, a mint ő látja, egyenesen az ő személye ellen irányulnak. »Bizonyára nagyon érdemletlen lettem volna azon bizalomra, a melylyel a rendek megtisztelték, midőn fejkül választottak, ha elméztem volna az efféle rendetlenségeket, föltéve, hogy a vármegye fölterjesztvénye által értesítve lettem volna felőlük.«²⁾ De e tekintetben hozzá nem intéztek panaszt, annál kevésbbé jelentettek fel valakit névleg. S miért panaszkodtak a többi vármegyéknek, miért nem egyenesen neki? »Ezen eljárásból — mondja emlékiratában a fejedelem — nyilván kitűnik, hogy Túróczvármegye azért nem akart hozzám folyamodni, mivel engem is részesnek, vagy részrehajlónak tart. De, kérdém tőlük, szedtek-e be valaha vármegyéjükből az én rendeletemre, a rendes és minden vármegye által elfogadott és kiszabott adónál többet?«³⁾ Édes Nemzetem! Hát ezt érdemlettem sok szíves, hazám ügye mellett való fáradságim után!? . . . Vagy öljetek meg, avagy nyeljen el az föld: készebb vagyok az országnak egyik szegletében megvonom magamat, mintsem reménlett köszönet helyett tirannusnak mondatnom.⁴⁾«

¹⁾ Emlékiratok 219 - 220. old.

²⁾ Emlékiratok 220. old.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Bártfai napló 145. old.

Sennyey István kancellár erre felkelvén, indítványt terjesztett elő, melyben a törvényes eljárás megindítását kéri kimondatni. De Okolicsányi és Rakovszky fennhangon ismételtgették feljebb idézett szavaikat, a mi Rákóczit indulatba hozva, azon kifakadásra készítetvé, hogy Túrócznak ezen eljárása a merénylettel egyértelmű és a kötött szövetséggel merőben ellenkező. Túróczvármegye ezen eljárásával nyíltan kijelenté, hogy nem bízik a fejedelemben. »Mert anélkül, hogy elém a szövetség fejedelme elé terjesztette volna panaszait, oly utakat keresett, a melyek tökéletesen ellenkeznek a közegyetértséssel, s hogy oly sérelmek orvoslását kereste, a melyeket elő sem tudnák adni, mivel azok, miket ők fölemlgettek, nem tekinthetők sérelmekül, figyelembe vétén, hogy mindnyájunkkal közösek, és hogy köteleztük folytatni a háborút, míg csak szabadságunkat törvényeink értelmében helyre nem állítjuk.«¹⁾ Igazságot és elégtételt kér tehát a rendektől azon méltatlan és becsületsértő eljárásért, melyet Túrócz vármegye, illetve annak tisztviselői ellene elkövettek²⁾

Rákóczi e szavait a rendek részéről mély csend követte, a mi őt rendkívül meglepte. Azt várta ugyanis, hogy a rendek a törvényes eljárás megindítását fogják kimondani a túrócz-i követek ellen. De ezen hitében csalódott. Egyik elsőrangú forrásunk, a bártfai napló szerint, mint fentebb említve volt, Sennyey kancellár már előbb tett volt ilyen indítványt. Hogy most ilyenmű indítványt senki sem tett, az igaz, hogy meglepő dolog, s Rákócziban e hallgatás tényleg azt a gyanút ébreszthette, hogy a rendek nagy része egyetért a túrócziakkal. De úgy látszik, hogy az egész gyülekezetet a bekövetkezendő tragikai fordulat előérzete lepte meg, s ennek hatása alatt állva, elnémult mindenki. Ugyanis a rendek azt várták, hogy a senatus, kit szerintük az elsőség illetett meg, valamelyik tagja fog szót emelni, míg a senatus, országos ülésről lévén szó, úgy vélekedett, hogy a rendeket illeti a kezdeményezés joga. Ezen tétovázásnak eredménye volt, hogy pár pillanatig csend uralkodott a gyülekezetben, mit Rákóczi arra magyarázott, hogy az egybegyűlték Túróczvármegye föllépését helyeslik. Ez fájdalmasan érinté őt, s e téves hiedelme okozta

¹⁾ Emlékiratok p. 221. A nemzeti múzeumban levő diarium Okolicsányi és Rakovszky védekezését illetőleg ezeket mondja: » . . . en semet excusarunt, quod non in forma seditionis, et tumultuariæ factionis, sed in forma gravaminis pro sortienda tot tantorumque onerum allevatione id fecissent . . . » Ezen gravamen kifejezést látszik Rákóczin az idézett helyen szem előtt tartani.

²⁾ Emlékiratok 221. old.

késérő kitörését, annyival is inkább, mert azon hiszemben volt, hogy a gyűlés a törvényes vizsgálatot fogja elrendelni.¹⁾

A beállott csendet Rákóczi törte meg újból mondván, hogy fájdalmasan érinti őt, hogy haboznak kérését teljesíteni, holott az igazságszolgáltatást a szövetség legutolsó tagjától sem lehet megtagadni.²⁾ De erre is mély hallgatás volt a válasz. E körülmény azon gyanúval tölté el Rákóczit, hogy a rendek hallgatásukkal helyeslik a turócziak által előadottakat. Viharos erővel tört ki szívéből a fájdalom, keserű szemrehányással illette a rendeket, hogy hallgatásukkal csak helyeslik mindazon vádat, rágalmat, melyet a turócziak ellene szórtak. Nyilván azt hiszik, hogy ő csak azért tűrt a háború kezdete óta annyi fáradságot, virrasztást, szenvedést, hogy a haza megkárosításával magának kincseket halmozzon össze. Ily körülmények között nem marad neki egyéb bátra, mint hogy visszategye a rendek kezeibe azon hatalmat és méltóságot, mellyel őt a szövetkezett rendek a szécsényi gyűlésen felruházták, s visszavonuljon, erdélyi fejedelemségébe.³⁾ »Ezt érdemltem tőled óh haza, bujdosásim után?! — kiálta fel Rákóczi. — Életemet, véretem, mindenemet éretted fölszentöltem. Feleségemet, Gyermekeimet, szerencsémeket megvetettem, sőt az édes Eleim is hozzád való szerelmekért s virágzó előbbi szabadságodnak helyire hozásáért mindeneket koczára vetvén, véreket, hiteket föláldozták. Nem türom, nem szenvedem, magammal koporsómban viszem, mert te tudod Istenem, hogy igaz szívű vagyok és privatumot nem kívánok. Ne szenvedd édes Hazám rajtam ezt a gyalázatot!«⁴⁾ E szavakkal felugrott és távozni készült.

Rákóczi fájdalom kitörése magával ragadta a rendeket. A szavaira kitört láрма és zajban elveszett minden szó. Senyeyi újból a törvényes eljárás megindítását hozta javaslatba, melyhez a katonasság nevében gr. Esterházy Dániel is hozzájárult.⁵⁾ De szavait elnyelé a láрма. A sátorból távozni készülő fejedelemnek Klobusiczky Ferencz utját állván, őt erővel visszakényszeríté a fejedelmi székbe.⁶⁾ Bercsényi könnyes

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Emlékiratok 221. old.

³⁾ Emlékiratok 221—222. old.

⁴⁾ Diariuma M. n. M.-ban fol. 5—6.

⁵⁾ Kolinovics 122. old., »ex parte militiae subjungit Daniel Eszternasius se in tales legalem praestolari poenam . . .« Sennyey ezen indítványáról, hogy t. i. a fejedelem idézett szavai után tette azt, egyedül csak a bártfai napló szól. Ez is mutatja, mily figyelemmel és pontossággal szerkesztette Péchy Ádám ezen naplókönyvet.

⁶⁾ »Nisi per Klobusiczkium Oeconomici Consilii Praesidem vi ma-

szemekkel ugrik föl, és memydörgő az óriási zajt tulharsogó szózáttal kiáltja: »Hogyan, szövetséges rendek? a háládatlanságnak ily bűnébe eshetnétek tehát a ti szabadítótok iránt, hogy inkább távozni engeditek őt körötkéből, mintsem igazságot szolgáltatnátok neki rágalmazói ellen?! Nem ... nem ...! hogysen ez történjék, haljanak meg inkább e gazok!«¹⁾ E szavakkal Bercsényi kardot rántott és Rakovszky alispán vállára sujtott, de csak kardlappal. Erre, mintha Bercsényi e tette csak jel lett volna az általános támadásra, Károlyi, ki Bercsényi mellett állt szintén kardot ránt és Rakovszkyt kardéllal fejen sújta! A többiek, kik körülöttük állottak, erre szintén kardot ragadva, a jelenlévő turócziaknak estek. A turóczi követek futásra vették a dolgot, kimene-kültek az ország sátorából, de nem kerülhették ki sorsukat. Alig kőhajításnyira Rakovszky, kin még Hlosvay Bálint és Imre is több sebet is ejtettek, összerogyott. Bercsényi káplánja, ki oda sietett, hogy a halállal vívódót a vallás vigaszaiban részesítse, ép jókor érkezett, hogy a haldokló utolsó sóhaját felfoghassa.²⁾ De még holttestét sem kimélték; ruháit leszaggatták, és a csaknem meztelen holttestet, fűvel betakarva, másnap reggelig hagyták azon helyen heverni.³⁾ Okolicsányi súlyosan megsebesítve a fejedelem francia katonái által elfogatott, és sátorába vitetvén, ott őrizet alá vétetett, s egy orvos gondjaira bízott.

Rákóczi izgatottságát e nem várt véres jellenet hirtelen lehűtötte, jóllehet ő maga nem láthatta előre, hogy szavai ily tragikus fordulatot idézendnek elő. Azonnal, a további vérengzés meggátlására gondolt. Udvari tisztjeit⁴⁾ kiküldé a sátorból, hogy visszatartsák katonáit, nehogy felháborodva megrohanják a turóczi nemességet, melynek egyik tagját, Platthy Sándor ügyvédet, ki védelmet keresve a fejedelem elé

gis ac reverentia retentus in sedem fuisset repositus.« Kolinovics 123-dik oldal.

¹⁾ Emlékiratok 222. oldal.

²⁾ Így adja elő az esetet a bártfai napló és a M. N. M.-ban lévő kézirati diarium, hogy t. i. Rakovszkyt az ország sátorán kívül ölték meg. Ezen előadáson alapszik a jelenetnek általunk adott leírása. A bártfai napló az ónodi gyűlés elsőrangú kútfője, s állításait minden nagyobb kétkedés nélkül elfogadhatjuk.

³⁾ Valószínűleg katonaság hajtotta végre ezen hullamegbecstelenítést. Rákóczi méltán felhetett, hogy katonái vérszemet kapva megrohanják a turócziakat.

⁴⁾ »Okolicsányi Kristófot examinálván, maga sátorában vitték a' Francziák, és Borbélyt melléje adván, kötözgették.« Beniczky naplója 12 oldal.

veté magát, maga Rákóczi védelmezett meg.¹⁾ Lassanként visszatértek a sátorba a rendek, és a zaj lecsillapodott. a nyugalom helyreállott. De Bercsényi, ki Rákóczinál hevesebbvérű volt, s kit a megtörtént dolgok még inkább felizgattak a fejedelemtől, nem elégedett meg a dolgok ezen lefolyásával. Szót emelt, s kifejté véleményét, »hogy ő nem hiszi, hogy ezzel eleget tettünk volna; hogy a Rendekek tekintélye megkívánja, miszerint törvényes eljárás és rendes ítélethezatal által bosszulják meg a vezérő-fejedelmők ellen elkövetett sértést; ő úgy van meggyőződve, hogy igen helyén volna őrizet alatt tartatni holnapig a jegyzőt, a ki csak megsebesült, és törvény útján járni el ellene.«²⁾ Indítványát a gyűlés közfelkiáltással elfogadta, valamint azon indítványt is »hogy az egész nemes Turóc vármegyeieknek árestom indicáltassék ...«³⁾ mely célra Révay Imrét, Révay Ferencz turóczi főispán fiát küldötték ki Turócba, udvari lovas haddal, hogy a gyanus nemeseket börtönre vesse. Révay Imre megbízásában el is járt, összefogatta s Egerbe vitette az összes gyanus nemeseket, ezek között a főbínszerzőt, a vén Okolicsányi Pált, sőt magát a főispánt, tulajdon édes atyját is.⁴⁾

Rákóczit a turóczi eset rendkívül kellemetlenül érinté. Tartott attól, hogy ezen esemény meghiusítja azon célt, mely miatt a gyűlést tulajdonképp összehívta. Azért a fenti gyűlés után összehívta a senatust, s vele a történeteket megbeszélve kérdést intézett hozzá, vajon előhozzák-e a történetek után a függetlenségi nyilatkozat ügyét vagy sem? Attól tartott ugyanis s ezen aggodalmának kifejezést is adott a tanács előtt, hogy azt fogják majd híresztelni, hogy e véres eset előre kicsinált és kigondolt volt, s arra célzott, hogy az általa megfélemlített rendek annál könnyebben mondják ki az ausztriai-ház uralkodásának megszüntét.⁵⁾ Az országtanács beható tárgyalások után kimondá, hogy az ügy elhalasztását nem kívánja, sőt ellenkezőleg Turóc vármegye ármánykodásai és merénylete miatt inkább siettetni kell a dolgot, mint halasztani.⁶⁾

Másnap június 7-én nyilvános ülés tartatott, mely 10 óra tájban nyílt meg. Ezt megelőzőleg Rakovszky testét, mely még azon mezelen a táborban feküdt, a hóhér két ökör által

¹⁾ Kolinovics Zay Andrást nevezi meg. 124. old.

²⁾ Emlékiratok 222. old.

³⁾ Emlékiratok 223. old.

⁴⁾ Bártfai napló 146. old.

⁵⁾ Thaly K. jegyzete a bártfai naplóhoz. 146. old.

⁶⁾ Emlékiratok 223. old.

lábainál fogva a táborból ki a mezőre vonszoltatta, s ott heverni hagyá.¹⁾

A nyilvános ülésen először Rákóczi emelt szót, s előadván a tegnap történeteket kinyilatkoztatá, hogy nem is gondolt arra, miszerint szavai ily gyászos esetet idézendnek elő. Előadván, hogy a még életben lévő Okolicsányi a rendek határozata folytán kihallgattatott, valamint, hogy a turóczmegyeiekre, ugyancsak a rendek határozata szerint »árestom indicáltatott.« kérdé őket, hogy mi lenne a további teendők iránt a véleményök? Erre felállt Károlyi Sándor s kijelenté, hogy ő a hitletételkor nem lévén jelen a szécsényi gyűlésen, az esküt a szövetségre nem tehetle le, azért annak megtartására most kötelezi magát, s egyuttal hazaszeretetre, egyetértésre buzdítá a rendeket.²⁾

Rákóczi köszönő szavai után Károlyi Sándor, Pethes Endre, Gerhárt György és Soós István senatorok, mint az Okolicsányi Kristóf kihallgatásával megbizottak, előadták, hogy Okolicsányi azt vallotta: az illető iratokat Rakovszky fogalmazta, de a megyei jegyző (t. i. ő maga) írta. Kérdeztetvén pedig, hogy miért nem küldetett el Rákóczinak azon emlékirat, melyről a körlevél szól, azt vallá, hogy e tárgyról nem tud semmit.³⁾ A gyűlés ezen jelentés meghallgatása után Okolicsányi fejére halált mondott ki. Előbb azonban végig hallgatta Károlyi Sándor és Bercsényi Miklós ez ügyben tett felszólalásait. Utóbbi beszédjében különösen kiemelé, hogy Isten újját látja a Rakovszkyval történetekben, ő ki tulajdonképeni indítója, okozója volt az egész turóczi mozgalomnak, elvette méltó büntetését. Utalt Okolicsányi vallomására, mely kétséget kizárólag bizonyító, hogy Rakovszkytól indult ki a mozgalom.⁴⁾ Elrendelé egyuttal a gyűlés, hogy vizsgálat indíttassék az elfogott többi turóczmegyei nemes ellen, valjon tudtak-e az iratokról s beleegyezésüket adták-e azokhoz? Ha pedig valakiről kiséül, hogy a scissióban csakugyan része volt, az halál fia legyen, úgy tekintvén őt, mint »contra confederationem se erigens.«⁵⁾ Ezen nyomozás teljesítésére, és Okolicsányi még egyszeri kihallgatására Senynyei István kancellár elnökléte alatt bizottság küldetett ki, melynek tagjai voltak Vay Ádám,

¹⁾ »... az égi madaraknak eledelül hatta ...« Beniczky 13. oldal.

²⁾ Bártfai napló 147. old.

³⁾ Kolinovics 126. old.

⁴⁾ Szalay IV. 428. old.

⁵⁾ Bártfai napló 147. old.

Török István, Kajali Pál az országtanács, Szentpétery Imre, Szentiványi Rafael, Görgey János a megyék Dániel György és Szalay Pál a vitézlő rend részéről.¹⁾ Bercsényi indítványára kimondatott, hogy úgy az elítélteknek, mint az ezen összeküvésben netalán még bűnösöknek találándók vagyona elkoboztatván, a háboruban elesetek vagy sebesültek, illetve ezek utódainak segélyezésére fordíttassék.²⁾ Együttal elhatározták, hogy Turóc vármegye zászlója, mely a többivel az ország sátra előtt lengett, onnan leszakítva Rakovszky holtteste fölött szétszaggattassék, pecsétje pedig összetöressék. E végzés teljesítésére kiküldettek Dániel György a fejedelem főhadsegéde, úgy Léway János és Szabolcs, Zólyom, Arva és Liptó megye zászlótartói.³⁾ Elhatározatott továbbá, hogy Turóc vármegye felosztatván a szomszédos vármegyékbe kebeleztessek be. Ez utóbbi végzés teljesítésével Platthy Sándor bizatott meg, de ez a megbízást nem fogadta el, okát adván, hogy ő maga is turóczi megyei. Platthy nyilatkozata után azonnal el fogatott, s ugyanezen sors érte Beniczky Gábort is, a ki szintén vonakodott a megbízást elvállalni.⁴⁾

A vádlott Okolicsányin a gyűlés ítélete junius 9-én hatatott végre. Mintán a minapi eset alkalmával kapott sebei miatt járni nem birt, úgy vitték őt ki a táborból mintegy puska-lövésnyi távolra. Itt hóhér által előbb tüzes vassal megkinoztatván, ülve lefejeztetett, s teste a fejedelem kegyelméből eltemtetett.⁵⁾

A turóczi esetet a gyűlés ilyenképen befejezte volna. Rákóczi aggodalma, hogy azt fogják híresztelni, hogy a véres tragédia előre kicsinált dolog volt, hogy a rendekre általa mintegy nyomást gyakorolva, annál könnyebben rábirják őket az elszakadás kimondására, — tényleg teljesezésbe ment. Évekkel ezen eset után saját volt külföldi ügynöke, a magát és iratait Savojai Jenőnek eladott kökényesdi Vetéssy László egy

¹⁾ Bártfai napló 148. old.

²⁾ Kolinovics 126. old. E kihallgatást a gyűlés megbízásából Kajali Pál, Szalay Pál és Szentpéteri Imre végezték, kik 1708. május 18-án Egerben kiállított levelükkel bizonyították, hogy a kihallgatásra ők küldettek volt ki. — Okolicsányi Kristóf — fateálta, hogy azon gyűlésben, melyben expediatott ő Felsege és az confederatio ellen azon mocskos levél, jelen volt Révay Ferencz, Kostyál György és Lohoczky György. « A levél az orsz. levéltárban, Lymbus 1708. máj. havi csomóban.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ »Bona horum et si qui tales existant, ad interpositionem Bercsényi viduis et pupillis bello peremptorum, ac ob vulnera in eo suscepta servitiis inutilium intertentionem adducitur . . . « Kolinovics 126. old.

⁵⁾ M. N. M. diarium 7.

memorandum-félében megemlékezvén ezen eseményről, akkor azt veté volt fejedelme szemére, hogy azt ő maga tervezte ki előre minden részleteivel együtt.¹⁾ Lássuk röviden Vetésy ezen iratát, mit mond benne ez esetről, s mennyiben érdemel előadása hitelt.

Vetésy mindenekelőtt előre bocsátja iratában, hogy Rákóczi maga közölte vele az ő és Bercsényi azon elhatározását, hogy miután szavukat Franciaországgal szemben az interregnum declarálása végett lekötötték, s ebbeli ígéretüket szép szerével megvalósítani nincs kilátásuk, azt a rendeknél kieroszakolni. E czélból — adja elő Vetésy — Ónodnál a gyűlés idejére nagyobb számú sereget gyűjtöttek össze, melynek okául adták, hogy Rabutin gróf visszatérését Erdélybe akarják meggátolni, valójában azonban, hogy tervük czéljából a rendekre nyomást gyakorolhassanak. A tulajdonképeni czélt, az interregnum kimondását még legmeghittebb embereik előtt is titkolták (? ?)

Kapóra jöttek nekik — mondja Vetésy — Rakovszky és Okolicsányi levelei, s azonnal elhatározták, hogy ezt fel fogják czéljukra használni. Maga Rákóczi, hogy némi törvényes színt adjon a dolognak, törvényszerű vizsgálatot akart ezen ügyben tartatni, de a hevesvérű Bercsényi rábirta a fejedelmet, hogy ezen tervet elejtse, miután, mint mondá, ily módon elítéltetésüket nem lehetne kieszközölni.²⁾ Magára vállalta tehát a terv végrehajtását s a gyűlés előtt Károlyit is beavatta a tervbe, a nélkül azonban, hogy a tulajdonképeni végczélt, az interregnumot vele közölte volna. Feleskették továbbá a francia katonaságot, hogy a nyerendő parancsokat pontosan teljesíteni fogja.³⁾

A terv végrehajtói gyanánt a három Hlosvayt, nagybátyát és két unokaöccsöt szemelték ki, a kik Rákóczi kezébe letették erre az esküt. Az adandó jelt következőkép határozták meg: Rákóczi miután a confederatio szomorú sorsát felhozná, a szövetség sorai között támadt árulásra tér át, s a rendek kezébe viaszt teszi a szécsényi gyűlésen nyert hatalmat; erre feláll és távozni készül, Bercsényi boszuért kiált és kardjához kap a katonaság részére pedig a jel egy pisztoly-

¹⁾ Beniczky 13. old. Bártfai napló 150. old. Okolicsányi megkínzásáról a többi forrás említést nem tesz, csupán a bártfai napló, de ennek írója szemmel látás után.

²⁾ Particularités secrètes de la pretendue Diette d' Onod de 1707. Fiedler, Aktenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczi's II. I. köt. 292—294. old.

³⁾ » . . en lui faisant envisager, qu'ils ne pourroient pas les faire condamner juridiquement . . . i. h. 292. old.

lövés lesz, melyet Hlosvay János a sátor bejáratánál süit el, de csak akkor, ha Rákóczi a sátort elhagyta és a gyülekezetet a véres executióba nem akarna bemenni.¹⁾

Ezen kitűnően kieszelt tervet mint Vetésy mondja, azon körülmény, hogy Rákóczi udvarmesterének Ottlyknak némi homályos czélzásokat tett, hamarabb valósította meg, mintsem tervezték. Rákóczi parancsot adott neki, hogy tartsa készen a podgyászt, s ekkor pár szót ejtett, hogy a bekövetkezendő gyűlésben oly borzasztó dolgok fognak történni, melyeken az egész világ bámulni fog. Ezen nyilatkozatot Ottlyk tovább adta, mi oly rémületett idézett elő, hogy kénytelenek voltak előbb hozzálátni a foganatosításhoz, melyre a junius 6-i ülést tüzték ki. Az ezt megelőző éjjel az ágyukat kartácsra töltve az ország sátorára irányozták. (?!)

Vetésy ezután előadja a gyűlésben történeteket: hogy elsőbben a rézpénz ügye jött elő, s hogy Berkes ez ellen tiltakozott, a mit Rákóczi felhasználva a turóczi körlevelet felszínre hozta. Erre Eszterházy Dániel a katonaság nevében a törvényes eljárás megindítását indítványozza, mire Rákóczi a turóciakat felszólítja, hogy tisztázzák magukat, a mit ezek meg is tesznek. Rákóczi felel nekik, miközben Bercsényi és társai boszuért kiáltanak, a gyülekezet pedig pro et contra vitatkozván a törvényes eljárás megindítására mutat hajlandóságot.

Rákóczi ezt észrevéven, helyéről felugrik, s ezzel a megbeszélte jelet megadja. Bercsényi Rakovszky mellét keresztül szurja (!). Károlyi pedig fejbe sujtja, mire az összerogyót Hlosvay Bálint és Imre lemészárolják. Erre általános zavar állt be, melyben a kijelölt áldozatokra estek, rájuk kiáltván, hogy kérjenek pardont gyilkosaiktól olyan bűnért, melyet el nem követtek. A meghalt Rakovszky testéről az egyik Hlosvay letépé a vitézkötést, mellyel még az nap nyilvánosan megjelent. A többi eseményeket: Okolicsányi elitélését, a Turóczi megye ellen hozott rendszabályokat stb. Vetésy ez iratában csak érinti.

Igy adja elő Vetésy ezen esetet. Lássuk most mennyiben felel meg előadása a valóságnak? Történetíróink közül Horváth és Szalay foglalkoztak e kérdéssel, és határozottan megtagadják Vetésy iratától a hitelességet.²⁾

Már maga az irat keletkezésének időpontja és körülményei szerfölött gyanussá teszik Vetésy ezen iratát. Tudjuk,

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Ugyanott.

hogy Vetésy, kit 1711-ben Rákóczi — reábizott tetemes összegekről való el nem számolás miatt — követi működése alól felmentett, 1715-ben kegyelmet kért Károly császártól, melyet Klement közbenjárására meg is nyert, azon kikötéssel, hogy az ő és Klement eredeti iratait kiadja. Ekkor írta azon memorandumot Károly császárhoz, melyben úgy Rákóczit mint Bercsényit a legfeketébb színekkel festi le, önérdeküknek tulajdonítván az egész háborút. Alkalmasint ekkor írta ezen emlékiratát az ónodi gyűlésről, hogy ez által is terhelje Rákóczit és Bercsényit. Látjuk tehát, hogy az irat keletkezésének ideje és körülményei olyanok, hogy erősen meg rendíthetik annak hitelességét.

Amde vizsgáljuk az iratban foglalt egyes állításokat. Vetésy azt mondja, hogy Rákóczi maga tudósítja őt ezen tervről. Kevéssel alább pedig azt állítja, hogy e tervet oly gondosan titkolták, hogy még a legmeghittebbekkel sem közölték, a hogy Károlyi Sándor sem tudott róla. Ezen két egymással ellenkező állítás bizonyítja, hogy Vetésy irata hitelt nem érdemel, mert ha Károlyi, a ki sokkal nagyobb mértékben birta a fejedelem bizalmát, nem tudott a dologról semmit, bajosan képzelhető, hogy Vetésy a legapróbb részletekig be lett volna avatva a tervbe.

De viszont azon állítás, hogy a terv titokban koholtattott s Károlyi mit sem tudott róla, szintén nem felel meg a valóságnak, mert hiszen fentebb idéztük Károlyi sajátkezű naplójegyzetét, hogy »Rosnyón nagy dolgok mentenek végbe titokban,« hogy pedig ez alatt Károlyi mást nem érthetett, mint az interregnum elhatározását, az minden kétséget kizárólag bizonyos. Vetésy midőn emlékiratát fogalmazá, kétségkívül azt vélte, hogy Károlynak tesz vele kedves szolgálatot, ha azt írja róla, hogy az egész dologról mit sem tudott.

Továbbá azon állítása Vetésynek, hogy a gyűlés pro és contra vitatkozott a turóczi ügyben, olyan, hogy azt el nem fogadhatjuk.¹⁾ Mert nem találunk erről említést egyik forrásban sem, már pedig ezek, szerzőik nagyobbbrészt szemtanuk lévén mint pl. a bártfai naplóé, sokkal jobban voltak értesülve az eseményekről, mint Vetésy a távolban, és ha látjuk, hogy a bártfai naplóban mily csekély dolgok vannak felvéve, melyek magukban véve, nem lévén fontosak, könnyen kikerülhették volna Péchy Adám figyelmét, bajos elképzelni, hogy ezen fontos körülményről meg nem emlékezett volna, ha az valóban megtörtént.

¹⁾ »... - l'assemblée disputa pour et contre et vouloit examiner les cas a loisir et selon l'équité...« U. o. 294. old.

Végezetül még egy oly argumentumot csatolunk az előadottakhoz, mely a legvilágosabban bizonyítja Vetésy iratának koholt voltát. A Rákóczi-kor legalaposabb ismerője Thaly Kálmán közlé velünk ezen adatot. E szerint Vetésynek Fiedler által kiadott összes levelei és iratai közül csak azok ismerhetők el valódiaknak, melyeknek eredetijei a vörösvári Rákóczi levéltárban megvannak. Vetésy ugyanis az általa a fejedelemhez irt levelek kivonatait egy e célra szolgáló könyvbe vezette be, de midőn 1715-ben kegyelmet kért és nyert III. Károlytól, nem ezen kivonatokat, hanem azokból a levélalakokba újonnan szerkesztett példányt adott át az udvarnak. E később ily módon szerkesztett levelei azonban a Rákóczi levéltárban fenmaradt eredetiekkel *nem egyeznek*. A szóban forgó s az ónodi gyűlésről szóló irat pedig a vörösvári levéltárban lévő eredetiek között *egyáltalán nincs meg*, s így a legegyszerűbb, de egyuttal a legmeggyőzőbb módon be van bizonyítva, hogy Vetésy ezen irata az udvar részére készült, s hogy az *mint minden részében költött*, hitelre igényt nem tarthat.

Sajnos, hogy Vetésy iratainak kiadója Fiedler felült ezen hamisított iratnak, s az ónodi gyűlésről ennek alapján teljesen elferdített képet adott, a neki kínálkozó alkalmat pedig, hogy helytelen állításait revocálja, nem használta fel.¹⁾

Igy adják elé az eddig ismert források a turóczi esetet. annak keletkezését és lefolyását. Ujabban egy oly okmány került napfényre, mely a turóczi ügynek keletkezését, jobban mondva a turóczi körlevélét egészen új világításba helyezi. Ez okmány Turóczvármegye 1707. november 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve, mely csodálatos módon, történészeink figyelmét eddig elkerülte. Annál föltünőbb ez mert ez okmány oly helyen van, hol már számosan kutattak, s ép ez egy okmányról nem tesznek említést. A szóban forgó okmány Turóczvármegye 1707/8-i jegyzőkönyvének 120—125. oldalain található. Létezését első ízben Thaly Kálmán konstataulta, s azt lemásolván, lekötelező szíveséggel bocsátotta rendelkezésünkre a közlés jogát magának tartván fenn.

¹⁾ Fiedler, Der Blutige Landtag zu Ónod. Sitzungsberichte der Wiener Akad. Phil. Hist. Classe 1852. Bd. IX. p. 46 skk. Különlenyomatban is megjelent. Mint Thaly K. úr velünk közli, ő felszólítja Fiedlert, közölvén vele említett felfedezését, sőt Vetési valódi leveleinek másolatait is, hogy revocálja azon állításait, melyeket idézett értekezésében tett. Fiedler azonban bár tévedését beismerte, és eleinte késznek nyilatkozik, utóbb mégis kitérőleg felelt.

Ez okmányból mindenekelőtt az tűnik ki, még pedig mindjárt annak dátumából, hogy az ónodi gyűlés azon határozata, mely Turóczvármegyét a szomszédos vármegyékbe bekebelezetni, pecsétjét összetöretni, zászlóját szétszaggattatni rendelte, legalább részben végre nem hajtatott. Mert a tény, hogy a vármegye november 26-án, sőt már előbb is november 22-én ülést tartott,¹⁾ azt mutatja, hogy a bekebelezésre vonatkozó határozat végre nem hajtatott. Hogy pedig ezt a vármegye főleg Rákóczi nagylelkűségének köszönhette, azt a megyei jegyzőkönyv maga mondja: »— Felséges kegyelmes urunk gratiájából és kegyelmes Protectionálissa mellett mind- eddig is megmaradtunk és conserváltatunk.« Látjuk tehát, hogy Rákóczi az ónodi gyűlés ebbeli határozatát nem hajtotta végre, s a vármegye e rendelet daczára is megtartotta alkotmányos közgyűléseit, s ott határozatokat hozott. Pecsétjét igaz nem adta vissza egyhamar Rákóczi; mint alább látni fogjuk ép a november 26-i gyűlés határozta el, hogy a pecsét visszaadása végett Rákóczihoz folyamodás intéztessék.

A november 26-i gyűlés főleg azért hivatott össze, hogy azon Beniczky Gábor és Révay Péter, kiket a vármegye azzal bizott meg, hogy Bercsényi Miklósnál az ónodi határozat megsemmisítése iránt lépéseket tegyenek, ebbeli jelentésüket előterjeszthessék. Nevezettek elő is adták, hogy a megbízatásban eljártak, s azon választ nyerték Bercsényitől, hogy a vármegye erre vonatkozó kérvényét illető helyen adná be. A gyűlés e jelentést tudomásul vévén, a kérvény megírásával Beniczkyt és Révayt bizta meg, megadván nekik egyuttal a szükséges instructiót, mely a jegyzőkönyvbe egész terjedelmében bevétetett.

Ez instructióból megtudjuk azt, hogy Okolicsányi Kristóf miután a vármegyének január 27-re gyűlést hirdetett, a trencsénmegyei Bellusra utazott el, honnan csak a gyűlésre tért vissza. A gyűlésen pedig a szóban forgó körlevelet a többi iratok közül kivévén a gyűlés eléterjeszté olyformán, hogy ezen memorialist, melyet Trencsén vármegye a fejedelemhez intézett, vele »némely böcsületes emberek« közöltték, s ezért ő is közli a megyével. A trencsényi memorialis erre a jegyző által kevesek jelenlétében, felolvastatott. Rakovszky Menyhért, ki a jelenlevők között a legfigyelmesebben hallgatta a felolvasott iratot, azonnal pártolni kezdte, s javasolta.

¹⁾ A nov. 22-i közgyűlésen választattak meg Huszár József, Zorkovszky Pál és Bördögh György a vármegyének a decz. 5-re Kassára hirdetett conventre követeiül. Turóczmegyei jegyzőkönyv 111—119. old.

hogy küldjék el a fejedelemhez, hozzátéven még azt is, hogy »ha csak precise vármegyénk fogja küldeni, hogy egy vármegyének instantiáját — kivált ennek a mi legkisebbikünknek — elvetődik.«¹⁾ Ezért tehát javasolta, hogy Turóczi megye közölje azt a többi szomszédos megyékkel is. Azonnal tollat fogott, s a megírandó kísérő levélhez néhány pontot fogalmazván a vármegye jegyzőjének adta azon utasítással, hogy azok alapján a levelet írja meg. A levél elkészült s a január 31-i gyűlésen, annak megnyilta előtt Okolicsányinak, Rakovszkynak, Páter administratornak és többeknek megmutatta. Rakovszky a fogalmazványban több javítást tett, a megyei jegyző ezt újból leírván, a vármegyéknek elküldetett.²⁾

Midőn pedig hire járt, hogy Rákóczi e körlevél fölött a vármegyére megharagudott, a vármegye egyik közelebbi gyűlésén némelyek azon indítványt tették, hogy jó lenne Rákóczi neheztelését a megyére valami uton-módon megengesztelni. De Rakovszky ellenezte ezt, mondván, hogy »senkinek ezért nem kell félni, asserálván, hogy ország törvényin fundáltatott volna.«³⁾ Ugylátszik azonban, hogy minél inkább közeledett az ónodi gyűlés ideje, Rakovszky annál kényelmetlenebbül érezte magát. Nyomta a lelkiismeretét a dolog, s azért a május 12-i gyűlésen, közvetlen, mielőtt a rendek az ónodi gyűlésre indultak, egy határozatot olvastatott fel a jegyző által, olyformán tüntetve föl a dolgot, mintha e határozat a megye jegyzőjének indítványa lett volna.⁴⁾ E határozat lényege az volt, hogy az említett körlevél »egész vármegyénk dolga és munkája«⁵⁾ A rendek azonban, alig hogy a jegyző e határozatot olvasni kezdte, ellent mondtak, úgy, hogy a határozat felolvasását abban kellett hagyni. Azonban a gyűlés végén, midőn a rendek nagy része már eltávozott volt, az alispán a határozatot újból felolvastatta, azt expedíáltatta és miután a megye pecsétje nála volt, meg is pecsételte, vagy pecsételtette.⁶⁾ E határozatra támaszkodva merte azután Okolicsányi Kristóf — mint a jegyzőkönyv mondja — a megye eljárását

¹⁾ I. h. 120—125. old.

²⁾ »... mintha ő éppen semmit sem tudott és soha nem hallott volna felőle...« mondja a turóczi jegyzőkönyv.

³⁾ Így.

⁴⁾ Egyez ezzel a bártfai naplónak fönnidézett passusa »azon megüldetett (t. i. Rakovszky) concipialta az írásokat, de notarius a vármegyének írta.« i. h. 147. old.

⁵⁾ »Mintha notarius concipialta volna.« i. h.

⁶⁾ Turócsmegyei jegyzőkönyv az i. h. Alkalmazint elfogadottnak is jelentette ki a határozatot, ámbár erről a jegyzőkönyv mit sem szól.

Rákóczi előtt védeni, mert ily módon az odiumot a megyére háríthatta, jöllehet a megye a dologban ártatlan volt.

Ez elmondottakból levonhatjuk a következtetéseket. Kiténik a fentebb előadottakból az, hogy a körlevél ép úgy mint maga a mellékelt memorialis Okolicsányi munkája volt, melyről Rakovszky szintén tudott. Másodszor kiténik az, hogy Turóc vármegye rendei akaratuk ellenére jutottak a csávéba, oly módon történvén a memoriális és a körlevél felolvasása, »hogy sokan jelen nem voltak és felőle semmit sem tudtak, sokan ha jelen is voltak, nem értették a dolgot; akik pedig értették volna is, semmi rosszat nem gondoltak, nem is szándékoztak semmi factióra, azért nem contradicáltak.« A jegyzőkönyv adatainak hiteles volta minden kétségen felül áll, s így látjuk, hogy a turóczi körlevél és a memoriális Okolicsányi és társai koholmánya volt, kik a megyét az iratokkal rászedték, s eszközüil akarták fölhasználni, hogy a rendek szövetségében visszavonást idézzenek elő.¹⁾

A turóczi megyei jegyzőkönyvben foglalt instructiónak ez a veleje. Ennek kapcsán a rendek azon utasítást adták a megbízottaknak: Beniczky Gábor és Fördögh Györgynek, hogy a nekik adott utasítás értelmében informálják a fejedelmet, a senatust, a tábornoki kart és a rendek követét. Tudakozódjanak, valjon nem tartják-e szükségesnek, hogy a fejedelemnek egy, e kérdést tárgyaló emlékirat nyujtassék át, s ha igen, szerkeszszék ezt meg, melyben biztosítsák a fejedelmet, hogy Turóc vármegye rendei mindenkor utolsó csepp vérükig hívek maradnak a fejedelemhez. Különösen pedig lelkükre kötéik a követeknek, eszközölnék ki régi kiváltságaik megerősítését, új főispán kinevezését, új zászlót, elkobzott levéltáruk és pecsétjük visszaadását a fejedelemtől, kinek jóakarata s kegye nélkül »mindnyájunknak, nemcsak az kik Ónodnál voltak, de a kik idehaza is maradtak vala, gyermekeinkkel együtt el kellett volna vesznünk.«²⁾

III.

További tárgyalások. A rézpénz ügye.

A június 7-ki ülés, miután a turóczi esettel végzett volt, áttért a többi ügyek tárgyalására, első sorban a rézpénznek félbeszakadt ügyét véve elő. Mint előre látható volt, e kérdés

¹⁾ V. ö. Bercsényi Miklós szavait. Bártfai napló 144. old.

²⁾ Turóczi megyei jegyzőkönyv idézett helyen.

körül hosszú és nagy vita keletkezett, mely megállapodásra ez ülésben még nem vezetett, de legalább annyira tisztázta az ügyet, hogy körülbelül bizonyossá vált a kérdés következő megoldásának acceptálása:

A libertás értéke négy pulturára fog devalváltatni, a pultura pedig a maga értékében, minden devalváció nélkül folyjon. Ugy zálog kiváltására,¹⁾ mind pedig adósságok fizetésére rézpénz elfogadtassék, noha abban, hogy ez utóbbi esetben mily összeget vegyenek fel határuk, megegyezni nem tudtak. Mert a míg némelyek véleménye oda irányult, hogy csak a 2—3000 forintnyi adósságok törlesztésére használtathassék a rézpénz, sokan azt indítványozták, hogy »ad summarum infinitum« legyen használható adósság fizetésére.²⁾ Az e pont körül támadt vita okozta azt, hogy megállapodás ez ülésben nem történt, hanem a határozathozatalt a következő ülésre halasztván, még egynehány apróbb ügyet intéztek el, így a confoederatióra letett eskü és a gyűléstől távolmaradtak ügye.

Károlyi Sándor fentebb említett eskütétele kapcsán felmerült azon indítvány, hogy nyomozás indíttassék a vármegyékben, vajon a szövetségre megesküdtek-e már mindnyájan vagy sem? A vizsgálat elrendeltetett azon megjegyzéssel, hogy a kik még nem esküdtek volna meg, azok az alispánok előtt tegyék le az esküt, névjegyzéköket pedig hat hét leforgása alatt az alispánok terjesszék fel a fejedelemhez.³⁾

Szóba kerülván a gyűléstől magukat távoltartók ügye is, Bercsényi indítványt terjesztett elő, melynek értelmében a gyűléstől magukat távoltartókra kivetett büntetés a hadjáratokban elesettek utódainak, vagy a bevonultak segélyezésére fordíttassék. E büntetést illetőleg olyan indítvány is történt, hogy az illetők jószágaik birtokától és élvezetétől egy évre függesztessenek fel.⁴⁾ Ez indítványt illetőleg ezen ülésen, mint látszik, megállapodás nem történt. A XI. törvényczikk értelmében azonban »hogy a' hadakozásban megsérülteknek, vagy más nyavalya által megromlott, igye-fogyottakká és a szolgálatra elégtelenekké tétetett Vitézeinknek, 's Hazánk Szolgáinak, úgy azok között fegyver miatt elestek, vagy másként kimúltak özvegyeinek 's Arváinak segedelmekről, és tápláltatásokról tétetessék gondviselés, a' ki által tengődhessenek. és előbbeni egészségekre térvén, úgy mások is a' hadakozásra és

¹⁾ »... az holott ezüstpénz nem extál az contractusokban . . . « Bártfai napló 148. old.

²⁾ Bártfai napló 149. old.

³⁾ Bártfai napló 148. Beniczky 13. old.

⁴⁾ Bártfai napló 149. old.

Országunk szolgálattýára lehessenek alkalmasabbak, készebbek és serényebbek. Az e' napokban Országunk számára elfoglalt, úgy ezentúl, akár a' Confoederatio ellen vétkezteknek, vagy vétkezendőknek, akár más következendő történetekből Jóságait elvesztendő akár melly Hazánk Lakossainak elfoglalandó és confiscalandó Javai találatnáknak, azokat megjelentett, nyomorúságra, 's gyámoltalanságra jutott, és Országunk szolgálattýára alkalmatlanná tétetett Vitézeinknek, 's az olyaténok Özvegyeinek és Árváinak táplálásokra és tengetésekre fordíttatni rendeltük és végeztük, fenn hagyván azoknak, a' kik az ollyatén Jóságokhoz igazán közöket avathatnák, helyes keresettyeknek igazságos Jussát. És hogy az ollyan nyomorúságban esteknek Felséges Vezérő Fejedelmünk fundatióképen maradások alkalmatosságára bizonyos helységeket rendellyen, elvégeztük.»

A június 8-án tartott ülésben a rézpénz fölötti tanácskozást folytatták. Hosszas vita után elhatároztatott, hogy a 10 polturások értéke 4, a 20 polturásoké pedig nyolczra devalváltassék, míg az egyes poltura rendes szokott folyásában megmaradjon; a libertás értéke négy polturára leszállítatik, mert ily módon elejét gondolták vehetni azon rendetlenségek és confusióknak, melyet a pénznek »megbővülése« okozhatna. Új rézpénzt továbbra nem fognak veretni, az értékében az említett módon leszállított pénz összegét pedig 2,200,000-ben állapították meg. Ezen összegből 200,000 a Dunántúlra rendeltetett, »hogy ottan is lehessen circulatiója olyatén pénznek.« Ezen meghatározott összegű pénz bizonyos idő leforgása alatt, valamely bélyeggel megjegyveztetik, az azon felül levő, meg nem jelölt pénz pedig a kincstartó helyeken beolvasztatik. A bélyeggel ellátott pénz jó folyó pénznek tekintessék és nemcsak az adás-vevésben, hanem adósságok törlesztésére és zálog kiváltására is használható lesz.¹⁾

A mi pedig a rézpénz folyásában követendő módot illeti, arra nézve határozatott, hogy »jöllehet a pénzbeli segítség felvetésének kiszedése s fizetése által remélhető, hogy a' Réz Pénznek betsi magában is helyreáll, mindazáltal a' jobb rendtartásnak kedvéért, minden Vármegyék, magok között a' végre két hites Tagot rendellyenek, kik azon Réz Pénznek folyására 's circulatiójára vigyázzanak, 's annak Inspectori legyenek, és azoknak viszont minden Királyi és Mező Városokban, 's Falukban hasonló hites vigyázó Emberek legyenek, úgy hogyha

¹⁾ Articulusok VII. czikke. Bártfai napló 149. oldal. Beniczky 13. oldal.

valakik az eladandó élésbeli Jókat, vagy más Áru Portékákat Réz Pénzéért eladni nem akarnák, és annak el-vételében gántsot találhnának, azonnal el-veszesse Áruját, kit a' Vevőnek kell kezéhez adni, a' mennyi Arát pedig a' Vevő megigérte volt, annak fele légyen az Inspectoré, a' másik fele maradjon az' Vevőnél, avagy bémentőnél.«¹⁾

A zálogban lévő jószágok kiváltására vonatkozó indítványt a rendek — mint említve volt — elfogadták. olyan módon szabályozván azt, hogy mind jószágok kiváltására, mind pedig adósságok törlesztésére használható legyen ugyan a rézpénz, de csakis a bélyeggel ellátott. Azok ellen, kik e pénzt elfogadni s a zálogot visszaadni vonakodnak, az 1647: 125., nemkülönben az 1652: 52. tvczikk szerint fognak eljárni. E végzés azonban nem alterálja a záloglevelekben foglalt esetleges föltételeket, melyek a zálogról, a pénznek mivolta s összességéről határoznak. Azonkívül elhatároztatott, hogy »ha valamely felek törvényesen megnyernék magok perét, azokat illető zálogos vagy adósságról való kötésleveleknek is visszaadása országunk törvényében leírt büntetés alatt, hogy meglégyen, elvégeztetett.«²⁾

Ugyanez nap megkezdődött a tanácskozás az adó felosztása s kivetése fölött. Ezt illetőleg oly határozatot hoztak, hogy a dicák összeírására bizonyos dicatorok küldessenek ki mindegyik vármegyéből. A dicáknak alapul bizonyos taksa fog szolgálni, mely szerint az adó behajtása fog eszközöltetni. Még pedig ennek kétszáz forint büntetés terhe alatt két hónap alatt kell megtörténnie. A dicák összeírására kiküldött bizottság tagjai Radvánszky János kincstartó, Mérey Mihály és Spáczay Gábor kanonokok, Prileszky Pál, Bulyovszky, Radvánszky és Kovács János voltak, elnöke pedig Klobusiczky Ferencz.³⁾

Még több apró ügyet intéztek el ezen ülésen. Ilyen volt a királyi városokban lakó kereskedők ügye, melyre nézve azt indítványozták, hogy azok is a törvény szerint taksáltassanak. Azonkívül még a vallás ügyét is előhozták, még pedig maga Rákóczi, a ki jelenté, hogy e tekintetben több oldalról kü-

¹⁾ Az inspector díjául némelyek az összeg harmadrészét, mások hatodréstét indítványozták. Bártfai napló 149. old.

²⁾ IX. czikk.

³⁾ Bártfai napló 149—150. old. A bizottság tagjainak névsora Kolinovicsnál 127. old. Bártfai napló 151. old. ezeket mondja: »...dicator uraimék mellé rendeltettenek Prileczky, Bulyovszky és Kovács János uraimék ő kegyelmek.« A bizottság működéséről a bártfai napló szól legkimerítőbben.

lönféle panaszt emeltek, melyeket el kellene intézni. De mindkét dologban határozatot nem hoztak. Végezetül felhívta Rákóczi mindazokat, kik a gravameneket még nem adták be, hogy ezek benyújtásával ne késlekedjenek.¹⁾

Másnap, június 9-én, a királyi városok részéről egy memorialis nyújtatott be Sennyey István kancellárhoz a porták ügyében s Klobusiczky Ferenczhez egy. a városok sérelmeit tárgyaló irat.²⁾ Az összes ülés e napon nagyon rövid volt. Rákóczi képviselőtében Sennyey kancellár jelent meg a rendek között s tudatá velök, hogy a dicák összeírására kiküldött bizottságba még kirendeltettek Prileszky, Bulyovszky és Kovács.³⁾ A bizottság — jelenté Sennyey — a dicák összeírásában el fog járni, munkáját pedig a következő napon tartandó ülésen fogja előterjeszteni.⁴⁾

A kiküldött dicalis bizottság első ülését június 9-én tartotta. Munkájában annyira haladt előre, hogy aznap délutánjáig mintegy fél milliót repartíáltak porták szerint három óra. Midőn e hír a városi követek fülébe jutott, Kassa város követeinél tanácskozássra gyűltek össze, hogy a következő két kérdés felett tanácskozzanak: 1. a porták ügyében benyújtott memorialisuk miatt, 2. hogy a már repartíált összeggel, t. i. ennek kivetésével szemben mit tegyenek a városi követek? Követet küldtek úgy Sennyey kancellárhoz, mint pedig Klobusiczkyhoz, kijelentendők, »hogy ilyen reménség táplálta az Nemes Városok követjeit, hogy Felséges Fejedelem az portáknak nevezetit eltávoztatja azoktól. — az mint is biztatásuk is volt; most pedig nem tudják vélni, hogy illy reméntelen ugyan csak portákra reducáltatnak.«⁵⁾ Egyúttal kérdést intéztek a kancellárhoz, valjon elintéztetett-e már azon emlékiratuk, melyet a porták ügyében a fejedelemhez benyújtottak. A követek visszatérvén, jelentést tettek az ügyről, mondván, hogy úgy a kancellár, mint Klobusiczky oda nyilatkoztak, hogy »ennek az félmilliómbeli három holnapi repartíciónak máskint nem lehetett — az mint az Uraságra is, Nemesekre is lött repartícióban portákra volt replexiv«, minekutána a tervezett dicalis conscriptio még nem készült el. Egyébként mindkettő oda nyilatkozott, hogy a fejedelem »nem kívánja az portáknak mivoltával az királyi városokat illetni.«⁶⁾ Ezen fél-

¹⁾ Bártfai napló 150. old.

²⁾ Bártfai napló 150. old.

³⁾ A mi már fentebb is említve volt.

⁴⁾ Bártfai napló 151. old.

⁵⁾ Bártfai napló 121. old.

⁶⁾ Ugyanott 152. old.

milliót kitevő contributiót mint kölcsönadást kell tekinteni olyképen, hogy ha a dicák conscribálva lesznek, akkor azok számához viszonyítva fogják a további fizetést, illetve adózást szabályozni, mely esetben, ha valamely város többet fizetett volna, a különbség megtérítésére tarthat igényt.¹⁾ A városi követek ezen választ tudomásul vették s elhatározták, hogy kérni fogják a kancellárt, hogy lássa el a benyújtott memorialist oly értelmű háttírával, hogy »ezentúl királyi Városok az portákkal nem fognak oneráltatni«,²⁾ hogy ily módon a városok biztosítékkal bírjanak a jövőre.

A dicák conscriptiójára kiküldött bizottság tanácskozáseit másnap, június 10-én, tovább folytatta. Munkáját, úgy az összeírást, mind pedig a repartitiot aznap elvégezte, mire Klobusiczky a nyilvános ülés előtt közlé a munkát a fejedelemmel. Rákóczi helyeslővén a végzett munkát, a bizottság a tanácskozást tovább folytatá. Délutánban megjelent köztők Sennyey kancellár, tudokra adva, hogy mihelyt elkészülnek munkájokkal, nyilvános ülést tart a fejedelem, melyben az ügy tárgyalatni fog. Sennyey aztán kérdést tőn, hogy a rendeknek vannak-e tán még valamely ügy körül aggályaik, mire azon választ nyerte, hogy a rézpénzt illetőleg támadtak a rendekben némi aggályok. Ugyanis az határozottatott volt, hogy a rézpénzből csak két millió maradjon az országban, a többi »per reliquorum milliorum liquefactionem egyik része, másik része pedig per devaluationem, csak két milliomra szálljon.«³⁾ Most pedig, midőn a libertást négy polturára reducálva, utána számították a dolgot, úgy találták, hogy ilyen reducálás mellett négy milliónyi rézpénz fog cursusban lenni. Ez iránt tehát felkérték a rendek Sennyeyt, tudakolná meg a senatus véleményét, valjon nem lehetne-e a libertást két polturára reducálni. Azonkívül közölték vele, hogy a fejedelem részére, kedveskedni akarván neki valamivel éjjel-nappal tartó fáradozásaiért a haza ügyében, évi 100,000 tallért ajánlanak fel neki, és azonfelül udvartartásának ingyen kitartását. Ez ajánlatot Keczer Sándor hosszas beszéddel indokolta és támogatta. A rendek egyhangulag elfogadták ez indítványt, és positiv indítvány tételére Sennyeyt kérték fel, megkérve őt egyuttal, hogy terjessze ez ügyet a senatus elé, valjon az elegendőnek tartja-e az összeget?, mert ellenkező esetben a rendek készek e kérdést a senatussal bővebben megbeszélni.

¹⁾ Bártfai napló 152. old.

²⁾ Ugyanott. Minthogy a kancellár kijelentése szerint a fejedelem is így nyilatkozott.

³⁾ Bártfai napló 153. old.

Ugyanez alkalommal Bercsényi Miklós, mint fővezér és fejedelmi helytartó, részére is megszavaztak 50,000 tallért és udvarának ingyen tartását.¹⁾ Sennyey ezzel visszatért a fejedelemhez. Egy óra tájban megjelent a rendek sátorában a dicalis bizottság s rá nemsokára Rákóczi a senatussal. A fejedelem megérkezte előtt Sennyey közlé a rendekkel, hogy a fejedelem részére felajánlott összeg és ingyen udvartartáshoz a senatus hozzájárul, csupán azt akarja megjegyezni, hogy a lovak intertentióját is illenék felajánlani, s hogy ezen ajánlatot úgy értik-e a rendek, hogy az évenkénti, vagy pedig egyszer s mindenkorra felajánlott? A mi pedig a rézpénz ellen a rendek részéről felhozott aggályokat illeti, kijelenté, hogy a senatus nem egyezik bele, hogy a rézpénz értéke kevesebb mint négy polturára redukáltassék.²⁾

Rákóczi megérkezte után azonnal a dicalis bizottság munkájára tértek át. Klobusiczky, az elnök, jelentést tett a bizottság munkájáról. Jelentette, hogy a repartitiot bevégezték s az erre vonatkozó iratot fel is olvastatá. E szerint az egész, 500,000 forintból álló summa, az egész országra palatinális porták szerint felosztatott, a vármegyékre esett összegből azon vármegyéknek, melyek a hadjárat következtében kárt szenvedtek, ezen kár nagyságához mérten bizonyos összeg levonatott, s ezen levont összeg újból az egész országra felosztatott. Ily módon némely vármegyére több esett, mint az első repartitio alkalmával.³⁾ Ezt a rendek modificálni kívánták, abban állapodva meg, »hogy olyan Nemes vármegyék, az kik tanáltattak, hogy defalcátát érdemlenek, ilyen suppositummal, hogy ezen felvetés csak mintegy köcsenadás. — annak adjustitioja minthogy jövőendő dicatióból meglészen: tehát putative a mennyit gondoltak a Nemes Statusok, mellyik hány ezer forintot praestálhat? aztat feltétették, az supernatans defalcált summát azután összevetvén, az egész országra felvetett porták után való summáknak — úgy, hogy az 500 ezer forint kiteljék — hozzátoldatott.«⁴⁾ Ezen adózás alól pedig sem a fejedelem, sem az egyháziak javai nem vétetnek ki, hanem

¹⁾ Bártfai napló 153. old. Pozsonyi követek naplója i. h.

²⁾ Bártfai napló 154. old.

³⁾ Bártfai napló 154. old.

⁴⁾ Bártfai napló 155. old. Beniczky hasonlókép szól »500,000 forint, secundum Portas. az Vármegyékre felvetetett, specialis reflexio lévén az elpusztult Vármegyékre, úgy mindazonáltal, mivel Dicák szerint való conscriptióra az egész Statusok consentiáltak: a' melly Nemes Vármegye többet adna, és más kevesebbet nem mint Dicából proveniálna reá, tartozni fog refusióval« p. 14.

mindenki jószágához mérten fog adózni.¹⁾ A királyi és a szabad városokra 50,000 forint rovatott ki, noha csak 38,000 forintot kellett volna palatinalis porták szerint fizetni, de ezek reparitíója egyelőre függőben hagyatott.²⁾ A repartitio munkájának felülvizsgálása után a dicák conscriptiójáról készült munka olvastatott fel. Ez is némely tekintetben modificatióra szorult, Rákóczi kijelenté, hogy e tárgynál sem az ő, sem a senatus jelenléte nem szükséges, végezzék el ezt a rendek Sennyey kancellár elnöklete alatt, majd ha készen lesz a munka, terjesszék azt elébe.³⁾

Az ülés után a királyi városok követei tanácskozássra gyűltek össze, megvitatandók a követendő eljárást, a mennyiben a gyűlésben sem a városokra kivetett 50,000 forint reparitíója iránt, sem a városok dicáit illetőleg nem történt megállapodás. Hosszas tanácskozás után, mely a kassai követek sátorában ment végbe, s melynek folyama alatt több terv merült fel és vettetett el, abban állapodtak meg, hogy a dicákat illetőleg várnak, míg a többi statusok dicáit illetőleg megállapodás történik, s csak azután szólnak hozzá a maguk részéről. A mi pedig a repartitíót illeti, miután »azt más methodussal repartíálni nem occurral, hanem portákképpen, mely is csak interimalis lesz,« e tekintetben a másnap tárgyalandó munkától teszik eljárásukat függővé.⁴⁾

A dicákról szóló tervezet feletti tanácskozást június 11-én folytatták. Sennyey elnöklete alatt a munka majdnem délig tartott. A tervezetet Bulyovszky Dániel olvasta fel. A tárgyalást bevégezvén, a dicatorok választattak meg, kettő-kettő minden vármegyéből. Ezután Rákóczi is megjelent a senatussal együtt a rendek között, a hol is még egyszer tárgyalták a dicák conscriptióját s azt némely csekély módosítással elfogadták. Főleg Bercsényi ékesszólásának volt ez köszönhető, ki veleszületett ékesszólásával támogatta a javaslatot, hivatkozván többek között arra, hogy itt tettek, nem szavakra van szükség. Azután a dicatorok névsorát terjesztették elő, melyre nézve elhatároztatott, hogy a királyi városok dicatorai a vármegye egyik dicatorának jelenlétében végezzék a dicatiót.⁵⁾

Ennek elintézése után a gyűlés a b. Perényi család által benyújtott memorialist vette tárgyalás alá. A Perényi familia régtől fogva birta Abaujmegye örökös főispánságát.

¹⁾ Beniczky 14. old. Kolinovics 127. old.

²⁾ Bártfai napló 155. old.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Bártfai napló 156. old.

⁵⁾ Bártfai napló 156. old.

Most a bécsi kormány által a főispánságtól megfosztatva folyamadott a gyűléshez, hogy helyezzessék ismét vissza a főispáni székbe. A gyűlés a benyújtott kérvény érdemleges tárgyalásába menvén, Abaujmegye jelenlévő követeit hallgatták ki ez ügyre nézve. Ezek azt vallották, hogy azon ok, mely miatt a Perényi család a főispánságtól a bécsi kormány által megfosztatott, ismeretlen előttük. A gyűlés ennek következtében elhatározá a Perényieket a főispáni székbe ujolag beigatolni s ezen határozatot a törvényczikkek közé felvenni.¹⁾

Ugyanekkor tárgyalatott a katonaság részéről benyújtott emlékirat, melyben némely a katonaságot illető gravamenekről volt szó, s melyben a rézpénz, előleges fizetés stb. efféle dolog elintézését sürgették. Ezen emlékiratra egyébiránt a resolutio függőben maradt.²⁾

Helyén tartjuk itt közölni az ugyanezen gyűlésen a dunántúli katonaság és vármegyék részéről benyújtott kívánalmakat, melyek a következők voltak:

1. Az fizetésnek hosszas időre való terjedése miatt semmi uttal-móddal nem lehet összevenni az hadakat, mivel sok el is széledett közülök.

2. Szintén bár fizetése legyen is rézpénzűl az militiának: annyi, mint ha semmi sem volna; mert mind az Vitézlő Rend, mind az szegénység absolute megidegenedett tüle, mivel sem egyik, sem másik nem élhet véle; és ezen az fundamentumon az szegénység is az hadaktúl elidegenedik, mivel az Vitézlő Rend némely szükséges állapotokat kényszerítették erővel is elvonni. — mellyért az Vitézlő Rend fejére elég átok is száll.

3. Hogy az hadaknak kedvét reparálhassuk: mindennemű mundérnak, és legfelesebb számban csizmának általszállítását kell admaturálni; mert csak eddig is elég katona vagyon az regementekben, a ki mezétláb többire kénytelenítetik lován ülni. Úgy az cassának is hovahamarább való általszállítását.

4. Naponként pedig (hogy) vagy valami operatiókhöz foghassunk és az hadakkal subsistálhassunk, felesszámú élést kell általszállítatni: mert éppen nem capiálhatjuk, mi módon az inenső, majd külső (végső) extremitásra jutott szegénység interteneálhassa az militiát? Mindazáltal fehérpénzen némel helekrül az tekéntetes commissariatusság még csak ideig is succurrálhatna.

5. Ennek az földnek conservatiójára szükségesképpen

¹⁾ XXIII. Articulus. Bártfai napló 156—7. old.

²⁾ Bártfai napló 157. old.

kívátnatik, hogy szállíttassék által az Dunán legalább is ezer hajdúság, ezer dragonyos, — jobbára magyarbúl, vagyis tót-búl álló, — úgy egy ezer magyar katonaság (huszárság) is.

6. Puskaport, golóbist bővön köll küldeni, mert az praesidiumok is megüresedtek; sőt eddig is az ellenség ellen lehető operatiók, ennek notabilis defectusa miatt, a mint kívátnatott volna, nem promoteáltathattak.

7. Nem kevés hátramaradást okoz ezen az földön az fegyvernek szüksége is; melyről is hogy praevie provideáljunk. szükségesnek látjuk.

8. Rábántúl feles magyar hadakat fogadnak (a császáriak). kiknek is Obesterek Zicsi György. Az Oberst-Lajdinant Svas-tics Zsigmond. Obrest-Vachtmeisterek Radostics Adám. Mely ezenek felállításában minden katona felállításátul harmincz tallért kívánnak a helységektől és fizetnek első intrádában 10—15 forinttal. Melyről hacsak józanon nem gondolko-dunk, — mivel csak eddig is felessen odaállottak, a kik Rábántúl maradtak, — ezután inkább általmégyen az katona. s elég ellenséget csinálunk magunk magunknak.

9. A Rábán általjött, igaz magyarságokat s vérekhez való szereteteket sincere megmutatni kívánó nemességnek, mind magok személeknek s mind cselédjeknek naponként való tápláltatásának mi módon subveniáljunk? alázatosan recom-mendáljuk.

10. Dunán-innend is constituáltassék egy Cartellae com-missarius. a ki az innend lévő rabok szabadításában forgódjék; mert hosszas raboskodó állapotja miatt megunatkozván sok, s amott az fejrépénz-fizetésnek is örülvén, kéntelenítettik szolgál-tatot amplectálni.

11. Mivel a mostani karvai passusnak manutentiója sokáig nem lehet, mert az csak addig, míg az ellenség meg-erősíti magát, azonnal amittáljuk; azért a Dunán lévő jobb passusról, nagyobb securitásról gondolkozzanak az urak.¹⁾

A dunántúliak ezen követeléseit a rendek nagy lelkesedéssel, elragadtatva a benyújtók részéről hős tábornokuk Bottyán alatt folyton tanúsított vitézség, hűség és kitartás által, egyhangulag resolválták minden pontban.²⁾

Végezetül ezen ülésben a vallás ügyében beérkezett pana-szok vétettek elő, melyekre nézve azt végezték, hogy azokat egy bizottságnak adják ki tárgyalás végett. Sennyey kanczel-

¹⁾ Thaly, Arch. Rak. X. p. 33—35.

²⁾ I. Esterházy Antal gr. beszédének idevonatkozó részét, melyet 1708. január 15-én a dunántúli vármegyék sümegi gyűlésén tartott. A. R. X. 35. old.

lár pedig megbizatosott, hogy meghallgatván mind a panaszosokat, mind pedig a kiküldött bizottságot, foglalja írásba, hogy mely okok akadályozták a szécsényi gyűlésben hozott határozatok végrehajtását, s erről tegyen a rendeknek jelentést.¹⁾

IV.

Törvénytáblák ügye. Abrenuntiatio.

Pünkösöd ünnepe közbejövén a legközelebbi ülés június 13-án tartatott. Sennyey kanczellár megnyitva az ülést a dicatorokat esküdtette meg. Ezután közölte a rendekkel, hogy a senatus az általuk a fejedelem és a fővezér részére tett ajánlatokhoz hozzájárult. Illendőnek találná azonban a maga részéről, ha a rendek részéről ezenkívül még »téli quártély és lovaknak compromittáltatnék«, mely újabb ajánlathoz a rendek azonnal hozzájárultak.²⁾

Ezután megjelent a rendek között Rákóczi s elsőben is a törvénytáblák ügyét vették elő. Erre nézve már június 1-én a propositiókkal együtt terjesztették a rendek elé a senatus véleményét, hogy az igazságszolgáltatás akadálytalan folyása végett két törvényt tévő országtábla állíttassék fel. E törvénytáblákhoz a vármegyék keblökből 24 assessort választanak, kik közül 12 Eperjesen, 12 pedig Korponán gyűljön össze, s magok közül elnököt választva, mindazon ügyeket, melyek az ítélőmesterek előtt folynak, revideálván, ennek eredményét a senatus elé terjesszék.³⁾ Működni fognak november, december és januárban Eperjesen, február, márczius, áprilisban pedig Korponán. Ezen táblák assessorai minden évben, mindszenek napján, változnak, és ezért utasítottak a vármegyék, hogy legalább egy hónappal a terminus előtt új ülnököket válasszanak. Hosszú vita indult meg ezen előterjesztés nyomán, melyben a fejedelem és Bercsényi is részt vettek, utóbbi főleg fejtegetvén, hogy azon ügyek tekintetében, melyek az ilélőmesterek előtt szoktak folyni, a rendek mindjárt most határozhatnak, míg a nagyobb fontosságú ügyek fölötti határozathozatalt alkalmasabb időkre halaszthatják. Hosszas vita után a gyűlés az előterjesztést elfogadta.⁴⁾

Többek indítványára a dicatorok fizetése került szóba,

¹⁾ Bártfai napló 157. old.

²⁾ Bártfai napló 158. old.

³⁾ De »salvo et imperturbate manente legali cursu juris, in Comitatus et Civitatibus fieri solito.« Beniczky 14. old.

⁴⁾ Pozsonyi követek naplója XIX. sz. másolat Szűgyény-Marich orsz. bíró könyvtárában. Thaly K. jegyzetei után.

melyet Bercsényi hevesen ellenzett, mondván hogy ezen tiszt-ség elvállalása hazafiúi kötelességének kell hogy tartassék mindenki által, hiszen sok más is csak becsületről szolgál; de ha a dicátorok közül bárki is ily módon szolgálni a hazának nem akar, az jelentse ezt ki a gyűlés előtt. Amde ezen felszólításra ki sem válaszolt; az indítvány formalisan ugyan nem lőn elfogadva, hanem kimondatott, hogy ha valaki bármit a dicatio alkalmával eltagad, annak harmadrésze a dicátoré, egy harmada a feladóé, egy harmada pedig a fiskusé. Ha pedig valaki a dicationak ellenszegül, az jószágvesztéssel sújtassék.¹⁾

Kapcsolatban ezzel megválasztatott a törvénycikkék szerkesztésére kiküldendő bizottság, melynek tagjai lettek: Kálmáncsai, Beniczky és Kajali senatorok, továbbá Okolicsányi Mihály, Prileszky, Bulyovszky, Csermeczky és Szalay István.²⁾ És ezután áttért a gyűlés azon ügyre, mely miatt Rákóczi azt tulajdonkép összehívta: az abrenuntiatio ügyére.

Rákóczi rendeletére Krucsay újból felolvasá az egybe-gyűlt rendek előtt a propositiók azon részét, mely az ország belállapotáról, a megszakadt békealkudozásokról és az ausztriai háznak Magyarország iránt követett eljárásáról szolt. Ezután szót emelt maga Rákóczi.

Röviden elmondá ismét a propositiók azon részét, melyet fentebb Krucsay felolvasott. A megszakadt békealkudozásokról szólva kifejté, hogy, ezen a bécsi udvar által kezdett alku-dozások csakis a rendek kijátszására irányultak, midőn a bécsi udvar ugyanazok által, kik az alkudozásokat a rendek megbizottaival folytatták, »álnokul hálójába keríteni igyekezett« az országot, »az projectált színes tractáival is csak eludálta az Nemes confoederált Státusokat.«³⁾ Beláthatjuk tehát a ren-dek, hogy az ausztriai háztól, mely ép ezen eljárása által nyíltan megmutatá, hogy a békességre semminemű hajlandó-sága nincsen, az ország javára semmi jót nem várhatnak. Szükségesnek látja és tartja, ennél fogva a fejedelem hogy, a rendek az ausztriai háznak, mint a mely áskálódásai által az országnak nem javát, hanem csak kárát okozza, uralmát megszüntnek jelentse ki, és József királyságáról abrenuntia-tiót tegyenek.⁴⁾

¹⁾ Bártfai napló 158—159. old.

²⁾ Kolinovics 128. old.

³⁾ Bártfai napló 159. old.

⁴⁾ Bártfai napló 159. old. Rákóczi az abrenuntiatiót illetőleg emlékirataiban megemlíti, hogy nem emlékezik már, vajlon ő, vagy Bercsényi indítványozta-e azt? A bártfai követek naplójából most kitérnik, hogy

Az abrenuntiatio szó elhangzott Rákóczi ajkairól. A rendek kezébe volt most letéve a határozat, mely bármerre dől is, kétségkívül nagy befolyással s fontossággal bir Magyarországra további sorsára. A rendek nem haboztak határozatukkal, kimondva az abrenuntiatiót, ezáltal a további harczot is kimondták függetlenségükért. Késznek nyilatkoztak Rákóczi indítványának elfogadása által követni vezérő fejedelmüket a harczban, megosztani vele bajt és dicsőséget. Elhatározásukat elősegíté a Bercsényi által hosszú beszédben nyomban következő bő indokolás.

Rákóczi beszéde után ugyanis azonnal szót emelt Bercsényi. Hosszú, tüzes beszéddel okolta meg fejedelme indítványát, mely, mint mondá, új dolgot épen nem foglal magában. Az abrenuntiatio tulajdonképen már akkor mondatott ki, a mikor a rendek a confederatiót a szécsényi gyűlésen megalkották.¹⁾ Hogy ezen, akkoriban hozott határozatot még nem publikálták, annak oka egyes-egyedül abban rejlett, hogy remélték, miszerint a békealkudozások a kívánt eredményre vezetvén, az elszakadás kimondása fölöslegessé válik. Mivel azonban a tapasztalat azt bizonyítá, hogy az ausztriai háznak nem volt és nincs is valóban szándékában a béke megkötése, azért szükségessé vált ezen abrenuntiatiót törvénybe igatni, mert csak úgy remélhetnek Magyarország jóakaróitól, több külföldi király és fejedelemtől segílyt az osztrák ház elleni harczra, ha a magyarországi szövetkezett rendek magukat teljesen függetleneknek nyilvánítják. És jóllehet, mint említve is volt, József királyságának megszüntetése eddigelé *nyíltan* kimondva nem volt, mégis »mindeddig is még az békesség tractájának alkalmatosságával úgy moderáltattanak a dolgok, hogy semmiben, sem az tractának punctumiban magyarországi királynak József király lenni nem recognoscaltatott.«²⁾ Föhhívja tehát a rendeket mondják ki az elszaka-

Rákóczi maga tette ez indítványt. A napló ezen adatának hitelességéhez kétség nem fér, a mint maga a napló is leghitelesebb s legbővebb forrása az ónodi gyűlésnek. Hogy Rákóczi emlékirataiban nem tudja már határozottan, ki tette az indítványt, az nagyon könnyen érthető. Akkor, mikor Rákóczi iratai e helyét írta, már meglehetősen idő múlt el azon napeseményei óta, s így ő, kinek annyi dolog fordult meg a fejében, bizony kevésbbé emlékezett már az illető casus egyes körülményeire, mint az eseményeket rögtön, az ülés után papírra tévő Péchy Ádám.

¹⁾ A minthogy elvégre a szécsényi gyűlés I. cikkéből tényleg kiolvasható, hogy Rákóczi fejedelemmé választásával kimondták az elszakadást. Az ónodi gyűlésen tett abrenuntiatio egyéb iránt csak szükséges és természetes folyománya volt azon törekvésnek, mely 1505 óta egész 1848-ig folytonosan meg volt: az ország függetlenítésére célzó törekvésnek.

²⁾ Bártfai napló 159—160. old.

dást az ausztriai háztól »Eb ura a fakó« — e szavakkal végzé Bercsényi lelkesült szónoklatát.¹⁾

Bercsényi ezen beszéde a jelenlevőkre mély benyomást tön. A tűz és hev, az ékesszólás, melylyel Bercsényi szónokolt, ellenállhatatlanul ragadta magával a rendeket, kikből, mint a kitörő vihar fakadt ki a szó: »*Eb ura a fakó!* Mai napságtól fogvást József nem királyunk, abrenuntialván mindenekben ellene. Inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágy-ságot viseljünk.«²⁾

Az ausztriai háztól való elszakadás ily módon ki volt mondva. A mint a Bercsényi szavai által felvillanyozott kedélyek lecsendesültek, azonnal az idevágó törvényczikk szövegéhez térték át, melyben bő okadatolás után az abrenuntiatio kimondatik. Együttal határoztatik, hogy mindazok, kik a törvényczikk keltétől számított két hónap alatt a szövetségbe be nem állanak, hanem bármi módon az ausztriai ház partján megmaradnak, a haza nyílt ellenségei gyanánt tekintetnek, jószágaik elkoboztatnak, netáni méltóságuk- s hivataluktól megfosztatnak; ezen határozat pedig úgy az egyházi, mint a világiakra nézve is kötelező erővel bír. Kapcsolatban ezen *határozattal* kijelenték a rendek, hogy ezen *határozotukat* a szövetségre tett hitükkel megerősítik, s az országot interregnumnak nyilvánítják mindaddig, míg a következő országgyűlés új királyt nem választ.³⁾ Addig is Rákóczi kérvén fel a fejedelmi teendőik elvégzésével, elhatároztatott, — június 18-án — hogy miután Rákóczi tulajdonképeni fejedelemsége, Erdély ügyei végett gyakran kényszerítve van Magyarországtól távol lenni, hogy ezen távol léte az országnak kárára ne legyen, helyettese gyanánt gróf Bercsényi Miklóst megválasztani, ki a választást elfogadva, június 22-én tette le az esküt, mint fejedelmi helytartó.⁴⁾

Az egyhangulag kimondott abrenuntiatiót pedig az indokkal együtt egy külön iratba foglalva, három példányban kiadták, kölőn aláírva és megpecsételve, a következő tartalommal:

¹⁾ Pozsonyi követek naplója i. h. Eddigélé nem volt tudomásunk arról, hogy ezen »Eb ura a fakó« fölkiáltás hogy jött ajkaira. Forrásaink közül csak a M. N. Muzeumban levő diarium regisztrálta ezt, most a pozsonyi naplóból látjuk, hogy Bercsényi volt az, ki e kifejezést először használta. E napló szerint különben, alig hogy Rákóczi beszédét bevégezte, tette meg Bercsényi az abrenuntiatio kimondására czélzó felhívását, s csak miután a rendek ezt viharos helyesléssel kimondották, tartotta Bercsényi az azt indokoló beszédet.

²⁾ Diarium a m. n. muz.-ban, fol. 9.

³⁾ U. o. és a IV. articulus.

⁴⁾ Pozsonyi követek naplója i. h.

»Minekokáért az ausztriai háznak, oly csalárd alattomban való alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása és álnokul velünk bánása, s nem egyébre, hanem hogy maga kegyetlen uralkodása és utálatos igája s erőszakos hatalma alá hajthasson bennünket, czélozása avagy csak onnan is bőségesen kitetszik, hogy ő királyi hatalmával s autoritásával gonoszul élén, s nem lévén maga kötelességére, mely hazánk irott törvényeiben és a hittel megerősített diplomákban bőven le van ábrázolva, semmi tekintete: külön-különbféle színek alatt nyilvánvaló erőszaktétele, vérontásra és ezen magyar nemzetnek feltett eltörlésére, kifakadott, úgy hogy már többé nem a királyi igazgatói és oltalmazói tiszten foglalatoskodott, hanem az ország lakos reideinek és azok szabadságának nyilvánvaló ellenségévé változtatta magát annyira, hogy sok rendbéli mély alázatossággal, nemkülönben mint isteni felségnek, mind az előbbeni ausztriai királyoknak s mind az első Leopoldusnak nyújtott esedező supplicatiókra is, a panaszoknak, a gravameneknek soha semmi orvoslását e haza nem nyerhette, sőt hovatovább naponként nagyobb s nagyobb gonoszba merült állapotja. Méltán fordítjuk tehát azon nehéz iga és kegyetlen tyrannusi uralkodásra nézve szemeinket mindazokra a gonoszokra és szabadságaink kiforgatására, melyeket kegyetlen tyrannusi országlásának kezdetétől, és derekasabban pedig a mi időnkbeli emlékezetünkől fogva, mindenféle színek alatt elkövetett és elkövetni ugyan szokásba vett vala; melyeket másként is ennekelőtte kibocsátott s nyilvánvalóvá tett közönséges írásainkkal a keresztyén világi ítéleti alá bocsátottunk. És noha azon sok gonoszságoknak temérdek voltától indítván, avagy csak igazságos fegyverkezésünknek felfogásával is és kegyetlen tyrannusi uralkodási ellen való szövetség kötésünkkel s azáltal tett vezérő fejedelmi guberniumunknak megerősítésével hozzája való kívánt engedelmességünknek s nem jól folytatott királyi országlásának azonnal ellene mondtunk és magunkat azáltal felszabadúltaknak lenni kijelentettük: mindazonáltal tovább is éles és megért elmével vizsgálván és meggondolván a mostani országgló első József császárnak a magyar koronához képzelt jussát és álnokul koholt praetensióját, vagy ahhoz jutásra való kívánságát, kit a pozsonyi országgyűlésében az ország státusi és rendei által magának örökös jussal adatottnak lenni allegált, minthogy azon országgyűlésbeli decretumnak rendi így szól: Mi Leopoldus stb. Midőn elménknek több szorgalmatossági között eleinkről ránk szállott Magyarországunknak hajdani boldog állapotjának helyrehozásában fáradoznánk, ezen hasznos orvoslás is juta eszünkben, hogy e folyó 1687. esztendőbeli

szent Lukács napjára szabad királyi Pozsony városában az egész egyházi és világi, nemesi és több említett magyarországi és hozzája tartozó részekbeli státusoknak és rendeknek közönséges országgyűlését hirdetvén, a hol magunk is jelenlévén, felséges erczherczog József elsőszülött fiunk nekik jövőendő királyokká s urokká koronáztatnék stb. Ahonnét nyilván kitetszik, fennlévén épen akkoriban valóságosan az eperjesi méészárlásnak vérontó theatruma, annak rettentő s kegyetlen hóhérlásibül, melyekre magunk is jól emlékezünk, bizonyosan tudjuk s kitanultuk az országnak abban az időben nagy szorongatásban s inségben lévő főfő rendei életöknek s jószágaiknak veszedelemben forgásával, minden előre lenni szokott választás nélkül Józsefnek a királyi székből erőszakos és tyrannusi kegyetlenséggel való betolását, fenntartott álokokkal lett hiti letételének semmirevalóságát, erőszakos voksolásoknak törvénytelenességét, annak felette tyrannusságának tovább is folytatását, melylyel annyi sok álnok trakták által is, nem hogy az országot előbbeni szabadságában helyreállítani ügyekezett volna, sőt inkább atyja gonosz cselekedetinek helybeliagyásával maga is hason tyrannusi kegyetlenséget üzvé, az ország raboltatásától, pusztításától s rajtavaló fenyegetésétől, melyek mind a gyalázatos tyrannusi szolgálat alá való hajtásunkra czéloztanak, vérontó fegyverének dühösködése által eddig is meg nem szűnt. Mivel pedig ezen mi országunknak még a legelső fundátora is. szent István király I-ső decretumának 4-dik részében, maga fiának, szent Imre herczegnek és következőképen minden magyar királyoknak kiadott parancsolatiban való sententiáját e következő szókkal jelentette ki: „Ezekből pedig — t. i. a fejedelmekből, ország báróiból, hadi főrendekből s nemesekből — senkit szolgálatra ne kényszeríts vagy szolgának ne nevezz stb. Ha szelid erkölcsű leszesz, királynak mondattatol és a király fiának és szeretettni fogsz minden vitézlő rendektől; ha pedig haragos, kevély, irigy és békétlen leszesz és a grófokon és fejedelmeken nyakaskodó, kétségkívül a vitézlő rendnek erőssége a királyi méltóságnak megtompulására és csökönésére válik, és idegeneknek adják a te országodat.” Mely sententiát a megholt Leopold császár is, az ország több úrrendeinek és státusoknak nyakokra ülésével és a szabad nemzetnek gyalázatos szolgálat és jobbágyi sors alá való hajtásával magára hárította; József is nem királyi guberniumbeli, hanem valósággal tyrannusi successiót, minthogy nem választatott, hanem az atyjától erőszakosan belétaskoztatott, követelhet méltán magának. Minekokáért ezen mi mindnyájunk közönséges akaratjával végezett s megerősített artikulusunkkal magunkat említett első

József császár és ő általa az egész ausztriai ház rajtunk követelt királyi engedelmisségétől s tiszteletitől és minden magának tulajdoníthatni kívánt jussától magyar koronánkhoz, országunkhoz s annak igazgatásához most avagy jövődöben akármi módon való ragaszkodásától felszabadúltaknak s megmenekedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván s declarálván: mindazoknak abrenunciálunk és ellene mondunk; és ekképen régi dicső szabadságunknak s legfelső törvényes jussunknak erejével és autoritásával, mely mind isteni s mind emberi törvények szerint reánk szállott és származott. — senki arra bennünket nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem teljes jó kedvünkől és szabad akaratunkból hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük. Declaráljuk azonkívül és kiadjuk, hogy mindazokat az hazánk fiait publikus és nyilvánvaló ellenséginknek fogjuk tartani, valakik ezen articulásoknak datumjától avagy kiadásától fogva két hónapok elfolyása alatt confederationunkba vagy szövetségünkbe beállani nem akarván, a megírt ausztriai háznak hűségében, engedelmisségében akármi módon és akárhol megállapodnak és országunknak törvényesen tartozó egyességre és hűségére vissza nem térnek; úgy hogy a megmondott idő eltelvén, azoknak minden javai s jószági azonnal, mindjárt, közbenvetés nélkül, ezen artikulusunk erejével az ország fiscusára szálljanak örökösen, úgy azoknak tisztességek, méltóságok, szabadságok félbenszakadtaknak és semmirevalóknak tartassanak. A szerint az egyházi rendek is mindnyájan valakik ezen végzésünknek eleget tenni nem akarnának, jószágoknak avagy beneficiumoknak bírására érdemetleneknek és nem méltóknak tartassanak, és minden politikai activitás vagy külső világi tartósságbeli jóknak velök közlése s affélékben való változások nélkül ellegyenek.«¹⁾

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ Szalay VI. 434—438 old. Az abrenuntiatiót magában foglaló ezen cikkelynek egy, az aláírásokat töredékesen feltüntető másolati példányát saját gyűjteményéből Thaly Kálmán lekötélő szívesseggel engedte át használatomra. Mint ezen példányból kitűnik a proklamációt Rákóczi után alá írták: Bercsényi, Csáky István, Esterházy Dániel, Zay Lőrincz, Vay Ádám, Kálmáncsai István, Jánoky Zsigmond, Gyürky Pál, Telekessy egri püspök, Pyber nyitrai administrator, Sennyey István. Pozsony részéről Spáczay György, Dobsa György; utánok Berthóthy Ferencz, Beniczky László, Gerhard György, Soós István, Török István, Kajaly Pál, Labsánszky János. Nyitra részéről Sándor Albert alispán, Gosztony Miklós assessor. Trencsén részéről Baross Ádám helyettes alispán, Kalocsányi Pál szolgabíró. Nógrád részéről Darvai Ferencz alispán, Kántor István jegyző. Bars részéről Kazy János helyettes alispán, Kosztolányi Gábor jegyző. Az álta-

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Vámbéry Ármin. *A Magyarország Keletkezése és Gyarapodása.*
(Budapest, 1895.)

Megszoktuk Vámbéry Ármin megjelenő munkáiban a tudományos irodalom orográfiai képeinek, hogy úgy mondjam, messzire kitetsző csúcsait látni; és valóban ezek közül egynehányt nemcsak a szakember, de a művelt nagy közönség is figyelmére méltatott, ilyenek »Középázsiai utazás«, »Vándorlásaim és élményeim Perzsiában«, »A magyarok eredete« stb. Bizonyára a jelen ismertetésünk tárgyát alkotó munka is azok számát fogja szaporítani, melyek közkezen forogva az oly különböző érdekköröket érintő művelt társalgás részeivé válnak s mint ilyen több tekintetben a szakemberre is hatással lesz, a ki kétségen kívül nem fog oly kérdések előtt elzárkózni, melyekről a művelt körök társalgásában említés történik s élni fog az alkalommal, hogy ezek egyikét másikat beható tanulmányok tárgyává tegye. Mi az, a mi Vámbéry műveit annyira vonzóvá teszi a művelt nagy közönség előtt. Tárgyak minden bizonynyal, de ez még nem fejtí meg a kérdést. A legérdekesebb tárgyat érdektelenné teheti az író, s viszont egy egyszerű kis kirándulást a közelben oly élénken, természetűn vázolhat, színezhethet, annyi érdekes dologgal hozhat

lam használt példány több nevet nem említ. Föltűnő, hogy az irat elejéről az oszlopos emberek közül hiányzik gr. Esterházy Antal, Csáky Mihály, Károlyi Sándor, a két Barkóczy, Andrassy, Bottyán, Klobusiczky, Perényi stb. neve. Úgy látszik, hogy azokon kívül, kik mint pl. Bottyán, a csataterén elfoglalva a gyűlésen nem voltak jelen, azok sem írták alá, kik a gyűlés egy részén jelen voltak, mint pl. Károlyi Sándor. Szóval úgy látszik az abrenuntiatiót csakis azok írták alá, kik az okmány aláírása napján jelen voltak a gyűlés színhelyén. Lehetséges azonban, hogy a jelen nem voltak később írták alá az okmányt mi azonban az általam használt példány után, miután az csak töredekesen adja az aláírók neveit, nem konstataálható. Zay András testőrezredes, Esterházy István és László, Perényi Parkas, Imre és János, Berényi Ádám szintén nem szerepelnek az aláírások elején — hol helyük lett volna — noha biztosan tudjuk, miszerint az ónodi gyűlésen jelen voltak.

kapcsolatba, hogy az olvasó a leírás végéhez érve, csak azt sajnálja, hogy mért van már vége. Az élénk előadás azonban még nem minden. Ehez hozzájárul Vámbéry műveiben az ismeretlen s kevésbé ismert varázsa. A kellemes, érdekes olvasmány egy szép sétához hasonlít. A sétáló szeret messzire látni, gyönyörködik a látkör távoli, határozatlan körvonalaiiban, a mit tisztán nem lát, azt legalább sejteni óhajtaná s szeme betelik annak képzeletével, így az olvasó is szereti, ha egyes fejtegetéseknél a határ nem vonatik meg: *eddig s ne tovább*, hanem messzi láttávlatok nyílnak meg lelke előtt. A tudományos munka hypothesisai, hasonlóan a távoli látkép határozatlan körvonalaikhoz, vagy a kora reggel ködében uszó tájképhez, vonzva vonzanak, a képzeletet foglalkoztatják, a valóság felderítésére irányuló vágyat élesztik és fokozzák. Mindezekhez hozzá fűződik Vámbéry műveiben az irály szépsége. A francia s olasz olvasó nagy súlyt fektet az olvasmány alaki részére, s hogy csakugyan a legszárazabb, legelvontabb tárgyról is lehet művésziileg írni, bebizonyították nagy és méltán hírneves íróik. A mi tudományos irodalmunknak is vannak e tekintetben is kiváló mesterei, kikre nemcsak hivatkoznunk lehet, de a kiknek példáit tanulmányoznunk, s ha magunk is forgatjuk a tollat kezünkben, követnünk kell. A történeti munkákban az irály épen nem közömbös s a nagy történetírók műveit eléggé nem tanulmányozhatják azok, kik magok is történetírók kívánnak lenni. Thukydidest példányképül választva fejlődött Sallust azzá, kiről Quintilian méltán írhatta: *At historia non cesserit Graecis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear*, stb.¹⁾

Vámbéry Arminnak e könyvismertetés tárgyát alkotó nagy műve Budapesten a Franklin-társulat könyvnyomdájában nagy nyolczadrétben nyomtatott s a név-, szó- és tárgymutatót beleértve 408 lapra terjed. Tartalma következő XX. részből, illetve fejezetből áll:

- I. Bevezetés (3—29 ll.)
- II. A törökök legrégibb költözködő mozgólatai (30—41 ll.)
- III. Hunok Európában (42—50 ll.)
- IV. Az avarok Pannoniában (51—59 ll.)
- V. Az avarok hatalmának pusztulása (60—72 ll.)
- VI. Az avarok maradványai (73—81 ll.)
- VII. Az alakulás folyamának kezdete (82—95 ll.)
- VIII. Az alakulás folyamának további menete (96—110 ll.)
- IX. Avarok és szlávok (111—122 ll.)
- X. A magyarok, mielőtt nyugat felé vonultak (123—135 ll.)
- XI. A magyarok költözése Pannoniába (136—150 ll.)

¹⁾ X. k., I. 101.

- XII. A magyarok ethnographiai leírása (151—184 ll.)
- XIII. A honfoglalás (185—198 ll.)
- XIV. A magyarok betörései és háborúi Európában. (199—210 ll.)
- XV. Magyarország a X. évszázadban (211—230 ll.)
- XVI. A magyarok megtérése a kereszténységre (231—248 ll.)
- XVII. A magyar ethnos kristályosodása (249—274 ll.)
- XVIII. A magyar elem növekvése (275—325 ll.)
- XIX. A magyarság további sorsa (326—365 ll.)
- XX. A jelenkor magyarsága (366—393 ll.)

A név-, szó- és tárgymutató a 394-dik lapon kezdve a 408-dik lapig tart.

Vámbéry szóban forgó munkájának főtartalmát szerző a m. tud. Akadémia 1894-dik évi közgyűlésén e munkáról tartott ismertetésében a következőkbe foglalta: »Szándékom a magyar nemzet keletkezésének képét egy akadémiai előadás szűk keretében bemutatni. — — — — — Az előbbi megjegyzésekből látható, hogy a mai magyarságnak nem Ázsia pusztáin és éjszaki vidékein, nem a Volgától a Dunához való költözködése közben, nem is a IX. században kellett keletkeznie. *hanem előbb és egészen más helyen, vagyis azon helyen és azon időben, a hol és a mikor ural-altáji népelemek világrészünk keleti határain először megjelentek. Történelmileg e korszakot az úgynevezett hunn¹⁾ időbe kell helyeznünk, mikor a hatalmas világverő Attila Éjszak- és Közép-Ázsia népeivel Európába tört és a négy folyam között ideig-óráig az ural-altájiak hazájára tette.* Attila zászlói alatt találjuk először egyesülésben az ural-altáji fajnak valamennyi ágát, éppen úgy, a hogy később Dsengiz uralma alatt történt. Mikor aztán a nagy hunn király halála után a kaland- és harczkereső pusztai leventék legnagyobb része régi hazájába visszatért, *a mi alföldünk, a mely az ázsiai síkságokhoz talajviszonyok tekintetében föltöbbször hasonló, nem egy csapatot csábított letelepedésre. Első sorban ugor-eredetűeknek kellett ezeknek lenniök.²⁾ időjárártával egyes elkésett³⁾ török csapatok szegődtek hozzájuk, mint törzsrakonaik és védelmezőik, mert hadi erény és uralkodói tehetség mindenkor csak a töröknek volt tulajdonsága. Ezen ugor és török keverék képezte tulajdonkép a magyar nép magvát; e mag körül az úgynevezett*

¹⁾ V. »A magyarok eredete« cz. művében a *hún* ethnikus nevet helyesen hosszú *u*-val s egy *n* nel írta s azon véleményben volt, hogy a *kún* és *hún* névalak egy és ugyanazon névnek variánsai (l. a 43-dik lapon). Szóban forgó művében e névre vonatkozólag Hunfalvy Pál írásmódjához közeledett, az *u* magánhangzót rövidnek írva.

²⁾ De miért?

³⁾ Mitől késett el?

avar korszak folyamán új ural-altái jövevények gyülekeztek össze a Kaspi tó és a Fekete tenger éjszaki vidékéről, még pedig úgy, hogy a nép törzse nyelvi tekintetben megtartotta az ugor-török keveréket, ethnikai tekintetben azonban a három évszázad alatt hozzá csatlakozott törököknek hatásától lassanként átalakult. Az inkább kezdetleges fogalmok megtartották ugor, a tovahaladó művelődés kifejezései pedig török nyelvjellemüket.«¹⁾

Mielőtt Vámbéry nagy művének jelzett főtartalmával behatóan foglalkoznánk, legyen szabad egy kis kitérést tennem a V. által is használt *ugor* elnevezésre. Hunfalvy Pál »A' Vogul föld és nép« alapvető munkájában az *ugor* ethnikus névről ezeket írja: »Az ugor népek ma a' *szirjének* a' Dvina mellékeitől fogva az éjszaki Ural hegységig; a' *permiek* a' Káma folyó mellékein; a' *vojákok* a' Vjätka folyó mellékein dél felé az 56°-ig; az a' három nép a' *permiség* alatt ismeretes. Továbbá a *mordvinok* a' szélesség 52° és a hosszúság 70° alatt; a' *tulajdonképi ugor* népek, a' *vogulok* és *osztjások*, az Ural lejtőseitől fogva kelet felé az Irtisig, s délen a' szélesség 58°-átul fogva éjszak felé a' számojédokig. Végre a' *magyarok*. A' 72—78 lapokon előadtuk ezen népek saját neveit, melyek mind a' folyókrul vannak véve.«²⁾ Hunfalvy tehát különbséget csinál a *tulajdonképi* és *nem tulajdonképi* ugor népek közt s az előbbieket elnevezése alatt a vogulokat és osztjákat érti. A vogul mind magát mind az obi osztjákat *man-si* vagy *mán-szi*-nak, sőt *mán-csi*-nak is nevezi, az obi osztják pedig magát *ász-jah*-nak, az az »obi nép«-nek hja,³⁾ ebből az *ász-jah*-ból lett aztán az *osztják*. De hát honnan jön a *jugor* s *vogul* név, a mely utóbbi előbbivel egyazonnak látszik lenni? A *szirjének* a *Man* folyót, a melyről a vogul magát *man-si*-nak nevezte, *Jögrá*-nak mondják s a partján élő vogulokat *jögra-jas*-nak, azaz jögra népnek. Hogy miért nevezték a *szirjének* a *Man* folyót *Jögra*-nak, nem tudjuk, de igen valószínűnek tartom, hogy e név első szótagja a *jög* a finn *joke* (nom. *joki*) »kisebb folyó«, az osztják *jogan* (*jog-an*) »patak«, a *szirjän* (zürjén) *ju* »folyó« szóval egyazon, l. ö. h. v. a cser. *jög* folyni igetöt. A *szirjének* voltak tehát azok, kiktől nyugati szomszédaik a vogul nép *jögra-jas* elnevezését először hallották, mely név aztán az oroszok nyelvén *vogul*-lá alakult.⁴⁾ A kérdés ilyen állapotában vilá-

¹⁾ L. az »Akadémiai Értesítő« 1894-dik évfolyamának 327-dik lapján.

²⁾ Reguly Antal hagyományai (Pest, 1864.), a 326-dik lapon.

³⁾ L. a bevezetést a 8-dik lapon.

⁴⁾ Az orosz a *Man* folyót *Vogul* v. *Vogulka*-nak nevezi.

gosan áll előttünk, hogy a vogul és osztják nyelv, de csakis ez a kettő s nem a többi rokon nép és nyelv, nevezhető *jögra*-nak s hogy a *jögra* névnek nincs semmi köze az *ugor* elnevezéssel, mint a hogy még nem régen én is hittem s hogy ennél fogva a szirjän, permi, votják, mordvin nyelvek ép oly kevésbé nevezhetők *ugor*-oknak, mint maga a vogul s az osztják. A *finn-ugor* elnevezés tehát önkényes s való tényeknek meg nem felelő és sokkal helyesebb volna, ha helyette a *finn-jögra* v. *finn-jugor* elnevezést használnók,¹⁾ tekintettel e népcsalád egymástól legtávolabb eső népeire, mint a hogy indo-germán-t mondunk. De hát *verba usu valent* s bajos a megszokottat leszokni. Vámbéry is az *ugor* elnevezést ép oly értelemben használja, mint Hunfalvy és Budenz s mindazok, kik ezen nyelvcsalád különböző nyelveivel foglalkoznak, pedig Vámbéry szerint az *ugor* név az *ujgur*-ból rövidült s erre nézve legújabb nagy művében megjegyzi: *Ránk magyarokra nézve már azért is különös érdeke van az ujgur névnek, mert ezzel, azaz ugor (oroszul ugri névvel) jelelték meg az oroszok a tőlük keletre lakó nem orosz népeket stb.*²⁾ Én is használtam ez elnevezést, azonban azt rendesen így irtam »*úgynevezett finn-ugor nyelvek*«, »*linguae, quas dicunt ugoricas*« stb. Az *ugor* elnevezés nyugat-európai használatáról »Adalékok Krim történetéhez«³⁾ című értekezésemben néhány adatot közöltem, melyeket ide iktatok: Olivieri (az általa kiadott) genuai okmányok latin bevezetésében előforduló *lingua ugaresca* nevezethez következő magyarázatát csatolta: »*lingva ugaresca* o ugarica era forse l'idioma tartaro degli Oigurs (így) molto simile al Turco.«⁴⁾ Olivieri ezen szavai inkább félénk gyanítást, mint tudáson alapuló meggyőződést tolmácsolnak. Belgrano jeles genuai történész az *Itharcassius*-féle okmányról szólva következőket mondja: »A proposito di documenti scritti in cotesto idioma (úgy mint *in lingua ugaressa*), mette bene ricordare il trattato concluso da Giannone del Bosco, col signore di Solcati accennato dall' Oderico (lettere ligustiche, p. 180.) pubblicato dal Sacy (notices et extraits etc. vol. XI., p. 53.) e riprodotto dall' Olivieri (carte e cronache, ecc., p. 72.) con assai notevoli variazioni ed aggiunte. Il documento è tradotto dalla *lingua ugaresca* nel volgare genovese dal notaio Giuliano Panizzaro, col ministero di Luchino Calligepelli interprete

¹⁾ *Finn-vogul*-t, vagy *finn-ural*-it is mondhatnánk.

²⁾ L. a 32-dik lapon.

³⁾ Budapest, 1873.

⁴⁾ L. Histoire et Mémoires de l'Institut Royal de France, classe d'Histoire et littérature ancienne III. k. 117-dik l.

del comune e della curia di Caffa.« Belgrano akkor, a mikor ezt írta, azon nézetben volt, hogy az *Elias*- és *Iharcassius*-féle okmány azonos, most ő is más véleményen van a jeles Desimoni (Cornelio) kimerítő vizsgálatai nyomán. Ezen okmányok azon a török nyelven voltak írva, mely a kis tatárországi kánok udvarán divatos volt, s azon tartomány török eredetű lakóinál a mindennapi élet nyelve volt. Innen van az, hogy azon kaffai consul, ki egy görög eredetű asszonynak 60 aspro-t adott jutalmul *ogarescha* nyelven szerkesztett okmányok felolvasásáért, a szövegek lefordítását vagy megfejtését vagy bárminemű a szövegre vonatkozó magyarázatot nem óhajtott se ő, se a tanács. Legfőbb bizonyítéka annak, hogy az *Elias* és *Iharcassius*-féle okmányok elején megemlített *lingua ugarisca* csakugyan török-tatár, az 1387-ben kötött igen becses, a történettudomány számára szerencsésen megmaradt, latin nyelven írt, s az *Elias*-féle okmánynál hat évvel későbbi szerződés végén előforduló s következőkép hangzó szavakban van: *et presentis instrumenti de lingua tartarica* in latinam stb. E néhány szó nem szorúl kommentárra. Különben ugyanezen szerződési szövegben a *lingua ugaricha* is előjön.«¹⁾ József kazar király a X. évszáz második felében R. Khisdai-hoz írt levelében a magyarokat is *ugri*-oknak nevezi.²⁾

E kitérés befejeztével visszatérünk Vámbéry szóban forgó munkájának fennebb közölt főtartalmára, melyben az mondatik, hogy a magyar nemzet a hún időkben s jelenlegi hazánkban keletkezett, még pedig ugor- és török elemek keverékéből. Árpád s magyarjai tehát a IX-dik évszáz vége felé a magyar népet itt a négy folyam menti országban már ethnikailag készen találták s benne csupáncsak a török népelemet gyarapították volna. Ez állítások közt több olyan van, mely régebb keletű s van olyan is, mely népünk legrégibb hagyományának része. Hogy a székelyek a húnok maradványai, e népnek régi közhiedelme. Attila s a húnok emléke egy udvarhelyszéki dalban e szavakban nyilvánul:

»Azért, hogy én székely vagyok, minden embert nem uralok;
Attila volt az én apám, szép örökség maradt reám stb.«³⁾

A hun, székely, magyar ethnos folytonosságát egy háromszéki közmondás így fejezi ki: *székely szülte a magyart*.⁴⁾ Hogy

¹⁾ L. fennemlített értekezésem 32—33 ll.

²⁾ L. Harkavy kiadásában az illető helyen.

³⁾ L. a Kriza gyűjtemény 52-dik számát a »Kriza Album«-ban.

⁴⁾ L. a »Kriza Album« 31-dik lapján. Egy másik ide tartozó három-

fel »Hun, avar, magyar continuitás« című értekezését, melyre Hunfalvy Pál tett egy pár észrevételt s báró Kemény Gábor egy megjegyzést. A »Pesti Napló« azon évi febr. 4-diki száma a kérdéses felolvasásról ezeket mondja: »Majd Réthy László tartott felolvasást a hun-avar-magyar rokonságról, melyben azt vitatta, hogy a magyar nyelv hazánkban már a honalapító ural-altaji magyar faj bejövetele előtt is élt Dunántúl (Pannoniában) és pedig az elszórtan élő hún s még inkább avar töredékek ajkán. Nyelvünk s fajunk e hazában már a Hunyadiak korában érte meg az ezredik évet. A *hunok, avarok és magyarok rokon népek voltak*, a legutóbb jött hódítókat, eleinket azért nevezték magyaroknak, mert Magyar volt az uralkodó család neve. Ha a Tarján vagy Jenő család uralkodott volna, akkor valószínűleg mi most nem magyarok, hanem tarjánok vagy jenők lennénk. A felolvasó nézetei hosszas eszmecserét keltettek.« Felejthetlen emlékü barátom báró Kemény Gábertől értesültem először R. felolvasásáról, melyet ő olyannak mondott nekem, a mely hivatva van a magyarok eredetének kérdését felderíteni. Réthy felolvasásának részleteit nem ismerem s a »Pesti Napló« kivonatából az az egy áll tisztán előttem, hogy Réthy elmélete szerint *a magyar nép a hun-avar töredékekből keletkezett, még pedig nem a Fekete-tenger vagy Maeotis partvidékein, hanem Dunántúl*. Vámbéry legújabb nagy művében a többi közt ezt az elméletet igyekezett bebizonyítani, tehát részben egy oly elméletet fejtett ki, mely már előtte megvolt, melyet egy tudományos társulat foruma előtt legelőször R. okadatolt. A különbség az elmélet módosztatában, tehát a részletekben lehet, erről pedig nem szólhatunk, mert a felolvasás, mint megjegyzém, nyomtatásban nem jelent meg. Az avar-magyar continuitást Réthy kérdéses felolvasása előtt néhány évvel a hunyadmegyei történeti s régészeti társulatnak Hátszegen 1881-dik évi október hó elsején tartott vál. ülésén jeles tudósunk dr. Sólyom-Fekete Ferencz vitatta: E felolvasása megjelent a nevezett társulat évkönyveinek második kötetében (Árad, 1884), s ebben a tárgyunkra tartozó szöveg következőképen hangzik: »Igen sok nyom mutat arra, hogy az a terület, melyet mai napság Hunyadvármegyének nevezünk, az Árpádok idejében és már előbb a magyarok honfoglalásakor a magyar elem, illetve ezzel rokon avarság által sűrűbben volt benépesítve, mint gondolnók. A magyarok beköltözését alig 50 évvel megelőzőleg élt és munkálkodott Ravennai Guido föld- és néprajzi följegyzéseiből kétségtelen, hogy többek között Hunyadmegye völgyei s ezek sorában Hátszeg vidéke szolgáltak utolsó menhelyül az avar maradványoknak, melyek a későbbi temesi bán-

ság vidékein emelt és külföldi felületes utazgatók után helytelenül római sánczoknak nevezett gyűrűikből is kiszoríttathattak. Ez avar korszakból a Syl folyó neve, a Saág¹⁾ mostan Nándorválya), Abló, Babócs, stb. helynév; az Igech, Szerekes, Ankos-féle családnevek, melyekkel okmányokban találkozunk, szállottak reánk. Egyéb emlékek a föld gyomrában avagy fölületén rejtőzhetnek még. *maga az avarság pedig ugyannyira beleolvadt a rokon magyarságba, hogy azon időkben, melyekből történeti részletes adatunk vagy épen okleveleink vannak, már csak magyarokról lehetett szó.* De éppen e találkozásnak, ez egybeolvadásnak róható föl ama jelenség, hogy p. o. Hunyad térein is egész zömökben kellett magyarságnak tanyáznia, ha szabad a gyér adatokat összefogva s a későbbi alakulásokkal egybevetve következtetéseket tenni.²⁾ Dr. Solyom-Fekete Ferencz az idézett szövegben húnokról nem szól s kezdí az avarokon, de hiszen dr. Réthy László is a »Pesti Napló« rövid ismertetése szerint a magyar nyelvet leginkább az avar nyelvel hozza kapcsolatba; úgy S. F., mint R. az avarokat a magyarok *rokonjainak* mondja. Nagy sajnálatunkra R. felolvasása, mint már ismételtén megjegyeztük, nyomtatásban nem jelent meg. S. F.-é megjelent ugyan, de egy vidéki társulat évkönyvében, mely fájdalom! nem eléggé ismert hazánkban. Schafarik még a jelen évszáz első felében adott kifejezést azon sejtelmének, mely szerint az avarok *talán* 907 után a magyarokkal egy néppé olvadtak, l. Vámbéry szóban forgó művének 81-dik lapján a második jegyzetben. A kérdés illetén állapotában Vámbéry szóban forgó munkája főtartalmában *irodalmilag* bizonyára van új is. úgymint az a hypothesis, mely szerint Attila hún seregének finn-ugor elemei hazánkban (első ízben) a húnok legnagyobb részének elvonulása után hátramaradtak volna, s hasonlóképen az »avarok« gyűjtőnévén ismeretes népconglomeratumból is maradtak volna (másod ízben tehát) ilyen népelemek. Ennek a hypothesisnek Solyom-Fekete Ferencz közöltém szövegében nincs semmi nyoma s *irodalmilag* — tudtomra — nem létezik annak valamely bizonyítéka, hogy Réthy László felolvasásában erről szó lett volna. A húnok, avarok

¹⁾ *Saagh* helységnevé előfordul több dunántúli megyében, de előjön dunáninneni megyékben is s közvetítő láncszemként a magyarországi s erdélyi *Ságh*-ok közt *Ságh* Temes megyében a Béga csatorna és Temes vize közt. L. ö. h. v. *Ség* a tihanyi apátság 1055-diki alapítólevelében (későbbi oklevelekben *Seeg*-nek, *Seegh*-nek van írva), l. »A tihanyi apátság 1055-iki alapító levele stb.« írta Szamota István (Budapest, 1895.), a 13. lap.

²⁾ L. a 14-dik lapon.

törökségét már rég óta vitatják tudósaink. Az Árpáddal bejött főnemeseik török voltát Nagy Géza egy a »Turul«-ban megjelent tanulmányában a következő szövegben igen valószínűnek mondja: »Bárminek tulajdonítsuk is előkelő nemzetségeinknél a török nevek hagyományszerű divatját: akár a volgamenti törökség fejlettebb kulturális, társadalmi és politikai viszonyaiból eredő intenzív hatásnak, akár pedig annak a bizáncziak által használt turk elnevezés sok valószínűséget kölcsönöz e feltevésnek), *hogy az Árpáddal bejött főnemesi osztály, a hagyományaink által emlegetett 108 nemzetség, tényleg török eredetű volt* s csak maga a nép a »communitas« volt magyar stb.¹⁾ Igaz, hogy Nagy Géza említett tanulmánya Vámbéry legújabb műve előtt néhány évvel jelent meg, de Kunik A. A. még azelőtt a magyar nép előkelői nemzetiségét szintén töröknek mondotta s Howorth H. H. a kazarak török vagy ugor származásáról szóló előadásában, melyet az orientalistáknak Sz. Péterváron 1876-ban tartott harmadik nemzetközi gyűlésén olvasott fel, a magyarok nemzetiségéről szólva megjegyezte, hogy a magyarok uralkodó osztálya (dominant caste) török volt.²⁾ Vámbéry legújabb nagy művének főtartalma tehát csakugyan egy, az irodalomban új hypothesis-t foglal magában, a mely szerint, mint fennebb láttuk, a húnoknak hazánkban nagy részben való eltávoztát után finn-ugor és török elemek maradtak volna hátra, melyek aztán az avarság uralta, tehát finn-ugor és török népei s ezek maradványai által gyarapodva, a magyar ethnos-t s nyelvét megalkották. Az ugor vagy helyesebben *jujor* s török népvégülékről szóló hypothesis szintén nem új, mert hiszen azt már Kunik s mások is vitatták s maga Vámbéry is a magyarokat már előbb is keverék-népnek tartotta; a különbség Kunik s Vámbérynek jelenlegi véleménye közt abban rejlik, hogy míg Kunik szerint ez az elegyedés a Fekete- és Káspi tenger közt elterülő pusztákon történt, addig Vámbéry hypothesis-e értelmében a magyar népet alkotó ugor és török elemek Pannonia lapályán elegyedtek össze. De mire alapítja Vámbéry szóban forgó hypothesisét? Honnan tudja, hogy a hún hadsereg ugor elemeiből egy rész hazánkban maradt volna? Azt mondja, hogy *a mi alföldünk, a mely az ázsiai síkságokhoz talajviszonyok tekintetében föltöbb hasonló, nem egy ugor csapatot csábított letelepedésre.* De vajjon az ugor népek ős hazája a mi alföldünk-höz hasonló síkságból állott-e? A vogulok s osztjá-

¹⁾ L. a »Turul« 1891-dik évfolyam 55-dik lapján.

²⁾ L. Vámbéry, »A magyarok eredete« (Budapest, 1882), a 415-dik lapon

kok lakta tartomány hegyes-völgyes s erdőktől takart, vizekben bővelkedő, a mint ezt a vogulok népköltészetének nem egy szövegében olvassuk, így p. o. a következő medvéénekeiben Munkácsi Bernát kitűnő fordítása szerint:

*Hegyen termő erdei kóró uti táplálékkal való
Vándorlásom közben,
Erdőben termő erdei kóró uti táplálékkal való
Vándorlatom közben stb.*

Egy másik énekben a medve ezeket mondja:

*Sűrű erdő hét zúgába
Járdalok tovább,
Rengeteg erdő hat zúgába
Járdalok tovább.*

Egy szigvai énekben a medve így szól:

*Nyusztos hátú hét erdei hegyet
Járok be (fogyasztok),
Vadás hátú hat erdei hegyet
Járok be.¹⁾*

Bizony a vogul föld leírása sehogy sem illik a mi alföldünkre s még kevésbbé az ázsiai síkságokra. A dolog így állván, Vámbéry hypothesisét, a mennyire az előttem ismert adatokból magannak véleményyt alkothatok, semmi sem indokolja. A magyar nyelv sokkal valószínűbben Dél-Szibériában vagy Jugrában eredt, a hol ugor népek létezéséről biztos tudomásunk van s azt is tudjuk, hogy ilyenek ott rég múlt időkben is léteztek.

Vámbéry ez ismertetésünk tárgyát alkotó nagy művének bevezetésében igen helyesen jegyezte meg, hogy az ethnikai rokonság a nyelvtől elválasztandó, de abban talán még sincsen teljesen igaza, hogy a szóban, mint az őskori állapotok mozzanataiban, nem tükröződik a tovahaladó ethnikai fejlődés-története,²⁾ mert hiszen a szavak változó értelmek az ethnos fejlődésének nem egy mozzanatát tüntetik elő, így p. o. a míg a szanszkrit *deva* szó a védákban kétféle értelemmel bír, ú. m. physikai-³⁾ és szellemivel, a latin *deus* vagy görög *Θεός* a »fénylőt« többé nem jelenti, hanem csupán csak istent, s a pusztá *dēv*, zend *daēva*, »rossz szellem« értelmében az előbbiekkel mennyire ellentétes fogalom kifejezésére szolgál! Vámbéry szerint a »nyelvnek nyilvánvalóvá tevő ereje az

¹⁾ Medvéénekek (Budapest, 1893).

²⁾ Az 5-dik lapon.

³⁾ A Rigveda I. 50, 8 előforduló *deva* a napról mondatik.

anthropologiai bizonyítékokénál sokkal kevesebbet ér¹⁾ Ezt az érték-meghatározást nem tudom elfogadni, tekintettel a koponya-mérések eredményeinek gyakori ingadozásaira, a népfajok keveredésére, a népvándorlásokra, illetőleg egy más éghajlat-, változott talajviszonyok-, életmód-változtatásnak a faji jellegre gyakorolt befolyására; hivatkozom magára Vámbéryre, a ki e bevezetése egy más helyén nyilván mondja, hogy a nyelvi bizonyítékok segítségét bátran felhasználhatjuk, mert az *anthropologiai ismertető jelek nyilvánvaló bizonyító erejére, ha az igazat megvalljuk, a physikai sajátságok rövid tartalma miatt még kevésbé támaszkodhatunk.*²⁾ Vámbéry ezen utóbbi nézetét helyesnek tartom, bármennyire is fontosnak vélem az ethnographia terén a physikai sajátságok bizonyító erejét. A nép- és nyelv-elegyedésekről V. bevezetésében több igen becses észrevételt tesz, melyeket nyelvész és nem nyelvész érdekekkel s haszonnal olvashat. Egy ilyen népvegyülék a lob-noriaké, kik mongol és turk faj vegyületéből lettek. Az ethnos tüzetes meghatározásának V. helyes megjegyzése szerint még egy eszköze van s ez a *nép-psychologia*, melynek jellege, mint a hogy bevezetésének második, »a műveltségi momentumok bizonyító ereje« című részében mondja, *állandóbb, mint a nyelvi s anthropologiai*. Nézetem szerint is az ethnos meghatározásánál s a faji jelleg fennmaradása tekintetében a *nép-szellem* a legfontosabb tényező. Gróf Dessewffy József, Guzanichoz intézett levelei egyikében, egy a nemzeti lélekhez alkalmazott irodalmat óhajt, és nagy oka van ez óhajtságának, mert a fajfenntartó első sorban a *nemzeti lélek*. A nép-psyche állandóságának hebizonyítására Vámbéry kétséget kizáró s igen találó példákat hoz fel. Azonban ez a nemzeti lélek a nyelvtől s a physikumtól teljesen el nem választható, nyilvánul mind a kettőben, de nyilvánul a népek cselekedeteiben és biedermeiben is, s mert a népek cselekedetei a világtörténet ércztábláin olvashatók, az ethnographiának számos homályos kérdése megoldásánál a kívánt segítséget a történelem adja meg. A bevezetés 3-dik részében V. a magyar őstörténelmi kutatás eddigi módszereivel foglalkozik s e részben őszinte sajnálatunkra nem elég kegyelettel s méltánnyal szól azokról, kik szintén mint ő, habár az övétől különböző utakon, a magyarok eredetének felderítése körül fáradoztak buzgóan, önfeláldozólag. -- V. művének második fejezetében a törökök legrégibb költözködő mozdulatai tárgyaltatnak. Ebben az igen

¹⁾ A 12-dik lapon.

²⁾ A 6-dik lapon.

érdekes fejezetben V. a *khazar* névről megjegyzi, hogy ez a törököknél rabló-lovag, kalandos levente értelmében mind a mai napig megmaradt és nevezetes, hogy e szóban: *huszár*, eredetileg *könnyű lovas*, a magyar nyelvben is még mindig él ¹⁾ A magyarok a kazárokat *kozár*-oknak nevezték, mint a hogy a *Kozár*, *Kis-Kozár*, *Nagy-Kozár*, *Kozárd*, *Kozárvár* helynevekből tudjuk, s hogy a kazarov magokat is *kozár*-oknak hitták, József kazar király levélváltásából s néhány zsidó forrásból következtethető. »A hunnok Európában« című harmadik fejezet végén azt írja V., hogy a hún nép maradványai hazánk sikságain a nagy hún király *hatalmának emlékeitől óltalmazva* ²⁾ oly erősen meggyökereztek, hogy semmiféle későbbi események el nem pusztíthatták. A hatalomnak emléke lelkesíthet, s a lelkesedés győzelemre is vezethet, de nem óltalmazhat, legalább közvetlenül nem. »Az avarok Pannoniában« című IV. fejezetben azt írja V., hogy az a tény, hogy a mai magyar nyelvben vannak finn-ugor nyelvelemek, *határozottan* azt a feltevést javasolja, mely szerint az avar korban a Don és Duna közt ide s tova hullámzó emberáradat részben finn-ugor néptörödékből állott. ³⁾ *sőt ez megdönthetetlen nyilrávaló bizonyíték* (arra), *hogy itt összekeveredésnek volt helye.* ⁴⁾ V.-nek ezen állításával szemben, a kitűnő tudós iránt való minden tiszteletem mellett is, kénytelen vagyok kinyilvánítani, hogy az említett tényt az összekeveredés itt történetére nézt nem hogy *megdönthetetlen* bizonyítéknak tartanám, de erre nézt még bizonyítéknak sem tartom, mert hiszen az említett nyelvi tény történhetett épen úgy Baskiriában, mint Jugrában s Jugrában épen úgy történhetett, mint az Altai hegység táján, s hogy valósággal *hol* és *hoggy* történt, azt csakis a nyelvészeti derítheti fel. Theophylactus Simocattanak elbeszélését az ál-avarokról Vámbéry helyesen tartja mesének, csakhogy ezen mesének is van némi magva, mint a hogy Vámbérynek további, igen érdekes fejtegetéséből megláthatjuk, ⁵⁾ mely az egész nagy műnek egyik legbecsesebb része. — V. munkája ötödik fejezetében azon merész hiedelmének ad kifejezést, hogy Pannoniában talán már Attila előtt is tanyáztak volna ural-altáji népek. E feltevés igazolására minő legcsekélyebb bizonyíték hozható fel? Vámbéry valószínűleg a metanasta jazygekre gondol, ⁶⁾ de mivel tudja bebizo-

¹⁾ L. a 34-dik lapon.

²⁾ 50-dik l.

³⁾ Az 53-dik lap.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Az 58-dik lapon.

⁶⁾ Ezeket ugyanis török népnek tartja, l. műve 44-dik lapján. Ezzel azonban ellentétben van, a mit a 37-dik l. mond.

nyitani, hogy ez a szarmata törzs csakugyan török volt? Vámbérynek azon nézetét, hogy a byzántiak a *szlávok* elnevezése alatt minden nem török népelemet foglaltak volna össze, különösen a bizonyára nagyszámú (?) finn-ugor elmeket, nem fogadhatom el, mert Procopius és mások a szlávoknak nemcsak gyűjtőnévét ismerik, hanem különbséget tesznek az *Avrai*-ok és *Σλαβηροι*-ok közt, a kik közül az előbbieket a Fekete-tenger partján a Dnjepr és Dnjeszter közt laktak, s az már éppen nem valószínű, hogy a byzántiak a finn-ugor népeket azért számították volna a szlávokhoz, mert észrevették nyelvjárásaiknak különbözését a török-tatártól.¹⁾ Ha a byzántiak a nyelveknek s nyelvjárásoknak ilyen finom megfigyelői lettek volna, bizonyára észreveszik, hogy a finn-ugor nyelvek mégis csak közelebb állnak a török-tatár nyelvjárásokhoz, mint az indoeurópai vagy indo-germán szlávokéhoz. Hogy az avar birodalom leveretése után hazánkban annyi pogány avar tudta volna nemzeti jellegét fenntartani, mint a memnyiről V. szől.²⁾ a történelem ismert tényeivel alig megegyeztethető, hiszen majdnem egy évszázaddal később is a Duna és Tisza közti földrész »avar pusztaság«-nak neveztetett s a kievi krónika szerzője az avarokról túlozva ugyan, de nem éppen minden ok nélkül írhatta, hogy »az obrok főnhéjazok voltak, miért is Isten kipusztítá őket, úgy hogy egy obrin sem maradt meg. S közmondás Oroszországban mind e mai napig: *elpusztultak mint az obrok*. sem nagybátya, sem örökös nem maradt utánuk.« A frankok nagy győzelméről az avarokon Eginhard tudósítása sok érdeket tartalmaz, s ebben Eginhard az avarokat húnoknak nevezi.³⁾ Vámbéry szerint a nyugati avarok harcziasszellemét a keresztény vallás köztök való elterjedése gyengítette volna meg,⁴⁾ de kérdem, ha ez így történt, hogy esik az, hogy a mi saját fajunknak, a magyarnak, államalkotó erejét a kereszténység elfogadása nagyban s legnagyobb mértékben fokozta, s Európa többi népe is a kereszténység elfogadásával hatalmát s erejét nem hogy gyengítette, de ellenkezőleg nevelte, mert hiszen a kereszténység mindenütt a világon, a hol a lelki élet tényezőjévé lett s a szíveket meghódította, a népek erkölcsseit csakis nemesítette, már pedig a költő szava való igaz:

»Így minden ország, támasza, talpköve,
A' tiszta erkölcs, mely ha megvész,
Róma ledől 's rabigába görbed.«

¹⁾ L. a 62. lapon.

²⁾ L. a 81-dik lapon.

³⁾ »Vita Caroli Magni« cap. XIII.

⁴⁾ L. a 81-dik lapon.

Milyen másképen ír ezekről Fejér György id. műve végső fejezetében, melyben annak okát keresi, hogy a magyar állani miért szilárdulhatott meg ugyanazon a területen, hol a húnok, gepidák, avarok birodalma fenn nem maradhatott.¹⁾ V. műve VII. fejezetének címe: »az alakulás folyamának kezdete.« ebben szerző a magyar nyelvet alkotó finn-ugor és török elemek vegyüléséről szól. Vámbéry igen helyesen mondja, hogy a régibb nyelvészetnek az az alapszabálya, mely szerint egyik nyelv a másiktól nyelvtani alakokat nem vehet át, számos újabban megfigyelt nyelvténynyel szemben nem állhat meg. Vámbéry erre nézve következő példákat hoz fel: »Az albán nyelvnek számos görög alakja van és a spanyolországi cigány nyelvbe az igék ragozásában spanyol személyrag: *o, amos, ois*, a főnév többesszámának képzésében *s* és más egyéb nyelvtani alak is jutott.«²⁾ A magyar nyelvtant illetőleg se áll másképen a dolog s V. erre nézt néhány példát hoz fel. A magyar nyelvet V. ezen új művében régi nézetétől eltérőleg alapépületére nézt ugornak tartja, és szerinte az ugor s török elemek vegyülékénél az ugor népelemek nagyobb száma indokolja a nyelv ugor alapépületét. Azt mondja V., hogy csak letelepedett népek nyelvei vegyülnek, vándornépekéi sohasem s ez okon a magyar nyelv másutt nem keletkezhetett, mint a Kárpátok és az Al-Duna közt elterülő országban *több évszázadig tartó időzés alatt*.³⁾ De hát vándorló népek nyelvei csakugyan nem elegyednek? Hol van vándorlóbb nép a világon a cigánynál s ezeknek a nyelve nem elegyedett-e azokéval, a kikkel vándorlásaik közt érintkeztek? Es ha a nyelvvegyületnek csakugyan *conditio sine qua non*-ja az illető népek letelepült volta, miért nem keletkezhetett volna a magyar nyelv Dél-Szibériában? hiszen a koibalok, mint Vámbéry megjegyzi, eredeti jugurokból Szibériában lettek törökökké s ott sajátították el török nyelvjárásukat.⁴⁾ De hiszen az avar korban V. szerint a finn-ugor s török néptöredékek a Don és Duna közt saját területeiken nem települtek le, hanem *ide s tova hullámzó emberáradatot* alkottak.⁵⁾ Műve 99-dik lapján V. egy igen érdekes megjegyzést tesz a Dnjeper *Ouzi* nevéről. Egy másik megjegyzésben a mű 106-dik lapján a tudós szerző a szláv *pan* szavat az avar *Bajan*-ból származtatja. — A mű 110-dik lapján V. ismételten kifejezést ad *Julian* szerzetes tudósítása

¹⁾ L. Regni per Hungaros in Europa stabiliti, a 114-dik lapon.

²⁾ L. a 83-dik lapon.

³⁾ L. a 97-dik lapon.

⁴⁾ L. a 11-dik lapon.

⁵⁾ Az 53-dik lapon.

iránt viseltető skepsisének, melyet apokryphnak mond, s ezen véleményét részint chronologiai, részint földrajzi és tárgyi, részint nyelvészeti adatokkal igyekezik támogatni. A chronologiai okok ¹⁾ nem járnak semminemű elháríthatlan nehézségekkel, az egyes tartományok és helyek közt megjelelt távolságok pedig részben bármennyire is különböznek más utazók adataitól, jól tudjuk, hogy az *utazás még mai nap is sok mindenféle körülménytől függ* s a helynevek leírásában észrevehető hibák, mint *Vela Belar* v. *Bilar* s *Bundaz Burtaz* v. *Burtas* helyett nem tartoznak az utleírások szokatlanságai közé. A mi már a nyelvi nehézséget illeti, melyre V. újabb nagy művében a fősúlyt fekteti, azt nézetem szerint könnyen mellőzhetjük, mert annyi szláv szó még sincs a magyar nyelvben, hogy egy pannoniái magyar egy Kama-mellékivel születte nyelvét csak azon egy okból ne beszélhette volna, mert az a pannoniái magyar nyelv szláv szavait meg nem értette volna. A mi Julian szerzetes nagy-magyarországi útjáról szóló jelentésének néhány vonatkozását illeti, l. Pauler Gyula »A Magyar nemzet története az árpád-házi királyak alatt« cz. jeles munkája II. kötetének 123-dik jegyzetét a 656—57 ll. A 134-dik lap jegyzetében említett koronát Géza kapta 1074 után VII. Dukas Mihály császártól. l. Pauler Gyula id. műve I. k. 172—173 ll. s az 563-dik lapon a 268-dik jegyzetet. — A 138-dik lapon V. a Konstantinál előforduló hét magyar nemzetséget szerintem tévesen olyanféle szólásmódnak tartja, mint a turkoman vagy kirgiz *jeti ata* hét ős, abban azonban Vámbérynek teljesen igaza van, ha műve 139-dik lapján azt mondja: Konstantin pedig határozottan téved, ha azt hiszi, hogy a magyaroknak ... — *Lebedias* (*Lebed*) előtt nem volt vezérok.« Azt írja V., műve 148-dik lapján, hogy a IX-dik évszáz végén a Dnyeper, Dnjester, Pruth és Seret alsó folyásának vidékén *egyáltalán nem lakott ember*, V.-nek ezt a véleményét nem fogadhatom el, mert az említett földrészen a Dnyeper s Dnjester közt az *uglici* s a Pruth és Seret alsó folyásánál *tiverci* szláv törzs lakott; a kievi krónika szerzője ezen uglicik egyik várát *Paresččen*-nek nevezi. — A magyar *úr* szóról szóltában megemlithette volna V., hogy Kinnamos XII-dik évszázbeli byzánti író a magyar király legidősebb öcsését *Orgoru*-nak hívja. — V. a 175-dik lapon újból kikel legrégibb történetünk kútforrásai ellen s a névtelen jegyző *Gesta Hungarorum*-ját *otromba koholmánynak*, a byzánti írókat *tupaszataltan*-oknak s ezeknek szavahihetőségét, a

¹⁾ Vámbéry, »A Magyarok Eredete« (Budapest, 1882), a 49:—92 ll.

mennyiben ez az ural-altájiak belső állapotaira terjed, semmit érőnek mondja. Bél Mátyás a névtelen jegyző tekintélyét még akkor is elismeri, mikor az olyanról szól, a mi a többi kútforrásokban nincs meg: *non videtur alienum, fidem huic nostro etiam eatenus adhibere, quia a vulgo Hungaricorum scriptorum discessionem facit: quae et non pauca sunt et praecipui momenti.*¹⁾ De hiszen Bél egy a XVIII. évszáz első felében élt magyar tudós s még e mellett latinul is irt! Konstantinról Katona István a többi közt ezeket írja ugyan: *isque tanto maiore fide de rebus Hungarorum, quos more ceterorum Graecorum Turcos vocat, dignus, quanto purpuratus auctor temporibus illis vicinior erat.*²⁾ Mire való azonban Katonára hivatkozni a magyarok eredetéről szólva, mikor ő V. szerint *teljesen járatlan* az ázsiai állapotokban, l. a 21-dik lapon. De hát minemű forrásokhoz folyamodjunk, mikor a külföldi krónikások jellemvonása a *legsomorúbb tudatlanság* s a régibb arab geographusok V. szerint a magyarok ethnosát illetőleg *fölötte zavart fogalmakkal bírtak*?³⁾ V. leginkább az analogiákhoz folyamodik, l. a többi közt a 193-dik lapon, de a történelem nem alakítható csupa analogiák szerint. — Az ugor nép még sem olyan békés, mint V. műve több helyén mondja, mert eltekintve attól, mit dr. Munkácsi Bernát »az ugorok legrégibb történeti emlékezete« cz. jeles tanulmányában az ugorok hőseiről a vogulok mythicus énekeiben kimutatótt,⁴⁾ maga V. műve 181-dik lapján az árpádkori harczoló nép nagy tömegéről így ír: *ez ugyanis durva, a harcz véres mesterségében nevelkedett, vad czimborákból állott, kik minden lépten nyomon ezer veszélylyel álltak szemben, a melyek ellen védekezniök kellett.* Ez a nagy tömeg ugyanis V. szerint ugorokból, szlávokból s avarokból állot. — Azt írja V. műve 194-dik lapján, hogy: *a magyar krónikások és történetirók nézetét, hogy a kazarak és kúnok azonosak, már azért sem szabad merész feltevésnek tartanunk, mivel ezek Anna Komnena szerint ugyanazon nyelvet beszéltek stb.* Melyik magyar krónikás mondja azt, hogy a kazarak és kúnok azonosak? Ilyen magyar krónikát nem ismerek. A névtelen jegyző »Gesta«-i XI-dik fejezetében Menuorout népét *kazar*-nak (*cozar*) mondja, de ezeket jól megkülönbözteti a kúnoktól, kiket könyve XII-dik feje-

¹⁾ L. a Schwandtner által kiadott magyar tört. forrásokhoz irt előbeszéde XIII. cikkét.

²⁾ Historia crit. Primorum Hungariae Ducum (Pestini, MDCCCLXXVIII.)

³⁾ L. »A magyarok eredete« a 131-dik lapon.

⁴⁾ L. az »Ethnographia« V. évfolyama III. füzetében. Igen érdekes a ló szereplése a vogul hősi énekekben.

zetében s másutt *cumani*-knak nevez. Azt igenis mondja Béla névtelen jegyzője, hogy egy *Huhot* nevű kún Árpádtól földbirtokot kap a kazár földön s azt is írja, hogy Menumorout kezdetben bolgár módra kevélykedett: *primo per legatos proprios bulgarico corde superbe mandando* stb. (az LI-dik fejezetben), de abból, hogy *Huhot* kún vitéznek Árpád a legyőzött Menumorout kazár területén földbirtokot ajándékozott, melyet utódai egész a névtelen jegyző idejéig birtak, nem következik, hogy a »Gesta«-k szerzője a *cozar*-t a *cumanus*-sal azonosnak tartotta volna s a *bolgár szívre* való hivatkozás (*bulgarico corde*) inkább arra mutat, hogy a névtelen jegyző a kazárokat a bolgárokkal tartja, ha nem is egyazon népnak, de egymással közeli rokonoknak s *Ibn Foslán* arab író csakugyan a kazár nyelvet a bolgárral egyezőnek találja. Anna Komnena nem a kazart, hanem a bessenyőt mondja a kún nyelvvel megegyezőnek (*βοογλωττοί*), a kiknek török nyelvű utódai a *gagauz*-ok még most is élnek Bolgárországban, l. Jiriček »Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen im heutigen Bulgarien (Praga, 1889). — V. egyik jegyzetében helyesen írja, hogy a *székely* elnevezés ellentéte a *göcsej*, azaz: vándor, nomád, törökül göce, l. a 214—15 ll. — »Jellemző — írja, Vámbéry műve 221-dik lapján, hogy a magyar nyelvnek a *rab* és *szolga* fogalmára csupán kölesönszava van; e két szó ugyanis tiszta szláv eredetű.« — A foglyok állapota-ról a X. évszázbeli Magyarországon V. igen szépen s érdekesen értekezik műve 225-dik lapján s a magyarok művelődéséről ezen korban sok érdekest hoz fel. — Az a mit V. a magyarok pogány papjairól mond műve 232-dik lapján, ellentétben van a 178-dik lapon mondottakkal. — A 246-dik lapon V. a *Köpan* névről megjegyzi, hogy ez nem személynév, hanem török szó, melynek jelentése *felkelő*, de hiszen a személynévek eredetileg *nomina appellativa*-k. — V. műve 279-dik lapján a pécs-várad apátságának Szent-István uralkodása idejéből származó alapítóleveléből közölt helyrajzi nevek egyike *Zeyk* (*Zeych*). Ezen dunántúli helynévvel teljesen megegyezik az ősi régi főúri *Zeyk* család neve, a melynek ősi birtoka a Hunyadmegye vajdahunyadi járásában fekvő *Zeykfalva*, a mely névvel bizonyára egyazon a Hunyadmegye hátszegi járásában fekvő *Zajkány* (*Zajk ány*) kisközség neve is. Emlegettük ezen könnyisímetetésünk elején, hogy tudós okmánynyomozónk dr. Súlyom Fekete Ferencz nehány hátszegvidéki helynevet hasonlóított össze dunántúli helynevekkel s azon véleményének adott kifejezést, hogy Pannoniából Dacziába költözött avarok hozták magokkal e helyneveket, illetőleg a Hátszeg vidékén általok

megszállott helyneveket régi lakóhelyeikről nevezték el. Igen sok valószínűség szól dr. Súlyom-Fekete Ferencz e véleménye mellett s e szerint azt is igen valószínűnek kell tartanunk, hogy hazánk főúri családjainak egyik legjelesebbike a *Zeyk* család avar eredetű volt s hogy azt Arpád honfoglaló magyarjai már itt találták ősi birtoka *Zeykfálva* területén. L. ö. h. v. a *Zoich, Zoych* helynevet, mely legelőbb egy 1275-dik évről kelt oklevélben fordul elő. — Igen érdekes, a mit V. műve 292-dik lapján a *de genere* elnevezésről mond. — »Az etnológiai unicum« című fejezetben V. összegezi munkája főbb adatait s kezdi a pannóniai ugorokon. Szerintünk Attila seregében lehettek *jugor*-ok, sőt igen valószínűen voltak is, csak hogy annak már semmi nyoma, hogy azokból egy jelentékeny töredék Pannoniában hátramaradt volna. Attila birodalma összeomlása után a hazánkat lakott népek közt említettnek gepidák, jazygok, keleti gótók, skirek, de az ugorokról mélysegesen hallgatnak a források. A magyar etnmos tehát nézetünk szerint a jelenlegi Magyarországon nem alakulhatott. —

De már végzem is hosszúra nyúlt könyvismertetésemet. Némely pontban, sőt a főpontok egynémelyikében is nem oszthatom a tudós szerző nézetét, de ez nem változtat azon kedvező benyomáson, melyet a szóban forgott munka olvasása reám tett. Nem kétlem, e munka figyelmes olvasói nemcsak haszonnal, de gyönyörűséggel fogják lapjait forgatni, s hogy minél többben forgassák, tudományos irodalmunk érdekében élénken hajtom.

GR. KUUN GÉZA.

Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Irta Márki Sándor. Második rész. Arad 1895. XIV. 911 l.

Ezelőtt három évvel jelent meg Márki Sándor tollából Aradvármegye és Arad szabad királyi város történetének első része. A sajtó egyetértő magasztalással emlékezett meg róla s a legsikerültebb monographiák egyikének declarálta. A most megjelent második részszel a mű teljessé lett s a dícséretes kezdethez méltó befejezése lett.

Márki könyvének előttünk fekvő második része a XVI. század közepétől a legújabb időkig tárgyalja Aradvármegye és Arad város történetét. Azon időszakkal kezdődik tehát, mikor első ízben került török kézbe Aradvármegye. 1552-ben foglalta el a török először s 1695-ben üzetett ki a Maros jobb partján levő területekről, azaz a mai Aradvármegyéből véglegesen.

Márki igyekszik hű és teljes képét adni Aradvármegye

ezen időszakra terjedő történetének. Előadja, miként helyezkedtek el a törökök a meghódított területen, miként szervezték a török uralmat, miként állítottak fel szandzságokat, miként igyekeztek újabb behódoltatásokkal a magyar királyok és erdélyi fejedelmek rovására birtokaik határait tovább és ismét tovább tolni, az ebből eredő határvillongásokat, zaklatásokat béke idején, az erdélyi fejedelmek sikertelen panaszait a portán, hol legtöbbször a pasáknak adtak igazat, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem politikáját, szövetezését Rudolf magyar királylyal, háboruját a törökkel 1593—1595-ben, mi Aradmegye ideiglenes felszabadítására vezetett. Báthory Zsigmond következtében Erdélylyel együtt Aradmegye is német befolyás alá került, mit Basta kormánya mind a két helyen alaposan megutáltatott s ez által előkészítette a Bocskay István-féle lázadást, ennek diadalát, s a német uralom bukását. Ekkor Aradmegye is az erdélyi fejedelmek hatósága alá került, kik jóllehet török protectio alatt álltak, mégsem tudták megóvni birtokaikat a törökök folytonos zaklatásaitól. Bethlen Gábor — magasabb politikai tekintetektől is indítatva — a török követelésekre Aradmegye legfontosabb helyét, Lippát török kézre bocsátotta, Aradmegye többi részét pedig az 1626. évi gyulafehérvári gyűlés Zarándmegyéhez csatolta, így hát tényleg eltörölte, de a II. Rákóczy György által előidézett bonyodalmak következtében Arad-Zarándmegye is nagy részben a törökök kezébe esett. »Oklevelek ezután is (a Zarándhoz csatolás után) szólnak Aradmegyéről — mondja Márki — külön hatóságának élete azonban teljesen szünetelt 1735-ig helyesebben 1741-ig), midőn a XVIII. t.-cz. Aradvármegyét új életre támasztotta. Mert hiszen 115 évig névtelen terület volt Aradvármegye, melynek eseményeit csak Zarándvármegye, vagy a török hódoltság történetében lehet elbeszélni; miut intézményről e hosszú idő alatt szó sem lehet róla.» (82. l.)

A hódoltság idejében alig lehetett szó megyei életről. A török a mint elfoglalta Aradmegyét, össze is zavarta annak viszonyait, bizonytalanná tette határait, kételyt idézett elő egyes helyek hová tartozása iránt. A hatósági élet azonban soha sem szünt meg egészen, a földönfutóvá lett nemesség idegen területen is hű maradt a megyéhez, élt a követküldés jogával, követei az erdélyi országgyűlésen jelentek meg. Számban azonban a nemesség nagyon megfogyatkozott. Márki a török hódítás idejéből 328 nemes családot sorol fel Arad és Zaránd vármegyében, de ebből csak 10% tartozott a hódítást megelőző nemességhez, 90%-ot az erdélyi fejedelmek jobba-

gyokból nemesítettek meg. Hasonló csökkenést látunk a községeknel. A középkor végén 451 község volt Aradmegyében, a török uralom idejében csak 138 község létezik, ezeknek is egy része elnéptelenült. A mi pedig ezen időszakból az egyházi, iskolai, irodalmi viszonyokról meg az anyagi viszonyokról (őstermelés, ipar, kereskedés, közlekedés) van elmondva, megrendítő képét tárja előnkbe a hanyatlásnak, a pusztulásnak.

A monographiának csak kisebb része (264 lap) az, a mi a török világ idejében való állapotokra vonatkozik, sokkal terjedelmesebb és részletesebb az a része, mely a felszabadulás utáni idöket tárgyalja. A miket az új Aradvármegye megteremtéséről, berendezéséről, megyei és politikai életéről, Magyarország közmivelttségében részvételéről itt mond el szerző, igen becses részét képezik a monographiának.

A török kiűzése után a felszabadult területen egy új élet tervezésének fontos feladata állott a kormány előtt. A régi megyét a háború előtti nemességgel egyszerűen helyre állítani nem lehetett, mert e nemesség a felszabadításkor már nem is létezett, kipusztult a török ellen folytatott százados küzdelemben. Helyét egy másik — ujabb keletű — nemesség foglalhatta volna el, az a melyet az erdélyi fejedelmek a honvédelem szempontjából teremtettek. Azonban a bécsi udvar tudomást sem akart venni ezen nemességről, nem respectálta az erdélyi fejedelmek adományozásait Arad és Zarándvármegyék területén, hódított területnek tekintette a töröktől visszafoglalt földet, mely felett saját önkénye szerint disponálhat. A szervezésnél egy új elemet is tekintetbe kellett venni: a török területekről időközönként csoportosan beköltözött rácokat, kiknek száma igen nagy volt s a kik tüntetőleg hirdették, hogy gyűlölik a magyarságot s nem ezektől, hanem csak a »császártól« akarnak függeni. Az 1698-ban épült aradi vár mellett keletkezett városnak is a németek mellett ők voltak a lakói, rólok nevezték el a városnak általok lakott részét rácvárosnak, míg a többi résznek németváros volt a neve. A bécsi udvar a rendezéssel megbízott Lamberg gróf tanácsára Aradvármegye visszafoglalt területén katonai határőrvidéket állított fel, az itt letelepített rácokat katonai hatóság alá vetette, kiket egyformán használhasson úgy a török mint a magyar ellen. Az e miatt felszólaló magyaroknak meg kellett elégedni a kormány azon sovány elvi kijelentésével, hogy ez a most felállított határőrvidék nem képezi külön testét az országnak. Az aradvármegyei »Hinterland«-ban a magyarság ellen bravoszolgálatra szánt ráczágnak nem sokára alkalmá nyílt ezt a szolgálatot teljesíteni a Rákóczi Ferencz-féle szabadságháború

alkalmával. A »császár« által fegyverre szólítva a »lázadók« ellen, nem késett a császári zászlók alá sorakozni s a magyarok leveretésében részt venni. A háború egyes phasisai Aradmegyére vonatkozólag a monographiában részletesen fel vannak sorolva. Mikor azonban az eddig hű ráczok Péro által lázadásra hívva megbízhatatlanságukat eléggé kimutatták s a király ennek hatása alatt a magyarok többször megújított sürgetésére 1735-ben a vármegyei intézményt helyreállította, az e miatt elkezeredett ráczság tömegesen vándorolt ki Oroszországba. Még nagyobb mérvű lett a kivándorlás 1751-ben a katonai határőrvidék megszüntetése és területének a vármegyébe bekebelezése miatt. Némelyek harmincezerre, mások százezerre teszik a kivándorlottak számát, kik oroszokká lettek, csakhogy ne kelljen magyarokká lenniük. E tömeges kiköltözés által Aradvármegye egy nemzetiséggel szegényebb lett.

Míg Aradvármegye oda jutott, hogy ne csak névleg legyen vármegye, hanem valósággal is, sok nagy áldozatot kelle hoznia, sok nehézséget leküzdenie. A felszabadulást követő időben eleinte csak három földesúr volt a megyében: a modenai herczeg, báró Jósika Zsigmond és Edelspacher Zsigmond, kik mind a hárman nagy kiterjedésű latifundiumok urai voltak. A mi a megyéből nem tartozott ezen urak birtokához, vagy nem volt katonai határőrvidék, az kincstári birtoknak tekintett s a kamara igazgatása alatt állott. A kincstár egy praefectust nevezett ki e birtokok igazgatására, ki a vármegyében mindenható úrként viselkedett; még 1737-ben is a kamarai praefectust lehetett a vármegye egyetemének tekinteni. A praefectus kezén mentek át birtokos nemesség hiányában a földesuri ügyek, a vármegyében téli szálláson levő katonaság fentartásának költségeit ő vetette ki s ő szedte be anélkül, hogy számadásait valaki valaha ellenőrizte volna. A praefectus hatósága alatt állott maga Arad városa is; még ekkor csak mezőváros, melynek földesura a kamara volt és hogy mennyire nem volt a városnak tekintélye, érdekesen illusztrálja az, hogy legtekintélyesebb polgárait, tanácsosait hol a várparancsnok, hol a praefectus fenyegette botozással. Egyszóval: sem a vármegye sem a város nem volt még az, a minek lennie kellett volna és helyzete mind a kettőnek a legbizonytalanabb volt. A törökök kiűzetése előtt jogilag *Részek* czímen Erdélyhez tartozott, a visszacsatolást Magyarországhoz a felszabadulás után is sokáig nem mondták ki. A vármegye bizonytalan helyzetének végre Mária Terézia vetett véget az által, hogy 1744-ben Grassalkovics Antalt első rendes főispánjává nevezte ki, az 1741. XVIII. t.-cz. rendelkezésének megfelelőleg Zarándvármegyének

jenői és zarándi járását Aradmegyéhez csatolta, 1747-ben pedig a katonai helyek bekebelezését rendelte el ugyancsak az idézett törvényczikk értelmében. E hozzácsatolások által Aradvármegye területe háromszorososan növekedett, most már $108\frac{1}{2}$ □ mért-földet tett ki. Baj volt azonban, hogy nem volt a vármegyének állandó székhelye. Arad városa nem látszott alkalmas székhelynek. Mint földesuri hatóság alatt álló helység nem is fejlődhetett kellőleg, katonai hatóság is hosszú ideig akadályozta fejlődésében, mert a várra való tekintetből az építkezéseket korlátozta. Határozatba is ment egyszer, hogy Világost teszik székhelyül, valamint azt is terveltették, hogy magát Arad városát is a szomszéd Zimándra vagy Ötvenesre helyezték át, de e tervek egyike sem valósult meg. 1783-ban biztosítást nyert a város, hogy megmarad addigi helyén, a vármegye is megváltoztatta határozatát, nem költözött át Világosra, hanem megmaradt Arad mellett mint székhely mellett.

Arad városa is szeretett volna kiszabadulni alárendelt helyzetéből s már a XVIII. század közepén folyamodott, hogy tegyék szabad királyi várossá, azonban még most csak annyit ért el, hogy Mária Terézia 1774-ben kivette a földesuri hatóság alól; csak jóval később — 1834-ben — lett Arad szabad királyi város. Minthogy ez a rangemelés az országgyűlés melőzésével történt, a vármegye azon kellemetlen helyzetbe jutott, hogy a törvény megtartása szempontjából tiltakoznia kényszerült a különben általa is óhajtott rangemelés ellen.

Időközben súlyos megpróbáltatásokat kellett kiállani a vármegyének és városnak. A III. Károly és II. József alatt a török ellen folytatott háborúk közelebről is érdekelték. A Mária Terézia alatt folyt háborúkban is hőven kijutott Aradnak a része. Terményben, pénzben, katonai beszállásolásban, sőt véráldozatban is nem egyszer erejét is meghaladó terheket kellett magára vállalnia. Két ízben belháboru színtere is volt Aradmegye területe: a Péro-féle szerb lázadás itten folyt le, a Hóra-Kloska-féle oláh lázadás hullámai Aradmegye területére is átsapkodtak. Mindezen súlyos terhek daczára úgy a vármegye mint a város folyvást fejlődött s e tekintetben igyekezett lépést tartani az ország többi részeivel. A XVIII. század második felében Nyugat-Európát elfoglaló nagy eszmeáramlatok Aradmegyét is érintették; a magyar jakobinismusnak itt is voltak hívei s egyúttal áldozatai is. Ennek daczára a francziák ellen folytatott nagy háborúban Aradmegye tőle kitelhetőleg segítette királyát s 23 év leforgása alatt egyéb áldozatoktól eltekintve csak készpénzben mintegy 1.700.000 forintot fizetett be a hadi pénztárba.

Aradmegye a reformok korszakában is becsülettel betöltötte feladatát. Rendei a megyei zöld asztalnál, követei az országgyűléseken lelkes hívei voltak az akkori idők szelleme által megkövetelt reformoknak. Az Széchenyi István izgatásainak hatása alatt a társadalom is megmozdult s üdvös reformokat létesített. Így jött létre 1828-ban Világoson a lóverseny, 1830-ban az aradi kaszinó, a nagy cholera megszűnése után 1832-ben a megyei kórház, még azelőtt a tisztviselők nyugdíj-intézete a tisztviselők önmegadóztatásával. A malom-társaság, Nádor-csatorna, tüzoltó egyesület, gyorskocsi-intézet, takarékpénztár, gazdasági egyesület, nőegylet mind ezen időszakban a vármegye lelkesebb fiainak sürgetésére és közreműködésével jöttek létre.

A reformokat egy időre megakasztó szabadságháborúban is élénk részt vett úgy a vármegye mint Arad városa. Fiai a jobb jövő reményében a szabadság zászlaja alatt küzdöttek és vérzetek el. A magyar nemzet igaz ügyének bukásával pedig Arad lett a magyar nemzet Golgotája.

Hogy minden megrázkódtatások mellett is Aradvármegye és Arad városa a törökök kiűzését követő 190 év alatt minden téren mily nagy haladást tett, Márki könyvének utolsó fejezetei híven feltüntetik. 1700-ban alig volt több a lakosság 10.000-nél, 1890-ben már 343.597-re ment a lelkek száma. Igaz ugyan, hogy időközben nagyobbodott a vármegye területe, de csapásoktól sem volt megkímélve, járványos betegségeket, az 1830. évi nagy cholérát, külföldi háborúk alkalmával hozott véráldozatokat nem is számítva, magában a vármegye területén három ízben volt belháború. A török kiűzésekor teljesen hiányzott a vármegye lakosságából a nemesség, a rendiség megszűnésekor már 5735 tagból állott. Ez a nemesség egészen új volt, a törökök kiűzését megelőző időkből való. Gyarapodott velök, sőt rajtok kívül is a magyar elem a vármegye területén, de még inkább szaporodtak az oláhok, kik mind nagyobb-nagyobb tért foglaltak el.

A hitfelekezetek azok maradtak, melyek régebben is voltak, azon különbséggel, hogy a XVI., XVII. században unitáriusok és voltak, kik azóta elenyésztek. Új secta pár évtizedtől fogva a nazarenusoké.

A török uralom alatt az iskolák tönkre mentek, tudományról, irodalomról, művészetről szó sem lehetett, az idő nem volt alkalmas ezekkel foglalkozni. A török kiűzése után a vármegye lakói ezen a téren is üdvös tevékenységet fejtettek ki. Népiskolák nagy számmal, ezen kívül középiskolák, gymnasiumok jöttek létre, reáliskolája legelőször Aradnak volt az

országban. Tudományokkal, irodalommal, művészettel az utóbbi időkben nagyszámmal foglalkoztak és foglalkoznak jelenleg is, neveiket Márki lelkiismeretesen felsorolja, nem egy közülök Magyarország határain kívül is ismeretes.

Az őstermelésnek, iparnak, kereskedésnek különböző ágai kellőleg vannak a könyvben méltányolva és jelenlegi fejlettségükben is bemutatva. Az ezekre vonatkozó cikkekből meggyőződhetünk, hogy Aradmegye e téren is lépést tart az ország többi részeivel, lakóinak nagy szellemi tőkéjét s a területnek a természet által adott gazdagságát tekintve a legszebb jövő reményével telhetünk el.

A monographiát 262 jól sikerült és szép kivitelű illustratio díszesíti, közöttök néhány térkép a török uralom korából magának az írónak szerencsésen combinált tervezete.

Nem tehetjük le a tollat a nélkül, hogy ki ne fejezzük elismerésünket az író iránt azon lelkiismeretességért, melylyel feladatát megoldotta. Az egyes lapok aljára szorult rövid idézések meggyőznek róla, hogy Márki S. az Arad multjára vonatkozó forrásokat gondosan felkutatta, komolyan áttanulmányozta, a művében felhasználhatókat helyes ítélettel választotta ki, szerencsésen csoportosította s ezek alapján *a szó igazi értelmében megírta* Aradvármegye és Arad városa történetét nagy tájékozottsággal és hivatottsággal és egyúttal meleg érdeklődéssel, szeretettel tárgya iránt, szabatos, világos és e mellett lendületes nyelvezettel, minél fogva könyve nemcsak alapos, hanem egyúttal érdekes olvasmány is, mely eleitől végig lekötve tarja az olvasó figyelmét, és ez által előnyösen különbözik a legtöbb eddigi, hasonló tárgyú monographiától.

G. S.

A besztercebányai kir. kath. főgymnasium története. Írta Jurkovich Emil tanár. Besztercebányán. Singer és Sonnenfeld. 1895. XII: 319 l. 8-o, 3 fényképnnyomattal.

A besztercebányai gymnasiumot 1648 őszén nyitották meg a jezsuiták,¹⁾ tehát innen onnan 250 éves multtal bír s exponált fekvésénél fogva is figyelmet érdemel. Ha ez utóbbi körülmény nehezebbé teszi is az intézet multjának méltatását, az előbbi viszont nagyobb korról levén szó, hálásabb feladat az íróra nézve, a ki következőképen oldotta meg azt.

Rövid bevezetésben felsorolja a kútföket (VII—X), azután

¹⁾ Az iskola a jezsuiták által 1561-től 1753-ig megnyitott 37 középiskola sorában a 13-ik volt.

ez eddig megjelent munkálatokat (XI—XII). Az előbbieik között, — sok lévén a jezsuiták által nyitott iskola — figyelmet érdemel multjuk tanulmányozóira nézve a bécsi udv. könyvtár *Annuale litterae S. J. Provinciae Austriae* című gyűjtemény. Jezsuita iskoláról lévén szó, önmagától kínálkozott az intézet multjának I. a jezsuiták alatti (1773) és II. utáni (1774-től) korra való felosztása. Az is természetes, hogy szerzőnek mindkét korban a) az iskola külső történetét (tulajdonképeni történeti oldal), b) beléletének fejlődését (paedagogiai szempont) adnia kellett. Hibát követett el azonban a csoportosításban, a melyet ekként vitt keresztül: I. megnyitás (1—15), II. belső történet 1773-ig (15—40), III. külső történet 1773-ig (40—72), IV. külső történet 1773-tól (72—108) és V. belső történet 1773-tól (108—315 l.). Mint látható, a III. szakasz a II. elé tartozott volna, tehát egyszerű megcserélésről van szó: kár, némi ismétléseket elkerült volna. Hogy röviden némi részleteket említsek, a II-ik szakasz 5, az V. 13 fejezetből áll. Az előbbieik között szól I. a tanrendről ismertetve a *studiorum ratiót* (ez általános ugyan, de adja a tankönyvek czímeit is); 2. közli az ifjuság által 1649—1769-ig előadott 19 szindarab ismertetését, 3. a rectorok, praefectusok és tanárok csaknem teljes névsorát itt-ott némi életrajzi adatokkal. Az utóbbiak között érdekes a 4. az iskola épületeiről,¹⁾ a 7., 8. és 9. fejezetek, a melyekben a tankerületi főigazgatók, az iskolai igazgatók és tanárok rövidebb hosszabb életrajza olvasható.

A mi a külső történetről szóló I., III. és IV. szakaszokat illeti, az első kettőben kiterjeszkedik az ottani rendház történetére is, s adja az I-ben a jezsuiták letelepedését (3—9 l.),²⁾ az iskola alapításának körülményeit (9—11), helyreigazítva az alapítás évről elterjedett helytelen nézeteket; a III-ban a rendház jövedelmeit és viszontagságait a Tököli- és Rákóczi-mozgalomban. A IV. szakaszban vázolja az iskola megszüntetését czélzó törekvéseket, a püspök, város és kormány alkuját, a tót korszakot s az új aerát.

Eltekintve egy-két nem egészen világos kifejezéstől, (pl. a 44. l.) nagyon is gondosan törekedett írni, a mi itt-ott a természetesség rovására esett. Ez azonban ne zavarja meg, mert egyébként derék munkát végzett.

—R.

¹⁾ Három épületet, melyekben az iskola 1765., 1803 és 1883-ban elhelyezve volt, fényképben is bemutat.

T Á R C Z A.

Diplomatia versekben, 1710.

Tudjuk, hogy Nagy-Péter czár II. Rákóczi Ferencz iránt meleg személyi rokonszenvvel viseltetett, és ügyét is szívesen támogatja vala, a mikor tehette. Elég csak két dologra hivatkoznunk: 1. hogy 1707. szeptemberben Varsóban Rákóczival formáliszerű véd- és daczszövetséget kötött, úgy, hogy a magyar rendeknek a bécsi udvarral szemben, alkotmányukat fentartó tisztességes békét s Rákóczinak Erdélyt biztosítja. ha e fejedelem — mint annak rendi szerint megválasztandó lengyel király — Báthory István trónját kész leend elfoglalni. 2. Ugyane varsói szerződés alapján Péter czár teljhatalmú ministerét *br. Urbickot* 1710. nyarán Bécsbe küldvén, általa mediatióját a cs. k. udvar és Rákóczi között ünnepélyesen följárulá. Urbick egyszersmind utasítást kapott, hogy előbb Felső-Magyarországban keresse föl Rákóczit és helytartóját, a varsói szerződést létrehozott Bercsényit, és a magyar ügyekről tőlük vegyen bővebb informatiót. Mindez megtörtént, és az orosz követet a fejedelem biztosa, Sűghó György és kurucz katonák kísérték Pozsonyig, sőt Sűghó még ott is maradt a minis-terrel, kívánatára, s a császáriaknak nem kevés bosszúságára.

A bécsi udvar — melyet már Nagy-Britannia és Hollandia megelőző mediatiója is feszélyezett, mivel a magyar fölkelést minden áron fegyverrel kívánta volna legyőzni, — nem kis zavarba jött a hatalmas czárnak ez épen nem várt ajánlkozására, melyet visszautasítani nem mert, elfogadni meg nem akart. Húzta-halasztotta tehát a dolgot, a míg csak lehetett; azonban Urbick, utasításához híven, határozott választ sürgetvén, — a békeközvetítést elvégre is *nem* fogadják el. A mi aztán a czár büszkeségét annyira sértette, hogy 1711. elején egyenesen hadat akart vezetni Bécs ellen, — a mikor a XII. Károly svéd királytól fölingerelt és ugyan a bécsi udvar követei által megvesztegetett török porta részéről hadüzenetet kapott, és így más irányt vala kénytelen adni már a Kárpátok felé igazított hadseregeinek.

Ez rövidre vont története Urbick báró 1710-ik évi bécsi követségének, a melyről a hg. Koháry-ház levéltára lyubusában egy, mindjárt akkoriban, úgy látszik, — labancz-magyar főúri körökben keletkezett — *magyar versezetet* találtunk egykorú másolatban, mely már csak *mint curiosum* is érdemes a közlésre. Egyéb czíme nincs, mint a *dátuma*, a mi történelmileg megnagyarázza az egészet. Költői értéke nincsen semmi. Im, itt következik:

Anno 1710. die 5. Mensis Junij.

Moszkának követje ma Bécsbe érkezék:
Mi újságot hozott? némelyek kérdezik, —
De az *udvariak* azt úgy elintézik,
Hogy az egész dolog homályban öltözzék.

Titkolni akarják; azonban búsulnak,
Azon követ ellen magokban dül-fülnak:
Hogy mert *Rákóczihoz* betérni, az utnak
Folytában? — az okát ők örömet tudnák!

Megfelel a követ: *Ura parancsolta*, —
Kinek akaratját ő meg nem másolta;
Kezdenek tractához; ¹⁾ nézzék, — tanácsolta —
A magyar dolgoknak mint van s mint volt volta?

Másnap mindjárt currírt küldének moszkához:
Éjjel-nappal lásson — meghagyák — utjához,
Ne bocsásson sokat *Pozsonban* ²⁾ magához, —
Okos titok alatt nyúljon munkájához!

Itt pedig a követ vigan bátorcodik, ³⁾
Hogy sajnálják hírét, azon nem bánkódik,
Sőt *nagy miniszterrel* szóval viaskodik:
Meg lesz, meg köll lenni! ⁴⁾ csak így tinnyáskodik.

De már mindezekből mi jó következik?
Vagy helyette mi balszerencse érkezik?
Üdőtől köll várni, mi földre érkezik . . . (*Így*)
Kasza éle kövel nehezen férkezik!

Eddig a furesának elég furesa, hanem azért a bécsi udvar akkori kényes helyzetét élénken visszatükröző versezet. Azonban mindjárt folytatólag írva, ugyanazon a félven, következnek a *béke-pontok is*, úgy, a mint a kiegyezést a Rákóczi-pártiakkal — az ügyek akkori állásához képest — a császárpárti magyar főurak és nrak köreiben megvalósíthatónak gondolták. És mivel e tervezet is érdekel bíró s az orosz békeközvetítő követjárással okozati össze-függésben áll, ismertetjük.

¹⁾ Békealkudozásokhoz, a szövetekezett magyarokkal.

²⁾ A hol ekkor az I. Józseftől egybehívott labancz országygyűlés együtt volt.

³⁾ A vers tehát *Bécsben* kelt.

⁴⁾ T. i. a békés kiegyezésnek a magyarokkal.

»Propositio ad futuram pacem Ungariae porrecta.

1. Pax sit aeterna et amnystia generalis, seu in perpetuum oblivio praeteriti pro omnibus et singulis, mutuaque fiducia tam incolarum regni Hungariae inter se invicem, quam inter regem et ipsos.

2. Restituantur cuique ea bona, quae occasione horum motuum ipsis adempta sunt et legitime hucusque possessa aut acquisita possessoribus intemerate remaneant, neque isti sub quocunque praetextu ex iis pellantur.

3. Religio in eo statu permaneat, in quo tunc reperietur, atque persecutiones omnes . . . imposterum cessent.

4. Similiter qua privilegia, libertas atque ordo in politicis secundum antiquas leges, constitutiones et consuetudines in futurum quoque intacta sint et integra.

5. Successio Augmae Domus Austriacae in regnum Hungariae, comprehensa Transsylvania, haereditaria sit; ea vero extincta (quod Deus avertat), ad regni Status liberum eligendi jus transeat. (A női ág örökösödéséről még nincs szó; tehát a sanctio pragmatica még nem vetette előre árnyékát.)

6. Militia caesarea immediate post pacem factam ex Hungaria abducatur, praeter praesidia fortalitiis imponenda. Pariter copiae Confoederatorum Regni, praeter eorum quottam praesidiis applicandam, statim exauctorentur, aut Imperatori ad alia servitia extra regnum concedantur. Praesidia vero ista ex aequo et ad medietatem tam Germanorum, quam Hungarorum militum determinantur, qui ut tranquiliores inter se vivant: vestitus Germanicos gestabunt. (! !)

7. A mi az egyéb dolgokat, úgymint az adók kivetését, egyházi és világi méltóságok betöltését, törvénykezéseket stb. illeti: mindezen ügyek a most Pozsonyban együtt levő országgyűlésen intéztessenek és döntessenek el, úgy, hogy oda a Confoederált Státusok is minden renekből elküldhessék biztos császári salvus conductus alatt a magok követeket; a kik is ott hódolatukat kijelentvén, a haza lecsendesítéséről békességéről és a másik pártbeliekkel együtt tanácskozzanak.

8. Addig is pedig és azalatt, míg e közös tanácskozásoknak folyamata létszen: a további vérontás és hadi pusztítások elhárítása végett fegyvernyugvás köttessék és pedig vagy bizonyos határidőre, avagy meghatározatlanul, az ügyek békességes elintézéséig. A mi is ha a jó reménység ellenére elérhető nem lenne: azon fegyverszünet ideje alatt »usque ad tractatum penitus abruptum, ne utriusque parte licitum erit copias suas augere, vel alia media ad bellum fortius prosequendum parare.«

9. »Demum Sacra Mattas Caesarea, ex gratia et intuitu expensarum, quas *Serenissimus Princeps Rákóczi*¹⁾ *pro salute Regni*, inter alias in *munientis Ujvarino* (Érsek-Újvár), *Cassovia*, *Agria* et aliis *fortalitiis*²⁾ impendit, unde tot millium debitis bona sua gravavit: ad minimum *titulus Principis Transsylvaniae, cum reditu quodam annuo*, ad beneplacitum Suae Mattis *concedatur*. Quam gratiam praedictus Princeps et tota ejus Familia tanto majori fidelitate et zelo pro servitio Augmae Domus in aeternum recognoscet.

10. Casu inopinato, quo tractatus hic optatum finem non insequeretur: omnia ex utraque parte interim facta nulli earum praejudicent; sed iisdem reliquatur uti, antea, praetensiones suas bello prosequi.«

Eddig a tíz pontból álló békekötési tervezet, melyet azonban aligha Urbick terjesztett elő, — hanem inkább a cs. udvar körüli »semper fidelis« magyar tanácsosok — köztük gr. Koháry István — fundáltanak ki, jelölül az időknek s érzületüknek.

THALY KÁLMÁN.

ÚJ KÖNYVEK.

— GR. WILCZEK EDÉNEK »*Das Mittelmeer seine Stellung in der Weltgeschichte und seine historische Rolle im Seewesen*« czim alatt kiadott munkája szoros összeköttetésben áll két év előtt megjelent tanulmányaival: »*Historische Genrebilder vom Mittelmeer*.« melyet annak idejében ismertettünk. Gróf Wilczeket olvasóink a Századok múlt és folyó évi folyamaiban megjelent tanulmányaiból is ismerik, melyek a magyar tengerészet történetével foglalkoznak. A gróf eredeti terve volt Ausztria és Magyarország tengerészetének történetét megírni, de mennél jobban belemerült a kérdésbe, s mennél behatóbb kutatásokat tett az arra vonatkozó adatok összegyűjtésére, annál inkább be kellett látnia, hogy a munka megírásának ideje még nem jött el. Így hát egyes monographiák írására határozta el magát, melyek nagy munkájának úgy szólva előtanulmányait képezik. Ez a most megjelent tanulmány tervezett munkájának bevezetése első fejezete lett volna; de amint felhagyott eredeti tervével, a munkába vett első fejezetből önálló tanulmányt képezett, mely úgy szólva a Földközi

¹⁾ Érdekes, hogy ők is megadják Rákóczinak a »*Serenissimus*« (fenséges) Princeps czimet, a csak »*Celsissimus*« hg. Esterházy nádor előtt.

²⁾ *Munkács* azért nem említették, mert tulajdona volt Rákóczinak, — tehát a mit ennek erősítéseire — az egészen újból épített és kitágított alsó várra, az u. n. *palánkra* — költött: a saját családi várára fordította, mely ezután is az övé maradt.

tenger történetének áttekintését adja. Mint ilyen is alapvető munka, mely a tengerészetnek a politikai és kultur-történetre gyakorolt befolyását s másfelől a történet-bölcsészeti és hajózási szempontoknak egymásra hatását tünteti fel, de a laicus olvasó által is megérthető formában, minden nehézkesség nélkül. Kezdi a legrégibb időkön, levezeti felvett tárgyát a lissai csatáig, s a földközi tenger érdekes és változatos történetét egy képbe olvasztja össze. Gróf Wilczek jó stílussal, szépen ír, s a nagy fáradtsággal és szorgalommal összegyűjtött anyagot jól tudta egy összefüggő munkává összeolvasztani.

— SERVETRŐL ÉS KALVINRÓL behatóbb tanulmány jelent meg »Unitarius történetírás és kálvín orthodoxia« cím alatt *Kanyaró Ferencz* tagtársunktól. Tulajdonképpen egy hosszú évtizedekre kiterjedő polemianak utóhangja e nagy szorgalommal, nagy apparatussal és ismerettel írt munka, mely azonban csak első része egy nagyobb munkának, melynek különözime »Családügy és Orthodox-politika« s a szerző és Révész Kálmán közt folyt polemiában Kanyaró válaszát képezi. Kolozsvárt, Ajtai Albert nyomdájában jelent meg.

— BACZKA-MADARASI KIS BALINTTÓL »Az Árpádok királyi vére Magyarország családáiban« című alatt egy nagyobb munka jelent meg 57 nemzedék-rendi táblával. Rendkívül nagy szorgalommal s egy csomó családi levéltár gazdag s még eddig ismeretlen anyagjának felhasználásával készült munka ez. Másfél ezer családnak összeköttetését hozta tisztába s arra a meglepő eredményre jutott, hogy csaknem ezer ma is virágzó nemzetség leszármazása vezethető vissza az Árpád-házra. Közelebről tüzetesen fogjuk ismertetni, addig is ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 6 frt.

— HUBER ALFONZ bécsi egyetemi tanár tagtársunk a bécsi Akadémia »Archiv«-jában s külön nyomatban is Wallenstein meggyilkoltatásának teljesen mai napig sem tisztázott kérdéséhez nagybecsű adalékkal járult. Aldringen Pál tripolisi püspök, Aldr. tábornok testvére 1639. decz. 26-án a salzburgi püspöknek egy emlékiratot nyújtott át, melyben el van mondva, hogyan akarta Wallenstein Salzburgot bekebelezni, s hogyan gátolta meg abban csodálatosan az Isten rendelése. Ennek legbecsesebb részét 81 melléklet képezi, fájdalom, nem eléggé pontos másolatban. Gallas, Aldringen és Piccolomini tábornokoknak Wallenstein catastrophájára vonatkozó levelei történelmi szempontból kiváló fontossággal bírnak; de a többnyire keletnélküli levelek nincsenek pontosan elrendezve. A gyűjteményt Hurter, Hallwich és Irmer is használták s ez utóbbi a legfontosabbakat le is nyomatta. De e levelek keltezésének főfontosságú kérdését nem mindig oldották meg jól. Huber jelen tanulmányának czélja a levelek írásának sorrendjét megha-

tározni mi a rendkívül körütekintő, élesesű történetírónak sikerült is — s ezzel aztán a gazdag Wallenstein irodalmat nagybecsű adalékkal gyarapította.

— A »SZEPESEMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« milleniumi kiadványaiból az első kötet már elhagyta a sajtót. A milleniumi kiadás eszméje s létrehozása *Demkó* Kálmán társulati titkár érdeme. Az egész munka négy kötetből fog állani s egyes monographiakat fog tartalmazni. Ez első kötetben 3 monographia van. A szepesmegyei Tört. Társ. eddigi működése *Demkótól*. Szepesmegye bibliographiája *Wébertől* s a Szepesség őskora *Münich* Sándortól. Ez első kötethez tartozik Szepesmegye történeti térképe is, mely azonban csak később fog szétküldetni. Három igazán becses monographia ez, melyekről tüzetesebben az egész vállalat megjelenése után fogunk szólni. Most csak annyit akarunk megjegyezni, hogy *Demkó* e kiadvány létrehozásával nemcsak Szepesmegyének, hanem az egyetemes magyar történetírásnak is fontos szolgálatot tett. Méltán csatlakozik az *Analecta Scepusii*-hoz s a társulat eddigi működésének koronáját képezi. Ennek a munkának létrejötte fényesen igazolja, hogy kitartással s lelkesedéssel igen szép eredményeket lehet elérni. A társulat tagjai e munkát tagdíj fejében kapják, a nemtagok azt 15 fírtért fogják megszerezhetni.

— »BEKÉS« cím alatt egy érdekes és gazdag tartalommal ellátott »Emlékkönyv« jelent meg. A több mint két évtizedig fennállott Békésmegyei régészeti és művelődéstörténeti Egylet megszűnt, hogy helyet adjon egy új egyletnek »Békésvármegye közművelődési Egyesületének.« Ennek az új egyletnek is van »történelmi és közművelődési szakosztálya,« mely hivatva lesz a régi egylet működését folytatni. Örömmel látjuk, hogy a most megjelent Emlékkönyv gazdag tartalmával méltán csatlakozik a régi Évkönyvekhez (melyből eddig elé tizenhét kötet jelent meg); túlyomó részben ennek is történelmi értekezések teszik tartalmát. Sőt az új egylet megalakulásának napját is egy történelmi emlékü napra tűzte ki, f. évi jan. 12-ére. Ez nap t. i. a vármegye törökuralom alól felszabadításának kétszázados fordulóját ünnepelték, úgy hogy valóban ez a nap kettős ünnep volt. Minden arra mutat tehát, hogy az új egyesületben sem lesz a történet elhanyagolva, aminek valóban őszintén örülünk. Az emlékkönyvet Oláh György alelnöknek lendületes bevezetése nyitja. Egy alkalmi költemény után *Szabó* Jánostól következik *Karácsonyi* János értekezése: »Gyula felszabadítás a török uralom alól« egy részben levéltári kutatásokon alapuló szépen megírt tanulmány. Be van utóbb utatva az 1566-iki *Neue Zeitung* egy facsimilével, mely Gyula elfoglalásának történetét írja le. Oláh György négy érdekes kulturtörténeti s a vármegye történetéből vett értekezéssel gazdagítja az

Emlékkönyv tartalmát. Ki kell még emelnünk dr. *Zsilinszky* Lajos értekezését a Békésvármegyei népdalokról. Utolsó értekezés Karácsonyitól »visszapillantás a békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi egyesület 21 éves működésére.« Ez az értekezés a régi egyesület hasznos működését mutatja be: reméljük, hogy tágitott hatáskörében az új egyesület is fog módot találni a megye történetének és művelődés történetének cultiválására.

VEGYES KÖZLÉSEK.

--- TÁRSULATUNK első választmányi ülését oct. 3-án tartá, mely első érdemleges ülés volt a szünnapok után. Az elnöki asztalnál *Pulszky* Ferencz és *Thaly* Kálmán foglaltak helyet s az összegyűlt választmányi tagokat *Thaly* Kálmán üdvözölte egy lendületes rögtönzött beszéddel, kiemelvén ebben, hogy tagjaink munkásságát legnagyobb részben a millenium veszi igénybe. Soraink — említette — nagyon megritkultak, a régi választmányi tagok közül sokan elhaltak s mások a korosabbak már nem fejthetik ki azt a szívszorgalmat, melylyel társulatunkat felvirágoztatták. Most ez a teher fiatalabb vállakra nehezedett, s azzal a buzgó kéréssel fordul ezekhez, hogy igyekezzenek a régiek helyét pótolni, a mire most a millenium fáradtságos évében amennyivel nagyobb szükség van, mert ebben társulatunknak is fontos szerep jutott. Az elnök szavait a jelenlevők zajosan megéljenezték. A zárt ülésben is mondott elnökünk egy tapintatos beszédet, melyben tüzetesen kifejtette a trencsényi kirándulás elmaradásának történetét, s az ez ügyben tett indítványa egyhangulag s lelkesedéssel elfogadtatott. Ez az indítvány bizonynyal alkalmas lesz »motus componere fluctus.«

— *THALY KÁLMÁN* három nagybecsű kéziratot: *Actio Curiosa*, Király Ádám Naplója s a Trencsényi 1704-iki naplót a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Wlassics Gyula közoktatási miniszter meleg hangú köszönő levelet intézett társulatunk érdemes elnökéhez e szép ajándékért, melynek, mint levelében írja, »legszebb és legmaradandóbb becsű jelentősége a követendő példa felállításában nyilvánul.« Bizonynyal az ilyen történelmi emlékek megőrzésének legjobb helye a Nemzeti Múzeum könyvtára.

† *PÉCH ANTAL* ny. bányagazgató és miniszteri tanácsos s Akadémiai tag sept. 18-án Selmeczbányán elhunyt. Hosszabb idő óta társulatunknak is tagja volt. Ő alapította a Kohászati és Bányászati Lapokat, melyben számos becses történelmi cikket közölt. S ezenkívül egy nagy háromkötetes munkát is írt »A bányászat története Magyarországon« eredeti kütfő tanulmányok alapján, mely az Akadémia kiadásában jelent meg.

† SZÉKELY JÓZSEF Pestvármegye főlevéltárnoka, sept. 14-én 71 éves korában elhunyt. Fiatal korában politikai pályára készült, a forradalom kezdetén beállt honvédek s századosáig vitte, a forradalom után írói pályára lépett s eleinte mint regény- és versíró próbált szerencsét. Azután huzamosbb ideig ismét hírlapírással foglalkozott, utóbb Pestvármegye főlevéltárnokává lett. Mint ilyen a megye levéltárában talált történelmi érdekű adatok alapján egy pár becses monographiát írt, melyeket megjelenésekkor méltattunk. Foglalkozott őstörténeti problémákkal is, s szeretne volna a magyarok bevándorlásának történetét megírni, de már idős korában foglalkozván e tervvel, munkájához hozzá sem foghatott. Éles eszű ember volt, sokat tanult, sokat olvasott s hogy egy pár monographián kívül maradandóbb becsű alkotást nem hagyott maga után, annak zaklatott élete volt leginkább az oka.

— DR. SZENTKLÁRAY JENŐ kanonokot és tagtársunkat mult hó 29-én Dessewffy Sándor temesvári püspök ugri apáttá avatta fel.

— BESZTERCZE VÁROS közönsége elhatározta, hogy megírattja a város monographiáját. E városnak gazdag és nagybecsű levéltára van, mely a többi bányavárosok levéltárával a monographiához gazdag anyagot szolgáltathat. A nemes város közönsége felkért bennünket annak közzétételére, hogy ha valaki történetíróink közül vállalkoznék ennek megírására, értesítsen bennünket, hogy minő föltételek alatt s mennyi tiszteletdíj mellett volna hajlandó azt elvállalni. Mi aztán a tárgyalások megkezdése végett az illető hatóság tudomására fogjuk hozni.

— GÖNCZI FERENCZ előfizetési felhívást tett közzé »Muraköz és népe« című néprajzi munkára, mely 13—14 ív terjedelemben, s 48 Muraköz vidékeit, népeit s ezek viseletét, továbbá történelmi emlékeit feltüntető rajzzal lesz illusztrálva, október hó folytán fog megjelenni. Előfizetési ára 1 fnt 60 kr. mely összeg a szerzőhöz (Vasut-utca 37. sz. a.) Uj-Pestre küldendő. A munka öt részre lesz osztva, melyek közül az első általános tájékoztatás lesz, a II. Muraközt tájképekben ismerteti az egyes vidékek jellemzőségének s a községek történelmi multjának feltüntetésével. A III. Muraköz multját tárgyalja A IV-ik a néprajzi viszonyokat adja elő sajátos szokásaival, költészetével, nyelvjárásaival. Három népdal hangjegyekre téve lesz közölve. Az V-ik fejezet a közgazdasági viszonyoknak lesz szentelve. Az előfizetési felhíváson három csinos illusztráció van közölve. E munkáról a magyar néprajzi-társaság nagy elismeréssel nyilatkozott, s miután Muraköz közjogi helyzetével horvát írók és politikusok ma is foglalkoznak, még actualis érdekkel is bír. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— BÉKES VÁRMEGYE közönsége a millenium alkalmából megíratta Dr. Karácsonyi János munkatársunkkal a vármegye törté-

netét három kötetben s felhívást bocsátott ki előfizetésre, melyet egész terjedelmében bemutatunk olvasóinknak:

Békésvármegye törvényhatósági bizottsága, hazánk ezredéves fennállásának ünnepére, Dr. Karácsonyi János jeles történet tudósunk által megíratta a vármegye történetét, s azt a milleniumra kiadni szándékozik.

A mű címe: »Békésvármegye története« leendő, és három kötetből fog állani.

Az első kötet a vármegye általános történetét fogja tárgyalni.

A második kötet a vármegye területén most létező, és egykoron létezett városok, községek történetét tartalmazza.

A harmadik kötet pedig az 1848-ik évig itt élt és a közelet terén szerepet játszott nemes családokról fog szólni.

Ékesíteni fogják a művet és megmagyarázni az eseményeket a vármegyének 1550-ki évi és mult századbéli térképei; a vármegyebeli régi várak és városok azon időből megőrzött rajzok után készült képei; a vármegye jeles férfiainak, tudósainak, művészeinek arcképei; czimerek, pecsétek, kéziratok; továbbá a jelenből, mintegy hagyományként az új ezredévre, az egyes községekről felvett tájképek és kiválóbb épületek rajzai.

A vármegye története egészen új levéltári kutatások alapján íratott meg, és mivel az oklevelek külön okirattárban nem fognak kiadatni, történet tudósaink számára is csupán e kötetek szolgálandának esetleges kútforrásokul.

A vármegye törvényhatósága, a mint a mű megírásánál nem kímélte a költséget, hogy hazánk ezeréves fennállásának megünnepléséhez történetének megírásával is hozzá járuljon, akként, most annak kiadásánál is szívesen hoz anyagi áldozatot, hogy a közérdekű mű minél szélesebb körben terjedjen el. — A törvényhatóság eme áldozatkészsége folytán a három kötetben, 90 nyomtatott íven, finom papíroson, mintegy 80—100 díszes illusztrációval megjelenő munka előfizetési ára — a kiadási költségekkel szemben csekély összegre — csupán 6 frtra volt tehető.

Midőn a vármegye közönsége ekként a kiadási költségek nagy részének fedezését elvállalta, tette azt azon czélzattal, hogy e művet a kevésbé tehetősek is megszerezhessék, az a vármegye minden intelligens családjának könyvtárát díszítse és a vármegye történetének a lakosság minden rétegében való megismerése, az ősöknek buzdító példája, a haza és a szülő megye iránti szeretet szent tüzét éleszsze az utódok kebelében; de egyszersmind azon remény is vezette a mű árának ily olcsó megállapításánál a törvényhatóságot, hogy az előfizetésben a vármegye értelmiségének tagjai tömegesen veendének részt.

Az előfizetések, Békésvármegye alulírt alispánjához Gyulára, küldendők be. — A mű az 1894-ik év tavaszán fog megjelenni.

Kelt Gyulán. 1895. évi augusztus 6-án.

Békésvármegye monographiai bizottsága nevében az elnök:

Dr. Fábri Sándor, alispán.

Fölhívás. Tisztelettel fordulok közlőnyünk olvasóihoz azon kérelemmel: hogy ha valamelyikük birná vagy ösmerné *gróf Csáky Mihály kurucz generalisnak* korabeli egy arcképét, szíveskednék azt alólirottal közölni, aki azt a családnak egy kegyeletes tagja számára vagy vétel útján megszerezni, vagy pedig lemásoltatni óhajtaná.

Lőcsén, 1895. október 2-kán.

Sváby Frigyes, levéltárnok.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895. évi oct. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Hampel József, Pettkő Béla, Szinnyei József, Tagányi Károly vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok. Nagy Gyula jegyző.

Pulszky Ferencz mint elnök az ülést megnyitván, gyöngéledő egészségi állapotára való tekintetből Thaly Kálmán alelnököt kéri fel annak vezetésére, ki is a választmányt az új munka-év kezdetével szíves szavakkal üdvözli s jegyzőkönyv-hitelesítőként dr. Hampel József és Szinnyei József vál. tagokat kéri fel.

84. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *érdíjas rendes tagokul 1895-től:* Meisels Jakab gyógyszerész Abaúj-Szántón (aj. Czékus László), Lázár Viktor a new-yorki »The Mutual« bizt. társ. tisztviselője Budapesten (aj. Bartha Lajos).

Megválasztatnak.

85. Dézsi Lajos r. tag bemutatja Fraknoi Vilmosnak »*Mátyás király mint lévelírő*« című dolgozatát, melyet szerző Mátyás király leveleinek a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottsága által közrebocsátandó kiadásához írt bevezetésül.

Köszönettel fogadtatik.

86. Titkár előterjeszti a pénztárnok június--augustus és september-hónapokról szóló kimutatásait, melyek szerint június--augustusban összes bevétel volt 2777 frt 34 kr.

» kiadás 2191 » 66 »

maradvány 585 frt 68 kr;

takarékpénztári folyó számla követelés	4674 frt 19 kr.
összes készlet aug. 31-én	5259 frt 87 kr;
september-hóban összes bevétel volt	3245 frt 96 kr.
» kiadás	1943 » 31 »
maradvány	1302 frt 65 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	6174 frt 19 kr
követelést, 1895. aug. 31-én összesen	7476 frt 84 kr
készpénz áll rendelkezésre, melyből azonban Pozsony vármegye nevére 100 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.	

Az előterjesztett kimutatások tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4⁵⁰/_o-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alap-tőkéjéhez.

87. Előterjeszti gróf Teleki Géza társ. elnöknek a magyar földhitelintézeti 4⁵⁰/_o-os záloglevelek conversiója ügyében f. évi júl. 6-án kelt jelentését, mely szerint a földhitelintézet f. évi június-hóban azt határozván el, hogy érintett zálogleveleit a forgalomból még ez évi szeptember-hó 1-ig kivonja, minthogy a társulat értékpapír-letételében 3000 frt névértékű ily 4⁵⁰/_o-os földhitelintézeti záloglevél volt, szükségessé vált ezen értékpapírok eladása, illetőleg conversiója iránt sürgősen intézkedni, s minthogy a nyári szünet alatt ig. választmányi ülést összehíni nem lehetett, elnök a gazdasági bizottság elnökének szíves támogatásával, a választmány utólagos jóváhagyása reményében akként intézkedett, hogy az eladandó 4⁵⁰/_o-os földhitelintézeti záloglevelek helyett ugyanannyi névértékben, ugyancsak 4⁵⁰/_o-ot jövedelmező m. jelzálog-hitelbanki záloglevelek vásároltassanak s így a conversio a társulat évi kamat-jövedelmének minden csökkenése nélkül menjen végbe; ehhez képest a társulat hirtokában volt 3000 frt névértékű földhitelintézeti záloglevél a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 15166 számú értesítése szerint 3048 frtéért eladtván és 3053 frt 62 krért ugyancsak 3000 frt névértékű m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltatván a társulat alaptőkéje számára, elnök kéri a választmányt, hogy ezen intézkedését tudomásul venni és jóváhagyni szíveskedjék.

A választmány az elnök úr indokolt jelentéséből a történt intézkedéseknek mind szükségességéről, mind pedig helyességéről meggyőződván, a végrehajtott conversiót jóváhagyólag tudomásul veszi és az elnök úrnak a társulat érdekében tett szíves fáradozásáért köszönetét nyilvánítja.

88. Karasszon József pénztárnok jelentvén, hogy a tagdíjaknak és előfizetéseknek september-hóban postai megbízás útján eszközölt beszedése után is még mindig számosan maradtak hátralékban, felhatalmazást kér arra, hogy a hátralékos tagokat november-hó elején ugyanazon módon még egyszer felszólíthassa tartozásaik lerovására.

Megadatik.

89. Titkár jelenti, hogy Pelsücz városában az ottani templom renoválása alkalmával a XV-ik században élt Bebek László sírkövére akadtak, melyre magánlevél útján több érdeklődő a társulat figyelmét hívja fel.

Áttétetik a műemlékek országos bizottságához.

90. Jelenti, hogy a honfoglalás történetére gróf Zichy Jenő adományából kitűzött 100 arany jutalomért pályázó munkát (l. f. évi 80 jk. p.) a felkért bírálók jutalmazásra méltónak nem találták; mire a bírálatok felolvastatván, —

a választmány a bírálók egyhangú véleménye alapján kimondja, hogy a »*Honfoglalás története*« című és »*Árpád apánk*« jeligéjű pályamunkának a jutalmat ki nem adja. A pályázat eredménytelenségéről gr. Zichy Jenő úr azzal értesítendő, hogy a jutalom hova fordítása iránt netaláni óhajtasát a választmány legközelebbi ülésében nyilvánítani szíveskedjék. A pályamunka jeligés levele elégeztetik.

Zárt ülésben —

91. jelentést tesz a folyó évben augusztus-hó utolsó hetére Trencsén vármegyébe tervezett kirándulás elmaradásáról.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent

Jegyzette

Pulszky Ferencz s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Hampel József s. k., Szinnyei József s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Koltai Virgil tanár, eddig: *Budapest*, Felső-erdősor S.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.

Trojkó Béla joghallgató, eddig: *Tata*.

A titkár.

KOCSÁRDI GÁLFFY JÁNOS ÉS A BÁTHORIAK.

I.

Kocsárdi Gálffy János a székely Jenő-nem ivadéka, az Izabella özvegy királyné és fia, János Zsigmond választott király udvarában nevededett jeles kormányférfiak egyike. Tettdús és viszontagságos életében három korszak különböztethető meg; az *első* az előkészülés és kevésbé ismertetés, a *második* a bánult és irigyelt fényes udvari állás, minthogy egymástérőleg tüntették ki fejedelmi urai, s csaknem karján hordozta a szerencse; *harmadik* a fejedelem kegye elvesztése, magas polczáról hirtelen lebukás és tragikus sorsának megdöbbentően tanulmányos korszaka.

Midőn a török szultán segélylyel biztató felhívására — a minek fenyegetés adott nagy nyomatékot — Erdély az Oppeln roskatag kastélyában évekig önkéntes száműzetésben élő özvegy királynét s 15-ik évben járó fiát 1556 márcz. 8-án a szászsebesi, november 25-én a kolozsvári országgyűlésen fejedelmévé választván: Erdély alkotmányos nemzeti államát megalkotta, a fejedelmi szék körébe gyűltek mind saját fiainak színe-java, mind Magyarország azon szabadságszerető fiai, kik a magyar királyság megszüntét szívőkben gyászolták, németet fogadni urocul nem akartak, s önként az új fejedelem birodalmába jöttek át: így a Ghyeczy, Kovácsóczy, Sibrik, Teleki s más előkelő nemes nemzetségek, kikből a kis ország fejedelmei tapasztalt s kormányra termett férfiakat választhattak.

A királyné és fia a gyulafejevári főiskolát virágzó állapotra emelte, mely jeles ifjakat nevelt, a főnemesség sűrűn látogatta a külföldi egyetemeket, a király külföldről hívott be jeles tanítókat s a kitünőbb növendékeket szintén német és olasz egyetemeken képeztetette ki, s a szabad nézetű fejedelem a fejevári főiskola tanárai közül is vett be kormánytanácsába kitünő egyéneket. Ilyen volt Gyulai Pál, a

kit Báthori, a hatalmas lengyel király választott titoknokává, s később öcsce és unokaöcsce tanácsosává.

János Zsigmond udvarának egyik kiváló férfia volt Gálffy János, a kit Báthori Kristóf előbb titoknokává, majd tanácsosává, utóbb fia nevelésének felügyelőjévé tett. Döntő volt azonban Gálffy életpályájára nézve Báthori István, a lengyel király egy kegyelmi ténye. Ő Gálffyt már a Zápolya-udvarban szolgálata idejéből ismerte, mely udvar követségekre őt is többször használta. Gálffy, Békes Gáspár, a két Kendy: Sándor; és Ferencz, sőt Antal, a harmadik is, unitáriusok voltak. János Zsigmond tanácsosainak nagyobb része ez új vallást — a *Dávid Ferencz vallását* követte. Hogy az új vallásalapító Krisztusról katolikuskellenes hitelveket kezdett tanítani, a Báthoriak feleletre vonták, hivatkozva a tőle elszakadásra bírni igyekeztek, ő elítélve a dévai börtönben halt meg 1579-ben. De követői már életében meg voltak hitőkben ingatva. Az őt elítélő egyházugyűlésen Kendi Sándor, egyik fő unitárius volt a fejedelmi biztos, ő mondotta ki rá a fogsági ítéletet. Ő és Blandrata doktor jószágokat kaptak adományul, Gálffy János 1577-ben nemességet és ezt oly megtisztelő alakban, oly magasztaló szavak kíséretében, a minőt királyi székről azelőtt nem hallottak.

Volt-e ennek egybefüggése a Dávid Ferencz elleni ítélettel? A király nagy kitüntetése indokai közt ott volt az, hogy Gálffyt vallás dolgában szenvedőlegesen magatartásra bírja, vagy csak, mint eszes embert, le akarta kötelezni a Báthori-ház hűségére? tudni nem lehet. Az egykoru források hallgatnak erről. Többet s mást én sem szólhatok. De a Gálffynak adott adományleveléről szólni lehet és kell.

A lengyel király adománylevele — az előbbi indokot, mint történetileg meg nem állapítottat mellőzve — alak és tartalom tekintetében disze kora diplomatikájának, mely a király igazságossága és fennkölt érzülete mellett kancelláriája oklevél-osztályának a czimertanban való tudási magas fokát mutatja. A papir simított finom hártya, keretdiszítése s a pajzs és czimer rajza és kifestése, a czimer részek: a Maros és Aranyos folyók kéklő nagy kettős kanyarulata, a koronára ereszkedett fehér hattyú, a folyók partjának dús viránya, s a téreiken mindkét felől elterülő Gálffy-birtokokra való költői hivatkozás, mint heraldikai alkotás művészi, mint diplomatikai mű kiválóan sikerült s meglepőleg szép. A mely király a szellemi erőről és egyéni nagy tulajdonokról így nyilatkozik, s alattvalói hűségét és nemes férfi jellemét ily nagybecsűnek ismeri el, az maga nagy, s jeles férfiak erényei által kora szellemét emelvén és nemesítvén, népét is művelő s nagygyá teszi.

De hadd szóljon a nagylelkű király mellett maga az adománylevél.

»Mint hogy — így szól az, az előbocsátott bevezetés után — nagy a különbség a jótékonyság azon emlékeztető jelei közt, melyek rövid időn elenyésznek, és azok között, melyek örökkévalóságra szólnak: így az emberek között is, a törekvéseknek bizonyos változata látszik, mert némelyek — a kik az erény meredek pályáján a legnagyobb dicsőségre jutni törekednek — folyvást nagyobbakra és komolyabbakra tekintve, mások pedig éppen nem igyekeznek magasra — megelégedve a természet közepszerűségével, hanem életöknek mindig ugyanazon irányát tartják meg, melyet egyszer megkezdettek. Ezek nem becsülik nagyra a fejedelmi férfiak felőlük való ítéletét, nem az utókorért fáradoznak, a mivel örökös dicséretet szereznének ön maguknak, mégis mindkettő dicséretet érdemel; de az első hirnevének terjesztésével annál jelesbnek tűnik ki a fejedelemtől nyert nagylelkűség bizonyítéka, minél tartósabb idejű, hírből kitünőbb, dicsőségben magasztosabb mindenek előtt. Mint hogy azonban a dicsőség utai oly különbözök: te inkább akartad azt választani magadnak, a mi göröngyös is, meredek is, legszebbnek ítélvén az utókor előtt is dicséretben és dicsőségben élni. Mert ha bár különben is nemes nemzet-ségből származtál, nem turted, hogy csak annak határai közé szoríttassál, hanem hogy magasabbra juthass, először is szorgalommal kiművelted emberi természetet; azután azzal, mint emeltyűvel sokkal fontosabb dolgok végrehajtására szentelted magadat, hogy széttörvén a haladásodban téged akadályozó korlátokat, erényeddel oly helyre juthass, hol mintegy forrásból meríthesd érdemeid jutalmát, mely neked valóban szerencsésen sikerült, a ki t. i. eleitől fogva olyannak bizonyítottad be magadat, hogy irántunk való erényeidért Nagyságos testvérünkkel egyetemben téged felékesíteni és tisztességben gyarapítani indítottunk. Miért is, hogy nálad és a hozzád hasonlóknál jövőben ne hiányozzék a jeles tettek végrehajtására serkentő osztón, miután Isten ajándékából Erdély fejedelemségéből a hirneves Lengyelországnak királyi székébe emeltettünk, elhatároztuk, hogy nemes voltodnak maradandó jeleit ily módon bővítsük, fényesebbé tegyük és adományozzuk neked és mindkét nemű örököseidnek és utódaidnak, a vörös mezőben harántosan kétrészre osztott háromszögű pajzsot, melynek felső része — mint újabb járulék — két vonalat, vagyis harántosan haladó, egymástól egyenlő távolságban álló fehér irányjegyet foglal magában, a Maros és Aranyos folyót, mely mindkettő a te szülőföldedet öntözi a lakosok nagy kényelmére és

gyönyörűségére; az alsó részt pedig különböző gyöngyökkel ékített királyi koronán álló ezüst hattyú foglalja el, mint a te örökségi czimered; a pajzsra rostélyos lovag-sisak van helyezve, hasonlóul koronával fedetten, melyen szintén hattyú áll; a sisak tetejéről tiszta fehér és vörös színű szalagok folynak le a paizs szélén, miként az e levelünk elején a festő művészete és keze által sajátos és oda illő színekkel kifejezve van. Ebben, ha szorgalmasan megfigyeled, megtalálod minden erény kitünő jelképét. Ugyanis a madaraknak, melyek a vizet kedvelik, fejedelme a hattyú, józanságot, mérsékletet és hűséget képvisel, mely jelvény legtöbb joggal téged illet meg, minthogy erkölceid kedvességét, az értelem tisztaságát, a dolgok intézésében a legnagyobb hűséget, józanságot, tevékenységet s több effélet, szóval a te életedet fejezi ki és tünteti fel. Miért is meghatározzuk — mond tovább az adománylevél adója — hogy jövőre te és mindkét nemű összes magzatid és utódaid azon általunk említett nemesi jelvényt Magyarország és Erdély más fegyvert viselő nemesei szokása szerint mindenütt: fegyveres ütközetekben, lándzsaharczban, tornaverse nyekben, párvialalokban, magán viaskodásban, sátrakon és más minden katonai és nemesi gyakorlatokon, nem különben pecséteken, zászlókon, függönyökön, gyűrűkön, szőnyegeken, házakon, sirokon és általában minden dolgok és hadivállalatok nemeiben használtassanak igaz és valóságos nemesség czimeréül, mi által azt akarjuk, hogy téged és mindkét nemű összes utódaidat együtt és egyenként akárminő állású, állapotu, tulajdonságú emberek feldiszitetteknek mondjanak, nevezzenek, tartsanak és tekintsenek; akarjuk, hogy bírjátok, viseljétek és hordozzátok, és mindenféle tisztességgel, közterhektől való mentességgel, kiváltsággal, előjoggal, melyekkel más nemesek és katonai rangú emberek Magyarországon és Erdélyben szokás vagy törvény szerént élnek, ti is örökké élhessetek és benne is maradhassatok ezen mi titkos függő pecsétünkkel ellátott levelünk erejénél fogva és kívánsága szerént. Kelt Nemes Berzeviczei Márton aranygyapjas lovag tanácsosunk és erdélyi kancellár helyettesünk kezei által Bidgesti várunkban márczius 11-kén, az Ur 1577-ik, uralkodásunknak pedig első évében.

István, király s. k.

Berzeviczei Márton s. k.
erd. kancellár helyettes.«¹⁾

¹⁾ A *Szombatfalvi Gálffy-nemzetség* levéltárában levő *eredetiből*, melyen Gálffy sajátkezű megjegyzése olvasható: *Insignia Stephani Regis Poloniae in Anno Dni 1577 per Magistr. Protonotar. Martinum Berzeviczey Vice Cancell. et Consiliar. eiusdem Mattis Poloniae in Synbolum Clementiae suae nihī sponte missum.*

II.

A nagy király e kitüntetése magasra állította Gálffy Erdély közvéleményében, s mintegy figyelmeztette utána következett öcsését, Báthori Kristóf, s ennek fiát. Zsigmond fejedelemeket, hogy a kitünő államférfit őt megillető hatáskörébe emeljék s ritka tehetségeivel őket és a hazát szolgálni neki módot és alkalmat nyújtsanak, a mit mindkettő teljesített is. Báthori Kristóf udvarmesterévé és tanácsosává, később fia nevelése főfelügyelőjévé, Báthori Zsigmond főudvarmesterévé és főtanácsosává nevezte, s mindkettő nagy birtokokkal ajándékozta meg, hűségét és sikeres szolgálatait magasztaló adománylevelekben ismerték el.

A lengyel király adománylevele világosan mutatja, hogy Gálffy már 1577-ben Erdély egyik kitünő államférfia volt, keze inkább öreges, mint ifju férfit gyanúttató írása pedig azt, hogy életkora közepét jóval túlhaladta, s nemcsak a lengyel király, de az özvegy királyné és fia udvarában is szerezte gazdag életpaszatalatait s közkormányzati ismereteit.

A mint Báthori István, Gálffy szerencséséhez az erkölcsi, úgy adta meg Kristóf fejedelem az anyagi alapot bőkezűleg tett adományai által. 1578. márczius 15-én« méltó és megtisztelő figyelembe vevén Kristóf fejedelem Kocsárdi Gálffy János főudvarmesterének és tanácsosának igaz hűségét, egyenességét és hív szolgálatait, a miket ő az országnak és fejedelmeinek, s utóbbi időkben neki is, ifjuságától kezdve, szorgalmas gond- dal, folytonos éberséggel, a közdolgok különböző állapotában s a szerencse minden változásai között, mindig oldala mellett állva, lelke ritka egyenességével kimutatott és bebizonyított az egész *bolkácsi birtokrészt*, mely hajdan a fejevári prépostságé volt, de boldog emlékezetű Izabella Magyarország királynéja és II. János választott király 1536-ban Erdélybe visszatérésőkkor, a katalin napi kolozsvári országgyűlésen, közvégzésnél fogva, azon prépostság más javaival együtt azon meghalt felségek fiskusának átadatni rendeltettek; később Báthori István következő erdélyi fejedelem által hív szolgálataiért Nagyságos Nisoczky Szaniszló úrnak adományoztattak örök jogon, de az magtalanul halván el, ismét a lengyel királyra szállott vissza s általa a meghalt özvegyének Nagyságos Moyszin Zaphyra úrnőnek, a kiváltás idejeig 4400 forintban, forgalomban levő pénzben zálogképen iratott be; de utóbb azt Báthori Kristóf fejedelem birtokosától a zálogösszeg letétele mellett Dobzay István fejedelmi ítélőmester jelenlétében kiváltotta, s a birtokot a nevezett özvegy a zálogösszegnek teljesen és egészben

való felvétele után a fejedelemnek visszabocsátotta és kezébe adta, s így az fejedelmi adományozás tárgyává lett: a fejedelem tehát a birtokot minden tartozandóságaival, Bolkácsfalu^{3, 4} rész dézmájával együtt nevezett Gálffy Jánosnak és utódainak s örököseinek beírt 8000 magyar forintban tiszta igaz mértékű arany pénzben oly feltétellel, hogy a mikor a fejedelem, vagy a kit a dolog illet, a birtokot visszaváltani akarná, Gálffy János és örökösei tartozzanak azt a 8000 arany forint zálogösszegnek teljesen és egészben lefizetése után perpatvar nélkül kibocsátani.« Aláírva: Somlyay Báthori Kristóf m. pr. Kovácsóczy Farkas, kancellár m. pr.¹⁾

A fejedelem ugyanazon napon kelt beigtatási parancslevelével Gálffynak e birtokba beigtatását is a nagyobb kanczelláriáján levő jegyzőknek elrendelte, de annak megtörténtéről jelentés nyoma nem maradt fenn.²⁾

Ugyan Kristóf fejedelem 1578. ápril 12-én *Bolkács község*^{3, 4} dézmáját adományozta örök jogon és meghívhatatlanul Gálffynak és összes utódainak s örökösének,³⁾ valamint ugyanazon évi ápril 10-én, azon érdemeit magasztaló indokolással, melynek alapján neki a bolkácsi birtokot adományozta, Sitve falu^{3, 4} egész és teljes dézmáját örök joggal és arenda fizetési kötelezettség nélkül adományozta neki, oly módon, hogy e dézma^{1, 3} részét már korábban a fejedelem Rácz Mihály udvari szolgálójának adományozván, ő azt birja a míg él; halála után pedig az is menjen át Gálffy birtokába.⁴⁾ 1579. május 20-án a Szászsebes székből *Lámkereken* a Sebesvizén lévő két-kerekű gabnaőrölő malmot adományozta neki, mely hajdan a fejevári egyházé volt, 1556-ban a fiskus számára rendeltetett, Báthori István fejedelem Székesfejevári Andrásnak adományozta, a ki magtalanul halván el, a birtok ismét a fiskusra szállott. Ekkor azt Kristóf fejedelem a hozzáz tanusított hitvégeért és sok hasznos szolgálataiért Gálffy János hívének és örököseinek adományozta, igérve, hogy mielőtt e levelét bemutatja, kiváltság alakjában is kiállíttatja és kiadatja.⁵⁾

Gálffy arról értesülvén, hogy a *Sitve* birtok fele részét

¹⁾ *Orsz. Levéltár*, erdélyi osztály, Fragmentorum, Tomus 8. pag. 905—909.

²⁾ *Orsz. Levéltár*, erdélyi osztály, Fragmentorum, Tomus 8. pag. 935—942.

³⁾ *Orsz. Levéltár*, erdélyi osztály, Fragmentorum, Tomus 8. pag. 933—935.

⁴⁾ *Orsz. Levéltár*, erdélyi osztály, Fragmentorum, Tomus 8. pag. 925—928.

⁵⁾ *Orsz. Levéltár*, erdélyi osztály, Fragmentorum, Tomus 7. pag. 631—632.

bíró Nagy-Szeben községe kelleténél nagyobb számú jobbágytelket bír: kérte a fejedelmet annak törvényes kijáratására s mindkét birtokos részének kijelölésére s szám szerinti meghatározására. A fejedelem 1579. ápril 6-án Dobzay István ítélőmesterét küldötte ki, a ki azt ellentmondás nélkül végrehajtotta s mindkét fél birtokát hiteles alakban írásban jelölte ki és adta át. Gálffynak volt 40 népes jobbágytelke, s 4 pusztá telke, Nagy-Szebennek 33 népes jobbágytelke, a mihez még 4 járult. A kijárási 16-ik napján mindkét fél írásbeli bizonyítványt kapott illetőségéről, a min megnyugodtak.¹⁾

Legnagyobb kegyelmi ténye volt azonban a fejedelemnek Gálffy János iránt Morzsinai Ferencznek a gyulafejevári káptalan előtt 1579. szept. 27-én Gálffy Jánossal kötött szerződésnek megerősítése, melyben kinyilatkoztatja, » hogy megtekintvén élete sorsának hanyatlását, s hogy neki semmi emberi segítségével nincs, rokonaihoz védelemért nem folyamodhatik, mert azok őt birtokaitól inkább megfosztani kívánnák, s örököse sincs, a kire az ő magtalanul elhalálózása esetében birtokai szálljanak; de azt is megfontolván, hogy Gálffy Jánosnak azon esetre, ha ő magtalanul halna el, Báthori Kristóf fejedelemtől kapott adománylevelé erejénél fogva az ő örökségeihez és ősi vagyonához joga van, a mit meg is nyerhet; ezek arra bírták őt, hogy hívván Gálffy János pártfogásában, őt minden dolgában pártfogójának és védelmezőjének ismerje el s segélyét annál inkább kérje ki számára, mert erre jámbor férfiak is kívánták rábírní, oly módon, hogy ő minden javait, a miket tényleg bír, s a mik elidegenítve vannak, engedje át neki kiváltásra s azok magához szerzésére; megegyeztek tehát a következőkben: 1. hogy Gálffy János minden ősi jókat, nemesi házakat és udvarokat, a mik tőle bármikép elidegenítették és szétszórattak, a maga igyekezetével, fáradságával és költségével szerezhesse vissza. Morzsinai Ferencz e végre adja át neki mindazon ősi leveleket, melyek neki azt megkönnyítik, a miket aztán Gálffy János visszaváltván és visszaszerezvén, ő és utódai bírják örök jogon. Ha pedig 2. Morzsinai Ferencznek idős korában örököse lenne, megfizetvén illő becsű szerint Gálffy János költségét és fáradságát, birtokát kapja vissza, ha nem lenne. maradjanak Gálffyra és örököseire.« E szerződést a káptalan saját pecsété alatt kiadta, a mit a fejedelem azon 1579. évi októb. 4-kén saját megerősítő levelébe átírva, a következő záradékkal fogadott el és erősített meg: »Az elől írt szerző-

¹⁾ Orsz. Levéltár, erdélyi osztály, Fragmentorum, Tomus 8. pag. 842 – 853.

déshez — ugymond — ő is kegyelmes megegyezését és jóváhagyását adta. S ezen felül méltó és tiszteletet érdemlő tekintetbe vévén jeles hűségét, igazságosságát és hív szolgálatait Gálffy János főkamarásának és tanácsosának, a miket ő ifjúságától kezdve, minden viszontagságokban, úgy a szerencsés, mint a szerencsétlen állapotokban, nehéz és titkos tanácskozásokkal járókban, folytonos éberséggel, gondnal és munkával, a fejedelem nagy hasznára s az ő kitűnő dicséretével kimutatott és bebizonyított, s ezután is remélhetőleg tanusítani fog, minden, e birtokokban lehető királyi jogokat említett Gálffy János hívének azon joggal adta, adományozta és ajándékozta, hogy azokat teljes szabadsággal birják és élvezzeék ő és örökösei és utódai.« Aláírta a fejedelem és kanczellára, Kovachóczy Farkas.«¹⁾

A következő évben újabb kegyelmét mutatta a fejedelem Gálffy iránt. Ugyanis Barcsay Gáspár fia, János, kijelentvén előtte: »hogy közte és ifjabb Szerecsen János, idősb Szerecsen János fia között, annak neje Morzsinai Anna, ifjabb Rekettyei Morzsinai György lánya jogán per folyt *Rekettye, Nyresfalva, Csernicora, Merie, Ablyo, Zooch, Poen, Prehodistia, Krywa, Lakur, Sthey, Demsus, Hazachyel, Pochyonfalva, Thottesth, Pyetroz* faluk birtokáért, a mi a fejedelmi törvényszéken is megfordult és hosszasan tárgyalatott. Nevezett Barcsay János azonban kimélni akarván költségét és fáradságát, a mi a perből származhatik, bizonyos észszerű okokból, az említett falukban levő s jelenleg általa birató birtokait Gálffy Jánosnak, a fejedelem főkamarásának és tanácsosának s örököseinek és utódainak adta át egyszerűen, és tényleg kezeibe bocsátotta teljes joggal és jogi következménnyel a fejedelem előtt, a miről az, 1570. márczius 3-kán ezen helybenhagyó levelét saját pecséte alatt kiadta.«²⁾

Később a fejedelem Gálffy kérésére 1580 decz. 10-kén parancslevelet intézett a gyulafejevári káptalanhoz, a Morzsinai Gáspár rekettyei birtokait illető levelek fölkeresése végett, melyek azon parancslevél szerint ezek voltak: *Tatesd, Pochinfalva, Rettia* (Rekettye), *Ablya, Nyiresfalva, Mieria, Cornihora* (helyesebben: *Csernissora*), *Zochifalva, Prehodistia, Lakur, Sthei, Kriva, Pochyonfalva, Demsus, Hatzochiel, Petroz* Hunyadvármegyében, kikeresték tehát s megtalálták Ulászló királynak egy 1516. márczius 8-kán kelt beigtató parancslevelét, melyben azon káptalannak meghagyta, hogy Rekettyei

¹⁾ A Szombatfalvi Gálffy-nemzetség levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A Szombatfalvi Gálffy-nemzetség levéltárában levő eredetiből.

Morzsinaí Andrást és fiait: Gáspárt, Mátyást és Istvánt, úgy szintén Morzsinaí György fiait: Ferenczet, Györgyöt, Istvánt és Lászlót s azok fiait a nekik érdemeikért új adományképen kir. joggal együtt adott, elébb megnevezett 16 falun kívül még *Várhel*, *Ohaba* és *Poyzen*¹⁾ Hunyadvármegyében s különösen Hachak vidékén levő falukba és birtokokba igtassa és vezesse be, melyeknek ők eddig is birtokában voltak. A káptalan teljesítette s a beigtatást megtette, senki ellent nem mondván. Az erről való jelentése kelt 1581. apr. 27-kén.²⁾

Báthori Kristóf fejedelem e szerint nemcsak hogy a Morzsinaí-birtokokat magszakadás esetében jó előre Gálffynak adományozta; azután a Morzsinaíak és Gálffy közt az öröklésre nézve egyességet hozott létre: de a káptalanban levő okleveleket kikerestetvén, egyszersmind azt is megállapította, hogy Morzsinaí Ferencz birtokai rá 1516-ban élt és Ulászló király által adománnyal kitüntetett őseiről örökségképen szállottak, s hogy e birtokok már másfél század előtt törvényes birtokai voltak e nemzetségnek.

III.

Ez évben a fejedelem régi betegsége fenyegetőbbé vált. Addig is sokat szenvedett, úgy hogy el lehetett mondani, hogy élete nagyobb részét betegeskedve tölti. Súlyosbba vált azonban ez nevének, a kit kimondhatatlanul szeretett, elhalálozása által, elannyira, hogy semmi remény nem volt megmaradásához. Betegségéhez hozzájárult egyetlen fiának, Zsigmondnak jövője s az országnak is bizonytalan sorsa iránti aggodalma. E kettős bizonytalanság lelki tépelődései között fölkereste őt leghivebb tanácsosa s családjának legmegbízottabb embere, Gálffy János, s ajánlatba hozta előtte, hogy, ha — mitől Isten őrizzen! — a fejedelemnek halála történnék, jó lenne fiát, Zsigmondot tenni helyette az erdélyi fejedelmi székbe. A fejedelem mély megindulással fogadta a tanácsot, de csudálkozott, hogy ő az annyi veszélynek kitett országot gyermek kormányzására véli bízhatónak, s bár Gálffy azon nemes indulatát hálás szívvel vette, azt elfogadni nem hajlandó. Őrjának — mondá — bátyjának, a lengyel királynak, tudják

¹⁾ Helynév-leírás tekintetében megjegyzendőnek látom, hogy az Ulászló király korában *Ablya* = Ebblew, *Mieria* = Merie, *Comihora* = Chernissora, *Eskei* = Sthei, *Zwlicha* (a többiekben nem fordul elő), *Lachura* = Lakur, *Zoch* = Zochifalva, *Charna* = Charnavára, *Totesd* = Ulászló király levelében Thotez, előbbi három a korábbi okiratokban nem fordul elő.

²⁾ A *Szombatfalvi Gálffy-nemzetség* levéltárában levő eredetiből.

meg akaratát s határozzanak azután. Kendi Sándort és Zsombori Lászlót küldötték küldöttségbe, a ki haragra lobbant a szándék hallására, s szeretné tudni — mondá — ki az, a ki gyermekekre bizhatónak tart oly nagy dolgot, bár az előtte a legkedvesebb, s szeretett öcscséről unokája. . . . Sok eszmecsere és felvilágosítás után azonban, látva főleg Kristóf fejedelem élete válságos ponton létét, beleegyezett fiának utódává választásába.

Az 1581. évi májusban tartott országgyűlés feszült várakozások közt nyílt meg Kolozsváratt. A gyöngélkedő fejedelem maga tette meg a fejedelemválasztás iránt az előterjesztést, felhozta, hogy őt Isten súlyos betegséggel látogatta meg, de a lengyel király is izent főuri követétől, hogy látván a fejedelem beteges állapotát, hálával veszik a fejedelem és a lengyel király abbeli gondoskodását, hogy ha — a mitől Isten mentsen! — a fejedelem megszűnnék előttük állani, hogy az országban visszavonás és háborúság ne legyen, előre gondoskodhatnak a fejedelem megválasztásáról. S minthogy eddig a fejedelem nemzetségére néztek, most is sem országou kívül nem néznek, sem másra az országban nem gondolnak, hanem a fejedelem egyetlen kis fiacskáját, Báthori Zsigmond urokat, kinek jó hajlamait — a mennyire gyermek ideje engedi — nyilván tapasztalják, dicső ősei és elődei erényében bíznak, s hiszik, hogy meglesz lelki képessége, mihelyt az érett kort eléri, a mi hogy úgy legyen, adja Isten! Így hát Isten segélyével három nemzetül, Magyarország részeiből való atyafiaikkal együtt a fejedelem következőjének és Erdélyország vajdájának megválasztották Báthori Zsigmond urokat azon hatalommal és méltósággal, a melyet atyja bírt, kívánva, hogy annak életét Isten nyújtsa sok évekre, s kikötve, hogy az ország törvényei megtartására magát kötelezze, melyet mikor megtesz, az ország rendei is neki hűséget esküsznek s kívánják, hogy uralkodása legyen a hazának javára és megmaradására, hadban legyen győztes, békében igazságos. *Amen.*

Apafi Gergely, a ki már Izabella királyné és János Zsigmond idejében udvarmester és tanácsos volt, súlyos okokból ellenezte a gyermek Báthori Zsigmond megválasztatását, mikor még neki is más által kellene kormányoztatni. Sok példa van arra, — úgymond — mily veszélyes a népekre nézve gyermeki kormányzás. De a kik a fejedelem és lengyel király kedvét keresték, makacsul sürgették Zsigmond megválasztatását. A fejedelem látván a nézetek eltérését, külön kérdezte meg belső tanácsosai véleményét. A nagyobb rész kedvezőleg nyilatkozott. Apafi is felszólíttatván szavazat adásra,

méltatlankodva szólalt meg. A kik e gyermeket oly igen védelmezik s ügyét pártolják, nem tudják mit cselekesznek; inkább vezeti őket a vajdának való kedvezés, mint a helyes ítélet; mert semmi nem nehezebb, mint egy gyermeket dicsérni. a kiből még csak remény, nem valóság van, a mi gyakrabban csal, mint teljesül. Ő megjövendőli — bár adná Isten, hogy csalódjék — hogy azok, kik leginkább akarják, egykor igen megbánják a gyermek megválasztatását. Gálffynak pedig ugyan ő úgy nyilatkozott, hogy ha csak minden jel nem csal, ő maga bizonyos lehet benne, hogy azon magasztaló szók, a mikkel Zsigmond megválasztatását oly nagy elhatározottsággal ajánlani nem átalta, egykor akasztófával fizettetnek vissza. Kendi Sándornak is hasonlót jósolt.

Báthori Zsigmond mégis — mint előbb érintve volt — szózatöbbséggel megválasztatott. A fejedelem halálát érezvén, őt a rendeknek érzékenyen ajánlotta, tanítását Leleszi atyára, főfelügyeletét Gálffy Jánosra bízta, kérve őt és ajánlva: nevelje fiát az Isten félelmében, szoktassa helyes beszédre, figyelmeztesse, hogy az öregeket megbecsülje s irántok tisztelettel viselkedjék, támaszkodjék a tanácsosok végzéseire, törvényt ellen semmit ne tegyen. a kegyetlenséget kerülje, özvegyet és árvát el ne nyomjon, régi szolgái iránt hálátlan ne legyen.

Kristóf fejedelem nemsokára meghalt s arra imént megválasztott fia az ország végzése szerint a fejedelmi széket elfoglalta. s már szept. 20-án Gyula-Fejérváratt országgyűlést tartott. A kormányzást tanácsa vitte, de országgyűlést ő hívott egybe s a törvényeket is ő írta alá. 1583-ban a lengyel király Gálffy Jánost nevezte ki udvari marschalljává (udvarmesterré). Minthogy neki — így szól a király — nem kevesebbé gondja van méltóságos unokája sértetlenségére, üdvére és helyes oktatására, mint udvara díszére, akarja, hogy mindezekre Gálffy János viseljen gondot, a kinek semmi főbb gondja ne legyen, mint hogy az ifju személyét mindig szemmel tartsa, erkölceit irányozza, s az ifjakat és felserdülteket, a kikkel neki gyakran kell együtt lenni és élni, az iránta való engedelmességre és szolgálatára szoktassa. Ezen udvarmesterre és a nevelésben főfelügyelőjére tartozik, s az előbbieken kívül még az ő kötelessége lesz unokáját gyakran fölkeresni, s őt a tanulásra vagy a szent szertartások hallgatására, olykor vadászatra és onnan vissza kísértetni, udvarában mindenre szorgalmasan ügyelni, az udvarához tartozók erkölceit és életét kormányozni, s mindent megtenni, hogy udvara látogatott és fényes legyen. abban viszongás ne támadjon, tiszte határát senki át ne lépje, hogy mindenki a kiszabott időben az

údvárban megjelenjen, a kiadandó parancsot meghallgassa és teljesítse, unokáját, midőn az a közönség előtt bármi végett megjelenik, kísérik és haza az udvarba visszajöttében kövessék. Akiknek kötelessége lesz, hogy asztalát megterítsék és őt étkezés alatt kiszolgálják, különösen vigyázzanak arra, hogy tisztességök, testök rendessége, ruhájuk, ügyességük és pontosságuk mindenből kitessék. Azok is, a kik nyoszolyájára és ágyneműire felügyelnek, a tisztaságra és rendre jól vigyázni kötelesek. Ha valamely követnek vagy külső embereknek az ország kormányzó elnökének tetszéséből szabadság adatik unokáját fölkeresni és üdvözölni, arról az udvarmester értesülvén, az elnököknél azonnal gondoskodják s eszközölje ki, hogy minden az ő tisztességéhez és méltóságához illő legyen. Gondoskodják a vendégeknek rangjuk szerénti szállásról s egyéb szükségeseokről, s szolgálatjukra alkalmas embereket rendeljen. Mindenben pedig s minden hivatali teendőben az elnökök akaratára és tekintélyére kell támaszkodni. Röviden: minthogy a dolgok főkormányzását azon három elnökre bízta, nem akarja, hogy tudtok és beleegyezésük nélkül semmi történjék.

A lengyel királynak az erdélyi rendekhez intézett levele Gyulai Pál hív titoknoka és követe által küldetett meg, kelt niepoloniceai várában 1583-ban márcz. 6-án. Ebben nevezte ki a három kormányzó elnököt, s meghatározta az alattok és általok való helyettes kormányzás módját és föltételeit.

IV.

A mit Gálffy János a két első Báthori irányában tett, alattvalói kötelesség és hála műve volt, a minő hűséggel a harmadik, az ifju Zsigmond fejedelem iránt viseltetett, oly önfeláldozás, a mire csak a szülők képesek, s a mi a történelemben is igen ritkán fordul elő. Itt Zsigmond fejedelem volt Gálffy iránt örök hála kötelezve. Hogy felelt meg ennek? hátrább látni fogjuk.

Kötelezettségét érezte is ő sokáig. Nagybátyja és atyja Gálffy iránti különös nagyra becsülése s mindkettőnek benne való határtalan bizalma megőrizték az ő szívében is a kegyelet és hála érzelmeit. 1583-tól kezdve 1591-ig csak egy évben — 1586-ban — nem adta ennek kisebb-nagyobb adományok által világos jelét, s az adománylevelek szövegének különböző változatokban, de mindig kegyteljes indokolása Gálffy hűségének és nagy érdemeinek meleg és igaz elismerése. Ezek átpillantása meggyőzi róla az olvasót. Mintha minden újabb adománylevelében a hatalmas lengyel király és a nemes kedélyű Kristóf

fejedelem lelke szólalna meg, örködve még halottaikban is a Gálffy és ifju fejedelem közötti gyöngéd viszony fennmaradása fölött.

1583-iki november 7-kén kelt adománylevelében *Ravás* és *Martonfalva*, fejevárnegyvei falvakat adja Nagyságos Kocsárdi Gálffy János urnak, tanácsosának és udvarmesterének. méltó és megtisztelő tekintetbe vevén hívségét, ritka egyenességét és hosszas szolgálatát, a miket ő különösen az országnak, azután boldog emlékezetű Báthori Kristóf fejedelemnek, az ő atyjának, utóbb neki is a legnagyobb igyekezettel, szorgalommal s lelke őszinte buzgalmával tett és bebizonyított. E birtokok elébb Ravási Farkas Jánoséi voltak, de az ő magvaszakadása következtében, az ország törvénye és szokása szerint a fejedelem adományozása alá jutottak. Ezért a fejedelem azokat királyi jogával együtt adományozta nevezett hívének és örökösének, a miről kiváltság-levelet is ad, mihelyt e levele neki bemutatattatik.¹⁾

1584. márcz. 10-én Báthori Zsigmond fejedelem megerősítette azon kölcsönös szerződést, melyet a fejevári káptalan előtt Kocsárdi Gálffy János, Báthori Kristóf fejedelem belső komornyikja és Rekettyei Morzsinai Ferencz ennek ősi örökös és ugy birtokában levő, mint másoknak elidegenített birtokai iránt 1579. szept. 27-én kötöttek, s a mit a káptalan még azon évben és napon a feleknek hiteles alakban írásban kiadott, mely írásba foglalt szóbeli szerződésnek tartalma rövid kivonathban ez. A felek a káptalan előtt megjelenvén, érett megfontolás után ilyen kijelentést tettek: Morzsinai Ferencz látván hanyatló állapotát s gyermektelen helyzetét, akinek niucsenek közeli testvérei, nincs igaz tanácsadója és segítője, s nincs az is, a ki az ő halála esetében birtokait örökölje; azt is megfontolván, hogy ha ő örökös nélkül halna el, Gálffy János az ő birtokait a Báthori Kristóf adománya erejénél fogva, ősieket úgy, mint a másoknak elidegenítettet, birtokába fogja kapni: ezen nyomorságos állapotában Morzsinai Ferencz Gálffy János segítségével és pártfogásában bízik, s hiszi, hogy az ő segélyét és pártfogását mindig igénybe veheti. De jó emberek is igyekeztek őt mostani elhatározására rábírni. Mindezek által indittatva, minthogy ő Gálffy Jánossal már Báthori Kristóf fejedelem alatt olyan szerződést kötött, hogy ő Morzsinainak minden ősi birtokát és birtokjogait, nem különben minden nemesi házait és udvarait, melyek bármiképen, elidegenítették, ön költségén és fáradságával visszaszerezhesse,

¹⁾ *Orsz. Levéltár*, kincstári osztály: Liber Primus R. pag. 134—35.

Morzsinaival neki a szükséges leveleket adja át, s a miket visszakereszt, ő és utódai szabadon birhassák és használhassák. Ha Morzsinaivalnak férfi ivadéka lenne, kifizetvén méltányos becslés szerint a Gálffy költségeit és fáradságát, kapja vissza birtokait s birja mint tulajdonát. De ha örökös nélkül hal el, minden birtoka szálljon Gálffyra és örököseire. Erre magát mindkét fél élő szóval kötelezte. A fejedelem meghallgatván Gálffy János hívének a szerződés megerősítése iránt intézett kérését, az írt káptalan levelét szóról szóra saját megerősítő levelébe iratta és iglattatta be, s minden pontjához megegyezését adta. E felett méltónak és tisztességesnek tartotta — ugymond — tekintetbe venni Gálffy János jeles hűségét, őszinte egyenes-ségét és hasznos szolgálatát, a miket ő atyja és ő iránta több év óta a szerencse minden viszontagságai közt, jó és bal szerencséjökben egyiránt, nagy fontosságú és titkos tanácsaikban, folytonos éberséggel, gondjai és munkássága által, az ő nagy hasznára s a maga kitünő dicséretére tanusított és bebizonyított s remélhetőleg ezután is tanusítani fog: mind-ezekért az említett birtokokban lehető minden királyi jogát neki és örököseinek, az elébbi szerződés szerint...¹⁾

A fejedelem e megerősítésen és a királyi jog adományozásán kívül 1584. márcz. 10-kén egyszersmind parancslevelet is intézett a gyulafejérvári káptalanhoz, melyben azzal tudatta, hogy miután ő a Gálffy János és Morzsinaival Ferencz között létrejött azon szerződésbe, mely szerint rekettyei Morzsinaival Ferencz Gálffy János főudvarmesterének és örököseinek minden birtokát és birtokjogait, a szerződésben kifejezett föltételek alatt átadta, beleegyezett s erről fejedelmi levelet is adott: azért parancsolólag hagyta meg a káptalan-nak, hogy Gálffyt ama birtokokba hiteles emberei által a kijelölt és meghívandó szomszéd birtokosok, mint tanuk jelenlétében vezesse és igtassa be, s ha ellenmondók lesznek, a beigtatás 15-öd napjára okaik előadására a fejedelem elé hívassa meg, azokkal a megjelenés napját, a fejedelemmel az ellentmondók neveit tudatván s eljárásukról a fejedelemhez a szokott módon és gyakorlat szerint jelentést tevén.²⁾

1585. május 1-én a fejedelem megegyezését adta azon szerződő és egység- vagyis inkább cserelevélhez, mely a fejedelem pecsétével is meg volt erősítve, s melynél fogva Gerendi János, a fejedelmi törvényszék ülnöke Fygeden levő öt jobbágját, Thordavármegyében levő két másikat és ugyan

¹⁾ Orsz. Levéltár. Kincstári osztály, Lib. P. R. pag. 217—19.

²⁾ A Szombatfalvi Gálffy-nemzetség levéltárában levő eredetiből.

Fygeden levő más négyet, Mohácson kettőt, s Gerenden levő és Veresmarthoz tartozó két jobbágyát, a kik most mind Aranyosszékre költöztek s most is ott laknak, ezeken kívül minden elszökött jobbágyait, a kik Aranyosszéken bárhol laknak, feleségeikkel, gyermekeikkel, jószágaikkal együtt, nevezett Gálffy János tanácsosnak és udvarmesternek s mindkét nemű örökösének adta cserébe örökösen, annak Gerenden levő egész nemesi házáért és udvaráért, s az udvarházzal szemben levő egy jobbágytelekért és Thordavármegyében Kereszturon levő birtokaért; e felett a fejedelem megengedte, hogy a Gálffy cserébe adott jobbágyai birtokában levő királyi jog is Gerendire átmehessen.¹⁾

Az 1585-ik évben márczius 13-án Gálffy János fejedelmi tanácsos és főudvarmester és Morzsinai Ferencz hosszas gondolkodás után, mindketten minden atyafiaik és rokonságuk terhét és az alábbi dolog iránt a felelősséget magukra vevén, a gyulafejevári káptalan előtt léptek ilyen egyességre: »Hogy bárha Báthori Kristóf fejedelem tekintetbe vevén kitűnő hívségét és hív szolgálatait említett Gálffy Jánosnak, a melyeket ő sok éveken át iránta erélyesen teljesített, a szintén említett Morzsinai Ferencz minden javait és birtokjogát — bármely vármegyékben valókat — ha férfi örökössel meg nem vigasztalódva halna el, Gálffy Jánosnak és utódainak adta örök jogon és meghívhatatlanul; mégis midőn Morzsinai Ferencz ezt megértette, sok különböző okoknál fogva, de különösen látván segélytelen, nyomorult állapotát, hogy őt rokonai elhagyták, s ő naponként jobban-jobban hanyatlik: titkon elméjében mind ezt meghányta-vetette, s utódairól még életében gondoskodni kívánván, különösen pedig Kata nevű nemes hajadont, az ő lányát a szerencse kedvezőtlen fordulatai ellen biztosítani, sőt halála esetében őt azután is biztos állapotban hagyni igyekezvén hogy idegenek hajlékára ne szoruljon, s az ő javaiból egészen kizártnak ne tekintethessék; ez okokért folytonos könyörgéssel, szüntelen való kérelemmel és esenkedéssel, sőt könyhullatások közt kérte említett Gálffy Jánost, ezen kívül jeles és nemes férfi jóakarói közbenjárásával is, mindenütt, bármely vármegyében levő összes birtokait és részbirtokait, u. m.: *Rekettje, Nyres, Abló, Csernösora, Merie, Zoch, Pohodistia, Lakur, Krisa, Poien, Skej, Dempsus, Hatsesd, Tothesd, Pochionfalva, Petroz, és Várhely, Chiarna*, zárdával együtt, melyek Hunyadvármegyében vannak, minden hasznukkal és tartozandóságukkal stb. nevezett Gálffy Jánosnak s mindkét

¹⁾ *Orsz. levéltár*, kincstári osztály, Lib. R. I. pagina 316—17.

nemű örököseinek és utódainak önkéntes akaratból s saját elhatározásánál fogva átadta és engedte, örökre és meghívhatatlanul, kezeit azokról már tényleg levette, és semmi jogot sem ő, sem utódai azokhoz fen nem tartanak, hanem minden javukat és birtokjogukat említett Gálffy Jánosnak és örököseinek adták át teljes joggal és tényleg, annak világos kifejezésével, hogy a *Thotesd*, *Poien* és *Kriva* birtokokból tiz népes jobbágytelek Morzsinai Borbála néneje, Boldogfalvi Mihályné leánynegyede fejében, nevezett Boldogfalvi Mihálynénak és örököseinek örök jogon, mint tulajdonaik, érintetlenül maradjanak birtokában és őt abban Gálffy János megtartani tartozzék. Azt is hozzá adván, hogy Gálffy János mindazon irásokat és leveleket, melyek az elősorolt birtokokat illetik, néhai Zerechen János özvegyétől, Olchiarchi Annától a Morzsinai Ferencz nevében és személyében visszakérje, visszavegye és törvénnyel is visszavenni joga legyen. Morzsinai Ferencz is Gálffy Jánosnak évről-évre ügyvédvallási levelet kivenni és neki átadni legyen köteles. Továbbá mondott Gálffy János beleegyezék, hogy Morzsinai Ferencz Rekettyén levő egész udvarháza, az ahhoz tartozó 45 népes jobbágytelekkel, minden hasznával, szántókkal és kaszálókkal stb., a Tothesdhez tartozó rétekkel és kaszálókkal stb., efelett a Cziarna völgyben és Zwlben levő szénarétek harmadrészevel, melyek színtén a rekettyei udvarházhoz tartoznak, végre a demsusi szőlőhegyben levő szőlő annak évi hasznával és jövedelmével az elől említett Morzsinai Ferencznek és Kata nevű hajadon lányának és mindkettő örököseinek és maradékának maradjanak, ő pedig elhalván, vagy fiörökös nélkül maradván, azok Barcsai Gáspár fiaira: Jánosra és Andrásra szálljanak. Ha pedig az alább említett 45 jobbágytelek egészen és teljesen kiadható nem lenne, valamelyik szomszéd rész jószágából pótol tassék ki. E felett Gálffy János kegyes indulata kijelentése mellett Morzsinai Ferencznek és Kata lányának minden fő élelméről és tartásáról s ruházatáról, különösen gabna és bor dolgál an, míg Morzsinai Ferencz él, gondoskodni legyen köteles és tartozzék. Ezeket így kijelölván és maga s lánya részére biztosítván és lekötván: Morzsinai Ferencz legyen teljesen megelégedve, az mégis világosan kifejeztetvén, hogy Gálffy János a sequestrált jókat 1586. márcz. 21-ig kellő módon különítse el és Morzsinai Ferencznek és lányának, s ha ők majd magtalanul elhalnak, Barcsai Jánosnak és Andrásnak egészben vagy részben átbo csátani tartozzék s legyen köteles. Ha e szerződést valamelyik fél meg nem tartja, calumnia büntetésén s ügye elvesztésén marasztaltassék el, s a megálló fél, minden menedék és per-

és perorvoslat kirekesztésével, egy alispán vagy a szolgabíró segítségével ezen követelést bárhol levő javaiból fölvétethesse, s mégis e szerződés erejében megmaradjon. Mindezekre magukat Gálffy János és Morzsinai Ferencz a káptalan előtt élő szóval kötelezték, s a káptalan azt 1585 márcz. 12-én a feleknek saját pecsége alatt hiteles alakban kiadta.¹⁾

E szerződést Gálffy János a fejedelemlnek bemutatván, kérte helyben hagyását és megerősítését. A fejedelem azt 1585 május 1-jén kelt megerősítő levelébe egész kiterjedésében átiratva, teljes tartalma szerint megerősítette és helyben hagyta, a felett Gálffy érdemeinek kitüntető méltánylása mellett mind azon birtokokban, lehető királyi jogát is neki adományozta, kijelentve, hogy ha e levele előtte bemutatattik, azt neki kiváltság alakjában is kiállíttatja és kiadatja.²⁾

1587-ben szeptemb. 20-kán Zsigmond fejedelem Gálffy János főudvarmesterének a fejérvári káptalan előtt Károlyi Istvánnal, az udvari gyalogok kapitányával kötött azon csereszerződését erősítette meg, melynek erejénél fogva az, egész és összes kercsedei házát és nemesi udvarát, ugy minden rész jószágait, a miket ő Aranyosszéken: *Kercsedén, Mohácson, Dumbraván, Harasztoson, Örvényesen és Kövenden* bír, minden hasznaikkal és tartozandóságaikkal, mondott Gálffy János főudvarmesternek és tanácsosnak, Szászsebes székben *Lámkeréken*, levő birtokáért és kétezer magyar forintért, az általa adott birtokok jobb minőségének kipótlásaul, örökös cserevására czímén eladta, elcserélte és birtokába adta, a szerződés értelmében, melynek tartalma kivonatilag következő: ... A vásárló felek a káptalan előtt személyesen megjelenvén, előszóval előadták azt: hogy ők azon haszonért, a mi az említett jószágok közelségében van, kötötték csereszerződésüket, hogy Gálffy János Lámkerek-i jószágát, melyet Báthori Kristóf fejedelemtől adománynál fogva kapott s mely őt a legjobb joggal illeti, kétezer forint pótlással adja azért, hogy a Károlyi István jószágai azt értékben feljűljulják, s az összeget Gálffy lefizette s Károlyi István kezéhez vette. Szintugy Károlyi István is, Kercsedén levő egész házát és nemesi udvarát, ott levő minden székely örökségeivel, ugy szintén Mohácson, Domboron, Harasztoson, Örvényesen és Kövenden levő birtokrészeivel, Kercsedén bírt tizedével, melyet neki Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem adományozott. Várfalvi János hűtlenségi bűne jogczímén, a melybe ő Békés Gáspár pártütése miatt

¹⁾ A Szombatfalvi Gálffy-nemzetség levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Országos levéltár, kincstári osztály, Liber R. Sigism. Bath. I. 316—319. ll.

esett -- minden tartozandóságaikkal, szántóföldekkel, kaszálókkal stb. Egyik sem tartott fenn semmi jogot sem maga, sem örökösei részére. A káptalan e szerző levelet mindkét félnek kiadta 1587-ben július 23-án. A fejedelem a felek kérésére azt szóról-szóra megerősítő levelébe iratta be, azt kedvesnek és elfogadottnak jelentette ki s minden pontjához beleegyezését adta; Gálffy-nak sok érdemei tekintetéből, mindezen birtokokban a királyi jogot is oda adta és adományozta, a mit kiváltság alakjában is kiadat, mihelyt e levele neki bemutatattatik.¹⁾

1588-ban május 10-kén a fejedelem Gálffy János hivének hűsége s nevezetes közszolgálatai tekintetéből a legkitüntetőbb indokolással Biharvármegyében Tarcha birtok egész dézmáját, t. i. a bor, buza, s más tavaszi vetések tizedét, melyeket Biharban tizedelni szoktak, úgy szintén a bárány, méh stb. az 1576-tól fogva gyakorlatban levő szokás szerint.²⁾ Ugyanazon évi novemb. 16-kán az ország és fejedelem iránti sok hasznos szolgálataiért, s különbféle bajaiban tanusított állhatatos hűségeért neki adományozta *Maros-Ujvár* és *Oláh-Szilvás* minden tizedét, nem különben Fejérvármegyében levő *Nagylak*, *Szentkirály*, *Baghó* és *Miklóstelke*, úgy Thordavármegyében levő *Hadrév* tizedét, nem különben az Aranyosszékbén levő *Földvár* és *Veresmart* egész birtokok tizedét a bor, buza, rozs, árpa, zab, köles, tönköly, len, kender s a föld egyéb gabnaterméiből, úgy a bárány, méh s más megtizedelni szokott termékekből és a mit a székelyek közt a csirkékből és réczefiakból venni szoktak, adományozta élethosszáig tized árenda fizetés nélkül.³⁾

1589 ápr. 4-kén a fejedelem neki adományozta a Fejérvár város határában azon két rétet, melyek egyikének szomszédjai a fejedelem váradjai hidja és rétje, a másiknak mindkét felől a fejedelem rétje, mely az előtt az elnök. később a kormányzó Ghyczy János birtokában volt, azután Bánffy György s halála után Gálffy János bírta mindkettőt, s nagyobb kegyelme bizonyítékául neki királyi joggal együtt adta.⁴⁾

Nagyobb értékű volt a fejedelemnek ez évben febr. 20-án kelt egy fejedelmi megegyező adománylevele azon két szerződő

¹⁾ *Országos levéltár*, kincstári osztály. Liber R. II. Sigism. Báth. pag. 29—33.

²⁾ *Orsz. Levélt.* kincst. osztály, Lib. R. Sigism. Báth. 2. Tom. pag. 409—410.

³⁾ *Orsz. Levélt.* kincst. osztály. Lib. R. Sigism. Báth. 2. Tom. pag. 131—132.

⁴⁾ *Orsz. Levélt.* kincst. osztály, Lib. R. Sigism. Báth. 2. Tom. pag. 121—125.

vagy bevalló levélre, melyek egyike Kovácsóczy kancellár, másika Radvánszky Márton ítélőmester pecsétével és aláírásával volt megerősítve, melyek elsője szerint orodi Rácz János fejevármegyei oláh-szilvási egész birtokát, ott levő házával és nemesi udvarával s azok hozzátartozandóságával együtt 500 magyar forintért eladta Gálffy Jánosnak s mindkét nemű örököseinek. E levelek alapján kérte Gálffy a szilvási birtokvásárhoz megegyezését. A szerződés rövid tartalma az, hogy orodi Rácz János oláh-szilvási házáat és nemesi udvarát tartozandóságaival együtt eladta Gálffy Jánosnak a fentebbi árért. E bevallásról a gyulafejevári káptalan 1589-ben május 3-án adta ki hiteles bizonyító levelét. A második a fejedelem előtt köttetett s tartalma az: hogy orodi Rácz Gáspár élő és ezután születendő gyermekei terhére magára vevén, érett megfontolás után, önként és szabadon élő szóval kifejezte, hogy mivel ő más, t. i. a rácz nemzetből való s azon nemzet közt magának más birtokot kíván szerezni: Oláh-Szilváson levő egész birtokát, házával és nemesi udvarával együtt eladta Gálffy Jánosnak és mindkét nemű örököseinek 800 magyar forintért, melyet Gálffy egészen lefizetett és Rácz Gáspár kezéhez vett, s így birtokát a vevőnek örökösen s visszavonhatlanul eladta, semmi jogot hozzá fenn nem tartván, jótállást is vállalt Gálffynak minden törvényes háborgatók ellenében saját költségével és fáradságával, sőt ügyvéd segélyével leendő megvédelmezése végett. A fejedelem mindkét levél tartalmához megegyezését adta, azokat a maga megegyező levelébe szó szerint Radvánszky Albert ítélőmester előtt beíratta, e felett Gálffynak a korábbi erdélyi fejedelmek iránt s iránta is a szerencse minden változó szélváltatai között, boldog és boldogtalan állapotban, nem kevésbé hasznosan, mint neve dicséretére bebizonyított és végbevitt, a most szerzett összes birtokokban lehető királyi jogát neki és mindkét nemű örököseinek adta, ajándékozta és adományozta, ezt kiváltság alakjában is ki fogja számára állíttatni és adatni, mielőtt előtte e levél bemutatatik.¹⁾

Valódi királyi adománya volt azóban a fejedelemnek 1589. május 7-kén Gálffy János részére Marosujvár adományozása, az a Maros partján egy hullámos emelkedésű hegy-magaslaton fekvő regényes kastély, mely már épülőben volt, midőn urának a fejedelmi adomány a tulajdonjogot megadta. Ez adománylevél a lengyel király 1577-iki nagyszerű leveléhez sorakozik, kivált erkölcsi tartalom tekintetében. E gazdag

¹⁾ Orsz. Levélt. kincst. Osztály, Lib. R. Sigism. Báth. L. Tom. pag. 121—125.

tartalom megérdemli annak egész kiterjedésében közlését, melyben Báthori Zsigmond és Gálffy János igazi benső viszonya és koruk ragyogó vonásokban jennek meg az olvasó előtt.

»Báthori Zsigmond erdélyi vajda — így kezdődik az — emlékezetül hagyja azoknak, a kiket illet: hogy méltó és megtisztelő figyelembe vévén kocsárdi nagyságos Gálffy János úr. udvarmesterének és tanácsosának maga és az ország iránt szerzett sok és jeles érdemeit, melyeket ő a dolgok és viszonytagságok minden változásai között a legnagyobb hűséggel, igyekezettel és egyenességgel teljesített: mert ugyanis már azon időtől fogva, hogy boldog emlékezetű szeretett méltóságos atyjának, Somlyai Báthory Kristóf erdélyi fejedelemmel hűsége és pártfogása alá adta magát, mindig úgy folytatta életét, hogy fejedelmének java s dicsősége nevelésére, mindazok közül, a mikkel az igaz dicsőség és valódi díz az emberek közt megszereztetni szokott, semmit el nem mulasztott, természetének ezen ajándékait mekkora kegyességgel, hívséggel és állhatatossággal fordította fejedelme javára és dicsőségére, áldott emlékezetű nemzójének keserű halála után megmutatta. Mert a midőn a fejedelmet kisded korában mindkét szülőjétől megfosztatni látta, a midőn t. i. ő zsenge kora miatt még felfogni nem bírta: mily és mekkora rosszak várnak rá, mint hét ór és szerető dajka, úgy ápolta és nevelte őt, hogy sem vetélytársai irigykedése, sem rosszakarói gyűlölsége, sem a hízlekedők ravaszsága, sem a szerencse változandósága, sem végre önhasznának s a családi életnek sovárgása az ő oldala mellől őt elvonni nem volt képes. A miket mivel most is hasonló erélylyel, hívséggel és egyenességgel teljesít: a Fejérvármegyében levő egész és összes *Marosujvár* mezővárosát, melyet neki szeretett édes atyja végrendeletileg örök jogon úgy hagyott, s az ő halála után Tekintetes és Nagyságos Ghyczy János Erdély akkori kormányzója — ösztönözvén rá maga a fejedelem is — s közhatalózat folytán megegyezvén benne az összes tanácsos urak, neki kézből át és vissza adatott; úgy szintén mind azon királyi jogát, a mivel azon mezővároshoz talán birhatna, vagy ha az bármiképen fejedelmi adományozás tárgyává lehetne, minden hasznával és tartozandóságaival, t. i. mívelt és nem mívelt szántóföldeivel, réteivel, legelőivel, mezőkkel, kaszálókkal, erdőkkel, berkekkel, hegyekkel, völgyekkel, szőlőkkel és szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halastókkal és halászati helyekkel s vizek lefolyásával, malomokkal s azok helyeivel, általában bármi névvel nevezendő minden hasznokkal és tartozandóságokkal, a mik ezen mezővároshoz vagy királyi joghoz jog szerint és eleitől fogva

birattak vagy biratniok kell vala, régi igaz határait között — kivévén egy, azon mezővároshoz tartozó s nemesi joggal bíró és azzal élő nemesi telket — nevezett Gálffy János urnak s mindkét nemen levő örököseinek és utódainak adta, adományozta és kezébe bocsátotta. Hogy pedig a fejedelem iránta és utódai iránti kegyelmének ezen bizonyítványa annál nagyobb legyen, indíttatva érezte magát azt is megengedni és helyeselni, hogy az irt Ujvár mezőváros, melyben ő várhoz hasonló nagyszerű épületeket, tömérdek költséggel s a legfáradtságosabb munkával emeltetni kezdett, ha ő — mit Isten kegyelmesen távoztasson el — mindkét nemű örökösökkel való megvigasztaltatás nélkül múlna ki az életből, tizenhatezer magyar aranyban — minden aranyat 60 denárba számítva — akár végrendeletileg, akármi más intézkedéssel, a mint neki alkalom szerint tetszeni fog, bárkinek vagy kiknek hagyhassa s beírlassa, úgy, hogy tőle leszármazó semmi törvényes örököse és utóda nem léteben, sem a fejedelem, sem utódai ezen mezővárost és az épített várat magukévá ne tegyék és ne tehessék másképen, ha csak előbb a végrendekezést bírónak vagy bíróknak az egész tizenhatezer magyar aranyat teljesen ki nem fizetik és egészen le nem számlálják. A fejedelem ezen feljül arról is biztosította őt, hogy sem ő, sem utódai jogot arra senkinek nem adnak, hogy azon mezővárost és várat a végrendekezést bíróktól kiválthassa; de az említett örökös nélkül maradás esete bekövetkeztével, csak a fejedelemnek vagy utódainak vagy a fiskusnak lesz joga ezen mezővárost és várat megtartani. Atadja tehát, adományozza és ajándékozza a fejedelem az említett mezővárost örök jogon és visszahívhatatlanul Gálffy János hívének, s az általa teendő beíráshoz, bár minő legyen az, előre is már most megegyezését adja, azt helyesli és megengedi e levele által, melyet kiváltság alakjában is ki fog adatni, mihelyt ez előtte bemutattatik.⁽¹⁾

1590-ben két adományt nyert Gálffy a fejedelemtől. Az első szerint, mely január 20-án kelt, a gyula-fejérvári káptalan, 1589-ben októb. 25-iki beigtató parancslevél következtében, beigtatta őt *Holdvilág, Diomál, Kis-Orbó, Felső-Orbó, Vladháza és Nyirmező* fejérvármegyei birtokokba, melyek közül az első a *monorai* uradalomhoz tartozott, a többi *Enyed* városához, melyek Békés Gáspár lázadása következtében előbb Báthori István, azután Báthori Kristóf fejedelemre, most pedig

¹⁾ Orsz. Lévéltár, kincst. osztály, Lib. R. Sig. Báthori I. pag. 505—507.

az ő kezére szállottak, s általa Gálffy János tanácsosának és főudvarmesterének s mindkét nemű örökösének sok és nagy érdemeiért adományoztattak. A káptalan a beigtatást végre hajtotta, senki ellent nem mondván, s a fejedelem kiváltságlevelét róla kiadta a beigtatás 16-ik napján.¹⁾

A legfontosabb adománylevele a fejedelemnek 1590-ben május 29-én kelt beleegyezési levele, melyben ő Gálffy János tanácsosának és udvarmesterének Bolya várát néhány faluval adományozza, maga és atyja adományait elősorolja és megerősíti. Gálffynak a hazához és fejedelmeihez viseltető kiváló hűségét és szolgálatait magasztaló szavakban számlálja elő s összes adományairól neki szabad rendelkezési jogot ad. Itt Gálffy minden érdemei s a Báthoriak minden méltányolásai egy oklevél keretébe foglalva tüntettetnek fel, a mi világosan mutatja Gálffinak fejedelmei iránti tökéletes hűségét s a fejedelmeknek benne való teljes bizalmát és különös kegyelmét a mi azon hiedelemre jogosított, hogy e viszony a legbensőbb és legőszintébb s hatása áldásos lesz az országra.

»A fejedelem — így szól a beleegyező levél — figyelmeztén és tekintetbe vévén Kochárdi Gálffy János tanácsos és udvarmester urnak iránta és az ország iránt tett sok és jeles szolgálatait, a miket ő a dolgok és idők minden változásaiban, s a helyek és alkalmak különbözőse szerint az ő és országa javáért, dicsőségeért és megmaradásáért, nem tekintve saját magán hasznát, ön és házi nyugalmát, melyeket ő magától mindig megtagadott, az ő csecsemő korától fogva mostanig hozzá ragaszkodva, a legnagyobb hűséggel, bölcseséggel, eréllyel és elhatározottsággal, bátran és kitartólag teljesített: jónak látta neki kegyelmesen és bizonyos tudásából s ön belső elhatározásából megengedni és beleegyezni abba, hogy ő az egész *Bolya várát*, s a *Bolya*, *Ingodal*, *Salgó* (ma: Sajkó), *Suldorf*, *Isztina*, *Rava* (ma: Rovás), *Martonfalva* fejevármegyei falukban levő egész és összes birtokokat és birtokrészeket, ugyszintén egy *Maros-Ujvár* nevű másik várát, melyet Gálffy János most kezdett építeni, és az ott levő *Marosujvár* mezővárost, nem különben az oláh-szilvási egész birtokot s azokban levő nemesi udvarházat és a *Miklóstelkén*, *Baghóbban*, *Thordason*, *Szentkirályon*, *Magyar-Csesztvén*, *Csongván*, hasonlóul fejevármegyei falukban; továbbá a *Roh-Egresi* (ma: Ruha-Egres), egész birtokok és a Thordavármegyében *Hadréven* levő birtokrészt, valamint Küüllővármegyében *Bolkácson* és *Sitrén*, *Haczachel*

¹⁾ Orsz. Levéltár. erdélyi osztály, Liber Quatuor Protocollorum. Töm. IV. pag. 121—232.

(ma: Hacza) faluban levő birtokrészeket és ott levő nemesi házat és udvart. ismét *Rekettjefalu*, *Poen*, *Nyiresfalva*, *Chiermissora*, *Mezie*, *Iblío*, *Zöchy*, *Prehodistie*, *Pauchinesd*, *Tottesd*, *Demsus*, *Petrocz*, *Kriva*, *Lakur*, *Várhely* és *Skey* nevű, Hunyadvármegyében levő falukat és birtokokat, s az utolsóban levő vasbányát, ezen kívül a Fejérvármegyében Gyulafejérváron, s egy másik Biharvármegyében Váradon levő nemesi házat és udvarát általában minden más, a székelység közt, vagy bármelyik vármegyében s név szerint Aranyos-székben levő birtokait, birtokjogait és örökségeit, bármi névvel nevezendő minden hozzájuk tartozó jogokkal, járandóságokkal és haszonvételekkel együtt, tetszése szerint bárkinek vagy kiknek adhassa, adományozhassa, eladhassa, beírthassa, elzálogosíthassa, végrendeletileg vagy bármi más rendelkezésnél fogva, minden időben, békében és háborúkor, egészséges vagy beteges állapotban — amint neki tetszik — akárkinek vagy akárkiknek mind egyszerre vagy külön-külön hagyományozhassa s örökösen elidegeníthesse — kivéven egyedül *Vladháza*, *Nirnen* (ma: *Nyírmező*), *Diomál*, *Felső-Orbó* és *Kis-Orbó* falukat, melyek *Enyed* mezővárosához, és *Holdvilágot*, mely *Monora* nevű fejedelmi birtokhoz tartozik. Mely adományozáshoz, elajándékozáshoz, eladáshoz, beíráshoz, elzálogosításhoz, s bármikor és bármily alakban teendő elidegenítéshez, akár saját aláírása alatt, akár hiteles egyének bizonyágtétele mellett, bármi módon tegye az említett Gálffy János, már most kegyelmes megegyezését és hozzájárulását adta a fejedelem; igérvén neki fejedelmi szavával a maga és erdélyi fejedelmi utódai nevében, hogy nevezett Gálffy Jánosnak minden és bármely rendelkezését, birtokelidegenítését, beírását s végrendeleti intézkedését, bármikor, bármely alakban és cím alatt teszi azt, ellent nem állván és akadályt nem tehetvén, boldog emlékezetű atyja, Somlyai Báthori Kristóf fejedelem, sőt maga az adományt tevő fejedelem által is bármely néven és föltételek alatt Gálffynak és örökösének eddig tett beírásai a szerint, a minő feltételek a tett intézkedésekben meghatározva vannak, a fejedelem maga és utódai nevében elfogadja, helyben hagyja, erősnek és felbonthatatlannak tekinti, s mint Gálffyt, a múlt: úgy hagyományosait s másokat, a kiknek ő birtokokat adományozott vagy eladott, azok birtokában megtartja kivéven *Enyed* és *Monor* (ma: *Monora*) tartozandóságait.¹⁾

A fejedelem Gálffynak tett utolsó adománya 1591-ben

¹⁾ Orsz. Levéltár, kincstári osztály. Liber R. Sig. Báthori an. 1591. pag. 34—35.

ápril 3-án kelt, melyben tanácsosai ajánlatára s az ő kérésére, az ország és különösen Marosujvár mezőváros lakóinak java és haszna tekintetéből ezen mezővárosnak két szabad vásári jogot adott, egyiket Virágvasárnapján, melyet — a mint előtte bemutatták — azon mezővárosnak boldog emlékezetű Mátyás király adományozott s melynek e város folytonos használatában volt: a másikat Szent Bertalan apostol napján, s ez ünnepet megelőző és követő napokon tartandót; ugyasziutén minden hét vasárnapján hetivásár tartását, azon kiváltságokkal és szabadságokkal, melyek más városok, mezővárosok és faluk heti- és országos vásárai tartásánál használatban vannak. A kiváltságlevélben felhivattak a faluk és vásáros emberek a megjelenésre, nekik bátorságos út és védelem biztosított. s a vásárjog kihirdetése a faluk és városok piaczaín és gyűléseikben elrendeltetett.¹⁾

V.

A fejedelem e bőkezősége meglepi a gondolkodó elmét, a Gálffyra halmozott dicséretetek, minthogy a fejedelemtől jönek, s annyi érdem és oly kitűnő tulajdonok tanúságai, fénykört vonnak neve körül s tiszteletet ébresztenek jelleme iránt. Ugy látszik, hogy a nagy jövő, a mit Gálffynak a lengyel király. 1577-ben mintegy megjósolt, tetőpontját itt elérte, s a pálya, melyet számára kijelölmi látszott, körfutását bevégezte. Itt elhallgatnak róla a levéltári adatok, a mi azt mutatja, hogy sorsa forduló pontra ért, s azután titokban és csellel bukása készítettett elő. Feltűnő, hogy a lengyel király adománylevele azon része, melyben azt írja, hogy Gálffy birtokai többnyire az Aranyos és Maros térségein fekszenek, habár közülök sokat az előtt is birt. tényleg a fejedelmi megerősítésekben és új adományokban (*Nova Donatio*) valósult meg; mert ezek szerint ő az Aranyos mentén már most tényleg birt több egész és rész birtokot Kocsárdon, a honnan magát iratta, közelében Földváron és Veresmarton, továbbá Kercsedén, Mohácson, Dumbraván, Harasztoson, Örvényesen, Kövenden, alább Geren-den, Hadréven, a Maros mellett: Lámkeréken, Maros-Ujváron, Oláh-Szilváson, Nagylakon, Szentkirályon, Bagón és Miklós-telkén, Tordason, Magyar-Csesztvén, Csongván; a Küküllő folyam mentében: Bolkácson és Sitvén; Felső-Fejérvármegyében: Bolya, Ingodal, Salgó (ma: Sajkó), Saldorf, Isztina, Rava, és Martonfalva községekben; Alsó-Fejérvármegyében:

¹⁾ *Orsz. Levéltár*, kincstári osztály. Liber R. Sig. Báthori an. 1591. pag. 206—207.

Nagy-Enyed, Vladháza, Nyirmező, Diomál, Felső-Orbó, Kis-Orbó, Monora, Holdvilág falukban, Hátszeg vidéken: Hazachel, Rekettyefalva, Poen, Nyíresfalva, Csernissora, Marie (ma: Merizor) Iblő, Szőcsi, Prehodistia, Paucsinesd, Totesd, Demsus, Petrocz (ma: Petrosz), Kriva (ma: Krivadia), Lakur, Várhely, Skey, Pochionfalva falukban az egész községet vagy kisebb nagyobb birtokrészeket, Charna vára zárdát, malom- és vásárjogot, dézma vételi jogot igen sok községben, néhol árendafizetési kötelezettség nélkül. Ötvenhat falu és birtokrész, köztük három várkastély, sok tized és másféle kedvezményes jog alkotta Gálffy vagyonát, kincseit és pénzét, fölkelhető javait s jószágai felszerelését és évi jövedelmeit is hozzá számítva, a mi ismét igen tetemes volt. Elmondható, hogy Gálffy Erdély egyik leggazdagabb főura volt. Gondoljunk hozzá a fejedelmi udvarában viselt magas hivatali állását, méltóságát, tekintélyét és agg korát, s körében és mellette a sok nagy ambícióju, előre törekvő ifju udvari szolgálókat, komornyikokat, a fejedelem döllyfős unokatestvérét. Báthori Boldizsárt, a nagyobb befolyású állás után kapkodó Geszti Ferenczet és Jósika Istvánt, a gazdag és hatalmas Boeskey Istvánt. Emlékezzünk vissza, mily keserűen tört ki a fejedelem, mikor 1588-ban a fejedelmi szék tényleges elfoglalását a jezsuitáknak Erdélyből kitiltása föltételéhez kötötték! Hogyan küzködött a törvény ellen, hogy biztatták, tüzelték a gyóntató és tanácsadó jezsuita papjai, hogy inkább a fejedelemségről mondjon le, mintsem a kárhozatos törvényt aláírja. Nem csoda, ha Gálffynak irigyei támadtak.

Mily álláspontja volt Gálffynak ama nehéz harcban, az egykoruaknál részletes följegyzés nincs róla; de az hihető, hogy ő fejedelmének lemondást nem tanácsolt. Hisz ő tette azzá. A Báthoriak fő vágya s az ő legnagyobb érdeme, szerencséjének megalapítója az volt. Saját művét szét nem rombolhatta.

Gálffyt nem vádolták nyilván, ki nem hallgatták, el nem ítélték; a fejedelem, midőn elfogatását s kivégeztetését elrendelte, vétkét s bűneit nem mondja meg, a krónikairók sem jegyezték fel; egyenesen elfogatásán kezdik élete végső szaka története elbeszélését. Ugy látszik, vagyonára s hivatalára vágytak: irigyelték főleg maros-ujvári nagyszerű várkastélyát, a minek társa akkor nem volt; tervet készítettek törbeejtésére, ráfogott felség sértési vádakkal nevét befeketítették, a gyanakodó fejedelemmel ellítették, hogy ő is azok közé tartozik, a kik megunták örökös ingadozását s vágynának tőle szabadulni, a kik székére vágynak, s őt láb alól eltenni törekednek. A jezsuiták is bizonyára megfeszítették minden befolyásukat a

mise és gyónás alkalmait arra használva fel, hogy a gyöngelküi fejedelemmel Gálffy bűnösségét elhitesseék s elfogatására és kivégeztetésére rábírták.

Bethlen Farkas emlékezetben hagyta az emberi gonoszságnak és uralkodói kegyetlenségnek e vérlázító műve történetét hívebben, mint bármelyik egykoru vagy közelkoru író és krónikás; mert neki, mint kancellárnak, rendelkezésére állottak a fejedelmi levéltár legtitkosabb iratai is. Közlöm azt ugy, a mint ő megírta; az ő mesterkéletlen, egyszerűen szép latin irálya, — a mit én magyarul utolérni igyekezem — igaz képét adja azon kornak és embereknek.

»Gyulay Pál fejedelmi tanácsos megületése után 1592-ben — így kezdődik az — Gálffyra jött a sor, s midőn erről ellenségei Gyula-Fejérváratt tanácskoztak és meghatározták, hogy a maros-ujvári kastélyában — melyet a Maros partján ékes palota-termekkel s a legkiesebb helyen egész alapjából ő építtetett, ami egyedüli oka volt rosszakarói irigykedésének — rohanják meg, némely barátai azt neki értésére adták. () azouban bűnét nem érezvén, nem engedte magát rábíratni; de Barabási Lénárd régi nemes mondá neki: Uram! mit teszel? fejedlen a veszély, miért bizod magadat e kastélyra? Fogaras erősebb, s Békés Gáspár mégis eltávozott belőle, mikor Báthori István üldözőbe vette, nem akarta a dolog kifejlődését ott várni be, s szökéssel menekült, mert a szükség durva fegyvere kényszerít mindent megtenni és mindent eltűnni. Gálffy meghallgatta hív szolgája tanácsát, kémet küldött el a dolog kipuhatolására. s az csakhamar visszatért, hírül hozva, hogy az ellene kiküldött hadesapat már Küküllőváron van. s ő hallotta vezérétől, hogy Maros-Ujvárra igyekszik. Gálffy tehát elhagyta Pernyeszi Erzsébet kedves hitvesét, egyik nemes vőru lovára ült, melyet neki Glyczy János kormányzó véghagyományul adott, s kevesed magával az éj sötétében Csombord hegye felé útra kelt; de csakhamar megállott s mondá: várjunk itt keveset, s ha jobb hír érkezne, innen térjünk vissza, mintha csak sétalovaglásra jöttünk volna ki. Neje Rajki tanácsára 6 lovas kocsiján drágaságaival megtöltött néhány ládát Földvárra küldött, a miket ott elásatni rendelt.

»E közben a kastélyt megrohanták. Rajki egy tizedest levágott. Gálffy meghallotta a helyről, hol megállottak, a lármát és puskalövést, s azonnal Magyarország felé indult, s egyik szolgája észrevevén, hogy vezetőjük nem biztos hely felé viszi urát, nyomban le akarta őt fejezni; de Gálffy visszatartotta őt, s utjokat folytatva Belényesre érték, a hol míg kissé pihenni akartak, elárultatott saját vezetője által; Csukát Péter,

Bajom vára birtokosa, a ki véletlenül ott volt, elfogta és Váradra vitte, s egyszersmind a fejedelemmel tudatta, hogy Gálffy el van fogva, de miért menekült, ő nem tudja, izenje meg, mit tegyen vele. Midőn Gálffy Somlyó mezővárosba vitetett mint fogoly a Báthori-nemzetség e régi birtokába, melyben akkor Báthori István, Boldizsár nagyobb testvére tartózkodott családjával együtt, megtudva Gálffy ily véletlen esetét, lelkében megütődött, tudta, hogy neki nem lesz jó hozzá menni, de drága étket küldött neki ezüst tálakon és tányérokon s nemes bort . . . Belényesről decz. 9-én ért Váradra, s ott tartatott a következő nap, a hol léte alatt az ország rendei kérelmeztek érette Zsigmond fejedelemtől, hogy őt bocsáttassa el. Bocskai István váradi kapitány is Gyulafejérvárra ment érette kérni, de a míg ott mulatott, még visszatérte előtt a fejedelem őt Husztra vitetni rendelte, a hova 1593-ban január 13-án érkezett meg. Ott bilincsbe verték lábait. Kornis Gáspár, Huszt vár parancsnoka tisztelettel bánt vele, s nem mulasztotta el őt segítni, hogy dolgát a fejedelemtől igazítsa, kivált Kendi Ferencz által, a ki neki különös pártfogója volt, s a kinek segítségével Gálffy a vajdához levelet is küldött, ily tartalmat: »Kegyelmes és a természeti érzület szerint legjöltevőbb fejedelem. Kegyelmes Uram! A mindenható Isten felséged életéért, fejedelmi házának erejéért s birodalmának növekedéséért esedezve imádkozom én, felséged szegény és elnyomorodott foglya, arczommal a földre borulva, siralmas és a legalázatosabb s a legkeservesebb zokogással teljes könyörgést intézve felségedhez, mint legkegyelmesebb uramhoz. Emlékezzék meg, kérem, csaknem bölcsőben levő idejétől kezdve iránta tett leghívebb szolgálatomról. Főképen pedig (a mi nagyobb) forogjon szeme előtt felségednek a mindenható Isten igazsága, a ki a méltóság azon fokára emelni méltóztatott felségedet, szánjon meg engemet, szánjon meg engem az agg kor miatt erőben és egészségben megtöröttet. Ne éljen vissza felséged hatalmával ártatlan vérem kiontására, a ki már eléggé le vagyok tiporva, s lesujtva a földön fetrengek. Ne engedje meg, hogy az én semmi bünt nem ismerő vérem felséged ellen az égre kiáltson, vagy hogy felséged méltósága ártatlan véremmel megfertőztetessék; inkább legyen azon, hogy fényesebbé legyen és messze szétterjedjen felséged kegyelme, s irgalma magasztaltassék az egész földön. A mit ha megnyerek, legalázatosabb és legáhitatosabb imáimmal a legjobb és leghatalmasabb Istent fárasztani meg nem szünöm soha, hogy nem csak teljes egészséggel, szerencsével s méltóságának teljességével boldogítsa felségedet, de dicsőséges áldásaival halmozza

el felségedet. Felségednek legalázatosabb és legsiralmasabb szolgája és foglya Gálffy János.

»E könyörgés azonban semmit sem használt neki, mert ellene Bodoni István, a kit ő helyezett a fejedelem kegyébe, folyvást mind a fejedelmet, mind Báthori Boldizsárt ingerelte, mind addig, míg az Gálffy halálára megegyezését adta; a mi meglévén, Bodoni azonnal a vajda nevében parancsolta Szabó Balázs huszti alkapitánynak, a ki természeténél fogva kegyetlen volt, hogy a mint a levelet megkapja — a miut a történetírók írják — Gálffyt azonnal ölesse meg. A kinek, mint a levél vivőjének is, Gálffy ellenségei ajándékot ígértek, hogy a levélvivő a rábízott tisztelet annál gyorsabban végezze. Szabó Balázs pedig minél hívebben teljesítse.

»Megértvén ezt az ország kancellára, Kováchóczy Farkas, a vajda előtt térdre esett s emlékeztette őt, hogy megígérte neki, hogy Gálffy ellen tanácsosai tudta nélkül semmit nem határoz. Arra kéri őt, hogy emlékezzék meg, hogy vele gyermekségében szinte tápláló anyjaként bánt, hogy karjain hordozta; forró imával kérte, adjon neki kegyelmet. A fejedelem a kancellár könyörgése által meggyőzve, miután abba beleegyezett, Kováchóczy a vajda nevében levelet írt, s azt más futár által (a kinek 50 aranyat adott s megígerte, hogy neki valami jószágot kéra fejedelemtől, csak úgy siessen, hogy az előbbi futárt megelőzze) elküldte. Azon nap, melyen mindkét levél kiadatott, Zsigmond vajda veres ruhába öltözött, kezében ölnyi hosszú botot forgatott, s mikor Bodoni a Gálffy elleni parancs kiadására kérte, így szólott: *Esto, fiat* = hadd legyen! a botot eltörte s az ablakon kidobta. Ezt Bodoni látván, a fejedelmet megölelte, megköszönte kérése teljesítését, s megígérte, hogy a botot a dolog örök emlékére megtartja.

»A levélvivők közül az elébb elindított elébb ért Husztra, a levelet Szabó Balázsnak átadta, ez vele Gálffyhoz ment s a fejedelem parancsát megmondotta, figyelmeztetve őt, hogy készüljön a halálra, mely ajtója előtt van. Gálffy látva ezt, engedett s így szólott: a kézírás nem a fejedelemé, de a Bodonié, s kérte a vár alparancsnokát, hogy a dolgot más napra halasztza, ő tudja, hogy ura a parancsát másnap megbánja, s vele szelidebben bánik, ha keveset várnak. De Szabó Balázs nem tűrhette a késedelmet, mert Báthori Boldizsártól nagy jutalmat remélt, s kényszerítette a jó embert, hogy készüljön a halálra, s Gálffy alig nyert annyi időt, hogy mielőtt meggyilkoltatnék, legyen szabad istenéhez imádkozni. A mit megnyervén, bement a belső szobába s forró imát mondott Istenhez, s elvégezvén ismét kiment s mondá: *ő már*

kész a halálra. Balázs előhozatta a szőnyeget, melyre Gálffy rátérdelve így szólott: »Legyen meg Isten akaratja, a mit felőlem határozott!« egyébiránt is meg kellett volna halnia, de Istent, ártatlansága tudóját, hívja fel tanuul, hogy ártatlan e dologban, a melyért meg kell halnia, s kérte Istent, boszulja meg őt azokon és utódaikon, a kik okozói voltak halálának. Ekkor háromszor híván segítségül Jézus Krisztus nevét, a bakó a neki átadott pallossal őt lenyakazta.

»A következő hushagyó utáni hétfői napon azon házban, melyben tartották, a szőnyegen hagyatott a halotti ravatal elkészültéig.

»A kivégzés után egy óra mulva a második levélhordó is megérkezett s a megkegyelmező levelet meghozta, de későn. Nem hiányzanak, a kik Kendy Sándort vádolják e halálért, s okul azt adják, hogy miután ő lányát Báthori Gáborhoz adta férjhez, részint vejének akart kedvezni, részint félt, hogy, ha Gálffy megszabadul, őt nevezi meg azon tanács szerző okául, a mit Gyula-Fejérvárott Báthori Boldizsárt illetőleg Kováchóczy adott.

»Gálffy meggyilkolása után a fejedelem minden ingó javait, bárhol voltak és megtaláltattak, a maga udvarába hordatta, melyekből Boldizsár elvette a mik neki tetszetek, s bátyjának Báthori Istvánnak is, a ki ép a fejedelemmel volt, mondotta, hogy válasszon belőle, de az azt felelte: Isten őrizzen, hogy részese legyek az ártatlan ember javainak, a mit Boldizsár hallván, nevetett rajta.

»Ettől s Gyulai Pál halálától fogva Zsigmond és Boldizsár barátokká lettek. De Zsigmond sokszor siratta Gálffyt, s valahányszor a meggyilkoltak halála eszébe jutott, a Gálffy halála siettetésének Bodonit vetette okául, a ki vágyott Gálffy hivatalára, s őt arra rá vette.¹⁾

Más kortársai s közel korui rövidebben írnak Gálffy életének tragikus végéről. Teljesen hiteles felvilágosítást ad arról a Szombathalvi Gálffy-nemzetségi ág levéltárában levő életrajzi irat, mely szó szerint ez:

1581-n Báthori Kristóf fejedelem halála után Báthori Boldizsár, mint váradi főkapitány Erdélybe jöven a halotti pompában résztvehetés végett, ott alattomban arra igyekezett, hogy a kiskori fejedelem helyett ő jusson fejedelmi székbe. Itt léte ideje alatt a kiskori fejedelem kedves szolgáját, Jósika Istvánt megpofozta. Ez mint panasz, a fejedelem elé jutott, a ki rajta igen megindult, s tanácsosaitól teendője iránt

¹⁾ Wolfgangi Bethlen, Historiarum L. VI. 444—449 l.

tanácsot kért. Ezek azt tanácsolták, hogy a kedves szolga megveréséért és a fejedelemségre való titkos törekvésért Báthori Boldizsár küldessék számkivetésbe. Ez neki tudtára jött, de a helyett, hogy ez valósult volna, a fejedelem Báthori Boldizsárt az ország kormányzójává (*Gubernator*) tette. E tisztebe beigtatáskor a fejedelem udvarában lakó Cariglio nevű jezsuita az új Gubernatornak hízkelkedni akarván: a fejedelmi tanácsosoknak ellene adott tanácsát előtte felfedezte, a mi oly felháborodást keltett szívében, hogy a tanács adói ellen vizsgálatot indítottatott, s a többiek kimentvén magukat a számüzetési végzés szerzősége Gálffyra és Gyulay Pálra hárítottatott. Erre mindkettő elfogatott, vasra veretett, de mindkettő kiszabadította magát, s Erdélyből Lengyelországba akartak menekülni. De abban szerencsájük nem volt. Gyulay abafájai saját kastélyában elfogatván darabokra vágatott, Gálffy Belényes felé indult el, de ugyanott elfogatva Sorsát fennebb már láttuk.

Bethlen Farkas — a mint csak előbb láttuk — egyenesen Kováchóczyt nevezi meg a számüzetési végzés szerzőjeként. Egyik, mint másik forrás szerint Gálffy ártatlan volt benne s ártatlanul vérezett el.

A levéltárak és egykoruak tanúságaiból Gálffy ártatlansága tisztán kitünik, ugyszintén a fejedelem és Boldizsár öcsce zsákmányszomjas és vérengző természete; Gyulay Pál egyedül az első boszujának áldozata, Gálffy mindkettőé. Ily rút hálatlanságot a történelem nem jegyzett föl, mint a Zsigmond fejedelemé, s mihez embertelenség és erkölcsi érzethiány is járul. Ugy látszik, a fejedelem gyakori adománya és Gálffy érdemeinek dicsérő elismerése csak hypocrisis volt. Ajánlták tanácsosai vagy kérte Gálffy s ő megadta; de mindig kaján érzéssel, irigylve, s fenve rá karmait, hogy egykor azokat tőle elvevén, mind magáévá tehesse. Boldizsár szintén hasonló kárörömmel nézte a marosujvári kastélynak teljes pompában emelkedését, de a mint Gálffy gyarapodott vagyoniilag s építette és rendezte udvarházát, ők is szőtték megbuktatására álnok terveiket, hogy egykor életét s vele mindenét elvehessék. Az csodálatos is, hogy Gálffy másfél évtizednél tovább minden évben uj meg uj adományt nyert. Maga tette a fejedelem? Sokkal önzőbb és sivárabb volt lelkülete, hogy sem ő gondolta volna meg. Gálffy kérte? Csak sejtetik a levéltári adatok, de nem bizonyítják teljesen, azért, mert a formák az udvari irányban voltak így. Gálffy barátai hozták ajánlatba? Ezt sem tudhatni bizonyssággal. Hogy történt, mi volt forrása a gyakori és rendszeres adományozásnak? Tán későbbi nyomozások fel-

derítik. Most csak annyit tudunk, hogy a gyors vagyonosodásnak s nagy emelkedésnek ki kellett hívni a versenytársak irigykedését. A besugás, ingerlés, féltékenység ébresztés meghallgatásra talált a könnyelmű Zsigmond fejedelemnél, a kinek udvarába már befészkelte volt magát az erkölcsi romlottság. Gyulai és Gálffy javainak törvénytelen elvételét s kegyenczek közt kiosztását követték pár év múlva a Kendyek, Kovachóczy s a többi fejedelmi tanácsosok meggyilkoltatása s javaik elkobzása.

De a zsákmánylásban s tettetésben fő volt maga a fejedelem. Szántalan bűnös ténye bizonyítja ezt, s legélénkebben s kézzel foghatóbban az, hogy Gálffynak, mint felségsértéssel hamisan vádoltnak s megöletettnek mindenét elvették, elvették tőle és ártatlan özvegyétől, a kit a fejedelem 1595-ben december 25-én kelt adománylevelében 57 birtokból és birtokrészből álló roppant vagyonaért a sitvai és bolkácsi birtokrészekkel kárpótolt. Boszantó cynizmusra mutató adománylevelében így szól: »Mind némely tanácsosainak közbenjárására, mind tekintetbe vévén a hátra hagyott urnő, Pernyeszi Erzsébet özvegyiségét és árvaságát: az egész Sitva birtokrészt, mely Somlyai Báthori Istváné volt, ugyszintén a bolkácsit, mely Lónai Kendi Sándoré volt, de a kik megfélelkezve, hogy az ő atyja jótéteményei által növekedtek nagyra, ellene összeesküdtek, hogy országából és székéből eltávolítsák, s ha ez nem sikerül, életét is kioltásák: ez okból az ápril 16-án tartott országgyűlés végzésénél fogva mindketten örök hűtlenségi vétekben marasztaltattak el, birtokaik a fejedelemre szállottak s adomány tárgyaivá lettek, a fejedelem a birtokokat minden földelikkal, réteikkel, legelőikkel stb. említett Pernyeszi Erzsébetnek adományozza élethosszig ez adománylevelénél fogva.¹⁾

Hogy ez alamizsna inkább mint fejedelmi adomány az egykor dúsgazdag és boldog özvegyet nem elégítette ki, mutatja az, hogy sorsán férjhez menetel által igyekezett segíteni, s előbb Gibárti Keserű Jánoshoz, azután Cseszeliszky Boldizsárhoz ment férjhez, s az utolsóval kötött házassága alatt 1607-ben októb. 10-én első férje, Gálffy János vagyonának az ő megöletése után mily sorsra jutása iránt Vajda-Hunyadon eskettetvén: a tanuk közül az

Első, felső-szilvási nemes Szilvássy Péter vajda-hunyadi várparancznok így vallott: Tudja, hogy a mikor Gálffy Jánost megölték, törvénytelenül ölték meg Huszt várában; azt is

¹⁾ *Orsz. Levéltár, Erdélyi osztály, Fragmentorum Tom. 8. pag. 901—905.*

tudja, hogy Gálffy János a Morzsinai Ferencz hatzokvidéki jószágát: Hatzokot, Rekettyefalut, Poent, Nyeafalvát, Cherrissorát, Meriet, Abliot, Zochot, Prehoristiát, Pauchinesdet, Totesdet, Dampsust, Petrosot, Kriwát, Lakurt, Várhelyt és Skey nevű falukbeli részét negyven ház jobbágyon kívül, melyet Gálffy János akaratiából bírt, mind Morzsinai Ferencz, mind leánya Chiermeny Mihályné most is annak az maradéki számára vagyon, békeségesen, mind haláláig. Hogy megölték Gálffy Jánost, feleségétől Pernyeszi Erzsébet asszonytól törvénytelenül és hatalmasul elfoglalták; mely jószágok nagyobb részét akkori fejedelem Báthori Zsigmond az olaszoknak, Simon és Fabius Gingának adta volt; az maradékát Macskássy Ferencznek, Pauchinesden való részét Kertész Laczkónak, Báthori Zsigmond fejedelem akkori szolgájának, Pauchinesden négy ház jobbágyot és ... részét Bede Mihálynak, Chiermeny Mihálynak Nyires falván való részét, Ugron Mihálynak Lakuron való részét adományozta. Gálffy János jószágában vasbányákat is nyitattott. A jobbágyok szolgáltak oda fel Kochárdra is az akkori békeséges időben törvényesen. Azokban a jószágokban haláláig senki sem háborgatta Gálffy Jánost.

Második, harmadik tanu is így vallott.

Negyedik azt emelte ki, hogy Gálffy haláláig békeségesen bírta Morzsinai Ferencz jószágát, Haczachielt minden hozzá tartozandóival, tudja, hogy Aranyosszékre is szolgáltatta őket; néha huszan is mentek fel szolgálatra, mikor kívántatott; azt is tudja, hogy Gálffy Jánost törvénytelenül ölték meg.

Ötödik is így vall.

Hat-, hét-, nyolcz-, kilenczedik tanu is tudja, hogy Gálffy János haláláig bírta a Haczachieli jószágot, azóta fískus számára foglalták el a feleségétől törvénytelen hatalommal.

Tizedik tanu, mint az előbbiek.

Tizenegyedik tudja, hogy Gálffy Jánost Báthori Zsigmond ölette meg, ő bírta az Hazachieli jószágot míg élt. halála után Pernyeszi Erzsébet asszonytól elfoglalták törvénytelen hatalommal, és kit olaszoknak, kit Macskássy Ferencznek és Bede Mihálynak adtak a jószágból.

Tizenkettődik úgy vall, mint a tizenegyedik.

Tizenharmadik Gyulay János azt vallotta, hogy Gálffy János bírta a Morzsinai Ferencz jószágát, melyet az ő akaratiából megvett volt, ugymint a Haczachielen való jószágot és oda való udvarházat, Totesd, Pauchinesd, Petrosz és Meria stb. birtokokkal egyetemben és a Chiarnai kalugerek lakó

helyével, melyet haláláig Gálffy János számára birtak minden haszonvételeivel; holtá után a feleségétől, Pernyeszi Erzsébet asszonytól elfoglalták hatalommal és nagyobb részét az akkori fejedelem, Báthori Zsigmond adta volt valami olaszoknak: Simon és Fabius Gingának, aztán hogy azokat megölték, adták Nagy Albertnek és Rozgonyi Balázsnak, az maradékát u. m. az pauchinesdi részt Macskássy Ferencznek és Barchay Andrásnak; ugyan ott ezen jószágból Kertész Laczkónak négy ház jobbágyot szakasztott ki, Bede Mihálynak Nieresen. Kriván és Lakuron, Kertész Laczkónak adta Chernissorát. Gyulai Gálffynak törvénytelen halálát is vallja.

Tizennegyedik is így vall.

Az esketést és tanuvallatást Barchay Sándor és Dobrai Péter ülnökök vitték végbe a fenn kijelölt napon is fejedelemhez tett jelentéseket Gyulán írták alá.¹⁾

Gálffy János és tanácsos társainak halála az emberiség történetének két nagy igazságát erősíti meg: *egyik*, hogy romlott korban hűség, becsület és erény birtokosát veszélytől meg nem védi; *másik*, hogy a politikai téves lépések magukat azok elkövetőin okvetlen megboszulják, lám a kik Báthori Kristóf fejedelem alatt 1579-n Dávid Ferenczet meggyőződése miatt elítélték, 1592—1594-n fia, Zsigmond fejedelem alatt bakó kéz által vértettek el.

JAKAB ELEK.

¹⁾ A Szombatfalvi Gálffy-nemzetség levéltárában levő eredetiből.

ÖSTÖRTÉNET ÉS KRITIKA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az utolsó pár évtized fordulópontot jelez őstörténeti kutatásaink terén. Ama nyelvészeti szerencsés vívmányok, melyeket ugor részről Regulynk szorgalmas gyűjtéséből és Budenz tudós feldolgozásaiból nyertünk; más oldalon meg kiváló török tudósaink ostromainak tanúságaiból, szívós bizonykodásaiknak leszűrődött igazságaiból merítettünk. — természetesen irányították a közfigyelmet őstörténetünk kérdéseinek új és új megvitatása és vizsgálása felé. Mintegy kárpótlást keresett és keres még ma is tudás-vágyunk azon bizonytalan tapogatózásokért, melyeket át kellett szenvedni a világosság után törekvő bűvárnak, persze a nyomában elinduló olvasónak is, ha a nyelvészet fáklyája nélkül beletalált hatolni az őstörténet rengetegeibe.

Két forrás állott e téren buzgólkodó tudósaink rendelkezésére egészen a jelen század hatvanas éveig, u. m.: 1. *a nemzeti hagyományok*, és e hagyományok letéteményesei, *krónikáink*; 2. *a klasszikus írók feljegyzései*, melyekből, legalább megvolt a jóakarát, némi halvány fényt deríteni az ősmult sűrű ködbe borult eseményeire és alakjaira. Ismerjük mind a két forrás örvényeit.

Hagyományaink, kivált azon alakban, melyben krónikáink feljegyezték tömérdek, az igazi nemzeti hagyományt mindenesetre túlszárnyaló, idegen elemet szedtek fel, mik a számban csekély, de értékben annál becsesebb eredeti vonásoknak hitelét is kockára, sőt, kimondhatjuk bátran, egyenesen tönkre tették. A klasszikus íróknak, ide értve a bizánczi írókat is, feljegyzései közül a legbecsesebbek értetlenek és érthetlenek maradtak épen a legfontosabb segédeszközök, a nyelvészeti ismeretek hiánya miatt; a közönségesebb, szembezőköbb részletek pedig lépten-nyomon ellenmondók, zavarosak, félrevezetők, mit lehetetlen első tekintetre észre nem venni.

Szabad-e csodálkoznunk, ha látjuk, hogy oly kutatóink, minő a buzgó Horvát István, Jerney, Szabó Károly és több mások uttalan uton tévelyegve az igazság szálainak kergetése közben tömkelegbe bonyolódtak, hol a vízbehaló szalmaszálához is hozzá nyúlva, nem riadtak vissza a nyelvészkedés oly fonák irányban való használatától, mely ellen a később elveiben és módszerében tisztázott nyelvtudomány kereken tiltakozik.

Fordulópontot jelez néprajzi és östörténeti vizsgálódásainkban Hunfalvy Pál fellépte. O fejtette ki és emelte teljes érvényre a nyelvtörténeti módszert, mint az etnológiai kutatások legtekintélyesebb, legbiztosabb forrását. »*Magyarország Ethnographiája*« és számtalan más, idevágó kisebb-nagyobb tanulmánya, alapját képezi ma és a jövőben minden e kérdést illető vizsgálódásainknak. Nem feladata e soroknak az »nagyon is ismert működésének ismertetése, érdemeinek méltatása; ezt mindenesetre avatottabb tollnak lesz hivatása elvégezni. En jelen czélomhoz híven csak egy pontot ohajtok megérinteni tanulmányaiból, és pedig oly pontot, mely kutatási módszerének egyik hiányát vagy mulasztását, vagy nevezzük bárhogyan, egyik gyengeségét rejti: *Hunfalvy Pál nem részesítette a nemzeti hagyományt oly figyelemben, a minőt az tartalmáért érdemel és jogosan megkövetel.* Oszinte meggyőződéseinként jelentem ezt ki, anélkül, hogy érdemeiből legkevesebbet is elvonni igyekezném. Ilyenförmán míg a tiszta elvekre épített nyelvészet bevonásával egyik irányban elsőrangú forrást nyitott, addig egy másik, mindenesetre kisebb értékű forrást, majdnem egészen számításán kívül hagyott vagy inkább értéktelennek nyilvánított. Nem tette ezt — szó sincs róla — minden megokolás nélkül. De ma már eljárása és eljárásának alapjai is kritika tárgyát képezik és ezen kritikai vizsgálat csalta tollamra a fentebb említett mulasztás vagy gyengeség kifejezést.

Igen rövid szeretnék lenni, de némi igazolással tartozom már itt is, hogy a túlzás és hirtelen ítélkezés vádját elkerüljem.

Nemzeti hagyományunk egyik sarkigazsággént szívósan hirdette és hirdeti legrégibb emlékeinktől a mai napig azt, hogy mi magyarokul skytha-utódok vagyunk. Bármennyire pellengérré állította szinte három évszázad tapogató kutatása egészen a legújabb időkig, nyelvhasznításunk alapjainak nem rég kezdődött lerakásáig, ezt az állítást vagy nemzeti hitet: mihelyt nyelvtudományunk szilárdabb alapjai meg voltak rakva, első kötelességünk lett volna a nyelvtudomány világításával behatolni e mystikus homályba és eloszlatni a rá nehezedő ködöt akár igenlő, akár tagadó értelemben, — bármelyik eset is eredmény lett volna az eddigi bizonytalansággal szemben.

Hiszen őstörténeti nyomozásnál a nyelvtudománynak éppen abban tetőzik kimondhatatlan becse, hogy vissza tud szállni oly rég elmúlt időkbe, a hova már sem feljegyzések, sem mondai hagyományok fel nem érnek. Sőt a nyelvhasznításnak éppen az az egyetlen tudományos módszere, hogy a ma élő, rokon nyelvekben meglevő, vagy írott emlékekben ránk maradt szóalakok egybevetésével megállapítja a szónak esetleg már elmódosult *eredeti formáját, tehát az ősnyelv szavát és állapotát úgy alak, mint jelentés tekintetében*; azon szót, amelyből azután, mint törzsből az ágakat, lehozhatjuk a ma előttünk forgó szóalakokat és kimutathatjuk rólok, hogy az idők folyamában mily változáson mentek keresztül egyfelől *külső* alak, másfelől *belső tartalom vagy jelentés* dolgában.

Ha ez a dolog így áll: akkor a nyelvhasznításnak, mely sokkal messzebb, távolabb benyúlhat, sőt egyenesen tartozik benyúlni a multak sötét sűrűjébe, módjában áll ellenőrizni a nála rendesen fiatalabb mondát, hagyományt és módjában áll ellenőrzésével megállapítani ezeknek történeti értékét, hogy úgy szóljak, a magvát.

Azon igényeknek, melyeket mondáink és hagyományaink a magyarság skytha eredetére vonatkozólag egyértelműen és szívósan formálnak, megvizsgálására, elbírálására senki nem lett volna inkább hivatva, mint éppen Hunfalvyuk. Az ugor nyelvek területén való nagy jártassága, erős történeti érzéke, széles geographiai ismeretei, a tárgyan uralkodó biztos ítéllete legnagyobb mértékben képesítették volna a szóban forgó nemzeti hagyományok igényeinek, ez igények alapjainak átvizsgálására és döntő ítélet mondására. Effélére azonban legkisebb hajlamot vagy kísérletet nem látnunk nála; a hol irataiban a skythákról emlékezni kénytelen, mindig megáll semmitmondó általánosságoknál, vagy egyszerűen aláírja más, e kérdésben hivatlan és ítélésre nem jogosított bírák szavait. »Herodotos tudomása szerint — mondja Ethnographiája 91. l. — az agathyrszek, sarmaták, skythák, geták rokon népek s mindnyájan a thrákokhoz hasonlók.«

E Herodotos neve alá elég helytelenül csusztatott állításánál még felületesebb és meggondolatlanabb azon éles nyilatkozata, melyet »A Székelyek« cz. munkájában,¹⁾ ugyanezen tárgyban tesz: »Maga a hun-skythaság nem egyéb, mint históriai hóbot szüleménye... Milyen nemzetiek voltak Her-skythái? Senkisé nem tudhatja, mert rólok csak tulajdonnevek maradtak fenn, de talán az árjasághoz tartoztak!«

¹⁾ 68 lap.

E szenvedély-sugallta szavak bizony bárkit is elriaszthatnának a kérdés további bonczolgatásától — riasztottak is vissza valószínűleg sokakat —: ha a záró szavak el nem árulnák, a többiekben rejlő igaztalan állítások pedig kétségtelenül nem bizonyítanak, hogy Ethnographiánknak atyja soha a skythakérdést figyelmére sem méltatta, soha egy adatát megfejtetni, egy bármi csekély részletével megbirkózni meg sem próbált.

Ezt, mint szomorú tényt konstatálni kötelességünk volt. A mulasztás természetesen végzetessé lett. Következményeiről beszél ethnographiánk mai vad, zűrzavaros állapota, beszélni kell még igen sokat!

Még nagyobb csodálkozás fog el akkor, ha azon logikai rugót, azon okot keressük, a mi rábírhatta mesterünket említett mulasztása elkövetésére. Beszédes könyve: *Magy. Ethnographiája* igazít utba itt is bennünket. Úgy látszik, Hunfalvyt az általánosítás sodorta a veszedelmes ösvényre. Ő nevezetesen a skytha-kérdésnek, vagyis azon nemzeti hagyománynak, hogy mi skytha-ivadék vagyunk, forrását ugyanott vélte megjelni, ahonnan a székely, az oláh és a hun-kérdésnek forrásait kapta, t. i. *krónikáinkban*, és ez — legalább úgy látszik — elég indító okul szolgált arra, hogy mind a négy nagy, roppant nagy kérdésen egyszerre, egyformán és egy füst alatt üsse el a dobát. Tenni meglehetette könnyen; kivált a skythaság kérdésében talán szavát sem emelte fel eljárása ellen mai napig senki; míg a másik három felett ejtett ítéletével, — pedig igazsága kettőben u. m. az oláh és székely kérdésben jóval erősebb lábon állott, — elég eleven szemet gyűjtött saját fejére.

Nos tehát végzetes eljárásának okát Hunfalvy Ethn. 292. kk. lapjain így beszéli el: „Mint hogy krónikáink a hagyományból legkisebb tudósítást sem vettek az avarokról, kik a hunoknál 200 évvel előbb indultak ki északi hazájukból s a kik majdnem a magyarok idejőtteig lakták az országot: lehetetlen józanul feltenni, hogy krónikáink azt, amit a hunokról beszéllenek, bármilyen hazai szóhagyományból, mint első eredeti forrásból, vették volna. Sőt összes huni tudomásokat, még a latin és görög írókból sem meríthették . . . Nem a pogány, hanem a *keresztjén-magyar*, még pedig *keresztjén-német* papjaitól hallott legelőször valamit Attiláról és a hunokról; keresztjén-német papok írták meg a hun-magyar atyafiságot s az ugynevezett hun-magyar históriát!»

Íme a gondolatok láncolata elég világos, mivel az avarokról krónikáink hallgatnak; tehát amit a hunokról tudnak az idegen eredetű; amit pedig a hunokkal kapcsolatban a

skythákról mondanak: az már szóra sem érdemes; egyszóval krónikáink egész tartalma, kivéve tán a bejövő magyarokat illető részt, merő mese, mert krónikáink »mesevilágban élnek.«

Annyi bizonyos, hogy ez ítélet egy részében sok igazság rejlik, még bizonyosabb az, hogy más részéből több igaztalanság és erőszak érzik ki. Az a körülmény, hogy krónikásaink az avarokról mélyen hallgatnak, még nem involválja a hunmondák idegen eredetűségét; azt, hogy ezekben vannak idegen elemek, egészen más jelekből látjuk, tudjuk. Ama hallgatás igen természetes és a hunkérdésben semmit nem magyaráz. Az avarokról nem keletkezett hőmonda sem népünknel, sem a nyugatiaknál, egyszerűen azért, mert nem volt közöttük oly kiváló személy és nem volt fellépésekben oly megrázó, világrendítő mozzanat, a milyen a monda keletkezéséhez okvetlenül szükséges. Az avaroknak még időbeli közelsége is csak útjában állt annak, hogy rólok magyar ajkon mondai szálak szövődjenek.

A hunokról, birodalmuk bámulatos gyors gyarapodásáról, Attilának tüneményes alakjáról pedig hőmondák keletkeztek csodálatos nagy számban a germán és latin fajoknál: nyugaton, délen és északon; hogy éppen azon népeknél ne keletkeztek volna, a melyek őt magokénak tudták, azon népeknél, melyek Priskos tudósítása szerint is feltűnnek uralkodása idejében a keleten, és nagy hadműveleteinek mintegy hátterét képezik: ilyet feltenni is teljes lehetetlenség volna még akkor is, ha nem tudnánk e mondákban rá mutatni oly vonásokra, melyeknek hazai eredetéhez semmi kétség nem fér. Ilyet pedig találunk többet. És mondáinknak történeti szempontból ezekben van legmagasabb becse; ezeket a többi, az idegen elemekből kiválasztani, tanúságaikat levonni és érdemök szerint méltatni, ez a mi kötelességünk; de nem ám az, hogy egy általános igazsággal, amiben rendesen ugyanannyi igaztalanság is rejlik, a vizsgálódást elfojtsuk, elnémítsuk.

Hogy pedig krónikáink a hun dolgokban hőmondát és nem pragmaticus történetet nyújtanak, azon megütközni nem lehet. Utóbbit nem is várhatta, nem is várta senki, maga Hunfalvy sem.

Tán hosszan feszegettem ezt a dolgot, de kénytelen voltam vele. Hisz nálunk az utóbbi időben szokásba jött csodálkozni azon, hogy a Hunfalvy által kimondott halálos ítélet után még valaki szóba meri hozni »a hun-atyafiság képzelt meséjét« — amint egy derék történettudósunk frázisa hangzik. Pedig kár a dogmatizmussal úgy sietni! A dogma egyáltalában nem tudományos principium, itt pedig még különösen is veszedelmes.

Úgy áll a dolog, hogy e »képzelt mese« a valóságban csak Hunfalvynek meséje; a hun-atyafiság pedig bebizonyítható történeti tény! Bebizonyítását, krónikáink »meséitől« egészen eltekintve, úgy történeti mint nyelvészeti úton meg fogjuk kísérteni előbb vagy utóbb.

Most előbb másról! A Hunfalvy által inaugurált etnologiai kutatás, s különösen Hunfalvy eszméi — tudjuk — heves ellenzésre találtak Vámbéry több rendbeli műveiben. Vitájok inkább etnologiai, mint őstörténeti téren mozgott. Őstörténeti szempontból Vámbéry törekvései abban látszanak mai napig összpontosulni, hogy azon világtörténeti tudást, melyet a khinai Annalesekből merítettek, hogy t. i. a törökségnek legelső összeverődése és államalkotása a Kr. u. 531-ik évvel kezdődik és a mai Khina határhegyein át Baktriára, Szoghdliára csak második fejedelmök, Szilzibul¹⁾ alatt 560 körül terjedt ki, megingassa vagy inkább csak ellefedtesse. Ez úton lehetne elkerülni azt az óriás anachronismust, a mely a török-előleleteknek ma leginkább rontja a hitelét és lehetne a török népnek a történelminél nagyobb és fényesebb multat mutatni ki. Csak örülni lehetne, ha törekvését siker koronázná, azonban a legújabbban leolvasott Orchoni feliratok, melyeknek történeti jelentősége kellőleg még kimutatva nincs, bámulatosan igazolják a khinai annalisták feljegyzéseit, még pedig oly mértékben, hogy azok hitelessége ellen kétséget támasztani a jövőben még nehezebb lesz, mint eddig is volt. Másfelől a törökök skythákkal való azonosításának alapjai, mindössze vagy három tulajdonnév etymológiája, igen gyöngéknek látszanak ilyen épület meghirására; kivált ha még azt is tudjuk, hogy ez etymológiák közül a két legfőbb, az Etil és Jaik folyók nevének török megfejtései, balul ütöttek ki, mint azt hátrább részletesen fogjuk megmutatni.

Ez őstörténeti intencziók, melyeknek, úgy látszik, a magyarság, sőt az avarok és hunok történeteit is felölelni és a ma ismertnél nagyobb fényvel övezni lenne hivatása, alig érdeklik nemzetünk régi állapotait; de a mennyiben mégis érdeklik, kivált 560-tól fogva: arra nézve Vámbéry műveiben hiába keresünk történeti útba igazítást. — De hiába keresünk másnál is; szolgáljon ez a körülmény kimondott ítéletem enyhítésére. Nemzetünk *hőskorának*, melyet az indoskytha érmek útmutatása mellett a Kr. e. 300 évtől (a szibériai őshaza elhagyásától) Szent Istvánunkig terjedőnek számíthatunk, azon

¹⁾ A *Dizabulos* olvasás kétségtelenül hamis. A *Silzibul*-t igazolja a Tabari *Sindzsibā* írása is.

háromszáz év képezi legmegközelíthetlenebb, legsötétebb korszakát, mely a törökség feltünésétől, tehát 560-tól kezdve a magyarságnak mai hazánkba való érkezéséig eltelt. — Ez a korszak az, mely végleg elvonja a látóhatárról a skythákat és helyökön új név alatt, új viszonyok közt, új népeket hoz azok utódaiul felszínre.

Az utolsó években, talán épen nemzeti létünk ezredéves ünnepének közeledése által serkentve, ismét több őstörténeti tanulmány látott napvilágot. Ezek közt első helyen említjük *Borovszky Samu: A honfoglalás Története* cz. munkáját, mely egészen az őstörténet kereteiben mozog. Szépen rajzolja a Szoszva-Loszva melletti állítólagos őshazai állapotokat, vogul atyáinkfiai mai életéből veszi a vonásokat a magyarok őshazai életének rajzához; egészen Hunfalvynek azon téves tanát, hogy a magyarok egyenesen ez őshazából, tehát halász, vadász életmódból jöttek át a Duna-Tisza mellékére, tükrözi vissza több tekintetben értékes dolgozata. Az a gondolat, hogy ily felfogás mellett nyelvünkön észlelhető erős mongol, még erősebb török, s a még ennél is erősebb árja-hatás, örökre érthetetlen talányok maradnak, úgy látszik, nem aggasztotta annyira sem, mint követett mesterét, Hunfalvyt, ki ezek közül legalább egynek, a török-hatásnak érthetővé tétele végett megpróbálta Constantinus Porphyrogenitusnak a magyar nyelv keveredéséről szóló kétes értékű mondatát *visszajára* értelmezve igazolni.

Török színt vall *gróf Kun Géza »Relationum Hungarorum . . . historia antiquissima* cz. szorgalmas munkája, melynek második kötete még mindig várat magára.¹⁾ E mű, mint évtizedek komoly, szorgalmas gyűjtögetésének eredménye, forrásmű értékével fog birni magyar őstörténeti kérdésekben, bár túlzó török színezete általános használhatóságának mindig nagy akadályául fog szolgálni.

Időrendben következőjek után az én »*Árják és ugorok érintkezéseiről*« cz. dolgozatom, melyben őstörténetünk egy egészen új forrására mutattam rá és röviden ismerttettem a belőle levonható eredményeket. E munkáról, annak egy quasi bírálatáról és ezek kapcsán őstörténetünk egy-két vitásabb pontjáról akarok ezuttal egyet-mást elmondani. Előbb azonban meg kell még emlékeznem Nagy Géza »*A Szkihák nemzetisége*« cz. derék tanulmányáról, melyben philologiai és kulturtörténeti mozzanatok segítségével azt bizonyíttatja, hogy a »*szkihák*« (így írja következetesen a szót) semmi esetre nem lehettek árják, mint Müllenhof és Tomaschek állítják. hanem

¹⁾ E dolgozat befejeztével kaptam meg a megjelent II. kötetet.

ural-áltáji népfaj; e széles kereten belől azután, úgy látszik, leginkább a szumír-akkad elmélet felé hajlik. Végül ide tartozik még megemlíteni, hogy Munkácsi Bernát is lefordította Tomaszek Vilmosnak »*Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*« cz. művének egy, a Jyrkákra vonatkozó részét saját, bő észrevételeivel kísérve azt.

Nagyjában e művek adják meg ethnographiai kutatásainknak legújabb rajzát, — mert Vámbéry legutóbb megjelent munkája: »*A magyarság keletkezése és gyarapodása*« a szerző régiebb nézeteit, bár szerfölött kiélezett formában, tárja eléink; Marczalinak a »*Magyar nemzet történetében*« kifejtett nézetei pedig végre is egy nagyobb egésznek alkotják részét és önálló ethnographiai kutatás gyümölcsének alig mondhatók, mindössze Constantinus Porph. már fentebb is érintett kétes értékű állításából próbál levonni és megalapítani egy, természetesen még kétesebb értékű őstörténeti rendszert.

Rá kell ténnem tulajdonképeni tárgyamra. Az itt felsorolt őstörténeti és etnológiai rendszerek között, egészen külön álláspontot képvisel az én vázlatosan közölt kis tanulmányom; amennyiben mind főforrása teljesen új, eddig ismeretlen; mind eredménye egészen elváló társaitól; főforrásomul szolgáltak nevezetesen az u. n. *indoskytha* érnek; végeredményül pedig tekinthető azon tan. hogy »*skytha*« és »*ugor*« (mind a *skytha*, mind az *ugor* szót legszorosabb értelmében használva) *szinonim kifejezések*; más szavakkal: az ó-korban oly nagy és sajátos szerepet játszó *skytha*, *száka* és több efféle névvel nevezett népraj, a mai ugoroknak (osztják, magyar és vogul népnek) beszélte a nyelvét, tehát az a *nemzeti hagyományunk, hogy mi skytha-utódok vagyunk, betűszerinti értelemben igaz!* Tüzetesen foglalkoztam a »*skytha*« szó és számos szinonimái (*Skolot, Sāga, Jah, Jakh* etc.) alakjainak és jelentéseinek tisztázásával, nem azért, mintha ezekből érveket akartam volna kovácsolni, hanem azon tudatban, hogy ha a tantétel igaz, akkor annak részleteiben is nevekben, mint tényekben mindenütt igazolhatónak kell lenni; és állíthatom nyugodtan, hogy nem elméletet állítottam, hanem való tényeket regisztráltam többszörösen összehágó bizonyságok alapján.

Öszintén bevallottam dolgozatomban, hogy a véletlen vitt bele a kérdés tanulmányozásába. Mikor, mint indolog, Észak-India történelmének legértékesebb forrásait, az u. n. *indoskytha* érneket, a diadoch görög királyok és utódaik roppant mennyiségben ránk maradt érmeit, vizsgálgattam, tanulgattam: azon meggyőződésre kellett jutnom, hogy vagy 10 királynak, éppen azoknak, kiket a legkitünőbb tudósok, érmészek 1830 óta egy-

hangúlag skytháknak vallanak, a pénzein ugor nevek, ugor feliratok és olyan ruhákba öltözött alakok vannak, a milyen ruha-darabokat, én legalább, csak magyar vidéken, főleg az alföldön láttam és csak onnan ismerek.

Mikor több rendbeli bizonyságok összevágó tanuságaiból lesűrődött azon meggyőződése, hogy nem tévedtem és a csalódásnak lehetősége is ki van zárva: természetes következményül merült fel előttem az a kérdés, hogy értssem azt, hogy ez ugor jellegű indiai pénzek verető királyait és kizárólag csak ezeket, vallja a tudomány Ptolemaeus óta (Kr. u. 150) mai napig skytháknak? Hogyan van továbbá az, hogy a mi néphagyományunk szintén skytha-eredetűnek vallja a magyar népet, melynek nyelvét — etnológjaink minden sánta elméletei mellett is — minden szakember könnyen és határozottan ugornak fog fel- és elismerni mindenha? Felöltő találkozás van itt. Ott a távol keleten időszámításunk kezdetén ugorok, ugornyelvű népek bizonyítnak és mondatnak skytháknak, itt nálunk szintén egy ugor nép-ágról vallja szívósan a néphagyomány a skytha eredetűséget. Nem olyan találkozás, mely a kutatóra kötelezettségeket ne rakna; nem olyan találkozás, melynek kötelezettségei alól bárki, ki a tudományt kissé komolyabban veszi, magát könnyű szívvel feloldhatná.

A skytha-kérdést a legrégebbi íróktól a legutolsókig forrásaiban és nem az eddig róla író tudósok lámpa-világánál, át meg áttanulva tisztán maradt előttem azon nézet, melyet dolgozatomban elég röviden előterjesztettem, hogy t. i. a skythák emlékei, úgy azok, a melyek mondai, mint azok, a melyek történeti úton maradtak reánk, e nép nyelvét a ma ugoroknak nevezett népek (osztják, magyar, vogul) nyelvével egyezőnek, egynek bizonyítják.

Sőt arra is rá mutattam, hogy Zeüsst, Müllenhoffot, Tomascheket és mindazon tudósokat, kik a skythák iráni eredetűségét vitatják, az erőszakos szómagyarázatokon kívül, az ugor nyelvekbe már korán, még a Rigvéda szereztetését megelőző időkben becsúsztott és már a skytha nyelvemlékeken is észrevehető iráni elemek vitték téves elméleteik megalkotására.

Nem részletezhetem itt azon bizonyítékokat és nem ismételhetem azon gondolatmenetet, melyet említett dolgozatomban — ott is csak röviden — kifejtettem. Kénytelen vagyok megelégedni a reá utalással. Mindössze dolgozatomban egy bírálatára akarok jelenleg egy pár észrevételt tenni és ezzel kapcsolatban őstörténetünknek egy-két fontos részletére vonatkozó nézetemet akarom elmondani.

Ama bírálat kitünő ugor nyelvészünknek, Munkácsi Bernát-

nak tollából az »*Ethnographia*« cz. folyóirat VI. évf. 65—70. lapjain látott világot, és ha semmit mást nem is, de annyit mindenesetre illusztrálni van hivatva, hogy mily biztos és elfogulatlan kezekben van nálunk az ethnologia és nemzeti őstörténet ügye. — Ide írom e bírálat első sorait, mivel írójukat hívebben bemutatni nem lehetne, mint ő mutatja be magát bennök: »F. K. — mondja — széles turista kedvében neki indult annak a zordon, rögs kietlennek, melynek nyelvi kutatás a neve s nem is ennek könnyebben járható tájékára vette útját, hanem éppen a legtávolabb esőre és legborongósabbra... A legkülönbözőbb szakismeretek bőségétől duzzad átáلتetője s velők ugyancsak messzire volna képes eljutni, ha nem hiányoznék kezéből ép a legszükségesebb útieszköz, a kritikai módszer támasztóbotja« és így tovább.

Ez a tenorja ennek a »tudományos« bírálatnak. Így kezd, így folytatja és ilyen hangon fejezi is be. Ami magát e hangot illeti, legyen elég részemről rá mutatni azon körülményre, hogy napi lapjaink, melyek pedig tudományos vitáinkkal nem sokat szoktak törődni, megbotrányozásuknak adtak kifejezést az *Ethnographia* mondott számának hangja felett. (Lásd a Pesti Hírlap febr. 16. számát.) Részemről csak sajnálatomnak adhatok kifejezést azon, hogy M. ilyen viszhangban idézi fel mult évi tudományos controversiánk emlékét, mert e viszhang éppen *az ő érdekében* elmaradhatott volna; sem az *Ethnographia* olvasói tanuságot, sem az ügy, mely körül fonódik, előmenetelt, sem Munkácsi azért, a mit maga keresett és megkapott, vallott kudarczáért, ebből kárpótlást nem meríthet; pedig szemmeláthatólag ez volt a cél.

Másfelől maga a tárgy, melyről értekezésemben és bírálatában szó van, sem olyan természetű, hogy e frivol hangon lehetne róla beszélni bárkinek, legkivált az *Ethnographia* szerkesztőjének. Épen a tárgy fontossága és egyedül csak ez bír arra, hogy e »bírálat« pár pontját figyelembe vegyem és reá vonatkozólag ellenőrző észrevételeimet megtegyem: mert azt hiszem, hogy e dolog oly előkelő és éppen most annyira aktualis, hogy valóban nem lehet róla eleget beszélni.

Az árja nyelveknek az ugorra való hatását sokan vették már észre nálunk is régebben, de szorosabb körvonalozását a mult évben éppen egyszerre találtuk Munkácsival megkísérteni. A két kísérlet és a belőlök levont tanuságok, sőt még a tanuságokhoz felhasznált források is, végtelenül különböztek egymástól. Annyira, mintha nem is egy mezőről tallóztattak volna össze.

Munkácsi vizsgálódásainak végeredménye (I. A magyar

fémnevek őstörténeti vallomásai. Ethnographia V. 1—25. II.) oda kulminál, hogy az árijából magyarba és a magyarral legközelebbi rokonságban álló népek nyelvébe került kifejezések, kivált a fémek és kereskedelmi műkifejezések *kereskedelmi kulturhatás útján* jutottak ezekbe a nyelvekbe a perzsa, ó-perzsa, meg a zend nyelvekből. Ez alaptételből azután nagymérvű őstörténeti, persze vízre épített, tanúságokat nagy bőségben vont le a magyar nyelvtudomány és őstörténelem épülésére. Így meghatározza e nevezetes érintkezés *idejét* következőleg: (17. l.)—A zend nyelvet már a Kr. e. VI. században kiszorította volt az ékiratokban fennmaradt s egész Darius koráig visszaterjedő ó-perzsa nyelv tehát, mivel a nyelvünkbe kölcsönképen átvett iráni szavak egy része zend jelleget tüntet fel, *teljes biztossággal állíthatjuk*, hogy az iráni kereskedelmi kulturhatásnak kora az ugor népeknél semmiesetre sem későbbi a Kr. e. III. századnál kezdetei pedig egész a Kr. e. VI.—VII. századig terjednek régiségükben vissza.«

Ebből következteti ismét, hogy »mivel a perzsa műveltségi elemek átvételének korában a magyar és rokon népek (vogul, osztják, zürjén, votják) még szoros egységet alkottak, tehát elszakadásuk a Kr. e. VI—VII. századokban még nem történt meg.«

Meg van tehát Munkácsi szerint oldva a nagy kérdés, hogy mikor szakadtunk el zürjén-votják és vogul-osztják testvéreinktől, még pedig *teljes biztossággal*: akkor, mikor az ó-perzsa nyelv kiszorította használathól a zendet. Kár, hogy M. csak annyira sem foglalkozott az árja nyelvekkel, hogy legalább azt tudná, hogy 'e két nép nyelve egyik a másikat *soha, de soha ki nem szorította, sem fel nem váltotta*: hiszen mind a kettő élt, sőt él származékaiban ma is, egymástól távol és függetlenül. A zend nyelv Baktriának és az Avesztának nyelve volt, az ó-perzsát pedig az Achemenidák, a tulajdonképeni Perzsiában, Fárshban használták. Baktria és Perzsia (Fársz) pedig (*Irán és keleti Irán* a rendes megkülönböztetés) jó távol esnek egymástól.

Sokat kell annak tanulni, a ki keveset jól akar tanítani! M. ellenkezőleg jár el éppen: keveset tanul, de sokat és nagy önérzettel tanít oly dolgokat, a mikkel soha nem számolt le magában, csendes óráiban. Az eredmény igen természetesen olyan, a milyennek itt is látjuk. Ha állítása alapját megnézegette volna: e két szép elméletet megtakaríthatta volna.

De elkerülhette volna azt is, hogy a szanszkrit szavakat rendre, mint uj-perzsákat mutassa be. Így perzsa szó neki a *gr̥has̥tha* (l. Ethn. V. 20. l. alján), mely szó *házigazdát* jelent,

de csak szanszkritul; uj-perzsa szó neki a *vyāghra* (l. u. o. 73. lap), mely *tigris*t szanszkritul, *farkas* pedig, mint M. állítja. semmiféle nyelven nem jelent.

Ez utóbbi szó magyarázata jeles példával mutatja azt, hogy milyen módszerrel dolgozik Munkácsi az árja nyelvterületen. Erdemes megfigyelni: elemezi a magyar *farkas* szót; ez — mondja — szanszkritul *vrka*, zend nyelven *vērka*, uj-per. *vyāghra*, góthban *vulfas* etc.

Maga mondja M., hogy adatait Geiger W.: *die Avesta-sprache* cz. művéből veszi.

Geiger pedig így tanít: *vērka* (N. *vyāghra*) = Wolf; sanskr. *vrka* np. (neupersisch) *qury* etc. Munkácsi a N. jelzést neupersischre értelmezi és megteszi a *vyāghra* szót uj-perzsának *farkas* jelentéssel. Pedig a jelek magyarázatában Geiger jelezte, hogy a N egy párszi tudósnek, Neriosenghnek a nevét jelenti; azon tudósét, ki az Avesta egy részét szanszkritra fordította, mely fordítást az Avesta-magyarázatnál forrás gyanánt szoktak használni. Neriosengh hát a zend szöveg *farkas* szavát szanszkritban, szabadon fordítva, a *tigris* szóval adja vissza. Munkácsink pedig jeles módszerrel arra tanítja magyar olvasóit, hogy *vyāghra* uj-perzsa szó és farkast teszen. Ha akár a jelek magyarázatát megnézi, akár forrását, csak egy sorral tovább olvassa: megleli a farkas uj-perzsa nevét is, de ő nem tölti effélével az időt; de nem igen töltötte az árjanyelvek tanulását sem soha, mint e példa elég világosan illusztrálja. Fejtegeti azonban nekünk nyakra-főre jobb ügyre méltó kitartással!

Hogy a nyelvészeti alapelvekkel mily könnyen bánt, arra is kell egy pár tanulságos példát csupán »bírálatából« felmutatnom.

Az Árja-ugor nyelvérintkezés korának meghatározására én abból a nálam megdöntetlenül álló elvből indultam ki, hogy ha az árja nyelvek hatottak az ugor nyelvekre: akkor mulhatatlanul hatni kellett az ugor nyelveknek is viszont az árákra. Az elv teljesen bevált. Kimutattam, hogy az árja nyelvek minden ágában találunk több-kevesebb félreismerhetetlenül ugor eredetű szót. Így a magyar *szekér* megvan, mint jövevény szó, a szanszkritban *śakata* és *śakati* (olv. *śakara* és *śakari*) alakokban *szekér* jelentésben; megvan a *béka* *bhēka* alakban; *túr* szintén *tūr* alakban *víz* és *tó* jelentésben, etc.; a magyar *torok* (vogul, osztják *tur*) szó átment a pamíri irán nyelvekbe hasonló jelentésben és így tovább.

Most tekintve azon körülményt, hogy a hinduirodalom és irodalmi nyelv fája szinte 4000 év óta hajt, egész a mai

napig, újabb és újabb ágakat, lombokat, tehát oly hosszú élettél dicsekszik, amilyenül rajta kívül bizonyára egy nyelv sem: önkényt kínálkozik a gondolat, hogy az érintkezés idejét irodalmi úton, t. i. az ugorból árájába került szavak átvételi idejének megállapításával, határozzuk meg. Amde amint árájába jutott szavaink történetét nyomozzuk: azt tapasztaljuk, hogy a hindu irodalomnak minél régebb korszakára megyünk vissza, annál erősebb nyomát leljük ott az ugor nyelvhatásnak: leg-erősebb pedig e hatás épen a hindu irodalom legrégebbi termékében, a Rigvédában. Ebben már előfordul a *čakaṭṛ* szó: «gyszer, elő a *tur* vagy harmincz ízben, rendesen összetételben; itt előfordul az ugoroknak ezen neve: *Ogana, Uganu* (olv. *Ogara, Ugara*), *Ugrā* és *Ugrī* változatokban, és még ezeken kívül vagy tizenöt félreismerhetlen ugor név, melyek közül némelyikben külföldi tudósok is fölismerték a »magyarok elő-*deinek*« nevét, a legtöbbet azonban csak az ugor nyelvek ismeretével fejthetjük meg. Ugy hogy én kimondhattam azon ítéletemet, hogy a Rigvédában a hindu árájéké mellett az ugorok történeti emlékezete domborodik legélesebben ki.

Ha tehát a Rigvédában már megeljük mind történeti, mind philologiai úton az ugorok emlékét: akkor, tudva azt, hogy a Rigvéda, mint vallásos szentkönyv, későbbi betoldásoktól a legféltekenyebb gonddal őriztetett meg, fel kell tennünk, hogy az árja-ugor érintkezés kora megelőzte e szentkönyv szerzetetésének idejét. Az a kérdés merül hát fel, hogy mikor szerzették a Rigvéda dalait. Eléggé köztudomású dolog, hogy e kérdésre egészen pozitív feleletet adni nem lehet. De a kik vele megpróbálkoztak: azok a tudósok, bár többé-kevésbbé eltértek egymástól nézeteikben, megegyeznek abban, hogy e kort a ker. időszámítás előtti 1600-tól 2500-ik évig kell keresni. Legújabb időben két tudós, egy hindu (*Bal Gangadhar Tilaks*) és egy európai (*Jacobi Herman*) tett kísérletet a Rigvéda korának csillagászati úton való meghatározására. Mind a kettő a Kr. e. 2500 évet állapította meg e korszak innenső határául.¹⁾ Elég az hozzá, hogy én az árja-ugor érintkezés korául közép számítással a Kr. e. 2000-ik évet jelöltem meg!

»Szédületes dolgok!« — kiált fel érdemes bírálóm elszörnyűködve. És hogy csakugyan megsédült, kezdi azt legott philologiai úton tényleg beigazolni. Megmagyarázza nevezetesen, hogy azon kifejezések, melyek az én felfogásom szerint ugorból jutottak az árájába, nem a kölcsönzés szemmel látható tényénél, hanem valami más oknál fogva egyeznek oly veszedelmesen a

¹⁾ Lásd Festgruss an R. v. Roth, Stuttgart, 1893. 70. ll.

két nyelv-csoportban. A pamíri nyelvek *tur* (= *torok*) szava nem a vogul-osztják *tur* átvétele, hanem *hangutánzó kifejezés!* »Még Budenz is — mondja — hangutánzónak tartja az ugor alapszót« (értsd a finn *kurkku*-t).

Istennek legyen hála, ma már mindenki tudja, hogy Budenz, mikor a finn *kurkku* (= *torok*) szót a magyar *torok* vogul-osztják *tur* szókkal egy kalap alá foglalta, nagyot tévedett, mert a *kurkku*²⁾ a german *Gurgel*-lel és rokonaival áll atyafiságban, mint ifj. Szinnyei J. a Nyelvtud. Közl. XXV. 87. l. nem régen kimutatta.

A finn szó-alakot tehát, mely csakugyan hangutánzó, az ugor alakoktól választjuk el és kérdjük meg érdemes nyelv-tudósunktól, hogy mi hangutánzó rejlik az emlegetett ugor szóban; más szóval, lehet-e a *torok* hangját foghanggal utánozni. Nem hiszem, hogy igent merjen mondani!

Ilyesmi, de még jobb az, mit a *béka* szóról megkockáztat. E szó *bhēka* alakban ősmagyarból jutott a szanszkritba a Kr. u. első századokban, tehát éppen az indoskytha korban.

»A *béka* szó — mondja M. — nem is ősmagyar, hanem török jövevényszó (ez ugyan nagy mondás, a mit *bebizonyítani* Munkácsi nem fog) és e mellett *hangutánzó*, hisz magyarul is a hangja: *brekekeke!*« Ipsissima verba! Azt hiszem, felment engem M. attól, hogy e szavaira cáfolatot írjak! Fényes bizonyosságai csak ezek is annak, hogy hová jut a nyelvész, ha nagyon ég és vizket az ujjá.

Még legfelebb arra mutatok rá, hogy a hangtant, a nyelvészet e legkényesebb ágát, is csak addig becsüli derék nyelvészünk, míg czéjlaira, gyöngé elméleti igazolására tudja kizsákmányolni; ahol az nem neki vall: kicsavarja a nyakát könyörtelenül; nem is törődve azzal, hogy tulajdonkép csak saját tudós reputációját zúgta vele tönkre.

Fontos műveltségi szavunk kétségkívül a *tehen* szó, melyet az ő- írja érintkezés korában a szanszkrit *dhēnu* (a Pétervári szótár szerint = *Milchkuh*, *Mutterkuh*) szóból vettünk és alakítottunk át. Hangtani átvétele egészen átlátszó: a szanszkrit nyelv *h* betűje mindig kemény és önállóan hangzó betű, éppen mint a magyar *h* is. (L. Whitney: I. G. 37. §.) Mivel hát a *dhēnu* szó kettős mássalhangzón kezdődik, mit a magyar nyelv nem tűr, a két kezdő betű közé toldott egy rövid *e* vokálist. (V. ö. *Krisztus* kiejtése *Kirisztus*; *brat* m. barát etc.)

M. azonban ezt nem fogadja el. Szerinte a *tehen* szót

²⁾ Hunfalvy e szót plane *turkku*-nak írja Ethn. 255. lapján! És egy szóval sem jelzi, hogy e *turkku*-t a finnek *kurkku*-nak ismerik.

zend nyelvből vettük, melyben a *daenu* (olv. dénu) szó = *fiatal állatot* jelent. Hogy e szó jelentésileg sem egyezik a magyarral, azt most ne is vegyük figyelembe. Az azonban nagyon is figyelemre méltó, hogy a *daenu* hangképe a magyar *tehén* szóéval sehogysem egyezik. A szóközépi *h* betűt, ha M. meg akarja magyarázni, kénytelen lesz transcendentalis fogáshoz, szemfényvesztéshez, vagy bővüléshez folyamodni. De hát ő ettől nem riad vissza! És mit mondjunk arra a mohóságra, melylyel e menthetetlen teoriáját egy év leforgása alatt vagy négyszer mutatja be olvasóinak? Mintha csak az a gondolat vezérelné, hogy állítása igazságának gyengeségét a szapora szó majd helyreüti.

FIÓK KÁROLY DR.

IFJABB ERZSÉBET KIRÁLYNE, NAGY LAJOS KIRÁLY FELESÉGE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Nagy idők és nagy emberek egymásra kölcsönös hatás-sal vannak és ritkán lehet kimutatni teljes biztossággal: a politikai viszonyok szülték-e a nagy embereket, vagy hogy jeles egyének készítették-e elő a nemzetek nagyságát?

Magyarország alig volt nyomorúságosabb helyzetben, mint a XIV. század elején: gyors léptekkel közeledett szétmállása felé. Szinte harmincz évig tartott a minden emberi erőt igényelt küzdelem, mely hazánkat ismét lábra állította. Karddal az egyik kézben, a malteros kanállal a másikban látjuk a hazafiakat szinte szakadatlanul dolgozni a haza fölépülésén. A kard sokakat elnémított azok közül, kik a haza romlásának okai valának; leverték, megsemmisítették a rakoncátlan oligarchiát. Új emberek, kik nem mindig születésöknék, de főleg vitézségöknék, önfeláldozó munkájoknak, eszöknék és becsületességöknék köszönték előmenetelőket, léptek nyomukba.

A haza fölépült; de ha látunk is jeles embereket azok közt, kik fölépülni segítettek, nagy emberek után hiába fürkészhünk. Kiválik közülök I. Károly király, talán még inkább felesége, idősb Erzsébet királyné, kinek hatása benyúlik I. Lajos király uralkodásába, annak szinte végeig.

Lajos királyt a nagy királyok közé számítja a történelem. Az is volt. Uralkodása alatt Magyarország minden tekintetben fölvirágozott a negyven éves béke alatt, melyet se belső, se külellenségtől nem zaklatva élvezett. Ez idő alatt az oligarchia szarva ismét megnőtt, de Lajos király ura volt és folyton foglalkoztatta külháborúiban. A nyugtalan elemek pedig, melyeknek ez se volt elég, elszegődtek idegen hatalmak zsoldjába. Nem volt Olaszországnak állama, hol magyar vitézek nem találtak volna alkalmazást.

A sors megtagadta tőle a fiutódot, két apró leánya maradt: Mária és Hedvig. Gondjok anyjokra szakadt, ki napá-

nak, idősb Erzsébet királynénak viselte ugyan nevét, rangját és címét; tőle örökölte ambícióit és nőisége minden gyöngéit; de nem nagy eszét, tapintatát, körültekintését, bölcseségét.

Ezen ifjabb Erzsébet királynéről értekezünk e tanulmányunkban.

Mária és Hedvig királynők.

A kor, melyet Mária királynő uralkodásának nevezünk, Nagy Lajos király halálától 1386 végeig, dehogyan volt Mária királynő uralkodása: ifjabb Erzsébet királyné uralkodása volt az. A sok szerencsétlenséget tehát, melyek leánya Mária életét megmérgezték, az ádáz sors mellett anyja rovására kell írunk. Ha Hedvig élete sora jobbra fordult, azt a Gondviselés azon intézkedésének köszönhetné, hogy anyja védő szárnyai alól (mily ironia!) kikerült.

Intézkedett-e Lajos király és miként a koronáról, melyeknek fényességét ő kölcsönzött? Erre hiteles adatunk nincs. Hozzávetőleg se jutunk biztos eredményre.

Lajos királyban egykoron ugyan megvolt a vágyakozás, hogy jogara alatt Magyarországgal Nápolyt és Lengyelországot, mely országokra öröklési jogot tartott, talán Velenczét is, mely Nápoly birtokához okvetlenül szükségesnek, Dalmácia biztosításához kívánatosnak látszott, egyesítse; de lelkiismerete és bölcsesége utóbb belátta annak lehetetlenségét, hogy egy király, ha még oly gondosan igyekszik is uralkodói kötelességét betölteni, három ily, külön nemzetiségű és jellemű népen uralkodjék. Miután kelleetlenül lemondott Nápoly birtokáról és duzzadó tetteire nem talált kielégítést Dalmátország visszaszerzésében, — Szerbia, Bulgária, Oláh- és Kúnország meghódításában keresett kielégítést, mely országok őt születésénél fogva megillették és elődjének királyi címében is foglaltattak. Kont Miklós nádor csakugyan délnek irányozta tevékenységét; de hogy Kont utóda a nádori széken a lengyel Ulászló oppelni herczeg lett, ez idősb Erzsébet királyné műve volt nyilván azért, hogy Lengyelország, az ő hozománya annál inkább biztosítva legyen. Tudjuk azonban, hogy Lajos király már a lengyel trón elfoglalásában se találta igazi kedvét, és miután anyja is megelégtelt ott a kormányzást, akkor érezte igazán, mekkora nyűg két olyan országon, mint Magyar- és Lengyelország, uralkodni.

Ellenben kétségtelen és számos adattal bizonyítható Lajos király azon gondolkodása, hogy mindazon országok és tartományok, melyeket birt, vagy melyekre jogot tartott, gyermekei kezén megmaradjanak.

Ismeretes, hogy elsőszülött, Katalin nevű leányának és jegyesének, Lajos francia királyfinak (Johanna királynő halála után legalább) meg akarta szerezni Nápolyt. Midőn ez iránt Avignonban, Párisban, Budán és Nápolyban megindultak a diplomáciai alkudozások, Nagy Lajos akkor már lengyel király is volt. Nem lehet elképzelni, hogy Katalinra és leendő férjére Nápoly mellett még Magyarország, sőt Lengyelország koronáját is egyesítve hagyni akarta. Lehetetlen, hogy meg akarta volna terhelni háromszoros oly teherrel, melyek kettejével ő maga nagy nehezen és elégtelenül birkózott meg. Ezt annál kevésbbé, minthogy akkor már Katalinon kívül még két leánya vala.

Katalin azonban meghalt; VI. Orbán pápa pedig trónvesztettnek nyilvánította Johannát és Lajos királyt kínálta meg Nápolylyal, melynek birtokára még nemrégén oly igen vágyakodott. Lajos gyöngékedett ugyan már, de még a férfikor javában, az ötvenes évek elején állott; mégis elhárította magától a kísértést és unokaöccsét, Durazzoi Károlyt küldötte Nápoly elfoglalására, kit — mint mondják — megeskegett, hogy leányait nem fogja háborgatni országaik birodalmában. Nápolyról tehát végleg lemondott. Miképpen akarta aztán két fennmaradt leánya közt felosztani koronáit, arról hitelesen nem értesülünk. Nem hazudtoljuk meg tehát Hazelbachii Ebendorffer Tamás bécsi egyetemi tanárt és történétíró, ki a XIV. század végén születvén, közel állott a korhoz, melynek történetét megírta, midőn azt állítja, hogy Lajos király halálakor nála levén mind a két leánya, Mária és Hedvig és ez utóbbinak jegyese, Vilmos osztrák herczeg úgy rendelkezett, hogy Máriára és leendő férjére Zsigmondra Lengyelország maradjon, Hedvigre és Vilmosra pedig Magyarország.¹⁾

Azonban több körülmény arra mutat, mintha Ebendorffernek igaza volna. Tény ugyanis, hogy a lengyel főurak Lajos király ohajtásához képest nemcsak Mária örökösödési jogát ismerték el, hanem 1382. július 25-én Zólyomvárbán, hova őket Lajos meghívta, készséggel meghódoltak a tizennégy éves

¹⁾ *Dum . . . Ludovicus rex diem sibi mortis propinquare cognovisset, accersitis utrisque filiabus, ipsius gener. . . Wilhelmus dux una cum sponsa sua personaliter comparens suam praesentiam exhibuit. Ubi fertur, suam voluntatem coram multis positam aperuisse, ut dux Wilhelmus una cum sponsa Hedviga regnum sortiretur Ungariae, pro quo duces Austriae plurimum desularunt; dominus vero Sigismundus una cum Maria regno Poloniae potiretur, quod plurimum Bohemi ambierunt.* (Pez. II. 819.)

Zsigmondnak, mint Mária jegyesének. Megjegyzendő az is, hogy Zsigmond, ki fia volt Annának, Bogisláv pomeránai herceg leányának, IV. Károly császár negyedik feleségének, Kázmér lengyel király másodunokája volt.

Lajos király legott, hogy a lengyelek meghódoltak Zsigmondnak, elküldötte őt Lengyelországba, hogy ott Nalecz Bartos rablólovagot leverje, magát a lengyeleknél megszerettesse és a Piasztok véréből származott masovia herceget, ki Lengyelország trónjára vágyódott, szemmel tartsa. Fogalmunk lehet a lengyel urak garázdálkodásáról, ha az említett Bartosról, ki egykoron kujáviai főkapitány volt, olvassuk, hogy ötvenkilencz francia lovagból álló csapatot, mely a német rend országába indult a pogányok ellen hadakozandó, elfogott és előbb szabadon nem bocsájtott, míg 27,000 márka ezüstöt váltságdíjúl le nem fizetett. Lajos király ama francziák panaszára hadat járatott Bartos ellen, mely ennek jószágait pusztította és őt hajlandóvá tette, hogy 18,000 forintért eladja a királynak rablóvárait. (1381.) De Lajos nem így értette a megfenyítést, hanem új hadjáratot indított Bartos ellen, melynek vezetését Zsigmondra bízta, ki aztán a gneznai érsek, Subini Szedzivoj és Domarat Nagy-Lengyelország főkapitánya segédlete mellett Lengyelországba ment, hogy a lázadó Bartossal leszámoljon. Több várát elfoglalta már és éppen főerősségét, Odolanow várát táborlotta körül, midőn Lajos király halálának híre egészen más kombinációkra szolgáltatott alkalmat.¹⁾

Miután Nagy Lajos királyt Székesfehérvárt a kápolnában, melyet önmaga Katalin leánya elhunytá alkalmából építtetett, szeptember 16-án eltemették, a következő napon leányát Máriát — miut ezt maga írva hagyta -- a főpapok, országnagyok, nemesek és főnemesek összesége, mintha boldogult atyjának fia lett volna, Magyarország királyának megkoronázták ugyanazon szent koronával, melylyel a magyar szent királyokat, az ő elődjait megszokták volt koronázni, megtartván a szokásos ünnepeket; egyhangúlag, senki sem ellenkezvén fölkenték és a kormánypálczát kezébe adták.²⁾

Mária ekkor tizenegy éves levén, a kormányt helyette a természetes regens, Erzsébet anyakirályné vitte, ki el nem

¹⁾ *Dlugosz* I. X. (lipcsei 1711. kiadás 67. l.) egybevette *Caro*, (Gesch. Polens. II. 424.

²⁾ *Fejér*, CD. X/I. 279. — Nem mindig fektet Mária királynő súlyt az egyhangú választásra, hanem — ha teheti — születésének és örökös jogának köszöni Magyarország koronáját és trónját, melyen édes anyja tanácsával a főpapok és főurak hozzájárulásával uralkodik. (*Anjucuk. dipl. eml.* III^a 502.)

mulasztotta a barátságos kormányokat ezen örvendetes eseményről tudósítani. Nápolyba Garázda Tamás vitte a jó hírt, melynek III. Károly király annyira megörült, hogy a követnek kétszáz arany forintot rendelt évi járadékul. — Nem így lelkesedtek Velenczében. Eleinte ugyan hasznosnak találták, hogy két tagból álló követség menjen Lajos király özvegyéhez és árvájához; minthogy azonban senki se törte magát e kitüntetés után, elégségesnek találták volna levelet küldeni; nagy későn mégis, mint látni fogjuk, visszatértek eredeti szándékukhoz. — Ellenben más előkelő városok, mint Nürnberg, Prága, Köln. Hoz. kik Magyarországgal élénk kereskedést folytattak, ajándékokkal jöttek, üdvözlötték az ifjú királynőt és esedeztek neki, hogy a szabadalmakat, melyet Nagy Lajos királytól nyertek, megerősíteni kegyeskedjék.¹⁾

A lengyelek azonban határozottan ellenséges állást foglaltak el Mária királynővel szemben. Midőn meghódoltak neki és Zsigmondnak, ezt azon föltevésben tehettk, hogy kizárólag Lengyelország leendő uralkodóinak hódolnak meg. Hanem a székesfehérvári koronázás kisodorta az eseményeket azon irányból, melyet Lajos király nekik adni — úgy tetszik — akart. Az Anjou-házhoz híven tartó lengyelek azt látván, hogy az ő Mária-jokat, kit magoknak szántak, első sorban Magyarországnak királynőjének koronázták meg, elidegenedtek tőle, mert nem óhajtották, hogy Lengyelországot megint Magyarországból kormányozzák. Zsigmond köztök volt és ujra hódolatot követelt tőlök, de a nagy-lengyelek csak azon föltétel alatt ajánlották meg hódolatukat, ha viszont ő is kötelezi magát, hogy feleségestül állandóan Lengyelországban fog lakni, és a kis-lengyel Domaratot, Nagy-Lengyelország főkapitányát hivatalától elmozdítja. Ezen föltételek elseje annyit jelentett, hogy Magyarországról mondjon le; másika, hogy híveit lökje el magától. Zsigmond a nagy-lengyelek monnó föltételét visszautasította, minépszerűségét, melyben német létére része amugy se sok volt, jócskán apasztotta.

A nagy-lengyelek, kik kezdték magokat hazafiaknak (*terrigenae*) nevezgetni, értekezletet tartottak tehát, melynek végzéséből Kis-Lengyelországba küldöttek követeket, hogy testvéreiket Radomskban, az 1382. november 25-én tartandó gyűlésre meghívják. A kis-lengyelek ugyan nem engedtek e föl hívásnak, hanem magok is gyűlést hirdettek Visliczára deczember 3. napjára: a nagy-lengyelek mindamellett határoztak nélkülök is, még pedig nagy mérséklettel. Engedelmisséget és hűsö-

¹⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III. 485., 491., 511., 513., 533.

get fogadtak Nagy Lajos király leányai közül annak, kit mint atyja örökösét királyul hozzájuk küldenek! hogy közöttük maradjon. — Ezen határozat által, mely a kassai egyezséghez tartott, kettőt akartak elérni: elszakadásokat Magyarországtól és minthogy Mária, Zsigmond jegyese, Magyarország királynője volt, Zsigmondtól is megmenekülni reméltek. Mert megjegyzendő, hogy azon időben a lengyelek nagyon gyűlölték a németeket; volt okuk reá elég, s ezért is oldozkolódtak Zsigmondtól.

A radomski gyűlés két követséget küldött ki kebeléből; egyet Erzsébet anyakirálynéhoz, a másikat a kis-lengyelek (krakóiak, sandomiriak) visliczai gyűlésére.

Visliczára aztán megérkezett Erzsébet anyakirályné válasza; Czudar Imre egri és János csanádi püspök hozta. Az özvegy magyar és lengyel királyné megköszöni a lengyel nemzet hűségét és arra kéri, hogy híven ragaszkodják hozzá, leányaihoz és kívülök senkinek (tehát Zsigmondnak sem) hódoljon meg. E választ a visliczai gyűlés örömmel értette, Zsigmond pedig szomorúan tért vissza övéihez.

1383. februárius végén a lengyel urak ismét gyűléseztek és pedig Sieradzbán. Oda érkeztek a magyar anyakirályné követei is élükön Miklós veszprémi püspökkel és kijelentették, hogy küldjük élve jogával, melyet neki a kassai egyezmény adott, leányai közül a fiatalabbikat. Hedviget el fogja küldeni a lengyel trón elfoglalására. Szívesen küldené Máriát, de ez már magyar királynő, amiért feloldja mindazokat, kik Máriának és Zsigmondnak meghódoltak, a hűség esküje alól. Hedvig nemsokára megérkezik Krakóba, hogy husvétkor megkoronázhassák; de csak azon föltétel alatt küldi el Hedviget, ha a koronázás után rögvest visszaküldik anyjához, mert a leánynak még szüksége van három évig anyja nevelésére. A sieradzi gyűlés tanácskozás tárgyává tette az anyakirályné ezen üzenetét azzal, hogy márczius 28. napján megadja reá a választ.

A nehézség, mely hosszabb tanácskozást igényelt, abban állott, mert a Piaszt nemzetségből származott Ziemovitot, Massovia herczegét akarták nem kevesen lengyel királynak. Mások, kik tartottak a kassai egyezményre, de Ziemovitnak se voltak ellenesei, úgy hitték egybekötni a szétágazó véleményeket, hogy Ziemovit feleségül veszi Hedviget s aztán együtt uralkodnak. Ezek is, amazok is ráállottak Erzsébet anyakirálynő ajánlatára és Hedviget pünkösdre várták. Sokan eléje is mentek Szandeczig; Erzsébet királyné is hozta leányát, de csak Kassáig. Innét átüzent Szandecze: minthogy az áradások miatt nem mehet Krakóba, jöjjenek a lengyel főurak hozzá

Kassára. Kassán azután közösen abban egyeztek meg, hogy Hedvig koronázása Sz.-Márton napjáig, azaz 1383. november 11-ig elhalad. Kikötötték ez alkalommal azt is, hogy ha Hedvig gyermektelenül halna meg, Lengyelország átszállana Máriára és viszont, ha Mária halna meg előbb, Magyarország Hedvigre szállana.

Erzsébet vonakodásának oka Hedvig elküldésében a Ziemovit trónkövetelése volt, melyet oly nagy párt támogatott, hogy Sieradzbán, 1383. június 15-én királynak ki is kiáltották. Erre Erzsébet Zsigmondot, ki akkor magát Magyarország gyámjának nevezte.¹⁾ Demeter esztergami bíborossal és mintegy 12000 emberrel Lengyelországba küldötte. A magyar had Ziemovitot és pártját teljesen leverte, és csak Oppelni Ulászló, egykoron magyar nádor, ez idő szerint legtekintélyesebb lengyel főúr közbenjárásának sikerült fegyverszünetet kieszközölnie.

Szent-Márton napja is elkövetkezett, de az ifju királynő, kit a belválságok közepett megváltóképpen várva vártak, nem érkezett. Circulus vitiosus volt ez. A lengyelek a királynő eljövetelétől várták a béke helyreállítását; Erzsébet anyakirályné pedig nem merte serdülő leányát a lengyel zavarok áldozatául odavetni.

E bizonytalanságnak véget vetendők, némely türelmetlen lengyel urak, mint Subini Szedzivoj krakói várnagy, Tarnovoi Jaskó sok fiatal nemessel Magyarországra utaztak, hogy az anyakirálynét leánya kiadására rábírák. Szedzivoj a fiatalokat tuszokul ajánlotta, hogy Hedviget, mihelyt megkoronázták, visszaküldik további nevelés végett anyjához.

E követség Zárában találta a királynőt, hol az — mint elő fogjuk adni — a szláv lázadás elfojtása végett tartózkodott. Szedzivoj ajánlatát elfogadni látszott a királynő, ellenben Tarnovoi Jaskót visszaküldé azzal, hogy biztosítsa legalább Krakót leánya menhelyéül. Jaskó vállalkozott erre, Szedzivoj pedig abbeli félelmében, hogy Krakó Jaskó kezére kerülhetne, megszökött és lóhalálban futott vissza Lengyelországba.

Valjon ki üldözte?

A lengyel urak, kik 1384. márczius 2-án ismét Radomskban gyülesezének, új határidőt szabtak a királynő megjelenésének. Egy ultimatumként így hangzott: Ha Erzsébet királyné el nem küldi leányát, két hónap mulván, a lengyelek más királyt választanak. Erre az ultimatumra meg a szandeczi gyűlés egy más ultimatumot adott: Pünkösöd utáni csütörtöktől kezdve, ha a királynő meg nem érkeznék, egy lengyel se nyug-

¹⁾ Pray, Annales II. 164. jegyz.

szik, míg más királyt nem választanak. — Arról azonban, hogy a békét az országban helyre állítsák, senki se gondoskodott. Ellenkezőleg: a kölcsönös rabló támadások mindennaposak valának és az országot végső inségre juttatták.

Ez a pünkösöd is elmúlt, de a királynő még se jött. Azt hitték, hogy a Sieradzban szeptember 22-én egybegyűlt főurak csakugyan új királyválasztáshoz fognak. Nem tették. Közben azonban Erzsébet királyné és Garai Miklós nádor mindent elkövettek, hogy Hedvig biztonságáról gondoskodjanak, ha Lengyelországba küldetnék. Így találjuk, hogy Jánost, a Ziemovit öcsét, szintén maszoviai fejedelmet megnyerték Lajos király leányai számára azzal, hogy 2400 frt évi zsoldot ígértek neki a bochniai sóbányák jövedelméből, ha valahányszor felszólítják, harmincz dsidást bocsájt a lengyel korona rendelkezésére.¹⁾ — Garai Miklós nádor is szövetséget kötött Ulászló oppelni és kujáviai herczeggel, melyben ez utóbbi örök hűséget és engedelmességet fogadott a királynőnek iránt, és hogy őket mindenki ellen testvérileg megoltalmazza.²⁾ — Hasonló szerződés hihetőleg több is jött létre. És minthogy ekképpen némileg biztosítva látta Erzsébet leánya sorsát, ellátván Hedviget arannyal, ezüsttel, drága edényekkel, ruhaneműekkel, ékszerekkel, szőnyegekkel s egyéb szemképráztató fejedelmi kelengyével. Demeter esztergami bíborosra és János csanádi püspökre bízta, kik sok más főúr kíséretében elhozták a még alig tizenkét éves, de már gyönyörűen kifejlett leányzót Krakóba, hol Lengyelország főpapjai, főurai és mindennemű nemesei annál hangosabb lelkesedéssel üdvözölték, mentül nagyobb vágyakodással várták.

Nem is halasztottak sok időt, hanem 1384. október 15-én, a nevezett magyar főpapok, a gneznai érsek és krakói püspök segédletével »királynak« koronázták.

Azonban alig hangzott el a koronázási ünnepély, a hasonló és potyakedvelő lengyel urak azon reményben, hogy Litvániaiból még majd több telik számokra, a gazdag és hatalmas Jagyelló nagyfejedelemlhez követséget menesztének azon ajánlattal, hogy kérje meg a szép Hedvig kezét, vele megkaphatja Lengyelországot is.

¹⁾ Körös, ddo 1383. decz. 20. *Katona*, Hist. Crit. XI. 57. — Curiosumul a német történetírás pontosságára említem, hogy Caro 2400 frt helyett 2000-et, 30 dsidás helyett ellenben 300-at említ. — Abból, hogy a levélben Erzsébet királyné mind a két leánya van említve, nem az következik, hogy még nem volt tisztában aziránt, melyik számára követe a lengyel trónt, mert hisz a kassai legutóbbi találkozásokor ki volt a kölcsönös öröklés köve.

²⁾ *Spieß*, Archivische Nebenarbeiten I., 262.

Jagyellót, ki a több fejedelemségre oszlott Litvániának ekkor már — mondhatni — monarchája volt, kitől a lengyelek legelőbb remélhették, hogy a Nagy Lajostól vissza foglalt orosz részeket, Galicziát és Ladomeriát megszerzi, kinek vitézsége és pazar bőkezűsége mellett oly nagy volt a népszerűsége, hogy Lengyelországban teljesen bíztak hatalmához, pedzette ez ajánlat amiért 1385 elején fényes követséget küldött Krakóba, hogy a királynő kezét megkérje. A követség tagjai Jagyellónak már megkeresztelt öcscei és rokonai valának. Januárius 18-án a királynő színe elé bocsájtatván előadták, ha a királynő elfogadja küldőjök ajánlatát, ő és minden más pogány testvére, az összes litvai főurakkal és néppel a római katolikus egyház kebelébe tér: Litvániát és az orosz tartományokat örök időkre egyesíti Lengyelországgal; minden kincsét és tehetségét e két birodalom javára fordítja; Lengyelországnak visszaállítja régi területi nagyságát; a lengyel foglyokat, melyek a litvaiak kezébe kerültek, szabadon bocsájtja, és készséggel megfizeti a kétszázezer forintot, amennyi Vilmos osztrák herczegnek jár azon esetre, ha a vele kötött házassági szerződés fölbomlik.¹⁾

Fényesebb ajánlatot aligha tett leánykérő követség. Hedvig, körülvéve országa főuraitól mégis azt felelte, hogy kezéről, mely másnak van elígérve, ő nem rendelkezik, és a követeket anyjához küldötte.

Magyarországon; hova a követek elindultak — látni fogjuk — igen zavarodtak a viszonyok, midőn Jagyelló öcsese Borys Budán az anyakirálynőhöz ezen szavakat intézte: Császárok, királyok és hatalmas fejedelmek óhajtottak már a litvai nagyfejedelemmel rokonságot kötni s vele örök barátságra lépni; hanem a mindenható Isten e czél elérését a magyar királynénak tartotta fönn. Teljesítse tehát a fölséges asszony Isten akaratát, fogadja Jagyellót fiául, adja leányát a szeretett Hedviget, Lengyelország királynőjét feleségül. Ebből Isten dicsősége, a népek öröme, a királyság ereje és hatalma öregbedik. Az ékesszóló szónok aztán bőven kifejtette az előnyöket, melyek ez összeeskettetésből háramlanak, mint ezt Krakóban is előadta. És a követség jelenlevő lengyel tagjai megerősíték, hogy a nagyfejedelem nemes szándéka Lengyelországban mindenütt visszhangra talált és senkinek sincs ellenvetése.

Erzsébet nehéz helyzetbe jutott a litvaiak ajánlatával szemben. Amennyire lelkébe láthatunk, egyik leendő veje se

¹⁾ A Haimburgban, 1378. június 15-én kötött házassági szerződést, mely ez összeget stipulálja, lásd *Fejér*, CD. IX/V. 255.

volt ínye szerint. Akkor, midőn csöpp leánykáit eljegyezték, mert anyósa, az idősb Erzsébet még élt, neki kevés szólást engedtek a választáshoz. Főnhéjazó asszony létére a másodszülött cseh királyfi neki határozottan nem kellett; hogy a még alább álló osztrák herceg szíve szerint volt-e? abban is igen kételkedünk.

Német is volt mindakettő, kiket szintén nem nagyon látszott szívelni. Hanem a főpapok, főurak, sőt városok nagyon lekötötték szavokat az osztráknak.¹⁾ a kivel nemigen akarhatta ellenségei számát növelni. Tehát se nemet, sem igent nem mondott, hanem a felelősséget a lengyelekre hárította, kik iránt — úgy mond — a legjobb indulattal viseltetik. Végezzenek a krakói főpapok, főurak akképpen, amint azt a kereszténység s a magok javára leghasznosabbnak látják. Ez egyébként világos beszéd volt, melyet István csanádi prépostnak és Kazai László pataki várnagynak, kiket követségben küldött a nagyfejedelemezhez, se Krakóban, se Vilnóban nem kellett bőven értelmezniök.

A lengyel urak megint gyűléseztek és követeket, kik Budán jártak a litvaiakkal együtt, elküldötték Jagyellóhoz Vilnóba. Itt augusztus 14-én írásba foglalták mindazt, ami az év elejétől fogva történt és e memorandumot a magyar királynőnek megküldötték. Midőn azonban Krakóba visszaérkezének, nagy meglepetésökre ott találták Vilmos osztrák herceget, ki követelte, hogy jegyesével összekellessen.

Osztrák Lipót herceg, Vilmos atyja, ugyanis értesülvén a litva-lengyel követség eredményeiről, legott lesietett Budára és sürgette, hogy a házassági szerződést, melyet gyermekeik iránt Lajos királylyal kötött, végrehajtsák. Erzsébet vele sem ellenkezett, hanem leányával a királynővel, Garai Miklóssal és Demeter híborossal egyetemben kijelentette, hogy a házassági szerződést, melyet boldogult férje Lipót herceggel kötött, megtartja; a házasságot Vilmos és Hedvig közt legkésőbb augusztus 15., vagyis Nagy-Boldogasszony napjáig elhalatja, megbízván Oppelni Ulászló herceget, hogy e határozat végrehajtásáról gondoskodják. (1385. július 27.) — Viszont Osztrák Lipót herceg is levelet adott magáról, hogy mihelyt fia egybekelt Hedviggel,²⁾ azonnal lefizeti a kétszázezer forint hitbért, illetve gondoskodik, hogy annak tíz százalékos kamatai menyének kijárjanak, és ígéretet tesz, hogy halála után Vilmos az

¹⁾ Fejér, CD. IX. VII. 446. 622.

²⁾ *Quamprimum prefatus noster filius ad prefatam suam conthoralem appositus fuerit.*

osztrák hercezségekből és uradalmakból az őt megillető részt örökölni fogja.¹⁾

A dolgok e fordulata nem tetszhetett ugyan sem a lengyeleknek, se Jagyellónak, de annál inkább tetszett Hedvignek, ki gyermekkorában Vilmossal nevelkedvén, a szelid fiút igen megszerette. Mit törődik egy serdülő leány a politikával, ha szíve meg kezd nyilatkozni. Midőn tehát arról értesült, hogy anyja is Vilmos mellett nyilatkozott, hihetünk Dlugosznak, hogy bizalmas emberét Bécsbe küldötte Vilmoshoz és meghívta Krakóba.

Vilmos is hallgatott szívére és tekintélyes kísérettel, váratlanul a lengyeleknek, beállított Krakóban. A várba ugyan nem bocsájtották, s e miatt az alsó városban kellett szállást fogadnia, de a királynőt nem gátolhatták abban, hogy udvari hölgyei kíséretében ne találkozzék gyermekkori barátjával a minoriták étkezőjében, hol aztán a mindkét nemű fiatalság víg órákat töltött szinte naponkint.

Nagy-Boldogasszony napja is közeledett, el is mult, de Oppelni Ulászló nem találta alkalmasnak, hogy sürgesse az egybekelést. Neki is az feküdt érdekében, hogy ne ellenkezzék a lengyel közvéleménnyel, ne kellemetlenkedjék Jagyellónak, hisz hűbérese volt a lengyel koronának. Ellenkezőleg 1386. januárius 12-én azon nyilatkozatot tétette Jagyelló előtt ő és a többi lengyel nagyok nevében, hogy a nagyfejedelmet Lengyelország királyának és Hedvig férjének már megválasztották, mely választásokat a februárius 2-án Lublinban tartandó országgyűlés meg fogja erősíteni.

E közeledő veszedelemmel szemben Vilmos herceg azzal felelt, hogy barátai segítségével titkon a krakói várba lopózkodott. Hogy mennyire haladt a szerelmesek viszonya azon két hét alatt, míg Vilmos Hedvigje közvetlen közelében tartózkodott, arra nézve eltérők a tudósítások. Amnyi azonban kétségtelen, hogy Vilmos herceg csak Hedvig halála után érezte magát feljogosítva arra, hogy nősüljön, feleségül vevén Johannát, Durazzo Károly szicíliai király leányát.²⁾

Midőn azonban a várnagy megtudta, hogy Vilmos herceg a királynénél tartózkodik, menekülnie kellett. Mondják, Hedvig maga bocsájtotta le kosárban a várfokon.

Ezalatt Jagyelló fényes kísérettel közeledett Krakó felé. Mindenütt kitörő örömmel fogadták. És Hedvig, a tizenhárom éves leányzó ott állott tanácstalan. Magyarországon a zavar

¹⁾ *Fejér*, CD. X I., 228.

²⁾ *Birk. Berichte des Alterthum-vereins in Wien*. I. 118.

tetőpontját érte. Kis Károly, mint elbeszélendjük, akkor fosztotta meg nővérét Máriát Magyarország koronájától. Anyjától tehát és nénjétől tanácsot nem kérhetett. Eléggé magyarázhatták neki, mekkora érdeme lesz Isten előtt, ha egy egész pogány nép az ő közreműködésével megkeresztelkedik, mily nagy hasznát látja Lengyelország, az ő országa a hatalmas nagyfejedelem szövetségéből. Ezt nyilván meg is értette; de még azt is akarta volna tudni: szép-e Jagyelló? S miután egy a litvai nagyfejedelem elé küldött bizalmasa ez iránt megnyugtatta, megadta magát.

Jagyelló 1386. februárius 12-én tartotta bevonulását Krakóba. Hedvig világhírű szépsége, a mint hivei: Oppelni Ulászló és Masoviai Ziemovit közt megjelent, elbűvölte. Másnap dús ajándékokat tett le szíve bálványa lábaihoz és már februárius 18-án megkeresztelkedett ő és hitetlen vagy félhitű rokonai. Jagyelló Ulászló nevet nyert a szent keresztségben. Februárius 18-án egybekelt Hedviggel; márczius 4-én fejére tették a koronát.

Ezen februárius izgalomteljes, de szerencsés hónapja volt ifjabb Erzsébet királynénak: egy leánya visszanyerte Szent-István koronáját, a másik jeles férjet kapott, keresztanyja lett a litvai népnek és Lengyelország nagyságának a Jagyellók alatt megalapítója.¹⁾

PÖR ANTAL.

¹⁾ Ahol más kútfőt nem idézek, ott *Dlugosz*-ból *Historiae Polonicae* liber X. (lipcei 1711. kiadás 69 és köv. lapok) és *Caroból* *Gesch. Polens.* II, 515 és kövv. meritettem.

AZ 1707. ÉVI ÓNODI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETE.

A m. t. akadémia által Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

V.

*A tanácskozások folytatása. A gravamenek tárgyalása. Dicatio.
A szécsényi ablegatusok jelentése. Törvénytáblák.*

Az abrenuntiatio kimondásával a gyűlés legfontosabb s tulajdonképeni tárgya el volt intézve. Csak kevés, alárendeltebb fontosságú s nagy részt az előző ülésekről hátramaradt ügy várt még elintézésre, melyet a következő napokon egymás után letárgyaltak.

Június 14-én gyűlésre összegyűlve a rendek a törvénytáblák ügye került ismét szőnyegre, s különösen az ülnökök száma körül indult meg nagyobb vita, de a többség az eredetileg megállapított szám — 24 — mellett maradt.¹⁾ Ezután a gravameneket vették tárgyalás alá, mely az ülést rendkívül hosszúra nyújtotta. A rendek részéről felhozott gravamenek a következőkben kulmináltak:

1. Sóban és vasban nagy hiány mutatkozik, s vagy egyáltalán nem találhatók e tárgyak kereskedésben, vagy rendkívüli árt kérnek értök. Ez okozza azt, hogy a lakosság kénytelen sötlan kenyérrrel és étellel élni, vasa pedig még ekéire sincsen.

2. és 3. A katonaságot illetőleg mindegyik rend nagy panaszokat támasztott. A különféle visszaélések és kihágások az országot oly károkkal illetik, hogy tönkrement fenyegeti. Annymra ment a dolog, hogy némely helyen egy lovas kiállítás a 100 forintnyi költséget okoz. A visszaélések mindinkább ter-

¹⁾ Bártfai napló 160. oldal.

jednek; így megtörténik, hogy a katonákat elbocsátják csak azért, hogy azok helyébe újakat sürgethessenek, vagy ruházataikat elvéve, újat kívánnak, a pénzbeli megváltás daczára kiállíttatják a katonaságot stb. Követelik a visszaélések megszüntetését és hogy a főurak és nemesek a terhekhez hozzájárulni szintén köteleztessenek s. i. t.

4. Intézkedéseket kérnek a katonaság ruházata, élelme, a takarmány stb. beszolgáltatása ügyében; kérik ezen intézkedéseket a vármegyék tudomására hozni, hogy ezek tudják magukat mihez tartani.

5. Az ország jövedelmei beszedése és számontartása körüli visszaélések megszüntetését, s annak jobb kezelését sürgetik.

6. A beszolgáltatandó termények behajtása alkalmával némely helyen többet hajtottak be, mint a mennyi ki volt vetve. Kérik a többlet visszaadását, vagy jövőbeni levonását.

7. A vármegyékbeni beszállásolások ügyében intézkedéseket kérnek, s több visszaélés megszüntetését.

8. A főrendek és nemesek házaiba, főleg tél idején, a katonaság benyomulva, onnan élelmet, takarmányt stb. erővel elvisz.

9. Úgy a közlegénység, mint a főbb tisztek a regulamentum megtartását elhanyagolják, miből különféle excessusok keletkeznek.

10. Szekér és fogat állításával zaklatják a népet és a nemességet, mely tekintetben szintén orvoslást kívánnak.

11. A téli beszállásolásokra nézve kérik, hogy az elosztásban az arány tartassék meg, a számot és a beszállásolás helyét jelentsék előre be, mert kivált az utolsó körül teljes önkénnyel jártak el. Panaszkodnak, hogy némely megyék még mások téli szállásait is kénytelenek elviselni, hogy a katonaság a népet zsarolja, attól pénzt csikar ki stb.

12. A katonaság a megyei hatóságok iránt éppen semmi, vagy nagyon kevés respectussal viseltetik.

13. A szabad kereskedést gátló akadályok megszüntetését kérik.

14. A harminczad és vámok ügyében kérik a kevésbbé szükséges harminczadok eltörlését, behajtók gyanánt alkalmas személyek alkalmazását. Kérik, hogy a vámok ott, hol az ország törvényei értelmében állanak fenn, tartassanak továbbra is érvényben. A hidak és utak tartassanak jó karban.

15. A bányavárosok kérik, hogy a régi szokás ellenére a területükön való faizásban ne akadályoztassanak. A telonium Ulmankense vigore 1518 art. 17 stb. eltörlöttessék. Hasonlóképen ad exigentiam 1638. art. 65. a Garam folyóni fauszta-

tásban ne zavartassanak. Továbbá még egy pár bányavárosi ügyben kérnek rendelkezést.¹⁾

Ezen pontokként felsorolt gravameneken kívül még egy csomó más ügyet is vettek be a sérelmek közé, melyeknek részint orvoslását kérik, részben pedig pártolólág terjeszték fel. Ezek a következők voltak:

a) A Perényi család kérvénye a főispánságba való újbóli behelyeztetése végett.

b) Az egri káptalan kérvénye, hogy Vas Sándor egri várparancsnok az egri szőlők, rétek stb. pusztításától tiltassék el.

c) Szabolcs vármegye kérvénye a Kállay család részére, hogy nevezett családnak Eszlár, Lök. Napkor és Orosz örökjoggal adassanak át.

d) Bay család ügye, hogy a kinizsleányosi területen lévő vám élvezetében, melyet privilegialiter birnak, ne akadályoztassanak a tiszántúliak által.

e) Nagy Gábor lefoglalt javainak visszaadását kéri.

f) Eisdorffer Keresztély Sáros vármegyéből, a borai elconfiscálása által származott kár végett elégtételt kér.

g) Eperjes városa némely javai ügyében.

h) Szepes vármegye fővárosa jogtalan katonaszállásolás végett.

i) Nemesi székek, hogy Kassa repartíciójára jogtalanul köteleztettek.

k) Barkóczy Jülia, b. Haller Sámuel özvegye, a siroki javak visszaadása végett kérelmez.

Ezek voltak a rendek által felsorolt gravamenek. A rájuk adott válasz a következőkben intézte el azokat.

1. A mi a sót illeti, annak magas ára nem a hiány, hanem a rézpénz semmibe vételéből származott, a melynek reductiója most a bajon segíteni fog. Könnyebbség kedvéért Tokajon egy depot állíttatik fel, ott pedig, mintán »... Serenissimi Ducis de Jure Terrestris Domini vi privilegiorum erit praeemptio...« az ő közreműködésével a só ára a senatus tagjainak 70 dénár, a többi részére pedig egy magyar forintban határoztatott meg.

2. A vas drágulását szintén a rézpénz értékének csökkenése okozta, melynek megjavítása a drágaságot is megszüntetendi.

¹⁾ Repraesentant et id, quod pro vetustissima consuetudine a proba massae Judici Civium 2 aurei, civitati vero ipsi, obvenire soliti praeteritis annis denegati fuerint: supplicantes, ut vetusta hac in re consuetudo articulariter consolidetur.« A gravamenek között.

3. A visszaélések megszüntetését megígérik, a mi pedig a katonasíllítást illeti, annál az arányosság tekintetbe fog vétetni.

4. A természetbeliek kirovása dicák szerint fog történni, a szekérállításra nézve pedig olyanokat állítsanak, a milyeneket a körülmény megkíván.

5. A generalis computus minden évben kétszer revideáltatni fog, mely alkalommal a nehézségek megorvosolhatók.

8. Erre nézve a regulamentum fog intézkedni, úgyszintén a 9 alatt felhozottakra is.

10. A nép és nemesség zaklatása nem türetni, a tilalom ellen vétők ellen büntetés statuáltatik.

11. A regulamentum fog intézkedni, addig történjék intimatio a colonellus által.

12. Particularis panaszokra a hadi tiszt által adatik elégtétel.

13. A szabad kereskedést gátló akadályokat meg fogják szüntetni.

14. A harminczadokra az oeconomicum consilium másnap véleményt fog adni. A mi a vámokat illeti, az alispánokra tartozik a felvigyázás.

15. A mi a 15. pont alatt felhozott gravameneket illeti, a favágásban semminemű praejudiciumot nem fognak tenni. A mi a Garamon való usztatást, a partjai mellett való fadepókat illeti, az 1625: 42. és 1638: 65. törvénycikkekben foglaltak tartassanak szem előtt. A mi pedig a telonium Ulman-kense-t illeti ». . . propter necessarium viarum reparationem conservari, nullius erit praejudicium.«

E gravamenek tárgyalása a királyi városoknak újabb tiltakozásra adott alkalmat, a mennyiben belőlök a városok részéről benyújtott gravamenek kimaradtak. Klobusiczky a felelősséget ezért Okolicsányi Mihályra hárítja, de ez azzal védekezett, hogy a városok gravamenjeit a rendek részéről benyújtott gravamenekbe foglalta be. A sérelmekre adott válasz egyes passusait fentebb láttuk. A katonaság ellen felhozott gravamenekre pedig azon válasz adatott, hogy ezek meggátlására a készülendő hadi szabályzatban intézkedés fog vétetni.

Ugyanezen ülésben Sennyey kancellár jelentést tett a rendeknek a múlt napokban a fejedelemnek felajánlott 100,000, a Bercsényinek felajánlott 50,000 tallérról és mindkettő részére megajánlott szabad tartás és téli quártélyról. Közölte a rendekkel, hogy ő ezen ajánlatokat a fejedelem elé terjesztette, ki a 100,000 tallérnyi összeget, mint a rendek szívének hálajelét és kedveskedését hazafiúi köszönettel elfogadja, de a sza-

bad tartást és téli quártélyt nem, miután ezután is pénzért akarja udvarát, konyháját ellátni, főleg most, hogy a rendek ezen összeget felajánlották neki. Kétségkívül Bercsényi is így nyilatkozott, noha róla említés nem tétetik. Fontos végzés hozatott ez ülésen hadügyi tekintetben is. Elhatároztatott ugyanis a recrutatio kérdésével kapcsolatban, hogy a hadi létszám 80 ezredet tegyen ki, úgymint 53 lovas és 27 gyalog ezredet. Ezeknek zsoldja az ország pénztárából járand ki.¹⁾

A június 15-iki ülésen újból felmerült a túróczy ügy, a mennyiben Sennyey kancellár Rákóczi nevében egy előterjesztést tett a rendeknek, melyet ezek el is fogadtak, hogy t. i. miután a vizsgálat ez ügyben véget ért már, azok, kik nem találtattak vétkeseknek, bocsáttassanak szabadon. Az ott-honn lévő nemességet illetőleg tartsanak vizsgálatot, s a vétkeseknek találtak ügyét a senatus revideálja fölül. Mivel pedig a vizsgálat folyamán kisült, hogy az illető iratok Turócz vármegye két ülésében tárgyalattak, melyek elsején maga a főispán, Révai Ferencz is jelen volt, határozatba ment, hogy miután ily módon a főispán maga sem ment minden gyanútól, addig is, míg magát a gyanu alól nem tisztázza, állásától függesztessék fel. Helyébe a fejedelem helyettest nevezzen ki, s erre bizassék a megye új pecsétje is, egyuttal pedig megengedtetett a megyének, hogy új zászlót készíttethessen magának.²⁾ Mint látjuk, ily módon a gyűlés által annak idején hozott Turóczmegyét megsemmisítő határozat hatályon kívül helyeztetett.

Szóba kerülván a confiscálandó jószágok ügye, elrendeltetett, hogy ha valakinek jószágá elkoboztatik, családjára való tekintetből felesége és gyermekei az őket törvény szerint megillető részbírságoktól meg nem foszthatók.³⁾ Végezetül a hadi commissariatus részéről benyújtott gravameneket olvasták fel, s ezzel kapcsolatban Sennyey kancellár tudatta a rendekkel, hogy a törvényczikkek fogalmazásával megbízott bizottság a munkával jelenleg foglalkozik, mely ha véget ér, a törvényczikkek a rendek előtt nyilvánosan fel fognak olvastatni. Tekintettel ezen munkára, a június 16-diki ülésben Sennyey a fejedelem azon kívánságát terjeszté a rendek elé, hogy a törvényczikkek fogalmazásával a bizottság gyorsabban elkészül-

¹⁾ Pozsonyi követek naplója i. h. Az ezredek létszámába Erdély nincs befigyelve. Hogy a gyűlésen az ezredek létszámáról is tárgyaltak, eddig ismeretlen volt. A pozsonyi követek naplója említi először a határozatot; a törvényczikkekben erre vonatkozó határozat nem foglaltatik.

²⁾ Bártfai napló 162. old.

³⁾ Ugyanott.

hessen, az ülések június 18-ig halasztassanak el. A két szünnapot pedig használják fel arra, hogy a megválasztott dicátorok valamely közel fekvő községbe kimenvén, ott az elkészített dicatio tervet gyakorlatilag próbálják ki. Előterjeszté továbbá, hogy a királyi városok a rájuk kivetett 50,000 forint repartitioja körül meg nem egyezhetvén, e munka teljesítésével a fejedelem Klobusiczky Ferenczet bízta meg. A rendek az előterjesztéseket tudomásul vették, s a maguk részéről Bulyovszkyt és Kovács Jánost bízták meg, hogy a dicátorokkal együtt menjenek ki Medgyaszóra¹⁾ a dicatio gyakorlati tanulmányozása végett. E bizottság június 17-én járt el munkájában; ugyanakkor tudomására hozták a városi követeknek, hogy a rájuk kivetett összeget, némelyik részére »defalcatiót alkalmast tévén« Klobusiczky repartíálta.²⁾ Maga Rákóczi az nap a havasalföldi vajda követét fogadva kihallgatáson, annak két aranypénzt ajándékozott.³⁾

Június 18-án országos ülés tartatott, melyben először is Petes András, egri prépost tett jelentést erdélyországi küldetéséről, melylyel a szécsényi gyűlés gr. Barkóczy Ferencz és Galambos Ferenczcel együtt bízta meg. A küldetés célja tudvalevőleg az volt, hogy a marosvásárhelyi gyűlésen Erdélyt a confoederatiónak megnyerjék, ugyanazon gyűlésen, melyen Rákóczi az erdélyi fejedelemségbe beiktatott. Petes most jelenté a rendeknek, hogy a megbízásnak Galambossal együtt — Barkóczy időközben megbetegedvén — eleget tett. Az erdélyi rendek — mondá — belátva azt, hogy »mely hasznos légyen ezen két, egy nemzetségő Országnak az egyesség, kit nemcsak históriákkal bizonyítottanak, de egyiránzó ügye lévén említett kívánt confoederatió is,«⁴⁾ nemcsak a szövetséget fogadták el és kötelezték magukat arra, hanem a maguk részéről az ónodi gyűlésre követeket is küldöttek, u. m. gróf Mikes Mihályt, báró Kemény Simont, Lázár Ferenczet és Kolozsvári Mártont.

Petes jelentése után a már elkészült törvénycikkek olvastattak fel, melyekre, miután azokat, mint Rákóczi mondá: »rövid üdőnek mivoltára nézve nem lehetett purizálni« a rendek kifogásaikat és észrevételeiket ott nyomban megtévén, a javítások megtörténtek. Ezzel együtt jelenté Rákóczi, hogy a gravameneknek a kidolgozandó hadi szabályzat által való orvoslása végett, nemkülönben »az hadi törvényeknek s processusoknak országunk törvényeiből kikeresése s azoknak series-

¹⁾ Kevéssel utóbb Berzékről van szó.

²⁾ Bártfai napló 163. old.

³⁾ Beniczky 15. old.

⁴⁾ Bártfai napló 164. old.

ben kimunkálkodásra nézve« bizottság kiküldetése lenne szükséges. A rendek ez előterjesztéshez hozzájárulván, az utóbbi ügyre külön megbizottakat választottak, míg a gravamenek ügyére vonatkozólag a vármegyei követeket bízák meg.¹⁾

Ugyanez ülésben a törvénytáblákra nézve is végleges megállapodás történt. Hosszas vitatkozás után az ülnökök számára nézve az indítványozott 24-ben állapodtak meg, elfogadván az indítványozott helyeket is: Eperjest és Korponát. Megállapították egyúttal a királyi városok ügyeinek a táblákon való tárgyalási módját is. E tekintetben t. i. úgy határoztak, hogy azon városok, melyek ügyeiket a magok táblájára appellálják, azok felmerülő esetekben ez ügyeket a felárlítandó táblákhoz, mint első forumhoz, másodsorban a fejedelemhez és senatushoz felebezzék. Azon városok pedig, melyek ügyeiket a tárnokmester elé szokták vinni, azokat egyenesen a fejedelem és a senatus elé vigyék.²⁾

A mi a harminczadok ügyét illeti, mely szintén előfordult ez ülésen, mintán már a június 14-ki ülésben felvetették,³⁾ arra nézve azt határozták a rendek, hogy a harminczadok alább szállíttassanak, a száraz vámok pedig megszűnjenek. Az ülés ezzel, tárgysora kimerítettvén, bezáratott, azon határozattal, hogy a törvénczikkek szentesítése harmadnapra halasztatik, mintán a következő nap az erdélyi rendek követeinek ünnepélyes bevonulása és fogadtatására volt kitűzve.

VI.

Az erdélyi követek fogaadása. Hudi regulamentum. Különféle végzések. A vallás ügye. A gyűlés vége.

Június 20-án volt az erdélyi rendek követeinek ünnepélyes bevonulása. Megelőzőleg 19-én a senatus és az oeconomicum consilium, 20-án pedig a királyi városok követei tartottak gyűlést. Az utóbbiban határozatba ment, hogy Sennyey István kancellárnak, miután »mind a porták sublatiójában Felséges Fejedelemnél általa folytatták az dolgokat, mind pedig a gravamenek orvoslásában ő Nagyságához bizakodtának« köszönet fejében és hogy ezentúl is jóindulattal viseltsék a városok irányában, 24 aranyat szavaztak meg, mely

¹⁾ Bártfai napló, 164—165. old.

²⁾ Bártfai napló, 165—166. old.

³⁾ Midőn ugyanis az indítványoztatott, hogy a harminczadok resztingáltassanak.

összeg Sennyeynek június 21-én, az ülés után egy követség által átadatott.¹⁾

Az erdélyi követek fogadására Rákóczi június 20-án »két Lobogós Szíkel Sereget, négyet Karabélyost, jelenlévő Nemes Vármegyék Főrendivel 's négy Hintóval együtt« küldött ki egészen Csécs-ig, a hol azok a követekkel egyesülve, díszmenetben kísérték be őket a gyűlés táborába.

A bevonulás fölötte pompás és díszes volt. Legelől ment »két Lobogós Szíkel Sereg négy rendiben, utánnok Karabélyosok két Sereggel négy rendiben. Nemes Vármegyék Főrendei azután. Ezek után az egyik Hintóban Nemes Vármegyék részéről való Deputatusok: Szt.-Jóbi Rapháel és Gosztóni Miklós; másikkban Erdélyi Főrendek; harmadikkban Lázár Ferencz és Megyeszászi Biró. Zibrik Miklós óó Főlsége asztali Főembere; negyedikkben a' két Fő-Követ: Gróf Mikes Mihály és Báró Kemény Simon. Tekéntetes Nemzetes és Vitézleő Otlik György. Hop-Mestere ültenek. A' Hintók után utoljára két Karabélyos Sereg ment, négy rendiben.«²⁾ A menet a kancellária közelében állott meg, ott a követek leszállva, sátrukba vonúltak, a kísérő menet pedig megvárván amíg a rendek összegyűlekeztek, szétoszlott.

A rendek ez alkalommal országos ülést tartottak, s Rákóczi, környezve tőlök, fogadta Erdélyország követeit. Jobbján ültek Telekessy egri püspök. Pyber és Petes püspökök, Sennyey István kancellár, gróf Csáky István, Kálmáncsay János, Soós István és Kapaly Pál senatorok, míg balján gróf Bercsenyi Miklós helytartó. Zay Lőrincz. Vay Ádám, Jánoky Zsigmond, Berthóty Ferencz. Gerhárt György, Török István, Lapsánszky János senatorok és Krucsay István titkár foglaltak helyet.³⁾

Az erdélyi követek fogadására és a gyűlés elé kísérésére Mérey Mihály apát-kanonok. Andrássy György és két megyei követ rendeltetett. Kíséretökben nemsokára megjelentek az erdélyi követek az ország rendei körében, kik beléptökkor felemelkedtek helyeikről. Az erdélyi követek előadák küldetésük célját; valamint — mondák — Erdélyország rendei a magyarországiak által a szövetségbe lépésre felszólítottak, és ezen felszólításnak már eleget is tettek, hasonlóképen emlékeztetvén a rendeket ezen szövetségre, kívánják annak sértetlen megtartását. Ez volt tulajdonképeni veleje beszédöknek, melyet a rendek — Rákóczi kivételével — állva hallgattak

¹⁾ Bártfai napló. 167. és 170. old.

²⁾ Beniczky 15—16. old.

³⁾ Beniczky ugyanott.

végig, valamint a Rákóczi nevében Sennyey által adott választ is, melynek veleje az volt, hogy »valamint ezen confoederatióra invitáltattanak: úgy ezen Országos gyülekezetben is micsoda legjobb módokkal azon Szövetség continuáltassék, ezen Nemes Conföderált Statusok fáradozni elmulatói nem lesznek.«¹⁾ Ezután a követek sátrukba visszakisértettek, tiszteletökre az nap Bercsényinél fényes lakoma volt. Maga a két Ország között kötött szövetség a következő törvénycikkben nyert kifejezést:

»Mivelhogy mi a szécsényi közönséges gyülekezetünkől a felséges erdélyi fejedelemhez és azon országbeli szövetkezett Statusokhoz s Rendekhez közakarattal rendelt követségünk által azon felséges erdélyi fejedelem és az oda való confoederált Statusokat és Rendeket a mi szövetségünkbe és öszveköteleztségünkbe avagy colligatióknkba való lépésre s velünk együtt egyetértésre invitálván, az aránt velünk nemcsak öszveszövetkezést kötöttenek, és legközelebb Erdélyben Marosvásárhelyen tartatott közönséges gyülekezetökben azon nagy jóra czélzó hasznos szövetségekötést egy különös s nevezetes artikulusz által megerősítették, hanem ennek felette e mostani közönséges gyűlésünkre derék követségöket is küldvén azáltal azon szövetség kötésnek erős és valóságos megmaradandóságát megújították, és hogy mi is azt arról való specialis artikulusznak csinálásával megerősítőnk bennünket illendőképpen megtaláltanak és requiráltak. Ahhoz képest mi is, igaz, szíves és megmásolhatatlan szövetségünknek és colligatióknak vagy öszve lett kötésünknek megmutatására nézve azon szövetségbeli kötetst avagy confoederatiót annak minden punktumaiban, cikkelyeiben és artikulusaiban, úgy valamint a vezérlő fejedelmünk ő felsége és a senatus által csinált instrumentumban feltetett s foglaltatott, ezen artikuluszunk által megerősítjük, confirmáljuk és ratificáljuk és hogy állandó és megmaradandó légyen, elvégeztük.«²⁾

A követek távozása után folytatta a gyűlés a törvénycikk felolvasását, ott, hol azt a június 18-iki ülésben abba hagyták. A törvénycikk felolvasása, javítása, a pro és contra felhozott különféle argumentumok és beszédek az ülést egész esti hatig kinyújtották. Ekkor a tárgyalás félbeszakítottatott oly végzéssel, hogy miután a cikkeket oly hamar írásba foglalni nem lehet, másnap az abrenuntiatióról szóló, több példányban leírt törvénycikket a fejedelem és a rendek aláírják és megpecsételik. Ily módon feleslegessé válik az, hogy

¹⁾ Bártfai napló 158. old.

²⁾ III. artikulusz.

az összes rendek itt maradjanak. hanem megbizottakat nevezén meg, a többiek eltávozhatnak még a gyűlés vége előtt.¹⁾

Ez ülésben Klobusiczky Ferencz még egy indítvánnyal állt elő a harminczadok ügyében. Megszüntetni kívánta ugyanis azon állapotot, hogy »Királyi Városok akármicsoda embert, görögöt avagy másrendű kereskedőt concivilitásban admittálják, melynek erejével az ország harminczadjának csak harmadrészt fizetnek, az olytán pedig sokszor megtöltvén erszényét, csak kimégyen pénzzel együtt az országból. Mi okon pedig nagyobb szabadságának kellene lenni az városi embernek, mint valamely úrnak, avagy nemes embernek.«²⁾ Ezen felszólalás nagy felindulást keltett a rendek között, miután mint példát Klobusiczky a borral való visszaélést hozta fel. Erre nézve azonban kimutatták, hogy ez példa gyanánt el nem fogadható, miután a concivisek ép úgy fizetik a harminczadot a bortól, mint bárki más. Ezen kijelentés annyira a mennyire lecsillapította a kedélyeket; maga Rákóczi is szót emelt ez ügyben, legnagyobb részt a Klobusiczky által mondottakon indulva tovább, de a végzést erre függőben hagyták.

A június 21-én tartott országos ülésben, melyen Sennyey István alkanczellár elnökölt. Kajaly Pál főhadbíró és Vay Adám udvari marsal és főkapitány jelenlétében a hadi törvények és regulamentum olvastattak fel. Maga a két részre osztott regulamentum július 5-iki kelettel ellátva, a következőket tartalmazta:

Beosztására nézve először is a fizetési tabellákat találjuk a regulamentumban, melyek után kezdődnek a tulajdonképeni szabályzatok.

Az első rész magában foglalja az ezredek létszámáról, a tiszti állásokról és azok betöltéséről, a testőrökről, az artilleriáról s más effélékről szóló cikkelyeket. Ezek szerint:

1. Lovas regimentben van 10 compánia, mindegyikben tiszteken kívül 80—100 közkatona. Gyalog ezredben van 8 compánia, egy-egyben tisztekkel együtt 150 személy; azonkívül minden gyalogregiment mellett egy granátos compánia tisztekkel együtt 100 személy.

2. Ha egy compánia nem complét, a tisztt mindaddig, míg a hiányt nem egészíti ki, csak fizetése felét húzza. Ha két szemlén keresztül incomplét compániája, letétetik, és más neveztetik ki helyébe, kivéve, ha a hiányt az ellenség okozta.

3. Hogy minél többen nyerhessenek katonai tisztséget, egy tisztt két különböző hivatalt nem viselhet.

¹⁾ Bártfai napló 168. old.

²⁾ Bártfai napló 169. old.

4. Miután némelykor az apró tiszteket in statum completum helyezik, elrendeltetik, hogy még ha nem is complet a kompánia, ezentúl csak a közkatonák számához képest szabad az alsóbb tiszteknek fizetést praetendálni, hogy a kincstár ne károsodjék.

5. Confusio elkerülése végett, a mely regiment mely vármegyéből állittatik, ahhoz incorporáltassék az ott található praesidium és garnison.

6. Egy lovas kompániához 3 profont szekér, gyaloghoz kettő állittatik a megkívántató eszközökkel együtt.

7. Tábornoki, ezredesi és colonellusi rangot a fejedelem adományoz, a vicecollonellust és strázsamestert, hármás felterjesztés mellett, a főgenerális nevezi ki: a többi állás betöltése a colonellus vagy ezredparancsnok jogkörébe tartozik.

8. Haditörvényszéki eljárás nélkül tisztségétől senkit sem szabad elmozdítani.

9. Az egész ország könnyebbség kedvéért kerületekre osztatik, melyekbe nem foglaltatnak be az ország generalisa és a tábornok, továbbá a régi törvényekben felállított partiumbeli generalisok alá rendelt vármegyék. Minden kerület élén egy generalis áll, ki alá tartoznak az illető kerületben állomásozó hadak. A kerületi generalatus az első appellata forum, a második a tábornok mellett lévő hadbíró.

10. Minden ilyen generalis kap maga mellé egy helyettest, ki állandóan a kerületben székkel, hogy a főnök távollétében az ügyeket végezhesse. A vármegyékbe assistentiául küldött tisztek is tőle függnék.

11. A generalatus corpusához rendelt stab áll: Két mezei generalis, négy brigadéros, egy hadbíró, tábori strázsacirkálómester, egy kerületi fizetőmester és ennek helyettese, két kerületi mustramester, egy tábori póstamester. A kerületi tábornok mellé két adjutans rendeltetik, mezei biztosok a szükséghez képest. Azonfelül két ruházó commissarius nevezetik ki az egész országra: az egyik a Dunán-innenre, ki úgy az újvári generalatust, mint pedig a Dunántúlt is maga alatt bírja, a másik a Tiszán-innenre, a partium és a Tiszántúl bevonásával.

12. Ezen regulamentum a testőrző hadra is kiterjesztetik.

13. A testőrző hadak recrutálására nézve rendeltetik, hogy a melyik regiment a haza lakosságából áll, recrutál a mezei karabélyos regimentekből.

14. A testőrök beszállásolása a regulamentum szerint történik.

15. Az mi az artilleria statusát illeti, az directe fog dispositiókat kapni. Szállás és más egyébben a szabályzat mérvadó,

ALDÁSY ANTAL.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím-, czímer, előnév és honosság adományozásoknak 1527—1867. A m. k. országos levéltár felügyelete alatt összeállították *Dr. Illéssy János és Pettkő Béla.* Budapest, 1895. 8-r. Ára 2 frt 50 kr.

Egy nagyon hasznos és nagyon tanulságos könyv; hasznos arra, a mi benne van; tanulságos arra, ami nincs benne.

Szerzők előfizetési felhívásukban azt mondják: Közel 7000 család nevet tartalmaz könyvük. Nyolczvankét vaskos fóliás, 304 év és összesen csak 7000 családnév!

Már ez a körülmény is igazat ad nekem. midőn azt állítom, hogy nem tulajdoníthatom véletlennek azt, midőn egyszerre két olyan munka is jelenik meg, amely a magyar nemesség szétágazott hatalmas fájának törzseit, gyökereit keresi, kutatja.

Az Athenaeumnál épen most jelent meg egy hasonló tartalmú munka: *Az Árpádok királyi vére Magyarország családáiban.*

E munka is rávezet közel másfél ezer család törzsére, még pedig a legjavából! *Tagányi Károly* már 1886-ban kiadott egy hasonló munkát: Jegyzéke az Országos Levéltárban a magyar és erdélyi udvari kancellariának felállításáig található hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek. Ennek mintegy kiegészítését képezik a Turulban egymásután megjelent kisebb-nagyobb hasonló gyűjtemények *Illéssytől, Pettkőtől és Karagyénától.*

Es így összesen mintegy — mondjuk átlag — 10—12 ezer magyar nemes család törzsére rá tudnánk mutatni.

Összesen 12 ezer!

Magyarország nemes családainak száma pedig, számítva a kihalt családokat is, közel félmillió! E számok aránytalanságából meríthetjük a legnagyobb tanulságot, láthatjuk meg kötelmeink hosszú sorozatát.

Kétségtelenül a legfontosabb, vagy mondjuk egyedül fontos tényező 1848-ig hazánk multjában a nemesség volt. A jelen munkával foglalkozván, nem szólhatunk ezuttal a tözsgyökeres nemességről, hanem arról, melyet az évszázadok teremtettek. A nemzet mintegy beolvasztotta átlagába a honi vagy jövevény erősebb, életképesebb egyedekeket.

A történelmi események, külfáborúk, beharczok, pártviszályok, békülések tünnek le szemeink előtt: s utánuk nyomban logikai egymásutánban következik az »érdemek« jutalmazása.

A hadi érdemek, szívósság az egyik vagy másik párthoz stb. stb. mind összefoglalva az életrealitáság fogalmába meghozták gyümölcseit, s ezt az életképes részt felvette a nemzet. magával egy sorba állította; vagy ezek felküzdötték önmagukat!

Bármiként látjuk is ezt érvényesülni, a történelmi események után ott van a tömeges érdemek jutalmazása! Csak nézzük a kort, midőn a törököt lerázza a nemzet magáral; 1687 garmadával szüli a fő- és köznemesekeket. Nézzük Mária Terézia korát; a consolidált viszonyok melegágyává lesznek egy nemzedék nemességének.

A kihalt, egykor szerepet vitt családok helyébe ujak lépnek, a réginek nemcsak helyét, de örökét, előjogait is elfoglalják.

A most szóban forgó királyi könyvek lettek volna hivatva arra, hogy a kiegészített, gyarapodott fő- és köznemességet nyilván tartsák.

De én nem tudom mi az, a XVI. és XVII. század királyi könyveinek még rendetlenségében sem találok rendet: egyszer kihagyja a főnemest, máskor feljegyzi a köznemes honfiusítását. I. Ferdinánd korában ott találjuk már 1527-ben a Hetwescsalád nemesítését, Kovách de Ezek (1542), Literáti (1547), Bogáchi Nagy (1548), Istvániak, Kewesiek (1548) nemesítését. Fugger, Malatesta családok honfiusítását, mellettük még 5—6 családnak a fő-, 5—6 családnak a köznemességre való emelését, s másit semmit.

Ki hinné, hogy ama kor viszonyaiban harmincznyolcz év alatt csak 10—15 család birta volna magát felküzdeni? Miksa alatt 3—4 család rangemelését látjuk csupán.

Rudolf korában e szám kissé emelkedik: nála már hét, mond hét család nemesítését, 12 családnak a bárói s egy családnak a grófi rangra emelését olvassuk. E korba esik a Rákócziak rangemelése, s a Báthory Kristóf által 1580-ban megnevesített nagyváradiaknak adott megerősítés (1600).

II. Mátyás korában köznemességet négyet, báróságot négyet (köztük Palocsay György 1609) s grófi rangadományt egyet találunk feljegyezve: Erdődy Tamását (1607).

II. Ferdinánd idejére esik az Eszterháziak (1626) s a Pálfiak rangemelése (1634); ezeken kívül nemesítést hetet, bárói rangra való emelést nyolczat s grófi rangadományt háromtalálunk.

Nem sokkal gazdagabb feljegyzésekben III. Ferdinánd kora, melyben nemesítést négyet, bárói rangadományt tizenkettőt, grófi rangadományt kilenczet; négy grófi és két bárói család indigenatusít jegyezték fel.

Lipót kora csak a feljegyzések szerint is gazdag a rangadományokban: Nemeségadomány nyolczvanhét jegyeztetett fel, bárói méltóság adománya ötven, grófi huszonkilencz; indigenatus nyert köznemes család tizenöt, báró család tizenhárom s grófi család hét.

E számok eléggé mutatják, hogy a rangemelések, illetve nem is a rangemelések, hanem azok feljegyzésének zöme a XVIII. és XIX. századokra esik.

Az előnév külön adomány tárgyát csak Mária Terézia korától képezi; a feljegyzések szerint egyszersmind e királynő által adatott a regisztrált 340 év alatt legtöbb cím és rang.

Kétségtől kivül fontos e könyvben a municipiumok pecsét- és címmeradományozásainak feljegyzett esetei. Ezek szerint: Akadémiák (1780.), Arad vm. (1767.), Arad város (1834.), Árva vm. (1669.), Bács-Bodrog vm. (1837.), Baranya vm. (1694.), Bihar vm. (1690.), Bodrog vm. (1715.), Buda város (1703.), Budai egyetem (1780.), Budai nemes ifjak akadémiaja (1780.), Debreczen város (1693.), Debreczeni görög kereskedők (1690.), Erdély nagyfejedelemség (1765.), Érsekújvár (1843.), Eszék város (1809.), Esztergom város (1708.), Esztergom vm. (1836.), Gácsország és Lodóméria (1782.), Kőrös város (1752.), Kőrös vm. (1759.), Kőszeg város (1841.), Krassó vm. (1779.), Külső-Szolnok és Heves vm. (1837.), Liptó vm. (1680.), Mármaros vm. (1748.), Mosony vm. (1837.), N.-Becskerek város (1832.), N.-Kikindai kerület (1817.), N.-Selyk (1552.), N.-Várad (1712.), Nyíregyháza (1837.), Pest város (1703.), Pest-Pilis-Solt vm. (1703.), Szatmár vm. (1721.), Szatmár város (1662.), Szatmári káptalan (1838.), Szeged város (1719.), Székes-Fehérvár (1703.), Sz.-fehérvári káptalan (1777.), Sz.-György város (1845.), Szerém vm. (1747.), Temes vm. (1779.), Temesvár város (1781.), Váczi káptalan (1700.), Varasd vm. (1763.), Veszprém vm. (1836.), Zirczi apátság (1814.), Zombor város (1749.), Doboka vm. (1748.), Erzsébet város (1785.), Közép-Szolnok vm. (1753.), — e korban nyerték címmerüket, pecsétjüket vagy régi címmerük és pecsétjük megerősítését.

(Összevetve már most a fenti számokat, ez aránylag

csekély számú municipiumot a 340 évvel, ki kételkedhetnék a királyi könyvek hiányos vezetésén. Szerzők elmondhatják azonban lelkiismeretesen: relata retulimus. Amit találtak, azt híven, pontosan és lelkiismeretesen, nagy szorgalommal feldolgozták.

Elvégre hétezer család törzsére rámutathatni, már igazi uttörésnek mondható a nagy munkában, mely egykor feldolgozva az összes vmegyeyi és családi levéltárakat is, büszkeségünket, őseinket, honalapítóinkat és a honnak erősségeit, támaszaikat a százados fákat, mint egy erdőt majd mind együtt mutathatja be.

K.

Az Árpádok királyi Vére Magyarország családaiiban. Irta B. Madarasi Kiss Bálint es. és kir. kamarás, a Ferencz József-rend lovagja stb. 57 nemzedékrendi táblával. Nyomatott az Athenaeum Nyomdájában, Budapestén, ára 6 forint.

Szerző, ma dicsőséggel és fénykörözve uralkodó magyar apostoli királyunkkal köti össze az Árpád-vérből való királyokat, s művét az ezredéves magyar társadalomnak ajánlja az 1896-ik évi emlékünnepre. Szerző szenvedélyes történetkedvelő és buvár volt mindig, s a Genealogiát egy évtized óta miveli a *Tudat* hasábjain szerencsés sikerrel; nem nyughatik munkátlantul, tanul, gyűjt és ír, s művével a magyar irodalmat gyarapítja.

Evek óta nyomozza, hogy királyaink leányai közül kik mentek férjhez előkelő, főnemes nagyurakhoz? s azok ágán és leszármazásainál fogva mely magyar nemzetségek jöttek atyafiságba királyainkkal? Kimutatja, hogy I. Béla és II. Géza királyaink leányai magyarokhoz mentek férjhez, főnemzetségeket képeztek s újaknak lettek törzseivé; kimutatja, hogy a III. Béla, III. Endre és IV. Béla királyainkkal rokon Bors-nemzetségből származott a Miskolc- és Domokos-nemzetség, hogy Dénes ispán II. Endre Jolán nevű lányával volt rokon, hogy III. Béla egyik leánya anyja volt Erzsébetnek, a Hunt-Pázmán neembeli Bulen nejének, hogy Mózes (ős néven Moys) nádornak Árpád-házi királylány volt neje, tőlük egy sora származott fő magyar nemzetségeinknek s azok között a legkitünőbb a Báthori-nemzetség, melynek hősies élete a magyar nemzet és Magyar- s Erdély-ország nyolczszázados történetén vonul keresztül, mely nemzetség királyokat és fejedelmeket adott a magyar és lengyel népnek.

E könyv épen jókor jelent meg, midőn nagy írók jó hiszemben hirdetik ama hamis tant, hogy a magyar nemzet

ezeréves e földön léte alatt más népekkel úgy elvegyült, hogy Árpád népe ősi véréből egy cseppnyi sincs meg a mai magyar nemzedékben. Tudós szerzőnk oklevelek alapján ezernél több nemzetséget köt össze Árpád-lányágról leszármazott ős nemzetségekkel. E történelmi tény egymagában megdönti az előbbi téves állítást.

A másik, a mi a könyvnek aktuális érdekességet ad, nagy számu nemzetségi táblázatok alapos kritikája, bővítése, hibák megigazítása, hézagok pótlása, s eddigi genealógiai íróink művének sokban lelkiismeretes rectificatiója, a mit Szerző bámulatos szorgalommal és kitartással hajtott végre; ép azért egyenesen kimondható, hogy a mit ő szerénységénél fogva csak remél, a figyelmes olvasó át fogja látni, hogy a munka nemcsak szükséges és hasznos, de valóban igen érdekes és korszerű; mert főlemelőleg hat a nemzeti öntudatra, lelkesíti a közönyösöket, s azon sok száz nemzetség ivadékait, a melyek a könyvben a jelenkor elé mint a tudomány és nemzeti figyelet tárgyai vannak feltüntetve, a becses örökség megvédésére s tovább nemesítésére és fentartására buzdítja.

Ismertetésemet szerző *Bevezetése* zárszávaival végzem.

»Midőn Magyarország nemsokára az ezredévet ünnepli, lélekemelő s bizalom gerjesztő lesz a tudat, hogy a honalapító ősük nemcsak a megszerzett földet, de vérét is hátrahagyta örök időkre a magyar nemzetnek; hogy miként a szívből az erek ezrein át a testbe, úgy szivárgott az át ezen ágazaton keresztül a haza mai társadalmát alkotó nemzedékbe, nemesíti azt és él benne kiirthatatlanul, mint a hazaszeretet, mely ily nemzetben el nem enyészhet soha. A nemzet ezredéves ünnepén nem csak hőskorának vezérét fogja ünnepelhetni, de ezerekben és ezerekben megelevenülhet a történelmileg igazolt tudat, hogy az egyszersmind nekik ősatyja, hogy a nemzet fiai vérségileg is szorosan összekapcsolva, egyetlen családot kell hogy alkossanak, rokon hazafias érzelmektől lelkesülve, a közjót közösen munkálva, összetartó egységben.«

JAKAB ELEK.

De l'empoisonnement politique dans la République de Venise par M. le Comte Mas Latrie, (*Mémoires de l'Institut National de France*, tome XXXIV. pp. 197—259). Paris 1895.

Ez értekezés, mint már czíme is mutatja, azon fontos szerepről tárgyal, melyet a méregpohár játszott a velencei köztársaság diplomáciájában. A szerző első ízben a *Bibliothèque de l'École des Chartes* 1871-ki folyamában foglalkozott

e tárggyal egy »Les enfants du dernier roy de Chypre« című értekezésében, mely akkortájt valóságos porförfögetet támasztott a velencei időszaki sajtóban. Sőt egy író, Signore Fulin, külön munkában »*Errori Vecchi e Documenti nuovi*« cím alatt (Velence 1882.) igyekezett De Mas Latrie állításait megcáfolni vagy legalább elmagyarázni, a dolgot szépítgetni, fontosságát leszállítani, de mint a gróf úr e legújabb dolgozatában helyesen megjegyzi: *Habemus confitentem reum*, ott vannak a velencei tanács hivatalos végzései. Ezeket nem lehet oly könnyen félredobni, mint egy hiszékeny krónikás mende mondáit, vagy egy ellenséges diplomata rágalmazó leveleit. Az *Errori Vecchi* meddő szerecsen-szapulásnál tehát egyéb nem volt. S azért De Mas Latrie ez újabb dolgozata és még inkább Lamansky Victor egyetemi tanárnak egy még 1884-ben Szent-Pétervárott megjelent hasonló tárgyú munkája után aligha fog akadni Fulinnak utánzója, mert a már közölt eredmények után aligha fog vállalkozni egy tollforgató Don Quixotte a hálátlan szerepre, hogy pördöntő párviadalra keljen a megállapított történeti tények kérlelhetlen szélmalmaival.

Értekező elősorolja azon egyének névsorát, a kiken a velencei tizek tanácsa a maguk módja szerint akarták megkísérteni diplomáciai ügyességüket. Ezek között van két francia király, két német császár, (Zsigmond és I. Miksa), egy bitoros (Lang Máté), egy püspök (Petrovich), három török szultán, hét vagy nyolcz előkelő török pasa, egy »Tarpaval« nevű magyar magnás és egy egész csapat apróbb olasz és más fejedelem, más nemzetbeli főúr stb. Sőt a democratiának is kijutott a maga osztályrésze. Egyszerű dragomanok, condottieri kalózok, kémek, közönséges rabok, ha szökésüket minden áron meg kellett gátolni, vagy ha eltartásuk sokba került, el lettek expedálva a más világra a régi osztrák katona-kórházak pharmacopoeiában is állítólag jól ismert »Marschirpulver«-ral.

Zsigmond királyunk esetét részletesen beszéli el a szerző, de ezt nagyobbára már ismerjük Óváry Lipót »Zsigmond király és az olasz diplomácia« című értekezése révén a *Századok* 1889-diki folyamának 4. füzetében. (283. l.) Csakhogy ő több részletet illetőleg eltér Fulin előadásától. Így pl. az Óváry közölte első dátum az olasz író szerint 1415. júl. 13-ának olvasandó s a második dátum (1415. május 30.) már Óváry saját elbeszélése nyomán is világosan hibás. Fulin szerint a tizek tanácsának illető végzése 1419. május 24-én hozatott és egy újabb végzéssel ugyanazon év december 14-én lett megerősítve illetőleg pótolva. Fulin szerint továbbá nem »egy pia-

cenzai prépost« vállalkozott a bérgyilkos szerepére hogy« *infra breve spacium temporis rex Hungariae . . . finiet vitam suam per modum indirectum,*» hanem egy Piacenzában élő *kicsapott pap* ajánlkozott *közvetítőnek*, kinek ezelőtt volt prépostsága Saló városa szomszédságában a Garda tó mellett. Ennek az előadásnak van értelme, Ováryénak pedig nincs, mert ha már piacenzai prépost volt volna az illető egyén, egy »prépostság« aligha volt volna csalétek számára a gyilkosság elkövetésére.

A főnebb említett »Tarpaval« nevű magyar mágnás vagy mint a szerző nevezi őt »magyar bán« I. Mátyás király uralkodása idején élt és oly czélból, hogy alkalmá legyen boszút állni a velenceieken, török szolgálatba lépett és Dalmáciában sok dolgot adott a köztársaságnak. E veszedelmes egyént a tizek tanácsa összesen hétszer ítélte halálra s egy 1472. augusztus 13-áról kelt jegyzőkönyvi bejegyzés nagy megelégedéssel említi hogy »Tarpaval« bánt elvégre sikerült meggyilkoltatniok.

I. Miksa császár esete kissé mulatságosabb. Egy Fráter János nevű raguzai franciscanus ajánlatott tett a köztársaságnak, hogy mérsékelt díjért valami bűbájos módon (artificiis) kész megölni bármely előre kijelölt egyént. Ajánlatát egy 1513. december 14-én a doge palotájában magának Loredano Lénárt dogénak elnöklete alatt tartott ünnepélyes ülésben tárgyalták a köztársaság legfőbb urai és legnagyobb bölcssei. Az ülés határozata folytán efogadták a szerzetes ajánlatát és legelső áldozatul a részükről ekkortájt szerföltött gyűlölt Miksa császárt jelölték ki. A császár azonban, mint a szerző gúnyosan megjegyzi, majdnem hat évig élt tovább s nincs okunk a gyanúra, hogy a franciscanus bűbájos mestersége valami módon siettette volna az öreg ember halálát.

A köztársaság méregkeverő politikájának legutolsó nyomát az 1767—68-ki évekből ismerjük.

Ennyit izlettetől ez érdekes tárgyról. Különben a történelem tanúsága szerint a méregpohár nem kizárólag Velencében játszott ily fontos szerepet a diplomacziában.

KROFF LAJOS.

The Life and Times of James the First the Conqueror, King of Aragon, Valencia, and Majorca, Count of Barcelona and Urgel, Lord of Montpellier by F. Darwin Swift. — Oxford, Clarendon Press 1894. With a map. XX és 312. ll. 8-rét.

E kitünő munkára fölhívom a történetkedvelők figyelmét. Maga a négy oldalra terjedő forrás jegyzék hasznos kalauzál fog szolgálni azoknak, kik Aragoni I. Jakab, »a hódító«-nak uralkodása történetével foglalkoznak. Szerző átkutatta a francia és spanyol levéltárakat Párisban, Madridban, Barcelonában, Pampelunában stb. és sok eddig kiadatlan kéziratból és hivatalos okirathól merített anyagot. Csak az a kár, hogy nem közölt több kiadatlan szöveg-másolatot vagy legalább regestát a könyv végén. Ha nem volt rá tér, szívesen nélkülöztük volna a D'Achery *Spicilegium*-jából, Rymer *Foedera*-iból s más ily jól ismert forrásokból közölteket.

A magyar történetírást I. Jakab azért érdekli, mert, mint tudjuk, második neje: Árpádházi Jolánta, II. Endre leánya volt, kit királyi vőlegényével Bertalan pécsi püspök esketett meg Barcelonában 1235-ben. Sajnálatusunkra azonban a szerző újat nem közöl a magyar királyleány életéből. Mindazt, amit róla a szerző könyvében olvasunk, a magyar közönség már ismeri Koller József, Pauler Gyula és Wertner Mór munkáiból. Ami újat pedig talált a királynéről a szerző, azt nem közli velünk, hanem egyszerűen megjelöli a helyet, ahol az illető okiratokat ismét megtalálhatja a kutató. Egy-két dolgot, mint pl. Jolánta végrendeletét, már Tourtoulon közölt *Don Jaime I.* című munkájában (Valencia 1874).

Wertner Mór helyesen írja (*Az Árpádok családi történeté*-ben), hogy a királyné 1251. október 9-én halt meg, de az általa bizonyítékul idézett egyedüli forrás, a *Chronicon Barcinonense* d'Achery 1723-ki kiadásában (*Spicilegium* III. 141) hibásan az 1254. évet említi a királyné elhalálkozásának éve gyanánt s a szerző nem említi, honnan tudja, hogy ez utóbbi dátum hibás. Az 1254-i év egyszerűen sajtóhiba, mert az idézett krónika egy régebbi kiadásában helyesen áll, hogy a királyné »anno domini MCCL primo (igy!) Septimo Id. Octobris« halt meg. (L. Petrus de Marca, *Marca Hispanica* (Páris 1686) p. 756.)

A királyné rokonáról, a vele Spanyolországba kivándorolt és ott letelepedett Dénesről Swift nem említ semmit.

KROPF LAJOS.

T A R C Z A.

UJABBADALÉK IPOLYI ARNOLD MAGÁNLEVELEIHEZ.

Báró Mednyánszky Dénes 1894-ben társulatunknak ajándékozott néhai nagynevű elnökünk hozzá intézett leveleiből 72 darabot. Az adományozáshoz írt nagybecsű sorai végén jelezte, hogy az 1852. berlini s 1853. müncheni tartózkodására vonatkozó levelek még lappanganak. (Századok 1894. 458—72. II). E levelek közül 6 darab most előkerült, s a nemes báró ezeket kegyes volt társulatunknak adományozni. »Sajnálatot ébreszt fel — mondja báró Mednyánszky a titkárhoz intézett levelében — az ezekben nyilvánuló bepillantás az akkor — mondhatni — szellemi konyhába, midőn a lázas hévvel küszködő ész vajudik, töprenkedik s szenved beteg testi roskadással s anyagi nyomorral, s ezen nyomasztó szűkkeretű lebilincseltségben mohón kapkod azon gyenge világossági szálak után, melyek a távol szűkvilágból feléje fűződnek hű, de vajmi elégtelen levelezője által. Ha valaki, hát én tudom és e fakult sorok olvasásával ujabbán feléledt bennem, mily verejtékes és aggodalomteli via dolorosa volt a Magyar Mythologia! nemcsak hosszas fáradalmas keletkezése folytonos nélkülözések és áldozatok közepette, de végül még a tornyosuló nehézségek lehangelő nyomása, midőn sajtóra kell adni, hogy valahára világgá menjen.«

De lássuk ez érdekes levelek kivonatait:

Ipolyi-Stummer Arnold levelei br. Mednyánszky Déneshez.

Pótlék: 6 darab (5 Berlinbe 1851 — 1 Münchenbe 1853).

1852. Ápril 12. Zohor.

Válasz az első Berlinből vett levélre. Elpanaszolja beteg állapotát, Január vége óta nagybárá ágyban fekvő, épen mikor szenvedéiyesebben mint valaha belemerült a Magyar Mythologia befejezésébe. Elmaradt a nyomdába ígért tisztázás, a keservesen gyűjtött kis pénzösszegnek nagy része elfogyott orvosra, gyógykezelésre, — csüggedve látja elhaladni a kilátást munkaképességre és nyomdaköltség-pótlásra. — Örvend a közlötteknek ama távol tudományos központból, hova ő maga is annyira vágyódnék. Ismét egy fontos nagy cikkel szaporodott a Mythologia: a hősök és hősrégék felől, a german iskola alapján egy tág látkör nyílik bő anyaggal újabb hosszú vizsgálásokra. Tudakozik a berlini egyetem és a hallgatásra választott előadások felől, kéri a Lectiions-katalog megküldését.

1852. Máj. 6. Zohor.

Csalkép volt a javulási remény, a testi baj inkább súlyosbult, gyengültség, szédelés munkára nem is hagy gondolni, egyetlen olvasmány néha az Augsb. Allgem. Zeitg Beilageban megjelenő könyvismertetések és kritikák. Annál concretebb érdekűek a közlések a berlini tudósok köréből, mintegy tükörképei a szellemi mozgalmaknak és annak névszerint ösmeretes tényezőiről. Kaulbach nagy festéseiről olvasott, Schinkel mint a hellen építészet neoclassikai feltámasztója ismeretlen előtte. Raumer Frigyes, főleg pedig ideálja Grimm Jakab vázolásai szerfelett érdekelték. — Litteráriai megbízások, különösen a nagy német antiquárok katalogusaira nézve. Kipuhatolandó valamely általános keretű, modern szempontu históriai folyóirat, mi felől részletes tudakozási leírás.

1852. Jun. 20. Pozsony.

Beteg állapota kényszeríté városba menni orvosok és hosszabb gyógykezelés végett. Köszöni a levélbeli közléseket, új mythologiai adatokat és küldött könyveket, különösen rajong Grimm Jakab és személyes érintkezésben tanusított szívessége felől. Lichnerrel együtt gyönyörködve olvassák a berlini relatiókat, melyekben Lichner a személyes vázlatokat igen hiven találóknak állítja. Javallja Grimmnek viszontajándékul Erdélyi János három kötetét. (Népdalok és mondák.) — További litteráriai részletezések és megbízások. — Schmidt folyóirata elégtelen a kívánt célra, Grimm megkérdendő más javallat iránt, újabb részletes instructio. Ajánló tárgyalás a Lections-katalog felől, tudakozás a mythologiai irányu előadások iránt. — Wollheim da Fouseca. Meddig tart még a berlini időzés? mert még sok commissio volna adandó, megpendítettik azután Wolfenbüttel, Müglein krónikájának új kiadása céljából, Majthényi Adolf és Lipovniczky köszöntetnek, Pozsonyban vannak politikai vizsgálat alatt. Toldy és Reguly is értesítettek a berlini tudósítások felől. Szép meglepetés egy rakás közlemény palócziöldről Lichnernek egy oda került tanítványa által. — További referádák kívántatnak litteráriai tárgyakban.

1852. Jul. 15. Pozsony.

Köszöni a »szokott pontossággal« vett válaszokat, sajnálja, hogy már annyira rövid a hátralevő idő, mert »telhetetlen szomja« a megújuló sok commissióval, melyeknek elvégzése »csak a Danaidák hordóját töltögeti.« — Újabb beható magyarázása előbb tett némely kérdéseknek. — Haupt folyóirata. — Ismét Müglein; Schmidt Zeitschrift, stb. Berlinből visszatéréskor biztosan megállapítandó viszontlátás.

1852. Jul. 30. Pozsony.

Válaszul jelenti beteg állapota javulását ugyan, de kételkedve, kevés bizalommal, tehát resignatioval kell tűrni és munkálkodni, míg még engedi a megfogyott erő. — Örömmel s nagy érdeklődéssel veszi a tudósításokat, miben baráti részvétellel osztozik Lichner tanár. Mint-hogy már vége felé hajlik a berlini időzés, mind sürgetőbben előadtnak a tudományos tárgyú megbízások, részletes instructioval az eljárást illetőleg. Így mindenek előtt Grimm Jakabnál a pogánykori temetkezést illetőleg (közel 3 levéloldal) újabb lebbentése a Magy. Mythologia német fordítása ügyének; a Müglein krónika eredeti kéziratának felkeresése és a helyszínen összeolvasása a kiadott és a pozsonyi kiadatlan szöveggel, miről Toldy csak azért kicsinylően lebeszél, minthogy maga tervezi s nem akarja magát más által meg-

előttenni. Abba kell tehát hagyni minden egyéb szándékozott ország-látó utazást és a helyett neki ülni a levéltáraknak. — Grimmét informálni Erdélyi János Népdalkiadmánya felől, hogy ennek függeléke, mesék és mondák, felette hiányos és levélíró gyűjteménye valamikor azt sokkal bővebben s teljesebben fogja adni. — Ismét a Schmidt-féle Zeitschrift. Referálás kívántatik Fonseca mythologiai és Massmann kéziratnyi kiadmányai felől. — Részletes meghagyás, kitudni valamely német birodalmi történeti munkát tüzetesen jelzett czélra, a régiebb kortól vagy Nagy Károlytól legalább a XIII századig; — ez iránt tanácsot kérni Ranketől, továbbá Selig Casseltől megdicsérvén ennek jeles kritikával irt magyar tárgyú dolgozatait. — Végül Grimm szó-tára olcsóbb kiadását, és Les fées munka kérdését tisztába hozni.

1853. April 27. Zohor.

Münchenbe ír, örvend e belépésnek új szellemi körökbe, és ez alkalommal az onnét jövő tudósítások közvetítése által azok életével érintkezésbe jutni. — A Mythologia nyomtatása valahára megindult, hanem fájdalom! mennyi csalogódás a költség-számításban. A pénzügyi kilátás a nyomdával számokban részletesen vázoltatik. Ki tudja, lesz-e lehetséges és mikor? a felnövekvő pénzösszegeket előteremteni és a megkezdett mű végére járni, vagy talán keservesen megakadva kellend félbeszakítani? — Köszönet a Schmeller-féle jegyzetek megküldéseért. — Kér és vár mielőbb tudósításokat Münchenből.

BR. MEDVÁNSZKY DÉNES.

KIS-HONT ELSZAKADÁSA NAGY-HONTTÓL.

(Kironat »Hontrármegye múltja és jelene« cz. munkából. A megye törvénghatósága megbízásából írja és kiadja Zollner Béla tanár, a Tört. Társ. r. tagja.)

(Felolvastatott a M. Tört. Társulat nov. 7-iki ülésében.)

Kis-Hont (egy 1268-iki okmányban Comitatus de Ryma s a kalocsai érsek uradalma) az anya Nagy-Hont megyével, ámbár Nógrád 70—80 km. szélességben közben feküdt, úgy mint a XIV. század elején Hunt Miklós — Bél Mátyás szerint — a két megye kormányát egybeköté, közel 400 évig együtt maradt és negyedik járását képezte az egyesült egész Hontmegyének. Évenként a megye négy közgyűlést tartott, melyek közül 3 Nagy-Hont székhelyén (Selmeczen, Korponán, Paláston, Pálótán, Kemenczén, Szébellében, vagy) rendszeren ott, hol a töröktől biztonságban voltak, egy pedig Rimaszombatban tartatott meg. Kis-Hont rendei és nemesei nem szívesen tették meg az útát Nagy-Hontba közgyűlések alkalmával. A szakadás eszméje úgy látszik azon alkalommal fogamzott meg, midőn 1683 végén Rabatha cs. tábornok Selmeczet elfoglalván, Hontra, a miért Bécs ostromában Tökölivel és a törökkel tartott, büntetésül 830,000 frt sarczot vetett az ingyen élmezésen kívül, s minthogy a sarcz behajtását Rabatha azonnal követelte, a nagyhonti magistratus, a nélkül, hogy a

bevett szokás szerint a kishontiakat is megkérdezte volna, ezekre is kivetette a sarczrészt. holott ekkor Kis-Hontban Tököli kuruczai garázdálkodtak, kik a népek elég költségébe kerültek. Az 1684—5, 6-ik évek (mint a megye történetében olv.) igen nyomoruság teljesek valának. Nagy-Hontban a német katonák zsaroltak s bár Kis-Hontot a német nem bántotta, a teherviselés egyenlőségénél fogva a kishontiakat is bevonták a teherviselésbe. Hasztalan kérvényeztek ez ellen a kishontiak, nem használt semmit. Rimaszombat 1684-ben egy folyamodásában felemlíti, hogy ez évbeli sarczeit 10 évig sem heverí ki.

A kishontiak 1687-ben kérték az országgyűlést, hogy válassza el őket Nagy-Honttól. A kis-honti járás nemessége nevében Kubinyi Ádám és Sipos János a végett folyamodott, hogy engedjék meg Kis-Hontnak, hogy saját alispánt, jegyzőt stb. választthasson. Az országgyűlési követek Madács Pál alispán és Duló György táblabíró voltak. A kishontiak kilesték a napot, mikor Madács nem volt jelen az országgyűlésen, ki kérvényöknek nagy akadályt gördített útjába. Duló pedig a kishontiakkal tartatott. Kvassai István ítélőmester az 1687. 25. t.-cz.-et formulázta, mely szerint Kis-Hont nem járás többé, hanem kerület — districtus, — részére saját alispán, törvénykezés, Nagy-Honttól majdnem teljes elkülönzés biztosíttatik. E határozatot a Felső is megerősítvén, törvénybe iktattatott. E törvény következtében Kis-Hont Jánoki Farkast, Tököli egyik tanácsosát, alispánná választotta, sőt mikor a nádor irodája néhányszor Kis-Hontot vármegyének czímezte, fel is vették a vm. czímet és a királynál saját pecsétnek kiadását kérelmezték. Nagy-Hont 3 járásának nemessége e szakadáson szörnyen felriadt. Felírtak a királyhoz, a nádorhoz, a primáshoz, hogy e szakadást akadályozza meg, és tiltsa el Kis-Hontot a vármegye czímeztetésétől.

A kishontiak is felírtak: nem lesz teljes szakadás. A főispán ugyanaz, csakhog, miként Vasban, a helyviszonyokhoz képest alispán lesz kettő.

Az elkeseredés mindkét részen megvolt. Ha Nagy-Hont törvényszéke valakit Kis-Hontból megidézett, ez nem jelent meg. Midőn Madács alispán átírt a kishonti districtusnak. Jánoki kishonti alispán hivatkozva a nádornak leveleire, melyben őket vármegyének czímezi, keményen visszafelelt. Mikor a nagyhontiak kibékülés céljából Rimaszombatba mentek gyűlésre, a kishontiak nem jelentek meg.

1688. okt. 15-én Nagy- és Kis-Hont küldöttei u. m. Madács Pál alispán, Kajal Pál jegyző. Kubinyi Ádám Kis-Hont részéről herczeg Eszterházy Pál nádor előtt egyezsége lépnek. Ezen egyezséget a kishontiak nem fogadták el,

s kérték a nagyhontiakat, eszközölnék ki, hogy ők Nógrádhoz csatoltassanak, s helyettök Kis-Nógrád csatoltassék Nagy-Honthoz. Ebbe a nógrádiak nem egyeznek bele. 1703 elején a kishontiak bepanaszolják Nagy-Hontot a királynál, hogy tisztviselői az adót önkényesen vetik, hajtják. A tisztikar igazolja magát és a kérvény íróját Krumholz János eszerencsényi ev. mestert állásából elmozdítják. A Rákóczy mozgalom idejében Kis-Hont egészen önállóság működött. Jánoki Zsigmond, Rákóczi egyik kanczellárja Nagy-Hontban a fejedelem megbízásából két izben is restaurált.

A támadás lecsendesedése után a válóper ismét kiújult. 1722-ben Kis-Hont gróf Koháry István örök. főispán elé 12 pontban terjeszti a maga kívánságait és sérelmeit toporezi Görgey György által, melyekre N.-H. részéről Kovács János replikázott.

A megye kisebb és nagyobb fele között a 42 éves surlódásnak az 1729. országgyűlés 23. t.-cz. 12. §-a vetett véget. Ettől fogva a két megyerész között újabb viszály nem keletkezett. 1786-ban II. József parancsára Kis-Hont Gömörhöz csatoltatott, azonban 1790-ben Nagy-Honthoz ismét vissza csatoltatott; de az 1802. 9. t.-cz. ismét és azóta végkép egyesítette Kis-Hontot Gömör vármegyével.

ÚJ KÖNYVEK.

— »A RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF SZÉKI TELEKI-CSALÁD OKLEVÉLTÁRA« ily cím alatt jelent meg a napokban két első kötete azon okmánytárnak, melyet a Teleki-család áldozatkészségéből társulatunk ad ki, s a melynek megjelenése elé feszült vára-kozással tekintett a történetkutató, mivel köztudomásu dolog volt, hogy a Telekiek marosvásárhelyi levéltára különösen Erdély történetének valóságos kincsés-bányája s e tekintetben vetekedik az országos levéltár s a bécsi cs. titkos levéltár anyagával is, azonfelül pedig kiaknázva egyáltalában nincs. A most megjelent két első kötet — az egész hat kötetre van tervezve — a mohácsi vész előtti korszakot öleli föl s e korszakból (1206—1526) hatszázhetvenhat oklevelet közöl, jobbara a kihalt somkerekai Erdélyi család levéltára anyagából, kiknek birtokai a Telekiekre szálltak. Nagyban emeli becsét az előre bocsátott történeti bevezetés, az oklevélszöveget kísérő tárgyi jegyzetek s a kimerítő index, azonfelül a számos czímermelléklet és pecséttrajz. A szerkesztés érdeme Barabás Samu választmányi tagtársunkat illeti, a kinek műve úgy a közlött történeti anyag becsét, mint a közlés korrektségét, az anyag beosztását és a kiállítás izléses voltát s a külsőint illetőleg méltán sorakozik az európai irodalomban eddig megjelent legjobb ily nemű publicatiókhöz. Ára a két vaskos 70 ívre terjedő kötetnek 6 frt.

— A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FELOLVASÁSAI-nak megjelent az első füzet, mely *Káldy* Gyulának 1895. márcz. 31-én tartott felolvasását tartalmazza »Az 1821—1861. években keletkezett magyar történeti énekekről.« megnyitójakép a vállalatnak, mely nagy szolgálatokat fog tenni a történelem iránti érdeklődés terjesztésében. A felolvasás, mely annak idején, a gyönyörű énekek előadásától kisérve, nagy hatást ért el, egy 40 évre terjedő korszak mozgalmaila enged érdekes bepillantást vetni, melynek minden öröme-bánata, lelkesedése-lemondása vízhangzik azokban a dalokban. Ezek közül a kilencz legszebb van mellékelve e füzethez énekhangra is letéve. *Káldy* Gyula, a régi történeti énekeknek hivatott kutatója, ki lelkes buzgalomával hervadhatatlan érdemeket szerzett, igen vonzóan adja elő az énekek keletkezését, fölemlíti a variánsokat s zenei szempontból is érdekes megjegyzéseket tesz. A különféle *indulók*, a *Kossuth-nóta* és *Talpra Magyar* keletkezése, a mellékelt énekek, melyek között eredetileg tót és német darabokat is találunk a hazafias nemzetiség tanujelül minden magyarnak érdeklődésével kell hogy találkozzanak. A füzet ára 30 kr. A társulat tagjai 20 krért kapják.

— A KORRAJZOK XV—XVII. kötete megjelent. Tartalmát *Beöthy* Zsolt életrajza teszi, s igen sikerült arcképével van díszítve, egy *Strobl* által mintázott domborműnek fénynyomatával. Jellemző jelmondata: »Dü me amavere« a dombormű alá van véve — s azt e szavakkal lehet kiegészíteni »mert tanítóvá leszek.« Finom ízlése, gazdag ismerete, európai neveltsége s nagy eruditója mellett *Beöthy* kiváló harczosa a magyar szép prózáinak, első rangú aestheticus s a legbuzgóbb tanfőfék közé tartozik, kinek a magyar tanügy újraalkotásában kiváló érdemei vannak. Az életrajz első fejezete ifjúságát, a II. szépirodalmi téren, a III. a Kisfaludy Társaságban, a IV. az akademiában kifejtett munkásságát, az V. mint szerkesztőt, a VI. tanügyi működését, a VII. mint irodalmi szónokot, a VIII. mint essayírórt és aestheticust mutatja be. Mint e beosztás mutatja, *Beöthy* irodalmi életének és munkásságának adatai jól vannak csoportosítva, s a munka szeretettel de tárgyilagosan van írva. Kiállítása csinos és gondos.

— SZEGEDI EMLÉKEK cím alatt *Korács* János tagtársunk egy nem mindennapi munkát »helytörténeti és néprajzi vázlatokat« — mint maga nevezi — tett közzé. De e munka jóval többet nyújt, mint czíme sejtetni enged. Tíz. Szegedet illető dolgozat van benne. Nem az új, hanem a régi Szegedet illető dolgozatok ezek. »Et haec meminisse juvabit« — elmondhatjuk erről a könyvről. Rettenetes gyorsan haladunk azon az úton, a haladás hatalmas útján, hogy mindennek, a mi régi, még emléke is eltűnjön a föld színéről. Szegeden és határában található egyes helyeknek, erdők-

nek, halmoknak, váraknak létezését egy-egy név jelöli csak — abból, a mi volt, már semmi sincs. Hát még arról az életről, a mi a vízen volt, sejtelmünk is alig. Pedig a malom-építéset is megérdemli, hogy emléke fenn tartassék. Ez is egy darabja a régi Szegednek. Amit Kovács János összegyűjtött s tíz érdekes rajzban bemutat, mind az a régi Szegednek egy-egy híres emléke, mely megérdemelte, hogy a feledéstől megmentessék. Egy-egy olyan részlet, mint Romvár, az Alsóvárosi templom, a régi városháza, a városban hajdan vízi malmok és molnárak, hajóépítés: egy-egy darab kortörténelmi adat. Valóban jól cselekednek Kovács ur. ha a megkezdett munkát folytatná — mert ezzel nemcsak Szeged, hanem Magyarország kulturális történetéhez nyújt adatokat. Megrendelhető Szegeden az ottani könyvkereskedésekben. Ára 1 frt.

— HORVÁT ISTVÁN életrajza *Dr. Vass Bertalantól*, a M. Tud. Akadémia irodalom-történeti bizottságának kiadásában Horvát István arcképével ellátva megjelent. Vaskos, 514 lapra terjedő kötet, mely nagyrészen eddig nem ismert adatok alapján van írva, s melyet egyik közelebbi füzetünkben tüzetesen fogunk ismertetni. Addig is ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 3 frt.

— SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY ÉLETE című alatt *Dr. Karácson Imre* tagtársunk tollából, a nagy király halálának nyolczszázados évfordulója alkalmából s a győri Szent-László társulat megbízásából, egy 109 lapból álló csinos kis művecske jelent meg, mely hivatva van a magyar ifjúságban a hazafias és vallásos érzetet növelni. A kis mű kizárólag László életét tartalmazza és szándékosan kerüli olyan történelmi dolgok elmondását, a melyek a nagy király kormányzása alatt az ország politikai, jogi és társadalmi helyzetét ismertetik meg. Felemlíti *Karácson* a szent királyra vonatkozó regéket és legendákat is, de ezt oly módon teszi, hogy a rege sehol sem fedl el a történelmet s a kettő sehol sem keveredik össze. Ehhez képest László király gyermekkora és neveltetése, herczeg korában való szereplése, királyi trónján a haza és egyház körül kifejtett munkálkodásának rövid vázlata, halála és szentté avatása, meg az ország lakói részéről élvezett tisztelete és a reá vonatkozó emlékek leírása képezi a művecske tárgyát. Valósággal dióhéjban adja e dolgokat, de oly szerencsés tapintattal, hogy Szent László dicső alakja markans vonásokban domborodik ki az olvasó előtt. A magyar ifjúság figyelmébe melegen ajánljuk *Karácson* sikerült könyvét, melyet különben csinos kiállítása is kapóssá fog tenni.

— AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI történeti, régészeti és természet-tudományi Egylet VII-ik Évkönyve gazdag és érdekes tartalommal elhagyta a sajtót. Ez az Egylet fontos missiót teljesít. A terület, melyre ennek hatásköre kiterjed, gazdag római emlékekben, s

f
 ontos szerepet játszott a fejedelmi korszakban. Az apulmi ásatások eredményeivel számol be az Évkönyv s *Cserni* Béla ötödik közleménye egy tervrajzzal és négy táblával a hatodik ásatás maradványait és leleteit mutatja be — ezek a közlemények már is becses monographiává nötték ki magukat. *Makkai* Domokos Pápai Paris Ferencz életrajzát írta meg s e kötet az első közleményt hozza: nemcsak eddig ismert adatok alapján, hanem ismeretlen levéltári adatok felhasználásával is. *Zlamál* Ágost Kérészi István Albumát ismerteti a múlt század elejéről. Az Évkönyv végén *Köröly* Péter titkár az Egylet múlt évi működésére vonatkozó adatokat állítja össze. Az Egyletnek van könyvtára s Muzeuma. Tagjainak száma 167.

— **FRANKÓI VILMOS** v. tagtársunk tollából ismét egy rendkívül érdekes mű jelent meg. A magyar királyi *kegyúri* jog történelmét írta meg szent Istvántól Mária Terézia koráig bezárólag. A mű, mely elé úgy történettudósaink, mint jogászaink nagy várakozással tekintettek, Frankói egyik legszebb alkotásai közé tartozik, s a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg. Bővebb ismertetését legközelebb adjuk.

— **A BOSNYÁK-CSALÁDRÓL** nagy szorgalommal s részben levéltári kutatások alapján monographiát írt *Matunák* Mihály, mely a budapesti egyetemen a Frankói-díjat nyerte meg. E család a XVII-ik században virágzott s emelkedésének tetőpontját Bosnyák Tamással érte el.

— **IVÁNKA ZSIGMOND** tagtársunk családi levéltárát a Nemzeti Múzeumban helyezte el. E levéltár hat legrégibb okmányát — 1251 — 1384 közti időből — közzétette eredeti latin szövegben és magyar fordításban, a család czímerével és egy régi olasz festmény színyomatával, hogy mint maga mondja, »a család minden tagja tudomással bírjon a család történetéről.« Történelmi szempontból is érdekes fontos okiratok ezek.

— **ILLÉSSY JÁNOS** tagtársunk a Magyar királyi nemes testőrség felállításáról 1760-ban beható tanulmányt közölt a Hadtörténeti Közleményekben, melyet eddig legnagyobb részben ismeretlen adatok alapján írt meg.

— **DR. ORSZÁGH SÁNDOR** igen érdekes munkát írt a Budai színházak és játékszín történetéről eddigi tudásunkat sok új és nem ismert adattal gyarapítván. Közelebről tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— **KORZIKÁRÓL** *Láng* Menyhért érdekes és szépen írt monographiát adott ki, melynek immár második kiadása hagyta el a sajtót. Kiváló gondot fordított szerző a történelmi részre, s e részben nemcsak Gregorovius Reisebilderjeit használta fel, hanem új darabokat is tudott gyűjteni. Munkája végén szerző Korzika

klimatológiájára is kiterjed. Szerző sokáig élt Korzikában s ott gyűjté tapasztalatait és ismereteit s irodalmunkat becses monographiával gazdagítja, melynek nem kis érdeme, hogy kellemes olvasmányul is szolgál. Ára 1 frt 50 kr.

— A KIRCHHOFF-féle *Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde* IX-ik kötetének első és második füzete az erdélyi századoknak van szentelve s egy önálló kötetben mint külön kiadvány is megjelent. Négy értekezés van benne: *Deutsch* Frigyesről az erdélyi századok letelepedése, egy térkép melléklettel, mely a századok legrégebbi egyházi felosztását mutatja ki. Ez értekezés a letelepedés történetére vonatkozó adatokat és tényeket egy összefüggő képbe foglalja össze, mely aztán a későbbi részlet-tanulmányoknak alapját képezheti. *Schuller* Frigyes az erdélyi századok statisztikáját állította össze. *Wittstock* O. az erdélyi századok népszokásait írta meg. Ehhez két fénykép-melléklet van csatolva. Végül *Scheiner* az erdélyi századok nyelvéről értekezik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— FORSTER Gyula minisztr. tanácsos, a magyar földhitelintézet igazgatója, a hazai földművelést előmozdító munkák jutalmazására 12.500 frtos, egyháztörténelmi monografiák létesítésére és levéltári kutatások elősegítésére 15.000 forintos és magyar történelmi tárgyú képek jutalmazására 15.500 frtos alapítványt tett. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezett adományozónak ezen nemes és bőkezű alapítványáért meleg köszönetét nyilvánította.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUM ÜNNEPE. A Délmagyarországi Múzeum alapítójának, Ormós Zsigmond volt főispánnak emlékére oct. 8. szép ünnepet rendezett. Patzner főtitkár hatásos emlékbeszédet mondott, amely után a társulat elhatározta, hogy Ormós-nak kéziratban talált önéletrajzát kiadja és éremgyűjteményét az örökösöktől négyezeröttszáz forinton megveszi.

— VARGA OTTÓ, az »Aradi Vértanúk Albuma« szerzője előfizetési felhívást bocsátott ki »Magyarország Története fiataloknak és öregeknek« című munkájára, díszesen illusztrálva 50 iven. Ez a Kisfaludy Társaság által koszoruzott pályamű. Szerző Guizot és Dickens Történeteit vette mintául a feldolgozásban. Ára az 50 ives kötetnek 5 frt, a kötött példányé 6 frt 50 kr. A mintául küldött 4 lap valóban díszes kiállításról tanuskodik s a tartalom becsére nézve irányadó a Kisfaludy-Társaság ítélete, mely a múlt évi februári ülésben hirdettetett ki s így hangzik: »komoly méltánylást érdemlő, irodalmi színvonalon álló munka. Stylusa a kellemesen elbeszélő; csoportosítása az alapos történetirőé; tudása

nem száraz adathalmazás, hanem alapos segítő társa az események élvezetes előadásában; a hol nagyon részletesnek látszik. Élének-ségével kárpótol, frissességével lat reánk, úgy, hogy művét mindig unalom nélkül, sok helyt (terjedelme daczára) valódi gyönyörrel olvashatni.«

— MR. BEATTY-KINGSTON, ki mint angol journalista 1867-ben Budapesten is járt, megírta és nemrég Londonban egy kötetben közzétette éleményeit »Men Cities and Events« czím alatt. A magyar alkotmány visszaállításáról, a koronázásról stb. közölt leírásai igen érdekes és amellett mulattató olvasmányt képeznek még azok számára is, kik átélték az általa leírt eseményeket.

— BORSD VÁRMEGYE közönsége elhatározta, hogy a millennium alkalmából megírattja a vármegye történetét s annak megírására Illéssy János orsz. levéltári fogalmazót nyerte meg. Ily módon monographiáink száma alapos és becses munkával fog szaporodni.

— DEMKÓ GYÖRGY egri tanár előfizetési felhívást bocsátott ki »Árpádházi boldog Margit élete« czímű legendák s más történeti kútfők nyomán írt művére, mely tizenhárom fejezetre lesz osztva: I. Bevezetés. II. B. Margit családja. III. B. Margit születése. IV. B. Margit a szülői háznál. V. A Domonkosrendiek Magyarországon. VI. B. Margit a veszprémi Szent Katalin-kolostorban. VII. B. Margit a Nyulak szigetén épült Boldogasszony-kolostorban. VIII. B. Margit erényei. IX. B. Margit önsanyargatása. X. B. Margit a politikában. XI. B. Margit végső napjai és halála. XII. B. Margit eltemettetése. XIII. B. Margit csodái. XIV. B. Margit szenttéavatásaért tett lépések története. XV. B. Margit ereklői. Megjelenik novemberhó közepén a Franklin-Társulatnál, körülbelül 16 nyolczadrét iven. Ára a füzött példánynak 1 frt 50 kr.

Következő sorok közlésére kértünk fel:

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Kropf Lajos úr a Századok ez évi 8. füzetének 706. lapján a jegyzethen ezeket írja: »Marczali a »Történeti Tárban« az útleírásnak szintén csak egy részét közli, s a fegyverhírnökből, nem tudom miért, papot csinál.« E megjegyzés első része igaz. Bretagne-i Anna fegyverhírnöke útleírásának csak azt a részét közlöm, mely Magyarországra vonatkozik. Azt hiszem, jól tettem.

A másodiknak egyáltalában semmi alapja sincs. A Magyar Történelmi Tár XXIII. kötetének 87. lapján szóról szóra ezeket írtam: »A III. szám alatt közlünk egy II. Ulászló nejének útját leíró tudósítást, mely a francia királynő: bretagnei Anna egy fegyverhírnökének műve« stb. Papról egy szó sincs.

Nagyon lekötelnéne igen t. szerkesztő úr, ha e szerény megjegyzésemet, vagyis helyreigazításomat közölni szíves volna.

Budapest. 1895. nov. 3-án.

Marczali Henrik.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR KIRÁLYI KEGYÜRI JOG Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány, írta *Fraknoi* Vilmos. Budapest, 1895. Magyar tudományos akadémia. 8-adr. 558 l. Ára 5 forint.

— A KIRÁLYI KÖNYVEK. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, címer, előnév és honosság-adományozásoknak 1527—1867. A m. kir. orsz. levéltár felügyelete alatt összeállították Dr. *Illésy* János és *Pettő* Béla. Budapest, 1895. 8-adr. 288 l.

— AZ ÁRPÁDOK KIRÁLYI VÉRE Magyarország családaiiban. Írta Baczka-Madarasi *Kis Bálint*. Ötvenhét nemzedékrendi táblával. Budapest, az Athenaeum könyvnyomdája 1895. Nagy 4-edrét. XX és 35 l. s 57 tábla. Ára 6 frt.

— HAT OKMÁNY a draskóczy és jordanföldi Ivánka család levéltárából, mely a magyar nemzeti muzeumban őrzik. Az eredeti hártákról fényképezte, a latin és magyar szöveggel, a család címerével és történetének rövid ismertetésével kiadta Ivánka Zsigmond. Budapest, Athenaeum. 1895. 308 l.

— SZEGEDI EMLÉKEK. Helytörténeti és Néprajzi Vázlatok. Írta *Kovács* János Szeged. Endrényi Lajos könyvnyomdája 1895. 8-r. 191 l. Ára 1 frt.

— BUDAI SZÍNHÁZAK és játékszín 1783—1895. Írta Budavári Dr. *Országh* Sándor. Budapest, 1895. »Kosmos« 8-adr. 102 l.

— SZENT LÁSZLÓ király élete. Írta Dr. Karácson Imre. Győr. 1895. 8-adr. 109 l. Ára kötve 40 kr.

— UNITÁRIUS TÖRTÉNETÍRÁS és Kalvin orthodoxia. (Servet és Kálvin). Írta Kanyaró Ferencz. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája. 1895. Nagy 8-adr. 159 l.

— KORZIKA. Írta *Láng* Menyhért. Második kiadás. Budapest, 1895. Lampel R. könyvkereskedése. 8-r. 182 l. Ára 1 frt 50 kr.

— ÁNYOS Pál. Írta *Gellért* Jenő. Budapest, 1895. 8-adr. 87 l.

— A MAGYAROK OKNYOMOZÓ TÖRTÉNETE. Írta *Mangold* Lajos. 3. javított kiadás. Budapest. 1896. 8-adr. 308 l. Ára 1 frt 60 kr.

— SZOLOVIEV SZERGJISZ. Oroszország Története. Az orosz eredeti VII-dik kiadás után fordította *Ernei* János. Ungvárt. Kiadta *Lévai* Mór. 1895. 8-r. 521 l. 1 geneal. tábla. Ára 3 frt.

— KORRAJZOK, szerkeszti *Kőrösi* László. Dr. Beöthy Zsolt életrajza. (15—17 f.) 8-adr. 200 l.

— DR. CONEGLIANO IZRAEL és érdemei a velencei köztársaság körül a karloviczi béke utánig. Írta Dr. *Kauffmann* Dávid Budapest, 1895. 8-adr., 88 és CXXXI ll. (Az országos rabbi képző intézet f. évi Értesítőjének melléklete.)

— DAS MITTELMEER, seine Stellung in der Weltgeschichte und seine historische Rolle im Seewesen. Skizze von Eduard Graf *Wilczek*. Wien. Verlag von Karl Koneger 1895. 8-adr. 288. l.

A M. Tud. Akadémia kiadványai.

A m. tud. Akadémia főtktkári hivatalánál az alább következő munkák, a folyó é. végéig, tetemes árleszállítással szerezhetők meg, nevezetesen:

12 frt ára, 25% engedménnyel, 9 frton.

30 » » 33% » 20 »

50 » » 50% » 25 »

A -gal jelölt könyvek csinos angol-vászon kötésben is kaphatók, minden kötet kötéséért, a kitett áron felül, 40 kr. számíttatván.

A kik a könyvek árát előre beküldik, a csomagot posta-fordultával portomentesen kapják; utánvétel esetén a szállítás költségeit a megrendelő fizeti.

Ez árleszállítás január 1-jével megszűnik.

1 Nyelvtudomány és irodalomtörténet.

Abel Jenő, Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon (298 l.) 1 frt 80 kr.

Abel Jenő, Egyetemeink a középkorban. (89 l.) 50 kr.

Abel Jenő és Mokos Gyula, Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. (208 l.) 2 frt 20 kr.

Aristophanes vígjátékai. Ford. Arany János. Három kötet. (XXIV 392, 404, 330 l.) 6 frt díszkötésben 8 frt.

**Badies Ferencz*, Fáy András életrajza. VIII. 672 l. 1 frt 50 kr.

Balassa József, A phonetika elemei. (124 l.) 70 kr.

Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, a magyar nyelvjárások térképével. (150 l.) 1 frt 80 kr.

**Bánóczy József*, Révai Miklós élete és munkái. (416 l.) 1 frt.

Bartalus István, Adalékok a magyar zene történelméhez. Két füzet. (184. 77, 61 l.) 90 kr.

**Barthélemy-Saint Hilaire*, A philosophia viszonya a természet-tudományokhoz és a valláshoz. Ford. Péterfy Jenő. (VIII. 196 l.) Ára 1 frt.

Bayer József, A nemzeti játékszin története. Két köt. 644, 496 l.) 7 frt

**Beöthy Zolt*, A szép próza elbeszélés a régi magyar irodalomban. Két kötet. I. 1526—1774. (304 l. II. 1774—1788, (384 l.) Ára 3 frt.

**Beöthy Zolt*, Széchenyi és a magyar költészet. (112 l.) 1 frt.

Bogisich Mihály, Régi magyar egyházi népénekek. Két füzet (4* és 80 l.) Ára 80 kr.

**Boyesen Hjalmar Hjort és Heinrich Gusztáv*, Goethe Faustja Tanulmányok. Két rész egy kötetben, (XVI. 272 l.) 1 frt 50 kr.

**Cherbuliez V.* Művészet és természet. Ford. Geöcze Sarolta. (243 l.) 1 frt 50 kr.

**Dante Alighieri*, Isteni színjátéka (Divina commedia). Ford. bevezetős jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Második rész: A purgatórium. (528 l.) 2 frt

Duka Tivadar, Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Arczképével, sír- emléke rajzával s egy térképpel. (438 l.) 3 frt.

Emerson R. W. Az emberi szellem képviselői. Ford. Szász Károly (XVI. 199. l.) 1 frt 50 kr.

Finály Henrik, Hogy is mondják ezt magyarul? (296 l.) 1 frt 80 kr.

Finály Henrik, A besztercei szöszedet. A nyelvemlék hasonmásával. (92 l.) 2 frt.

Gabányi Árpád, Pogány magyarok. Történeti színmű. (164 l.) 1 frt

Goldzieher Ignéz, Renan mint orientalista. (100 l.) Ára 1 frt.

**Heinrich Gusztáv*, A német irodalom története. Két köt. Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. (XVI. 576 és XVI. 567 l.) 3 frt.

József főherczeg, Czigány nyelvtan. (XXIV. 378 l.) 3 frt.

Kazinczy Ferencz levelezése, összeállította Váczy János. Eddig öt köt. (620, 628, 574, 644, 524 l.) Az I., III., IV. és V. köt. 5 frt A II. köt. 6 frt. *Komjáthy Benedek*, Az zenth Paal leveley magyar nyelven. 8-rét. (491 l.) 3 frt.

Nyelvemléktár, Régi magyar codexek. Tizennégy köt. Kötetenk. 2 frt. *Pecz Vilmos*, A görög tragoedia története. Egy köt. (383 l.) 2 frt 40 kr. *Régi magyar költők tára*. II—V. köt. (503, 480, 398, 414 l.) Ára kötetenként 2 frt.

**Ribbek O.*, A római költészet története. Ford. Csiky Gergely és Katona Lajos. Három köt. (430, 448, 452 l.) 4 frt 50 kr.

**Sainte-Beuve*, Arczképek a francia újabbkori társadalomból. Ford., jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. XX. 416 l.) 1 frt 50 kr.

Schrauf K., Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. (366 l.) 4 frt 50 kr.

Schrauf K., A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493—1558. (XXI. 143 l.) 1 frt 50 kr.

**Simonyi Zsigmond*, A magyar nyelv. Két köt. (301, 363 l.) 2 frt. *Simonyi Zsigmond*, A magyar határozók. Két köt. (456, 462 l.) 7 frt 70 kr.

Szabó Károly, Régi magyar könyvtár I. köt. Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. II. Az 1473—1711. megjelent nem magyar nyelvű, hazai nyomtatv. kézikönyve. (752, 754 l.) 8 frt 50 kr. *Szamota István*, A schligli szójegyzék. A nyelvemlék hasonmásával. 2 frt.

Szász Károly, Attila halála. Történeti tragédia 5 felv. (187 l.) 1 frt.

Szász Károly, István vezér. Történeti dráma 5 felv. (155 l.) 1 frt.

Szegedi Gergely, Énekes könyve 1569-ből. (XVI. 221 l.) 2 frt 50 kr.

Szilády Aron, Temesvári Pélbárt élete és munkái (136 l.) 80 kr.

Szinyei József, Finn-magyar szótár. (XX. 528 l.) 3 frt.

Telegdi Miklós, Katekizmus 1562-ből. Új kiadás. (182 l.) 1 frt.

Vass Bertalan, Horvát István életrajza. (514 és VIII l.) 3 frt.

**Villemain*, Pindar szelleme és a lantos költészet. Ford. Csiky Gergely. (484 l.) 1 frt 50 kr.

Zolnai Gyula, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (IV. és 296 l.) 25 mellékletbeli és egy szövegközi hasonmással. 6 frt.

II. Történettudomány.

Acsády Ignác, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. (284 l.) 1 frt 70 kr.

Acsády Ignác, Két pénzügy-történelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565—1604. II. A jobbágy-adózás 1564—1576. (233 l.) 2 frt. *Adalékok a M. Tud. Akadémia megalapítása történetéhez*. (I. Szilágyi Istvántól. II. Vaszary Kolostól, III. Révész Imrétől.) (100 l.) 60 kr.

Alvinczi Péter Okmánytára Erdély visszacsatolása felett a magyar királylyal és megbízottjaival folytatott alkudozások történetéhez 1685—1688. Három kötet 5 frt 50 kr.

B. Apór Péter munkái 1732-ből. Egy kötet. 2 frt.

Balás György, Az 1866. évi osztrák-porosz háború. (329 l.) 19 szövegábrával és két térképmelléklettel. 3 frt.

Ballagi Aladár, Colbert. Két rész egy kötetb. (244, 272 l.) 3 frt 20 kr.

Baranyai Decsi János magyar históriája 1592—1598. Egy kötet 2 forint.

Brutus János Mihály magyar históriája 1490—1552. Három k. 6 frt.

Bunyitay Vincze, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. (32 l.) Egy rajz és két fénynyomattal 1 frt.

Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. (790 l.) 7 frt. — II. köt. (800 l.) 7 frt.

Dankó József, A francia könyvdisz a renaissance korában. (194 l.) 1 frt 30 kr.

Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei 1505—1709-ből. (464 l.) 2 frt.

Deák Farkas, Gróf Tököly Imre levelei. (XXIV. 300 l.) 1 frt. 60 kr.

Deák Farkas, A bujdosók levéltára. (365 l.) 1 frt 80 kr.

Demkő Kálmán, A felsőmagyarországi városok életéből a XV—XVII. században. (290 l.) 2 frt 70 kr.

Fejérvataky László, A kir. kanczellária az Árpádok korában. (1501 l.) 1 frt.

Fejérvataky László, Magyarországi városok régi számadás-könyvei. (I.—XIII, 682 l.) 4 frt.

Finály Henrik, Az ókori súlyokról és mértékekről. (164 l.) 1 frt.

Fraknói Vilmos, Mátyás király levelei 1448—1479. (XIV. 496 l.) 4 frt 50 kr.

Fraknói Vilmos, és *Károlyi Árpád*, Magyar Országgyűlési emlékek. (1526—1604 l.) Eddig 10 kötet. Kötetenként 3 frt.

**Fustel de Coulanges*, Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Ford. Bartal Antal. (XIII. 609 l.) 1 frt.

**Goldziher Ignác*, Az iszlám. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből. (XII. 412 l.) 50 kr.

Hampel József, A régibb középkor (IV.—X. század) emlékei Magyarhonban. (173 l. 200 képes táblával és rajzokkal a szövegben.) 5 frt.

Helmár Ágost, Bonfinius mint történétíró. (88 l.) 50 kr.

Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. (336 l.) 8 frt.

Henszlmann Imre, Lőcse régiségei. 14 táblával. (163 l.) 6 frt.

Henszlmann Imre, Pécs középkori régiségei. Három részben. (97, 372, 165 l.) 12 képtáblával és számos fametszettel. 6 frt.

Henszlmann Imre, A székesfehérvári ásatások eredménye. (226 l.) 9 táblával. 2 frt.

Hunfalvy Pál, Az oláhok története. Két kötet. (482 és LXVI. l., 481 és LXXII. l.) 6 frt.

Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és *Hidvégi Mikó Ferencz* históriája 1594—1613. *Bíró Sámuel* folytatásával. Egy kötet. 2 frt.

Jakab Elek, Az utolsó Apafi (336 l.) 1 frt 80 kr.

Jakab Elek, A m. tud. Akad. kéziratárának ismertetése. (43 l.) 40 kr.

Ipolyi Arnold, A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. (234 l.) Pompás díszkiadás 10 frt.

**Kállay Béni*, A szerbek története 1780—1815. (640 l.) 50 kr.

Karácsonyi János, Szent-István oklevelei és a Szilveszter-bulla. (224 l.) 2 frt.

Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. (216 l. IV.) 1 frt 20.

Károlyi Árpád és Szalay József, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. (262 l.) 1 frt 40 kr.

Kolostvári Sándor és Óvári Kelemen, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. köt. (VIII., M. és 639 l.) 4 frt. — II. köt. 1. fele (LI. és 521 l.) 4 frt 50 kr.; 2. fele (LXX., VIII. és 422 l.) 4 frt 50 kr. — III. köt. (LXXXI. és 801 l.) 7 frt.

**Lanciani R.*, A régi Róma, a legújabb ásatások világitásában. Ford. Lubóczi Zs. (368 l.) Számos műmelléklettel. 3 frt.

Lipp Vilmos, A keszthelyi sírmezők. (52 l.) 363 rajzzal. 1 frt 60 kr.

**MacCarthy Justus*, Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. Három kötet. (618. 586. 485 l.) 4 frt 50 kr.

- Marino Sanuto* Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai 1496—1501. Három kötet. (XVI. és 282, 300, 390 l.) Ára 4 frt 20 kr.
- Meyer Gotthold Alfréd*, Szent Simeon ezüstkoporsója Zarában. 464 l.) 14 képes melléklettel és 29 ábrával. 4 frt.
- Myškovszky Viktor*. Bártfa középkori műemlékei. Két részben. 146 és 132 l.) 14 fénynyomatu táblával és számos fametszettel. 9 frt.
- Oláh Miklós*, esztergomi primás és kir. helytartó levelezése. 2 frt.
- Ortway Tivadar*, Magyarország régi vízrajza, 2 köt. (544, 464 l.) 7 forint.
- III. Pál pápa és Farnese Sándor** bibornok Magyarországra vonatkozó diplomatiai levelezései 1535—1549. Egy kötet 2 frt.
- Pázmány Péter* levelezése 1605—1625. Egy kötet 2 frt.
- Pauler Gyula*, Wesselényi Ferencz nádor és társai összeesküvése 1664—1671. Két kötet. (X. 412, 459 l.) Ára 1 frt.
- Pauler Gyula*, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Két kötet. (XVI. 668, 790 l.) 6 frt.
- Péchy Antal*, Alsómagyarország bányaművelésének története. Két kötet. (502, 846 l.) 8 frt 50 kr.
- Pesty Frigyes*. A szörényi bánság története. Három kötet. (482, 460, 426 l.) 7 frt.
- Pesty Frigyes*. Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. 1. köt. (448 l.) 3 frt.
- Pulszky Ferencz*, A rézkor Magyarorszáiban. 21 ábrával (79 l.) 1 frt 20 kr.
- A két Rákóczi György* fejedelem családi levelezése. 1632—1660. Egy köt. 2 frt.
- Rákóczy Ferencz* önéletrajza és »Egy keresztény fejedelem áhításai« című munkája. (Az eredeti kéziratból.) (592 l.) 3 frt.
- **Rambaud A.*, Oroszország története. Ford. Lauko Albert. Két kötet. (432, 448 l.) 3 frt.
- **Ratzel Frigyes*, A föld és az ember. A földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Ford. Simonyi Jenő. (XX. 624 l.) 1 frt 50 kr.
- Rédey László* történeti maradványai 1658—1663. (XII. és 270 l.) 80 kr.
- Reissenberger Lajos és Henszelmann Imre*, A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Két rézmetszettel és számos ábrával (87 lap) 4 frt.
- Rómer Flóris*, Régi falképek Magyarországon. 13 képtáblával. (170 l.) 8 frt.
- Rozsnyay Dávid*, Az utolsó török deák történeti maradványai. 2 frt.
- Rupp Jakab*, Budapest helyrajzi története. Két térképpel. (314 l.) 2 forint.
- Rupp Jakab*, Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézményekre. Három kötet (808, 474. 376 lap) 3 frt 30 kr.
- **Schuchardt K.*, Schliemann ásatásai. Trója, Tyrins, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. 2 arczk., 7 tervrajzzal és 321 ábr. (464 l.) Ára 3 forint.
- **Sorel Albert*, Európa és a francia forradalom. I. rész: A politikai erkölcsök és a hagyományok. Fordította Szathmáry György. (VIII. 718 l.) 1 frt 50 kr.
- Szádeczky L.*, Báthory István lengyel királyllyá választása. (354. XLIII.) 3 frt.
- Szádeczky L.*, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. (108. l.) 70 kr.
- Szalay Ágoston*, Négy száz magyar levél a XVI. századból. (432 l.) 1 frt 20 kr.

- Szamosközy István*, Történeti maradványai 1566–1608. Négy köt. XXXI és 247; XIV. és 383; 368; XXI. és 430 l.) 8 frt.
- Gróf Széchenyi és az Akadémia alapítása*. Szász Károlytól. (260 l.) 1 frt 50 kr.
- Gróf Széchenyi István* Külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán. Összeállította Zichy Antal. (440 l.) 4 frt.
- Gróf Széchenyi István* Hirlapi cikkei. Két kötet. (I. VII. és 564. II. köt. 692 l.) Összeállította Zichy Antal. 10 frt.
- Szászi Már*, Az osztrák-olasz háború 1866-ban. (XI. 281) 281 l. 12 melléklet. 3 frt.
- Szentkláray Jenő*, A dunai hajóhidak története. (334 l.) 2 frt 60 kr.
- Szilágyi Sándor*, Lórántffy Zsuzsánna. (104 l.) 60 kr.
- Szilágyi Sándor*, Erdély és az északkeleti háború. Két köt. (635 és 596 l.) 10 frt.
- Szilágyi Sándor*, Bethlen Gábor fejedelem levelezése. (470 l.) 2 frt.
- Szilágyi Sándor*, Erdélyi országgyűlési emlékek. 1540–1679. Eddig tizenhét kötet. Kötetenként 3 frt.
- Szinnyei József*, Hazai folyóiratok és hírlapok történelmi repertoriuma. Két kötet. (1486, 1648 l.) 10 frt.
- Téglás Gábor*, Az aldunai zuhatagok sziklafeliratai. Folio, 55 lap. 14 szövegközti rajzzal. 1 frt.
- Thaly Kálmán*, Bercsényi házassága. Történeti ének 1695-ből. Toldalék: Actio curiosa. Magyar színjáték 1678-ból. (200 l.) 2 frt.
- Thierry Amadé*, Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné. A keresztény társadalom keleten. Ford. Öreg János. (XIV 580) 1 frt 50 kr. — Szent Jeromos. A keresztény társadalom nyugaton (XXVI. 588 l.) 1 frt 50 kr.
- Tökölly Imre* Levelei, könyvei és egyéb emlékezetes írásai. Két kötet 4 frt.
- Tökölly Imre* Naplója. Két kötet 4 frt.
- Thüry József*, Török történetírók Magyarországról. (VIII. 433 l.) 4 frt.
- Torma Károly*, Az aquincumi amphitheatrum. (Jelentés az ásatásokról.) 1 frt.
- Torma Károly*, Dacia régiség- és felirattani irodalma. (192 l.) 2 frt 50 kr.
- Török Aurél*, Jelentés III. Béla magyar király és neje testerekléről. Két füzet. 4 táblával. (181 és 66 l.) Ára 2 frt 60 kr.
- Vámbéry Ármin*, A török faj. (XVI. 768.) Ára 1 frt.
- Verancsics Antal*, esztergomi érsek Összes munkái. Tizenkét kötet. 24 forint.
- Vitézy István* Levelei. Két kötet. (272. 268 l.) 1 frt 60 kr.
- Wenzel G.*, Magyarország mezőgazdaságának története. (424 l.) 2 frt 50 kr.
- Wenzel G.* Magyarország bányászatának kritikai története. (456 l.) 3 forint.
- Wenzel G.*, A Fuggerek Magyarország történetében. (212 l. 1 frt 20 kr.
- Zrínyi Miklós* Hadtudományi munkái. R. Horváth Jenő kiad. (404 l.) 2 frt.

III. Jog- és államtudomány.

- **Beöthy Leo*, A társadalmi fejlődés kezdetei. Két kötet. (429, 534 l.) 1 frt.
- **Berryer*, Törvénytörési beszédei. Ford. Tóth Lőrincz. (400 l.) 1 frt 50 kr.

**Carrara F.*, A büntető jogtudomány programja. Ford. Beksics Gusztáv. Két kötet. (XX. 390, 591 l.) 1 frt.

**Concha Győző*, Újkori alkotmányok. Két köt. (X. 314 és XVI. 512 l.) 3 frt.

**Földes Béla*, Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Ford. Földes Béla. (188 l.) 50 kr.

**Fraknói Vilmos*, A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. (559 l.) 5 frt.

**Gide Pál*, A nők joga. Ford. Tóth Lőrincz. Két kötet. (390, 412 l.) 3 frt.

**Hüppe Siegfried*, A lengyel alkotmány története. Ford. Szathmáry György (542 l.) 3 frt.

**Janet Pál*, A politikai tudomány története a morálhoz való viszonyában. Ford. Lőrinczy Béla és Angyal Dávid. Három köt. (608, 544, 568 l.) 4 frt 50 kr.

**Király János*, Pozsony város joga a középkorban. (464 l.) 4 frt.

**Kovács Ferencz*, Az 1843/44-ik évi országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Hat köt. (687. 724, 511, 771, 448, 553 l.) 21 frt.

**Laveley Emil*, Kormányformák az újkori társadalmakban. Ford. Tóth. Lőrincz (XVIII. 180 l.) 50 kr.

**Lavergne Leonce*, Az angol mezőgazdaság. Ford. Beksics Gusztáv (XX. 464 l.) 50 kr.

**Leroy-Beaulieu Pál*, Az új socialismus és annak bírálata. Ford. Sasvári Ármin. Bevezető előszóval Kantz Gyulától. (XII. 496 l.) 1 frt 50 kr.

**Leroy-Beaulieu Pál*, Pénzügytan. Ford. Láng Lajos. Négy kötet. (XXVI. 542, XXII. 506. XX. 486, XX. 536 l.) Ára 2 frt.

**Mayr György*, A társadalmi élet törvényszerűsége. (XVI. 348 l.) 50 kr.

**Medveczky Frigyes*, Társadalmi elméletek és eszmények. (IV. 412 l.) 1 frt 50 kr.

**Pauler Tivadar*, Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. (312 l.) 1 frt 50 kr.

**Taine Hippolit Adolf*, A jelenkori Franciaország alakulása. Öt kötet. (VIII. 664, 574, 632, 426, 320 l.) Ford. Toldy László és Csiky Gergely. 7 frt 50 kr.

**Todd Alpheus*, A parlamenti kormányrendszer Angliában. Ford. Dapsy László. Három kötet. (VIII. 600, 618, 628 l.) 1 frt 50 kr.

**Vécsey Tamás*, Széchenyi és a magyar magánjog. (62 l.) 60 kr.

**Verbőczy István*, Hármaskönyve. A m. t. Akadémia által gondozott harmadik kiadás. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. (XLIV. és 466 l.) 5 frt.

**Wlassics Gyula*, A tettesség és részesség tana. Bővített új kiadás 6 frt.

HIVATALOS ERTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1895 évi nov. 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, Jakab Elek, Majláth Béla, dr. Marczali Henrik, Pettkő Béla, Tagányi Károly vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést néhány üdvözlő szóval megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Dedek Cr. Lajos és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

92. Titkár bejelenti, hogy Szilágyi Sándor évdíjas r. tag 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Köszönettel öröndetes tudomásul vétetik.

93. Előterjeszti az új tagajánlásokat. Ajánltnak a) *alapító tagúl*: a kolozsvári ev. ref. theologiai intézet 100 frt alapítványul (aj. Pokoly József); b) *évdíjas r. tagokúl 1895-től*: dr. Böszörményi Emil ügyvéd Szatmáron (aj. Schönherr Gyula), ifj. Dutka József joghallgató Budapesten (aj. Bartha Lajos), Baczkamadarasi Kis Bálint cs. és kir. kamarás Magyar-Igenben (aj. Szilágyi Sándor), Nedeczey János orsz. képviselő Munkácson (aj. Lehoczky Tivadar), a kalocsai tanító-képző intézet önképző köre (aj. Karasszon József), a makai állami főgymnásium (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

94. Zollner Béla társ. tag felolvassa *Nagy- és Kis-Hont elszakadásáról* szóló értekezését.

Köszönettel fogadtatik.

95. Titkár előterjeszti a pénztárnok október-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 2275 frt 18 kr,

» kiadás 1648 » 14 »

maradvány 627 frt 04 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 5871 frt 18 kr
követelést, 1895 okt. 31-én összesen 6498 frt 22 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Szilágyi Sándor nevére 100 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolatik; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4⁵⁰/₁₀-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

96. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 24181 számú értesítése szerint a f. évi 86 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 100 frt befizetett alapítvány tőkésített.

Tudomásul szolgál.

97. Olvastatik a Salamon-szobor ügyében mult évi 97 jk. p. alatt kelt határozattal kiküldött bizottság jelentése, mely szerint Strobl Alajos tanár úr a bizottságnak hozzá intézett kérdésére késznek nyilatkozott a tervezett bronz-mellszobrot a legrovidebb idő alatt ingyen megmíntázni, melynek előállítási költségei a szobortálapzattal együtt mintegy 600 frtot tennének; a bizottság javasolja, kéressék fel ismételten Beschorner érczöntő úr, hogy a mellszobor bronzba öntését magára vállalni s ekként a mű létrehozásához a maga áldozatával is hozzájárulni szíveskedjék; jelenti végül a bizottság, hogy a pénztárnok kimutatása szerint a Salamon-szobor alap javára eddigelé az időközi kamatok nélkül 969 frt 48 kr. van a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezve.

A jelentés örvendetes tudomásul vétetvén, a bizottság a további lépések és intézkedések megtételére is felkéretik; Strobl Alajos tanár úrnak szíves hazafias készségeért pedig a választmány jegyzőkönyvileg hálás köszönetét nyilvánítja.

98. A Salamon-szobor ügyével kapcsolatban Szilágyi Sándor indítványozza, hogy a társulat azon házat, melyben a nagyérdemű történetíró élete utolsó éveit töltötte, emléktáblával jelöltesse meg, melynek költségei — a szobor-bizottság imént előterjesztett jelentése után úgy hiszi — a szoborra gyűlt pénzből szintén kitelnének.

Az indítvány helyesléssel fogadtatván, a szükséges teendőkre nézve ugyancsak a szobor-bizottság bizatik meg.

99. A titkár, kapcsolatban a f. évi júnus-havi ülésen 72 jk. p. alatt tett előterjesztéssel, felolvassa a vallás- és közoktatásügyi minster úrnak Árpád sírja helyének meghatározása tárgyában f. évi oct. 13-án 54408 szám alatt kelt újabb leiratát, melyben a minster úr a szóban forgó kérdésre nézve érdemleges véleményét kíván a társulattól.

A választmány mindenek előtt köszönetét fejezván ki ő excellentiájának a társulat irányában tanusított megtisztelő bizalmáért, oly értelemben adja meg a választ, hogy miután Árpád sírja helyének, illetőleg az *Alba Maria* (Fejéregyház) hol fekvésének kérdése különösen Wekerle László és Tholdt Titusz ide vágó munkálatai által ha nem is teljesen, de annyira tisztázva van, hogy a további kutatások a siker reményével folytathatók, nemcsak méltónak, hanem épen a millenium alkalmából időszerűnek is tartja a dologgal komolyan foglalkozni; ennél fogva azt javasolja, hogy a minister úr vegye kezébe az ügyet és a milleniumi kiállítás igazgatóságával egyetértőleg alakítson szakemberekből álló bizottságot, mely az eddigi kutatások nyomán a keresett Fejéregyház helyét meghatározná és egyszersmind az ott eszközözlendő ásatások vezetésével is megbízandó lenne; egyúttal kéri ő excellenciáját, hogy a megalakítandó bizottságba a társulat részéről a f. évi június-havi ülés alkalmával már kijelölt tagokat kegyeskedjék meghívni.

100. Előterjeszti dr. Boncz Ödön és hg. Odescalchi Arthúr vál. tagoknak dr. Szentiványi K. Gyula *Régi magyar várak történelmi leírása* című munkájáról (l. f. évi 81. jk. p. a.) beküldött bírálatukat.

Tudomásul vétetvén, a bírálók véleménye közöltetni fog a szerzővel.

101. Bemutatja a társulat számára legújabban érkezett ajándékokat:

a) báró Mednyánszky Dénestől néhai Ipolyi Arnoldnak hozzá intézett hat eredeti levelét 1852—1853-ból;

b) Ludaics Miksa úrtól 16 darab vegyes tartalmú nyomtatványt és kéziratot.

Mindkét ajándék köszönettel fogadtatván, megőrzés végett a M. N. Múzeum könyvtárában fog letéetni.

Zárt ülésben

102. a titkári hivatalnál lévő különféle régi okiratok és levelek elhelyezése, és

103. a gróf Zichy-féle jutalomért pályázott munka kéziratának visszaadása iránt intézkedett a választmány.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dedek Cr. Lajos* s. k., *Tagányi Károly* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni szíveskedjenek:

Alexics György, eddig: *Budapest*, Teréz-körút 30.

Boér Miklós, eddig: *Szilágy-Cseh*.

Bordeaux Árpád, eddig: *Kolozsvár*, Egyetem.

Domján Elek theologus, eddig: *Vásárosfalu*.

Jeszenszky Imre földbirtokos, eddig: *Apaj*.

Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.

Koltai Virgil tanár, eddig: *Budapest*, Felső-erdősor 8.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.

Trojko Béla joghallgató, eddig: *Tata*.

Weress Sándor ügyvéd, eddig: *Torda*.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

ÖSTÖRTÉNET ÉS KRITIKA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

De talán elég lesz a nyelvészkedésből e folyó-iratban ennyi is. Ideje lesz ethnographiai tanításait is szemügyre venni a mi »Ethnographiánk« érdemes szerkesztőjének. Itt is éppen oly következetes tudósnak és objectiv igazságkutatónak mutatja ő magát, mint a nyelvészet tágas mezején. A »*skytha*« névnek általam adott megfejtése (*kuth* = emberek) ellen azou kifogása van, hogy ott egy, a szó elébe tett *sigmát* veszek fel, a nyelvtudományban *sigma prostheticum*-nak nevezett, indogermán nyelvterületen nagyon is közönséges. hangtani jelenséget. Csak sejteti, de kimondani nem meri, hogy ő e hangtüneményt vagy *nem ismeri* vagy *el nem ismeri*. Első esetben tudománya fogyatékoságát tudnám bebizonyítani, második esetben ő tartoznék új álláspontját igazolni! Óvatossága mindkét esetben dicséretére válik, de a kritikájának tökéletlensége így is, úgy is szembeszökő tény marad.

A skytháknak rendes neve volt keleti népeknél a *szága* és *száka*, hogy ez ugor szó és az ősugor nyelv *szág* tövének igemellékneve, mely *szenvedőt* jelent, azt ugor nyelvből is minden ízében kifogásolhatlanul igazoltam. Véletlenül e szónak három egymástól igen messze élő nyelv körében találtam meg hű fordítását: u. m. a hinduban, hol *dribhika* szóval, ó-perzsában, hol *drivika* (a későbbi: *dervis*) és görögben, hol meg *Ἀβιος* szóval van lefordítva, melyek az illető nyelvekben mind *szegényt*, *szenvedőt* jelentenek és a skythák nevéül használtatnak. Úgy hogy nagyobb bizonyossággal látni el matematikai igazságot sem lehet, mint ez állítás van. Munkácsinknak azonban ez nem imponál, neki ez csak »etymologiai játék!« Ez a nyilatkozat, mint tükör, mutatja meg nekünk legtisztábban M. ítéletének értékét!

En östörténetünk iránti szeretetből csak óhajtani tudom, hogy lenne még módunk egy pár ilyen játékot kimutathatni!

Két-három fix pont körül meg lehetne forgatni és elburjánosodott zűrzavaros állapotából ki lehetne ragadni egész nemzeti és multunk történetét! De úgy, a mint ma állunk, mikor ethnologiai nyomozásainkból az objectivitásnak nyoma is majdnem eltűnt s a nemzet multja legtöbbször csak olyan Csáki-szalmaféle, mit, tisztelet a kivételeknek, jobbra-balra rángatunk igazolás s tán meggyőződés nélkül: lehet-e reményünk, hogy valaha tisztultabb látásra és tudásra szert tehesünk. Bizony alig hiszem! Csak egy alkalmi példát e szomorú igazság bemutatására.

Munkácsi szerte hirdeti a hunoknak *mongolságát*, egy oly tant, melyet még a jó Deguignes vallott a mult század vége felé, mikor az ugarság létezéséről nálunk sem igen tudott senki. Külföldön ma sem tudnak róla jóformán semmit, s így nem vehető zokon, ha a Deguignes nézetének — e tisztán geographiai alapon nyugvó tannak — elmaradt híveivel találkozunk. De nem menthető M., ki magát ugor nyelvésznek vallja és mongol nyelvi adatokkal is dolgozik néha. S íme ő a hunoknak, kik a Duna-Tisza táját Attila halála után feladva a Fekete-tenger mellékére telepsznek és *kutrigur*, *utrigur* s több efféle nemzet nevekkal említetnek, — e két nevet még is *öt-ugor* és *hat-ugor* szavakkal kívánja az *ugor nyelvekből* megfejtetni nekünk (Ethn. V. 174.). Azt hinné az ember, hogy tán előbbi nézetét változtatta meg, de e hitet csakhamar szétrombolja maga M., ki az Ethnographia VI. évf. 139. lapján már ismét a hunok *mongolságát* hirdeti, még pedig anélkül, hogy a gazdag hun nomenclaturából csak egy néven is igazolná e hamis és éretlen elméletét.

Micsoda eljárás ez hát egy nyelvész vagy ethnographus részéről? Legjobb jóakarat mellett sem láthatunk benne tudományt, rendszert, hanem annak kell vennünk, a mi tényleg, t. i. kapkodásnak, rendszertelenségnek, sőt *valóságos ötletezésnek*. A ki tanítói szerepre vállalkozik, az ilyen tannal elő nem állhat; mi tanúságot vonjanak ebből a nyelvnek — még szakembernek is alig gázolható szövevényeibe behatolni nem tudók? Pedig a hun nomenclatura olyan tisztán vezet és tanít, hogy ugor nyelvésznek majdnem lehetetlen a tanítását észre nem venni. Csak egy családon szeretném igazolni, hely-kimélés szempontjából, ez állításomat, de tartanom kell tőle, hogy így is hosszúra nyúlt dolgozatomból más, szintén lényeges részeket kell feladnom miatta.

E család éppen az Attila családja, kinek tiszta hunsága ellen bizonyosságot nehéz lenne felvetni.

Az Attila atyját *Jordanis* (Closs³, 127. l.) 1. *Mundzuccus*

névvel, Priskos pedig *Μουνδιονχος* névvel neyezi. Mindakét alakból könnyű felismerni az eredeti nevet. Értekezésemben (II. l. jegyz.) már jeleztem, hogy a hunok a déli u. nev. irtisi osztják nyelvet beszélték, legalább az én tudásom szerint. Innen indulok ki most is.

A szóban forgó név átírásában a *Mont'-uk*, *Munt'-uk* osztják szavakat ismerem föl. *Mont'*, e nyelven *mondát, regét* jelent, *mundjem* = *mondok* (l. Castren, Ostj. Spr. 104. l.). Az *uk*, *ur* szó pedig *fejet* és *királyt* jelent. (Ez utóbbi jelentés legtisztábban megtalálható az indiai skytha érmeek felirataiban.) Az összetétel értelme tehát: *a rege királya, a rege királyhőse*, azaz *azon király, kiről szól a rege*. (V. ö. a vogul *crikum*-féle kitételt).

2. *Ru*, *Rūv*, *Rugila* (Jord.: *Roas*; Prisk.: *Ροας*, más variánsok: *Rugas*, *Roilas*, *Rugilas*) az Attila nagybátyjának, tehát a *Muntjuk* testvérének neve. E név teljes alakja a *Rug*, melyből ismert hangtani fejlődéssel lett a *Rūv* és *Ru* alak, mely két utóbbi szó maig él az osztjákban és *hevet, tűzességet, erőt* jelent. (Ahlqu. 127: *Hitze, Stürke, Kraft*). A *Roilas* és *Rugila* alakok a gót diminutiv képzővel (*ila*, v. ö. Ulf-ila) vannak megtoldva. E tulajdonnév tehát voltaképp elvont főnév. (L. Budenz: M. U. Sz. 658. II.)

3. Az Attila névről már elmondtam, hogy gótos alak, mint *Rug-ila* is (Atta-ila); el, hogy eredeti osztják formája: *Ate-le* és *Ate-li*; hogy jelentése: *atyuska*; hogy ilyen jelentésű név (férfiak és folyók nevéként) több mint 18 maradt reánk a skytha-ugor emlékeken; hogy a Volga neve *teljesen azonos* a hun király nevével, de egyik sem vétetett és adatott a másik után, ellenben a Volga folyó osztják neve ment át törökbe (*Edil*, *Idel*, *Idil*, *Til*) és magyarba is: *Etel* alakban; nem mondtam még azt, hogy a leghívebb transscriptiói e névnek a német *Etzele*, az északi mondák *Atlija* és a magyar *Ethela* (Kézai); a gótos *Attila* nevet mi Priskos (*Αττιλας*) és Jordanis (Attila) után örököltük.

4. Attila testvérének és uralkodótársának neve Jordanisnál: *Bleda*; Priskosnál: *Βληδας*; Chron. Pasch.: *Βλιδας*; legáltalánosabban: *Bleta*; sőt Theophanesnél: *Βδελας*. A név eredeti, osztják alakja: *Vel-ta* = *Ölő*. A *vel* (= magy. *öl*) igető melléknévi igeneve áll előttünk ma is használt rendes képzőjével (= *ta*, az osztjákban). A mássalhangzók cseréjét a görög átírásban a *βᾶλλω* ige alakjaiból érthetjük meg legtisztábban: perf. *βεβληνα*; pass. aor. *ἐβλήθη* etc.

Különben e név archaisticus formában is ránk maradt krónikáinkban. Az ó-ugor (skytha) melléknévi igenév képzője

eredetileg *a* volt, mint »Arja-ugor érintk.« 16. lapján igazoltam; a *ta* képző már tiszta árja eredetű (l. a szkr. és uj-perzsa pass. part. perf. képzőit). E régi *a* képzőt a *vel* tőhöz adva, kapjuk a ma igen használt *Béla* nevet. (még Kézainál¹⁾: *Vela*.) *Bleda* és *Béla* (*Vel-ta* és *Vel-a*) tehát egy és ugyanazon tőből képezett nevek, ugyanazon jelentésben = *Ölő*.²⁾

5. Attila király neje nevét Priskos *Koēza* alakban hagyta ránk. E név eredeti alakja mai osztjácoknak: *kurek* = *tyuk* és *récze*³⁾ (*Anas acuta*). Lásd Ahlqu. i. m. 91. l. Castrén 82. l.

¹⁾ *Vela, Reva et Caducha*, Hunnorum illustres Capitanei (15. és 20. ll. ed. Podhr.).

²⁾ Ezek a férfiak — Vámbéry tanítása szerint — (l. A magy. keletk. 48. l.) minthogy szemmeláthatólag ugorok voltak, természetesen »csak a málházoz tartoztak« mindannyian. A harcz ügyét mások, a török hunok, intézték, kiknek neveit az »otrombán hamisító« krónikások nem jegyezték fel.

³⁾ Ennyi a *Kreka* név philologiai oldala. De nem szabad figyelmen kívül hagyni a dolog ethnographiai és esztetikai oldalát sem. *Kreka* királynőt akár *tyuk*nak, akár *récze*nek, sőt ha *gyöngytyuk*nak nevezték is a hunok, mai izlésünk egyszerűen megbotlik benne. Mi bizonyára valami Madonna-féle nevet vártunk volna inkább. Nagyon jó volna tudnunk, mi szolgált a hunoknak, még előbb a skytháknak, vagy csak, mi szolgál ma is az osztjácoknak *martyrologium* gyanánt; azaz, micsoda eszmekörből szedett neveikkel nevezték azok, vagy nevezik ezek gyermekeiket. Éppen erről nincs tudásunk a hunokra és skythákra nézve; alig van ethnographiai adatunk a mai vogul és osztjácokra nézve. Én mindössze egyet ismerek ilyet, mit mindjárt ide irok. Veszem I. B. Müller svéd drag. kapitánynak, ki a mult század elején Szibériában számüzöttként az osztjácok közt vagy 10 évet töltött »*Leben und Gewohnheiten der Ostjaken*« Berlin, 1720. cz. művéből (24. l.):

»Ha az osztjácoknak gyermeke születik: az apa vagy az oroszoktól kérdez és kap nevet s azzal nevezi gyermekét vagy ellenkező esetben azon állat nevét adja neki, a mely azon időben legelőbb szeme elé akad Másoknak szokásuk gyermekeiket születésök sorrendje szerint nevezni meg: idősebbnek, középsőnek, ifjabbnak, negyediknek ötödiknek, a mint a sor jön. Ha van a gyermeknek valami testi hibája, azután nevezik sántának, puposnak, veres- vagy fehér-fejűnek és így tovább.«

E sorok adatai értékesebbek, mint első tekintetre hinnők. Már a *Kreka* nevet megértetik. De még jobban megértetik velünk a skythák mondai őse, *Targitaos* három fiának nevét. E már agyon fejtett három név Herodotosnál (IV. 5. c.) így hangzik: *Αρρεξας, Αρρεξας, Κολαξας*; eredeti osztjác alakjuk: *Li-pox, Ar-pox, Kolak*; magyar jelentésök: *Utolsó fiu, Nagy fiu, Holló*. A *li* (magy.: *teg*, e szóban *teg-nap*) jelentését lásd Budenz M. U. Sz. 196. l.

E kis fejtegetés rényesen igazolja azt, hogy a világ forgalmától messze eső északi ugorok mily bámulatosan és épen megőrizték maig nemcsak nyelvöket, hanem házi szokásaikat is! Különbön azt is érdemes megnézni, mit csináltak a philologia bajnokai e három ártatlan névvel, és éppen a nyelvtudomány szent nevében!

Munkácsi az *ar, ari* szónak általam adott jelentésére (= *nagy*) azt mondja, hogy e szó *sok*-at jelent. Igaza van; csak az a kár, hogy igazsága kissé szótárszagú és egyoldalú. A dolog így áll: *ar, ari*

Hunf. Vologodszki 41. l. A *Kureka* görög alak három rövid hangzója közül a görög nyelvhasználat az első elvetette és így maradt *Kreka*. Maga a *kurek* szó egyébiránt árjából kölcsönzött szó. Szanszkr. *krika* = *gyöngytyúk*. ó-baktr.: *kahrka*, uj-perzsa *kark* és afghán *čirk* = *tyúk*: ez utóbbit vettük mi is át nyelvünkbe az indoskytha korban *csirke* alakban.

6. Attila egy másik nejeének *As-kam* a neve: Priskos *Ῥωζαῦ* alakban írja e szót, mint Menander az *Aktagot Ῥετραγ*-nak. *As-kam* szószerint *apa öröme*t jelentí és ez elnevezés szinonimja (*Ate-kam, Ῥατα-ζαῦ* = *atyja öröme*.) férfi neve gyanánt is előfordul a hunoknál, ugyancsak Priskosnál.

Nem megyek tovább a hun nevek magyarázatában, de szükséges volt egy pár névre rá mutatnom, hogy a dologhoz értőt meggyőzzem arról, hogy azon állítás, miszerint a hun nevekből nemzetiségre nézve semmit sem lehet kiolvasni (ezt Hunfalvy egy külön értekezésben is hangsúlyozta. Ethnogr. I. 245. kk.). túlságosan aggodalmas és merőben alaptalan. Senki nem tagadhatja, hogy e néhány, nem válogatott név értelmezése egyszerű, keresetlen és természetes. S ha becsét tulajdonítok neki: azt egyedül keresetlenségében és egyszerűségében látom. Hogy pedig a hunok a skythák *királyi*-nak nevezett ágához tartoztak, azt Priskos tekintélye emeli kérdésen felül. Kik voltak a királyi skythák és a skythaság körén belül micsoda szerepet játszottak: erről külön kell majd még beszélnem. Itt legyen elég annyit kijelentenem, hogy a Duna-Tisza melléki mai Magyarország megalapítása munkájában igazi orosz-lán-rész volt az övék s hogy rólok ezredéves nemzeti ünnepünk alkalmával meg nem emlékezni, történelmünknek legsötétebb foltja maradna.¹⁾ Mert eljön még az idő, meg vagyok győződve, melyben honfoglalásunk és eredetünk titkai nem fognak előttünk oly rejtély gyanánt állani, mint ma.

Most még egy dologról! Az indiai skytha érmeek feliratai arra tanítanak, hogy a három egymást felváltó skytha dynastia másodikának királyai nevek után itélve és mai nyelven szólva *déli ugorok*, azaz *magyarok* voltak. Mind a három, e dynastiá-

jelentése *ma* legtöbbször = *sok*: de némely összetételben *még ma* is meg van *nagy* jelentése, l. Castrén i. m. 39. lap utolsó sorait. A régi korból ránk maradt szavakban pedig *kizárólag nagyot teszen*. Pedig vagy hűsz szóban rá akadunk: ennyi példa egy philologiai igazság megbizonyítására több is az elégnél.

¹⁾ Hogy honalapító őseink nevei, vagy legalább e nevek legnagyobb része a magyar nyelv segítségével meg nem érthető: az nem titok senki előtt. Hogy e nevekből török nyelvvel még annyi sem fejthető meg, mint magyarral, arról kezeskedem és részleteivel is fogok szolgálni. Ideje lesz már a philologiai argumentumok felett egy kis komoly szemlét tartanunk.

ből való királynak *Kadafi* a neve. Khinai annalistákból meg azt tudjuk meg, hogy a Kadafiak a *Ta-Yueitchik* népéből valók. *Ta* khinai nyelven *nagyot* jelent, a *yueitchi* névben pedig a *jugor*, *ugor* szó transscriptiója van. *Ta-Yueitchi* tehát *Nagy-ugor*, régiesen szólva *On-ugor* jelent. Az *On-ugor* szóban igen sokan ismertek már rá nálunk is, külföldön is a magyarok nevére. Munkácsi találóan mondja, hogy még a *hun-ugor* névben is az *ün-ugor* (*nagy ugor*) keressük. (Ethn. V. 174.) A *Ta-yueitchik* királyaiknak nevei (*Kada-fi*) és feliratai nem czáfolják, sőt éppen megerősítik azon nézetünket, hogy az *on-ugor* név igazi jelentését eltaláltuk.

Egy baj van a dologban: a két első *Kadafi* érmein a király nevét megelőzi mindig (a III. Kadafi érmein soha!) ez a szó *KOZO-IA*, a reverszen *kujula* és *kujala* (olv. *kudzsula* és *kudzsala*). En e szóban a későbbi *kozár* nemzetnevet ismer-tem fel, még pedig következő körülmények tekintetbe vétele miatt:

1. A név átírása teljesen megfelel az északindiai népies nyelvjárások kiejtési módjának, mint ezt részletesen kifejtettem.

2. A klasszikus írók a Baktriát és Indiát meghódító skytha népnevek közt említik a *szár-ugorok* (fehér ugorok) nevét, e név alatt pedig mindig a kozárokat szokták érteni és említeni, mint általában tudva van.

3. Indiában a skythák kivonulása után visszamaradó ugoroknak (ma *jāt*, azaz *dzsāt* név alatt vannak a Pendzsábban a legutolsó népszámlálás adatai szerint 3 millió) több törzse viseli mai napig a *gujar* (olv. *gudzsár*) nevet. A *játok*-ban (e név az ugor *jah* (= *nép, skytha-nép*) szó pluralisát: *jajt* transscribálja), pedig már a Pendzsáb történetírói (Col. Tod, Elphinstone és Cunningham Sánd.) rá ismertek és mutat- tak az egykori indoskythák utódaira. Hogy a *gujar* törzsek ezekből valók: erre nézve az utolsó kételyt is eloszlatja egy kis ethnographiai közmondás (well known proverb), mely a Pendzsábban nagyon ismeretes. Ott jegyezte le Elphinstone és fordításával közli Cunningham (Archeol. Survey of India II. 82. l.) következőleg:

Jāt, Gadariya, Gujar, Gola
In chàron ka hela mela.

Fordítását Cunningham után angolul közlöm: »Jats, Gadariyas, Gujars, Golas are all four the same sort of fellows.« Tehát e négy törzsnév egyfajta népet jelent. E nevekből én skytha névként megfajtettem hármat, u. m. a *jatot* (l. fentebb); a *Cadari-t* (*Kadarit* lásd értekezésemben); a déli ugorok egy

ágának skytha neve ez). A *gujar* pedig az érmek *kudzsula*-ja, a későbbi *kozár* név; a negyedik név, *Gola*, másunnan előttem ismeretlen.

Nos, ezek alapján kimondottam, hogy két Kadafi kozár királynak vallja magát feliratában és feliratának megfejtése is ugor nyelvek segítségével sikerült: tehát a kozárok nyelvének ugorinak kellett lenni. Ezzel, állítom ismételve, véglegesen eldőlt és be van fejezve egy nagy ethnographiai kérdés, az t. i., hogy a kozárok nyelve ugor volt-e hát vagy török. Sőt egy lépéssel tovább mehettem és mentem is, kimondottam, nyelvi okok alapján, hogy a kozárok nyelve a déli ugor nyelv-ághoz tartozott, azon nyelvcsoporthoz, a melyből ma egyetlen élő nyelv a magyar; más szóval, a kozárok közelebbi nyelvrokonságban álltak velünk, mint a mai vogulok és osztjákok, kik ma — tudja mindenki — legközelebbi nyelvrokonaink!

Munkácsi azt mondja, hogy »a kozár-magyar testvériségnek ellene mond Constantinus Porphyrog., ki szerint a kozár eredetű kabarok megtanulták a turkok (magyarok) különböző nyelvét. De hát — veti hozzá — ilyen ellenmondás szót sem érdemel.«

Teljesen igaza van, mert az ilyen »ellenmondás« csak-ugyan szót sem érdemel azok előtt, akik megtanulták, hogy »argumenta non numeranda, sed ponderanda!« Ezzel a hozzávetéssel érdemes egy kissé foglalkozni. Sokkal több van benne, mint a mennyit a látszata mutat. Azt a bal-véleményt akarja benne M. kifejezésre juttatni, a melyet Hunf. éppen Const. Porph. adataiból kerekített ki, hogy t. i. a kozárok, tehát a kabarok is, török, még pedig csuvas-török nyelvet beszéltek és a nyelvünkben levő török elemek e kabar beolvadás következményei lennének! Ezen magyarázat az, melyet Vámbéry¹⁾ »a finn-ugor nyelvészet legnagyobb fallacziájának« nevez. Ez az, a mire vonatkozólag tettem fentebb azon megjegyzést, hogy a mieink Constantinus adatát *visszájára* értelmezik. Azaz éppen az ellenkezőt magyarázzák ki belőle, mint a mi benne foglaltatik. Mit is mond Const. e hirhedt nyelvi keveredésről? Ezt mondja: »A kabarok a kazárok nyelvére tanították a turkokat és bírják (t. i. a kozár-kabarok) a turkok más nyelvét is.«

Milyen lehetőség e népek nyelve, Const. felfogása szerint, e keveredés előtt? E kérdésre két elágazó felelet áll előttünk. Logikailag gondolkozó embert e kérdésre így felel: »A kozárok (v. kabarok) beszéltek a kozár, a turkok beszéltek a turk nyelvet.« Munkácsiék pedig így felelnek: »A kozárok beszél-

¹⁾ Budapesti Szemle 1887. jan. szám. 80. lap.

ték a turk. a turkok pedig beszélték az ugor-magyar nyelvet!« Ez bizony kifecszamított okoskodás, melynek gyöngéi első tekintetre szembe szöknek; hogyan lehetett erre messzemenő elméletet alapítani, azt véges emberi elme alig bírja megmérni; pedig

Mit meg nem ért a józan emberész
Hiányzik abban egy — az értelem! —

Való, hogy Constantinus ez adatából a kozárok török nyelvűségét igazolni akarni, erőszakos kísérlet, melynek mentségére semmit nem lehet elfogadni. — Hogy Constantinus mit gondolt, helyeset vagy helytelent az ő turkjainak (a magyaroknak) nyelvéről, hogy továbbá a magyar nyelv philologiai bonczolása mit vall e nyelv egykori keveredéséről: az mind más dolog. más elbírálás körébe eső. A magyar és török nyelvnek érintkezését és egymásra hatását ily felületesen és olcsó szerrel elütni vagy megfejtteni nem lehet. Ma már tudjuk azt, hogy a nyelvünkben levő iráni elemeket nem török közvetítéssel kaptuk; tudjuk azt is, hogy nyelvünk mongol elemeit sem török közvetítéssel kaptuk. Föl kell végre hagynunk azon vízre épült elmélet tákolgatásával is, hogy a mi nyelvünk itt, e mai hazánkban szedett volna fel bármiféle népkeveredés útján annyi török elemet, amennyi nyelvünkben valósággal meg van. — Az igazság tőlünk távolabb van, sokkal távolabb! Már a Kadafi érmeiken, a ker. időszámítás elején, félezer évvel a törökségnek politikai tényezővé, néppé alakulása előtt, mondom, az érmeiken levő 8 ugor közfőnév közt egy (*koran* = *Σωρη*) tiszta török van. Ez a körülmény ujmutatást adhat nekünk arra nézve, hogy a legelső török érintkezésnek (mert később a Dizabul korában mulhatlanul következni kellett egy, tán még erősebb másinak) hol kellett történnie, t. i. keleti Turkesztánban; ott, a hol a mongol hatásnak, mely szintén közvetlen érintkezés eredménye, színtere is kereshető. Ezek bizony távoleső dolgok, de ha titkaiba akarunk pillantani, nem kell sajnálnunk érte azon fáradságot, melyet nagyon megérdemelnek.

Ha áll az, hogy a nyelv története a nemzet története akkor az is áll, hogy a magyar népéhez fogható gazdag történettel és szép multtal ma Európa egyetlen népe sem dicsekedhetik.

De Munkácsi nem elégszik meg a kozár testvériségnek egy történeti adattal való megdöntésével vagy inkább megdöntési kísérletével. Philologiai úton is meg akarja bizonyítani, hogy a kozárok csakugyan nem voltak ugorok, hanem voltak török nyelvűek és nemzetiségűek. Igaz, hogy e bizonyításhoz

nem az én velem, hanem a Marczalival, de ugyanazon füzet hasábjain, felvett vitájában folyamodik. De az bizonyos, hogy a két dolog szorosan tartozik egymáshoz és egyiket, a történeti bizonyítást, a másiktól, t. i. a nyelvészetitől elszakasztani nem szabad. Mindössze az látszik kissé különösnek, hogy Munkácsi velem szemben folyamodik történeti ellenérvekhez, Marczalival szemben pedig nyelvészetiekhez. No de ezt ne írjuk Munk. elnélete őszinteségének rovására; nézzük meg inkább ama nyelvi bizonyítékokat, vajjon alaposabbak-e a fentebb tárgyalt történetinél és vajjon jobban igazolják-e a töröközár elméletet, mint emez.

A kozár nyelvből kevés emlék, kevés szó maradt reánk. Munkácsi mindössze ötöt mutat be egy stb.-vel gazdagítva e csekély számot. De nekem úgy tetszik, hogy még ez öt közül is le fog egy párt engedni. Le kell engedni a Const. Porphyrog.-ból vett *πεχ* kifejezést, melyet Const. csak a *χαγάρος* szó közelebbi értelmhezvére vet oda: *ὁ χαγάρος ἐξείρωσ, ὁ καὶ πεχ Χασαρίας* = »az a khagán, ki Khazáriának begje is«, mint Hunfalvy helyesen fordítja. E hely nem bizonyítja a *πεχ* szó kozár voltát, mert ha ezt igazolná, más úton kellene megmondani, hogy a tör. *beg* szó rokonai nem kizárólag csak a török nyelv körében lehettek, hanem olyan nyelvekben is, a melyek aligha vették azt a törökből s nem is állnak dialektusi viszonyban a törökkel; így a finn nyelvekben és az ugor nyelvek területén.

A *Severgelin*t is leengedi M. E nevet Firkovitch a Krimben egy régi sírkőn találta zsidó betűkkel bevésve. »A Krimben a zsidóságot kazárok képviselték — hangzik a következtetés — tehát a Severgelin név kazár lány neve (!). De mivel e név török szó; tehát a kazárok nyelve török volt!« Ez érvvel tán még sem érdemes foglalkozni. Mert annyi sok *ha* és *la* merülhet itt fel, hogy köztök az érvelés komolysága igen könnyen lemerül! — Megengedve azt, hogy e nevet kozár lány viselte, még akkor sem mutatja ez azt, a mit vele M. bizonyítani óhajt; hiszen tudjuk, hogy a kazárok már az izlamból léptek a Mózes vallására át; az izlamot pedig török kézből vették. Mi természetesebb, mint az, hogy török nevek jöttek a kazárok közt forgalomba, mik tán még a később zsidóvá lett kazárok körében is megmaradtak. Firkovitch maga mondja, hogy az általa hasonló helyen talált nevek nagy többsége tiszta zsidó név. Ki vitatja ezek alapján a kazárok sémi nyelvűségét?

A *πεχ*, *Severgelin* szavakat hát a vitából félre téve marad még a *khagán*, *khātūn* (= urnő) és *Sarkel* szó bizonyítékául a kazárok török nyelvűségének. Legalább M. így hiszi.

Fájdalom, ezekben még annyi bizonyító erő sincs, mint ama két, a vitába bele erőszakolt szóban. — A *khagán* és *khātūn* szavak valóban előfordulnak czímek gyanánt a kazároknál és törököknél, sőt *Tabari*¹⁾ arra tanít, hogy ugyane czímek már az Ephthalitáknál a törökség fellépte előtt másfél száz évvel használatban voltak. Az ephthalitákról pedig annyi beigazolt tény, hogy ők ugyanazon nép az Indiából visszafelé, északra húzódó skythákkal, az indoskythákkal.²⁾ A Kadafiak népe, a *tochárok*, kik Indiából Kásmírba, Kásmírból tovább észak felé húzódtak, az V. század elején már az általok régen alapított, részben elhagyott, de véglegesen soha fel nem adott *Tocharisztánba* tértek vissza. Ezek Ephthalita³⁾ név alatt V. Varahrán (417—438) óta a Szasszanida birodalomnak voltak szomszédjai és hatalmas ellenfelei.

Csak csodálkozni lehet azon könnyedségen, melylyel az ily becses történeti emlékekkel tudósaink bánni szoktak. Nálunk Hunfalvy nyomán szokásba jött azon állítás, hogy krónikáinkban az »Evilath földé« kitétel *bibliai kifejezés*. — Egyik író átveszi a másiktól és bútanul adja tovább, míg lassan az a tudomány kincsévé lesz. Pedig a valóság az, hogy az *Evilath név a bibliában sehol nem fordul elő*.⁴⁾ Az is való igaz, hogy

¹⁾ Geschichte der Perser . . . übersetzt von Th. Nöldeke, Leyden 1879. I. 53. és 104. II.

²⁾ Lásd a beigazolást részletesen Frh. v. Richthofen *China* I. 439. I.

³⁾ E név Ephthalita (Ἐφθαλίται, Νεφθαλίται, Ἐφθαλίται, Ἀφθαλίται (recte: Ἐφθαλίται), araboknál *Haitāl* és *Hebthāl*, örmény íróknál és a skytha érmeiken *kusan*) figyelmet érdemel mind ugor, mind magyar történeti szempontból. Maga a görögben ártírt szó tiszta ugor kifejezés. — Már rá mutattam arra, hogy a hinduk északon lakó barbár ugor szomszédaikat *acrāddha*, *avrata* (= *hitetlen*, *vallástalan*) és több ily czímekkel illeték már a legrégibb időkben (L. Árják ugorok érintkezéséről 30. I.) Most azt látjuk meg, hogy e czímet az ugorok magok saját nyelvökre áttéve, saját nevök gyanánt fogadják és hozzák Indiából. Nevezetesen *evi* ugor nyelven *hitet* teszen. (L. *Ahlquist*: Spr. der Nord-ostj. 68. I. *Hunfalvy*: Ész. Osztják ny. szótára 14. I.) A *tal* és *la* (magyarban *tal-an* és *tlá-n*) abes-siv (fosztó) képzők hozzájárulásával keletkeztek az *evital* és *evila* pluralisban: *evital-t* és *evila-t* (= *hitetlenek*) kifejezések.

Az első alak: *evitalt* van átirva a görög *Ephthalitai*-ban és változataiban. Csupán az Ἀφθαλίται (olv. Ἐφθαλίται, arab: *Hebthal*) névben látjuk az ugor szó egyes számát. A második *Evila* (plur. *Evilat*) alakot krónikásaink (Kézai és a többiek) őrizték meg számunkra az »*Evilath földé*« kifejezésben (*terram Evilath*), mint az ugorok, sőt éppen a magyarok baktriai szereplésének szép és nem is egyetlen emlékét a magyar hagyományokban.

⁴⁾ A bibliában (I. Móz. 10., 7. és I. Krón. 1. 9) előjön a *Khavila* név, mint Khus második fiának neve. E nevet *Kuun G. Relationum* . . . II. 127. I. egynek veszi — legalább úgy látszik — az *Eviláthtal*. Mi jogosítja fel ez azonosításra, azt nem mondja meg. Sőt *Khav la földéről*

egy ilyen etymologiai »játék« történeti szempontból becsesebb és komolyabb dolog, mint egy sereg hipotézis.

E nem henye kitérés után a tárgyhoz térek. A *khagán*, *khakan* cím tehát már a törökség fellépte előtt meg volt az ugor Ephthalitáknál, meg volt az ugor Avaroknál és az ugor Kazároknál. Értekezésemben rá mutattam (50. l.), hogy a *khagán* szó török voltát *bizonyítani* nem lehet. Ugyanezt mondja Tabari kiadásának (104. l.) egy jegyzetében *Nöldeke* is, kinek szavait jónak látom itt idézni: »*Chātūn* ist ebenso der Name der Königin bei Türken und anderen Hoch-asiaten. wie *Ahakan* der des Königs. Der eigentliche Ursprung beider Namen ist meines Wissens noch unbekannt.« Bárkit is gondolkodóba ejthet az, hogy míg *Nöldeke*, a jelenkor egyik legnagyobb orientalistája, nem ismeri a *khakan* szó eredetét, addig M. ismertnek tudja és hirdeti azt, sőt vele etnologiai kérdésben akar döntő szerepet játszani! Hol vette e biztos tudást Munkácsi, könnyű kitalálni. Meglelte a török szótárakban a *khagān* szót és mellékformáit és rá nézve ezzel a kérdés be van fejezve! Biz ez primitív *szótárphilologia*, amit M. szeret *nyelvhasonlításnak* keresztelni; pedig köztük tekintélyes különbség van: az első pusztá *kézimunka*, a második *nyelvtudomány* az új kor legszebb vívmánya. De ne beszéljünk róla többet! Elég lesz azt konstatálnunk, hogy a *khagān* szó eredetét megmondani nem tudjuk, de valószínűnek látszik, hogy ez egy ma nem ismert ugor nyelv szókincséből ment át Középázsia népeinek nyelvébe. Biztos csak azon negatív eredmény, hogy a szó nem török, hanem a török nyelvébe csak idegenből került kölcsönszó; quod erat demonstrandum.

Szeretném, ha a *khātūn* szóval is ily simán tudnék végezni, de itt alig lehet szólni kifakadás nélkül s alig lehet ily bizonyosság láttára azt nem mondani Juvenalissal: *difficile est satiram non scribere!*

Hogy a *khātūn* szó eredetét *Nöldeke*, mint láttuk, ismeretlennek mondja, erre csak azért hivatkozom itt újból, hogy e szó *nem török eredetű* ez egyetlen hivatkozással igazoljam és félre tegyem. De nem csupán erről van itt szó, hanem arról, hogy ez a cím *khāt-ūn*, melynek eredete *Nöldeke* előtt érthető okokból ismeretlen, Munkácsi előtt a »kitűnő ugor nyelv-

(Terram Chavila) beszél, a mely kifejezést már sem biblia, sem krónika nem ismeri. Hogy e csűrös-csavarásra semmi szükség nincs, azt fentebbi fejtegetésem minden kétségen felül bizonyítja. Ugyanezen igazságot variálja azon másik körülmény is, hogy az Ephthaliták egykori országának déli hegyes tartományai mai napig viselik a *Káfirisztán* nevet, mely név, mint mindenki tudja, *hitetlenek országát* jelent szintén.

vész» előtt is éppen olyan, sőt a mi még rosszabb, török eredetűnek állíttatik. Vegyük ugor nyelvészünket vallatóra, nézzünk be a szíve redőibe és kérdezzük meg, nem ismeri-e a *khāt-ün* összetett szónak első tagját az osztják nyelvből (*khāt* osztjákban = *ház*): nem ismeri-e továbbá a szó második tagját ugyanazon nyelvből, (*ün, üna, un*, osztjáku = *nagy*). Most vegyük össze a két tagot, megkapjuk azt, ami Nöldeke előtt ismeretlen az ugor nyelvek nem ismerése miatt; azt, a mit Munk. nekünk török nyelvből megmagyarázni képtelen, — megkapjuk a *khāt-ün* szó megfejtését és eredeti jelentését. *Khāt-ün* osztják eredetű szó, első jelentése: a *háznak nagyja*, második: *urnő*; ezt nem bírja M. megtagadni. Legfelebb még azt kell megvilágosítanom, hogy a szó-alkotás azon módja, melyet a *khāt-n*-ban látunk, megint csak az ugor nyelvek szóalkotása. Csak a magyar nyelvre szorítkozom. Elmondtam már (*Ír. ug. érint.* 49. l.), hogy *kat-ona* szavunk összetett szó és első jelentésében = a *hadnak nagyja*; elmondtam, hogy a magy. *kad-ár* (közárban: *kad-ari* és *kender*, a kender-khagánban) *ugyanazt* jelenti, mert *ár. ari* a régi ugor nyelvben szintén *nagyot* jelentett. A magyarból ma már kiveszett *fol-nagy* szót Budenz (M. U. Sz. 492 l.) így fejti meg: *fal-nagy, bíró*. — A *várnagy, hadnagy* s több efféle kifejezéseket ne is említsük.

Mi van hát a *khāt-ün* szóban török? Mi indíthat egy embert, egy ugor nyelvészt! arra, hogy mikor vizsgálódik, behunyja mind a két szemét, és vakon rohanjon a falnak? Megint csak a boldogtalan szótárphilologia, mely oly nagyban és a tudomány oly nagy kárával üzetik nálunk. Török szótárakban — persze kölcsönszóként — meg van a *khātün*; ellenben az ugor szótárakból (de quibus, quia non sunt, nulla quaestio fiat) hiányzik, miután magok a *szótárak is hiányzanak*. Hát művelődéstörténetileg mit mondjuuk a *khāt-ün*ről: volt-e valaha a törököknél a nő oly nagyrabecsült előkelő állásban, hogy egy ily megtisztelő eredeti czímmel ruházhatták volna fel? Ellenben a skytha-fajú népeknél mindig kiemelik az írók, hiányos adataik mellett is, a nőknek nagy, a férfiakéval egyenlő jogait és tiszteletét.

Jellemző nyelvtudományunkra és némely tudósra az ilyen munkálkodás; de sehol nem vall nagyobb kiskorúságra, mint mikor ezt éppen ugor nyelvészeknél találjuk, kiket még czélzatossággal sem tudunk vádolni vagy menteni ez eléggé meg nem róható felületességért és a nyelvtudomány módszerében való járatlanságért. Szomorú jelenség főleg azért, mert egész iskolává nőtte ki már magát s annyi török-ugor nyelvészeink közül nem akadt még egyetlen egy, a ki az ily dolgoknak,

t. i. az ős-ugorból törökbe átment nagy mennyiségű szókincsnek kimutatására gondot és munkát fordított volna. Így lett aztán, hogy a tőlünk törökbe átszedett szavakból éppen a magyarság török eredetiségének, e merő légies hypothesisnek, bizonyíttatására kovácsoltunk fegyvert. Elrablott saját kincsünket aknázzák ki őstörténetünk elborítására, hogy helyette egy tőlünk idegen, velünk mindig ellenséges viszonyban álló, bár rokon népfaj fegyvertényeiből alkossák meg multunkat bekötözve a történet komoly muzsájának szeméit.

Mindenesetre más irányt vett volna vizsgálódásunk, ha a törökség őstörténetére csak legkisebb figyelmet is fordítottunk volna és azt ránk maradt hiteles forrásokból, nem az elméletek pókhálójából szőttük, alkottuk volna meg.

Ismét szólnom kell e tárgyról, úgy, a mint azt a világtörténet nagyon is jól, nagyon is rég ismeri. A történet, a törökség őstörténetének magva ez: mikor 531-ben a ker. időszámítás után Khina urai (a Wéi dynastia) megtörték a *Juan-juanok* hatalmát, ezeknek alattvalói, a pásztorkodó és kovácskodó törökök magokat nagyon függetleneknek érezve, támadólag léptek fel és 540-ben legyőzték a keleti Tiën-shant lakó Ujgurokat. Velök egyesülve azután egykori uraik, a megbénított *Juan-juanok* ellen fordultak és *Tu-men* (az Orkhoni feliratokban: *Bumen*) vezetése alatt őket is hatalmuk alá hajtották. *Tumen* 552-ben vette fel a *khagān* czímet. Utódja lett 553-ban már *Dizabulus*, ki a Káspitóiig vitte hatalmát és a Szasszanidák legnagyobb uralkodójával, *Chosrō Anōsharvānnal* (531—578.) egyesülten meghódította és megosztotta az Ephthalita birodalmat.¹⁾ Az Oxustól északra eső tartományok lettek Dizabuléi, a déliek legnagyobb része Chosrōéi. Ez utóbbiak is csakhamar a hatalmas Dizabul birtokába kerültek.

Ime ezek a világtörténelem jól ismert cseményei. A mi nyelv és nemzet-történetünkre nézve pedig igen érdekes tanúságokat tartalmaznak, mert egy új, talán mindnyája közt legnagyobb méretű török-ugor érintkezéssel ismertetnek meg. Láttuk, hogy a nomád életből kipattanó törökök legelőbb az ujgurokat hódítják meg és ezekkel egyesülnek. Az *ujgurok* (mongol hagyományokban: *Ogurok* l. Prěvalsikij Reisen in d. Mong. 1870—73. 371. l.) pedig azon *Ta-yeüitchik*nek, kik sokkal előbb kivándoroltak és Indiáig hatoltak, kelet Turkesz-

¹⁾ E részletet v. *Richthofen* (China I. 526. l.) után fordítom; lásd ugyane dolgokat *Tabari* (ford. Nöldeke) 159 s. köv. l.; C. Fr. *Neumann* Die völker d. südl. Russlands 85. l. *Justi*: Gesch. d. alt. Persiens (Oncken V.) 207. l.

tánban visszamaradt néptöredéke, kik később teljesen eltörökösödve tűnnek ismét a törökség történelmében fel.

A harczos nomád törökök hát mind a Ujgurokkal, mind a műveltség magas fokán álló Ephthalitákkal (l. e. dolgot Menander Protector töredékeiben) való összeolvadásból *ugor műveltségi elemeket szedtek, szívták magokba*. Az Ephthalitáknak nemcsak anyagi, hanem szellemi, morális és politikai tőkéjét is egyszerre vették át és tették magukévá, csakugy, mint mi a Duna-Tisza-mellék leigázásakor az itt talált lakosságét. Nem érthető-e ily előzmények megismerése után, ha azt állítjuk, hogy a török nyelvkincsben, kivált a keleti török nyelvágakban *tömerdek* ugor műveltségi elemnek kell lenni maig. És nem bizonyítékául szolgálhatnak csak a most tárgyalt *khagan, khāt-ün* szavak is. És nem természetes-e azon óhajtasom, hogy valaki, a történeti tények világításánál vizsgálja meg elfogulatlan lélekkel (erre volna már egyszer égető szüksége őstörténetünknek!) a török nyelvkincset ugor szempontból a mai nyelvtudomány tisztázott elvei szerint? Én részemről nem adom fel a reményt, hogy e kérdések tisztázására vállalkozni fog még valaki és meg vagyok győződve, hogy őstörténetünk ki fog vergődni azon feneketlen mocsárból, melybe kivált a legutóbbi években lejobb-lejobb súlydtt, s közel áll az elmerüléshez, a mit minden egyes elmélet árnyalatokon felül emelkedő, elfogulatlan szemlélő meg fog nekem engedni. Tudom, hogy mily zokon esik és mennyi ellenszenvvel szokott találkozni meggyökeresedett téves tanok megváltoztatása vagy csak irtogatása is. Azonban azt is látjuk, hogy őstörténetünk nagyon ellentétes szárait soha nem fogjuk a mai kutatási alapokon kiegyenlíthetni és egymással összhangzásba hozni. Oly körülmény, mely további vizsgálódásra komolyan int és óvatossá, bizalmatlanná tesz bennünket az eddigi szilárdaknak hirdetett megállapodásokkal szemben is. E bizalmatlanság csak fokozódik, ha látjuk, hogy eddigi hypothesiseink mennyi erőszakolással és mennyi szembeszökő botlással szereztek magoknak azon, csak egyes pártok szűk körére terjedő tekintélyt is, melylyel egy idő óta szenvedélyesen védekeznek egymás ellen. Mintha bizony a szenvedély hangja erősebbé és nem éppen ellenkezőleg gyanússá és hatástalanná tenné a tudás tiszta és komoly érveit!

Tudom azt is, hogy vizsgálódásainkban sok a hézag, sok a nyílt kérdés, melyre — szeretnők elhithetni magunkkal, hogy megadtuk a választ, vagy nem is szükséges a felelet. Csak egy példával, de csattanóssal, illusztrálom állításom. Harmincz éve vizsgáljuk a török-ugor viszonyt idehaza és tettünk-e

egyetlen kísérletet a »török« szó igazi értelmének felderítésére? Pedig látjuk, hogy e pont körül erősen sarkallik az egész nyomozás. A világtörténet khinai írók után, minden annalisták legpontosabbjai után, tudja, hogy a törökök állami élete a Kr. u. VI. sz. közepén kezdődik a Kobdó völgyében. És mégis Pomp. Melánál és Pliniusnál, a Kr. u. I. század latin íróinál, már megjeljük a *Turca* nevet. Előttünk áll íme egy ellenmondás! Azt is tudjuk, hogy a mai törökök egy tőlünk nyelvileg, tehát nemzetiségileg is, minden rokonság mellett is, különböző népfajt képeznek ma és képeztek feltétlenül a múltban. És lám Leo Sapiens, Constantinus Porph. és több arab geographus egyezőleg illet bennünket a *turk* névvel. Ime előttünk a második ellenmondás! Azt is látjuk, hogy a *turk* elnevezés rajtunk kívül több más népre is, kozárra, hunra, bessenyőre alkalmazva elég sűrűen található forrásainkban. Ez a körülmény mondható volna tán harmadik ellenmondásnak.

Hol keressük ezekre a magyarázatot? Megteszszük mind e nép-ágakat *turcica tribus*-nak? Ez ugyan megfejtés, de igazságának lépten-nyomon látjuk a gyöngéit, éppen az erőszakos fejtegetéstől irtózó nyelvtudomány világításánál és bele törődni még török nembánomsággal is bajos volna!

Én azt kiszem, hogy a *turk* szó igaz értelmének kimutatása eloszlat sok ellentétet és meg tud oldani sok látszó ellenmondást, vagy legalább közelebb juttat az igazsághoz bennünket; és már ez is valami! Az én nézetem szerint a *turk* szóban nem rejlik *ethnikai*, hanem csak *geographiai fogalom*, a mit legjobban a szó etymológiája igazol; történeti forrásainkban lelhető sokféle, sokszor ellentétes használata pedig *bizonyít*. E szó *turk* (lat. *Turca*, gör. *Toῦρκοζ*, khin. Tu-k u, török-arab, perzsában: *تُرک* = *turk*) mint a ragozást nem ismerő

khinai átírás világosan mutatja eredetileg *turku*-nak hangzott és összetett szónak látszik ebből *tur* és *ku*. E szó ugor eredetű és a déli, azaz Káspi-tó (eredetileg *kaspä-tur*) melléki skythák nyelvéből való. Azon tünemény, hogy egyik népnek neve, a másik nyelvéből kerül, elég közönséges arra, hogy rajta fel ne akadjunk (a *germán* szó pl. kelta nyelven jelent *embert*.)

Tur-ku tehát eredetileg *tó emberét, tó melléki népet, turi népet* jelent. Azon *tó* pedig, mely az ókori népek nyelvében a Rígvédától kezdve több évezreden át *tur* név alatt említetik, nem más, mint a Káspi-tó, melynek neve is eredeti skytha:

Káspü-tur = *édes tavat* jelent; ¹⁾ hogy miért nevezik a Káspitót éppen *édes*-nek (*käs-pü*), szanszkritul is *kšira-samudra* = *tej-tengernek*: annak okát lásd *Brunnhof*er Iran és Turan 7. és köv. l. — Ezen »tur«-nak keleti és északi oldala volt a nomád skytháknak legrégibb lakóhelye — azt mondhatjuk őshazája.²⁾ E »tur« mellett terült el a perzsa *an* helyi képzővel *Tur-an*-nak nevezett alföld, régente a *szákák*-nak nevezett skythák tanyája.

És valóban azt látjuk, hogy a hányszor klasszikus íróknál (*Mela* I. 116. *Plin.* H. N. VI. 7. 7.) a *Turca* név előjön, mindig együtt említetik a *Tyssageták*-kal, mely szó kétségtelenül ugyanazon nép nevét tárja elénk, úgy hogy a *Turca* és *Tyssageta* (helyesen: *Tur-saga*, plur. *Tur-sagat*, *Valerius Flaccus* VI. 135. s köv. verseiben *Thyr-sagetae*) neveket teljesen szinonimnak kellene már ezen okból is vennünk. Valóban a *ku* és *saga* szavak egyező jelentésére nézve lásd: *Ar. ug.* érint. 37 l.

E nevek a törökség fellépte előtt félezer évvel nem jelölhették azon népet, a melyet ma a Káspi-tó vidéke lakóinak és így jogosan *turk*-nak ismerünk; a mit mindkét szinonim név tiszta ugarsága is elárul. Úgy hogy kénytelenek vagyunk azokkal érteni egyet, a kik azt állítják, hogy a ma ugynevezett törökség a *tur-ku* névhez csak akkor juthatott, mikor Dizabul alatt a tó melléket, Szogdhiát és Turánt hatalmába ejtette, vagyis 560 tájon.³⁾

¹⁾ Munkácsi a *käs-pü* szóval egy jelentésű *käsiñ* melléknevet a vogul énekek fordításában »vigalmi« és »vigalmas« kifejezésekkel adja vissza. A kinek izlése e nyalka szót megbírja, az a *käspü-turt* »vigalmi tónak« is értelmezheti.

²⁾ Nemcsak magának a Káspi-tónak, hanem az azon tó mellékén előforduló, előkelő geographiai jelenségeknek nevei is megőrizték híven mai napig az eredeti ugor jelleget. Megérdemli e tünemény a figyelmünket. Hogy a *Volga folyó Ate-le* (= *atyuska*) neve ugor eredetű, azt már fentebb igazoltam. A *Tur-an* névről is emlékeztem már. A *Jaxartes* (ma *Syr*) folyó név: *Jaht-sares* alakban »népek tengerét« jelenti ugor nyelven; a Kaukasus neve (*Kaukh-as*) pedig szó szerint *hegyek apját*. Az Ural folyó *Jaik* nevét sem a török nyelv fejtí meg, egyedül csak az osztják, helyesen. — *Jaik* osztjáknál »idősb fiutestvér, bátyát« tesz. *Jaik-apsi* (= bátya-öccse) így fejezi ki az osztják ezt a fogalmat: *fiutestvér, atyafi*. A compositumnak mind a két tagját megjeljük, mint tulajdonnevet diminutív képzővel. *Jaik-k* (= kis bátya) az Ural folyó régi nevében. *Apsi-k* (*Apsi* = kis öccse) a Baján avar khán egyik vezérének és konstantinápolyi követének ismert nevében maradt reánk. Hogy a régi, sőt a mai ugoroknál is, folyók éppen olyan tulajdonneveket viselnek, mint a személyek, az sokkal jobban ismert dolog, semhogy példákkal világosítanom szükséges volna. Ideje már valóban a *Jaik* folyó valódi etymonját kimutatni és illő helyére állítani!

³⁾ Vesd ö. C. Fr. *Neumann* id. m. 112. l. és *Stritterius*. *Memoria*

Ugyanezen igazságot bizonyítja azon körülmény is, hogy a keleti török nyelvekben a *selyem*-szövet neve *turkhu*; mert a selymet rendszeren azon nép nevével jelölték, a kiktől, mint kalmároktól, e kelmét beszerezték. Így latinul nevezték *Serica*-nak a *Serek*-ről. Issedon *Serica* lakóiról. A törökök is nevezték azt *turkhu*-nak Szogdhiia *turku* nevű, e nevet első jelentésében viselő kalmáraitól, kiknek később nevöket is, országukat is magukévá tették.

Igy gondolkozom én a *turk* névről, mely östörténetünkben annyi ellentétes felfogásnak, annyi divergens elméletnek vetette meg alapját. És hogy így gondolkozzam, arra nem indított a merő újat-mondás viszketege, hanem egyfelől a fentebb említett, össze-nem-férőknek látszó elméletek látása, másfelől azon meggyőződés, hogy a szó etymologiai értelmének és tiszta történeti fejlődésének felmutatása — legalább nekem úgy látszik — képes az ellenmondások útvesztőiből bennünket kiragadni. Így látva a *turk* szó igazi jelentményét, érteni fogjuk, hogy az a név mit jelölhetett, miféle népnek nevéül szolgálhatott Pomp. Melánál és Pliniusnál; majd, mi körülmények közt ment át a törökökre; és mint illethettek vele oly komoly hitelességű írók, mint Leo Sapiens, Ibn Roszteh, Theophanes és többen majd minden olyan népet, mely a byzanczi udvar embereinek látókörébe a Káspi-tó melléke felől lépett be, mint a mely irányból érkezett kétségkívül az útját nyugatnak vevő magyarság is.

FIÓK KÁROLY dr.

populorum . . . III. vol. I. pars, 6. l., hol különben az 598. év nyomdahiba 568 helyett.

IFJABB ERZSÉBET KIRÁLYNE, NAGY LAJOS KIRÁLY FELESÉGE.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Tvartkó.

Nem lehet tagadni, hogy a bosnya Tvartkó, a milyen nagyra törő, oly ügyes, kitartó és ravasz férfiú volt.

Miután sikerült magát Rácország királyának megköro-
náztatnia, a bosnya király czimét is fölvette. Hogy ezt csak
a magyar király elnézésével, mi több: engedelmeivel tehetné,
kétségtelen; becsületére is válik diplomáciai ügyességének.
De ennyi nem volt Tvartkó végső célja. Az ő vágyainak
határát az adriai tenger, a Száva és a Dráva képezte. Tvartkó
Rác- és Bosnyaország mellett Dalmátországot, Horvátországot
és Tótországot is bírni akarta. Akaratát nagy részint végre
is hajtotta; ha nem egészen és nem tartósan, abban e hatal-
mas férfiút halála akadályozta.

Még Nagy Lajos király életében azon járt az esze, hogyan
terjeszthetné ki hatalmát a tengerig és foglalhatná el egyelőre
Cattarót meg Raguzát? Cattaro porkolábját (Burggraf) meg
is nyerte. A porkoláb azzal dicsekszik, hogy Tvartkótól hadi
népet és élelmet kapott, és hogy a király segítségével tart-
hatta fenn magát. De másrészt rég belátta, hogy hajóhad
nélkül Ragufa urává nem lehet. Innét folytonos esdeklései
Velenczehez, hogy onnét néhány hajót kiviessen. Velence
azonban következetesen ellenállott e kérelmének, utoljára 1382.
július 25-én.¹⁾ Most tehát azon törte fejét, miképpen bénítsa
meg Ragufa kereskedését, hogy szegénység és megadásra haj-
landóvá tegye? A Boccha di Cattaro szádájában egy erősséget
épített, melyet Szent-Istvánnak nevezett el, a későbbi Novit,
a mai Castelnúvot, hogy ez vetélytársa legyen Raguzának,
a bosnya kereskedelem kikötője, a dalmát só- és borkereske-

¹⁾ *Anjouk. dipl. Eml.* 479. 484.

désnek majdan központja.¹⁾ Sőt Lajos király elhunytával nagyobbakat is merészelt.

Október elején politikai emisszáriusokat küldött a dalmát városokhoz és horvát főurakhoz, hogy a magyar koronától való elpártolásra csábítsák őket. De amennyire tudjuk, ezúttal csupán Palisnai Jánosnál, a keresztések vránai perjelénél érte el célját.²⁾ A horvát főurak közül, kiknek atyái oly sokáig ellenkeztek

¹⁾ *Klajić*, *Gesch. Bosniens*, 207.

²⁾ Palisnai Jánosról nem sokat tudtam mindeddig kifürkészni. *Monaci Lőrincz* (Carmen de Carolo Parvo) azt írja felőle, hogy Nagy Lajos király szegény sorsból (agresti de tugurio, partem vulgi, tenebrisque iacentem) emelte őt a vránai perjelségre. Magva e beszédnek annyi lehet, hogy a Palisnaiak kisebb módú nemesei voltak. Palicsna vagy Palisna Körös vármegyében Racsa és Orbona vidékén feküdt nagybacska helység. Hitták egyházáról Palicsna-Szent-Péternek is. Birtokosa több volt: a Palisnai vagy Palisna-Szent-Péteri családon kívül a Pataki, palisna-szent-péteri Zaveczi, Lengyel vagy Polyák, Pohárnok, Török, Szabó (Sartor), Dersivić, Kopesinić, Kozovecz, Horvát, Miksić (Mikčević), Z(1)öglel, és Kamarczai Vitéz családok kezén találjuk e helység fekvősegeit. — Egy másik Palisna, melyet ma Palesniknak híznak, közel fekszik Zdeneczhez. E helységet Kóroggyi Fülöp fia István kapta Zsigmond királytól, mint a hűtlen Palisnai János és rokonai birtokát, de csak részben, mert más részei a hűtlen perjel rokonai kezén maradtak. Hihetőleg e rokonságból valók a XV. század folyamán sűrűn előkerülő Sós, Terzsek, Kustyer és Mikulás (vagy Mikulásić) családok. (*Csánki* Körösmegye. 23., 25.)

Hogy Palisnai János atyját szintén Jánosnak hitták: kétségtelen. (*Fejér*. CD. X/I. 367. és másutt); de hogy Tótország bánja volt, mint *Pray* írja (de prioratu Auranae pag. 26. jegyzet), azt annál inkább kétségre vonhatjuk, minthogy *Pray* nem okadatolja állítását, János nevű tót bánt pedig, ki a perjel atyja lehetett volna, eddig nem ismerünk.

Cornuti Baudo utódjául, mint vránai perjel 1381. május 26-án már előfordúl, midőn a zárai tanács panaszt emel János vránai perjel ellen, amiért némely zárai polgárokat kiűzött olyan birtokokból, melyekbe őket Szécsi Miklós bán törvényesen beigtatta (*Lucio*, *Memorie di Traù*, 326. lap).

1382. szeptember 29-én fr. János vránai perjel fölvallja a székesfehérvári keresztések előtt, kiknek ő a prelátusok, minthogy neki in *presidium et augmentum sancte matris Ecclesie, iuxta reginalis serenitatis ac prelatorum et baronum suorum scitum* sok pénzre van szüksége, amiről királyi levelet is felmutatott, — a Kanizsa folyó melletti Uj-Udvar, mely az ő egyházának birtoka, négyezer arany forinton elzálogosította a Kanizsaiaknak. *Pray* i. m. 21. l. — *Fejér*, CD. X/I. 52.) Értelme e levélnek annyi, hogy a királynők őt is megbízták, miszerint VI. Orbán pápának, vagyis helyesebben: Durazzoi III. Károly szicíliai királynak segítséget vigyen.

Van is nyoma, hogy a magyar segítő hadnak, mely 1383. februáriusban Zarából Apuliába vitorlázott, Horváti János bán mellett Palisnai János perjel unokaöccse volt egyik vezére. (*Memoriale Pauli de Paulo*, *Schwandtnernel* III. 724.)

Ekkor még a királynők kegyelmét élvezte, kik neki állandó királyi embert adtak, hogy azt pörös ügyei elintézésénél használhassa. De 1383. május 12-én, midőn ezen királyi ember följelentést tett a székesfehérvári

I. Károlylyal, sőt uralkodása elején fiával, Lajos királylyal is, egyet se találunk Tvardkó hívei közt. — A dalmát városok pedig sokkal inkább gyűlölték a szlávokat, kiktől annyit kellett egykoron szenvedniök, és sokkal hívebben ragaszkodtak a magyar koronához, mely őket a szláv önkény ellen védelmezte, Velence önzése elől megoltalmazta, szabadságaikban megtartotta, hogysen hűtlenségre gondoltak volna.

Zára e csábításokra azzal felelt, hogy főemberei, élőkön a hajdan hirhedt Budizló ispán fiával, Butkóval, ennek testvéreivel és unokáival, 1382. október 8-án szövetkeztek, hogy egymást el nem hagyják, hanem »örök hűséget tartanak a királynőkhöz és a magyar szent koronához.«¹⁾ A zárai tanács itt meg nem állott, hanem miután a brebiri grófokat, a Subiácokat a királynőnek tartozó hűségben megerősíték, követeket küldöttek Mária királynőhöz, hogy őt megkoronáztatása alkalmából üdvözljék, kérvén a királynőt: adjon hitelt követei előterjesztésének. A követeknek leveik voltak még Zsigmondhoz, Oppelni László herceghez, Demeter esztergami bíboros érsekhez, Garai Miklós nádorhoz, Alsáni Bálint pécsi püspökhöz, Horváti Pál zágrábi püspökhöz, Szécsi Miklós országbíróhoz, Bebek Györgyhöz a királyné tárnokmesteréhez, Czudar Péter szlavon bánhoz és Lackfi István erdélyi vajdájához.

A királynőket Nyitrán találták a követek. Jelentéseiket igen komolyan vették. Erzsébet királyné legott biztost küldött

káptalan előtt, hogy Kolonfia Jakab a királyi udvarnokok ispánja fegyveres kézzel rontott a perjel *Gerenás* nevű tolnamegyei birtokrájára, s onnét egy jobbágyot a királyi javakba átvitt, ezt állítani alig lehet, (*Fejér. CD. XI. 127*), noha még mindig vránai perjelnek czimezik. Nem-sokára azonban már »hűtlen« a jelzője.

1385. májusban a székesfehérvári keresztesek kiadványában előkerül: *d. Johannes magister cruciferorum de Calidis aquis, tutor bonorum prioratus Auranae*. Ekkor tehát már megfosztották méltóságától. (*Zalai Okl. II. 208.*)

Palisnai János mindinkább belemerült a Tvardkó dolgaiba, kinek — mondhatjuk — jobb keze volt, amiért ez megtette őt Tót-, Dalmát- és Horvátország bánjának. Palisnai maga így czimezi magát: *Fr. Johannes de Palisna, prior Auranae etc. regnorum Sclavoniae, Dalmatiae et Croatiae banus*. (1387. januárius 23. *Lucius*-nál *Memorie di Traù*, 331. lap.)

Meghalt 1392-ben februárius 16-án. Utódjául unokaöccse nevezi magát egy 1392. április 26-án kelt levélben, mely így kezdődik: *Nos fr. Johannes de Palisna prior Auranae et Nicolaus de Palisna comes Ostrovize notum facimus universis et singulis presentes literas inspecturis, quod considerata charitate indissolubilis amoris habita inter magnificum et reverendum virum memorie bone, dominum fratrem Johannem de Palisna olim priorem Aurane et Dalmatie et Croatiae banum, patrum carissimum sat.* (*Lucio, Memorie di Traù*, 352.)

¹⁾ *Memor. Pauli Schwandtner. III. 724.*

Zárába, Sebenigóba. Trav, Spalato, Nona, Dalmát- és Horvátország egyéb városaiba. Biztosul egyik leghivebb emberét, Besenyei János veszprémi ispánt, ki egykoron Lajos király életét mentette meg, szemelte ki. Mi volt Besenyei földadata, kitetszik Zára válaszából, mely szerint a királyi biztost, ki némely azon részek megtartását célzó igyekezetében kérte segélyét, ezt tehetségéhez képest készségesen megígérte.¹⁾ Még inkább kitetszik a küldetés célja, ha megértjük, hogy Zára város hetvenöt tanácsosa Miklós pozsegai prépost és Bebek Detre. Bebek Imre bán helytartója kezéhez újra lűséget esküdött, melynek szövegében előfordul, hogy minden, a királynők és a szent korona ellen irányuló szövetkezést, összeesküvést, árulást, egyezkedést, a mely tudomásokra jut, fölfödnek, elneveznek és meghiúsítanak.²⁾

Nincsen ugyan fölöle tudósításunk, de kétséget alig szenved, hogy a többi dalmát városok hasonlóképpen művelkedének.

Közben a velencei tanács, sok szabadkozás után talált végre (1383. február 4.) Morosini Pálban és Bragadino Péterben vállalkozókat, kiket követekül Magyarországba küldhetett. Ellátta őket ajánló levelekkel a királynőkhöz, az ország egyes főpapjaihoz, és főurailhoz és — igen óvatos utasítással. Pusztán a köztársaság fájdalmát kellett kijelenteniök, Lajos király halála — az összes kereszténységet ért, fölbeesülhetetlen veszteség fölött, és örömeiket a királynők (sic!) koronáztatásán, kiknek azonban csak általánosságban ajánlják föl a köztársaság jó szolgálatait, részletekbe nem bocsájtkozván.³⁾

A velencei fényes követség elvégezvén feladatát és hazaérkezvén magyarországi útjából, előadta, hogy amint Garai Miklós nádor, Losenczi László vajda és Tamás zengi püspök szavaiból megértette, Erzsébet királyné szeretne szövetséget kötni Velenczével. A kormánytanács szívesen hallotta ez ujdonságot; nem tudta ugyan, hova céloz, de fölhatalmazta magyarországi volt követeit: írjanak a magok nevében a nevezett uraknak, hogy előadták a szövetség ügyét a signoriának, mely azt szívesen vette és módját lehetne ejteni valamelyes szövetkezésnek.⁴⁾

Azonban Erzsébet királyné Tvartkót, saját unokaöccsét sokkal veszedelmesebb embernek ismerte, hogysen az ellene indított akciót hosszú pórázra eresztette volna.

¹⁾ *Lucius*, de regno Dalm. et Croat. V, II. (*Schwandtncr*. III. 404.)

²⁾ *Lucius* és *Paulus* id. helyen.

³⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III, 492.

⁴⁾ U. o. III. 506.

Miután Raguzának, hűségében megerősítendő, régi szabadságait megerősítette, és ehhez képest elkobzás büntetése alatt megtiltotta, hogy a Tvartkó által épített új várban bort és söt áruljanak,¹⁾ György bosnya püspököt Velenczébe küldé, névleg hogy a doge köteles esküjét a turini békekötésre kivegye, valaképpen pedig azért, hogy a szövetségzés kérdését tisztázza.

De már is elkészt. Tvartkó ügyessége tért nyert Velenczében. A signoria azon kedvezményben részesítette őt, hogy megengedte egyik, Baseio Miklós nevű polgárának, miszerint a tenger nagyi tisztet Rác- és Bosnyaország királyánál elfogadhasa, sőt eladott számára, mert hisz a mondott király Velencze polgára is volt, egy jó gályát.²⁾

Mint hogy azonban Velencze, még nem jól értette a magyar szövetség célját, se nem vehette ki tisztán Tvartkó szándékát, megbízta Dandolo Saracenót: induljon Magyarországra, vegye ki ő is a magyar királynő esküjét a turini kötésre, annál is inkább, minthogy ott egyéb fontos teendője is lesz.³⁾ A szövetség kötése, tudniillik, melyet — ha szóba nem kerülne, hozzon ő szóba. Pontjai lehetnek a következők: A velencei magyar szövetségzés célja a magyar és velencei birtok védelme az adriai tenger mellékén Raguzától fölfelé. A velencei köztársaság Dalmácia védelmére annyi gályát tartozik kiállítani, amennyit Magyarország ugyan e célra kiállít. Magyarország pedig szerelhet föl Velenczében annyi gályát, amennyit akar. Viszont, ha a velencei birtokot támadná meg, Magyarország félannyi gályát (de ötnél nem többet) állít ki, mint Velencze. A szövetség tíz évre kötelezne.

Ezen utasítás 1383. július 6-án kelt. De három hét múlva, július 26-án két sebes hírnököt küldöttek Dandolo után, hogy ne hozza szóba a szövetséget, sőt ha azt magyar részről megpendítenék, oldozkolódják tőle és térjen vissza.

Megfejtí e rögtönös nézet változást azon körülmény, hogy négy nappal a sebes hírnökök kiküldése után, július 30-án Tvartkót Rácország, Bosnyákország és a *Tengermellék* királyát, gyermekeit és örököseit újra beírták a velencei polgárok aranykönyvébe, mert hű és igaz velenceinek mutatta magát, ki a köztársaság javát buzgón előmozdítja, a miért azt is megengedték neki, hogy két gályát építhet magának Velenczében.⁴⁾

Tett-e Tvartkó kötelező ígéreteket, ami valószínű és mely-

¹⁾ 1383. április. *Anjouk. dipl. eml.* III. 502. — *Lucius. de regn. Dalm. et Croat. V.* 3. (*Schicandner*, III, 414)

²⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III, 497—8.

³⁾ U. o. III, 509—510.

⁴⁾ U. o. III, 515. és kövv.

ket? az mellékes dolog. Velence megértette, hogy Tvartkó, miután címébe fölvette az adriai tenger melléket, a dalmát városokat akarja zaklatni és elfoglalni. S ez Velence politikájába nagyon bele illett. Tapasztalásból tudta Velence, hogy a magyar bán nem mindig képes a dalmát városokat megvédelmezni, valaminthogy a szlávok zaklatásai kényszerítették mindannyiszor (a zárai 1358-i békekötésben elvesztett, de még el nem nyögött) Dalmáciát Velence karjaiba. Ezt várták Tvartkó támadásaitól is.

A velencei-magyar szövetség ügye Budán csakugyan szóba jött. Garai nádor hozakodott elő vele. De a doge végleges válasza az volt, hogy ő békét tart ugyan a királynékkal, azok mindennemű előmenetelét óhajtja, de külön szövetségről tudni nem akar.¹⁾ Viszont a magyar kormány ráduplázott a kudarcra, midőn szemrehányásokat tett a signoriának, hogy Tvartkónak két gályát engedett, melyekkel támadólag műköltetik a magyar alattvalók ellen. A tehetetlenség e bevallását kellően honorálta a köztársaság, midőn inkább kárörvendő gúnyképpen, mint mentségül fölhozta, hogy Velenczében építenek ugyan két gályát a rácz király számára, de azokat nem ők fogják felszerelni, csak kapitányok lesz velencei polgár. kinek meg fogják hagyni, hogy a magyar királynő alattvalóival és híveivel *barátságosan, édesdeden és kegyesen* bánják.²⁾

Dalmáciából pedig és Horvátországból mind zavarosabb hírek érkeztek, melyekre az anyakirályné egyelőre azzal felelt, hogy Bebek Imrét kegyelemben fölmentette a dalmát-horvát báni méltóságtól, elküldötte őt Galicziába orosz vajdának³⁾ és helyébe Csáktornyai Lackfi István volt erdélyi vajdát nevezte ki (1383. június 15.). Az új bán, ki fia volt I. Lackfi Istvánnak, a nápolyi hadjáratok fővezérének, maga is a Lajos harcaiban annyiszor kitűnt hős, kit a horvátok inuentül Lacković Istvámmak neveztek, augusztus 1-én érkezett meg Zarában.⁴⁾

E személycsere minden esetre hiba volt. Bebek Imre Györgynek, a királyné sokáig és híven szolgált tárnokmesterének fia, hűséges embere volt a királynőnek, azután is — rövid habozás után — az maradt; hivatali mulasztásról se lehet őt vádolni, amennyiben míg ő volt a bán, a lázadás nyíltan nem merte fölütni fejét. Ellenben a Lackfi hűségét, jellemét oly mértékben nem magasztalhatjuk.

¹⁾ U. o. 525.

²⁾ U. o. III. 539.

³⁾ *Fejér*. CD. XI. 261.

⁴⁾ *Lucius*, Memor. di Traù, 327. — *Pauli Memoriale* (Schvandtner-nél III, 724) Paulus, ki elsőben helyesen nevezi Stephanus Lazkovichnak, utóbb tévesen Henricusnak, Imrének híja.

Ugyancsak a horvát-dalmát zavarok csillapítására elhatározták a királynők, hogy a hely színére utaznak. Már 1383. szeptember 2-án értesítette Erzsébet királyné Trav városát, hogy nemsokára meglátogatja. Utja oda és vissza Zágrábon vezetett keresztül, hol több napig tartózkodván, emberei azon tapintatlanságot követték el, hogy az élelmi szerek árát, melyeket neki a polgárság azon fölül, a mivel tartozik vála, kiszolgáltattak, meg nem fizeték, mi a királynét kedvetlenül érintette.¹⁾

Október 24-én érkezett Erzsébet királyné Zarába és a szent-benedek rendi apácák szűz Mária zárdájába szállott. Vele volt két leánya: Mária királynő és Hedvig, (kit csak hibás másolat következtében nevez a *Memoriale Pauli Draganak* Adviga helyett) Alsáni Bálint pécsi püspök, ki akkor már bíboros volt, Lackfi István dalmát és horvát bán, Lendvai István szlapon bán és sokan mások. Jöttök hírére Palisnai János azonnal kitűzte Vrána vára fokára a lázadás zászlaját. Erzsébet királyné ellene küldé hadi népét, mire Vrána csakhamar meg is adta magát. Palisnait természetesen letették eddig viselt méltóságáról. Erzsébet királyné még gondoskodott Trav város falainak kijavításáról, Simeon ereklyés szekrényének gondozásáról, egyéb kegyelmekről, melyek közé sorolandó, hogy a travi káptalannak pecsétet adott, s aztán november 4-én haza felé indult. December 3-án ismét Zágrábban, december 20-án Körösön, januárius 4-én Verőczen, 17-én Pozsegavárt, februáriusban végre Budán találjuk.²⁾

Dalmátországban nem voltak tartósak a királyné látogatásának jó következményei. Lackfi Istvánt is csakhamar elmozdították a bán méltóságából, helyébe Szent-Györgyi Tamást küldvén, ki 1384. május 15-én érkezett meg Zarában. És mindamellett Tvartkó hívei folyton szaporodtak. Még a hű Zarában is fűdöztek föl összeesküvést, melyet Mikesic Misko szervezett. Az árulókat lófarkon végig hurezolták a város utczáin, aztán fejöket vették. A város főbbjei pedig Tamás bán kezéhez újból hűséget esküdtek a magyar koronának és királynőknek, mi hogy annál ünnepélyesb legyen a város védő szentje, sz. Grisogono ereklyéit érintették.³⁾

A felhők mindinkább tornyosulni kezdenek pedig nemcsak Bosnya felől, és a vészt megérezte Garai Miklós, a hű nádor. Kétséggkívül tőle eredt a gondolat, hogy meg kell kísérleni a kiegyezést magával Tvartkóval. Tervét Erzsébet királyné elfo-

¹⁾ *Tkalčić*, Monum. Civit. Zágráb. I, 305.

²⁾ *Pauli Mem.* (Schwandtner III, 724.) — *Lucio*, *Memorie di Traù* 328. — *Zichy* oklt. IV, 273.

³⁾ *Memor. Pauli* (Schwandtnernél III, 725.)

gadta és kivitelét magára a nádorra, ki komája volt a bosnya királynak, bízta.

Még nem kezdett tavaszodni 1385-ben, midőn a nádort útban találjuk Szutiszkó, a bosnya király székes városa felé. A tavasz Tvartkó szinleg nem sokat kívánt a jó egyetértés helyreállítása díjául: az ő kedves hugainak csak a kis ujját sem, csupán Cattaro városát, mely valaha (?) őseié vala. Garai megigérhetni vélte kívánsága teljesítését, amiért aztán Tvartkó örökös szövetséget kötött kedves komájával. Magyarország nádorával széles e világon mindenki ellen, kivévén Erzsébet és Mária magyar királynőket és Hedvig lengyel királynőt, az ő legkedvesebb hugait, kik iránt élete fogytáig hűséget és engedelmességet fogadott.¹⁾

Erzsébet királyné teljesítette Tvartkó óhajtajását. Julius 20-án már Velenczén át értesülünk, hogy Cattarót a magyar királyné a rácz királynak ajándékozta, és augusztus 23-án maga Tvartkó erősíti meg e hírt, hogy az ő »fenséges huga, Magyarország királynője kegyelméből örök időkre kezéhez vette ősei városát (Cattarót).²⁾

Ezzel befejezhetjük a Mária királyné uralkodását betöltő lázongás első felvonását, mely Bosnyából kiindulva egy év múlva hatalmas mérveket öltött, de ez időben még semmi összefüggésben volt a másikkal, a Horvátiék forradalmával. Ennek főszemélye Durazzói vagyis Kis Károly, kinek semmi köze Tvartkóhoz. Ellenkezőleg; ha magát Magyarországon föntartani képes, legnagyobb ellensége leendett a bosnya-szerb terveknek, mint a melyek a magyar birodalom egysége ellen irányultak. Azonképpen a Báncshai nemzetségből származott Horvátiak, kiknek egyik ősök volt a tévesen Vanchának nevezett István, esztergami érsek és első magyar bíboros,³⁾ a hor-

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XI. 105.

²⁾ Anjouk. dipl. eml. III, 586. 590.

³⁾ Adom a Bancha nemzetség családfáját, kissé megsziporítva dr. Városey Gyula apát kanonok szerint:

N. de genere Bancha.	Beke de Bancha.	Dénes.	Beke, 1283.			
		István, esztergami érsek, praenestai bíboros.				Pal, zágrábi püspök.
	Orbán, ispan.	Péter.	Tamás, 1283.	Horváti { Pal.	Péter.	János, Miklós és bán. { testvérei.
		Bencenc. Vince.	Orbán, pozsegai prépost.			László, † 1387.
			István, kalocsai érsek, † 1278.			István. { fiak.
			Keled.			

vátosan Lackoviának nevezett Lackfiak: Simontornyai István. Döbröközi András és Csáktornyai István a Hermán nemzet-ségből. — azonképpen a Balogok nemzete Szécsi Miklós, Zámbo Miklós a Pápa nemzetségből és valamennyien, kik e forradalmat megindították, mindnyájan magyarok valának és nem szlávok, kik nem fújtak egy követ Tvardkóval; és csak a csupasz életökért aggódó végső kétségbeesés vetett közülök némelyeket a déli szlávság karjaiba. Sőt azon horvát főurak fiai és unokái, kik hajdan a magyar uraság ellen fenekedtek, se vettek részt e lázadásban, mint azt részben jeleztük és még alkalmunk lesz kimutatni.

Ekkor, midőn Palisnai János perjel, a bosnya-rác király előre tolt őrsé akcióját a magyar korona épsége ellen megkezdette. Horváti Pál zágrábi püspök, Lajos király egyik legbizalmasabb tanácsosa, még a királynő tanácsában ült; testvére Horváti János mácsói bán a királynő meghagyásából magyar segítő csapatokat vitt Durazzói Károly számára Apuliába. Lackfi Csáktornyai István a királynő horvát-dalmát bánja, Simontornyai István királyi főlovászmester, Szécsi Miklós országbíró, Zámbo Miklós királyi tárnokmester és pozsonyi ispánja volt. Tehát semmiképpen se lehet ezt a két forradalmat összetéveszteni.

Mint kezdődött a másik forradalom, a Horvátiaké, mi volt lefolyása? azt következőkben kutatjuk és adjuk elő.

A Horvátiak forradalma.

Hogyan keletkezett e forradalom, mert inkább annak nevezhető, mint lázadásnak; mely okok működtek közre, hogy a magyar főurak megútván a női uralmat, oly könnyen átállottak Kis Károly pártjára? ezen kérdésre kell legelőbb megfelelnünk.

Magyar krónikánk ezen korból nincsen. Monaci Lőrincz velenzei nemes, kit Mária királynő Novigrádból való kizabadulása után fölhívott, hogy írja meg történetét, e megtisztelő föladatnak egy verses krónikában megfelelt.¹⁾ Őt követték történetíróink Turóczy Jánostól napjainkig.

Szerinte három oka volt a forradalomnak. A főoka Garai Miklós nádor: ő befolyásolta Erzsébet királynét és

¹⁾ Megjelent ily czímmel: *Laurentii de Monacis veneti Carmen, seu Historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariae*. Flószava: *Ad seremissimam d. Mariam, Hungariae reginam per Laurentium de Monacis cancellarium insulae Cretae*. Velenze, 1758. Plaminus Cornelius kiadásában. 321—338. lap.

általa kormányozta az országot, ezzel gyűlöletet keltett maga és Erzsébet ellen. A másik oka a háladatlan főurak valának, kiket Nagy Lajos alacsony sorból emelt magasra. Ezek szót nem fogadtak, engedelmes alattvalókból féktelen zsarnokokká lettek. Ez vajda, amaz ispán, a harmadik bán akart lenni. Mind főnhéjazók, irigykedők, egymást gyűlölők, a felsőbbségnek nem engedők. — A harmadik okot csak mellékesen említi Monaci, a nép szájára teszi: ez a királynők könnyelmű uralkodása. Hogy e helyt nem a gyermek Mária érti, hanem anyját: könnyű kiérezni.

Nem indulhatunk ugyan vakon ezen kűtfőnk után, egyszer azért, mert ő nem ismerte hazánk állapotát saját tapasztalatából, hanem csak hallásból; aztán mert mint velenceinek más volt a pártállása; végre Mária királynőhöz intézett művében kiméletesen kellett érintenie a feleket. Nagyban és egészben mégis igaza van az olaszoknak. A mi földadatunk kimutatni: mennyiben? Kezdjük a nádornál.

Garai Miklós nádor, e névén az első, még fiatal korában lett mácsói bámmá. Lajos király, midőn megbizta e bánsággal, melyben legelőbb 1354. október 29-én találjuk, ismerhette jeles képességeit. Meg is hagyta e fontos határőrző állásban husz évnél tovább, mignem minden közben eső hivatal átugrásával megtette nádornak, mely legfőbb országos méltóságban 1375. október 13-án találjuk őt, jóllehet e napra nem készült el hivatalos pecsétje, mi azt jelenti, hogy nem sokkal előbb nevezték ki.

Lajos király igen megbizott benne. Bizhatott is vitézségében, ügyességében, főleg hűségében és alkalmazkodó természetében. Őt bizta meg a korán megaggott király a velencei hadjárat vezetésével; megtartotta nádorának haláláig: halála után ő volt özvegyének és leányának nádora, kiket odaadó ragaszkodással, önzéstelenül, hiven szolgált mind haláláig.¹⁾

Ép ész, józanság, tevékenység jellemzik a nádort. Igazi magyar főúri természet. Le akarta szűzni Carrara Ferencz

¹⁾ Ezzel mentegeti őt Monaci is: *Prima palatinus labes et causa malorum. Post regis fatum in tanto sublimis honore. Hic remanens, mira totum se dedicat arte Reginae obsequiis, pietatis imagine quadam. Mária királyné ekképpen magasztalja: Vir egregius et sacro regio diademati iugiter fidelis et proficius . . . praeclarae fidelitatis, inviolabili constantia et strenua militia prae ceteris . . . insignitus. Fehér, C. D. X/III, 312. — Ebendorffer Tannás Chronicon Austriacum című művében ezeket írja: *Palatinus regni de Gara familiaritate multa reginae Ludovici uxori, matri Mariae pluribus coniunctus administrabat negotia regni.* (Peznér II . . . lap.) Ez rágalom sorba is mehet, épp úgy mint midőn a Cardanus-féle krónika (343. lap) arról gyanúsítja Mária királynőt, hogy Garai valamelyik fiába volt szerelmes.*

padovai herceget, a »szemét zsákot«, midőn a magyar királyról tiszteletlenül mert nyilatkozni. Szövetséget tervelt Velenzével és aztán a bosnya királylyal királynői kormánya megerősítésére; télviz idején, nem kimélve fáradságot fölkereste hegyei közt Tivarkót, hogy egyességre jusson vele; lemondott még 1385. szeptember havában az ország első méltóságáról az öreg, de még mindig izgékonny Szécsi Miklós javára, hogy megnyerje őt urnői számára és mint egyszerű tanácsos szolgálta tovább kegyelmes asszonyait. Ő eszelte ki a véres merényletet, mely Kis Károlyt elsöpörte a történet szinpadjáról; így czélt érvén nem báutotta a Károly-párti főurakat, hanem meghagyta őket a méltóságokban, melyet az ellenkirálytól kaptak; följajánlotta urnőinek saját biztos várát, hogy megoltalmazza őket és végre életét adta érettök. Ennyit tudunk róla. Hogy valamely jelentékeny jutalmat kért vagy kapott volna mindezekért, arra nincs adatunk. Elég ok, amiért ne föltétlenül hallgassunk azokra, kik őt okolják a szerencsétlenségért, mely urnőit érte. Nem ő keverte bajba, nem ő izgatta Erzsébetet némely főurak ellen, kiket több joggal, mint eszélylyel üldözőbe vett. Ha hibázott, e hibája hűségéből, odaadásából, magyar gavallérságából keletkezett, mely elnéző volt kegyelmes asszonya, a királyné iránt. Ennek így kellett történnie.

Térjünk át Erzsébet királyné jellemzésére. Erzsébet Kotrománié István bosnya bánnak volt leánya. Anyja Kujaviai Erzsébet ama hőbörtös fehér Uláslónak, ki egy darabig a szent-mártoni apátságot is kormányozta, volt nővére, s mint ilyen közeli rokonságot tartott idősb Erzsébet királynéval, I. Károly király feleségével. Így került leánya a magyar királyné udvarába. A leány szépen fölserdült; Lajos király fiatalon megözyeyült. Huszonkétéves volt a hevesvérű király,¹⁾ midőn feleségül vette. Az egybekelés oly hamarosan történt, hogy a házasulandók, jóllehet tudtak a köztök fennálló rokonságról, nem kérték ki a pápa dispensációját. Ezt néhány hónappal utóbb tették. Követet küldöttek Avignonba arra kérven a szent atyát, adja utólagos megegyezését a házassághoz, melyet fölbontani botrány nélkül nem lehetne, minthogy az asszony már jó reményben van. De ekkor valami baja eshetett a királynőnek, minthogy nagykesőn, 1370-ben történt, hogy a királynénak ismét gyermeke született. Közben már azon kósza hír is elerjedt, hogy Lajos király elválik magtalanak látszó feleségétől. Aztán három leánya lett ugyan, kik közül kettő,

¹⁾ *Essendo naturalmente di subito movimento*, mondja Villani.

Mária és Hedvig, életben maradt, de fiúval, mely után esengett, nem ajándékozta meg férjét.

Ilyen körülmények közt ifjabb Erzsébet királynénak nem éppen lehetett befolyásos tekintélye az udvarban, főleg idősb Erzsébet anyakirályné mellett, ki annál nagyobb tekintélyt arrogált magának, minthogy mindenképpen fölötte is állott. Végre Lengyelország egyesülése Magyarországgal (1370), hova idősb Erzsébet királyné országhoz tartozni ment, aztán 1380-ban bekövetkezett halála, fölmentette a másodrendű szerep, a gyámság alól; megtette őt az ország nagyasszonyának.

Föltéve, hogy azon időben, midőn Lajos király feleségül vette, húsz éves volt (holott lehetett idősebb, mert atyja 1323-ban vette el anyját, kitől — tudunkra — csak ez az egy leánya maradt). Nagy Lajos halálakor mintegy ötven éves lehetett.

Idősb Erzsébet királynén kívül aligha gyűlölte valaki Johanna nápolyi királynőt annyira, mint ifjabb Erzsébet királyné; de másrészt senki sem indult úgy nyomdokain, mint ő. Nem mintha feslett erkölcsű, könnyelmű életű volt volna, mint volt Johanna; de uralkodni és pedig önkényesen uralkodni csak úgy kívánt, mint amaz. Ő is azt szeretete volna, hogy leendő veje a királynő engedelmes férje, de ne kormányzó legyen, nehogy az ő tekintélye és hatalma csorbuljon.

Mihelyest idősb Erzsébet királyné elhunyt, első gondja volt annak embereit szolgálatába fogadni.¹⁾ Ezek értettek az uralkodáshoz; megtanulták az előbbi nagyasszony korában és folytatták új urnőjük tetszése szerint, nem éppen eszesen.

Midőn 1382. tavaszán Durazzói Károly Szicília királya ügyei Olaszországban kuszálódtak; Orleansi Lajos francia királyi herceg mint néhai Johanna királynő öröke fogadott fia, az avignoni ellenpápa pártfogoltja és trónkövetelő, sereggel indult Nápoly elfoglalására: Lajos királyunk elhatározta, hogy Károlyt tovább is segíteni fogja, Erzsébet királyné pedig sietett kiadni a szigorú rendeletet, mintha ez hozzá tartozott volna. Keményen meghagyta a dalmát városoknak és szigeteknek, tartsák készen összes hajóikat, hogy azonnal Károly király segítségére induljanak, valamikor ezt Bebek Imre bán elrendelendi, és ha valaki közülök oly vakmerő lenne, hogy parancsainak sikeresen nem engedelmeskednék, azt ugyan kellő büntetéssel megfenyítendi.

Lajos király, valószínűleg nem értesülván felesége hivatlan beavatkozásáról, szintén írt ugyanezen ügyben a dalmát

¹⁾ Zichy-Okmt. IV, 275.

városoknak, de mily egészen más alakban! Ő nem büntetéssel fenyeget, hanem kéri ama városokat s azzal kecsegteti, ha kérelmét teljesítendik — ugymond — a szent koronának elévülhetetlen szolgálatot tesznek, és neki kiválóan kedvében járnak; ezáltal ő mint magyar király érzi magát megtisztelve s ezt elfeledni nem fogja, de sőt ezért a jövőben biztosan várhatják kedvezését.

Hogy a királynénak feleltek volna a nagy szabadságnak örvendő dalnát városok, annak nyomát nem találjuk; ellenben Lajos királynak Zára városa készségesen jelenti, hogy legott egy jól felszerelt gályát szolgáltatott Bebek Imre rendelkezésére, mely Barlettában már ki is kötött.¹⁾

A közvéleménynek nem éppen épülésére, de kárára szolgált az országnak az ellenszenv, melylyel Erzsébet királyné Zsigmond, Mária jegyese iránt viseltetett.

Zsigmond igen helyes és szeretetre méltó fiatal ember volt. 1384. februárius 14-én töltötte be tizenhatodik életévét; de korához mérten csélesap, pazarló és (amit Budán legnagyobb hibájának tudtak be) uralomra vágó volt. Főleg emiatt Erzsébet királyné mindenképpen szabadulni óhajtott tőle, és más férjet keresett leánya, Mária királynő számára.

A francia királyi háznál puhatolództak és sikeresen. VI. Károly francia király már 1384. márczius 7-én kinevezte Garai Miklós nádort a francia királyi nagy tanács tagjának, e méltóság minden jogával és jövedelmével,²⁾ ami azt jelenti nekünk is, hogy a francia udvarnál hajlandók voltak már ekkor a magyar udvar házassági ajánlatát elfogadni. — Zsigmond urfit tehát *kinézték*, ha ugyan nem *kiűzték* a budai királyi udvarból, mint ez Nieheimi Detre följegyezte.³⁾

Az alkudozások előre haladván, 1385. április 16-án már arról rendelkezik a velencei tanács, hogy a francia királynak Magyarországra küldendő követsége Zengbe szállíttassék.⁴⁾ E fényes követség Budán per procura meg is kötötte a házasságot Lajos orleansi herceg a francia király öccse és Mária magyar királynő közt, mely kötéshez az egész ország hozzá járult, mint ezt György korbáviai gróf és a magyar királynő tanácsosa a velencei dogénak jelenté, midőn Losonczy László erdélyi vajdával, Frangepán János vegliai gróffal és mintegy százötven lovaggal Padova felé utban vala (1385. június 27.),

¹⁾ *Lucius*, de regno Dalm. et Croat. I. V. c. 1.

²⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III. 532.

³⁾ *Nyem de Scismate*, ed. *Ertler*, 106.

⁴⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III. 582.

hogy Fracziaországba menjen Lajos »királyt« Magyarországba hozandó.¹⁾ Nieheimi Detre látta e fényes küldöttséget Paviában.

Hanem azok bizony nem hozták el a fraczia királyfit Magyarországra. Nieheimi Detre azt mondja, hogy a dologból azért nem lett semmi, mert a francia herczeg már megkötötte volt a házassági szerződést Visconti milanoi herczeg leányával. De téved; mert csak azután, hogy a magyar házasság reménye elmállott, indult meg Viscontival az alkudozás Valentina leánya iránt. S így alighanem jól tudja Márki Sándor.²⁾ hogy Zsigmond erélyes közbenlépte hiúsította meg az ellene intézett merényletet. Több volt az ennél: hiba volt. El kellett hogy keserítse III. Károly sicíliai királyt is, kinek a franciák voltak legveszedelmesebb ellenségei: elkésérítette Venczelt, a római és cseh királyt, Zsigmond bátyját és Zsigmond unokaöccseit: Jodok és Prokop morva markolábokat; el magát a pápát, ki Francziaországot nem számította hívei közé s ez uton Magyarországot is elveszíthette volna.

Ezen politikai baklövéseket belső, közigazgatási szabálytalanságok előzték meg.

Nagy Lajos király halála után mintha két uralkodó lett volna, és mindkettő egyenlőn parancsolt, mi a zavart az országban mind inkább növelte. Lajos király kormányra léptekor szintén még kiskorú volt ugyan, mellette sokban rendelkezett uralomra vágyó anyja, de a rendeletek neve és pecsétje alatt keltek. Most a hivatalos levelek hol Mária királynő, hol Erzsébet királyné nevét viselték, kinek teljes címe így hangzott: Erzsébet Isten kegyelméből Magyarország, Lengyel-, Dalmát-, Horvát-, Ráma-, Szerb-, Galliczia-, Lodomeria-, Kún- és Bolgárország királynéja, salerno herczegnő és a szent angyalhegyi javadalom urnője. Máskor meg együtt adták ki a királynők leveleiket így: Mi Mária és Erzsébet Magyar-, Dalmát-, Horvátország sat. királynői.³⁾

Meglátszik e zavar a rendeletekre adott válaszokból. Így, például, Toldi Miklós szabolcsi alispán Erzsébet levelére nem Erzsébetnek küldi válaszát, hanem — a mint illet — Mária királynőnek. Hasonlóképpen cselekszik a leleszi konvent és mások. De ismét mások megfordítva mívelkednek; míg találkoztak, pl. Fraknoi Pál, ki a királynő levelét el se fogadta, meg se nézte. Előkerül az is, hogy míg Mária királynő Szegzárdon keltez, ugyanazon a napon Erzsébet királyné főkancellárja (sumpmus cancellarius) Visegrádon szintén Mária

¹⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III, 582.

²⁾ Mária MO. királynéja 60.

³⁾ *Zichy Okmt.* IV, 275. — *Cod. dipl. Morav.* XI, 351. s egyebütt

királynő neve alatt ad ki okiratot, melyet, minthogy a királynő pecsétje nincs kezénél, a maga pecsétjével hitelesít.¹⁾

Csekélységeknek látszanak ezek, de épp azért annál mélyebben megrendítik a törvény iránti bizalmat, tiszteletet; a tétova mind messzebb terjed, midőn látják, hogy Mária királynő a füleki vár tartományát képező Simonyi és Déter nevű Gömör vármegyei birtokokat Kaplai János orosz vajdának adja, míg viszont Erzsébet királyné Károlyi Simon fiainak és Várdai Domokosnak a Szatmár megyei Mada nevű birtokot adományozza. Mária királynő Szécsenyi Konya fia Frank, Vas, Zala és Sopron vármegyék ispánja Hof és Menhard nevű birtokait eleseréli a hevesmegyei Tarjánal; viszont Erzsébet Csabi László leányát fűsítja és Csab, Rende és Görbő nevű birtokaiba igttatja.²⁾

És ez még hagyján! Kegyelmekeket a hazafiak morgás nélkül szoktak elfogadni. Ellenben kiknek kegyelem helyet kegyvesztettség jutott osztályrészül, kiket jószágaikból kipusztítottak, hajszoltak, ellenségeiket rájuk szabadították, megcsúfoltak, ha hozzá még érdemeket szerzett hatalmas urak voltak: hogy azok meghajtsák kemény nyakokat és csókolják a gyöngéd kezeket, melyek őket megkorbácsolták, az időben még nem divatozott Magyarországon.

Különösen két hatalmas nemzetséget látunk, melyeket Erzsébet királyné üldözött: a Czudarokat és Lackfiakat, még nem régen dicső Lajos király bizalmas főembereit, hadvezéreit. Erzsébet királyné elvétette a *hűtlen* Czudar Péter vajda Chruchof, Ilsva és Kaproncza nevű birtokait; kieszközölte VI. Orbán pápánál, hogy Czudar Imre, kit birtokától megfosztott, az egri püspöki székről, az imolaiba, Olaszországba áthelyeztetett; Czudar György és István ellen pedig különböző címeken hajszákat indított.³⁾

A Czudarok azonban jó formán rászolgáltak ez elbánásra. Dlugosz, a lengyel történetíró említi ugyanis, hogy a magyar-orosz (galíciai) várnagyok, megértvén Nagy Lajos király halálát, a reájok bízott várakat a litvai Lubart fejedelemnek pénzen elárulták és átadták, amiért Erzsébet királyné résztint fejük, résztint jószágaik elvesztésére ítélte a gyalázatosakat.⁴⁾ Minthogy Oppelni László herczeg 1378-ig viselte az orosz

¹⁾ *Zichy Okmt.* IV. 243. 253. 291. 293. 294. — *Sopron. Oklt.* I. 480.

²⁾ *Sztáray Oklt.* I. 466. — *Károlyi Oklt.* I. 398. — *Sopronm. Oklt.* I. 471. — *Zalai Oklt.* II. 195.

³⁾ *Fejér*, Cd. X/I, 54. 67. 83. 117. 143. 147. 154. — *Pray*, Specimen Hierarch. Hung. I. 209.

⁴⁾ *Dlugosz*, Hist. Polon. I. X. a lipcei 1711. kiadás. 68—69 hasáb.

vajdaságot, utána pedig a Czudarok következtek, valószínűleg ezek vajdasága alatt történt az említett czudarság, mert Kaplai János és Bebek Imre, kik később viselték az orosz vajdaságot, nem lettek kegyvesztettek. A Czudarok meg is húzták magokat; nem halljuk felőlök, hogy a forradalomban részt vettek. Amiót *később* Imre püspök is megkerült Imolából az erdélyi püspökségre, Péter is újra fölkapott országos méltóságokra.

De hogy mit vétettek a Lackfiak, nevezetesen Csáktornyai István vajda, Döbröközi András vajda. Simontornyai István főlovászmester és öcsese Dénes? Azt annál kevésbé lehet érteni, minthogy István vajdát — mint látjuk — dalmát-horvát bánnak is kinevezték, Simontornyai István pedig mind végig királyi lovászmester volt. Mégis minduntalan pörrel zaklatják s a meg nem jelenőket sokadalmakban kihirdetik.¹⁾ Míg mások iránt valóban bűnös elnézést tanúsítanak, teszem Töttös László iránt, ki Szekesői Péter ellen folytatott pörében hamis okiratot használt, aminek büntetése fej- és jószágvesztés leendett, hanem Erzsébet királyné megbocsájtott neki és csak pénzbeli elégtételre ítélte: addig ugyanazon Erzsébet ráírt Kállai Ubalra, hogy kerülje a lázadó Lackfi István vajda társaságát.²⁾

Hogy az efféle tapasztalatok a lelket elkészerítik, fölláztítják, az könnyen érthető. Mi bántotta azonban Horváti Pál zágrábi püspököt, Horváti János bánt. Szécsi Miklós országbíró, Zámbo Miklós tárnokmestert? — annak másban kell okát keresnünk. Horváti Pál zágrábi püspök Lajos király egyik leghívebb, legkedvesebb embere vala. Ő és Alsáni Bálint a pécsi püspök voltak a király meghatalmazottjai a turini békekötésnél, azonképpen Velenczében, honnét a jámbor király nagy lelki vigasztalására elhozták Remete sz. Pál ereklyéit. Csak hozzávetés, amivel előhozakodunk: a vetélkedés Alsánival bántotta a zágrábi püspököt. Ő határozottan több volt Alsáninál, a mi a szellemi tehetséget illeti, idősb püspök is volt; de mindenütt mögötte maradt. Ugy látszik, Erzsébet nem szívelte. Elégületlensége abban nyilatkozott, hogy a szent földre kívánczozott zarándokolni, e célra gályát is kért a velencei tanácstól,³⁾ de nem indult el és keserűen tapasztalta, hogy vetélytársa a királynénak lett főkanczellárja, azaz mindenható ministere és nem sokára bíboros. Nem bírta ezt megemészteni. Erzsébet királyné pedig még azzal is boszantotta, hogy összes ingatlanait, butorait, borait prédára bocsájtotta

¹⁾ *Fejér*, CD. XI, 130. — *Zichy Okmt.* IV, 263. 278.

²⁾ *Zichy Okmt.* IV, 276. — *Fejér*, CD. XI, 145.

³⁾ *Anjouk. dipl. eml.* III, 474.

azon színes ürügy alatt, hogy a püspök és helytartója (tehát valószínűleg csak ez utóbbi) Pensaurói János pápai dézsma-szedőt megkárosították.¹⁾

Nem így volt a püspök testvérével Jánossal, kit Nagy Lajos király Garai Miklós helyébe mászó bánnak tett meg, ki a velenczei háború alatt magát kitüntette. a miért a király őt bízta meg teljes hatalommal azon segítő had főkapitányságával, mely Durazzói Károlyt Nápolyba volt vezetendő. De sőt, — miut az imént előadók — 1383-ban is a királynők János bánt hívták meg hogy Zárán át segítséget vigyen az ő kedves rokonuknak. a mi csalhatatlan jele a királyi kegyelemnek.

Szécsiről és Zámbról és a többi elégületlenről, kiknek száma csakhamar az ország nagyobb részét tette ki, és a kik közé Demeter bíborost is számítgatták: nem tudjuk, mely személyes ok vitte őket a forradalomba. Ezekre alighanem rá illik Monaci jellemzése Szécsi országbírónak még 1383-ban augusztus 7-én a zalamegyei Sejtér és Csesztve nevű birtokokat ajándékozták *azon tántoríthatatlan ragaszkodásért, és buzgó hűségért, melylyel irántok riseltetik.*²⁾

Pedig ekkor már minden forrott.

A hazafiak (mert e nevet még nem lehet tőlük megtagadni), kiket Nagy Lajos király biztos kézzel kormányzott, előbb megütközéssel, aztán boszúsággal nézhették a kapkodást, mellyel az asszonyi szeszély és képtelenség az ország gyeplőit hol hozzád, hol tőled rángatta; aggodalommal látták, hogy az ország területét éjszakon is, délen is tetemesen csorbítják, pedig Nagy Lajos és atyja életüket örlötték meg időnek előtte, hogy az ország határait megőrizték, s a mit belőlök az idők viszontagságai letördeltek, vissza szerezzék. A mi észt, tudományt, erőt Isten nekik adott, ráfordították a szent korona épségének föntartására. Nemes és elégedett, de most elégedetlen népe, atyáik testvéreik, de ők magok is, a duzzogók híven, kitartón, vérök hullásával segítették, a mint kötelességök volt, urokat, királyokat földadataik teljesítésében. Hányszor küzdöttek tatárok, oláhok, bolgárok, rácok, törökök, velenczések, osztrákok és cshek ellen, hogy a szent korona rozsdafoltjait fényesre csiszolják? Mennyi vagyont áldoztak, mennyi vért ontottak, hogy ama hűtelen bosnyákok báni székén megtartsák? Hányszor indítottak segítő hadakat a litvaiak, a német rend ellen, hogy a lengyel királyságot megoltalmazzák? És mindezt talán azért, hogy asszonyi tehetetlenség egy éven

¹⁾ *Tkalčič*, Monum. civ. Zágráb. I, 306.

²⁾ Zalam. Okt. II, 196.

át elpocsékolja, a mit ők nyolczvan év alatt drágán, életökkel és vérökkel gyűjtöttek?

Pedig I. Károly és I. Lajos eszméi még meg se valósultak egészen: Nápoly, az Anjouk egyik öröke még nincs egyesítve Magyarországgal; Velence is, ez a tehetetlen szatócs nép, kijátszotta a boldognú nagy királyt, midőn hűbéresének ajánlkozott és e helyett potom hétezer forint adót fizet!

Itt az ideje, könnyű azon segíteni. Nápolyban Károly király az úr, magyar nevelés, kit ők és ki őket szereti. Megmutatta számtalanszor, hogy helyén az esze, helyén a szíve. Nem csoda, hisz Nagy Lajos király neveltje, az olasz-magyar Anjou-ház egyetlen nagykorú férfi örököse. Ha déli Olaszország Magyarországgal egyesül, akkor az egyesült dalmát és nápolyi gályák uralkodnak az Adrián és Velenczének nem lesz módjában a bosnya bán áruló terveit előmozdítani, sőt Velence is magyar főhatóság alá kerül.

Aztán senki se vádolhatja őket hálátlansággal Nagy Lajos gyermeke iránt. Máriának ugy se kell Zsigmond, a kivel parányi korában eljegyezték, mindeddig egybe se keltek. Van Károly királynak fia, László a neve, ki nem sokkal fiatalabb a különben is gyöngye alkatu Máriánál. Nem nagy baj ez, összekelhetnek e miatt. Majd ha atyjok megvalósította Nagy Lajos terveit, szedjék ők fáradsága gyümölcsét, örököljék atyáik trónját, koronáit és birodalmát, melynek nem lesz párja a világon.¹⁾

A gondolat, melyet kezdetben talán a személyes sérelem, az elkeseredés, a boszú sugallt, így lett hazafias, nemzeti eszmévé, mely hamar hódított.²⁾

Ez áramlat ellen védekezniök kellett a királynőknek. Garai Miklós nádor 1384. június 30-án fölhíta Losonczy László erdélyi vajdát, hogy fegyverkezzék és minden népével hadba szálljon. Ez a királyné akarata, a ki azt izeni neki, hogy addig is, míg többet tehet, egy várat enged át neki, hol feleségét biztonságra elhelyezheti.³⁾

¹⁾ Némely kórnikások szerint Máriát Durazzói Károlynak akarták feleségül adni, a mi egyszerűen abszurdum, minthogy Károly már feleséges ember és két gyermek atyja volt. Ama krónikások fonák értesülésének, ha van valamely magva, csak az lehet, hogy Károly László fiát szánta Máriának, minek némi más nyomást is találtam, mint azt annak helyén előadom.

²⁾ *Et regni totis in viscere viribus itur.*
Hunc Carolum Omnipotens dimisit ab alto.

Ugymond Monaci Lőrinc.

³⁾ *Fejér*, CD. XI, 182. A hadjáratból azonban ez alkalommal nem lett semmi.

A forradalmárok pedig bejárták a nemesi udvarokat és városokat, hogy hol rábeszéléssel, hol ijesztgetéssel pártfeleket gyűjtsenek. Erzsébet királyné hitelesen értesült ez üzemlekről. amiért viszont ő is intette hiveit, nevezetesen a gerécsi polgárokat, a zágrábmegyei alispánt és szolgabirákat, hogy ha Pál zágrábi püspököt, Csáktornyai Lackfi Istvánt vagy Szécsi Miklóst és csatlósait, kik személyesen és leveleikkel fölkerekik a nemeseket, hogy rosszakaratu beszédekkel a magok részére csábítsák, megkeríthetik, személyöket és vagyonukat letartóztassák. Addig is pedig tegyék közhirrre, hogy senki szavoknak ne higgyen.¹⁾ És nem szenved kétséget, hogy azokat, kik a forradalmárok közül méltóságokat viseltek, a királyné elcsapta.

A nádor előleges tudtával történt-e ez, alig merném állítani. A nádor az országgyűlés egybehívását hozta javaslatba, mit a királynők meg is tettek. Hogy békítő, engesztelő, megnyugtató célja volt ez országgyűlésnek, kitetszik a királynő azon okiratából, melylyel jóváhagyta atyjának az 1351. országgyűlésen hozott ama törvényét, melylyel II. András király aranybulláját megerősítette.²⁾

A nádor az engesztelés terén tovább haladt és pedig nem minden siker nélkül, minthogy Horváti Pál zágrábi püspök, Csáktornyai István volt vajda, Szécsi Miklós volt országbíró, Horváti János volt mácsói bán, Zámbo Miklós volt tárnokmester és Simontornyai Lackfi István a magok, testvéreik, rokonaik, barátai, csatlósai és szövetséges társai, nevében leveleket küldöttek szét, egyebek közt Pozsony városhoz, melyben tudatják, hogy jóllehet némely országlakók közt ellenkezések támadtak, ezen visszavonások Erzsébet és Mária királynők, az ő kegyelmes asszonyaik közbenjárására megszűntek és a béke helyre állott. Kérik tehát Pozsonyt is, hogy törhetetlen hűséggel szolgálják ezentúl a királyasszonyokat, és ezen levelöket tegyék közzé.³⁾ Azonban csak három pecséttel volt ama levél megerősítve: a Szécsiek kétfejű sasával, a Lackfiak sárkányával és Zámbo (?) husvéti báránnyával. A Horvátiak címerét: balfelül az őt lilommal, jobbfelül a három harántos pólyával hiába keressük rajta.

Tényleg csakugyan úgy volt, hogy Szécsi, kinek Garai átengedte a nádorságot, Zámbo, ki visszafoglalta a tárnok-

¹⁾ De dato Temesvár, 1384. augusztus 14. *Tkal'ić*, Monum. civ. Zagrab. I, 304.

²⁾ *Fejér*, CD. X/I, 148. 1384. jul. 22.

³⁾ De dato Pozsega, 1385. május 16. *Fejér*, CD. X/I, 182.

mesterséget és Simontornyai István, ki ezután is a főlovászmesteri méltóságot viselte, visszatértek a királynők hűségére.

Horváti Pál zágrábi püspök azonban és Kanizsai Miklós¹⁾ többed magokkal 1385. augusztus közepén már Nápolyban jártak, hogy pártfeleik nevében az országba híjják III. vagyis Durazzói (Kis) Károly Sicília királyát.²⁾

PÖR ANTAL.

¹⁾ A János fia s a hasonlónevű későbbi esztergami érsek és első primás bátyja, a föltörekvő gazdag főúr, ki utóbb tárnokmester lett, de akkor még semminemű méltóságot nem viselt. (L. *Az Ost nemzetség* című monografiámat, 38. l.)

²⁾ *Gatáro András* padovai tört. (Murator. XVII, 521.) — *Anjouk. dipl. eml.* III, 592. — Padova történetéhez a följegyzéseket voltaképpen Gatáro András atyja, Galeazzo, előkelő, követségekben járt férfiú, ki meghalt 1405-ben, gyűjtötte egybe. Száraz, de nagyon érdekes följegyzések ezek, melyeket fia a humanisták szellemében kibővített.

AZ 1707. ÉVI ÓNODI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETE.

A m. t. akadémia által Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka.

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Második rész. A hadak fizetéséről, nyári tractamentumáról, ruházatjáról, a regimentek cassájáról, a közterhekben való exemptiójáról és más egyebekről.

1. A tabellákban kitüntetett fizetés a hadaknak a nyári hónapokra extendáltatik, a mikor is ruházat és élelmen kívül a fizetés készpénzben jár ki.

2. A szükséges ruházat ezentúl, rendetlenség elkerülése végett, a ruházó biztosok által fog kiosztatni: minden időn két dolmány, nadrág és két esztendőre egy köpenyeg.

3. Hasonlókép kiadatik nekik az apróbb ruházat: egy időre két pár csizma »avagy Deli csizma«, két pár fehér ruha és egy süveg.

4. Élelmezés: nyáron és a mezei szolgálatokon minden személyre három font hús egy hétben, mindennapi jól sült prófont és só mellé. A tiszteknek a hány személy a tisztí hivatalhoz képest nekik dukál, annyira jár ki ezen élelmezés.

5. Nyáron sem tiszt, sem közember abrakot lovainak nem requirálhat, kivéve ha a nyári hónapokon túl terjed a táborozás, és ha a portyázás és hadi szolgálat szeptember és októberben történik.

6. A szekereket illetőleg l. fentebb. Körülbelül 20 mázsányi teherre hat-hat ökör és két béres rendeltetik; fizetésök és az élelmezés a pénztár és a biztosság révén történik. Többet ennél nem requirálhatnak, de ha mégis megtörténik, egy pár marháért naponként fél forint jár.

7. »A' Hazánk köz terheiben a' fegyverviselő Rendet nem lehetvén együvé vetni a' maga Gazdaságát üző Lakosokkal: elvégeztetett, hogy egy-egy Dica avagy Rovás alól (minden Dicálandó positióban vagy rubricában értve) immunitál-

tassék, Példának okáért: az egy rovásra számlálható egy pár ökörtől 's egy pár tehéntől 's tizenkét juhaitól stb. következendőképen minden positióban annyi javaitól, a' mennyi egy Dicába számlálható, fizetni nem tartozik. de a' többi, a' ki egy Dicát fellyül halad, akarmelly rubricabā, szintén úgy Dicáltatik, mint a köz Lakosnak facultassa. Ennek felette eximáltatik quártélytúl, vecturázástúl, nemkülönben a fegyver viselő Nemesi Rendek a' Söldos adás helyettvaló Recrutazástól is (mellyről az alább írt Punctumban bővebb declaratio tétetik) immunitáltatnak, annyi Személyig. a' mennyiül magával valaki Hadi szolgálatban foglalatoskodik, hoc per expressum declarato, hogy illeténeknék Hadi szolgálatban való létével, a' hol lévő, ámbár osztozatlan. és annyiaval inkább osztozott Atyák, Bátyák. Ötsék stb. ne eximáltassék.»

8. A havi fizetésből a tisztek minden forint után egy garast levonván, ezredpénztárt állítsanak fel, mely a közszükségletek, vagy az ezred ügyeiben utazó tisztek diurnumára szolgáljon.

9. Minden lovas vagy gyalog regimentből egy hadnagy, vicehadnagy vagy zászlótartó, két tizedes és 30 ember a vármegye közszolgálatra ügyének teljesítésére rendeltetik, kik az alispán rendelkezése alatt állanak.

10. Ezek teljesítik az ujonczozást, vigyáznak a fegyver és ruházat elkészítésére és a desentorokat összefogdossák.

11. A garnizon parancsnoka tartozik valahányszor a vármegye őt megkeresi, ezen említett assistentiát kiküldeni.

12. A mi a bort illeti, a markotányosok a környéken fekvő nem ellenséges helyekre vásárlás végett bejárhatnak. A kocsmát a tábornok commandirozó generalis vagy maga tarthatja vagy kiárendálhatja.

Harmadik rész. A mustrákról, recrutákról, lónak s fegyvernek, nemkülönben ruházatnak administratiója módjáról, és más ezekhez illő rendelkezésekről.

1. Minden regiment évenként május és novemberben generalis mustra alá vettetik. Minden két hónapban revisio van, a districtualis commendirozó tábornoknak pedig a létszámról havonként jelentés küldetik be.

2. Miután incomplet regimentek gyakran completek gyanánt jelentetnek be, és ehhez képest veszik ki az élelmezési biztosságtól élelmeket, ennél fogva minden héten az effectió statusról szóló prófónt tabella az ezred parancsnok aláírásával ellátva a biztossághoz beszolgáltatandó.

3. Ügyelendő arra, hogy a mustrálásban és a tabellákban nemcsak a két tisztséget, avagy a gregariusnak számát igen

felül haladó apró tiszteknek praetensióit ne placidálják, hanem a tisztek idejét is vizsgálják meg. miután ha csak nem küldetett ki, vagy nem beteg, az elmulasztott időre fizetés senkinek nem jár.

4. A rekruta és remunda ügyében a szemléken a vármegye küldötteinek is jelen kell lenni. kik a listát szintén aláírják, s így terjesztetik a lista a főmustramester elé, ki ennek nyomán veti ki a szükséges számot az összes vármegyékre.

5. Ha az ezred más vármegyében van téli szálláson, mint a melyikből regrutáltatik, a kvártélyba szálláskor az illető vármegye követeinek jelenlétében felveendő a létszám.

6. A fegyver vagy löbéli fogyatkozás a vármegyék által a téli idő alatt pótolandó.

7. Az átvevés alkalmával a hadi tisztek a vármegyékéi által az átvételről nyugtát állíttatnak ki magoknak, melyet szükség esetén előmutatni tartoznak. Az első mustrán a beszolgáltatott fegyver vagy ló a kiadó jeggyel látandó el, mely a következő mustrákon ellenőrzés gyanánt szolgál.

8. Ha ellenség vagy betegség vagy bármi más ok által okozott hiány áll be a létszámban, a hadi tisztnak kötelessége e hiányt pótolni, még pedig nem másutt, mint saját területén; mivel azonban gyalogot nem igen kaphat, azt a katonai esztendő eltelte után egyszer, a vármegye szolgáltatja be.

9. A rekrutákat megvizsgálás végett elsőben a provincialis biztosnak kell bemutatni, ki a dolgot a kerületi mustra és fizetómesterrel közli. Obsitozni a hadi tiszteknek joguk nincsen, ezt csak a mustra alkalmával alkalmatlanoknak a biztos adhatja meg.

10. A gazdátlanúvá vált ruhát s fegyvert a tiszta szemle alkalmával előmutatja. Ha az országé volt, annak adatik, kinek reá szüksége van, de ha sajátja volt az illetőnek, rokonainak vagy utódainak adatik ki.

11. Miután a ruházatra szükséges anyag nem mindig szerezhető be, a szükséglet a vármegye útján mesteremberek által készíttessék el, kellő fizetés ellenében.

12. A mustráló biztos teljes tisztelettel fogadandó. Hatalmában van nemcsak az ezredet in genere vizitálni, hanem személyes inquisitiót is tarthat. büntethet stb. De eljárásáról a főgeneralisnak (ha főtiszttel büntet) jelentést kell tenni.

Negyedik rész. A hadak téli tractamentumáról és condescensiókról.

1. A kvártélyt illetőleg a lakás kijelölése a provincialis biztos vagy helyettese jelenlétében a vármegye tisztjei által eszközöltetik.

2. Kvártélyban semmi zsarolás, pénzfizetés stb. nem türe-
tik. Abrak gyanánt egy lónak egy óra harmadfél pozsonyi
szapu rendeltetik. Oly vármegyékben, hol a köböllel élnek,
egy equilis portára hét véka esik. Recurrálhatni a parancsnok
tiszthez, vagy a provincialis biztoshoz.

3. Hasonló rendelkezés áll a legénység élelmezésére is,
minden hétre öt font hús jár, melyet a gazda tartozik meg-
főzni, a kenyeret pedig megsütni.

4. A hadi biztos mellé a vármegye részéről rendelt biz-
tosok iránt a katona tisztelettel tartozik viseltetni.

5. Minden districtusba kirendeltetik egy generalis, kitől
a hadak mindenben függenek.

6. Minden kommandírozó particularis generalis mellé
kirendeltetik egy hadi biztos, kinek feladata, hogy a katonaság
és a vármegyék közti vitás dolgokban elsőnek ítéljenek. Intéz-
kedik erről.

7. Az időközi rekrutálás a vármegyei tiszteknek jelen-
tessék be. Intézkedik a tisztek portiói állapota iránt.

8. Minden compánia furérja a regiment mellé rendelt
commandáussal contra quietantiát váltson minden administra-
tióról, úgy hogy minden hónap végén a hadi commissarius, a
regiment quártélymestere és a vármegyei tisztek minden hónap-
ról realis computust ineállhassanak, melyet a generalis commissa-
riushoz küldjenek.

9. A computus előtt a hadi commissarius a vármegye és
regiment küldöttei jelenlétében a regiment quártélybiráit hívja
össze és az excessusokról inquisitiót tart. Ha valami azokból
a következő computusban nem complanálthatik, tegyék azt
át a generális commissariushoz, a ki a büntetést illetőleg a
parancsnokló tábornoknak tesz előterjesztést, és a fizetendő
összeget a fizetőmesterek által a fizetésből levonatja.

10. Ha hirtelen indul el a had, vagy oly helyekre megy,
a hová a biztosság a provisio administratiójával nem érkezh-
tik el, és 1—2 hétre eleséget kell vinni, ez ügyben a parancs-
nokló generalis fog intézkedni.

11. Ha a hadak a táborból el, vagy egyik helyről a
másikra fognak menni, kötelessége lesz a provincialis biztosnak
a vármegyei tisztekkel együtt a marsrutáról, a státiókról stb.
gondoskodni.

12. A nyári condescensiókat a vármegyék a biztosságtól
directe várhatják, készpénzben vagy per imputationem. A téli
hónapokban azon vármegyék és helyek, »melyek a condescen-
dáló hadaknak quártélyul jutottak, annyi időre tartoznak eta-
palis refusióval (minden oralis portio után két garast szám-

lálván) egymásnak, a' mennyi ideig compareáltatik a' Mustralis revisióból quártélyikban való nem létek.«

13. E condescensiókban tilos a lakosságot pénz és ital nyújtására erőltetni.

14. Tilos nemesi curiákba, majorokba, parochia, plébánia, schola, malom vagy kovács műhelyekbe szállani vagy onnan valamit követelni.

15. A lakosokat vadászat, halászat, nyulászat stbre erőltetni szintén tilos.

16. A rendelt szekereken kívül többet követelni szintén tilos. Ha azonban elkerülhetetlenül szükséges, vármegyékről vármegyékre váltassanak azok. Minden egy pár marha bére naponként 10 garas.

17. Privát szekerezés szigorúan tiltatik.

18. A hadi tiszteknek maguk dolgában való járáskori zaklattatása a faluknak megtiltatik; úgyszintén nem szabad senkinek az országban passus nélkül járni-kelni.

19. A commandírozó generalisig tisztnek passust adni nem szabad. Intézkedik a passus kiadás körül.

20. A vármegyék ezen passus parancsot hirdessék ki.

Ötödik rész. A pénz collectiójának s cassájának rendiről.

1. A provincialis biztosok a vármegyékre a hadak fizetése végett kivetett pénzösszeget a haditisztek segítségével mellett szedjék be.

2. A commissarius a begyűlt pénzről jelentést tesz az ország főgenerálisának.

3. Az ország generalisságához fizetőmesterek rendeltetnek, kik a fizetést július és szeptember hóban szolgáltatják ki, minden két hónapban pedig revisiót tartanak.

4. A mustra commissariusok a revisiót a fizetőmester jelenlétében tartásák meg.

5. A pénzt a főgenerális utalványozza a főfizetőmesternek, ez a provincialis commissariusnak, s ennek kezéből a particularis fizetőmesterekhez jut el a pénz.

6. A ki ellen bármi panasz tételik, annak fizetése a második revisióig visszatartatik, ha a panasz nem lesz visszavonva, vagy a kár megtérítve, az illető fizetéséből a károsult félnek a jövő revisio alkalmával kárpótlás adatik.

7. Hasonló az eljárás a generalisok és a generálistabhoz tartozóknál is, kik fizetésüket a cassából a főquártélymester útján kapják.

8. Mindenről a jelentés és a táblázatok a főfizetőmester útján az ország főgenerálisához terjesztendők fel.

Hatodik rész. A hadi generalis commissariatusságról.

1. és 2. A kassai generalatus alá tartoznak a 13 vármegyék. A főprovincialis commissarius alá rendeltetik két-két sub provincialis biztos, az egyik Abauj, Sáros, Zemplén, Szepes, Gömör, Borsod, Torna, Heves és Külső-Szolnok, a másik Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcsra. Az újvári generalatusban két provincialis biztos van, az egyik Pozsony, Nyitra, Trencsén, Arva, Liptó és Turóc, a másik Bars, Zólyom, Hont, Nógrád, Pest, Pilis, Soltra. A dunántúli generalatus magában foglalja Mosony, Sopron, Vas, Veszprém, Győr, Komárom, Tolna, Fejérvár és Zala vármegyéket, melyek egy főprovincialis biztos és subcommissariusok által fognak administráltatni, úgy az impositiókat, mint az annonariákat stb. illetőleg. Ezekre nézve rendelkezik e két articulus.

3. A hús, bor, fagygyúra nézve: »a' memyiben vétetik bé a' commissáriátusság által a' N. Vármegyéktől a' vágók húsa, annyiban adattassék a' Hadaknak is; a' bőrök pedig a' Hadi főtisztek által apró Mundérnak maga szerzésére fordítottassanak . . .«

4. Minden districtusban a provinciális commissarius vagy helyettese kezéhez directe szolgáltatandók be az impositiók. Rendelkezik továbbá ezen impositiók kivétele, assignatiója stb. iránt.

5. Az annonariákhoz alkalmas személyek rendeltessenek ki, kik számot is adhassanak; ha a commissarius változik, inventarium mellett adassék át a depot.

6. Az ország szekereit privátumra fordítani sub poena amissionis officii tiltva van.

7. A hadi oeconomia folyásában ügyelendő a lakosság és katonaság közti jó viszony feuntartására, nemkülönbén a regulamentum pontos betartására.

8. »Ezeknek felette az is szükséges, legyen reflexióval az olly Vármegyékhez, a' hol a' fegyverkezésnek rendihez, s circumstantiához képest a' Sedes Belli, melyet más vármegyékkel s Districtusokkal segíteni kívántatik; de ellenben a' másunnan oda administrálandó naturáléknak dolgát úgy alkalmazhassa, hogy az ott vagy szomszéd Vármegyékben, s helyekben található naturálékat pénzül inkább a' távulabb lévő Vármegyék Hadi Commissáriátusság assistentiájával is megszerezhessék, és ne kellessék az olly Vármegyéknek nagy költséges Vecturázással terheltetniük.«

9. Mivel a hús és kenyéren kívül a vármegyék mással nem terheltetnek, a commissariusok gondoskodjanak oly gyalogszereseknek élelmezéséről, kik a Nemes vármegyékről gratuitus laborhoz állíttatnak.

Hetedik rész. A hadi törvényről.

A hadi articulusok és a törvénykezési eljárás nyomtatásban kiadatik. *Observato foro* senki ügyét azon kívül ne *prosequálja*. Minden generális *corpusa* mellé hadi bírák rendeltetnek, s elsőben is a *districtualis* hadi bírók előtt folyik az ügy, innen a generális auditorhoz appellálható. innen pedig, ha tetszik, a főgenerálishoz vagy a fejedelemhez.

A particularis observatiókról pedig, »kiknek a' Hadi Törvénykezésnek rendében, *sive in certificatione, sive in proponendo vel defendendo* kelletik lenniük«, mindezekről külön hadi törvényekben fog tétetni emlékezés.

Elvégezvén a *regulamentum* olvasását, a gyűlés elé kísérték Plathy Sándor, Huszár Imre és Beniczky Gábor turóczmegyei nemeseket, kik az ismeretes eset óta még mindig fogva voltak. Sennyei kancellár közlé velök, hogy jóllehet úgy a fejedelem, mint a rendek még mindig ellenszenvvel viseltethetnének irántok, miután akkor, midőn a turóczi iratok felolvastattak, egyikök sem említé, valjon tud-e, nem-e róluk? s így hallgatásukkal azon gyanuba keverték magokat, hogy egyet értenek ezekkel. mégis a fejedelem és a rendek beérík eddigi büntetésükkel s hajlandók nekik, bocsánatkérés mellett, megkegyelmezni.¹⁾ A turócziak, élükön Plathyval, azzal menteggették magukat, hogy azért hallgattak, mert látták, hogy úgy Rákóczi, mint Bercsényi »igen megindúlt vala, és ha hozzá szóllott volna: netalántán gondolták volna, hogy hírével löttenek azon írások, holott Felséges Fejedelemre provocálta magát, mondván: elébb nem tudta azon írásokat, hanem midőn maga Felséges Fejedelem mondotta neki . . .«²⁾ A turóczi követek ezen kijelentését a rendek tudomásul vették, s miután a rendektől ünnepélyesen bocsánatot kértek, meghagyattott nekik, hogy a fejedelmet is kövessék meg. Ezzel a gyűlés szétoszlott.

Július 22-én tartatott az ünnepélyes záróülés. Előzetesen Plathyt, Huszárt és Beniczkyt kihallgatáson fogadta Rákóczi, kik a fejedelemnek irántuk tanúsított kegyességét köszönték meg.³⁾ Kilencz óra tájban megjelent Rákóczi a senatussal együtt az ország sátorában. Itt legelőször is a multkori határozat szerint az *abrenuntiatió*ról szóló törvényczikk megerősítése lévén szőnyegen, az erre vonatkozó és három példányban elkészített iratra mint legelső maga Rákóczy jegyzé alá nevét és pecsétlét meg. Utána Bercsényi és sorban a senatus tagjai,

¹⁾ Bártfai napló 170.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Beniczky 17. old.

mire az aláírás félbeszakíttatván, a gyűlés a folyó ügyek elintézésére tért át. Ez lévén ugyanis az utolsó ülés, Rákóczi még az nap délelőttre tűzte volt ki az ünnepélyes Te Deum megtartását, s így még egyes ügyeket el kellett intézni. A vármegyék, királyi városok követei az abrennuntiációról szóló okiratot aznap délután írták alá. Az aláírások befejezte után Bercsényi Miklós mint helytartó letette az esküt. mire a folyó ügyek kerültek tárgyalás alá.¹⁾

A szőnyegre került apróbb ügyek közül az első az ország pecsétjére vonatkozott. Felvetették ugyanis azon kérdést, valjon »nem szükséges lenne-e az Országnek peculiaris pecsétet csináltatni?« Ez hosszabb vitát idézett elő, de a vége csak az lett, hogy a pecsét maradt a régi. Mert, mondá a megokolás ». . ha, az mint volt beszéd, hogy az ollyatén pecséten Ország czímereinek kellene lenni, s körül Felséges Fejedelem Vezérő titulusának — subsumálván aztat Felséges Fejedelem — láttatnék az királyságot kívánni, mely iránt mondá, hogy ne adja Isten, hogy csak gondolkodni is kívánna föléle. Ha pedig pure az Ország pecsétje csak lenne: abban magának az Felséges Fejedelemlennek derogálna, mivel Ország Canczellariusának így láttatnék lenni.²⁾«

Másik ilyen ügy volt a titulusok ügye, mely körül, mint a bártfai naplóban olvassuk, sokan visszaéltek »méltóságos titulussal akármelyik colonellust is illetvén.«³⁾ Sokan azt kívánták, hogy az ilyen abusust elkövetők ellen büntetést kellene statuálni, de Bercsényi ellenzé ezt, s szavai megnyugtatók a többieket is, »hogy csak atyafiságosan s barátságosan intsék meg egymást, hogy kiki nem rendéhez való titulushoz békét hagyjon.«⁴⁾

Harmadik ily dolog volt az öltözködés módja, a melyre azon körülmény szolgáltatott okot, hogy sokaknak szemet szűrt a bársonyból készült ruháknak általánosan elterjedt viselete. »Akármely renden való ember is felvenni hozzája illendőnek tartja«, mondja a bártfai napló,⁵⁾ mely szerint ezen kérdés is hosszabb vitára adott okot. Sajnos, nem tudósít a napló arról, hogy mily beszédeket mondtak el ez ügyben pro és contra; a végeredmény itt is csak az volt, hogy hagyták a dolgot úgy a hogy van, belátván tán, hogy az ezt tiltó intézkedéseknek

¹⁾ Pozsonyi követek naplója i. h.

²⁾ Bártfai napló 171. old., mely mint első forrás említi a pecsét ügyét.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott 172. oldal.

⁵⁾ 172. old.

úgy sem lenne semmi haszna.¹⁾ Végzést tehát nem hoztak, azzal okolván meg, hogy az általános adózás remélhetőleg ennek az abususnak is véget fog vetni, »ha mindenrendű ember fizetvén, számot fog vetni erszényével.«²⁾

Végezetül még a vallás ügye is szőnyegre került ezen ülésben. Ugyanis többen egy oly értelmű indítványt nyújtottak be, mely szerint a törvényezikkekhez még egy oly tartalmú csatolandó, mely kimondja, hogy a szécsényi országgyűlésen a vallás ügyében hozott végzések, a mennyiben még nem effectuáltattak, vagy keresztülvitelük akadályokba ütköznek, hajtassanak végre, az ezen végrehajtást gátlók ellen pedig törvény útján járjanak el.

Rákóczi a vallás kérdésében úgy nyilatkozott, hogy jól tudja, miszerint mind a három vallásfelekezet részéről merültek fel panaszok, melyek orvoslását ő maga is szíven hordja, mely készségének bizonyságául már bizottságokat is küldött ki ezen ügyben. Ő maga részéről úgy találja, »hogy a szécsényi generalis megegyezés és alku után nem lenne tovább differentia inter Statum Catholicum et Helveticum, és per consequens az harmadik religio között. et e converso in generali, hanem ezen avagy amaz helyek között, az holott az szécsényi végzések avagy nem effectuáltattanak, avagy azok ellen némellyek cselekedtenek volna; és úgy vélné, hogy senkisémm tanáltatik az, hogy az szécsényi végzéseket valaki kívánná bontogatni, mivel így annak soha vége nem lenne, hanem azokat, az mellyek azon végzésekhez képest orvoslásra valók.«³⁾ Késznek nyilatkozott a vallás ügyét aznap délután még tárgyalás alá vétetni, »noha délután nem igen jónak experiálván aztat Szécsény alatt.«⁴⁾ A rendek végre is azt határozták, hogy aznap délután a szövetséges rendek követei folytassák az artikulusok már megkezdett aláírását és megpecsételését. Ezalatt a fejedelem hallgassa ki a vallás ügyében panaszt emelő feleket, s ügyökben a következő napokban hozzon ítéletet.

Ezzel a gyűlés munkarendjének utolsó pontja is el volt intézve, a zárpillanat elérkezett. A fenti határozat kimondása után felállt a fejedelem. Búcsút mondott az egybegyűlt rendeknek, s melegen megköszöné fáradozásukat. Valamint nagy

¹⁾ »... némellyek ex parsimonia az fényes ruházatnak békét hadnak, mások pedig, ha nem értékekhez való is, de avval akarják mutogatni magokat, hogy ők is értékeseknek tartassanak.« Bártfai napló 172. old.

²⁾ Ugyanott. Pozsonyi követek naplója i. h.

³⁾ Bártfai napló 173. old.

⁴⁾ Ugyanott.

örömmel lépett be az ország sátorába a gyűlés kezdetén, — mondá Rákóczi — annál nagyobb örömmel vesz most búcsút a rendektől. Isten segítségével, ki a szövetséges rendek szíveit egyességben megtartá, szerencsésen bevégezték ezen tanácskozást. Majd Istenhez emelte szavait kérvén, hogy a szövetséges rendeket ezen egyességben továbbra is megtartsa. Ő maga semmi más czélt nem óhajt elérni, mint hogy nemzetének teljes boldogságát szemlélhesse. Nem kétli, hogy a teljes boldogságot Isten a nemzetnek meg fogja adni. »ha azon egyesség és synceritas«, mely a jelen gyűlés alkalmával nyilatkozott a szövetséges rendek szívében, továbbra is megmaradt.¹⁾ És ezzel a gyűlést bezártnak nyilvánítva sátrába visszavonult, követve a senatus és udvartartása által.

Nemsokára újból megjelent, követve kísérői által az ország sátorában, hol Petes András egri prépost és címzetes püspök fényes segédlettel nagy pompával celebrált. Mise után a Te Deum laudamus-t intonálta a püspök, mely is »nagy devotióval és sok szép ceremoniával, háromszori álgylölövések, és két Regimentnek puska-pattanása között . . .« elénekeltetvén, a gyűlés befejeztetett.²⁾

BEFEJEZÉS.

Az ónodi gyűlés és a császáriak. A nádor és a császárpártiak tiltakozása.

Az ónodi gyűlés ily módon véget ért. Az elszakadási, függetlenségi nyilatkozat kimondva, a gyűlés tulajdonképeni czélja elérve. Lássuk most már röviden azon eseményeket, melyek a gyűlés után közvetlenül lejátszódtak, s melyek annak szükségképeni következményei voltak.

Ha már a gyűlés egybehívása előtt a küzdelem ügyének békés utoni elintézése a bécsi udvar magatartása folytán szerfelett nehéz volt, s mint láttuk, ezen meg is feneklett, nagyon természetes, hogy most, midőn az elszakadás az ausztriai

¹⁾ Bártfai napló 172. old.

²⁾ A pozsonyi követek június 25-én hazaindulva, Bercsényitől egy a vármegyéhez intézett patenst kaptak, a melyben a lakosságnak meg-hagyja, hogy az előnyomuló Starhemberg Guido hadai elől, ha miként nem oltalmazhatják magukat, meneküljenek a Vágon át, míg nagyobb erő küldetvén Esterházy Antal mellé, sikerülend az ellenséget visszanyomni. A gyűlés folyama alatt fogadta Rákóczi Jablonowsky (?) herczeg lengyel marsallt és Wissnioewski herczegnőt, kik valaha a bujdosó Rákóczit és Bercsényit vendégszeretőleg látták, és most hasonló sorsra jutottak. A fejedelem őket fényesen fogadta és Szerencs várába szállásolta el. Pozsonyi követek naplója i. h. Bercsényi idézett pátense június 24-ről kelt.

háztól nyíltan ki volt mondva, a békealkudozás újbóli felvételéről szó sem lehetett. A harcz tovább folyt, elkeseredetebben mint előbb, mindegyik rész el lévén tökéelve ügyét a végsőig védelmezni.

A szövetséges rendek ónodi végzései elterjedvén a hazában, a királyi párton levők szükségét érezték azokkal szemben saját álláspontjukat kifejtteni, mely természetesen más nem lehetett. mint határozott állásfoglalás a végzések ellen. Július 29-én a nádor, herczeg Eszterházy Pál, közzétette a király pártján megmaradtak, egyháziak, világiak, főurak, nemesek és polgárok nevében a tiltakozást, melyben a végzéseknek ellentmondva, azokat semmiseknek nyilvánítja. Pár héttel később, augusztus 20-án, a kereszténység összes államaihoz intézett egy kiáltványt, melyben a fenti ellentmondást ismétlé, s egyúttal kimutatni törekedett, hogy a függetlenség és elszakadás kimondása csupán a felkelők pártjának műve és határozata volt, míg a nemzet nagy része a királya iránti hűségtől magát eltántorítani nem engedi, hanem élte végéig hű marad hozzá, meg lévén győződve arról, hogy az ősi jogok és törvényekben a király a nemzetet minden időben megőrzi s oltalmazza. Ennek kimutatására csatolta a nádor e kiáltványhoz a király hűségében megmaradtak jegyzékét, hogy így fenti állításának nagyobb súlyt és nyomatékot kölcsönözzön. Maga a kiáltvány következőkép hangzott:

»Noha mi igen jól tudjuk, s nem kétejük, miszerint az egész keresztény világ előtt is tudva lesz, hogy a némelyek által a királyi felség ellen Magyarországbán támasztott s még most is létező gyászos belmozgalmak és veszélyes pártütések és lázadások alkalmával nemcsak a dicsőemlékezetű fenséges fejedelem Leopold római császár és Magyarország királya sat., midőn még életben vala, hanem fenséges elsőszülötte és utóda is, József, Isten kegyelméből római császár és Magyarországnak szintén királya sat., tudniillik a mi legkegyelmesebb királyunk, kit még 1687-ben Magyarország karainak és rendinek közgyűlésén, a mi s a dietára meghivatni szokott s ott vagy személyesen vagy küldötteik által jelenvolt többi státusoknak egyértelmű és szabad voksaik által — egyet sem véve ki Magyarország királyi méltóságára felmagasztaltnak és kellő módon koronázottnak ismerünk és hódolatosán tisztelünk, nevezett néhai atyjának és dicső elődének gyászos kimultával reászállott szerencsés országlásának mindjárt kezdetén, egész buzgalommal és főfő gondoskodással azon volt, miszerint ezen, a nyughatatlan hazafiak pártoskodásai által megzavart, elszagatott és széttépett Magyarországot a nyugalom és biztos meg-

maradás óhajtott állapotjába visszahelyezhesse, s e végre közbozsánatot hirdető és biztosító nyílt levélben késznek nyilatkozott, a kellő hűség ösvényéről eltérteket kivétel nélkül kegyelnek és kegyelmességének ölébe fogadni, s atyai vonzalmánál fogva ugyanazon ünnepélyes módon, mint ő felségének néhai dicsőült atyja, kiengesztelődés eszközzésére, Nagybritannia feusséges királynéjának s a szövetséges Belgium nagyhatalmu rendéinek közbenjárásával élni; és ezenfelül még az ország nyugalmának helyreállítására irányzott fejedelmi lelkülete őszinte jóakarátát tanusítandó, távol minden bosszúállástól, békealkudozásra is jólélekkel lépett, a zenebonások kívánalmaira mind az ország törvényeivel őszhangzó, mind királyi felségéhez illő kegyelmes választ adván, s arra még az övéket várva várván, melyet ők — okul vetvén a fegyverszünet felbontását, az időnek szűk voltát s a hadi ügyekkel való foglalkodást — e mai napig sem küldtek be, holott holmi gyűlések tartására s azokban, mint most már látni való, mindenféle jogtalan tervek kovácsolására, álnevek alatt közrebozsátott írományok szerkesztésére elégséges idejük volt, melyet jobb leszen. — hogy annyi ártatlan vérontásának eleje vétessek — ama válasz készítésére fordítani, mely esetben ő felsége kívánalmaikra adandó további kegyelmes leiratra hajlandó lett volna, mitől a béke megalakulását, az ország nyugalmának helyreállítását s a hazafiak panaszaiknak a közelebb tartatni ígért dietán eligazítását mi is bizodalommal vártuk. De ők visszaélvén a császári királyi kegyelmességgel és hajlandósággal, elbizakodásukban már akkor bőségesen tanusították, mennyire nem őszinte az általok okozott zavarok lecsendesítésére állítólág cselzó törekvésök, mily nagy mértékben áldozzák fel magánérdeküknek a közjót, midőn a kegyelmes királyi nyilatkozatot válasz nélkül hagyták s lefolyván a fegyverszünet, folytatták ismét a háborút, és a békealkudozás saját gonoszságuk által eszközölt sükeretlenségének okát szabados, féktelen tollal írt kiáltványukban ő felségére fogni, a gyűlöletesség egész testét az uralkodó ausztriai házra hárítani merészkedtek. Utóbb pedig a roknsnyói pártgyűlésen, ellenére az ország világos törvényeinek. — holott ezek oltalmúra s állítólágos sérelmeik orvoslására hirdetik, hogy fegyvert fogtak — országgyűlés egybehívásáról, a királyi felség ellen irányzott törvénytelen összeesküvők megállapításáról, s a mi kiirtásunkról. — mert irtózván pártoskodásuktól, nem akarunk hozzájuk csatlakozni — tanácskoztak, nyílt levelet küldvén reánk és ő felsége többi híveire, hogy bennünket mindenféle fenyegetések által magokhoz csatlakoztassanak. És végre megérkezvén a törvénytelen ónodi gyűlésnek előbb május

1-re, majd e hó 17-dikére kitűzött határnapja. és összegyűl-
vén s jelenlétén a velők — némelyek ugyan önként, a többség
kénytelenségből tartó rendek, valamint néhány vármegyének
követei, kik az ország háborgó állapotján sajnálkozva, a béke-
alkudozás folytatását tanácssal, kérelemmel majdnem egyér-
telműleg (csak kevés gonosz pártbeli levén ellentartó) sürget-
ték: látván a lázadás vezérzászlótartói és főnökei, hogy örült
célzataik alig-alig sikerülnek, iszonyatos és hallatlan példával
a megyei, különösen a turóczy követeket, kik menedéklevelök
oltalma alatt állottak, s kiket küldöik vétkéért — ha ugyan
szó lehet vétkekről — nem szabadott volna lakoltatni, a nép-
jognak ellenére, és kivált a hazai törvényeknek s a főbb ne-
messég előjogának, mely a nem idéztet, a ki nem hallgatot-
tat sem személyében, sem javaiban nem engedi sértetni, világ-
os megszégésével, tetteleg dühösen megtámadták, magok a hűt-
lenek előljárói saját istentelen kézzel fegyverhez nyilván s őket
felmészárolván: miáltal magokat, a többi státusok rémítésére,
társaik, nem alattvalóik korlátlan, zsarnok uraivá tették, s az
ezen tragikai jelenet miatt elrémült s elámult gyűlés szavaza-
tait erőszakolván, az eddig szívökben rejtett mérget, élén az
alkalommal, kiokádták, s bizonyos, már előre kicsinált végezé-
seket, vagy, mint ők mondják, törvénycikkelyeket, szerintök
ugyan egyértelműleg, alkották, de valósággal — előrebocsátván
ama tragikai jelenet s a zsarnokilag felmészárolt ügyfelek vére
még mindenkinek szomorú és rémséges emlékezetében lévén —
ama végzések elfogadására készítették, kényszerítették a gyű-
lést. Általuk a hűtlenek említett főnökei és előljárói annyi
zabolátlan szóval, nemcsak ő felségének szentséges személyét
hanem — tekintetbe sem vévén, hogy Magyarországon kívül
még a császári és számos más királyi koronával is Isten ke-
gyelméből jogosan bír — az ő dicsőült elődeit és a felséges
ausztriai házat, annyi boldogemlékezetű dicsőséges császár és
király, s más, majdnem valamennyi európai fejedelmi termé-
keny anyját, sérelmesen, gúnyosan és szitkozólag, olyannyira,
hogy még az egymással versengő és ellenségeskedésben álló
fejedelmek is, ismervén a tisztesség szabályait, efféle hangon
veszekedni szégyenletesnek tartanak, nemhogy ilyesmit az alatt-
valónak hódolatos tisztelete az úr iránt megengedne: lenézőleg
illetni. — ő királyi felsége törvényes örökösödését a királyi
trónus zsarnok elfoglalásának állítani. — a letett esküt, annál-
fogva, mert e szók: »prout conventum fuerit«, »a megegye-
zéshez képest« oda mellékeltek, semmisnek tartani, — a
státusok voksait, mert Eperjesen igazságos fenytés érte a
bűnösöket, erőszakoltaknak hirdetni. — a felséges ausztriai

ház állítólagos zsarnokságának folytatását (mert általuk fegyveresen megtámadtatva, kénytelen fegyveresen ellenállani) ugyan-csak ő felségére ráfogni. — szent Istvánnak, Magyarország első királyának, fiához intézett atyai és magánintését a királyutódokra is végzés s kötelező törvény képében kiterjeszteni, — s elvégre magokat a mondott királyi felség s általa az egész ausztriai ház iránti engedelmességtől és hódolatos tisztelettől, s annak az ország szent koronájára s magára az országra és az országlásra való minden igényétől felszabadultaknak és felmentetteknek, vakmerően és hitszegőleg bitorolt önhatalmukból nyilvánítani, róla le- és neki ellenmondani, s ekképen szabadságaik és állítólagos joguk képzelt erejénél fogva, — senki őket nem kényszerítvén sem abban, ellent nem tartván, teljes jókedvükből és szabad akaratukból, mint mondják — az interregnumot kijelenteni és kihirdetni, s hogy önnön véreik és honfitársaik ellen is dühösködjének és a zsarnokság főfő polczára hágjanak, minket, s a hazának egyéb fiait, a kik barátjaik, rokonaik és atyjokfiái voluánk, de kiknek jószágaikból s busás vagyonukból gonoszul gazdagodni kívának: ha az ő felsége iránti tartozó hűségtől és engedelmességtől el nem állunk, s csúfságos felekezetökhöz nem állunk, azaz: ha az erény magasságából a gonoszság s az örök hűtlenség örvényébe nem bukunk, országos ellenekké nyilvánítani, s egyházi és világi tiszteinktől s méltóságainktól, melyek után érdemetlenül sóvárognak, nemkülönben az ország úgynevezett fiscusához örökre kapcsolandó összes jószágainktól megfosztotaknak kijelenteni, és mindezeket országos végzemények képében kihirdetni, elhíresztelni, az országnak, mint utóbb látni fogjuk, annyi élő törvényei ellenére, a királyi méltóság lealázásával, vakmerőségekben nem iszonyodtak.

Jelenleg uralkodó legkegyelmesebb urunknak a pozsonyi országgyűlésen ünnepélyes és törvényes módon történt koronázatát mi illeti: elferdítik az ezen országgyűlés nyomtatásban megjelent törvényczikkelyeinek előszavába iktatott záradékot: »koronázatni fogjuk«, mintha bizony ez korlátlan hatalomból és erőszakból történt volna; mert ezen országgyűlés valamenyny tanúi bizonytságot fognak tehetni, de még a jelen ellenmondók sem tagadhatják, hogy mi, mint Magyarország nádora, kinek tisztéhez ez tartozott, három ízben fennhangon figyelemtettük a hazafiakat, ha akarják-e a fenséges fejedelem urat, I. Józsefet, a fenséges fejedelem úrnak Leopoldnak elsőszülöttét törvényes királyokul választani és koronázni; hogy ők egyhangú szavazattal és felkiáltással megegyezéseket nyilvánították, s hogy csak aztán történt meg a koronázás. A tör-

vényczikkelyek előbeszédébe iktatott szokat: »koronáztatni fogjuk«, tehát úgy kell értelmezni, hogy a jogszerűleg előbocsátandók előbocsátása és a megtartandók megtartása után, annak törvényes módja és rende szerint néhai boldog emlékezetű Leopold császár és király a mostani szentséges felséget, mint elsőszülöttét és a királyi méltóságban utódát koronáztatta. Valaminthogy a feltételes eskü és záradék: »miképen országgyűlésileg, a király s a státusok közös megegyezésével a jogok és szokások értelme iránt határozat fog hozatni«, már korábban megmagyaráztatott a jelen hívteleneknek, azon császári királyi valóságos értelmezés alapján, mely a hívek megelégedésével találkozott, a közbenjárók által. Ezen feltételt t. i. nem kell úgy érteni, mintha az ország valamennyi törvényeit, szabadságait, kiváltságait és jogait kétségbe kellene vonni, s aztán más értelmet, más szokást belőlők kisütvén, veszedelmes új kormányformát megállapítani; hanem ama záradék által csak az és annyi mondatik: hogy a mely törvényczikkelyek nem volnának eléggé világosak, még nem magyarázathattak volna meg szabadoszággal, azok a jövő országgyűlésen a király s a státusok közös megegyezésével felvilágosítandók, mintán különben is a Karok és Rendek végzeményileg és nevezetesen az 1548:21., 1550:10., 11., 1563:30. s más cikkelyek által az ország törvényeinek rendbeszedetését szorgalmazták és elhatározták. Továbbá, hívságosan és gonoszúl hozzák szóba a királyi örökösödés kérdését, mintha ez csak imént, csak a pozsonyi országgyűlésen, még pedig az eperjesi végzések által erőszakolt és kizsartolt voksokkal az országra rákényszerített volna; mintán szent István király, fiához, szent Imréhez intézett s az ellenfél által is felhívott magánintésében Magyarországot az ő, t. i. fia országának mondván, és ugyanezen decretumnak I. könyvében a 6-ik fejezetben ismételvén: »a te országod, a te koronád«, — noha Imre akkor nemhogy koronázott de még választott király sem volt, — ezáltal tanúságot tesz az utódok előtt: hogy Magyarország már az atyának életében a fiaké egyszersmind. Kitűnik ez szintén az 1439:12-ik czikkelyből, mely Erzsébet királynét világos szavakkal ezen ország örökösének mondja; de a királyfiaknak folytonos, még a csecsemőknél is szokásos, tehát törvény erejével bíró királyutódl fogadtatása, már a régi időkben a királyi mag-nak, még a méhben hagyott Lászlónak is az utódságot biztosította, melyet a mi eleink, a státusok, 1547-ben az 5. czikkelyben nem homályosan ismernek meg, midőn főherczeg Maximiliánnak, I. Ferdinand császár és magyar király fiának, mint uroknak közéjük küldetését kérik, hozzáadván: hogy a

KK. és RR. nemcsak a királyi felség, hanem örökösei uralkodásának és hatalmának is alávetették magokat minden időkre. Nemkülönb, az 1550: 3., 4., 5. és 6. czikkelyek köszönetet mondanak a királyi felségnek, hogy fenséges fiai által szándékozik a közügyeket igazgattatni. Továbbá, az 1485:1. czikkely ujjal mutatja, hogy a királyi mag szakadása előtt királyválasztásnak nincsen helye, mások pedig, Ulászló I:107. és III:45. czikkelyei nyilván vallják, hogy létezvén a királyi mag, interregnum nem adathatik és meg nem engedtetetik, következőleg, ki nem mondattatik és ki nem hirdettethetik. Mind ebből helyesen következtethetni, hogy még azon esetre is, ha az ellenfél által megtámadott szökat: »nekiek urokká koronázatának« a felebb nyilvánított hiteles értelmezés elmellőztével, egyszerűen, úgy a mint hangzanak, kellene érteni, a jelenleg uralkodó felség, mint Istenben boldogult néhai atyjának törvényes fia és királyi örököse, az idézett országos törvényekhez képest törvényesen koronázthatott volna meg. Az is hívságos ellenvetés, hogy amaz országgyűlésen állítólag a voksok erőszakoltattak volna. A büntető igazságszolgáltatás zsarlásnak és erőszakolásnak nem mondható; és az mi Eperjesen az akkor még le nem esillapított lázadás gyanujában állott, feljelentett és elmarasztott néhány bűnrészessel, hogy a lázadás újra fel ne éledhessen s mint jelenleg, újra lobbót ne vessen, történt vala. — abból nemcsak nem következtethetni, hogy a pozsonyi országgyűlés erőszakoltatott volna, de sőt az ellenkezőt bizonyítja azon körülmény, hogy a gyűlés folyamata alatt a dicsőemlékeztű felség az ujonnan koronázott fenséges király szorgalmazásának, s az ország rendei alázatos folyamodásának kegyelmesen engedve, az eperjesi bizottságot eltöröltette s a még fogságban voltakat szabadon bocsátotta, valamint ez amaz országgyűlés törvényczikkelyeiből is kitűnik. Igenis, erőszakolva lettek volna a voksok, ha az országgyűlésre meghívott és a népjog alapján menvéddel birt státusok és megyei követek vagy ki nem hallgattatva, dühösen a vesztőhelyre hurczoltatnak, és kegyetlen halállal, követtársaiknak iszonyatos és rémítő például kivégeztetnek. — a mi a törvénytelen s az ország végzeményei által különben is tiltott ónodi algyűlésen, még keresztjén fejedelmek között és jobbágyaik irányában, annál inkább, hasonlók között hallatlan példával. Túróc vármegye két ősi nemes követén zenebonásan és zsarnokilag, mint előre-bocsátottuk, hogy megtörténhetett, gyászolja és fájlalja elszomorodott rokonságuk. A kinek belátása van, az megítélheti: vajjon nem kényszerítették-e az ezen gyászos esemény által megdőbbent többi státusok, akarva, nem akarva, a lázadás

fejeinek merényleteiket elvállalni és voksaikkal ezeknek gonosz szándéklatahoz alkalmazkodni.

Azon állítás, hogy a pozsonyi országgyűlésen a státusok szavazatai a nagyszámú császári királyi hadak által voltak erőszakolva melyek akkor, úgy kívánván azt a keresztyén név ellensége, a török ellen viselt háború, az országban tanúztak, — szintén csak üres szó, alaptalan ráfogás. Mert ha abból, hogy a keresztyénség közös érdekében amaz országgyűlés alatt császári hadak voltak az országban, a gyűlés végzéseinek érvénytelenségét lehetne a mai hitlenekkel következtetnie: akkor még sokkal inkább a Bocskai- s a Bethlen- és a Rákóczy-féle békekötések s az utánok következett országgyűlések végzeményeit kellene a királytól s a többi hűséges státusoktól a belföldi lázadók s a szomszéd tartományok és a pogányok fegyverei által kiszaroltaknak mondani; a hűtlenek tehát önmaguk ellen nyújtanak érvet, magukat saját török által látszanak megölni, s ő felségének és híveinek utat látszanak mutatni, melyen az ama békekötéseket és országgyűléseket megelőző évek kormányzatához vissza lehessen menni. Ez az ő gyűlöletes nagyravágásuk gyümölcse, és hogy az édes hazát még nagyobb veszedelembé ejtsék és a háború tüzét szítsák, interregnumot, melyet mint az idézett, s az ország egyéb törvényei, t. i. az 1655:2, 1647:2. és 1625:3. czikkelyek által végveszélyt hozónak nyilvánítottak ha haza igazi fiai mindig gondosan megelőzni törekedtek. — ők, a szabadságoknak állítólagos mostani védői, de valósággal azoknak kiforgatói s a hazának pusztítói, hogy magokat ilyesekül tetteleg is bizonyítsák és féktelen vakmerőségeket kitölthessék, lázadás és összeesküvés által szerzett hatalmuknál fogva magokat jogosultaknak állíták az interregnumot gőgösen és makacsul kimondani és zsarnok kénnyel jármuk alá fogván előbbi társaikat, most már vasallusaikat, ezeknek nevében is kihirdetni. Holott az első király, szent István, kinek végzeményeit ezen hűtlenek a magok érdekében látszanak idézni, végzeményei II-ik könyvének 51-ik fejezetében a király és királyné elleni összeesküvéseket megbélyegezván, anathema s a lex julia legszigorúbb büntetése alatt tiltja, mely ősi, s a hazalakosok között eskü mellett vagy más bármiképen alakított és pártütésből származó, tehát a közjót veszedelmeztető belvitákra és szövetezésekre kiterjesztett törvényt az ország későbbi törvényei is, névszerint pedig az 1446:5., 1519:44. és 1536:40. czikkelyek örök hűtlenség büntetése alatt tiltják; s hogy már a hazai törvény által is világosan tiltott ezen összeesküvésekből és összeszövetkezésekből keletkezett s forradalmilag hozott bármely

intézkedések, mint mérges forrásból származottak, s köztök a végveszélyű interregnum kinyilatkoztatása magoktól, összeroskadnak, nem kíván bebizonyítást. Hozzájárulván főleg még azon ok is, hogy valamint közönséges gyűlést vagy diétát kitűzni, az ország folytonos gyakorlatából és szokásából csak a királyt illeti, úgy mindazokat, melyek máskülönb. s a király tudta és kegyelmes meglelégedése nélkül, bárkinek magán vagy épen gonosz lázadások által eszközlött hatalmából tüzetek ki, az 1526:18. czikkely hívságosoknak is érvényteleneknek nyilvánítja. Ilyenek kell pedig a hűtlenek legújabb ónodi gyűlést s ottani összes eljárásukat annyival is inkább tartani, mivel az ország hűséges státusainak hatalmasabb és józanabb, hivatalok, méltóságok és híres nemzetségek szempontjából is a hűtlenek zagyva sokasága felett, a Hármaskönyv II. részének 3-ik czíméhez képest hatalmas túlsúlylyal bíró száma, ezen törvénytelen gyűlésbe be nem egyezett. sőt megindulva a hűtleneknek királyuk és legkegyelmesebb urak ellen irányzott hallatlan szentségtörő vakmerőségén, öszves eljárásuk s az interregnum ezen veszélyes nyilvánítása ellen is, ő felsége, tudniillik törvényes királya és legkegyelmesebb ura előtt ünnepelesen tiltakozott és ellenmondott. Mert hogy az ország valamennyi oszlopai és bárói, egyet sem véve ki, a hatalmasabb főpap és mágnás urak s a vármegyék főispánai, továbbá a nemesek és polgárok is igen nagy számmal, ő felsége iránti hűségökhöz dicséretesen ragaszkodnak, valamint különben is nyilván van, úgy ő felségének császári királyi udvara is tapasztalja. S az említett hűtlenek, már ez oknál fogva is, nemcsak a mi, t. i. a hűségesek jószágait, melyeknek nagy jövedelméből és prédájából eddig gonoszúl meggazdagodtak, a további uralkodás vak vágya által ösztönöztetve, jognak és igazságnak ellenére elfoglalni, hanem tiszteinket és méltóságainkat is garázdán elvenni s állítólag a fiscus, valósággal pedig saját magok számára lekötni, amaz ónodi czikkelynél fogva elhatározták. Törvényt pedig valamint nem idéztek, úgy nem is találhatnák, melyhez képest e hívektől tiszteiket, méltóságait és jószágait a király s az ország hűtlenei elvehetnék, hanem ha erőszakos és zsarnoki eljárás útján; de ellenkezőket találunk volna a törvények ezen jeles őrzői, ha mélyebben betekintenek, mert a felebb idézettekől, valamint az 1542-iki pozsonyi végzések 7-ik czikkelyéből kiviláglik, hogy a hűtlenség utálatos és átkos vétségét elkövetők s megtérni vonakodók jószágait lehet és kell a királyi fiscus által elfoglaltatni, eladni, árúkból a híveket kárpótolni s a maradékot az ország szükségére fordítani. És valamint Magyarországon minden hivata-

lok. méltóságok és tisztek adományozása (a nádorság kivételével, melynek választása a státusokhoz is tartozik) az egy királyi felséget illeti; úgy ha valaki, mint például, ezen hűtelenek valamely tiszttől vagy hivataltól megfosztandó: ennek elrendelése is csak az egy királyi felséget, mint ki azokat adományozta, illetheti.

Mi tehát a mondott néhány hűtelenek, legkivált pedig ezeknek fejei, szerzői és zászlóvivői által összecsőditett ónodi conventust, és következőleg az ott történeteket és végzeteket, melyek különben is, mint az idézett törvényekből megmutattuk, már magoktól tetteleg semmisesek, fogamatlanok és érvénytelenek, jelen levelünk által szintén megsemmisítjük, kivégezzük, s fogamatlanoknak és érvényteleneknek nyilatkoztatjuk, s a jelen zavargások és lázadások említett fejeit, szerzőit és zászlóvivőit, s mindazokat, kik velök önként tartanak, bármily rangúak és állásúak legyenek, törvényes büntetés alá eső hűteleneknek, s már csak azért is, mert az ország annyi törvényczikkelyei által megbélyegzett s a köznyugalmat aláásó interregnumot kihirdetni s a hazafiakat az interregnummal járó nyomorúságokba szándékosan süllyeszteni vakmerők voltak, a haza ellenségeinek tartjuk, s jelen irat erejénél fogva mindenki előtt nyilvánítjuk. És valaminthogy a dicséretesen említett szentesi fenség, a mi törvényes királyunk és természet szerinti való legkegyelmesebb urunk és az ő szent királyi diadémája iránti jobbagyi hűségünkben állandóan megmaradandunk: úgy azt is jelentjük ki, hogy jövődre is, ő felsége életének véghatáráig (melyet Isten késő és hosszú évekre méltóztassék elhalasztani) mást senkit sem fogunk közvetlen, valóságos és törvényes királyul és legkegyelmesebb urunkul hódolatosan ismérni, mely hódolatunkat vérünk hullatásával is tanúsítandjuk. Nem kételkedve, sőt bizonyosabbnak semmit sem tartva, mint azt, hogy ő felsége minket s az ország összes karait és rendeit minden ősi jogokban és törvényekben, melyek mindnyájunkkal közösek, kegyelmes hitleveléhez s az utolsó pozsonyi országgyűlés 4-ik czikkelyéhez képest királyi uralkodásának minden időszakában szentül megtartand és kár nélkül megörzend,«¹⁾

Amde ezen szóbeli tiltakozásokkal a királyi párt nem érhetette be. Fegyveres kézzel kellett ezen kiáltványt támogatni, hogy megmutassák: »... hogy a magyar királyi trón nem üres, hanem hogy oly király ül benne, a ki jogait meg bírja védelmezni.«²⁾ Csakhogy ez nem ment oly könnyen, miután

¹⁾ Szalay VI. 438—451. old.

²⁾ Zsilinszky. Az 1708-i pozsonyi országgyűlés története. 22. old.

Józsefet teljes erejének kifejtésében gátolták a német- és olaszországi hadjáratok, nemkülönben a spanyolországi ügyekben ekkoriban beállott határozottan kedvezőtlen fordulat.

Még a nádori proklamáció kibocsátása előtt nagy tanácskozás volt Bécsben, melyen a magyarországi háború erélyes folytatása ellátároztatván, egyuttal a továbbfolytatásra szükséges eszközök megszerzését is meghányták-vetették.¹⁾

Azzal tisztában volt a tanácskozásban mindenki, hogy a háborút folytatni kell, még pedig nagyobb erővel mint eddig. Csakhogy — s ez volt a bökkenő — a pusztá szó erre nem volt elegendő. Szükséges volt ugyanis, hogy Rákóczi ellenében nagyobb haderőt állítsanak sakra, s így a hadsereg számát szaporítani kellett. De honnan vegyék a szükséges csapatokat? ez a kérdés elég kemény dió volt, melynek feltörése kemény munkába került. A császári csapatok ekkor különböző irányban működtek; nagy részek külföldön volt elfoglalva, az akkor folyó spanyol örökösödési háborúban. Magyarországon pedig két irányban is működtek. Rákóczi ellen és Erdélyben. Azon terv, hogy a külföldi csapatok közül rendeljenek be az országba amennyit, a mennyi az itteni csapatok erősbítésére szükségeltett, eléggé tetszetős volt ugyan, de épenséggel kivihetetlen. Mert a míg a német és olasz csatateréken nem folytak kedvezőtlenül az ügyek a császári fegyverekre nézve, addig a spanyol háborúban kedvezőtlen viszonyok álltak be. Az almanachai 1707. ápril 25-én vívott ütközet pedig Károlyt, József öcsét meg épen veszélyes helyzetbe juttatta. Kockára volt Spanyolországban téve a Habsburg-ház minden igénye az örökösödésre, s a hadak egy részének kivonása alkalmasint tönkretette volna az egész ügyet. Ehhez járult még azon körülmény, hogy József a Rajna melléki harczvonalra az őt kötelezőilletéket nem állította volt ki teljes számban,²⁾ a miért is most, az ügyek kedvezőtlen fordulatot vévén, egyre jártak a nyakára a szövetségesek, hogy a hiányt a Rajnánál pótolja, a mit József meg a magyarországi viszonyoknál fogva nem tehetett, miután sem innen, sem Olaszországból nem vonhatott ki hadakat.

Hátra voltak még az erdélyi hadak. A bécsi conferentiában tettek is indítványt oly formán, hogy vonja ki a császár Erdélyből csapatait, s összpontosítva az országban lévő hadakat mind a Tiszánál, vesse magát teljes erővel Rákóczi hadaira.³⁾ Amde ezen tervet maga József ellenezte, még pedig azon egy-

¹⁾ Horváth VI. 497. old.

²⁾ Miután Magyarországon is el volt foglalva.

Horváth VI. 497. old.

szerü oknál fogva, mert ezáltal Erdélyt teljesen védelem nélkül kellett volna hagyni, jöllehet a veszély még nem rejtett volna ebben, hanem igenis azon körülményben, hogy ha Erdély a császári hadaktól kiürül. Rákóczi onnan a török udvarral érintkezésbe léphetvén, előreláthatólag a török a magyarországi császári hadakat hátulról fogja megtámadni. Ez esetben a magyarországi had két tűz közé szorúlván, körülbelül biztosra lehetett venni, hogy a küzdelemből mint győztes nem fog kikerülni. Ez esetben pedig a bécsi udvar Erdélyt a maga részére elveszettnek tekinthette. Erdély kiürítésének tervét tehát elvetették, s Rabutint seregével újból visszarendelték Erdélybe, míg a Vág mellé Starhemberget, a Dunán-túlra pedig Pálffy küldték. Starhemberg még az ónodi gyűlés folyama alatt Vágujhelyen erős sánczot készíttetett,¹⁾ mely körülmény Rákócziban méltán kelthetett aggodalmat, melynek kifejezést is ad emlékirataiban: »ha az ellenség megvalósítja azon szándékot, melyet Starhemberg tábornok tervezni látszott: háborúnk három hadjárat alatt bevégeződik, és hogyha diplomatai működéseink nem sikerülendnek: ideje a végső erőfeszítésről gondolkodnunk.«²⁾

A mint látjuk, a bécsi udvar helyzete nem volt a legkedvezőbb. Több oldalról lévén lekötve, nem fejthette ki egyik irányban sem teljes erejét. Ha XIV. Lajos most elegendő erővel siet Rákóczi segélyére, alighanem a fejedelem győzelmével végződik a harc. De XIV. Lajosnak eszeágában sem volt a szövetséget megkötni. Ha Vetésy híreinek hitelt adhatunk, Lajos azon utasítással látta el Desalleurs marquist, hogy a szövetség megkötését, melyet Rákóczi mindinkább sürgetett, mindennemű ügy alatt, a mi épen keze ügyébe esik, huzza-halassza.³⁾ Nyíltan nem merte Lajos kijelenteni, hogy a szövetség megkötését megtagadja, mert attól félt, hogy ez esetben békére léphetnek a bécsi udvarral, mely körülmény Lajos terveire hátrányosan folyt volna be, mert ezáltal a bécsi udvar azon helyzetben lett volna, hogy magyarországi haderejét a külföldi háborúban felhasználhatja. Azért utasítá tehát Desalleurst a halogatásra, hogy ezáltal Rákóczit el ne kedvetlenítse s ne tegye hajlandóvá a bécsi udvarrali kibékülésre. Így adja elő a dolgot Vetésy, ki egyébiránt több helyen azon vélemény-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai 227 old.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ »... d'éluder les instances que le Prince Rakozy et les Hongrois lui feroient sous des pretextes que son habilité et les trains des affaires lui fourniront: afin de les amuser toujours pour les empêcher de faire cesser la diversion dont la France avoit encor besoin.« Fiedler, Aktenstücke I. 6. oldal.

nyének adott kifejezést, hogy Lajos a szövetséget megkötni sohasem fogja, s ki több ízben ösztönzé Rákóczit, hogy béküljön ki a bécsi udvarral. Vetésy a Desalleurs-ról szóló fentebbi hírt azon memorandumában említi, melyet 1715-ben Károlyhoz intézett, s e körülmény ugyan elővigyázatra inthet, miután tudvalevőleg Vetésynek e korból származó iratai nem minden tekintetben tarthatnak igényt hitekre. Amde ez esetben állítását bizvást elfogadhatjuk, mert a később bekövetkezett események hitelt adnak állításának, hogy Lajos a szövetség megkötésére nem gondolt.

Nyíltan nem szakított tehát Lajos a rendekkel. A folytonos hálogatáson kívül még személyesen is igyekezett Rákóczit lekenyerezni, így, mint Vetésy említé, a jánoszlavi uradalom ajándékozása, nagyobb pénzüsszeg átküldése stb. által.¹⁾ Amde ezen személyes lekötöztetésre célzó törekvések eredménye nem volt az, mit Lajos remélt. Rákóczi nem szűnt meg sürgetni az ígért szövetség megkötését, a nélkül azonban, hogy szép szavak és biztatásoknál egyebet kapott volna.

A míg a bécsi udvar föntemlített intézkedéseit megtette a háború folytatására, Rákóczi sem maradt tétlen. Miután Lajos azon kifogása, hogy idegen király alattvalóival nem szövetkezik, az abrenuntiatio kimondásával elesett, a szövetség megkötésének nem állt semmi útjában. Erre annál is inkább szükség volt, mert mióta Stahremberg fővezérré lett, a sereg több sikeres műveletet mutathatott fel. Elég itt Rákóczi fent idézett nyilatkozatára hivatkoznunk. Így tehát érthető, hogy sürgette az ígért beváltását. De ezenkívül még más irányban is folytatott diplomatiái tárgyalásokat, hogy magának külső-vetségeseket szerezzen. Ekkor merült fel tudvalevőleg azon terv, hogy Rákóczi a czár pártfogása mellett Lengyelország trónjára emeltessek. E tervnek s a vele kapcsolatosan járó tárgyalásoknak ismertetése nem tartozik szorosan ide. Elég tehát csak annyit felemlíteni, hogy e tervet a svéd udvar ellenzé, a francia udvar pedig Desalleurs helytelen információi után szintén ellene nyilatkozott. Azonban Rákóczi nem akarta nyílt ellenségévé tenni a czárt, s azért, miután a huszti tanácskozmány is a mellett nyilatkozott, hogy Rákóczi a lengyel királyságot fogadja el, Beresényit fényes követséggel Varsóba, a czárhoz küldé, hogy vele ez ügyben tárgyalásokat kezdjen. Ezen tárgyalásoknak tudvalevőleg az lett az eredménye, hogy 1707. szeptember 4-én szerződés kötöttett a czár és Rákóczi meghatalmazottjai közt, melynek értelmében a lengyel király

¹⁾ Vetésy Fiedlernél I. 6—10. old.

választás három, legfőlebb négy hóval elhatároztatik, mely idő alatt Rákóczi megteszi XIV. Lajosnál és a bajor választónál a szükséges lépéseket a czár és a svéd király közti közbenjárás ügyében; eredmény nemlétében tartozik Rákóczi a királyságot elfogadni. A czár ellenben Rákóczinak és a magyaroknak segélyére lesz, hogy az utóbbiak szabadságukban, Rákóczi pedig Erdély birtokában fentartassanak.¹⁾

De ezen tervekből nem lett semmi, a mit főleg a svéd győzelme, Franciaország álláspontja Desalleursnak a dolgokat helytelenül feltüntető információi alapján okozott. Így tehát Rákóczi főleg, úgyszólván kizárólag Franciaországra volt utalva, mint külföldi szövetségesre, s így a szövetség megkötése érthetőleg szíven feködt. Ezért törekedett tehát minden áron arra, hogy a bajor választó a neki felajánlott magyar királyságot elfogadja, jól tudván, hogy ez esetben Lajos nem fogja tőle támogatását megtagadni. Azonfelül bizott abban is, jóllehet Desalleurs már meghiusítá egyszer e tervet, hogy a czárral kötendő szorosabb szövetség végre is csak létre jő. A magyar trón elfoglalásának ügyét szorgalmazta tehát a bajor választónál az október 15-én követévé nevezett Vetésy által, kinek utasítása volt a francia udvarnál is siettetni az ügyet. Ez okból kívánta követe, Tournon gróf által Lajostól, hogy Desalleurs, ki a szövetség megkötését mindenképen gátolta,²⁾ hivassék vissza, és más. a szövetség ügyét kedvezőbben felfogó követtel pótolassék.³⁾

Míg a szövetséges rendek ügyei illetően folytak le, azalatt a bécsi udvar hangulata és politikájában is fordulat állott be. A Rákóczi által folytatott diplomatiái alkudozások a bécsi udvarban mindinkább felkeltették azon aggodalmat, hogy ez alkudozásoknak egy nem remélt és a bécsi udvarra épen nem előnyös fordulat lesz eredménye. Számításba kellett venni, hogy az abrenuntiatiónak az a következménye lehet, hogy egy külföldi fejedelem fog Magyarország trónjába beülni.⁴⁾ Nem tagadhatták, hogy a hazája ügyéért küzdő Rákóczi pártja úgy az országban, mint a külföldön is rokonszenvvel találkozott. De nem titkolhatták el maguk előtt azt sem, hogy a spanyol háborúban a dynastia ügye határozottan rosra fordúlt, s fon-

¹⁾ A szövetséglevél Fiedlernél I. 308. és köv. old.

²⁾ Persze Desalleurs — Vetésy szerint — csak királya utasításait követte a szövetség megkötésének halogatásában.

³⁾ Rákóczi utasítása Tournon részére Fiedlernél I. 304. s köv. A Desalleursról szóló rész a 305. és 306. oldalon. V. ö. Horváth VI. 511—513. oldal.

⁴⁾ Zsilinszky i. m. 23. old.

tos családi érdekek forogtak koczán. Így folytatniok kellett mindkét részen a harczot, a nép pedig már kifáradt volt a folytonos zaklatások, pénz- és véráldozatokban, mivel karöltve itt-ott elégedetlenség és nagy lehangoltság mutatkozott, kivált mióta a lakosságot a pestis ragály is irtóztatóan pusztította.

A bécsi kormány ekkor nagyot határozott. Részint az elégedetlenség csillapítása végett, részint mert kénytelen volt, egy oly expedienshez nyúlt, melyet a király pártján megmaradt honfiak már régóta sürgettek. Országgyűlést hívtak össze, melyen a nemzet sérelmei orvoslandók voltak. Ezzel eleget tettek azon kívánságoknak és sürgetéseknek, melyeket a királyi magyar párt régóta folytatott. Rég belátták már a nádor és társai, hogy a békét csak országgyűlésen lehet teljesen helyreállítani, mert országos sérelmek elintézéséről van szó, melyeket csak közös gyűlésen lehet orvosolni. E miatt sürgette a nádor még az ónodi gyűlés előtt az országgyűlés mielőbbi egybehívását. Czelt ugyan nem ért vele, kivéve azt, hogy József végre beleegyezett, különösen Keresztély Ágost százsz herczeg és esztergomi érsek fáradozásainak engedve, hogy Bócsben tanácskozássra gyűljenek össze a magyar hívek, kik a királyhoz felterjesztett véleményökben szintén országgyűlés egybehívását szorgalmazták. Mindezen felterjesztéseknek haszna nem volt; most azonban, midőn a bécsi udvar feje fölött a felbők mindinkább összetornyosodtak, kénytelen kelletlen be kellett látniok, hogy a nádor és társai sürgetésének elvégre is engedniök kell. Az esztergomi érsek a király megbízásából 1707. november 26-ra Pozsonyba tanácskozássra hívta meg a legkiválóbb főurakat, hogy a jövő országgyűlésen tárgyalandó ügyeket megbeszéljék. A tanácskozásból a királyhoz felterjesztett irat hangsúlyozza az országgyűlés megtartásának szükséges voltát. minek következtében József 1708. február 29-re az ország rendeit Pozsonyba hívta össze. Nemcsak a hűségén megmaradt, hanem a Rákóczi pártján levő rendeket is meghívta. Hogy az ellenpárt is tudomást vehessen a király inteniói és az országgyűlésen tárgyalandó kérdések fölött, a novemberi tanácskozmány azt indítványozta, hogy küldessenek meg a meghívók Rákóczinak, s szólítsa őt fel a király, hogy azokat pártján hirdesse ki, és ne mulassza el ezen a béke helyreállítására kedvező alkalmat. Ehhez képest a nádor megküldte a meghívót több példányban Rákóczinak az említett felszólítással együtt. Rákóczi azonban február 28-án kelt levelében elutasítólag válaszolt, felbontatlanul küldve vissza a nádor kezéhez a meghívókat.¹⁾

¹⁾ Zsilinszky i. m.-ben bőven tárgyalja ezen eseményeket.

Nem folytatjuk tovább ezen események fejlődésének tárgyalását, nem tartozik ez már jelen munka keretébe. itt csak egyik részét akartuk ezen eseményeknek ismertetni. Ismeretes a további lefolyás. Híven a maga elé tűzött célhoz Rákóczi tovább folytatta a küzdelmet azon szent ügyért, melyért azt megkezdte volt. Nem rajta múlt, hogy a célt, melyért küzdött, el nem érte. a sors végzete nem engedé azt. Sok csalódás érte küzdelmében, elhagyták azok, kiknek szövetségére számított. sőt hívei egy része is elpártolt tőle. Távol forrón szeretett hazájától hunyta le szeméit a laza ügyének e nemes harczoza, idegen földön porlanak csontjai annak, kinél forróbban e hont tán még senki sem szerette és érte többet senki nem áldozott.

A fentebbiekben megkisértettük előadni az ónodi gyűlés lefolyását, annak előzményeivel együtt. A munka célja ezzel tulajdonképen el lenne érve. Ha azonban az ónodi gyűlés egész lefolyását, illetve az ott alkotott határozatokat vizsgáljuk, szemünkbe ötlík egy oly határozat, mely megérdemli, hogy pár szót szóljunk róla külön. Tulajdonképen nem is maga a határozat, mint inkább a benne kifejezett elv az, mely figyelmet érdemel. főkép azért, mert Magyarország történetében a XVI. századtól kezdve több ízben találkozunk vele. Ez azon elv, melyet legelőször 1505-ben mondtak ki, hogy Magyarország trónjára idegent nem választanak.

Azonban már 1505 előtt találunk némi nyomára ezen elvnek. noha azt akkor még nem formulázták határozottan. Tudjuk, hogy Ulászló és Miksa között 1491. november 7-én egyeség jött létre, melynek leglényegesebb pontja volt az, hogy ha Ulászló fiörökös nélkül hal meg, Magyarország koronája Miksára és utódaira száll. Ismeretes, hogy az 1492. február 2-iki országgyűlésen ezen szerződés, melyet Ulászló a rendek által elfogadtatni ígért Miksának. óriási felháborodást keltett. A nemzet szabad királyválasztási jogának megsértését látták a rendek ezen szerződésben, s nemcsak elfogadását tagadták meg, hanem az országot kiáltvány által fegyveres ellenállásra hívták fel. Már itt észlelhető a nemzeti királyság elvének nyilatkozata, és ellenszegülés az idegen uralom ellen. jóllehet szabatosan ez még nincsen formulázva. Tudjuk, hogy Ulászló titokban mégis rábírt néhány főurat, hogy az említett szerződést aláírják, melyet aztán Miksának megküldött. Erre támaszkodva Miksa, Frídrík halála után mind erélyesebben sürgette örökösödési jogának elismerését. E célból hívta össze Ulászló az 1493-iki országgyűlést, melyen azonban a Zápolyai

vezérlete alatt álló ellenzék ez örökösödés elismerését megtagadta. Tizenkét évvel később, 1505-ben, az ellenzék újból diadalt aratott. Az Ulászló által összehívott országgyűléseu Zápolyai János a felvidéki nemesség segítségével az Ulászló és Miksa között kötött örökösödési szerződést érvénytelennek nyilvánította. Azon ajánlatát, hogy Ulászló jegyezze el neki leányát, kit az ország utódául fog választani, a király visszautasítá. Az ugyanazon évben, szeptember-októberben tartott országgyűlésen a trónörökösödés kérdése is szóba került. Zápolyai, kinek pártja folyton erősödött, s ki alig titkolta a korona utáni törekvését, befolyását e gyűlésen nem mulasztá el érvényesíteni. Kimondatott, hogy Ulászló fiörökös nélkül történt elhalálozása után minden idegen fejedelem mellőztetni fog a királyválasztásnál, és csak magyart fognak királyokul választani.¹⁾ Ebbeli végzésöket azon káros hatással okolták meg, melyet az idegen uralom az országra gyakorolt, s mely szerintök abban rejlett, hogy a király az ország nyelvét, szokásait nem értette. Kijelentették, hogy ebbeli határozatukat, melyet a jelenlévő összes egyházi és világi urak kénytelenek voltak aláírni, készek fegyverrel is megvédeni.

Tudjuk, hogy ezen határozat után 1506-ban, majd 1515-ben Ulászló és Miksa között újabb szerződések keletkeztek, melyek mind arra czéloztak, hogy a Habsburg-ház örökösödési igényeit Magyarországra megszilárdítsák. Ezek alapján követelte Ferdinánd Lajos halála után az ország koronáját. Zápolyai János az 1505-iki végzésre támaszkodva hirdetett 1526. november 5-re királyválasztó gyűlést Tokajba, hol a rendek őt Magyarország királyává kiáltották ki, míg Ferdinándot pártlúvei december 16-án választák meg Pozsonyban királyokul. Ezen választás megsemmisítésére hívta össze Zápolyai az 1527-ki országgyűlést márcziusra Budára. Ismeretes Ferdinánd levele, melyet a rendekhez intézett, s melyben őket inti, hogy örökösödési jogait s királylyá választását tekintetbe véve, ne engedjék magukat a »vajda«²⁾ által elcsábíttatni, hanem a haza megmentése végett csatlakozzanak hozzá.³⁾ A rendek erre márczius 24-én egy levélben válaszoltak, melyben Ferdinánd azon szavaira, melyekben királylyá választását emlegette, kereken kijelenték, hogy ők végzéseik szerint »külföldi fejedelmet királyukká sohasem választanak, mely határozatot ők és elődjeik közös akarattal, elhatározással

¹⁾ Batthányi. *Leges ecclesiasticae* I. 562—566. oldal.

²⁾ Zápolyai János.

³⁾ Magy. országgyűl. eml. I. p. 111—116.

⁴⁾ U. o. 126. old.

hozták, s ennek megsértését semmiképen nem engedik meg.«⁴⁾ Látjuk tehát, hogy a nemzeti királyság elve kezdett mindinkább meggyökerezni a rendekben, s nem mulasztották el ezen elvet minden alkalommal hangsúlyozni.

Elérkeztünk a XVII. századhoz. A nemzeti visszahatás és felkelések korszakában nem csodálkozhatunk, ha ezen elvet újból feltaláljuk. 1605. ápril 17-re Bocskay István Szerencsre egybehívja az országgyűlést, mely őt ápril 20-án Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltja ki. Bocskay e törvényeket május 20-án Kassán erősíti meg.¹⁾ Tovább menve, hasonló példára találunk Bethlen Gábor idejében. Tudjuk, hogy már az 1619. évi pozsonyi gyűlésen az egybegyűlt rendek Bethlent királyukká óhajtották választani. Tényleg azonban ez nem most történt meg, hanem az 1620. január 20-iki gyűlésen, midőn Bethlen Magyarország fejedelmévé kiáltatott ki. A hatalmat így is bírta, a címet az ugyanazon évi augusztusi országgyűlés adta meg neki, midőn a rendek Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánítva, augusztus 25-én Bethlent választák királyokul.²⁾ A nemzeti királyság elve győzött itt is, csak úgy, mint 1683-ban, midőn Ibrahim basa Thököly Imrét Felső-Magyarország királyává nyilvánította.

A XVIII. század elején az 1706-i marosvásárhelyi gyűlés végzeményei között találjuk mintáját az Ónodon kimondott abrenuntiationának. Más formában, más közjogi alapon állva hozatott ezen, Erdélyre vonatkozó határozat, de ennek daczára ugyanazon elv mondatott ki benne, mint Ónodnál. A marosvásárhelyi végzemények III. cikkének idevonatkozó szakasza következőleg hangzott:

»Mivel pedig olyatén erőszakos jussát még most is a török nemzettel tölt karloviczi békeségnek fundamentomán építi, és az általa szabad választásnak jussát elrontván magának rajtunk mint jobbagyin örökös uralkodást tulajdonít és ellenben mindazok szabad országunknak eleitől fogván fenn tartott törvényit semmiben fel nem bonthattjuk, sollemniter protestálunk és contradicálunk minden praetensióinak, jussának, fejedelemségének, uralkodásának és akármely directe vagy indirecte kigondolható reservatájinak, s úgy nemkülönböztetve mindazokat és minden uralkodásnak rendit, módját és dolgait, donatiójit, collatiójit praeter titulares abrogálván, tollálván, annihilálván és reprobálván, magunkat mentekké, absolutu-sokká hirdettyük és pronuncióljuk. Sőt annak felette, hogy a

¹⁾ Horváth VI. 11—12. old.

²⁾ Theatrum Europaeum I. p. 345. Gindely, Bethlen Gábor 26., 31., 32., oldal.

belgiumi és helvetiai respublicának példájok szerint posteritásainak is az Ausztriai Háznak uralkodásától örökké eliszonyodván, azt sokra se ne javasolják se bé ne vegyék, sub Anathema et perpetua perduellionis in Patriam notae kényszeríttjük és kötelezzük.¹⁾

Az itt idézettből világosan látjuk — s e körülményt eddigelé figyelemre nem méltatták — hogy már az ónodi végzés előtt abrenuntiatio volt kimondva. Igaz, hogy más közjogi alaptól kiindulva, s nem is Magyarország, hanem Erdélyre nézve, de majdnem ugyanazon szavakkal mondva ki ugyanazon elvet mint Onodnál. Első pillanatra látható, hogy ez voltaképen ugyanazon elv, melyről már az előzőkben szoltunk. Bercsényi midőn az abrenuntiatióra célzó indítványt megokolta, hivatkozott — mint azt fentebb előadtuk volt — arra, hogy a rendek voltaképen már akkor, midőn a szécsényi gyűlésen a confederatiót megalkották, kimondották volt az abrenuntiatiót. Tulajdonképen pedig még nagyobb joggal hivatkozhatott volna a maros-vásárhelyi végzésre, mely az abrenuntiatiót sokkal világosabban mondja ki, mint a szécsényi confederatio megalkotása.

A fentebbiekből látható, hogy az ónodi gyűlés által kimondott abrenuntiatio magában véve hazánk történelmében nem új. Láttuk, hogy 1505-től minden alkalmat megragadtak a rendek, hogy azon elvnek, miszerint Magyarország trónjára idegen nemzetiségűt nem választanak, tehát a nemzeti királyság elvének kifejezést adjanak. Így az ónodi gyűlésen kimondott abrenuntiatio semmi újat nem tartalmazott, csak továbbfejlesztése volt egy már régóta meglevő elvnek, s egy újabb szem már meglevő határozatok láncolatában. Az 1849-ki határozat pedig csak az Ónodon kifejezett elvnek volt folyománya, s zárkövét képezte az erre vonatkozó határozatoknak. Hogy ezen enuntiatiók között az ónodi keltett oly nagy feltűnést, nagyobbbat mint tán valamennyi, annak oka kiváltkép az akkori viszonyok alakulásában, s Magyarország akkori szerepében rejlett, noha voltaképen csak azt fejezte ki, a mit a megelőző határozatok, t. i. a nemzeti királyság elvét.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ Thaly Kálmán gyűjteményében levő példány után.

²⁾ Horváth, M. o. függetl. harcának tört. III. p. 495. és 508., 5-9. Genfi kiadás.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Eszterházy Pál Mars Hungaricus. Irta *Bubics Zsigmond*, kassai püspök, a m. t. akadémia levelező tagja. Öt melléklettel és a szövegbe nyomott hat tervrajzzal. Budapest, 1895. 95. l.

Eszterházy Pál nádor, herczeg, egyik ismert, de nem lehet mondani, hogy valami nagyon rokonszenves alakja XVII. századbeli történetünknek. Atyja Miklós nádor, rendületlen híve volt a Habsburg-házi *magyar* királyságnak, de azért önálló magyar politikát űzött, mely, ha felekezeti elfogultság nélkül tekintjük, jobban szolgálta a magyar nemzetet, mint az ellenfél, mikor az erdélyi fejedelmek vagy a protestantismus valódi vagy vélt érdekeiért türték, sőt némely megnyugvással viselték az ország és nemzeti lét legnagyobb csapását: a sorvasztó török jármot. Zrinyi Miklós, a költő, bizonyos tekintetben az ő politikai utódja; fia Pál azonban csak abban követte, hogy mindig, változatlanul, akármit csinált, a királysághoz, az uralkodóházhoz ragaszkodott. Haszna meg is volt — magának. Míg sógorai, barátai, akik közel állottak hozzá, és magyar hazafiak voltak, pusztultak: ő egyre gyarapodott vagyonban, fényben, hatalomban, s nem lehet csodálni, hogy elvesztette a nemzet nagy többségének bizalmát, az utókorra pedig — kivált a mi korunkra, mely a nemzet mátyásjait, a bukott ügy bajnokaiért lelkesedik — a száraz, szívtelen, csak önmagára néző egoista benyomását teszi. Részben ez is az oka, hogy újabb történetírásunk kevésbé kutatja az Eszterházy-család történelmi emlékeit, levéltárát, s inkább fordul még kisebb, jelentéktlenebb gyűjtemények felé is, ahol néha nehezebben, jóval kevesebbet talál, mint a kismartoni levéltárban; részben azonban a herczeg Eszterházy-család történetének — legalább viszonylagos — elhanyagolását az a tervtelenség is okozta, mely újabbkori kutatásainkban — nem az akadémia, nem a történelmi társulat hibájából! — még csak nem rég, majdnem mindenütt mutatkozott, melynél fogva bűváraink, gyűjtőink — kivéven a kiveendőket, — rendszerint nem azt keresték, mi a legértékesebb,

ni a legszükségesebb, hanem mihez lehet legkönnyebben férni, miből lehet legkönnyebben egy kötetet összeütni s azzal a vásáron megjelenni, előbb, mint azok, kik rejtettebb, távolabb eső dolgokat kutatva, még munkájukkal fel nem léphettek.

Azonban most már reméljük, a hg. Eszterházy kismartoni levéltár kiaknázására is rá kerül a sor, s ennek biztató jeléül tekinthetjük, hogy Szilágyi Sándor buzdítására Bubics Zsigmond és Merényi Lajos megkezdtek a történeti Eletrajzokban Pál nádor életét, és ugyancsak Bubics Zsigmond, a herczeg Eszterházy-családnak ez a régi, hű, mint régenten mondták »főúr szolgája,« akadémiái székfoglalójául e gazdag forrásból merített és megismertet bennünket Eszterházy Pál egyik történeti munkájával, melyet Mars Hungaricus neve alatt latinul írt, de be nem fejezett. Eszterházy Pál e munkájában, mint Bubics Zsigmond elmondja, az 1663—1664-iki török háború történetét írja le. Kezdi Erdély viszontagságaival, szerencsétlenségével II. Rákóczi György halála óta, s azután még a vassári béke után is folytatja az eseményeket, 1665 tavaszáig, sőt még tovább is akarta folytatni, de azután a munkát befejezés nélkül abbahagyta.

A munka fő érdeke azoknak az eseményeknek elbeszélésében áll, melyekben Eszterházy Pál Zrinyi Miklós oldalán résztvett. Alig van haditörténetünknek része, melyet annyira ismernénk, mint Zrinyi Miklós 1664-iki téli hadjáratát és a Mura mellett ez év nyarán történt eseményeket; Eszterházy Pál is sok tudva levő dolgot mond el, de azért még is sok új és felette érdekes részlet van elbeszélésében. Új, a mit Zrinyi Miklós 1663-iki vezérségéről olvasunk, (34. l.); érdekes Eszterházy Pál kalandja Babocsa előtt (42. l.), Pécs leírása és ostroma, az eszéki híd felégetése, amit Zrinyi Miklós kedves kapitányáról, Kis Farkasról mond, és csak sajnálhatjuk, hogy Bubics nem közli Eszterházy Pál művét egészen, eredeti nyelvén, hanem kivonatban: viszont köszönettel tartozunk neki, hogy párhuzamosan a Mars Hungaricussal Eszterházy Pálnak feleségéhez írt magyar leveleit is közli, mert ezek kidolgozott munkájának mintegy pongyola, de annál őszintébb commentárjai. Mindenütt Eszterházy Pál bátor, eszes — és ha szabad a trivialis kifejezéssel élnem — szemfüles embernek mutatkozik, aki a téli hadjáratban elfoglalt várak, váracsookról, Kanizsáról tervrajzokat készít. — Bubics közli e rajzokat. — Zrinyi Miklóshoz tisztelettel, lehet mondani szeretettel ragaszkodik, és büszke annak barátságára. E vonzalma Zrinyi Miklóhoz, mintegy hozzánk is közelebb hozza az író, meggyeri rokonszenünket s e körülményt Bubics Zsigmond nem is mulasztja el,

kellőleg kihasználni. Egyáltalában véve — azt hisszük, — hogy ha részletesen fogjuk tanulmányozni Eszterházy Pál életét, a kismartoni levéltárnak századok óta pihenő, sárguló lapjai sok oly dolgot fognak felderíteni, ami Eszterházy Pál emlékének hasznára fog válni, a magyar nemzet szemében rokonszenvesebbé fogja tenni, habár nem is fogja rehabilitálni oly mértékben, mint Bubics Zsigmond már most is, anticipando, szeretné. Bubicson olykor Pál úr megítélésében meglátszik az Eszterházy család hű és háladatos embere; amit commentárul az ország általános történetéből itt-ott mond, p. o. hogy 1672-ben Györkénél Eszterházy Pál verte meg a felkelőket: nem mindig szabatos; azt sem értjük — hogy még egy kifogást említsek — miért ír »Új Zrínyi-várt«, mikor nemcsak a magyar nyelv szelleméből, — »Érsekújvár« nem »Ujérsek vár« — de magából Eszterházy Pál — magyar leveleiből is kitetszik, hogy Zrínyi Miklós muramenti kis ujjvárát magyarul »Zrinvár«, vagy »Zrimujvárnak« mondták. (6971.). Mindez azonban aránylag csekélység, s nagyon keveset von le a dolgozat értékéből s a magyar történettudás igazi bálával tartozhatik a kassai püspöknek, hogy egyik érdekes koráról új s eddig ismeretlen becses forrással gazdagította.

P. Gy.

A magyarok oknyomozó történelme. Irta Mangold Lajos. A közép-tanodák VIII. osztálya számára. Az új tanterv alapján. Harmadik javított kiadás. Franklin-Társulat, 1896. 8-rét, 308 lap. Ára 1 frt 60 kr.

A tanítónak, ki kézikönyvből merítette fölületes tudását s azt mentül öntudatosabb szónoklattal igyekszik értékesíteni; a tanulónak, kinek fő virtusa sovány tankönyvét bema-golnia, hogy fáradtsággal szerzett ismereteit értelmesen előadja, nem nagy szolgálatot tett Mangold, midőn könyvét összeállította, sem a Franklin-társulat, mely azt immár harmadizben kiadta, mert a legjobb esetben lelkiismereti furdalásokat okoztak nekik. Ellenben a tanárnak, ki ősz fürtökkel és tar homlokkal is még mindig kötelességének ismeri, hogy a magyar történeti tudomány haladásával a maga és tanítványai érdekében lépést tartson; az ifju, ki kedves tanára ajakán csüng, hogy annak nyilatkozásait lelkebe fölvegye, örömmel üdvözik Mangold művét — amaz azért, mert értesül belőle, melyek azon újabb kútfők, a honnét tudományát kiegészítheti, emez, mert teljesen átengedheti magát az élvezetnek, melyet az előadásból merít, és nem kell jegyzeteket lázasan papírra vetnie, hogy megörö-

kítse tanára előadásait, hisz mindazt, amire emlékezete élenkítésére, istápolására szüksége van, megtalálja Mangoldban, aki őt, ha netalán valamit (önhibájából vagy önhibája nélkül) jól meg nem értett, útba igazítja, a pótlandók pótlására, öntevékenységre, kutatásra serkenti.

Mangold könyve a történettudomány tannódszere eddig elért magasságaiig eljutott. Az anyag felosztása tárgyilagossá. Nem a királyok uralkodása, hanem a nemzet életének változatai szerint történik a felosztás. Az első szakasz Magyarország területén a magyarok bevándorlása előtt lakó népek, aztán a magyarok őstörténetét, a honfoglalást és a külföldi kalandozásokat beszéli el; a második szakasz a kereszténység befogadásáról és a királyság megalapításáról értekezik; e szakasz a tatárjárásig terjed. A harmadik a szent István alkotmányának mikénti bomlását és a hűbéri elvek szerint való szervezkedést mutatja be; e szakasz V. László királylyal végződik. A negyedik szakasz Hunyadi Mátyás király korát tárgyalja; az V. szakasz címe: A köznemesség és főnemesség küzdelme, az ország hanyatlása, és elér a mohácsi vészig. A hatodik szakasz a nemzeti és vallási ellentéteket; a hetedik a vallási, nemzeti és alkotmányos küzdelmeket, melyek a szatmári békével végződnek, adja elő; a nyolcadik szakasz végre a nemzet és a dinasztia kibéküléséről és az újkori intézményekről tárgyal.

Kétségtelen, hogy ezen beosztás a régi — Vezérek, Árpádok, Vegyes házi királyok és Habsburgok korára való fölszakolásnál annál helyesebb, mivel a szakaszokon belül való fejezeteket nem az egyes királyok uralkodása határozza, hanem a nemzeti élet alakulásának fázisai, valamint hogy a nemzet belső életének történetére szerző kiváló gondot fordít. De ez elvégre a külső keret, mely lehet alkalmasabb vagy szebb, de magát a képet, ha különben jól van festve, nem alterálja.

Amiben azonban Mangold minden előzőit meghaladja, az a magyar történelem kútforrásai és kútfői — helylyel közel kritikai — ismertetése, melyet szerző részint a fejezetek elején, részint a szakaszok végén önálló fejezetekben összeállított. Nem birjuk irodalmunkban eddig a kútfők oly teljes, napjainkig fölerő egybeállítását oly mértékben sehol, mint Mangoldnál, a repertoriumok nagymesterénél.

Azonban kérdés támadhat az iránt: szükséges-e ezen kimerítő összeállítás gymnáziumi vagy reáliskolai tankönyvben? Habár e tankönyv a középtanodák VIII. osztálya számára van írva, hogy szükséges-e? arról nem vitatkozunk; de hogy igen hasznos, azt határozottan állíthatjuk.

Lehet, hogy némely tanár s a tanulóknak talán fele se vet ügyet reá. sőt ez nagyon valószínű; de bizonyára fognak találkozni a tanuló ifjúság közt nem épen kevesen olyanok. kiknek a magyar történelmi irodalom e vázlata biztos kalauzul szolgál abban, hogy történeti ösmiereteiket kibővítsék és nem egy leendő történetíró majdan hálával fog megemlékezni Mangold e szakavatott útmutatására, melyet mi autodidakták sok botorkálás után tudtunk csak megtalálni. Aki osztozik dicső emlékü Ipolyink azon helyes nézetében, hogy senki sem állhat ellen a hazafias érzetnek, a nemzeti eszmének, ha az a magyar történetből fényesen sugárzik ki feléje. köszönetet fog érezni szerző iránt, ki a tanuló ifjúságot a magyar történelem pantheonába kalauzolja. És mert Mangold a történeti tudomány terjedésének ezzel megbecsülhetetlen szolgálatot tesz, kellett művét e szakszerű folyóiratban megismertetnünk.

Ezen előnyök mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk némely korrigendákról, melyek e műnek és közvetve a tanuló ifjúságnak hasznára válnának, minthogy e munka, amint most előttünk fekszik. — hogy úgy mondjam — még nincs megjegeczedve; egyes részek nem teljesen készek, nem tökéletesek, nem arányosak; mások ellapulnak, holott ki kellene domborodniok, és itt-ott tévedések is csúsztak bele.

Ma, midőn a magyar történetírás nem kevés, hivatott és kevésbbé hivatott történetírók számát; midőn egy kézzel még mindig a levéltárakat kell kutatnunk, a másikkal a kibővített adatokat a történet könyvébe illeszteniünk, sokszor nem tudva biztosan megillető helyére raktuk-e, nem-e; midőn — hogy hasonlattal éljek — az ital, melyet a tudományszomjas ifjúságnak nyújtunk, még a forrás stádiumában van: méltányosan aligha követelhetjük a polyhistortól, hogy hazánk ezeréves történetének minden rétegét hegyéről-tövére ismerje. En legalább nem tudom magam illetékesnek arra, hogy szerző egész művére ítézetet gyakoroljak. Hanem azt ajánlom neki: forduljon egyes szakkéntiakhöz, milyenekül Pauler, Hajnik, Thaly, Fraknoi, Szilágyi, Fejérpataky, Bunyitay, Károlyi, Ballagi, Marczali, Angyal, Csánki, Nagy Géza urakat ismerem, és másokhoz, hogy olvassák el azon részleteket, melyek szakkörükbe vágnak és jelöljék ki a módosítandókat, javítandókat. Tették ezt legnevesebb történetíróink, például Horváth Mihály. Meg lehet győződve szerző, hogy sehol se kap elutasító választ, mert mindenki megteszi ezt a csekély szívességet, nem csupán a szerző kedvéért, de a közjó érdekében is, amint megteszem kéretlenül magam is az Anjoukorra nézve, melyben valamicskét kontárkodtam — ha szívesen veszi — a következőkben:

Károly Róbert (Carlo Roberto, tehát nem Róbert Károly) uralkodásának főérdeme, hogy a monarchia ellenlábasait, az oligarchákat, kik Olasz-, Német-, Francia- és Lengyelországot részekre szaggatták és cleróttleníték, legyőzvén, ez által az egységes Magyarországot vissza állította és hatalmának alapjait újra megvetette. Érinti ezt szerző, de jobban ki kell fejtenie. Csak Mátén kívül a Német-Ujváriak, Amadéfiak, Erneiek (István nádor fiai), Borsák, László erdélyi vajda és fiai, a Subicsok és Babonicsok voltak ez oligarchák, kiknek története annyira ki van derítve, hogy tárgyalni kellene rólok. Továbbá I. Lajos király politikájának két, sőt három korszakát kell kidomborítani: az egyiket, mely terjed Kont Miklós nádorságáig és a nápolyi hadjáratban kulminál; a másikat, melyet Kont Miklós-ról Vásári és Frankói Miklós esztergomi érsekekről a három Miklós politikájának nevezhetünk, a délvidék meghódítását tűzte ki céljául; míg a harmadik, amikor Oppelni László nádor, voltaképpen idősb Erzsébet királyné lép előtérbe, Lengyelország megszerzése körül forog. Érinti ugyan mindezeket szerző, de nem oly pregnánsan, hogy tanulói figyelmét különösen lekösse. -- Mária királynő (tulajdonképpen ifjabb Erzsébet királyné) uralkodása alatt kitört forradalmakat is élesen meg kell különböztetni. A Tvartko lázadása és a Horváti-féle forradalom mind indokaira, mind végcéljaira nézve különböző.

Tvartko Magyarország integritásának megcsonkításával Dalmát-, Horvát- és Tótországot akarta elfoglalni. Ezért pártolja kezdetben Velence. A Horvátiak célja ellenben Nagy Lajos egykori tervének megvalósítása: Magyarország és Nápoly egyesítése. Ezért találkozott e törekvés — mint szerző is észrevette — Velence ellenkezésével. Kis Károly katasztrófája után történt csak, hogy a Horvátiak talajt veszve, kétségbeesésökben Tvartko karjai közé vetették magokat és ekkor egyesülnek a magyarok, immár hazaárulók, a bosnyákokkal.

Övaskodják szerző attól is, hogy nem pozitív adatokat fölvegyen könyvébe, minthogy ez által könnyen megmételjezi a történeti tudást. Így például, téves fölfogás, hogy Nagy Lajos *megengedte* a pórok szabad költözködését. A szabad paraszt, sőt úrbéres is mindig szabadon költözködhetett, csak a (rab-)szolga volt gazdájához kötve. — Róbert nápolyi király egyetlen fiát nem Róbertnek, hanem — mint ez szerző genealógiai tábláin is látható — *Károlynak* hívták, kinek leányai valának Johanna és Mária. — Endre (ki nem salernói, hanem *kalábriai* herceg volt) erőszakos halála után Johanna nem *nyomban*, hanem két évvel később ment nőül *Tarantó*

Lajoshoz. — Nagy Lajos Endre öcsese kis fiának, a csecsemő Károly Martelluek akarta ugyan adni Sziciliát, mondja Küküllei János; de hogy kikiáltatta volna Szicilia királyának, arról eddig mitsem tudok. Ellenben tudom, hogy nem Laczkfi István erdélyi vajdát, hanem Wolfart Ulrikot tette Nagy Lajos első elutazása alkalmával Nápoly kormányzójának. — Hogy a szentszék fölmentette volna az állítólag megbabonázott Johannát a férjgyilkosság vádjá alól, azt említi ugyan Villani, de tényül ez állítás nem vehető.

S e helyt engedje meg szerző arra kérnem őt, hogy hagyja abba a Rotteck-féle irányt, melyet a német kritika is már régóta »seicht liberal«-nak bélyegez. () ért engem. — Csak lapsus memoriae lehet, hogy szerző Nagy Lajost műve 83. lapján Váradon temetteti el, míg a 85. lapon azt állítja, hogy a magyar rendek Nagy Lajos temetésére Fehérvárra gyűltek össze.

Szeplők ezek csak, melyeket nem nehéz elenyésztetni és melyek daczára is azt hisszük, hogy könyve azoni művek egyike, melyek nem élik túl magokat. A jeles tanár dédunokái is a szépapjok nevét viselő könyvből fogják tanulni a magyar történelmet, mert mindig fog találkozni a magyar tanárok közt, ki a történeti kutatásokkal lépést tartva, annak avult részleteit kiszedegetni és az új vívmányokkal pótolni fogja.

PÖR ANTAL.

Budai színházak és játékszín 1783—1895. Irta Budavári dr. Országh Sándor. Budapest, 1895. 8-r. 102 lap.

E kis munka nem annyira tudományos érdekek szolgálatára készült, mint inkább a fővárosi közönség figyelmének gerjesztésére, hogy ha nem is dió-, legalább magyoróhéjban ismerje a most már megizmosult színjáték multját. Országh Sándor, mint előszavában írja, az utóbbi harminczöt év alatt folyvást és behatón foglalkozott a budai színházakkal, azt hiszi tehát, hogy a budai színház régebbi történetéből is sikerült neki oly kivonatos részleteket összeállítani, a melyek a laikus közönség szükségletét — mint valami önálló egész — teljesen kielégíthetik.

Országh Sándor műve négy fejezetből áll. Az első és harmadik a magyar játékszín régebbi, a második annak újabb történetével foglalkozik, az utolsó pedig a budai színház jövőjét illetőleg akar irányt mutatni.

A várszínház keletkezése a múlt század utolsó előtti

évtizedébe esik, midőn József császár rendeletére a karmelita-templom színházzá alakíttatik át. A szerző e tárgyban néhány elég fontos, eddig kevésbé ismert adatot is közlétesz, a melyeknek szakembereink is hasznokat vehetnek. A színház maig is olyan állapotban van, némi lényegtelen módosításokat nem számítva, mint volt a múlt század végén, midőn abban a rendszeres német nyelvű előadásokat megkezdték. Ismeretes, hogy a magyar színészet küzdelme 1790-ben kezdődik, de Kazinczy e küzdelemnek nem volt épen vezéralakja, mint a szerző állítja. Az igazság az, hogy Kazinczynak nem kis része volt abban a körülményben, hogy Ráday Pál gróf vegye kezébe a küzdelem vezetését, de maga, jóllehet a műsor előállításán váltig fáradozott s hajlandó lett volna maga is föllépni mint színjátzó, vezérszerepet nem vitt a magyar színészet meghonosításában.

Egyebiránt e hosszas viszontagság történetét a szerző részint a fővárosi levéltár anyagából, részint nagyobb szakmunkákból eléggé hűen összeállítja, s az a része, a melyet közvetlen tapasztalatai s működése után mond el, az adatok megbízhatóságánál fogva is nagyobb figyelemre számíthat. Különösen állíthatjuk ezt a budai népszínház történetéről, a melyet keletkezése (1861.) évétől kezdve 1870-ig a lényegesebb mozzanatok szemmel tartásával úgy ír le a szerző, hogy annak mind külső, mind belső élete föltárul előttünk néhány jellemző vonással. Sajnálhatni lehet, hogy Országh Sándor kissé részletebben ki nem terjeszkedett a művészi élet rajzára, a színdarabok előadásának hatásaira, szóval a színészet fejlődésére. Inkább a főváros és a színház közti kapcsolat időnkénti változásait tartotta kiemelendőnek, ami szintén fontos, de mégis szerettük volna, ha tapasztalatait s a rendelkezése alatti adatokat behatóbban vizsgálja s ügyet vet annak a kérdésnek a földerítésére is, mit köszönhet e részben a budai színészetnek a magyar műveltség fejlődése.

Azonban Országh Sándort inkább gyakorlati, mint tudományos szempont vezette. Csak mintegy alapot akart rakni annak a törekvésnek, a melynek eredménye nem lehet más, mint hogy a »főváros jobbparti részein is, melyek százezer lakossal bírnak, egy nagy, díszes, a mai kor igényeinek minden irányban megfelelő állandó színház építtessék!« E szempont Országh Sándor kis munkájának általános értékét természetesen sokkal kedvezőbb színben mutatja, mint a tudományos, a mely a szerzőre nem akart irányadó lenni. V.

Jász-Apáthi város egyházának múltja és jelene. Irta Vándorffy János jász-apáthii káplán. Eger. Az érseki Lyceum könyvnyomdája. 1895. 180 l. Ára 1 frt.

Az egri egyházmegyei papság irodalmi egyletében azon éltrevaló eszme támadt, hogy a millenium alkalmából az egyes plébániák és egyházak beható monographiáját írják meg, az arra illetékes egyházi férfiak. Ugy látszik, hogy ezen eszme megvalósításának első hírnöke Vándorffy János, a ki Jász-Apáthi város egyházának múltját és jelenét tárja elénk.

Tudjuk, hogy a jász-kúnok megtérítése sok gondot okozott Árpád-házi királyainknak. A XIII. század első két harmadában a szent Domokos-rend volt a térítés apostoli munkájával megbízva. Azonban maradandó eredményt hazánk e kiváló rendje elérni nem tudott. IV. Béla ugyan 1261-ben azt írta Ottó passauai püspöknek, hogy a prédikátor-rend tagjai minden kúnt az igaz vallásra térítettek, de már 1264-ben be kellett vallania, hogy öröme korai, reménye túlzott volt. A pápához intézett levelében ugyanis keserűen panaszkodott, hogy a nyakas nép megtérése csak külső máz volt, a mely róla csakhamar lepattant s hogy a kúnok többsége ma is hű régi vallásához és gúnyt űz a katolicizmus szent tanaiból, szentelt cselekményeiből. A jász-kúnok végleges megtérítését csak azon körülmény mozdította elő, hogy IV. Orbán pápa, ha a kúnok vonakodnának megkeresztelkedni, keresztes háborúval fenyegeté őket. Az eredményes térítést nagyban fokozta az a tapintatos és szelíd bánásmód, mely a hozzájuk küldött új térítőket, a ferenczes-szerzeteseket jellemezte. A jász-kúnok szilaj természete szükségessé tette, hogy területükön minél számosabb állandó lakóhelylyel bíró egyházi férfiú telepíttessék meg. Ezen körülmény magyarázza meg azt, hogy egyes jász-kún helyeken egyházak és plébániák nyomaira akadunk oly korból is, a mely korból okmányaink tanúsága szerint bizonyos, hogy e helyeken 3—7 kún családnál alig lakott több.

Jász-Apáthi első okmányszerű nyomára 1391-ben találunk, a mikor e szállás hét családnak képezte jogos tulajdonát s azon már a Szűz Máriának kőből épített egyháza állott. Volt-e ezen időben már parochiája is, azt, adatok hiányában, eldönteni nem lehet. Tény, hogy az eddig ismert pápai tizedlajstromokban (1333 s következő évekről) Jász-Apáthi felmélítve nincs. A kérdést Vándorffy is megoldatlanul hagyja. Pedig, úgy hiszem, hogy okmánytáraink behatóbb vizsgálata sok érdekes adalékot s nagyobb világosságot nyújtott volna. A török hódoltság vége felé Jász-Apáthi, *Várasszói Mátyás* plébános-

nak 1698-ból származó rendkívül becses anyakönyvi feljegyzései szerint, új parochiát kapott, a mely a mai napig fennmaradt.

Vándorfy könyve egyébként elég behatóan tárgyalja Jász-Apáthi történelmét s a város múltját, de főkép jelen állapotját részletesen mutatja be. Sok érdekes részletet mond el a jász-apáthii templomról, annak építéséről és strukturájáról, belső felszereléséről, a templom körül épült kőkerítésről, a templom jövedelméről, a hozzácsatolt kápolnák, a Jász-Apáthi területén és környékén emelt keresztek, szobrok, a kalvária és a temető történelméről. Igen tanulságos a városi kegyuraság történelme szempontjából azon fejezet is, a melyben V. az egyházvédnökségről szól, ámbar ezen részben is csaknem teljesen nélkülözzük az 1526 előtt való állapot képét.

Vándorfy művének legérdekesebb részét azok a fejezetek képezik, a melyekben a jász-apáthii plébánosokat, káplánokat és a város területén élt szerzeteseket mutatja be.

A plébánosok teljes névsorát 1694-től kezdve adja, a megelőző részt teljesen elejtven. A plébánosok közül különösen kettő tűnt ki: *Várasszói Mátyás*, a ki a parochiát a török vész után restaurálta s annak XVII. századbeli történelmét az utókor részére följegyezte és *Littkei Máthé* (1763—1783.) a missiók magyarországi megalapítója és apostola. Köztudomású dolog ugyanis, hogy a katolikus egyházban a XVIII. század óta szokásban van egyes plébániákon a missió tartás. Ilyenkor, a püspök engedelmével, néhány szerzetes jelenik meg a plébánia területén (ma legtöbbször a Jézus-társaságiak és a lazaristák) s 7—10 napra terjedő, gyakori egyházi szónoklatokkal vegyített, újtatossági gyakorlatokat tartanak ott. Ezen vallásos szempontból nagy eredményekkel járó missiók meghonosítása körül szerzett érdemeket Littkei Máthé, ki *Eszterházy Károly* gróf, egri püspök felhatalmazásával *Demján András* jákóhalmi, meg *Makai János* apei plébánosok társaságában indult 1766-ban a jász-kúnok közé apostoli útra, a melyet rendkívül nagy sikerrel fejezett be.

A káplánok teljes névsorát 1730—1894. a Jász-Apáthiin lakozott szerzetesekét 1785—1850-ig terjedőleg állította össze Vándorfy: érdekes képet nyújtva egyuttal a városi egyházhoz tartozó Jász-Kisér és Heves-Ivány nevű fiókegyházak helyzetéről is.

Kultúrtörténelmi szempontból Vándorfy könyvéből azon fejezetek emelendők ki, a melyekben a parochia jövedelmeiről, az egyház kántoráról és iskoláiról s különösen az 1767-ben alapított és 1779-ig fennállott Jász-Apáthi gymnasiumról szól.

Az etnographiai szempont sem került el az ügyes szerző tollát. A város lakosságának eredetéről, vallási és népesedési

adatairól, a hajdani és a jelenlegi hiterkölcsei életéről, az ájtatos társulatokról írt, bár rövid, de elég kimerítő fejezetei, e tekintetben igen sok fontos és érdekes adalékot szolgáltatnak az országos ethnographiai írók számára.

Függelék képpen a városi levéltárból a jász-apáthi redemptusok hiteles névsorát s a redeupezióra vonatkozó okmányt közli a szerző, a kitől a történetirői hivatottságot eltagadni nem lehet.

Mindent egybevéve, Jász-Apáthi egyháza megelégedetten tekinthet monographiájára s monographusa megnyugvással, szerencsésen kezdett és befejezett művére. Mi pedig forrón óhajtjuk, vajha, minél inkább szaporodnék azok száma, kik hasonló babérokra pályáznak.

CRESCENS.

Geschichte der deutschen Kaiserzeit, von Wilhelm von Giesebrecht. Sechster (Schluss)-Band. *Die letzten Zeiten Kaiser Friedrichs des Rothbarts*. Nebst Anmerkungen und Register zu Band V. und VI. Herausgegeben und fortgesetzt von B. von Simson. Leipzig, Duncker und Humblot 1895. XIV. és 814. ll. — Ára füzve 16 M. 40 Pfen.

Giesebrecht még 1889 végén halt meg s így nem érte meg kitűnő munkájának befejezését. A jelen kötetben csak a 12-dik könyv első fejezete és a 10. és 11-dik könyvhöz és a 12. könyv említett fejezetéhez adott jegyzetek vannak az ő tollából; a kötetben foglalt egyéb dolgok egykori hallgatójától a königsbergi egyetemen, Simsontól, pardon! *von* Simsontól erednek.

A magyar történetirőt leginkább a 3. fejezet vége és a 4. fejezet eleje fogják érdekelni, a melyekben t. i. Rótszakállú Frigyes előkészületei a harmadik keresztes hadjáratra, továbbá küldöttségei a magyar királyhoz, a szerb nagy-zsupánhoz, azonkívül Kilids Arszlánhoz Iconiumba stb. vannak tárgyalva és a keresztes had átvonulása Magyarországon, Frigyes találkozása III. Bélával stb. elég érdekesen leírva. Persze sok újat vagy ismeretlen dolgot nem tartalmaz a kötet, mert Simsont megelőzte nálunk Pauler Gyula korszakalkotó munkájával: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. A dolog természeténél fogva persze Simson, mint a kérdésben forgó korszak speciális történetirője, egy kissé bővebben beszél el a dolgot, mint Pauler, kinek főadata volt két kisebb kötetben egy jóval hosszabb korszak történetét megírni.

Pauler szerint Frigyes, mint tapasztalt katona, legalkalmasabb út gyanánt a szárazföldi Magyarországon át vezető

utat választá a szent-földre, mely útát előtte már két kereszt-es had tett volt meg Palesztinába. Választása ezúttal azonban, mint ezt a következmények bebizonyították, nem volt szerencsés. Frigyes — mint maga Pauler írja — egész életében nem viseltetett valami különös rokonszenvvel Magyarország iránt és soha sem bízott a magyarokban. Továbbá vagy nem ismerte a kiválasztott út nehézségeit, vagy ha igen, úgy nem fontolta meg kellően azokat. Még Magyarországon simán ment minden. III. Béla minden kitelhető módon gondoskodott a kereszt-es hadsereg élelmezéséről, kényelméről s még az időjárás is a szokottnál kedvezőbb volt az 1189. év nyarán. Az út komoly veszélyei a magyar határon túl kezdődtek Görögthonban, Bolgárországban, hol nem mint eddig a Dunán, hajókon, hanem társzekerekken, fáradalmas hegyszorosokon, rossz úton át kellett vonszolni az óriási podgyászt. Midőn pedig a rengeteg bolgár erdőbe ért a sereg, apróbb rablócsapatok, a sűrű lombos fák közt elrejtőzött orgyilkosok zaklatták a kereszteseket, kik közül számosat mérges nyilaikkal megöltek. A görög császár árulása folytán pedig élelmi szerekben is nagy hiány volt. Egy Frigyes császár halála után általánosan elterjedt hír azt beszélte róla, hogy ő azért választotta volt a szárazföldi utat, mert babonás volt és meg lett jósolva neki, hogy vízbe fog fullni. *Ezért* kerülte ő a rövidebb és biztosabb tengeri utat. *Sì non e vero, e ben trovato.* Már maga az a körülmény, hogy a jóslatról szóló hír elterjedt, azt mutatja, hogy a közvéleménynek szüksége volt valami magyarázatra annak, hogy Frigyes miért nem szállította hadseregét tengeren Palesztinába.

Csak egy dologgal nem voltak megelégedve a kereszt-esek Magyarországon. Általános volt t. i. köztük a panasz, hogy a magyarhoni pénzváltók a külföldi pénzek beváltásánál ugyan-csak befonták őket, mert csak öt magyar pénzt adtak két kölni dénárért, csak négy magyar pénzt két friesachiért és egy regensburgiért csak egy magyar pénzt, mely utóbbi alig ért egy veronait. Pauler, hogyan hogyan nem, azon következtetésre jut, miszerint az említett »aránynál fogva kitünik, hogy az itt érintett magyar dénár (értsd pénzdarab) csak féldénár volt.« De ha a kereszt-esek két kölni dénárért $2\frac{1}{2}$ magyar dénárt kaptak volna, nem lett volna okuk zúgolódní. Ha igaz az, a mit Roehricht állít Dammenberg után, hogy Fülöp kölni érsek két dénárjának pénzértéke 0,420 márka volt, III. Béla $2\frac{1}{2}$ dénárjának pedig 0,375 márka. Azt pedig, hogy a kölni dénár súlya négyszer annyi lett volna, mint az érintett magyar pénzdarabé, Simson nem az idézte egykorú forrásból olvassa ki, hanem a Roehricht jegyzetéből. Különben pedig a forrás

nem azt állítja, a mit Pauler olvas ki belőle, hogy t. i. a magyar pénz rossz volt, hanem csak azt, hogy a pénzváltók nem adtak eleget belőle.

Simson idéz számos forrást arra nézve, hogy Esztergomban, az ország fővárosában, a császár legidősebb fia, Frigyes sváb herczeg jegyet váltott III. Béla egy leányával. Akár igaz volt e hír, akár nem, az esküvő elmaradt, mert a sváb herczeg, épúgy mint apja, meghalt a szent-földön, hol 1191 január havában a pusztító ragálynak esett áldozatul.

Némely forrásnak azt a gyanúsítását illetőleg, hogy a magyar király előzékenysége és vendégszeretete nem volt őszinte, hanem a félelem dictátuma, szerzőnk Riezler és Fischer munkáira utal. A magyar király »imponirende Erscheinung und Herrschermiene«-jét főleg »Ricard. Londin. Itin. Peregrin. emeli ki.«

A jelen kötettel veszi az olvasó a még 1880-ban, illetőleg 1888-ban két részben megjelent ötödik kötethez tartozó jegyzeteket, egy jó csomó sajtóhiba-javítást és a mi fő, indexet és forrás-idézeteket s ezért az V. kötet is csak most válik használatóvá.

Egy »Übersicht der Quellen und Hülfsmittel« című rövid szakaszt is ad Simson, melynek hasznát szerfölött hatványozhatta volna, ha a fölhasznált forrásokhoz rövid betűrendes indexet adott volna. Ennek több hasznát vehette volna az olvasó, mint a minden könyv elején előforduló zaggyalékos jegyzeteknek. A főnemlített Ricardus Londinensis-ből vett idézeteket, úgy látszik, türelem-próbául szemelte ki a szerző, mert következetesen elhallgatja, hogy az ismert három kiadás melyikéből idéz. Pauler egy idézetéből (2. kötet 9. jegyzet) azt következtethetné az olvasó, hogy Ricardus Itinerarium-ját a *Monumenta Germaniae Scriptores* XXVIII. kötetében valahol a 200. l. körül kell keresni. Ott azonban nincs meg.

KROPF LAJOS.

The Universities of Europe in the Middle Ages, by Hastings Rashdall M. A. 2 vols. 8-vo. Oxford, Clarendon Press 1895.

E munka 2. kötetének 1. részében a szerző valami 5 lapot a középkori magyar egyetemeknek is szentel (Chapter X. »The Universities of Poland, Hungary, Denmark and Sweden pp. 286—290). Az 1367-ben Pécsen, 1389-ben O-Budán és 1465—7-ben Pozsonyban alapított három magyar főiskola mindegyikének kerül egy-egy rövid ismertetés.

Főbb forrásaiúl szerző Wallaszky *Tentamen*-jét, Schier *Memoria Acad. Istropolitanae*-jét és Abel Jenő ismert művét

nevezi meg. t. i. *Egyetemeink a középkorban*. mely utóbbi munka, magyar szövege daczára. nagy hasznára volt az angol irónak a közölt számos eredeti szöveg miatt. Más magyar forrásokat is idéz és persze Denifle kutatásainak eredményeit is ismeri. Egyáltalában teljesen meg lehetünk elégedve munkájával a magunk részéről, mert más kevésbbé szorgos szerző talán nem is említett volna meg bennünket.

Csak azt nem tudja még szerző. hogy XXIII. János pápának az ó-budai egyház javára kiállított és 1410. augusztus 1-jéről kelt bulláját, mely után hiába kutatott volt Denifle, Fraknoi püspöknek sikerült felfedőznie a Laterán palotában s hogy a bulla teljes szövegét a *Történelmi Tár* még 1892-ben közölte (397—401. ll.). Denifle, és Rashdall is, félreértve a Garampi lajstromában előforduló jegyzetet, e bullát János 2. évébe. tehát 1411-be igtatják s azért két bullát csinálnak belőle.

Windisch *Neues Ungarisches Magazin*-jának 2. kötetét (1792) sem látta szerzőnk, mert szerinte »azt mondják«, hogy van egy értekezés benne a pozsonyi egyetem történetéről. Pedig hát könnyen meggyőződhetett volna a tények valódi állásáról, ha elment volna a Britisch Muzeumba, hol megvan a kérdésben forgó munkának egy példánya.

KROPF LAJOS.

T A R C Z A.

SZAMOTA ISTVÁN.

1867. aug. 4.—1895. nov. 21.

Várákozásunkban, melyet egy sokat ígéro fiatal élethez fűzünk, ismét csalódtunk; egy szép reménynyel egy nagyra törő tudósnunk halála után ismét szegényebbek vagyunk.

Pravigyi Szamota István, egy Lengyelországból bevándorolt s itt szívvel-lélekkel nagyarrá lett nemesi család sarja, 1867. Makón született. Közép iskolái s jogi tanulmányai befejezése után az országos levéltárnál nyert alkalmazást. Itt sajátította el azt a tudományos módszert, melynek kutatásaiban oly jó hasznát vette. Kezdetben a francia nyelv és irodalommal foglalkozott, s később a Magyarországon régebben tett utazások kötötték le figyelmét s két nagyobb dolgozata is jelent meg e téren: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717.* (1891) és *Régi magyar utazók Európában 1532—1770.* (1892.) De az Országos Levéltárban elfoglalt állása egészen más irányt adott működésének. Folyton oklevelek között élve jött a gondolatra, hogy összegyűjti azon magyar szavakat, melyek a mohácsi vész előtti oklevelekben elszórva vannak s ezekből állítja össze a régi magyar nyelv szókincsét. Tervét a szakemberek, a m. tud. akadémia pártolól fogadta, s hozzá fogott a nagy feladathoz. Óriási munka, ha meggondoljuk, hogy ilyen oklevél az országos levéltárban mintegy 40,000, a nemzeti muzeum levéltárában 20,000 s a többi (leleszi stb.) levéltárakban legalább is még egyszer annyi maradt fenn s azokat mind egyenként kellett gondosan átnézni. Mind a mellett az országos levéltár, s nemzeti muzeumi, leleszi, pannonhalmai levéltár átkutatásával így is elkészült s a veszprémi és a körmen di átbuvárlásához is hozzá fogott. Nem régen egy magyar nyelvtörténeti vitából kifolyólag Simonyi és Szinnyei rábírták, hogy mutat-

ványt adjon készülő szótárából, így írta meg »*A tihanyi apátság 1055-iki oklevele, mint a magyar nyelv legrégibb és hiteles egykori emléke*« című értekezését, melyet a Tud. Akadémia egy ülésén Simonyi Zs. mutatott be, a mely röviden a régi magyar nyelv hang és szóképzés tanát is magában foglalja.

Ezzel egyidejűleg Alsó-Ausztria egyik kolostorában Schläglben egy becses latin-magyar szójegyzéket talált, mely egyike legrégibb nyelvemlékeinknek, s facsimile-vel, a felfedező jegyzeteivel az akadémia kiadásában jelent meg.

Ez a fáradságot nem ismerő lankadatlan munkásság vitte korai sirba. Ő a tudomány vértanúja, kinek munkássága elé mindnyájan a legmelegebb érdeklődéssel tekintettünk s a ki most elhunytával talán soha nem pótolható űrt hagyott hátra maga után.

III. KÖNYVEK.

— A PALLAS NAGY LEXIKONJÁNAK a napokban immár 10. kötete hagyta el a sajtót, mely a *Kacs-Közellátás* közé eső cikkeket foglalja magában. E kötet magyar történeti cikkeire nézve is áll az, a mit az előbbi kötetekről mondtunk s ha egyéb nem, már maga az a körülmény, hogy az ily tárgyú cikkek írói névsorában ott találjuk a Fejérpataky, Karácsony, Marczali, Márki, Pulszky F., Nagy Géza, Réthy, Szádeczky, Vánbéry stb. nevét, a kik közül majd mindenik történetünk egyik-másik korszakának elsőrendű szakírója s azonkívül az ifjabb írói nemzedék egész seregét, magában véve is kezeskedik egyfelől a magyar történeti cikkek alaposságáról, másfelől arról, hogy az újabb kutatás eredményei is föl vannak használva. Másik dolog, a mi kellemesen lep meg bennünket, mit eddigi lexikonainkban sajnosan nélkülöztünk — az egy Acsády-féle lexikont kivéve — az, hogy a magyar történeti s általában magyar érdekű cikkek kellő számmal vannak képviselve, s kimerítően tárgyalva s azonkívül más tárgyú cikkek-nél is a magyar vonatkozás mindig szem előtt van tartva. Nagyobb magyar történeti cikkek: *Kalandorok* (Márki), *Károlyi-család* (Tóth Lőrincz), *Kállay-család* (U. a.), *Kuruczok* stb. Egy hosszú cikksorozat foglalkozik a *Kossuthokkal* és a *Kossuth* vonatkozású tárgyakkal (*Kossuth-család*, *K.-bankó*, *K.-dollár*, *K.-emlékérem*, *K.-induló*, *K.-hirlapja*, *K.-kalap*, *K.-könyvtár*, *K.-nóta*) s a nevesebb íróknak egész gárdája fogott össze s működött közre, hogy e sorozatot minél érdekesebbé s változatosabbá tegyék. A mi az egész kötetet illeti, egyes tévedések és aránytalanságok itt is fordulnak elő, a milyen pl. az, hogy a *könnygráti* csatával két sorban végeznek, míg a »*kalapács*«-ról hat sűrű hasáb tárgyal. Igaz, hogy ma a technika századát éljük, a melyben gépek stb. nagyobb

fontossággal bírnak s talán nagyobb érdeklődésre számíthatnak, mint vesztett csaták leírásai, de az ilyen lexikonok szerkesztésénél általános szempontokat kell irányadóul venni. Az ilyen fogatkozásokat leszámítva, a mi különben többé-kevésbé minden lexikonban fordul elő, e tizedik kötet is megerősít bennünket azon meggyőződésünkben, hogy a Pallas lexikona olyan mű, a mely úgy az izléses, sőt díszes kiállítás, mint tárgy-gazdagság s az egyes cikkek alapossága és megbízhatósága szempontjából bátran kiállja a versenyt, akár a Meyer-, akár a Brockhaus vagy másféle lexikonokkal s joggal lesz hivatva, márcsak hazafias irányánál fogva is, ezeket leszorítani a magyar könyves polczokról.

— A MAGYAR ALKOTMÁNY ÉS JOGTÖRTÉNELEM TANKÖNYVE. Irta Kosutány Ignác. Huszonhárom éve annak, hogy Hajnik »Magyar alkotmány és jogtörténelem« című munkáját megírta. Azóta a tudomány is haladt, a Hajnik művének példányai is elfogytak. E hiányon akart Kosutány segíteni, azért írta e művet és pedig, mint az előszóban mondja, egészen a mester szellemében, az általa rakott alapokon. csak azon részében tatarozva, vagy tovább építve, a hol a mű felett elvonult huszonhárom év azt megviselte. Hogyan értette ezt, ha a magyar jogtörténelem kütfői között meghagyja a csiki székely krónikát, nem tudjuk magunknak elképzelni. Egyébként a mint átlapoztuk művét, arra a meggyőződésre jutotunk, hogy magvas előadás tekintetében is lett volna mit tanulni a mestertől. A most megjelent első kötet az Árpád-korszak alkotmány- és jogtörténetét öleli föl. A második és befejező kötetet a jövő évre ígéri. A vaskos kötetet az Athenaeum r. társulat adta ki. Ára 3 forint.

(d. l.)

— DR. HAZSLINSZKY REZSŐ »A Jagellók korának kútforrásai« cím alatt hézagpótló munkát adott ki, még pedig — mint előszavában mondja — próbaképen, mert ő hazánk történetének kútforrásait akarja összegyűjteni. Kis, 32 lapuyi füzetkéje öt részre van osztva: 1. hazai, 2. külföldi kútfők, 3. gyűjteményes munkák, 4. segédeszközök, 5. apróbb értekezések. Így amint van, csak nagy általánosságban tájékoztatja az olvasót, s teljességre épen nem tarthat számot: olyan írók mint Sinigianus s olyan gyűjtemények mint Schwandtner mellőzve vannak, Eder fel sincs említve, Kóváryról említés sincs téve, Firnhaber okmánytáráról szó sincs, nem is szólva a horvát Monumentákról, Kronesről, Huberről, Caroról stb. A Mangold összeállítása teljesebb és használhatóbb. De ez első kísérlet hiányai buzdítsák a szerzőt, hogy megírandó nagy munkájában nagyobb teljességre törekedjék.

— SZABÓ FERENCZ, a fáradhatatlan német-eleméri plébános *Történeti nép- és földrajzi könyvtárának* újabb nyolcz kötetét

küldte be hozzánk, melyek *Király P. Dávidjának* 2. kötete, *Werner Mór IV. Béla kir. története* cz. műve, A biblia és az újabb fölfedezések Palesztinában, *Vigouroux*tól (1 -- 4 kötet), *Balbi* egyetemes földrajzának 2. 3. kötete (átdolg. Czirbusz Géza) s ezeken kívül *Weisz János* gráci egyetemi tanár 22 kötetes nagy világtörténetének magyar fordítására hirdet előfizetést. E kötetek fölemelésénél ismételten kifejezést adunk méltánylásunknak s csodálkozásunknak azon laukadatlan tevékenység és áldozatkészség felett, melyet a buzgó kiadó-szerkesztő kifejt, végig tekintve a már megjelent művek sorozatán.

— **REVÉSZ KALMAN** tagtársunk »Az unitarius történetírás legújabb remeke« cím alatt Kanyaró Ferencz nem rég megjelent munkájára felel. Erős és éles hangon tartott válasz.

— **KUPELWIESER LIPÓT** cs. és kir. altábornagy »*Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526*« cím alatt egy nagybecsű hadtörténeti tanulmányt adott ki. Szerző több ízben huzamosabb ideig tartózkodott Magyarországon s mint a műszaki csapatokhoz beosztott katona részt vett az 50-es években a Vaskapunál folytatott Dunaszabályozási műveleteknél s Erdélyben is állomásozott. Itt időzése alatt többször alkalma nyílt, tereptani és hadtörténeti szempontból megfigyelés és tanulmányozás tárgyává tenni e vidéket, mely a török és magyar csatározásoknak századokon keresztül színteréül szolgált. E tanulmányok eredménye a jelen kötet. A szakavatott író ebben sorra veszi az egyes kisebb és nagyobb csatákat, megállapítja s leírja a harc színhelyét, a csatarend fölállítását s az ütközet lefolyását, a nagyobb csaták leírásához térképet is mellékelve. Helyiyl-közzel (pl. a nikápolyi csatánál) történelmi irodalmunknak nem egy tévedését igazítja helyre. A terjedelmes és tartalmas, a mellett könnyed elbeszélő stíllal írt mű, melynek tüzetesebb ismertetésére legközelebb visszatérünk, Bécsben a Braumüller czégnél jelent meg. Ára 3 frt 60 kr.

VEGYES KÖZLÉSEK.

--- **PAULER GYULA** vál. tagtársunkat s az orsz. levéltár főlevéltárnokát ő felsége ministeri tanácsossá nevezte ki. Nem is szólva arról, hogy Pauler már azzal is, hogy az orsz. levéltárt európai színvonalra emelte, abban egy egész sereg levéltárt beolvasztott s azokat a magyar történetírásra nézve könnyen hozzá férhetővé tette, már régen megérdemelte a kinevezést s ezzel mondhatni egy mellőzés lett jóvá téve; maga az állás természeténél fogva is kíváncsatos, hogy az orsz. levéltár élén — éppen úgy mint Bécsben a Staats-Archivban — ministeri tanácsos álljon. A kinevezési okmány a hivatalos közlöny nov. 12-iki számában közöltetett s így hangzik:

Magyar belügyministerem előterjesztésére dr. Fauler Gyula országos főlevéltárnoknak a ministeri tanácsosi címet és jelleget díjmentesen adományozom.

Kelt Bécsben. 1895. évi november hó 8-án.

Ferencz József, s. k.

Perczel Dezső, s. k.

† GROSSCHMIED GÁBOR a Bács-Bodrogvármegyei Történelmi Társulat titkára nov. 15-én 82 éves korában elhunyt. Aggkora daczára összetartó lelke volt a Bács-Bodrogvármegyei Történelmi Társulatiak, melynek közlönyét 1887 óta nagy buzgalommal szerkesztette, amint hogy az valóban tárháza a megye történetére vonatkozó becses monographiáknak, melyek közül többet Grosschmied irt. Első irodalmi munkája Bécsben 1850-ben jelent meg »Österreich-Ungarn und die Wojvodina. Von einem Saxo-Magyar« cím alatt, de nem sokára betiltatott. Magának a vojvodinának történetét 1888-ban adta ki. Fáradhatatlanul gyűjtötte az adatokat a vármegye monographiájához, de annak elkészítésében meggátolta a halál.

† CSERGHEŐ GÉZA nov. 8-án meghalt. Ő nálunk a címér-leírás helyes megállapítója. A legtöbb régi nemzetség címere felkutatásával s a Siebmacher magyar része szerkesztésével nagy szolgálatot tett a történettudománynak. Működését csak szűk körben ismerték, mert első sorban csak szűk kört érdeklő tárggyal foglalkozott: mind a mellett meg volt az az elégtétele, hogy a tudomány legfőbb foruma, a M. Tud. Akadémia is elismeréssel adózott neki, a mikor 1893-ban a Péczely díjat neki ítélte a Karácsonyi Jánossal irt »Magyar Nemzetségek« című munkájáért. Sajnos, hogy ennek megjelenését már nem érthette meg. Csergheő Géza 1840-ben született Heiligenstadtban. 1859-ben atyja akarata ellenére a hadseregbe lépett és csakhamar hadnagygyá lépett elő. Részt vett az 1859- és 1866-iki olaszországi hadjáratokban s rettenthetetlen bátorságának, egy az eltűnt romanticus korra emlékeztető tetteivel adta jelét Custozzánál, a mikor századjából kiválva, egyedül tört előre, egy ellenséges batteria közé, s egyedül verte szét az elámult tüzezeket, a kiknek pár perezt kellett, hogy ismét magukhoz térjenek, mi alatt Csergheő nevét az egyik ágyuba véste, annak jeléül, hogy ott volt s hogy nem rajta múlt elfoglalásuk. A katonai szolgálattól mint őrnagy vált meg, hogy kedvelt tudományának élhessen. 1871-ben a bécsi »Adler« herald. és geneal. társaság egyik megalapítója lett. 1883-tól Magyarországon élt s munkás tagja lett a mi Heraldikai társulatunknak. Előbb Nagy Ivánnal, utóbb Csoma Józseffel szerkesztette a Siebmachert, és vele írta meg az »Alte Grabdenkmäler in Ungarn« című művet; számos cikkével hozzá járult az új heraldikai iskola megalapításához s nem egy vitás genealogiai kérdés tisztázásához. Az utolsó pillanatig

kezében volt a toll s hátrahagyott jegyzetei s anyaggyűjteménye mutatja, hogy sokat tett volna még, ha Atropos nem vágja el élete fonálát.

-- A MOLDOVÁN GERGELY által szerkesztett »Ungaria« a folyó ében egy nagyon hasznos és szükséges mellékklappal bővült: »Magyar-román Szemle« cím alatt. Az Ungaria tehát két részből áll: egy magyar és egy román részből; de mindkettő egy és ugyanazon fontos feladatnak áll szolgálatában -- kiköszörölni azt az ellentétet, mely a magyarok és románok közt annyi félreértésre adott okot. Ezt a célt sok tapintattal és ritka becsületességgel szolgálja az Ungaria, mely most a folyóirat új mellékletével még sikeresb szolgálatokat tehet az ügynek. Bizonyynyal a tözsgyökeres magyar vidékieknek is érdekében áll megismerkedni az ügy állásával s épen ezért mi nemcsak tagtársainkat, de a vidéki casinokat is kérve-kérjük, vegyék pártfogásukba ezt a folyóiratot, melynek évi előfizetési ára 6 frt, mely összeg a szerkesztőhöz Kolozsvárra küldendő.

— A XIII SZEPESI VÁROS monographiáját megírta *Szabó* Frigyes tagtársunk. Megjelent mint a Szepesmegyei Történelmi Társulat milleniumi kiadásának II-ik kötete, diszes alakban fényesen illusztrálva. Történetírásunk régi hiányán segített ez a nagybecsű monographia, mely nagy részben régi levéltári kutatások alapján készült, szépen és gonddal van megírva, s melyet tüzetesebben is fogunk ismertetni.

-- KRONES FERENCZ tagtársunk gráci z egyetemi tanár, ki mint olvasóink tudják több nagybecsű munkájában nemcsak felhasználta a magyar történelmi forrásokat, hanem a magyar történelmi munkákat német folyóiratokban rendszeresen ismerteti, nov. 19-én érte el 60-ik születés napját. E napot barátai szépen ünnepelték meg. Bauer, Gurli t, Loserth, Richter, Schönbach, Seuffert, Zwiedineck felolvasásokat készítettek -- mindegyik egy-egy becses önálló tanulmány -- s azt egy kötetben kinyomatva átadták az ünnepeltnek, hogy ezzel megörökítsék e nap emlékét. Külön mindenik értekezős egy-egy történelmi, mu- vagy irodalom-történelmi kérdést old meg. Az írónak és tanárnak magas érdemeit, az embernek szeretetre méltóságát ünnepelték barátai és kartársai -- s mindahhoz a jóhoz, a mit e szép napon kívántak neki, mi is szívünk ből esatlakozunk.

— PETÉNYI OTTÓ Árpád sírjáról írt könyomatú művét benyújtotta a képviselőháznak is, s egyszersmind kérte a házat, hogy a millenium alkalmából Árpád sírja jelöltessek meg. A képviselőház nov. 24-iki ülésében tárgyalta ez ügyet Mátyás királynak Kolozsvárt s Szent-Istvánnak Sz. Fejérvárt felállítandó szobraival együtt; ez utóbbi már el volt intézve azzal, hogy a millenaris bizottság elhatározta, hogy Sz. Istvánnak Budán állítnak fel szobrot, a Mátyás-

szobrot illetőleg Hegedűs Sándor felszólalására a miniszterelnök kijelenté, hogy ő fog arról gondoskodni, hogy a szobor létrejőjjön. Árpád sírjának megjelölésére vonatkozólag *Thaly* Kálmán indítványát fogadták el, hogy mielőtt a sír helyét megjelölnék, előbb szakemberekből enquete-t híjjanak össze, mely a kérdést beható vizsgálat alá fogja venni.

— »**ŐSMAGYAR ÍRÁS EMLÉKE NAGYBÁNYÁN**« czímmel két figyelemre méltó cikk jelent meg a »Nagybánya és vidéke« cz. lap nov. 17-iki és 24-iki számában. A cikk írója Gergely Károly a nagybányai ref. egyházmegyei levéltárban egy »régí kemény fedelű kapesos könyvben« megtalálta az ősmagyar ábc-t, hol a következő megjegyzéssel volt közölve: »A régi Humo-Scythiai Betűi a mi magyar Eleinknek, melyekkel Pannoniában lett megtelepedések alkalmával éltenek és irtanak« s utánna nyomban ez ábc betűivel írva következik a Miatyánk is e bevezetéssel: »Ezt ekképen a régi Humo-Scythiai betűkkel leirta ama híres színérváraljai Sylvester vagy Erdős János, a melyekről úgy emlékszik a híres Otrókoci Főrizs Ferencz, hogy azok Velenezéből kerültek volna kézhez, minthogy a magyarok a ker. vallásra lett megtértők után a római vagy deák írás módjával kezdetek élni, elhagyván a régi írások módját. — A következő idők gyönyörűségére ide irta Técsi Dániel.« Ez a T. D. a cikkíró szerint e század elején élt s avasúvárosi lelkész volt s így a bejegyzés is ebből a századból való. A november 24-iki szám az ábc facsimiléjét is közli, mely alapján megegyez a Telegdi-féle ismeretes jegyekkel, csakhogy némileg teljesebb. Kár, hogy Técsi nem mondja meg azt, Erdősinék mely művéből vette azokat. Gergely K. szerint valamely hátrahagyott kézirati művéből írta volna ki és ezt annyival is inkább tehetné, mivel Erdősi az Avasúváros közelében eső Színyérváralján halt meg s iratai a család valamely tagja útján könnyen kezébe juthattak. A halálozási helyre vonatkozó adat szintén a régi kapesos könyvben van: »Sylvester vagy Erdős János, sz.-váraljai fi, gróf Nádasdy Tamás udvari papja, de vén-ségére a hazájába jött és ott halt meg.

— A **CORPUS JURISNAK** új kiadására hirdet előfizetést a Franklin Társulat. Nemcsak a teljes Corpus Jurist fogja hozni latin és magyar szöveggel, hanem az Approbatát, Compilátát s Novellaris Articulusokat és Erdély külön törvényhozását is, s a latin szövegűeknek magyar fordítását. Nem egyszerű, hanem kritikai kiadása lesz ez a Corpus Jurisnak ellátva jegyzetekkel s a fennmaradt kéziratokból készített szövegvariansokkal és a szükséges magyarázatokkal. A vállalat 20 kötetben fog megjelenni s az egész 20 kötetnek az ára 60 ft. A munkát kiváló történetírók s jogtudósok készítik elő, u. m.: Az Árpád-kori törvényeket Nagy Gyula orsz. levéltárnok; a Róbert Károlytól III. Ferdinándig alkotott törvénye-

ket, valamint a Verböczy Hármaskönyvét, továbbá Erdély külön törvényeit Óváry Kelemen és Kolosváry Sándor egyetemi tanárok; az I. Lipóttól I. Ferenczig (1830) alkotottakat pedig Tóth Lőrincz nyug. curiai tanácselnök és Csiky Kálmán m. egyetemi tanár fordítják. Az egész Törvénytár szerkesztését dr. Márkus Dezső kir. törvényszéki bíró vállalta el, a kit eddigi irodalmi munkássága mintegy kijelölt e vállalat szerkesztésére.

— DR. KONT IGNÁCZ Párisban élő hazánkfia, a Rollin collegium r. tanára, a kit irodalomtörténeti tanulmányairól a magyar közönség is jól ismer, egy igen érdemes és részünkről eléggé nem méltányolható feladatra vállalkozott. »*La Hongrie littéraire et scientifique*« czímen megírta a magyar irodalom történetét kiváló tekintettel különösen a jelenkori tudományos viszonyokra s erre hirdet most előfizetést. A vállalatnak — mint az előfizetési felhívás mondja — alkalmi jellege is van, abból az alkalomból, hogy a magyar 1000 éves államalkotásának emlékét ünnepli, kívánja fölhívni a külföld figyelmét e nemzet irodalmi múltjára és jelenére, ezáltal mintegy szükséges kiegészítő részét fogja képezni azon politikai és történeti tanulmányoknak, melyeket francia írók e szép országnak szenteltek. A mű e kitűzött céljának megfelelőleg három részből áll. A *bevezetés* a magyar nemzet eredetét, történetét s régibb irodalma s művelődése történetét beszéli el, az *I. könyv* az ujabbkori irodalom történetét (1772 — maig) ismerteti, a *II. könyv* a tudományos élet, a tud. intézetek (Akadémia, Kisfaludy-társaság, M. történelmi társulat stb.) működése ismertetésének van szentelve, míg a *III. »Iskolai élet«* czímen a magyar oktatásügy jelenlegi állását írja le. Ez utóbbi rész azért is érdekes lesz, mert ez az első kísérlet e téren. Ugy érdekes tartalmánál mint főleg nemes céljánál fogva azt hisszük nálunk is nem egy előfizetője fog akadni. A mű Párisban a híres *Leroux* cégnél jelenik meg; előfizetési ára öt frank.

— »HAVI IRODALMI ÉRTESEÍTŐ« czím alatt Müller Adolf budapesti antiquarius új vállalatot indított meg, melynek első száma megjelent. Ez Értesítő első felében Hungaricák, Transsylvaniaiak s Austriacák, második felében pedig időszaki folyóiratok soroltatnak fel.

— KROFF LAJOS a következő felelet közlésére kért fel bennünket:

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Peccati! Marczali úr nem a *Történeti Társ.*-ban csinál papot Choque Péterből, hanem a *Regesták a külföldi levéltárakból* című gyűjteményéhez írt bevezetésben a VII. lapon.

London, 1895. nov. 18.

Kroff Lajos.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A »SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« milleniumi kiadványai. A választmány megbízásából szerkeszti Dr. *Demkó* Kálmán. I. kötet. Lőcse, Reiss J. könyvnyomdája 1895. Nagy 8-adr. 284 l.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT Milleniumi kiadványai. A választmány megbízásából szerkeszti *Demkó* Kálmán II. kötet. A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története. Irta Sváby Frigyes. II. kötet. 2. Lőcse 1895. 8-adr. Számos képpel.

— HORVÁT ISTVÁN Életrajza. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti bizottságának megbízásából írta Dr. *Vass Bertalan*, Horvát István arcképével. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1895. 8-adr. VIII és 514. Ára 3 frt.

— BÉKÉS. Békésvármegyének a török uralom alól felszabadítása kétszázados ünnepélyének és »Békésvármegye közmívelődési egyesülete« megalapításának Emlékkönyve, 1895. jan. 12-én. Szerkesztette *Oláh* György. a Békésmegyei régész- és művelődés-történelmi egyeslet alelnöke. Gyulán, 1895. Dobay János könyvnyomdája. Nagy 4-edrét. 81 l.

— AZ ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET hetedik évkönyve 1 tervrajzzal és 4 képpel. A választmány megbízásából szerkeszti *Kóródy* Péter. Gyula-Fehérvár, 1895. 8-adr. 78 l.

— A MAGYARORSZÁGI KARPÁTEGYESÜLET évkönyve. XXII. évfolyam. 1895. 1 melléklettel és magyarázó szövegével. Igló. 1895. 8-adr. 122 l.

— A MAGYAR KIRÁLYI NEMES TESTÖRSÉG felállítása 1760-ban. Irta *Illéssy* János Budapest. 1895. 8-r. 55 l. (Franklin Társulat nyomdája.)

— AZ ERDÉLYI EGYHÁZMEGYE KÉPE a XIV. század elején. (Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék világánál.) Különlenyomat a »Magyar Sion« 1894. évi folyamából. Irta *Beke* Antal Esztergom, 1894. 8-r. 225 l.

— A MAGYARBELI BOSNYÁK-CSALAD története. A budapesti közp. növendékpapság m. e. i. iskolája által a Fraknoi díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Mulnák* Mihály. Különlenyomat a budapesti közp. növendékpapság m. e. i. iskolája munkálatainak 55. évfolyamából. Körmöczbányán, Joerges Ágost. 1895. 8-r. 73 l.

— JÁSZ-APÁTHI város egyházának multja és jelene. Irta *Vándorfy* János. Eger, 1895. 8-r. 180 l. Ára 1 frt.

— A JÁGELLŐK korának kútforrásai. Irta dr. *Hazslinszky* Rezső tanár. Besztercebánya, 1895. 8-r. 33 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 évi dec. 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Békefi Remig, Ir. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Zsilinszky Mihály és dr. Pauler Gyula vál. tagokat kéri fel.

104. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1895-től:* Melhárd Gyula plebanus Mernyén (aj. Dedek Cr. Lajos), m. kir. állami főgymnasium Zala-Egerszegen (aj. Karasszon József); *1896-tól:* dr. Láng Menyhért orvos Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), dr. Létmányi Nándor főgymn. tanár Budapesten (aj. Váczy János), Marmula János néptanító Füzes-Abonyban (aj. Szilágyi Sándor), özv. Miklós Lászlóné szül. Vértesy Irma Budapesten (aj. Pettkő Béla), m. kir. tud. egyetemi történelmi seminarium Budapesten (aj. Lánczy Gyula).

Megválasztatnak.

Thaly Kálmán az elnöki szék elfoglalására Zsilinszky Mihály vál. tagot kérvén fel, a felolvasó asztalhoz ül, és —

105. felolvassa »az ónodi országgyűlés történetéhez« czimű értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

A felolvasás végeztével újra Thaly Kálmán alelnök foglalván el az elnöki széket, —

106. titkár előterjeszti a pénztárnok november-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 1347 frt 70 kr,

» kiadás 510 » 35 »

maradvány 837 frt 35 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő

6582 frt 30 kr

követelést, 1895. nov. 30-án összesen

7419 frt 65 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

107. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 25768 számú értesítése szerint a f. évi 95 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 100 frt befizetett alapítvány tőkésített.

Tudomásul szolgál.

108. Az ügyrend 45-ik szakaszának megfelelően beterjeszti a jövő 1896 évi költségvetés tervezetét, mely az 1892 évi 20 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasítatván, a bizottság felkérte, hogy a költségvetés iránt véleményes javaslatát a jövő február-havi ülésre szíveskedjék a választmány elé adni.

109. Napirenden lévén a számvizsgáló bizottság kiküldése, az 1895 évi számadások szabályszerű megvizsgálására dr. Fejérpataky László és dr. Boncz Ödön vál. tagok kéretnek fel, azzal, hogy az ügyrend 41 és 42-ik szakaszai értelmében eljárva, jelentéseket január-hó folyamán az elnökséghez mennél előbb benyújtani szíveskedjenek.

110. Kammerer Ernő vál. tag, mint a Zichy-codex szerkesztő bizottságának elnöke jelenti, hogy a codex munkában levő legújabb kötete rövid nap alatt meg fog jelenni; egyszersmind, hivatkozással a választmány f. évi 45 jk. p. alatt kelt határozatára és a szerkesztő bizottságnak adott megbízására, előterjeszti a bizottság javaslatát a Zichy-codex I—VI kötetéhez készítendő idő- és betűrendes mutató (index) kiadása és annak költségei tárgyában.

A javaslat általában elfogadtván, költségvetési szempontból az ügyrend 46-ik szakaszának e) pontja értelmében a gazdasági bizottságnak adatik ki, oly kérelemmel, hogy azt megbírálni és az index kiadására szükséges összeget lehetőleg már a jövő 1896 évi költségvetési javaslatába befoglalni szíveskedjék.

111. Komáromy András vál. tag, vonatkozással Kis-Küküllő vármegye alispánjának Verbőczy István születése helye kérdésében a társulathoz intézett átiratára (i. f. évi 76 jk. p.), felolvassa e tárgyban készített véleményes jelentését, melyben kimutatja, hogy azon hagyománynak, mely szerint Verbőczy a Kis-Küküllő megyei Szőkefalván született volna, semmi történeti alapja nincsen.

Tudomásul vétetvén, a tett kutatások eredménye közöltetni fog a vármegye alispánjával, maga a jelentés, mint tudományos

érdeklő munkákat, egész terjedelmében a *Századok* tárcza-rovatában fogván közzététetni.

112. Szilágyi Sándor titkár, kapcsolatban a Salamon-szobor bizottságnak a múlt november-havi ülésen előterjesztett jelentésével (l. 97 jk. p.), bemutatja a pénztárnok részletes számadását a szobor-alap javára gyűjtött pénzről s tudomására hozza a választmánynak, hogy a gyűjtéshez Gyulai Pál társ. tag 226 frt 09 kr adománynyal járult.

A választmány Gyulai Pál úrnak kegyes adományáért hálás köszönetét nyilvánítja, a pénztárnok számadását pedig a számvizsgáló bizottságnak adja ki megvizsgálás végett.

113. Jelenti, hogy a kolozsvári ev. ref. theologiai intézet igazgatósága a társulat eddigi kiadványainak megküldését kéri az intézet számára.

Titkár megbíztatik, hogy a mennyiben a kiadványokból fölös példányok vannak rendelkezésre, tegyen eleget az igazgatóság kérelmének.

114. Thaly Kálmán alelnök, hivatkozással az ig. választmánytól még a múlt 1894 évi február-havi ülésen 28 jk. p. alatt nyert megbízatására, jelenti, hogy a Konstantinápolyban két évvel ezelőtt elhunyt Beszédes Kálmán festő-művész hazánkfiának a Rákóczi-emigratio törökországi emlékeire vonatkozó rajzait és kéziratait, összesen mintegy 70 db eredeti rajzot, egy vázlatkönyvet és 6 csomó vegyes feljegyzéseket tartalmazó kéziratot, a néhai művész örököseitől hosszan húzódott alkudozások után a társulat számára 600 frt vételáron megszerezte, mely összegnek nagyobb része az időközi kamatokkal 450 frtra szaporodott rodostói alapból fedeztetett, a még hiányzó 150 frtot pedig az alelnök sajátjából pótolta; s mintán ekként az egész ügy végleg lebonnyolított, az erre vonatkozó összes iratokat a választmány elé terjeszti: jelentvén továbbá, hogy a bővebb átvizsgálást és irodalmi átdolgozást kívánó kéziratok még nála vannak, a legfőbb értéket képviselő rajzokat egyenkint bemutatja és kéri a választmány engedelmét arra, hogy az ezek közül kiszemelendőket a »*Rákóczi emlékek Törökországban*« című munkája majdan közreboesátandó újabb kiadásához illusztrációk céljából felhasználhassa.

A jelentés tudomásul vétetvén, Thaly Kálmán alelnök úrnak szíves fáradozásáért és azon áldozatáért, melylyel a hagyaték megvételét lehetővé tette, a választmány hálás köszönetét nyilvánítja és készséggel beleegyezik abba, hogy a bemutatott rajzokat érintett munkája illusztrálására tetszése szerint felhasználhassa; egyébiránt az egész gyűjtemény az alelnök úrtól annak idején átszol-

gáztatandó kéziratokkal együtt a titkár őrizetére bízatik, a megvételre vonatkozó, már most átadott okmányok pedig a társulat irattárába tétetnek.

Zárt ülésben --

115. az 1895 év folyamán elhalt vagy törölt, illetőleg az év végével kilépő és törlendő tagokról tétetik jelentés.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Zsilinszky Mihály s. k.
v. tag.

Dr. Pauler Gyula s. k.
v. tag.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni szíveskedjenek:

Bordeaux Árpád, eddig: *Kolozsvár*, Egyetem.

Csippék Ferencz tanár, eddig *Zombor*.

Domján Elek theologus, eddig: *Vásárosfalu*.

Harmos János (Hihalmi), eddig: *Budapest*, IV. Magyar-u. 34.

Jeszenszky Imre földbirtokos, eddig: *Apaj*.

Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.

Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Szilágyi Albert tanár, eddig: *Nagyvárad*.

Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

MDCCCXCV.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1895.

TARTALOM.

	Lap
A M. Tört. Társ. 1895 évi febr. 14-én tartott rendes közgyűlése :	
I. Gróf Teleki Géza elnök megnyitó beszéde	3
II. Titkári jelentés	7
III. Deák Farkas emlékezete, <i>Szádeczky</i> Lajostól	12
A M. Tört. Társ. alapszabályai	41
A M. Tört. Társ. ügyrendje	50
Választmányi határozatok	60
Névkönyv :	
I. A M. Tört. Társ. elnökei, tisztviselői, ig. választmánya és bizottságai	65
II. A M. Tört. Társ. tagjai	73
III. Nekrologok a társulat elhalt tagjairól, id. <i>Szinnyei</i> Józseftől	119

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1895 ÉVI FEBRUÁR 14-ÉN TARTOTT

RENDES KÖZGYÜLÉSE.

I.

GRÓF TELEKI GÉZA ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE.

Midőn szerencsém van évi közgyűlésünket megnyitni, lehetetlen meg nem emlékezni arról, a mivel ma nemzetünk minden fia foglalkozik: az ezredéves ünnepélyről. Nem első ízben történik erről itt említés. Megelégedéssel gondolhatunk arra, hogy az ezredéves ünnep megtartásának eszméjét legelőször társulatunk pendítette meg. Botka Tivadar volt az első, ki 1878-ban a Századok hasábjain emlékeztette a társadalmat a magyar nemzet államiságának 1000 éves fordulójára. A »millenarium« eszméje, mint Botka elnevezte, társulatunkban, majd az Akadémiában Pauler Gyula s korán elvesztett nagy történetíróink, Salamon Ferencz, Szabó Károly és Ipolyi Arnold által megvitatva, s a kormány által elfogadtatva, hamar utat talált a nemzet szívéhez, s ma már az egész országot, annak minden rendű polgárát áthatotta az óhajtás, hogy mennél fényesebben üljük meg ezer éves fennállásunk ünnepét.

Ez az általános mozgalom, melynek eszméjét először a történetírók pendítették meg, a dolog természete szerint a történetirodalom terén öltötte a legnagyobb arányokat. A vármegyék és városok monographiáikat iratják meg; testületek és magánosok pályadíjakat, jutalmakat tűznek ki fajunk eredetének kutatására, államéletünk kezdetével összefüggő kérdések felderítésére; nagy történelmi vállalatok indulnak meg, melyek történetbúváraink legjelesebbjeit hívták sorompóba, történeti szerepet vitt családaink is megnyitották levéltáraikat s családi

oklevéltáraik kiadása által közkinccsé tették a bennük rejlő nagybecsű adatokat. Mintegy újra ébredni látszik az egész nemzetben az érdeklődés hazánk múltja, történelmünk iránt.

Igaz, komoly, állandó-e a történelmi érzék e fellendülése, avagy nem egyéb, mint a nagyfontosságú momentum által fellobbantott szalmatűz?

A *magyar* történetírás *Horvát* Istvánnal veszi kezdetét. Hangsúlyozom e szót: *magyar*, mert Horvát István magyar volt minden ízében, gondolkozásában, az volt tévedéseiben is. E tévedések nagyok voltak a tudomány szempontjából, de nem tagadhatjuk el lelkesítő hatásukat az akkori hazafiakra, kiknek szívében viszhangra talált a rajongó magyar tudós lelkesedése nemzetünk múltja iránt. Ez iskola az 1848-49-iki szabadságharc alatt s még inkább az elnyomatás éveiben termé meg gyümölcseit. Mennél többet szenvedett a nemzet, annál nagyobb szeretettel ragaszkodott történelmi emlékeihez, vigasztalást merítve a múlt, reményt a jövőre azok tanulságaiból. E korszak történetírói felfogásának legpraegnansabb képviselője *Szalay* László, e mély gondolkozású, széles látkörű filozófus, ki egy hosszú politikai pálya küzdelmeiben, harcaiban megedződve, a nemzet legsívárabb napjaiban bele hagyott pillantani a múlt tükrébe, hogy lássa meg a nemzet a régi szép és borús napoknak képét, vigasztalódjék és okuljon. Az ő működésének hatása alatt alakította meg a Magyar Tudományos Akadémia a történelmi bizottságot, erős központot teremtve benne a történetírói kutatások és történetírás számára. Legszelesebb körben azonban akkor nyilatkozott meg a hatás, mikor a Magyar Történelmi Társulat megalakítása által a társadalom minden rétege meg lett nyerve a közreműködésnek.

Nem szükség bővebben részleteznünk társulatunk működésének eredményeit. 25 éves múlt áll mögöttünk. Hogy ennek a negyedszázadnak fokozatos és kitartó munkája előrelig látott sikerekre vezetett, azt első sorban közönségünk érdeklődésének köszönhetjük, melylyel bennünket feladataink teljesítésében támogatott.

Az érdeklődés ma is megvan, s ha egyedül arra tekintünk, hogy van biztos olvasóközönségünk, mely figyelemmel kíséri történetíróink munkásságát és szomorú napokban is bizalommal és szeretettel kitartott zászlónk mellett, akkor nincs panaszra okunk; de ha arra törekszünk, mint törekednünk kell, hogy működésünk hatása kulturális életünk minden irányában érvényesüljön, akkor némi lehangoltsággal kell konstataálnunk, hogy e hatás külterjességével nem áll arányban annak intensivitása. Történelmi regények és színművek hiánya, festőink és szobrászaink idegenkedése a történelmi témák feldolgozásától, és szellemi életünk legutolsó korszakának száz meg száz egyéb jelensége azt mutatja, hogy a történelmi érzék közvetlen befolyása a nemzet gondolkozására elvesztette eddigi erejét. Mintha az a felfogás akarna érvényre kerülni, mely másutt már nyilatkozott, hogy a történetírás a tudományos világ egy szűkkörének a tulajdona, melynek igen kevés érintkezése van a való élettel.

Pedig ez a felfogás jogosulatlan. Nekünk soha sem szabad elfeledni, hogy históriai alapon állunk. A régi idők példáival, emlékeivel kell fiatalságunkat nevelni, hölgyeink szívét képezni, mert nincs nemzet, melynek egész élete, existenciája annyira össze volna forrva multjával, mint a mienk.

Az élet sajátságos ellentétei közé tartozik, hogy ez a praktikusnak látszó felfogás kevéssel azelőtt kapott lábra, hogy a millenium újból a multa irányozta a közfigyelmet.

Ezredéves ünnepélyunktől a történelmi érzék felkeltésére gyakorolt kedvező hatást nem lehet elvitatni. Íróink, költőink, művészeink visszatérnek régi szerelmük tárgyához, a mult napok néha fényes, vonzó, néha sötét, dermesztő képeihez, hogy azt a nagy momentumot minden oldalról, minden irányban mennél fényesebben világíthassák meg.

Kérdés, ha majd lehajlanak a millenium ragyogó, mámoros napjai, s ha a közélet visszatér rendes medrébe, nem fog-e a mult iránti apathia újra visszatérni, nem fognak-e íróink, művészeink elfordulni pillanatnyi felhevülésünk tárgyától, nem fognak-e ismét az új istenek szolgálatába állani?

A tapasztalás azt mutatja, hogy a nagy eszmék által előidézett lelkesedést közöny szokta felváltani. Társulatunkra vár a feladat, hogy ezt megakadályozza, s ébrentartsa a történelmi érzéket a nemzetben, melynek annyi külső és belső ellenséggel kell megküzdeni, s mely épen ezért oly nagy mértékben reá van utalva a multjából merített öntudat minden aczélnál hatalmasabb fegyverére.

II.

TITKÁRI JELENTES.

Szeretünk francia példákra hivatkozni. Naturalismus a szépirodalomban, pleine aire a festészetben, realismus a színművészetben és philosophia a históriában. Csak nemrég mondotta ki egy kiváló tekintélynek örvendő francia szépíró, hogy a tudományok teljes banqueroute-ot mondtak. S nemcsak a história-írás, hanem a kutatás is csődöt hirdetett: mert mindazzal, a mi nem tesz szolgálatot a philosophia történetének, csak a különlegességek tárát szaporítja. És mi tapsolunk e kitűnő paradoxon írónak.

Hát tapsoljunk. A végeczél: megírni a történet philosophiáját — ez bizonyos. De ha már az eddigi históriai kutatás lomtárba kerül, s az még jövőre is anathema alá van vetve, honnan vegyenek anyagot a történetírók, megírni a história philosophiáját? Azt hiszik azok, kik e tetszős, de értéktelen phrasiszt tovább adják, hogy a történet bölcsészetét divinatio útján is megírhatni, mint valamely költői munkát? Kell hozzá divinatio is — de ez egy magában épen oly kevésbé elég, mint akár a költői munkánál. Vajjon a költő nem tesz-e munkájához előtanulmányokat? nem vizsgálja-e az életet, az embereket, a társadalmat? Hát ha van a históriának törvénye, miből tanuljuk meg azt, ha nem az anteactákból, melyek épen a kutatások eredményeit foglalják magukban?

A legegyszerűbb események előidézésében is sok factor működik közre: az emberek, a viszonyok, a földrajzi helyzet, a környezet. s a ki az eszményről tiszta képet akar magának szerezni, szükség, hogy mind azokat a factorokat ismerje, melyek annak létrejöttében közreműködtek. Ezekkel a factorokkal pedig

csak az elitelt, tűzre kárhoztatott történelmi emlékekből ismerkedhetünk meg. Ezek szolgáltatják az épület köveit — de hogy a történet-bölcseletének fényes pantheonja felemelkedjék, ahhoz még igen sok kíváncsít — hosszú sora az előmunkálatoknak, az egyes, látszólag jelentéktelen kérdések megvitatásának, s csak mikor ezek tisztázva vannak, csak akkor lehet azt a pantheont biztos alapra fektetni.

Társulatunk feladata e cél megvalósítására törekedni. Évről-évre beszámol a közgyűlésnek sáfárkodásáról s e beszámolók tanuskodnak, hogy egyetlen év sem múlt eredménytelenül. A történetírói gárdának nemcsak régi kipróbált harcosaival tartotta fenn együttműködését, hanem egy már hosszabb idő hallgató történetírót is a sorompóba, szólított: *Mátyás Flóriánt* ki a királyság megállapítását követő évekből fontos problémákat vetett fel s oldott meg. Ugyanebből a korból egy más érdekes problema, a *Hartvik* legenda felett folyt vita két tudósunk *Pauler* és *Karácsonyi* közt. Az ágostai csatát egészen új világításban mutatta be *Marczali* Henrik. Az *Árpád-házi* királyok korában mozgott gróf *Wilczek* Ede is, ki mint magyar történetíró társulatunkban mutatta be magát, történetírásunknak egy pamlagon heverő terét, a magyar tengerészetet tevén tanulmánya tárgyává.

A vegyes házbeli királyok korából *Fraknoi* egy Zsigmond korában élt magyar tudós viszontagságait ecsetelte s szép kis tanulmánya még az ujdonság érdekével is birt. Egy Angliában élő tudós honfitársunk *Kropf* Lajos bőven merített az ottani levéltárból s a nikápolyi csatákról és Hunyady korából mutatott be érdekes dolgozatokat. *Pecz* Vilmos hellelistánk a várnai csatáról szóló két görög hőskölteménnyel ismer tetett meg, míg *Pór* Antal délszláv történeti tanulmányokkal gazdagította vállalatunkat. *Berzeviczy* Edmund a középkor egy hatalmas nemzetségének történetét állította össze levéltári adatok alapján. Havi üléseinken sok érdekes felolvasást tartottak tagtársaink a mohácsi vészt követő korból, melyek folyóiratunkban láttak világot. Csak egyet kívánunk kiemelni a *Thaly* Kálmánét: minthogy ez egy nagy horderejű iroda-

lom-történeti emléket hozott napfényre: a Kőszeghy Pál történeti énekét; idő rövidsége miatt elég lesz folyóiratainkra utalni, melyekben az értekezések világot láttuk.

E folyóiratok közül a Századok érintkezik leggyakrabban a közönséggel, mely éppen ezért igyekszik nemcsak közvetítőül szolgálni a tudomány és közönség közt, hanem az utóbbiakat a történeti irodalom fejlődéséről is tájékoztatja. A hazai és külföldi történeti munkák közül több mint kilenczven részesült többé kevésbé beható ismertetésben s illető rovatunk ezek közt kiváló tekintettel volt a hazánkat és történetünket érdeklő külföldi munkákra — nem számítva ide a folyóiratokat, melyek felett Mangold tagtársunk tartott szemlét, s az iskolai programmokról irt közleményeket.

E részben másik folyóiratunk a »Történelmi Tár«, melynek kiadását Akadémiánk Történelmi Bizottsága teszi lehetővé, kötelességének tartotta a hazai — sokszor nehezebben hozzá férhető — levéltárak mellett külföldi levéltárakból is meríteni: így angol, svéd és bécsi levéltárak mellett a rómaiakból hozott kiváló becsü közléseket, melyek közt kiváló fontossággal bír az, mely a költő Zrínyi utolsó éveire vonatkozik.

Harmadik folyóiratunk a »Történelmi Életrajzok.« Két életrajz jelent meg: az első Gvadányi Széchytól, egy darab korisme a múlt századból, irodalmunk egyik rendkívül érdekes alakjának emlékét eleveníti fel, mintegy százéves évforduloul. A másik »Korvin János« keletkezését Bay Ilona liberalitásának köszönheti. Történetírásunk ezen emelkedett jellemű pártfogója által kitűzött pályadíjjal koszoruztatott szerzője Schönherr vál. tagtársunk. Bay Ilona ezenkívül is hozzá járult adományával az Életrajzok költségeinek fedezéséhez. Ugyancsak az ő jelentékeny adományából egy második 1000 forintos rodostói alap is létesítettett.

Kiadványaink sorában okmánytárainkról kell megemlékeznünk. Két előkelő főúri — a Zichy és Teleki — nemzetség bizalmából. Két nagybecsű okmánytár, történetünknek két kincsbányája van munkába véve: a Zichy-család Okmány-

tárából a múlt évben a VI-ik kötet hagyta el a sajtót, a VII-ik nyomása már meg van kezdve, a gróf Teleki-család Okmánytárából a két első kötet a napokban fogja elhagyni a sajtót, mindkettő a mohácsi vész előtti idők történetére vet világot.

Annuit tettünk a mennyit tehettünk s mennyit irodalmi viszonyaink közt lehetett — de tény, hogy adatokat szolgáltatunk a történetíráshoz, tisztáztunk egyes kérdéseket s elébb vittük tudásunkat. Ez talán még sem — a csőd útja. S szolgáltunk ezenkívül is tehetségünk szerént. Egy pár törvényhatóság, mely a millenium alkalmából történetét akarja megírni, igazgató válaszmányunkat kérte fel az íróknak adandó utasítás elkészítésére — s ez a régi, egy pár évtized előtt készített utasítást nem tartván ma már kielégítőnek, új tervezetet készítettett a monographiák írói számára irányadónul.

Társulatunknak a Nemzeti Muzeumban elhelyezett gyűjteménye a lefolyt évben is öröndetesen gyarapodott. Gróf Apponyi Sándor Rómában megszerzett eredeti okiratokkal gazdagította gyűjteményünket. Mednyánszky Dénes báró nagybecsű adományozásával néhai nagynevű elnökünk Ipolyi Arnold levelezése gyűjteményének vetette meg alapját, melyhez csatolta Ráth György alapító tagtársunk, Ipolyinak hozzá írott leveleit. Pongrácz, Ludaics, Dadai Király Pál, Tóth Antal hasonló értékes adományokkal szaporították gyűjteményünket, mely történetünknek már is becses forrását képezi.

A társulatunkat illető személyes ügyek közül ki kell emelni a gróf *Szécsen* Antal lemondását az elnöki székről. Társulatunk reconstruálása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, szeretettel, meggyőződéssel ragaszkodik hozzá, s lemondásra a fővárostól folytonos távolléte birta: nem folyhatván be úgy annak vezetésébe mint óhajtott volna. Elnökké a jun. 7-iki közgyűlés gróf *Teleki* Gézát választotta, ki azonnal átvette az ügyek vezetését.

Sok, fájdalmas gyásza volt társulatunknak a letűnt évben. Két válaszmányi tagot vesztettünk: *Nagy* Imrét és *Horvát* Árpádot, kik társulatunknak megalapításakor s azóta is kiváló

szolgálatokat tettek. Az alapítók közül gyászoljuk gróf *Crouy* Frigyes, a nagynevű gróf *Teleki* Domokos özvegyét, *Kóczán* Ferenczet, *Edelspacher* Antalt, a kitűnő linguistát, ki, míg a súlyos kór utól nem érte, maga is foglalkozott őstörténeti problémákkal, *Tomory* Anasztászt, gróf *Bánffy* Miklóst s gróf *Kun* Kocsárdot. Az évdíjas tagok közül 26-ot vesztettünk s köztük több író: *Nedeczky* Gáspárt, *Chernel* Ignácot, *Alleker* Lajost, *Havas* Sándort, *Dankó* Józsefet, *Wenrich* Vilmost. A mi e veszteségekben pótolható volt, azt pótolta a múlt év: alapító tagjaink száma a múlt év elejétől fogva 18 új alapítóval szaporodott, évdíjas tagjaink száma a mai napig 1627-re emelkedett.

Társulatunk vagyona is szépen gyarapodott. A tényleg betizedett és bejelentett alapítványok összege ma kerek számban 51,500 frtot tesz ki. E gyarapodás jelentékeny részét özvegy *Gardos* Jánosné asszony hagyományának köszönhetjük, ki egy első magyar általános biztosító társulati részvényt hagyott társulatunknak, melynek mai értéke 4000 frt felett áll.

Azt hiszem tisztelt közgyűlés, hogy ezekkel röviden beszámolva társulatunk múlt évi működéséről, igazoltuk életképességünket is. Aggodalom nélkül nézhetünk a jövőbe. A nemzet, mely múltját megbecsüli, ebben bírja jövője biztosítékát is.

III.

DEÁK FARKAS EMLÉKEZETE.

(1832. apr. 4 — 1888. jun. 4.)

Maros-Vásárhelyt, a székely főváros piaczn, egy szép ércszobor áll, arcczal az ország keleti határa felé fordulva, kezében távcsővel, lábát ágyú-csővön nyugtatva. Bém apót ábrázolja Magyarország ez egyik legsikerültebb szobra (Huszár Adolf mesterműve), az osztrolenkai hőst, a szabadságharcz erdélyi dicső vezérét, mintha mondaná: talpra magyar! előre székely!

Meghallotta a hívó szózatot a maros-vásárhelyi collegium ifjusága is, és lelkesülten sorakozott a háromszínű zászló alá.

A leglelkesebbek egyike volt Deák Farkas, ő is jelentkezett, de a gyenge testalkatú, 16 éves ifjút nem vették be honvédek. Nagy keserőséggel töltötte ez el az ő lelkét. Hát még midőn Bem apó diadalaitól zengtek a székely bércek és mezők. Újra jelentkezett, kért, könyörgött s nem hiába: jóakarója, pártfogója gróf Tholdalagi Mihály 1849-ben magához vette s mint az ő segédtisztje vett részt néhány hónapig a hadi mozgalmakban.

De ha akkor nem szolgálhatott hazájának úgy, mint szeretett volna s nélkülöznie kellett épúgy a dicsőség babérját, mint a martyrság töviskoszoruját: a vértanuságban nem-sokára bőven részeltette a sors az 1851/52. székely összeesküvés következtében, a melybe ő úgyszólván egész ártatlanul keveredett.

Ennek az emlékoszlópa is Maros-Vásárhelyt emelkedik, a város keleti végén elterülő u. n. posta-réten, szemben a

történeti nevezetességű »Libáncs« mezővel, a hol 1661. szept. 14-én Ali basa Apati Mihályt Erdély fejedelmévé tette.

Ott végezték ki bitófán 1854. márcz. 10-én Török János-m.-vásárhelyi tanárt, Horváth Károly földbirtokost és Gálfi Mihály ügyvédet (a Török sógorát), mint székelyföldi szervezőit annak a szerencsétlen utó-forradalmi mozgalomnak, a Makk—Gál-féle titkos összeesküvésnek, a melynek célja volt Erdélyt egy külföldi segítséggel megindítandó felkelésre előkészíteni.

Szerencsétlenül kieszt ágas-bogas szervezete volt ennek az összeesküvésnek, úgy hívták, hogy »*Évszaki rendszer.*« Az egész Magyarország volt egy *esztendő*. 12 hónapjából Magyarországra 9, Erdélyre 3 esett: egyik a Székelyföld, második a Maroson inneni, 3-ik a Maroson túli részek.

Az összeesküvés leginkább elterjedt a Székelyföldön, a melynek *hónapja* (úgy mint elvben a többi is) 4 *hétre* oszlott u. m. 1. Marosszék, 2. Udvarhelyszék, 3. Háromszék, 4. Csík-szék heteire. A hetek alosztályai voltak a *napok*, ezekéi az *órák*, *fertályok*, *perczek*, *másodperczek*.

Ezek a titkos nevek jelölték nemcsak a területi felosztást, hanem az összeesküvés részeseinek rangfokozatait s szervezetét is.

A legfőbb polgári és katonai parancsnok volt az *esztendő* (a terv szerint Kossuth Lajos, mások szerint Napoleon herceg). Az órák körülbelül századosi rangban állottak. A tagok egymást nem ismerték, csak a közvetlenül fölebb és alattvalókat. Egy láthatatlan kormány állandott az egész élen.

Ez az elméletileg ügyesnek látszó, de gyakorlatilag kivihetetlen szervezet készítette volna elő az újabb felkelést, melynek terve Makk József 1848/49-iki tűzérezredes és Gál Sándor volt honvédezredes emigránsok műve volt, a kik elseje Kossuth-tól egy a nemzethez intézett u. n. »*nagy meghatalmazás*«-t szerzett, melyben a nemzet felszólítottatott, hogy magát, a nemsokára bekövetkezendő általános európai szabadságharczban való részvételre készítse elő.¹⁾

¹⁾ Kossuth Makk Józsefnek adott meghatalmazása kelt Kiutahíá-

Makk és Gál beküldték Erdélybe az európai forradalom tervvázlatát s az összeesküvés szervezésére szóló »utastás«-t az u. n. »évszaki rendszer« tervrajzát. Figyelmessy kapitány hozta be azt az országba.¹⁾

Kossuth Londonba ment előkészíteni a külföldi segítséget. Gál Sándor Konstantinápolyban, Makk Oláhországban üté föl tanyáját. Emissariusaik az országban megkezdették titkos működésüket.

És az elnyomott magyar alatt megmozdult a föld, s a könnyenhiúk bízni és remélni kezdettek. A szervezkedés főképp a Székelyföldön serényen folyt 1851 őszén.

Ámde a titoktartás, a sötétben lappangás sehogy sem illik a magyar és székely jelleméhez. »Szabály szerint senki-nek sem lett volna szabad a dolgról beszélni, — írja Deák Farkas — de azért minden látható ember, asszony, leány, gyermek a *láthatlan kormány*-ról beszélt, mely már hatalmába kerített mindent és csak idő kérdése, hogy nyíltan és láthatólag is fellépjen.«²⁾

»Az első emissariusok junius (?) és julius hónapokban jöttek Erdélybe 1851-ben. Deák Farkas a nyáron Erdővidéken hallott először némi távoli híreket a napokról, órákról, láthatatlan kormányról stb., de positiv dolgot ekkor még semmit se hallott. Sept. végén szüleit látogatta meg Jobbágyfalván (Marosszéken) s itt a Nyárad mellett malmot építő ácsok már azt kérdezték tőle, hogy: *»hát úrfi, mikor üt már az óra? mikor kezd parancsolni az a titkos kormány?«*

Marosvásárhelyt, ahol az ősszel ő tanulói pályáját folytatta, még többet hallott, de még mind csak úgy rejtelmesen, bizonytalanul. A szüreti vacatióban otthon, s oct. második felében Szent-Benedeken gróf Tholdalagi Mihály Nyáradparti kastélyában s szőlőjében a szép úri társaságban már

ban 1851. jan. 25-én. Közölve Ürmösy Lajos: Tizenkét év Erdély történelméből 84. l.

¹⁾ Kossuth erre felkérő levele Kutahiában 1851. jun. 27. kelt. Kiadta Hentaller Lajos, A balavásári szüret cz. művében 27. l. Kossuth »utastása« kelt Londonban 1851. nov. 18. (Ld. u. o. 30. l.)

²⁾ Fogságom története. Irta Deák Farkas. Pest, 1869. 11 l.

széltében beszéltek, hogy a külföldről angol-francia-török beütés s benn forradalom van készülöben.

A vacatióról a m.-vásárhelyi collegiumba gyűlő ifjúság mindenfelől hozta a készülő felkelés híreit. Deák Farkas egyik barátja (Muzsnai Pál) Csapóról lemásolva hozta a »tervvázlat«-ot és az »évszaki rendszer«-t s mint curiosumot mutogatta. Deák Farkas is megkapta elolvasás végett »s az egész ügy -- úgymond -- alávaló törpeségében jelent meg előtte« s illúsiói merőben szétfoszlottak. Ők nem is törődtek és foglalkoztak vele, folytatták tanulmányaikat. De annál többet foglalkoztak mások. Novemberben már a főiskola mellett gyümölcsöt áruló székely menyecske is megkérdezte, hogy *»igaz-e, hogy ismét jó világ lesz s néhány hét múlva az úrfiék elkergetik a németeket?«*

Ilyen nyilvánosság mellett természetes, hogy a szemfüles osztrák rendőrség is mindent tudott, s csak az alkalomra várt, hogy az összeesküvőket elfogassa.

Deák Farkas nem avatkozott az összeesküvésbe, sőt elítélte azt. De bejáratos volt »feledhetetlen emlékű kedves tanára« Török János házához, a ki az egész erdélyi felkelés kiszemelt főnöke volt, a mit Deák Farkas — úgy látszik — akkor még maga sem tudott. Török maga kérte Deákot, hogy (azokról az általa látott) írásokról az ifjúságnak semmit se kell szólni, majd ha kell — beszél ő velök.

És Deák Farkas nem szólt és nem tett semmit, az összeszeküvésnek nem volt még egy »perc«-nyi tagja sem; elég volt, hogy tudott róla: neki is meg kellett érte szenvednie, hosszan, keservesen.

1852. jan. 24-én éjjel 40 katoná vett körül a Török János házat s a várba hurczolták többekkel együtt, kiket ott és a vidéken elfogtak. A foglyokat Szebenbe vitték s hadi törvényszék elé állították. A vallomások alapján később újabb befogatások történtek s 1852. jan. 13-án reggel katonák vették körül a m.-vásárhelyi »kollégyomot« is s nyolcz diákot, köztük Deák Farkast, Horváth Gáspárt (most ugyanott tanár s a Teleki-könyvtár őre), Koos Ferenczet (most Brassóban élő

ny. tanfelügyelő) stb. — Mindnyájukat a székházhoz vitték s. negyüket felségsértési perbe fogták.

A székháznál a közönséges gonosztevők közé zárták őket, külön-külön. Deák Farkast 3 cigány, 3 oláh, 2 székely lókötő és gyilkos közé. 48 óráig volt köztük. Aztán hadi törvényszék elé állították, a hol híven előadta, hogy mit és mennyit tudott az összeesküvésről. Főkép Török ellen akartak bizonyságokat szerezni, vallomásokat kicsikarni, de tőle hiába. Azután a várba vitték fel s ott tartották fogságban tovább öt hónapnál. Azalatt az ifjú uralkodó is meglátogatta körútjában Maros-Vásárhelyt s megnézte a várat s a foglyokat is. Deák Farkas fiatalságán megindulva, mondá: Der Arme!

Nov. 12-én Szebenbe indították őket is. Három napig tartott a sírva-vigadó utazás. Elszökhettek volna az éjjeli tanyákon részegen horkoló zsandároktól, de eszköz ágában sem volt — ártatlanságuk tudatában.

A szebeni fogság kemény és kegyetlen volt, a letartóztatás rabsággá változott. Eleinte öten voltak egy szobában, de miután nem vallottak, magános fogságba zárattak. Egymással csak a falon való »kopolás«-sal értekezhetek s mindennemű foglalkozástól el voltak tiltva. Deák Farkast azzal vádolták hogy a vásárhelyi főiskolát az összeesküvés számára rendezte be, az ifjúság vezére volt, majd, hogy »óra«, hogy »nap« volt, végül a »percz«-czel is megelégedtek volna, csak már »voallyon voalamit«, a mint az elkatónásodott magyar tolmács (Hersényi) nógatta. Ezekről vallatták 4—5 napig; természetesen hiába, mert nem volt több vallani valója, mint a mit már Vásárhelyt bevallott.

Hetek, hónapok múltak s még mindig egyedül, tétlenül számlálhatta a nehezen múló perczeket. A börtönőr ifjú felesége lopott be néha egy-egy könyvet, vagy ujságot neki. De hivatalosan semmi szórakozást meg nem engedtek, még a séta közben felszedegetett apró kavicsokat is elvették tőle. 1853. aug. 2-áról mint nagy eseményt jegyzi el »Fogságom története« cz. érdekes munkájában, hogy a törvényszék maga adott egy könyvet olvasnia. Később némileg enyhült a szigor, többen együtt

lakhattak, sakkot is kerítettek. De mégis örömhír volt, midőn a »rémitő« fogságból Gyula-Fehérvárra áttételökről értesültek.

1853. szept. végén vitték őket (mintegy 14-et) Gy.-Fehérvárra, ahol a vársánczban lévő kaszamatába zárták őket. Ottani állapotuk valóságos szabadság volt a szebeni fogsághoz képest: szabadon sétálhattak a vársánczban, szabad volt enni, inni, írószert, könyvet tartani. Tanult emberek lévén többnyire, olvasással és tanulással töltötték idejüket. Deák Farkas itt olvasta először Shakespeare műveit németül és az első francia könyveket. Még így is megőrült egy közülök: egy fiatal nejt sirató és féltő unitarius lelkész: Csiki Áron, a ki karácsony első napján (1853.) egy hitvány bicsakkal torkát átmetszette.

1854. márcz. elején örömmel hallották a hírt, hogy az ítéletet nemsokára kihirdetik felettök. Ártatlanságuk tudatában legjobbat remélték. De az öröm csakhamar bura vált, midőn a profósz azt ujságolta, hogy hármat közülök fel fognak akasztani, köztük egy ifjú embert. Deák Farkas nem kételkedhetett, hogy az »ifjú ember« alatt őt értette, mert mellette elhaladva részvéttel simogatta meg az arcát, mondván: Wenn er nicht so jung wäre! ¹⁾ Deák Farkas halálos kínokat állott ki az éjjel. A másnap reggel meghozta a fontoskodó profósz szavainak igazi értelmét, midőn az őrtiszt kérdésekre azt ujságolta, hogy *»biz az elég szomorú, a mit mondhatok, mert ma hármat akasztanak: Maros-Vásárhelyt, az ifjú Horváth Károlyt, Törököt a tanárt és sógorát: Gálfit. Önök is mind el vannak ítélve várfogságra.«*

Az ítéletet csakhamar kihirdették. Deák Farkast 12 év várfogságra ítélték, kegyelem útján leszállítva 5 évre (bele nem értve a 2 óvi vizsgálati fogságot.) Hat hétig még Gy.-Fehérvárt maradtak. Azalatt értesítették szüleiket, s búcsúzgattak tőlök s 1854. ápr. 27-én indították őket Josefstadtbá. Szászváros, Déva, Arad, Makó felé vitték őket, Szegedig szekéren. A nép mindenütt tüntetőleg fogadta őket úgy, hogy szomorú útjuk diadalmenetté vált. Szegedtől vasuton szállítottak tovább Pesten át (hol a Neugebaudeban egy napot és két éjet töltöt-

¹⁾ Fogságom története 61. l.

tek) a csehországi Josefstadba, hova 12 nap múlva értek. Megható jelenet lehetett, midőn a régi magyar foglyok az újonnan érkezőket börtönük zárt falai közül a Szózat, a »*Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar!*« éneklésével üdvözlötték.

A jofestadti fogsági élet leírása a legszebb része Deák Farkas fogsága történetének. A rabbilincsre vert magyar vértanúk életének megható ecsetelése ez; a magyar történelem egyik legszomorúbb lapja s egy darab kulturhistória — gyászkeretben. Benne van a XVII. sz. gályarabok, a török-tatár fogságban synlódott ősök, a régi bujdosó magyarok összes nyomora, keserve, honfi fájdalma. Mintha mindazoknak, a hazáért és szabadságért vértanúságot szenvedteknek keserveit olvasnók e gyászos lapokról, oly mély hatással van az olvasóra. Szomorú és lélekemelő. Sorsuk részvétet — a lelki nagyság, melylyel azt túrték, tiszteletet ébreszt, a mit még a zsarnok önkény vak eszközei sem tudtak megtagadni tőlük. A végén nem tudjuk: szánjuk-e őket, vagy irigyeljük, hogy megadatott nekik a hazáért ennyit s oly nemesen, hősiesen tűrni, szenvedni s a martíromság dicskoszorújával indulni az édes haza felé 1857. május 13-án, midőn a császári annestia sötét börtönük ajtaját megnyitotta.

Deák Farkast is elkisért e részvét és tisztelet börtöntől koporsójáig. A részvétet ébren tartotta az, hogy testben megtörve, egy lassan ölé kör csiráját hordozva, tért hazájába vissza; a tiszteletet növelte az, hogy oly szellemi kincseket gyűjtött a folytonos olvasással, tanulással hat évi fogsága alatt, a melyeket gazdagon gyümölcsöztethetett — maga és nemzeti irodalmunk javára.

Sőt az, hogy ő mint kész tudós és író került ki a holt-eleven élet ama nehéz iskolájából, biztosította a részvétet és tiszteletet az utókor részéről is az ő emléke iránt, mert ő nemcsak átélte, de le is írta életének a magyar történelembe belejátszó e szomorú időszakát s azt élvezettel és tanulsággal forgatjuk halála után is és forgatni fogják a mi halálunk után is, mint a hogy a Bosporus partján régóta porladozó bujdosó

vértanunk: Mikes Kelemen törökországi leveleit szeretettel olvasgatjuk két évszázad nagy ideje multán is.

II.

Deák Farkast a fogság tette u. n. nagy emberré. De hát sokan sínlődtek vele együtt ott és másfelé is fogságban és még sem lettek hírneves emberekké, mint a hogy lett Deákon kívül pl. Bónis Sámuel, a mult napokban elhunyt Könyves Tóth Mihály, Ócsvay Ferencz volt curiai bíró, vagy a két gróf Haller testvér, avagy oly jeles tudós tanár, mint Horváth Gáspár, Deák Farkas ottani mentora s legjobb barátja, a kik mind Josefstadt vára keserves tanfolyamát végezték.

Meg kellett tehát lennie Deák Farkasban már előbb annak az alapnak, melyre ott építhetett; annak a törekvésnek, a mely őt szellemi kincsek gyűjtésére sarkalta; annak a magasabb eszmei szárnyalásnak, a mely egyedül tud valakit kiemelni a tömeg közül.

Mindez bőven meg volt már a gyermek és ifjú Deák Farkasban, gondosan elültetve a gyöngéd szülék kezétől, szépen ápolva tanárai által az iskolában s nemesítve a művelt úri társaságok légkörében, a hol Deák Farkas forogni szeretett.

Családi állapota s neveltetése adta meg az alapot, melyen aztán önmagát mindig magasabbra emelhetle.

Deák Farkas Marosvásárhelyt született 1832 ápr. 4-én. Atyja köpeczi *Deák Ferencz* királyi táblai ügyvéd, classikus műveltségű férfi volt, a ki pár évig mint helyettes jogtanár is működött a 30-as években a collegium mellett fennállott akkori jogakadémián, mint a külföldön tartózkodó Dósa Elek helyettese. A latin nyelvet a legnagyobb szabadsággal és könnyűséggel beszélte élete végeig († 1868 ápril 4-ikén 71 éves korában). O volt első mentora fiának is a latin nyelvben s egyéb tanulmányaiban. Anyja magyar-csesztvei *Miske Anna* volt, régi nemesi családból. Édes anyja korához képest szintén igen sokat olvasott, művelt, kellemes társalgó, élénk kedélyű s gyermekeiért élő-haló asszony volt († 1880 aug. 27-én).

Deák Farkas mindkettőjük természetéből örökölte a

nemesebb jellemvonásokat. Atyjától öröklé szelíd, jóságos természetét; anyjától élénk felfogását, kellemes társalgási, előadási modorát s mindkettőtől a nagy olvasási hajlamot, mely már gyermekkorában jellemezte.

Tanulását gondos szülői felügyelet alatt korán kezdte és folytatta a maros-vásárhelyi jó hírű ev. ref. collegiumban, s az ugynevezett subscriptiós vizsgát 1846-ban 14 éves korában tette le kiváló sikerrel.

A szünidőket rendszeren a közelvidéki főúri és nemesi házaknál vagy tanulótársainál s rokonainál töltvén, korán fejlett ki benne a társasági, társalgási érzék, tehetség s bizonyos szélesebb látókör. Már ekkor alapját vetette meg széleskörű ismerettségének, melyet később is annyira cultivált, hogy alig volt az országnak megyéje és nagyobb városa, hol neki ismerősei, sok helyt éppen barátai ne lettek volna.

Az 1848—9-iki szabadságharcz eszmeáramlatai élénken foglalkoztatták és ellenállhatatlanul magukkal ragadták az élénk képzelődésű, lelkes 16—17 éves gyereket is s bár zsenge ifjúsága miatt a harc mezején kevésbé vehetett activ részt: kihatással volt az egész életére.

A nagy tragédia befejezte után ismét megkezdte másfél éven át szünetelt tanulását, melyet pár évig jó sikerrel folytatott mindaddig, míg a politikai elnyomatás korszakának ama fennebb vázolt megdöbbentő epizódja, a Török-Gálfi-Horváth-féle összeesküvés, melyben részességgel vádoltatott, az iskola falai közül a börtön celláiba juttatta.

Fogsága idejét szerencséjére magas műveltségű, szellemes és jókedélyű hazafiak társaságában töltvén, míg egyfelől a gyászos öt esztendő tetteleg örökre helyrehozhatlanul megviselte, lelkét, szellemét magas kiképeztetéshez juttatta. Ott tanulta meg a német, francia és angol nyelveket s temérdek könyvet olvasván össze, kivált az utolsó időben Gyulafehérvárt és Josefstadtnban, midőn azokhoz könnyebben hozzá juthattak.

1857 nyarán kegyelem útján ő is haza érkezvén, kenyér után kellett néznie s így lett a Földvári és a gróf Bethlen fiúk nevelője. Ebben a minőségben idejének nagy részét 1857—1862-ig Kolozsvárt és főleg nyaranként a Mezőség

különböző községeiben töltötte. Ez alatt az idő alatt a kolozsvári ifjúság társadalmi életében jelentékeny szerepet játszott és egy ideig az ottani ev. ref. collegiumban is tanítóskodott. Tanítványai mai napig is, több mint 30 év múltán, hálásan emlékeznek sok tudására s lelkes, vonzó tanítási modorára.

1861-ben Kolozsvárt jogakadémia szerveztetvén, az első évre azonnal beiratkozott s ott az első évi jogtanulmányt elvégezvén, 1862-ben Pestre költözött és ott folytatta s végezte be 1865-ben az egyetemen jogi tanulmányait. Úgy hogy a kétszeri szomorú félbeszakítás miatt az, a ki 14 éves korában már collegiumi deák volt, csak 33 éves korában juthatott jogvégzettséghez, letévén kitüntetésekkel a jogtörténelmi és bírói vizsgálatokat.

A szabadságharcz zivatarra és az azt követő szomorú korszak számtalan életpályát tört derékon ketté, vagy zavart meg természetes fejlődésében. Deák Farkast is visszavetette legalább egy évtizeddel. De az ő erős akarata győzedelmeskedett a rendkívüli körülményeken. Bizony erős akarat kellett hozzá, hogy önerejéből szerezze meg az élet mindennapi szükségseit s ugyanakkor pótolja és bevégezze tanulmányait s a nagyratörekvés nem csekély ambíciója, hogy önállóan, az irodalom terén is működjek s írói babérokra tegyen szert. Deák Farkas azonban tudott időt szakítani magának arra is, hogy a műzsák szolgálatában jeleskedjék.

Az 1857-től 1867-ig terjedő tíz évre esik írói munkásságának első szaka.

Először is a »*Kolozsvári Közlöny*«-ben és a »*Pesti Napló*«-ban kezdett politikai tartalmú leveleket, színi bírálatokat, könyvismertetéseket stb. irogatni. Azon kívül a szépirodalmi lapokban novellákat írt az erdélyi társadalmi életből, melyeknek tárgyát olykor már a történelemből is meríté.

1861-ben Kolozsvárt két kötetben jelentek meg novellái, melyek abban az időben az erdélyi szalonok asztalain kedvelt olvasmányt képeztek; az elbeszéléseknek természetes, vonzó, és érzelmes irálya, előadási modora kivált a nők szívéhez könnyen találván meg az utat. Beszéleyei 1864-ben második

kiadásban is megjelentek, a mi akkor ritkaság-számba ment.¹⁾ 1862-ben adta ki, báró Bánffy Dezsővel (a mostani miniszterelnökkel) és Réthy Lajossal (most hunyad-megyei kir. tanfelügyelő) a »*Kolozsvári Album*«-ot.

Ez a serény irodalmi munkásság általánosan ismeretessé tette a Deák Farkas nevét, úgy hogy mikor Pestre költözött, már mint jónevű beszély-író volt ismeretes s Arany János, Kemény Zsigmond és Pompéri János szeretettel karolták fel az önerejére támaszkodott szegény erdélyi ifjút.

Pestre költözvén, a politikai és szépirodalmi lapokban, folyóiratokban szakadatlanul és sokat dolgozott ezen tíz év alatt; úgy, hogy csak beszélye mintegy 70 jelent meg a 60-as évek folyamán s akkor egyike volt a legkedveltebb és ismertebb novellaíróknak. Abban az időben (mint minden elnyomatás korszakában) élénkebb volt a közönség történeti érzéke, s Deák Farkas jól értette a közérzületnek kifejezést adni. Azért voltak közkedveltek novellái, melyeknek tárgyait már mind sürűbben vevé a történelem köréből. A politikai irodalomban legnagyobb részt az általa jól ismert erdélyi viszonyokkal foglalkozott, részint a »*Pesti Napló*«-ban, részint az »*Esti Lapok*«-ban, részint az erdélyi részekben megjelent ujságokban.

De nemcsak a szépirodalom iránt volt neki érzéke. A szorasabban véve tudományos irodalom terén is korán próbálkozott s jelentékeny munkákat alkotott.

1866-ban a kolozsvári collegium számára tankönyvül lefordította *Lévi Alvarez népszerű természettanát* (146 l.), melyet sokáig használtak kézi-könyvül és ugyan 1866-ban egy nagyobb tanulmánya is jelent meg Pesten »*A nemzetgazdaságtan története*« czímen, mely akkor az úttörő munkák közé tartozott.

Ez a tíz esztendő volt az ő irodalmi iskolája: első, főkép szépirodalmi kísérleteinek, sikereinek s egy-egy tud. munkáírásának, s mindezek mellett az életfentartás küzdelmeinek időszaka.

¹⁾ Beszélyek. Irta Deák Farkas. Új olcsó kiadás, két rész egy kötetben. Kolozsvárt, 1864. 168 és 262 l.

Midőn a nemzet a politikai elnyomatás alól felszabadult, Deák Farkas életében is új korszak kezdődik. Élete hányatott hajója biztos révbe jut, miniszteri hivatalnokká lesz; irodalmi törekvései határozottabb, egységes irányt vesznek. A multtal mintegy leszámol »*Fogsága történeté*«-vel s eddigi irodalmi irányával is mintegy szakítva, történetíróvá lesz.

Az alkotmányos időszak helyreálltával *Lónyai* Menyhért a pénzügyminiszteriumhoz és *Horváth* Boldizsár az igazságügyihez egyszerre nevezték ki fogalmazónak, de önként érthetőleg a jogi és történelmi tanulmányainak inkább megfelelő utóbbi állást foglalta el. Hivatalában 19 évet töltött s annak teendőit változatlan buzgósággal végezte mindaddig, míg a még fogságában szerzett lappangó kór miatt elbetegesedve 1886-ban mint címzetes osztálytanácsos nyugdíjaztatott és ugyanakkor ő Felségétől a hivatalában és irodalmi téren szerzett érdemei elismerésül a III-ik osztályú vaskoronarendet nyerte kitüntetésül.

Hivatalában mint gondolkodó, sokat tapasztalt és önálló felfogással bíró férfiú, ki nem 22—23 éves korában kezdte a bürokratikus szolgálatot hanem mint már 35 éves érett férfiú ült a hivatali asztal mellé, nem igen tudott lelkesülni a chablonszerű s bizony nem valami lélekfejlesztő munkáért, de azért elvégezte hűségesen dolgát s kivált a kisebb állású hivatalnoktársai a legnagyobb szeretettel, tisztelettel ragaszkodtak hozzá. Ha nagyobb jelentőségű s kényesebb természetű munkák bizattak rá, mint pl. a 70-es évek elején a törvényszékek rendezési ügye, s néhány nagyobb börtön-vizsgálati ügy stb., azokat aztán egész odaadással, lelkesedéssel és sikeresen végezte.

Érdemeivel arányban növekedett az elismerés, melylyel honfitársai, tudományos társulatok, majd ő Felsége a királyné s az uralkodó megtisztelték.

A régi Marosszékből írói és hazafias érdemei méltánul már 1862-ben és 1868-ban, Belső-Szolnokmegyében 1871-ben és Kővár-vidékén 1874-ben tiszteletbeli főjegyzőséggel tüntették ki. 1869-ben szülővárosa részéről (a melylyel az összeköttetést mindig fenntartotta s a hová nyári üdülésre

rendesen lejárogatott) nyert egy, bár platonikus értékű kitüntetést, de a mely neki mégis jól esett. Ugyanis 1869-ben Maros-Vásárhely számos tekintélyes polgára képviselő-jelöltnek hívta meg és léptette fel; de ő, mint az idealismus híve egész életén át, nem értett a korteskedéshez s így a politika szeszélye mást juttatott a honatyasághoz. Nem sokat búsult felette, más volt az ő világa, a hol az ő babérai termettek. Ő ekkor hivatalán kívül már egész erővel a történelmi munkásságban találta fel örömét, melyet nagyobb mértékben 1867-ben kezdett meg, s azóta egész haláláig buzgón folytatott.

Jelentékeny részt vett a Magyar Történelmi Társulat megalakulásában és működésében, sok éven át mint annak jegyzője, választmányi tagja, szerkesztő bizottsági tagja s egyik legszorgalmasabb munkása, üléseinek látogatója, felolvasója, a mint azt a Századok első 20 évi folyama bőségesen bizonyítja. Tevékeny részt vett annak nyári kirándulásaiban is. Egy ily kirándulás alatt a Mohi-pusztai ásátásoknál ismerkedtem meg vele s szerettem meg nyílt, egyenes, kedélyes, barátságos, emberszerető lelkületét. Tiszteletem fokozódott iránta, midőn a kirándulás folytatásaként Kassára s onnan Thaly Kálmánnal együtt Lapispatakra a Keczer-levéltár átnézésére mentünk. Négy fekete paripa röpített a Tarcza völgye felé, el a történelmi nevezetességű Rozgonyi-mező mellett. Lapispatakra, Keczer Miklós kir. kamarás úr kastélyába, a hol bő aratásunk volt a kurucz-levelekben, asszony-levelekben, (a miket Deák Farkas ekkor nagy kedvteléssel kutatott.) Ő tett jelentést is kassai zárgyülésünkön a bizottság működéséről 1878. szept. 1-én; valamint a megelőző 1877. évben Pozsonyban a köpcsényi, nagyszombati, s a vármegyei levéltári bizottságok működéséről; még előbb, az 1876-iki gömörvármegyei kiránduláson a kutatások eredményéről; 1875-ben a nyitrai megyei bodóki könyvtárról; 1874-ben a zólyom-túróczin a radványi könyvtárról; az 1872-iki szepes-vidéki kiránduláson a gr. Csáky-család kassai ága levéltáráról. Utoljára az 1879-iki erdélyi kirándulásokon vett részt.

Ezek a vidéki kirándulások és levéltár-kutatások nagy befolyással voltak az ő munkaköre kijelölésére s történelmi tanul-

mányai irására. Pl. a Csákyak levéltárában talált adatok ösztönzik és lelkesítik őt a két Csáky István és az első neje Wesselényi Anna élete megírására. A zólyomi kiránduláson ő találta meg a Radvánszky-család radványi könyvtárában Balassa Bálint szerelmes versei gyűjteményét, melyből a Tört. Társ. remek kiadása készült. (1879.) Béli Pál élete megírásához is a gr. Teleki levéltár illetén átkutatása adta meg neki az impulzust.

Az ő történetírói működése tehát szorosan összefügg a M. Történelmi Társulattal, sőt mondhatjuk, az ezzel való viszonyából nőtte ki magát. Első és utolsó tört. művei is a Tört. Társulat kiadásában jelentek meg. Legtöbb műve azonban a M. T. Akadémia kiadásában látott világot. Mert a M. T. Akadémia írói érdemeinek méltánylásául 1876-ban levelező és 1885-ben rendes tagjává választotta. Szorgalmas tagja volt ott is a történelmi, nemzetgazdasági és régészeti bizottságoknak. A mikor csak egészsége engedte, minden gyűlésre eljárt. Kivált akadémiai rendes taggá választása igen nagy örömet okozott ekkor már sokfelől sebzett szívének, lelkének.

Más társulatok kulturális törekvéseiben is tevékeny részt vett. Így az 1875-ben létesült *Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet* alapításában és működésében kiváló része volt. Annak mindvégig buzgó és munkás választmányi tagja, utóbb alelnöke s hét éven át kiadványainak, naptárainak szerkesztője volt.

A székelyegyleti közgyűléseken olvasta fel gr. Mikó Imre és br. Apor Károly fölött tartott nagyhatású emlékebeszédeit. A naptárban megjelent sok kiváló egyén életrajzát is legnagyobbbrészt ő írta.

A Régészeti és Embertani Társulat megalakításában is jelentékeny részt vett 1879-ben, abban sokat dolgozott s végig választmányi tagja volt. Kedvelt tárgya volt itt a régi híres erdélyi zománcz tanulmányozása, melyről többször érkezett. A *Heraldikai és Genealogiai Társaságnak* is ott állott bölcsőjénél 1883-ban. A Turul legelső füzetében már ír is a »Wesselényi család címéré«-ről. A III. füzet főczikke is az ő tollából való: »Az első magyar címertan«-ról, *Páriz-Pápai*

Ferencz 1695-ben megjelent »*Ars Heraldikájá*«-ról. A többi évfolyamokban is sűrűn követték egymást dolgozatai.¹⁾

Nemcsak a tudományos társulatok érdekelték: nagy barátja volt a színművészetnek is.

A nemzeti színház ügyeivel tíz éven át (1863—1873.) behatóan foglalkozott. Rendszeresen eljárt a színházba s számos színi-bírálatot írt az előadásokról. Színdarabokat is fordított francziából, melyek egy része a sokat változott nyelv és ízlés daczára ma is színen van. Az általa fordított darabok nevezetesebbjei (melyek némelyikét azóta már újabban mások is lefordították) a Frou-frou; Amboisei összeesküvés; Montjoy; Őrvény; Síró férj; Rabagas, a sensatio politikai színmű; Seraphine stb. Írt egy »*Renegát*« című dalmű-szöveget is, melynek zenéjét báró Orczy Bódog írta s mely angolra is fordítva Londonban nyomtatásban is megjelent és az 1870-es években ott ismételtelen előadatott. A 70-es évek elején pár évig a drámabíráló bizottságnak is tagja volt.

De nemcsak a fővárosi tud. társulatok s kulturális intézetek kebelében fejtett ki ily sokoldalú tevékenységet, buzgalmat. Több vidéki társulattal is benső összeköttetésben állott. Főkép az erdélyiekkel, a hova tartozandóságáról egy perczig sem feledkezett meg.

Nagy kedvvel vett részt a maros-vásárhelyi *Kemény Zsigmond Társaság* alapításában is, annak is dolgozott, s midőn épen hosszabb szünetelés után ezt többek közreműködésével új életre volt keltendő, mint annak elnöke, akkor érte el az emberi sors rideg végzete, mely minden buzgóságának, törekvéseinek örökre véget vetett.

Tagja volt a legelénkebben működő vidéki társulatnak: a »*Hunyadmegyei Régészeti és Történelmi Társulatnak*« is, mely őt még 1881-ben tiszteleti tagjául választotta.

Ha valahol szivességet, jót tehetett, ő sohasem késett

¹⁾ Így a Turul 4. évfolyamában: Schmeizel Márton czimertan író. — A nemes gróf Rhédei családnak egyik czimere. — Br. Nyáry Albert emlékezete. — Az 5. évfolyamban: Mikola genealogiája az erdélyi családokról. — Ipolyi Arnold emlékezete. — A 6. évfolyamban: Az alcsernátoni Damokos család nemzedék-rendje.

munkájával. Így a budapesti kereskedő-iffjak társaságában is a 60-as évek végén és a 70-esek elején többször tartott nagy tetszésben részeseült felolvasásokat.

Szóval sokoldalú élénk tevékenységet fejtett ki a tudományos, irodalmi s kulturális törekvések számos ágában s téerein. Legmaradandóbb műveit mégis a magyar történetírás terén alkotta, a melyről külön kell megemlékeznünk.

III.

Deák Farkas történeti művei két főcsoportra oszlanak: egyik történeti anyag közleményei, oklevél-gyűjteményei; a másik feldolgozott munkái, értekezései, történeti életrajzai, korrajzai. Oklevél-gyűjtéseiben a művelődéstörténeti anyag vonzotta leginkább; mint feldolgozó történetíró a monografia írók közé tartozott. Legkedveltebb genre-e volt az *élet- és jellemrajz s a korrajz*, a melyben maradanó becsű munkákat alkotott.

Oklevél szerkesztései a következők:

A M. Történelmi Társulat vidéki kirándulásain gyűjtött oklevelei kiadását határozván el, 1879-ben megjelent azok első kötete »*Hazai Oklevéltár*« cz. a. A szerkesztést Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula végezték. Gr. Desseffy Lajos áldozatkészségéből jelent meg ez a követ, a mely az 1234—1536-ig terjedő időszakból 380 oklevelet tartalmaz, köztük 167 Árpádkorit.

Deák Farkas saját oklevél-gyűjtésének specialis iránya volt. Felismervén azt a nagy művelődéstörténeti jelentőséget, a mely a női levelekben rejlik, a családélet, háztartás, a társasélet sokféle viszonyaira: mindig előszeretettel kutatta és gyűjtögette a régi magyar nők leveleit. 1879-ben már egy egész kötetel rendelkezett a XVI—XVII. évszáz legműveltebb és előbbkelő hölgyeinek leveleiből, melyeket u. a. évben a M. T. Akadémia tört. bizottsága »Magyar Leveles Tára« II. kötetében kiadott. »*Magyar hölgyek levelei 1515—1709.*« cz. a. 499 darab tiszta magyar levelet tartalmaz e kötet, köztük Báthory Erzsébet, Lorántffy Zsuzsánna, Károlyi Zsuzsánna, Brandenburgi Kata, Széchy Mária, Báthory Zsófia, Zrinyi

Ilona és Kata, Bornemisza Anna és Katsa a Révay, Forgách, Wesselényi, Pálffy, Nádasdy, Istvánffy, Batthyány, Perényi, Bánffy, Béli, Csáky, Berzeviczy stb. családok nőtagjainak érdekesnél érdekesebb levelei. E levelek történeti értékét külön is méltatta egyik akad. értekezésében, melyet a »*Magyar hölgyek leveleiről*« írt (1879.)

Ezeknek nagy becsét és elsőrangú kútfői értékét a magyar társadalmi és családelet történetére nézve csak az fogja tudni majdan kellőképen méltányolni, a ki a magyar történelem egyik leginkább érezhető hiányának pótlására, a magyar családi és társadalmi élet megírására elszánja magát és a Deák Farkas magyar hölgyek leveleiben rejlő gyöngyöket méltó keretbe foglalva feltűzi »Hungária« alakjára annak egyik legszebb ékességeül.

Még két kötet igen becses oklevéltár címlapja viseli a Deák Farkas nevét: a »*Gróf Thököly Imre levelei*«, és »*A bujdosók levéltára*«, melyeket a M. T. Akadémia megbízásából ő rendezett sajtó alá és adott át közkincsül a magyar történetírásnak 1882. és 1883. folyamán. Mindkettőnek az anyaga a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárának gazdag történeti tárházából van merítve. Egy öt tagú bizottság¹⁾ két nyáron át kutatta és irogatta e leveleket a maros-vásárhelyi »théka« falai között, melynek közelében Deák Farkas először és utoljára látta a napvilágot. Az erdélyi fejedelemség legutolsó két évtizedére s a Wesselényi-féle összeesküvést követő üldözés elől bujdosók történetére leggazdagabb kútfőnk ez a két kötet. Az egyik gróf Thököly Imre, a bujdosók lelkes és az önfeláldozásig kitartó vezére mintegy 238 levelét tartalmazza 1668—1687-ig, legnagyobbbrészt (155 levél) Teleki Mihályhoz, Erdély mindenható főtanácsurához, Apafihoz a fejedelemhez (35 levél) és részben különböző egyénekhez intézve (48 levél, a függelékben a bujdosók 4 okiratával). A másik kötetben a bujdosók, vagy mint magokat nevezik az »*Istenünk dicsőségeért édes hazánk lelki testi szabadságáért fegyvert viselő*

¹⁾ Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos és Barabás Samu.

grófi, úri, főnemesi lovas és gyalog vitézlő rendek» írják az ő panaszait, keserveiket, segélykéréseiket, a szabad kis magyar haza, Erdély fejedelméhez, tanácsuraihoz, rendeihez; soraikból, s a nyert válaszokból a magyar politikai és vallásszabadságért folytatott közös küzdelem képe rajzolódik lelki szemeink elé az 1670 és 80-as évekből.

Deák Farkas *feldolgozott történeti művei* közül legelőször is arról a *trilógiáról* kell emlékeznünk, a melylyel ő a 70-es évek folyamán mindvégig, s a 80-as évek elején oly igazi bensőséggel, kedvteléssel, lelkesedéssel s ezekhez méltó sikerrel foglalkozott.

A M. Történelmi Társulat szepes-vidéki kirándulása alkalmából 1872-ben feltárult előtte a gazdag gr. Csáky-levéltár Kassán és Lőcsén. Rengeteg, eddig ismeretlen történelmi anyag kínálkozott itt az Erdély és Magyarország történetében kiváló szerepet játszott Csákyak élettörténetéhez.

Deák Farkast, az erdélyi székely-magyart, megragadta a vágy, hogy megismerje az erdélyi főgenerális fejedelmi trónkereső *Csáky* István élete eddig elrejtett viszonyait, mint novella író t nagyon érdekelte a másik *Csáky* István, Brandenburgi Katalin fejedelemnő kegyencze kalandos és változatos élettörténete, a kinek e levéltárban csaknem minden napjáról, tettéről értesülést nyerhetett. S az érdekes oklevelek csábításának ellentállni nem tudván, elkezdte tanulmányozni a XVII. századi három Csáky István, apa, fiú és unoka (főgenerális, tárnokmester, nádorjelölt és országbíró) életét, a kiket a krónikások minduntalan összezavartak, sőt legújabb történet- és életrajz írók is úgy össze-vissza cseréltek, hogy az olvasó vagy 130 esztendősnak képzelheté a 36 éves korában elhunyt első Csáky Istvánt (Mihály vajda legyőzőjét) s még az unoka tetteit is neki tulajdonította vala.

E fejedelmi trónkeresők életét kívánta megírni Deák Farkas. Az első egyéniségét és erőteljes jellemét (1570—1605.) szépen domborítja ki *Adatok a »nagy» Csáky István életéből* cz. akadémiai értekezésében (Bpest, 1877) »mintegy bevezeté-

sül fia életrajzához«, a melynek megírására évek óta készült és tett előtanulmányokat.¹⁾

Széleskörű tanulmányai folyamán arról is meggyőződött hogy a »nagy« Csáky István felesége s az első gróf Csáky István tárnokmester anyja, *Wesselényi Anna*, annyira érdekes és önálló egyéniség volt, hogy »az ő életrajza, mint kisebb epizód, nem szorítható fia történetébe.« S így arra határozta el magát, hogy a »nagyasszony« életét külön megírja. Ez a gene-sise »*Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné* (sz. 1584. † 1649.) *életrajza és levelezése*« cz. munkájának, (Bpest, 1875. 202 l.) mely szintűgy, mint az előbbi, »a fia élettörténetéhez mintegy bevezetőül szolgál.«

Wesselényi Anna, Wesselényi Ferencz, Báthory István lengyel király egyik legkedvesebb híve és udvarmestere és Sárkándi Anna (előbb Békés Gáspárné) leánya volt. Lengyelországban született (1584.), ott töltötte gyermeksege első éveit 1590-ig, azután Hadadra költöztek. Csáky István neje 1600 táján lett s 1605-ben, 21 éves korában, már özvegyen maradt s többé nem ment férjhez, kegyelettel ragaszkodott férje emlékéhez s közel ötven évig írta magát az özvegyek akkori szokása szerint »*árvá*«-nak, egyedül gyermekei neveltetésének és boldogságának áldozván ifjú életét. Deák Farkas úgy jellemzi őt szép élet- és jellemrajzában, mint »a XVII. századi hű feleség, szerető, gondos anya, munkás gazdasszony, vallásos érzületű s művelt magyar hölgynek kiváló példányképé«-t.

Ilyen anya nevelte gróf Csáky Istvánt, Deák Farkas történetíró tollának egyik legkedvesebb alakját: a trilogia harmadik főhősét, a virágzó Csáky család új alapítóját, a mostani Csákyak törzsatyját, Erdély fejedelmi trónkeresőjét, Brandeburgi Katalin kegyencét, magyarországi nádorjelöltet és tárnokmestert.

¹⁾ Nem hallgathatom el ama megjegyzést, hogy a Csáky István »*nagy*« melléknévét a krónikások, (a kik után Deák Farkas »*nagy*«-nak írja) nyilván »*idős*b« értelemben használták, mint azt mai napság is használják Erdélyben. Csáky István ugyan eléggé »*nagy*« ember volt, de az általános népszerűségnek koránt sem örvendett annyira, hogy a »*nagy*« díszjelzővel illették volna. Egyszerűen megkülönböztetés akart lenni a »*nagy*« jelző hasonnevű fiától.

A régi krónikások és történetírók a Rákócziak érdekében gyártott czélzatos hagyományok és ferdítések alapján igaztalanul itélték meg s pazarlónak, léha udvaroncznak, kalandos regényhősnek festették Csáky Istvánt, a kiról Deák Farkas kimutatja, hogy milyen volt igazán, mily tanulságos mint férj, apa és családalapító, kinek három főrangú neje volt (Forgách Éva, a »szent asszonyka,« Perényi Mária és a gazdag Mindszenti Krisztina). Nem hallgatja el hibáit sem, viszonyát Bethlen Gábor özvegyével és úgy mutatja be, mint századának egy igen érdekes, tipikus alakját.

E munkája méltán megérdemelte azt a figyelmet, a melyben részesült. A M. T. Akadémia az 500 frtos Lévai-díjjal jutalmazta. Ráth Mór adta ki Budapesten 1883-ban: *»Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza«* (350 l.)

E trilógiának mintegy háttérül szolgált amaz értekezése is, melyet *»A Wesselényi család őseiről«* írt (Budapest 1878. megjelent az akad. értekezések között). Ebből a tanulmánya köréből keletkezett »gróf Wesselényi Ferencz nádor élet- és jellemrajza« is (1882.) Általában Deák Farkas szeretett nagyobb czélokat tűzni maga elé; de aztán ha tanulmányai közben valami mellék-szereplő, főtárgyával összefüggő történeti alak, történetíró, vagy esemény leköti figyelmét: arról külön tanulmányt ír s így kisebb értekezéseinek egész sorozata keletkezett. Ilyen *»Báthory Zsófia«* élet- és korrajza (Bp. 1882.); *»Gróf Bethlen Miklós életrajza«* (Pozsony 1885. a Magyar Helikon-ban jelent meg), a mely Bethlen Miklóst, mint államférfit és írórt igen találóan jellemzi.

Egy másik erdélyi memoire-íróval, Kemény Jánossal is sokat foglalkozván: *»Rövid észrevételek Kemény János önéletrajzásáról«* cz. akad. értekezésében (Bp. 1888.) keményen bírálja és kimutatja, hogy művét politikai czélzatossággal írta, fejedelemségének mintegy előkészítése végett s így éber kritikával használandó.

Mint a M. Tört. Társulat czéli-bizottságának tagja, egy ideig foglalkozott a céhek történetével is s ennek eredménye

»A kolozsvári ötvös-legények strikeja 1573- és 1576-ban« cz. becses akad. értekezése (Bp. 1888.)

Budavár visszafoglalásának kétszázados emlékünnepe alkalmat adott neki egy becses kútfő publicálására, »*Budavár visszavételéről 1686-ban*«; egy angol szemtanú elbeszélését fordítván ebben magyarrá.

A jelen század némely kiváló politikusairól s publicistáiról is szép tanulmányai jelentek meg, így *Deák Ferenczről*, »*gróf Dessewffy Aurél életrajza*,« melyet 1885-ben nagy betegségből (orbánca volt) lábadozva állított össze. Ezekhez sorakoznak emlékbeszédei, *Csengery Antal*, báró *Radvánszky Antal*, gróf *Teleki Domokos*, gróf *Wass Samu*, *Szalay Ágoston*, *Ipolyi Arnold* felett, melyek eszmegazdagsággal és mély érzéssel tűnnek ki.

Irt két nagyobb műtörténeti tanulmányt is a *zománczról* és *gyűrűről*.

Ezeken kívül egész sereg kisebb-nagyobb értekezése és számos könyvismertetése jelent meg a tud. szakfolyóiratok, főkép a »*Századok*« hasábjain. Ez utóbbinak mindvégig állandó, nagy buzgóságú munkatársa volt.¹⁾

¹⁾ *Deák Farkasnak a »Századok«-ban megjelent cikkei*, (a könyvismertetéseken és bizottsági jelentéseken kívül) a következők:

Barcsay Ákos levelezése id. gróf Csáky Istvánnal 1659—1660 1873. 407 l.

Kemény János erdélyi fejedelem levele a gróf Csákyak kassai levéltárában. 1873. 482 l.

Ariostó Magyarországról 1873. 593 l.

A gróf Wass-család czegei levéltáráról és a gyekei Wesselényi siremlékről. 1874. 301 l.

Gróf Csáky Ferencz első házasságáról 1650—1653. 1875. 293 l.

A nyomtatások szertartáskönyvéről 1875. 412 l.

Hadadi Wesselényi Ferencz gyilkossági vád alatt 1876. 97 l.

A széki merénylet 1610-ben. Új adatok nyomán 1876. 470 l.

Bethlen erdélyi fejedelem végrendelete. 1878. 465 l.

Újabb adatok a Wesselényi-család történetéhez. 1878. 852 l.

Wesselényi Anna imádságos könyve 1606-ból. 1880. 164 l.

A zománcz kérdéséhez 1880. 656 l.

Az ó-budai amphitheatrum. 1880. 695 l.

Csengery Antal emlékezete. 1880. 705 l.

Zománcz és majcz. 1880. 773 l.

Szobieszky János lengyel király udvaráról 1654—1678. 1881. 234 l.

Wesselényi Ferencz. 1882. 353 l.

Báró Radvánszky Antal emlékezete 1883. 313 l.

Adatok a török tatár rabok történetéhez 1885. 579 és 655 l.

Külön kell megemlékeznünk három utolsó nagyobb munkájáról.

Deák Farkas élete végéig a legnagyobb előszeretettel az élet- és jellemrajzokkal foglalkozott. Mint régi novellairó, a történelemben is az iránt érzett legtöbb vonzalmat, a kinek élete regényes, érdekfeszítő. S e nemben a legregényesebb alak élettörténetét ő írta meg a Magyar Történeti Életrajzok keretében »*Forgách Zsuzsánná*«-ról (1582—1632.), a ki Révay Ferenczcel boldogtalan házasetet élt a regényes Szklabina várában, mígnem szerelmese, durva és részeges férjének unokatestvére, a daliás vitéz Bakics Péter, a vár oldalát éjjel kitörtvén (1605.), megszöktette és Detrekő várába vitte s vele boldogan élvén, megvédelmezte a törvény ítélőszéke előtt is.

Ebben a valóban szép, regényes életrajzban csillogtatta leginkább Deák Farkas az ő novella íráson finomult történetíró tollát. Ez a munkája kedves olvasmánya lesz a késő utókornak is. Ő Felsége a királyné értékes aranygyűrűvel tüntette ki azért az érdemes író. Ez a kitüntetés egyik legkedvesebb epizódja volt már hanyatló kora gyérülő kedves emlékeinek.

Van még egy munkája, melyet igazán szívből írt és szívhöz szól: »*Ifjabb gróf Pálffy-Daun teanói herczeg emlékezete*«. Nem a nyilvánosságnak író Deák Farkas írta ezt, hanem »*egy jó barát*«, kézirat gyanánt, csak a szűkebb baráti és családi kör számára. Én is »*baráti emlékül*« kaptam az ő kezéből s olvashattam azzal a lelki gyönyörrel, a mivel az igazi barátság érzete tölti el a szívet.

Nem a nyilvános élet diadalmas hősről, nem a nagy népszerűség fényében tündöklő polgárról s nem a nagy tettek világhírű végrehajtójáról van szó e sorokban (írja maga a jó barát); hanem egy igaz embernek édes emlékét akarja megőrizni, a ki a szív embere volt, kiből eszmék éltek, nemes törekvés, lelkesedés minden szép és magasztos iránt, idealistikus fenkölt irányú gondolkozás és érzület lakott.

Érdekes válóper a XVIII. századból. 1885. 603 l (Br. Kemény Ádám válópere.)

Rajzok a kolozsvári ötvös-czéh életéből. 1886. 370 l.

Béldi Pál bujdosása történetéhez 1887. 370 l.

Midőn Deák Farkas könyvében jó barátjának ércznél maradandóbb emléket emelt — ő is érezte már a mulandóság fuvallatát. Betegeskedni kezdett. S hanyatló korában mindinkább vissza-visszatért ifjúkori ábrándjai, bérczes Erdély-országa, őseinek vadregényes szép Székelyföldje s lelki szemeivel ott tűnődött annak daliás története felett. És hattyúdálálul a székely szabadság legutolsó képviselőjét: »*Uzoni Béli Pál*« élete (1621—1679) megírását szemelte ki.

Talán maga sem tudta előre, hová fognak vezetni tanulmányai. Az igaz történetíró nem csinálja a történetet, hanem kutatja és lefesti úgy, amint találja s az igazság követeli. Deák Farkas is más eredményre jutott ez alapos, gazdag anyagkészlettel megalkotott munkájában, mint a hogy szerette volna; de hogy nem habozott az igazat megírni, az mutatja, hogy *igazi történetíró volt*.

»A történetíró sorsa kinek az illusiokat kell szétosztatni — sóhajt fel az életrajz végsoraiban — nem irigylendő. De habár Béli Pálban nem találtam is meg a nagy embert, a kit kerestem vala, mindazonáltal életében annyi szép vonást, történeteiben annyi érdekes változatot letem, hogy még ezután is sokáig fogom érezni a gyönyörűséget, amit életírása nekem okozott.«

Sajnos, nem sokáig érezte, mert betegeskedése csakhamar komolyabb fordulatot öltött. Midőn e miatt hivatalából nyugalomba vonult, egy ideig még régi kedvelt lakásán, az Egyetem-u. 6. szám alatt lévő Andrássy-féle ház földszintjén remetéskedett, mint egy középkori könyvrő barát, szép könyvtára foliánsai között; de nem sokára a szülőföld szeretete haza vonzotta Maros-Vásárhelyre s ott, mint Anteus, az anyaföld érintésétől mintegy új életet nyerve, történeti eszményképei között boldog és csendes munkás életet kezdett.

Sok szép irodalmi terve volt s azokhoz részben már az anyag is egybegyűjtve. Előtte lebegtek már Teleki Mihály és Bánffy Dénes sokat tanulmányozott alakjai, csak a mesteri tollra és munkaerőre volt még szükség; de éppen a munkáskezdek hanyatlottak le idő előtt, midőn egy végzetes esés munkaképtelenné tette, akkor is épen irodalmi közügyben fáradozván. Így szép tervei vele együtt szállottak a sötét sírba.

IV.

Mielőtt azonban Deák Farkastól elbucsuznánk, meg kell emlékeznünk benne az emberről, a jó barátról is. Méltán megérdemli ebből a szempontból is a kegyeletes megemlékezést, mert Deák Farkas egyike volt a legjobb embereknek, a kiket valaha ismertünk s oly kiterjedt baráti köre vajmi keveseknek jutott osztályrészeül. S míg egyfelől a legkiválóbb kortársai tisztelték meg barátságukkal, hogy többet ne említsünk: Ipolyi Arnold, Haynald Lajos, Csengery Antal, báró Kemény Gábor, Arany János, br. Kemény Zsigmond, Lónyai Menyhért, Horváth Boldizsár, gróf Teleki Domokos, Salamon Ferencz, Torma Károly, Szilágyi Sándor stb., egész sora a legnevesebb születési és szellemi arisztokratáknak; addig másfelől ő is igazi pártfogója volt minden jóra törekvő fiatal embernek, úgy hogy általánosan ismeretessé lett az ő protektorsága a maga erején nagyra törekvő ifjúsággal szemben, s bizony csak a jó Isten és az illetők tudják, hánynak volt, szerény helyzete daczára is, nem jelentéktelen anyagi segélyére is éveken keresztül még a tőle távol álló legidegenebbek közül is.

Hogy öreg szülőinek, míg éltek és testvéreinek áldott jó szelleme, gyámolítója, szívöknek forrón szeretett bálványa volt halála perczéig, azt is kegyeletes emléekben tartják az illetők. Mikor ő haza érkezett kicsiny otthonába, ünnep volt akkor ott minden arczon, minden szívben, sőt a rokonok és ismerősök szélesebb körében is; mikor eltávozott, bánatot, szomorúságot és pótolhatatlan ürt hagyott a rokoni körben.

De nemcsak a rokonok szerették őt: kedvelt alakja volt a budapesti társaságoknak is. Mint puritán jellemű, mélyen érző, önzetlen lelkületű, s egyénileg is kellemes embert, kitünő társalgót, mindenki szerette, becsülte. Kedvelték a nők is; bár nem volt úgynevezett szép férfi; de szelleme szépsége, szíve jósága széppé tették arczvonásait, halaványsárga arcz színét. Nagy homloka, hosszukás orra, ritkás kerek fekete szakáll, rövid nyaka, zömök közép termete hasonlított a Báthory István király egyik koporsóján lévő arczképéhez, mintha mindketten egy ugyanazon erdélyi típusnak lettek volna képviselői.

Deák Farkas sokat utazott, világlátott ember volt. Beutazta többször Német-, Franciaországot és Svájcot (egy ízben br. Kemény Zsigmond társaságában). Angliában is huzamosabb időt töltött, egyebeken kívül a külföldi gazdag kincstárakban lévő erdélyi zománczos ékszereket nagy előszeretettel kutatva és tanulmányozva.

Széleskörű világ- és emberismerete meglátszik történeti munkáin, mint ahogy meglátszott az ő egyéniségén is. Mint kitűnő emlékező — és élénk elbeszélő tehetségű ember, rendkívül kellemesen és tanulságosan tudta környezetét s a társaságot mulattatni s mulatva oktatni. Hazánk minden részét, vidékét is többször beutazta s ismerte, kedves ismerősöket szerezvén magának is mindenfelé. És ekként tanulta azt szeretni és érté meg könnyen a történelmi események összefüggését a helyi viszonyokkal, a mire a világot négy fal közül tekintő szobatudós nem képes.

Sokan fogunk még emlékezni a 70-es évek elején virágzott u. n. »Schodli-kávéház akadámiára«, a mint azt a baráti kört neveztük, a mely estére kelve, a mostani Múzeum- (akkor Schodl-féle kávéházban szokott volt összegyűlni; nem annyira a piccolo-kapucziner vagy más illetén kávéházalási »jogczím«, nem is az újságolvasás vágya, hanem a társaság, a kellemes társalgás, baráti eszmecsere, irodalmi ügyek megbeszélése, szóval a kellemesnek hasznossal való vegyítése vonzotta oda mindennapi találkozóira a rokonlelkű történetírók és régészek egy kis csapatát. E kávéházi társaság a Történelmi Társulatnak úgyszólván egy permanenciában lévő intéző bizottsága volt. Nemcsak a keblí ügyek, választások stb. beszéltek ott meg és készítették elő, de komolyabb irodalmi eszmék és tervek is szülemlettek ottan.

A társaság fő ülnöke volt a magyar heraldika nagymestere: br. *Nyáry* Albert, elmaradhatatlan hű kísérőjével, a »Pagodli« kutyával, (a melynek kávéházi és bolti kihágásairól egész mondakör keringett.) Odajárt a kitűnő régész: br. *Nyáry* Jenő, a ki a »schodli-akadémiát« egy-egy disznótorra és pilini szüreteire is rendesen meghívta. A legkitűnőbb anekdotázók egyike volt a magyar műtörténet mestere, a hóféhér hosszú

hajú és szakálú de mindig ifjú kedélyű és mosolygó ajakú *Henszlmann* Imre és jeles tanítványa *Czobor* Béla. A mindig magyar ruhás, nagy hajuszú *Orbán* Balázs ott beszélgette el kedélyesen emigráns korabeli kalandjainak keleti phantáziával kiszínezett historiáit (hogy úzte az órásmesterséget Brüsszában, végre font számra adván el azokat, midőn tovább készültek vitorlázni; hogyan udvarolt a szép odaliszkoknak). Át-át jött a szomszéd múzeumi lakásából, az öreg *Pulszky* Ferencz is egy-egy félórára. Ritkán maradt el a másik szomszédban lakó *Nagy* Imre is az ő Anjou-kori Oklevéltára munka társaitól. Ha szkiczoí lovagvárából a fővárosba jött, nem maradt el *Odescalchi* Arthur herczeg sem. Odajárt az akkor képviselő *Zsilinszky* Mihály, a ki politikai pályafutása alatt nem feledkezett meg soha a históriaírásról. Néha *Thaly* Kálmán, akkor még sötétfekete göndörfürteivel, melyet épúgy, mint a Deák Farkasét, egy nehéz fej-orbáncz vont be ezüst szálakkal, Az egyetemi könyvtárból mi ketten: az öreg jelzőre akkor még rá nem szolgált il. *Szinnyei* Józseffel. Átjöttek Budáról az országos levéltáriak: az oly korán elhunyt *Vince* Gábor, *Szalai* Jóska; *Nagy* Gyula, *Tagányi*, *Kiss* Béla, *Csánky* Dezső, *Barabás* Samu, *Thallóczy* képviselte az örök humort, ott adta elő az ó-budai kapások között budai sváb dialektusban tartandó képviselői program-beszédeit. Odajártak a múzeumi tisztviselők közül *Fejérpataky*, *Réthy* László, *Tergina* Gyula stb. stb.

Ennek a kedélyes kávéházi írói körnek egyik legszorgalmasabb tagja volt Deák Farkas is, a ki, ha valami elfoglaltatása nem volt, rendesen eljött oda, »fentartott helye« várta; egy kényelmes karos nádszék. Sokszor beszélgettük vele az ő fogsága élményeit, érdekes epizódjait; biztattuk, hogy házasodjék már meg, mert elkésik, ne csak a régi magyar asszonyok leveleivel foglalkozzék; de ő arra, úgy látszik, komolyan sohasem gondolt, bár a nők körében is mindig szívesen látott vendég volt s főképp az erdélyi családok házi estélyeiről sohasem hiányozott.

Így élte ő csendes munkásságban s kedélyes társadalmi szórakozással napjait a zajos főváros falai közt.

A budapesti élénk mozgalmas életre nagyon csendes visszavonulásban töltött napok következtek. Midőn elgyengült testi erőkkkel 1886-ban nyugalomba vonult, még egy telet Budapesten töltött, de már csak kedvesebb, bizalmasabb barátai körében. 1887 tavaszán Maros-Vásárhelyre, kis otthonába települt. testvére Deák Lajos tanfelügyelő szerető családjá körébe s itt még azon évet elég tevékeny munkában tölthetné; de az 1888. január 4-én történt elsikamlása nagy beteggé tette, melyből már csak pár havi üdülés következett, míg 1888. június 4-én jószágos szemei végleg lezárultak, nemes szíve megszűnt dobogni és munkás kezei örök pihenőre tértek.

Most ott nyugszik elődeivel és több testvérével együtt a nyárád-andrásfalvi családi temetkezési helyen, magas domb tetején, a kis székely folyó felett, melynek rohanó habjaiban gyönyörködve szövögette első ábrándjait, a hol a szabadságharcz után együtt búsult jó székely népével honja állapotján, a hol a felszabadítás terveit hallotta szövögetni (a miért oly kegyetlenül meg kellett szenvednie), a hol először és talán utoljára látta azt a »szőkefürtű, kékszemű szép leánykát, kinek emléke börtöne sötét éjjelét is annyiszor felvidámítá.«

Temetése szülővárosa Marosvásárhely és vidéke s mondhatni az ország minden részében lévő barátai, tisztelői közrészvéte mellett történt 1888. jun. 6-án.

S azóta ott a szép Nyárád-völgyén alussza örök álmait, a hová őt annyi kedves emlék fűzte, vonzotta, kötötte. Ott bizonyára könnyű neki a sír, — édes a pihenés.

Sírja felett gránitkő-emlék jelzi egy igazi embernek, jó barátának, lelkes novella- és történetírónak ottani pihenését.

Bár sok víz lefolyt halála óta is a Nyárádon, de kedves emléke élénken él szivünkben, a kik ismertük és szeretjük őt — s élni fog művei által a jövőendő nemzedékek, a késő utódok lelkében is.

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ALAPSZABÁLYAI
ÉS
ÜGYRENDJE.

A Magyar Történelmi Társulat

alapszabályai.

I. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme: Magyar Történelmi Társulat; székhelye: Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja: a hazai történettudomány művelése, megkedveltetése, és iránta mennél szélesebb körben érdeklődés ébresztése.

3. §. Ezen czél elérésére: a szaktudósok és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása, felolvasása és kiadása, nyilvános ülések és kirándulások tartása, a hazai könyv- és levéltárak átkutatása, nem különben a külföldi könyv- és levéltárakban található magyar vonatkozású történeti emlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre és annak segédtudományaira.

II. A társulat tagjai.

5. §. A társulat tagjai:

a) alapító,

b) évdíjas rendes, és

c) külföldi tiszteleti tagok.

Új tagot valamely társulati tag ajánlatára az igazgató választmány választ.

6. §. Alapító taggá választható az, a ki a társulat czéljának előmozdításához legalább 100 forint alapítvánnyal járul, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékot és legalább 5 frt évi jövedelmet nyújtó kötelezvényben vagy értékpapírban. — Az alapító tag tagságáról dísz-oklevelet nyer.

7. §. Rendes taggá választható a hazai történetnek minden kedvelője, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl be-

fizet. A ki kilépését a három év letelte előtt két hónappal a titkár-nál be nem jelenti, annak tagsági kötelezettsége további három évre terjed ki. — A rendes tag megválasztatásáról írásbeli értesítést, és saját kívánságára 3 forintért dísz-oklevelet nyer.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választható oly külföldi történettudós, a ki a Magyar Történelmi Társulat-, a hazai történet-írás- vagy a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett. Külföldiek megválasztásához azonban a m. kir. belügyministerium jóváhagyása kérendő ki. — A külföldi tiszteleti tag megválasztatásáról oklevelet nyer.

9. §. Minden társulati tagnak jogában áll új tagokat ajánlani. Az ajánlatok a társulat titkáránál jelentendők be, a ki az ekként ajánlottak névsorát megválasztatásuk végett a legközelebbi rendes választmányi ülés elé terjeszti. Ha a társulat valamely rendes tagja az alapítók sorába lép, új választás alá nem esik.

10. §. A társulat tagjai az évenként tartandó rendes- és esetleges rendkívüli társulati közgyűléseken gyakorolják jogaikat. A tagoknak a társulati kiadványokhoz való jogosultságukról az alapszabályok 50 és 51-ik szakaszai intézkednek.

III. A társulat elnökei.

11. §. A társulat élén egy elnök, egy első- és egy másodalelnök áll, a kik a társulatot az alapszabályokban és ügyrendben körülírt hatáskörükben a választmányynal egyetértve vezetik és igazgatják.

12. §. Az elnököt és az alelnököket három évenként (1889—1891., 1892—1894. stb.) a közgyűlés választja meg az alapító és rendes tagok közül; egyiköknek azonban mindig oly tagnak kell lenni, a ki állandóan Budapesten lakik. Ha az elnök vagy az alelnökök valamelyike időközben mond le, valamint halálozás esetében is, helyök három hónap alatt okvetetlenül betöltendő, a mi végre, ha a legközelebbi rendes közgyűlés ideje távolabb esnék, rendkívüli közgyűlés hívandó össze. Az ily időközi választások érvénye a folyó hároméves időszak végével jár le.

13. §. Az elnök a gyűléseken és üléseken elnököl. Akadémiztatása esetében az első- esetleg a második alelnök helyettesíti. A tagok egyenlő számú szavazatai esetében az elnöklő szavazata dönt.

14. §. Az elnök a társulatot a hatóságok és mások irányában képviseli.

15. §. Az elnöknek jogában áll — ha a társulat érdekei sürgősen kívánják — rendkívüli választmányi üléseket is hirdetni;

rendkívüli közgyűlést azonban csak a választmány határozatából hívhat össze.

16. §. Az elnöknek hatáskörébe tartozik, ügyelni arra, hogy a társulat tisztviselői megszabott kötelességüket pontosan teljesítsék.

17. §. Az elnök a társulat pénzügyeit vezeti és ellenőrzi.

18. §. Az elnök ezen kötelességéhez képest a pénztár állapotát félévenként legalább egyszer személyesen megvizsgálni, s erről a választmánynak jelentést tenni tartozik; az évi költségvetés tervezetének elkészítéséről a titkárral egyetértőleg gondoskodik, s azt jóváhagyás végett a választmány elé terjeszti; a pénztárra szóló utalványokat aláírja; ügyel arra, hogy a kiadások a megállapított évi költségvetés keretén túl ne menjenek; az alapítványok és tőkésített összegek elhelyezéséről, értékpapírok vásárlásáról, kicseréléséről, eladásáról, a választmány határozatainak megfelelő módon gondoskodik; szigorúan ügyel arra, hogy az évenkénti rendes számvizsgálatokat az e végre kiküldendő bizottság annak idején és szabályszerűen teljesítse.

19. §. Az elnököt akadályoztatása esetében az első esetleg a második alelnök helyettesíti; ha azonban az elnök nem állandó budapesti lakos, akkor a társulat ügyeinek vezetését — a választmány előleges tudtával — a Budapesten állandóan lakó egyik alelnökre bízza, a kire ezen megbízás által a 14—18-ik szakaszokban meghatározott összes elnöki jogok és kötelességek áthárulnak.

20. §. Az elnök és az alelnökök ezen állásuknál fogva tagjai a választmánynak.

IV. Az igazgató választmány.

21. §. Az igazgató választmány az elnökkel és alelnökökkel együtt hatvan tagból áll. A választmányi tagokat a rendes évi közgyűlés a társulat alapító és rendes tagjai közül választja, oly módon, hogy a tagok legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, a kik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ. A kilépő tagok újra megválaszthatók. Időközben elhalt vagy netalán kilépő választmányi tagok helye a legközelebb eső választás alkalmával, de mindenkor csak az illetőkre nézve érvényes hároméves időszak lejártáig töltendő be.

22. §. Választmányi taggá a társulat bármely alapító vagy rendes tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

23. §. A választmány — kivéven két nyári hónapot ~ havonként Budapesten tartja tudományos felolvasásokkal és előadások-

kal kapcsolatos rendes üléseit, s az elnöknek vagy az alelnökök egyikének vezetése alatt ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit: u. m. a társulat ügyrendjét megállapítja; tisztviselőket választ s meghatározza azok fizetését és az írói díjakat, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; a titkárhoz érkező ajánlatok alapján megválasztja az új tagokat; a rendes- esetleg rendkívüli közgyűlések napját és tárgyait, valamint a vidéki kirándulások helyét és idejét kitűzi; a társulat vagyonának biztos kezeléséről, az évi számadások szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik; a költségvetést évenként megállapítja; a társulat gazdasági ügyeinek viselére, a pénztári számadások megvizsgálására, kiadványai szerkesztésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött történelmi emlékek meghatározására stb., szükség és alkalom szerint bizottságokat vagy egyes tagokat küld és nevez ki, a kik a havi üléseken tesznek jelentést a választmánynak.

24. §. A választmányi tagoknak joguk van a havi üléseken a társulat munkakörébe vágó felolvasásokat tartani; okiratokról, történelmi emlékekről, akár írásbelileg, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások értekezéseit felolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, s minden kérdés eldöntésében szavazatukat érvényesíteni. Kötelességek pedig, kivált a Budapesten lakóknak, az ülésekre rendszeren eljárni, s az ügyek viteleiben — megbízatás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

V. A társulat tisztviselői.

25. §. A *titkár* a társulat közlönyét felelősség mellett, a választmány felügyelete alatt szerkeszti; az évenkénti költségvetésben meghatározott összegeket számon tartja; a pénztárra szóló utalványokat kiállítja, ellenjegyzi, és aláírás végett, a társulat elnökének bemutatja; úgy a közgyűlések, mint a választmányi ülések tárgyait és napirendjét a jegyző segítségével az ügyrend szabályainak megfelelőleg előkészíti; előadói tisztet visel; a társulat kiadványaira és azoknak pontos szétküldésére felügyel.

26. §. A *jegyző* úgy a közgyűléseken mint a választmányi üléseken a jegyzőkönyvet vezeti s az ebből folyó teendőket végzi: u. m. a hozott határozatokat nyilvántartja s az érdektettekkel jegyzőkönyvi kivonat alakjában közli; a függőben lévő tárgyakat minden rendes választmányi ülésen bejelenti; a társulat összes tagjairól pontos nyilvántartó könyvet vezet; a tagsági oklevelek kiállításáról gondoskodik, s azokat az elnökkel és titkárral együtt aláírja; a társulat hivatalos levelezéseit viszi; irattárát az ügyrendi szabályok értelmében kezeli; hivatalos pecsétjét őrzi.

27. §. A titkár és jegyző egyes alkalmakkor gátoltatásuk esetében egymást helyettesíthetik; hosszabb időre azonban úgy a titkár mint a jegyző helyettesítéséről a választmány intézkedik.

28. §. A *pénztárnok* a társulat kézi pénztárát híven és pontosan, teljes felelősség mellett kezeli; a tagdíjak pontos beszédéséről gondoskodik; számadásait a pénztár kezelésére vonatkozó részletes ügyrendi utasítás szerint vezeti; a választmány elé minden rendes havi ülésen pénztári kimutatást, és minden év végén részletes számadást terjeszt. A pénztárnok köteles bármikor is az elnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassa. Felmentvényét a számvizsgáló bizottság jelentése alapján s a közgyűlés jóváhagyásával évről-évre a választmány adja meg.

29. §. Az *ügyész* a társulat jogait védi.

30. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt a társulat alapító és rendes tagjai közül a választmány választja meg, és pedig valamennyit állandólag.

31. §. A mennyiben az ügyvitel érdekei kívánnák, a titkár vagy jegyző mellé szükséges segéd-személyzetet a választmány felhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

32. §. A titkár, jegyző és pénztárnok a választmány által meghatározandó évi fizetést élveznek. Ugyancsak a választmány határozza meg a segéd-személyzet javadalmazását is.

33. §. A titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazati jogot gyakorolnak.

VI. Társulati választások.

34. §. A társulati tagokat a rendes havi ülések alkalmával, valamely tag ajánlatára, a választmány választja meg. Ha valamely ajánlott ellen kifogás lenne, ily esetben titkos szavazással a jelenlévő tagok többsége dönt.

35. §. Az elnököt és alelnököket, valamint a választmány tagjait is a közgyűlés, a társulat tisztviselőit pedig: u. m. a titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt, a választmány választja, minden esetben titkos szavazás útján, a szavazásra jogosult jelenlévő tagok általános többségével.

36. §. A választó gyűlések és ülések mindig egy hónappal előbb tűzendők ki, s az ily gyűlések és ülések napja és tárgya a választásra jogosultakkal kellő módon és időben tudatandó.

VII. Választmányi ülések és közgyűlések.

37. §. Az igazgató választmány rendes havi ülései nyilvánosak. Ez üléseken a társulat minden tagja jelen lehet, felszólá-

lási joggal és szavazattal azonban csak a választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább tíz-, tisztségviselők választására legalább húsz választmányi tag jelenléte szükséges.

38. §. Öt választmányi tagnak az elnöknél írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hét alatt rendkívüli választmányi ülés hívandó össze, a mit megtenni különben — ha a társulat érdekei sürgősen kívánják — magának az elnöknek is jogában áll.

39. §. Minden nyilvános ülés — ha a tárgyalásra jövő ügyek természete úgy kívánja — zárt üléssé alakulhat, s ilyenkor csak a választmány tagjai lehetnek jelen.

40. §. A társulat minden év elején egyszer rendes közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és — a mennyiben személyesen érdekelve nincsen — szavazatjoggal bír. A közgyűléseken határozathozatalra legalább negyven tag jelenléte szükséges; ennyi tagnak meg nem jelenése esetében újabb közgyűlés hirdetendő, a melyen a kitzúvze volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

41. §. A közgyűlések tárgyai: a titkár jelentése a társulat lefolyt évi működéséről; az elnök, alelnökök és választmányi tagok megválasztása; az alapszabályok netaláni módosítása; a számvizsgáló bizottság jelentésének valamint a választmány által megállapított évi költségvetésnek előterjesztése, és a többség kívánatára felülvizsgálása; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyűlés egész sorát és rendjét a választmány állapítja meg.

42. §. Negyven társulati tagnak az elnöknél írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hónap alatt rendkívüli közgyűlés hívandó össze, a mit elrendelni különben — ha a társulat érdekei kívánják — a választmánynak is jogában áll.

VIII. Vidéki kirándulások.

43. §. A társulat időnkint — lehetőleg a nyári kéthavi szünet alatt — tudományos célú kirándulásokat rendez az országnak történelmi szempontból nevezetesebb helyeire.

44. §. E kirándulások célja: a vidéken lévő könyv- és levéltárak átkutatása, megismertetése; a kirándulás helyén nyilvános ülések tartása által a hazai történettudomány iránt a közönség érdeklődésének felébresztése.

45. §. A vidéki kirándulások helyét és idejét, valamint egész sorát és rendjét a választmány határozza meg, s a társulat közlönyében annak idején közzé teszi.

46. §. A kirándulásokban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, a ki a célba vett tudományos búvárlatokban munkás közreműködését följajánlja.

IX. A társulat kiadványai.

47. §. A társulat történelmi folyóiratot ad ki, melynek havonként egy-egy füzete jelenik meg, kivéve a kéthavi szünetét, a mikor a folyóirat is szünetel.

48. §. Ezen folyóirat egyszersmind a társulat hivatalos közlönye, mely a társulat ügyeiről a tagokat és az érdeklődő közönséget értesíti. Szerkeszti a titkár. (l. 25. §.)

49. §. A folyóiratban megjelenő dolgozatok szerzői a választmány által meghatározandó tiszteletdíjban részesülnek.

50. §. A folyóiratot a társulat alapító és rendes tagjai tagilletményül kapják, nem tagok pedig előfizetés útján szerezhetik meg.

51. §. A társulat egyéb történelmi munkákat is adhat ki; az ily kiadványokat azonban csak a választmányi tagok és oly alapítók kapják, kik legalább 200 forint alapítvánnyal járultak a társulat tőkéjéhez. A többi tag e társulati kiadványokat a választmány által meghatározandó kedvezményes áron, legalább is 25% levonása mellett szerezheti meg.

X. A társulat vagyona és jövedelmei.

52. §. A társulat bevételeit képezik az alapszabályilag meghatározott vagy azoknál nagyobb alapítványi összegek, ezeknek kamatai és az 5 forintos tagdíjak; a rendes tagsági oklevelek díjai, a kiadványok jövedelme, továbbá a társulat számára lelkes ügybarátok részéről tett adományok és hagyományok.

53. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fedezésére szolgálnak, valamint az alapítványi kamatok is; de az alapítványi összegek gyümölcsöző és el nem költhető alaptőkéül biztosan elhelyezendők.

54. §. A megtakarításokból, valamint az adományokból és hagyományokból — a mennyiben ez utóbbiak nem alapítványi természetűek — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; az ily tőke azonban az alapítványok természetével nem bír, s ha a szükség úgy kívánja, folyóvá tehető.

55. §. A társulat összes vagyonát: mind tőkéit, mind pedig a folyó kiadások fedezésére szolgáló vagy megtakarított pénzeit, valamely e végre felkérendő és megbizandó tekintélyes budapesti

pénzintézet kezeli. A társulat kézi pénztáráról az alapszabályok 28-ik szakasza intézkedik.

56. §. A társulat számára gyűjtött és ajándékozott okiratoknak, könyveknek, s egyéb történeti emléktárgyaknak — a meny-nyiben a társulat saját gyűjteményt alapítani és rendezni nem szándékozik — valamely hazai közintézet részére való átengedése- vagy annál ideiglenes letétele felől a választmány intézkedik.

XI. A társulat pecsétje. Társulati címek.

57. §. A társulat pecsétje, melylyel kiadványait jelöli és hivatalos iratait hitelesíti, a jegyző őrizete alatt áll. (l. 26. §.) A pecséten góth stílusú díszítményekkel köryezett papírtekerccsen »Emlékezzünk régiekről« jelmondat olvasható; körirata: »A Magyar Történelmi Társulat Pecsétje 1867.«

58. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel van- nak jogosítva az őket megillető társulati címek használatára.

XII. Az alapszabályok és ügyrend.

59. §. Az alapszabályokat csak a közgyűlés, a választmány meghallgatásával vagy ennek javaslata alapján, kétharmad szó többséggel módosíthatja. A tagok eleve alávetik magukat mind- azon módosításoknak, melyek tagságuk ideje alatt az alapsza- bályokon szabályszerűen történnek, ha azok a társulat kitűzött célját és feladatát meg nem változtatják.

60. §. Az alapszabályokat a társulat egész ügy- és vagyon- kezelésére vonatkozó részletes *ügyrend* egészíti ki, melynek meg- állapítása és netaláni módosítása — az alapszabályok keretén belül — a választmány hatásköréhez tartozik.

XIII. A társulat feloszlása.

61. §. A társulat feloszlását csak e célból összehívandó és egy hónappal előre kihirdetendő közgyűlés határozhatja el. A fel- oszlás csak akkor mondható ki, ha a jelenlévő tagok kétharmada a feloszlás mellett nyilatkozik.

62. §. Feloszlás esetében a társulat vagyona, a feloszlást el- határozó közgyűlés rendelkezése szerint, kizárólag magyar törté- nelmi tudományos célokra fordítható.

63. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat felosz- lását s ez esetben vagyona hovafordítását megállapító közgyűlési határozatok — foganatosítás előtt — megerősítés végett a magyar királyi belügyministerium elé terjesztendők.

XIV. Állami felügyelet.

64. §. A társulatot az esetben, ha az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a királyi kormány, a mennyiben működésének folytatása az állam, vagy a társulati tagok vagyoni érdekeit veszélyeztetné, haladéktalanul felfüggeszti, s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlatja, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására felosztatás terhe alatt kötelezi.

Kelt Budapesten, a Magyar Történelmi Társulat 1890 évi dec. 18-án tartott rendkívüli közgyűléséből

Gróf Szécsen Antal s. k.

elnök.

(P. II.)

Szilágyi Sándor s. k.

titkár.

7575. szám

V. 10

Látta a magyar királyi belügyminister

Budapesten, 1891 évi február-hó 8-án

a minister helyett

(P. II.)

Lukács György s. k.

államtitkár.

A Magyar Történelmi Társulat ügyrendje.

Megállapított 1891 évi január 8-án, módosított az 1893 évi január 5-én tartott r. vál. ülés 5 jk. p. alatt kelt határozatával.

I. A választmányi ülésekről.

1. §. A választmány nyilvános rendes havi üléseit minden hónap első csütörtökén délután tartja, kivéve július és augusztus hónapokat, mikor a társulat szünetel. (A. 23. §.) Ha az első csütörtök épen a hónap első napjára, ünnepre, vagy az akadémiai nagy-gyűlés napjára esik, akkor az ülés más közel alkalmas napra hívandó össze.

2. §. A nyilvános rendes havi ülések tárgyai: a társulat igazgatási és folyó ügyei; választások; jelentések; indítványok; továbbá tudományos felolvasások és közlések, melyeknek azonban együttvéve egy órán túl tartani nem szabad.

3. §. Igazgatási ügyek, indítványok, esetleg választások, zárt vagy rendkívüli választmányi ülések tárgyai is lehetnek. (A. 38. 39. §§.)

4. §. A választmány a téli hónapok alatt (oct—apr.) a szükséghez képest a nyilvános rendes havi üléseken kívül is rendez nyilvános felolvasásokat, melyeknek idejét és tárgyait esetről esetre a választmány határozza meg.

5. §. E felolvasásokra a társulat tagjai és az érdeklődő közönség a hírlapok útján hivatnak meg.

6. §. Egyes havi ülések állandó tárgyai évről évre ezek:

a) a januáriusi választmányi ülés kitűzi a február-hóban megtartandó rendes évi közgyűlés (A. 40. §.) napját és tárgyait.)*

b) A februáriusi választmányi ülés tárgyalja az előző évi pénztári számadásokat, illetőleg a számvizsgáló bizottságnak azokra vonatkozó jelentését, melyet a decemberi ülésben már megállapított új évi költségvetéssel egyetemben, tudomásul vétel, illetőleg végleges jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszt. (A. 41. §.) Ugyancsak a februáriusi választmányi

*) És minden harmadik esztendőben (1892. 1895. 1898. stb.) megválasztja a gazdasági bizottság és a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság tagjait. L. ügyr. 46. §., illetőleg 1894 évi 10 jk. p.

ülés intézkedik a társulat bizományos könyvtárával való elszámolásokról (Ü. 61. §.) dolgában is.

c) A martiusi ülés határoz végleg a társulat vagyonát kezelő pénzintézetnek és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt (A. 28. §.); intézkedik továbbá — a mennyiben e részben már előbb nem intézkedett volna — az előző év végén hátralékban maradt társulati tagok és előfizetők törlése- esetleg tartozásaik behajtása vagy leírása ügyében.

d) A júniusi ülés az azon évi nyári szünet alatt eshetőleg tartandó vidéki kirándulás dolgában intézkedik (A. 43—46. §§.), s a Budapestről metán hosszabb időre távozni szándékozó társulati tisztviselők kellő helyettesítéséről gondoskodik.

e) Az octoberi ülésben — ha vidéki kirándulás tartatott — annak lefolyásáról és eredményeiről tesz jelentést a titkár.

f) A decemberi ülés tárgyalja és megállapítja az elnök és titkár által benyújtott javaslat alapján (Ü. 45. §.) a következő évi költségvetést; egyszersmind kiküldi az év végével lezárandó pénztári számadások megvizsgálására a számvizsgáló bizottságot.

7. §. Mind a rendes mind a rendkívüli választmányi ülésekre, kivétel nélkül, minden választmányi tagnak meghívó küldendő, melyen az ülés helye, ideje és tárgyai részletesen kiteendők; ezenkívül a nyilvános rendes havi ülések legalább három nappal előbb hírlapilag is meghirdetendők.

II. A közgyűlésekről.

8. §. A rendes évi közgyűlés a februárius választmányi ülés után, de lehetőleg a hónap első felében tartandó meg. (Ü. 6. §. a.)

9. §. Helybeli tagoknak minden közgyűlésre külön meghívó küldendő, a vidékiek pedig legalább két héttel előbb hírlapilag hívandók meg a gyűlésekre.

III. A szavazásokról.

10. §. Mind a választmányi üléseken mind a közgyűléseken, minden szavazás — kivéve a választásokat és választmányi üléseken a fontosabb vagyon-kezelési kérdéseket — rendszerint egyszerű felállással történik, azonban öt választmányi illetőleg húsz közgyűlési tag kívánságára bármely kérdés is névszerinti vagy titkos szavazással döndendő el.

11. §. A választmányi üléseken előforduló fontosabb vagyon-kezelési kérdésekben, melyekből a választmány tagjaira felelősség terhe szállhat, mindenkor névszerinti szavazás rendelő el.

12. §. Közgyűlési titkos szavazások alkalmával az elnök szavazatszedő bizottságot küld ki, melynek egy választmányi és két közgyűlési tagból kell állani; választmányi szavazások alkalmával azonban rendszerint az elnöki asztalnál számláltatnak össze a titkos szavazatok.

IV. A jegyzőkönyvekről.

13. §. Minden jegyzőkönyvet a jegyző, és — miután hitelesítettett — az illető ülés vagy gyűlés elnöke ír alá.

14. §. A jegyzőkönyvek hitelesítésére mindenkor a választmánynak két jelenlévő tagja, illetőleg közgyűlések alkalmával egy választmányi és egy közgyűlési tag kérendő fel, kiket az elnök az ülés illetőleg gyűlés kezdetével jelöl ki.

15. §. A jegyzőkönyvekben semmiféle törlés, igazítás vagy betoldás nem engedhető meg; ezért a jegyző minden jegyzőkönyvet az illető ülés vagy gyűlés után három nap alatt fogalmazványban elkészíteni, s az elnökkel és a hitelesítőkkal előzetesen közölni tartozik, a kikkel egyetértőleg a szöveget végleg megállapítván, tisztázataát hitelesítetteti, s az ekként elkészült jegyzőkönyvet aláírás végett az elnök elé terjeszti.

16. §. Minden jegyzőkönyvnek legkésőbb öt nap alatt az elnök aláírásával is el kell látva lenni, hogy a határozatok az érdekeltekkel annak idején hiteles kivonatban közölhetők (A. 26. §.), illetőleg foganatosíthatók legyenek.

17. §. A mennyiben a hitelesítők valamely vitás pontban egy értelemre jutni nem tudnának, az elnök dönt.

18. §. Minden ülés jegyzőkönyvében a jelen volt választmányi tagok névszerint elősorolandók. (Ü. 11. §.)

19. §. A jegyzőkönyvek minden naplószerű bőség nélkül, röviden szerkesztendők, s tisztán csak az üléseken vagy gyűléseken felmerülő tárgyak és azokra hozott határozatok feljegyzésére, esetileg megokolására kell szorítkozniok.

20. §. A jegyzőkönyvek rendszerint nem olvastatnak fel, a jegyzőnek kötelessége azonban minden ülésre és gyűlésre az előbbeni ülés illetőleg gyűlés jegyzőkönyvét magával hozni, hogy szükség esetén felolvasható legyen. A jegyzőkönyvek — kivéve a zárt- és rendkívüli választmányi ülések jegyzőkönyveit, melyekből csak kivonatos közlések adhatók, — a társulat hivatalos közlönyében teljes tartalmuk szerint közzé teendők. (Ü. 56. §. b.)

V. A pénztárról.

Általános utasítások.

21. §. A társulat összes vagyonát — kivéve a kézi pénztárt — az alapszabályok 55-ik szakasza értelmében a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület*, mint fő-pénztár kezeli.

22. §. Az évenként megállapított költségvetés keretén belül az utalványozás joga és kötelessége a társulat elnökét illeti. (A. 18. §.)

23. §. Kiadásokat a fő-pénztár csakis az elnök illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök aláírásával s a titkár és pénztárnok ellenjegyzésével ellátott szabályszerű utalványokra teljesíthet. Apróbb bélyeg-

szöltségeket és irodai kiadásokat a kézi pénztárból a titkár is utalványozhat, a postai küldemények kézbesítési díjait pedig a társulat pénztárnoka minden utalványozás nélkül kifizetheti.

24. §. A társulat, mindennemű jövedelmeit és bevételeit a m. kir. posta-takarékpénztárnál az 1889 évi XXXIV-ik tvezzik alapján berendezett cheque-forgalom közvetítésével szedi be s juttatja el a vagyont kezelő pénzüntézethez.

25. §. A posta-takarékpénztártól beérkező számla-kivonatokat és ezekhez mellékelt befizetési lapokat a társulat pénztárnoka kezeli.

26. §. A posta-takarékpénztárhoz szóló cheque-ek kibocsátása és a vagyont kezelő pénzüntézetre való forgatmányozása az elnök illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök jogai és kötelességei közé tartozik.

A törzsvagyon kezelése.

27. §. A társulat pénztárába befolyó alapítványok, adományok és hagyományok, valamint a tagdíjakból s egyéb jövedelmekből megtakarított összegek elhelyezéséről, illetőleg tőkésítéséről, értékpapírok vásárlásáról vagy eladásáról, a pénztárnok havi illetőleg évi kimutatásai alapján, az elnök és a gazdasági bizottság (Ü. 46—54. §§.) véleményének meghallgatása mellett esetről esetre, illetőleg az évi költségvetésben, a választmány intézkedik. (A. 23. §.)

28. §. A törzsvagyont illető választmányi határozatok végrehajtásáról az elnök gondoskodik. (A. 18. §.)

29. §. A választmány által elfogadott alapító-leveleket, kötelezvényeket és értékpapírokat (A. 6. §.) a társulat pénztárnoka az alapító tagok törzskönyvében (Ü. 33. §. d.), illetőleg a törzsvagyon fő-könyvében (Ü. 33. §. e.) haladéktalanul elkönyvelni, s további megőrzés végett a fő pénztárba beszállgatni köteles.

30. §. A társulat vagyont kezelő pénzüntézet a törzsvagyonból bármily kifizetést is csak az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, titkár és pénztárnok által együttesen aláírt utalványra, s a megfelelő választmányi határozat jegyzőkönyvi kivonatának vétele után teljesíthet.

Kézi pénztár.

31. §. A társulat kézi pénztára (A. 28. §.), mely a titkár, jegyző és pénztárnok irodai szükségleteinek, a postai költségeknek s egyéb napi kiadásoknak fedezésére szolgál, az évenkénti költségvetésben meghatározandó évi átalányból áll.

32. §. Az évi átalányt a titkár előterjesztésére a szükséghez mért részletekben az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, a fő-pénztárból utalványozza ki a társulati pénztárnok kezéhez.

Számadó könyvek.

33. §. A pénztárnok számadó könyvei, melyekben számadásait vinni köteles, ezek:

a) A *pénztári napló*, mely a kézi pénztár bevételeinek és kiadásainak pontos feljegyzésére szolgál. E naplót a pénztárnok havonként lezárja, s a mutatkozó maradványt a következő óra mint első bevételi tételt átviszi.

b) A *pénztári fő-könyv*, mely a társulat összes készpénzbeli bevételeinek és kiadásainak kimutatására szolgál. E fő-könyv az egyszerű számvitel szabályai szerint a posta-takarékpénztári számla-kivonatokat s a főpénztárra szóló utalványozások alapján akként vezetendő, hogy abból nem csupán a havi bevételek és kiadások összege, hanem az évi végösszeg és egyenleg is kivethető legyen.

c) A *rendes tagok törzskönyve*, mely a posta-takarékpénztári számla-kivonatokhoz mellékelt befizetési lapok- esetleg postai utalvány-szelvények nyomán vezetettetik, s a befizetett tagdíjak és a tagdíj-hátralékok egyénenkinti nyilvántartására szolgál. Magában foglalja az évdíjas rendes tagok teljes névsorát *a-b-c* rendben, lakásuknak és belépésük évének, valamint a tartozásoknak és lerovásoknak, hátralékoknak és netaláni leírásoknak pontos feltüntetésével.

Társulati kiadványok előfizetőinek nyilvántartása végett a rendes tagokéhoz hasonló törzskönyv, esetleg törzskönyvek vezetendők.

d) Az *alapító tagok törzskönyve*, mely az alapító tagok teljes névsorát, lakásukat, netaláni elhalálozásukat, alapítványuk összegét és idejét, esetleg kötelezvényük keltét, valamint a társulat javára tett másnemű adományok és hagyományok feljegyzését foglalja magában. E törzskönyv akként vezetendő, hogy az a befizetett alapítványok, elhalt alapítók, alapítványi kötelezvények és alapítványi kamatokat kötelezvény nélkül fizető tagok, valamint a különféle adományok és hagyományok, úgy szintén az alapítványi kamat-hátralékok és netaláni leírások folytonos nyilvántartását képezhesse, s általában a társulat alapítványi és alapítványi természetű vagyonának állandó kimutatását adja. (A. 53. 54. §§.)

e) A *törzsvagyon (értékpapírok) fő-könyve*, mely a társulatnak értékpapírokban fekvő vagyona nyilvántartása végett oly módon vezetendő, hogy abban minden egyes papír-nem számára külön számla legyen nyitva, melynek bevételi rovata a kezdetleges maradványt (készletet) s az időnkinti szaporulatokat, kiadási rovata pedig a kisorsolás, csere, eladás vagy egyéb ok miatt történt apadásokat, valamint a bevétel és kiadás között mutatkozó különbözeteket (egyenlegeket) tüntesse fel. Az összes értékpapír-készlet kimutatása minden év végén ugyan e fő-könyvben állítandó össze.

34. §. A pénztári fő-könyv (Ü. 33. §. b.) és az értékpapírok fő-könyve (Ü. 33. §. e.) a vagyont kezelő pénzintézet (fő-pénztár) ellenőrzésére szolgál.

Tagdíjak, alapítványi kamatok, előfizetések behajtása.

35. §. A tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések behajtása első sorban a pénztárnok teendői közé tartozik.

36. §. A pénztárnok az év első negyedében minden társulati tagot és előfizetőt kellőleg kitöltött posta-takarék-pénztári befizetési lappal köteles megkeresni azon évi tartozása- esetleg hátralékai befizetése végett, s a mennyiben ennek eredménye nem lenne, másod-ízben a harmadik évnegyed végén (september-hóban) postai megbízás útján szólítja fel a tagokat és előfizetőket tartozásaik lerovására.

37. §. A 33-ik szakasz c) és d) pontjai alatt érintett törzskönyvek alapján a pénztárnok minden év végén mind a hátralékos évdíjas tagok és előfizetők, mind a kamat-hátralékos alapítók kimutatását elkészíteni, s további intézkedések végett legkésőbb a következő évi január-hó 15-ikéig a titkárnak átadni köteles. Leírások a törzskönyvekben csak választmányi határozat alapján eszközölhetők. (Ü. 6. §. c.)

38. §. A befizetett tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések nyilvánosan nyugtatványozandók lévén, a pénztárnok köteles a fizetők névsorát havonként összeállítani s legkésőbb minden következő hónap 5-ikéig a titkár rendelkezésére bocsátani. (Ü. 57. §.)

H a v i k i m u t a t á s o k.

39. §. A pénztárnok a 33-ik szakasz b) pontjában érintett fő-könyv alapján havonként pénztári kimutatást készít, melyet minden hó elsején egy példányban a választmánynak leendő bemutatás végett a titkárnak, másik példányban pedig előleges tájékozásul a társulat elnökének, illetőleg ügyvezető alelnökének tartozik átszolgáltatni.

É v i s z á m a d á s o k é s s z á m v i z s g á l a t o k.

40. §. Évi számadásait köteles a pénztárnok legkésőbb január-hó 15-ikéig minden évben összeállítani s a decemberi választmányi ülésből kiküldött számvizsgáló bizottság (Ü. 6. §. f.) rendelkezésére bocsátani.

41. §. A számvizsgáló bizottság egy tiszteletdíj mellett e végre felteendő szakértőből, a társulati ügyészből és két választmányi tagból áll, akik feladatukban szabályszerűen eljárni s számvizsgáló jelentésüket a februáriusi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b.) terjeszteni kötelesek.

42. §. A számvizsgálatoknál követendő eljárás ez:

A bizottság megjelenvén a pénztárnoknál, mindenekelőtt a kézi pénztárt veszi vizsgálat alá, a pénztári napló (Ü. 33. §. a.) és annak mellékletei alapján. A napló lezárásával az év végén mutatkozó készpénzmaradványt a pénztárnok a fő-pénztárba köteles beszállítani, hol mint bevétel könyveltetik el. Ha a kézi pénztárban hiány találtatnék, azt a pénztárnok haladéktalanul pótolni tartozik, s e körülmény további elbírálás végett a számvizsgáló jelentésben felemlítendő.

A kézi pénztár után következik a pénztárnok által vezetett fő- és törzskönyvek (Ü. 33. §. b. c. d. e.) beható átvizsgálása, a minek nem csupán a számszerinti adatok helyességére, hanem arra is ki kell terjednie, hogy a befizetési lapok, számla-kivonatok s egyéb mellékletek kellő rend

ben vannak-e, s nem fordult-e elő bármilyen tekintetben is szabálytalanság vagy mulasztás a számadások vezetése körül?

A pénztárnok mindenkor megkérdendő, nem maradt-e valahol valami tétel elszámolatlanul?, a mi ha utólag pótoltatott, vagy ha minden el volt számolva, a számvizsgálók az összes számadásokat lezárják, s az eredményt, mint a fő-pénztár tartozását jegyzőkönyvbe veszik. E jegyzőkönyvet a társulat pénztárnoka a számvizsgáló bizottság tagjaival egyetemben aláírni köteles.

A fő-pénztár tartozását a társulati vagyont kezelő pénzügyi osztály folyó számla fedezi, melynek a házi számvizsgálat eredményeivel teljesen egyezni kell. A bizottság feladata, hogy erről a két külön számvitel adatainak gondos összehasonlítása- valamint a folyó kiadásokat és egyéb kifizetéseket igazoló elnöki utalványok tüzetes átvizsgálása által alapos meggyőződést szerezzen.

A vagyont kezelő pénzügyi osztály teljesített vizsgálatról s egész eljárásáról a számvizsgáló jegyzőkönyvben folytatólag teszi meg jelentését a bizottság a választmánynak, ajánlva a pénzügyi osztály és a társulati pénztárnok felmentését vagy a netalán tapasztalt hiányok pótlására való utasíttatását.

43. §. A számvizsgáló bizottság minden kárért, melyet működése közben elkövetett mulasztás vagy felületesség által a társulatnak okozna, anyagilag is teljes felelősséggel tartozik.

Váratlan pénztár-vizsgálatok.

44. §. A rendes évi számvizsgálatnál alkalmazott szakértő működése a martiusi választmányi ülés után, mely a társulat vagyonát kezelő pénzügyi osztály és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt végleg határozott (Ü. 6. §. c.), megszűnik; a számvizsgáló választmányi tagok megbízatása azonban csak az esztendő végével jár le, melynek folyamán az elnök illetőleg az ügyvezető alelnök által időközönként meg-ejtendő váratlan pénztár-vizsgálatokban (A. 18. §.) — melyeknél szintén a 42-ik szakaszban előadott utasítás tartandó szem előtt — közreműködni kötelesek.

Költségvetés.

45. §. Az elnök a titkárral minden év november havában a következő évre költségvetési javaslatot készít. (A. 18. §.), melyet a decemberi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. f.) tartozik beterjeszteni.

VI. A gazdasági bizottságról.

46. §. A választmány a társulat gazdasági ügyeinek vitelére három évenként, mindig az elnök-választó közgyűlést megelőző január-havi rendes ülés alkalmával, bizottságot választ, melynek feladata véleményt vagy javaslatot adni:

a) a társulat vagyonának kezelése, biztosítása és jövedelmezővé tétele körül felmerülő kérdésekben ;

b) a társulat jövedelmeinek kezelésére nézve ;

c) a társulat költségvetései és számadásai-, a számvizsgáló jelentések és az évi mérleg fölött ;

d) a tiszteletdíjak és fizetések iránt ;

e) oly kiadványok és vállalatok ügyében, melyek a társulattól anyagi áldozatot vagy befektetést kívánnak.

47. §. A gazdasági bizottság öt tagból áll, kik közül kettő nem választmányi tag is lehet.

48. §. A bizottság, elnökét és jegyzőjét saját kebeléből maga választja meg.

49. §. A bizottságot az ügykörébe tartozó kérdések előleges megvitatása- s vélemény vagy javaslat-adás végett, annak elnöke bármikor összehívhatja.

50. §. A bizottság ülésein a társulat tisztviselői, u. m. a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész, tanácskozási jogot gyakorolnak.

51. §. A bizottság ülésein a jelenlevő szavazó tagok szótöbbséggel határoznak, de szükséges, hogy az elnökön kívül legalább két szavazó tag legyen jelen. A szavazatok egyenlő száma esetében az elnök dönt.

52. §. A jegyzőkönyvek azonnal az ülés alatt megszerkesztendők, s a bizottság jelenlétében felolvastatván, az elnök által hitelesítendők.

53. §. A választmány esetleg a bizottság meghallgatása nélkül is határozhat, de viszont jogában áll bármely pénzügyi vagy gazdasági kérdést előleges megvitatás végett a bizottsághoz utasítani.

54. §. A bizottságban időközt megüresedő helyek két hónap alatt betöltendők.

VII. A társulat közlönyéről.

55. §. A társulat havi közlönyének (A. 47. §) czíme: *Századok*. E folyóirat — kivéve a julius-augustusi szünetet — minden hó közepén, évenként tíz nagy nyolczadrétű füzetben, a választmány által évről évre költségvetésileg meghatározandó ív-számban jelenik meg.

56. §. A havi közlöny tartalma irodalmi- és hivatalos részből (A. 48. §.) áll :

a) az irodalmi rész a hazai történelem és annak segédtudományai körébe vágó (A. 4. §.) értekezéseket, könyvismertetéseket, bírálatokat, egyéb kisebb közleményeket és történetirodalmi rovatot tartalmaz ;

b) a hivatalos rész, *Hivatalos Értesítő* cím alatt, hozza a rendes választmányi ülések és a közgyűlések hiteles jegyzőkönyveit, valamint a zárt- és rendkívüli választmányi üléseknek közzé teendő határozatait (Ü. 20. §.), továbbá a pénztárnok havi kimutatásait és évi számadásait, a számvizsgálati jelentéseket, évi költségvetést, hirdetéseket, s a társulatot érdeklő egyéb hivatalos közleményeket.

57. §. A társulat pénztárába befizetett tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések nyilvános nyugtatványozása (Ü. 38. §.) a füzetek borítékán történik.

58. §. A hivatalos értesítőt minden hónapban a jegyző állítja össze s kéziratát annak idején a havi közlöny szerkesztésével megbízott titkárnak rendelkezésére bocsátja.

59. §. Minden harmadik (elnök-választó) évben társulati *Névkönyv* adatik ki, mely a Századok azon évi június-havi füzetével küldendő szét a tagoknak; összeállítása a jegyző teendői közé tartozik.

VIII. Az irattárról és a kiadványokról.

60. §. A társulat irattárát, mely a jegyző kezelése és őrzete alatt áll (A. 26. §.), képezik:

a) a *jegyzőkönyvek*, melyek a hozzájuk tartozó mellékletekkel együtt, keltők szerinti sorrendben s évenként folyó számozással és pontos mutatóval ellátva őrizendők;

b) a hivatalos *levelezések*, u. m. a társulathoz érkező megkeresések, átiratok, s az ezekre adott válaszok fogalmazványai, melyek irattárilag rendes iktató- és mutató-könyv mellett kezelendők;

c) a *pénztári iratok*, melyeket a pénztárnok az évi számvizsgálatok befejezése után, a folytatólag többé nem használandó számadó könyvekkel együtt, jegyzék mellett, az irattárban leendő további megőrzés végett, minden évben a jegyzőnek átadni köteles.

61. §. A társulati kiadványok készletére való felügyelet a titkár teendői közé tartozván (A. 25. §.), kötelessége mind a bizományban kint lévő, mind a társulat helyiségében (Ü. 62. §.) őrzött példány-készletekről pontos leltárat vezetni, s az ennek alapján évenként elkészítendő kimutatót a februáriusi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b.) terjeszteni.

IX. A helyiségről.

62. §. A társulati ülések és gyűlések- valamint a társulat irattára és kiadványai számára a Magyar Tudományos Akadémia palotájában, esetleg másutt, alkalmas helyiségről gondoskodni, az elnök feladatai közé tartozik.

X. A vidéki kirándulásokról.

63. §. A társulat az országnak csak oly vidékére rendez testületi leg kirándulást, a hova az ottani hatóságok, valamely intézet vagy testület részéről a június-havi rendes választmányi ülést megelőzőleg (Ü. 6. §. d.) írásbeli meghívást nyert, s a hol az illető vidéken lévő könyv- és levéltárak használata felajánlatott.

64. §. A meghívások elfogadása vagy el nem fogadása, esetleg elhalasztatása iránt a választmány határoz.

65. §. Valamely meghívás elfogadása esetében a meghívó hatóság, intézet vagy testület azonnal hivatalosan értesítendő a választmány határozatáról, s felkérendő, hogy a helyszínen előkészítő bizottságot alakítson, mely a kirándulás módozatainak megállapítása végett magát a választmányynyal, esetleg a választmány megbízottjaival érintkezésbe tegye.

66. §. Bármely kirándulásra szóló meghívás csak akkor fogadható el, ha a választmányból s a szakférfiak köréből legalább tíz tag kötelezi magát az abban való munkás részvételre.

67. §. A kirándulásban résztvevő tagok a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind a bizottságok elnökeit és előadóit is megválasztják.

68. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről szóló jelentéseiket elkészíteni, s legkésőbb szeptember-hó 10-ikáig a titkár rendelkezésére bocsátani (Ü. 6. §. e.) kötelesek.

XI. Az ügyrendről.

69. §. Ezen ügyrend életbe léptével a társulat eddigi ügyrendi szabályai érvénytelenné válnak.

70. §. Minden oly indítvány, mely a jelen ügyrendnek bárminemű módosítását vonná maga után, egy e végre választandó öt-tagú bizottságnak adandó ki előleges megvitatás végett, mely bizottság jelentése a gy. javaslata aztán a legközelebbi rendes esetleg rendkívüli választmányi ülés napirendjére tűzetik ki

Választmányi határozatok.

Az alapsz. 26-ik szakaszához :

1894 évi 16 jk. p. A függőben levő tárgyak nyilvántartó jegyzéke csak azon esetben olvastatik fel, ha azt a választmány valamely tagja kívánja.

Az ügyrend 4-ik szakaszához :

1894 évi 10 jk. p. *Szabályzat a rendkívüli nyilvános felolvasásokról.*

1. A társulat koronként, esetleg megfelelő bemutatásokkal összekötött felolvasó estélyeket, vagy a körülményekhez képest matinékat rendez (ügyr. 4. §.), melyeknek száma azonban egy évben négynél több nem lehet, s lehetőleg martius és aprilis, továbbá november és december hónapokban esetről esetre meghatározandó napon és helyen tartandók.

2. Tárgyaik lehetnek :

a) oly történelmi kérdések, melyek actualis érdekekkel is bírnak s melyeknek multja, történeti fejlődése iránt kíváncsú a nagy közönséget felvilágosítani ;

b) hazánk politikai, társadalmi és műveltségi történetéből valamely kiemelkedő mozzanathoz új kutatások alapján új világításban bemutatása ;

c) ünnepélyes emlékbeszéd, melylyel történetírásunk valamely kiemelkedő alakjának adózik a társulat, de nem életrajzi, hanem a magasabb értelemben vett emlékbeszéd követelményeinek megfelelő formában.

3. Egy felolvasás (bemutatások nélkül) másfél óráig tarthat, nyomtatásban pedig a két ívet nem haladhatja túl. A mi a kidolgozás formáját illeti, elengedhetetlen követelés, hogy a dolgozat kerek egészet képezzen, művészi, vonzó, könnyen érthető s a nagy közönség által is élvezhető modorban.

4. Minden felolvasás külön honoráltatik 60 frttal, ezenkívül megjelenésekor a szokott írói tiszteletdíjban részesül ; az első kiadás megjelenésétől számítva egy évig a társulat tulajdona marad.

5. A társulat ezen kiadványaiból »*A M. Tört. Társ. Felolvasásai*« czim alatt új vállalatot indít meg, kettős czímmel ellátva. Minden felolvasás egy önálló füzetet tesz s külön is kapható, még pedig a társulati tagok számára jelentékeny (33⁰/o) árkedvezményvel. A 2. b) pontban említett felolvasásokra vonatkozó melléktanulmányok, excursiók, adversáriák, melyek a felolvasás bizonyítékaiul szolgálnak, részint a *Századok*-ban, részint a *Tört. Társ.*-ban tételnek közzé.

6. Az évi költségvetésbe ezen felolvasások költségei czímén évről-évre megfelelő összeg veendő fel.

7. Ezen felolvasások rendezése, a felolvasandó dolgozatok megbírálása s az összes kapcsolatos ügyek vezetése egy állandó bizottságra ruháztatik, melynek tagjai az ügyvezető elnök, a titkár, a jegyző és négy választmányi tag, kik három évenként a gazdasági bizottsággal egyidejűleg (ügyrend 46. §.) választatnak meg.

Az ügyrend 6. b. d., illetőleg 61-ik szakaszához:

1894 évi 27 jk. p. Tekintettel a társulati raktár helyiségeknek tél idején alkalmatlan voltára, a kiadványok leltározása újabb intézkedésig május-hóban végzendő s az erről szóló jelentés a júniusi vál. ülésen terjesztendő elő.

Az ügyrend 22-ik, illetőleg 33-ik szakaszaihoz:

1892 évi 17 jk. p. A költségvetési hitel nyilvántartása czéljából a pénztárnok 1892-től fogva *hitel-nyilvántartó számla-könyv*-et vezet.

1891. máj. 2-án 5 jk. p. és 1892 évi 42 jk. p. A társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztárral szemben a *pénztári főkönyv* mellett a társulati folyószámla és a *M. Tört. Életrajzok* folyó számlája ellenőrzésére külön *ellenőrzési könyvek* vezetendők.

Az ügyrend 6. f., illetőleg 45-ik szakaszához:

1892 évi 20 jk. p. Az elnök és titkár által mindenkor a december-havi ülésre benyújtandó költségvetési javaslat előleges tárgyalás nélkül tételik át véleményadás végett a gazdasági bizottsághoz.

NÉVKÖNYV.

I.

A Magyar Történelmi Társulat
elnökei, tisztviselei, ig. választmánya és bizottságai

1895-ben.

Elnök :

TELEKI GÉZA gróf (Széki) id. alapító t., v. b. t. t., orsz. képviselő, az orsz. m. bányászati és kohászati egyesület, a budapesti szünidei gyermektelep-egyesület, a Klotild-szeretetházi egyesület és a csángó-magyar egyesület elnöke, a m. turista-egyesület alelnöke, az Országos Casino igazgatója, stb. *Budapesten*. Megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

PULSZKY FERENCZ (Cséfalvai és Lubóczy) dr. alapító t., a M. N. Muzeum ny. igazgatója, a magyarországi muzeumok és közkönyvtárak főfelügyelője, a M. Tud. Akadémia másodelnöke, ig. és tisz. tagja, az archaeologiai bizottság elnöke, a könyvkiadó és könyvtári bizottságok tagja, az országos képzőművészeti tanács elnöke, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság és a műemlékek orsz. bizottságának rendes, a m. iparművészeti és az orsz. m. képzőművészeti társulatok vál. tagja, az Orsz. Régészeti Társulat elnöke, az alföld-fiumei vasut igazgatóságának alelnöke, stb. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

II.

THALY KÁLMÁN alapító t., orsz. képviselő, volt honv. min. oszt. tanácsos, a török császári Medjidie-rend csillagos nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Mór- és Lázár-rend lovagja, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának r. tagja, az Akadémia történelmi, archaeologiai és hadtudományi bizottságainak tagja, a M. Herald. és Genealogiai Társaság, az Orsz. Régészeti Társulat és a pozsonyi Toldy-kör ig. választ-

mányi, a milánói és torinói kir. tud. akadémiák külf. tagja, a tiszántúli ev. ref. egyházkerület világi tanácsbírája, stb. *Budapesten* és *Pozsonyban*. Megv. 1889. febr. 7.

Titkár :

SZILÁGYI SÁNDOR dr. r. és vál. t., a budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár igazgatója, a M. Tud. Akadémia r. tagja, történelmi, irodalomtörténeti, archaeologiai, hadtudományi és könyvtári bizottságainak tagja, az Orsz. Régészeti Társulat választmányi, a m. írók segély-egyletének biz. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság és a székely művelődési és közgazd. egylet alelnöke, stb. *Budapesten*. Megv. 1875. oct. 6.

Jegyző :

NAGY GYULA (Tasnádi) r. és vál. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia l. tagja, történettudományi és irodalomtörténeti bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

Pénztárnok :

KARASSZON JÓZSEF r. t., m. kir. posta-takarékpénztári tisz. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 5.

Ügyész :

KOVÁCS PÁL dr. r. t., köz- és váltó-ügyvéd. *Budapesten*. Megv. 1894. febr. 3.

Igazgató választmány :

BALÁSSY FERENCZ (Bethlenfalvi) r. t., egri kerületi esperes-plebanus, tb. kanonok, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Maklárón*. Megv. 1867. jun. 13.

BALLAGI ALADÁR dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, történelmi és archaeologiai bizottságainak tagja. a Magyarorsz. Népr. Társaság és az orsz. protestans árva-egyesület vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1884. jan. 3.

BALLAGI GÉZA dr. r. t., ev. ref. jog-akadémiai tanár, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Prot. Irod. Társ. ig. vál. tagja. *Sárospatakon*. Megv. 1892. febr. 18.

BÁNÓ JÓZSEF id. r. t., földbirtokos, orsz. képviselő, a M. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, a tiszai ág. ev. egyházkerületben a hat sz. kir. városi esperesség felügyelője. *Budapesten* és *Osztropatakán*. Megv. 1882. jan. 5.

BARABÁS SAMU (Papolczi) r. t., orsz. levéltári fogalmazó, okl. középisk. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

BÉKEFI REMIG dr. r. t., cist. r. áldozó pap, egyetemi magántanár. *Budapest.* Megv. 1895. febr. 14.

BONCZ ÖDÖN dr. r. t., vallás- és közoktatás-ügyi min. oszt. tanácsos, a M. Herald és Geneal. társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1891. febr. 12.

BOROVSKY SAMU dr. r. t., a M. Tud. Akadémia iroda-igazgatója. *Budapest.* Megv. 1890. jan. 26.

BUNYITAY VINCZE r. t., nagyvárad szék-kápt. kanonok, sz. sz. ülnök, püspöki könyvtárnok, a M. T. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának l. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja, a Bihar vármegyei rég. és tört. egyesület elnöke, a nagyvárad kir. jog-akadémián az államtud. államvizsg. bizottság kültagja. stb. *Nagyvárad.* Megv. 1884. jan. 3.

CSÁNKI DEZSŐ dr. r. t., orsz. alleltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság, a Békés vármegyei rég. és műv. tört. egyesület ig. választmányi. a Hunyadm. rég. és tört. társ. tiszt. tagja. *Budapest.* Megv. 1884. jan. 3.

CSAPLÁR BENEDEK r. t., kegyes tanító-rendi áldozó pap, tiszt. kormánytanácsos, a rend történetírója és házi könyvtárnoka, a M. Tud. Akadémia l. tagja. *Budapest.* Megv. 1867. jun. 13.

CZOBOR BÉLA dr. r. t., nagyvárad egyházm. áldozó pap, székesfehérvári sz. sz. ülnök, a műemlékek orsz. bizottságának előadója, egyetemi m. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és archaeologiai bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat osztály-elnöke, a m. iparművészeti társulat választmányi, a lissaboni »Real Associacao dos Architectos e Archeologos Portuguezes« levelező tagja, a szerb kir. szent Száva-rend középkeresztése s több külföldi rendek lovagja. *Budapest.* Megv. 1877. január 4.

DEDEK CRESCENS LAJOS r. t., esztergomi főgyház-megyei áldozó pap, m. kir. tud. egyetemi könyvtári tiszt, az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja, a *Kath. Egyházi Közlöny* szerkesztője. *Budapest.* Megv. 1890. jan. 26.

EMICH GUSZTÁV (Emőkei) r. t., az Athenaeum részvény-társ. vezérigazgatója, cs. és kir. asztalnok, a vaskorona-rend vitéze, Budapest főváros törvényhatósági bizottságának tagja, az orsz. m. kertészeti egyesület elnöke, az orsz. phylloxera-bizottság alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. és az orsz. m. gazdasági egyesület vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1877. jan. 4.

ESTERHÁZY JÁNOS gróf, alapító t., a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi, a műemlékek orsz. bizottságának l. tagja, az erdélyi róm. kath. ideiglenes bizottság világi tanácsnoka. *Kolozsvárt.* Megv. 1867. jun. 13.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Kelecsényi) dr. r. t., a M. N. Muzeum

könyvtárának ig. öre, egyetemi m. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának előadója, a M. Herald. és Geneal. Társ. titkára. a *Turul* szerkesztője, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1881. jan. 7.

FRANKÓI VILMOS dr. alapító t., arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyvárad székes-kápt. kanonok, közpészolnoki főesperes, a M. Tud. Akadémia r. és ig. tan. tagja és tört. bizottságának elnöke, irodalomtörténeti, archaeologiai, könyvkiadó és könyvtári bizottságainak tagja, a »Művészet és Tudomány« című érdemjelvény tulajdonosa, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja, stb. *Rómában.* Megv. 1867. jun. 13.

GÉRESI KÁLMÁN r. t., ev. ref. főiskolai r. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a tiszántúli ev. ref. középiskolai tanár-egyesület elnöke. *Debreczenben.* Megv. 1874. oct. 1.

HAJNIK IMRE dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Budapest.* Megv. 1867. jun. 13.

HAMPEL JÓZSEF dr. r. t., a M. N. Muzeum régiségtári osztályának ig. öre, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, archaeologiai bizottságának előadója, a hadtud. biz. tagja, az Orsz. Rég. Társulat osztály-elnöke, a m. iparművészeti társ. vál. tagja, stb. *Budapest.* Megv. 1875. nov. 4.

JAKAB ELEK (Szentgericzei) r. t., m. kir. orsz. levéltárnok. a M. Tud. Akadémia rendes, a »British and Foreign Unitarian Association« levelező tagja, stb. *Budapest.* Megv. 1867. jun. 13.

KAMMERER ERNŐ dr. r. t., orsz. képviselő, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társulat ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1889. febr. 7.

KÁROLYI ÁRPÁD dr. alapító t., cs. és kir. állami levéltári aligazgató. a bécsi cs. és kir. keleti akadémián a magyar nyelv r. tanára, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Bécsben.* Megv. 1886. jan. 7.

KOMÁROMY ANDRÁS dr. r. t., m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1889. február 7.

LEHOCZKY TIVADAR r. t., uradalmi ügyész, a műemlékek orsz. bizottságának levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Munkácson.* Megv. 1867. jun. 13.

MAJLÁTH BÉLA (Székelyi) r. t., a M. Tud. Akadémia levelező, az Orsz. Régészeti Társulat és a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, az Akadémia történelmi, archaeologiai és hadtud. bizottságainak s több tudományos társulatoknak tagja. *Budapest.* Megv. 1880. jan. 8.

MARCZALI HENRIK dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja. *Budapest.* Megv. 1895. febr. 14.

MÁRKI SÁNDOR dr. r. t., a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Kolozsvárt*. Megv. 1887. febr. 3.

MELCZER ISTVÁN (Kellemesi) alapító t., v. b. t. t., a m. főrendiház és az 1871 évi VIII. t. cz. szerint eljáró legfőbb fegyelmi bíróság tagja, a m. kir. Szent István-rend közép-keresztese, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1888. febr. 3.

NAGY GYULA, l. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1873. jun. 5.

NAGY IVÁN (Felsőgyőri) r. t., a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. másodelnöke, stb. *Horpácsen*. Megv. 1867. jun. 13.

NÁTAFALUSY KORNÉL r. t., prémontr. kanonok, tankerületi főigazgató. *Nagyváradon*. Megv. 1872. jun. 6.

NÉMETHY LAJOS r. t., esztergom-vízivárosi plebanus, az Orsz. Régészeti Társ. s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban*. Megv. 1886. jan. 7.

NYÁRY JENŐ báró, alapító t., cs. és kir. kamarás, aranyaskarutys vitéz, a m. főrendiház tagja és jegyzője, az 1871 évi VIII. t. cz. szerint eljáró legfőbb fegyelmi bíróság tagja, a portugalliai Krisztus-rend csillagos közép-keresztese, a török császári Medjidie-rend nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Móricz és Lázár-rend és a brazíliai Rózsa-rend lovagja, a belga Lipót-rend tiszti keresztese, a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat másodelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a m. földhitelintézet felügyelő bizottságának tagja, stb. *Budapesten* és *Pilinyben*. Megv. 1870. febr. 3.

ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg, alapító t., cs. és kir. kamarás, a m. főrendiház tagja, a csángó-magyar egyesület alelnöke, a felvidéki közművelődési egyesület tb. elnöke, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Szkcizón*. Megv. 1873. jun. 5.

ORTVAY TIVADAR dr. r. t., csanádi egyházm. áldozó pap, kir. jog-akadémiai ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja. *Pozsonyban*. Megv. 1873. jun. 5.

ÓVÁRY LIPÓT r. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi és a nápolyi Pontaniana Akadémia l. tagja, az olasz korona-rend lovagja. *Budapesten*. Megv. 1877. jan. 4.

PAULER GYULA dr. alapító t., m. kir. orsz. főlevéltárnok, köz- és váltó-ügyvéd, a budapesti m. kir. tud. egyetemen a jogtud. államv. biz. tagja, a M. Tud. Akadémia r. tagja, II-ik osztályának elnöke s történelmi és hadtudományi bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal.

Társ. ig. vál., a Hunyad megyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, stb. *Budapecsten*. Megv. 1867. jun. 13.

PÉTTKÓ BÉLA (Alsópetőfalvi) alapító t., m. kir. orsz. levéltári fogalmazó. *Budapecsten*. Megv. 1893. febr. 16.

PÓR ANTAL r. t., székes-főkápt. kanonok, pápai tb. káplán, cz. apát, a M. Tud. Akadémia rendes, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban*. Megv. 1892. febr. 18.

PULSZKY FERENCZ alelnök.

RADVÁNSZKY BÉLA báró, alapító t., a m. szent korona őre, cs. és kir. kamarás, a M. Tud. Akadémia ig. és tiszt. tagja, tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság elnöke, a felvidéki m. közművelődési egyesület tb. elnöke, a M. Prot. Irod. Társaság másodelnöke, az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja, stb. *Sajó-Kazán*. Megv. 1874. oct. 1.

RÉTHY LÁSZLÓ dr. r. t., a M. N. Muzeum régiségtárának őre, az Orsz. Régészeti Társ. választmányi, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Budapecsten*. Megv. 1888. febr. 3.

SCHÖNHERR GYULA dr. r. t., a M. N. Muzeum levéltárnoka, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja és jegyzője, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője. *Budapecsten*. Megv. 1893. febr. 16.

SZÁDECZKY LAJOS dr. alapító t., a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Kolozsvárt*. Megv. 1885. jan. 2.

SZÉLL FARKAS r. t., kir. táblai tanács-elnök, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja. *Debreczenben*. Megv. 1888. febr. 3.

SZENDREI JÁNOS dr. r. t., m. kir. honv. min. titkár, a műbarátok köre s az Orsz. Régészeti Társulat titkára, a műemlékek orsz. bizottságának rendes, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál., a M. Tud. Akadémia arch. és hadtud. bizottságainak kültagja. *Budapecsten*. Megv. 1886. jan. 7.

SZILÁDY ÁRON r. t., ev. ref. lelkész, a dunamelléki ev. ref. egyházkerület főjegyzője, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy Társ. r. tagja, az Akadémia nyelvtudományi bizottságának tagja, irodalomtört. bizottságának előadója. *Kis-Kun-Halason* és *Budapecsten*. Megv. 1868. május 13.

SZILÁGYI SÁNDOR, l. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1867. jun. 13.

SZINNYEI JÓZSEF id. alapító t., a m. n. muzeumi könyvtár hirlap-osztályának őre, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kültagja. *Budapecsten*. Megv. 1878. dec. 5.

TAGÁNYI KÁROLY r. t., m. kir. orsz. allevéltárnok, a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának kültagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapecsten*. Megv. 1884. jan. 3.

THALLÓCZY LAJOS dr. alapító t., kormánytanácsos, a cs. és kir. közös pénzügyministerium levéltárának igazgatója, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1878. dec. 5.

THALY KÁLMÁN alelnök.

TELEKI GÁZA gróf, elnök.

VÁCZY JÁNOS dr. r. t., áll. fő-reáliskolai tanár, a M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kültagja. *Budapestben*. Megv. 1891. febr. 12.

VÉGHELY DEZSŐ (Szentkirály-Szabadjai) r. t., kir. tanácsos, Veszprém vármegye alispánja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a dunántúli ev. ref. egyházkerület világi aljegyzője, a veszprémi egyházmegye gondnoka, stb. *Veszprémben*. Megv. 1867. jun. 13.

VILLÁNYI SZANISZLÓ r. t., sz. Benedek-rendi bakonybéli apát. *Bakonybelben*. Megv. 1883. jan. 4.

ZICHY JENŐ gróf, alapító t., cs. és kir. kamarás, v. b. t. t., orsz. képviselő, az orsz. ipar-tanácsnak és a kereskedelmi muzeumi felügyelő bizottságának tagja, az orsz. ipar-egyesület, a gyermekvédő egyesület, a műemlékek orsz. bizottsága és a m. kir. technológiai ipar-muzeum felügyelő bizottságának elnöke, az orsz. nőipar-egyesület alelnöke, több rendjel tulajdonosa, stb. stb. *Budapestben*. Megv. 1891. febr. 12.

ZIMMERMANN FERENCZ r. t., a szász egyetem levéltárnoka. *Nagy-Szebenben*. Megv. 1892. febr. 18.

ZSILINSZKY MIHÁLY alapító t., m. kir. v. és k. o. ü. min. államtitkár, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a Paedagogiai Társaság alelnöke, a magyarországi tót közművelődési társulat másodelnöke, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja, a kisbirtokosok orsz. földhitelintézete felügyelő bizottságának tagja, a bányai ág. ev. egyházkerületben a békési esperesség felügyelője, stb. stb. *Budapestben*. Megv. 1874. oct. 1.

Gazdasági bizottság:

(megv. 1895. jan. 3.)

HEGEDÜS SÁNDOR orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, a budapesti ev. ref. egyház algondnoka, stb. alapító t., *biz. elnök*.

BOROVSZKY SAMU dr. vál. t., *biz. jegyző*.

SZABÓ ALBERT kir. táblai tanács-elnök, alapító tag.

EMICH GUSZTÁV vál. t.

PAULER GYULA dr. vál. t.

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság :

(megv. 1894. dec. 6.)

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.

Felkért szakértő: STRÖMPL JÁNOS m. kir. min. számellenőr.

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1890. jul. 3.)

A gr. Teleki-család részéről:

TELEKI GÉZA gróf id. alapító tag, *biz. elnök.*

A társulat részéről:

SZILÁGYI SÁNDOR vál. t., *biz. előadó.*

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

GERGELY SÁMUEL dr. kolozsvári egyetemi m. tanár, r. t.

SCHÖNHERR GYULA dr. vál. t. megv. 1891. mart. 5.

SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. t.

A gróf Zichy-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1894. oct. 4.)

KAMMERER ERNŐ dr. vál. tag, *biz. elnök.*

ÁLDÁSY ANTAL dr. muzeumi segéd, r. t.

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

ILLÉSY JÁNOS dr. orsz. lt. fogalmazó, r. t.

NAGY IVÁN vál. t.

PETTKÓ BÉLA vál. t.

NOVÁK SÁNDOR a gr. Zichy-nemzetség levéltárnoka.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság :

(megv. 1894. jan. 4.)

BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

PAULER GYULA dr. vál. t.

TAGÁNYI KÁROLY vál. t.

A bizottság elnöke: a társulati elnök.

Hivatalból tagjai: a titkár és jegyző.

II.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai.*)

A) Alapító tagok:

KÁROLY LAJOS főherceg ö cs. és kir. fensége, Bécs,	150 frt.
ALBRECHT főherceg ö cs. és kir. fensége, † 1895. febr. 18.	200 frt.
JÓZSEF főherceg ö cs. és kir. fensége, Budapest és Alesuth,	200 frt.
ALMASI PÁL † 1882. apr. 1.	200 frt.
ANDRÁSSY GYULA gróf, † 1890. febr. 18.	100 frt.
ANDRÁSSY GYULA gróf, orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
APPONYI SÁNDOR gróf, Lengyel (Tolna vm.)	200 frt.
APOR KÁROLY báró, † 1885. oct. 31.	100 frt.
AUGUSZ ANTAL báró (Magurai), † 1878. sept. 9.	100 frt.
BABICS JÓZSEF urad. igazgató, Zsombolya.	200 frt.
BALÁS IVÁN (Sipeki) földbirtokos, Német-Elemér,	100 frt.
BALOGH PÉTER (Papi), Haraszi (Pest vm.)	100 frt.
BÁNFFY DEZSO báró. m. kir. minisiterelnök, Budapest,	100 frt.
BÁNFFY GYÖRGY gróf, Budapest és Bonczhida,	100 frt.
BÁNFFY GYÖRGYNÉ báróné, Budapest,	200 frt.
BÁNFFY MIKLÓS gróf, kir. főpohárnok, † 1894. dec. 17.	100 frt.
BARCZA SÁNDOR, † 1885. jun. 26.	100 frt.
BARKASSY GÉZA min. oszt. tanácsos, Budapest.	100 frt.
BAROSS GÁBOR (Bellusi), † 1892. máj. 9.	100 frt.
BARTAKOVICS BÉLA egri érsek, † 1873. máj. 30.	100 frt.
BATTHYÁNY ELEMÉR gróf, Budapest,	100 frt.
BATTHYÁNY KÁROLY gróf. Szalonak (Vas m.)	100 frt.
BAY ILONA, Debreczen,	2200 frt.
BAY ILONA, néhai Ludányi BAY GÁBOR és neje Csicserei ORMÓS KATALIN emlékére,	100 frt.
BEDO ALBERT (Kálnoki) min. tanácsos, Budapest,	100 frt.
BENDE IMRE püspök, Nyitra.	100 frt.
BERNATH DEZSŐ, Budapest,	100 frt.
BÉSÁN NEP. JÁNOS báró, † 1887. máj. 25.	588 frt.
BETHLEN MÁRKUS gróf, Budapest,	100 frt.
BINDER LAJOS főgymn. tanár, Medgyes,	100 frt.
BITTÓ ISTVÁN v. b. t. t. Budapest,	100 frt.
BONNAZ SÁNDOR csanádi püspök, † 1889. aug. 9.	100 frt.
BORNEMISZA JÁNOS báró, † 1894. jan. 1.	100 frt.

*) Azok nevei, a kik már 1867-ben tagjai voltak a társulatnak, kövér betűkkel vannak szedve.

BORONKAY ISTVÁN (Nezsetei és Boronkai) cs. és kir. kamarás, Vajk,	100 frt.
BOTKA TIVADAR , † 1885. jan. 6.	100 frt.
BEÖTHY ÁKOS orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
BREZNYIK JÁNOS kir. tan., ev. lyceumi igazgató, Selmeczbánya.	100 frt.
BUBICS ZSIGMOND püspök, Budapest és Kassa,	100 frt.
BULA MIHÁLY THEOPHIL cist. r. perjel, † 1893. aug. 13.	100 frt.
BÜK GÉZA dr. orvos, Debreczen,	100 frt.
CERNEL KÁLMÁN (Chernelházi), † 1891. apr. 21.	100 frt.
CHOTEK RUDOLF gróf, Alsó-Korompa (Pozsony vm.)	100 frt.
CROUY-CHANEL FRIGYES gróf, † 1894. febr. 26.	100 frt.
CSÁKY ALBIN gróf, kir. főasztalnokmester, Budapest és Szepes-Mindszent,	100 frt.
CSÁKY LÁSZLÓ gróf, † 1891. jan. 19.	100 frt.
CSAPÓ VILMOS földbirtokos, Tengelicz (Tolna vm.)	100 frt.
CSÁSZKA GYÖRGY érsek, Kalocsa.	100 frt.
CSEKONICS ENDRE gróf, Budapest,	200 frt.
CSENGERY ANTAL , † 1880. jul. 13.	100 frt.
DAMASZKIN JÁNOS , †.	100 frt.
DANIELIK JÁNOS cz. püspök, egri kanonok, † 1888. jan. 23.	100 frt.
DEÁK FERENCZ , † 1876. jan. 28.	100 frt.
DESSEWFY LAJOS gróf, † 1879. mart. 10.*)	
DESSEWFY Sándor püspök, Budapest és Temesvár,	100 frt.
DOBÓCZKY IGNÁCZ , † 1892. apr. 5.	100 frt.
DÖRY DÉNES földbirtokos. Pusztá-Paradicsom (Tolna vm.)	200 frt.
DULÁNSZKY NÁNDOR püspök, Pécs,	100 frt.
EBERGÉNYI SÁNDOR, † 1885. mart. 1.	100 frt.
EDELSPACHER ANTAL (Gyoroki), † 1894. sept. 5.	100 frt.
EÖTVÖS JÓZSEF báró, † 1871. febr. 2.	100 frt.
ERDÉLYI PÁL muzeumi tisztviselő, Budapest,	100 frt.
ERDŐDY FERENCZ gróf, Galgóc,	100 frt.
ERDŐDY ISTVÁN gróf, kir. főlovászmester, Budapest, és Vörösvár,	100 frt.
ERDŐDY SÁNDOR gróf, † 1881. jan. 22.	100 frt.
ERNUSZT KELEMEN orsz. képviselő, Budapest és Szombathely,	100 frt.
ESTERHÁZY JÁNOS gróf, vál. t. Kolozsvár,	100 frt.
ESTERHÁZY MIHÁLY gróf, orsz. képviselő, Budapest és Cseklész,	200 frt.
ESTERHÁZY MIKLÓS JÓZSEF gróf, Tata,	200 frt.
ESTERHÁZY PÁL herceg, Budapest és Léka,	100 frt.
FARKAS ÖDÖN földbirtokos, Imreháza,	100 frt.
FEKETE SÁMUEL (Nagy-Kedei), † 1870. sept. 26.	100 frt.

*) Dessewfý Lajos gróf 1000 frtot adományozott a társulatnak kiadatlan források közzétételére; adománya a *Hazai Oklevéltár* kiadása költségeire fordítattott; neve a társulat hálájának jeléül az alapító tagok sorába iktattattott.

FERENCZY IMRE kanonok, Eger,	100 frt.
FESTETICS GYÖRGY gróf, † 1883. febr. 12.	100 frt.
FESTETICS PÁL gróf, Budapest és Dégh (Veszprém vm.)	100 frt.
FESTETICS TASZILÓ gróf, Berzencze és Keszthely,	100 frt.
FISCHER KÁLMÁN,	100 frt.
FOGARASY MIHÁLY erdélyi püspök, † 1882. mart. 23.	100 frt.
FORSTER GYULA m. földhitelintézeti igazgató, Budapest,	100 frt.
FRANKÓI VILMOS dr. vál. t. Róma,	200 frt.
GÁRDOS JÁNOS özvegye, szül. Andrássy Julia, † 1894. febr. 26.	4200 frt.
GHYCZEY SAMU ügyvéd, Budapest,	100 frt.
GHYCZY IGNÁCZ, † 1870. máj. 4.	100 frt.
GHYCZY KÁLMÁN, † 1888. febr. 28.	100 frt.
GOROVE ISTVÁN, † 1881. máj. 31.	100 frt.
GÖRGEY GUSZTÁV, † 1883. jan. 27.	100 frt.
GÖRÖG GYULA fő-reálisk. tanár, Kassa,	100 frt.
GRÜNWALD BÉLA, † 1891. máj. 4.	100 frt.
GYENES JÓZSEF, Kun-Szentmiklós,	100 frt.
GYÖRFFY LÁSZLÓ nagyváradai prépost, † 1873. jul. 1.	100 frt.
HADIK-BARKÓCZY ILONA grófnő, † 1887. jan. 24.	100 frt.
HAYNALD LAJOS kalocsai érsek, † 1891. jul. 4.	100 frt.
HAJÓS JÓZSEF ifj., Budapest,	100 frt.
HAMAR PÁL, † 1877. jan. 10.	100 frt.
HEGEDŰS SÁNDOR orsz. képviselő, Budapest,	120 frt.
HORÁNSZKY NÁNDOR orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
HORNIG KÁROLY báró, püspök, Budapest és Veszprém,	100 frt.
HORVÁTH DÖME ny. kir. táblai tanács-elnök, Kecskemét,	100 frt.
HORVÁTH ELEK, † 1876. febr. 19.	100 frt.
HORVÁTH LAJOS orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
HORVÁTH MIHÁLY püspök, † 1878. aug. 19.	100 frt.
HUNFALVY PÁL, † 1891. nov. 30.	100 frt.
HUNYADY IMRE gróf, v. b. t. t., Budapest, Űrmény és Kéthely.	100 frt.
HUSZÁR IMRE, Bécs,	100 frt.
INKEY L. IMRE báró, nagykövetségi tanácsos, Szentpétervár,	200 frt.
IPOLYI (STUMMER) ARNOLD nagyváradai püspök, † 1886. dec. 2.	1300 frt.
JÁLICS GÉZA, Budapest,	100 frt.
JÓKAI MÓR orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
JÓSIKA SÁMUEL báró, Szurdok (Szilágy vm.)	200 frt.
KANDÓ KÁLMÁN, † 1888. máj. 7.	100 frt.
KARÁCSONYI GUIDÓ gróf, † 1885. sept. 15.	100 frt.
KARÁCSONYI JENŐ gróf, Budapest,	100 frt.
KARAP FERENCZ a m. főrendiház tagja, Budapest,	100 frt.
KÁROLYI ÁRPÁD dr. vál. tag, Bécs,	100 frt.
KÁROLYI GYÖRGY gróf, † 1877. nov. 9.	200 frt.
KÁROLYI GYULA gróf, † 1890. nov. 25.	100 frt.

KÁROLYI GYULA gróf özvegye, szül. Pálffy Geraldine grófnő, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI LÁSZLÓ gróf, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI TIBOR gróf, Budapest,	100 frt.
KECZER MIKLÓS (Lipóczy) cs. és kir. kamarás, Budapest, Kassa,	100 frt.
KEMÉNY GÁBOR báró (Gyerőmonostori), † 1888. oct. 23.	200 frt.
KENDEFFY ÁRPÁD, † 1881. apr. 22.	100 frt.
KERKAPOLYI KÁROLY, † 1891. dec. 31.	100 frt.
KIRÁLYI PÁL, † 1892. máj. 25.	100 frt.
KISS MIKLÓS ifj., Nagy-Becskerek,	100 frt.
KLEKNER ALAJOS dr. kir. jog-akadémiai igazgató, Kassa,	100 frt.
KÓCZÁN FERENCZ (Túzberki), † 1894. jul. 11.	100 frt.
KOVÁCS EDUÁRD (Berenczei), Homok (Szatmár vm.)	200 frt.
KOVÁCS ISTVÁN (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.	100 frt.
KOVÁCS LÖRINCZ volt honvéd-őrnagy, Nagybánya.	100 frt.
KOVÁCS ZSIGMOND veszprémi püspök, † 1887. jun. 28.	100 frt.
KOVACSÓCZY ISTVÁN egri kanonok, † 1888. jun. 26.	100 frt.
KÖVÁRY LÁSZLÓ történetíró, Kolozsvár,	100 frt.
KRAJCSIK JÁNOS nyitrai nagyprépost, † 1890.	100 frt.
KRUESZ CHRYSOSTOM paunonhalmi főapát, † 1885. jan. 11.	100 frt.
KUN JÓZSEF, † 1885. jul. 25.	200 frt.
KUN GÉZA gróf (Osdolai), Maros-Németi,	100 frt.
KUUN KOCSÁRD gróf (Osdolai), † 1895. jan. 11.	100 frt.
KUNCZ ADOLF dr. prem. r. prépost, Csorna,	200 frt.
LANFRANCONI GRAZIOSO ÉNEA, † 1895. mart. 9.	200 frt.
LÁNYI GYULA, ügyvéd, Pozsony.	200 frt.
LAZÁR MIKLÓS gróf, † 1889. jan. 7.	150 frt.
LÉVAY HENRIK (Kisteleki). Budapest,	200 frt.
LÉVAY SÁNDOR püspök, † 1873. nov. 9.	100 frt.
LIPOVNICZKY ISTVÁN nagyváradai püspök, † 1885. aug. 12.	100 frt.
LIPPERT ISTVÁN cs. és kir. alkonzul, Jassy (Románia),	100 frt.
LÖNYAY GÁBOR, † 1885. aug. 6.	100 frt.
LÖNYAY JÁNOS főispán, Máramaros-Sziget,	100 frt.
LÖNYAY MENYHÉRT gróf, † 1884. nov. 3.	100 frt.
LUCZENBACHER PÁL a m. főrendiház tagja, Budapest és Szob,	100 frt.
LUKÁCS ANTAL m. földhitelintézeti igazgató, Budapest,	200 frt.
LUKÁCS MÓRICZ, † 1881. nov. 5.	100 frt.
MAJLÁTH GYÖRGY országbíró, † 1883. mart. 29.	100 frt.
MAJLÁTH GYÖRGY gróf, Budapest és Zavar (Pozsony vm.)	200 frt.
MAJLÁTH JÓZSEF gróf, † 1875. jun. 25.	100 frt.
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ báró (Kesseleőkeői), v. b. t. t., Budapest és Leszenye (Hont vm.)	100 frt.
MÁRIÁSSY ÖDÖN, Márkusfalva (Szepes vm.)	100 frt.
MÁRIÁSSY TIBORCZ, †	100 frt.

MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, Bécs,	100 frt.
MELCZER ISTVÁN (Kellemesi), vál. t., Budapest,	100 frt.
MIHALOVICS JÓZSEF zágrábi érsek, † 1891. febr. 19.	100 frt.
MIKÓ IMRE gróf (Hidvégi), † 1876. sept. 16.	1000 frt.
MILKOVICS IMRE , P.-Szentmihály (Komárom vm.)	100 frt.
MURÁNYI IGNÁCZ , † 1869. jun. 22.	100 frt.
NÁDASDY LIPÓT gróf, † 1873. jul. 18.	100 frt.
NAGY ELEK (Káli), † 1878. jan. 7.	100 frt.
NAGY FERENCZ , †	100 frt.
NAGY JÓZSEF , Budapest,	100 frt.
NOPCSA FERENCZ báró, Bécs.	100 frt.
NYÁRY ALBERT báró, † 1886. jan. 1.	100 frt.
NYÁRY ALFONZ báró, † 1871. apr. 16.	100 frt.
NYÁRY JENŐ báró. vál. t., Budapest és Piliny (Nógrád vm.)	100 frt.
ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg, vál. tag, Szkiczó (Bars vm.)	200 frt.
ORBÁN BALÁZS báró, † 1890. apr. 19.	100 frt.
ORCZY GYULA földbirtokos, Hejő-Bába,	100 frt.
PÁLFFY JÓZSEF gróf, Vittenéz és Szomolány,	100 frt.
PÁLFFY MIKLÓS herczeg (Erdődi), Budapest és Malaczka,	100 frt.
PÁLFFY SÁNDOR (Kászon-Altizi), ügyvéd, Arad,	100 frt.
PÁLFFY-DAUN LIPÓT gróf teanói herczeg özvegye, szül. Lónyay Olga grófnő, Budapest,	100 frt.
PALLAVICINI EDE őrgróf, Budapest,	100 frt.
PÁRVY ARVÉD , Budapest,	100 frt.
PAUER JÁNOS székesfehérvári püspök, † 1889. máj. 15.	100 frt.
PAULER GYULA dr. vál. tag, Budapest,	100 frt.
PÉCHY MANÓ gróf, † 1889. jul. 24.	100 frt.
PESTY FRIGYES , † 1889. nov. 23.	100 frt.
PETROYAY GYÖRGY földbirtokos, Nagy-Kürü (Heves vm.)	100 frt.
PETTKÓ BÉLA vál. tag, Budapest,	100 frt.
PULSZKY FERENCZ alelnök, Budapest,	100 frt.
RADÁK ADÁM báró, Mikeszásza,	200 frt.
RADVÁNSZKY BÉLA báró, vál. tag, Sajó-Kaza,	100 frt.
RADVÁNSZKY JÁNOS báró, Varsány,	100 frt.
RADVÁNSZKY KÁROLY (Radványi és Sajókazai), † 1893. oct. 3.	100 frt.
RAKOVSZKY GÉZA orsz. képviselő, Budapest.	100 frt.
RÁTH GYÖRGY ny. kir. táblai tanács-elnök, Budapest.	200 frt.
REINER ZSIGMOND dr. ügyvéd, Budapest,	100 frt.
RIMÉLY KÁROLY püspök, Besztercebánya,	165 frt.
RÓNAY JÁCZINT püspök, † 1889. apr. 17.	100 frt.
SAMASSA JÓZSEF érsek, Eger,	200 frt.
SCHLAUCH LÖRINCZ püspök, Budapest és Nagyvárad,	100 frt.
SCHOSSBERGER ZSIGMOND báró (Tornyai), Budapest,	200 frt.

SCHUSTER CONSTANTIN püspök, Vác,	100 frt.
SEMSEY LÁSZLÓ (Semsei), Budapest,	100 frt.
SIGRAY PÁL, Budapest,	100 frt.
SIMON ELEK id. † 1882. jan. 25.	100 frt.
SIMON ELEK ifj. †	100 frt.
SIMOR JÁNOS esztergomi érsek, † 1891. jan. 23.	200 frt.
SINA SIMON báró, † 1876. apr. 15.	100 frt.
SOLYMOSSY LÁSZLÓ, Nagy-Loós,	100 frt.
SOMOGYI KÁROLY esztergomi kanonok, † 1888. mart. 20.	100 frt.
SOMSSICH PÁL, † 1888. mart. 5.	100 frt.
STEIGER GYULA, Budapest,	100 frt.
STILLER MÓR dr. ügyvéd, Budapest,	100 frt.
SULYOK MÓR † 1878. apr. 23.	100 frt.
SZABÓ ALBERT kir. táblai tanács-elnök, Budapest,	100 frt.
SZABÓ FERENCZ plebanus, Német-Elemér (Torontál vm.)	100 frt.
SZABÓ IMRE szombathelyi püspök, † 1881. febr. 28.	100 frt.
SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. tag. Kolozsvár,	100 frt.
SZALACSY FARKAS földbirtokos, Vente (Zala vm.)	100 frt.
SZANISZLÓ FERENCZ nagyváradai püspök, † 1869. dec. 13.	100 frt.
SZAPÁRY GÉZA gróf, királyi főudvarmester, Budapest és Mura-Szombat.	100 frt.
SZÉCHENYI DÉNES gróf, Sárpentele,	100 frt.
SZÉCHENYI GYULA gróf, kir. főajtónállómester, Budapest és Marczali,	100 frt.
SZÉCHENYI IMRE és DÉNES († 1892. sept. 28.) grófok, Horpács (Sopron vm.)	100 frt.
SZÉCHENYI JÁNOS gróf, † 1874. febr. 24.	100 frt.
SZENDE BÉLA volt m. kir. honv. min. † 1882. aug. 18.	100 frt.
SZENTANDRÁSSY LAJOS, † 1886. nov. 12.	200 frt.
SZILÁGYI VIRGIL, † 1892. dec. 30.	100 frt.
SZINNYEY JÓZSEF id., vál. tag, Budapest,	100 frt.
SZILÁVY JÓZSEF koronaőr, Budapest és Zsitva-Ujfalú,	100 frt.
SZMBECSÁNYI EMIL, Tereske (Nógrád vm.)	100 frt.
SZONTÁGH PÁL a m. főrendiház tagja, Horpács (Nógrád vm.)	100 frt.
SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ id. országbíró, † 1893. nov. 19.	100 frt.
SZTANKOVÁNSZKY JÁNOS, Kajdacs,	100 frt.
SZTÁRAY ANTAL gróf, † 1893. aug. 29.	100 frt.
THALLÓCZY LAJOS dr. vál. tag, Bécs,	100 frt.
THALY KÁLMÁN alelnök, Budapest és Pozsony,	100 frt.
TÁRKÁNYI BÉLA egri kanonok, † 1886. febr. 16.	100 frt.
TELEKI DOMOKOS gróf id. † 1876. máj. 1.	100 frt.
TELEKI DOMOKOS gróf özvegye, szül. Teleki Klementina grófnő, † 1894. apr. 18.	100 frt.
TELEKI Géza gróf id., elnök, Budapest és Nagy-Somkút,	100 frt.

TELEKI LÁSZLÓ GYULA gróf, Hosszúfalu,	100 frt.
TELEKI SÁNDOR gróf, † 1892. május 18.	100 frt.
TELEKI SÁNDOR gróf, Budapest,	100 frt.
TISZA KÁLMÁN v. b. t. t., orsz. képviselő, Budapest és Geszt,	100 frt.
TISZA KÁLMÁNNÉ szül. Degenfeld-Schomberg Ilona grófnő, Budapest és Geszt.	200 frt.
TOLDY FERENCZ, † 1875. dec. 10.)*	
TOMASSEK TEKLA, † 1882. febr. 11.	100 frt.
TOMORY ANASZTÁZ, † 1894. oct. 9.	100 frt.
TORMA KÁROLY egyetemi tanár, Budapest,	100 frt.
TÓTH LÖRINCZ kir. curiai tanács-elnök, Budapest,	100 frt.
TÜRR ISTVÁN olasz kir. tábornok, Budapest,	100 frt.
ULLMANN SÁNDOR dr. Budapest,	100 frt.
WAHRMANN MÓR, † 1892. nov. 26.	100 frt.
VASZARI KOLOS érsek, herczeg-primás, Budapest és Esztergom,	200 frt.
VAY BÉLA báró, Alsó-Zsolcza,	100 frt.
WEISZ BERNÁT, † 1888. mart. 31.	100 frt.
WEKERLE SÁNDOR dr. orsz. képviselő, Budapest és Dános,	100 frt.
VELICS LAJOS (Lászlófalvi) dr. osztr. m. követségi tanácsos, Berlin,	100 frt.
WENCKHEIM BÉLA báró, † 1879. jul. 7.	100 frt.
WENCKHEIM FRIGYES gróf, orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
WENZEL GUSZTÁV dr., † 1891. nov. 23.	100 frt.
VIGYÁZÓ FERENCZ (Bojári), Budapest,	100 frt.
WODIANER ALBERT báró, Budapest,	100 frt.
WODIANER ARTHUR, Budapest,	100 frt.
VOJNICS JAKAB (Bajsa), †	100 frt.
ZALKA JÁNOS püspök, Győr,	100 frt.
ZAMOYSZKY JÓZSEF gróf, Motesicz,	200 frt.
ZICHY ANTAL a m. főrendiház tagja, Budapest,	100 frt.
ZICHY FERENCZ gróf, kir. tárnokmester, Budapest, Vedrőd és Kálozd,	100 frt.
ZICHY HENRIK gróf, † 1892. jun. 26.	100 frt.
ZICHY NÉP. JÁNOS gróf, Budapest,	100 frt.
ZICHY JENŐ gróf, vál. tag, Budapest,	100 frt.
ZICHY KÁROLY gróf, † 1876. jun. 1.	100 frt.
ZSELENSKI RÓBERT gróf, Temes-Ujfalu,	200 frt.
ZSILINSZKY MIHÁLY vál. tag, Budapest,	100 frt.
ZSIVORA GYÖRGY, † 1883. nov. 30.	700 frt.

*) Alapítványi levelét halála után a társulat beváltatlanul adta vissza családjának, nevét pedig nagy érdemeinek elismerése jeléül az alapító tagok sorába iktatta.

Vármegyék :

ABAUJ vármegye közönsége	100 frt.
ARAD vármegye közönsége	100 frt.
BÁCS-BODROG vármegye közönsége	100 frt.
BARANYA vármegye közönsége	200 frt.
BARS vármegye közönsége	100 frt.
BÉKÉS vármegye közönsége	100 frt.
BEREG vármegye közönsége	100 frt.
BIHAR vármegye közönsége	100 frt.
BORSOD vármegye közönsége	100 frt.
CSIK vármegye közönsége	100 frt.
CSONGRÁD vármegye közönsége	100 frt.
FEHÉR vármegye közönsége	100 frt.
GÖMÖR vármegye közönsége	100 frt.
GYÖR vármegye közönsége	100 frt.
HÁROMSZÉK vármegye tanulmányi alapja	100 frt.
HEVES vármegye közönsége	100 frt.
HONT vármegye törvényhatósága	100 frt.
JÁSZ-NAGY-KUN-SZOLNOK vármegye közönsége	100 frt.
KIS-KÜKKÜLLŐ vármegye törvényhatósága	100 frt.
KOMÁROM vármegye közönsége	100 frt.
LIPTÓ vármegye közönsége	100 frt.
MÁRAMAROS vármegye közönsége	100 frt.
MAROS-TORDA vármegye törvényhatósága	100 frt.
MOSONY vármegye közönsége	100 frt.
NÓGRÁD vármegye közönsége	100 frt.
NYITRA vármegye közönsége	100 frt.
PEST-PILIS-SOLT-KIS-KUN vármegye közönsége	100 frt.
POZSONY vármegye közönsége	100 frt.
SÁROS vármegye közönsége	100 frt.
SOMOGY vármegye közönsége	100 frt.
SOPRON vármegye közönsége	100 frt.
SZABOLCS vármegye közönsége	200 frt.
SZATMÁR vármegye közönsége	100 frt.
SZEPES vármegye közönsége	100 frt.
SZILÁGY vármegye közönsége	100 frt.
TEMES vármegye közönsége	100 frt.
TOLNA vármegye közönsége	100 frt.
TORONTÁL vármegye közönsége	100 frt.
TRENCSEN vármegye közönsége	200 frt.
TURÓCZ vármegye közönsége	100 frt.
UNG vármegye közönsége	100 frt.
VAS vármegye közönsége	100 frt.

VESZPRÉM vármegye közönsége	200 frt.
ZALA vármegye közönsége	100 frt.
ZÓLYOM vármegye közönsége	200 frt.

Városok ;

ARAD sz. kir. város közönsége	200 frt.
BÁRTFA sz. kir. város közönsége	100 frt.
BESZTERCZEBÁNYA r. tan. város közönsége	100 frt.
BREZNÓBÁNYA sz. kir. város közönsége	200 frt.
BUDAPEST székes-főváros közönsége	200 frt.
DEBRECZEN sz. kir. város közönsége	100 frt.
GYÓR sz. kir. város közönsége	100 frt.
HAJDU-BÖSZÖRMÉNY r. tan. város közönsége	100 frt.
HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY th. j. f. város közönsége	100 frt.
HOMONNA város közönsége	100 frt.
IGLÓ bánya-város közönsége	100 frt.
KASSA sz. kir. város közönsége	100 frt.
KECSKEMÉT th. j. f. város közönsége	100 frt.
KIS-KUN-DOROSMA mezőváros közönsége	100 frt.
KIS-ÚJSZÁLLÁS r. tan. város közönsége	100 frt.
KOLOZSVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
KOMÁROM sz. kir. város közönsége	100 frt.
KÖHALOM város közönsége	100 frt.
KÖRMÖCZ sz. kir. és fő-bányaváros közönsége	200 frt.
MAKÓ város közönsége	100 frt.
MAROS-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége	100 frt.
MEDGYES r. tan. város közönsége	100 frt.
MOHÁCS város közönsége	100 frt.
NAGYBÁNYA sz. kir. város közönsége	100 frt.
NAGY-KÖRÖS r. tan. város közönsége	100 frt.
NAGY-SZOMBAT sz. kir. város közönsége	100 frt.
NAGYVÁRAD th. j. f. város közönsége	100 frt.
Ó-BECSE községe	100 frt.
PÁPA r. tan. város közönsége	100 frt.
PÉCS sz. kir. város közönsége	100 frt.
POZSONY sz. kir. város közönsége	100 frt.
RIMASZOMBAT r. tan. város közönsége	100 frt.
SEGESVÁR r. tan. város közönsége	100 frt.
SOPRON sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZABADKA sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZAMOSUJVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZATMÁR-NÉMETI sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZEGED sz. kir. város közönsége	100 frt.

SZÉKESFEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZENT-ÁGOTA város közönsége	100 frt.
TEMESVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.

Egyéb testületek :

A KÉPVISELŐHÁZ könyvtára Budapesten	200 frt.
ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG Buda- pesten	200 frt.
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR-EGYESÜLET Buda- pesten	200 frt.
A NEMZETI CASINO könyvtára Budapesten	200 frt.
A budapesti ev. ref. fő-gymnasiumi ifjuság ÖNKÉPZŐ-TÁR- SULATA	200 frt.
CSANÁD-MEGYEI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI-TÁRSULAT	200 frt.
M. kir. TENGHERÉSZETI HATÓSÁG Fiumében	100 frt.
Jászóvári prémontréi PRÉPOSTSÁG	200 frt.
Temesvári TÁRSAS-KÖR	100 frt.
A veszprémi növendék papság PÁZMÁNY-KÖRE	100 frt.
Zirczi cist. r. APÁTSÁG	100 frt.

Összesen : 52073 frt.

B) Külföldi tiszteleti tagok :

ALMBERG (Jalava) ANTAL, Helsingfors.
 ARNETH ALFRÉD lovag, a cs. és kir. állami levéltár igazgatója, Bécs.
 CAPASSO BARTOLOMEO áll. levéltár-igazgató, Nápoly.
 DUDIK BEDA FERENCZ † 1890. jan. 18.
 FETIS FERENCZ kir. könyvtárnok, Brüssel.
 FIEDLER JÓZSEF cs. és kir. állami levéltári aligazgató, Bécs.
 FLEGLER SÁNDOR † 1892. dec. 12.
 FOUCARD CESARE levéltár-igazgató, Modena.
 GACHARD M. †
 KOLLMANN JULIUS tanár, München.
 MINIERI-RICCIO CAMILLO †
 MIRCSE JÁNOS (Barátosi) † 1883. jan. 21.
 MÜNIF pasa, török csász. közoktatásügyi minister, Konstantinápoly.
 RUELENS KÁROLY kir. levéltárnok, Brüssel.
 SAYOUS EDUÁRD tanár, történetíró, Besançon.
 SCHRAUFF KÁROLY cs. és kir. állami levéltárnok, Bécs.

C) Évdíjas rendes tagok:

- Abaffy* Ágost földbirtokos,
Felső-Lehota.
- Abaffy* Edmund (Abafalvi és
Felső-Lehotai), Mokrágy.
- Ács** Rudolf megyei levéltár-
nok, Veszprém.
- Acsády* Ignác dr. hirlapíró,
Budapest.
- 5 *Acsády* Jenő mérnök, Buda-
pest.
- Adler* Samu, Hajdu-Szoboszló.
- Albisy* Katalin tanítónő,
Bihar-Püspöki.
- Áldásy* Antal dr. muzeumi se-
géd, Budapest.
- Alexander* Bernát dr. egye-
temi magán-tanár, Buda-
pest.
- 10 *Alexics* György dr., Budapest.
- Amberger* Gyula sz. Ferencz-
rendi zárdafőnök, M.
Radna (Arad vm.)
- Ambró* Béla követségi titkár,
Róma.
- Andaházy* Géza (Andaházai)
alispán, Büdesháza és Lip-
tót-Szentmiklós.
- Andaházi* Pál, Nagy-Kolacsin.
- 15 *Andrásovics* Béla kir. curiai
bíró, Budapest.
- Andrasovszky* Adolf, Ko-
lozsvár.
- Andrássy* János apát-kanon-
nok, Nagyvárad.
- Andrássy* Kálmán áldozó
pap, Budapest.
- Andreánszky* Gábor báró,
Pétery.
- 20 *Angyal* Dávid dr. tanár,
Budapest.
- Angyal* Gyula min. oszt.
tanácsos, Budapest.
- Angyal* József m. kir. kinezt.
j. ü. aligazgató, Buda-
pest.
- Apor* Gábor báró főispán,
Körispatak és Segesvár.
- Apor* Irma bárónő alapít-
ványi hölgy, Abbazia.
- 25 *Apponyi* Albert gróf, orsz.
képviselő, Budapest.
- Apponyi* Géza gr., Hőgyész.
- Áray* Károly kir. törvény-
széki bíró, Szolnok.
- Árkay* Kálmán ügyvéd, Bu-
dapest.
- Árokai* Antal dr. honvéd ez-
red-orvos, Székesfehérvár.
- 30 *Ast* Nándor (Astenbergi) ny.
curiai bíró, Zombor.
- Bacskády* Károly, Ghimes.
- Badiés* Ferencz dr. áll.
reálisk. tanár, Budapest.
- Bajkó* Péter honvéd száza-
dos, Csik-Szereda.
- Bakó* Pál (Kürthi) földbir-
tokos, Gyöngyös.
- 35 *Bakó* Péter dr. orvos, Déva-
Ványa.
- Bakos* Imre dr. ügyvéd,
Vértes (Bihar vm.)
- Baksay* Sándor ev. ref. lel-
kész, Kun-Szentmiklós.
- Balassa* Lajos ev. ref. lelkész,
Nagy-Acsád.
- Balázs* József ügyvéd, Ba-
lassa-Gyarmat.
- 40 **Balássy Ferencz** (Bethlen-
falvi) vál. tag, Maklár.
- Baltzár* Ágoston polg. isk.
igazgató, Modor.
- Balics* Lajos dr. plebanus,
Nagy-Czenk.

- Bálint* Venant főgymn. tanár,
Győr.
- Bálintt* József báró, Nagy-
Ernye.
- 45 *Ballagi* Aladár dr. vál. tag,
Budapest.
- Ballagi* Géza dr. vál. tag,
Sárospatak.
- Balló* István tanárjelölt, Csik-
Kozmás.
- Ballon* Adolf Alajos posta-
tkptári tiszt, Budapest.
- Bán* Elemér kir. közjegyző,
Körmöczbánya.
- 50 *Bangha* Sándor dr. megyei
tisztí ügyész, Nyitra.
- Bánó* Árpád, Osztropataka.
- Bánó* György, Zsálmány.
- Bánó* József id. vál. tag, Osz-
tropataka és Budapest.
- Bánóczy* József dr. tanár,
Budapest.
- 55 *Barabás* Samu vál. tag,
Budapest.
- Baráth* Ferencz főgymn. ta-
nár, Budapest.
- Barcza* Gábor kir. táblai
bíró, Budapest és Rácz-Al-
más.
- Bárczay* Oszkár cs. és kir.
kamarás, Budapest.
- Bardóczy* Pál állami iparisko-
lai igazgató, Szilágy-Cseh.
- 60 *Baross* Miklós, Deménd.
- Baróti* Lajos polg. isk. tanár,
Budapest.
- Bartha* Lajos, Budapest.
- Barta* Ödön ügyvéd, Bereg-
szász.
- Bartalus* János ev. ref. lel-
kész, Bukarest.
- 65 *Bartók* Géza, Budapest.
- Bartos* József kegyesrendi
főgymn. tanár, Budapest.
- Baruch* Mór dr. orvos, Nyir-
egyháza.
- Batka* Tivadar városi tiszt-
viselő, Pozsony.
- Batthyány* József gróf, Fel-
bár (Pozsony vm.)
- 70 *Bauer* Frigyes, Budapest.
- Bay* Ilona, Debreczen. L. az
alapítók közt is.
- Bayer* József főgymn. tanár,
Budapest.
- Beck* István városi osztály-
jegyző, Szeged.
- Becske* Bálint m. kir. pénz-
ügyigazgató, S.-A.-Ujhely.
- 75 *Begyáts* Lajos m. áll. vasuti
hivatalnok, Zágráb.
- Behányi* Jenő dr. cs. és kir.
ezredorvos, Kecskemét.
- Bejczy* Sándor ügyvéd, Rum-
(Vas vm.)
- Beke* Antal kanonok, Gyula-
fehérvár.
- Békefi* Remig vál. tag, Bu-
dapest.
- 80 *Békéssy* László gazd. tanint.
igazgató, Debreczen.
- Bella* Lajos főreálisk. tanár,
Sopron.
- Bencsik* József dr. ügyvéd,
Budapest.
- Bencze* Sámuel ev. polg. isk.
igazgató, Sajó-Gömör.
- Benda* Kálmán ügyvéd, Be-
regszász.
- 85 *Benedek* István honvéd al-
ezredes, Fogaras.
- Benedicty* Gyula ifj. földbir-
tokos, Tápió-Szele.
- Beniczky* Árpád, Puszta-Lázi.
- Beöthy* Zsolt dr. egyetemi
tanár, Budapest.
- Berczik* Árpád min. tanácsos,
Budapest.

- 90 *Berecz* Ábel ügyvéd, Sopron.
Berényi Antal megyei levéltárnok, Lugos.
Berefvás Endre cs. és kir. kamarás, Karácsond (Heves vm.)
Berger Albert dr. tanár, Beszterce.
Berger Sámuel ifj. könyvárus, Nagyvárád.
- 95 *Berghoffer* József dr. főgymn. igazgató, helyettes tanfelügyelő, Fiume.
Berkeszi István dr. főreálisk. tanár, Temesvár.
Berwaldszky János lelkész, Odorin.
Berwärrh Frigyes főgymn. tanár, Segesvár.
Berzeviczy Albert dr. nyug. államtitkár, orsz. képviselő, Budapest.
- 100 *Berzeviczy* Béla, Hamborg.
Berzeviczy Edmund, Berzevice.
Berzeviczy Egyed, Bárcza.
Berzeviczy György, Szendrő-Lád.
Bésán Mihály kir. közjegyző, Lugos.
- 105 *Bessenyei* Mihály, Nagy-Szalonta.
Bethlen András gr., Budapest.
Bethlen Bálint gróf, Gyéres.
Bethlen Ödön grófné, szül. Wesselényi Sarolta, Görz.
Bethlen Pál gróf, Bethlen.
- 110 *Bethlenfalvy* György kir. törvényszéki elnök, Aranyos-Maróth.
Bezerédj Andor, P.-Jegenyes.
Bydeskuthy Gyula (Ippi), cz. kanonok, hevesi főesperes, cz. apát, Kápolna.
- Bihary* Géza, Nyitra-Ujlak.
Bihary Sándor, főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- 115 *Bikkessy* Károly Béla, Bécs.
Bíró Antal levéltárnok, Deés.
Bíró Mór cist. r. áldozó pap, Zircz.
Bischitz Mór birtokos, Ozora.
Bloch Henrik dr. orsz. rabbi-képző int. tanár, Budapest.
- 120 *Bock* János, Budapest.
Boczkó Sámuel városi főkapitány, Debreczen.
Bod Gyula kir. törvényszéki bíró, Deés.
Bod Péter tanár, Nagy-Szeben.
Bóday Ferencz földbirtokos, Szentmihály.
- 125 *Bodnár* Zsigmond főreálisk. tanár, Budapest.
Bodó Lipót, Szelezsény.
Bodrogi János ev. ref. collegiumi tanár, Nagy-Enyed.
Boér Miklós nevelő, Szilágy-Cseh.
Boér Sándor fő-számszéki vizsgáló, Budapest.
- 130 *Bogár* Lajos árvaszéki ülnök, Nyiregyháza.
Bogisich Mihály prépost-plebanus, Budapest.
Bohus Istvánné sz. Königssegg Emilia grófnő, Világos.
Bohus Lajos, Világos.
Bolgár Emil kir. táblai bíró, Pozsony.
- 135 *Boncz* Ödön dr. vál. tag, Budapest.
Borbély Sámuel áll. tanító-képző int. igazgató, Székely-Keresztur.
Bordeaux Árpád tanárjelölt, Kolozsvár.

- Boromisza István* tanítónő-
képezdei tanár, Kalocsa.
- Boros Béni* vasuti igazgató-
főmérnök, Arad.
- 140 *Borovszky Samu* dr. vál. tag,
Budapest.
- Bortnyik György* ev. lelkész,
Kölcse.
- Bory Kálmán* min. titkár,
Budapest.
- Bosznay István* kereskedő,
Debreczen.
- Botka Zoltán* (Széplaki) föld-
birtokos, Kis-Vezekény.
- 145 *Büllmann Antal* m. kir. do-
hány-jövedéki tiszt, Kassa.
- Bölöni Sándor* ifj. a Bihar-
megyei muzeum őre, Nagy-
Várad.
- Börcsök Andor* egyetemi ta-
nuló, Tápió-Györgye.
- Brezovits Ferencz* tanító,
Sárvár.
- Brodsky Béla*, Köröshegy.
- 150 *Brujmann Vilmos* kir. járás-
bíró, Bártfa.
- Budakeszy-Weöres Iván* tart.
huszár-hadnagy, Nemes-
Csoó.
- Bugyi Ferencz* háztulajdo-
nos, Budapest.
- Bulyi Dezső* ügyvéd, Kassa.
- Bunyitay Vincze* vál. tag,
Nagyvárad.
- 155 *Burián János* ügyvéd, Esz-
tergom.
- Burián R. László* ministeri
számtiszt, Budapest.
- Burián Pál* kir. táblai bíró,
Temesvár.
- Butyak József* mérnök, Mis-
kolcz.
- Buzinkay Gyula* dr. egészség-
ügyi felügyelő, Budapest.
- 160 *Buzna Alajos* honvéd őrnagy,
Budapest.
- Büchler Sándor* dr. rabbi,
Budapest.
- Cherven Flóris* dr. főgymn.
h. igazgató, Budapest.
- Chrenóczy-Nagy József* cs.
és kir. állami főszámszéki
tanácsos, Bécs.
- Clark Simon* gyógyszerész,
Kis-Terenne.
- 165 *Crouy Endre* gróf, Vác.
- Csacskó István* városi pénz-
tárazok, Nyitra.
- Csáky Károly* gróf, apát-ka-
nonok, Esztergom.
- Csáky Vidor* gróf, Pozsony.
- Csánki Béla* ügyvéd, Szeg-
halom.
- 170 *Csánki Dezső* dr. vál. tag,
Budapest.
- Csányi Ferencz* kir. táblai
bíró, Kolozsvár.
- Csaplár Benedek* vál. tag,
Budapest.
- Csarada János* dr. egyetemi
ny. rk. tanár, Budapest.
- Császár Ferencz* (Kolgyári)
földhitelintézeti tisztviselő,
Budapest.
- 175 *Csathó Ferencz* kir. curiai
bíró, Budapest.
- Csávássy Gyula* kir. fő-
ügyész, Kolozsvár.
- Cseh Lajos* főgymn. tanár,
Nyitra.
- Csekey Flóris* ügyvéd, Léva.
- Csemegi Károly* curiai ta-
nács-elnök, Budapest.
- 180 *Csenkey Géza* kir. törvény-
széki elnök, Veszprém.
- Csepcsányi Ferencz* megyei
fő-ügyész, Kis-Csepcsány.

- Cséplő* Péter premontrei főgymn. tanár, Nagyvárad.
Cseppan Rezső polgári iskolai tanár, Pozsony.
Csepreghy Kálmán bölcsészett-hallgató, Borsod-Mező-Keresztes.
- 185 *Cserhalmi* József gymn. igazgató, Debreczen.
Cserna Károly festőművész, Budapest.
Csernátóni Gyula tanfelügyelő, Besztercze.
Csernátony Lajos, Budapest.
Cserny Ernő gymn. tanár, Gyöngyös.
- 190 *Cserny* Károly dr. min. s. titkár, Budapest.
Csete Kálmán fővárosi tisztviselő, Budapest.
Csiky Kálmán dr. műgyegetemi ny. r. tanár, Budapest.
Csiky László kir. ügyész, Gyulafehérvár.
Csiky Viktor dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 195 *Csincsek* Flórián cz. kanonok, Nustar (Szerém vm.)
Csoma József, Devecser.
Csongvay Lajos ügyvéd, kamaraelnök, Maros-Vásárhely.
Csontos János, Budapest.
Csörgeő Gyula államtitkár, Budapest.
- 200 *Csűsz* Imre dr. kegyesrendi gymn. tanár, Vác.
Csuday Jenő dr. fő-reáliskolai tanár, Budapest.
Czeiner József nyug. főgymn. tanár, Budapest.
Czékus László ev. lelkész, Abauj-Szántó.
- Czelláth* Bálint ügyvéd, Miskolc.
- 205 *Cziegler* János földbirtokos, Győr-Ujváros.
Czigler Ignác felsőbb leányisk. tanár, Kolozsvár.
Czímer Károly felsőbb leányiskolai igazgató, Szeged.
Czobor Béla dr. vál. tag, Budapest.
Czorda Bódog kir. ítélőtáblai elnök, Budapest.
- 210 *Czweck* Sándor kegyes-r. főgymn. tanár, Rózsahegy.
- Dancs* László (Kövecsei), Tornallya.
- Daniel** Gábor (Vargyasi), Budapest és Olasztelek (Udvarhely vm.)
- Dánkánics* Jeremiás szent Vazul-rendi áldozó pap, Munkács-Csernekhegy.
- Daray* Vilmos földbirtokos, Kis-Kőrös.
- 215 *Darnay* Kálmán (Szentmártoni), Sümegh.
- Daróczy* István (Király-Daróczi) törvényszéki elnök, Székesfehérvár.
- Daróczy* Mihály ügyvéd, Sajó-Szentpéter.
- Daróczy* Zoltán (Király-Daróczi) földbirtokos, Óvár.
- Darvai* Mór dr. fő-reálisk. tanár, Budapest.
- 220 *Darvas* Albert özvegye, szül. Bay Erzsébet, Debreczen.
- Darvas** Gábor, Kis-Kun-Halas.
- Deák* Lajos (Köpeczi) tanfelügyelő, Maros-Vásárhely.
- Debreczeni* János (Zágoni) főkápt. kanonok, Eger.

- Debreczeni* Miklós kir. táblai bíró, Budapest.
- 225 *Dedek* Crescens Lajos vál. tag, Budapest.
- Dégen* Gusztáv dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Degenfeld* József gróf, Csomaköz.
- De Gerando* Antonine, Pál-falva (Szatmár vm.)
- Deil* Jenő kereskedelmi és ipar-kamarai titkár. Kassa.
- 230 *Dékány* Lajos fő-reálisk. tanár, Versecz.
- Dékány* Mihály min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Demjanovich* Emil dr. orvos, Budapest.
- Demkó* Kálmán dr. fő-reáliskolai igazgató, Lőcse.
- Detrich* Péter (Benedekfalvi) földbirtokos, Nyitraszegh.
- 235 *Dévay* Gyula dr. kir. járásbíró, Kun-Szentmárton.
- Dévay* József pénzügy. min. iroda-tiszt, Budapest.
- Dézi* Lajos tanár-jelölt, Budapest.
- Dessewffy* Arisztid képviselőházi háznapyi titkár, Budapest.
- Dessewffy* Emil gr., Budapes.
- 240 *Dezseöffy* Gyula plebanus, Szentmárton-Káta.
- Dimitrievics* Milán főgymn. tanár, Karlovicz.
- Dingha* Árpád kir. járásbíró, Nyitra.
- Doba* István ügyvéd, Kun-Szentmárton.
- Dobieczy* József, honvédhuszár őrnagy, Budapest.
- 245 *Dobóczy* János plebanus, Tisza-Szajol.
- Dobosfy* Alajos kir. táblai bíró, Nagyvárad.
- Dobrowsky* Ágost könyvtáros, Budapest.
- Doby* Antal (Feöldi) kir. só-tárnok, Homonna.
- Dókus* Gyula (Csabai) megyei főjegyző, S.-A.-Ujhely.
- 250 *Dolánszky* Alajos plebanus, Ecséd.
- Domaniczky* István nyug. honvéd ezredes, Budapest.
- Domján* Elek ev. theologus. Vásárosfalu (Sopron vm.)
- Dósa* Gábor kir. táblai bíró, Maros-Vásárhely.
- Dosztál* Gaudenz szent Ferencz-rendi házfőnök, Budapest.
- 255 *Dörre* Tivadar tanár, Budapest.
- Dőry* Andor földbirtokos, Zomba.
- Dőry* József (Jobaházi), Dombovár.
- Dőry* József báró, Nagyvárad.
- Dőry* Pál fűszolgabíró, Bonyhád.
- 260 *Draskóczy* Lajos ev. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
- Drohobeczky* Gyula körösi gör. kath. püspök, Körös (Horvátország).
- Dubniczky* László (Dubniczai), Hőgyész.
- Dudás* Gyula dr. tanár, Zombor.
- Duka* László dr. kir. törvénytudó bíró, Nagy-Becs-kerek.
- 265 *Dvorzsák* János pécsi egyh. m. áldozó pap, Budapest.

- Éble* Gábor uradalmi pénztárnok, Budapest.
- Eckhart* Ede az aradi első takarékpénztár vezértitkára, Arad.
- Egerszeghy* Mihály vasuti iroda-főnök, Budapest.
- Eggenberger* könyvárus czég, Budapest.
- 270 *Egry* Kálmán kir. curiai bíró, Budapest.
- Elek* Salamon városi tanácsnok, Szolnok.
- Emich* Gusztáv vál. tag, Budapest.
- Endes* Miklós dr. kir. törvényszéki aljegyző, Brassó.
- Endrényi* Antal árvaszéki elnök, Szeged.
- 275 *Enlródy* Gyula főgymn. tanár, Nyitra.
- Enyedý* Lukács min. tanácsos, Budapest.
- Eösz* Ferencz uradalmi főtitst. Budapest.
- Eötvös* Károly ügyvéd, Budapest.
- Eötvös* Loránd báró, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia elnöke, Budapest.
- 280 *Ercsey* Sándor földbirtokos, Nagy-Szalonta.
- Erdélyi* László szent benedek-rendi pap, Győr-Szentmárton, Pannonhalma.
- Erdő* Imre ügyvéd, Técső.
- Erdűhelyi* Menyhért r. kath. lelkész, Kis-Körös.
- Erkel* Ödön takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- 285 *Ernst* Lajos, Budapest.
- Esterházy* Ferencz gróf, Devecser.
- Esterházy* Istvángr. Pozsony.

- Esterházy* Miklós Ernő gróf, Pozsony.
- Esterházy* Miklós Mórícz gróf, Csákvár.
- 290 *Evva* Ernő ügyvéd, Miskolcz.
- Fábry* Nándor takarékpénztári könyvelő, Mosony.
- Fábri* Pál prém. kanonok, plebanus, Jánoshida.
- Falk* Miksa dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Farkas* Balázs, Petneháza.
- 295 *Farkas* László dr. főorvos, Budapest.
- Fáy* József földbirtokos, Ecséd.
- Fáy* László földbirtokos, Nyustya.
- Fazekas* Sándor főrealisk. igazgató, Debreczen.
- Fechtig* Imre báró, Tisza-Ug.
- 300 *Fehér* Sámuel ev. lyceumi tanár, Sopron.
- Feiler* Mihály laptulajdonos és szerkesztő, Pécs.
- Fejérpataky* Kálmán dr. földhitelintézeti ügyész, Budapest.
- Fejérpataky* László dr. vál. tag, Budapest.
- Fekete** Alajos dr. törvényszéki orvos, Lugos.
- 305 *Fekete* Elek építész, Budapest.
- Fekete* Ferencz jogakad. tanár, Eger.
- Fekete* József lapszerkesztő, Budapest.
- Felméri* Albert tanító-képezdei tanár, Csáktornya.
- Fenyvesi* Adolf országgy. gyorsírófőnök, Budapest.
- 310 *Fenyvessy* Ferencz dr. orsz. képviselő, Budapest.

- Ferencz* József unit. püspök,
Kolozsvár.
- Ferenczy* Elek főszolgabíró,
Debreczen.
- Ferenczy* Miklós ügyvéd,
Kolozsvár.
- Ferenczi* Zoltán dr. egyetemi
könyvtár-igazgató, Kolozs-
vár.
- 315 *Fest* Aladár főgymn. tanár,
Budapest.
- Festetics* Benno gróf, kir.
tanfelügyelő, Székesfehérvár.
- Festetics* Géza gr., Budapest.
- Fésüs* György dr. jogakad.
tanár, Pozsony.
- Finály* Henrik dr. egyetemi
tanár, Kolozsvár.
- 320 *Findura* Imre az orsz. stat.
hiv. könyvtárnoka, Buda-
pest.
- Fiók* Károly dr. főgymn. ta-
nár, Budapest.
- Firtinger* Jakab k. r. áldozó
pap és tanár, Budapest.
- Fischer* Jenő (Farkasházi),
Tata.
- Fischer* Vilmos az »Assicu-
razioni Generali« bizt. társ.
czéggvezetője, Budapest.
- 325 *Fittler* Béla ügyvéd, Székes-
fehérvár.
- Flamm* Bernát, Egyek (Haj-
du vm.)
- Fleischer* János urad. tiszt-
tartó, Füzes-Gyarmat.
- Fleischhakker* Laura polgári
leány-iskolai igazgatónő,
Ipolság.
- Fojthó* Mátyás r. k. káplán,
Jász-Monostor.
- 330 *Foltin* János prépost és ka-
nonok, Eger.
- Forgách* István gróf, Nagy-
Szaláncz.
- Forgách* Károly gróf, Ghimes.
- Forgách* László gr., Mándok.
- Forray* András dr. szolga-
bíró, Debreczen.
- 335 *Fóti* Adolf dr. ügyvéd, Abauj-
Szántó.
- Földes* Gyula ügyvéd, Po-
zsony.
- Földes* János kir. törvény-
széki bíró, Arad.
- Földi* János réal-isk. tanár,
Sümeg.
- Fraenkel* Sándor ügyvéd,
Budapest.
- 340 *Francsics* Norbert szent-be-
nedek-rendi főgymn. igaz-
gató és házfőnök, Győr.
- Franke* Pál könyvárus, Bu-
dapest.
- Franzen* Alajos gymn. tanár,
Szakolcza.
- Fráter* Imre dr. főorvos,
megyei kórházi igazgató,
Nagyvárad.
- Fredlicska* Kálmán ügyvéd,
Nyiregyháza.
- 345 *Frideczky* Timót, Kaplách.
- Fülöp* József megyei kiadó,
Budapest.
- Fürdők* István honvéd ezre-
des, B. Gyula.
- Fürész* József plebanus,
Vajta.
- Füssy* Tamás perjel, Zala-
Apáti.
- 350 *Gaál* Endre ev. ref. főgymn.
tanár, Kis-Kun-Halas.
- Gábel* Ferencz kir. táblai
bíró, Tata.
- Galgóczy* János, Budapest,

- Gallé* Titusz gyógyszerész,
Zombor.
- Gansel* Lipót könyvárus,
Trencsén.
- 355 *Gaar* Vilmos dr. kir. aljárás-
bíró, Sopron.
- Garam* Jenő kir. táblai bíró,
Debreczen.
- Gazsy* József tanár, Ko-
lozsvár.
- Gecser* Béla polg. isk. tanár,
Pancsova.
- Geisz* László földbirtokos,
P. Hencse.
- 360 *Gelléri* Mór orsz. ipar-egye-
sületi titkár, Budapest.
- Genthon* Ferencz dr. kir. al-
ügyész, Nagyvárad.
- Geréb* János ügyvéd, Sepsí-
Szentgyörgy.
- Géresi* Kálmán vál. tag,
Debreczen.
- Gergely* Sámuel dr. egyetemi
m. tanár, Kolozsvár.
- 365 *Gerold* et Comp. czég. Bécs.
- Gervay* Mihály főrendiházi
tag, Budapest.
- Gibitz* Gyula növendék pap,
Kalocsa.
- Ghyczy* Imre, Csendes-
puszta.
- Ghyczy* József, Szentmihály.
- 370 *Giesswein* Sándor szentszéki
jegyző, Győr.
- Ghillányi* József, Eperjes.
- Gódor* Gyula megyei ellenőr,
Aranyos-Marót.
- Goldberger* Samu polg. isk.
tanár, Nagy-Szombat.
- Goldstein* Izidor kir. tör-
vényszéki bíró, Buda-
pest.
- 375 *Gombóc* Miklós ev. lyceumi
tanár, Sopron.
- Gombos* Kálmán kir. aljárás-
bíró, Kismarton.
- Gond* Ign. plebanus, Stomfa.
- Gorove* Jánosné szül. Nosz-
lopy Stephanie, Buda-
pest.
- Gosztonyi* Jenő r. kath. lel-
kész, Somogy-Szentlászló.
- 380 *Görgey* Gyula földbirtokos,
Német-Remete.
- Görgey** István kir. közjegyző,
Budapest.
- Graenzenstein* Arthúr ezre-
des, Budapest.
- Graenzenstein* Béla min. ta-
nácsos, Budapest.
- Grüll* Károly könyvárus, Bu-
dapest.
- 385 *Grötschel* Imre az orsz. közp.
takarékpénztár igazgatója,
Budapest.
- Gruber* Henrik állatorvos,
Budapest.
- Grün* Zsigmond dr. járási
orvos, Nagy-Kálló.
- Grüncald* Ágoston városi
tanácsnok és számvevő,
Bártfa.
- Günther* József hirlapíró,
Budapest.
- 390 *Gyalui* Farkas egyetemi
könyvtári tiszt, Kolozsvár.
- Gyárfás* Tihamér dr. főgymn.
tanár, Brassó.
- Gyárfás* József (Léczfalvi)
kir. táblai bíró, Maros-
Vásárhely.
- Gyarmathy* Zsigmond alis-
pán, Bánffy-Hunyad.
- Győrffy* Aladár vasáros,
Debreczen.
- 395 *Győrffy* János ügyvéd, Nagy-
Kanizsa.
- György* Aladár az orsz. sta-

- tisztikai hivatal beltagja,
Budapest.
- György* Endre, Budapest.
- Győry* Árpád (Nádudvari)
cs. és kir. állami ltári
fogalmazó, Bécs.
- Győry* Elek orsz. képviselő,
Budapest.
- 400 *Győry* Elek collegiumi pénz-
tárnok, Debreczen.
- Gyubek* Ferencz, Kassa.
- Gyulai* Pál egyet. tanár, a
főrendiház tagja, Buda-
pest.
- Gyulai* Rudolf szent-bene-
dek-rendi gymn. tanár,
Komárom.
- Gyurácz* Ferencz ev. lelkész,
egyházkerületi főjegyző,
Pápa.
- 405 *Gyurinka* Antal esperes-
plebanus, Nagy-Kőrös.
- Gyürky* Ödön (Gyürki) a
katholikus kör titkára,
Budapest.
- Haan** Béla ügyvéd, Békés-
Csaba.
- Hadik* Béla gróf, Pozsony
és Budapest.
- Hadik* Endre gróf, Varanó.
- 410 *Haendel* Vilmos joghallgató,
Berlin.
- Hagara* Viktor dr., Budapest.
- Hahnenkamp* Sándor pleba-
nus, Védény.
- Hajnik* Imre dr. vál. tag,
Budapest.
- Hajós* János ny. min. taná-
csos, Kolozsvár.
- 415 *Halasy* Béla polg. isk. tanár,
Nyitra.
- Halász* Ferencz városi kapi-
tány, Máramaros-Sziget.
- Halász* Ignác dr. egyetemi
tanár, Kolozsvár.
- Halász* Lajos dr. kir. al-
ügyész, Budapest.
- Halász* László tankerületi
főigazgató, Lőcse.
- 420 *Hampel* József dr. vál. tag,
Budapest.
- Hampel* Józsefné született
Pulszky Polixena, Budapest.
- Hámzus Gellért** cist. r. kath.
főgymn. tanár, Székes-
fehérvár.
- Harmath Károly** ág. ev. fő-
gymn. tanár, Pozsony.
- Harmos* János (Hihalmi),
Budapest.
- 425 *Hatala* Péter dr. egyetemi
tanár, Budapest.
- Hattuyffy* Dezső árvaszéki
ülnök, Székesfehérvár.
- Haudek* Ágoston pápai taná-
csos, jószágkormányzó. Za-
la-Apáti.
- Havas* Béla járásbíró, Kör-
mőczbánya.
- Havlicsek* Vincze r. k. káp-
lán, Pozsony.
- 430 *Havriday* Sándor v. jegyző,
Kis-Szeben.
- Hechsér* István kir. közjegyző,
Nagy-Szalatna.
- Hegedűs* János dr. orvos,
Budapest.
- Hegedűs* József jószágigaz-
gató, Budapest.
- Hegedűs* Pál fő-reálisk. tanár,
Eger.
- 435 *Hegyesi* Márton ügyvéd,
Nagyvárad.
- Hegyi* József tanár, Hajdu-
Nánás.
- Heinrich Gusztáv** dr. egyetemi
tanár, Budapest.

- Heinrich* Lajos megyei fő-
ügyész, Székesfehérvár.
- Helcz* János főgymn. tanár,
Nagy-Szombat.
- 440 *Hell* Miksa káptalani ügyész,
Pozsony.
- Hellebrant* Árpád akadémiai
alkönyvtárnok, Budapest.
- Hemmen* Ferencz kanonok,
papnöv. int. igazgató, Te-
mesvár.
- Hentaller* Lajos orsz. képviselő,
Budapest.
- Herbszt* János, Lovász-Pa-
tona.
- 445 *Herr* Ödön főgymn. tanár,
Nagy-Becskekerek.
- Hetényi* Kálmán állami
tanító-képezdei igazgató,
Máramaros-Sziget.
- Hetyey* Sámuel (Hetyei) ka-
nonok, Esztergom.
- Hidassy* Kornél püspök,
Szombathely.
- Hidegh* László földbirtokos,
Felső-Füged.
- 450 *Hlatky* József főreáliskolai
tanár, Körmöcbánya.
- Hodinka* Antal a cs. és
kir. hitbiz. kvt. scriptora,
Bécs.
- Hodoly* László főgymn. igaz-
gató, Ungvár.
- Hodossy* Lajos dr. kir. táblai
bíró, Szeged.
- Hofbauer* Lajos megyei fő-
pénztári ellenőr, Arad.
- 455 *Hofer* Károly főreáliskolai
igazgató, cz. főigazgató,
Budapest.
- Hoffer* Endre (Schavniczai),
főreálisk. igazgató, Szeged.
- Hoffmann* Arnold papnöv.
tanár, Kassa.
- Holczhammer* János tanár-
jelölt, Kolozsvár.
- Holdházy* János cz. apát és
püspök, győri kanonok. fő-
esperes, Győr.
- 460 *Hollaky* Imre, Déva.
- Holló* László főgymn. igaz-
gató, Kun-Félegyháza.
- Hollós* Kálmán h. tanár,
Felső-Lövő (Vas vm.)
- Hóman* Ottó tanker. főigaz-
gató, Budapest.
- Homolya* István főreálisk.
tanár, Székesfehérvár.
- 465 *Horpáczky* Ignác dr. orvos,
Budapest.
- Horváth* Ádám dr. orsz. kép-
viselő, Budapest.
- Horváth* Balázs prem. r. ta-
nár. Kassa.
- Horváth* Bálint sz. benede-
krendi középisk. tanárképző
intézeti tanár, Pannon-
halma.
- Horváth* Danó árvaszéki ül-
nök, B. Gyarmat.
- 470 *Horváth* Emil (Palocsai) b. ü.
min. titkár, Budapest.
- Horváth* János dr. ügyvéd,
Budapest.
- Horváth* Jenő (Rónai) honv.
őrnagy, Budapest.
- Horváth* Kristóf r. kath. fő-
gymn. tanár, Sopron.
- Horváth* Lajos, Pápa.
- 475 *Horváth* Lipót, Világos.
- Horváth* Sándor tanárjelölt,
Budapest.
- Horváth-Toldy* Lajos gróf,
Dicső-Szentmárton.
- Hőgyes* Endre dr. egyet. ta-
nár, Budapest.
- Hörk* József theologiai tanár,
Eperjes.

480 *Hradszky* József prépost-
plebanus, Szepes-Igló.

Huber Alfonz dr. egyetemi
tanár, Bécs.

Hubert János jogakadémiai
tanár, Eger.

Huberth Vilmos ügyvéd,
Léva.

Hudra János k. r. áldozó
pap és tanár, Temesvár.

485 *Husz* Lajos tanító, Deb-
reczen.

Husza József főgymn. rajz-
tanár, Budapest.

Hüberth Károly m. kir. posta
és távirtda-felügyelő, Kő-
szeg.

Hüvössy Lajos ev. lelkész,
Felső-Pokorág.

Illésy János dr. orsz. ltári
fogalmazó, Budapest.

490 *Imets* Fülöp Jákó kanonok-
plebanus, Gyulafehérvár.

Imrich Győző gyógyszerész,
Székesfehérvár.

Incze Károly, Zovány.

Inkey László (Pallini) föld-
birtokos, Budapest.

Irinyi István dr. ügyvéd,
Debreczen.

495 *Ivánfi* Ede tanár, Magyar-
Óvár.

Ivánka Zsigmond, Budapest.

Iványi István főgymnasiumi
tanár, Szabadka.

Izekucz László dr. orvos,
Arad.

Jakab Elek vál. tag, Budapest.

500 *Jakab* Péter ügyvéd, Mára-
maros-Sziget.

Jakabfalvay Gyula kir. curiai
bíró, Budapest.

Jakabffy Imre főispán,
Lugos.

Jakobei Dezső tanár, Eper-
jes.

Jaloviczky Sándor min.
titkár, Budapest.

505 *Jandrisich* János apát-ple-
banus, Szatmár.

Janicsáry Sándor orsz. kép-
viselő, Aga.

Janó Albert ev. ref. lelkész,
Hátszeg.

Jánosi Sándor dr. ügyvéd,
Veszprém.

Jánosi Sándor kir. törvény-
széki elnök, Nagy-Szeben.

510 *Janovszky* László főgymn.
tanár, Trencsén.

Jedlicska Pál plebanus, Felső-
Diós.

Jékey Zsigmond, Fehérgyar-
mat.

Jekelfalussy Zoltán cs. és
kir. kamarás, Budapest.

Jeney Ernő fő-apátsági jó-
szágkormányzó, Komá-
rom-Füss.

515 *Jeszenszky* Alajos egyház-
megyei levéltárnok, Nyitra.

Jeszenszky Imre földbirtokos,
Apaj.

Joannovits György volt v. és
k. o. ü. államtitkár, Bu-
dapest.

Józsa Menyhért felsőbb
leányisk. tanár, Sopron.

Juhász Béla, Kassa.

520 *Jurenák* Károly földbirtokos,
Pozsony.

Just György ifj. orsz. képvis.,
Neczpál.

Kacziány János Géza ág.
hitv. ev. hitoktató Budapest.

- Kádár* Ermanno bölcsészeti-hallgató, Budapest.
- Káldy* Gyula zene-akadémiai tanár, Budapest.
- 525 *Kállay* Béni cs. és kir. közös pénzügyminiszter, Bécs.
- Kállay* Zoltán főispán, Eger.
- Kálmán* Menyhért kir. törvénytudó bíró, Zilah.
- Kalmár* Endre kegyes-rendi házfőnök, Budapest.
- Kammerer* Ernő dr. vál. tag, Budapest.
- 530 *Kammerer* Ferenczné szül. Nádassy Mária, Kastélyos-Dombó.
- Kandra* Kabos kar-káplán, Eger.
- Kanitz* Ágost egyet. tanár, Kolozsvár.
- Kanyaró* Ferencz unit. főgymn. tanár, Kolozsvár.
- Kanyó* Géza, Eger.
- 535 *Káposztássy* Jusztinián főgymn. tanár, Eger.
- Kapus* Sámuel ifj. megyei ellenőr, Zilah.
- Karácson* Béla gymn. tanár, Seps-Szentgyörgy.
- Karácson* Imre dr. kir. kath. tanítóképezdei igazgató, Győr.
- Karácsonyi* Andor (Beodrai) földbirtokos, Nagy-Becs-kerek.
- 540 *Karácsonyi* János dr. püspöki semináriumi tanár, Nagyvárad.
- Karafiát* Márius dr. kórházi igazgató orvos, Léva.
- Karancsi* Dániel ev. ref. lelkész, Hódmező-Vásárhely.

- Karap* Mór földbirtokos, Debreczen.
- Karasszon* József postatakarékpénztári tiszt, Budapest.
- 545 *Kardoss* J. Gyula (Lévai) tanárjelölt, Alsó-Dabas.
- Kárffy* Ödön dr. orsz. levéltári tiszt, Budapest.
- Karlovszky* Endre orsz. allevéltárnok, Budapest.
- Kármán* Elemér joghallgató, Budapest.
- Károly* Gy. Hugó dr. állami felsőbb leány-isk. tanár, Budapest.
- 550 *Károly* János kanonok, Székesfehérvár.
- Károlyi* Gyuláné szül. Károlyi Melinda grófnő, Arad-Mácsa.
- Karsai* Albert ifj., Hatvan és Tübingen.
- Kasics* Péter min. tanácsos, Budapest.
- Kaszás* Kálmán p. ü. fogalmazó, okl. ügyvéd, Szegszárd.
- 555 *Kászonyi* Mihály m. kir. áll. polg. isk. igazgató, Paks.
- Kautz* Gyula dr. az osztr. és magyar bank kormányzója, Bécs.
- Kázár* Emil hírlapíró, Budapest.
- Kazy* János (Garam-Veszelei) cs. és kir. kamarás, Bars vm. főispánja, Kis-Koszmál.
- Kazy* József cs. és kir. kamarás, Budapest.
- 560 *Kecskeméthy* István dr. ev. ref. theologiai tanár, Nagy-Enyed.

- Keglevich* István gróf, Bpest.
Keil A. L. dr. tanár, Losoncz.
Kelcz Gyula, Budapest.
Kelemen Ferencz Szaniszló
 prem. kanonok, Budapest.
 565 *Kemenes* Ferencz kanonok,
 Veszprém.
Kemény Lajos ifj., városi le-
 véltárnok, Kassa.
Keményfy K. Dániel sz. Fe-
 rencz-rendi szerzetes, s.
 lelkész, Budaörs.
Kempelen Imre földbirtokos,
 Székesfehérvár.
Kende Béla (Kölcei) Buda-
 pest és Cseke.
 570 *Kende* S. könyvtáros, Bécs.
Kenessey Gyula ügyvéd, Szé-
 kesfehér.
Kenessey László joghallgató,
 Budapest és Nyék-Petend
 (Fehér vm.)
Kepes Jakab honvéd főhad-
 nagy, Békés-Gyula.
Kerekes Sámuel tanár, Ma-
 ros-Vásárhely.
 575 *Kerékgyártó* Árpád dr. egye-
 temi tanár, Budapest.
Keresztszeghy Lajos kir. cu-
 riai bíró, Budapest.
Kéry István dr. Budapest.
Kéry Kamill premontrei r.
 convictus-felügyelő, Kassa.
Keviczky István megyei fő-
 jegyző, Turóc-Szentmár-
 ton.
 580 *Kézmárszky* Tivadar dr.
 orvos egyet. tanár, Buda-
 pest.
Khuen-Héderváry Károly gr.
 horvát bán, Zágráb.
Kilián Frigyes könyvtáros,
 Budapest.
Király Emma áll. polgári
 leány-isk. anitonő, Kis-
 marton.
Király Ernő ág. ev. lyceumi
 tanár, Selmeczbánya.
 585 *Király* Ferencz dr. orsz.
 képviselő, Debreczen.
Király János pleban., Leskócz
Király János dr. százados
 honvéd-hadbíró, Pozsony.
Király Pál főgymn. igazgató,
 Fehértemplom.
Király Pál (Dadai) állami
 tanítóképezdei tanár, Bu-
 dapest.
 590 *Kirchner* Lajos, Budapest.
Kiss Áron (Hegymegi) dr.
 állami tanító-képezdei ta-
 nár és cz. igazgató, Buda-
 pest.
Kiss Géza városi jegyző
 Eperjes.
Kiss István dr. orvos, Simon-
 tornya.
Kiss István plebanus, Ujkér.
 595 *Kiss* Lajos főreálisk. tanár,
 Szeged.
Kisfaludy Á. Béla egyetemi
 tanár, Budapest.
Kisfaludy Zsigmond pleba-
 nus, Illésháza.
Klebensberg Kunó gr. joghall-
 gató, Budapest.
Klinda Theofil fő-szentszéki
 főjegyző, Esztergom.
 600 *Klobusiczky* János orsz. kép-
 viselő, Zsitva-Ujfalú.
Knauz Nándor scardonai cz.
 püspök, főszékesegyházi
 kanonok, Esztergom.
Kocsner József áldozó pap,
 főgymn. tanár, Szalakusz.
Kohányi Ferencz prem. r.
 kanonok, főgymn. tanár,
 Nagyvárada.

- Kohn* Sámuel főrabbi, Budapest.
- 605 *Kohut* János dr. hitoktató, sz. sz. ülnök, Besztercebánya.
- Kolacs-kovszky* Elza áll. felsőbb leány-isk. igazgatónő, Kassa.
- Kollányi* Ferencz áldozó pap, a m. n. muzeumi könyvtár őre, Budapest.
- Kolosvári* Antal ev. ref. lelkész, Fejérd.
- Kolosvári* Sándor dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 610 *Koltai* Virgil dr. főgymn. igazgató, Budapest.
- Komáromy* András dr. vál. tag, Budapest.
- Komjáthy* Anzelm tanfelügyelő, Szécsény.
- Komjáthy* Béla ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Komlóssy* Dezső ny. kir. táblai bíró, Debreczen.
- 615 *Koncs* Sándor polg. isk. tanár, Kismarton.
- Koncz* Ákos róm. kath. s. lelkész, Nagy-Kálló.
- Koncz* József főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Konkoly* Thege Gyula ügyvéd, földbirtokos, Nagy-Szelezsény.
- Konrády* Lajos róm. kath. hitoktató, Kassa.
- 620 *Kopácsy* Árpád, Veszprém.
- Korányi* Frigyes kir. törvényszéki bíró, Máramaros-Sziget.
- Kormos* Béla kir. járásbíró, Szobráncz.
- Kormos* Béla huszár-hadnagy, Szombathely.
- Kornis* Ferencz ny. kir. törvényszéki elnök, Debreczen.
- 625 *Koronghy* Henrik, Budapest.
- Koós* Ferencz kir. tanfelügyelő, Brassó.
- Kossa* Sámuel (Magyari) földbirtokos, Tápió - Szentmárton.
- Kossáczky* Arnold dr. kir. ügyész, Balassa-Gyarmat.
- Kossutányi* Ignác dr. jogakadémiai tanár, Pécs.
- 630 *Kosztá* Gábor kir. törvényszéki albíró, Erzsébetváros.
- Kosztolányi* László ifj., Nemes-Kosztolány.
- Kosztolányi* Sándor (Nemes-Kosztolányi és Kameneczi) földbirtokos, Nemesény.
- Kovács* Ferencz apát, főesperes, Maros-Vásárhely.
- Kováts* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 635 *Kovács* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Kovács* János ügyvéd, Hódmező-Vásárhely.
- Kovács* János távirda-tiszt, Szeged.
- Kovács* Lajos ügyvéd, Kisvárd.
- Kovács* Ödön ügyvéd, Budapest és Lunka.
- 640 *Kovács* Pál ügyvéd, Budapest.
- Kovács* Sándor ev. theologus, Budapest.
- Kovácsics* Lajos, Pécs.
- Kovalóczy* Rezső főgymn. tanár, Ungvár.
- Köberl* János prépost, esperes-plebanus, Sárvár.

- 645 *Kőhegyi* Lajos dr. orvos,
Szeged.
Keömley Pál (Rajkai) kir.
curiai bíró, Budapest.
Körömy Árpád dr. gymn.
tanár, Budapest.
Kőszeghy Sándor orsz. levél-
tári tiszt, Budapest.
Köves Ede földbirtokos,
Felső-Örs.
650 *Köves* József plebanus, Kis-
Tapolcsány.
Kövessy Kálmán kegyes-r.
főgymn. tanár, Sátoralja-
Ujhely.
Krausz Adolf, Nagyvárad.
Krausz Arthur dr. közsé-
gi orvos, Visegrád.
Krausz Károly takarékpénz-
tári tisztviselő, Budapest.
65 *Kray* Miksa, Lőcse.
Krenner F. Miklós bölcsé-
szet-hallgató, Kolozsvár.
Kristory János ifj. sütő-
mester, Arad.
Krivány János árvaszéki
pénztárnok, Arad.
Križko Pál városi levéltár-
nok, Körmöczbánya.
660 *Krones* Ferencz Xavér dr.
egyetemi tanár, Grätz.
Kropf Lajos, London.
Krupecz István ev. theol.
tanár, Pozsony.
Kubinyi Aladár kir. törv.
széki elnök, Rimaszombat.
Kubinyi Ferencz, Kovár.
665 *Kubinyi* Miklós ifj., Árva-
Várallya.
Kucsovszky Lajos seminari-
umi tanár, sz. sz. ülnök,
Nagyvárad.
Kudora Károly egyetemi
könyvtár-őr, Budapest.

- Kugler* Nep. János ügyvéd,
Budapest.
Kulin Imre ifj. kir. törvény-
széki bíró, Zilah.
670 *Kun* Miklós orsz. képviselő,
Új-Szőny.
Kun Pál ev. ref. főgymn.
tanár, Miskolcz.
Kuncze Imre városi jegyző.
Török-Szentmiklós.
Kunfalvy István kir. tör-
vényszéki bíró, Nyiregy-
háza.
Kurbel János róm. kath. s.
lelkész, Budapest.
675 *Küffer* Béla dr. képviselőházi
könyvtárnok, Budapest.
Kvacsala János dr. egyetemi
tanár, Dorpat.

Laczko János tanító, Ó-Ka-
nizsa.
Lakat István min. fogalmazó,
Budapest.
Lakatos Imre kir. törvény-
széki bíró, Jászberény.
680 *Laki* Mátyás dr. főrealisk.
igazgató, Temesvár.
Lánczy Gyula dr. egyetemi
tanár, Budapest.
Landesmann Lipót nevelő-
intézeti igazgató, Szabadka.
Láng Antal főgymn. tanár,
Rozsnyó.
Láng Lajos dr. egyetemi
tanár, Budapest.
685 *Lányi* Bertalan kir. táblai
bíró, Budapest.
Lányi Lajos főgymn. tanár,
Kis-Ujszállás.
László Gyula városi tanács-
nok, Szeged.
László Mihály dr. orsz. kép-

- viselő, főgymn. igazgató,
Budapest.
- Latinovics* Jánosné szül.
Mikó Mária, Katymár.
- 690 *Lázár* Gyula dr. tanítónő-
képezdei tanár, Kolozs-
vár.
- Lechner* Ágoston dr. egye-
temi tanár, Budapest.
- Lederer* Béla, Budapest.
- Lederer* Dávid, Nagyvárad.
- Ledniczky* Ipoly cist. r. fő-
gymn. tanár, Baja.
- 695 *Lehoczky* Tivadar vál. tag,
Munkács.
- Lekly* Gyula ipariskolai ta-
nár, Kassa.
- Lénárt* József cv. ref. esperes,
Magyaró.
- Lendvay* Sándor első m. ált.
bizt. társ. titkár, Arad.
- Lenner* Emil főreáliskolai
igazgató, Győr.
- 700 *Lestyán* József főgymn. ta-
nár, Brassó.
- Leszkay* Ferencz földbirtó-
kos, Debreczen.
- Leustách* Lajos főszolgabíró,
Nagy-Szalatna.
- Leveles* János honvéd főhad-
nagy, Kántor-Jánosi.
- Libertiny* Gusztáv tanfel-
ügyelő, Galgóc.
- 705 *Linner* Bertalan törvény-
széki kereskedelmi ülnök,
Beregszász.
- Lippich* Gusztáv ügyvéd,
Szolnok.
- Lipthay* Béla báró, Buda-
pest.
- Liszka* Nándor ev. ref. jog-
akad. tanár, Debreczen.
- Lombardini* Sándor ügyvéd,
Zsolna.
- 710 *Lonovics* József, Dombegy-
háza.
- Lonovics* Sándor megyei fő-
jegyző, Nagylak (Csanád
vm.)
- Lovassy* Ferencz, Nagy-
Szalonta.
- Luby* Géza orsz. képviselő,
Nagy-Ar (Szatmár vm.)
- Luczenbacher* Jenő, Bécs.
- 715 *Ludaics* Miksa ny. járásbíró,
Rácskeve.
- Ludányi* Antal apát-kanonok,
plebanus, Eger.
- Lukács* Antal földbirtokos,
Kaszaper.
- Lukács* Ödön ev. ref. esperes,
Nyiregyháza.
- Machek* Gusztáv honvéd-
százados, Budapest.
- 720 *Madách* Manó min. oszt.
tanácsos, Budapest.
- Magdics* István sz. sz. ülnök,
plebanus, Ettyek (Fehér
vm.)
- Magos* Sándor kir. járásbíró,
Esztergom.
- Magyar* Gábor kegyesrendi
főgymn. igazgató, Szeged.
- Magyar* Zsigmond, Tolna-
szántó.
- 725 *Magyari* Antal, Veszprém.
- Mayer* István kereskedő,
Zombor.
- Májer* Móricz cist. r. áldozó
pap, Szent-Gothárd.
- Májerszky* Vilmos jegyző,
Kocsér.
- Majláth* Béla vál. tag,
Budapest.
- 730 *Major* Lajos muzeumi könyv-
tári tiszt, Budapest.

- Major Tibor* min. titkár, Budapest.
- Majorosy János* tinnini felsz. püspök, kanonok, Kalocsa.
- Majthényi Albert*, Novák.
- Majthényi-Szeleczky Mária*, Budapest.
- 735 *Maizner János* dr. orvos, egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Makay Béla* min. fogalmazó, Budapest.
- Makay Dezső* (Makói) dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- Malonyay Dezső* dr. polgári isk. tanár, Kolozsvár.
- Mandello Gyula* dr. tanár, Budapest.
- 740 *Mandics József* polgármester, Máramaros-Sziget.
- Mangold Lajos* dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Mangold Samu* dr. ügyvéd, Nagy-Becserek.
- Marczali Henrik* dr. vál. tag, Budapest.
- Máriássy Géza* (Markus- és Batizfalvi), Szepes-Sümegh.
- 745 *Marikovszky Sándor*, S. A. Ujhely.
- Márki Sándor* dr. vál. tag, Kolozsvár.
- Markhot Aladár* ügyvéd, Budapest.
- Márton Imre* ügyvéd, Debreczen.
- Márton Mátyás* plebanus, Ó-Kanizsa.
- 750 *Mártony József* községi tanító, Sorki-Tótfalu.
- Maszák Hugó*, Budapest.
- Matavovszky Béla* segéd-tanfelügyelő, Beregszász.
- Máté Sándor* dr. egyetemi könyvtár-őr, Budapest.
- Materny János* dr. orvos, Abauj-Szántó.
- 755 *Matta Árpád* dr., Budapest.
- Matuska Péterné* szül. Comáromy Blanka, Budapest.
- Mattyasovszky Tam.* Eperjes.
- Mayr Aurél* dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Mednyánszky László* földbirtokos, Medne.
- 760 *Medveczky Frigyes* dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Melczér Géza* orsz. képviselő, Budapest.
- Melichár Kálmán* dr. honv. min. titkár, Budapest.
- Meliorisz Béla*, Eperjes.
- Meltzl Oszkár* orsz. képviselő, Pozsony.
- 765 *Merényi Lajos* levéltárnok, Kismarton.
- Mérey Ágost* városi főjegyző, Nyitra.
- Messinger Lipót* dr. ügyvéd, Budapest.
- Mészáros Amánd* cist. r. áldozó pap, plebanus, Előszállás.
- Mészáros János* egyetemi gazd. igazgató, Budapest.
- 770 *Meszleny Bencze* földbirtokos, Velence.
- Meszleny Lajos* ügyvéd, Székesfehérvár.
- Meszleny Pál* földbirtokos, Velence.
- Migazzy Vilmos* gróf (Walli és Sonnenthurmi) cs. és kir. kamarás, b. t. tanácsos, Aranyos-Maróth.
- Mihajlovits Béla* özvegye szül. Bartha Irén. Világos.

- 775 *Mihálicska* István állami tanító-képezdei tanár, Znyó-Várallya.
Mihalik Dezső (Ploszkói) ügyvéd, Nagy-Rőcze.
Mihályi János dr. megyei tisztí ügyész. Máramaros-Sziget.
Mika Sándor dr. áll. főgymn. tanár, Budapest.
Mikecz János megyei főjegyző, Nyiregyháza.
 780 *Miklós* László alispán, Nyiregyháza.
Mikó Bálint főispán. Csik-Szereda.
Mikuleczky István ügyvéd, Miskolcz.
Mikus László főgymn. tanár, Nagybánya.
Miletz János főreálisk. tanár, Budapest.
 785 *Milleker* Bódog községi néptanító, Versecz.
Miske Kálmán báró, Bodajk.
Miskolczy Jenő p. ü. tanácsos, Debreczen.
Mitták Amália, Szakolcza.
Mockovcsák Gyula, Krapina (Horvátors.)
 790 *Mocsáry* István cs. és kir. kamarás, huszár-főhadnagy, Baja.
Mohl Adolf plebanus, Loretto.
Mokos Gyula dr. tanár, Budapest.
Moldoványi István, Budapest.
Molnár Elemér (Adorjánházi) kir. törvényszéki bíró, Szeged.
 795 *Molnár* Ferencz, Sár-Pentele.
Molnár Imre megyei tisztviselő, Magyar-Óvár.
- Molnár* Károly kir. közjegyző, Hajmáskér.
Molnár Pál kegyesr. főgymn. tanár, Kecskemét.
Molnár Zsigmond ügyvéd, Maros-Vásárhely.
 800 *Moóry* Richárd cist. r. főgymn. tanár, Baja.
Moravek János uradalmi intéző, Pusztazseliz.
Moró Béla, Mocsonok.
Mortensohn Ede főgymn. tanár, Lőcse.
Morva Miklós alesperes, plebanus, Héreg.
 805 *Moskovitz* Géza (Zempléni) földbirtokos, Budapest.
Murk István theologus, Zágráb.
- Nádasy* Ida, Görögál (Somogy vm.)
Nagy Barna földbirtokos, Tolcsva.
Nagy Béla (Lázári), Lázári.
 810 *Nagy* Elek ev. ref. főiskolai tanár, Debreczen.
Nagy Ferencz kir. táblai bíró, Nagyvárad.
Nagy Ferencz dr. egyetemi tanár, Budapest.
Nagy Géza muzeumi segédőr, Budapest.
Nagy Gyula (Tasnádi) vál. tag, Budapest.
 815 *Nagy* Iván (Felső-győri), vál. tag, Horpács (Nógrád vm.)
Nagy Jenő kir. törvényszéki bíró, Sopron.
Nagy József főgymn. tanár, Szatmár.
Nagy Károly plebanus, Okka.
Nagy Károly (Szotyori) földbirtokos, Szotyor.

- 820 *Nagy* Lajos kir. törvényszéki jegyző, Nagy-Szeben.
Nagy László, P.-Daróc.
Nagy László takarékpénztári főkönyvelő, Békés-Szent-András.
Nagy Mózes polg. isk. tanár, Zay-Ugróc.
Nagy Ödönné szül. Csorba Mária polg. leányiskolai igazgatónő, Kaposvár.
- 825 *Naláczy* Géza földbirtokos, Kolozsvár.
Naláczy Ödön földbirtokos, Deés.
Nán László kir. adópénztárnok, Vajda-Hunyad.
Nátafalusy Kornél vál. tag, Nagyvárád.
Nécsey Endre plebanus, Nyitra.
- 830 *Nellhiesel* Ferencz főhercegi uradalmi tanító, Alesuth.
Némedy testvérek czég, Kun-Szentmárton.
Neményi Ambrus orsz. képviselő, Budapest.
Neményi Imre tanfelügyelő, Makó.
Nemes Vince gróf, Bécs.
- 835 *Nemeskey* Andor plebanus, Nagyvárád (Ujváros).
Németh Ambrus sz. Benedek-r. főgymn. tanár, Győr.
Németh Béla ügyvéd, Pécs.
Németh Illés főgymn. tanár, Szolnok.
Németh Károly dr. ügyvéd, Győr.
- 840 *Német* Lipót ügyvéd, Mohács.
Németh Ráfael sz. Benedek-r. főgymn. tanár, Sopron.
Németh Vincez rom. kath. s. lelkész, Mosony-Szentjános.

- Némethy* Lajos vál. tag, Esztergom.
Neubauer Hermine, Nagybánya.
- 845 *Niertit* Vilmos uradalmi ellenőr, Tata.
Nikolics Sándor (Rudnai) főispán, Versecz.
Nogely István tanítóképző int. igazgató, sz. sz. ülnök, Nagyvárád.
Novák Antal főreálisk. tanár, Győr.
Novák József uradalmi ügyész, Algyő.
- 850 *Nyári* Béla városi alkaptány, Arad.
Nyáry Béla báró, Pozsony.
Nyáry Sándor dr. orsz. képviselő, Budapest.
Nyeste Teréz polg. isk. tanító, Kaposvár.
Nyikos Lajos dr. p. ü. min. tisztviselő, Budapest.
- 855 *Odescalchi* Gyula szerémi hg. Budapest.
Okolicsányi Géza árvaszéki ülnök, Nyiregyháza.
Okolicsányi László orsz. képviselő, Budapest.
Okolicsányi Menyhért, földbirtokos, Kárász.
Oláh György megyei főügyész, Békés-Gyula.
- 860 *Oláh* Imre ev. ref. főgymn. tanár, Hódmező-Vásárhely.
Olsavszky Jenő kir. törvényszéki bírő, Szabadka.
Ónody Zsigmond ev. ref. lelkész, Komárom-Szentpéter.
Onossy Mátyás, Klopodia.
Oprisa Pál, Brád.

- 865 *Orczy* Andor báró, Ujszász.
Orczy Andor báró ifj., Ujszász.
Orczy Tekla bárónő, Ujszász.
Ortvay Tivadar dr. vál. tag, Pozsony.
Osváth Albert dr. országgyűlési gyorsíró, Budapest.
 870 *Óváry* Kelemen dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
Óváry Lipót vál. tag, Budapest.
Örlösy Ferencz megyei levéltárnok, Máramaros-Sziget.
Paikert Alajos gazd. egy. titkár, Budapest.
Pákozdy Lajos, Hajdu-Nánás.
 875 *Pál* István az erdélyi róm. kath. status ig. tanácsának előadója, Kolozsvár.
Pál Károly vadhus-árus, Budapest.
Palczer Ernő kegyes-r. házfőnök, Nagy-Károly.
Pálffy Andor gróf, m. kir. testőr-kapitány, Bécs.
Pálffy István gróf, Pozsony és Vöröskő.
 880 *Pálffy* István kir. táblai elnöki titkár, Debreczen.
Pálmay János ügyvéd, Szeged.
Pálmai Miklós kegyesr. főgymn. tanár, Rózsahegy.
Palotay Ferencz kanonok, cz. apát, Veszprém.
Pánthy Endre nagyprépost, olchini v. püspök, Eger.
 885 *Pap* Zoltán földhitelintézeti tisztviselő, Budapest.
Pápay Ignác id., Deménd.

- Papanek* Ferencz róm. kath. s. lelkész, Budapest.
Papszász Károly földbirto-
 kos, Nagy-Kereki.
Páris Lajos dr. ügyvéd, Arad.
 890 *Pártos* Béla dr. ügyvéd, Budapest.
Párvy Sándor érseki titkár, tb. kanonok, Eger.
Pasteiner Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
Pásztélyi János curiai bíró, Budapest.
Paulovics József esperes-
 plebanus, tb. kanonok, Turóc-Szucsány.
 895 *Péché* Antal ny. min. tanácsos és bányaigazgató, Selmeczbánya.
Péchy Elemér (Pécsujfalusi) cs. és kir. kamarás, Pécs-Ujfalu.
Péchy Imre (Pécsujfalusi) államnyomda-igazgató, Budapest.
Péchy Lajos, Budapest.
Péchy Zsigmond (Pécsujfalusi) főispán, Kassa.
 900 *Pecsner* Emil cist. r. áldozó pap, Budapest.
Pecz Vilmos dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
Peczek Gyula dr., Budapest.
Peregi Mihály ág. ev. egyh. felügyelő, Győr.
Perényi Zsigmond báró, orsz. képviselő, Nagy-Szőllős.
 905 *Pereszlényi* István ügyvéd, Varannó.
Pesty Gizella, Budapest.
Pesthy Pál joghallgató, Berlin.
Péter Dénes, Kis-Kun-Halas.

- Péter* Gábor városi tisztviselő, Debreczen.
- 910 *Péterffy* Lajos min. titkár, Budapest.
- Pethes* Pál ügyvéd, Jászberény.
- Petró* József ügyvéd, Miskolcz.
- Petrov* Elek tanár, Szentpétersvár.
- Petrovich* Ferencz kanonok, cz. prépost, Nagyvárad.
- 915 *Pfeiffer* Antal kegyes-r. áldozó pap, főgymn. igazgató, Temesvár.
- Pintér* Sándor ügyvéd, Szécsény.
- Piringer* József r. k. esperes, Hátszeg.
- Pitroff* István gyetvai plebanus, sz. sz. ülnök, Besztercebánya.
- Piukovits* József földbirtokos, Szabadka.
- 920 *Piukovits* Ödön kir. táblai bíró, Szeged.
- Pless* Mór polg. takarékpénztári vezértitkár, Arad.
- Plichta* Soma dr. főorvos, Losonez.
- Pócsy* György kir. közjegyző, Kecskemét.
- Podhorányi* Nándor ügyvéd, Felső-Szvidnik.
- 925 *Podmaniczky* Frigyes báró, orsz. képviselő, Budapest.
- Podmaniczky* Géza báróné szül. Degenfeld-Schomburg Berta grófnő, Kis-Kartal.
- Pokoly* József ev. ref. lelkész, Geszt (Bihar vm.)
- Pokorny** Frigyes, Tihany.
- Pölczner* Jenő ügyvéd, Szeged.
- 930 *Polgár* Sándor dr. ügyvéd, Szeged.
- Pólya* Jakab dr., Budapest.
- Pompéry* Elemér főmérnök, Budapest.
- Pongrácz* Jenő fő-ügyészi helyettes, Debreczen.
- Popovics* István a Tökölly Sallbas-féle int. igazgatója, Budapest.
- 935 *Popovics* Jenő curiai bíró, Budapest.
- Pór* Antal vál. tag, Esztergom.
- Poroszkay* Béla megyei fő-ügyész, Nagy-Becskerek.
- Porubszky* Pál ev. főgymn. tanár, Nyiregyháza.
- Pósta* Béla dr. muzeumi segédőr, Budapest.
- 940 *Povolny* János posta-takarékpénztári tiszt, Budapest.
- Peőcz* Elek ny. min. tanácsos, Budapest.
- Pribék* István (Villei) nagyprépost, lorymai felsz. püspök, Veszprém.
- Prónay* Dezső báró, Acsa.
- Puky* Andor, Tomor.
- 945 *Puky* Gyula kir. táblai elnök, Debreczen.
- Pulszky** Ágost dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Pulszky* Károly dr. az orsz. képtár igazgatója, Budapest.
- Punday* János kántortanító, Homonna.
- Purgly* Sándor (Jószáshelyi) dr. megyei aljegyző, Veszprém.
- 950 *Radányi* József ny. min. szám-tanácsos, Brassó.

- Rudda* Ignác dr. ügyvéd,
Pancsova.
- Radisics* Jenő (Kutasi) az
orsz. m. iparműv. muzeum
igazgatója, Budapest.
- Radnay* Farkas kanonok,
Nagyvárad.
- Radvánszky* Antal báró öz-
vegye, sz. b. Podmaniczky
Mária, Hatvan.
- 955 *Radvánszky* Béla báró vál.
tag, Sajó-Kaza. L. az ala-
pítók közt is.
- Radvánszky* György dr.
Sztárnya (Gömör vm.)
- Rajner* Gyula dr. ügyvéd,
Budapest.
- Rakovszky* Ferencz cs. és kir.
kamarás, Nyitra-Novák.
- Rakovszky* Iván, Nagy-Rákó.
- 960 *Rapais* Rajmund dr. egri
fő-egyházrn. áldozó pap,
egyetemi tanár, Budapest.
- Rásó* Gyula alispán, Debre-
czen.
- Rázgha* Béla (Kisbíróczi),
Néver.
- Récsei* Viktor dr. sz. Bene-
dek-r. áldozó pap, Pannon-
halma.
- Reiszig* Ede ifj. joghallgató,
Budapest.
- 965 *Reizner* János könyvtár-
igazgató, Szeged.
- Réthy* László dr. vál. tag,
Budapest.
- Réti* Márton kegyesr. áldozó
pap, Kolozsvár.
- Retteghy* Sándor, Tötör.
- Réray* Leo könyvárus, Bu-
dapest.
- 970 *Révész* Cyrill min. r. áldozó
pap, gymn. tanár. Szilágy-
somlyó.

- Révész* Kálmán ev. ref. lel-
kész, Kassa.
- Révész* Nándor kereskedelmi
akadémiai tanár, Arad.
- Reviczky* Emil földbirtokos,
Budapest.
- Reviczky* István (Revisnyei)
cs. és kir. tábornok, Deb-
reczen.
- 975 *Reviczky* József, Pusztá-
Bagos.
- Reza* Viktor joghallgató,
Budapest.
- Rézányai* János áldozó pap,
sz. sz. ülnök, árvaintézeti
igazgató, Pécs.
- Rézler* György ügyvéd, Kis-
várd.
- Rickl* Antal földbirtokos,
Debreczen.
- 980 *Riedl* Frigyes dr. főreálisk.
tanár, Budapest.
- Riesner* Károly ügyvéd,
Nyitra.
- Ring* Géza takarékpénztári
vezértitkár, Arad.
- Rhódy* Alajos polgármester,
Bártfa.
- Romanecz* Mihály főgymn.
tanár, Pancsova.
- 985 *Rombauer* Emil állami fő-
reálisk. igazgató, Brassó.
- Rónay* Jenő (Zombori) főis-
pán, Nagy-Becskekerék.
- Rosenbach* Emil tanár, Te-
reske.
- Rosenbach* Sándor, Buda-
pest.
- Roskovics* Ignác festőmű-
vész, Budapest.
- 990 *Rostaházy* Kálmán plebanus.
Budapest.
- Rosza* János ág. ev. lelkész,
Ivánkafalu.

- Rozvány* György ügyvéd,
Nagy-Szalonta.
- Rósa* Imre, Tisza-Földvár.
- Rósa* Izso (Vásárhelyi) dr.
ügyvéd, kamara-elnök,
Szeged.
- 995 *Röser Miklós*, Budapest.
- Rudnay* Béla főispán, Bu-
dapest.
- Rudnyánszky* Gyula, Buda-
pest.
- Ruisz* Gyula gazdatiszt, Me-
zőhegyes.
- Rupprecht* Olivér (Virco-
lagi), Sajtos-Kál.
- 1000 *Ruszt* József (Ruszt), Bu-
dapest.
- Sáfrán* József kegyes-r. fő-
gymn. tanár, Szeged.
- Saághy* Károly honvéd-szá-
zados, Szabadka.
- Sal* Ferenc polgármester,
Nagyvárad.
- Salamon* Vincze, Székesfe-
hérvár.
- 1005 *Salánky* István kegyes-r.
gymn. tanár, Vác.
- Sándor* János főispán, Mező-
Kapus.
- Sántha* Elemér dr. kir. al-
ügyész, Budapest.
- Sánta* Kálmán joghallgató,
Budapest.
- Sárdy* János kir. járásbíró,
Perlasz.
- 1010 *Sarkady* Károly földbirtokos,
Tomor.
- Sárváry* Gyula dr. városi
főorvos, Debreczen.
- Sárváry* Lőrincz kir. járás-
bíró, Debreczen.
- Schalkház* Lipót, Kassa.
- Schaurek* Bódog dr. jogaka-
démiai tanár, Pécs.
- 1015 *Scheffer* Ákos ügyvéd, Ka-
puvár.
- Schell* József báró, Buda-
pest.
- Schilling* Lajos dr. egyetemi
tanár, Kolozsvár.
- Schlieszer* Sándor kereskedő,
Zombor.
- Scholtz* Frigyes ev. főgymn.
tanár, Késmárk.
- 1020 *Schöffmann* Imre p. ü. titkár,
Temesvár.
- Schoenberg* Ferencz dr. ügy-
véd, Budapest.
- Schönherr* Gyula dr. vál. tag,
Budapest.
- Schönvitzky* Bertalan dr. kir.
kath. főgymn. tanár, Po-
zsony.
- Schreiber* Frigyes ny. min.
tanácsos, orsz. képviselő,
Budapest.
- 1025 *Schuller* Richárd ev. gymn.
tanár, Segesvár.
- Schuster* József orsz. képví-
selő, Medgyes.
- Schwarz* Ignác dr., Bécs.
- Sebe* István ügyvédjelölt,
Miskolcz.
- Sebe* Pál kir. törvényszéki
bíró, Deés.
- 1030 *Sebestyén* Gyula állami polg.
tanítónő-képezdei igazgató,
Budapest.
- Sebestyén* Gyula dr., múze-
umi segéd, Budapest.
- Sebeszta* Károly kir. taná-
csos, tanfelügyelő, Temes-
vár.
- Seján* Antal kir. törvén-
széki bíró, Máramaros-Szi-
get.

- Semsey* Ádám p. ü. titkár,
Eperjes.
- 1035 *Serédy* J. Dénes szent Benedek-r. tanár, Pápa.
- Serly* Gusztáv dr. megyei főorvos, Nagy-Károly.
- Sidelszky* Gyula plebanus, Regete-Ruszka.
- Sidó* István polgármester, Somorja.
- Siklóssy* László tanuló, Budapest.
- 1040 *Simkó* Frigyes ev. lelkész, Balassa-Gyarmat.
- Simon* Béla reálisk. tanár, Beregszász.
- Simonffy* Imre kir. tanácsos, polgármester, Debreczen.
- Simonides* Károly plebanus, Vác-Szentlászló.
- Simonyi* Béla (Simonyi és Varsányi) m. főügyész, Aranyos-Maróth.
- 1045 *Simonyi* Elemér (Simonyi és Varsányi) kir. járásbíró, Illava.
- Simonyi* Kálmán, Budapest.
- Simor* János ny. törvényszéki bíró, Kapocs.
- Sinkovics* József főgymn. tanár, Fehértemplom.
- Sipeky* Béla (Paksi), Borcsicz.
- 1050 *Siró* József dr. ügyvéd, Budapest.
- Sólyom-Fekete* Ferencz dr. kir. törvényszéki elnök, Déva.
- Sombory* Lajos, Magyar-Nagy-Zsombor.
- Somlyó* Sándor színész, Budapest.
- Somogyi* Rezső gyógyszerész, Kisvárd.
- 1055 *Somogyi* Zsigmond p. ü. min. számellenőr, Budapest.
- Soó* Gáspár főgymn. tanár, Székely-Udvarhely.
- Sötér* Ágoston dr. ügyvéd, Magyar-Óvár.
- Sporzon* Ernő orsz. képviselő, Budapest.
- Sréter* Alfréd, Budapest.
- 1060 *Stark* Andor r. kath. gymn. tanár, Debreczen.
- Stassik* Ferencz dr. ügyvéd, Nagy-Becserek.
- Steindl* Imre műegyetemi tanár, Budapest.
- Steiner* Fülöp dr. püspök, Székesfehérvár.
- Steingassner* Kálmán főmérnök, Török-Becse.
- 1065 *Steinhöfer* Gyula dr. plebanus, Nyitra-Ujlak.
- Steltzer* Frigyes ev. lelkész, Budapest.
- Stessel* József főpénztárnok, Kismarton.
- Steszkál* József, Predmér.
- Sulyok* Zoltán, Ohaba-Mutnecz.
- 1070 *Surányi* János dr. püspöki theologiai tanár, kanonok, sz. sz. ülnök, Győr.
- Sütő* József ügyvéd, Nyiregyháza.
- Sváby* Frigyes megyei levéltárnok és várnagy, Lőcse.
- Sváby* Sándor kir. járásbíró, Abauj-Szántó.
- Svaiczner* Gábor honvéd-ezredes, Aranyos-Meggyes.
- 1075 *Scastits* József (Bocsaári) főszolgabíró, Igal.
- Szabó* Antal ügyvéd, Debreczen.

- Szabó* Béla ev. ref. s. lelkész,
Körös-Tarcsa.
- Szabó* Gyula dr. városi fő-
jegyző, Kolozsvár.
- Szabó* Imre ügyvéd, Vesz-
prém.
- 1080 *Szabó* János (Gelléri), Buda-
pest.
- Szabó* János békés-bánáti
ev. ref. esperes, Körös-
Tarcsa.
- Szabó* József S. fő-gymn.
tanár, Debreczen.
- Szabó* Kálmán polgármester,
Kaposvár.
- Szabó* Károly tanfelügyelő,
Sopron.
- 1085 *Szabó* Sándor tb. megyei fő-
jegyző, Máramaros-Sziget.
- Szakonyi* Kálmán ügyvéd,
Sopron.
- Szalánczy* Ferencz földbir-
tokos, Nyír-Bogdány.
- Szalavszky* Gyula trencséni
főispán, Budapest és Po-
zsony.
- Szalay* Mihály kanonok,
Veszprém.
- 1090 *Szalay* Pál ifj. plebanus,
Dad.
- Szalay* Pálné szül. Latinovics
Malvin, Budapest.
- Szalay* Péter min. tanácsos,
Budapest.
- Szále* Lajos dr. árvaszéki
ülnök, Nyitra.
- Szamota* István dr. múzeumi
tisztviselő, Budapest.
- 1095 *Szapáry* Gyula gróf, orsz.
képviselő, Budapest.
- Szaplonczay* Miklós orsz. kép-
viselő, Máramaros-Sziget.
- Szász** Károly ev. ref. püspök,
Budapest.
- Szécsen* Antal gróf. cs. és
kir. udv. főmarsal, Bécs és
Pozsony.
- Széchenyi* Béla gróf. Buda-
pest.
- 1100 *Széchenyi* Miklós gróf, jáki
apát, Budapest.
- Széchenyi* Sándor gróf, Nagy-
Dorog.
- Széchy* Károly dr. egyetemi
tanár, Kolozsvár.
- Szederkényi* Nándor orsz.
képviselő, Budapest.
- Szegffy* István honv. huszár-
főhadnagy, Pápa.
- 1105 *Székelly* Ferencz megyei fő-
levéltárnok, Szekszárd.
- Szekecsák* Ambrus gyógyszer-
ész, Homonna.
- Széky* Miklós gyógyszerész,
Kolozsvár.
- Széky** Péter földbirtokos,
Tisza-Igar.
- Szell* Ákos kir. közjegyző,
Szeged.
- 1110 *Szell* Farkas vál. tag, Debre-
czen.
- Szeless* József dr. takaré-
pénztári igazgató, Kec-
skemét.
- Szelessy* János okl. jegyző,
Német-Próna.
- Szely* Lajos dr. főesp. kano-
nok, cz. apát, Győr.
- Szendrei* János dr. vál. tag,
Budapest.
- 1115 *Szentiványi* Gyula (Sepsi-
Szentiványi) kir. táblai
tanács-elnök, Budapest.
- Szentiványi* Gyula, Apa.
- Szentiványi* Kálmán, Maros-
Vásárhely.
- Szentiványi* Márton ifj.,
Szent-Iván.

- Szentiványi* Miklós, Sajó-Gömör.
- 1120 *Szentiványi* Zoltán, Vetés (Szatmár vm.) és Budapest.
- Szentkirályi* Kálmán, Tápió-Szentmárton.
- Szentkláray* Jenő kanonok, Temesvár.
- Szentmarjay* Dezső kir. törvénytárszék elnök, Maros-Vásárhely.
- Szentpétery* János, Torda.
- 1125 *Szentpétery* Sámuel ev. ref. esperes, Pelsőcz.
- Szeremley* Sámuel ev. ref. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
- Szieber* Ede tankerületi főigazgató, Kassa.
- Szigethy* Miklós honvéd-ezredes, Kolozsvár.
- Szigyártó* Sámuel (Losonczy) kir. tanácsos, Losoncz.
- 1130 *Szikszay* Lajos, Zilah.
- Szilády Áron** vál. tag. Kis-Kun-Halas.
- Szilády* Károly dr. tanár, Kecskemét.
- Szilágyi* Albert dr. tanár, Nagyvárád.
- Szilágyi István** főgymn. igazgató, Máramaros-Sziget.
- 1135 *Szilágyi* János kir. közjegyző, Máramaros-Sziget.
- Szilágyi Sándor** vál. tag, Budapest.
- Szilassy* Aladár p. ü. bíró, Budapest.
- Szily* Dezső földbirtokos, Ollár.
- Szirmay* János gróf, Martonvásár.
- 1140 **Szitányi Izidor** a m. orsz. közp. takarékpénztár elnöke, Budapest.
- Szinyai* József városi főjegyző, Selmeczbánya.
- Szmialovszky* Valér dr. ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Szmrecsányi* Arisztid földbirtokos, Szmrecsány.
- Szmrecsányi* Lajos érseki titkár, Eger.
- 1145 *Szmrecsányi* László kir. közjegyző, kamara-elnök, Kassa.
- Szmrecsányi* Pál püspök, Szepes-Várallya.
- Szobonya* Mihály festő-művész, Budapest.
- Szombathy* Ignác dr. ny. középiskolai tanár, Bars-vm. id. levéltárnoka, Aranyos-Maróth.
- Szontagh* Hugó kir. törvénytárszék elnök, Nagy-Kikinda.
- 1150 **Szűcs** Ignác ügyvéd, Kerekegyháza-Szentpál.
- Szölgyényi* János kegyes-r. főgymn. igazgató, Kolozsvár.
- Szöllősi* Antal ev. ref. lelkész, Makó.
- Sztáncsek* Zoltán (Felsőtorjai), Budapest.
- Sztáray* Antal gróf özvegye sz. Batthyány Francziska grófnő, Nagymihály.
- 1155 *Sztáray* István gróf, Sztára.
- Sztehlo* Kornél dr. ügyvéd, Budapest.
- Szulányi* Lajos, Csenger.
- Szumrák* Pál földbirtokos, Besztercebánya.
- Szűts* Andor dr. ügyvéd, Székesfehérvár.

- 1160 *Szücs* Károly városi jegyző,
Török-Szentmiklós.
Szücs Miklós kir. törvény-
széki bíró, Nagy-Kanizsa.
Szücs Sándor, Székesfehérvár.
Szüllő Géza (Borsai) kir. tan-
felügyelő, Turócz-Szent-
Márton.
- Tabódy* Jenő cs. és kir.
kamarás, p. ü. tanácsos,
Budapest.
- 1165 *Tagányi* Károly vál. tag,
Budapest.
Takács Sándor kegyes-r. fő-
gymn. tanár, Budapest.
Tariczky Endre esperes-ple-
banus, Tisza-Füred.
Tarnai János dr. kir. táblai
bíró, Budapest.
Tarnóczy Béla cs. és kir. ka-
marás, Alsó-Lelócz.
- 1170 *Téglás* Gábor főreálisk. igaz-
gató, Déva.
Téglássy István min. titkár,
Budapest.
Telekessy János plebanus,
Hanusfalva.
Teleki Domokos gróf id., Sár-
patak.
Teleki Ede gróf, min. oszt.
tanácsos, Budapest.
- 1175 *Teleki* Sámuel gróf, Maros-
Vásárhely.
Teleszky István dr. orsz. kép-
viselő, Budapest.
Télffy Iván dr. ny. egyetemi
tanár, Budapest.
Temesváry János dr. főgymn.
tanár, Zombor.
Terray István vasgyári pénz-
tárnok, Likér (Gömör vm.)
- 1180 *Téry* Emil ügyvéd, Hőgyész.
Terstyánszky András (Ná-
dasi) földbirtokos, Ipoly-
Keszi.
Tersztyánszky István ügy-
véd, Szécsény.
Tichlt János (Szentmihályi),
min. titkár, Budapest.
Tihanyi Dénes, Radvány.
- 1185 *Tilless* Béla dr. tüzér-had-
nagy, Besztercebánya.
Thim József dr. járási or-
vos, Zombor.
Timon Ákos dr. egyetemi
tanár, Budapest.
Thinagl János kir. közjegyző,
Nagy-Szombat.
Tiringer Béla a m. tud. aka-
démiai könyvkiadó-hivatal
vezetője, Budapest.
- 1190 *Tisza* István dr. földbirtokos,
orsz. képviselő, Budapest.
Tocsek Helén (Pacséri) ál-
lami képezdei tanítónő, Bu-
dapest.
Toldy László dr. székes-fő-
városi főlevéltárnok, Bu-
dapest.
Tolnay Gábor, Budapest.
Tolnay János kir. járásbíró,
Boros-Jenő.
- 1195 *Tolnay* Lajos min. tanácsos,
Budapest.
Tomka Jenő min. titkár, Bu-
dapest.
Tomka Mór p. ü. tanácsos,
p. ü. igazgató, Nagy-Ká-
roly.
Tompa Antal ügyvéd, Buda-
pest.
Tompa Árpád főreáliskolai
tanár, Székely-Udvarhely.
- 1200 *Topán* Sándor lotto-hivatali
tiszt, Temesvár.

- Torday* Gábor ügyvéd, Debreczen.
- Torma* Miklós, Fel-Ör.
- Tóth* Antal (Könyves) ügyvéd, Debreczen.
- Tóth* Gyula román kath. lelkész, Tarna-Méra.
- 1205 *Tóth* István ügyvéd, Késkemét.
- Tóth* Kálmán földbirtokos, Csopak.
- Tóth* Lajos ügyvéd, Budapest.
- Tóth* Lőrincz dr. prémontrei r. főgymn. igazgató, Rozsnyó.
- Tóth* Ödön ügyvéd, Szegszárd.
- 1210 *Tóth* Sándor kegyes-r. főgymn. tanár, Vác.
- Tóth* Sándor lelkész, Lenti.
- Tóth* Zsigmond, Kolozsvár.
- Tölcséry* István főgymn. tanár, Új-Verbász.
- Török* Antal, Nagy-Enyed.
- 1215 *Török* Árpád kir. közjegyző, Világos.
- Török* Bertalan főjegyző, Nagy-Enyed.
- Török* Ferencz (Szendrői) cs. és kir. kamarás, min. titkár, Budapest.
- Török* István dr. ev. ref. főgymn. igazgató, Kolozsvár.
- Török* József, Budapest.
- 1220 *Török* Pál ügyvéd, Somorja.
- Török* Sándor, Budapest.
- Törz* Gusztáv dr. min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Trauschenfels* Jenő dr., Bécs.
- Trebits* Ignác földhitelintézeti igazgató, Budapest.
- 1225 *Trencsényi* Árpád, Segesvár.
- Trencsény* Károly polg. isk. tanár, Zombor.

- Trojkó* Béla joghallgató, Tata.
- Trsztjándszky* Ferencz ev. lelkész, Pozsony.
- Truskowski* Jenő (Dobieslaw), Miskolcz.
- 1230 *Turgonyi* Lajos ev. ref. lelkész, Mező-Túr.
- Turián* József dr. min. fogalmazó, Budapest.
- Thurinszky* Károly, Eperjes.
- Thúry* Etele ev. ref. lelkész, Csurgó.
- Thúry* József főgymn. tanár, Kis-Kun-Halas.
- 1235 *Turman* Olivér kir. tan., polgármester, Nagybánya.
- Thuróczy* Vilmos (Alsó-kőröskényi) főispán, Nyitra.
- Turzó* Miklós (Ernyédi), Nagy-Bittse.
- Tüdös* János dr. ügyvéd, Debreczen.
- Udvardy* Cserna László dr. joglyceumi tanár, Eger.
- 1240 *Ugron* Miklós, Mező-Záh.
- Ujfalussy* Sándor, Nagy-Károly.
- Ujhegyi* Béla ny. áll. m. kir. csendőr-örnagy, Tövis.
- Ujvárosi* József egyházmegegyei gondnok, Uzon.
- Unger* Gusztáv kir. táblai bíró, Debreczen.
- 1245 *Unterauer* József főhercegi titkár, Alcsúth.
- Urányi* Albert kir. tanácsos, Budapest.
- Urányi* Imre orsz. képviselő, Máramaros-Sziget és Budapest.
- Ury-Kapácsy* Amália, Eger.

- Fáczy János* dr. vál. tag,
Budapest.
- 1250 *Vadady László*, Magyar-
Igen.,
Vadas József honvéd-száza-
dos, Békés-Gyula.
Vághy Mihály ifj. kir. ügyész,
Sopron.
Wagner József kanonok, cz
prépost, Nyitra.
Wagner Lajos dr. főreálisk.
tanár, Pozsony.
- 1255 *Vagyon István* fölbirtokos,
Szenicz.
Vajda Gyula kegyes-r. fő-
gymn. igazgató, egyetemi
tanár, Kolozsvár.
Vajda Sándor földbirtokos
Szeged.
Váli Béla dr. min. fogal-
mazó, Budapest.
Vály Béla (Nagyváli és Csal-
ticzi) kir. járásbíró, Ara-
nyos-Marót.
- 1260 *Valkovszky Miklós* főreálisk.
igazgató, Munkács.
Walter Gyula dr. primási
titkár, Esztergom.
Vámosy Mihály ev. ref. fő-
gymn. igazgató, Budapest.
Wandraschek Jenő dr. orvos,
Kassa.
Várady Kálmán kir. járás-
bíró, Nagylak.
- 1265 *Varga Alajos* ügyvéd, Mo-
hács.
Varga Ferencz plebanus,
Kistelek.
Varga Lajos ev. ref. theolo-
giai tanár, Sárospatak.
Varga Mihály kanonok, Po-
zsony.
Varga Ottó dr. főgymn. ta-
nár, Budapest.
- 1270 *Varju Elemér* egyetemi ta-
nuló, Budapest.
Városcy Gyula dr. theologiai
tanár, érseki papnevelő
int. igazgató, Kalocsa.
Városi Tivadar főgymn. igaz-
gató, Ujvidék.
Varságh Béla, Békés-Csaba.
Vass Antal dr. kir. törvény-
széki bíró, Debreczen.
- 1275 *Vass Bertalan* dr. cist. r. fő-
gymn. tanár, Székesfehérvár.
Vass Kálmán ev. ref. lelkész,
Laczháza.
Vass Miklós tanárjelölt, Ko-
lozsvár.
Vásárhelyi Géza földbirtok-
os, Tinnye.
Vasvári Benő főreálisk. ta-
nár, Budapest.
- 1280 *Vaszary Mihály* érseki ura-
dalmi intéző, Mocska (Ko-
márom vm.)
Vavrek Richárd főgymn. ta-
nár, Rozsnyó.
Vay Dénes báró, Pozsony.
Vay Géza (Vajai) szolgabíró,
Tisza-Lök.
Vay Károlyné grófnő, szül.
Lónyay Ida, Felső-Vadász.
- 1285 *Vay Kázmér* (Vajai) vasuti
tisztviselő, Budapest.
Vay Sándor báró, Golop.
Vay Tihamér gróf, Felső-
Vadász.
Weber Sámuel ev. lelkész,
Béla.
Vécsey Tamás dr. egyetemi
tanár, Budapest.
- 1290 *Végh Arthur* dr. kir. táblai
bíró, Budapest.
Végh Endre ügyvéd, Buda-
pest.

- Végh** István (Verebi) föld-birtokos, Veréb.
- Véghely Dezső** vál. tag, Veszprém.
- Weisz Antal** 1848/49-iki honvéd-rőhadnagy, Budapest.
- 1295 **Veith József**, Léva.
- Vekerdy Máté** kir. járásbíró, Tisza-Lök.
- Velics Antal** (Lászlófalvi) dr. orvos, Budapest.
- Velinszky Ferencz** okleveles tanító, Székesfehérvár.
- Vellansits János** posta és távirtda-felügyelő, Sopron.
- 1300 **Venczell Antal** pápai kamarás, nagyszombati érseki sz. sz. ülnök, közp. papnöveldi igazgató, Budapest.
- Venter Gerő** ügyvéd, Arad.
- Veress Endre** tanárjelölt, Bécs.
- Veress Imre** (Farádi) cs. és kir. kamarás, Nógrád-Szakal.
- Véres József**, Orosháza.
- 1305 **Weress Sándor** ügyvéd, Torda.
- Werner Gyula** ev. tanító, Nyiregyháza.
- Wertán Pál** főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Wertner Mór** dr. orvos, Muzsla.
- Wesselényi Miklós** báró, Zilah.
- 1310 **Vetter von der Lilie** grófné szül. b. Horvát Katinka, Hantzenpichl (Styriában).
- Vida Aladár** főgymn. igazgató, Nagybánya.
- Vidovich György** esperes-plebanus, Pecze-Szöllős.
- Vikár István** ügyvéd, Győr-Szentmárton.
- Wilczek Ede** gróf, Erdő-Kürt.
- 1315 **Villányi Alajos** ny. telekkönyvvezető, Budapest.
- Villányi Szaniszló** vál. tag, Bakonybél.
- Vinczehidy Izidor** takarékpénztári igazgató, Nagy-Kikinda.
- Vinkler József** kanonok, sardicai v. püspök, Nagyvárad.
- Virter Lajos** dr. nagyprépost, Vác.
- 1320 **Vitális Mór** törvényszéki bíró, Ipolyság.
- Wittinger Antal** tanító, Kőszeg.
- Wittnyédy József** kir. törvényszéki bíró, Sopron.
- Vizkelethy Imre** (Vizkeleti) p. ü. titkár, Trakostyán.
- Wlassics Gyula** dr. v. és k. o. ü. minister, Budapest.
- 1325 **Wodianer Béla**, Budapest.
- Vogronics Antal** kanonok, Veszprém.
- Vojnich Döme** főgymn. igazgató, Esztergom.
- Vojnics István** fősztolgabíró, Titel.
- Vojnics Simon**, Topolya.
- 1330 **Wolf Lipót** boráros, Kismarton.
- Wosinsky Mór** esperes-plebanus, Szekszárd.
- Vuchetich Sándor** (Oseneyi és Brinji) posta- és távirtda-igazgató, Zágráb.
- Zajnay János** kanonok, székesegyh. főesperes, Nagyvárad.

- Zalán* Lipótné (Alsó-dom-
borui), Budapest.
- 1335 *Zay* Albert gróf, Zay-Ugrócz.
Zech Arnold báró (Deybachi)
honv. huszár-ezredes, Sze-
ged.
- Zelei* János kanonok, krasz-
nai főesperes, egervári cz.
prépost, Nagyvárad.
- Zeyk* Károly, Ajton.
- Zichy* Béla gróf, Budapest,
Lengyel-Tóti.
- 1340 *Zichy* István gróf, Kis-Jenő.
Zichy Jánosné grófnő, Nagy-
Láng.
- Zichy* Sarolta grófnő, Buda-
pest.
- Zichy* Vladimir gróf községi
bíró, Komárom-Szentpéter.
- Zimmermann* Ferencz vál.
tag, Nagy-Szeben.
- 1345 *Zimmermann* János ev. lyce-
umi tanuló, Pozsony.
- Ziskay* Antal dr. kir. taná-
csos, Győr.
- Zmeskal* Lajos, Sipek.
- Zollner* Béla tanár, Buda-
pest.

- Zombory* Antal városi ta-
nácsnok, Szeged.
- 1350 *Zombory* Géza honv. huszár-
hadnagy, Kecskemét.
- Zoványi* Jenő ev. ref. lel-
kész, Tisza-Földvár.
- Zöldy* Jenő az aradi első ta-
karékpénztár főpénztár-
noka, Arad.
- Zubek* Andor m. kir. posta-
takarékpénztári tiszt, Bu-
dapest.
- Zsámbokréthy* Emil orsz.
képviselő, Budapest és
Melsicz.
- 1355 *Zsatkovics* Kálmán gör. kath.
lelkész, Malmos.
- Zsigmond* Antal polgári is-
kolai tanár, Nyitra.
- Zsigmond* János főgymn. ta-
nár, Léva.
- Zsilinszky* Endre dr. tanár,
Békés-Csaba.
- Zsilinszky* Lajos dr. kor-
mányzósági tisztviselő, Se-
rajevo.
- 1360 *Zsinkó* István apát-kanonok,
Pécs.

Intézetek és testületek :

- Arad* : Kir. főgymnasium tanári
kara.
— Kölcsey-Egylet.
— Casino-Egyesület.
- Baja* : Baja sz. kir. város közön-
sége.
— Cist. r. főgymnasium.
— Polgári olvasó egylet.
- Balassa-Gyarmat* : Polgári iskola.
- Balázsfalva* : Gör. kath. főgym-
nasium.
- Békés* : Ev. ref. gymnasium.
- Békés-Csaba* : Casino.

- Belényes* : Gör. kath. főgymna-
sium.
- Beregszász* : Bereg vármegyei ca-
sino.
- Besztercebánya* : Püspöki pap-
növelde.
— Kir. főgymn.
— Ág. hitv. ev. algymnasium.
— M. kir. állami felsőbb leány-
iskola tanári testülete.
- Bethlen* : Olvasó és társalgó egylet.
- Brassó* : A román főgymnasium
könyvtára.

- Brassó:* Ág. hitv. ev. gymnasium könyvtára.
- Állami főreáliskola.
- Budapest:* M. kir. tudomány-egyetemi könyvtár.
- Tudomány-egyetemi olvasókör.
 - Középtanodai tanárképző intézet.
 - Tudomány-egyetemi bölcsészethallgatók segítő egylete.
 - Papnövendékek magyar egyház-irodalmi iskolája.
 - Ev. ref. theologiai könyvtár.
 - Ág. hitv. ev. gymnasium könyvtára.
 - II-ik ker. kir. egyetemi kath. gymnasium igazgatósága.
 - V-ik ker. kir. kath. gymnasium.
 - V-ik ker. kir. kath. gymnasium ifjúsági könyvtára.
 - VII-ik ker. állami gymnasium ifjúsági könyvtára.
 - Kegyes tanító-rendiek gymnasiuma.
 - II-ik ker. állami reáliskola igazgatósága.
 - IV-ik ker. községi főreáltanoda.
 - V. ker. állami főreáliskola.
 - VI-ik ker. állami reáliskola.
 - II-ik ker. községi kereskedelmi közép-iskola magyar stílgyakorló köre.
 - Állami polgári tanítónő-képezde.
 - Cisterciek tanárképző intézete.
 - I-ső ker. községi felsőbb leányiskola.
 - II. ker. polgári leányiskola.
 - M. kir. honvédségi Ludovika Akadémia.
 - Országos Casino.
 - M. kir. Országos Levéltár.

- Budapest:* Szent Ferencc-rendiek társháza.
- Szent István Társulat.
 - Budai tanító-egylet.
 - M. kir. honvéd-főparancsnokság.
- Csik-Somlyó:* Róm. kath. gymnasium.
- Csorna:* Prémontrei kanonokrendi prépostság.
- Csurgó:* Ev. ref. gymnasium könyvtára.
- Czegeled:* Czegeled város közönsége.
- Debreczen:* Ev. ref. főisk. anyakönyvtára.
- Felsőbb tanulók olvasó-egylete.
 - Kereskedelmi Akadémia ifjúsági könyvtára.
 - Róm. kath. algymnasium.
 - Állami főreáliskola.
 - Casino.
 - Jogász- és tisztviselői kör.
- Déva:* M. kir. állami főreáliskola.
- M. kir. állami főreáliskolai önképző-kör.
 - Állami tanító-képezde.
 - Nemzeti Casino.
- Eger:* Eger város közönsége.
- Érseki lyceum jog- és államtudományi kara.
 - Növendék papság egyházirodalmi iskolája.
 - Róm. kath. gymnasium.
 - Casino Egylet.
- Eperjes:* Eperjes sz. kir. város közönsége.
- Ág. hitv. ev. főiskola könyvtára.
 - Kir. kath. gymnasium.
 - Széchényi kör.
- Érsekújvár:* Róm. kath. algymnasium.
- Erzsébetváros:* M. kir. állami gymnasium.

Esztergom: Esztergom sz. kir. város közönsége.
 — Főegyházi könyvtár.
 — Növendék papság egyházirodalmi iskolája.
 — Casino.
Fehértemplom: Fehértemplom r. tan. város közönsége.
 — M. kir. állami főgymnasium.
 — Gymnasiumi ifjúsági önképzőkör.
Felső-Lövő: Ág. hitv. ev. tanítóképezde.
Fiume: Kir. állami főgymnasium.
 — M. kir. tengerészeti akadémia.
Fogarvas: Szent Ferencz-rendiek szerzetes háza.
 — Állami közép-keresk. isk. igazgatósága.
Gyöngyös: Róm. kath. nagy-gymnasium.
Gyömk: Ev. ref. algymnasium tanári kara.
Győr: Szent Benedek-rendiek főgymnasiuma.
 — Állami főreáliskola.
Győr-Szentmárton: Pannonhalmi főapátsági könyvtár.
Gyulafehérvár: Róm. kath. főgymnasium.
Hajdu-Nánás: Ev. ref. gymu.
Hódmező-Vásárhely: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.
 — Casino.
Homonna: Polgári és közép-kereskedelmi iskola.
Igló: Ág. hitv. ev. főgymnasium.
Jászberény: Jászberény város közönsége.
 — Községi róm. kath. főgymnasium.
Kalocsa: Jézus-társasági collegium.

Kalocsa: Szent Ágoston-Egylet egyh. irod. iskolája.
Kaposvár: M. kir. állami főgymnasium.
Kassa: M. kir. jogakadémia.
 — Prémontrei kath. főgymnasium.
 — Főgymnasiumi ifjúság önképző egylete.
 — Állami főreáliskola.
 — Polgári társas kör.
Kecskemét: Ev. ref. jogakadémia.
 — Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. főgymnasium igazgatósága.
 — M. kir. állami főreáliskola igazgatósága.
 — Községi népiskolai tantesület.
Keszthely: Prémontrei kath. főgymnasium.
Kézdi-Vásárhely: Kantai kath. algymnasium.
Kis-Kun-Halas: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.
 — Casino.
Kismarton: Állami polg. iskola.
 — Esterházy-könyvtár.
Kis-Ujszállás: Ev. ref. gymnasium.
Kisvárda: Casino-egylet.
Kolozsvár: Ev. ref. főiskola tanári kara.
 — Ev. ref. főiskola ifjúsága.
 — Róm. kath. főgymnasium.
 — Unitárius főiskola könyvtára.
 — Unitárius főisk. ifjúság olvasóegylete.
 — Állami tanítónő-képezde.
 — Állami felsőbb leány-iskola.
 — Kereskedelmi akadémia.
 — Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára.
 — Kolozsvári kör.

- Komárom* : Szent Benedek-rendiek algymnasiuma.
 — Városi Casino.
Körmöczbánya : M. kir. állami főreáliskola.
Köszeg : Szent Benedek-rendiek székháza.
Kun-Szentmiklós : Casino.
Lelesz : Prémontrei kanonok-rendi prépostság.
Losonc : Városi könyvtár.
 — Állami főgymnasium.
 — Állami tanító-képezde.
Lőcse : Kir. kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Szepesi Eötvös-kör és polgári casino-egyesület.
Lugos : Róm. kath. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
Magyar-Óvár : Kegyes tanító-rendi kath. kis gymnasium.
 — Mosony megyei történelmi- és régészeti-egylet.
Makó : Casino-egylet.
Máramaros-Sziget : Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. algymnasium.
 — Állami tanító-képezde tanári kara.
 — Állami felsőbb leányiskola.
Maros-Vásárhely : Ev. ref. collegium könyvtára.
 — Casino.
Mező-Túr : Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz : Ág. hitv. ev. egyház köz-könyvtára.
 — Kir. kath. algymnasium.
 — Polgári iskola.
Moór : M. kir. állami polgári iskola.
Munkács : Munkács város közönsége.
 — Állami gymnasium.
- Nagybánya* : Állami főgymnasiumi tanári kar könyvtára.
 — Városi casino-egylet.
Nagy-Enyed : Ev. ref. Bethlen collegium igazgatósága.
Nagy-Kálló : Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa : Kegyes-rendiek társháza.
 — Polgári iskola.
 — Polgári-Egylet.
Nagy-Károly : Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.
Nagy-Kikinda : Gymnasiumi tanári kar.
Nagy-Körös : Ev. ref. főiskola.
Nagy-Rőcze : Polgári iskola igazgatósága.
Nagy-Sink : Nagy-Sink város közönsége.
Nagy-Szeben : Állami főgymnasium.
Nagy-Szombat : Érseki főgymnasium.
Nagyvárad : Kir. jogakadémia könyvtára.
 — Prémontrei kath. főgymn. igazgatósága.
 — Állami főreáliskola.
 — Bihari ev. ref. egyházmegye könyvtára.
 — Bihar-megyei régészeti és történelmi egylet.
 — Bihar-m. casino.
Nyíregyháza : Ág. hitv. ev. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
Nyitra : r. tan. város közönsége.
 — Növendékpapok magyar egyházirodalmi iskolája.
 — Kath. főgymn. könyvtára.
 — Kath. főgymnasiumi ifjúság önképzőköre.
Pancsova : th. j. f. város közönsége.

Pancsova: Állami főgymnasium.
Pápa: Kath. algyimnasium igazgatósága.
 — Ev. ref. főiskola könyvtára.
 — Casino.
Pécs: Püspöki jog-lyceum igazgatósága.
 — Cist. rendi kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Nemzeti Casino-Egyesület.
Podolin: Kegyes tanító-rendi algyimnasium tanári könyvtára.
Pozsony: M. kir. Akadémia jog-és államtudományi kara.
 — A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház theológiája.
 — Ág. hitv. ev. lyceum.
 — Kir. kath. főgymnasium.
 — Állami főreálisk. igazgatósága.
 — Állami tanítónő-képző intézet.
 — Kereskedelmi akadémiái önképző-kör.
 — Toldy-kör.
 — Polgári Casino.
Resicza: Polgári-iskola.
Rimaszombat: Egyesült prot. főgymnasium.
 — Községi polgári leány-iskola.
Rózsahegy: Kath. algyimnasium tanári könyvtára.
 — Társas-kör.
Rozsnyó: Prémontrei kanonok-rend társháza.
 — Kath. főgymnasiumi ifjuság önképző-köre.
 — Ág. hitv. ev. főgymnasium.
Sárospatak: Ev. ref. főiskola könyvtára.
 — Akadémiai ifjuság könyvtára.
Sárvár: Sárvár-vármelléki olvasó-kör.
Sátorallya-Ujhely: Kegyes tanító-rendi kath. nagy-gymnasium.

Selmeczbánya: Kir. kath. nagy-gymnasium.
Sepsi-Szentgyörgy: Mikó-tanoda.
Seregélyes: Vértess-aljai ev. ref. egyház-megye.
Somorja: Polgári iskola.
 — Casino.
Sopron: Ág. hitv. ev. lyceumi magyar önképző-kör.
 — Ág. hitv. ev. lyceum tanári testülete.
 — Szent Benedek-rendiek főgymnasiuma.
 — Állami főreáliskola.
 — Állami keresk. akad. ifjusági Önképző kör.
Szabadka: Községi főgymnasium.
 — Casino.
Szakolcza: Kir. kath. algyimnasium.
Szarvas: Szarvas város közönsége.
Szászváros: Ev. ref. főgymnasium (Kun-tanoda).
Szatmár: Kir. kath. főgymnasium.
 — Társas-kör.
Szatmár-Németi: Ev. ref. főgymnasium.
Szécsény: Casino- és gazda-kör.
Szeged: Kegyes tanító-rendi főgymnasiumi önképző-kör.
 — Állami főreáliskola.
 — Állami főreáliskola ifjusága.
 — Községi felsőbb leányiskola.
 — M. kir. honvéd-gyalogsági V-ik feldandár tiszti könyvtára.
Szegszárd: Casino-egylet könyvtára.
Székely-Udvarhely: Ev. ref. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
Székesfehérvár: Állami főreáliskola.
 — Vörösmarty-kör.

Szentgothárd: M. kir. állami gymnasium.

Szentes: Városi gymnasium.

Szilágy-Somlyó: Casino-egylet.

Szolnok: Állami főgymnasium.

— Casino.

Szombathely: Szombathely r. tan. város közönsége.

— Prémontrei kanonok-rend székháza.

— Prémontrei kath. főgymnasium.

— A polgári leányiskola tantesülete.

Temesvár: Kath. főgymnasium.

— Állami főreáliskola.

— Állami felsőbb leányiskola.

Titel: Állami polgári iskola.

Torda: Unitárius gymnasium.

Trencsén: Trencsén sz. kir. város közönsége.

Trsztena: Kir. kath. gymnasium.

Új-Verbász: Algymnasium.

Új-Vidék: Kir. kath. főgymnasium.

— Polgári ipar- és kereskedelmi iskola.

Ungvár: Kir. kath. főgymnasium.

— Kir. kath. főgymnasiumi ifjuság önképző Dayka-köre.

Vác: Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.

— Egyesült-Casino.

Verecz: Községi reáliskola.

Veszprém: Kegyes tanító-rendi főgymnasium.

Zala-Egerszeg: Casino.

Zenta: Zenta város közönsége.

— Községi algymnasim.

Zilah: Főgymnasiumi tanári kar.

Znyó-Váralja: Állami tanító képezde.

— Olvasó-kör.

Zombor: Állami főgymnasium.

Az évdijas r. tagok száma: 1638.

III.

Nekrologok

a társulat elhalt tagjairól

1892—1895.

Irta:

id. Szinnyei József.

Albrecht főherczeg, tábornagy, a monarchia hadseregének főparancsnoka, Károly főherczegnek az asperni győzőnek és Henriette nassau-weilburgi herczegnőnek fia, szül. 1817. aug. 3. Bécsben; már 13 éves korában (1830) a 44. ezredhez ezredessé neveztetett ki. Nevelése s kiképezése atyja vezetése alatt történt, kit főleg katonai dolgokban egész életén át mesterének tekintett. 1837-ben a

13. (Wimpfen) gyalogezredbe lépett, mint 2-ik ezredes és zászlóaljparancsnok; 1839-ben, hogy a lovassági szolgálatot is megtanulja, a 4. vértesezredhez tétetett át. 1840-ben Grácba helyeztetett mint vezérőrnagy. 1843-ban altábornagygyá lépett elő. 1845-ben Alsó- és Felső-Ausztria és Salzburg katonai parancsnokává neveztetett ki. 1844. máj. 1-én lépett házasságra Hildegard bajor herczeg-

nővel (megh. 1864.); gyermekei: Mária Terézia, Fülöp württembergi hg neje, Károly Albert, ki csak másfél évig élt, és Matild főhercegnő, ki 1867. jun. 6. egy szerencsétlen bal eset áldozata lett. 1848-ban részt vett a Piemont elleni háborúban. 1851. sept. 21. a 3. hadtest parancsnokává s egyszersmind Magyarország kormányzójává neveztetett ki. 1860-ban kormányzói állásától saját kérelmére fölmentetett és a monarchiában létező csapatok felügyelőjévé, oct. a 8. hadtest parancsnokává neveztetett ki. 1866-ban ismét Olaszországban küzdött és főrésze volt a Custoza melletti csata kivívásában. A háború után Albrecht főherceg a monarchia hadseregének főparancsnokává, majd főfelügyelőjévé neveztetett ki. Egész életét egyenruhában töltvén, a hadsereget tekintette családjának, mindenének. Hazánkban nagyhírű birtoka a magyar-óvári s bélyei uradalma. Meghalt 1895. febr. 18. Arcoban. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Alleker Lajos, kegyes tanító-rendi főgymnasiumi tanár, szül. 1851. oct. 30. Nagy-Kanizsán, Zalamegyében; 1869. sept. 8. lépett a rendbe Nagy-Kanizsán, hol akkor a gymnasium VI. osztályát végezte; a VII. és VIII. osztályt a kecskeméti főgymnasiumban hallgatta, a hittudományokat pedig magánúton. 1878. aug. 7. áldozópappá szenteltetett fel; tanított Tatán, Selmeczbányán, Nagy-Károlyban, Magyar-Óvárótt és 1884-től Nyitrán, hol 1895. jan. 5. meghalt. — Önálló munkái: *Az osztrák-magyar monarchia rendjelei.* (Nyitra, 1890.) *A lagunák városa.* (1892.) *Cilly és a Cilleyek.* (Különnyomat az 1892. nyitrai Értesítőből), *Abelsberg* (Nyitra, 1893.) és *Erdősi Imre, a branyiszkói hős pap emlékezete.* Születési házának emléktáblával történt megjelölése alkalmából Nyitrán, 1894. mart. 15. A M. Tört. Társulatnak 1885 óta volt tagja.

Andrássy Gyula (Egylázipakai), föld-birtokos és volt országgyűlési képviselő, szül. 1835-ben Esztergomban; dédapja Mária Teréziától kapta a

nemességet, atyja Mihály 1848/49-ben nevezetes szerepet játszott és később alispán lett. A. Gy. az esztergomi benczések gymnasiumában tanult, azután katonának állott be s a Haller huszároknál három évet szolgált. Családi körülményei miatt quietált. Magyarországba jött vissza s a nemskára bekövetkezett alkotmányos korszakban megyei szolgabírónak választották. Majd karvai birtokára vonúlt és Koller Károly földbirtokos leányát Bertát vette nőül, ki 12 év múlva meghalt; négy év múlva másodsor nőült, elvette Berzeviczy Antóniát. Az 1868—70. és 1870—73. országgyűlésre ellenzéki képviselőnek választatott. Ezóta a közéletnek, nevezetesen a megyei gyűléseknek szentelte tevékenységét, hol mint jeles szónok volt ismeretes. A legutóbbi időben meglehetősen visszavonúlt a közélettől és felváltva Kőbölkuton vagy visegrádi tuszkulánumban lakott; ez utóbbi helyen 1894. apr. 18. meghalt. A M. Tört. Társulatnak 1879-től fogva volt tagja.

Babura László, r. kath. prépost-plébános, szül. 1844. oct. 29. Iglón, Szepesmegyében; 1868. jul. 26. misés pappá szenteltetett föl; több évig volt káplán és 1874-ben Nagy-Szalókon plébános; 1885-ben Késmárkra helyezték át, hol 1892. sept. 11-én meghalt. 1889-ben lett czimzetes prépost és 1885 óta a M. Tört. Társulat rendes tagja volt.

Baligó János, kegyesrendi áldozópap és főgymnasiumi tanár, szül. 1852. jan. 25-én Kalocsán; 1868-ban lépett a rendbe s 1875-ben szentelték föl misés pappá. 1882-ben tanári oklevelet nyert Kolozsvárt. 1871-től tanár volt Selmeczen, Léván, Veszprémében, Kecskeméten, Vácson, M.-Szigeten, Szegeden Kolozsvárt, Nagy-Károlyban és végre Temesvárt, hol 1894. dec. 22-én meghalt. Az irodalommal is foglalkozott; programmértekezései: a m.-szigeti algymn. Értesítőjében 1877—78. és 1881-ben: *Apáristák alsóbb iskoláinak tanmenete és módszere a Ratio Educationis előtt.* *Kisfaludi Sándor mint regéköltő és hatása korára.* A szegediben: 1880—

81. *Az ó-kori mythusok magyarázási módjai*, sat. A M. Tört. Társulatnak 1876 óta volt r. tagja.

Balogh Imre, nyug. főispán; miután tanulmányait bevégezte s ügyvédi oklevelet nyert, a közpályára lépett és főkép a közigazgatás érdekeinek élt. Működését e téren mint a volt Jász-Kun kerületek kapitánya kezdte, a hol kiváló erélyvel és sikerrel vezette az adminisztrációt. Majd mint a főlöpszállási kerületnek több cycluson országgyűlési képviselője, a ház és a szakközvetítések üléseiben tartalmas és szakszerű beszédeivel tűnt fel és így vette át 1884-ben Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye főispánságát és vitte azt addig, míg betegsége miatt 1889-ben ez állásáról lemondani kényszerült. Nagy tevékenységet fejtett még ki mint a dunamelléki ev. ref. egyházkerület tanácsbírája és konventi tagja, s végül mint Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye bizottságának is buzgó tagja. Egyetlen leányát dr. Szivák Imre budapesti ügyvéd és volt országgyűlési képviselő bírja nöl. Meghalt 1893. aug. 5. Budapesten 66 éves korában. A M. Tört. Társulatnak 1868 óta r. tagja volt.

Bánffy Miklós (Losonczy gróf), cs. és kir. val. b. titkos tanácsos és kamarás. főpohárnok-mester, báró B. Pál és felcsúthi Gányi Erzsébet fia, szül. 1801. dec. 28. Marosvásárhelyen; tanulmányait szülővárosában fejezte be 1822-ben. Diplomájával majdnem egyidejűleg kapta kinevezését a marosvásárhelyi kir. táblához ülnökké. Ez állásban 1836-ig maradt; ekkor nevezték ki Alsó-Felér vármegye főispánjának. 1848-ban megyéjében az oláhok garázdálkodása majdnem végetért, vált reá nézve: midőn Mihályfalván az üldözött magyarságot és a megzavart rendet védelmébe vette, egy oláh orvúl leszúrni akarta. midőn egy székely katona megakadályozta a merényletet. Az abszolutizmus alatt Mikó gróffal külföldön tartózkodott. Ezután elvonult a közügyek teréről és a gazdálkodásnak élt. Azt a népszerűséget, melylyel az erdélyi részben, főleg pedig birtokain birt, nagy mértékben gyakorolt jóté-

konyságának köszönhette. A közügy terén szerzett érdemei elismerésül a Lipót-rend lovagkeresztjét és a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot kapta. 1855. máj. 20-án osztrák grófi méltóságr emeltetett és ez 1880. aug. 10. Magyarországra is kiterjesztett. 1882-ben ő Felsége főpohárnok-mesterré nevezte ki, s mint zászlós úr a főrendiházban foglalt helyet. Meghalt 1894. dec. 17. Budapesten. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Barabás Domokos, főreáliskolai tanár, szül. 1855. júl. 13. Vágáson, Udvarhelymegyében, róm. kath. székely családból; középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi kath. főgymnásiumban végezte; azután a kolozsvári egyetemre ment, hol a három éves bölcséleti tanfolyamot 1876–79-ben, mint a középiskolai tanárképző ösztöndíjas tagja, hallgatta; a történelemből és földrajzból tanári oklevelet nyert. Az önkéntesi év után 1881-ben a székelyudvarhelyi áll. főreáliskolánál mint gyakorló tanárjelölt nyert alkalmazást; csakhamar az előkészítő osztály vezetésével és az internátus felügyeletével bízott meg; 1883-ban helyettes tanárrá és 1887-ben a nagy-kállai áll. főreáliskolához rendes tanárrá nevezetett ki s ott halt meg 1892. júl. 5. — *A székelyudvarhelyi főreáliskola történetét* írta meg az iskola 1885. Értesítőjében; *Czéhrendszabályokat és okleveleket Erdély történetéhez* közölt a Tört. Tárbán (1887). végül *A tatár rabok* cz. czikke jelent meg a Századokban (1887. V. füz.) A M. Tört. Társulatnak 1879-től fogva volt tagja.

Barcsák Lajos, polgári iskolai tanár, szül. 1857. aug. 15. Gyöngyösön Heves megyében; öt gimnásiumi osztályt, három évig tanítóképzőt és kettőig polgári iskolai tanítóképzőt végzett. 1881. júl. 4. tanári oklevelet nyert Budapesten, és azon év sept. 13. a szegedi közszéki polgári főiskolához nevezték ki tanárnak, hol a földrajzot, a magyar és német nyelvet tanította; egy évig tantestületi jegyző s ifjúsági könyvtárnok is

volt. Írt szakcikkeket a lapokba. Folytonos betegeskedés után meghalt 1893. apr. 28. Szegeden. A M. Tört. Társulatnak 1881 évtől volt tagja.

Baross Gábor (Bellusi), belső titkos tanácsos, m. kir. kereskedelemügyi miniszter, a Lipótrend nagykeresztése, az I. oszt. vaskoronarend vitéze sat., szül. 1848. jun. 6. Pruzsinán, Trencsénmegyében; a budapesti egyetemen 1865—69. jogi tanfolyamot hallgatott; ugyanez évben tiszt. aljegyző lett Trencsénmegyében, 1874. főjegyző s árvaszéki ülnök. A politikai s társadalmi téren élénk tevékenységet fejtett ki. Szerkesztette a Vágvölgyi Lapokat 1873—75-ig. Az utóbbi évben a puchói kerület országgyűlési képviselőnek választotta meg. 1883. mart. 30-án a közlekedési ministeriumban államtitkárrá nevezetett ki. Hosszabb tanulmányutat tett nyugoti Európában. Kezdeményezte s végrehajtotta a magyar államvasutak reorganizációját, a postatakarékpénztár létesítését, sat. Kemény Gábor báró lemondása után 1886. dec. 29. a közmunka s közlekedési ministerium élére állítottatott. Mint miniszter keresztül vitte a posta és távirda egyesítését; számos üdörös reformot létesített, nevezetesen a zóna rendszert ő hozta be; végül a Vaskapu szabályozásán munkálkodott. Ekkor vas szorgalma s munkaereje megtört; áthűlve betegesen érkezett a Vaskaputól haza, s 1892. máj. 9-én meghalt Budapesten. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Berényi Gyula, kir. járásbíró, nagy-kun-madarasi (Jász-Nagy-Kun-Szolnok vm.) származású volt; a bíróságok szervezése előtt mint Szabadszállás főjegyzője működött. A szervezőkor (1872) kir. járásbíró lett Karczagon a Nagy-Kunság fővárosában. Járásbíró volt egész haláláig; nem azért, mintha nem érdemelt volna magasabb bírói polczot, mert erre képessége, jelleme, tehetsége egyaránt alkalmassá tették, hanem azért, mert nagyon szerette állomását, járásbírói foglalkozását. Ő igazi bíró s a társasélet kedvelt alakja volt. Halála rendkívül tragikus:

Neje (Dercsényi Katalin, Szilágyi Gábor budapesti kir. táblai bíró özvegye) Budapesten volt; B. este vacsoránál ült, mikor jelentették neki, hogy a szomszédban tűz ütött ki; kiszaladt és a sötét éjszakában özőnként csapkodó közeli lángok (talán azért is, hogy féltette házát, benne levő vagyonát, kis gyermekét) oly hatással voltak reá, hogy szívszélhűdés érte és ott künn az udvaron nyomban meghalt 1894. nov. 8-án 54. évében. A M. Történelmi Társulatnak 1885-től volt tagja.

Bolkay István Vilmos, jászóvári prémontréi r. kanonok és főgymnáziumi tanár, szül. 1841. aug. 21., a rendbe lépett 1858. sept. 8. és misés pappá szenteltetett föl 1864. sept. 12. Főgymnáziumi tanár volt Rozsnyón, 1869-től Kassán, 1883-tól Nagyváradon; a történelmet, földrajzot és gyorsírást tanította s ugyanott 1892. nov. 30. meghalt. Program-értekezése: *Az emberi nem őskora*, a kassai főgymn. 1876. Jelentésében. A M. Történelmi Társulatnak 1870-től volt tagja.

Bornemisza János (Kászoni báró), cs. és kir. kamarás, val. belső titkos tanácsos. br. B. Lipót cs. kir. kamarás és százados és br. Bornemisza Róza cs. kir. palotahölgy fia, szül. 1805-ben; az erdélyi főkörmányszéknél 1842-ben tanácsosi hivatalt viselt és ezen állásában szerzett érdemeiért ő Felsége a Lipótrend középkeresztjével tüntette ki. Sok jót tett közczélokért és egyesekért; bőkezűen adakozott hazafiás, társadalmi és kulturális czélokra, melyeket személyes közremlködésével is támogatott. Ki a »noblesse oblige«-t mindig és mindenben példaadóan szem előtt tartotta, hazafiás és társadalmi kötelességeit mindenkor hiven teljesítette. Meghalt 1894. jan. 1. Kolozsvárt. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Böszörményi Elek, ügyvéd, szül. 1820. sept. 3. Pettyén, Szatmár megyében; középiskoláit M.-Szigeten, a jogot pedig Debreczenben végezte. Mint jurátus Perényi Zsigmond mellett fen volt az 1840 évi pozsonyi

országgyűlésen. Ügyvédi oklevelét 1843-ban szerezte, a mikor is báró Perényi Zsigmond meghívta őt Nagy-Szöllőse uradalmi ügyészül. A szabadságharcz kitörésekor a báró a belügyministeriumban osztálytanácsos-ságot vállalt és magával vitte őt titkárának. 1848—49-ben Csengery Antallal közösen írta a Pesti Hir-lapba az annyira híressé vált országgyűlési leveleket az alsó és felsőház tárgyalásairól. A szabadságharcz levetése után ismét Ugocsa vármegyébe jött vissza, a hol két évig volt a Perényi örökösök jogtanácsosa. Szatmára 1851-ben telepedett le s azután ott ügyvédkedett. 1852. jan. 14. házasságra lépett szolnoki Jármy Jolánnal. 1871-ben választották meg a szatnári ev. ref. egyház főgondnokául és e tisztét 15 évig viselte. 1873-ban lett az ügyvédi kör és 1875-ben az ügyvédi kamara elnöke. 1893-ban ülte meg ügyvédségének 50-dik évét. Puritán jellem, jó családapa, a közügyek minden időbeni előlarczosa, a társadalom és egyház jeles bajnoka volt. Meghalt 1894. máj. 3. Szatmárt. A M. Történelmi Társulatnak 1877 óta r. tagja volt.

Brencsán Sándor, jogi doctor, a kassai kir. jogakadémián az egyház-jog, a magyar alkotmány- s jog-, nemkülönben az egyetemes európai jogtörténet ny. rendes tanára, az államvizsgáló bizottság elnöke, a felső-magyarországi múzeum-egyletnek r. tagja, stb. Meghalt 1892. jan. 4. Kassán. Élete 50. tanárkodásának 30-ik évében A M. Tört. Társulatnak 1887-től fogva volt tagja.

Budenz József, bölcséleti doctor, kir. tanácsos, egyetemi rendes tanár, a m. tudom. akadémia r. tagja, szül. 1836. jun. 13. Rasdorfban. Fulda vidékén. A göttingai egyetemen ismerkedett meg 1856-ban Nagy Lajossal, jelenleg kolozsvári unitáriusgymnasiumitanárral; ettől tanulta meg a magyar nyelvet. Hunfalvy Pál hazánkba hívta s 1858 máj. 16. Pestre jött és a székesfehérvári kath. gymnasiumban helyettes tanár lett; e mellett szorgalommal tanulta a magyar nyelvet és a magyar-ugor

összehasonlító nyelvészet buzgó apostola volt hazánkban. 1861. a m. tud. akadémiánál könyvtársegédnek nevezték ki. 1868. a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet magántanárának habilitáltatta magát a pesti egyetemen. 1872. az altaji összehasonlító nyelvészet tanszékét rendszeresítették a budapesti egyetemen és ő lett annak első rendes tanára. Utazott Finnországban is. A m. tudom. akadémia 1861. dec. 20. levelező, 1871. máj. 17. rendes tagjává választotta: több külföldi tudós társaságnak is tagja volt. Meghalt 1892. apr. 15. Budapesten. Számos munkái közül nevezetesebbek: *Finn nyelvtan* (Bpst, 1873. és 1880.), *Mordvin nyelvtan* (Bp. 1876.), *Csuvas tanulmányok* (Bp. 1862—63.), *Khivai tatárság* (1865.) *Nyelvészeti észrevételek Vámbéry munkájára* (1883). *A mandzsu nyelv alaklata* (1887), *Rövid mongói nyelvtan* (1887), *Jurák szamogit nyelvtan* (1890—92), stb. A M. Történelmi Társulatnak 1881-től volt tagja.

Bula Mihály Theofil, bölcsleettudor, a III. oszt. vaskorona-rend lovagja, cziszterci rendi nyug. perjel és főkormányzó, szül. 1809. jul. 2. Előszálláson, Fehérmegyében; a rendbe lépett 1828. oct. 18. misés pappá szenteltetett 1836. jul. 26. Élete utolsó éveiben Előszálláson élt, hol 1893. aug. 13. meghalt. Munkái: *Természettan* (Bécs, 1858 és *Egyházi énekek, litániák és imák* (1843. 3. kiadás 1854.) Irt még több alkalmi költeményt is. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Chernel Ignác, (Chernelházi), nyug. urbéri főtörvényszéki tanácsos, szül. 1807. nov. 25. Mihályiban, Sopron-megyében; 1834—49-ig Baththyány Fülöp herczeg kanizsai uradalmának ügyésze, 1850—55-ig zala-egeszegi, majd egy évig szegszárdi törvényszéki elnök. 1861-ig soproni urbéri főtörvényszéki tanácsos volt; ezután nyugalomba vonult Kőszegre. Meghalt 1894. apr. 11. Kaposvárt, Somogy-megyében. — Irodalmilag különösen családja történetével foglalkozott; ezt leszármazási táblával megírta Nagy Iván Magyarország

Családai III. és a Pótlékkötetben; *Chernel Györgynek I. Rákóczi Györggy megbizottjának emlékezetét* írta a Győri tört. és rég. füzetekben. (IV. 1865.) 1868-tól fogva tagja volt a M. Tört. Társulatnak.

Conlegner Károly, nyug. műegyetemi tanár, szül. 1812. oct. 18. Érsekújvárt, Nyitra megyében; a gymnasiumot Nagyszombatban végezte 1826-ban, mire a bécsi polytechnikumon a kereskedelmi tanfolyamot hallgatta; ennek befejeztével egy bécsi nagykereskedésben nyert alkalmazást; később hazatért és atyja üzletét vezette. 1846. oct. 27. mikor a József-ipariskolát fölállították, ki-nevezték oda a számtan és könyvvitel tanárává. 1848-ban a bankjegyek gyártásának felügyeletével a pesti kereskedelmi bank mint főbiztost őt bizta meg; e minőségben a pénzjegygyárt Debrecezenbe követte, hol 1849. febr. ez intézet igazgatója lett. A világsí fegyverletétel után egy ideig rejtőzködött; később visszatért Pestre, hol magán leczkeadásból élt; azután a József-ipariskolánál tanított német nyelvet, földrajzt és történelmet. 1857. máj. 25. a kir. József-műegyetemen a német ügyvirály és számvitel tanárává rendes tanárává neveztetett ki. 1865-ben az első magyar iparbanknál mint igazgató, később alelnök, majd mint elnök 1871-ig működött. Az 1872—73. évben a pesti műegyetem rectora volt és a megnyitás ünnepélyén (nov. 6.) a humanismus és realismus fejlődésének vázolásával foglalta el rectori székét. 1877. júl. 9. nyugalomba vonult néveri (Barsm.) jószágára, hol 1892. dec. 21. meghalt. A M. Tört. Társulatnak 1867-től fogva volt tagja.

Crouy-Chanel Frigyes gróf, a souverain Johannita-rend örökös lovagja, gróf Crouy-Chanel Henrik († 1871) és Tchitchagoff Julia fia; nagybirto-
kos volt Alsó-Petényben Nógrád vármegyében, hol állandóan lakott. Történelmi nevezetességű család sarja, mely francia eredetű, de a melynek az Árpádoktól származása hosszas időtől fogva irodalmi vita tárgyát

képezi s egész kis irodalom keletkezett ez ügyben. Meghalt 1894. febr. 26. Vácson 71. évében. Az elhunyt főur hazafiságáért és a tudományok iránti érdeklődéséért közírszetelet tárgya volt. Özvegye moysfalvi Gyurcsányi Teréz, fia Endre, unokái: István, László, Mária-Andrea, Margit és József. — Alapító tagja volt a M. Tört. Társulatnak.

Dankó József Károly, theologiai doctor, pozsonyi prépost, szül. 1829. jan. 26. Pozsonyban; 1843-ban az esztergomi főmegyei papok közé lépett; 1844—47-ben Nagyszombatban hallgatta a bölcseleti s hittani tanfolyamot; 1847-ben Bécsbe a Pázmány-intézetbe küldetett. 1851-ben szerpappá avatott föl és Nagyszombatba az érseki convictusba tanulmányi felügyelőnek rendeltetett. 1852. jun. 27. áldozó-papá szenteltetett. 1854. nov. 11. theologiai doctori oklevelet nyert és a Pázmány intézet tanfelügyelőjévé neveztetett ki. 1860. jun. 27. cs. kir. udvari káplán és a felső papnevelőintézetben tanulmányi kormányzó lett, 1864. esztergomi tiszt. és 1868. febr. 21. valóságos kanonoknak neveztetett ki, s a papnevelőintézet kormányzója, 1870. sept. 29. bélakuti apát, 1874. pápai főpap és barsi főesperes lett. 1881. máj. 19. a m. t. akadémia lev. tagjának választotta. 1888. székesegyházi főesperes, 1889. pozsonyi prépost, 1890. cz. prisztinai püspök. Több ízben beutazta Német- és Olaszországot, Franciaországot és Belgiumot, különösen műtörténelmi tanulmány céljából. Meghalt 1895. jan. 14. Pozsonyban. Gazdag könyvtárt, mely 17,000 darabból áll, és mügyűjteményt (mely a meglehetősen teljes, 319 lapból álló Dürer gyűjteményért nevezetes) hagyott hátra. Önálló munkái, számszerint harmincz, Szinnyei M. Irók élete és munkái, II. k. 613—15. fűlsorolva; ezek nagyobbrészt az egyháztörténet és műtörténelme vonatkoznak. A M. Tört. Társulatnak 1868 óta volt r. tagja.

Degen Titusz, Budapest székes főváros (VII. ker.) erzsébetvárosi

apát-plébános, szül. 1836. aug. 18. Pesten; tanult Nagyszombatban és a theológiát Esztergomban végezte, 1859. jan. 2. misés pappá szenteltette föl; káplán volt Budán a Krisztinavárosban és Pesten a Terézvárosban. 1881. oct. 26. az újonan föllállított budapesti érsebetvárosi plébánia lelkészévé neveztetett ki; 1892. mart. 23. egresi apát címet nyert. Meghalt 1894. febr. 19. Budapesten. Székes-fővárosi bizottsági tag is volt. A M. Tört. Társulatnak 1879-től volt tagja.

Dercsényi Kálmán (Derczeni), kinek ősei eredetileg Fehér nevet viseltek és az alföldről a Szepességbe költözvén, nevüket Weiszre változtatták. Weisz János 1687. sept. 27. I. Leopoldtól nyert nemességet; ennek unokája szintén Weisz János, Zemplénmegye főorvosa volt és nőül vette Kazinczy Ferencz hugát Juliannát; ez szerezte a derczeni birtokot és nevét Dercsényire változtatta. Ennek Ferencz fiától és Szemere Klárától született D. Kálmán 1824. febr. 28. üggyvéd volt és az 1848—49-iki szabadságharcban mint honvéd huszár-százados vett részt; azután birtokára Rákócza (Zemplén m.) vonult; később kir. közigazgató lett és mint ilyen 1893. máj. 6. halt meg. A M. Tört. Társulatnak 1877-től fogva volt tagja.

Dobócsky Ignác, földbirtokos; 1848 előtt Hevesvármegye főjegyzője, az alkotmányos aera beköszöntével országgyűlési képviselő s Hevesvármegye táblabírája volt; később azonban visszavonult hevesi birtokára, hol a mezei gazdaságnak, mellesleg kedvelt tanulmányainak, a régészet és éremtannak élt. Meghalt 1892. apr. 5. Hevesen, 79. évében. Czikkei a m. orvosok és természetvizsgálók munkálataiban (XIII. 1869. *Egy érem Hunyady kormányzó korából*), az Archaeol. Értesítőben (1870—72.) és a Századokban. (1875. A *Radvánszky család éremgyűjteménye. A magyar éremsúlyok*) jelentek meg. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Domokos József polgári iskolai tanár volt Homonnán, hol a magyar nyelv-

vet tanította; 1891. tavaszán súlyos betegségbe esett, melyből nem gyógyult többet fel; 1893. január 1-én nyugdíjaztatott; előbb szinnai rokokonainál, majd a budapesti egyetemi kórodán keresett bajára gyógyulást; itt azonban meghalt 1893. febr. 2. élete 43. és tanári működésének 17. évében. A M. Történelmi társulatnak 1877-től volt tagja.

Drahotuszy Ferencz, cz. kanonok. a Ferencz József-rend lovagja, szül. 1814. mart. 20-án, misés pappá szenteltetett föl 1839. máj. 16. a nyitrai egyház megyében; azután a zsolnai püspöki árvaház aligazgatója, 1845—81-ig igazgatója volt; 1860. óta tiszteletbeli kanonok volt és később nyugalomba vonulván Privigyén élt, hol 1893. máj. 6. meghalt. Mint a régészettel és a műtörténelemmel foglalkozó szaktudós számos cikket írt, felvilágosító rajzok kíséretében az Archaeologiai Értesítőbe s a bécsi Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale cz. évkönyvekbe; ezek közül nevezetesebbek: *Der Neusohler Taufbecken*, *Der Neusohler Kalvarienberg*, *Das Lietavaer Schloss*, *Das Lietavaer Bild* végre a *Szalkai apátság* cz. cikke az István bácsi Naptárában (1870—71.) Könyvtárát, mely műtörténelmi s numismatikai művekben gazdag, úgy éremgyűjteményét is a nyitrai papnevelőintézetnek hagyta. A M. Történelmi Társulatnak 1875-től fogva volt tagja.

Edelspacher Antal (Györöki) birtokos, szül. 1846. apr. 14. Aradon régi nemes családból; a gymnasium két első osztályát a bécsi Theresianumban végezte; azután hadapródlá lett; már ekkor előszeretettel búvárkodott az idegen nyelvekben és történelemben. Pesten hallgatta a jogot; ennek végeztével a m. kir. honvédelmi ministeriumban fogalmazó lett; de csakhamar otthagyta állását és betartotta Francia- Német- és Oroszországot és tanulmánya tárgyává tette a nyelveket és különösen az összehasonlító nyelvészetet művelte. Időközönként visszavonult birtokára Lükösházára. Azonban a sok tanul-

mányozás és családi viszonyai megzavarták elméjét, úgy hogy 1880-ban a Schwartzler-féle tébolydába került, hol 1894. sept. 5. meghalt. Nevezetesebb munkái: *A bán szó eredete* (Különnyomat a Századokból 1872.), *A szláv elemek az új görög nyelvben* (Bpest, 1873), *Rumun elemek a magyar nyelvben* (1875), *Egy ismeretlen magyar orientalista* (1876), *Ihn Dastah* (Böv. és jav. leny. a Századokból 1876.), *Dentek és magyarok* (1878.), *Müller Miksa*, a nyelvtudomány eredményei (1878.), *Schleicher Ágost*, Darwin és a nyelvtudomány (1878.), *A népvándorlások a nyelvészet világánál* (1878.), *Az osztrák földészek és törekvéseik* (1878). A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Forgách Sándor (Ghymesi és Gácsi gróf), a magyar főrendiház tagja, gróf Forgách Kálmán és báró Pongrácz Eleonóra fia, szül. 1849-ben. Betegeskedése miatt visszavonult a közélettől és Alsó-Kemenczén Abaúj-megyében saját uradalmán élt, hol 1893. dec. 23. meghalt. A M. Történelmi Társulatnak 1887-től fogva volt tagja.

Gál Ernő, ügyvéd volt Budapesten, hol 1894. jul. 27. halt meg. A Magyar Történelmi Társulatnak 1867-től fogva volt tagja.

Gárdos Jánosné (Szentkirályi Andrássy Julia), dr. Gárdos János orvos özvegye; férje halál'a (1893. jul. 26.) után, ő is 1894. febr. 26. meghalt Budapesten 71. évében. Emlékét nemes tétellel megörökítendő, 225.296 frtot hagyott jótékony célra; a többi közt 4200 frtot hagyott a M. Tört. Társulatnak s ezért neve az alapító tagok sorába iktattatott.

Havas Sándor (Gömöri), nyug. helyettes államtitkár, Budapest székes főváros törvényhatósági bizottságának tagja, szül. 1822. máj. 5. Felső-Micsinyén Zólyom megyében; tanulmányait Egerben, a bölcséletet és jogot Pesten végezte, hol ügyvédi oklevelet nyert. 1848-ban a Széchenyi minisztériumában osztálytitkár volt. '848—49-ben mint önkéntes a ráczok és Simonics ellen küzdött. 1851-ben

Békés és Csanád vármegyében titkár, majd Püspökladányban szolgabíró, később Szabolcs és Bihar vármegyében első megyebiztos, Borsodmegyében pedig megyefőnök volt. Innét a helytartótanácsához berendeltetvén, 1862. valóságos helytartótanácsossá neveztetett ki. A helytartótanács feloszlattatván, belügyminiszter osztály-, majd miniszteri tanácsos lett, mely utóbbi minőségben áthelyeztetett a honvédelmi minisztériumba; majd a kereskedelmi minisztériumban államtitkár lett. Az aquincumi ásatásoknak ő volt megindítója, úttörője. Meghalt 1894. nov. 2. Budapesten. Több értekezése jelent meg az Arch. Értesítőben; az avarok és szlávok korára vonatkozó cikkei a Budapesti Szemlében. Önnálló művei: *A magyar állam szervezete és közigazgatása* (1868), *Quelques mots sur la statistique militaire* (1872). A M. Tört. Társulatnak 1884-től fogva r. tagja volt.

Herczeg Ferencz birtokos, született 1847-ben Hódmezővásárhelyen Csongrád megyében; tanulmányait Nagyváradon a premontreiek gymnasiumában és a jogakadémián végezte 1868-ban; azután segédszolgabíró volt Bihar-Tordán, Nagy-Szalontán és Beélben. 1869-ben honvéd-hadnagy lett. Agrison, Aradmegyében birtokos, irodalmilag művelt ember volt. Meghalt 1893. máj. 16. Bihar-Tordán. A M. Tört. Társulatnak 1879-től volt tagja.

Horvát Árpád, bölcséleti s jogi doktor, ügyvéd, egyetemi tanár, a m. tud. akadémia levelező tagja, Horvát István történetíró fia, szül. 1820. febr. 23. Pesten; ugyanitt végezte tanulmányait is az egyetemen; már 1846. máj. 1. neveztetett ki az egyetemre atyja egykori tanszékére az oklevél és czímertan helyettes tanárává, két évvel később pedig rendes tanárrá. Egyike volt az egyetem legnépszerűbb tanárainak. Hazafias irányáért a Bach-korszak tisztviselői üldözték. Neje Szendrey Júlia, Petőfi Sándor özvegye volt. A m. t. akadémia 1884. jun. 5. választotta levelező tagjai sorába. Egy ideig az egye-

temi könyvtár igazgatója is volt. Meghalt 1894. oct. 26. Budapesten. Czikkei a Századokban: 1879. *Adalék irodalmunk történetéhez*, 1886. *A budapesti diplomatikai tanszék, a szeménárumi oktatás és a felátlítandó történelmi intézet*, 1887. *Néhány észrevétel a Történeti kongresszus utóhangja* cz. cikke; az Irodalomtörténeti Közleményekben: 1894. *Közlemények iromány-tárczámból*. (önálló munkái: *Oklevéltani jegyzetek*. Bpest, 1880—84. Három füzet; *Mabillon János, a diplomatika megalapítója*. (1884. Akadémiai székfoglaló.) A M. Tört. Társulatnak 1867-től fogva igazgató választmányi tagja volt.

Kalocsa Balázs, földbirtokos, 1848—49. huszár százados, Nagy-Körös város legtöbb adót fizető képviselője, Pest vármegye bizottsági tagja, a nagy-körösi ev. ref. tanítóképző egyházkerületi igazgató tanácsosa, szül. 1819. oct. 14. Nagy-Körösön Pestmegyében; 12 éves koráig tanult a nagy-körösi iskolában; ekkor a Kóburg-huszárok Galicziába vitték hadapródnak; majd huszár-hadnagy lett és később századosnak léptették elő. 1848-ban ezrede haza küldte »remondálni«; itt csatlakozott a haza szökött Kóburg-huszárokhoz; a szabadságharcot végig küzdötte. Haynau halálra ítélte; de kegyelem útján ezen ítélet 18 évi várfogságra változtatott; fogsága alatt technikai tanulmányt tett, felfaragászatot tanult. 1853-ban kegyelmet nyert; bérbe vette lefoglalt birtokát, melyet 1856-ban visszaadtak. A nagy-körösi ev. ref. egyház megválasztotta presbyterének. Sokat áldozott közcélokra. Meghalt 1892. febr. 9. Nagy-Körösön. A M. Történelmi Társulatnak 1876-tól fogva volt tagja.

Kardos Gusztáv (Kardos-vaszkai), apát-plébános, szül. 1846-ban; miséspappá 1868-ban szentelték föl a nyitrai püspöki egyházmegyében; alesperes, apát-plébános és gymnasiumi rector volt Trencsénben, hol 1894. máj. 20. meghalt. A M. Történelmi Társulatnak 1873-tól fogva volt tagja.

Királyi Pál, országgyűlési képviselő, szül. 1821-ben Szepetneken Zalamegyében, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, mint joggyakornok részt vett az 1843—44. pozsonyi országgyűlésen. 1845—48-ig a Jelenkor politikai lap külföldi rovatának írója és 1848. apr. 18-tól jun. 29-ig a lap szerkesztője volt. Ekkor a honvédség soraiba lépett és mint őrnagy a világosi fegyverletétel után a császáriak foglya lett, a 49. gyalogezredbe soroztatott, hol mint közember, később mint altiszt 1856-ig szolgált. Haza bocsáttatván, a hírlapírói pályára lépett és 1858. júl. 15-től 1860. febr. végeig a Pesti Naplót szerkesztette. 1861-ben megválasztatott Pest város főjegyzőjének és ugyanakkor mint Zalamegye letenyei kerületének képviselője részt vett az 1863. országgyűlésen. Az alkotmányos hatáskört az abszolút hatalom megszüntetvén, hírlapírói munkásságát a Pesti Naplónál folytatta 1869. végeig. 1865-ben ismét a letenyei kerület választotta meg orsz. képviselőnek és ez időtől fogva (az 1884. év kivételével) tagja volt minden országgyűlésnek, 1878-tól 1884-ig a főváros belvárosi kerületét képviselte. Tagja volt a főváros törvényhatósági bizottságának. Budapest fejlődésében alig van valakinek oly nagy érdeme, mint neki. Meghalt 1892. máj. 25. Budapesten. *Robot és dézma* cz. munkájával (Pest, 1845.) az orsz. gazd. egyesület pályadíját nyerte el; van egy regénye: *Szigetvár 1566-ban* (Pest, 1858—59. négy kötet.) A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Kiszelák Sándor, esperes-plébános; szül. 1842-ben; misés pappá 1868-ban szenteltetett föl; azután kaplán volt Püspök-Ladányban, hol 1877. után plébános, majd alesperes lett és 1895. apr. 4. ugyanott meghalt. A M. Tört. Társulatnak 1875 óta r. tagja volt.

Kóczán Ferencz (Tűzberki), földbirtokos Gyömrőn Pestmegyében, mely megye törvényhatóságának bizottsági tagja is volt. Emlekezetét megörökítette azon nemes tétével, hogy 1887. jun. 6. kelt alapító levelében 12,000 frt alapítványt tett a m. tud.

akadémiánál, oly czélból, hogy kamataiból 100 db. arany adassék évenként a pályatársai között legjobb magyar történeti színmű szerzőjének, és 2000 frtot, melynek évi 100 frt kamatából e pályázat bírálói díjaztassanak. Ehhez képest az Akadémia évenként a pályázó színművek tárgykörét aképen jelöli ki, hogy e körök kisebb korszakokban az ösmondákon kezdve, az egész magyar történelmet felöleljék 1848-ig. Meghalt 1894. júl. 11. Budapesten. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Koncz József, magy. kir. államiskolai tanító, szül. 1856-ban Bözödön Udvarhelymegyében, székely nemes szülőktől; tanulását szülőhelyén kezdte s Makfalván folytatta. 1867-ben a marosvásárhelyi ev. ref. kollegiumba ment és ott végezte a gymnasium hat osztályát nagybátyja Koncz József tanár támogatása és segélyezése mellett. 1874-ben az akkor még szokásos subscriptionális vizsgát kiállott diák volt. Ezután három évet a dévai tanítóképzőben és lármát a közös hadseregben (ebből 10 hónapot Boszniában) töltött. Tanképesítő vizsgát a zilahi képzőben tett és egy évig magán nevelő volt Terjén. (Bihar m.) Végre a nagyküllőmegyei tanfelügyelő irodájában működött. 1885. aug. 15. a közoktatásügyi miniszter nagy-selyki állami iskolatanítónak nevezte ki. A kifogástalan jellemű s kötelességet buzgón teljesítő tanító 1892. júl. 14. meghalt Nagy-Selyken; özvegyet, Végh Annát, kivel 1887. oct. 16. kelt egybe, s két gyermeket hagyott hátra. A Nagy-küllő megyei tanító-egyesület megyei fiók körének három évig elnöke, az E. M. K. E. kiskapusi fiókkörének titkára volt. Nagy-Selyken népkönyvtárt létesített. Az E. M. K. E. Uti Kalauzába (1891.) *Nagy-Selyk és vidékéről* írt. A M. Tört. Társulatnak is küldött be cikkeket gyűjteményéből. A M. Tört. Társulatnak 1887-től fogva volt tagja.

Kovács Nándor (E.), régebben tanár a budapesti ev. ref. főgymnasiumnál, nyug. m. kir. állami nyomdai ellenőr, utóbb a m. n. múzeumi levéltárnál

volt alkalmazva. Meghalt 1894. mart. 30. Budapesten, 73 évében. A Tört. Tár *Név- és Tárgymutatóját* készítette s Wenczel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához a *Betűrendes Névmutatót* összeállította (Budapest, 1889.) A M. Tört. Társulatnak 1877-től fogva volt tagja.

Kricsfalusy Vilmos (Kricsfalui), ügyvéd, szül. 1845-ben Máramaros-Szigeten; elődei ruthén nemzetiségű magyar nemescsaládból származtak Kricsfaluról, hol felét a község lakóinak Kricsfalusinak nevezik; K. V. atyja Károly, már mári kath. lett és fiát is ebben a vallásban nevelte; a gymnasiumot M.-Szigeten, Szatmárt és Nagyváradon végezte; a jogot Budapesten és 1864—65-ben Nagyváradon hallgatta. 1867-ben M.-Szigeten városi tanácsosnak választották, de csak egy évig tartotta meg ez állást, mert 1868-ban letevé az ügyvédi vizsgát, azonnal átvette Szabó József ügyvédi irodáját és a megye főjegyzőjévé választott. A megye és város képviselő bizottságának tagja. 1884-ben a huszti kerület választá meg országgyűlési képviselőnek szabadelvűpárti programmal; 1887-ben ugyanazon kerület választotta meg ismét képviselőnek. Baross Gábor a közmunka- és közlekedési ministeriumban miniszteri tanácsosnak nevezte ki, azonban másfélévi szolgálat után beadta lemondását; betegem tért vissza régi ügyvédi foglalkozásához és az ügyvédi kamara alelnöke lett. Vezércikkei a máramarosi lapokban jelentek meg. Meghalt 1894. dec. 3. M.-Szigeten. A M. Tört. Társulatnak 1876-től fogva volt tagja.

Kubicza Pál, val. belső titkos tanácsos, Trencsén megye főispánja, főrendiházi tag, szül. 1816. oct. 25. Alsó-Szernyén Trencsénmegyében; tanult Nyitrán, Trencsénben és Pozsonyban. 1837-ben gyakorlaton volt Komárom vármegye alispánja mellett. 1838-ban ügyvédi oklevelet nyert. Trencsénben két évig mint tiszteletbeli, azontúl mint valóságos aljegyző szolgált a vármegyét, mely 1847-ben mint követet küldötte az utolsó rendi országgyűlésre Pozsony-

ba. 1848. apr. mint másodalispán szolgált szülőmegyéjében, honnét mint a Trencsén városi kerület képviselője Budapestre került a képviselőházba s ezt követte Debreczenbe. A világosi katasztrófa után bujdosott és dec. 30. jelentkezett a pesti haditörvényszék előtt, melynek keresetét 1850-ben ő felsége megszüntette. Ezek után szülőhelyén gazdálkodott. 1861-ben első alispánná s 1865-ben ismét képviselővé választatott, 1867-ben pedig Trencsén vármegye főispánjává nevezetett ki, mely állását 1890. évi decemberig töltötte be. Birta a sz. István-rend kiskeresztjét és a Ferencz-József-rend nagykeresztjét. Meghalt 1893. máj. 31. Ivanóczon, Trencsén m. A M. Tört. Társulatnak 1868-tól fogva volt tagja.

Kuun Kocsárd, (Osdolai gróf), Hunyad-megyének volt főispánja és az E. M. K. E. elnöke, gr. Kuun István és gr. Lázár Klára fia, szül. 1803. jun. 25. Algyógyon Hunyadmegyében. 1811-től kezdve nyilvános iskolákban tanult Szászvároson, Kolozsvárt és Nagy-Enyeden. 1818-ban atyja kívánságára Bécsbe ment a mérnöki akadémia, de e pályára nem lévén hajlama, a következő évben ismét visszatért az enyedi kollegiumba, hol főleg bölcséleti s jogi tudományokkal foglalkozott. Majd Marosvásárhelyre a guberniumhoz került és ügyvédi oklevelet szerzett. Azután megyei tisztviselő lett és főkről-fokra alispánságig emelkedett; de 1833-ban ez állásról lemondván, haza ment Algyógyra gazdálkodni. 1834-ben a szászvárosi ref. középiskola főgondnokává választották, mely tisztét haláláig nagy buzgósággal viselte. 1848-ban a magyar kormány Hunyadmegye főispánjává nevezte ki. A gyászos idők bekövetkeztével elfoglalták, jószágait elkobozták, és ő hét évig a komáromi várba záratra szenvedett. 1856-ban szabadságával együtt birtokát is visszanyerte. 1866-ban Hunyadmegye képviselőjévé választotta. 1867-ben ismét Hunyadmegye főispánjává nevezték ki, de egészsége megrongálása miatt egy év múlva lemondott a főispánságról és ismét

visszatért gazdaságához. A szászvárosi ref. kollegium kétemeletes épületét saját költségén megújíttatta s 120,000 frt adománynyal gazdagította. 1887-ben negyedmillió értékű algyógyi birtokát az Erdélyi magyar közművelődési egyesületnek ajándékozta. Meghalt 1895. jan. 11. Algyógyon. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Lanfranconi Grazioso Enea, mérnök, szül. 1850. máj. 30. Pellio községben, Lombardiának Como kerületében; mérnöki tanulmányait Milanóban végezte; azután atyját szolgálta építkezési vállalataiban. 1870-ben atyjával Magyarországra jöven, a magyar nemzetet megszerette; a vízi szakra adta magát és állandóan Pozsonyban telepedett le, hol díszes palotát építtetett. Az 1885. budapesti országos kiállításon a magyar városokra vonatkozó s általa kiállított régi könyvei és rézmetszetei általános feltűnést keltettek és nagy oklevéllel tüntették ki. Egyik nevezetes tette, hogy saját költségén fölmerítte a Dunát Pozsonytól Orsovaig; ezen művelet eredményét 52,000 forintba kerülő díszes munkában *Közép Európa utjai és a Duna-folyam szabályozásának fontossága* (Pozsony, 1880) adta ki, mely németül és francziául is megjelent; másik műve: *Magyarország ármentesítése* (Bpest, 1882). A *Lanfranconi-féle önműködő síkló* (1890), melyre szabadalmat nyert, szintén több európai nyelvre lefordított. Legújabbban mint szenvedelmes régész Árpád sirjának felkutatásán fáradozott. Meghalt 1895. mart. 9. Pozsonyban; önkéntes halálának okát senki sem tudja. Gyűjteményét mely 14,000 darab térképből, rézmetszetből és 4000 illusztrált munkából áll, a magyar kormány szerezte meg. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Majer István, teológiai doctor, nagyprépost, stagnumi vál. püspök és cz. apát, szül. 1813. aug. 15. Mocsokon Nyitra megyében; a gymnasiumot Esztergomban végezte s 1828-ban a főegyházmegyei növendék papok közé fölvetetvén, Nagyszom-

batban hallgatta a bölcseletet és theológiát; azután a pesti egyetemen a hazai törvényeket hallgatta; 1836-ig nevelő volt; ez évben aug. 29. misés pappá szenteltetett föl; azután segéd-lelkész volt Muzslán, 1838. jun. 12-től Esztergomban, hol 1842. sept. 17. a tanítóképző tanára lett. 1849. oct. 27. a pesti egyetemen a paedagogia helyettes tanárává nevezetett ki s 1850-ben a pestvárosi elemi iskolák igazgatójává választatott. 1857. febr. 26. kúrthi plébános, 1866. apr. 26. esztergomi kanonok lett; 1867. jan. 25. a III. oszt. vaskorona rendet kapta. 1869. jan. 12. szent-benedeki cz. apát lett, 1876. sept. 12. a Lipóttrend lovag-keresztjét kapta. 1877. apr. 14. a budapesti egyetem hittani kara a tiszteletbeli doctorok sorába iktatta. 1880. mart. 21. stagnumi cz. püspök, 1884. aug. 2. főszékes-egyházi főesperes lett. 1885. ápr. 15. a főrendiház örökös tagjává nevezetett ki. 1889. dec. 20. káptalani nagyprépost, 1891-ben pedig káptalani helytartó lett. Meghalt 1893. nov. 21. Esztergomban. Leginkább kitünt nevelési és népies munkáival; ő alapította az István bácsi naptárát 1856-ban; számos czikkeinek és önálló munkáinak jegyzéke a Zellinger Alajos Egyházi Írók Csarnokában (Nagyszombat, 1893. 306—313. l.) van felsorolva. A M. Tört. Társulatnak 1877-től fogva volt tagja.

Murányi Koczmán Gusztáv, vendég lős; fiatalabb korában színészkedett; azután visszatért régi mesterségéhez a fodrászszághoz, később korcsmát nyitott és az aradi vendéglősök egyik tipikus alakja volt. Meghalt 1893. jun. 8. Aradon 55. évében. A M. Tört. Társulatnak 1891 óta volt tagja.

Nagel Ottó, könyvkereskedő Budapestén, szül. 1849-ben Pesten; 1866-ban lépett be mint tanoncz Grill Károly pesti üzletébe; 1870—71-ben Heckenast Gusztávnál volt segéd, 1874-ig Stein Jánosnál Kolozsvárt és azután Bécsben három évig több könyvárus üzletben. Visszatérván Budapestre, itten 1877. nov. 20. a nemzeti színház bérházában üzlet-

helyiséget bérelt és könyvkereskedést folytatott. Meghalt 1893. dec. 19. Budapestén. A M. Tört. Társulatnak 1889-től volt tagja.

Nagy Imre (Alsó-szopori), kir. curiai bíró, a m. tudom. akadémia rendes tagja, az orsz. régészeti társulat vál. tagja s a m. heraldikai és genealogiai társaság másodelnöke, szül. 1822. jul. 1. Német-Keresztúron (Sopronm.) A gymnasiumot Sopronban, a jogot Pozsonyban végezte. Mint fiatal gyakorló ügyvéd a szabadságharcz kitörésekor Perczel Mór seregében vadászönkéntes volt, de már 1848. nov. 1. Sopron vármegye jegyzőjévé választatott. 1849-től 1854-ig a somogyi törvényszéknél működött, 1854-ben a somogyi törvényszéknek, 1861-ben a kőszegi kir. táblának bírāja lett; 1869. jun. 16. kir. ítélőtáblai bíróa, 1875-ben a legfőbb ítélőszék bírójává nevezetett ki. Meghalt 1894. máj. 5. Budapestén. 1863-ban a Dunántúli történetkedvelők társulatának egyik kezdeményezője s létrehozója volt. 1865-ben társaival együtt indította meg a *Hazai Okmánytár* kiadását, melyből összesen 8 kötet jelent meg. 1871-ben kezdte meg a Zichy-család okmánytárának szerkesztését, melynek VI-ik kötete halálakor jelent meg; az *Anjou-kori okmánytár*, melyet szintén ő szerkesztett, legbecsesebb publicatiói közé tartozik. (1879—91-ig hat kötet.) A Századokba irt. számos cikke közül nevezetesebb: *A Lajtha mint határfolyam* (1871. akadémiai székfoglaló). Az Akadémia által 1886. máj. 6. rendes taggá választatván, munkái sorát a *Pécs nemzetség örökösödési peréről* irt székfoglaló értekezésével zárta be. (Bpest, 1892.) A M. Tört. Társulatnak alapításától (1867) fogva igazgató választmányi tagja volt.

Nagy Lajos, nyug. kir. törvényszéki elnök, szül. 1819-ben Árvát-falván, Udvarhely-megyében, szabad székely szülőktől: a székely-udvarhelyi ev. ref. kollégiumban végezte bölcseleti, jogi s hittani tanulmányait 1847-ben. Közben néhány évet (1837—43) Árvádi névvel, a színészeti pályán töltött. 1847-ben Udvarhely-

szék táblabírájává s aljegyzővé választotta, mely tisztségét a szabadságharcz leveretéseig viselte. 1848-ban ügyvédi vizsgát, 1856-ban közigazgatási gyakorlati szigorlatot és végre 1858-ban bírói vizsgát tett. 1860-ban urbéri törvényszéki ülnök lett. 1861. octobertől a székely-udvarhelyi ev. ref. kollégiumban ideiglenesen mint jogtanár is működött 1865-ig. 1864-ben udvarhelyszéki törvényszéki elnök, 1868. urbéri törvényszéki elnök, végül 1872-ben kir. törvényszéki elnök lett Székely-Udvarhelyen. 1875-ben rendelkezési állapotba helyeztetett és 1876-ban az erzsébetvárosi kir. törvényszék elnökévé nevezték ki. 1890-ban nyugdíjba lépett és Sz.-Udvarhelyre költözött vissza. 1868-ban a sz.-udvarhelyi kollégium algondnokának, 1877. pedig főgondnokának választatott meg. Meghalt 1893. febr. 13. Székely-Udvarhelyen. Több irodalmi s közművelődési egyesületeknek rendes, illetve tiszteletbeli tagja volt. A M. Tört. Társulatnak 1868-tól fogva volt tagja.

Nagy Lajos, főjegyző Egyeken, Hajdu megyében, hol 1893. mart. 24-én halt meg. A M. Tört. Társulatnak 1885-től volt tagja.

Nedeczky Gáspár (Nedeczki és Lábatlani) r. kath. plébános, szül. 1822. apr. 26. Virthen Komárom megyében; a bölcséletet Váczon, a jogot Pesten és Győrben, a teológiát Nagyszombatban végezte. 1845. jan. 30-án misés pappá szenteltetett föl; segédlelkész volt Nagy-Orosziban, 1846. szeptember 10-től Tardoskeden, 1848. jul. 27-én Komáromban, 1849. máj. 17. Karancsságon, 1853. jan. 21. Lőcezen, és oct. 25. únyi administrator lett. 1854. febr. 26. a dömösi (Esztergom m.) parochiába iktattatott be, hol 1893. sept. 6. meghalt. Cikkein kívül az önállóan megjelent művei közül említendő: *Dömös története s újabb leírása*. (Esztergom 1860.) és a *Nedeczky család*. (Bpest, 1891. XXIV. genealogiai táblával.) A M. Tört. Társulatnak 1878-tól fogva volt tagja.

Paget János, földbirtokos, a II. oszt. korona- s a francia becsület-

rend tulajdonosa, szül. 1808-ban Thorpe-Satchville faluban Angolországban; a York-Collegeben kezdett tanulmányait az edinburghi egyetemen végezte s orvosi oklevet nyert, de mint orvos soha sem működött. Tanulmányai bevégezése után Párisba ment a kórházak tanulmányozása végett, hol a choleraólírt értékesítésével az első díjat nyerte el. Később Olaszországban megismerkedett a magas műveltségű Wesselényi Polyxenával, özv. báró Bánffy Lászlónéval, kit később nőül vevén, beutazta Magyarországot és Erdélyt és Gyéresen telepedett le, a hol megkezdte mintaszerű gazdálkodását. Az 1848/49 szabadságharcban részt vett karddal és tollal. Bemnek egyik szárnysegéde volt és az angol sajtót ő értesítette minden mozzanatról. A függetlenségi harc után nejével együtt Angolországba menekült, honnét csak 1855-ben térhetett vissza gyéresi kastélyába. Művelődésünket előmozdító minden kezdeményezésnél ott találjuk nevét: az Erdélyi Gazdasági Egyletnek rendes, később alapító tagja, az erdélyi unitárius egyháznak mindvégig buzgó és tevékeny híve volt; nevét alapítványával is megörökítette. Meghalt 1892. ápril 10-én Gyéresen (Torda-Aranysom.) — Legjelesebb munkája: *Hungary and Transylvania*. London, 1839. (Németül Lipcsében 1842.) A M. Tört. Társulatnak 1868-tól fogva volt tagja.

Párvy Iván (Kis-kónyai), kir. főügyész, szül. 1844. sept. 14. Érmindszenten, a régi Közép-Szolnokmegyében; a gymnasium I. II. IV. és VI. oszt. Egerben, a III. Gyöngyösön, az V. Pesten a piaristáknál végezte, 1860-ban atyja a zsnaimi cs. kir. genie-akadémiába adta, innét azonban a következő évben kilépett és a gymn. VII. osztályát Pozsonyban a VIII. Egerben 1862-ben befejezte. Jogi tanulmányait Egerben kezdte s a II—IV. évet a pesti egyetemen hallgatta s 1866-ban abszolutoriumot nyert. 1864. jul. 28. jogtörténelmi, 1866. oct. 13. a bírósági osztály s 1867. jan. 26. az államudományi államvizsgát tette. 1868. oct. 8. köz-

ügyvédi, nov. 17. váltójogi oklevelet nyert. 1864. aug. 1-től Pestmegye alispáni hivatalánál, majd e megye főispáni helytartójának irodájában díjnok volt. 1867. jan. 28. Pest-Pilis-Solt vármegyék tisztt. aljegyzőjévé neveztetett ki. Az alkotmányos aerában a megyétől távozni kényszerülvén, 1867. máj. 8. a kir. ítélő-táblához díjtalan, 1868. máj. 15. díjas joggyakornoknak neveztetett ki; 1869. máj. 26. ugyanott segédfogalmazó lett. 1871. dec. 20. a pestvidéki kir. törvényszékhez bírónak neveztek ki. 1872-től 1884 végéig részint ott, részint a büntető-törvényszék büntető és polgári osztályánál szolgált. 1885. jan. 3. a budapesti kir. táblához rendes bíróvá neveztetett ki. 1889. sept. a Curiához kisegítő bírónak beosztatott. 1891. jan. 28. az újonnan szervezett kassai főügyészséghez főügyésznek neveztetett ki. Meghalt 1892. mart. 6. Kassán. A M. Történelmi Társulatnak 1889-től volt tagja.

Platthy György (Thuróc-divéki és Nagy-palugyai), földbirtokos és Zólyom megye közigazgatási biz. tagja. A közpályát a hatvanas években mint megyei aljegyző kezdte, atyjának, a megye akkori híres alispánjának oldalán. Utóbb a közigazdasági téren serényen működött, majd mint megyei választmányi s közigazgatási bizottsági tag, szolgálta tehetsége szerint mindvégig önzetlenül a közérdeket. Mint evang. egyházának hű tagja, több egyházban volt felügyelő s odaadón működött különösen az iskolaügy emelése körül. A közéletben való utolsó szereplése a legutóbbi országos képviselőválasztás volt, a melynél mint választási elnök nehéz tisztét lelkiismeretes pártatlansággal és közmegelégedésre végezte. A megyei közélet egyik legrokonszenvesebb alakja volt, kitűnt hazafias, humanus, szabad gondolkodásmódja, finom modora, igazságszeretete által. Meghalt 1892. apr. 28. birtokán Nagy-Szalatnán 50. évében. A Magyar Történelmi Társulatnak 1882-től volt tagja.

Pogány Károly (Nagy-klopotivai

idősb), nyug. kir. ítélő-táblai bíró, szül. 1812. dec. 27. Hápertonban Alsó-Fehérmegyében; atyja P. János classikusan művelt férfi, a vármegye táblabírája s a nemesi insurrectió egyik főbb tisztje, anyja Brencsán Rozália volt. Korán árvaságra jutott és önérejlén megkezdte tanulmányait a nagy-enyedi Bethlen-főiskolában; elvégezte a theológiát, a jogot, fényes eredménynyel tette le az ügyvédi vizsgát Marosvásárhelyt, mire Alsó-Fehérmegye főjegyzőjévé választotta, iktári gr. Bethlen Kata gr. Bethlen Miklósné pedig jogtanácsosává nevezte ki. Már kezében volt a kir. táblához való kineveztetése, midőn az 1849. év minden vagyonát, minden reményét megsemmisítette. Édes anyja, nőtestvérei, elhalt nőtestvéreinek árvái s általa fiaként nevelt gyermeke töle várta a mindennapit. Elfogadott egy pénztárnoki állomást és tanult, olvasott és remélt a jövőben. 1868-ban a dévai úrbéri törvényszék elnöke, 1871-ben a marosvásárhelyi kir. tábla bírójává lett. Nyugalmaztatása után pedig ismét kedvező foglalkozásaiban könyveiben és a humanizmusban találta örömét. Meghalt 1893. dec. 22. Marosvásárhelyt. A M. Tört. Társulatnak 1875. óta volt tagja.

Polgár József idősb, földbirtokos Tisza-Beőn Jász-Nagy-Kun-Szolnok-megyében és megyebizottsági tag. Mint kitűnő gazda példányképül szolgált gazdálkodó birtokostársainak. A közügyek iránt is melegen érdeklődött; valódi typusa volt a régi jó világ földesurainak. Jeles népszónok, erőteljes magyaros szónoki hévvel. Meghalt 1894. oct. 19. Budapesten 80. évében. A M. Tört. Társulatnak 1868-tól fogva volt tagja.

Prónay Aurél (Tót-prónai és Blatiniczai báró), okleveles erdész a m. ki. erdő-kincstár szolgálatában, báró Prónay István és gróf Nádasdy Anna fia, szül. 1843. jul. 14. Pesten, hol iskoláit végezte; azután államszolgálatba lépett és Doroszlón lakott Bács-Bodrogmegyében; neje volt báró Wimpffen Irma. Meghalt 1892. jul.

13. Apatinban. A M. Tört. Társulatnak 1886-tól fogva volt tagja.

Prónay István (Tót-prónai és Blatiniczai báró), földbirtokos, báró Prónay Simon és Hirgeist Anna fia, szül. 1817. mart. 15. Péczelen (Pestm.) lakott. hol 1892. apr. 25. meghalt; özvegye gróf Nádasdy Anna s gyermekei Aurél, Anna, Iphigenia és Adorján gyászolták. A M. Tört. Társulatnak 1872-től fogva volt tagja.

Racsek János, theologiai doctor, nagyváradai káptalani nagyprépost és apát-kanonok, szül. 1805. jan. 1., misés pappá 1828. sept. 26. szenteltetett föl; azután segédlelkész volt; 1830. tanulmányi felügyelő, 1833-ban theologiai doctor lett a pesti egyetemen, 1835. theologiai tanár Nagyváradon, 1843. szent-széki ülnök, 1852. nagyváradai kanonok, 1866. szalkai apát, 1867. szolnok-kerületi alesperes, 1870. krasznai főesperes, 1878. pápai praelátus és a III. oszt. vaskoronarend vitéze, 1879. nagyprépost és püspöki helyettes 1886-ig. Meghalt 1892. sept. 12. Nagyváradon. Az 1848—49. válságos nagy napok alatt szívvel-lélekkel csüngött a nemzeti szabadság ügyén. A M. Tört. Társulatnak 1868-tól fogva volt tagja.

Radvánszky Károly (Radványi és Sajókazai), volt országgyűlési képviselő és nagybirtokos, R. Gusztáv és Pulszky Apollónia fia, szül. 1833. sept. 14., házasságra lépett 1859. sept. 12. négyesi szepessy Katalinnal; 1861-ben Zólyom vármegyének alkotmányos főszó gabirája volt; később a szliaési (Zólyommegye) kerület országgyűlési képviselője lett. Azután birtokán Sztárnyán (Gömörmegyében, gazdálkodott és ugyanott 1893. oct. 3. meghalt. Özvegye, két fia, R. György országgyűlési képviselő és R. Kálmán, és a Hámos, Pulszky, Szepessy sat. rokon családok gyászolták. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Révay Vilmos (Révai és Trebosztói), földbirtokos és nyug. kir. bányabiztos; 1892. jan. 18. Trebosztón Turóczmegyében 76. évében az influenza áldozata lett. A M. Tört. Társulatnak 1875-től volt tagja.

Rucska János, ügyvéd Kolozsvárt hol 1894. dec. 1. meghalt; buzgó ev. ref. presbyter volt és egy kétemeletes házat (60,000 frt. ért.) hagyott a kolozsvári ev. rev. kollegiumra. A M. Tört. Társulatnak 1868-tól fogva volt tagja.

Salamon Ferencz, bölcséleti doctor, egyetemi tanár, a m. tudom. akadémia s a Kisfaludy-társaság rendes tagja, a Budapesti Közlöny szerkesztője; szül. 1825. sept. 4. Déván Hunyadmegyében; középiskoláit a nagy-enyedi ev. ref. collegiumban végezte, hol a tudós Szász Károly és Zeyk Miklós voltak reá különös hatással bölcséleti és természettudományi tanulmányainál, és mint végzett jurista 1847. nyarán hagyta el a kollegiumot. 1848. sept. 20. beállott honvédek, több csatában vett részt és megsebesült. A szabadságharc után bujdosott. Nagyváradon siketnéma gyermekek tanításával foglalkozott, majd Pestre jött, hol óraadással tartotta fenn magát és az irodalomnak élt. 1854—55. gymnasiumi tanár volt Nagy-Körösön; azután visszatért Pestre s a Szépirodalmi Lapokon kívül 1857-ig a Budapesti Hirlap, ettől fogva a Pesti Napló volt az organuma, mely lapoknál éles kritikával ostromozta a fiatal írók léhaságát és eszmeszegénységét. 1867. mart. 7. a hivatalos lap szerkesztőjévé neveztetett ki. 1887. aug. 18. ő Felseje a Pro Literis et Artibus éremmel díszítette fel. Meghalt 1892. oct. 9. Budapestén. A történetírás terén aratta legszebb sikereit. Alapvető munkái: *Magyarország a török hódítás korában* (Pest, 1864. két kiadást ért és németre is lefordított), *Az első Zrínyiek* (Pest, 1865.) és *Budapest története* (Bpest, 1885. I—III. kötet.) A M. Tört. Társulatnak 1847-től tagja s 1868-tól fogva igazg. választmányi tagja volt. A m. tud. akadémiában 1894. nov. 26. Szilágyi Sándor tartott fölötte emlékbeszédet (megjelent a Századokban 1895. I.).

Somoskeőy Antal (Somoskeői) nyug. curiai bíró. a Szent-István-rend kiskeresztes vitéze, Rozsnyó város fél-

százados diszpolgára, szül. 1810-ben; 1848. előtt a besztlerce-bányai kerület kincstári, valamint a lipcsei kincstári uradalomnak ügyésze; 1847.—50-ig a selmeci főbányagrófság ülnöke s kir. bánya-tanácsos, ki törvénytudományi mély ismereteinek és a jogi téren alapos képzettségének többi közt a besztlerce-bányai régi nevezetes perben is kitűnő jelét adta. 1850—55-ig a debreczeni cs. kir. országos törvényszék, innen a pesti kerületi főtörvényszék ülnöke, 1861-ben pedig a visszaállított hétszemélyes tábla bírója lett. Mint curiai bíró, később nyugalomba vonult dabi (Pestm.) birtokára. Meghalt 1893. nov. 15-én Budapesten. Nejétől Capdebo Jankától két gyermeke maradt: Jolán. Szentivány Zoltán neje és Pál. A M. Tört. Társulatnak 1867-től fogva volt tagja.

Sperlagh József, gyógyszerész és gyógyszerár-tulajdonos Hatvanban, Hevesmegyében megyebizottsági tag. Meghalt 1892. máj. 12. Hatvanban, 62. évében. A M. Tört. Társulatnak 1876-tól fogva volt tagja.

Szabó József altábornagy; mikor a tiszti rangot elnyerte, V. Ferdinánd király testőrei közé sorozták; e kitüntetést daliás alakjának és ritka szépségű férfias arcának köszönhette. A szabadságharc hírére itthon termett és beállt Damjanich seregébe; itt őrnagyi ranggal az 1848. nov. 1. alakult 42. honvéddászolóját bízták gondjaira. Részt vett Damjanich minden ütközetében és minden alkalommal kitüntette magát. Buda ostrománál, mint Görgey adjutánsa, legelső volt a rohamvezető tisztek között. Világos után halálra ítélték, de az utolsó pillanatban kegyelmet kapott, mely az ítéletet élethossziglani rablásra változtatta; hét évi várótságot szenvedett Aradon, mire az újabb kegyelem számára megérkezett. A szabadság után gazdálkodott 1861-ig, mikor határozati párti képviselővé lett. Andrássy Gyula minster meghívására belépett az újja szervezett honvédség körébe. A katonai téren szak tekintély volt és mint kiváló tisztt gyorsan emelkedett; 1878. oct. 1. a honvédség legfiatalabb tábornoka lett.

Ő volt a budapesti honvédkerület dandárparancsnoka s a honvéd főtörvényszék elnöke. A 80-as évek elején már eljutott az altábornagyi rangig és rábízta a Ludovica Akadémia vezetését. Szende Béla halálával a honvédelmi ministeriumban történt átalakulások független gondolkozásával nem egyezvén, elkedvetlenedett és nyugalomba vonult Kun-Félegyházára, hol 1893. jun. 26. meghalt 69. évében. Egyik leánya Aranka, dr. Beöthy Zsolt egyetemi tanár neje. A M. Történelmi Társulatnak 1877-től volt tagja.

Széchenyi Dénes (Sárvári és Felsővidéki gróf), a főrendiház tagja, gróf Széchenyi Lajos val. belső titkos tanácsos és gr. Clamm-Gallas Alojzia fia s öccse Imre grófnak, a volt berlini nagykövetnek, szül. 1828. nov. 28. Horpácson Sopronmegyében. Ifjú éveiben katona volt és a hadsereget főhadnagyi ranggal hagyta el; majd képviselővé választatván, mint kismartoni képviselő részt vett az 1861. országgyűlésen és ez év máj. 27. felütést keltő beszédet mondott a felirat mellett. Azóta állandóan tevékeny részt vett a közügyekben, bár hivalt nem vállalt. Legutóbb a főrendiház reformjának tárgyalásakor szerepelt. Kitűnő gazda hírében állott és a sportot gyakorlatilag és elméletileg egyaránt művelé. 1872-ben nagyobb munkát irt e czim alatt: *Beitrag zum Reitunterrichte*. Meghalt 1892. sept. 28. Gutenbergban. Özvegye Hoyos Mária grófnő, jótékonságáról ismeretes és négy fia maradt. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Szilágyi Virgil (Székelyföldvári) ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, szül. 1824. nov. 28. Ecskán Torontálmegyében; 1846. jan. 24. ügyvédi oklevelet nyert; azon év apr. 17. Csongrád-megye aljegyzőjévé nevezetett ki. A szabadságharc alatt tagja volt a megyei vészbizottságnak. 1850. febr. 28. a csongrád-megyei cs. biztos által megyei törvényszéki főjegyzőnek nevezetett ki, mit azonban el nem fogadott és Pestre költözött; a Pesti Napló belmunkatársa lett. 1861. apr. 2. Pest-József-város választotta meg képviselőnek. 1862. febr. 28. felség-

árulási vád alapján elfogták és halálra, majd kegyelem útján tizennégy évi várfogságra ítélték; azon év nov. 23. szabadon bocsáttattott. A Klapka-invasio napjának éjjelén ismét elfogatott, azonban fölmentetvén, két évet külföldön töltött. 1869. mart. 17. Hódmezővásárhely, 1881. nov. 7. és 1884. jun. 15. Székelyudvarhely országgyűlési képviselővé választotta. Ezen országgyűlés vége előtt madatumát letette s peczeli birtokára visszavonult. Meghalt 1892. dec. 30. Budapesten. A Budapesti Vízhangot szerkesztette 1852—53-ban. Önálló munkái: *Az újkor története* (Pest, 1850.), *Szelid fájdalomok*, regény (1853.), *A végzet utai*, beszélyek (1855.), *Magyar történeti képek* (1856.), *A válponton* (1861.), *A katolikus autonómia kérdéséhez* (1869.) sat. A M. Történelmi Társulatnak alapító tagja volt.

Szögyény-Marich László (M.-szögyényi és Szolgaegyházi), országbíró, val. belső titkos tanácsos, a m. tud. akadémia igazg. tagja, szül. 1806. jun. 2. Pesten; tanulmányait a bécsi Theresianumban és a pesti egyetemen fejezte be, hol 18 éves korában bölcséleti doctornak avatták. Közzolgulatát mint Pestmegye tiszt. aljegyzője kezdte, majd főjegyzőjévé lett. 1832-ben felvitetett az udvari kancelláriához tiszt. titkárnak. 1834-ben cs. kir. kamarássá s 28 éves korában a pesti kir. ítélőtáblához ítélőmesterré neveztetett ki; 1840-ben mint nádori ítélőmester a főrendiház üzeneteit szerkesztette; meg azon évben ismét Bécsbe hivatott és a kancelláriához előadó tanácsossá s udvari tanácsossá neveztetett ki. 1844-ben Budán helytartótanácsai alelnök lett és val. b. t. tanácsosi méltóságot nyert. 1851-ben a birodalmi államtanácsba hivatott meg és küzdött az abszolút kormányzati áramlatok ellen. 1859-ben a megerősített birodalmi tanács alelnöke, hol egy hosszabb beszédben Magyarország alkotmányának helyreállítását követelte. 1860-ban Vay Miklós báró mellett másodkancellári állást foglalt el, de csakhamar visszavonult. 1864-ben elfogadta Fehérmege főispánágát. 1875-től a főrendiháznak

másodelnöke is volt és 1883-ban alelnökévé neveztetett ki. Ekkor lemondott főispáni méltóságáról és 1885. végén a főrendiház elnökségéről is. Meghalt 1893. nov. 19. Székesfehérvárt. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Sztáray Antal (Sztárai és Nagymihályi gróf), a főrendiház tagja, fia a 30-as és 40-es évek országgyűlésein nagy befolyással bírt gróf Sztáray Albertnek és gr. Waldstein Máriának, szül. 1839. apr. 8. Budapesten; tanulmányait részben itthon, részben külföldön végezte. Az 1861. alkotmányos életben és mozzanataiban mint főrendiházi jegyző élénk részt vett és ezen tevékenységét úgy a politikai, mint a gazdasági téren azután is folytatta. Terjedelmes jószágait, Nagy-Mihály Zemplén megyében, és Várpalota Veszprém megyében, a kor igényeihez képest iparral egyesítve kezelte; úgy műmalma, mint gulyái s ménese országszerte ismertek voltak. A nagy-mihályi és sztárai gróf Sztáray-család oklevéltárát Nagy Gyula m. kir. országos levéltárnok szerkesztésében saját költségén adta ki, melyből eddig két kötet (Bpest 1887—89.) jelent meg. Meghalt 1893 aug. 29. Nagy-Mihályban. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Szvorényi József, cistercita rendi áldozó pap, főgymnasiumi igazgató, szül. 1816. jul. 5. Sátán Borsodmegyében; közép- és felsőbb iskoláit (ez utóbbiakat már mint papnövendék) Egerben végezte; hittanulmányainak III. éve után azonban a cisterciek rendjébe lépett át. Zirczről 1839. őszén a székesfehérvári gymnasiumba küldték tanárnak, hol 1840-ben pappá szentelték föl. 1845-ben nyelvtudom. pályamunkáját a m. tud. akadémia első jutalommal koszorúzta meg, 1846-ban pedig tagjának választotta. 1849 octoberben az egri gymnasiumhoz rendeltetett, hol 1866-ban igazgató lett és 1868. egyszersmind a rendház vezetését vette át. 1885-ben félszázados irodalmi s tanári munkásságát a király Ferencz-József rendje lovagkeresztjével jutalmazta; a m. t. akadémia pedig 1886-ban tiszt. tagjává

emelte. Meghalt 1892. dec. 11. Egerben. Számos munkái közül említendők: *Ékesszólástan* (Eger 1851. több kiadást ért), *Magyar nyelvtan* (Pest, 1861.), *A magyar irodalmi tanulmányok kézikönyve* (Pest 1868.), *A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése* (Pest, 1869.), *Német-magyar tudományos műszótár* (Pest, 1858.), *Emlékeszéd Arvay Gergely* (1872.) és *Tárkányi Béla felett* (1886.) Szerkesztette a Vitkovics Mihály munkáit (Bpest, 1879. két k.) és Szemere Pál munkáit (Bpest, 1890. három k.) a szerzők életrajzával. A M. Tört. Társulatnak 1867-től fogva volt tagja.

Takács Lajos (Felvinczi), jogi doktor és egyetemi tanár; Pesten és Berlinben végezte a jogi tanulmányait; később a budapesti egyetemen mint magántanár, majd rendkívüli tanár és vizsgáló, a m. ált. hitelbanknál és a Franklin-Társulatnál mint tanácsadó képviselte szaktudományát. A m. ált. hitelbanknál sok évig titkár, majd igazgató helyettes, a budapesti egyetemen a római jog ny. rendkívüli tanára s Budapest székes főváros képviselőtestületének sok évig tisztekes tagja volt. Sokat járt külföldön és jól beszélt a nyugati nyelveket. A politikai s jogi szaklapokban többnyire jegyek alatt jelentek meg cikkei, kivált felsőbb tanügyi kérdésekben; a Vasárnapi Ujságba T. L. jegy alatt írt zene- és színi előadásokat bíráló cikkeket, külföldi művészek életrajzeit, s a francia-német háború alatt a harcztért, különösen Alsatia földi és népmései s társadalmi viszonyait ismertető közleményeket, melyek a francia s német viszonyok s történeti fejlődésük alapos ismeretéről tanuskodtak és eleven tollal voltak írva. Meghalt 1893. oct. 17. Budapesten 46. évben. A M. Tört. Társulatnak 1877-től fogva volt tagja.

Tanács János czimz. prépost és kanonok; szül. 1818. febr. 6. Váczon polgári szülőktől; iskoláit szülővárosában végezte s a váci egyházmegye növendékpapjai közé vétetett föl; a hittudományi tanulmányokat hallgatván, 1841. júl. 20. pappá szenteltetett. 12 évig volt káplán (Nándor, Czegléd,

T.-Györke, Lőrinczi, Mindszent, Nagy-Káta, Félégyháza, Vác); időközben több helyen (T.-Szele, Izsák, Nagy-Káta) mint administrator is működött. 1853-ban ujszászi, 1858. rékási plébánosnak tették. 1867-ben tiszteletbeli kanonokká és szentszéki ülnökké neveztetett ki. 1872-ben váci székes-egyházi kanonokká s alvárosi plébánossá léptették elő. 1873-ban zsinati vizsgáló, 1875. a püspök-egyházmegyei könyvtár főnöke, 1878. bói prépost lett és 1879-től 1884-ig a kegyes alapítványok kezelője volt. Mindenki részéről kiérdemelt közbecsülésben részesült, melyet előzékeny, szíves mődora, alapos készsége s feddhetlen papi jelleme által vivott ki magának. Disze volt azon testületnek, mely őt tagjai közé számította s melynek gyűlésein szintűgy mint egyesek magánjellegű ügyeiben, tanácsait, ajánlatait, mindenkor körültekintés, megfontolás jellemzék. Meghalt Vácson, 1892. febr. 6. influenzában. A M. Történelmi Társulatnak rendes tagja volt.

Teleki Domokosné (Széki gróf), gróf Teleki Klementina, gr. Teleki Sámuelnek és br. Jeszenák Lujjának leánya, szül. 1827. mart. 9-én; férjhez ment 1847. nov. 14. gróf Teleki Domokoshoz, a kiváló publicista s történetíróhoz, ki 1876. halt meg; az özvegy grófné magas műveltségű, jótékonyágáról és hazafiságáról ismert nő volt Kolozsvárt, hol 1894. apr. 18. meghalt. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Teleki Sándor (Széki gróf), főrendiházi tag, 1848—49. honvéd-ezredes, a Petőfi-társaság tagja, szül. 1821. jan. 27-én; Olaszországban járt 1840-ben Liszt Ferenczel; később részt vett a carlista hadjáratban és egy ideig a spanyolok foglya volt. Visszatérve Magyarországra, egy évet (1847) koltói birtokán töltött; ez alkalommal időzött nála Petőfi, ki mézes heteit Koltón töltötte. A szabadságharc kitérőrekor Kővárvidék kapitánya volt és beállt közhonvédnek. Kossuth azonban visszaküldte megyéjébe főkapitánnyúl és kormánybiztosul. Majd őrnagy és ezredes lett Bem seregében, végre pedig az erdélyi hadsereg fel-

ügyelője. Jelen volt a világosi fegyverletételnél, honnét foglyúl vitték Aradra; de megszabadulva, külföldre menekült, előbb Belgrádba, majd Konstantinápolyba. Napoleon államcsinje után kiűzték Franciaországból; innen Londonba, majd Jersey szigetére ment, de innen is száműzték Hugo Viktor híres declarációja miatt. Ekkor Hugoval és társaival Guernsey szigetére telepedett meg. A krími hadjárat végén Törökországban és Svájcban járt; az utóbbi helyen nőül vette Bickersteth Harley leányát; első neje halála (1870.) után Litez de Tiverval Matildával kelt egybe. Garibaldival 1858-ban ismerkedett meg és mint a hallhatatlan »ezerek« egyike több csatában részt vett. 1867-ben amnesztiát kapott és visszanyerte birtokait. Meghalt 1892. máj. 18. Nagybányán. Munkái: *Emlékeim* (Bpest, 1879—82), *Garibaldi alatt 1859-ben* (1883.), *Természet után* (1884.) sat. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Terhes Pál ev. ref. lelkész, szül. 1844-ben Rimaszombatban Gömörmegyében, hol atyja Terhes Sámuel nagytekéntől pap és esperes volt. T. P. tanulmányait Sárospatakon, Debreczenben és Budapesten elvégezván, szülőmegyéjében Alsó-Szuhán, majd Hamván nyert kápláni alkalmazást. 1872-ben Rimaszombat választotta meg második, 1873. apr. 24-én pedig első lelkészének. Egymásután választott meg a város képviselőtestületébe, a főgymnasium igazgató választmányába, a városi iskolaszék tagjává, míg az egyházmegye előbb főjegyzőjévé, majd egyházmegyei egyházi tanácsbíróvá választotta. Rendre követtek ezután a bizalmi állások: a pénzügyetknél, kaszinóban, dalárdában. A Rimaszombat és vidéke jótékony nőegyletnek 11 évig volt pénztárnoka; évi 50 frt tiszteletdíját rendszeren az egyletnél hagyta alapítványként. A rimaszombati egyesült prot. főgymnasium mai felvirágzását nagyrészt neki köszönheti. Mint a városi képviselőtestületnek és iskolaszéknek tagja, a tanügyi lelkes bajnoka volt mindvégig. Minden külső zaj és lármánélkül is a társadalom egészséges

fejlődésére nagy hatást gyakorolt. Meghalt 1895. jan. 18. Rimaszombatban. A M. Történelmi Társulatnak 1878. óta r. tagja volt.

Teutsch György Dániel, az erdélyi ág. ev. egyház püspöke, szül. 1817. dec. 12. Segesvárott; a bécsi s berlini egyetemeken hallgatta a theologiai tanulmányokat; 1840-ben Gyulafehérvárott nevelő lett, 1842. tanár a segesvári ev. gymnasiumban. A szabadságharc után az osztrák kormány elrendelvé az evang. szász gymnasiomok reorganizációját, részt vett e tárgyban tartott tanácskozásokban, majd Bécsbe ment, hogy sürgesse az evang. szász clerus tizedkárptótlási ügyét. Itt a levéltárakban is búvárkodott. Bécsben érte a hír, hogy megválasztották a segesvári gymnasium rectorává; e minőségben 13 évig működött. Részt vett az erdélyi ág. ev. egyház alkotmányra kidolgozásában és a szász szellemi élet egyéb mozgalmában. 1858. a jenai egyetemi bölcsélet-doctori oklevéllel tisztelte meg. 1860. a lipcei Schiller-egyesület disztagjává választotta. 1863. apr. 20-án szent-ágothai lelkészszé választott; 1864. 65-ben a Reichsrath képviselői közt találjuk Bécsben; 1867-ben a magyar képviselőház tagja volt s még ez év sept. 17. az erdélyi ág. ev. egyház superintendensévé választotta. Erdély történetére vonatkozólag nagy irodalmi munkásságot fejtett ki; nemetül írt munkái közül nevezetesebbek: *Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens unter Ludvig I. 1342—82.* (Wien, 1850.), *Geschichte der Siebenbürger Sachsen* (Kronstadt 1852—58), *Die Reformation in Sachsenland* (1852), stb. A főrendiház reformja folytán tagja lett a háznak. Meghalt 1893. jul. 2. Nagy-Szebenben. A M. Tört. Társulatnak 1892-től volt tagja.

Tomann József r. kath. plébános az esztergomi főegyházmegyében; szül. 1853. mart. 2-án; a theologia negyedik évét a nagyszombati papnevelőben 1876-ban végezte s azon év jul. 16. misés pappá szenteltetett föl; azután Nemcsényben volt káplán; 1886. nov. Alsó-Rakonczára nevezetett ki plébánosnak. 1894. a drégelyi egyházkerü-

letben helyettes alesperes lett; azon év máj. 17. már meghalt. A M. Tört. Társulatnak 1881-től fogva volt tagja.

Tomori Anasztáz, hites mérnök és földbirtokos, szül. 1824. máj. 1. Dunaföldváron Tolnamegyében. Az áldozó magyar hazafiak sorából való volt az érdemes férfiú, abból az időből, mikor irodalmunknak még oly nagy szükségére volt egyesek támogatására Tomori (Theodorovits) tagja volt annak a híres tanári körnek, mely a szabadságharcz után Nagy-Körösön gyűlt össze. Arany János, Salamon Ferencz, Mentovich, Szász Károly, Szilágyi Sándor tartoztak e körbe. Mikor nagy örökséghez jutott, az irodalom és művészetek bőkezű pártfogója lett; jutalmakat tűzött ki történelmi drámákra, támogatott irodalmi vállalatokat, készíttetett szobrokat. Bőkezősége tette lehetővé, hogy a Kisfaludy-társaság kiadhatta Shakespeare összes műveit magyarul. Áldozatkészségeért a m. tud. Akadémia 1858. dec. 15. tagül választotta, a Kisfaludy-társaság pedig arczképét lefestette. Két munkát is írt: *Emlékkönyv a magyar irodalomból*. Pest, 1852. és *Elemi mennyiségtan*. U. o. 1854. A m. tud. Akadémiának 10.000 forint hagyott; ennek kamatait az ellúnyt végakaratához képest matematikai jutalmakra fogja az akadémia fordítani. Apollo bronzszobrát a m. n. muzeumnak hagyományozta, mely most annak kertjét díszíti. Meghalt 1894. oct. 9. Budapesten. A M. Történelmi Társulatnak alapító tagja volt.

Törs Kálmán hirlapíró s országgyűlési képviselő, szül. 1843-ban Gömörmegye Rimaszécs községében; a gymnasiumot a rimaszombati és későbbi iskolában fejezvé be, a budapesti egyetemre jött, hol a jog és államtudományi tanulmányai bevégezése után ügyvédi vizsgát tett. Az ügyvédi pályára azonban nem felelvén meg hajlamainak, az irodalmi pályának szentelte erejét. 1853-tól fogva állandóan a Vasárnapi Ujság munkatársai közt volt; cikkei részint neve alatt, részint Junius Brutus név alatt jelentek meg; írt költeményeket, novellákat, kritikákat stb. 1867-től kezdve

a Hon szerkesztőségében dolgozott, mindaddig, míg a közjogi ellenzék Közlönye volt. 1869-től a Vasárnapi Ujság belső tagja lett. A függetlenségi párt programját vallván, 1878-ban a szentesi kerület megválasztotta országgyűlési képviselőnek és azután is ezen kerületet képviselte. Mint politikai cikkíró az Egyetértésnél és a Pesti Hirlapnál működött. 1877-ben Dérnyé naplóját ő rendezte sajtó alá. A magyarországi hirlapírók nyugdíjintézetének egyik alelnöke volt. Meghalt 1892. aug. 31. Budapesten. A M. Tört. Társulatnak 1876-tól volt tagja.

Wahrmann Mór országgyűlési képviselő; szül. 1832. febr. 29. Budapesten; tanulmányai végétével kereskedelmi pályára lépett és atyja régi üzletében a »Wahrmann és fia« czég tagja lett. A zsidó emancipatio törvénybe iktatása után az első zsidó vallású képviselő lett; alelnöke volt az 1868. dec. 14-től 1869. febr. 23-ig tartott zsidó congressusnak. 1869-ben választatott meg először a főváros lipótvárosi kerületében, melyet haláláig képviselt. Míg a Deák-párt fennállt, annak belső zöméhez tartozott; a fusio után a szabadelvű párthoz csatlakozott de a boszniai occupatio után kilépett és egy ideig párton kívüli volt, míg ismét a párt tagjai közt elfoglalta helyét. A delegációnak és a pénzügyi s közgazdasági bizottságoknak egyik legrégibb tagja volt. A főváros üzleti életének és kereskedelmi s iparos köreinek jelentékeny tényezője. A budapesti kereskedelmi és iparkamarának s a Lloyd-társulatnak elnöke, valamint elnöke a pesti izraelita hitközségnek. Meghalt 1892. nov. 26-án Budapesten. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Wenrich Vilmos országgyűlési képviselő, szül. 1822-ben Segesvárott; a jogot a kolozsvári ref. kollegiumban hallgatta. 1843-ban a marosvásárhelyi kir. táblánál mint tisztt. táblai írnok működött. 1846-ban letette az ügyvédi vizsgát, mire Segesvár tiszteletbeli tanácsjegyzője lett. A szabadságharcz alatt az erdélyi ifjúsághoz intézett felhívás folytán a szász vadászászlóalj soraiba lépett és ott főhad-

nagyri rangot nyert. A nyugalom helyreállván, több tisztársával együtt az Erdélyre nézve elrendelt népszámlálást foganatosította a bánffy-hunyadi kerületben. A 23. vadász zászlóaljhoz, majd a 12. zászlóaljhoz rendeltetvén, Leipnikon és Nagybánán állomásozott. 1859-ben részt vett az olasz hadjáratban; 1860-ban százados lett; 1870-ben nyugdíjaztatván, letelepedett Segesvárt és történelmi tanulmányainak élt. 1871-ben a szász egyetem megbízta a szász nemzeti levéltár rendezésével; közben mint az ifjú szászpárt tevékeny tagja működött s befolyt a Sächsisches Volksblatt szerkesztésébe. 1874-ben a tört. társulat segesvári nagygyűlésében mint előadó vett részt; az 1879. kiránduláskor *Néhány szó két hazai művészről (Kolozsvári Márton és György)* cz. felolvasást tartott. 1881- és 1884-ben a segesvári kerületben képviselővé választatott szabadelvű programmal; később a szász néppárthoz csatlakozott. Meghalt 1895. jan. 20. Segesvárt. A M. Tört. Társulatnak 1881 óta rendes tagja volt.

Zichy Henrik (Vásonkeői gróf) cs. és kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és a főrendiház tagja. Zichy Károly gróf volt Moson-megyei főispánnak, főkamarásnak, és tolnai gróf Festetics Juliának fia, bátyja Hermann grófnak a volt udvari kancellárnak, szül. 1812. nov. 4. Tanulmányai befejeztével egy ideig mint Mosonmegye első alispánja szerepelt. 1842-ben táblai bíró, utóbb Mosonmegye főispánja lett, mely állását a magyar kormány alatt is megtartotta 1849-ig. Ez időtől fogva kiválóan gazdaságának élt; részt vett több magyar vállalatban és a legutóbbi időkig az osztrák-magyar államvasut igazgató tanácsosa volt, ez állásról azonban lemondott. A főrendiház üléseiben 1861-től élénk részt vett és a polgári házasság, valamint a főrendiházi reform tárgyalásakor felszólalt. Tagja volt a közgazdasági, pénzügyi, a függő államadóságokat ellenőrző bizottságoknak és a delegációnak. Már 1836-ban nyerte a kamarási méltóságot, 1866-ban pedig a valóságos belső titkos tanácsosi

méltósággal tüntette ki ő Felsőse. Neje Meskó Irén bárónő volt. Meghalt 1892. jun. 26. Fülesen. A M. Tört. Társulatnak alapító tagja volt.

Zöld Mihály városi tanácsos Debreczenben; ugyanott született, iskoláit is ott végezte kitűnő sikerrel. A közpályát a 80-as évek elején kezdte meg mint közigazgatási gyakornok Hajdúvármegyénél, és 1883-ban főispáni titkárrá nevezetett ki gróf Degenfeld József mellé. 1884-ben szülővárosa választotta meg harmadik aljegyzőnek. 1886. második aljegyzővé. 1890. első aljegyzővé választatott és tiszt. tanácsosi címet nyert; három év múlva a törvényhatósági bizottság rennes tanácsosi állásra emelte. A modern ember törekvését egyesítette magában a debreczeni civis konzervatívizmussal. Rendszeren a legkényesebb természetű, a legbonyolultabb ügyeket kapta referálásra, s ő mindig nemes becsvágygyal teljesítette előadói tisztét. Így a patronatus kétszáz év óta vajdó kérdésében ő fejtette ki Debreczen város következetes álláspontját és ő volt előadója a debreczeni főiskola egyetemmé fejlesztésére kért 200,000 frt hozzájárulás ügyének. Utolsó nagyobb hivatalos munkája az ev. ref. felsőbb leányiskola (melynek igazgató tanácsosa volt) javára megszavazott 100,000 frt alapítvány kiadása iránt benyújtott emlékirat szerkesztése volt. Betegeskedvén. Abbáziában keresett enyhülést, hol 1894. febr. 15. meghalt 40. évében. A M. Tört. Társulatnak 1892-től fogva tagja.

Zsendovics József egri prépost-kanonok, szül. 1831. jun. 17. Nagy-Kéren Abaújmegyében; 1855-ben áldozó pappá szenteltetett és négy hónapi káplánkodás után Bartakovics Béla érsek maga mellé vette. Az egyházmegye kormányzásában nagy segítségére volt főpástorának, ki sok téren szerzett érdemeinek jutalmául 1872-ben kanonoknak nevezette ki. A munka s jótékonyág embere, ki csak a közel multban is 10,000 frtot adományozott az egri angol kiskaszonyoknak egy övöképző felállítására. Finom modorú, nemes szívű úri

ember volt, kit köztisztelet vett körül a hol megjelent. Úgy a főegyházmegye ügyeiben, mint a megye zöldsztalánál vagy bármely üdvös mozgalomnál jelen volt. A szent Erzsébetről nevezett szepesvárallyai prépost, egyházmegyei tanfelügyelő, az egri ri- és nőtanítóképző intézet igazgatója, az egri egyházmegyei irodalmi egyesület elnöke is volt. Számos értekezése jelent meg az egyházi lapokban és az »Eger«-ben. Az *Egri Egyházmegyei Közlöny* és *Elemi Tanügy* megalkotója s kiadója volt és mint ilyen több pályadíjat tűzött ki. Meghalt 1893. márt. 4. Egerben. A M. Tört. Társulatnak 1867-től fogva volt tagja.